

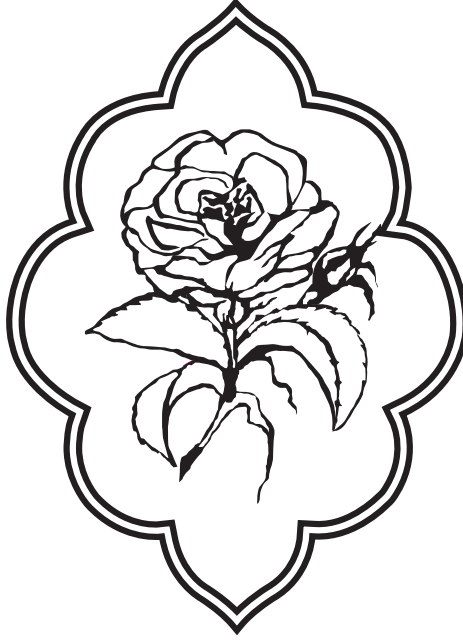

T.C.
ISPARTA VALİLİĞİ
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

Isparta Tarihi

Söcüzâde Süleyman Sami

Hazırlayan
Hasan BABACAN

Isparta 2012

*TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN TEMELİ KÜLTÜRDÜR.
K. ATATÜRK*

İçindekiler

ÖNSÖZ	XXVII
GİRİŞ	XXIX
A- Böcüzâde Süleyman Sami'nin Hayatı	XXIX
B- Eserleri	XXX
C- <i>Isparta Tarihi</i> Adlı Eser Hakkında	XXXI
D- Eserin Bugünkü Harflere Çevrilmesinde Takip Edilen Yöntem	XXXIV
ARZ-I MAKSAT	1
ISPARTA TARİHİ	9
MUKADDİME	9
KISM-I EVVEL	10
SANCAĞIN SURET-İ TEŞKİLİYLE AHVAL-İ MAZİYE VE COĞRAFİYESİNE VE HAZIRASINA DAİR	10
Isparta Merkez Kazası	10
Hamid Bey'in İbtidâ-yı Tevellî ve Hükümeti	17
Isparta Rum ve Ermenilerinin Tarih-i Temekkünleri	19
Sancağın Hamidoğulları Zamanındaki Hudud-ı Erbaası	21
Sancağın Bazı Kazalarının Hükümet-i Osmaniye'ye Firâğı	22
Hamidoğullarının Zaman-ı İdareleriyle Tarih-i İnkırazı	24
Isparta ve Kurâsı Meskenlerinin Şekl-i Binası	33
Şehirde Cari Sular Bahsi	38
Hayvanât-ı Ehliye Mahsulât-ı Dahiliye	41
Isparta Ahalisinin Hangi Asıldan Teşekkül ve Terekküb Eyledikleri	43
Mahsulat-ı Dahiliyenin Envâ'ı	44
Ehl-i Sanayiînin Enva'ı	48
Isparta Evleri ve İçtimai Hayatın Tafsilatı	50
Ağros Nahiyesinin Fetih ve Teşkilatı	57
Uluborlu Kazası	69
Uluborluluların Abdal Besledikleri Bahsi	72
Mahsulat-ı Arziyye ve Meyveleri Bahsi	73

Ehl-i Sanayi Bahsi	75
Yalvaç Kazası	77
Kazanın Kurâ-i Mülhakasıyla Hoyran Nahiyesi Ahvali	80
Arazinin Kuvve-i Nabitesiyile Ahalinin Tarz-ı İdare ve Sanatları	81
Karaağaç Kazası	83
Merkez-i Kaza Kasabası Hanelerinin Şekl-i Binası ve Kurâ-i Mülhakası	85
Kazanın Mahsulat-ı Araziyesi ve Nev'-i Hayvanatı ve Sanayisi ve Tarz-ı Telebbüsü	87
Kazaya Mülhak Afşar Nahiyesi Tafsilatı	88
Eğirdir Kazası	93
Eğirdir Kazası ve Gölün İzahatı	94
Kasaba Meskenlerinin Şekl-i Bina ve Tarz-ı İnşasıyla Çeşme Suları Bahsi	96
Göl İçindeki Nis Adası Sekenesinin Halleri ve Sanayii Tafsilatı	97
Kazaya Mülhak Kurâ-i ve Nevâhi Ahvali	99
Pavlu Nahiyesi ve Eşkâli	100
Göksu ve Aksu Nehirleri Tota Suyu İzahatı	103
Barla Nahiyesi Eşkâli	105
Sancak Dâhilindeki Aşayir-i Seyyare Halleri ve Sancak Çeşmeleri	107
KISM-I SÂNİ	112
Mevcut Cevami' ve Maâbid ve Medrese ve Âsar-ı Hayriye ve Emakin-i Umumiye Faslı Mebhas-i Evvel Isparta Kazası Cevami' ve Asar-ı Hayriyesi	112
Bahs-i Evvel	112
Isparta Kazası	112
Isparta'da Cami-i Kebir İtibar Olunan Kutlu Bey Cami-i Şerifinin İlk Binasıyla En Son Kargir Olarak İnşası Tafsilatı	113
Cami-i Şerif-i Mezkurdaki Lihye-i Saadet Ziyareti Merasimi	120
Hacı Abdi Nam-ı Diğer Halil Hamid Paşa Camii Bina ve Tevsi'i İle İlâvât ve Tamirâtı	120

Meşhur Mimar Sinan Marifetiyle Firdevs Paşa Camii Binası ve Tazarruâtı ve Lihye-i Saadet Ziyareti	123
Abdi Paşa Camii Binası ve Tazarruâtı Lihye-i Saadet Ziyareti ve Paşa'nın Tercüme-i Hali ve Tamirâtı	125
Çarşı Derûnundaki Ferahiye Cami-i Şekil ve Binası	129
Keçeci Mahallesi'ndeki Hızır Bey Camii Bina ve Tamirâtı ve Sair Teferruatı	130
Yaylazâde Mahallesi'nde Meydanlık Mescidi Denilen Karabela Mescidi'nin Camiye Tahvili	131
Debbağhane ve Kıncızâde ve Hisar Efendi ve Yusuf Ağa ve Hacı Yakub ve Alaaddin Efendi ve Yenice ve Dere Mahalleleri Binaları ve Tamirâtı	131
Şeyh Mahallesi'ndeki Muhiddin Mescidi'yle Mahallât Mesâcidi Tamirâtı, Bunlarda Kain Namazgâhların Tafsilâtı	134
Isparta'da Hıristiyanların Nasıl Teksir Ettikleri ve İslam Mahallâtına Vakit Vakit Yerleştikleri Bahsi	136
Isparta'ya Ne Zaman Geldikleri ve Ermeni Kilisesi'nin Ne Vakit Yapıldığı ve On Altı Nüfustan Ne Yolda Üredikleri Bahsi	140
Yine Mimar Sinan'ın Âsar-ı Binasından Ağros'taki Burhan Paşa Camii	140
Atabey Medresesi Yanındaki Feyzullah ve İslam Köyü'nde Kiliseden Mütehavvil Rüstem Paşa Camileri ve Kurâdaki Cevâmi'-i Saire Tafsilâtı ve Kırık Minare Bahsi	142
Isparta Mekteb-i Rüşdî'sinin İlk Binası ve Sonra İdadi'ye Tahvili	143
Isparta İnas Rüşdiyyesi Mekâtib-i İbtidâiye-i Saire Bahsi	144
Hıristiyan Mahalleleri Mektepleri ve Mevlevihane Olan Ahi Kasap Zaviyesi Tekkesi Aslı	145
Isparta Medreseleri ve Bunlardan Sa'diye Bukası	147
Şakirzâde Medresesi ve Müderris Şükrü Efendi'nin Bazı Âsar-ı Manzumesiyle Tercüme-i Hali	150
İrfan Efendi Dairesi Denilen Hoca Zeynep Hanım Medresesi	154
Eski Müftü Hacı Abdurrahman Efendi Dairesi	156

Harâbîzâde veyahut Çubukçuzâde Medresesi ve Son Müderris Edhem Efendi'nin Tercüme-i Hali Bazı Âsar-ı Manzumesi	158
Müftüzâde Hasan Efendi Dairesi	166
Giresunlu Dairesi Denilen Taşçızâde Medresesi ve Veli Efendi Dairesi	168
Fırdevs Paşa Camii İttisalinde Hatiboğlu Medresesi ve Müderris Büyük Şükrü Efendi Tercüme-i Hali İle Bazı Âsar-ı Manzumesi	170
Şeyh Abdülkerim Medresesi ve Müderris Efendioğlu Müderrisliğinin İzahatı	175
Isparta'da Mevcut Üç Şadırvan ve Karpuz Pazarı Çeşmesi	177
Kepeci ve Bereket Suları	182
Ağros'taki Gazi Atabey Medresesi	184
Keçiborlu Nahiyesi'nde Hacı Hüseyin Efendi Medresesi'yle Medâris-i Saire ve Mekâtib Tafsilatı	190
Sultan Selim-i Sani'nin Isparta'yı Teşrifleri ve Bolla Hatun Zaviyesi'ni Tesis Buyurmaları	192
Uluborlu Kazası Cevâmi' vesairesinden Alaaddin Cami-i Şerifi	193
Bülbül ve Musluk Camileriyle Cevâmi-i Saire Malumatı	194
Uluborlu Medârisiyle Kütüphane ve Bazı Müderrislerin Tercüme-i Halleri	196
Uluborlu Mekteb-i Rüşdisi'yle Mekâtib-i Saire Hakkındaki Tafsilat	201
Kale Derunundaki Hıristiyan Kilisesiyle Mektebi	202
Senirkent Nahiyesi Merkez ve Kurâsında Bulunan Camilerle Medreseler Hakkında Malumat	203
Yalvaç Kazası Cami vesairesinden Devlethan Camii	206
Bu Devlethan Namıyla Geçen ve Akçaşar Karyelerinde Bir Cami Daha Olduğu Gibi Ebulfeth Sultan Mehmed Han Tarafından Örkenez Karyesinde Yaptırılan Cami Tafsilatı	208
Yalvaç Mekteb-i Rüşdisi'yle Usul-i Cedide Mekâtibi ve Kütüphane Malumatı	210
Karaağaç Kazası Cevâmii vesairesinden Fatih Sultan Mehmed ve Camileri Hakkında Malumat	211

Müfti-i Esbak Fazıl Rüşdü Efendi ve Fuzalâ-yı Saire Medreseleri	215
Mekteb-i Rüşdi ve Mekâtib-i Cedide-i Saire Hakkında Malumat	217
Eğirdir Kazası Cevâmi-i Sairesinden Hızır Bey Camii ve Hızır Bey'in Hükümdarlığı Hakkındaki Tafsilat	219
Şeyhülislam el-Berdâi Zaviyesi'ne Muttasıl Yazla ve Ağa ve Kaleiçi Camileri Vakfiyeleri	223
Nis Adası'ndaki Kiliseden Mütehavvil Cami Hakkında Malumat ve Mescid Tafsilatı	224
Bazı Mesâcid ve Nis Kiliseleri Hakkında Tafsilat	226
Eğirdir Mütesselimi Yılanlıoğu Şeyh Ali Ağa Medrese ve Kütüphanesi	229
Şeyh Ali Ağa'nın Tercüme-i Hali	231
Eğirdir Mekteb-i Rüşdisi ve Mekâtüb-i İbtidaiye Hakkındaki Malumat	233
Pavlu Nahiyesi'ndeki Hacı Sefer Ağa Camii ve Medrese Hakkındadır	234
Barla Nahiyesi'ndeki Çaşnigir Paşa, Pazar Camileri ve Medrese Tafsilatı	237
Barla Kilisesiyle Pınar Pazarı Camii vesair Pazarlar Camileri	238
MEBHAS-I SANİ	241
EBNİYE-İ EMİRİYE VE EMÂKİN-İ UMUMİYE-İ SAİRE HAKKINDA FASL-I EVVEL VE ISPARTA HÜKÜMET KONAĞI VE KIŞLA-İ HÜMAYUN	241
Fasl-ı Evvel	241
Isparta Kazası	241
Depo-yı Hümayun	243
Isparta Hamamlarından Çarşı Civarında Dalboyunoğlu Çifte Hamam	243
Bazı Hamamlar ile Karaağaç Mahallesi Hamamı	246
Sülübey ve Sarı Kadı ve Yenice Mahalle Hamamları vesair Teferruât Hakkındadır	248
Isparta Hanları	249
Defterdar Abdurrahman Efendi ve Kamış Ağa Vakıf Hanları Tafsilatı	251

Keçiborlu ve Ağros ve Gönen ve Kurâ-i Saire Vakıf Hanları	253
Isparta Bedesteni	254
Hatime-i Fasil ve Daire-i Askeriye ve Telgrafhane ve Hastahane	256
FASL-I SANİ	262
MERKEZ-İ LİVAYA MÜLHAK KAZALAR EMAKİN-İ EMİRİYE VE UMUMİYESİ HAKKINDA	262
Uluborlu ve Yalvaç ve Karaağaç ve Eğirdir Kazaları	262
Uluborlu Kazası Hükümet ve Askeriye Daireleriyle Hamamları Vesairesi	263
Yalvaç Kazası Hükümet ve Daire-i Askeriye Depo ve Telgrafhane Vesairesi	263
Karaağaç Hükümet Dairesi ve Hanlar vesaire Hakkında	264
Eğirdir Kazası Emakin-i Emiriyesinin Tafsilatı	266
KISM-I SANİ MEBHAS-İ SALİS	269
TEKÂYA VE MERÂKİD-İ EHLULLAH HAKLARINDA	269
BİRİNCİ FASIL	269
Isparta Kazası Merkezindeki Piri Halife Türbesi ve Tercüme-i Hali	269
Haric-i Şehirde Feraiz Şarihi Denilen Seyyid Halife İle Merdârü’ş-Şifası Alaaddin Efendi Türbe ve Hususi Ziyaretleri	271
İlesucu ve Hisar Efendi Mahalleleri Nokta-i İltizâsında Kâin Hâce-i Sultânî Abdülkadir Geylani Türbesi ve Tercüme-i Hali ve Havass-ı Ziyareti	273
Harabizâde Medresesi Derûnunda Şeyh Receb Türbesi ve Havassı	276
Sıtma Dedesi	277
Tekke Mahallesi’nde Hızır Abdal Türbesi ve Tariki	278
Mevlevihâne Olan Ahi Kasap ve Serdar Mehmed Dede Türbesi ve Havassı	280
Debbağhane Mahallesi’nde Yavruzâde Tekkesi	282
Tavganalı Tekke ve Türbesi ve Beşkazalı Osman Efendi Tariki ve Medfeni ve Tercüme-i Hali	287
Çelebiler Mahallesi’nde Kain Ateşzâde Bekir Efendi Tekkesi	293

Debbağhane Camii Altındaki Kesikbaş Türbesi ve Yedi Kardeşler Kabirleri	295
Hayvan Pazarındaki Ecelfî ve Miskî ve Karataş ve Arapların Mezarının Havassı ve Kasap-cû Murad Kabirleri Merdiyâtı	296
Muharrem Efendi ve Havassı	297
Celali Arap Şeyh ve Bostan Çelebi Kabirleri ve Tercüme-i Hali	298
Hacı Beşir Dede ve Leblebici Baba Kabirleri ve Havassı ile Kurâda Medfun Zevat-ı Saire	299
Ağros'ta Gazi Atabey Türbesi ve Zevat-ı saire Haklarındaki Malumat	304
Bozanönü Karyesinde Yel Ocağı	305
Keçiborlu Nahiyesi'nde Şeyh Şikem Türbesi ve Havassı ile Kurâdaki Ziyaretgâhlar Hakkındadır	306
MEBHAS-İ SALİS	314
İKİNCİ FASIL	314
KAZALARA AİT TEKÂYÂ VE MERÂKİD-İ MÜBAREKE-İ EHLULLAH-I KİRAM HAZERÂTI VE TEFERRUATI HAKKINDADIR	314
Uluborlu, Yalvaç, Karaağaç, Eğirdir Kazaları	314
Senirkent Nahiyesi'nde Veli Baba Dergâhı	315
Senirkent Nahiyesi'nde Şeyh Ahmed Veli ve Dağıstânî Hacı Mustafa Efendi	316
Yalvaç Kazası'nda Emir Sultan ve Doğan Baba ve Mehmed Celaledin ve Âşık ve Hüyüküklü Karyesinde Işıklı Dede ve Genceli'de Koyungözü Baba Türbeleri	317
Karaağaç Kazası'nda Menteş ve Erzâde Kabirleri ve Havass-ı Mu'tekideleri	318
Eğirdir Kazası'nda Yazla Mesiresinde Medfun Şeyhülislâm el-Berdâî ve Evlad ve Ahfâdî ve Şeyh Baba Sultan Ziyaretgâhları	321
Nis Adası'ndaki Şeyh Muslihiddin ve Pavlu Nahiyesi'nde Hoca İlyas ve Tekke Karyesinde Diğer Muslihiddin Türbeleri ve Âsâr-ı Kerâmâtı	335
Barla Nahiyesi'nde Karacaahmed ve Bedre Çiftliğinde Süt Dede ve Hâssa-i Kerâmetleri	337

Tetimme-i Kısım-ı Evvel ve Sâni	338
KISM-I SÂLİS	347
SANCAKÇA AHÂLİNİN ÂDÂT VE GÖRENEKLERİNE VE SÛR-I İDÂREYE VE İCTİMÂ'İYYELERİNE DÂ'İRDİR	347
Birinci Fasl	347
Umumî, Hususî Cemiyetler ve Bunlardan Hitân Cemiyeti	347
Hâfız Olmak ve Yazıya İcâzet Almak	351
Velîme Cemiyeti	358
Hacca Niyet Etmek ve Hicaz'a Girmek Merasimi	376
Mevlid-i Risaletpenâhi Umumi ve Hususi Cemiyetler	382
Erbab-ı Sanat İçin Destur Almak ve Peştamal Kuşanmak ve Yolsuz Çıkarılmak Cemiyetleri	388
Yaz ve Kış Gezek Sohbetleri ve Bunlardaki Oyunlar Tafsilatı	393
Bağbozumundan Evvel ve Sonra Tandır ve Bostan Ziyafetleri	404
İKİNCİ FASIL	412
ÂDETLER VE GÖRENEKLER HAKKINDADIR	412
Âdât-ı Şühûr-ı İsnâ Aşera	412
Hıristiyanların Haçı Suya Atmak ve Paskalya Yapmak Ayinleri	419
Âdât-ı Tevellüdât ve Mektebe İbtidâ Merasimi	421
Âdât-ı Vefiyât ve Defniyât	427
ÜÇÜNCÜ FASIL	432
TARZ-I İDARE VE İÇTİMÂİYE HAKKINDADIR	432
(Namık) Kemal Bey Merhumun Makale-i Sa'yi	441
Hukemâdan Racül-i Salih Rişar Sözleri Unvanıyla Franklin'in Tarik-i Refah Makalesi	445
Fazilet Hakkında İsmail Safa Bey'in Manzumesi	452
Selânik Valisi Mehmed Nazım Paşa'nın Kaside-i Nâsıhânesi	452
KISM-I SÂLİS	457
FUSÛL-İ SELASENİN İZAHATI	457
Hatime-i Mukaddime-i Tarih'ten 1195 Tarihine Kadar Hamidili Kıtası İdaresinin Eşkâl-i Mücmelesi	480

Hamidili İdaresinin Kütahya'da Bulunan Anadolu Vali-i Umumiliğine İrtibatı Ahvali	487
Hamid ve Teke Sancakları Birleştirilerek Valiliğinin Vahid Paşa'ya Tevcihi ve Paşa-i Müşarünileyhin Zaman-ı İdaresinin Ahval-i Mühimmesi	494
İnce Müsellem Hacı Mehmed Ağa Zamanı ve Mısırlı İbrahim Paşa İstila ve İşgali	497
Aydın Cihetinde Türeyen Keloğlan'a Ispartalı Kel Ali İltihak Ederek Fitne ve Tuğyana Neden Olmaları	498
Ayan-ı Memleket Hacı Numan Bey'in Vefatıyla Ayanlığın Hacı İbrahim oğlu Hacı Ali'ye Tevdi'i ve Suret-i İdaresi	500
Tanzimat-ı Hayriye'yi Mütteakip Son Yeniçeri Ağası Celaleddin Paşa'nın Zaman-ı İdaresi	501
Asâkir-i Mansureden Süvari İsmet Paşa Alayıyla Topçu Kerim Paşa ve Piyade Fırkalarının Vürudu ve Kırım Muharebesi Sebebiyle Kars Cihetine Sevkleri ve Isparta Çayı'nın Şehre Tecavüzü ve Çarşının 1266 Hariki	504
1272 Tarihinde Gelen Burhanlı Kaymakamı Hasan Rüşdü Efendi Zaman ve Devri	506
Moralı Mehmed Paşa'nın Vüruduyla Hacı Edhemoğlu Hacı Ali Ağa ve Rûfeka-yı Sairesinin Nefye Gönderilmeleri ve Avâkib-i Halleri	508
Mecidiyeliler Namıyla Tenebbû ve Teşehhür Eden Zümre-i Eşrâf ve Ayanın İdare-i Memlekete Memur Olmaları, İdare-i Cedidin Suret ve Eşkâli	509
Arap Kaymakam Denilen Ahmed Nazif Efendi Zamanı	516
Çerkes Ali Necib Bey'in Kaymakamlık Zaman-ı İdaresi	517
Çelebi Damadı Hüseyin Nesib Efendi'nin Kaymakamlık Zamanı ve Halefi İbradılı Sadık Bey Devri	525
Sadık Bey Yerine Gelen Kaymakam Ahmed Bey Zamanı	525
1284 Teşkilât-ı Cedidesinin İcrasıyla İlk Mutasarrıf Gelen Şevket Bey'in Zaman-ı Şekl-i İdaresi	527
Şevket Bey'in Vuku-ı Vefatıyla Yerine Gelen Arap Nureddin Paşa'nın Zaman-ı İdaresi Tarz-ı Eşkâli	529

Nureddin Paşa'nın Teke'ye Nakli İle Çerkes Ali Necib Paşa'nın İkinci Defa Vürudu ve Zamanı	532
Ali Necib Paşa'nın Konya Merkez Mutasarrıflığı'na Nakliyle Hersekli Ali Paşazâde Hafız Rıdvan Paşa'nın Tayin Olunması Üzerine Müşarünileyhin Antalya'dan Vürudu ve Zaman-ı İdaresi	534
Serasker-i Sabık Hüseyin Avni Paşa'nın İkametine Memur Isparta'ya Vürudu ve Hapishane ve Kalesi	559
Konya Valisi Osman Paşa'nın Berâ-yı Devir Isparta'ya Gelmesi	563
Burdur, Tefenni ve Garbî Karaağaç Kazalarının Isparta'dan Tefrikleriyle Burdur'un Mutasarrıflık Teşkili ve Yalvaç ve Karaağaç Kazalarının Isparta'ya İade-i İrtibatı	565
Hüseyin Avni Paşa'nın Afv ve İtlâkıyla Dersaadet'e Avdeti ve Konya Valiliğine Tayin Olunarak Müşarünileyhin Berâ-yı Devir Isparta'ya Vürudu ve Mekâtib, Tedrisat-ı Usul-i Cedide, İlk Defa Tatbik	566
İzmit-Anadolu Şimendiferi İçin Çıkarılan Faizli ve Müddetli Eshâm-ı Cedide'ye Isparta'nın Suret-i İştiraki	567
Hafız Rıdvan Paşa'nın Travnik Mutasarrıflığına Nakliyle Terfii Üzerine Isparta Mutasarrıflığı'na Tophane Ketebesinden Eyublu Ali Rıza Efendi'nin Vürudu ve Zaman-ı İdaresi	568
Burdur ve Antalya Mutasarrıflıklarının Rabtıyla Isparta'nın Konya'dan Tefrik ve Müstakilen Vilayet Teşkili ve Esad Muhlis Paşa'nın Vali Tayini	576
1293 Muharebesini İntac Eden Harp ve Karadağ Muharebelerinin Zuhuruyla Teşkil-i Vilayet Geri Kalıp 1291 Kahtının Vukuu ve Neticesi	577
Hükümet Dairesini Ahali Taşlayıp Mutasarrıf Ali Rıza Paşa'nın Firar ve İnfisali Üzerine İslimye Mutasarrıfı Sabıkı Kütahyalı Hasan Tahsin Paşa'nın Vürudu ve Zaman-ı İdaresi	579
Tahsin Paşa'nın Niğde Mutasarrıfı Hasan Mazhar Paşa İle Becayış İcra Olduğundan Müşarünileyh Tahsin Paşa Gitmeyip Doğruca İstanbul'a Azimetle Mazhar Paşa'nın Isparta'ya Vürudu	591
Mazhar Paşa'nın İçel Mutasarrıfı Âlim Paşa İle Becayışı Vuku Bularak Âlim Paşa'nın Vürudu ve Zaman-ı İdaresi	595
Ağros Nahiyesi'nin Lağvı ve Senirkent Karyesi'nde Müceddiden Nahiyeye Teşkili İle Her İkisinin Isparta'ya Rabtı ve Emanet-i Âşar İdaresinin ve Usul-i Adliyenin Teşkili	597

Âlim Paşa'nın İnfisaliyle Yerine Gelen Bergama Kaymakamı Mühtedî Ahmed Cevdet Bey'in Zaman-ı İdaresi	601
1297 Senesinde Zuhur Eden Çekirgenin İmhasına Memuriyetle Konya'da İkamete Memur Ayan'dan İngiliz Ali Bey'in Isparta'ya Vürudu ve Çekirgelerin Suret-i İtlafı	602
Tahsildarlıkların Teşkili Üzerine Sancak Tahsil Dairelerinin Tertip ve Teşkili	604
Naib-i Liva Minkârîzâde Şeyh Mehmed Tefkîk Efendi'nin Bir Köylü Davasına Karşı Çekirgelere Hitaben Mürâsele-i Şer'îye Yazması ve Tesiri	605
Konya Valisi İngiliz Said Paşa'nın Berâ-yı Devir Isparta'yı Teşrifleri ve Şekli-i İdare ve İcraatı	608
Konya Valisi İngiliz Said Paşa'nın Üçüncü Sene Vürudundaki Muamelât ve İcraatı	612
Mutasarrıf Ahmed Cevdet Paşa'nın Tahvil-i Memuriyetle Isparta Mutasarrıflığı'na Esbak Vidin Mutasarrıfı Aziz Paşa Gelip Müşarünileyhin Şekil ve Zaman-ı İdaresi	617
Müşarünileyh Aziz Paşa'nın Mardin Sancağı'na Nakliyle Yerine Gönderilen Bolu Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in Vürudu ve Zaman-ı İdaresi	620
1303 Senesi Kurak Yüzünden Zuhur Eden Kaht ü Galâ İçin İstanbul'dan Tayin ve İzam Buyurulan Ispartalı Ferik Osman Seyfi Paşa İle Yaverândan Kaymakam Edirneli Faik Bey'in Isparta'ya Vürudları ve Tedbir-i Acile-i İdareye İttihat Etmeleri	621
Mutasarrıf Ali Rıza Bey'in Yanlışlıkla Tuttuğu Pehlivan Mehmed Yüzünden Azliyle Yerine Tayin Olunan Ahmed Ferid Paşa'nın Vürudu ve Zaman-ı İdaresi	623
Ferid Paşa'nın İnfisaliyle Yerine Tayin Olunan Sadeddin Bey'in Vürudu ve Zaman-ı İdaresi	624
Konya Valisi İbradılı Süruri Paşa'nın Berâ-yı Devir Isparta'ya Vürudu ve Bazı İcraatı	627
Vali Süruri Paşa'nın Teftişâtından Mütevellid Tahkikat-ı Amika İçin İstanbul'dan İsteddiği Bir Heyet-i Tahkikiye Olmak Üzere Memur Edilen Divan-ı Muhasebât Reis-i Sanisi Kamil Paşa'nın Maliye Müfettişi Hıfzı Efendi'nin Vürudları ve Tahkikatları	628

Süruri Paşa'nın Vefatıyla Yerine Gelen Hacı Hasan Bey'in Konyalı Tahir Paşa İle Birlikte Berâ-yı Devir Isparta'ya Gelmeleri	628
Mutasarrıf Sadeddin Bey'in Kozan Sancağı'na Nakil ve Becayışıyla Babanzâde Mustafa Zihni Paşa'nın Vürudu ve Zaman-ı İdaresi	630
Sadeddin Bey Zamanında Gelen Çerkes Muhacirlerinin Yalvaç'ta Çerkes Kaymakam Rifat Bey Tarafından Hüyükli Yaylasına İskan Edilmek İstenilmesine Karşı Köylülerle Muhalefetleri ve Kaymakamı Darb Etmeleri	630
Çerkes Muhacirlerin Konya Cihetlerinde İskanları İçin Sancakça Müretteb İnanenin Celb ve Cem'iyle Kendilerinin Akşehir Dayılığına Gönderilmeleri	631
Muhacirîn İnesi Bakıyyesiyle Daire-i Belediye'nin Haricinde Yapılan Daireye Nakil ve İhracıyla Memleketin Ahval-i Sıhhiye ve Belediyesinin İslahatına Teşebbüs Olunması	633
Isparta'ya Gelen Bir Protestan Papazının Burdur'a Azimetinde Burdur Hıristiyanları Tahkir Ederek Amerika Filosu'nun Antalya Limanı'na Gelmesi Üzerine Mutasarrıf Zihni Paşa'nın Tahkike Memur Olması ve Burdur'a Gitmesi	633
Orman İdaresi İhtilâsâtının Tedkikine Kıbrıs Muhasebecisi Kemal Bey Geldiği Gibi Vali Hacı Hasan Bey'in Berâ-yı Devir Aynı Zamanda Isparta'ya Gelmesi ve Isparta Çarşısında Odun Parası Hariki	635
Zihni Paşa'nın Antalya'ya Becayışle Dede Paşa'nın Antalya'dan Isparta Mutasarrıflığı'na Gelmesi ve Konya Vergi Müdürü'nün Berâ-yı Tetkik Vürudu	636
Isparta'da Halıcılık Sanatının Terakki ve Himmetiyle Şark Halı Kumpanyası'nın Teşkili	637
Dede Paşa'nın İnfisaliyle Yerine Gelen Arnavut Mehmed Ali Paşa'nın Zaman-ı İdaresi	637
Isparta'da Çiçek Aşısı Memuriyeti'nin İhdası ve İlk Defa Belediye Eczahanesi'nin Küşadı ve Muvazzaf Eczacı İstihdamı ve Bazı Tedâbir-i Sıhhiye-i Belediyenin Suret-i İcra ve Tafsilatı	639
Isparta'da İkamete Memur Olarak Isparta Mutasarrıflığına Tayin ve İzam Buyurulan İstanbul Polis Müdürü İzmitli Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Vüruduyla Mehmed Ali Paşa'nın Bittabi İnfisal ve İstanbul'a Azimet Etmesi ve Vali Ali Kemal Paşa'nın Berâ-yı Devir Gelmesi	641

- Ali Kemal Paşa'nın Vefatıyla Yerine Tayin Olunan Şurâ-yı Devlet Azasından Arnavud Ferid Bey'in Berâ-yı Devir Isparta'ya Vürudu ve İlk Şose Ameliyatına Başlanması ve Liva İbrahim Paşa'nın Maarif Riyasetine Tayini ve Bazı İcraatı 642
- Sancak Aşî Memurluğu'nun Lağvıyla Belediye Eczanesinin Sedd ü Bendi ve Liva İbrahim Paşa'nın Terfian Rumeli Cihetine Nakil ve Azimeti 642
- Adliye Müfettişi Bedirhan Paşazâde Emin Bey'in Berâ-yı Teftiş Vürudu ve Vali Ferid Paşa'nın Sadarete Tayininde Konya Valisi Olan Tevfik Bey'in Dahi Isparta'yı Teşrif ve Bazı Tahkikat İcra Etmesi ve Mutasarrıf Hüsnü Efendi'nin Hidemât-ı Hayriyesi 645
- Vali Tevfik Bey'in Bursa Valiliği'ne Nakliyle Yerine Ayandan Bulunan Faik Bey'in Mektupçusu Adem Vahî Bey'le Berâ-yı Devir Isparta'yı Teşrifleri ve Müfettiş Emin Bey'in Maaile Menfiyyen İkinci Defa Isparta'ya Gelmesi ve Adliye Memurlarıyla Mutasarrıf Hüsnü Bey Meyanındaki İhtilâfatın Halli Zımnında Burdur Mutasarrıfı Nazım Paşa İle İzmir Adliye Müfettişi Galib Bey'in Dahi Isparta'ya Gelmeleri 646
- Mutasarrıf Hüsnü Bey'in Antalya Mutasarrıflığı'na Nakliyle Yerine Burdur Mutasarrıfı Mahmud Nazım Paşa'nın Tayin Olunması ve Paşa-yı Mumaileyhin Vürudu ve Zaman-ı İdaresi 647
- 10 Temmuz 1324 Tarihinde İlan-ı Meşrutiyet Üzerine Nazım Paşa'nın Bazı Nâbecâ Harekâtından Dolayı Azliyle Vekaletin Kumandan İshak Paşa'ya Tevdii ve Meclis-i Mebusan Azalarının Keyfiyet-i İntihabı 648
- Isparta Mutasarrıflığı'na Rühdü Bey'in Vüruduyla Sancak Hesabına Müntehib İki Mebusun Teşrinisani Evailinde Suret-i Mutantanada Dersaadet'e İzam Olunmaları 649
- Sultan Mehmed Reşad Han Hazretleri'nin Cülûs-ı Hümayunları Vukuunda Resm-i Tebrik ve Tenhik Suret-i Vukuu 650
- Hülâsa-i Hitam-ı Kelâm ve Zübde-i Mülâhaza-i Encam Unvanıyla Mütalaa-i Muharrir 651
- Kable'l-İslam Küffar-ı Tevrat ve İncilin Düçar Oldukları Enva-ı Belâyâ ve Mesâipten İbret Alan Halkın Zuhur-ı İslamla Daire-i Münkiye-i İslamiyet ve Adaletle Gürûh Gürûh Nasıl Girdikleri İzahatı 652

Kavâid-i İslamiyeye Tamamıyla Riayet Olunduğu Zamanlardaki Terakkiyât-ı Medeniye ve Rahat-ı Umumiyenin Onbirinci Asırda Nasıl Bozulup Ne Suretle Tedennîye Uğradığı Esbabı	654
Ulemâ-i Amile ve Ümerâ-yı Adile ve Meşayih-i Kâmile ve Ahali-i Mutî'anın Yek-Diğerlerinden Ne Sebeplerle Ayrıldıkları ve Ne Yollara Gittikleri Tafsilatı	654
“Kitab-ı İslâmın Vesayası Eski Zamana Göre İmiş” Zehâb-ı Batılında Bulunanlara Karşı Delâil-i Mukni'a Mesrûdâtı	656
Kitap ve Din-i İslam Her Zaman İçin Kâbil-i Tatbik Bir Kanun ve Meslek-i İnsani ve İçtimâî Olduğunun Senedât ve İzahatı	659
Hamidili İkliminin Kavâid-i Diniye-i İslamiyeye Riayetkâr Olduğu Zamanlardaki Tekemmülâtıyla Ondokuzuncu Asr-ı Miladide Başlayan Efrenc Taklitçiliği Yüzünden Düçâr-ı Tedenniyât Olmakta Bulunduğu ve Beyanatı	662
Halk ve Hükümet ve Erbab-ı İlim ve Sanat Yek-Diğere Zıt ve Muhalif Hareketleriyle Avrupa'ya Kendi, Taklitçilik Hevesâtıyla, İsrâfât ve Sefahatın, Gaye Hakkında	667
Düvel-i Hıristiyanîye'nin ve Bilhassa Almanların Anadolu Sekene-i İslamiyesi Hakkında Takip ve Tatbik Etmek İstedikleri Hâlât	669
1326 Senesi Konya'ya Seyahatte Vali İle Olunan Musahabe ve Muhaverât Tafsilatı	671
Almanların İktisadi Tecavüzât-ı Ecnebiyeye Karşı Kendi Vatandaşlarına Olan On Nasihatleri	675
Yeni Girdiğimiz Devr-i Meşrutiyetimizde İhtiyacımızı Dâhilde Tedarik Etmeye Çalışarak Memuriyetle Geçinmek Hevesinden Sarf-ı Nazarla Sanayi-i Dahiliye Tahsiline İkdâm Olunması ve Kendi Yorganımıza Göre Ayak Uzatılması İcabâtı	681
Muharririn Muhtasar Tercüme-i Hali ve Biraz da Sergüzeşt-i Ahvali	685
Farsça ve Manzum Münacât-ı Tevbe-kârâne ve Tercümesi	699
Bu Cildin İkinci Nüshası Tebyizinin Tesadüf Ettiği Tarih-i Fâlû'l-Hayr	700
Dizin	703
Ekler	743

ÖNSÖZ

Şehir tarihleri genel tarihlerin önemli bir parçasıdır. Bu konuda bazen arşiv kaynaklarından yararlanarak, bazen de arkeolojik buluntulardan yola çıkarak önemli bilgilere ulaşılır ve bir şehrin, yörenin tarihi ortaya konabilir. Nasıl ki genel tarih yazımında arşiv belgeleri kaynakların esasını teşkil ederse şehir ve bölge tarihi yazılırken de yerel kaynaklar önem arz etmektedir.

Bu bakımdan Isparta'nın diğer şehirlere göre biraz daha şanslı olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar Isparta merkezinde antik bir şehir ve bu yönde kalıntılar yoksa da civarındaki eski şehirlerin kalıntılarında yola çıkarak tarih öncesi hakkında bilgilere ulaşılabilir. Yazılı devirler hakkında da mevcut arkeolojik kaynaklar aracılığıyla bazı bilgilere ulaşılabilir.

Diğer yandan Böcüzâde Süleyman Sami gibi Isparta'da yaşayıp, zamanın şartlarının üzerinde bir durum olarak Arapça ve Farsça bilen ve görüp yaşadıklarını yazan, yazmayı seven bir şahsiyetin bulunması önemli bir şans olarak söylenmelidir. Hatta dönemine kadar yazılmış önemli yerel ve genel tarih kitaplarına ulaşarak, bu günkü anlamda araştırmacı tarihçilik örneğini göstermiştir. Gördüğü kaynaklardan tahliller yaparak Isparta'nın geçmiş dönemlerinden kendi yaşadığı yıllara kadar yaşanmış olaylar ve şehrin tarihini modern anlamda yazmıştır.

Böcüzâde, bir yönüyle tarihçilik yaparken, diğer yönleriyle Isparta'nın etnik ve sosyal yapısını ortaya koyarken sosyolog, insanların kültürleri, günlük hayatlarını, inançlarını aktarırken de antropolog olma özelliğini sergilemiştir.

Dolayısıyla böyle bir zengin kültür ve bilim adamının Isparta'da doğup büyümesi, iyi bir eğitimden sonra, o dönemde Türk toplumunda pek rastlanmayacak şekilde, taşrada, yazma yeteneğini kullanması ve zengin kültürel ve ilmi mirası devralarak yeni kuşaklara aktarması gerçekten Isparta için bir kazanç ve şanstır.

Böcüzâde'nin *Üç Devirde Gördüklerim* adlı eserini bugünkü harflere çevirerek ilim camiasına kazandırmıştık. Bu defa eserleri arasında Isparta için önemli bir yer tutan elimizdeki bu eserini bilindiği üzere torunu Suat Seren, 1983 yılında özetleyerek yayıma hazırlamıştı. Biz ise eserin tamamını hiçbir müdahalede bulunmadan olduğu gibi yayımlamaya çalıştık.

Eserin yayımlanması için bizi teşvik eden Isparta Valimiz Sayın Memduh OĞUZ'a, İl Kültür ve Turizm Müdürümüz Abdullah KILIÇ'a, kitabın tamamını tekrar okuyup redaksiyonunu gerçekleştiren Aynur ERGİNEKİN'e ve emeği geçen bütün arkadaş ve meslektaşlarıma, çalışmanın her türlü aşamasında yardım ve desteklerini esirgemenen eşim İklim BABACAN'a da teşekkürü borç bilirim.

Hasan BABACAN
Balıkesir - 2012

GİRİŞ

A- Böcüzâde Süleyman Sami'nin Hayatı

Böcüzâde Süleyman Sami, elimizdeki eserin sonunda sülalesini yedi göbek eskiye kadar takip ettiğini ve Emir Abdullah oğlu Kadı Mehmet Efendi soyundan gelen Yeniçeri zâbiti Hüseyin Dayı'nın oğlu Hacı Hasan Başağa'dan dolayı büyük babası, Hacı Osman Ağa'nın ilk nüfus kayıtlarında, Hacı Hasan Paşa oğlu Osman olarak kaydolduğunu yazmaktadır¹.

Dedesinin ve sülalesi Hicri 1265 (1848) tarihine kadar Başağa'lar şöhret ve lakabıyla anılmaktaydı. Bu tarihten sonra ise, dedesinin ticaret maksadıyla Bursa'ya gidip gelirken orada gördüğü ipek böcekçiliğini öğrenerek Isparta'da öğretmeye ve yaygınlaştırmaya çalışması, bu nedenle her sene ipek böceği kozalarını getirip dağıttıkça, müşterilerin “Böcü gelmedi mi” sözleriyle tohumlarının gelip gelmediğini öğrenmek istiyorlardı. Bu sırada dedesi Hacı Osman Ağa'ya halk arasında Böcü denilmeye, dolayısıyla sülalesi de Böcüzâde'ler olarak anılmaya başlanmıştır.

Böcüzâde Süleyman Sami, 1268 yılı Rebiülâhbirinde, yani Şubat 1852'de Isparta'da doğdu². 13 yaşında iken Hafızlık ve Hüsn-i Hat diploması aldı. Rüştîye ve Medrese'de okumuştur³. 18 yaşına geldiğinde, 1286 senesi Şaban ayı sonlarında, yani 20 Kasım - 3 Aralık 1869'da rüştîyeyi bitirdikten sonra, 100 kuruş maaşla Isparta (Hamidâbad Sancağı) Tahrirat Kalemî ikinci mübeyyizliğine tayin edildi. İki sene sonra, 1288 senesi Rebiyülevvelinde (Haziran 1871) 150 kuruş maaşla İl İdare Meclisi ikinci kâtipliği ve buna ek olarak rüştîye yazı öğretmenliğine atandı. Ardından, 1294 senesi Rebiülâhbirinin 29'uncu günü (13 Nisan 1877) 475 kuruş maaşla İl İdare Meclisi'nin Birinci Katipliğine atanmış ve daha sonra adı geçen meclisin Maarif Azalığı'na getirilmiştir. Bu görevlerindeki başarılarından dolayı mükâfat olarak 1303 yılı Zilhicce ayının 29'unda (27 Eylül 1886) kendisine Üçüncü Rütbe'den maaş bağlanmıştır⁴. Süleyman Sami Bey, 1891 tarihine kadar bu görevde kaldı.

1 Süleyman Sami'nin babası hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Sicil-i Ahval Defterleri* (DH.SAİD), Defter No: 31, s. 251'de, “Isparta tüccarından Hacı Hasan zâde Hacı Hüseyin Efendi ibn-i Hacı Osman'ın oğludur “ şeklinde bilgi verilmektedir.

2 BOA, DH.SAİD, Cilt: 31, s. 251. Torunu Suat Seren bu tarihi 5 Aralık 1851 olarak vermektedir. Bkz. *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, İstanbul, 1983, s. VI., İhsan Güneş de *Türk Parlamento Tarihi* adlı eserinde doğum yılını 1851 olarak vermiştir. Bkz., İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*, II. Cilt, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1998, s. 435.

3 İhsan Güneş, *Aynı Eser*, Cilt II, s. 435.

4 BOA, DH.SAİD, Cilt: 31, s. 251.

1891'de Bidayet Mahkemesi azalığına seçildi. 1893'te bu görevden ayrılarak İstanbul'a gitti.

İstanbul'da hukuk derslerine devam ederek Sorgu Yargıçlığı diplomasını aldıktan sonra tekrar Isparta'ya döndü. 1895'te Evkaf Müdürlüğü'ne üç ay sonra da Isparta Belediye Başkanlığı'na seçildi. Meşrutiyet'in ilanına kadar (1908) Belediye Başkanlığı görevini yürüttü.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, 12 Kasım 1908'de ikinci seçmenlerden 25 oy alarak Isparta Mebusu seçilmiştir. 18 Ocak 1912'de Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi üzerine emekliliğini isteyerek Isparta'ya döndü.

Isparta'da emeklilik günlerini geçirdiği esnada kendisini okumaya, yazmaya ve ibadete adadı. Yıllardır notlar şeklinde topladığı evrak ve bilgileri birleştirerek başta *Isparta Tarihi* olmak üzere, eserlerinin önemli bir bölümünü bu günlerde yazdı.

Böcüzâde Süleyman Sami 30 Mayıs 1932'de Isparta'da öldü. Ölümünden birkaç saat önce aile fertlerine, sanki ölümünün yaklaştığını anlamış gibi şu ibret verici sözleri yazmıştır:

“Ailem efradı ve gençlerine 84'üncü sal-i bayatının tamamını yaşamış bir adamın kuvve-i müfekkiresinde eser-i düriüsti kalmamış ve parmaklarında da kuvve-i kalemiye mahv ve münderis olduğundan 25 / 27 Mayıs 1932, 30 Mayıs 1932 tariblerinden itibaren efradı ailem ve başkaları benden bir şey sormasın ve sorsalar da alacağı cevapla amel etmesin vesselam Böcüzâde Süleyman Sami”⁵

B-Eserleri

Böcüzâde Süleyman Sami'nin Basılmış ve Basılmamış kitapları ve çeşitli gazetelerde yayımlanan makaleleri vardır. Bunlardan tespit edilebilenler şunlardır:

1-*Isparta Tarihi*; Kuruluşundan Böcüzâde'nin ölümüne kadar Isparta'nın, tarihi, sosyal ve kültürel yapısının anlatıldığı iki cilt kitap⁶,

5 Böcüzâde Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, Birinci ve İkinci Cilt, Yay. Haz: Suat Seren, İstanbul 1983, s. 278-279.

6 Bu eser, torunu Suat Seren tarafından bu günkü harflere çevrilerek basılmıştır. Ancak eser, sadeleştirilmek amacıyla aslından uzaklaştırılmıştır. Eserin bazı bölümlerine yapılan ilaveler eserin orijinalliğini bozarak yazarla okuyucu arasına sadeleştirilenin fikirlerinin karışmasına sebep olmaktadır. Bu bakımdan eserin orijinal metninin bulunup yeniden gözden geçirilmesi, ilmen Isparta tarihi için daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2-*Hatıralar*; ömrünün son günlerine kadar gördüğü, duyduğu ve başından geçen olaylar anlattığı iki cilt kitap,

3-*Üç devirde Gördüklerim*; Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde gördüğü olaylardan bahseden elimizdeki eser⁷,

4-*Abenke*⁸ ve *Hizmet*⁹ gazetelerinde 1897–1908 yılları arasında yazdığı çeşitli makaleler.

5-*Isparta Vilayet Gazetesi*'nde¹⁰ (haftalık yayımlanan bir gazete) yayımlanan “Şehir Mektupları” başlıklı makaleleri.

6-*Isparta Halkına Beyanname*, Mebusluğu döneminde, Isparta için Mecliste yaptığı girişimleri açıklayan el kitabı¹¹.

7-Isparta İdâdi Mektebinde verdiği konferans; Bu konferans metninde Isparta'da bilim ve kültür hayatının kısa bir tarihçesi, Isparta'nın yetiştirdiği bilim ve kültür adamları hakkında kısa bilgiler, ayrıca bu okula verdiği kitapların listesi vardır¹².

C- Isparta Tarihi Adlı Eser Hakkında

Elimizdeki *Isparta Tarihi* adlı eseri, Böcüzâde Süleyman Sami, eserin baş tarafında, “Arz-ı Maksat” başlığı altında belirttiği üzere, Mayıs 1893 tarihinde İstanbul'da Hukuk Mektebi'ne misafir olarak devam ettiği günlerde, Beşeri

7 Bu eser, 1941 yılında yazarın torunu Suat Seren tarafından özetlenerek *Çığır Mecmuası*'nda tefrikalar halinde yayımlanmıştır. Ancak Suat Seren bu tefrikalarda da *Isparta Tarihi*'nde yaptığı gibi, kendi fikir ve cümlelerini daha yoğun bir şekilde kullanarak, eserin özünden ayrılmıştır. Yaptığımız incelemede bu tefrikalarda Böcüzâde'nin elimizdeki eserinden çok farklı bilgilerle karşılaşmıştır.

8 İmtiyaz Sahibi: Cevriye İsmail, Başyazarı: Mehmed Şevki, İzmir, Günlük gazete. *Eski Harflü Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Cilt: 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 4.

9 İmtiyaz Sahibi: Ahmed Celâdet, İzmir, Siyasiyat, fûnun, muamelat-ı ziraiye vesairenden bahseden Osmanlı gazetesidir. *Eski Harflü Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Cilt 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 102.

10 *Isparta* (Hamidabad) Haftalık Gazete, 1924–1927 yıllarına ait çeşitli sayılar Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesinde mevcuttur. *Eski Harflü Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Cilt 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 108.

11 *Isparta Sancağı Mebusu Süleyman Sami Efendi'nin Daire-i İntibabiyesi Abalisine* Beyannâmesidir, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsi, İstanbul, 1330.

12 Bu konferans metni basılmamıştır, 52 sayfadır. Suat Seren, *Aynı eser*, s. 280. Bu eserin orijinalini görme imkânımız olmamıştır.

Hukuk hocası Ali Şahbaz Efendi'nin, insan ve insanlık tarihi hakkında söylediği; “İnsan, maziye mütehasşir, halden müteneffir, istikbali mütefekkir, bir cism-i zî-akıl ve hayattır”, yani insan, maziye özlem duyan, yaşadığı dönemden nefret eden, geleceği düşünen akıl ve hayat sahibi bir cisimdir, sözünden aldığı ilhamla yola çıkarak kaleme almıştır.

Zaten Rüşdiye Mektebi'ni bitirip Isparta tahrirat kalemünde katip olarak işe başladığı dönemde, eski evrak kayıtlarını ve defterlerini inceleyerek bunlardan ileride bir tarih yazabilir miyim düşüncesiyle özel defterlere notlar almaya başlayarak bir nevi bu çalışmanın temellerini atmıştır. Ardından ö güne kadar Isparta'da tutulmuş Kadı Sicilleri'nden başlayarak yazılmış bütün eserleri incelemeye çalışıp notlarını tamamladıktan sonra, 30 Aralık 1898 tarihinde eserin müsvedde şeklinde yazımına başlamıştır.

Temize çekerek son halini vermeye, 7 Nisan 1914'te başlamış, 6 Mayıs 1915 tarihinde de eserin yazımını tamamlamıştır. 8 Mayıs 1915 tarihinde de eserin sonuna özgeçmişini ilave etmiştir. 11 Ekim 1922 tarihinde de, Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleşen Büyük Taarruz hakkında kısa bir ilave yaparak çalışmayı sonlandırmıştır.

Isparta Tarihi adlı elimizdeki eser Böcüzade'nin torunu Dr. Suat Seren tarafından özetlenerek 1983 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışmada Suat Seren, Böcüzade'nin kaleme aldığı metne genel olarak sadık kalmış ancak birçok konuda özetlemeler yapmıştır.

Böcüzâde Süleyman Sami Bey, elimizdeki eseri hazırlarken, bu eseri yazma nedenini anlattığı Arz-ı Maksat kısmının ardından bir mukaddime (giriş) ve üç kısım olarak yazmıştır. Birinci kısımda, Isparta Sancağı'nın kuruluşu, yazıldığı güne kadar bilinen tarihi ve coğrafyası hakkında teferruatlı bilgiler vermiştir. Bu kısmı izah ederken şehir merkezi ve ilçeleri de ayrı ayrı ele almıştır. İkinci kısımda ise; sancakta bulunan, merkez ve ilçelerdeki, mevcut camiler, mabetler ve her türlü hayır eserlerini, resmi ve genel bütün mekanları açıklamıştır. Bu kısım üç ana konu ve üç fasıldan ibarettir. Üçüncü kısımda ise Isparta Sancağı'nda bulunan ahalinin adetleri, görenekleri izah edilmiştir. Kısacası şehrin sosyal hayatı bütün ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur. Bu kısımda üç fasıl ve bütün bu fasılları genişçe ilaveler yaptığı bir izahat kısmı da vardır. Bu kısımda ayrıca, sancağın genel idari yapısında zaman içerisinde meydana gelen değişimler, meşrutiyetin ve ıslahat fermanının ilanı ve bunların Isparta'daki yansımaları, uygulamaları anlatılmıştır. Yine bu bölümde sancağa tayin edilen mutasarrıflar ve dönemlerindeki icraatı ortaya konulmuştur.

Şehrin sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik her türlü hayat şartlarını en ince ayrıntılarıyla anlatan Böcüzade, verdiği örneklerle yaşadığı ve öğrendiği dönemlerdeki Isparta sosyal hayatını günümüze taşımayı bilmiştir. Bir bakıma verdiği örneklerle Isparta özelinden hareketle Osmanlı toplumunu ve onun sorunlarını sosyal ve ekonomik düzeyini ortaya koyarken diğer yandan Osmanlı genelinden ve merkezde alına kararların taşraya yansımaları ve devlet-vatandaş ilişkisinden hareketle Isparta özenli görmemizi sağlamıştır. Bu bakımlardan elimizdeki eser, sosyo-ekonomik tarih çalışmalarında ender örneklerden birini teşkil etmektedir.

Böcüzâde, Isparta Tarihi'ni yazarken kullandığı ifade, anlatım tarzı ve tasvirleri bakımından da önem arz etmektedir. Sahip olduğu geniş Arapça ve Farsça bilgisi, içinde yaşadığı toplumu iyi tanınması, dönemin şartlarına göre iyi gezmiş olması, İstanbul, İzmir, Konya gibi dönemin önemli büyük şehirlerini bizzat görmüş olması onun ufkunu büyük ölçüde genişletmiştir. Osmanlı Türkçesi'ne büyük hakimiyeti kullandığı kelimelerde kendisini göstermektedir. Zaten çalışmamızda bu kelime zenginliğini okurların daha kolay anlayabilmeleri için bazı kelimelerin lügat karşılıklarını dipnotlarla açıklama ihtiyacı duyduk. Özetle elimizdeki eser, tarihi özelliklerinin yanı sıra edebi ve sosyolojik bakımlardan da ayrı bir önem arz etmektedir.

Yayıma hazırlamış olduğumuz elimizdeki bu eser aslında Böcüzâde'nin Isparta Tarihi'nin sadece birinci cildini oluşturmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla bu eserin bir de ikinci cildi bulunmaktadır. Torunu Suat Seren'in 1983 yılında yayıma hazırladığı kitabında söz konusu ikinci cilt de yer almaktadır. Ancak elimizdeki birinci cildin orijinali aile tarafından Halkevi Kütüphanesi'ne bağışlanmış olmasına rağmen, bu ikinci cildin orijinal nüshasına şu ana kadar yaptığımız bütün araştırmalara rağmen ulaşamamış bulunuyoruz. Böcüzade'nin halen hayatta bulunan aile üyeleriyle bizzat yaptığımız görüşmelerde eserin akıbeti hakkında bilgileri olmadığı tespit edilmiştir. Ülkemizde pek çok eserin başına gelen kötü sonuçların bu eserin de başına gelmemiş olmasını temenni ediyoruz. Ele geçtiği takdirde bu eser de mutlaka ilim âlemine kazandırılması yerinde olacaktır.

Böcüzâde'nin elimizdeki eseri hangi tarihte olduğu tespit edilemese de Isparta Halkevi Kütüphanesi'ne hediye edilmiş, Halkevi Kütüphanesi'ndeki eserlerin Halil Hamit Paşa Kütüphanesi'ne devri sırasında 1940 yılında 5872 demirbaş numarası ile kaydedilmiştir. Isparta'daki eski harfli eserlerin Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ne nakli üzerine eser bu kütüphanede 4693 numara ile kayda geçirilmiştir. Orijinal nüshası halen orada bulunmaktadır.

Eser, müellifin rika hattıyla, 250 x 190 – 190 x 150 mm. ölçülerinde 22 satırlı, 352 yaprakta çizgili defter kâğıdına yazılmıştır. Çarkuşe lacivert meşin ebru kaplı miklepli mukavva meşin kaplıdır.

Yazar kitabına gelenek olduğu üzere, Allah'a, Peygambere ve ashab-ı kirâma dua cümleleriyle başlamış ve yine dua cümlesiyle sona erdirmiştir.

D- Eserin Bugünkü Harflere Çevrilmesinde Takip Edilen Yöntem

Böcüzâde Süleyman Sami'nin *Isparta Taribi* isimli elimizdeki eseri günümüz harflerine çevrilirken müellifin cümlelerine, anlatım tarzına müdahale edilmemiştir. Bu sayede üslup ve anlam bozukluğu önlenmeye çalışılmıştır. Alışlagelmiş traskrip yöntemi uygulanmadığı için nadiren de olsa kelimeler içerisindeki bazı harfler bugünkü imlaya uygun şekilde yazılmıştır. Müellifin deftere kendisinin verdiği sayfa numaraları metin içerisinde (s. 1, 2) şeklinde gösterilmiştir. Eserin yeni kuşaklar tarafından anlaşılabilmesi için bazı kelimelerin lügat karşılıkları, metnin akıcılığının kaybolmaması, anlam bozukluğu meydana gelmemesi için sayfa altlarında dipnot şeklinde eklenmiştir. Yazarın eserin baş tarafına koyduğu fihrist kısmı olduğu gibi içindekiler olarak kullanılmış, burada yer alan bazı başlıklar metin içerisine yerleştirilmiştir. Bazı kısımlarda yazar hiç paragrafa yer vermediği için okuyucu sıkılmamak adına konu ve anlam bozulmamak kaydıyla paragraflar oluşturulmuştur. Yine okuyucuya kolaylık sağlaması bakımından indeks çıkarılarak eserin sonuna eklenmiştir.

ARZ-I MAKSAT

1310 sene-i hicrîsi şevvalinin evahirinde (Mayıs 1893) 1309 sene-i maliyesi Nisanının yirmi beşinci günü (7 Mayıs 1893) İstanbul'u ilk ziyaretimde Mekteb-i Hukuk-ı Osmanî derslerini istimâa mezun olduğum bir günde idi ki, muallimlerden Ali Şahbaz Efendi, Hukuk-ı Beşeriye'yi tavzih sırasında insanın tariflerini ulema ve hukemânın tertipleri veçhile birer birer takrir ederken zaman-ı hazıra göre benim bulduğum hakikî tarif “İnsan, maaziye mütehasir, halden müteneffir, istikbali mütefekkir, bir cism-i zî-akıl ve hayattır” demişti. Bu tarif bana pek hoş ve her zaman için hakikate muvafık göründü. Zira 1285 (1869) senesi Mekteb-i Rüşdiye'den çıkıp da Isparta tahrirat kalemine mübeyyız-ı sâni olduğum zamanda daima muamelât-ı sabıka kuyudat defatirini gözden geçirdikçe bizden evvel neler olmuş, zamanımızda neler oluyor diye tahassür ve atide daha kim bilir neler olacak diye tefekkür ile geçmiş zamanın Isparta'daki tarihi işlerini ve zamanımızda gördüklerimi bir defter-i mahsusa kaydetmeye ve gelecekte nelere ihtiyacımız olacağını kendi kendime düşünmeye başladım.

Acaba memleketim ahvaline dair bir şey yazabilir miyim diyordum. Fakat kendimde bu işe kâfi kudret göremediğimden cüret edemiyordum. Vaktaki İstanbul'da bir gün bizim Konya vilâyeti valiliğinde mükerreren Isparta'ya teşrif edip hizmet-i kitabetlerinde bulunduğum İngiliz Said Paşa Hazretleri'nin Tophane'de kâin konaklarına ziyarete vardığımda Anadolu vilâyet ve elviyesinin ve kaza ve nahiyelerinin meçhuliyet-i mutlakada içinde bırakıldığına ve Rumeli yapılmak için Anadolu yıkılmakta ve asla muhafaza ve imarı cihetine bakılmamakta olduğuna dair huzzâr ve züvvar meyanında bahsi tekevvün etmeye başladığı sırada paşa-yı müşarüniyleh Anadolu memalik-i Osmaniye'nin en kıymetli ve feyznâk memleketlerinden olduğu halde hiç atf-ı nazar olmayıp hatta bizim erkân-ı hükümet ve rical-i devlet hiçbir yerini bilmezler, görmezler, düşünmezlerken bilakis ecanib oraları dolaşarak malûmat alıyor düşünüyorlar, para sarf ediyorlar, diyerek Isparta civarında kâin “Ağlasun” nahiyesindeki Sagalassus nam asar-ı kadime harabesinin seyyahin-i ecnebiye tarafından alınmış bazı parçaları fotoğraflarıyla Isparta (s.3) Mevlevîhane'si kapısının resmini İngilizce bir eser içinden bulup masa üstüne ve huzzârın nazarı önüne koyarak bana hitaben “İşte bunlar taşralı okur, yazar ve milletlerinin ahvalini iyi anlar ve terakkiyatını arar kimselerden oldukları halde memleketlerinin içinde ve etrafında birçok âsâr-ı nefise-i atika ve ihtiyâcât-ı mühimme var iken bir kere yüzlerini gönüllerini o cihete çevirip de bunları kimler

yapmış, kimler yıkılmış, ne zaman yapılıp ne zaman yıkılmış, ne zamandan beri harap kalmış, ne suretle harap olmuş, memleketleri ne imiş, ne hallerde girmiş, daha ne olacak, buralarını hiç düşünmezler, görmezler, yazmazlar da erbab-ı merak ve iştiyak seyyahîn-i ecnebiye seyahatnamelerinden, tablolardan malûmat almaya uğraşır durur, buna da kat'iyen arzu ve teessüf göstermezler.” Buyurmalarıyla acizleri orada pek mahcup ve ma'yûb¹ kaldığımdan inşaallah memlekete döndüğümde zaten kaleme girdiğim zamandan kayıt ve hıfz etmeye merak ettiğim şeyleri yeniden takip ve tahkik edeyim, memleketimin evvelki ve şimdiki ahvali hakkında eskiden beri düşünüp anlayabildiklerimi kudretim yettiğince mümkün mertebe yazayım, diye azim ve niyet etmiş idim.

İstanbul'da bir sene kadar kaldıktan ve Mekteb-i Hukuk'tan şahadetname aldıktan sonra Isparta'ya geldiğimde bu azim ve niyeti saha-i husule getirmeye özendim. Me'haz² aradım, nihayet Isparta mahkeme-i şer'iyesinde “Hamideli” kıtasının zîr-i idare-i Saltanat-ı Osmaniye'ye geçtiği tarihten bir asır sonraki muâmelât-ı mütekevvine³ ve cariyeyi havi sicillât-ı atıka mevcut olduğunu anladığımdan bunlardan ahz-ı malûmat için Hicrî 1000 (1592) tarihinden sonra tutulan sicillâtı aldım. Vakit buldukça okumaya ve işe yarayacak keyfiyetleri hulâsaten defter-i mahsusama kaydetmeye devam ediyordum. Bu hengâmda 1311 senesi Temmuzunda (1895) merkez-i vilâyetçe Isparta Beledî Meclisi Riyaseti uhde-i acizaneme tevdi buyrulmasıyla belediyenin vazife-i mütenevviyası içinde yazacağım mecmuayı yazmaya ve sicillâtı okumaya pek de vakit bulamaz oldum.

Üç yıl müruruyla belediye devre-i intihabiyesinin dördüncü senesini bitirdikten sonra 1314 (1898) senesi ibtidaında usulen dâhil bulunmadığım cihetle açıkta kaldığım zaman tam zaman-ı fırsattır, diyerek 1295 (1878) senesi sıralarında ve daha sonra düşündüklerimi ve kaydettiklerimi yazmaya ibtidâr ettim. Bir mukaddimecik husule geldi. Lâkin bu mukaddimeyi evvel emirde bir kere inzâr-ı âmmeye koyayım da şayet beni tashih ve tenvir edecek erbab-ı kudret ve hamiyet çıkar ve bana malûmat-ı kâfiye yazarsa faide daha (s.4) esaslı ve şünullü olacağını teemmül edip o zamanda yazı yazmakta olduğum İzmir Gazetesi'ne yazdığım tefrika suretinde derc ile neşr ve ilâna himmet etmesini sahib-i imtiyazdan rica eyledim. Kabul etti. 21 rabîülâhîr 1317'den (29 Ağustos 1899) itibaren her hafta birer parça yazıp gönderdim.

1 Ayıplanmış, eksiği kusuru olan.

2 Kaynak.

3 Meydana gelen, oluşan var olan, mevcut bulan.

O da 16 Ağustos 1315 tarih (28 Ağustos 1899) ve 12 numaralı nüshasında neşir ve ilâna başladı idi.

Bağdat'tan, Basra'dan, Şam'dan, Halep'ten, Hicaz'dan ve sair vilayâtta acizlerini ve bilhassa Ispartalı olan zevattan teşekkürât ve tergibâtı¹ havi mektuplar aldım. Fakat hiç birinde bana yardım edecek malûmat-ı tarihiyeye dest-res² olamadımsa da belki nihayetinde yazarlar diye yazdıklarımın Neşir ve ilânı hitam bulmasını bekliyordum. O zamanda İzmir valisi bulunan Kıbrıslı Kamil Paşa veya mektupçusu o zamana göre ne gibi mahzur ve mânia görmüşlerse bilemiyorum, neşir ve ilânı men ettiler, yazılamaz oldu. Hâlbuki o zamanın icabatını göz önünde tutarak “Arz-ı Maksat”ı oldukça müdahene-i mukteziye-i³ zamana muvafık bir şekl-i makule olabilmek için şu suretle tertip ve tahrir etmişim. “Arz-ı Maksat”ta şöyle diyordum: Geceye nispetle gündüz aydınlıktır demek kadar herkesçe malûm olan emr-i bedihînin bedahetini yeniden ispat kabilinden olduğundan o cihet hakkında bast-ı makali⁴ abes görürüm. Fakat tasûr ve tedvinini arzu ettiğim şu mücmelede⁵ ne gibi bir maksat üzerine meydana getirilmesini emel edindiğim anlaşılmaq için fevâid ve muhasenât-ı malumeden maksada ? edenlerini biraz vaz'-ı bahis etmekte de zaruret vardır. Çünkü insanların hilkat-ı zatîyesindeki havas-ı tabiiye medeniyet-i insaniyeyi ihraz edebilmek arzusunda bulunanlarca ahval-i hazıranın keyfiyat-ı hakayıkına kesb-i dikkat için ne kadar mecburiyetlere sevk ediyorsa vekayi' ve müessir-i maziyyeye ittılâ' için de o nispette ve hatta müstakbel için istikşâfâta sevk ve icbâr eylediğinden hilkat-ı âlem ve intişâr-ı nev-i beni âdemin ibtidasından bu güne kadar cereyan eden vukuât ve hatıra gelen ihtimâlâtta bâhis bunca kesb-i tevârih elbette bu sebeple ve de şimdiki halde ahval-i maziyyeye o kitaplar vasıtasıyla vukûf hâsıl oluyor, bu cihetle bugünkü günde eskiden yerler altında kalmış veyahut heyet-i aslîyesine hâlel târi olmuş bir takım âsar-ı atıkanın taharriyatıyla⁶ ahval-i maziye hakkında tevarihin verdiği malûmat günden güne tashih olunmakta olmasıyla acizleri de 1285 (1869) (s.5) senesi kaleme intisapla beraber yazı yazmaya başladığım zamandan beri memleketçe ahval-i maziyenin ahval-i hazıra ile tatbikatında gözümüzün önünde görülen şeylerin ne suretle vücuda geldiğine hasbe'l-mecbûliye⁷ bir-

1 İsteklendirme, istek vermeler.

2 İsteğine ulaşan, elini yetiştiren.

3 İktiza eden. Gerekli. Lâzım.

4 Uzun uzadıya söz söylemeyi.

5 Kısa ve az sözle anlatılmış, özet.

6 Araştırmalar.

7 Yaratılış itibarıyla.

çok fikirler, mütalâalar hâsıl ederek nihayet memleketim ahval-i sabıka ve hazırasına dair bende bir mecmua vücuda getirmekliği tasavvur ettim. Zira şimdiye kadar yazılan umumî tarihler ale-l-ekser¹ payitaht-ı saltanat-ı seniyye ile devletin ahval-i maliye ve kuvve-i cünûdiyesinden ve muharebât-ı vakiadan bâhis olup memâlik-i şahanenin eczasından bulunan taşraların ahval-i dâhiliye ve muamelât-ı cariyeye ve adât-ı milliyesi yalnız esbâb-ı mucibe ve harekât-ı mühimme üzerine münasebet elverdikçe pek muhtasar, pek az ve hem de bazen yanlış yazılarak birçok ahval-i mühimme zir-perde-i zünûn ve şübühâtta mestûr ve hakikati nâ-malûm ve git gide mürûr-ı zamanla beyne'n-nâs zannen maruf olanları da nâ-bûd u ma'dûm² kalıyor.

Binaenaleyh içinde bulunduğumuz ahd-i celil-i hazret-i şehriyari umum Osmanlıların mebd-i saadet-i sermediyesi olan cülûs-i meyâmin-i Me'nus-ı cenâb-ı zıllullahiden şu güne gelinceye kadar bize pek çok nâ-kâbil-i ta'dâd³ havârik-î âde göstermekte bulunduğundan memâlik-i mahrusetü'l- mesâlik-i şehinşâhinin en küçük karyelerinde bile yer yer husule gelen terakkiyatın her biri bir padişahın me'serine dâll olabilecek ve asırlarca emek sarfıyla ancak vücuda getirilebilecek bedâyi'-i meşkûreden olduğu ve her belde az çok ne husul-pezîr oluyor ve ne görölüyorsa ma'raz-ı tahdis-i nimette kâğıt üstüne konulmakta bulunduğu halde taşralarca bu asr-ı terakkî bahşâdan sonra dahi mestûr ve yanlışlıkların baki kalması ahd-i celil-i bî-adîlin icâbât-ı feyz etmesiyle kabil-i telif görülemediğine mebni bu babda hem vesile-i yâd u tezkâr bir yadigar bırakılmak ve hem de müstakbelde maziden olacak vukuât-ı hazıradan ahlâfa malûmat verilmiş ve yanlışlar tashih olunmuş olmak üzere "*Isparta Tarihi*" unvanı altında velâdet-i hümayun-ı şevket-makrûn hazret-i hilâfetpenâhi rûz-i mesa'det-i bürûzına müsadif şehriyân-i meserret-karîn saika-i şevk-âveranesiyle 1316 senesi Şaban-ı şerifinin on altıncı Cuma (30 Aralık 1898) günü teberrûken ve teyemmünen bu mecmua-yı yazmaya başladım. Ta ki tarih meraklıları Isparta ve mülhakatı ahvalinden az çok malûmat almak arzu ettiklerinde bu eser-i nacizden oldukça istifade etsinler. Ahlâf ahlâf dahi asr-ı celil-i cenâb-ı padişahiden Isparta'nın nasıl hisseyâb olduğunu anlasınlar.

Bir de vilâyetin merkeziyle havi olduğu mülhakat-ı sairede de erbab-ı himmet ve kalem taraflarından bu türlü birer mecmua (s.6) vücuda getiril-diyse cümlesi bir araya geldiğinde Konya Vilâyeti'nin tam bir tarih-i cedidi

1 Ekseriya, çok vakit.

2 Yok olan, bulunmayan.

3 Sayması mümkün olmayan

husule gelmiş olsun. Çünkü herkesin malûmu olduğu üzere Der-saadet'ten ve büyük büyük şehirlerden buralara gelip de âsar-ı salifeden birçok harabeler, mamureler, garip garip haller, adetler gördüklerinde bunlar ne imiş, ne zaman olmuş, ne türlü adetler imiş daha ne gibi adetler görenekler vardır, sebep ve menşe'leri nedir, diye sualler irad edenlere her yerde her zaman vukuf kimselere tesadüf olunamamasından dolayı herkes mesmuatına göre yalan yanlış hurâfe-âmiz birer cevap verdikten sonra buraların ahval-i hususiyesine dair hiçbir tarih yok mudur, demelerine karşı "hayır" demekten başka cevap bulunamayıp bunun üzerine biz ne tembelleriz ki Amerika'dan seyyâhin gelip bizim memleketlerimiz ahval ve âdâtına yalan yanlış vukuf hâsıl ederler ve bu vukuf malûmatlarını kâğıt üstüne korlar da biz onlardan haber almaya ve haberlerini kendimize sohbet tutmaya mecbur oluruz derler. Bizi tevbih¹ ve takbih² ederler. Vakıa bu sözlerinde vehleten³ haklı gibi görünüyorlar, ama yakın zamanlara kadar taşralarda alelâde bir mektup yazıp okuyabilecek zevat pek az bulunur ve mekâtib-i rüştiyenin tesisinden sonraları şahadetname alarak çıkanların içlerinde basmakalıp malûmat-ı mahdudeye kanaat eden okuryazarlarımıza da böyle bir şeyin vücuda getirilmesini teklif etmek şöyle dursun, tarihten bahs olunacak olsa âdeta canları bile sıkılır olduğundan o zamanlar okuryazarlarına o kadar kabahat bulmak tamamen doğru ve haklı olamazsa da cülûs-ı hümayun-ı mes'adetakrûn-ı şehinşâhilerinden beri maarifin hâsıl ettiği terakkiyât yardımıyla bugün her eline kitap alan küçük küçük efendiler ibtida ahval-i memlekete vukuf ve ittılâ' arzusunu gösteriyorlar. Demek ki saye-i ihsan vâye-i hazret-i hilafetpenahide erbab-ı maarif ve heveskâr çoğalmış ve hamd olsun günden güne daha çoğalmakta bulunmuştur. Şu halde bu mecmuanın mütâlaasına râğbet buyuracak zevatın takdir buyurmazlarsa bile takbih de etmeyeceklerine, belki bazıları memnun olacaklarına itimaden zahmet az olsa dahi fayda küllî görünüyor. "İhtiyâcâta muvafık gelen âsâra çalış" fehvasınca fikr-i mütehasıl-ı acizaneme kuvvet ve bana da bir ümid-i şevk ve cesaret gelmekle her ne kadar iktidar-ı acizanem böyle bir vazifeyi ifaya müsaade olmadığını ve kemterleri gibi biraz Türkçe okuyup yazması olanların ortaya çıkamayacaklarını düşünmüşse de ilk defa olarak böyle bir defter-i vukuatın meydana konulmasındaki hizmet-i vatanperverinin nazar-ı takdirine mazhariyeti halinde erbab-ı mütâlaanın kusuruna bakmayacaklarına emin olduğumdan işte bu ümid (s.7) ve emniyet bu işe bais-i cür'et olmuştur. Makûl ederim ki mürüvvetmendân erbab-ı mütâlaa-i acizlerinin hatalarını, noksanlarını he-

1 Tekdir, azarlama.

2 Çirkin görme, beğenmeme.

3 Birden bire, ansızın.

vesimin uluvvîyetine bağışlarlar. Mecmuada yazacağım şeylere me'haz ittihaz edecek hiçbir şey olmadığı vela siyyemâ¹ bu yoldaki bir tarih-i hususî ahd-i celil-i hazreti şehriyârînin âsâr-ı cedidesinden olacağı ve yirmi senelikten ziyade vukûât-ı cariye 1316 (1898) senesi gayesine kadar bulunduğum memuriyetler zamanında olan kuyûd-ı mazbuta ile mevcut bulunduğu cihetle tarihe cülûs-ı hümayun-ı meymenet-makrûn cenâb-ı zıllullahiyi mebd-e-i add u şümâr eyledim. Lâkin vukûât-ı salifeden ve memleketin ahval-i coğrafyasıyla âdât-ı millîye ve âsar-ı kadimesinden şayan-ı tahrir olanlarını da büsbütün bırakıvermek maksadı esassız bir halde husule getirmiş olduğundan esas maksada ait bazı hâlât ve müamelâtı kâbiren an kâbir² nakil ve rivayet oluna gelen malûmattan ve elde edebileceğim vakfiye ve kuyûdât-ı atika ve sicillât-ı mahkeme-i şer'iyeden ve bazı âsâr-ı atikadan ve daha sair perakende kitap ve risâilden ahz ve istifade ile mümkün mertebe aksâm ve mebâhise münkasım olarak bir mukaddime suretinde yazacağım ve hem de öyle yalnız tarihçe pek ziyade ehemmiyeti bulunan şeylere hasr-ı efkâr etmeyip meselâ şehrin, köylerin haneleri, damları, sokakları, suret-i inşaatı ve mahsulât-ı memleketle ahalinin tarz-ı maişet ve muamelâtı gibi pek çok mahallerde hâlât-ı adiyeden ma'dud zannolunan şeyleri de bence olan ehemmiyet-i mahsusa-i fevkalâdesi hasebiyle derc ve izah edeceğim. Çünkü memleketin hal-i hâzırdaki mebânisi ve sokakları, caddeleri mebaninin eşkâli, esasen şâyân-ı tashih ve tevsî' bir halde olduğu misillü memlekette mamûlât ve mahsulâtta neler çıkıyor, neler giriyor, daha nelere ihtiyaç görünüyor, adetlerin Türklük esasına müstenid ve hissiyât-ı milliyeyi yaşattırıcı olanları velhâsıl eski Türklüğümüz, yeni Türklüğümüz, bilmenin elzem bulunduğu müstağnî-i beyândır. Hemen cenâb-ı aferinende-i³ kâinât vücûd-i akdes-i hümayunları bu mülk ve devlet için mahzâ bir mevhibe-i sübhanî⁴ ve inayet meşkûre-i hemdâni olan halîfe-i rûy-ı zemin hakan-ı havâkin, emirü'l-mü'minin, imamü'l-müslimîn padişâh Fâruk-câh, şehinşâh-ı alempenâh, veliyy-i nimet-i bî-minnetimiz veliyy-i nimet-i âlem ve a'zam padişahımız Sultanü'l-gazi "Abdülhamid Han-ı Sâni" efendimiz hazretlerinin ömür ve şevket-i hümayun gît-i sitânilerini müzdâd u firâvân olan ve saye-i inayet-vâye-i zıllü'llahilerinde müstazil emn ve emân ve nail-i avâtuf bî-pâyân olmakta bu hâne bilcümle zîr-i destân (s.8) sadakat nişanlarını nice nice muvaffakiyât-ı celile-i gıpta-bahşâyileri müşâhedâtından⁵ kâmûrân buyurması da'avâtıyla söze hitam verdim." "İsparta Maarif Komisyonu Reisi Süleyman Samî"

1 Özellikle, en çok.

2 Büyükten büyüğe intikal etme.

3 Yaratici, yaratan.

4 Allah'ın hediyesi.

5 Gözle görülen şeyler.

Gazete ile neşriyatta bazı münderecatın hazf ve tebdil ve sonra da neşriyatın tatil edilmesinden eser tamamen vücuda getirilse de tab' ve neşir etmek mümkün olamayacağını ve mümkün olacak ve şayan-ı tab' görülecek derecede bir şeyler yazıldığında dahi hakikate hizmet değil âdeta sırf müdâhinân-ı¹ zamâna iltihak ve murâfakat² gibi bir nevi irtikâb-ı şenâ'at etmek olacağını düşündüm. Arzu ve azmimden vazgeçtim idi. Vaktaki 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde Meşrutiyet-i mübeccele-i Osmaniye'nin ilânını görmek bahtiyarlığına lehül-hamd nail olduğumuzda arzu ve azm-i âcizaneme yeniden vücut vererek eseri ikmâl ve tab' ettirmek istedim. O zamanda da vücûhla edâ-yı şükür ve mahmidetinden³ aciz bulunduğum teveccühât-ı umumiyy-i vatandaşân sayesinde birinci devre-i içtima'a ait memleketim mebusluğuna intihap ve ekseriyet-i ârâyı ihrâzla kâm-yâb edildiğimden bu âvazda yazacağımı ikmal ile tab' ve neşri emel ettiğim halde içinde bulunduğumuz devre-i inkılab-ı azîmin vazifeye müteallik iştigâlât-ı mühimmesi buna imkân bırakmadığı cihetle bi'z-zarûre kendi halimce müsait bir zamana yine ta'lik-i emel etmeye mecbur kaldım. bi-tevfikillâhi Teâla üç sene devamla devre-i intihabiyemizin son senesi hitam bulacağı zamanda meclisin feshedileceği anlaşarak kendimi tekâüde sevk edip istirahat ve iştigâlât-ı hususiyemi hâtime-i müddet-i hayat ittihaz eylemekliği kararlaştırdığım ve muvaffak da olduğum hengâmda arada sırada bu emeli takip etmekliği ve bildiklerimi, gördüklerimi devr-i meşrutiyetin müsâdat-ı hürriyet-perverânesine göre hakikati üzere doğruca ve serbestçe yazmaklığı yine arzu ettim, başladım, lâkin tarihin yazacağı heyet-i asliye-i memleketi bu aralıkta güzêrân olan hadisât ve tebeddülâtla birlikte yazmak zaruret halini iktisâb ederek binaenaleyh şu zaruret ve mecburiyetle mebdet tarihi cülûs-i Abdülhamid Han-ı Sâni'den değil Meşrutiyet-i Mübeccele-i Osmaniye'nin yevm-i mes'ûdu bulunan 10 Temmuz 1324 tarihini takip eden 14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) tarihinde ilk Meşrutiyet Padişahı olan padişahımız Gazi Sultan Mehmed Reşâd Han-ı Hâmis hazretlerinin cülûs-i hümayun-i cihanbânilerine nispet etmekliği daha münasip ve muvafık gördüm. Bu yolda yeniden tashih ve ikmale besmele-keş ibtidâr oldum. Allah zülcelâl muvaffakiyet ihsan buyursun. Âmin

25 Mart 1330 (7 Nisan 1914)

Isparta Mebus-ı Sabıkı Bözüzâde Süleyman Samî

1 Yağcılık, dalkavukluk.

2 Refakat etme, yoldaşlık, eşlik etmek.

3 Methinden, övmesinden.

ISPARTA TARİHİ

Bismillahirrahmanirrahim

MUKADDİME

Her emr-i küllî ve cüzîde akdem-i feraiz olan hamd ve seyyâs-ı bî-kıyas rabbü'l-alemîn ve tasliye-i necâh-bahşâ-yı hâtemü'n-nebiyyîn ve tahiyye-i âl-i ve ashabi saadet-karîn-i seyyidi'l-mürselîn vecibesini ifadan sonra beyan ve tahrir e cür'et olunur ki bu mecmuaya mukaddime olarak yazacağım şeyleri üç kısma ve bir hatimeye taksim edip kısm-ı evvelde sancağın kazalarıyla beraber suret-i teşkiliyle ahval-i maziye ve coğrafyasına ve ahval-i hazırasına dair bazı malûmat ve mütâlaatı, kısm-ı sânide derûn-ı sancaktaki âsar-ı Hayriye ve nâfia ve ebniye-i emîriye ve emâkin-i sairenin ne zamanlarda ne suretle kimler tarafından vücuda getirilip ne türlü inkılâbât gördüklerini ve meşahir-i ricâl-i kudsiyeden nerelerde medfûn ne kadar zevât bulunduğunu ve bunların ale-l-ekser itikat olunan havâs ve kerâmâtı ve tercüme-i hallerini mutazammın vukuâtı, kısm-ı saliste ahalinin kadimen millî olarak takip ve muhafaza ve bazen tebdil ettikleri âdât ve göreneklerine ve suret-i idare-i içtimâ'iyelerine müteallik hâlâtı ve hatimede de cülûs-ı hümayun-ı şevketmokrûn-ı hazret-i şehinşâhi olan 14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) tarihine kadar umumî ve hususi ahval-i mühimme ve muamelâtan işittiğimiz, bildiğimiz şeyleri derc ve izah edeceğiz. Ve bu kısımları dahi icabına göre fıkralara, bahislere, tetimmâta ayıracağız. En sonra da tarihi yazacağız ve minallahi't-Tevfik.

Li-muharririh

“Eyle tevfikini yarab bu fakire ihsan”

“Lütf ü ihsanına muhtaç heme âlem her an”

Niyâz

“İlahi ente rahmânî, recâi minke gufrânî,

velâ te'huз bi-isyânî ve kemmil Kulle noksânî”

Li-muharririh

“Bilirim acz u kusurum bilerek arz u ikrar ederim”

“Ey gören naks u kusurum dilerim affını tekrar ederim.” (s.10)

KISM-I EVVEL

SANCAĞIN SURET-İ TEŞKİLİYLE AHVAL-İ MAZİYE VE COĞRAFİYESİNE VE HAZIRASINA DAİRDİR

Isparta Merkez Kazası

İptidâ-yı teşkilinden beri elsinede ve kuyûd ve muâmelâtta “Isparta” namıyla yâd ve terkîm olunan “Hamidâbad” Sancağı merkezi Asya-yı suğrânın vasatında vaki memâlik-i Osmanîye’den otuz yedi derece kırk altı dakika arz-ı şimalî ve İstanbul nısfü’n-nehârî¹ dairesinden itibaren bir derece kırk dakika tûl-i şarkîde, sath-ı bahirden dokuz yüz altmış metre mürtefi’ bir şehirdir.

Bu şehir ebniye ve bahçelerinin mesaha-i sathiyesi arazi-i memlekenin aksâ-yı umrânî itibarıyla garptan şarka doğru müstevî denilebilecek derecede bir sath-i mail ve akıntılar ile tûlen yedi buçuk ve şimalden cenûba doğru arzan beş kilometre kadardır.

Isparta’ya “Isparta” denilmesi Yunanistan’da vaki “Isparta” şehrinin vahamet-i havası sebebiyle sekenesi sayfen bu havaliyi yayla ittihaz edip mevâşisini buralarda ra’y ede geldiklerinden letâfet-i âb ve havayı iyi bildikleri cihetle memleketlerinin milattan dört yüz küsur sene mukaddem bir zelzele-i müdhişeden harap olmasından ve bir asır sonra da İskender tarafından zabt edilmesinden dolayı ahali tedricen dağılıp evvelden bildikleri buralara gelerek yerli olmak üzere şimdiki kasabayı ihata eden dağlara ve dere içlerine meskenler ve mabedler inşasıyla yeniden şehir teşkil eyledikleri zamanda Isparta tesmiye olmalarından münbais idiği ve diğer rivayete göre lisan-ı Yunanî’de müteferrik ve dağınık manasına olan “İspurada” kelimesinden me’huz bulunduğu ve bu rivayet medlûlünce güya bu beldelelerin suret-i müteferrikada despotlar idaresinde bulunarak Pisidya kıtası namıyla mecmû’ı ol zamanda “Sağlasyon” denilen şimdiki Ağlasun Nahiyesi dâhilinde kâin “Bodurum” nam harabe şehir-i cesime merbut bulunduğu ve bu şehir-i cesime dahi merbutatıyla maan yine İskender’in harap ve ahalisini katliam ile ihrak eylediği kâbiran-an-kâbir İslâm ve Hıristiyan beyninde söylenile gelen ahbâr cümlesinden ise de (s.11) Diyarbekirli Said Paşa’nın

1 Meridyen dairesi.

Mir'âtü'l-İber nam tarih-i umumisinde “Pisidyâ” memleketi şimalen Firigya Karahisar-ı Sahip ve şark ve şimal-i şarkîden “Suriya” “Silisyâ” Şam ve Silifke ve cenûben “Pamfilya” Antalya ve garbîden ve cenûb-ı garbiden “Lisyâ” Mentîşa ile mahdûd ve bilâd-ı meşhuresi Antalya ve Sağlas ve “Selzi” şehirleri olduğu ve meşhur Istrabon zamanında rüesâ-yı mahalliye idaresinde bulunduğu muharrerdir.

Almanların tahkikatına göre milattan evvel bu havaliyi geşt ü gûzar eden Istrabon'un Isparta'ya “Saport” namını verdiği dahi cümle-i istihbarâtan olup *Kamûsü'l-Alâm*'da ise bu şehrin eski bir şehir olduğu ve ism-i kadimi “Baris” olmağla Rumca “is” edat zarfıyla terkiibinde “İsbarita” olduğundan bundan galat olarak¹ “Isparta” denildiği izah ediliyor ve irtifa'ı dokuz yüz seksen metre ve mevki'i “Pars” nısfü'n-neharı dairesi itibarından otuz yedi derece, kırk beş dakika, yirmi saniye arz-ı şimali ile yirmi sekiz derece dört dakika on yedi saniye tûl-i şarkîde gösteriliyor.

İstitrâd

Ânifü'l-beyân Bodrum nam şehir harabesinin bulunduğu mahal şimdi Hamidâbad Sancağı'nın haricinde ise de eskiden Isparta'nın mülhakatından ve Isparta'ya üç saat mesafede olduğundan 1299 sene-i maliyesi Teşrinievvelinde ziyaret ve müşâhedesine gelen ve o vakit Teke Sancağı mutasarrıfı bulunan Turhan Paşa ile tarih-i mezkûrde Konya vilayeti mektupçusu olan Mehmed Nazım Paşa maiyetlerinde bulunarak her tarafını seyir ve temaşa ettiğimde şehrin ebniyesi âsârı bakiyesinden “Anfi teatra” tiyatro mahalî ve mezarların kesret ve ateşgedenin vüs'atiyle meskenlerin parçaları ve Isparta ve Ağlasun cihetlerine giden şosevârî gayet vâsî' ve muntazam yolların hala mevcut alâmet-i mer'iyesi oranın büyük bir şehir-i kadim olduğunu ve bu havali kasabâtının “İsporada” lafzı veçhile olunan rivayet dairesinde oraya merbût bulunduğunu temin edebilecek ahvâl-i vataniyât-ı kaviiyyeden görünmüştür. (Temme'l-istitrât)

Rivâyat-ı mütevâtireye nazaran kasabanın şimdiki bulunduğu mahal o zamanlarda fundalık, bağlık, bahçelik olup meskenlerin kısm-ı küllisi garb-ı cenûbî cihetinde Hisar nam cebel silsilesiyle cenuben Karatepe ve Sidre ve Kundaklı Ebe tepelerinden Minasun nam mahalle müntehî cibâl dameninde ve bir kısmı da ova cihetinde Çelebi Yeri denilen Paşa Çeşmeleri semtinde imiş.

¹ Hata, yanlış, kaideye uymaz söz.

Mezkûr Hisar Dağı'nın tesmiyesine bâdi olan ve zirvesinde bulunan harabe kale ve kebir sarnıç âsarı (s.12) ve Sidre Dağı'nın Öküz battı mevkiinde ve Ayazmana ve Minasun semtlerinde ve Çelebi Yeri taraflarında âsar-ı atıkadan ehemmiyetsiz bazı ebniye parçaları ve yeraltında kebir küpler ve temeller ve tuğlalar ve eski mabedler zuhuru ve kırk beş sene mukaddem bir çoban tarafından yine bu dağlar dâmeninde toprak içinden birkaç tanesi bulunup hükümete istihbarla inde't-taharrî bir izi daha elde edilerek vilayete gönderilen küçük büyük iki nevi sim meskûkatın Aleksandır sikkesi olması ve inde'l-hesap tarihinin iki bin yüz sene kadar evvel tahmin edilmesi bu bapta rivâyâtı teyid etmektedir.

Her ne veçhile ise bizce hakikati üzere vukuatı suret-i katiyede daha ziyade malum olamayan esbab üzerine dâmen-i cibâlde¹ ve ova cihetindeki eski meskenler harap ve nâyâb olup şimdiki Isparta kasabası İskender'in istilâ ve tahribinden ve bir aralık Makedonyalıların Yunanlıların ve bazı Romalıların Hıristiyanlığın zuhuruna kadar yerli ahali ile beraber bunları işgal ederek birkaç asır Hıristiyanlık ahkâmı cari olduğundan ennihâye zuhur-ı İslam'la bil-istilâ tarih-i hicriden sonra müceddeden bina ve inşa edilmiş el-haletu hâzihî yirmi dördü İslam'a ve dördü Rum'a ve biri Ermeni'ye mahsus olarak yirmi dokuz mahallede üçbin üç yüz seksen bir haneyi ve zükûr ve inas on sekiz bin nüfusu mütecaviz ahaliyi cami' bir beldedir.

Bu teşkilin en eski âsarından Sülübey Mahallesi'nin çay kenarına karib İlyaslızâdeler hanesi karşısında "Yılan Kırkan" demekle maruf büyük bir çeşme vardır. Bu çeşmenin cephesinde iki kitabe taşında yazılı Farisi ve Arabi ibarelerden ve meşkûk bir tarih rakamından çeşmenin "İsa Fakih bin Mehmed bin İsa" nam sahib-i hayır tarafından 429 veyahut 209 iki yüz dokuz tarihinde yapıldığı nümâyân olmakta bulunmasıyla belde-i mezkûrenin bundan bin yüz bu kadar veya sekiz yüz doksan altı sene evvel mevcut ve ma'mur bulunduğu anlaşılıyor.

Fakat taşlarda görülen yazılar nesih hattı olmasına ve hatt-ı nesihin İbni Mukle tarafından hatt-ı kûfiden tahvil ve icadı dördüncü asr-ı hicri içinde vuku bulmasına göre mezkûr çeşmenin dört yüz yirmi dokuz senesinde yapıldığı daha ziyade mukârin-i sıhhat görünüyor. Çünkü Anadolu havalisinin Türkmânî ve Danişmendî ümerâ ve hükümdârânı idaresinde bulunduğu zamanlar beşinci asr-ı hicrinin evasıtında olup mahallenin namına nispet edi-

1 Dağların eteklerinde.

len Sülübey Konya (s.13) havalisinde o zamanlarda vali-i umumi bulunuyordu. Çeşmenin de mahalle-i mezkûreye o zamanlarda yapıldığına ve mahallere dahi yine o zamanlarda Sülübey Mahallesi tesmiye edildiğine şüphe yoktur.

Bu belde şarkan Tavros silsilesiyle cenûben Kundaklı Ebe ve Sidre ve Kara Tepe ve garben Hisar ve Gölcük Tepeleri ve şimalen Kayı ve Çünür cibal-i sağiresi ile mahdûd ve cihet-i cenûbideki tepe ve dağlara yakın ve haricen bakıldığında mailce müstevi görünüyor, biraz müstatilce¹ mevkidedir.

Bu mevki zaten fındıklık, bağlık, bahçelik olduğu zamanlarda adeta dere içi iken atiyen zikir ve beyan edileceği veçhile bir zaman Gölcük'ün taşmasından su basarak dolmuş ve o zamanın meskenleri tamamen cibal-i mezkûre dâmenine ve suyun basmadığı mevkilere nakil edilmiş ve sonra da yine şimdiki mevkiinde görülmüştür. Ve hatta su basan yerler göl haline girerek gölün kenarında yayılan hayvanattan bir öküzün derince suya batmasından mahal-i mezkûre “Öküz battı” denilmiştir, derler.

Cibal-i mezkûrenin en yükseği beyne'l-halk Davraz denilen Tavros dağıdır. Ashâb-ı rivâyattan bir takımları bu dağın sath-ı bahirden dokuz bin küsur kadem irtifai bulunduğu ve coğrafya kitaplarında münderiç cibal-i meşhureden Asya-yı Osmani'deki “Toros” dağı bu olduğunu söylerler. Bir takımları da değildir, derlerse de cebel-i mezkûr coğrafiyyûnun Kızıl Balkan ve Kozan Dağı dedikleri Toros silsilesinde olup *Yeni Atlas*'ta iki bin yüz metre irtifa gösterilmekte olduğu gibi *Kamûsü'l-Âlâmî*'de Isparta Davraz Dağı'nın şimali eteğinde Konya'nın yüz seksen kilometre garbında iskelesi olan Antalya'nın yüz on beş kilometre şimalinde” deniliyor. Tavros silsile-i cibalinin dahi İçel ve Karaman hittalarını² bade't-tefrik Teke hittası hududuna girince şimale ve badehu cenûba doğru temayül ile bir kavis ve Antalya körfezi etrafında havza-i mahsusa teşkil eylediği izah edilmekte ve Fransa müelliflerinden Finilon'un *Telmak* nam eser-i meşhuruna merbut bir hikayesinde dahi Tavros Dağlarından bahs olunduğu sırada Bahr-i Sefid sevahilinden Kürdistan'a varıncaya kadar teselsül eden Soku Dağı Hamid Paşa'lığına civardır ve irtifai beş bin kademdir. Şu halde bu dağ coğrafya kitaplarındaki Tavros dağlarından ve bu havalideki cibâlin en mürtefi'lerinden olup bazen Teşrinievvel veya sâniide bazen daha evvel veya biraz sonra behemhâl zirvesine kar düşmeye başlayarak (s.14) Temmuz'a kadar durur. Ve müterâkimi bembeyaz Isparta'dan ve Antalya'nın Murad Paşa Camii mevkiyle Denizli Sancağı'nın bir cihetinden görülür. Bazı letâyif-i perdâzân ilk kar yağdığında Davraz beyaz gömleğini giydi artık biz de beyaz-

1 Uzunca, dikdörtgen.

2 Memleket, diyar.

ları çıkaralım. Kışlık siyahları giyelim derler. Bin iki yüz doksan tarihinde Isparta Redif Binbaşısı olan Cihangirli Mehmed Bey orman müfettişi Haçatur Efendi ile maan altı buçuk saatte zirvesine çıkabilip temmuzda üşüdüklerinden kürk giymiş olduklarını ve fırtınanın şiddetinden ellerinde bulunan bir haritayı kazaen uçurup mezkûr harita Uluborlu Kazası'nın Isparta'ya on saatten ziyade mesafedeki Dere Karyesi'ne düştüğü cihetle bir hafta sonra haritanın buldurulup getirildiğini mumailayhimâ söylemişlerdi.

Cebel-i mezkûrun nısf-ı a'lasından yukarısında asla nebâtat görülmez. Dereleri içinde seneden seneye terakim etmiş kar hiç eksik olmaz. Kar içinde bir beyaz kurt var imiş ki adına "âb-ı zülâl" denilip bu kurt su içine konulursa su gayet soğuk ve buz gibi olurmuş. Gölcük Tepeleri arasında Isparta'ya bir buçuk saat mesafede devren her tarafı bir saatte dolaşılır ve daire-i muhiti müdevver görünür, tahminen kırk-elli kulaç kadar amik bir göl vardır. Adına Gölcük denilir. Suyu gayet güzel ve tatlıdır.

Memba ve mecrası ka'r-ı gadîrdir¹ derler. Kable'l-İslam ve hatta milattan evvel şiddetli bir zelzeleden mecrası kapanmasıyla taşıp Isparta'nın bulunduğu dere içini su basarak göl haline gelip Ağros dâhilinde kâin Kuleönü karyesine kadar imtidatla karye-i mezkûr önünde başkaca ve vasi' bir göl teşkil etmiş ise de muahharan bir zelzele daha vukuuyla mecra-yı kadim yine açılmış ve suyun tuğyan ve istilası nihayet bulmuş olduğundan işte o vakit dere içi dolmuş ve dümdüz olmuş olduğunu söylerler.

Erbab-ı fennin beyanına göre bu gölün volkan eseri olmasından naşi civarı bürkânî arazidendir. Bu gölcükte iki nevi balık bulunursa da kesretli olmadığından her zaman sayd olunmak mutad değildir. Sarıbalık denilen cins yağlı ve güzeldir.

Bu tepelerde ve Isparta'nın etrafındaki mezkûr dağlarda çalından başka çam ve sair eşcar ve orman yoktur. Lakin evvelleri var imiş. Hala o eski ormanların birazı tekâya ve merâkid-i mübarekeye mensuptur, diye kat' ve tahrip edilmeksizin muhafaza olunmaktadır. Kasabanın etraf-ı erbaasında ve dağlar ve küçük küçük tepeler dameninde (s.15) Lağus, Deregümü, Kayı, Çünür, Ali, Büyük Hacılar, Küçük Hacılar, Diyedin, Sav, Geyran, Kışla, Darıviran namlarıyla on iki pare kurâsı olup Evlengene namıyla Isparta'nın Karaağaç mahallesi semtinde ve Minasun ve Virancık veya Örencik ve Kadılar

1 Ka'r-ı gadîr: Gölün dibi.

namlarıyla memleket sularının cereyan ede geldiği Dereboğazı cihetinde ve Savcı ve Akmesicid ve Kızılhisar ve Sarı İsmail ve Yeveğil namlarıyla taraf-ı şark ve şimal-i şarkisinde dokuz karye daha var imiş ise de şimdi harap ve nâ-yâbtır. Bu dokuz karyenin 1015 (1607) tarihinden 1190 (1777) tarihi sıralarına kadar bazıları mevcut ve mamur olduğu sicillât-ı mahkeme-i şer'iyede ve evkaf defâtirinde mukayyed muamelâttan anlaşılmaktadır.

Kadılar karyesi Geyran civarında Örencik ve ona yakın mahalde her birinin yerleri el'ân bellidir. Mülgâ Ağros, Gönen nahiyeleri dahi belde-i mezkûrenin mülhakatından olmak üzere eskiden beri müstakil kaza merkezleri idiye de bu son zamanlarda ehemmiyetleri azalarak müdürlükleri ilga edildiğinden bunlar da kurâsıyla beraber Isparta'nın kurâ-i mütecâviresinden ma'dûd olmuştur.

1288 (1872) ve 1298 (1882) tarihlerinde vuku bulan tahrir-i emlak ve nüfus mucibince yapılan istatistiklerde münderiç olduğu veçhile Isparta kazası maa-mülhakat kırk bir mahalle ve yirmi yedi karyede altı bin altı yüz altmış hane ve on dört bin iki yüz elli yedi inas ve on üç bin dokuz yüz beş zükûr olmak üzere yirmi sekiz bin yüz elli altısı İslam ve iki bin yüz altmış üçü inas ve iki bin iki yüz otuz dokuzu zükûr olarak dört bin dört yüz ikisi Rum ve iki yüz altısı inas ve üç yüz kırk altısı zükûr olarak beş yüz elli ikisi ermeni ki cem'an otuz üç bin yüz on nüfusu şamildir.

Kasabanın şimal-i garbîsinde dört mahalle ve on sekiz karye ve bin altı yüz on haneyi havi dört bin beş neferi zükur ve dört bin beş yüz yirmi yedisi inas olarak min-haysül'l-mecmû' dokuz bin otuz iki nefer sırf nüfus-ı İslamiyesi bulunan, Keçiörlü Kasabası merkeze altı saat mesafede Isparta kazasının nahiyesidir.

İşte bu mülhakatı havi olan Isparta o vakitlerdeki mülhakatıyla beraber şark İmparatorluğu'na merbûtan "Mauni" yahut "Mauna" denilen bir cemiyet-i ticariye ve zalimenin taht-ı idaresinde musta'mere halinde iken hicretin yedinci senesi din-i İslam'a daveti (s.16) ve adalet ve emniyeti mutazammın name-i cenab-ı risaletpenâhî şeref-vürûd etmesi üzerine bu cemiyetin ta'addiyâtından bâ-zar kalan bir takım kesân bir geyiğin irşadiyle Medine-i Münevvere şerrafehallahu teâlâ ilâ yevmi'l-kıyameye gidip huzur-ı Hazret-i Risaletpenâhî'ye arz-ı şekvâ ve kabul-i İslam ettiklerinde ref'-i mezalim ve taaddiyât ve neşr-i İslamiye ve füyûzât için Hazret-i Ali kerremallahü veçhe'ye emir ve ferman-ı Hazret-i Risâletpenâhî erzân buyurulma-

sıyla ibtidâ o şâh-ı velayet Düldül süvâr, radiyallahü anhü'l-gaffâr hazretleri mücâhidîn-i ashab-ı kiramla maan teşrif buyurarak onun canibinden feth ve teshîr ve nur-i İslâm neşr ve tenvir buyurulduğunu söylerler.

Hatta Isparta'nın Dere Mahallesi civarında Düldül Ayağı namıyla yâd olunmakta bulunan mevkiden mürur ederek Düldül-i mübarekin ayağı izi büyücek bir taşa kalıp bu hal mevki-i mezkûre sebab-i tesmiye olduğunu ve Isparta ahali-i müslimesinin aslı Medineli ve kısmen Şamlı bulunduğu rivayet ederlerse de Hazret-i müşarünileyhin bu havaliyi teşriflerine dair bir güne malumat-ı tarihiyeye tesadüf edemediğimden rivayet-i vakıa için sahihtir yahut değildir, denilemez. Çünkü sâdât-ı ulviyeden Şamlı ve Haşimî birçok ailenin yakın vakitlere kadar şecereleriyle beraber iptidâ-yı fetihten beri Isparta'da bulduklarını iddia ettikleri gibi mahal-i mahsusunda beyan edileceği veçhile Senirkent Nahiyesine tabi Kabaca-i Kebir karyesinden Dombay Ovası'nın Tatarlı köyüne giden kuru yolu üzerinde kâin büyücek bir taş üstünde de el ve parmak yerleri bulunup o zamanlarda Hazret-i müşarünileyhin kerâmât-ı vakıaları cümlesinden olmak üzere mücâhidîn-i ashabın müruruna mani görünen mezkûr taş yolun kenarına çekiverdiği ve mübarek ellerinin nişanesi taş üstünde kaldığı cihetle el'ân mezkûr taş "Ali Taşı" dedikleri ve Karaağaç Kazası'nın "Zengibar" Karyesi civarında dahi bir mahal-i mahsusa-i Hazret-i müşarünileyhin Düldül-i mübareği bağladığı namını verdikleri ve Isparta'nın Büyük ve Küçük Hacılar ve Ali karyeleri o zamanda gelen Hacılar kabilelerine ve hademe ve tevâbi-i Hazret-i müşarünileyhe mahsus olarak teşkil edildiği ve o zamandan beri meslekleri bulunan deveçilikle elyevm müteayyış oldukları elsinede mütedâvil iştihârât-ı mütevâtiredendir.

Bir on beş tarihi sicilinde Küçük Hacılar karyesi ayrıca mükayyed olmayıp yalnız kadim bir Hacılar karyesi (s.17) münderiç bulunmasına nazaran Küçük Hacılar karyesinin sekeneşi beraber bulunduğu halde 1052 tarihi sicilinde Hacılar-ı Sağır karyesi ahalişi namına ayrıca muhakemeler ve kabristan tahsis muameleleri sebk edildiği görüldüğü cihetle ancak o zamanda ayrıldığı ve kadim Hacılar karyesine Hacılar-ı Kebir ve ayrılan küçük karyeye de Hacılar-ı Sağır denildiği anlaşılıyor.

Fakat diğer bir rivayette de evvelâ Seyyid Battal Gazi Hazretleri'nin fetih ve din-i mübin-i İslâm'ı neşr ettikleri beyan olunarak Gazi-i müşarünileyhin hicret-i seniyye-i Hazret-i Risaletpenâhî'den yüz üç senesi Anadolu içlerine gelip hayli fütuhât ettiği *Nakdüt-Tevârih*'te mastûr olmasına ve Kâtib Çelebi

merhum da Isparta'nın cihet-i şarkisinde kâin Felekâbad nam Eğirdir kazası kalesinin Gazi-i müşarünileyh canibinden feth olunduğunu *Cibannüümâ*'sında yazmasına ve Uluborlu kazasının Kapı Dağı nam cebel-i marufunda vaki Dipsiz Obruk denilen gayet derin bir kuyuya Gazi-i müşarünileyhin ilka ve tescîn edildiği rivâyât-ı mütevatirenden olup mamafih tarih-i hicret-i nebevîden itibaren bir asır zarfında envâr-ı İslam Arabistan'dan Türkistan'a ve Asya kıtasının kısm-ı azamına münteşir olarak Keşmir vadisinden Toros cibâlinin bulunduğu mahallere ve Bahr-i Sefid sevhiline kadar yayıldığından buralarda râyet-i İslâm'ın tâ o zamandan şeref efzâ-yı ihtizâz olduğu bazı âsar-ı matbua-i müteferrikada münderiç bulunmasına ve Gazi-i müşarünileyhin yüz yirmi bir tarihinde Rumlara karşı vaki olan gazada şehit olup Eskişehir kazasında vaki Seyid Gazi Kasabası'nda medfeni ve türbesi ve cami ve tekke ve sair hayratı bulunduğu yine *Kamûsü'l-Âlâm*'da yazılmasına göre bu havalide intişar-ı İslam selâmet-i encâmın ancak ikinci asr-ı hicri evâilinde vuku bulmuş olduğuna daha ziyade inanmak ve vüsûk hâsil etmek lazımlı geliyor.

Isparta'ya Hamidâbad denilmesi Konya'da icrâ-yı hükümet eden mülûk-ı Selçukîye zamanında bu havalıyı istila eyleyen ümerâdan Hamid Bey'in Isparta'yı kürsi-i hükümet ittihaz etmesinden naşi mir-i müşarünileyhe nispetle Hamid İli tesmiye olunup o vakitten beri Hamid Sancağı namıyla yâd olunmakta olduğu halde 1307 (1892) sene-i malisi martından itibaren ba-irade-i seniyye Hamidâbad Sancağı tevsim edilmesinden ibarettir. (s.18)

Hamid Bey'in İbtidâ-yı Tevellî ve Hükümeti

Müşarünileyh Hamid Bey'in ibtidâ-yı hükümeti bahsinde Isparta'ca malumat ve âsar ve rivâyât-ı mükemmele olmayıp lakin Isparta ceza mahkemesi reisi esbakı Ebû Talha Abdülkâdir Sadreddin Efendi'nin Şam'da yazdığı *Şifâü's-Sadr* nam Arapça tarih-i umumide Hamid Bey'in 690 (1291) tarihi sıralarında Feleküddin Hamid diye Hükümet-i Selçuk tarafından bu ülkede vali bulunurken 699 (1300) sene-i hicrisinde Selçukîlerin hükümeti karîn-i inkıraz olduğu hengâmda Hamid Bey de sairleri misillü istibdâden ilan-ı istiklal ile icra-yı hükümete başlamış ve takriben 715 (1316) tarihinde vefatı vuku bulup yerine oğlu Dünder Bey kaid olmuş ve onun dahi 735'te (1335) vuku'ı vefatıyla oğlu Ebû İshak Bey ve onun da takriben 750 (1350) tarihinde irtihal-i dar-ı beka etmesinden dolayı kezalik oğlu Hüseyin Bey makam-ı hükümete gelmiş olduğu zikir ve beyan olunursa da bunların Isparta'da bir gûne medfen-i mahsus ve kabir-i muayyenleri ve sair âsar ve müessesât-ı

mevcudeleri olmadığı cihetle ahval ve zaman-ı hakikleri malum ve tevatü-
ren dahi beyne'n-nâs mütedâvil ve maruf değildir.

Ancak Eğirdir'de DüNDAR Bey namına nisbet edilen bir Medrese-i Aliyye'nin 635 (1238) tarihinde yapıldığı dış kapısı kenarında mahkûk ki-
tabeden anlaşılmaktadır ki şu halde Hamidoğulları'nın bu havalideki
tevellileri ibtidâ Eğirdir Kalesi mevkiinden başlamış ve bani-i medrese gös-
terilmek istenilen DüNDAR Bey *Şifâü's-Sadr*'ın yazdığı DüNDAR Bey'in ya ced-
di bulunmuş veyahut Medrese müşarünileyh namına sonradan nispet edil-
miş demek olur.

İmam Ali (kerremallahü vecheh ve radyallahü anh) Hazretleri'nin veya-
hut Seyyid Battal Gazî'nin fetih ve istilasından sonra Selçukluların Konya'ya
payitaht ittihaz ve buraları istila ettikleri tarihe kadar hicri birinci ikinci ve
üçüncü ve dördüncü ve beşinci asırlarda Isparta ve mülhakatının hangi hü-
kümetler idaresinde bulunduğuna ve cemaat-ı İslamiye ne veçhile devam ve
tekessür edebildiğine dair bir gûne kuyûd ve ahbar-ı sahiha görülemeyip yal-
nız bir müddet acemlerin ve bir müddet de Abbasilerin ve Mısırlıların ara-
lık aralık istila ve tasarrufları vuku bulduğu ve bu suretle gelen ahali-i Müs-
lime ihtidâ eden ahali-i kadime ile bi'l-ihtilât tekessür edildiği ve Hıristiyan-
lıkta kalanların kendilerine mahsus köylerde ve Eğirdir'deki Nis Adası'nda
toplandıkları beye'n-nâs cari rivâyât-ı mütevatiredir.

Hatta kesret-i içtimadan naşi adada on sekiz kilise yapmaya mecbur ol-
muşlardır. Hala izâm ve hâk-ı ecdadı ziyaret için senede bir gün Isparta Hı-
ristiyanlarının Nis Günü diye yevm-i mahsusları vardır ki o günde gerde gerde
giderler, gelirler. Kasaba derûnundaki eski (s.19) yapılardan şimdi mevcut
olanlarının suret-i bina ve inşasına bakılırsa Selçukluların tarz-ı mimarisi rû-
nümûd ve şimdiye kadar hafır edilen pek derin kuyuların hafriyatında başka
türü asar-ı atika-i gayri meşhur olmasına ve alel ekser kuyular içinden ince
ve mavimsi kum tabakaları çıkmakta ve elyevm Isparta'nın miyâh-ı câriyesi
menabii semtinde bulunan Beldibi nam Ağlasun beli derelerinden nüzül-i
baranda zuhur ede gelen seylabın getirdiği büyük büyük taşlar ve molozlar
ve kumlar derûn-ı memleketten Dereboğazı nam mahalle doğru yapılmak-
ta ve bir uçtan memleketi doldurup yükseltmekte bulunmasına göre şu hal-
ler yukarıda zikir olunduğu veçhile kasaba hanelerinin yerleri zaten dere içi
ve çukur olduğu halde birinci defa gölcüğün taşmasından ve sonraları da va-
kit vakit bu seylabdan dolmuş ve eski asar bil-küllüye kaybolmuş ve ebniye-i
hazıra-i memleketin çoğu Selçukluların asırlarına ve birazı da daha sonra

bina ve inşa edilmiş olduğunu andırmakta ve tamamıyla temin etmektedir.

Mezkûr gölcüğün taşması ve yine taşacağı beyne'l-halk o kadar meşhurdur ki yağmurlu havalarda gök gürlemesini Gölcük'ün kükremesine haml ile işte Gölcük "Taşarım taşarım ulu minarenin boyunu aşarım" diyor, diyerek bir takım cahilâne sözler elyevm avamca hakikat şeklinde telakki ve itikat edilir. Bazen oraya gidilip kurbanlar kesilir ve ciğerleri suya atılarak etleri def-i bela için sadakaten fukaraya verilir. Bu sebeple def-i mazarrat ve temin-i menfaat olunmuş olur¹.

Halbuki bu hal-i dalalet-i iştimâl insanların putperestlik devrinden kalmış itikâdât ve hissiyât-ı batıladan başka bir şey değil iken buna ulemâ kıyafetinde görünenler bile iştirak ederek kesilen kurbanların etleri fukaraya tassadduk edilmek nokta-i nazarından ecir ve mesûbât talebinde bulunmakla bir de dini şekil ve kıymet verilmektedir ki teessüf olunur.

Isparta Rum ve Ermenilerinin Tarih-i Temekkünleri

Bu cihetle şimdiki Isparta Kasabası'nın mevkiinde kable'l-İslam mevcut olan âsâr ve sairenin tarih-i fethe kadar devam ve beka bulduğuna delalet edecek Mevlevî Tekkesi kapısından maada hiçbir atik kilise ve saire mevcut ve eski enkaz ve parçaları da tamamen rû-nümûd değildir. Yalnız iki küçük mescidin de Sadiye Buk'ası denilen Medrese arsasının kilise yeri olduğunu bazı kimseler (s.20) ve bu delaletlerle kendilerinin Isparta eski yurtları olduğunu Hıristiyanlar söylerler ise de Hıristiyanlara mahsus olan Temel, Kemer, Çavuş, Emre Mahalleleri'nin en eski dedikleri ve eyyâm-ı mahsusa-i diniyelerinin yevm-i mahsus tayin ettikleri Emre Mahallesi'nin bile Hıristiyanlara sonradan geçtiğini ve sırf kendileri için teşkil edilmiş Çavuş Mahallesi'nin bina ve teşkilinde Emire mensup Mahmud Çavuş namında bir zat delalet etmiş olduğundan dolayı mahalle-i mezkûreye Çavuş Mahallesi denildiğini ve Temel Mahallesi'nin bina ve teşkilinde dahi evvel zamanda reis-i cemaat olan rahibin "Ben her ne kadar dünya evine heves ve rağbet edenlerden değilsem de kuşların bile yuvası olduğundan dünyada buldukça muhtaç kalacağım zaviye için bir temellük yer de bana verin demesiyle kendisine riayeten verilen arsa üzerine rahibe hürmeten ibtidâren onun hanesi temelinin vaz' ve tarh olunmasına nispetle rahibe Baba Temel ve mahalleye de Temel

¹ Bu keyfiyetin feyezân için cevaz ve icrası dahi "Amr İbnü'l-Âs" zamanında Hazret-i Faruk-ı Azamın Nil-i mübarek feyezânına tatbik ettirdiği muamele esasına istinat ve o sünnet-i halifeye ittiba'dan ibaret olarak yaparlar. Ciğerle beraber suya bir de name atarlar.

Mahallesi tesmiye olunduğunu ve Kemer Mahallesi'nin bina ve teşkilinde de yine o hengâmda o mevzide kâin eski nakiblere mahsus cesim bir konak kapılarından Kemer Kapı denilen kapıya nispet edildiğini ilâ yevminâ-hâzâ söyleyenler ve rahibin neslinden olmakla mübahi "Nikola Temelidi" isminde bir kimse de vardır.

Temel ve Emre Mahallelerinde ahali-i Müslime de sakin olduğu ve zımmiyân namıyla yalnız bir mahalle bulunduğu 1000 (1592) tarihinden sonra Isparta mahkeme-i şer'iyesinde sebk eden davalarına ve saireye dair sicillâtta kuyûd ve münderecât-ı adide görüldüğü misillü 1060 (1653) tarihinde Kemer Mahallesi'ne Kemer Kapı ve 1063'te (1656) Çavuş Mahallesi'ne Mahmud Çavuş Mahallesi denildiğine sicillâtta müşahede edilmiştir.

Bu rivayetler ve delaletlerden dahi her halde şimdiki Rumların şimdiki Isparta'da İslamlardan çok sonra köylerden ve Nis ve mahal-i saireden gelip temekkün ettikleri anlaşılmaktadır ki hala Mısırlıoğlu, Payaslı, Sivasslı, Kıbrıslı, adalı, Moralı, Giritli, Dağlı, Madenli, Kırlı, İstanbullu, İzmirli, Elmalılı, Alanyalı, Nisli, Karamanlı oğulları namlarında bir takım sülaleler mevcuttur.

Hele Ermenilerin 1100 (1689) tarihinden sonra diyar-ı acemden hicretle zir-i cenah-ı saltanat-ı Osmanîye'ye iltica ederek evvelâ İslamlara mahsus Yaylazâde Mahallesi'nin bir cihetine müsâfereten konulup badehu şimdiki Ermeni Mahallesi olan mahalde kâin Acem Hanı demekle maruf hane (s.21) ikame ve iskân olundukları cümle-i rivâyât-ı mütevatirenden olup bunların ibtidâ müsâfereten ikame edildikleri mahal eylevm Acemler Mahallesi ve mezkûr Han mahalline de Acem Hane ve Ermenilere dahi beyne'l-avam Acem denilir.

Bu bapta Ermeni cemaati meclisine mahsus mahalde mahfuz ve sicillât-ı şer'iyede mukayyet 20 Cemâziyelâhir 1195 (13 Haziran 1781) tarihli bir kıt'a ferman-ı alide "Isparta'da sakin Erâmîne-i Acem taifesinden bir takım kesân liecli't-ticare Isparta kazasına geldiklerinde müteveffâ Çelik Mehmed Paşa bir bab Acem Hanı yaptırıp Ermenileri iskân ve ivâ¹ etmiş iken mezkûr han mutasarrıfı Hasan Bey ve müşteriki Tama'-ı hamplarından Ermenilerin verdikleri icara adem-i kanaatle ehl-i örfün istediği avarız ve nüzül akçesini talep ve iz'ac ettikleri beyanıyla kasaba derûnunda kâin ve dekâkinde icarla sakin olanlardan arazi ve emlake bilfil mutasarrıf olmadıkça avarız ve nüzül akçesi alınamayacağı ve her ne vakit arazi ve emlak alırlarsa o zaman

1 Kondurma, yerleştirme, oturtma.

alınmak icap edeceği” irade buyurulmuş olduğu gibi cennetmekân Firdevs-i âşiyân Gazi Sultan Mahmud Han-ı Sâni Hazretleri canibinden o zamanda “Maa Teke Hamid Sancağı” mutasarrıfı Mehmed Vahid Paşa’ya hitaben ısdar ve ihsan buyurulan diğer bir kıt’a ferman-ı âlide dahi “Tekelioğlu İbrahim nam şaki-i maktulün malı müsadere olunup Acem Hanı yedi bin beş yüz kuruş muaccele ile on altı nefer Ermeni’ye fûruht ve 29 Şevval 1231 (22 Eylül 1816) tarihinde yedlerine mülknâme-i hümayun ita edildiği” ibaresi görülmüştür.

Bu hanın mevkii şimdi otuz haneden ibaret Ermeni Mahellesi olup muahharan teşkil edilen “Saçmacı” harimi mevkiinde de müceddeden yirmi yedi hane inşa ve civarında kâin İslamlara mahsus İğneci Mahallesi’nden dahi kırk bir hane iştirâ ederek Isparta Ermeni milleti ahalisi eylevm doksan sekiz haneye ve nüfusları 552’ye balığ ve reside olmuştur.

Çelik Mehmed Paşa’nın Teke ve Hamid Sancağı mutasarrıflığında berhayat ve berdevam bulunduğu tarih 1150 (1738) sıralarına kadar olduğu sicillât-ı mahkeme-i şer’iyede görülmesine ve 1032 (1623) tarihinden 1122 (1711) tarihine değin nazar-ı mütalaadan geçirdiğim 90 senelik sicillâta Ermenilere dair hiçbir muamele kaydı görülemeyip yalnız 1132 (1720) tarihi sicilinde salifü’z-zikr Acem Hanı’nda sakin bir Ermeni davasının (s.22) rüyet ve hüküm olduğu mukayyet bulunmasına göre Ermenilerin Isparta’ya vürudları 1120 (1709) tarihinden sonradır. Ve ânifü’l-beyan bir kıt’a ferman-ı hümayun mucibince yerli hükmüne girmeleri de 1231 (1816) tarihindir. Hanın 150 senelik kaptısı ve geceleri temin-i itimat için kapıya çekilen kilitli zincir yirmi sene evvele gelinceye kadar mevcut ve meşhur idi. On beş sene evvel gerek kapı ve gerek zincir kaldırılmıştır.

İbtidâ-yı teşkilinden beri Isparta ve havalisine Musevi gelmemiş ve iskân edilmemiş olduğundan Hamidâbad Sancağı merkez ve mülhakatında millet-i Musevi ve daha sair millet yoktur. Bazı çiftliklerde beş on nefer elekçi “Kıpti” varsa da onlar da nüfus ve âyince Ermenilere merbuttur.

Sancağın Hamidoğulları Zamanındaki Hudud-ı Erbaası

Isparta’nın Hamidili kıtası merkezi olarak Hamidoğlu zamanında hudud-ı erbaası ve mülhakatı şarkan Beyşehir Sancağı ve Seydişehir ve Yalvaç ve Karaağaç Kazaları ve şimalen Akşehir Sancağı ve Başmakçı havalisi ve cenuben Akdeniz sevhilinden Alanya ve Teke Sancakları ve garben Hass-ı Terkemiş

denilen Burdur ve Tefenni ve Gölhisar ve maa Yavice, İrle ve Garbî Karaağaç Kazaları devairinden ibaret ve en eski Pisidya hıttasının aksam-ı mühimmesini havi olup Yalvaç Kazası dâhilinde Koyungözü Baba Zaviyesi'nin 702 (1303) tarihli vakfiyesinde “Sultanü'l-berreyn ve'l-bahrîn Hamid Bey” ibaresi münderiç bulunmasına nazaran galiba bu emir-i müstakille karşı Eğirdir ve Beyşehir gölleri birer bahr ve şark ve garp sancakları berreyn itibar olunmuş olmalıdır ki vakfiyeyi yazan o vaktin şer'îye memuru müşarünileyh Hamid bey Saltanat-ı mühimme sahibi bir hükümdar-ı vasi'ü'l-aktâr add u şümâr edilmişse de “Sultanü'l-berreyn ve'l-bahreyn” demiş. Halbuki müşarünileyh Selçuklu Hükümet ve saltanatı zamanında bile zir-i idaresinde bulunan bu ülkeyi idare ve muhafazadan aciz olarak her ne kadar inkırâz-ı Selçukiyânla saltanat-ı seniyye-i Osmaniye'nin ilk teşkil ve tesisi zamanında diğer ümerâ veçhile bu da ilan-ı istiklal etmiş ve evlâd ve ahfâdı dahi bir asra karîb hal-i tabii içinde icra-yı hükümet eylemişlerdir.

Sancağın Bazı Kazalarının Hükümet-i Osmaniye'ye Firâğı

783 (1382) senesi “Cennetmekân Hüdavendigâr Gazi Sultan Murad Han-ı Evvel” Hazretleri'nin uhde-i saltanatlarında Germiyanzâde kerimesinin Yıldırım Bayezid Han Hazretleri'ne namzetliği Kütahya ve mülhakattı ile beraber arz olunup da velîmeye mübaşeret edildiği hengâmda Emir Hüseyin Bey Hamidili'nden Kütahya'ya hem-hudut ve münasip olan kazaların havza-i saltanat-ı seniyye-i (s.23) Hüdâvendigâriye ithal buyurulmak üzere kabulünü istid'â etmesi üzerine Germiyanzâde tarafından bey' suretiyle ahz ve kızına çeyiz olarak miftahları takdim edildiği ve işte o tarihte Isparta ve Seydişehir, Beyşehir, Yalvaç, Karaağaç, Akşehir Kaza ve Sancakları şirâen¹ ilave-i memalik-i Osmaniye olduğu şöhretyâb-ı elsine-i sığar ve kibardır.

Bu mesele *Tâcü't-Tevarih* nam hoca tarihinde salifü'z-zikr velîme-i azimede müçtemi' olan elçilere düstûr-ı müracaat şerefsüdûr ettiğinde şah bazuhur Hamidili hâkimi Hüseyin Bey elçisine buyurdu ki, “Biraderim Hüseyin Bey'e bizden selam edip diyesin ki mabeynimizde olan muhabbet ve vidâd² ve ülfet ve ittihad muktezası üzere bir iltimasımız vardır. Kabul ve cevabına ümid-var ve vürud-ı habere pür-intizar bileler. Karamanoğlu Ali Bey memalik-i mahrusemize ekseriya taaddi ve bu hanedana îsâl-i eziyete tasaddi eder. Diyar-ı Karaman civarında vilayet-i Hamid'den bir nice kale ve hisar

1 Satın alınmak suretiyle.

2 Sevgi, dostluk.

muhafaza-i serhat ve def'-i fitne ve eşrar için gayette ve nihayet mühim olmuştur. Tevekku' olunur ki vech-i şer'î üzere bey' edip bu canibe temlik ve silsile-i vidâdı tahrik edeler.”

O zamanlarda Hüseyin Bey dahi Karamanoğlu'nun kurb ve civarından ve dem-be-dem azrâr ve azarından müşteki olmağın bu mana-yı hâhân ve sultan-ı adil mücaveretini cûyân oldu. İttifakan bu esnada Sultan Gazi Kütahya seyrine azimet buyurdular. Hüseyin Bey kendi memleketi teshirine teveccüh etmek zannı ile husus-ı mezbura mübaderet edip ızhar-ı mutavaat eyledi. Ve irade buyurulan kılâ' bey'ine rıza gösterdi.

Bu haber-i meserret rehber-i şah kişver-i dergâhına vürûd ettiğinde Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç, Isparta kalelerini iştira için tayin-i vekil edip, mebalîğ-i azime irsal buyurdu. Hüseyin Bey dahi halef-i va'de ikdam edemeyip bi'z-zarure bilâd-ı mezbure bey'ini ihtiyar etti¹. Ve vekil-i sultan ile icap ve kabul-i şer'î üslub-ı mar'î üzere cari olup kuzât-ı İslamiye imzalarıyla vesaik-i sukûk² alındı. Ve tarika-i teslim-i mübî' ve kabz-ı semen vech-i hüsn üzere riayet olundu.

Ol memalik-i cedide ve bilad-ı adide saye-i ma'delet-i Sultan-ı kişver-i sitâna³ mensup ve liva-yı nusret-i iltiva-yı şahî ol diyara mansûb olacak Bursa canibine nehzat⁴ buyurdular.

Hayrullah Efendi Tarihi'nde de Hüdavendigâr Hazretleri'nin şehzadeleri Yıldırım Bayezid Han için teklif ettikleri düğüne Hamidoğlu Hüseyin Bey (s.24) tarafından dahi sefir gelmişti.

Osmanlının gündend güne şevket ve saltanatları ziyade olduğunu görerek Derebeyi gibi Isparta ve Karaağaç ve Yalvaç ve Teke şehirlerinin hükümeti için Mısırlılara dahi bir taraftan müdahene edip birkaç pare şehri hıfz eylemekten ise Âl-i Osman'a satmak ile tahsil-i emniyet etmeyi daha münasip mütalaa eylediğinden bu maddelerin dahi erkân-ı devlet ile müzakere olunarak Hazret-i Hüdavendigâr'a arz ve ifade kılınması hususu sefir-i mumaileyhe sipariş olunduğundan düğün esnasında bunun dahi istid'âsına karar verilip Akşehir ve Seydişehir ve Beyşehir'i ve Yalvaç ve Karaağaç ve Isparta'yı

1 *Tarih-i Ebu'l-Faruk*'ta Murad Bey bu bey' işini dahi cerh ediyorsa da ziyade bir izahat da vermiyor.

2 Şeriat mahkemesinden verilen ilamlar, beratlar ve bunlarda geçen tabirler, deyimler.

3 Alan, ele geçiren.

4 Hareket, yola çıkma.

Hazret-i Hüdavendigâr'a sattığını meş'ar-i hüccet-i şer'î aldılar. Zikr olunan altı pare şehre memur irsal olunarak idare-i dahiliyesine nizam verildi.

Isparta Hamid Sancağı'nın kürsî-i hükümeti olup cihet-i şarkisinde Eğirdir Gölü ve garp tarafında Yalvaç vardır. Karaağaç dahi on beş saat mesafede Isparta'nın semt-i garbisindedir, diye muharrerdir.

Bu iki tahririn beyninde bilâd-ı mezkûreyi Hüdavendigâr'ın Hüseyin Bey sefirinden talep etmesiyle Hüseyin Bey'in Mısırlılara müdaheneden kurtulmak ve bir himaye-i adile tahtında bulunmak üzere kendi kendine bey' ve ferâğî teklif etmesi gibi cüz'ice bir fark ve mübâyenet olmakla beraber Hoca Saadeddin Efendi yalnız Beyşehir ve Seydişehir ve Yalvaç ve Karaağaç ve Isparta diyorsa da Hayrullah Efendi Akşehir Hükümetini dahi izah edip *Nişancı Tarih*'nde "Hamidili ve Yalvaç ve Karaağaç ve Beyşehir ve Seydişehir ve Akşehir nam beş altı şehri Germiyanzâde Hamidlüden satın alıp kızına ta'zimen miftahların güveyisine gönderdi." Deniliyor. Ve yine *Şifai's-Sadr*'da müşarünileyh Hüseyin Bey 783 (1382) senesi Seydişehir, Beyşehir, Yalvaç, Karaağaç, Isparta kazalarını Hazret-i Hüdavendigâr'a bey' ve fûruht ettikten sonra Alanya Kalesi makarr-ı hükümeti olmak üzere Teke ve Eğirdir ve sair bazı mahaller uhdesinde kalarak takriben 800 (1398) tarihine kadar muammer ve tarih-i mezkûrda vuku'ı vefatıyla yerine oğlu Latif Bey geçmiş ise de Timurlenk Vakası'nın zuhuruyla havalî-i Hamidili Timur askeri tarafından zabt ve istila olduğundan Latif Bey bir müddet Timur'un itaatinde kalmış (s.25) ve bir aralık Timurlular çekildikten sonra ülkesini Karamanoğlu istila ederek 837 (1434) tarihinde Devlet-i Aliyye istirdât edivermiş ve 850 (1447) tarihinde vefat etmesiyle uhdesinden kalan yerler oğlu Kılıçarslan Bey'e intikal eylemiş ve biraz zaman taht-ı itaat-ı saltanat-ı seniyyede icra-yı hükümet etmiş ve etmekte bulunmuş iken Alanya Kalesi taht-ı muhasaraya alınıp mumaileyh Kılıçarslan Bey 876 (1472) tarihinde kaleyi teslim ettiğini müteakip taraf-ı saltanat-ı seniyyeden Gümülcine mutasarrıflığıyla kâmyâb edilmiş ve Hamidili havalisinin umumu işte bu suretle tamamen zir-i tasarruf ve idare-i Osmaniye'ye geçerek Hamidoğlu Hükümeti hitam bulmuş olduğu zikr ve beyan olunuyor.

Hamidoğulları'nın Zaman-ı İdareleriyle Tarih-i İnkırazı

Yeni intişar eden *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*'nın 1 Ağustos 1328 (14 Ağustos 1912) tarihli on beşinci cüzünde dahi Hamidoğulları hakkında biraz malumat gördüğümden bunu da aynen geçirmekleği faydalı gördüm.

“Anadolu Tarihinden Hamidoğulları”

Rum Selçuklu Devleti'nin inkırazından sonra Anadolu'da tesis-i hükümet edenlerden biri de Hamid Bey ailesi idi. Bu hanedan, kadim Pisidya (Şimdiki Hamidâbad Sancağı'yla Teke Livası'nın şimali) kıtasında zuhur edip badehu İsavriya (Şimdiki Konya Sancağı'nın garb-ı cenubi kısmı) hıttasıyla Firigya kıtasının bir parçasını (Şimdiki Burdur Sancağı) dahi zir-i idarelerine ithal etmişlerdir. Pisidya kıtası ahalişi bilhassa onlarla karabetleri olan İsavriyalılar, memleketlerinin menâatine¹ munzam olan cesaret-i fitriyelerinden dolayı ezmine-i kadimede Anadolu'da teessüs eden hükümâta boyun eğmişler ve Romalılarla onlara halef olan Şarkî Roma İmparatorluğu'na asırlarca mukavemet etmişler idi.

Rum Selçuklularının teessüsü evânında menvî-i zamirleri Şarki Roma Devleti'ni zir ü zeber etmek olmağla Marmara Denizi sahillerine ve İstanbul Boğazı civarına vusûle² nasb-ı nazar etmiş ve bunun için daima arızasız olan Firigya yollarını takip etmiş olduklarından Tavros cibalinin gayet mürtefi' kollarıyla mestûr olduğundan dolayı çok yüksek yaylaları, derin uçurumlu (s.26) yalçın vadileri havi bulunan Pisidya kıtası taarruzlarından masun kalmış idi.

Selçukluların mezkûr fikrine ehl-i terhîb tecavüzâtı nihayet verip badehu tecavüzât-ı mezkûre dahi hatime-pezir oldukta onlar Anadolu'nun merkezinde esaslı surette yerleştiler. Etrafında Rumlar elinde kalan kıta'ât ve mevâkiin istilasına başladılar. Isparta Kalesi'yle mülhakatı Sultan İzzeddin “Kılınçarşlan-ı Salis (600-601) (1204-1205) zamanında Selçuklular eline geçti³.

1 Çetinlik, sarplık, güçlük.

2 Varmak, ulaşmak, gelmek..

3 *Selçukname* ile tevarih-i sairede Isparta teshîri mukayyet değildir. Sultan Kılınçarşlan zamanında fetih olunan mahallin Ağras olduğu beyan olunuyor. Konya vilayetinin 1317 (1900) senesi Salnamesi'nde; “Isparta'nın şark İmparatorluğuna merbut Mauni denilen bir cemiyetin taht-ı idaresinde iken İslamiyetin zuhuru hengâmında memalik-i İslamiye idâdına ithal edildiği yazılmıştır. Mauni yahut Mauna kurûn-ı vustâda Cenevizlerin şarkta ticaret etmek üzere teşkil ettikleri bir cemiyet idi. Merkezi evvelâ Foça şehri olup badehu Sakız Adası'na nakil edilmiştir. Anadolu'nun ticaret-i berriye ve bahriyesi ellerinde idi. Mamafih kıta-i mezkurenin dahili şehirlerinden biri olan Isparta'nın idaresini der-uhde etmeleri sebebi anlaşılamiyor. “Li-muharririh” Yukarı sahifelerde benim de yazdığım Mauni yahut Mauna cemiyetinin ticaret maksadıyla hulûl edip Isparta'yı müsta'mere halinde zalimane kullandıkları sözü kâbiren an kâbir rivâyât-ı mütevâtireden olmasıyla Salname'ye geçirilmesi bu tevatüre müstenit olacaktır ki Isparta'nın arazisi kuvve-i nâbitece ve vüs'atce bir ziraat memleketi olmaklığa Salih olmadığından kadimen bu memleketin sınaat ve ticaret memleketi olması sebebiyle Maunilerin buralara kadar gelmeleri ve girmeleri sebebi bu olmasa gerektiler. (Sami)

Bu suretle Pisidya zabt ve istila edildi. Selçukluların ellerine geçirdikleri şuhûr ve büldâne idarelerinde bulunan şehirlerden topladıkları nüfus ve kurâyâ dahi Türkmen kabilelerini iskân adetinde olduklarından Pisidya kıtasında dahi bu suretle yapmışlardır. Ahmed bin el-Hilmi tarihinde Hamid evladının Selçuklularla Türkistan'dan huruç, memalik-i İslamiye'ye duhul ile etrafa dağılan Türkmenlerin bilâd-ı Rum'da yani Anadolu'da göçebe suretiyle sakin olanları sülalesinden olduğunu beyan etmiştir. Hamid Bey¹ ve ecdadı bu Türkmen kabilelerinin ekâbir-i rüesâsından idiler. Pederi Selâtîn-i (s.27) Selçukiye tarafından mertebe-i emarete nail olmuş idi².

Hamid Bey uhdesine dahi bu rütbe tefvîz olunmuş ve selâtin-i Selçukiye hizmet etmiş idi³. Hamid Bey, Selçukluların evân-ı inhitâtında hemcivarlarına tatbik-i hareketle kesb-i istiklal etti. Mamafih diğer ümera gibi doğrudan doğruya Selçuklulara karşı ref'-i liva isyan etmedi.

Bulunduğu hittanın şark tarafında teferrüd eden Eşrefoğlu'nun memalik-i Selçukiye'ye tegallüb eden Moğollarla vuku bulan muhasamatından bil-istifade kemal-i sükûnetle diğer Türkmen kabilelerini zîr-i idaresinde cem'a ve Eşrefoğlu'nun o cihetlere cari olan kudretini kesre muvaffak oldu. Eline geçirdiği mahaller Hamidili ve ahalsi dahi Hamid Türkmenleri⁴ unvanını iktisab eyledi.

Hamid Bey'in istiklali yedinci asr-ı hicrinin evân-ı ahiresinde ise de kat'î olarak senesi tayin olunamaz⁵. (s.28) Vefatında evladından Feleküddin Dün-

1 Münecimbaşı Hamid Bey'le oğlu Dündar Bey'i bir zat zannedip *Camiü'd-Düvel'te* Feleküddin Dündar Hamid diye tahrir etmiştir. *Takdimü'l-Büldân* haşiyesinde Sultan Feleküddin Dündar min ebna-i'l-Hamid diye mezkurdur.

2 On birinci asırdan itibaren telif edilen âsar-ı tarihiye-i Osmaniye'de Hamid Bey'in Selçuklular asrında badehu namına nispetle maruf olan mahallere vali olduğu beyan olunmuştur.

3 *Heşt-bibişt*, İdris-i Bitlisi, *Mesâlikü'l-Emsâr'da* Hamidili, Hamidli diye mezkurdur. Yalvaç, Karaağaç, Eğirdir iklimlerinin dahi Hamidili hükümdarının idaresinde olduğu beyan olunmuştur. Sultan Selim-i Evvel devrinde tertip edilen taksimat-ı memalik-i Osmaniye kitabında Hamid Livası'nın Eğirdir, Afşar maa Barla, Ağlasun, Yalvaç, Uluborlu, Gönen, Keçiözü, Isparta, Burdur, ırle, Gölhisar, Karaağaç'tan ibaret olduğu yazılmıştır. Münecimbaşı, Asikaraağaç, Kemer, Hoyran, Ağras, Yavice isimlerini dahi ilave etmiştir.

4 Hamidili ahalsi sekizinci asr-ı hicri nisf-ı evvelinde Arapça yazılan *Âsar-ı Coğrafya'da* "Terâkimin-i beni el-Hamid" diye mezkur oldukları gibi Timurlenk vukuatını havi olan doku-zuncu asırdaki tahrir edilen tarihlerde dahi "kavim veya ulus-ı Hamid" diye yazılmıştır.

5 Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel'te* Hamidoğulları hakkında iki rivayet beyan eder. Birincisi, uç Türkmenleri ümerasının ekâbirinden Feleküddin Dündar Hamid Selçuklular zamanında istibdat ederek şimdiki Eğirdir mevkiine nüzül ve orada bir şehir bina edip Felekâbad tesmiye ettiğini, badehu kuvvet ve kudreti tezyüd ederek idaresine geçirdiği mahallerin namına izafetle işihar eylediğini yazmıştır. bu rivayetin me'hazini tayin edemedik. 2 numaralı haşiyede beyan olduğu veç-

dar Bey yerine geçti. Bu esnada İnan Moğolları Sultan-ı Selçuki'yi külliye bertaraf ederek Anadolu'yu doğrudan doğruya idareye başlamışlar idi. Bu tebeddül ve birinci vali olan Emir İrincin'in zaaf ve sui-idaresi cihetleriyle Anadolu'da taraf taraf eser-i nâ-hoşnûdî hâsıl oldu. Diğer beyler misillü Dünder Bey dahi bu hususta ittihaz-ı fırsat ederek zir-i idaresinde olan mahalleri bir taraftan Bahr-i Sefid sevhiline ve Antalya kapısına ve diğer canibden Denizli ve Germiyan Emaretleri hududuna kadar tevsi' eyledi.

Eğirdir şehrini bina ederek Felekâbad tesmiye ile hükümetine merkez ittihaz etti¹. Antalya şehrine Selçukluların inkırazından sonra o bilâd ahalisinden bir kimse hâkim olmuştu. Bir mahal-i bâide gitmek için bir gün şehirden uzaklaşan bu şahsı civarda olup Dünder Bey'e tabi olan Türkmenler bağteten bastırıp tuttular. Antalya şehrini ele geçirdiler². Bu suretle kadim Pamfilya kıtasının teshiri dahi itmam edildi.

Sultan Mehmed Hüdâbende Han'ın ümerasından Çoban Bey Karamanoğlu tarafından istila olunan Konya şehrinin istirdadı ve onun te'dibi zım-

---

hile, Hamid Bey'le oğlu ve halefi olan Dünder Bey'i bir zat zannedip her ikisine ait vukuati mezc eylediği anlaşılıyor. Hamid Bey, ekâbir-i Türkmen ümerasından ise de bulunduğu hatta hayli zaman evvel uç halinden çıkarak Selçukluların doğrudan doğruya idaresinde bulunan mahallere katılmış ve garbinda bulunan Denizli'den ilerisi uç addolunmakta bulunmuş olduğundan kendisi uç Türkmenlerinden değil idi. İkincisi Şam ümerasından olan Hamid Bey bir sebepten dolayı memleketini terk ederek Rum'a gelmekle Selçuklulardan Sultan-ı vaktin taltifine mazhar olup mükerremen nezdinde kaldığını ve silahşörlükte mahir olduğundan hayli vakit bu fena hükümdarın evlat ve kölelerine talim ile meşgul olduğunu badehu selâtin-i Selçukiye tarafından namına izâfetle maruf olan bilâda vali nasb edildiğini, bunun üzerine istibdatla Eğirdir'i bina ettiğini tahrir etmiştir. Bu rivâyâtın vali tayinine kadar olan kısmı müverrih-i mezkurun bazen isti'mal ettiği Şikârî'nin *Karaman Tarihî*'nden me'huzdur. Mamafih Hamid Bey hakkında tarih-i mezkurda pek ziyade malumat var ise de Münecimbaşı bu kadarını ahz etmiştir. malumat-ı saire-i mezkure ber-veçh-i atıdır. Karaman'ın işihâr-ı fevkaladesinden dolayı Hamid Bey maiyetinde bin kişi olduğu halde Sultan Alaaddin Selçuki nezdinden Sivas'a Karaman'ın yanına gelmekle pek ziyade mazhar-ı taltifi olduğu, onunla emr-i senâye silahşörlük talim ettiği, Karaman'ın Silifke'yi istilasında Hamid Bey'e ita eylediği, Karaman'ın ve oğlu Mehmed bey'in icra ettiği muharabatta beraber bulunduğu, Mehmed Bey Konya'yı teshir ile memalik-i Selçukiye'ye hakim olduktan namına nispetle iştihar eden bilâdı Hamid'e tevcih ettiği, Mehmed Bey'in maktuliyeti üzerine müstakil olduğu, tevcih-i bilad hakkında dahi eserin kısmen aslı bulunan Yarıcânî'nin kitabından "Felekâbad İstanos Börü, zi Antalya tâ-güh çireli be-Karaman ber-Hamid ceş ber-Murâd" mısraların irad eder Hamid Bey'in Karamanoğlu Mehmed Bey'in vefatından bir hayli müddet sonra saha-i siyasiyatta zuhuru muhakkak olduğundan Şikârî'nin Yarıcânî'ye atfen yazdığı tafsilat-ı muharrereyi yazmamıştır.

1 *Takvimü'l-Büldân*.

2 Tarikü'r-Reşâd ilâ tarifu'l-Memalik vel-bilâd el...Mesâlik Siphahizâde, bu rivayet 721 (1322) senesinde telif edilen *Takvimü'l-Büldân'a* ve Ahmed bin Yakut bin Abdullah el-Cezri el-Mürşidi vefatından 723 senesinde yazılan talikatta Antalya hüccacından naklolunduğu beyanıyla taharri olunmuştur... ta-likat-ı mezkuredir.

nında Anadolu'ya gelip Karanbük nam kışlağı ordugâh ittihaz etti. İran Moğol Devleti'nin zî-nüfuz ümerâsından olan bu zatın maiyetinde bir kuvve-i cesime olduğu halde vürudu Anadolu tavâif-i mülûküne havf ve dehşet ilka eyledi.

Dündar Bey dahi dâhil olduğu halde (s.29) ekserisi izhar-ı itaat için hedâyayı hamilen bizzat nezdine şitâb ettiler¹. Diğerleri gibi Dündar Bey de Çoban Bey tarafından hürmet ve riayet görmüş ve müsaadesiyle memleketine avdet eylemiş idi. "711" (1312) ²

Sultan Mehmed Hüdâbende Han'ın oğlu Ebu-Said, Bahadır Han'ın on iki yaşında iken tahta iclası İran Moğol Devleti'nde bazı karışıklıklar hudûsını mucib oldu. Bu husustan Anadolu tevaif-i mülûkünün her birisi bir suretle istifadeye kalkıştıkları gibi, Dündar Bey dahi Sultan lakabını ahz etti. Saruhan ve Menteşe Beyleri kendisinin Saltanat ve tâbiyetini kabul ettiler. Vergi ve icabında asakir-i muavene itasına razı oldular. Hatta vergiyi de gönderdiler³. Rum valisi Timurtaş Bey Anadolu'da bulunan tevaif-i mülûktan haylisini ve Dündar Bey'in şarkan hem-hudut olduğu Eşrefoğlu Hanedanını mahv ve istisâl ettikten sonra Dündar Bey'in memâlikine tecavüz etti. Dündar Bey Timurtaş'ın kuvve-i azimesine karşı mukavemet edemeyeceğini anlamakla makarr-ı hükümeti olan Eğirdir'i terk ile Antalya'ya çekildi. (s.30)

1 714 (1315) senesinde Sultan Mehmed Hüdâbende Han namına Felekâbad yani Eğirdir şehrinde sikke darb olunmuştur.Dündar Bey'in hadise-i mezkure münasebetiyle teyid-i ihlas için merkez-i idaresinde Sultan-ı müşarünileyh namına bu meskûkatı darb ve Çoban Bey'e takdim ettiği anlaşılıyor. Azadan ve meskûkat-ı atika erbabından Tevhid Bey Efendi nezdinde mevcut olan sikke yazısı suretini vermekle ber-veçh-i zir derc olundu.

Vechi (Ön yüz)	Zahrı (Arka yüz)
Es'-Sultanü'l-a'zam Gıyâsü'd- Dünya ve'd-Din Hüdâbende Mehmed Halledallahü mülkehu Fi sene	Medine-i Felekâbad humiyet an el-beliyeti vel-âfat -Râbi'aşar

2 Tarih-i Olcayto Han, *Câmiü'l-Tevarih Zeyli, Müsâmaratü'l-Abbar* nam son eserde vaka-i mezkure senesi gösterilmeyerek Sultan Ebussaid'in cülusundan sonra Timurtaş'ın Anadolu valisi nasbindan evvel yazılmış olduğundan 717 senesinde vuku'u lazım gelir. Müneccimbaşı, me'hazı olan *Müsâmeretü'l-Abbar*'ın bu ifadesini nazar-ı dikkate almayarak 719 (1320) yahut 722 (1323) senele-ri olarak gösteriyor. Çoban Bey Sultan Ebussaid zamanında yalnız bir defa o da oğlu Timurtaş'ın isyanı üzerine 722 (1322) senesinde Anadolu'ya gelmiştir. Vak'adan pek az zaman sonra tahrir edilen Olcayto Han Tarihinde beyan olunan 714 (1315) senesi tarihidir. *Müsâmeretü'l-Abbar* sahibi her nasılsa bu bapta gaflet etmiş ve Müneccimbaşı dahi hata eylemiştir.

3 *Selçuknâme*.

Timurtaş takip edip kaleyi muhasara ve zabt ederek kendini katli eyledi. Zir-i idaresinde olan mahalleri istila etti. Bu hadise takriben 724 (1324) sene-i hicrisinde vuku bulmuştur. Timurtaş Bey, pederi Çoban Bey'le Sultan Ebussaid Han arasında zuhur eden münafesinin mebdel-i muhasame ve muharebe olduğunu istihbar ettiğinde Mısır'a firar ve iltica etti. Dünder Bey'in katli esnasında memleketin bir tarafına iltica ile ihtifâ eden oğlu Hızır Bey, bu vaka üzerine meydana çıktı. Pederinin zir-i idaresinde olan mahallelerin Antalya'dan maadasını ele geçirerek hükümdar oldu (728).

Hızır Bey İlhanlılar tarafından Timurtaş'tan sonra Anadolu'ya vali nasb olunanların onun gibi tevaif-i mülükün kahr ve tedmiri fikrini ta'kib değil doğrudan doğruya Moğollar elinde olan memalikin muhafazasını bile ihmal ettiklerini gördüğünde istifadeye kıyam etti.

Eşrefoğlu zir-i idaresinde iken Timurtaş tarafından zabt ve firarıyla sahipsiz kalan Beyşehir, Akşehir, Seydişehir vesair gibi şuhûr ve büldanı eline geçirerek memalikini tevsi' eyledi. Hızır Bey, pederi gibi Sultan lakabını almıştır. Memleketin mamuriyet ve ahalisinin refahına sa'y ve gayret etmiş bir hükümdar idi. Vefatında yerine biraderi Necmeddin İshak Bey geçti¹. Bu zat pederi Dünder Bey zamanında bir müddet Mısır'da ikamet etmiş ve ifa-yı fariza-i hac eylemiş idi².

Pederinin matuliyeti üzerine Karamanoğlu nezdine iltica edip Timurtaş Mısır'a firar ettiğinde onun tarafından bir kıt'a tavsiye-nameyi hamilen oraya azimetle pederinin kanını dava etmiş ki Timurtaş'ın hapsi esbab-ı zahiriyesinden birisi dahi bu talep idi. Badehu biraderi nezdine avdet eylemiş idi³.

İshak Bey dahi Sultan unvanını ahz etmiştir. Mütedeyyin ve ahlâk-ı hasene sahibi bir zat idi. Zamanında biraderi Mehmed Çelebi Gölhisar, Kolhisar şehrinde hükümet etmiştir⁴.

İshak Bey'den sonra İlyas Bey yerine geçti. Şarken hem-hudut olduğu Karamanlıların zir-i idaresinde olan mahallere taarruzatına mebni onlarla müteaddit muharebât icra etti. Karamanoğlu Alâaddin Bey (s.31) tarafından birkaç defa memleketi zabt edilerek tard olundu. Bazı defa onun-

1 Nüzhe sahibinden rivayeten tarih aynı. Mufasssal, C. 33, *İbni Batuta Seyahatnamesi*'nde Ebu İshak diye mastûrdur.

2 *İbn Batuta Seyahatnamesi* Avrupa tab'ı, C. 2, s. 276.

3 *Tarih Aynı*, C. 33.

4 *İbn Batuta Seyahatnamesi*, C. 2, s. 270.

la icra ettiği musalaha ve bazı defa dahi Germiyanoğlu'nun ianesiyle hükümeti tekrar elde etti. Mamafih Karamanlılar bilâdına taarruzdan feragat etmediklerinden müddet-i medide bunun iras ettiği endişe ve ızdırab ile hükümet etti¹.

Vefatından sonra yerine oğlu Kemaleddin Hüseyin Bey cülus etti. Zamanında Karamanlıların tecâvüzâtı temadi etmekte olduğundan himayesinden bil-istifade tahlis-i mülk ile huzur ve sükuna nail olmak için Sultan Murad Han-ı Evvel'e iltica ederek akd ü rabıta eyledi (776) (1375)².

Sultan Murad Han, oğlu Sultan Bayezid'e Germiyanoğlu'nun kızını tevcih ettiğinde icra olunan düğüne Anadolu Hükümdarını da davet eylemiş idi. Diğerleri gibi Hüseyin Bey dahi hediyelerle elçi gönderdi. Düğünden sonra Hüseyin Bey'in elçisi li-eclî'l-veda huzura çıktığında asâkir ikamesiyle Karamanoğlu'nun memleketine taarruzatı men için hudutta olan bir iki kalenin kendisine furuht edilmesini Hüseyin Bey'den iltimas edildiğini Sultan-ı müşarünileyh elçiye beyan etti. Hüseyin Bey Karamanlılar'ın taaddiyâtından bi-zar olduğundan iltimas-ı vakı'ı hüsn-i telakki etmiş ve mamafih bu husus meskûtun anı kalmış idi.

Lakin bir müddet sonra Sultan Murad seyr-i temaşa için izdivac-i mezkûr hasebiyle memalik-i Osmaniye'ye ilhak olunan Kütahya şehrine geldi. Hüseyin Bey bu hareketi kendi üzerine zannederek bakıyye-i memalikinı kurtarmak için elçi irsaliyle istenilen kalelerin furuhtunu teklif etti. Vuku bulan müzakere neticesinde Yalvaç, Karaağaç, Beyşehir, Seydişehir, Akşehir beldelelerini seksen bin altın mukabilinde³ Hükümet-i Osmaniye'ye sattı (783) (1382)⁴.

Hüseyin Bey vefatına kadar elinde kalan mahallerde hükümet etti. Vefatından sonra zir-i idaresinde olan mahallerin bir kısmı Devlet-i Osmaniye ve diğer kısmı Karamanlılar tarafından istila olundu. Hamidoğulları Hükümetine nihayet verildi⁵. (s.32)

1 *Câmiü'd-Düvel*, Münecimbaşı'nın bu bapta me'hazı *Karaman Tarîhi*'dir. Bu eser kısmen Karamanoğlu Alaaddin Bey'in şairi olan, Yarıcânî'nin eserinden tercüme edildiğinden İlyas Bey hakkındaki ifadesi hakikat olmak lazım gelir.

2 *Feridun Bey Münşaatı*, C. 1, s. 100.

3 *Muradnâme-i İbrahim Efendi*.

4 *Aşıkpaşazâde*, Hadidi Neşri, Isparta'yı dahi bu mevaki'a ilave etmiştir.

5 *Câmiü'd-Düvel*.

Mamafih Hüseyin Bey'in vefatı Hamidoğulları'nın inkırazı senesi muayyen değildir¹. Hamidoğulları hakkında tarihlerde mevcut olan malumat, bâlâda tamamen bast ve beyan olunmuştur. Selçukluların inkırazından sonra Anadolu'da teessüs eden Beyliklerin bilhassa Hamid ve Eşref oğullarının Teke Beylerinin ahval-i tarihiyeleri pek ziyade meçhuliyettedir.

Malumat-ı mevcude âsâr-ı tarihiyede dolayısıyla yazılan mühim ve cüz'î parçalara münhasırdır. Bunların hükümrân oldukları mahallerde vaki mebâni-i Hayriye ve saire kitabelerinde, vakfiyelerinde icra olunacak tetkikat ahval-i tarihiyelerini tenvir ve tevsî' edecektir. Tetkikat-ı mezkûrenin icrası temenni olunur. Mehmed Arif (s.33)

Acizleri bu bapta icra edebildiğim tahkikat ve tetebbuat esnasında 876 senesinde Gönen'de^{2*} icra-i hükümet eder sülale-i fatih memleketten İlyas Bey bin Hamid Bey namında bir zatın mevcut olduğuna Gönen Kadısı İsa bin Hamza tarafından verilmiş vesika-i şer'iyede delalet-i muvziha ve mukni'a görmüşümdür ki bu havali kısmen idare-i Osmaniye'ye geçtikten sonra dahi Hamidoğulları ellerinde bir asır daha kendilerinin tasarruf ve idareleri baki ve cari olduğu şüphesizdir. Binaenaleyh *Şifâü's-Sadr*'ın yazdığı veçhile Hüseyin Bey'in oğlu Latif Bey Alanya cihetindeki yerlere ve diğer oğlu Hamid Bey de Isparta cihetinde olan mahallere mutasarrıf olup Hamid bey'in oğlu İlyas Bey dahi 876 (1476) sıralarında Gönen'de bulunmuştur.

1 Eğirdir Subaşı Kutlu Bey Sultan Murad Han'ın Karamanoğluyla vuku bulan muharebesinde hazır bulunmuş idi. Satın alınan mevâki' Hamidoğulları memleketinin şark ve şimalinde bulunmasına nazaran bu memleketin aksâm-ı dahiliyesi Hüseyin Bey elinde kaldığı ve isminin mevâki'i mebi'a meyanında adem-i beyanı Eğirdir'in dahi bunlardan olduğunu tebyin ediyor. Bununla beraber ümerâ-yı Osmaniye'den Kutlu Bey'in şehr-i mezkur Subaşı bulunmasına nazaran mezkur vefat ve inkırazın harb-i mezkurun vuku bulduğu 788 senesinden mukaddem olduğu müsteban oluyor. Kosova Muharebesi'nde Hamid bey zâdesinin de hazır bulunduğu tarihlerde mukayettir. Feridun Bey, *Münşaat'ında* C. 1, s. 153, munderiç ve tarihi 819 (1417) senesi olmak lazım gelen bir mektupta, Hüseyin Bey ismi mezkur ise de hakikat değildir. Li-muharririh: [Hüseyin Bey'in zir-i idaresindeki mahallerden sattığı yerlerin tarih-i bey'ı ve teslimi 783 (1382) senesinde olmasına ve kendisi tarih-i mezkurda ber-hayat bulunmasına ve 800 (1398) tarihine kadar muammer olduğu *Şifâü's-Sadr*'da yazılmasına göre vefat ve inkıraz-ı hükümetinin 788 (1387) senesinden mukaddem olması sözüne hakikat nazarıyla bakılamamak tabiidir. Bir asır sonra 876 (1472) tarihinde Hüseyin Bey ahfadından İlyas Bey'in Gönen'de icra-yı hükümet ettiğine dair vesika vardır. Kutlu Bey'in Isparta'da bina ettiği cami-i şerif vakfiyesi surtinde dahi 833 (1430) tarihi görülmüştür.] S. Sami.

2* Bursa vilayeti dahilinde kain Gönen Kazası değildir. Isparta'ya dört saat mesafedeki şimdi nahiyelikten de mülgâ olan ve Isparta kurrâsından ma'dud bulunan Gönen kazasıdır.

Hala el-sine-i nâsta da meşhur ve mütedavildir ki bir vakit Gönen şehri ve merkez-i saltanat ve Isparta oraya mülhak kasaba ve sahib-i saltanat Beyler gönen’de oturur imiş derler. Elyevm mahal-i hükümet ve emaret olan mahalle saray, konak tabir olunur. Perakende bazı harabe âsârı da bu rivayeti müeyyiddir. İlyas Bey’in akıbet-i haliyle evlat ve ahfadı olup olmadığı ve salifü’l-ism Hüseyin Bey’in sattığı yerlerden maada uhde-i tasarrufunda kalan mahallerin ne suretle ve ne zaman zir-i idare-i saltanat-ı Osmaniye’ye geçtiği hakkında başka gûne malûmat-ı dest-res olmadığı gibi Alanya’daki Latif Bey’in oğlu Kılıçarslan Bey’in Gümülcine mutasarrıflığına ne veçhile gittiği ve Alanya’nın taraf-ı saltanat-ı seniyye-i Osmaniye’den nasıl ahz ve zabt olduğu *Tâciî’-Tevârib*’te ve sair tarihlerde muharrer bulunduğu ve Alanya ise o vakitten beri gâh sancak ve gâh kaza olarak başkaca idare edilmekte olduğu ve oranın bahsi maksadımızdan hariç görüldüğü cihetle Alanya bahsinden sarf-ı nazar olunmuş ve şimdi Hamidâbad Sancağı’nın merkezi Isparta şehri olmak üzere mülhakatı Uluborlu, Yalvaç, Karaağaç, Eğirdir kazalarından ibaret kalmıştır.

Hayrullah Efendi Tarihi’nde Yalvaç ve Karaağaç’ın Isparta’nın garp tarafında olduğu beyan olunuyorsa da her ikisi de şark-ı şimalisinde ve Eğirdir kazasının ilerisindedir.

Eğer ki Hüseyin Bey’in sattığı Karaağaç şimdi (s.34) Aydın vilayeti dâhilinde bulunan Denizli Sancağı’na merbut ve o zamanlarda Asi Karaağaç demekle maruf Garbî Karaağaç idiyse doğrudur. Değil ise ki Yalvaç karinesiyle değil olduğuna şüphe yoktur. Hayrullah Efendi’nin beyan ve tahriri yanlıştır.

İşte Hamidili kıtasının umumi ber-minval-i muharrer zir-i idare-i saltanat-ı Osmaniye’ye geçtikten sonra valiliği vüzerâdan olanlara tevcih oluna gelecek mebâhis-i mahsûsasında tafsil edileceği veçhile valiler sayfen Isparta’da ve şitâen Antalya’da bulunup kendilerinin bulunmadığı yerleri subaşılar, muhassıllar, müsellimler marifetiyle idare ederlermiş ki nazar-ı mütalaadan geçirdiğim birkaç yüz senelik sicillât-ı atıkada görülen muamelât bunu müeyyid ve musaddıktır. Bu da daha sonra türlü türlü tebdilat ve tahvîlata uğrayıp, 1079 (1669) sicilindeki kuyûda göre tarih-i mezkûrda ve daha sonraları Gölhisar, Siruz yani Tefenni, Kemer-i Hamid, Ağlasun İncirpazarı, Burdur, İrle, Eğirdir, Ağros, Barla, Afşar, Pavlu, Yalvaç, Yalvaç-ı Karaağaç, Uluborlu, Keçiborlu, Gönen, Isparta, Hoyran, Gölhisar-ı Karaağaç, Yavice kazaları namıyla yirmi bir kazayı havi olarak kalmış ve bir iki asır da gâh Aydın

valiliğine ve gâh Anadolu vali-i umumiliğinin merkezi olan Kütahya'ya merbutan kaymakamlıklar idarelerine verilmiş olup ennihaye Tanzimat-ı Hayriye ve teşkilat-ı ahirede bu kazaların kimi nahiyeliğe ve kimi karyeliğe tahavvül ederek kimi de Burdur Sancağı'nı tefrik ve teşkil eylemiş olduğundan el-hâletü hazihi sancağın hududu; şarken Beyşehir ve şimalen Akşehir ve Karahisar-ı Sahip ve garben Burdur ve cenuben Teke sancaklarıyla mahdud ve mülâhik ve idaresi Konya vilayetine merbut kaldığından elyevm bu yolda idare olunmaktadır.

Isparta'ya Konya şehri kırk beş ve Karahisar-ı Sahip yirmi yedi ve Antalya'ya yirmi dört ve Burdur'a altı saat mesafedir. Maa Nahiyeye-i Hoyran-ı Yalvaç, maa Avşar-ı Karaağaç kazalarının hudut-ı müntehası merkez-i vilayete yirmi dört ve Isparta'ya yirmi bir ve Maa Barla ve Pavlu-i Eğirdir ve Maa Nahiyeye-i Senirkent Uluborlu (s.35) kazaları sekiz saattir ve Maa Ağros ve Keçiborlu-i Isparta merkez-i liva kazası olmak üzere Sancak yedi nahiyeye, beş kazadan ibarettir.

Pavlu'dan maada nahiyelerin kaza merkezlerine mesafeleri dörder, beşer, altışar saatten ziyade değildir. Yalnız Senirkent bir saattir.

Isparta ve Kurâsı Meskenlerinin Şekli Binası

Merkez-i liva olan Isparta şehrinin havi olduğu mahallâta kâin haneler teşkilinden beri hep üzerleri toprak puşide dam ve önleri kibleye nazır ve açık olup yüzleri cadde üzerinde ise sokağa pencere konulmak ve iki kattan ziyade olmamak ve odalar şarktan garba doğru müstatil bir sırada olarak alt katlar daima kiler, ahır, ambar gibi kullanılmak ve üst kat ikamete mahsus olmak ve kadem-haneler ebniyeden uzakça kazılmış derin kuyular üstünde yapılmak ve ale-l-ekser her hanenin önünde veya ardında veyahut yan taraflarında nisf dönümden dört beş dönüme kadar bahçesi ve her odanın ocak ve bacası ve kapılar ocağa mukabil bulunmak ve odaların tavanları dam döşemesi direklerinin üstüne çakılmak ve direkler görünmek mutad ve usul-i mimariden imiş. Hala bu şekilde hanelerden mevcut olanları vardır.

Önleri şark veya garba yahut şimale nazır haneler pek azdır. Odaların vüs'ati dört ve irtifa'ı üç-üç buçuk metre kadardır. Yaz ve kış odaları başka başkadır. Bundan da anlaşılıyor ki şehrin bina ve teşkili ilk usul-i içtimâ' ve temeddün-i kaide-i tabiiyesinden henüz istihale-i kâmile hâsıl edememiştir. Zira insanlar müteferrikan hayme-nişinlik tavrından ibtidâ küçük çapta kar-

yeler ve sonra kasaba ve şehirler teşkil ederek heyet-i içtimaiye ve temeddüniye haline gireceklerinde her şeyi ihtiyaçları nispetinde ve kudret-i maliye ve içtihadîyat-ı fikriyeleri derecesinde iltizam ettikleri malumdur.

Bu sebepten meskenlerin bu suretle inşası mutad olmak hususunda el-veym bir çok muhassenât ve kavaid-i maddiye ve maneviyede ta'dad ve isbat ederler ki Isparta şehrinin mevki ve miyâhının kesreti ve füsûl-i erbaa hakkıyla icra-yı hüküm etmeyerek hengâm-ı şitânın uzun müddeti ve kible cihetinin müteselsil cibal ile muhat ve şark-ı cenûbî tarafında sabıku'z-zikr Davraz (s.36) dağının yüksek olması hasebiyle kış günlerinde havaca rutubet ve insanlarca nezle çok olup mevsim-i sayfte dahi sevahil kadar hararetin şiddeti görüldüğünden haneler odalarının kış günlerinde daima ön cihetinden güneş görmesi ve damların toprak olmasından da eyyam-ı şitâda odaların sıcak ve yaz günlerinde serin olması ve tavanların direkler üstüne çakılarak dam direklerinin iç tarafından açıkta bulunması çürümemesi ve şayet çürürse sakat ve çürük olanlarının her zaman da görülüp değiştirilmesi için olup cadde üzerine pencere açılmamak dahi hane derûnundaki sadanın sokaktan işitilmemesiyle beraber oda içerisinde işiyle dikişiyile iştigal edecek ailenin sokaktan geçen ecânib ve namahremleri görüp de iza'a-i evkât ve istihale-i su-i ahlak ve harekât edememesi ve sokaktan sarik ve eşhas-ı muzırira girememe si maksatlarına mübtenâ ve her zaman müstahsendir, derler.

Filhakika bu eski tertipteki hanelerin kış odaları mahfuz ve poyraz penceresinden mahrum ve yalnız güneşe ma'ruz olduğu ve sonraları cadde üzerine yaz odaları için pencere açılmak adet edildiği ve fakat eskiden cadde olmayan ve arka ve yan tarafları sahib-i hanenin kendi mülküne ve bahçesine tesadüf edip de hariçle her türlü ihtilât ve mahzurdan salım görünen hanelerin kadimen pencereleri bulunduğu görülmektedir.

Bu haldeki meskenlerin toprak damları üzerine "Lasi" denilen gök ve sarı ve adeta yağlı gibi bir nevi çamur dahi konulur ki yağmurlu havalarda "Yuğki Taşı" dedikleri Silindire benzer toparlak ve yuvarlak bir taşta Yuğki Ağacı dediğimiz uçları eğri ve biri delikli iki ağaç yek-diğere geçirilip bağlanarak müselles-i mütesâvi's-sâkeyn şeklinde taşta takıldıktan sonra damlar yağulur ve asla damlantı ve rahatsızlık görülmez.

Yapıların şimdiki tarzında sokakların dar olmasından gerek cadde üzerine olsun, gerek olmasın pencere açılacak mevziden komşunun makarr-ı nısvânı görülecek olursa pencere açmak hala caiz görülmez ve müteyem-

men addolunmaz. Bu itiyad ve itikat Hıristiyanlar beyninde bile cari ve müstemirdir. Şayet lüzum-ı kavi ve icab-ı zaruri üzerine açılanları olsa dahi sokakların vüs'ati olduğunda da (s.37) ahval-i sıhhiye ve inşirah-ı kalb cihetleri düşünülmezsizin mücerred komşuya mazarrat ika etmemek için Kedi Merdiveni denilen sabit pancurla kapatılır ve kapattırılır. Balkon, cumba gibi şeyler yaptırılmaz. Böyle olmazsa o hane sahibi içinde sağlıkla oturamaz. Payidar olamaz. İtikadı baki ve ber-kemâldir.

Balkon, cumba, caddeye açık pencere usulünü İstanbul'da ilk icat eden Şii Mezhebinden bir Sadrazam, diyanetin, ahlakın, İslamiyet'in bozulmasına sebep-i aslî olabilmek için bunun devam ve tamimine hizmet ve şiiyeti tergîb ve teşvike rağbet etmiş olduğundan halkın bu yola gidenleri cümleten lanetle yâd olunmaya şayandır. Ve bu halden tevakkî ve içtinap her Müslime farzdır derler ve odaların ziya ve hava alacak pencerelerini hep sofalara ve zararı dokunmayacak ve dışarıdan içeri görülmeyecek cihetlere açarlar ve açtırırlar.

Bu hanelerin beden duvarları temelden sakfe kadar dört taraftan taşla ve molozla yapıp halis harç yerine toprak çamur kullanıldığı cihetle harekât-ı arziye ve sademât-ı müessireye tahammül edemeyerek bir zelzele-i hafife ve şiddetli fırtına vukuunda yıkılır ve hem de rutubet alır olduğundan yine eski düşüncülerle bunlara çare-i münferit olmak üzere duvarların odalar içine gelen yüzlerine ızgara-vari ağaçlarla tahta kaplama ve dayanılacak mahallerine koltuk tahtası namıyla bir kat daha tahta yapılmak usulünü ittihaz etmişler ve bundan da epeyce fayda görmüşler ise de terakkiyât-ı usul-i mimariyenin dâhil olduğu dışarı memleketleri ve büyük şehirleri görenler bir dereceye kadar, üzerleri tuğla ve kiremit olmak için çatı üzerine nev-resm haneler inşasına 1100 tarihinden sonra başlamışlar ve elyevm yapılmakta olan yeni haneleri üç dört oda ve bir salon veya sofa ve nihayet üç kat olarak yapmakta bulunmuşlardır. İnşaatın umumiyetle bu şekle tahvil edilmeye başlanması henüz altmış sene kadar olduğundan şimdi şehir hanelerinin sülüsânı çatı ve kiremitli ve küsuru eski zamanda yapılmış toprak damdır.

Bu eski hanelerden iki yüz senedir hala mamur ve seneden seneye muhtac-ı tamir cihetleri tamir edilerek elyevm müstamel ve mahzurdan salim olanları vardır. Beyne'l-avam bu kiremitli hanelerin inşasına başlanılalıdan beri Isparta'nın havasına vahamet arız olduğunu ve alt katta ikamet adet değil iken romantizma, nüzül, verem, zik-ı sadr¹ illetleri hiç görülmez olduğu

1 Göğüs darlığı.

halde bu zamanlarda bazen bu illetlerin zuhuruna (s.38) kış günlerinde ziyade rutubetli bulunan ve duvarları kaplama tahtasız yalnız kireç veya çamur sıvalı olan alt kat odalarının ikamete hasredilmesi sebep teşkil ettiğini söylerlerse de Isparta'nın rutubeti arazisinde değil havasında olduğu gibi tuğla ve kiremitlerin toprak kadar rutubeti cazip olmadığı ve ecsâm-i yâbisenin vahamet-i havayı icab ettirmeyeceği malum ve eski zamanlarda da bir kat tahtâni ve havanın tesir-i rutubetinden mahfuz hanelerde nice kimselerin asla ahşap döşeme bile olmaksızın yaz ve kış toprak üzerinde vakit geçirdikleri ve her birinin ilel-i mezkûreden bir şey görmeyerek yüz yaşına ve daha ziyadeye kadar yaşadıkları ve hele bir odanın altı hayvan ahır olursa o odada taaffünden¹ oturup yatmak kabil olmadığından dolayı odanın taban döşemesini sıva çamuru ve tuğla ile kalınlaştırıp def'-i rutubet ve ufûnete çare düşündükleri hala baki olan eserleriyle meşhur bir emr-i meczûmdur. Bunu tarz-ı maişetle me'külât ve meşrubât ve melbusât tebeddülâtında aramak daha muvafık görülür.

Mamafih gerek evvel ve gerek sonra yapılan meskenlerde umumiyetle hıfz-ı sıhhate ve tamamıyla hüsn-i idare ve isti'male elverişli mazbut ve muntazam ve terakkiyât-ı fenniyyeye muvafık mesken inşası usulü henüz Isparta'ya yine girememiştir, denilebilir.

Bu mebhaste gerek avam-ı nasa ve gerek yerli ustalara terakkiyat-ı ahire-i fenniyeden istişâd ve istifade cihetini söyleyenler mesela, öteden beri Isparta'nın mahrukâtı, meşe, çalı kökü ve çam odunları olduğundan, eskiden odaları teshîn edecek ocaklarda yakılan odunların dumanları bacadan çıkıp, bacalar daima açık bulunduğu ve ateş yanmadığı zamanda açık bacadan gelen şiddetli soğuklar, rüzgarlar odayı adeta açık sofadan farksız hale getirdiği cihetle mademki sobalar icad olunmuştur, ocağa, bacaya ne lüzum vardır. Dediklerinde kısmen tasdik ve itirafı beraber yakmakta bulunduğumuz "Petrol" gazı ocağın içinde bulunmaktan kokusu odayı istila ve sekeneyi rahatsız etmez ve odaya bacadan cedid hava gelip oda içindeki müsta'mel ve ufûnetli hava çıkararak sıhhati ihlal eylemez.

Her memleketin icab-ı tabii ve iklimiyesine göre bir tarz-ı teşekkülü vardır. Arabistan'daki tarz-ı bina Erzurum'da kabil-i tatbik ve şayan-ı tekabül olamadığı misillü İstanbul'da yapılan bina şekli de Isparta'da işe yaramaz. Çünkü tarz-ı idare ve maişet başkadır. Bu sebepten oralara taklit-i idare tabiaten, aklen, hikmeten ve sıhhaten kabil ve makul olamaz. Kat'iyen fayda ver-

¹ Çürüyüp kokma, kötü koku.

mez. Belki zarar yapar. Nitekim zararlar da görülmektedir. Gibi müdafaa-i makule dermeyan ederler. Amma bunda da yine def'-i mazarrat ve temin-i istirahat (s.39) cihetleri taharri ve hakkıyla takip olunmaksızın her yeni yapıya eski usulde yanmayacak ocak, baca kullanılmayacak delik, dolap ve sair yapılmak suretiyle birçok eksiklikler, hesapsızlıklar görülmektedir. Binaena-leyh Isparta'nın âtidede güzel ve muntazam bir şehir olabilmesi için evvelâ iklimmeye ve ihtiyaca göre yapılacak meskenleri ve mebani-i saireyi fen dairesinde yapacak bir heyet-i fenniye'nin vücuduna her memlekette ahval-i sihiyye-i umumiye'yi vekâyeten bil-mecburiye bulundurulan etebbâya olan ihtiyaç kadar ihtiyacı mühim ve mübrem vardır. Zira bu zamanlarda eski usul inşayı bırakıp yeni tarz inşayı da fennen öğrenmemiş yerli duvarcı, dülger ustaları kendisine yeniden mesken yaptıracak adamları meçhuliyet-i mutlaka içinde işe sevk edip yaparken, yanlışlıkları anlaşılacak yıka yapı, yıka yapı büyük gaile ve masrafa sokup yüzde doksanı başladıklarını bitirmeye muvaffak olmaksızın nâ-tamam bıraktıklarından dolayı elyevm derûn-ı şehirde üst katları kafes halinde kalmış ve alt kattan bile bir iki odayı güç bitirebilmiş kimselerin babadan, dededen kalma, cesim meskenleri hala na-tamam ve haraba mail görünmektedir. Bu hallerden teyakkuz ve intibah hâsıl edecek yerde, bilakis eski görenek devam etmektedir.

Vakia iki üç asır evvel düşünenlere fensiz, plansız, hesapsız, programsız iş yapanlar gibi yaparlar imişse de yine onlar şimdikinden daha güzel, daha faydalı meskenler husule getirirlermiş ki her suretle sihhî ve fennî bir esasa bina etmedikleri halde bile bir dereceye kadar yaptıkları haneleri pek sade ve tarz-ı muayyen ve basitü'l-fenne göre başladıklarını hemen bitirip evlat ve ahfadına kabil-i taksim ve bir iki asır amiyâne olsa da müsterihane def' ve zaruret edebilmelerine bais-i teshil olacak derecede netice vücuda getirirlermiş.

Son zamanlarına biz de yetiştik ve gördük ki her hanede fevkânî yazlık ve kışlık iki oda ve odaların arasında bir kiler ve her odada birer ocak bulunur ve levazım-ı inti'âşiyeden olan un, bulgur, yağ, tuz, kuru sebzevât, sirke, soğan, tatlı gibi şeyler kilerde hıfz olunur ve yenilecek yemekler kış odasının ocağında pişirilir ve orada sofraya konulup yenilir ve yaz günlerinde sofalarda oturulur ve yatılır ve mefruşat yerli dokumasından çul, kilim, keçe, yün minder, (s.40) pamuk şilte ve yastıktan ve yemek takımları yerli bakırlardan ve toprak testi ve Kütahya ve Çanakkale bardaklarından ve geceleri ocaklar içinde asılan ve yakılan kandillerde kezâlik yerli zeytin ve haşhaş ve susam yağlarından ibaret olur ve bir hanenin halkı, çoluk, çocuk ne kadar çok

olursa olsun bu tarz-i idare ve maişetle her kimse kazandığına göre harçlanarak senede bir iki bin kuruştan ziyade masarif-i beytiye ihtiyarından ve borca girmekten salim kalır ve kazandığının fazlasını ihtiyaten hıfz ve sermayesine zam etmeği düşünür idi.

Şimdilerde gerçi ziraat, ticaret, sanat terakkiyatından istifade ile evvelki kazançların beş-on misli para kazanıldığı ve o nispette masraf edildiği görülüyorsa da gerek inşaatta, gerek me'külât ve melbusât ve esas-ı beyt ve tecemmülâtta bütün Avrupa emtia-i ecnebiyesine ve usul-i medeniyesine heveslenip israfât ve suiistimalâtta salim sarfiyat-ı medeniyenin de yolunu bilmediğimizden adât ve ahlâk bozularak eski zamanlar huzur ve rahatları bulunamıyor.

Buna bir takımlarımız ahir zaman alametidir, dünya cennet değil ya, dar-ı mihnet ve meşakkattir. Emniyetsizlikler, rahatsızlıklar, ölümler, şenâ'atler çok olacak ve daha da olur. Ne kadar çalışılsa boştur, diyoruz.

Kendi hesapsızlıklarımız kavâid-i şer'îye ve fenniye ve icâbât-ı medeniye-i iktisadiye ve zamaniyeye hiçte riayet etmediğimizi asla hatıra getirmiyoruz. İnşallah devr-i Meşrutiyet ve adalet kariben bu halleri yoluna kor da dünya çalışıldığında fayda vermeyecek dâr-ı mihnet ve meşakkat değil ancak ahiret için azık hazır edecek ca-yı mesai ve gayret olduğu terakkiyât-ı ilmiyye sayesinde herkesçe bilinir, anlaşılır. Ve illâ, felâ

Şehirde Cari Sular Bahsi

Şehrin her cihetinde ne kadar derin kuyular kazılmış ise su zuhur etmediğinden Isparta'nın cihet-i garbisinde ve iki saat miktarı mesafede kâin "Bel dibi" denilen mahalden nebean eden birkaç değirmen döndürecek kesretlice bir suyu ahali kasabaya getirmişler. Bu su şehir suyu, çay suyu namlarıyla maruf olup membaında gayet soğuk ve berraktır. Memleketin iptida-yı teşkilinde ahali içecekleri sular için kargir sarnıç, dolma çeşmeler yapmış (s.41) ve hayvanât için de taraf taraf çukurlar kazıp küçük küçük göller ittihaz etmiş ve sarnıçlar ve göller doldurulduktan sonra fazlasını kısmen haneler avlularındaki bahçelerini sayfen iskâ ve irvâya ve bir kısmını debbağhaneye hasretmiş iseler de muahharen isimleri ve tercüme-i halleri yeri geldikçe yazılacak olan ashab-ı hayrattan Pir Efendi, Hamam, Bereket, Kepeci, Dareci, Paşa, Hıristos veya Tabel, Karakurt suları namında sekiz mevkiden şurba mahsus sular bulup membalarından maksemlere kadar topraktan mamul büyük kanevât

içinde derûn-ı şehre icra ve birçok hayrat çeşmeler inşa ve ihya ettiklerinden her mahallede beş-on hatve aralıklı ve bazen daha yakın mevazi'de umuma mahsus çeşmeler bulunduğu gibi yüzde on nispetinde haneler derûnlarında dahi kanevâtı mülk sular ve çeşmeler vücuda getirildiği cihetle eski sarnıç ve dolma çeşmelere ve küçük göllere o kadar ihtiyaç kalmayıp miyah-ı rakidenin muhill-i hava muzır-ı sıhhat olduğuna vukuf ve kanaat hâsil ederek dolma çeşmelerin kısım-ı küllisi büsbütün harap ve mütevarî-i¹ zir-i turâb olmuş ve ufûnet² yapan göllerin de hemen çoğu kaldırılmıştır. Fakat memleketi sülüs ve sülüsân derecesinde ikiye taksim etmekte ve seylâbı hadd-ı fâsıl gibi şehrin ortasından garptan şarka doğru cereyan eylemekte bulunan kuru çaydan kible taraftaki mahallâta ânîfü'z-zikr çeşme sularından su geçirilmek kabil olamamasıyla sarnıç ve dolma çeşmeler yalnız memleketin sülüsü demek olan ve çayın öte tarafında kalan mahallât içinde kalmış ve mebahis-i mahsusasında tafsil olunacağı üzere bu mahallâta da daha sonra kanevât içinden cari şurba mahsus sular getirilmiş ise de tamamen def'-i ihtiyaca kafi olamadığından mahallât-ı mezkûrenin sarnıç ve dolma çeşmeleri ile bir iki küçük gölleri el-yevm baki ve çay suyundan kadim hisse ve nevbetleri caridir.

Suları ber-mu'tad içilir ve hayvanât ve her türlü ihtiyâcat için kullanılır. Bu suların Pir Efendi suyundan maada cümlesinin nebean ettiği Beldibi ve Andık Deresi ve Sucu ve Gölcük dereleri şehrin cihet-i garbisinde kâin mârrü'z-zikr Gölcük'ün civarında olup kâffesi Gölcük'ün suyundan olduğu beyne'l-ahali mu'tekad ve gayri meşkûttur. Bu sebepten Gölcük'ün hal-i hazırını tağyir ve gölü kurutmak ve boşaltmak gibi ameliyatı tecviz etmezler ve ettirmezler.

Bunların membaları umumen bir cihette olmasıyla ta'mında, levninde³ yekdiğerinden pek de fark his olunmazsa da erbab-ı dikkat ve tecrübe (s.42) hamam suyunu diğelerlerinden daha güzel ve ondan sonra Kepeci Suyu hazımlı ve bereket suyu sert ve Hırastos ve Yanabil ve Dâreci ve Paşa ve Karakurt suları diğelerine nispetle kabadır, derler.

Ancak Pir Efendi suyunun membaı başka ve Sarıdere ağzı nam mahalde olduğundan bunun cümlesinden ziyade nafi' olduğu ve hasta ve göğsünden muzdarip olanların bu suya devamlarından rahat ve fayda gördükleri tevâtürât ve mücerrebâtandır⁴. Dere Mahallesi'ndeki Bezirgan Pınarı suyu da bu kabildendir.

1 Gizlenen, gizli saklı.

2 Pis koku.

3 Renk, boya.

4 Tecrübe olunmuş, denenmiş şeyler.

Bu sular membalarında demir madenine uğramakta olduklarından ahalinin dişlerini biraz siyahlandırır ve ekserisi kadınlarda olmak üzere bazı kimselerin gerdanlarında “Bağa”, “Guşâ”¹ tabir olunur bir nevi ur zuhuruna dahi sebebiyet verir derler. Lakin bu da yüzde bir kimsede ancak görülür. Her şahısta vuku bulmaz. Nesilde olanlarda zuhur ettiğini söylerler.

Mezkûr suların membadan çeşmelere kadar kanevât içinde geldiğinden her zaman berrak ve soğuk bulunur. Asla bulanık olmaz. Bu cihetle çeşmelerden daima taze taze alınıp içildiğinden dinlendirmeye ihtiyaç yoktur. Yaz günlerinde ibtidâ Sidre dağının arka cihetindeki Akdağ’dan sonraları Davraz dağından her gün yüklerle getirilen kar hoşafçılarda ve gezginci satıcılar tarafından parça parça furuht olunup içilecek sular bununla aşılama suretinde ve mahsus karlıklar içinde tebrîd edilir. Bu yolda etubbânın hastalar için sarfiyatı da olur. Rahat ve saadetle yaşayanlara “her gün karlı, buzlu hoşaf içiyor” diye bir darb-ı mesel de meşhurdur.

Isparta’nın havası latif ve ceyâdetle maruf ve meşhur olup yaz günlerinde ve eyyam-ı bahûrda şiddet-i hararet “mizanü’l-hava” santigrat derecesiy-le hiçbir vakitte gölgede otuz üç-otuz dördü tecavüz etmez. Kış günlerinde de tahte’s-sıfır on iki derecelerde bulunur. Etval-i eyyam on beş saat olduğu gibi aksar eyyam da dokuz saattir.

Mevsim-i sayfte insan ve hayvanlara ve bilumum nebatata nafi’ rüzgâr garp ve şimal-i şarki cihetlerinden hubûb edendir. Bunlara “İmbat”, “Evin” yeli tabir ederler. Lodos Gündoğu rüzgarları yaz günlerinde biraz sıcak gelirse de “Bâd-ı Semûm” tesiratını asla göstermez.

Derûn-ı memlekette sivrisinek ve sıtma hemen hiçbir zaman görülmemiş ve elân görülmemekte bulunmuştur. (s.43) haneler derûnlarında akrep, yılan gibi müziyât kat’iyen bulunmaz fareler pek küçüktür. Bağlarda bahçelerde dahi müzi haşerât pek nadir görülür. Bazen tesadûf olunanları da ehemmiyetsiz ve adam öldürmez derecede küçük şeylerdir². Hanelerde ekseriyetle tahtakurusu zuhur ve epeyce rahatsız eder. Tahtânî ve toprak olan alt katlarda da pire çokça bulunur.

1 Guatr, Bazı yerlerde insanların gerdanında hâsıl olan büyük ur.

2 Bunlara tesadûf olup öldürüldüğünde ateşte yakmak vacip ve müstehab itikat olunur ki galiba bunların ölüleri meydanda kalıp da sineklerin zehirlerini, mikroplarını, nakil ve insanlara telkif edememeleri esbabını din ve itikat namına nazara almışlardır.

Hayvanât-ı Ehliye Mahsulât-ı Dahiliye

Hayvanat-ı ehliyenin tavuk, horoz, hindi tavuğu, kaz, ördek cinsinden maada çâr-pâ¹ kısmı; koyun, keçi, inek, manda, öküz, merkep, ester, at, dededen ibarettir.

Keçinin erkek cinsine erkek, dişisine keçi denilir. Halkın umumiyetle tenavül ettikleri erkek etidir. Koyun eti o kadar nafi' ve sevgili görülmez. Erkek keçiye erkek denilmek zamanıyla sarfiyyûndan² ıstılâh³-perdâzânın "er keçi" "avret keçi" diye keçinin erkeğini dişisini tefrik etmek için mahallî vaz' etmiş oldukları bir isimdir derlerse de kadim Türk lehçesinde ana ve baba taraflarından asil olanlara erkek denilmekte olduğundan bu manaya da delalet ve münasebet ihtimali vardır.

İneklerin, koyunların, keçilerin sütlerinden yağ, yoğurt, taze salamura peyniri, tulum peyniri de yapılır. Kaşar peyniri yapmasını bilmezler. Yapılan yağ ve peynirler dahi ihtiyâcât-ı dâhiliyeye ancak kifayet eder. Bazen hariçten almaya ve hele yağ Eğırdir'in Pavlu nahiyesinden getirtirmeye ihtiyac-ı zaruri görülür. Fakat halis ve safi tereyağıdır. Dışarıdan "Sebir yağı", "Çerviş⁴ yağı" gelmez, görülmez, bilinmez, yenilmez. Yağın İstanbul'a İzmir'e ihracatı da vuku bulur.

Hayvanat-ı saydiyeden⁵ havaî olanları; keklük, alaca keklük, güvercin, Sarıasma, yabani ördek ve kaz misillü eti yenilen kuşlarla dağ hayvanlarından tavşan, tilki ve sansar, canavar, geyik gibi derilerinden istifade edilenlerdir. Ayıya çokluk tesadüf olunmaz. Arslan, kaplan görülmez.

Ahalinin yedikleri ekmek gündüz çarşı fırınlarında çıkarılan pide ve francaladır. Dakik fabrikaları yapılmazdan evvel bunlar yerli su değirmenleri unlarından yapıldı. (s.44) Son sekiz-on seneden beri fabrika unundan has pide ve francala yapılmakta ve tenavül olunmaktadır. Akşamları herkesin evinde yedikleri, haftada on günde yapılan ve mahallât fırınlarında pişirilen okkalık yerli unu ekmekleridir. Bunların buğdaylarını herkes pazardan alır, evinde tenkîh ve su değirmeninde tahn edildikten sonra evlerde ekmek yapılır. Çarşıda fabrika unları dükkânlarından başka uncu dükkânları yoktur. Un satılmak, alınmak, her gün saç koyup yufka ekmeği yapmak ve bazı hamur

1 Dört ayaklı.

2 Gramerciler.

3 Tuhaf ve karışık kelimeler kullanan kimseler.

4 Hayvanın eritilmiş yağı.

5 Av hayvanları.

işlerinde kullanılan susam ve haşhaş ve zeytinyağlarından maada tereyağının gayri karışık yağ yemek görenek ve adet değildir. Zeytinyağları Antalya, Aydın ve bazen Bursa cihetlerinden gelir.

Sekene-i memleket umumiyetle beyaz, buğday renkli ve kırmızı çehreli ve mütenâsibü'l-aza, göz ve kaşları ve saçları kara düzdür. Ela ve mavi gözlüler de az değildir. Arap saçlı, şehla bakışlı ve esmer çehreli kimseler mahdud ve pek az bulunur. Boyları ne uzun ve ne de kısa olup mutedildir. Kambur ve cüce ve çarpık ve melez kesân yok gibidir. Müddet-i hayatı umumileri kesretle altmış ile seksen arasında görülür. Nadiren yüz on yaşına kadar yaşayanlar ve hele kadınlarda sekseni geçiş çok ihtiyarlar vardır.

İslam, Hıristiyan umumen Türkçe tekellüm ve kitâbet ederler. Hatta Rumların ekseriyeti Rumca bilmez ve serbest Rumca söz bile söyleyemezler.

Usul-i maişet ve idarece İslamlardan hiç farkları yoktur. Yerli İslam kadınlarının tesettüre olan riayet-i kâmilelerini takliden ve takdirenden Hıristiyan kadınları dahi başörtüsüz sokağa çıkmazlar. Asla Rumca bilmezler. Rumca konuşmazlar. Yalnız mektuplarını, defterlerini Rumca harflerle, yine Türkçe yazarlar. Ermenilerin kendi beyenlerinde ve aile arasında daima Ermenice söyledikleri ve mektuplarını, defterlerini ermeni hurufuyla Ermenice yazdıkları görülür.

Bunlar yemek hususunda iki asırdan beri muhaceret ve seyyar hallerini unutamayıp hala mayasız yufka ekmeği yerler. Bu son zamanlarda bazıları fırın ekmeği yemeye de başlamışlar ve alışmışlardır.

Umumiyetle sekene-i memleketin lisanlarında kabalık ve ta'yib olunacak derecede galatları istiksâr edilecek kadar değildir.

Melbusât ve kıyafet-i milliye ulemâ ve eşrâf ve muteberândan olanlar için eyyâm-ı şitada kürk ve çuhadan (s.45) "Çahşır" ve yerli mamulât ve mensucattan ayakkabı ve yemeni, başlarda sarık ve orta hallilerin yağmurluk ve tabaka-i avamın aba ve sayfen cübbe olduğu halde Tanzimat-ı Hayriye'den sonra emtia-i ecnebiye gelerek yerli mamulât ve mensucat terk edilip bu günlerde hemen umumi denilebilecek derecede palto, ceket, pantolon, potin, kaloş, iskarpin giyilmeye başlanmış ve sarıklar çıkarılarak fes giyimek adeti iltizam ve tamim olunmakta bulunmuştur. Fakat esnaftan bir delikanlı tehhül eder ve sanatınca usta silkine girerse başına sarık sar-

mak ve sakal salıvermek adeti yine adet-i mendûbeden sayılır ve ustalarca riayet edilir.

İslamlar hanefiyyü'l-mezhep oldukları gibi Rumlar da Ortodoks mesleğine mensup ve İstanbul patrikliğine merbuttur. Ermeniler dahi keza-lik İstanbul Ermeni patrikliği idaresindedir. Başka mezâhip erbabı bulunmaz. Yukarıda bir nebze zıkr olunduğu üzere bu ahalinin ne miktarı nereden geldiği alâ vechi's-sihha tamamen malum değilse de üç-beş yüz senelik bazı mezar taşları kitabelerinde "Haşimi"lerden yakın vakitlere kadar muamelatı suret-i muntazamada cereyan eden "Nakib"lik defâtir-i atikasında ve sicillât-ı atika-i şer'iyede sâdât ve Çelebiyândan ve şürefâdan olanların ve emirlerin ve Şamlıların ananesiyle kesreti görülmesine ve atik vergi defterlerinde ve vakfiyelerde Resm-i Bennak ile mükellef reaya-yı İslamiye pek az bulunmasına ve halen Çelebilere mahsus mahalle-i müstakile ve Emir Ahmed, Emir Ali, Emir Osman, Emir İbrahim, Emir Hoca, Emir Süleyman, Emir Kadızâdeler gibi lakaplarla bir takım aile ve sülale mevcut olmasına nazaran bunların ibtidâ-yı fetihde gelen ve tavattun eden guzât ve sâdât ve ümerâ-yı İslamiye ile bil-ihtilât ihtidâ eyleyen ahali-i kadimden teş'eub ve tekessür etmiş oldukları ihtimali kuvvet buluyor.

Isparta Ahalisinin Hangi Asıldan Teşekkül ve Terekküb Eyledikleri

Asya kıtası ahali-i umumiyesinin hangi cinsten olduğu coğrafya kitaplarında muharrer ve bu cihetin tafsilatı sadedimizin haricinde olduğu bedihi ve Azhar olduğundan o tafsilattan sarf-ı nazar edilmiştir. Şu kadar ki Pisidya yahut Pizidya hıttasinın hem-hududu olan Selisya (s.46) Silifke, Pamfilya Antalya, Karya Menteşe, Lidya Saruhan kıtalarıyla beraber sekene-i asliyesinin Sami'lerden oldukları ve sonraları kabail-i saireden bir takım ecnâs-ı muhtelifenin dahi hicret ettikleri *Mir'âtü'l-İber*'de görüldüğü gibi yukarıda beyan olduğu veçhile Pisidya kıtasına altıncı asr-ı hicride pâ-yı endâz-ı duhul ve istila oldukları zamanda mensup buldukları Türkmen kabilesinin seyyar halinde bulunanlarını getirip yerleştirdikleri ve Hamid Bey ve ecdadı dahi bu kabile rüesasından oldukları ve bir rivayete göre de Şam'dan geldikleri Karaman ve Münecimbaşı Tarihlerinden naklen yazılmasına göre şimdiki Isparta ahali-i İslâmiyesinin sırf Türk ve kısmen Arap neslinden bulduklarına şüphe ve tereddüt edilmemek lazım geliyor. Bu hali lisan ve âdât ve ahlâkta tayin ve temin eyliyor. Hala civarımızda kâin Türkmen köyleri de mevcuttur.

Derûn-ı kazada her sene kesretli ve bazen bir arşın kar yağıp mütemadiyen şiddetli soğuk olmazsa da yukarıda beyan edildiği üzere kış günlerinin müddeti uzun ve bazı sene altı-yedi ay kadar temadi eder olduğundan ahali soğuşa mütehammil ve bürudetle me'luf olmalarıyla memalik-i hârenin şiddet-i hararetine dayanamazlar.

Bu ecilden Yemen'e askerliğe sevk olunanların yüzde onu sağ dönemedikleri ve hep orada öldükleri misillü bera-yı ticaret Antalya ve İzmir'e ve sevahil-i saireye gidenlerin de yaz günlerinde birkaç ay Isparta'ya gelemeyenleri birkaç senede bir kere olsun Isparta'ya gelmezler ve tebdil-i hava etmezlerse hastalıktan vareste kalamazlar. Bazı hastalıkları dahi memleket bunlar getirirler. Fakat bu hastalıklardan da sür'at-i sirayet görülemezle beraber kendileri dahi memleketin ceyadet-i havasından istifade ile çabuk şifa-yâb olurlar.

Isparta'nın arazi-i mevrû'ası iki yüz elli bin ve gayri mevrû'u garben hudut-ı kazanın nihayetinden şark-ı şimale doğru sekiz-on kilometre kadar mümted ve derûnunda küçük tepeler ve dağlar ve düz ova olarak ahali-i mevcudeye nispetle oldukça kafi ise de çok yeri kum ve kumsal olduğundan matlûb derecede kuvve-i nabiteden mahrumdur. Lakin ekseriyetle böğrölce ve bazen bostan ekilir. Çok zaman nadasa kalmaz, yağmurlu senelerde (s.47) karnıkara denilen böğrölce bereketli olur.

Mahsulat-ı Dahiliyenin Envâ'ı

Kasabanın cenûb ve şark cihetlerinde buğday, arpa, afyon hâsil olan tarlalar da vardır. Derece-i feyz ve bereket hesab-ı mütevasıtlabire beş-altı nisbetindedir. Gübreli yerler ve harimler ziyadece verir.

Alelumum hâsılat-ı arziye; arpa, buğday, çavdar, melez, böğrölce, fasulye, yulaf, kum darı, mısır darısı, mercimek, nohut, burçak, akdarı, çörek otu, anason, kenevir, kuşyemi, yonca, tütün, kitre, kök boya, bakla, bamya, patlıcan, biber, karpuz, kavun, turp, şalgam, havuç, pancar, patates, lahana, domates, kavata¹, soğan, sarımsak, pırasa, sakız kabağı, helvacı kabağı, hıyar bostanı, acur, marul ve her türlü sebze ve meyveden ibarettir.

Enginar, kereviz, karnabahar da nâbit olursa da derece-i kafiye ve matlûbeyi bulmadığından zer' ve gars ve tenâvülü görenek değildir.

¹ Ağaçtan yapılmış tekne, çanak.

Bamya ve karpuz ve fasulyenin enva'ı, barbunya güzel ve lezzetli olup kavun Manisa ve Bursa kadar iyi olamaz.

Doksanüç Muharebesi'nden Rusya ülkesi içerilerinden üserânın getirdiği çekirdeklerden tekessür etmiş Moskof karpuzu, Tekirdağ karpuzuna da faiktir. Bu karpuzlardan sarfıyatı olamadığı zamanda pekmez yapmak dahi mümkün oluyor. Bunlardan sucuk ve köfte de yapılır.

Meyvelerin başlıcalarından; kiraz çok ve mütenevvi'dir. Honaz kirazı denilen bir nevi iri taneli pek güzel ve tatlı ve lezzetlidir. Bu cihetle Isparta kirazı Kütahya vişnesi kadar meşhur ve ma'ruftur. Bu son zamanlarda Kütahya vişnesi aşlarından da yetiştirilmiş olanları çoktur.

Elmanın; demir elma denilen bir cinsi, kış elması namıyla eylül iptidalarında ağaçlardan toplanılıp hıfzına mahsus mahallerinde hıfz edilerek kış günlerinde tenavül olunur. Bu cins elma toplanılıp da bir müddet durdurulmazsa ağaçlardan toplandığı zamanda yenilmez. Ak elma denilen bir nevi daha güzel ve kokulu olup biraz humûzatl¹ ve Isparta elmalarının cümlesinden latiftir. Fakat taneleri o kadar iri olmaz. Afşar elma, Şalgam elma dedikleri cinsler oldukça iri ve Amasya elmalarının bazılarına mümasil ve muadil olur. Bu günlerde Amasya'dan da jandarma taburu kâtibi Amasyalı Mustafa Efendi aş kalemî getirttirip aşlayanlar ve çoğaltmak isteyenler eksik değildir. (s.48)

Üzümün envaı adidesi ve pek güzelleri vardır. Bunların nevilerine "Dimlit, marzivand, malki, tengönek, kadın parmağı, beğlerce, sarıemin, gökemin, çekirdeksiz, razaki, büzgülü, kuşböbreği, acıkara, gemri, derler, köylerde daha başka isimlerle daha başka nevi üzümler de vardır. Dimliti siyah ve beyaz ve kırmızı neveleri olduğu gibi taneleri iri Burdur dimliti denilen bir nevi, daha suluca ve lezzetlidir. Beyaz dimlit ve tergönek adeta yapıncağ üzümü demektir. Fakat tergönek çok vakit külleme olur. Buna karşı kükürt saçarlarsa da umumen adet değildir. Marzivandın sarı ve yeşil ve büzgülünün Kindi ve Şam büzgülüsü denilen nevi siyah ve isli büzgülü, beyazla siyah arasında ve yeşili açık yeşil olur. Kuş böbreği ve gemri ve acıkara siyah olursa da diğerleri hep sarımtrak beyaz üzümdür. Zamanıyla İstanbul'da bulunan Ispartalı bağlıkçılar marifetiyle Barla Nahiyesi'ne getirilerek yarım asır evvel Isparta'ya da getirilen çavuş üzümü kalemî peyderpey aşlanıp çoğalmış ise de bu nefis üzüm İstanbul'da olduğu kadar burada da olabiliyor ama çeşnişi o derecede olamıyor. Pek az yapıncağda bulunuyor.

1 Ekşi, kekremsi.

Bazı erbab-ı merak çilek yetiştirilmesini ve tamimini arzu ettikleri halde taneleri ufak ve mahsulü az olup ta'mı, kokusu dahi İstanbul çileğine uymamakta ve İstanbul'daki koku ve büyük salkım çavuş üzümünde tamamıyla bulunamamaktadır.

Portakal, limon, nar, annep, zeytin, incir yetiştirilmesini emel ve takip edenler, nar ve annep ve inciri husule getirmişlerse de limon ve portakal ve zeytin, şiddet-i şitaya dayanamadıkları cihetle ileri gidemediği ve incirin de kurutulması mümkün olamadığı ve yalnız Isparta bağlarının cihet-i şimaliye ve düz ova semtinde bulunanlarında bazen müsait senelerde herkesin yiyeceği kadar kuru üzüm yaptıkları görülmüş ve görülmekte bulunmuştur. Zaten Isparta bağları sair kuru üzüm yetiştiren yerler misillü çok vasi' olmayıp her hanenin kendi yiyecekleri ve bağ bozumunda pekmez ve sirke yapacakları kadar üzüm olur. İhracatı vuku bulmaz. Hatta dâhili ihtiyacata bile kifa-yet etmediğinden çok zaman Burdur cihetinden külliyyetli taze üzüm getirilerek Isparta çarşısında her hafta satılır.

Beyaz, mor, siyah dut ve ceviz ve badem, kestane, fındık ve mütenevvi' armut ve şeftali, zerdali, erik, ayva ve muşmula dediğimiz döngel, ihtiyacat-ı dâhiliyeyi kema-yenbağı def'e kafi derecede olup (s.49) ergen denilen kızılıcık anber-bars bağların etrafında kendi kendine nabit olur. Bunlardan ve sair meyvelerden reçel ve şurup yapılır. Sirke üzümlerin ta'sirinden sonra şıraları pekmezliğe ayrılıp cebresinden husule getirilerek lahana, biber kavun, karpuz, acur, hıyar, domates ve saire turşuları kurulus. Bağ bozumunda bağları olmayanlara meccanen sirke dağıtılmak adettir.

Kestane başlıca kestanelik denilen Ayazmana mesiresi semtinde ve damen-i cebelde olup bağ bozumundan on beş gün sonra silkilir, hanelerde kuyulara konulur. Hisar ve Karatepe dağlarının dâmeni demek olan Gökçay ve Yenice ve Dere Mahalleleri bağlarında dahi çokça kestane vardır. Zerdalinin Şam Kayısısı nev'inden çekirdekleri tatlı güzel kokulu ve iri taneli olanları olduğu gibi otuz sene evvel Eğin Kasabası'ndan çekirdeksiz beyaz dut kalemi getirtilip aşılattırılmasından dutun çekirdeksizi ve eriklerin Bursa, berrak eriği ve can eriği, türbe eriği, İstanbul, Serfice eriği, âlime erik namlarında ve daha sair namlarda birçok neveleri bulunur.

Niğde'den Tokaloğlu kayısısı kalemi aranılmış olduğu halde getirilmek ve aşısı tutturulmak mümkün olmadığından henüz husule getirilememiştir.

Bademin acısı, tatlısı epeyce kesretli ve bağlarda olup bir miktar fındıkla beraber İzmir'e ihracatı da vuku bulur. Isparta'ya dört saat mesafede Elsazı denilen mahal cibalinde eskiden Zeytin ağaçları ve taksirhaneler ve yağ imal haneleri âsarî ve yabanî zeytin ağaçları kesretli görüldüğü ve aşılmasından o kadar bereketli değilse de gayet güzel zeytin mahsulü elde edildiği sırada takip ve teksir edenler yoktur.

Yonca mahsulü senede beş defa biçilip altı yedi sene pâyidâr olur. Ruz-i Hızır'dan bed' ile üç-dört haftada bir kere biçilir. Hayvanât-ı ehliyeye yedirilir. Bu sebepten Isparta atları ve dışarıdan gelen arabacı ve sair hayvanları mevsim-i baharda çayıra gönderilmeye muhtaç değildir. Hayvanât kuruya çekildikten sonra son biçimleri kurutulup kuru ot halinde kış vaktinde (s.50) koyun ve zayıf ve doğurmuş hayvanlara verilir.

Yabani çiçeklerle nebâtâtta ve ağaçlardan toplanılan menekşe, ayvadana, ihlamur, mürver çiçekleri mualecâtta köpek cevizi denilen tatule, zîk-i sadr illetinde. Sarıçiçek, gelin çiçeği boyalarda kullanılır. Nane, kekik yağ ve suları dahi taktîr ve istihsal edilir. Dadıranba dediğimiz yeşil ottan melisa ruhu çıkarılır. Buna oğul otu da denilir.

Yirmi sene kadar evvel Kızanıklı¹ muhacirlerden Muhasebe Başkatibi sabık ve mütekaiddi İsmail Efendi'nin tahkik ve Isparta'da tatbik ettiği usulde gül çiçeklerinden gülyağı istihsaline umumiyetle heves olunarak Kızanıklı'tan daha iyi ayarda yağ husule geldiği tebeyün ettiğinden sekiz-on sene zarfında birkaç bin dönüm gül gars edilmiş ve şehirde ve nahiyelerde ve köylerde pek çok gülistanlar ve imbikhaneler tesis ve inşa kılınmıştır.

Leylaktan, menekşeden dahi yağ istihsali taharri ve tecrübe olunmaktadır. Dağlarda, bağlarda hüdâ-yı nâbit şabla² denilen bir nevi kalın yapraklı ot adeta ham çay ta'mında olmasıyla buna kemerçay, adaçayı namı verilerek çay makamında içilir. Bazı dağlarda çay otu dahi görülürse de terbiye ve ıslahı fennen nazar-ı dikkate alınmadığından toplanılması, kullanılması görenek değildir.

Madeniyâttan, Isparta civarında bazen krom, manganez, simli kurşun, altın, demir, arsenik madenleri ve daha çok ma'âdin-i nafia olmak üzere bazı ashab-ı merak birer parça numune buluyor ve muayene ettirmeye uğraşıyorlarsa da hakikat ve netayic henüz elde edilemeyip fakat köfke taşı, od taşı,

1 Doğu Rumeli'de, Eskizağra.

2 Öksürük için kullanılan bir çeşit dağ otu.

kesme taş namlarıyla birkaç nevi ve oldukça yumuşak taşlar kargir binalara ve ocak ve bacalara ve duvar ve kaldırımlara ve mezarlara öteden beri kullanılır. Hele od taşı köfkeden biraz sertçe ve Malta taşının bir nevi demek olduğundan suhuletle taraklanıp yeni yapılan hanelerin merdiven ferşlerine, alt kat döşemelerine, mezarlara, havuzlara, kademhanelere mermer yerine sarf ve istimal edilir. Sidre Dağı cihetinde mermer ocağı dahi varsa da bakıp bilene ocağı açmak, işletmek isteyen yoktur. Sıva toprağı denilen bir nevi sarı ve süzülmüş (s.51) toprak yapılarda ve küp ve testi ve bardak ve çanak çömlek gibi işlerde kullanılır. Minasun semtinden getirilir.

Ehl-i Sanayiin Enva'ı

Isparta'da ön ve son baharlar kısmen eyyâm-ı şitâyâ tedahül ederek soğukların uzun müddeti ve arazinin kuvve-i nâbitece feyiz ve bereket ve mükerrer mahsul vermek mahiyet ve hassasından mahrumiyeti sebebiyle bu memleket bir ziraat memleketi olmaktan ziyade sanat ve ticaret memleketi olmak istidadında bulunmasından dolayı kenar-ı şehre tesadüf eden Karaağaç, Hacı Elfi, Hacı İvaz ve Dere Mahalleleri'nde bulunabilen seksen-yüz kadar çiftçiden maada bütün ahali ilk teşkilinden beri askerlik ve sanayi-i dâhiliye-i mütenevvi'a ve ticaret mesleğini iltizam ve takip ederek dört beş yüz hane müdürü sanat ve kitabet sayesinde kelam-ı kadim ve kitap yazmak ve bunların tezhiplerine bakmak ve bin beş yüz hane çizme ve yemeni ve mest ve papuç gibi ayakkabı dikmek ve bunların levazımından bulunan sahtiyan ve kösele ve gön ve teferruatını debâğat etmek ve beş yüz hane demircilik ve çilingirlik, kuyumculuk, bakırcılık, kalaycılık, tenekecilik, semercilik, nalbantlık, boyacılık, mûy-tablık¹ ve beş yüz hane; dokumacılık, kazzazlık², saraçlık. Ve üç-dört yüz hane yağcılık, helvacılık, pekmezçilik, balcılık, kasaplık, ekmekçilik, bakkallık, sebzevâtçılık ve üç-dört yüz hane dülgerlik, marangozluk, sandıkçılık, duvarcılık, sıvacılık ve bir-iki yüz hane terzilik, kaytancılık, döğmecilik, takkecilik, kürkçülük, keşecilik, urgancılık, yorgancılık. Ve üç-dört yüz hane attarlık ve tüccarlık ve seksen-yüz hane kiracılık, katırcılık yapmak ile geçinirler ve oldukça ihtiyaçsız ve zengin bir halde bulunurlar idi.

Çünkü dışarıdan gelen demir ve kalay ve kurşun ve pirinç ve kahve gibi şeylerle son zamanlarda giyilen festen maada her şeyi dâhilde tedarik ve imal ve sarf olunur. Afyon, kitre, kök boya ve bal mumu ve av derileri mısillü şeylerde İzmir ve Antalya iskelelerinden memalik-i ecnebiyeye sevk ve ihraç kılınırdı.

1 Kıl dokuyan.

2 İpekçi, ipek işleyen.

Bu sanatların levazımından olan pamuk ve gön ve zeytinyağı ve kuru üzüm Aydın dâhilinden gelip pamukları kocakarılar çıkıklarda iplik yapar ve gençler bez ve alaca ve kaytan ve döğme dokur ve örer ve mefruşâta müteallik çul ve keçe kısmen ziraatle müştâgil Dere Mahallesi erkek ve kadınları tarafından yapılır idi.

Kuyumculuk, kürkçülük, duvarcılık, terzilik Hıristiyanlara, takkecilik Ermenilere ve sanayi'-i saire ve askerlik (s.52) sırf ahali-i İslâmiyede ve yalnız tüccarlık ve attarlık işlerinin sülüsânı Hıristiyanlarda sülüsü Müslümanlarda, afyonculuk, faizcilik yine Hıristiyanlarda idi. Pahası az ağırlığı çok olan şeyler ihraç ve ithal olunamayıp 1015 tarihi sicilinde ve daha sonraları hakimü's-şer' tarafından üzümün kıyyesine üç ve demirin kıyyesine on üç akçe narh ve fiyat konulmasına nazaran uzak mahallere ihracat ve uzak yerlerden ithalat mümkün olamadığından demir dahi dâhili madenden izâbe ve tasfiye olunarak ihtiyacat-ı dâhiliyece Avrupa'ya hiç ihtiyaç yok gibi imiş ki civarımızda kâin Çal kazasında Demirci köyü namıyla hala büyücek bir karye olduğu ve bir asır evvele gelinceye kadar Gönen Kazası'nda da bu namda karye bulunduğu bu hali teyid ediyor.

Vaktaki terakkiyât-ı ahireden Tanzimat-ı Hayriye'yi müteakip Avrupa masnu'ât-ı mütenevviyası vapurlar, şimendiferler vasıtalarıyla sürat ve suhulet-i nakliyâtı temin ettiğiinden bunlar peyderpey Anadolu'ya vürûd etmeye ve İstanbul'da ve Mısır'da matbuat tarafından basma kelâm-ı kadim ve kitaplar çıkarılmaya başladı. Yazıcılık, mücellitlik ile geçinen beş yüz hane adamları işsiz kaldı. Fransız, İngiliz, Almanya, Avusturya ve İtalya ve saire mensucatı dokumacılığı ve kösele ve uskar ve vidale yerli dikkilik ve debağatı ve İspanyol at takımları sanat-ı saraciyeyi ve çanak, çömlek ve çinko kaplar bakırcılık ve kalaycılığı ve ispirtoocular mumculuğu ve şeker ve hazır elbise gibi şeyler pekmezcilik, balcılık, terzilik işlerini düçar-ı tatil ve inkıraz etti. Halk boş kalınca ziraata sarıldılar. Her kimse köylerden arazi edinmeye çiftçiliğe kalkıştılar. Çiftçilik ise köyde doğup köyde büyümeye ve rençperliğe küçükten alışmaya mütevakıf olduğundan bunu yapamadılar. Memuriyete, hükümet yüzünden geçinmeye koşuştular. Bütün nev-residegân velileri evvelleri sınıf-ı memuriyeti kerih ve hilaf-ı diyanet ve istikamet görür iken bilakis oğullarını memur yapmak için mekâtib-i âliyye sokmaya çalıştılar, soktular. Her biri bir yere gitti. Şehirde kalanlar küçük küçük şirketler teşkiliyle gâh kunduracılık, gâh şayak ve alaca dokuyuculuk ve Fransız kösele ve uskarpina benzer kösele ve vidale çıkarabilmek sanatlarının ardına düştüler. Buharla, suyla mütehar-

rik makinelerin yaptığı ve mensucât-ı vakıalarının ucuzluğunu husule getiremediler.

Son zamanlarda halıcılık sanatının icat ve tamimine özendiler. Bundan epeyce (s.53) fayda ve menfaat görüldü. Lâkin telâfi-î mâ-fât mümkün olamamakla beraber fanteziye ve modacılıklar tarz-ı idare ve maişet-i mütevazineyi de esasından bozdu, çığırından çıkardı. Kendi yağıyla kavrulur ve iktisâdiyât ve tasarrufâtından hal ve istikbalini me'mun bulundurur kimseler düçar-ı müzayaka ve ızdırabât oldular. Bu haller fesad-ı ahlak ve teşevvüş-i idare ve ma'îşeti dahi intaç eyledi. Sancağın merbut bulunduğu Konya ile hiçbir zaman muamele-i ticariye ve münasebet-i iktisadiyesi olmayıp memleketin it-halat ve ihracat iskeleleri Antalya ve İzmir olduğundan dolayı merkez-i vilayet dahi terakkiyât-ı maddiyesine bakamadı. Sanat ve ticarete müsait ve havası, suyu latif bir memleket füyûzât-ı ahîre-i medeniye muhtera'âtından ve teceddüdâtından mahrum kaldı. İnşallah ü teala mes'udiyet-i müstakille-i ümmet ve memleket bu devr-i Meşrutiyet'te bari icab-ı hal ve zamana köre ez-sernev vücuda getireler de Isparta'da hakk-ı istidat ve terakkisine mazhar olur.

Isparta Evleri ve İçtimai Hayatın Tafsilatı

Kasabanın teşkilinden beri merkeze merbut ve elyevm mevcut on iki pare karyeden dördü cenubda, dördü şimalde, dördü şark cihetindedir. Bunlar Isparta'ya birer ikişer saat mesafede olup cenubdaki dağ köyleri; Geyran, Kışla, Darıviran karyeleridir. Bunlar daima davar ve hayvanât yüzünden ve şehre odun getirmek ve satmak mesleğinden taayyüş¹ ederler. Meskenleri iptida-yı teşkillerinde büyük çam merteklerinin uçları kertilip birbiri üzerine bindirilmek suretiyle yapılmış murâbbau'ş-şekl sanki bir tahtani oda tarzında ve balkan içinde iken sonraları üzerleri toprak dam olarak oldukça meskene benzer birer surette yapılmaya başlanmıştır.

Bu üç karyenin mesafesi Isparta'ya diğerlerinden uzakçadır. Bunlara mülahik Sav Karyesi Davraz Dağı'nın dibinde ve şark-ı cenupta vaki dere içinde olup miyâh-ı cariyesi ve bağ ve bahçesi kesirdir. Köyün yukarı başından nebean eden suları gayet güzel ve Isparta sularından daha soğuk, daha nafi'dir. Asla yosun tutmaz sağlam sudur. Bu karye aşağı ve yukarı mahalle namıyla ikiye münkasım olarak ahali kereste imal ve şehre nakil ve kireç ihrak ve fûruht etmek ve duvarcılık ile taayyüş ederler. Eskiden donluk, kefenlik bezler bu karyede dokunur ve Aydın ve Antalya taraflarında bile sarf

1 Yaşama, geçinme, maişet.

olunur. Bu sebeple bu karyede ve civarı kurâ-yı sairede birçok tezgah bulunur imişse de teceddüdât ve inkılabât-ı ahire (s.54) sülûsân-ı asırdan beri bu sıfatı giriftâr-endrâs etmiştir. Bu karyenin meskenleri diğer köyler meskenlerinden iyi ve Isparta evlerine müşabih ve fevkani olup diğer kurâ hamamlarına nispetle muntazam bir hamam vardır.

Bu köylerin arazisi dar ziraatla iştigalleri pek mahdut ve mahsulleri ekseriyetle; kum darı ve akdarı olduğundan senede hemen altı aylık yiyecekleri kadar zehayir husule getirebilirler. Kûsur hevayic-i zaruriyelerini Isparta pazarından alırlar. El sine-i avamda Darıyeri denilen Darıviran karyesine varanlara darıdan başka bir şey veremedikleri cihetle bu hal karye-i mezkûra sebt-i tesmiye olunduğunu söylerler. Ve bazı softalar da “Dar-ı viran” terkinini uydurmuşlardır. Zükûr ve inas bu dört karyenin insanları cüsseli ve ce- fakeş ve gayretlidirler.

Geyran karyesi civarındaki dağdan nebean etmekte bulunan kesretli bir suya Minasur Suyu denilir. Bu suyun hazma olan yardımını sair sulardan ziyadedir. Şimdiki halde Minasun suyuyla birleşerek şark cihetindeki karyeler ahali ve hayvanâtı şurblarına mahsustur. Daha evvel mezkûr suya Kral Suyu denilip her memlekette bu türlü hikâyeler zebanzed olduğu vechile burada da Cenevizler zamanında güya Minasun Kralının merkez-i ikameti suyun bulunduğu cebel mevkiinde imiş de kızını tafsili âtiyen beyan olunacak Selef Kralının oğlu Selefkos’a vermiş olmasından ve kızın çocuk tevliid ettiğinde hediye gönderdiği zi-kıymet ve musna’ bir beşiği isal edan memura kız; “Babam beşik göndereceğine kendisinin civar karargâhındaki mübarek sudan biraz su gönderse idi daha hoş olurdu. Bizim beşiğimiz var idi. Kendi öyle mübarek su membaında oturuyor da kızının kale içinde kokmuş sarnıç suyuyla zahmetler çektiğini niçin düşünmüyor.” Demesi üzerine; Minasun Kralının ma-i mezkûrdan bir kısmını lağım ve kanevât içinden Bayat karyesine icra ettiği mütevâtir ve meşhur ve hala lağım ve kanevâtın yerler altında asar-ı bakiyesi mevcut ve meşhurdur.

Cihet-i şarktaki Diyadin, Ali, Hacılar-ı Kebir, Hacılar-ı Sağır karyeleri çiftçilik ve kiracılık ve davar ve koyun yüzünden taayyüş ederek Hacılarlının ve Ali köylülerin kıt’a-i Hicaz’dan ilk geldiklerinde devencilikle gelmiş olduklarından bu üç karyenin develeri çoktur. Arazileri de kendilerine kafi ise de akarsuları olmadığından (s.55) meyve ve sebzevât husule getiremeyip yalnız kırlarda biraz üzüm bağları vardır.

Kendileri ve hayvanları behemehal Minasun suyuna muhtaçtırlar. Zamanıyla göllerini ve sarnıçlarını doldurmazlarsa suca hayli müşkülât çekeler. Kozağacı namındaki yaylalarında biraz suları vardır. Bu sulardan tünel vasıtasıyla karyelerine bir miktar su getirmek esbabına bir asır evvel teşebbüs ve epeyce masraf etmişlerse de tünel hafriyatında bulunan usta ve amele iki taraflı ameliyatta müteakabil ve mütevazı meslek-i fenniye takip edemediklerinden muvaffakiyet hâsıl edemeyerek kazaen bir sukutta dahi ameleden birkaç komşu toprak altında telef olmasıyla kendilerine fütür ve fikir şe'met ve kudret-i maliyelerine de killet arız olmasından dolayı terk-i ameliyat etmişlerdir.

Sayfen hayvanlarını, develerini, davarlarını, koyunlarını alıp mezkûr yaylaya çıkarlar. Ispartalıların muhtaç oldukları taze yoğurt ve peynirleri yaylada yaparlar, haftada birkaç gün çarşıya getirip satarlar. Eylül evahirinde köylerine gelirler. Bağlarını bozarlar. Develerini bağlara salıverip son bahar yapraklarını yedirirler. Kış günlerinde bu develeriyle kiracılık ederler. Yedikleri daima her gün saçlarda pişirilen yufka ekmeği ve ettir. Çokluk sebze yemezler. İnsanları cüsseli-vâri kimselerdir.

Şimalde bulunan Çünür, Deregümü, Kayı, Lağus karyeleri dahi keza-lik ziraat ve hayvanat ticaretiyle müteayyen olup bunların meskenleri de diğer köyler misillü toprak dam ve gayri muntazamdır. Bu karyelerin içinde akarsuları ve kuyu suyu bulunmadığından Lağus karyesinin cenub-ı garbisine tesadüf eden salifü'l-beyan Isparta Gölcük'ünün suyundan bir zaman tünel-vari bir lağım küşadiyla bir hark su almış ve karyelerine getirmiş işeler de mürur-ı zamanla lağım kapanıp fakat köy cihetine gelen Milos deresi içinde yine Gölcük suyundan nebean etmekte bulunan memba tathirle biraz tezyid edebilmek bu suyu karyelerine bi'l-icrâ dolma çeşme ve sarnıçlarını ve hayvanata mahsus göllerini doldurduktan sonra fazlasıyla da alâ-tariki'l-münavebe bahçelerini iska ederler.

Bu Milos deresinde eskiden değirmenler ve bir de karye olduğu ve Selçuklular âsarından o zamanlarda Kervansaray denilen bir han dahi bulunduğu mervi ise de şimdi karyenin yeri ve kabristanı gibi âsarından hiçbirisi ve sicillâtta kaydı görülememektedir. Şu kadar ki köylü beyninde Gürhan demekle şöhret bulan (s.56) kargir ve eski bir hanın parçası hala mevcut ve meşhurdur. Zamanıyla Ağros cihetine bu dere içinden de büyük kanevâta su götürüldüğü beyne'l-halk rivayet edilmekte ve yollarda tesadüf edilen bazı harap kanevât parçalarından da anlaşılmaktadır.

Bu Lağus karyesinin cihet-i garbisinde “Kükürt Deresi” denilen bir mevzide yaz günlerinde on beş dakika mesafeden kükürt kokusu his olunur. Bir takım râkid kükürtlü sular da görülür. Bu suların bulunduğu mahalde geceleri kıvılcım vari yerden ateşler ve gündüzleri de bazen duman çıktığı müşahede edilir ve tahte’l-arz bir gürültü dahi iştilir.

Bu karyelerde de asar-ı atıkadan bir şey yoktur. Yalnız Lağus karyesinin yayla semtinde “Kale Yıkığı” denilen mahal ile “Derbent” civarında “Hisarlık” nam mahalde kale harabesi âsarı bulunarak bu kalelerin Seyyid Battal Gazi tarafından fetih ve zabt olunduğu ve sonraları harap edildiği ve o vakitlerde karyenin beş-altı yüz haneli bir mahal bulunduğu rivayet olunur.

Isparta’da aralık aralık zuhur eden zelâzil-i arziye hep bu Lağus cihetinden gelir. Arazilerinin kuvve-i nebatiyesi Isparta arazisi gibi olup ziraatları ekseriyetle; karnıkara fasulye, üzümlü böğrölce denilen iki nevi böğrölce ile çavdara münhasırdır. Lağus’la Deregümü’de lahana mahsulü dahi kesretli ve güzel olur. Böğrölcelerden, çavdardan epeyce mühim miktarda İzmir’e ve Antalya’ya ihracat da vuku bulur. Üzümlü böğrölce denilen nevi diğerinden daha ala ve fiyatlıdır.

Bu karyelerde epeyce bal ve bir nevi üzüm ve elma ve erik ve zerdali gibi şeyler de bulunur. Su harkları kenarlarına külliyetli kavak ağacı dikip yetiştirerek Isparta ebniyesi çatı ve taban döşemelerine muktezi büyük keresteleri bu kavak ağaçlarından yaparlar ve kaimede satarlar. Son zamanda iyi gülistan dahi tesis edip Lağus, Deregümü’de gülyağı taktirine başlamışlardır. Lağuslular yaylaları sayesinde yetiştirdikleri esterlerle kış günlerinde kiracılık ederler.

Lağus’la Ali karyesinde ve Çünür’de an’aneli biraz Bektaşilik muhib ve göreneklileri vardır.

Kayı ve Deregümü karyeleri sonradan teşkil olunarak Kayı karyesinin Oğuz Han neslinden Osmanlı’ların cedit-i âlâsı olan Kayı Han’a nispetle ve eski Türk dilinde cemiyet ve oymak manasına kullanılan (s.57) güme kelimesi köyün bulunduğu dere içine nispet ederek Deregüme, Deregümü tesmiye ettikleri mervidir.

Çünür karyesi dahi etrafındaki cibalin çalılık olmasından ve Türk dilinde çalya çünür denmesinden dolayı bu halin sebeb-i tesmiye olduğunu söyler-

ler. Elyevm Isparta fırınlarının yaktıkları çalılar da ekseriyetle bu karyeden ve civarından getirilmektedir.

Yukarıda beyan olunduğu üzere kaza ve nahiyeliği lağv olunarak Isparta'nın kurrâ-i mülhakası adâdına dâhil olan maa kurrâ Gönen kuyûd-ı hakani ve muamelâtta Gönen-i Hamid¹ kazası diye mukayyed ve bunun kurrâ-i mülhaka ve merbutası; Alaman, Kızılköy, Etre, Göğüs, Hırka, Baradız, Akmezigit, Senirce, Kınık, Avran, Kumacık, Fandas, Kışlacık, Demirci, Yüreğil, Yuvadya (Yuvaçça) nam on altı karyeden ve merkez-i kaza olan Gönen altı mahalleden ibaret iken bir asır evvele gelinceye kadar vakit vakit zuhur eden veba ve taûn illetleriyle kahattan ve celâli eşkiyası tahribatından Alaman, Kızılköy, Etre, Göğüs, Hırka, Akmezigit, Avran, Kumacık, Kışlacık, Demirci, Yüreğil, Yuvadya karyeleri ahalisi mahv ve nâbüd olduğundan şimdi muahharan teşkil edilen İğdecik ve Baradız karyeleriyle Senirce, Kınık, Fandas karyeleri mevcut ve ahalisi nâbüd olan köylerin ziraat ve eski kabristan ve köy yerleri ve kuyuları malum ve meşhurdur. Kızılköy mevkiine otuz sene evvel bu havalide sayfen hayme-nişin bulunan Sarıkeçili aşiretinden yirmi-otuz kadar hane iskân edilmiştir. Bu karyenin 1000 (1592) tarihine kadar devam ettiği sicillât-ı atika-i şer'iyede görülmüştür. İğdecik karyesinin teşkili on ikinci asr-ı hicri gayesine dek oğullarına intikal suretiyle bu havalı valiliği uhdelerinde devam eden Çelik Mehmed Paşa'nın² dairesine mensup Bağdat'taki Murad Suyu kenarında sakin ve hayme-nişin Lek aşiretinden Resul Paşazâde (s.58) Zülfikâr Bey 1150 tarihi sıralarında kardeşleri Hacı Osman Ağa ve Süleyman Ağa ile birlikte tevattun arzu ve karye-i mezkûr mahal-i müşarünileyh Çelik Paşa çiftlikleri arazisinden olmasıyla kendilerine tefrik ve tefviz edilip onlar tarafından meskenler bina ve teşkil edilmesi suretiyledir. Baradız da bu kabilden Ispartalı Beylere çiftlik olarak satılmak esasına müstenid surette müteşekkil olmuştur. Yuvadya, kasabanın şimal-i garbisine tesadüf eden suların nebean ettiği Yuvaçça yaylası semtinde beş-altı asır evvel harap ve nâ-yâb olup civarındaki vasi' yaylaya bu karyeye nispetle Yuvaçça denilmiştir.

Nefs-i Gönen'de eskiden kalmış bir han ve bir hamam mevcut ise de asar-ı atikadan addolunabilecek şeylerden yalnız kabristanlarda ve ebniye

1 Bu kazaya Gönen-i Hamid denilmesi Bursa dahilindeki Gönen kazasından tefrik içindir. İnkıraz-ı Selçukiyânda ilan-i istiklal eden Hamid Bey ve oğullarının bazen merkez-i idare ittihaz etmeleri dahi sebeb-i diğeridir.

2 Bu Paşa, *Cendet Taribi*'nde muhaberât-ı adidede bulunmasından dolayı Pulad Mehmed Paşa namıyla kayıt ve zikr olunmaktadır.

duvarlarında resimli ve Hıristiyan'ca yazılı bazı taşlar ve mermerler görülür. Yaylaya giden yol ve dere üstünde harap kale asarı dahi vardır. Bunların arazisi vasi' ve kuvve-i nabitece Isparta ve civarına faik ise de ahalisi biraz tembel ve şehirlilikten köylülüğe istihale etmiş kimselerdir.

Ber-vech-i muharrer Baradız karyesiyle Fandas ve Kınık karyeleri hayli zaman evvel çiftlik olmuş olduğu gibi Gönen ve Senirce arazisinin de kısm-ı küllisi bu yakınlarla ve Ispartalıların sanatlarını kaybedip de çiftçiliğe heveslendikleri zamanlarda Isparta eşraf ve tüccarı tasarrufuna geçerek gitgide çiftlik halini kesb etmektedirler.

Münderis kurâdan Alaman Çiftliğinin suyu ve arazisi İğdeciklilere geçmiş ve mevkii dahi İğdecik yanında bulunmuş olduğu gibi Hırka, Yüreğil, Demirci, Kışlacık karyeleri ovada ve Göğüs ve Akmezigit ve Etre ve Avran ve Kumacık şark-ı cenubi cihetinde imiş.

Kümecik'ten terhim ve taklib suretinde Kumacık denilen karye arazi-i mevkûfeden mezra olmak üzere elyevm hudud-ı muayyenle mahdud ve mevcut ise de diğerleri Gönen ve civarı ahalisi tasarruflarındadır.

Mahsulat-ı araziye başlıca; buğday ve arpadan ibarettir. Her çiftçi üçer-beşer dönüm de afyon ve mısır darısı ekerler. İçecek memba suları ve Gönen'de biraz mahsulât ve bahçe irvâ edebilecek çay ve dere suyu vardır.

Son zamanda gülistanlar tesisine ve gülyağı istihali için taktîrhaneler inşasına da başlamışlardır. Haftada bir kere Cuma günü Pazar ikame olunur olduğu halde şehirliliği kaybettiklerinden sonra şimdilerde bunlar yoktur. Hanla hamam dahi harap bir haldedir. İğdecik karyesinde (s.59) biraz bağ ve bahçe vardır. Ovalarında kesretlice bulunan ahlat armutları kırk sene evvelden beri aşılamaya devam edip bu sebepten armut mahsulü dahi her köyden ziyadedir. Etraftaki Pazar yerlerine götürülür ve satılır ama lezzet ve tatımca o kadar iyi değildir.

Bağlarında güzel ve mütenevvi' ve çekirdeksiz üzüm oluyor ve kurutuluyorsa da kesret ve bereketli olmadığından ihracatı yoktur. Güzel pekmez yapılır ve güzel bal da husule gelir.

Bunlarla Fandas karyeliler dahi biraz gülistan tesis ve üç-beş taktirhane inşa etmişlerdir. Aydın-Eğirdir Demiryolu bu karyelerin önünden geçer. Baradız çiftliğinde Burdur İstasyonu vardır. Isparta'ya bu'd-ı mesafeleri

üç-dört saatten ziyade değildir. Elli dört kilometre tülünden ibaret Isparta-Dinar Geyikler Kazası şosesi de Baradız ve Fandas arazisi içinden geçmektedir. Buğday, arpa mahsulleri gayet ayarlı ve birinci derecededir. İzmir'e çok sevkıyat vuku bulur. Kendi içecekleri kadar tütün mahsulü de yetiştirilir. Bu karyelilerin koyunları keçilerinden ziyadedir.

Baradız'da ve Gönen'in Manastır Mahallesi'nde Bektaşılık muhib ve göreneklileri bulunur. Gerek Gönen'de ve gerek kurrâsında kanevat içinden gelir ve müteaddit çeşmelerle cereyan eder şurba mahsus memba suları vardır. Bu sebeple kuyuları ve kuyu suyuna ihtiyaçları yoktur.

Gönen gibi kaza ve nehiyeliği lağv olunarak Isparta'nın kurâsı sırasına geçen Ağros kasabası şimalinde kâin en yüksek dağlardan Gelincik nam cebel-i mürtefa bitişik Karatepe ve Yaka namındaki birer küçük dağın damenine yakın bir sath-ı mail üzerine ibtidâ-yı fetih ve teşkilinde oldukça güzel ve münasebetli yapılmış bir şehir olduğu ve ebniye ve bahçeleri mamur ve nüfus ve ulema ve esnafı mevfur ve çarşı ve pazarı bu havalice meşhur bulunduğu halde muahharan beş mahallede dört yüz on dört hane ve zükûr ve inas iki bin iki yüz doksan iki nüfusu havi olarak karye haline kesb etmişti. İlan-ı Meşrutiyeti ve cülus-ı hümayunu müteakip yine nahiyeliği iade ve 1325 (1908) senesinden itibaren yeniden teşkil edildiği cihetle kurrâ-i mülhakası etraf-ı erbaasında birer-ikişer saat ve daha az mesafede; Onaç, İslam Mahalleleriyle (s.60) Keligan, Penbeli, Gündürle, Findos-ı Kebir, Findos-ı Sağır, Çobanisa, Kuleönü, Bozanönü, Bayat nam karyelerden ibarettir.

Bu kasabanın miyah-ı cariyesi hem şurblarına ve hem de bağ ve bahçelerinin iskasına mahsus olarak iki saatten ziyade mesafede Subaşı nam-ı diğer Atalanı denilen iki mevkiden nebeanla Karatepe ve Subaşı dağlarının arasındaki bir boğazdan kasabaya kadar açıktadır. Gayet güzel ve nafi' bir sudur. Bu suyun Kısık dedikleri yüksek iki kaya arasından nebean ve cereyan eden kısm-ı cüz'isine Kurşunlu Suyu denilir ki bunu Kurşunlu Cami diye maruf bulunan Defterdâr Burhan Paşa Camii Şerifi'nin banisi bulup Cami-i mezkûr civar ve avlusuna icra ettiği ve şadırvan yapılacak olduğu halde o civar meskenlerinin harap ve nâ-yab olduğundan dolayı yollarına bakılmayarak bir iki yüz senedir umum suya karışmış ve elyevm her iki membaın suyu bir harıktan cereyan etmekte bulunmuştur.

Gerek Subaşı ve Karatepe ve Yaka dağları ve gerek cibâl-i sağire-i sairesi halince vasi' ve taraf taraf orman ve çalılıarı havi olup hayvanât yetiştirme-

ye kâfi ve otları dahi hayvanlara nafi'dir. Bu sebepten davarlarının etleri yağlı ve lezzetlidir. Havası da Isparta'nın havasından daha sağlam, daha latif ve rutubeti az olduğundan hastalar kasaba-i mezkûreye tebdil-i havaya gelirler. Hele Keligan, Penbeli, karyelerinde yaşayıp ömründe hiç hasta olmamış yüz yaşından ziyade yaşamış çok kimseler vardır.

Meskenler şehir evlerine benzer kerpiç duvarlı ve bir dereceye kadar muntazam iki kat fevkani ve damların yenileri kiremitlidir. Üç kat hane yoktur. Üst katlar ikamete ve alt katlar ekseriyetle ahır ve samanlık ve ambar gibi kullanılmaya mahsustur. Bazen bir oda mutfak halinde de kullanılır. Bu kasabanın ism-i kadimi kable'l-milad Mora'da vaki Ağros yahut Argos nam şehir-i kadime nispetle şehir-i mezkûrdan hicret edenleri bu havaliye geldikleri zamanda teşkil-i memlekete ibtidâr ve ikmâl eyledikleri vakitte tesmiye olunarak ilk bina ve teşkilinde pek muntazam bir şehir imişse de harap olup enkazından emakin duvarlarında eski (s.61) Rumların yazıları ve bazı hayvanât ve insan ve kuş ve kalkan kabartma suretlerinin ve sanayi'a müteallik şeylerin parçaları görülen taş ve mermerlerden başka âsar-ı atıkaya delalet edecek bir şey kalmadığından şimdiki teşkili mebhas-i mahsusunda tafsil edilecek Gazi Atabey Medresesi'nin tarih-i binasına nazaran Hicri 600 (1204) tarihlerinde veyahut daha biraz evvel Selçuklular zamanında olduğu cümle-i rivâyât ve istidlâlâtandır^{1*}.

Ağros Nahiyesinin Fetih ve Teşkilatı

Yukarıda kısmen ve aynen derc ettiğim *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*'ndaki Hamidoğulları bahsinde gösterildiği üzere 600-601 (1204-1205) tarihi sıralarında İzzeddin Kılıçarslan-ı Salis tarafından fetih ve teşkil bulunduğu dahi beyan ediliyor. Her ne suretle olursa olsun bu fetih ve teşkilde de kasaba-i mezkûre; Cami, Alaca, Sökmen, Zeyneddin, Çeşme, Yunus Halife, Pazar, Onaç, Sinan, Çomakçı, Akkoca, Şehrâb, Zımmiyân namlarıyla on üç mahalleden ibaret bulunduğu ve Gazi-i müşarünileyhin vakfiyesinden 609 (1213) tarihinde tanzim edilen defterhanesi veçhile elde bulunan suret-i defter-i köhnede mukayyet olduğu gibi muahharan Çakıcı, Ebcem, Kizirler, Haraplar, Defterdarlar, Paşa, Emeti, Kuyaklar, namlarında sekiz mahalle daha ilave ve tevsî' edildiği halde hicri on birinci ve on ikinci asırlarda vakit vakit zuhur eden âsar-ı kaht ve vebâdan ve Celali eşkiyası tahribatından ahalsi dağılıp mezkûr mahalleler harap olmuş ve

^{1*} 1338 (1922) senesinde Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce Ağros namı ilga edilerek nahiyesinin bundan böyle Atabey Nahiyesi unvanıyla yad olunmasına emr-i hususi gelmiştir.

elyevm Pazar, Müftü, Çeşme, Sökmen, Altunya namlarıyla topluca beş ve kenara gelen Zımmiyân mahallesine Rumların şehirde yerleşmeleri üzerine sonradan İslam iskân edilerek karye haline iktisâb eden; İslam ve Onaç nam iki mahalle ile cem'an yedi mahalle kalmış ve Gönen'in Etre karyesinden geldikleri dahi mervi olan Kizirler Mahallesi Müftü Mahallesi'ne rabt edilmiştir. Keligan, Penbeli karyeleri kasabanın şimal cihetindeki Karatepe, Yaka nam dağın iki tarafında olup odunculuk ve kısmen ziraat ve davarcılık ile taayyün eder oldukları gibi Göndürle karyesi ahalisi ziraatta birinciliği ihraz eylemiş, gayretli, diyanetli kimselerden olmalarıyla başlıca; arpa ve buğdaydan ibaret mahsulleri bu havali buğdaylarının (s.62) birincisi addolunduğu misillü İslam Köyü'yle hem-hudut olmasından dolayı afyon mahsulleri de birinci derecede ve İzmir'ce İslam Köyü malı diye diğer afyonlardan beş-on kuruş fazlaya satılmaktadır. Çünkü bu havali afyon mahsulünün birinciliğini İslam Köyü kazanmıştır. Morfin ziyade ve hileden âzâde olmasından münbaistir. Bu iki karye çiftçilik olmadığı, olmadığı günlerde kiracılık ile her tarafa gidip gelerek ticaret ve odunculuktan dahi temin-i menfaat ederler. Karyelerinde birer küçük han ve hamam vardır. Bunların kendileri ve hayvanları içecek memba suları olduğundan kuyu suyuna muhtaç değillerdir. Kuyu suyu da yoktur. İslam, Onaç Mahallelerinin suları Ağros'tan gelir. Bu su ile bazen bağ ve bahçelerini dahi iskâ ederler.

Findos-ı Kebir ve Sağır karyeleri kasabanın cenûb cihetinde ve dağ eteğindedir. Beyne'l-avam Yukarı, Aşağı Findoslar demekle de maruf olup eski Yunanlılar zamanındaki Pindos isminden alınarak Findos denilmiştir.

Bu karyelerin dameninde bulunduğu cibâl Isparta'nın Davraz Dağı silsilesinden olmasıyla cibâl-i mezkûrenin arka cihetinde Çobanisa dedikleri bir küçük karye Çoban İsa'dan galattır. Bunların meslek-i maişetleri dahi kısmen ziraat ve her nevi sebzevâtı yetiştirir bağ ve bahçeleri ve ekseriyetle Pancar, Turp, şalgam, havuç ve karaca ve iskelen denilen soğan tohumu ve yaş üzüm mahsulü yüzünden ve kış günlerinde yaptıkları odunculuk ve kiracılıktandır. Suları memba suyu olup fazlasıyla bağ ve bahçelerini dahi iska ederler. Bu Findosların zaten Selçuklular zamanında oldukça cesim karyelerden bulunduğu ve dokuzuncu asr-ı hicri ibtidalarında Timurlenk haşeratının tahribatına uğradığı rivayât-ı vakı'a ile o zamanda mevcut eski yapılardan elyevm baki ve meşhur camilerinin minareleri ve birkaç çeşme ve bir küçük han ve hamamdan istidlâl olunmaktadır.

Eğirdir şimendiferi bu iki karye arazisi içinden geçmektedir. Kuleönü, Bozanönü, Bayat karyeleri ovada ve sırf ziraatla müştakil olan köylerden olup Gönen'in Senirce, Kınık, Kumacık arazisiyle hem-huduttur. Memba suları olmayıp kendilerine, hayvanlarına muktezi suları kuyulardan çıkarırlar. Fakat bu sular da memba sularından (s.63) farksız gibidir. Her türlü ihtiyaçlarını def'e kafi ve oldukça nafi'dir. Yarım bazen rub' asırda bir kere bu karyeler meyanında göl çıkararak mecrası bulunmadığından ma-i râkid halinde birkaç sene devam eden sazlık haline gelir. Ufûnetinden köylüler sıtmaya düçar ve telefata giriftâr olurlar. Aydın-Eğirdir şimendiferinin bir kısım yolu bu göl içerisinden geçerek Isparta istasyonu Kuleönü karyesinde. Bu köylerin kıraç yerlerinde bir miktar üzüm bağları varsa da bahçe ve eşcar-ı müsmire-i saire bulunmadığından sebze ve meyvelerini Findoslardan, Ağros'tan, Isparta'dan götürürler. Son zamanlarda biraz gülistan tesis etmişlerdir. Koyun ve kuzuları diğer köylerden ziyade bulunur. Arpa ve buğdayları Göndürle ve İslam köyleri derecesinde ve kuvve-i nabite-i arazi ve feyz ve bereket biraz fevkindedir.

Bayat karyesinin şimal cihetinde bütün Ağros ovasının her tarafına nazır ve hakim bir tepelik üzerinde harabe kale mahalli vardır. İşte bu kale beyne'n-nâs kral suyu denilen minesur suyunun Cenevizler zamanında Minasun Kralı tarafından kızına hediye olarak icra edildiği yukarıda beyan olunan kızın zevci aramgâhi imiş denilir. Bu mevki civarında Kuleönü karyesi arazisinin Kemerovası denilen mahallerinde âsar-ı atikadan bazı kargir kemerler ve kemerler üstünde eski kanevât parçaları hala mevcut olmasına göre mezkûr kaleye Findoslar cihetinden de su getirilmiş olduğu anlaşılıyor. Derûn-ı kaleye çıkabilmek için kalenin tamamen mevcudiyeti ve civarının mamuriyeti zamanında yapılan tünelin bir kısmı el'ân mevcuttur. Parçanın hal-i hazırı bazı âsar medhal ve orada bir amfi tiyatro olduğunu andırırsa da köylüler buna Deve Hanı derler. Kale-i mezkûre civarındaki araziye "Selef Tımarı" ve iki tepe arasına "Selef Arası" diyorlar. Bu kalede bulunabilen bazı nühâs meskûkâtın Selefkos sikkesi olduğu antika müteharrillerinin rivâyâtı cümlesindedir. Kale civarındaki eski kabristandan çıkarılan taşlarda kabartma insan ve çiçek suretleri vardır. Bu taşlardan birkaç tanesi Isparta hükümet konağı bahçesinde. Bulunabilen meskûkât, taş mezarlar içinden çıkıyor. Mermer mezar ve sütunların bir takımları da kapaklarıyla ve heyet-i asliyeleri pek bozulmamış şekil-i asliyeleriyle vakit vakit Ağros'a götürülüp su açıklarına taş tekne ve ebniyeye sütun ve süs yerine kullanıldığı (s.64) elyevm görülmekte olup *Mir'âtü'l-İber* nam tarih-i umumide Pisidya ahalisinin ezmine-i kadimede Acem ve Suriye hükümdarlarına boyun eğmeyerek müddet-i medide uğraştıklarından

sonra bazı bilâdının ve Selefke Devleti ve muahharan da cümlesinin Romalılar idaresine geçtiği ve *Tekmiletü'l-İber* unvanıyla Suphi Paşa merhumun yazdığı *İbni Haldun Taribi* tercümesi nam eserinde dahi “Selefkîyân” hükümetlerinin bu havalideki tasarruf ve idareleri takriben milattan üç yüz on iki yıl ve biraz daha evvel olduğu muharrer olmasına ve kale-i mezkûre mahallinde o kadar cesamet ve ehemmiyet-i hazıra görülememesine bakılırsa burası beyne'l-ahali rivayet ve tevatür olduğu veçhile öyle Baş Kral Selefkos'un makarr-ı idaresi değil belki Selefkiyyân Hükümeti mülhakatından bir idare-i sağire mevkii imiş demek oluyorsa da *Kamûsü'l-Alâm*'da Selefkîlilerin hükümetleri dört mekide bulunup dördüncüsü “Tavros” Boğa Dağı eteğinde gösterilerek bunun şimdiki mevkii olan Silifke'deki asar-ı harabenin harikulade bir şekilde ve muhayyirü'l-ukûl mermer sütunlar ve mabedler ve tiyatrolar ve sarnıç ve havuzlar ve mezarlar bulunduğu izah edilmesine kıyasen burada da aynı asarın mevcudiyeti muharrir-i acizin kale-i mezkûreye bizzat iki defa bazı erbab-ı merakla gittiğimde görülmüş ve bazı taharriyatta açık mavi, koyu sarı, koyu yeşil renklerinde o kadar saf ve şeffaf olamayan cam ve birer nevi kalın tuğla ve kiremit ve gayet ince ve zarif çömlek ve testi parçalarından başka bir şey kalmamış olduğundan dolayı bu delâletler her halde mezkûr kalenin Milad-ı İsa Aleyhisselam'dan evvel mevcut olduğuna şüphe bırakmıyor. Fakat camın icat ve ihtirâ'ı milad-ı müşarünileyhten yüz sene kadar sonra olmasına nazaran mezkûr kale ve emakini milattan sonra da bir müddet mevcut ve marmur bulunup cam kullanıldığı ve Bayat karyesi cami-i şerifinin duvarında görülen bir taştaki hutûtta dahi müddet-i medide kalede Hıristiyanlar sakin olduğu ve Kuleönü arazisi içindeki kemerler de su terazisinin icat olunmadığı bir zamanda yapılmış su kemerleri olduğu anlaşılmaktadır.

Mezkûr kale önündeki karyeye Bayat ve arazisinin mülahik bulunduğu civarındaki çiftliğe Kınık tesmiye etmelerine ve *Amasya Taribi* (s.65) muharririnin bu isimleri kadim Turan Kıtası Türklerinden Oğuz Han'ın evlat ve ahfadını yazdığı sırada Gün Han'ın dört oğlundan birinin ismi ve Türk lehçesinde Zengin manasına olan Bayat olduğunu Deniz Han'ın oğullarından birine de cesur ve şeci' manasını tazammün eden Kınık kelimesinden muhaffef¹ olarak Kınık tesmiye edildiğini yazmasına göre buralar daha evvel pek çok eski Türklerin yurtları ve âramgâhı olduğunu dahi gösteriyor. Şu halde buraların ahalisi esasen ve sadık Türklerden teşâ'ub² ve tenasül eyle-

1 Hafifletilmiş.

2 Şubelenme, dallanma, çatallanma.

diği ve bu cihetle bu havali tarihen Türklerin eski yurtları olduğunu ve bizlerin de hasebli nesepli Türk oğlu Türk olduğumuzu tayin ve temin ediyor.

Kuleönü Karyesine sebep-i tesmiye; “Kale Önü” ve bir rivayete göre “Göl Önü” bulunmasından münbais imiş. Zira yukarıda zikir ve beyan olduğu üzere kable’l-İslam Isparta Gölücüğü’nün taşıdığı zamanda cereyan eden suların karye-i mezkûr önünde göl teşekkül eylediğini ve diğer rivayete göre de yarım ve bazen rub’ asırda bir kere çıkıp mecrası olmadığından birkaç sene durur ve bataklık haline gelir olduğunu ânifen yazdığım muvakkat göle nispet olunmasından neşet ettiğini söylerler. Mezkûr gölün yüz elli seneden beri iki defa çıktığını bilenlerden işitenler ve son zuhurunu görüp; kaz, ördek, toy, meke gibi göllere mahsus kuşları görenler ber-hayat iken sıhhat-i keyfiyeti ve üç sene göl halinde kaldıktan sonra kendi kendine kuruyarak çekildiğini ve çekilince ekildiğini ve ektiklerinden bire elli-altmış nispetinde hâsılât alındığını nakil edenleri, 1315 (1898) senesi sıralarında tekrar çıkıp beş altı sene göl halinde devam ettiğini ve kuruduktan sonra ekildiğini külliyetli hasılât alındığını biz de gördük.

Bozanönü karyesine de sebep-i tesmiye, garp cihetinde kâin Senirce Dağı’nın Tavuk Burnu semtinde olan inlerden birine “Boz İn” denilmesinden naşi buna nispet olunmaktan ibarettir.

Bu karyeler civarında Isparta’nın Ali karyesine yakın bir de Arap köyü olup 1100 (1689) tarihlerinde ve daha sonra da mevcut olduğu mahkeme sicillâtındaki kuyûtta anlaşılıyorsa da yüz seneden beri harap ve nâ-yâbtır. (s.66) Fakat köy yeriyile kuyuları ve yağmur suyundan dolacak sarnıçları âsarı el’ân meşhurdur. O mevkiye de “Arap Dağı” derler. Bu Arapların dahi ilk asr-ı hicride berâ-yı fetih Medine-i Münevvere’den gelen sâdât ve mücahidin maiyetlerindeki Şamlı kabâil-i bedeviyeden olduklarını rivâyet ederler. Bu dağda olan gayet sert taş ocağından bu havali dakik değirmenlerinin tahine taşları yapılır. Değirmen taşı bu dağdan ve Ağros kasabasının cihet-i garbindaki tepecikten başka mahalde pek kolay bulunmaz. Bir iki günlük mesafeden değirmenciler mahsusen gelip bu iki mevkiden taş götürürler.

Merkez-i nahiye olan Ağras, Ağros kasabası hanelerinin ekserisi iki kat ve yeni yapılanları çatı üzerinde kiremitli olduğu halde kurâ-i mütecâvirenin haneleri kerpiç duvar ve çoğu tahtani toprak damdır. Yeni yeni bazı kiremitli ve iki kat haneler de yapılmaktadır.

Buraya kadar yazılan nahiye mahallatıyla kurâsının ve Gönen ve Isparta karyelerinin hiç birinde şu anda gayrimüslim yoktur. Ama iki-üç asır evvel Isparta'nın Sav ve Lağus ve Minasun karyelerinde ve nefsi Ağros'la İslamköy'ünde Rum var iken vakit vakit Isparta'ya nakil ve tevattun ederek kat'-ı alaka ettikleri mervi ve mütevatirdir.

Sicillât-ı atikadan birisinde görülen 1085 (1675) tarihli bir kıt'a ferman-ı alide Kirilos rahibin Metropolitliği Isparta, Antalya, Ağros, Burdur ve teva-biine mahsus olduğu münderiç bulunmasıyla 1100 (1689) tarihlerine ve belki daha sonralara kadar Ağros Nahiyesi'nde ahali-i gayrimüslime var imiş.

İslam Köyü'nde iki mevkiye kilise yeri denilmesi ve temelleri âsarının meşhur ve kiliseden mütehavvil cami-i şerif mevcut bulunması ve Lağus'ta dahi Burdur'a giden şose tarikinin tesadüf ettiği değirmen üstündeki tarladan zuhur eden mezarlar içinde tunçtan ve bakırdan mamul haçlar çıkması ve her sene nefsi Isparta Hıristiyanlarının Temmuz ve Ağustos içinde "Aya Kirilos" ziyareti namıyla karye-i mezkûrede vaki bir dağda ve o dağdaki ayazmaya ziyarete ve ifa-yı tezevvürâta gitmeleri rivayet ve vak'ayı temin ve teyid ediyor.

Gerek mülga Gönen nahiyesinin ve gerek Ağros'un merkezlerinde ilk teşkilllerinden sonra merkez ahalişi hem ziraat ve hem de sanat ve ticaret ile yaşarken (s.67) erbab-ı hırfet ve ticaret için dekâkin-i kâfiye ve pazar mahal-li ve han ve hamam bulunur. Ve haftada bir gün mühimce Pazar kurulur olduğu halde Gönenlilerin atalet ve hamâkatleri ve sefahate meyil ve müdave-metleri yüzünden sanat ve ticareti hariçten gelen kimselere kaptırıp sırf ziraatta da onlara medyûn kaldıklarından ekser arazileri bile İslam, Hıristiyan şehirlilerin tasarrufuna geçerek kendileri köy ve nev-umâ çiftçilik haline girmişler ve eski sanat ve ticaretgâhlarını mahv ve harap etmişlerdir.

Hele Ağraslılar kadimen dağları ve suları, mevkileri icabınca bir şehir-i şehîr halinde her nevi sanayiden ihtiyaçlarını def edecek ve fazlaca etrafındaki şuhûr ve kasabâta dahi payitaht-ı saltanat-ı seniyyeye kadar mamulât ve masnûât-ı dâhiliyeden eşya ve saire sevk eyleyecek derecelerde her şeyi bilirler, yaparlar. Senevî birçok cins Tay ve ester ve külliyyetli bal ve bal mumu ve yerli dokuma bezler, kumaşlar satarlar ve ilmiyeden olanlar güzel yazı ve kitap ve masahif-i şerife yazarlarken yüz sene kadar evvel memleketlerine tütün ziraatını sokarak kasabanın içinde ve civarında bulunan üçer-beşer dönüm bahçe ve harimlere tütün dikmeye alışıp Kavala, Yenice gibi ihracata

elverişli tütün yetiştiremez ve usulünü bilmez olduklarından su yardımıyla bir dönüm tarladan iki üç yüz kıyye gayet acı ve ham ve yaprakları kalın bir nevi tütün husule getirerek bunu da bir takım şeylerle halt ettikten sonra kıyılmış halinde civar kurâ ve kasabalarda suyu suyuna satmak suretinde her kimsenin yılda üç-beş bin kuruşa dest-res olabilmesi idaresini temin etmesiyle gece, gündüz senede on iki ay çalışmayı icap ettiren ziraatı, sînâati, ticareti, bal, hayvan, sebze, meyve yetiştirmeyi terk etmişler.

Bütün ovadaki araziyi İslamköylülere ve saireye satmışlar, elden çıkarmışlar, son zamanda tütün ziraat ve idaresi inhisara tabi olunca reji idaresinin beğenebileceği tütünü yetiştirmeye harimlerinin kabiliyet-i inbâtiyesi ve ahalinin de vukûf-ı fennisi olmadığından ettiklerini, diktiklerini kaçığa sarf edebilmek için kadimen mümtaz bir kasaba ve şehir adeta kaçakçı ve eşkiya yatağı ve karye hükmüne girmesiyle ilan-ı meşrutiyet hengâmında Isparta ve havalisinde icat edilen gül yağcılığına ve kadınları halı dokumacılığına (s.68) heves edip epeyce gülistanlar tesis ve halı tezgahları teşkil etmişler ve nahiyenin yeniden iade-i teşekkülü üzerine Pazar Mahallesi'nde haftada Pazar-tesi günleri ikame edilen Pazar mevkiindeki dükkânlarını, hanlarını, haraplaşan hamamlarını biraz tamir ve tecdid teşebbüsünde bulunmuşlardır. Şimdiki halde idare-i taayyüşleri sırf tütüncülük değil, gülyağcılık, halıcılık, ufak tefek ziraat ve ticaretten ibarettir.

Ama tütüncülük olmazsa sekenenin sülüsânı yine aç ve sefil kalır. Çünkü ellerinde ziraat için arazi ve ziraattan istifadeye kendilerinde kudret ve maharet yoktur. Kendileri köylü değil şehirlidir. Bilfil rençperliği yapamazlar.

İlmiye sınıfı medresenin varidât-ı vasiasından istifade ve taayyüş eder oldukları halde son zamanlarda bu da işkâl ve inkıraz-ı arızasına düçar olup şimdilerde müderrisîn dahi kalmamış gibidir.

Bu iki nahiyede ber-vech-i muharrer kurâsı kesir ve hâsılatı vefir merâkiz-i mühimmeden ve birkaç asır ehemmiyetlerini, mevcudiyetlerini muhafaza ettikleri tarihen müsbet-i ahvalden iken son asırda her taraf misillü meslek-i sahîh ve salimlerini ve şer-i şerife muvafık iktisâdiyât ve terakkîyât-ı dâhiliyelerini ihmal ile refte refte tedenniyâta uğrayarak Avrupalının emtia-i ecnebiyesini, fantaziyesini iltizam ettiklerinden dolayı sedd-i ramak derekesine düşmüşler ve ehemmiyet-i mevkiye ve servet-i tabiiyelerini kaybetmişlerdir.

Gönen ve Ağros dağlarında görülen yabani ve hüdâ-yı nâbit çay otunun bazı eczacılar kimya için Moskof çayı nevinden olduğuna kanaat getirmişlerse de terbiye ve ıslahı yolunu takip eden olmamıştır.

Ağros'un merkez-i kasabasıyla bazı kurâsında mayalı fırın ekmeği ve ova köylerinde mayasız yufka ekmeği yerler. Fırın ekmekleri Isparta'nın fırın ekmeklerinden iyi ve daima yumuşak bulunur. Gönen ve kurâsında da yevmi sacda pişirilen yufka ekmeği yenmek mutattır.

Keçiborlu Nahiyesi dahi Isparta'nın şimal-i garbîsinde Karahisar-ı Sahip mülhakatından Geyikler-Dinar kazasının Türkmen ve Dazkırı karyeleriyle hem-hudut ve sath-ı bahirden dokuz yüz on metre mürtefi' olup miyah-ı carisi ve bağ ve bahçesi ve ahalinin ve hayvanâtın şurblarına mahsus kanevât içinden gelir başkaca memba ve çeşme suları vardır. Nahiye merkezinin şimal cihetindeki derede Viş suyu hassasının (s.69) hükmünü verdirir. Acım-tırak bir maden suyu varsa da kesretli olmamakla beraber mahiyeti henüz fennen tahlil olunmayıp öteden beri olunan tecrübe üzerine bazı hasta-gân bu sudan celb ve istimal ederler. Fayda görürler. Bu suyun civarındaki dağda dahi kükürtlü ve soğuk diğer maden suyu olup ekseriyetle gasl-i ebdânda kullanılır ve icabında içilir.

Merkez-i nahiyede kesretli kükürt ve biraz da alçı madeni vardır. Bu kükürt madeni ocağı Avrupa kibritleri bulunmadığı zamanlarda bu havali halkının kay, çakmak ile ateş yakmaya mecbur oldukları hengâmda yerli amele ve ustalar taraflarından safir ve cevheri ihraç edilerek ahaliye satılır ve barut imal edenler olur iken sonraları muattal kalıp bir aralık imtiyazı bâ-ferman-ı âli müteahhitlere verilmiş ve Tophane'ce işlettilmesi dahi Dersaadet'e yazılmış ise de ne müteahhitler işletmesine müdavemet ve ne de Tophane rağbet ettiğinden otuz-kırk senedir hal-i taattulda durmakta olduğu halde Aydın-Eğirdir demiryolu hattının oradan geçmesi ve kenar-ı kasabaya istasyon yapması üzerine şimdilerde bazı ecanib mezkûr ocağı işletmek arzu ve takibinde bulunuyorlar.

Alçı madeni de Isparta ve civarı şehir evlerinin sıvaları kornişlerinde kullanılacak kadar birkaç bilenler taraflarından aralıkta elde edilir, satılır. Başka günâ ameliyat ve ihracat vuku bulmaz. Hava yahut su iktizası mıdır, nedir göz ağrısı hastalığı sair mahallerden ziyadece görülür.

Keçiborlu'nun tarih-i fethi ve suret-i teşkiline dair malumat-ı esasiye olmadığı gibi asâr-ı atikadan da bir şey bulunmadığı cihetle sairleri misillü bu

da Selçuklular zamanında bina ve teşkil olunmuş olmak gerektir ki yukarıda zikr olunan Hamidoğulları'ndan "İlyas Bey bin Hamid Bey" zamanında bu nahiyenin Gönen Kazası'na merbut bulunduğu kaza-i mezkûr nabi İsa bin Hamza Efendi tarafından evası-ı Rebiyülevvel 876 tarihinde Keçiborlu'da vaki Şeyh Şikem Zaviyesi'ne Ağros müderrisinin tasdiğiyle verilmiş bir kıt'a vakfiye-i şerife hala mevcuttur. İbtidâ-yı teşkilinden beri gâh kazalıkla gâh nahiyelikle idare olunarak kurâ-i mülhakası etraf-ı erbaasında; Kozluca, Eber, Aydoğmuş, Ovacık, Yaka, Yassıviran, Cifri, Beltarla, İlyas, Hamallar, Senir, Hamidiye, Kuyucak, Kılıç, Gölbaşı, Geresun, karyelerinden ibarettir. (s.70)

Eskiden Burunköy, Fari, Yağbasan, Danişmend, namlarında ve Kılıç ve Senir karyeleri kurbında dört karye daha var imişse de harap ve nâ-yab olup Burunköy yerine Hamidiye karyesi namıyla 1290 (1874) tarihinde müceddeden karye teşkil ve Kuşçu Aşireti iskân olunmuştur. Yağbasan, Danişmend, Fari karyeleri arazisinde Kılıç ve Geresun karyelilere ve merkez ahalisine geçmiştir. 1293 (1877) Muharebesi'nde Plevne Muharebesi'nden sonra hicret eden Rumeli muhacirlerinden Ruscuklu, Hezargradlı, Pazarcıklı olanların bir kısmı Isparta'ya gelerek Söğüt Dağı'nda kurâ-ı mezkûrenin yaylalarından bulunan bazı mahalleri beğenmiş olduklarından Senir yaylasından Cedid çıkışı semtinde Başmakçı Eber cihetinde Kavak Alanı bunun garb-ı cenubisinde Ümraniye Kılıç karyesi tarafına Hezargrad namlarıyla yeniden beş karye daha yapılmış ve bu karyeler seknesinin ziraat ve sınaatça kendi ihtiyaçlarını kendileri def' edebilmek ve başkalarına asla muhtaç olmamak meleke ve mümaresesinden istifade suretini bizim kadim köylüler takdir edememektedir ki bu yeni karyelerin tarz-ı inşa ve sâdegî-i idare ve maişet ve tarik-i terakki ve iktisatta maharet ve gayretleri bizim yeni usul-i nafiayı öğrenmemiş ve eski bildiklerini de unutmuş ve bırakmış olan eski köylülerimiz nazar-ı ibret ve intibaha alarak muhacirinden daha ileri gitmeye çalışmaları pek lazım ve zaruridir. Böyle olmazsa mevcudiyet-i hazıralarını günden güne kaybetmek muhatarasından kurtulmaları kabil olamayacağı şüphesizdir. Buralarca milattan evvel denilip fakat ilk asır-ı miladide de yaşayarak bu havaliyi geşt ü güzarla ahvalini yazan meşhur İstrabon'un beyanına göre Fari mevkiinde Varus yani Baris namıyla bir memleket ve hükümet olup mevki-i mezkûr civarında zuhur eden bazı taşlar üzerlerindeki eski Yunan yazılarından istidlâl ile o mevkide Varinon namında bir hükümet-i sağire olduğu ve bu namla meskûkât-ı atıkası bulunduğu meskûkâtı görenlerin rivâyât-ı mütevatiresindedir. Bu cihetle Fari, Varinon'dan me'huz bir galat imiş. Meşhur ormanlık olan Söğüt Dağı bu nahiyenin garp cihe-

tindedir. Bu dağ semtinde olan karyeler halkı kısmen ziraatla ve kısmen kereste-keşlikle ve davar ve hayvanât yüzünden müteayyiş ederler. Bazılarının hane ve meskenleri Isparta dağ köylerinin haneleri gibi Çatma tabir ettikleri kelif suretindedir. (s.71) Bazılarının evleri dört duvar ve toprak dam ise de pek adı şeylerdir.

Bu köylerden Aydoğmuş ve Eber karyeleri zaten dağ başında ve kayalar arasında iken Aydoğmuş karyesi elli sene evvel cebelin ova cihetine gelen aşağı tarafına inip oldukça muntazam hane ve müessesât-ı Hayriye yaptıkları gibi Eberliler de mezarlarına yakın bağları arasına inerek on beş sene den beri münasebetli evler yapmaktadırlar.

Beyne'l-avam Aydoğmuş karyesine sebab-i tesmiye, “öteden beri rü'yet-i hilal bu karyenin eski mevkiinde suhuletli olmasından dolayı çok kere bunların gurre-i şuhûru ispat etmelerine müstenittir” denilirse de münkariz olan Danişmend, Yağbasan karyeleri namlarına göre bu havalinin bir zaman 464 (1072) tarihinden 562 (1167) tarihine kadar bir asır hükümet süren ve 518 (1125) tarihinde buraları ehl-i salibden ahz ve istila ede ede Şam-ı Şerife ordu sevk eden Gazi Mehmed bin Danişmend nüfuzu altında bulunduğu hengâmda Danişmend ve oğlu Nizamüddin zamanında veyahut daha sonra da Danişmend ve Yağbasan karyelerinin namlarına tesmiye olunması ağıbiyetinden Yağbasan bunlara halef olan Selçuklularla sülale-i âl-i Osman'da Aydoğdu, Gündoğdu isimleri bulunmasına göre bu isimlere nispet edilerek karye-i mezkûreye o zamanda Aydoğmuş denildiği daha ziyade muvafık ve tabii görülür. Çünkü Yağbasan harabesinde görülen mühim mermer taşlar ve sütunlar parçalarından Aydoğmuş da Eber de Selçukluların ve Osmanlıların zamanlarına ait bazı âsar ve kuyûd görülmesinden bunlar o zamanlarda şimdiki gibi ehemmiyetsiz ve azlık olmayıp adeta bir şehri cesim şeklinde buldukları istidlâl olunuyor.

Isparta-Dinar şosesi bu iki karye meyanından geçmekte ve bu mevkiye Armutarası denilmektedir. Burada pek çok ahlat armudu olduğundan Eber, Aydoğmuş nam bu iki karye ahalişi bunları halis armut da aşlamakta ve kendileriyle hayvanlarının içecekleri miktardan ziyade ma-i cari ve dere suyu bulunmadığından bahçe ve sair eşcar-ı müsmire yapamamaktadırlar.

Yaka, Yassıviran karyeleri Aydın-Dinar şimendiferinin Polatlı, Çardak istasyonlarına ve Gemiş Gölü denilen İrle memlehasının kenarında Çivril Kazası'nda Başmakçı karye-i cesimiyle hem-hudut olup bu karyenin nisfi demek olan bir kısmı (s.72) kadimen Isparta mülhakatından iken 1285 (1869) senesi tefrik ve Karahisar Sancağı'na rabt ve telhik olunmuştur. Yaka

karyesinin ma-i cari ve bağ ve bahçesi ve müsmir eşcarı ve değirmenleri vardır.

Yassıvıran karyesinin İrle hududuna muttasıl bir kısmının merkez-i karyeye uzak ve idaresi müşkül olduğundan on sene kadar evvel Akpınar namında mücerred karye haline konularak yine Keçiörlü Nahiyesi'ne merbut bulunmaktadır. Gemeş Gölü'nün tuzlu suyundan hayvanât istifade edip bu karyelerde manda deve ve sair hayvanat-ı ehliye çok bulunur idiye de şimendifer geveli develere o kadar iş kalmadığından azalmıştır. Mezkûr gölün tuzu incimâd¹ ederse de Koçhisar tuzu gibi sağ ve safi olamaz. Çürük tuz ad-dolunur. Yalnız davar gibi mevâşiyeye yedirilir. Toprak damlar üzerine dökülür, insanlar yiyemezler.

Beltarla, Ovacık, Cifri karyeleri dağlar içinde ve ormanlıkta olup Cifri'de otuz sene evvel su ile tedvir olunur kereste hızarı yapıldığı halde sonraları terk ve tatil olunmuştur.

İlyas, Hamidiye, Hamallar, Gölbaşı Burdur Gölü'nün şimal ciheti kenarında iseler de gölün suyu acı ve etrafı çorak olduğundan ve arsenikli olmak hasebiyle asla balık bulunmadığından gölden istifadeleri yoktur. Ancak tuzlu ve çorak cihetlerinden hayvanât biraz müntefi' olur. Yalnız İlyas karyesi ahali Burdur kasabasının muhtaç olduğu odunları ve keresteleri Söğüt Dağı'ndan kat' ve imal ederek sal ve odun kayığı ile gölden geçirip Burdur pazarına isal ve orada fûruht ederler. Bu karyenin de suları ve bağ ve bahçeleri ve mütenevvi' meyve eşcarı ve değirmenleri vardır.

Senir ve Hamallar ve Hamidiye ahalesinin ziraatları, develeri nüfusuna nispetle çokçadır. Kiracılık dahi başlıca vesile-i maişet ve ticaretlerindedir.

Son zamanlarda gülistanlar tesisine, gülyâğı taktir ve istihsaline de başlamışlardır. Yarım asırdan beri buralarda dahi fevkani ve şehir evlerine mümasil yeni haneler yapılmaktadır. Kendi ve hayvanları içecek ve kuyu suyuna muhtaç olmayacak derecede memba suları da vardır.

Kılıç karyesi harabe Yağbasan mevzii yakınında olup buraların Selçuklular namına ilk fatih makamında bulunan Kılıçarslan namına 600 (1204) tarihinden sonra bina ve teşkil edilmiş ve iki asır kadar (s.73) buraların Hamidoğulları idaresinde bulunduğu zamanlarda başka yerlerdeki Kılıçarslan ilti-

¹ Donmuş.

basından ihtirazen Arslan lugatı kaldırılarak yalnız Kılıç karyesi namıyla yad olunmaya başlanmıştır. Bu karye mevkii gölden epeyce içeride ve bir dereceye kadar nüfusu kesir ve arazisi münbit ve havası ve suyu sağlam olmasıyla nahiyenin birinci derecedeki kurâsından maduddur. Civarındaki Kuyucak karyesi bu karyenin merbutatından gibidir.

Gölbaşı karyesi çiftliktir. Bunlarda kesretli koyun da bulunur. Geresun karyesi nahiyenin şark cihetinde Uluborlu kazasıyla hem-hudut olup maişetleri davar ve hayvanât ve ziraat ve kereste ve odunculuk yüzündendir. Keresteleri, odunları Uluborlu pazarına nakil ve fûruht ederler. Bu köyün dağlarında ormanları bol olduğu gibi suları dahi çokça ve değirmenleri Keçiborlu kasabası değirmenleriyle beraber bir dere ve bağları, bahçeleri ziyadedir. Zamaniyla kiraz mahsulü ve dağlarında yabani kiraz ağaçları çok olmasından dolayı Rumcada kiraz “Kiras” denildiği cihetle kable’l-feth Rumların idarelerinde bulunduğu zamanlarda bundan muharref olarak Geresun dediklerini söylerler. Bu karyede sırf davar kılından ve karışık yünden mütenevvi’ şekiller mefruşat ve levazım-ı beytiyye çul, çuval ve heybe ve kilim gibi şeyler kadınlar tarafından dokunur. Ziraatta sanatta gayretleri sair köylerden ziyadedir.

Tarikat-i aliyye-i Bektaşîye’ye intisap ve hürmetleri olan kimseler çokçadır. Mezkûr çul ve çuval ve kilim gibi şeyler kurâ-i mebhuseden İlyas ve Kılıç ve Senir ve Hamallar karyelerinde dahi dokunur. Bu dokunan renkli kilimlere “Zili” tabir olunur.

Nahiye-i mezkûre arazisinin kuvve-i nabitesi bu havali mahsulâtından birinci nevi buğday ve arpa yetiştirmeye ve afyon husule getirmeye pek müsaittir. Çokça mısır darısı dahi ekilir, her nevi sebze ve meyve husule gelir. Adamları gayûr ve rençperdirler. Ehl-i sanayi ve ticaret azdır. Nahiye-i merkezinin erbab-ı ticaret ve sanayi için beş on dükkândan ibaret çarşısı ve iki han ve kahve ve Pazaryeri vardır. Haftada Cuma ve Pazar günleri sürekli Pazar ikame olunur. Merkez ve kurâda ahali-i gayrimüslime yoktur. Yukarıda yazıldığı veçhile yalnız Gölbaşı Çiftliği’ndeki beş-on hane gayrimüslim Elekçi ve Kıbtî ayince Isparta Ermeni kilisesine merbut olarak müsteciran ikamet ve ortakçılıkla ziraat edip (s.74) müstakil papaz ve mabedleri ve çiftlikte mülk ve haneleri yoktur. Şurblarına mahsus bir iki çeşme suyu var ise de Köşk Taşı denilen mevkiden nebean eden epeyce kesretli bir su iskâ-yı araziye sarf olunmadığı zamanlarda ovaya yayılıp bataklık hasıl ettiğinden havası vahamet kesb eder.

Yaz ve gz günlerinde sivrisinekten çok rahatsızlık görülür. Garp cihetinde Burdur'un Çerçin karyesiyle hem-hudut ve Gölbaşı'dan ma'dud Abdülhamid namındaki küçük bir çiftlik civarında keşfolunan arsenik madenin imtiyazı otuz beş sene kadar evvel Yaver-i Ekrem Fuad Paşa'ya verilmiş olduğu halde henüz işlenmeye başlanmamıştır. Çiftliğin dağ cihetindeki ormanları, yaylaları Isparta'nın Kayı karyesi yaylasıyla mlasık olup orada Yağmurlu Aşireti namıyla beş-on çadır hayme-nişin vardır. Çiftliğin merası sair kylerinkinden vasi' ve Köşk Taşı suyu münasebetiyle çayırılık çok olduğundan Isparta'nın ve sair civar mahallerin atalırnak hayvanatı bahar mevsiminde bazen oraya gönderilir, ayırlattırılır.

Baradız İstasyonu'ndan Burdur'a gidecek şimendiferin güzergâhı bu çiftlik arazisi içinde olduğu gibi Burdur ve Antalya'ya giden şose de bu arazi içinden geçer. Buralarca nesl-i feresin¹ ıslah ve teksiri için yarım asır evvel gelinceye kadar bu çiftlikte müteaddit "ğrekler" cinsi Aygırlar, kısraklar bulunur ve epeyce at ve ester yetiştirilir idiyse de hayvanât-ı hayırsızlarından fütur getirilmekle bu işi takipten vazgeçmişler, bu teşebbüse nihayet vermişlerdir. Bu iftlikle Geresun Karyesi civarlarında ve Söğüt Dağı'nda şitaen bazı aşiret ve kereste imal eden Tahtacı Yörüğü dahi bulunur. Tahtacılar Müslim ve dâhil-i tahrîr iseler de kendilerine mahsus ayın ve şeyhleri vardır. Nahiyenin gerek merkezinde ve gerek kurrâsında mayalı fırın ekmeği yemek görenek olmayıp daima demir saclarda pişirdikleri yufka ekmeğini yerler. Gurebâ için merkezde bir iki fırın da vardır.

Bu havalice "Domalan" denilen "Mantar" Gölbaşı ve Baradız iftlikleriyle Fandas ve İğdecik ve Senirce ovalarının bazı aksamında saikalı senelerde zuhur ederek tenâvl mutad ve pek sevimidir. Bunun zehirli kısmından olanlarını bilemeyenler bilmeyerek tenâvül ettiklerinde ölenler de eksik değildir. (s.75)

Uluborlu Kazası

Uluborlu kazası Isparta'nın cihet-i şimalisinde kırk kilometre mesafede, garben Keçiborlu nahiyesine ve şarken Yalvaç kazasına tabi Hoyran ve Eğirdir kazasına mülhak Barla nahiyelerine ve şimalen Dinar kazasının Türkmen kyelerine ve cenûben mülgâ Gönen nahiyesine mlâhık ve hem-hudud olup sath-ı bahirden bin yirmi beş metre mürtefi' bir tepe üzerinde biri Rum ve on sekizi İslam'a mahsus olmak üzere on dokuz mahalle ve on bir karyeden

¹ At, beygir.

ve ahali 3084 hanede 7995'i inas ve 7671'i zükûr olarak 15666'sı İslam ve 468'i inas ve 464'ü zükûr olmak üzere 932'si Rum ki cem'an 16598 nüfustan ibaret ve ab ve havası latif bir kasabadır.

Bu kasabanın eski bir kasaba olduğu ve ism-i kadimi 'Apolonya' olduğu *Kamûsü'l-A'lam*'da ve 'Firigya' kıtası biladından ma'dud olmasıyla kıtanın eskiden cenub-ı şarkisinde kâin 'Apolonya' şehri mevkiine bina edildiği ve daha evveleri "Marziyum" dahi denildiği 1317 (1900) Konya Salnamesinde muharrerdir. Lakin Ahmed Refik Bey'in *Tarih-i Umumisine* merbut haritasında 'Apolonya', 'Mısyâ' kıtası dâhilinde Marmara Denizi sahilinde ki bir mevki de gösterilmekte olmasına göre bu nisbet-i tesmiye dahi ihtimal ki Isparta gibi Apolonyalıların buralara gelip yeniden şehir teşkil etmelerinden neşet etmiş olacaktır.

Salnamede olan malumat-ı mahalliyede yine *Kamûsü'l-A'lam*'ın yazdığı bu namdaki şehirlerden dokuzuncusu, Akşehir'in garp cihetinde gösterilmesinden dolayı inde't-tahmin o mevkiin bu kaza mevkiine tesadüf etmekte bulunmasından ileri gelmiş olsa gerektir. Yoksa Uluborlu'ca beyne'l-avam buna Marziyum denildiğine dair malumat yoktur.

Kasabayı teşkil eden hanelerin bir kısmı cihet-i cenubisinde vaki Kapıdağlı nam cebelin dâmeninde, diğer kısımları da hamamlar ve çarşı ile beraber cebelin cihet-i şimalisine gelen sırtın dere içine ve bağlara nazır olan cihetlerindedir. Bağ ve bahçeleri kasabanın şimal tarafındadır. Bağlarda herkesin vasat halde birer mesken-i sayfisi vardır.

Bu kasabada asar-ı atikadan şark cihetinde harabe bir kale olup kalenin içi Hıristiyanların sekeni ve mektep ve kilisesine mahsustur. İbtida-yı fetih-ten beri sırf Hıristiyan mahallesidir. Fakat lüzum göründükçe yıkılıp taşları alına alına kapısı ve burç ve barusu hemen kalmamış gibidir. Bu kalenin suret-i bina ve inşasına dair malumat-ı tarihiyeye tesadüf olunamamış ise de Cenevizlerden kaldığını rivayet ediyorlar.

Buranın ibtida-yı fethiyle kasabanın teşkili ve din-i mübin-i İslam'ın neşri, ikinci asr-ı hicride Seyyid Battal Gazi veyahut daha evvel Hazret-i Ali Kerremallahü veçhe (s.76) radiyallahü anh zamanlarında tevessuu dahi Selçukiler vaktinde olduğu mervi ve mütevatirdir. En eski itibar olunan mevcut cami ve çeşmeler ale-l-ekser Selçukiler âsârındandır.

Hazret-i Ali Kerremallahü vecheh radiyallahü anh efendimizin teşriflerine dâll¹ olan hâl, Kabaca-i Kebir'den Tatarlı'ya giden yol üstündeki bir taşta müşarünileyhin elleri yeri bulunduğu ve Seyyid Battal Gazi'nin vürutlarında Kapıdağı'nda bulunan Dipsiz Obruk nam kuyuya ilka ve tescîn² edildiklerinin kâbiren an kâbir³ nakil ve hikâye edilmesinden ibarettir. Selçukilerin vürudu bahsinde beyne'n-nas mütedavil olduğu üzere 610 (1214) tarihinden bed' ile Konya'da icra-yı hükümet eden Birinci Alaaddin Keykubat bin Keyhüsrev zamanında guzzat-ı müslimin Senirkent cihetinden gelecek fetih ve zabta uğraşmışlarsa da su'ubet⁴ ve müşkülât sebebiyle muvaffakiyetsizliklerinden mütehayyir iken ümeradan birinin havalanan şahinini taharri ve takibe çıktığında Arap Hatice Pınarı semtinde Halkaliya doğru çaydan giden bir yol görmesi ile o yoldan hareket ve Hristiyan mahallesine nazır Hıdırlık nam mahalli karargâh ittihaz edip tabya inşasıyla oradan taarruz ve fethettikleri ve tabya mahallinin elyevm mevcut ve Top yatağı denilmekle maruf bulunduğu mervi ve mütevatirdir.

Halbuki o tarihte henüz top icad olunmamıştı. Ok ile harp olunuyordu. Mahal-i mezkûra top yatağı demek topun icadından sonra cereyan eden ve meçhul bulunan vukuata nisbetle olsa gerektir.

Kasaba hanelerinin bulunduğu dere ve tepede hane avlusu ve bahçe olmayıp yalnız Bahçe Mahallesi denilen garp taraftaki bir mahallenin biraz bahçeleri ve hane avluları bulunur. Kasaba çeşmelerine cari içilecek memba suları maksemelere kadar kanevât içinden gelir. Çeşmeler hep kale haricindedir. Bağ ve bahçeleri iskasına ve kasaba civarındaki dakik değirmenlerine mahsus başkaca şehir suyu denilen çay suları vardır. Kale derûnunda bulunanların şurbalarına mahsus suları eski sarnıçlara biriktirilen yağmur sularına ve kale haricindeki çeşmelerden taşımaya mahsus ve mütevakkıf olduğu halde muahharan Kapıdağı damenindeki bir memba'dan genişçe demir borularla hazine-i celileden tertip ve ita edilen kırk bin kuruş iane-i mahalliye dahi inzımam ederek terazi usulüne tevfikân elli sene evvel dereden geçirilip membaın mukabilindeki tepe hizasına çeşmeler inşa ve içmeye کافی memba suyu icra edilmiştir.

1 Delalet eden, gösteren.

2 Zindana koyma, hapsetme.

3 Büyükten büyüğe, intikal etme.

4 Güçlük, zorluk.

Uluborluların Abdal Besledikleri Bahsi

Kapıdağı haneler üzerine hemen sukût ediverecek gibi görünüyor, taşı sert bir dağdır. Bu dağda iki derin kuyu olup birine Dipsiz Obruk, diğerine Peynirci Obruğu derler. Dipsiz obruk pek derin olduğundan kullanılmazsa da diğerine koyuncular (s.77) ve sürü sahipleri ve ahali peynir korlar. Kış günlerinde mezkûr dağın haylûletiyle saat dörde kadar kasaba içine güneş dokunmadığı cihetle o anlarda dağı kaldırmak üzere bir takım sade-dilân ahali, şeyh kıyafetinde bir seyyah abdalı kırk gün üzüm ve badem ile besleyip nihayet büyük halkalarla kalın kalın halatlar yaptırarak seyyahla beraber halkaları çakmak ve halatları takıp dağı kaldırmak için dağa vardıklarında halkaları çakmış ve halatları takmış iseler de seyyah-ı merkum halatların uçlarını eline aldığında; “Ey ahali işte ben bu dağı arkama alacağım, götürüp Hoyran gölüne atacağım fakat siz kaldırın arkama yükleyin ben götüreyim” demesine karşı onlar da “Biz koca dağı nasıl kaldıralım” demeleriyle, “Sizin kaldıramayacağınızı ben hiç götüremem amma hele bir kere Dipsiz Obruktaki devleri çağırayım geleyim, onlara dağın köklerini kestireyim onlar kaldırırlar. Şimdi bana bir rahvan at ile keskin bir balta veriniz ki evvela devleri getireyim, sonrada dağı götüreyim demiş.” Ata binip baltayı ahz ile ref’-i cebele savaşacak yerde râkiben savuşmuş, gitmiş olduğunu el’an bu havalı halkı ve kendileri söylerler. uluborluların abdal besledikleri gibi’ tabiriyle darb-ı mesel ederler. Mezkûr dağın Isparta yolu cihetine gelen kısmına da ‘Halkalı’ derler, sa’bu’l-mürur bir beldir. Hala ‘çeken bilir Borlu belinin zahmetini kışını’ diye de diğer darb-ı mesel meşhurdur.

Kasabanın haneleri umumen toprak dam ve şimdilerde bazen kiremitli ve iki-üç kat ise de mevkiin mürtefi’ ve dik olmasından dolayı çok kere ve hele kış günlerinde lodos rüzgârı ve bora ve fırtına pek şiddetli olduğundan hanelerin üst ve orta kat kaplamaları tahtadan yapıldığında bir-iki sene payidar olamayıp parçalandığı bi’t-tecrübe anlaşılmağa tahta yerine soba demirleri ve teneke levhaları çıkarlar. Şiddetli rüzgâr estiğinde gürültüsü bayağı dehşet verir bir hal hissettirir. Bu haneler hep bir biri üstünde gibi yek-diğere muttasıl alt ve orta ve üst katların taksimatı zararsız ise de sofaları düzgün kereste ve tahtanın nedret ve gala-yı fiyatından vakit vakit bir nevi beyaz çamurla sıvanır toprak dam halindedir.

Tahta döşemeli sofa ve salon pek az bulunur. Ahalinin zükûr ve inası mütenasibü’l-aza ve kanları kuvvetli ve kırmızı çehreli ve dişleri beyaz, zarif ve terbiyelidirler.

Mahsulat-ı Arziyye ve Meyveleri Bahsi

Kasabanın arazisi vasi' ve hatta ahali-i mevcudeye bile kafi olmadığından ekserisi bağcı ve bazıları ehli sanat ve ticarettir.

Mahsulat-ı arziyesi, hınta, şa'îr, burçak, nohut, mercimek, kum darı, mısır darısı, afyon (s.78) ve haşhaş, tütün, soğan ve meyve ve sebzevâtı, kiraz, vişne, erik, mütenevvi elma, zerdali, dut, armut, üzüm, badem, kavun, karpuz, kabak, fasulye, bamya, badıncan, pırasa, lahana, turp, şalgam, pancar, havuçtan ibarettir. *Kâmûsü'l-Âlam*'da susam, pamuk husule geldiği dahi zikr olunuyorsa da yanlıştır. Susam ve pamuk görüldüğü yoktur. Armut ve elmaları sancak dâhilindeki sair armut ve elmaların envaından ziyade ve cümlesine faik ve müreccahtır.

Kazanın mülhak kurâsı, garben İlegidağı ve şimalen Dere, İnhisar, Kabaca-i Sağır, Beyye, şarkan İlegöp, Senirkent, Kabaca-i Kebir, Yassı Vıran, Göreme, karib, Abdülcabbar karyeleridir. Karib ve Abdülcabbar karyeleri merkez-i kazaya 20 kilometre mesafede bulunan Hoyran nahiyesinin Genceli karyesiyle hem-hudud ve göle yakın olduğundan sahil cihetinde sazlık yaparak bu cihette susam ve pamuk husulü memul ise de tecrübe etmemişlerdir. Bu sebepten bu iki karyenin havası vahimcedir. Kabaca-i Kebir karyesi dahi bunlar hizasında ise de vahamet-i havası diğerleri kadar değildir. Ahalisi umumen zürra' ve koyuncu olup bazen civarlarında kâin Genceli saydgahı¹ denilen mahalden balık sayd ve o havalide ve Isparta'da fûruht ederler. Pek az kıl ve yün karışık iplerden küçük kilim ve çul ve çuval ve heybe dokurlar.

Bu karyeden Karahisar-ı Sahip Sancağı'na mülhak Dinar kazası dâhilinde kâin Dombay Ovası nam badiyedeki Türkmen köylerinden Tatarlı karyesine giden kuru yolunda büyücek bir taş olup bu taşın üzerinde iki taraflı beşer parmaklı iki el ve kol yerleri bulunduğu yukarılarda zikr olunduğu üzere buraların ibtida-yı fetihde Hazret-i Ali Kerremallahü vecheh radiyallahü anhin mücerred izhar-ı kerâmet buyurdıklarına dâll olmak üzere mücahidinin müruruna mani görünen mezkûr taş yoldan kenara çeki verdiği ve işte o zaman mübarek ellerinin kollarının eseri taşa kaldığı cihette o vakitten beri mezkûr taşa 'Ali Taşı' denilmekte bulunduğu ve halâ mevcut olduğu mütedavil elsine-i enâm olan hurafi kelimelerden ise de bu hal İstanbul'da cenab-ı Fatih'in Ayasofya'ya ilk duhulüne garp ciheti mer-

¹ Av mahalli.

mer sütunlarından biri üzerinde de kerâmeten vaki olduğu İstanbul'ca dahi mu'tekad ve mervî hâlâtta olduğu malumdur.

Beyye karyesi Dombay Ovası nam Türkmen köylerini Uluborlu kazası köyleriyle fasl ve tahdid eden Koru Dağı dâmeninde olup âsâr-ı atıkadan bazı kabartma resimli taşlar parçaları ve mezarlar karye-i mezkûrda zuhur etmekte bulunduğu gibi bi't-tesadüf görülen sim ve nuhâs¹ meskûkât-ı atıkadan istidlâlen Beyye'nin 'Selefkiyyân' hükümetleri zamanında bir makarr-ı emaret veya kralı olduğunu ve asıl Pisidya diye bu mevkiye denildiğini nakil ve rivayet ederler.

Nakdu't-Tevarih'te dahi milattan üç yüz otuz üç sene mukaddem İskender'in zabt ve istila ettiği beyan olunan Karahisar ve Pisidya nam memleketlerden Karahisar ve Beyye karinesiyle rivayet-i (s.79) vakayı teyyiden Pisidi hakikaten burası demek oluyor. Çünkü *Kamûsü'l-A'lâm*'da Pisidya Anadolu'nun bir hıttâ-i kadimesi olup Hamidâbad ve Burdur cihetlerinden ve Teke'nin şark-ı şimal kısmından ibaret olmakla şarken isavriya yani Hadim, Karaman ve Kilikya yani Adana ve cenûben Pamfilya yani Antalya ve Alanya ve garben Likya, yani Menteşe'nin kısm-ı cenub-ı şarkisi ve şimalen dahi Firigya yani Kütahya ve Karahisar-ı Sahip hududlarıyla mahdûd olarak gösteriliyor. Bu karye de bu hudud içinde bulunuyor.

Bu cihetten Pisidya yahut Pizidya kıtasının makarr-ı hükümeti begi olmak ihtimalden hariç görülememektedir. Dere ve İnhisar ve İlegidağı ve Kabaca-i Sağır karyeleri bağlık, bahçelik birer ufak karyelerdir. Senirkent, Yassıviran ve İlegöp ve Kabaca-i Kebir karyeleri kazanın kurâ-i cesime ve meşhuresinden olduğu ve bir aralık yalnız Senirkent, Yalvaç, Hoyran kazasına merbut bulunduğu halde 1296 (1879) senesinde Garip, Abdülcabbar, Göreme, İlegöp ile beraber Senirkent, merkez-i nahiye olmak üzere müceddeden bir nahiye teşkil ve Isparta'ya rabt olunarak birkaç sene sonra yine Uluborlu'ya rabt ve ilhak edilmiştir.

Bu cedid nahiye bin beş yüz otuz yedi hanede ve dört bin beş yüz yirmi üç inas ve dört bin iki yüz altmış ikisi zükûr olarak min haysü'l-mecmu sekiz bin yedi yüz seksen beş nüfusu havidir. Kaza arazisinin aksa-yı hudud itibarıyla mesaha-i sathiyesi garbdan şarka doğru tûlen otuz ve arzen onbeş kilometre kadardır. Cibal ve tilâli² çok ve ahaliye nisbetle kabil-i ziraat arazi-

1 Bakır, bakır para.

2 Tepeleri, kümeleri.

si az olan saha-i mevcude bütün bağ ve bahçe ve tarla olarak mezru' bulunup dağlardan başka gayri mezru' mahal ve vasi' mera ve otlakları ve dağlarında pürnal, çalı, kekik otundan ma'ada orman ve eşcar-ı kebiresi yoktur.

Ahali kereste ve mahrukat için daima Keçiborlu ve Barla nahiyeleri ormanlarına muhtaçtırlar. Yalnız Yassıviran cihetinde yeni peyda olmuş ve korunmuş biraz orman vardır.

Köyler ve Senirkent nahiyesi merkez-i kazaya birer-ikişer ve Beyye ve Kabaca-i Kebir, dört saat mesafede olduğu misillü merkez-i vilayet olan Konya kırk beş ve Karahisar on sekiz ve Yalvaç Kasabası on dört ve Keçiborlu altı ve Aydın-Eğirdir şimendiferinin Uluborlu cihetine ait Çapalı istasyonu üç saat mesafededir. Uluborludan Yalvaç, Karaağaç tarikiyle Konya'ya, Sancar ve Şeyhler derbendi tarikinden istasyona araba ile gidilir, gelinir.

Ehl-i Sanayi Bahsi

Uluborlu-Isparta şosesi İleygıdağı ve Eşek Alanı cihetinden Keçiborlu tarikiyledir. Kazanın Isparta'ya en kestirim atlı ve yaya yolu Isparta'nın mülgâ Gönen nahiyesi üstündeki Yuvadca, Yuvadya yaylası ve Belkavak derbendi denilen iki tarikle Uluborlu belindedir. Kasabanın ehli sanayii, terzi, kunduracı, papuççu, berber, dülger, demirci, kalaycı, hallaç gibi ihtiyacı mahalliyeye ait bazı sanatkârlarla tüccarı dahi İzmir'den getirdikleri emtia-i ecnebiyyeyi ahaliye satmak ve afyon ve yapağı ve badem misillü emtia-i dâhiliyeyi alıp İzmir'e götürmek ve Aydın cihetinden getirdikleri pamukları dulup yapmak¹ ve satmak yollarını takip edenlerden ibaretir.

Senirkent ovası bütün üzüm bağı ve badem eşcarı mağrûsatını muhtevi olup Senirkent ve İlegöp ve Kabacalar bağlarındaki üzümler kurutulur. Memalik-i mütecavireye epeyce mühim ihracatı vuku bulur. Bu kuru üzümlerin (s.80) nevi ve nefaseti Çal kazası derecesindedir.

Senirkent kasabasında kadınlar ekseriyetle yerli pamuk ipliklerinden kaba, saba, mütenevvi' alaca ve bez ve peşkir ve hamam takımları ve bazen büyücek kilim dokurlar. Mensucat-ı vaktalarını evvel' be-evvel umumiyetle kendileri kullanarak emtia-i ecnebiyeye o kadar heves etmezler. Tasarrufata riayetleri her yerden ziyadedir. Bu sebeplerden bu yeni nahiyenin tüccar ve servetdârı kaza merkezinden çokçadır.

¹ Çile haline getirmek, kelep yapmak.

Senirkent'te İlegöp'te bir-iki tekkeye müntesib tarik-i nazenîn erbabı da vardır. Bağcılar, bahçeciler tarâveti¹ zail olmayan mütenevvi² meyvelerini ci-varlarındaki Türkmen ve Yalvaç'ın Hoyran köylerine götürüp buğday ve arpa ile mübadele ederler. Hayvanâttan koyun, davar çokça bulunur.

Davarların dağlardaki kekik otunu ve pürnal yemelerinden etleri sair kazalara nisbetle güzel ve lezzetli ve arılarının nafi³ çiçeklerden yaptıkları ballar dahi güzel kokulu olur. Hatta en meşhur ve kendilerince vesile-i iftihar olan Banak dedikleri bir nevi et yemeğinin başka mahalde başka etten başka sudan yapılması mümkün olamayacağı ve bu lezzet bulunamayacağı makam-ı sitayiş ve tefehhurda beyenlerinde söylenilir. Bu da eti güzelce pişirip kaynatarak suyula ma'an pişkince yufka ekmeği üstüne dökmekten ibarettir.

Umumen yedikleri ekmekler fırın ekmeği olmayıp her gün sacda yapılan yufka ekmeğidir. Çarşılarında pide çıkaran ve mayalı ekmek yapan birkaç fırın da vardır. Yolcu ve gurebadan bulunan misafirler bunlarla intifak ve izale-i cû⁴ ederler.

Son zamanlarda halıcılık sanatına heves edenler ve Hıristiyanlar da epeyce ileri gidenler bulunduğu gibi on seneden beri gülistanlar tesis ve gülyağı taktir edenler de peyda olmuştur. Ahali beher sene Mayıs içinde bağlara nakil edip Teşrinievvel gayesine kadar kış azıklarını orada tedarik ve imade ve her nevi sebze ve yemişlerin kurularını bağlarda tehiyye ederler. Pekmezlerini yaparlar. Kuru yemişlerden bir-iki nevi erik ve armut vardır ki yemeği, hoşafı gayet güzel olur.

Maa nahiye kazanın kurâ-i mülhakası haneleri Senirkent cihetinde taş ve kerpiçten yapılmış duvarlarla fevkânî ve tahtanî ve önleri açık ve bağlara nazır toprak damdır.

Merkez-i nahiyenin 50-60 dükkân ve mağazayı havi çarşısında haftada çarşamba günleri pazar ikame olunmakta olduğu gibi merkez-i kazanın da 150 kadar dükkân ve mağazayı muhtevi çarşısında perşembe günleri pazar küşad ve etraftan gelen pazarcılar ahz ve ita ederler. Ekser levazım-ı beytiye ve intiâş bu günlerde alınır. Pazarın gayri günlerde her aranılan bulunmaz.

Bahçe mahallesinden ma'ada kasabanın mahâllat-ı sairesi sekenesinden ekserisinin bağlara göç ettiklerinden sonra kasabada dışarıdan gelen

1 Tazelîği.

memurından başka kimse bulunmadığı ve bazı memurların da bağ ve bahçe isticarıyla nakil ettiği cihetle muhafaza-i memlekete bekçiler konulur. Emakin-i askeriyyenin bağlar cihetine yapılmasından dolayı bağların ‘musluk’ denilen mevkiine yaz-kış oturulacak yerli meskenler yeniden inşaasına başlayanlar da vardır. Bâd-ı bu’din¹ kasabanın bağlar cihetine yeniden teşkili tasavvurunda dahi bulunuyorlar. Merkez-i kazadan gayri nahiye ve kurâda yerli Hristiyan sekine-i kadimesi yoktur.

Beyye cihetinde köfke taşından daha yumuşak bir nevi beyaz taş madeni olup bade’l-ihraç taraklandıkça sertleşir. Merkez-i kaza ve nahiye hanelerinde alt kat döşemelerine, bahçeler havuzlarıyla dutlar altına ve merdiven karşlarına ferş edilir. Dutların olmuşları bu taşlar üzerinde kuruyup kuru üzüm gibi şita’en yenilir. Yaş dutlardan pekmez de yapılır. Kavun, karpuz, pancar, turp, şalgam gayet iri ve kesretli husule gelir. Kasaba bağlarında bahçelerinde taze yemek için mütenevvi üzümler bulunur. İlegöp üzümlerinden Hıristiyanlar şarap da yaparlar. Çok kuvvetli ve safi ve kıymetlidir.

Pazarda kullanılan kilenin iki şiniği bir ölçek itibar edilir. İstanbul kilesinin nısfı demektir. Şimdilerde ekyâl-i cedidenin çifte şiniği bir ölçek hükümdedir. (s.81)

Yalvaç Kazası

Yalvaç Kazası Isparta’nın seksen kilometre şark-ı şimâlisinde Karaağaç ve Uluborlu kazalarıyla merkez-i vilayete mülhak Akşehir kazasına civar ve hem-hudud olup otuz altı mahalle ve otuz yedi karyede kâin 5161 hanede 12347 inas ve 11981 zükûr olarak cem’an 24328 nüfus ve iki yüz altmış bini mezru’ ve kırk bini hali ve gayri mezru’ ki cem’an üç yüz bin dönüm araziyi havi basit bir ova üzerinde vaki ve sath-ı bahirden dokuz yüz metre mürtefi’ ve ab ve havası latif ve nafi’ bir kasabadır.

Kasabanın haneleri, bahçeleri arasında yek-diğere gayri mülâsik parça parça ve üzerleri toprak puşide dam ve duvarları kerpiç olarak ekseriyetle kavak ağacı kereste ve tahtalarından ikişer kat yapıp her hanenin ön veya ardında veyahud yan tarafında vasi’ bahçeleri bulunur. Bahçesiz ve yek-diğere bitişik haneler pek azdır. Hariçten ve uzaktan bakıldığı zaman bahçeler arasında on-on beş bin haneli cesim bir şehir şeklinde görünüp miyah-i cariyesi kesirdir.

¹ Hayli zaman sonra, neden sonra.

Gerek kasaba derûnundaki bahçelerde ve gerek çeşmelerde cereyan eden su Akşehir'le Yalvaç arasında ve kasabanın şimal-i şarkisinde vaki ve sath-ı deryadan bin yüz elli metre mürtefi' ve bu havalice meşhur bellerden Akşehir beli denilen dağın civarından nebe'an ederek kasabaya bir saat kadar mesafede bulunan Hisarardı karyesine ve oradan çeşme suları kanevâtle ve bahçe suları açıktan müteaddid harıklarla Yalvaç'a gelir. Derûn-ı kasabada bazen kuyu hafr edenler bazı mahallatta güzel su bulmuş ve çıkarmış iseler de kuyuya ihtiyaç olmadığından kuyu suyu hemen yok gibidir. Kazanın suret-i teşkiline dair bizim müracaat edebildiğimiz kitaplarda malumat-ı tarihiye görülemeyip beyne'l-halk 'Kolonya', 'Kazarya' namıyla Manisa prensleri tarafından bina edilmiş ve kurûn-ı vüstâda ehl-i salib muharebatı sebebiyle Pisidyâ Antakya'sı ve daha sonra Küçük Antakya namıyla şöhretyâb olmuş olduğu menkul ve mütevâtîr ise de Hisarardı karyesiyle kasaba arasında âsâr-ı bâkiyesi hâlâ mevcut ve meşhud kemerlerle harabe kale yerlerine ve kale içinden çarşıya kadar gidilip gelinmiş olduğu rivayet edilmiş bir tünelin parça ve yıkıntularına bakılırsa bu kasaba su terazisinin icadından evvel kemerler üzerinden kale derûnuna su getirilmiş eski bir memleket olduğuna şüphe yoktur.

Bu yazılarımın vücuda gelmesine sebep olan esbak Konya Valisi İngiliz Said Paşa merhumun kaza-i mezkûru teşriflerinde eşraftan Yusuf Bey'in hanesi duvarında gördüğü bir taşta mahkûk yazıdan kasaba-i mezkûrun 2700 sene evvel (s.82) Romalılar tarafından bina ve teşkil edildiğini paşa-yı müşârünileyhle maiyyetlerindeki ayandan İlgin'da medfun müteveffa İngiliz Ali Bey ve bazı memurin-i fenniye söylediklerini mir-i mumaiyleh hikaye etmiştir. Vakıa ebniye duvarlarında ve kabristanlarda eski Rumca yazılı ve kahrtma resimler el'an görülmektedir. Fakat su terazisinin icadı Hazreti İsa Aleyhisselamdan iki yüz sene sonra olmasına ve mezkûr kemerlerin terazi usulünün ihtirâından evvel yapılmış bulunmasına göre İsevilerin zamanında sekiz-dokuz yüz senelik mevcut ve mamur bir memleket demek olup Rumca yazılar ibtida-yı asr-ı milad sıralarında olsa bile her halde yine yirmi asırlık bir kasabadır.

Romalılar zamanında Pisidyâ hıttasının ibtida Pamfilya ile beraber olup badehu ayrıca bir eyalet itibar edildiğine Antohya Arpisdidyam denilen Akşehir'in merkez itihaz edildiği bazı âsarda görülmüne ve kazanın Akşehir'e civariyeti ve hem-hudud bulunmasına nazaran bu kayıd beyne'l-halk Pisidyâ Antakya'sı veyahut Küçük Antakya denildiği rivayetinin esasını teşkil ediyor, demektir. Hal-i hazırda mevcut âsar-ı İslâmiyeden, eski addo-

lunan cevâmi' vesairenin bina ve inşası ise bu havalinin sair mahallerde olanları gibi Selçukilerin eserlerindedir. Hatta kazanın Yalvaç ismiyle tesmiyesini âl-i Selçuk ecdadından birinin ismine nisbet ettikleri mervidir.

Kazanın ahali zükûr ve inas gayet iri vücutlu güçlü, kuvvetli kimseler olup maişetleri ziraat ve ticaret ve sanata münhasırdır.

Ezcümle sanat-ı debağat meşhur ve debbağhanesi güzel gön ve kösele çıkarmakla marufdur. Kurrâsında dağlarında palamut eşcar ve mahsulü kesretli ve yakacakları odunları bile Hoyran cihetinin palamut dağları ağaçlarından kat' ve nakil edilmekde bulunduğu halde memleketlerinin terakkiyat-ı arziyye ve sınaıyyesinden istifade ile kesb-i servet ve gınâ edecekleri yerde eski sanat ve ticaretlerini tedenniye uğratmışlardır. Bu cihetle şimdilerde san'at-ı debağat da metruk ve muattal hükmünü almıştır. Bahçelerinin kenarlarında ekseriyetle kavak eşcarı ve kırlarda cereyan eden nehirler, çaylar kıyılarında söğüt ağacı mağrusdur. Bütün keresteyi bunlardan yaparlar. Çam ve katran keresteleri az bulunur. Her nevi meyveleri ve bahusus 'Sofular eriği' namıyla bir nevi güzel erik bulunur ki kurusunun yemek ve hoşafı pek iyi olur.

Yemiş için harice muhtac olmazlarsa da üzüm bağı yapmadıklarından üzüm ve pekmez için Kuyucak karyesine ve Genceli ve Senirkent üzümçülerine (s.83) arz-ı ihtiyaç ederlerken kırk sene evvel Kıbrıslı Kaymakam Tevfik Bey'in zaman-ı memuriyetinde Isparta da gördüğü yeni bağlar garsiyâtından numune ittihaz ederek ânifü'z-zıkr köhne kemerler sistemindeki bayırlara her mahalle ahâl-i muktediresini mükellef tutarak cebren birkaç bin dönüm asma çubuğu gars ettirmiş ve ahaliyi üzüm ihtiyacından da kurtarmıştır. Şimdi o cabbara duacı oluyorlar. Keşke daha menfaatli başka şeyleri de döve döve yaptırsa idi de bugün fevâidini görmüş olsaydık diyorlar.

Sebzevatın envai ve bamya ve badıncanın (patlıcan) pek iyi ve lezzetlileri husule gelip bir nevi biber gayet güzeldir. Turşuluk için Isparta'ya Konya'ya kadar sevk ve celb olunur.

Tenavül ettikleri lahmleri, erkeç eti ve ekmekleri mayalı fırın ekmeği ve çâr-pa hayvanatı; esb, ester, deve, merkep, damızlık dişi ve çift için erkek camız ve manda ineği ve kara sığır cinsinden öküz ve inek olup çok bulunur. Hind tavukları, kazlar, ördekler de mebzuldür. Kış günlerinde ekseriyetle tavuk yemeklerinin envainı yaparlar, yerler. Bal mahsulü dahi çok olduğundan taze peynirden bir nevi peynir baklavası yapılı ki ta'mı, lezzeti kaymak-

lı baklavaya faikdir. Hayvanâtta at, kısrağ cinsi ve adedi de sair yerlerden ziyadedir.

Cündiliğe, değnek oyunlarına, manda, deve güreşlerine merakları vardır. Biraz mürtefi' ve debboy civarı olan Görgü mahallesiyle o silsiledeki mahâllat-ı sairede sivrisinek ve şiddet-i hararet görülmezse de çarşıya yakın Saray mahallesindedir. Debbağhane semtinde bazen sivrisinek alay gösterip fakat korkunç sıtma hastalığı yapmaz. Serin rüzgarlar daima eksik değildir. Kışın şiddeti dahi civarı mahallerden ehvendir. Hanelerde, bahçelerde mevziyât ve haşerât mühal ki yok gibidir. Fareleri dahi küçüktür.

Kazanın Kurâ-i Mülhakasıyla Hoyran Nahiyesi Ahvali

Kazanın kurâ-i mülhakası, Manarga, Gelegermi, Örkenez, Çetince, Akçaşar, Bahtiyar, Altıkapı, Kuyucak, Gemen, Hüyükli, Terziler, Elbengi, İleyi, Eğirler, Surk, Söbü, Sücüllü, Köstük, Yarikkaya, Ağap, Sağırlar, Körküler, Ayvalı, karyelerinden ibarettir.

Hisarardı mahallesi karye şeklinde ise de kasaba sularının membana yakın mevkiinde bulunduğundan değirmenler, bostanlar o semtte olduğu gibi, kurâ-i mülhakanın her birinde kesretli sular, bağlar, bahçeler, değirmenler vardır. Hüyükli karyesinden bir nehir cereyan edip orayı iska eder. Ahali-i kurâ umumen rençper ve kiracı ve duvarcı, bağcı, bahçecidir. Ziraat ve mahsulât ve sebzevât ile taayyüş ederler. Köylerde de at meraklısı, cirid oyunları, manda güreşleri yapan ve yapıran çokçadır. (s.84)

Yağcılar, Eyublar'dan galat Ayıplar, Kurusarı, Akçaşar, Tokmacık, Gazyeri, Tırtar, Genceli, Aşağı ve Yukarı Kaşıkara'lar, Kundanlı, Gökçeli, Kırkbaş, Mısırlı, Celebdaş karyelerinden müteşekkil ve kasabanın semt-i garbisinde vaki Hoyran nahiyesinin merkezi Kundanlı karyesi olmak üzere nahiyeye merkezinde çarşı ve daire-i hükümet ve sair mani-i Emirye bulunmadığından dolayı müdür ve katip ve naib vekili seyyar suretinde ifa-yı vazife ederlerken yirmi sene evvel Kundanlı'ya birkaç odalı bir hükümet dairesi yapıp merkezîyet tespit kılınmış ise de bu nahiyeye ahli esasen aşayir-i seyyare mizac ve mesleğindedir. Şimal cihetinde Karahisar-ı Sahib sancağına mülhak, Dinar kazası kurâsından ve 'Türkmen' köyleri vardır.

Mizac ve meslekçe yek-diğere benzerler, bunlar da adeta Türkmen demekdirler. Kadınları güzel kilim dokurlar. Dokudukları kilimler sancak ha-

valisince pek meşhur ve dayanıklı ve epeyce kıymetlidir. Genceli karyesiyle Gazyeri, Eğirdir gölünün bir ciheti demek olan Hoyran gölü sahilinde olduklarından havaları vahim ve adamları mariz ve sakimdir. Kundanlı ve Kaşıkara'nın havaları dahi o kadar iyi değilse de ahalisinin sayfen yayla mahallerine ve korulara gidip gelmeleri sayesinde cesur ve cümdü ve pehlivan adamlar çok bulunur. Genceli karyesi dahi gölün çok defa köy içine kadar suları tecavüz etmesinden dolayı civarı bataklık yaparak havaca vahimdir. Sıhhati dürüst ve çokca yaşar kimseler az görünür. Bu yakın zamanlarda köyü daha yüksek bir mahalle kaldırmak emel ve teşebbüsünde buldukları halde muvaffak olamamaktadırlar.

Bu nahiyeye ahalisinin de at ve silaha merakları ziyadecedir. İyi ve cins atlar yetiştirirler. Elbise-i milliyeleri karlılarının dokudukları yün ve kaba dokumalarla, Senirkent alacası ve yerli pamuk bezi ve 'postal' denilen bir nevi ayakkabı ve zıbın ve cepken dedikleri kısa üst mintanlarından ve kırmızı fesda ibarettir. Kadınlarında mestûriyet şehirliler şeklinde değildir. Onlar da adeta inip binmekte ve haric-i hane işlerini görmekte yarım erkek sayılırlar. Ekmekleri her gün yaptıkları mayasız yufka ekmeğidir. Koyunları, mandaları, sağmal inekleri çokdur. Mühimce yapağı, peynir, yağ, yoğurt çıkarırlar. Civar kazalarda Pazar yerlerinde satarlar. Bunları ve afyon almaya köylerine hariçten tüccar da gelir. Epeyce ziraatleri dahi vardır. Tarz-ı maişetleri pek sadedir.

Nahiyenin garp ciheti Senirkent ve şimal ciheti Bolvadin kazası mülhakatından Donbay Ovası civarında Akharım, Arizli, Geneli vadisidir. Dağları bütün palamut ve bazen çam ve katran eşçarıyla müzeyyen. Nahiyenin akar suları olmadığından bazı karyelerinde birkaç çeşme suyu var ise de ekseriyetle kuyu suyu ile idare ederler. (s.85)

Arazinin Kuvve-i Nabitesiyle Ahalinin Tarz-ı İdare ve Sanatları

Diğer mahallere nisbetle arazi kuvve-i nabitece vasat derecede olup mahsulat-ı arziyesi buğday, arpa, mısır darısı, kum darı, nohut, mercimek, fink, aleften ibarettir. Tuyûr-ı istiyâdiyesi¹ başlıca kaz, yaban ördeği, toy, keklikdir. Kekliğin süt beyaz bir nevi vardır ki bu nahiyeye dağlarıyla hem hudud Senirkent nahiyesi cibalinde bulunur. Başka yerde görülmediği yoktur. Otuz sene evvel bir çift beyaz keklik diri tutturulup sultan-ı

¹ Av kuşları.

mahlu' Abdülhamid Han Hazretleri'ne takdim olunduğunda ziyadesiyle mahzuziyet-i seniye'yi mucib olmuştur. Şitaen tavşan, tilki, canavar saydı dahi çok olur.

Kazanın heyet-i umumiyesiyle arazinin kuvve-i nabitesi yek-diğerinden pek az farklı olarak Hüyükli karyesinden cereyan eden nehir, Yağcılar, Eyüblar, karyeleri ve civarı ovasını iskâ edip her cihetinde afyon mahsulü ziyadecedir. İzmir'den, Isparta'dan civar mahallerden afyon, haşhaş alıcısı çok tacir gelir. Mühim mübayaatta bulunurlar. Kazanın hiçbir tarafında yerli ve meskûn nüfus-ı gayrimüslime yoktur. Sekine-i mevcude sırf İslam'dır.

Hoyran'ın Tırtar karyesi her ne kadar yerli iseler de hayme-nişin halinde yaşarlar. Sünniyü'l-mezhebdirler. Diğer mahallerdeki tahtacı aşireti ve Kıpti gibi meslek ve ayin-i mahsusları yoktur. Seyyar suretinde gelen elekci taifesi Ermeni mesleğine sâlik ve ekserisi hiçbir meslek-i dînîye mensup olmaksızın çingene meşrebdirler. Zürrân muhtaç oldukları kalburları, elekleri bunlar yaparlar, satarlar.

Merkez-i kaza Konya'ya otuz, Akşehir'e sekiz, Eğirdir'e on beş, Uluborlu'ya on dört, Isparta'ya yirmi bir, Karaağaç'a altı, Karahisar'a yirmi dört saat mesafededir. Akşehir'le Yalvaç arasındaki 'bel' gayet dik sa'bu'l-mürur olduğundan kış günlerinde karın kesretinden aylarca gidilip gelinmez. Yalnız yaz günlerinde birkaç mah mürur ve ubur vaki olabiliyor. Örkeniz karyesi cihetinden Akşehir'e araba işler bir kısım şose vardır. Yalvaç'tan Karaağaç tarikiyle Konya'ya ve Uluborlu tarikiyle Isparta'ya gidilir, gelinir, araba yolu var ise de şose değildir.

Merkez-i kazanın iki yüz elli kadar ahşap dükkân ve mağazayı havi oldukça münasebetli bir çarşısı olup haftada Pazartesi günleri pazar ikame olunur. Pazarda kazanın her tarafında kullanılan kile, İstanbul kilesinin bir buçuk kilesi bir Yalvaç kilesi itibarındadır. Afyonun iki yüz elli dirhemi kadimen bir çeki itibarıyla muamele ediliyor olduğu halde son zamanlarda okka itibarı tercih ve iltizam edilmiştir. Ticaret ve sanat erbabı ihtiyacat-ı dâhiliyeye kâfi her nevi ayakkabı ve elbise dikecek ve yapacak ve demircilik ihtiyacını def' edecek kadar mevcuttur. Eski usulde yünden keçe tepen ve yapanlar da vardır. Halkın kıyafet-i milliyeleri ve kadınların şekl-i telebbüsleri tarz-ı kadiminden pek de bozulmamıştır. Esnaf ve avam takımı ebânî sarık sarınır ve acem şalı kuşak kuşanır ve Halep ve Şam çetarilerinden uzun entari ve cüb-

be ve kış günlerinde çuha şalvar giyerler. Bu son zamanlarda hükümete intisap edenler bazen palto, pantolon giymişlerdir. (s.86)

Karaağaç Kazası

Karaağaç kazası öteden beri Karaağaç-ı Yalvaç demekle maruf ve Isparta'nın cihet-i şarkisinde livaya yirmi üç ve merkez-i vilayet olan Konya'ya yirmi yedi saat mesafede kâin yedi mahalle ve maa nahiye Afşar kırk altı pare kurâyı havi 4300 hanede 9449'u inas ve 10234'ü zükûr olarak cem'an 19683 nüfus-ı müslimeyi cami ve sath-ı bahirden dokuz yüz elli metre mürtefi' bir kasabadır.

Bu kasabanın suret-i teşkiline ve eski haline delâlet edebilecek âsârdan yalnız Cami-i Kebir ittihaz edilen 'Fatih Sultan Mehmed Han-ı Gazi' Hazretleri Cami-i Şerifinin duvarındaki taşta mahkûk yazıdan bunun da Selçuklular zamanında fetih ve inşa olduğu ve mezkûr yazı 682 senesinde Hülagû'nun oğlu Ahmed Han tarafından Azerbaycan'da katledilen Gıyaseddin Keyhüsrev-i Salis ibn Rükneddin Kılıçarslan namına 680 senesi yazıldığı anlaşılıyor ve bir harap mescid-i şerifte dahi Emir-i kebir Yusuf tarafından mescid-i mezkûr bina olunup, 759 Receb-i şerifinin evâilinde hitam bulunduğu muharrerdir. Ve hamam kapısı üstünde de 766 senesi vardır.

Daha sonraları tutulan birkaç yüz senelik sicillât-ı atika ve vesaik-i şer'îye ile elde görülen bazı berevât-ı şerife ve ferâmin-i âliyyede gâh 'Karaağaç karyesi' kâh 'Karaağaç nahiyesi' cümleleri münderec bulunmasına bakılırsa, ibtida-yı teşkilinde karye ve sonra nahiye imiş. Nihayetde de kaza olmuş yahut Selçukilerden evvel mamur ve cesîm bir mahal olduğu haldemuahharen harap edilip zaman-ı Selçukiyânda yeniden karye suretinde bina olunmuş olmak gerektir ki kaza-i mezkûr ahâlisinin aslı 'Saçı karalı' aşiretinin 'Tüller' mahallesi halkından ibaret ve bir zaman seyyar ve sayfen kasaba civarında hayme-nişîn-i istikrar aşiret iken git gide iskân olunmaya rağbet ve muvafakat etmiş ve ol veçhile kaza-i mezkûrda temekkün ve temeddun eylemiş oldukları beyne'l-halk rivâyât-ı mütavâtiredendir¹.

Kasaba, düz ovanın ortasında havası gayet güzel olduğu halde akarsuyu bulunmadığından kasaba içinde bahçe ve eşcar-ı müsmire ve gayri müsmire yoktur. Ahâlinin ve hayvanatın şurblarına mahsus suları kuyulardan çı-

¹ Ahali-i kasabanın bir kısm-ı mühimmi de civarda kâin bazı kurrâ-i münkarıza halkından oldukları ahiren alınan malumat-ı mevküfedendir.

karılır. Mevki icabınca birkaç metre kazıldığında hemen su çıkar. Hatta çok defa defn-i emvât için hazır edilen kabirlerde bile su zuhur ettiğinden dolayı kadem-haneleri kuyu kazılmak suretinde veyahut lağım ile başka tarafa (s.87) aktarılmak tarzında inşa olunmak mümkün olamadığı cihetle bir takım ahırlar içinde yapılmak misillü ahval-i müşkülü sebebiyle daima taaffün¹ eksik olmaz ve nezafet ve taharete de hakkıyla ihtimam edilemez. Bu sebepten olmalı ki ahalinin çoğu enfiye çekmeye mübtelâdır. Lakin zükûr ve inas sekene-i memleket iri vücutlu oldukları halde susuzluktan çehreleri biraz sarı ve benizleri uçuk gibi görünürler².

Bir aralık Yahya Çelebi namında bir zat kanevâtla derûn-ı kasabaya biraz su getirmiş ve çarşıya ve bazı mahallâta yedi-sekiz çeşme yapmış ve yirmi sene evvel bu sudan çarşı içinde bir de şadırvan vücuda getirilip mümkün mertebe tehvîn-i ihtiyaca hizmet edilmiş ise de umum ahaliye kâfi olmaması ve hem de ahalinin her biri hanelerinde bulunan müteaddit kuyular sularını içmeye alışkan bulunması sebebiyle suya o Derece merak etmemeleri yüzünden ale-l-ekser kuyu suyu şurb ve istimal ederler.

Kasabanın şark-ı şimalinde bir saat mesafede kâin Çarıksaray karyesinden kış günlerinde ve evvel-baharda cari olmakta bulunan çay suyundan yaz günlerinde dahi biraz su getirmekle derûn-ı kasabada nezafet ve taharete himmet etmek ve bağ ve bahçe ve eşcar yetiştirmek mümkün olduğu halde ahalinin kısm-ı küllisi zürra' olduğundan çift hayvanâtı ve damızlık manda ve inekler ve koyun sürüleri her akşam meradan hanelerine geldiği cihetle bostan ve sebzevat ve eşcar-ı müsmire ve bağ ve bahçe yetiştirmelerine bu hal mani addediliyormuş. Mamafih kenar-ı kasabada başkaca ve etrafi 'mühre' tabir ettikleri çamur duvarlarla muhriz³ biraz bağ ve bahçe ve eşcar-ı müsmire yetiştirenler de vardır.

Kasabanın kible canibinde üç kilometre kadar mesafesi olan Kızıldağ nam mahalde bir miktar güzel su nebean eder ve ahali tenezzüh ve tebdil-i hava ve istişfa için oraya gider ise de mezkûr suyu dahi kasabaya götürmek üzere birkaç defa teşebbüs ettiklerinde her birinde birer mania zuhur ederek bununla umum ahali o dağda medfun denilen bir zatın bu hale rızası ol-

1 Çürüyüp kokma, kötü koku çıkarma.

2 Bazı muktedit memurîn-i idare gayretiyle husule gelen tanzimat-ı ahirede def'-i ufûnete muvaffakiyet hasıl olduğu ve bu cihetle enfiye istimali mecburiyeti kalktığı ve ahali-i haziranın isfirâr-ı veçhi kalmadığı son keşfiyat ve müşahedâta anlaşılışıdır.

3 Elde eden, kazanan.

madığı ve membaında bitmiş kebir bir katran ağacının dahi mukaddesiye-ti zu'm-ı batılında bulduklarından teşebbüsât-ı vakı'ayı takipten sarf-ı nazar etmişlerdir. Halâ o dağ ormanlarından ve kebir ağaç civarından ağaç kesmezler ve kestirmezler. Meğerki köprü ve cami ve medrese gibi hayrat ve hasenat için ola. Bu zu'm-ı batılın ekser kasabât ve kurâda ve hatta büyücek şehirlerde öteden beri yerleşmiş kalmış bir itikat olmasından birçok terakki-lere mani olmak mukabilinde yalnız bazı ormanları amiyâne tahripten kurtardığı dahi münker değildir. (s.88)

Merkez-i Kaza Kasabası Hanelerinin Şekl-i Binası ve Kurâ-i Mülhakası

Kurâ ve kasabâta yakın herhangi bir orman kıt'a-i cüz'iyesine tesadüf ediliyorsa da behemehal orada ve civarında medfun bir zat-ı kudî sıfatın merkadi veyahut kebir bir ağacın mukaddesiyeti tesirât-ı maneviyesi havfından o kıt'adan kerestelik ağaç ve odun kesmek enva-i ibtilâ ve muhatarâtı intac edeceğine itikad olunmak sayesinde tahripten kurtulmaktadır. Böyle yerlerdeki birkaç yüz senelik büyük ve çınar ve çalı ağaçlarına da bir de ziyaret adeti munzam olup her murad için adaklar, nezirler yapmak, ağacın köküne üç, ya beş-ya yedi küçük taş atarak bir parça da paçavra bağlamak itikadât ve itiyâdât-ı amiyânesi görülmektedir.

İstitrâd

Bir defa esbak Konya Valisi Sadır-ı esbak Ferid Paşa ile birlikte bir orman içinden geçerken bu manzara-i hande bahşâ nazar-ı dikkat ve taaccübünü celb ettiğinden “Bu türlü rezalet ve cehaletler daha ne zamana kadar devam edecektir” dediğinde acizleri; “Bu hal Benî İsrail zamanından beri devam ede gelmiş hurâfâttan olduğu ve böyle şeyleri din-i mübin-i İslam'ın ilk zuhurunda Peygamber-i zî-şânımız efendimiz hazretleri ekîden men ve tahzir buyurduğu malum-ı devletleridir. Fakat bunda bir tuhaf nükte vardır ki şehirlerde dahi ekseriyetle merakid-i mübareke ve tekâyâ makabirinde de elyevm bu kaide ve itikad cari olup Avrupa medeniyet ve zerafet-perverleri bile kendilerine muhibb ve medâr-ı istifade bildikleri zevatı ziyaret kasd edipte kendilerini tanıtırmak ve unutturmamak istediklerinde ‘kartvizit’ gönderdiklerinin, bıraktıklarının misâli demek olarak bizim Türklerde böyle yerleri ziyarette kartvizit makamına kâin olmak üzere birer bez parçası bağlıyorlar. Bu hal adeta kaide-i medeniyeye bir nevi imtisal şekl-i gayri muntazamı demektir.” Cevabını vermiş idim.

Müşarünileyh ‘çok hoş ve muvaffık’ deyip inşaallahü teala maarif-i hakikiyeye terakki ve tealî ettiği ahkâm-ı diniye-i İslâmiye meyanına sonradan giren bu misillü halîtalardan bu millet kariben kurtuluyor, mütalaasında bulunmuştu. Temme’l-istitrâd

Kasaba hanelerinin duvarları kerpiç ve üzerleri toprak tam olup fevkanî ve tahtanî ale-l-ekser iki kat ve ikişer-üçer odadır. Mahallâtının taksimatı ve caddeleri oldukça münasebetli ve vâsicedir. Kale mahallesi denilen mevkide bazı kale taşlarına benzer büyük ve resimli ve bazen yazılı taşlar temel taşları yerinde müşahede olunmasına ve 1250 (1835) tarihine kadar kale kapıları namıyla bir iki köhne kapının mevcut olduğunu görenlerin, bilenlerin söylemesine göre zamanıyla burada da bir kale var imişse de şimdilerde o eserler de kalmamış ve büsbütün mahv ve na-büd olmuştur.

Şu halde Hamidoğlu Hüseyin Bey’in Hüdavendigâr Han Gazi Hazretlerine sattığı Karaağaç bu Karaağaç kaza ve kalesi demek olduğunda şüphe yoktur.

Kazanın kurâ-i mülhakası etraf-ı erbaasına hep birer-ikişer saat mesafede vaki; Zengibar, Sivar, Çarıksaray, Oğras, Köprü, (s.89) Arslandoğmuş, Vakıf Dinek, Ulvî Dinek, Çaltı, Beyköyü, Arak, Nudra, Viranköy, Çavundur, Yakaemir, Ördekçi, Donarşa, Selendi, Salur, Fakihler, Çeltek, Armutlu, Belceğiz, Ayas, Sürütme, Karayaka karyelerinden ibaret olarak bunların bazılarında miyah-ı cariyeye ve bağ ve bahçe vardır.

1150 (1738) tarihi sıralarında Göğüsöyüğü, Katı Yayla, Bedir Bey, karyeleri namında üç karye daha olduğu sicillâta görülmüş ise de şimdi bu karyeler harap ve nâ-büddür. Karaağaç’ın dağ köyleri unvanıyla Yenişar, Bademli, Kürtler, Muma karyeleri merkeze sekiz saat mesafede balkan ve cesim orman içinde olup bunlar zaten Kurucaova, Hoyran¹, karyeleriyle beraber Yenişar kazası namıyla Tanzimat-ı Hayriye’den evvel Beyşehir Sancağı’na mülhak olarak müstakil kaza ve sonra nahiye iken 1284 (1868) teşkilatında nahiyeliği dahi lağvedilip Karaağaç’a rabt ve ilhak olunmuş ve Kurucaova karyesiyle Hoyran karyesi Beyşehir muzâfâtından olmak üzere kalmıştır.

Kasabanın ebniyesi inşaatına muktezi keresteler, bu dağ köyleri ormanlarından kat’ ve Beyşehir gölü vasıtasıyla ve icabına göre berren nakil olunur. Mezkûr gölün garp cihet-i Armutlu, Belceğiz, Ayas karyeleri hududuna ya-

¹ Nahiyelikle Yalvaç kazasına tabi olan ‘Hoyran’ değil. Bu başkaca bir karyedir.

naşır, gölün sayd-ı mahisinden bu karyeler cihetince istifade ederler. Gölün yanaştığı yerler bataklık, çayır ve mera halindedir. Ekilip dikilmez. Bu sebepten kazanın manda vesair hayvanatı her yerden ziyade menfaat verir. Bir camız ineği yirmi beş- otuz kıyye yağ ve o nisbette peynir verilmek şartıyla icara ve yarıya verilmek mu'taddır.

Kazanın mahsulât-ı arziyesi buğday, arpa, melaz, çavdar, kumdarı, yulaf, nohut, mercimek ve kesretli afyon ve haşhaştan ibarettir.

Kazanın Mahsulat-ı Araziyesi ve Nev'-i Hayvanatı ve Sanayisi ve Tarz-ı Telebbüsü

Köylerinde envaı sebzevât ve kendir ve yonca bulunur. Yoncanın tohumu dahi alınıp Isparta ve sair mahallere götürülerek kıyyesi sekiz-on kuruşa satılır. Ketenlik Yaylası semtinde keten mahsulü de yetişerek eski çıkırıklardan eğirdikleri bir nevi keten ipliğinden bez dokurlarsa da zarif ve ince yapamadıklarından şehirler ahali don, gömlek yapıp giyemezler. Kendileri giyerler amma umumi sarfiyat ve ihracatı olmadığından bu mensucat o kadar meşhur ve rağbetli tarik-i terakkiye girmiş değildir. Fakat yatak çarşafı ve emsali işlerde çok dayanıklı ve senelerce solmaz ve eskimez yerli dokumalardandır. Bu mahsulün kıysıkları kireç sıvalarda kullanılmak üzere civar şehirlerinin ve merkez-i vilayetin her tarafına gönderilir, kıyyesi iki-üç kuruş eder. (s.90)

Ahalinin giydikleri kış günlerinde çuha şalvar, cübbe, mintan, kürk. Yaz günlerinde yerli Halep ve Şam kumaşlarından uzun entari ve kadınların elbisesi libas-ı millidir. Yalnız kadınlar başlarına giydikleri fesler üzerine umumiyetle ya altın veyahut gümüşten ve hiç bulamazsa tenekeden kaplama büyücek 'tepelik' vari şeyler yaptırır ve dikerler. Erkekler küçük büyük umumiyetle 'ebani' sarık sarınırlar. İhtiyacat-ı dâhiliyelerini temin edecek derecede, demirci ve çilingir, semerci, kunduracı, mûytâb, ekmekçi, helvacı ve tüccar ve bakkal ve attar dükkân ve mağazalarından ibaret iki yüz kadar dükkân ve mağazayı havi çarşısı vardır. Haftada Çarşamba günleri Pazar ikame olunur, hububat da İstanbul kilesi kullanılıyor, afyon kıyye itibariyle alınır, satılır. Zahir ve afyon tüccarı ve helvacı sınıfı diğer esnaftan ziyadecedir. Tahin ve keten helvası pekiyi ve meşhur ve vilayetin her cihetinde makbuldür. Bu sınıftan bir takımları helvacılık yapmak için İzmit tarafına ve İstanbul'a da giderler.

Kaza dâhiline ve civarına hayme-nişîn aşair-i seyyareden sayfen gelenler çok olduğu cihetle yaz pazarları ziyade izdihamlı ve alışveriş kesretli olur.

Yağ, peynir çok ve ucuz bulunur. Ânifü’z-zıkr Beyşehir gölünün Armutlu, Belceğiz karyeleri cihetinden başka, Salur, Fakihler cihetinden cereyan eden sular mezkûr göle munsab olması sebebiyle bu karyeler de bazen gölden akıntıya gelen bir iki nevi balığı sayd ederler.

Kazanın göle yanaşan bütün karyeleri çayırliklarında vasi bir mera husule gelmesinden dolayı at, kısrak, ester, merkep, erkek ve dişi manda ve öküz ve inek hem çok ve hem de cüsseli ve iri olur. Bu sayede hayvanat ve mahsulâtı yüzünden halkın istifadesi sair yerlerden ziyadedir.

Karaağaç’a dört saat mesafede Beyşehir kazasına tabi Kırili nahiyesi kazanın şark hududunu teşkil ettiğinden orada husule gelen Konya’nın ‘Divlek’ tabir ettiği bir nevi nefis ‘kavun’ aynıyla o semtte olabilmesiyle bu nevi kavun ve bostan dahi ziyadece menfaat verir. Bu havalice meşhur ve makbuldür. Sancağın hiçbir tarafında olmadığı halde Çarıksaray karyesinde zamanıyla İstanbul’dan getirilip yetiştirilmiş olan ögez’ veyahut ‘üvez’ ağaç ve meyvesi vardır. Yemeklerde ekseriyetle haşhaş tohumu yağı kullanırlar. Tereyağından mühimce ihracat yaparlar. Zahire ihracatı da ziyadecedir. Arazinin güherçileli olmasından hububat ambarlarda senelerce durur, bocalanmaz, seneden seneye müddehir-i ambar zehâyir hiçbir vakit eksik olmaz.

Halkın tarz-ı maişetleri pek sadedir. Mütenevvi’ sebze yemeklerine ve alafrangalığa (s.91) heves ve rağbetleri yoktur, zenginlerdir.

Kazaya Mülhak Afşar Nahiyesi Tafsilatı

Kazanın Afşar nahiyesi Eğirdir gölünün Hoyran gölüyle birleştiği nokta hizasında Gelendos, Yenice, Yaka, Balcı, Bağlılı, Kötürnek, Çaltı, Akdağ, Köke, Rumdügüm, Şerbethane, Hacılar, Garkın, Sarıdris, Mahmatlar, Mihail karyelerinden ibaret ve nüfus-ı umumi meyanında muharrer maa’ kurâ 1518 hanede 3571 zükûr ve 3603 inas olarak cem’an 7174 nüfus-ı müslimeyi cami’ bir kasaba olup miyah-ı cariyesi mevful ve bağ ve bahçeleri muntazam ve mamurdur. Bununla beraber kuyuları, kuyu suyu da çoktur.

Kurâ-i cesimesinden Gelendos, Muharrem ve Orta ve Aşağı namlarıyla üç mahalde üç yüz on dört hane ve bin dört yüz kırk bir nüfus ve Yenice iki mahallede yüz kırk dört hanede beş yüz elli ve Kötürnek yani Kötürnek, yüz on üç hanede beş yüz doksan yedi nüfusu şamildir. Nahiye merkezinde Hanönü nam mahalde haftada Cuma günleri Cuma pazarı ikame olu-

nursa da yeni yapılan hükümet dairesinden ve birkaç mağaza ve dükkândan maada eskiden hükümet konağını ve mebani-i miriye-i saire bulunmadığından nahiye heyet-i idaresi bir nevi seyyar hükümet tarzında idi.

Aydın-Eğirdir şimendiferinin yapılması ve Eğirdir'e vâsıl olması üzerine gölde işletmek üzere bir istimbot¹ tedarikine teşebbüs olunarak eski kayıklarla Eğirdir istasyonuna zehâyir vesaire nakliyatı tekessür ettiğiinden kazanın ve nahiyenin iskelesi olmak üzere Hüyük mevkiine bazı mebani-i mühimme yapılması düşünülmektedir.

Nefs-i Afşar karyelerinde âsâr-ı atikadan bir şey olmayıp yalnız Şerbethane çiftliği ve Hacılar karyesi civarındaki cadde üzerinde Alaaddin Hanı ve beyne'l-avam Dâdil Hanı demekle maruf ve elyevm mevcut olup 640 (1243) senesinde yapıldığı kapısı üzerindeki taşta mahkûk yazıdan anlaşılan köhne ve kargir bir han ve Kervansaraydır. Şerbethane, Hamidoğulları hükümet-i müstakilesi zamanında Şarabdâr İlyas Bey'in çiftliklerinden biri olmak itibarıyla esasen Şaraphane Çiftliği namıyla mukayyet ve muanven iken şarabın diyanet-i celile-i İslamiyede muharremât-ı mühimmeden olmasından ve böyle haram bir şeyin ilim ittihazında îham¹ bulunmasından dolayı otuz sene evvel bâ-irade-i seniyye Şerbethane'ye tahvil edilmiştir. (s.92)

Bu nahiye dâhilinde Eskişehir lületaşı madeninden bir maden bulunup elli sene evvel Konya'dan ve Isparta'dan bazı tüccar imtiyazını almış ve biraz işletmiş iseler de sarfiyatının yolunu bilip bulamadıklarından epeyce vaktten beri metruk ve muattal kalmıştır. Afşar'ın Eğirdir ve Hoyran gölüne vâsıl ve müntehi olan cihetinde 'Kârot' saydgâhı denilen mevkiye mahsus olarak bir nevi balık 'çiçek balığı' namıyla şöhretyâb olmuştur. Uskumru ve mercan balıklarına benzer ve gayet nefis bir balıktır. Kılıçıkları olmasa lezzet ve tatımcı belki uskumruya fâik denilebilir. Bu balığın salamuraşını yaparlar, bazen balık bulunmayan mahallere gönderirler, satarlar. Bunun küçük cinslerinden tütün balığı yapan erbab-ı merak varsa da umum ahalî bilmezler, yapmazlar.

Mihail karyesi Hamidili kıtasının Osmanlılara geçtikten sonra Eğirdir'de merkez-i idare ittihaz eden valilerden Gazi Mihail sülalesine mensup bir zat zamanında teşekkül ettiğiinden naşi Gazi-yi müşarünileyhe nisbetle tesmiye olunmuş ve bu esasa ibtinâen Sariidris, Mahmatlar karyeleriyle maan her üçü birkaç asır Eğirdir'e merbut ve mülhak bulunmuş olduğu halde 1284

¹ İki manalı kelimelerden en az kullanılan manayı bilerek kullanma. Vehim.

(1868) teşkilatında bu üç karye Eğirdir'den tefrik ve Afşar nahiyesine rabt ve telhik kılınmıştır.

Karaağaç arazisi kuvve-i nabitece kazahâ-i saireye nispetle daha feyizli, daha bereketli olduğu gibi Afşar nahiyesi arazisi de Karaağaç'a faiktir. Nahiyenin mahsulât-ı arziyesi dahi merkez-i kaza ve kurânın mahsulâtı gibidir. Fakat Kötürnek karyesi buğdayı alâ nev'inden birinci itibar olduğu gibi afyon hâsılatı da nahiyenin sair kurâsından yüksek ve Isparta'nın Göndürle buğday ve afyonuna muadil ve İzmir'ce elyevm İslam Köyü afyonları ayarında mümasil addediliyor.

Nahiyece ziyade hâsılat vermek hususunda o karyelere de faiktir. Bu nahiyede senevî on beş bin ile yirmi bin kıyye arasında pamuk da husule gelir. Dağları kâmilen palamut eşcarıdır. Pamuk, palamut, kendilerinde olduğu halde hiç dokuma tezgâhı ve debağat sanat ve ameliyatı yoktur.

Ahali umumen zürâ' ve rençperdir. İçlerinde zahire ve afyon ticaretiyle iştigâl ve tezyîd-i servet edenler de vardır. Hububat tekyîlinde ber-mutad kullandıkları kile 'Afşar şiniği' namıyla beşi bir İstanbul kilesi itibar olunan şiniktir. Afyonun iki yüz elli dirhemi bir çeki itibar olunmak müteâmil iken on seneden beri sair yerler misillü burada da okka itibarı iltizam ve çeki usulü terk edilmiştir.

Afşar'ın havası biraz vahimce olup 'sıtma' illeti her sene eksik olmaz. zükûr ve inas insanları cüsseli ve hayvanları değerli ise de insanların çeherleri o kadar kırmızı değildir. Sebzeleri, üzümleri, her nevi meyveleri iyidir. Sebzevat o havalice civarındaki (s.93) mahallerden evvel yetişir. Karaağaç gibi bunların da koyunları, davarları, mandaları, inekleri, semiz ve çokçadır. Hayvanât-ı ehliyeden at, kısrak, ester, merkep, hindi tavuğu, kaz, ördek dahi çokça bulunur.

Nahiye merkezi Eğirdir'e berren dokuz, Karaağaç'a sekiz, Yalvaç'a altı, Isparta'ya on beş saat mesafede olduğu misillü Karaağaç kazasının heyet-i umumiyesiyle hudud-ı erbaası Eğirdir, Yalvaç, Beyşehir, Akşehir kazaları hududuna mülâsıktır. Merkez-i kaza Yalvaç'a altı, Akşehir ve Beyşehir kazalarına onar saat mesafedir. Şark cihetinde "Fele beli" denilen küçük bir bel geçildikten sonra "Kırelî" nahiyesi içinden Konya'ya, Beyşehir'le, Seydişehir'e araba işlerse de Akşehir ile Karaağaç beynindeki "Çimendere" "el-feres" beli kış günlerinde dahi bazı senelerde Nisan içinde bile çok kar

yağarak mümkünü'l-ubûr olmadığından Zengibar karyesi üzerinden başka bir yolu daha bulunduğu halde son zamanlarda Yalvaç'la Akşehir meydanında yapılan Örkenez şosesi bu kazaya da hizmet edip merkez-i kazadan livaya vasil olan araba yolu Yalvaç üzerinden Eğirdir tarikiyledir. Karaağaç'tan Afşar'ın Sarıidris, Mahmatlar karyeleri cihetindeki 'Eğirim' beline kadar araba ile gidilerek ilerisi için ya gölden kayıkla Eğirdir'e çıkmak veyahut hayvanla 'Eğirim' belinden geçmek mu'tad iken on beş sene evvel mezkur Sarıidris ve Mahmatlar karyeleri civarından dağ yolu denilen kadim deveci yolundan araba işleyecek surette Konya'ya ve Yalvaç ve Karaağaç kazalarına karşı bi şoseye başlanmış ve ameliyat-ı turabiyesi bitirilmiş ve araba ile gidilip gelinmeye muvaffakiyet hasıl olunmuş ise de henüz ikmal edilememiştir.

Bu şose Konya'dan Antalya'ya kadar Isparta ve Burdur üzeri kırk yıl evvel kararlaştırılan tarik-i umumiye-i vilayetten olduğu halde bizde bir ihtiyacın iki suretle defî imkanı mevcut olup da birinin vücudu halinde diğerine nazar-ı tesamühle bakmak ve terk ve iptal edivermek tabiat-ı âtlânesi her nasılsa adet ve icab-ı akıl ve kiyaset¹ ittihaz olunmasından dolayı Anadolu şimendiferinin Konya'ya ve Aydın şimendiferinin Eğirdir'e vasil olması, maksat ve muameleyi temin ve ihtiyacı ber-teraf ve tehvîn ettiği mütalasıyla bu şosenin ikmaline ehemmiyet verilmek lüzumu kalmamıştır gibi bir fikir tesâmu' ve ihmal hasıl olduğundan mezkur şose metruk ve muattal ve ameliyat-ı turabiye da perişan ve muzmahil bir halde durmaktadır. Halbuki hareket askeriyede münâkalât-ı dâhiliye (s.94) vesaire de bu yolun lüzum ve ehemmiyeti elyevm baki ve mevcuttur. Belki daha ziyadeleşmiştir. Zira Isparta'dan Konya'ya Konya'dan Isparta'ya gelip gidecekler Akşehir istasyonundan iki-üç günde iyâb ve zihâpta bulunabilecekler iken, Karahisar'a çıkıp yüz elli kilometreden ziyade dolaşık mesafe-i zaide kat'ına ve fazlaca masraf ihtiyarına mecbur olmaktadır. Hele ahval-i fevkaladeye tesadüf edilir de ya şimendifer işletilemez veyahut ücürât-ı nakliye her kimse tarafından verilemez derecede hadisât ve her melhûzât-ı mania ve mümtenia karşısında kalınacak olduğu zamanlarda vilayetle evliye ve livalarla kazalar lazıme-i muvasalesi büsbütün müşkül ve muattal vaziyet alacağı hiç düşünülmemektedir. Eski düşünenlerimiz zamanlarına ait ihtiyacat-ı müstakbele-i memleketi ve fevaid ve mazzarât-ı melhuzayı birlikte düşünerek yek-diğere muarız olmayan iki tedbiri zaid değil vacip addederler de bir hastanın tedavisine her hangi bir muâlece-i gayri-mütezaaddeyi birleştirerek kullanmakta ihmal ve tesâmüh etmezlerdi.

1 Uyanıklık, zekâ.

Serveti derece-i kâfiye de bulunanlar acaba tezyîd-i servet mesaisinden sarf-ı nazar mı etmelilerdir. Yüz bin kere ve kerrâtle haşâ, sümme haşâ. Elbette zaman bu hakikatleri gelecek bir gün gösterecektir. Ve bizim zamanımızda göstermiştir de. 1314 (1897) senesinde Alasonya cihetine sevk olunacak taburların denizden sevk ve nakli kâbil ve muhataradan salim görülemedi hasebiyle Alanya, Elmalı, Antalya, Mekri taburlarının karadan Anadolu şimendiferi istasyonlarının en yakınlarına indirilmesi lazım gelerek Akşehir istasyonu bizim tarafa en yakın istasyonlardan iken bu Eğirim ve Akşehir bellerinin yolları mevcut ve suhûlet-nemûd olamadığından ve göllerden gayrimuntazam kayıklarla nakliyat mahzurlu görüldüğünden naşi köyden köye her gün birer taburun sevk ve naklinde birçok müşkülât ve teehürât görölerek nihayet altı-yedi günde cepheye ve mevki-i harbiyede bulundurulabilecek taburlar, Karahisar'a kadar perakende ve nâ-kabil-i mürur sa'b yollarından bir ayda nakil ve isal edilememiştir. Bir kere de Konya alayının bir taburundan bir kısm-ı mühimmi Eğirdir gölünde kayığın batmasıyla zayıya uğramıştır. Gerçi bu yollar o zamanlarda şose halinde mevcut olsaydı bu müşkülât ve teehürât ve zayıât olmayacaktı. Bugün bile ahval-i hususiye ve dâhiliyemizce meselâ Karaağaç'ta vukua gelen bir cinayet mühimme muhakemesinin icrası zımmında Isparta'ya celp ve ihzarı icab eden erkek, kadın, çocuk, ihtiyar on beş-yirmi kimsenin iki-üç araba ile üç-dört saat zarfında (s.95) Afşar'a gelebildikleri halde orada ya mevcut kayık veyahut hava müsait olmamasından ve mâşiyen karadan gitmelerine de hallerince imkân bulunamamasından dolayı günlerce Afşar'da kaldıkları ve işlerinden, güçlerinden dûr oldukları görülmektedir.

Kışta, yağmurda karadan gelip gidebilenlerin ise yollarda çektikleri meşakkat ve sefalet yüzünden aylarca hastalandıkları ve bazen yollarda öldükleri aralık aralık tesadüf edilmeyen hallerden değildir. Emtia-i ticariye ve saire nakliyatında da bu zararların enva-ı adidesine her zaman tesadüf olunuyor. Bir arabanın nakledebileceği zehayir ve eşyayı üç-beş hayvan veyahut iki-üç deve güç kaldırabilip bunlar da her arandığı zaman ve mekânda bulunamıyor, bulunsa da yine muntazam yola muhtaç oluyorlar. Herkes şimendifere vapura binmek ve eşyasını yükletmek mecburiyet ve mükellefiyetinde değildir ya. Memalik-i müterakkiyede müteaddid şimendiferler olduğu halde hat boyunun yani başında ahaliye mahsus yine şoseler de vardır. Devecilerin, kiracıların o yoldan amed ü şod¹ etmekte oldukları dahi her zaman görülür. Bu halde şimendifer Eğirdir'e geldi. Gölde 'İstimbot' işleyecek diye bunca

1 Varıp gelme, gidiş-geliş.

vücut ve para sarf edilmiş şose ameliyat-ı turabiyesi metrûk ve mühmel ve bırakılmak mı icap eder. Buna ne kadar teessüf edilse yeri ve değeri vardır zannederim. Evvel ve ahir bu kaza dâhilinde gayrimüslim sakin olmamış ve eylevm yine sekene-i gayrimüslimeden halli bulunmuştur. (s.96)

Eğirdir Kazası

Eğirdir kazası Isparta'nın cihet-i şarkisinde altı saat mesafede Pavlu, Barla nahiyeleriyle beraber yirmi beş mahalle ve altmış üç karyeden ve 3594 hanede 7987'si inas ve 8907'si zükûr olarak 16894'ünü İslam ve 539'u inas ve 577'si zükûr olmak üzere 1116'sı Rum ki cem'an 18010 nüfustan ibaret, sath-ı bahirden dokuz yüz metre mürtefi' ve çarşı ve pazarı sair kazalardan ziyade revaçgâh bir kasabadır.

Cihet-i şarkisinde çar-ı etrafı on sekiz saatte dolaşılabilir, takriben tûlı otuz beş ve 'arzı yedi ile on beş kilometre arasında daire-i muhiti doksan kilometre, suyu tatlı bir göl olup ortasında Nis ve Can Ada namlarıyla iki ada vardır. *Kamûsü'l-Alâm*'da bununla Beyşehir ve Akşehir ve Burdur göllerinin suları birer parça tuzludur, deniliyorsa da Burdur ve Akşehir gölleri filhakika tuzlu ve acı olup fakat Eğirdir ve Beyşehir gölleri tuzlu değildir. Suları gayet iyidir. Nis adasında doksan beş hane de 397'si Müslim ve 87 hanede 460 gayrimüslim olarak zükûr ve inas 857 nüfus var ise de Can Ada'da kimse yoktur. Gölde havyarlı havaryarsız sazan, siroz, çapak, eğrez, tahta, mirnine, yılan balığı, çiçek balığı namlarında sekiz nevi' balık olup taamca lezzetli ise de ziyade kılçıklıdır.

Çiçek balığı Afşar nahiyesi cihetinde ve diğerleri Eğirdir ve Barla ve Genceli taraflarında çıkarak mirnine, küçük cinsi adeta 'hamsi', 'tahta balık' tütün balığı gibidir. Kış günlerinde bâ-husus erbaîn içinde sayd olunur. Diğer büyük balıklar bir-iki kıyyeden sekiz-on kıyyeye kadar olabilir Mayıs gagesine dek çokça sayd edilir. Gölün akıntısı Hoyran nahiyesinde Genceli cihetinden Eğirdir'e doğru olup ayağı Eğirdir'in Pınar Pazarı denilen bağları arasından Tepeli karyesine cereyan eder. *Kamûsü'l-Alâm*'da akıntısı yoktur deniliyorsa da bu mecra cihetindeki dağların diplerinde müteaddit 'düdenler' vardır. Oralara girer, sonra Eğirdir'e altı saat mesafe de kâin Gökdere karyesi civarında Kovada Gölü namıyla bir küçük göl daha teşkil eyler. Bu küçük gölün suyu yaz günlerinde biraz çekilir ve bazen suyu çekilen yerler ekilir. Kış günlerinde yine tezayüd (s.97)ve feyezân eder. Bunda dahi Eğirdir balığı cinsinden birkaç nevi' balık ve bir nevi 'midye' bulunur. Fakat kesretli ve iyi

olmadığından midyenin sayd ve tenavülü görenek değildir. Şer'an ekli helal olmadığı meselesi dahi mani-i tenavüldür.

Eğirdir Kazası ve Gölün İzahatı

Kasabanın çarşı hizasından başlayarak kale mahallesinin nihayetine kadar bir burun göle doğru çıkmış ve bu mahalle de eski bir kale yapılmıştır. Kalenin kapı mahalleri ve beden duvarları parçalarından bir takımları el-hâletü hâzihi mevcut ise de eski varoşlar ve kapıları harap olmuştur.

Kale mahallesi burnundan Can Ada'ya kadar tevâif-i mülûk vakitlerinde su içinden duba-vari kargir ayaklar üzerine bir köprü ve yaya yolu yapılmış ise de mürur-ı zamanla harap olduğu ve bu Can Ada voyvodalık, muhassıllık zamanlarına kadar mamur ve muntazam köşklü, bahçeli bir mahal-i ferahfezâ olduğu ve beyne'l-halk 'gülistan' denildiği halde elli-altmış sene den beri bakılmadığından harap kaldığını söylerler.

1237 (1823) tarihinde Tefenni Kazası niyabetinden ikmal-i müddetle memleketleri bulunan İbradı'ya gitmekte olan dayısıyla beraber Eğirdir'e uğrayıp tarih-i mezkûrda Eğirdir müsellimi Yılanlıoğlu Şeyh Ali Ağa, mezkûr adada naib-i mumaileyhe ziyafet vererek Can Ada'ya kayıkla gittiklerini ve ol vakit köşkün ve bahçenin hamam ve sair müstemilatıyla beraber mükemmel ve mevcut bulunduğu Isparta'da vefat eden Isparta naib-i esbakı Minkarizâde Şeyh Mehmed Tefvîk Efendi dahi hikaye ederdi. Lakin şimdilerde külliye haraptır. Hiç asar-ı bina kalmamıştır. Adi bir ormanlık haline girmiştir.

Bu gölün bidayeten suret-i zuhur ve teşekkülü hakkında milad-ı Hazreti İsa Aleyhisselam'dan takriben üç yüz elli sene kadar mukaddem Eflatun'un Konya'da ber-hayat bulunduğu sırada Konya havalisine o vakitlerde muzır görünen bir nehr-i cesimin membaı sedd edilmek üzere tedâbir-i fenniye-yemüracaat olunup memba tıkanmış ise de Eflatun'un Çukurova elden gitti, dediğini ve işte o zamanda bu gölün menâbiinden sular fıskırmaya ve göl teşkile başladığını ve yoksa gölün mevkiine zaten 'Çukurova' denilir ve ziraat olunur bir mahal bulunduğu ve hatta Beyşehir gölü dahi bu sebepten teşekkül ettiğini beyne'l-avam rivayet ederler.

Karaağaç yolu üzerinde Beyşehir gölüne munsab olan bir suya da 'Eflatun suyu' derler. Ahmet Refik Bey'in *Tarih-i Umumi*'sinde Asya-yı Suğrâ ahval-i umumiyesi yazılırken milattan iki bin sene evvel Anadolu'ya müstev-

li olup bin beş yüz sene evvele kadar devam eden Hititler'in Konya ile Beyşehir gölü arasında âbideleri bulunduğu ve o zamanda Beyşehir gölü mevcut olduğu gösterilmesine ve Eflatun'un tarih-i veladeti milattan 430 sene evvel ve müddet-i hayatı seksen sene olmasına göre bu göllerin Eflatun'dan bin sene evvel mevcut olduğuna ve beyne'l-avam edilen rivâyâtın sıhhati olmadığına ve olamayacağına kanaat getirir.(s.98)

Erbab-ı tecrübe ve Nis Adalı kaynaklar Eğirdir gölünün en derin mahalleri nihayet on iki-on dört kulaç kadar olduğunu söylerler. Kâtip Çelebi merhumun *Cibannüma*'sında mezkûr gölün cenubdan şimale doğru tûli dört buçuk ve 'arzi üç fersah ve 'umkı on kulaç olduğu ve adaları ve beş nevi' balık bulunduğunu yazdıktan sonra Yazla mahallesinin İğnelikavak denilen kenarındaki çakıl taşlarının arasında kudretten 'İsmillah' yazılı çakıl bulunur ve ayağı iki konak mesafeye cereyan ve nice yerde yeraltına girip nihayet Antalya şehrine bir konak karib 'Düden' nam mahalde girdap-misâl yine yeraltında nüfuzla badehu Antalya gümrük kapısından zuhur ve nebean eyler' diyor.

Kasaba ve kalenin suret-i teşkil ve binası hakkında da şehrin mebni bulunduğu 'Sivritaz' nam cebelin göle doğru uzayan mahalline âsârı görülen kaleyi Küleyb namında birisi bina ve inşa ettiği cihetle bu hisar-ı metni Seyyid Battal Gazi fetih eylediğini ve cebel-i mezkûrun yüksekliği altı saat ve Eğirdir'ce Dipdavraz denilen 'İpsafroz' namında bir dağ daha olup yirmi dört saat yüksek olduğundan üzerinde şiddet-i hârda on-on beş arşın amik kar ve bu karın içinde ab-ı zülâl ve yaz faslında garip şukûfeler ve dağın vasatındaki bir düz yerde yine bir tatlı göl ve bu gölün dahi tûl on ve arz beş mil olarak etrafı çemenzâr ve havası gayet latif bulunduğu ve vasatından kısım-ı a'lâda kardan gayri bir şey olmadığı yazıyor. Eğirdir'e altı saat mesafede diğer bir tatlı göl daha olup balığına tatlı balık denildiğini yine *Cibannüma* izah ediyor.

Bu yazılışlara göre Eğirdir kasaba ve kalesi epeyce eski olup Seyyid Battal Gazi'nin zaman-ı gazasına tesadüf eden ikinci asr-ı hicride ve daha sonra mevcut ve mamur imiş. Demek oluyor ki hicri 804 veya beş tarihinde Timurlenk'in bu kaleyi almak üzere Akşehir'den bu havaliye hareket ve ordusuyla Pınar Pazarı ve Kervansaray cihetlerine gelerek rekz-i hayâm-ı dehşet ve heybet ettiği o cihete ait dış kale kapısının fetih ve oradan duhule imkân bulamayınca Camiliyayla cihetinden dolaşıp Yazla mesiresini kargah ittihâz etmiş ve berren şimdi Yazlaya giden yönün Sivritaz dağının şimale doğru göle kadar uzanan yalçın kayadan ibaret parçasını kat' ve kale ile

el-yevm debbağhaneye doğru işleyen Isparta yolunu yeniden açmış olması sayesinde kaleyi içten fethetme muvaffak olduğu dahi kâbiran-an-kâbir nakil ve hikaye edilen rivayât-ı mütevatire cümlesindedir. Bu ameliyenin ‘Beltaşı’ denilen parçada ve Eğirdir’in içerisinde birkaç büyük kaya parçalarında âsârı el’ân mevcut ve meşhurdur.

Kadim Isparta yolunun Kervansaray cihetindeki Camiliyayla’dan olduğunu ve kasabaya üç saat kadar (s.99) mesafede bulunan ‘Radimos’ boğazı da o zamanlarda Ağros, Bayat kalesine karşı mahsur ve müstahkem bulunduğunu ve bu yeni yol açıldıktan sonra kadim Camiliyayla yolu metruk ve muattal kaldığını söyleyenler de çoktur. Kâtip Çelebi merhumun Eğirdir’e altı saat mesafede dediği diğer göl de ânifen bizim Kovada gölü dediğimiz Gökdere civarındaki göl olduğunda şüphe yoktur. Münecimbaşı’nın *Camii’ü’l-Düvel*’de Hamidoğulları’ndan Feleküddin Dünder Hamid Bey’in Eğirdir’i bina edip Felekabâd tesmiye ettiği sözü bu hale göre şehrin mevcudiyet-i kadimesi üzerine bazı tevsîât ve ilâvât yapılmasından münbais olsa gerektir.

Kasaba Meskenlerinin Şekl-i Bina ve Tarz-ı İnşasıyla Çeşme Suları Bahsi

Kasaba hanelerinin şekl-i bina ve tertib-i inşası, damları umumen kiremitli ve ahşap ve birbirine bitişik ve gayet dayyık ve yek-diğeri üzerinde gibi görünür. Cümlesi göle nazır ve arka cihetleri ‘Sivritaz’ denilen sivri dağ dâmenine müsteniddir. Mezkûr Sivri dağ kayalarından Karahisar-ı Sahib’de görüldüğü veçhile sukût edebilecek büyük taşlar memleketin üstüne düşecek ve bir anda mahvediverecek gibi görünür.

Yeni yapılan bir iki caddeden başka sokaklar pek dardır. Kasaba içinde bağ ve bahçe bulunmaz. Hatta hane avlusu pek az görülür. İçecek suları gölden alınmak suretinde idare olunurken kasaba tevessu’ ve haneler tezayüd ettikçe dağa doğru yapılan meskenler ashâbı gölden su taşımaya tâb-âver olamadıklarından bazı ashab-ı hayrat ‘Yılan kırkan’ nam ma-i lezizi derûn-ı kasabaya icra ve çeşmeler bina ve inşa etmişlerse de mürur-ı zamanla harap olup 1226 (1812) tarihinde an-asıl Eğirdir’e tabi Yılanlı karyesi ahalisinden olduğu halde Isparta ve Eğirdir mütesellimliklerinde bulunmuş olan Dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından mumaiyleh Yılanlıoğlu Şeyh Ali Ağa bir buçuk saat mesafe de kâin ‘Güroluk’ nam mahalde suyu müceddeden kanevât ferşiyle ‘Akpinar’ nam mevkiye getirerek Kocapınar ma-i lezizine ilhaken yine müceddeden lağım ve kanevât ile mezkûr ‘Yılan kırkan’

nam suya ilave ettiğinde bunların içtimâından epeyce mühim bir su hâsil olmasıyla suyun cereyanı mahalline müceddeden bir değirmen inşa ve değirmeni evkaf-ı sairesiyle maan vakfetmiş ve mezkûr değirmenden aşağı tarafta bulunan kanevâtın dahi tecdid ve inşasıyla suyu Kirazlıdere'ye ve oradan 'Kervansaray' mevkiine doğru giden 'Yumrutaş' ve 'Boğazova' kapısı üzerinden geçerek kasabaya îsal edip eski çeşmeleri hal-i harabîden kurtarmış ve her mahalleye de ilaveten (s.100) lüzumu kadar yeni çeşmeler yapmak ve müşkülât-ı mevcudeyi bu suretle ber-taraf eylemiştir. Kasaba civarında ve karibinde değirmen olmadığından dolayı vâkıf-ı mumâileyh bu vesileyle vücuda getirdiği vakıf değirmenle, ihtiyacât-ı memleketi teshile dahi hizmet etmiştir.

Kasaba ahalisinin ekserisi ehl-i sanat ve ticaret olup Yazla nam mahalle doğru oldukça muntazam debbağhanesi vardır. Sarı, siyah sahtiyân imal edilir. Harc-ı alem, adı Eğirdir alacası denilen tenevvü' iplik alacaları dokuyan tezgâhlar ve demirci sanatkarları çokçadır. Mensucat ve mamulât-ı dahiliyelerinden civar mahallere ihracatı da olur. Bu alaca ve demir mamulâtından istifade eder.

Göl İçindeki Nis Adası Sekenesinin Halleri ve Sanayii Tafsilatı

Alaca tezgâhları Nis adasında bulunup son zamanlarda halıcılık sanatına dahi tevessül eylemişlerdir. Adanın erkek ahalisinden İslamlar kayıkçı, Hıristiyanlar dülger ve duvarcıdır. Adada asla çar-pa hayvan bulunmaz. Besi koyunu bulundurmak bazılarının mu'tadıdır. Kışa doğru bunları keserler, kavurma yaparlar. Çünkü ada da kasap ve davar eti yoktur. Kayıkla kasabaya gidemedikleri günlerde bu yol da idare-i maişet ederler. Suret-i mahsusada ada ahalisi pazarcıları için her birinin kullanabildikleri bir-iki Pazar kayığı vardır. Tüccar sınıfı her gün bu kayıklarla Eğirdir e sabah-akşam gelirler, giderler. Adanın sekeneşi zaten bütün Hıristiyan ve on sekiz adet kilise mevcut iken Hıristiyanlar tevsi'-i ticaret ve tevfir-i sınaat arzusuyla şehirlere ve bendergâh-ı ticaret ve sanat olan yerlere gidip kalanlar da nüfusça tekâsüf edip de adaya sığamayacak raddeye geldiklerinde Timurlenk'in hücumundan kurtularak, nakil ve hicret edebilenlerden halî kalan meskenler kayıkçı İslamlar taraflarından iştira edilerek Hıristiyanlardan adaya sonradan gelip de tekrar yerleşenler azalmış ve bu sebeple İslam ahali çoğalmıştır. Bizim yetiştiğimiz zamanda bile elli sene mukaddem vuku bulan bir harik sebebiyle yalnız Isparta'ya kırk-elli hane daha nakil ve tevatun etmişlerdir.

Kasabanın çarşısı iki yüz elli kadar ahşap dükkân ve mağazayı ve buğday hanı karşısında bir de un pazarı loncasını havi olup hafta da Pazar günleri sürekli Pazar olur. Her taraftan tüccar haffâf vesair sattıcılar gelir. Köylerin umumiyetle yağ, peynir yapmalarından dolayı tüccar ve sairenin pazarda sat-tıklarının yerine yağ, peynir, davar derisi, av derisi alırlar.

Altmış sene evvel adadaki Hıristiyanların bu pazar menafiinden yortu sebebiyle istifade edememelerine serzeniş ederek pazar gününün Cumartesiye tahvilini İstanbul patrikhanesinin talep ve istirham etmesi üzerine atfeten (s.101) müsaade-i seniyye erzan ve bir kıta ferman ihсан buyrulmuş ise de Pazar gününün pazar ikamesine tahsisi kadimen civar mahaller pazarlarının eyyâm-ı ikamesi hesabıyla tayin edilmiş olmasından pazarcılar başka mahallere giderek sürekli pazar ikamesi sekteye ve menafî-i tedenniye yüz tutması sebebiyle yine ada Hıristiyanlarının ekseriyetle duvarcı ve dülger takımları beraber oldukları halde kemâ-kân yine Pazar günlerinde ikamesini istid'â etmelerine binaen ferman-ı mezkûrun ıskat hükmünü emr-i ahîrle ta-karrür etmiş ve eleyevm mukarrerât-ı ahîreye tevfi-k-i hareket olunmakta bulunmuştur. Çünkü kasaba ve ada seknesinin civarda ve yakın yerde değirmen olmamasından naşi pazardan zahire alıp un etmek müşkül olmasına binaen öteden beri pazarda un satılarak her kimse bir haftalık yiyeceği ekmeğin ununu Pazar günlerinde pazardan almaya muhtaç olduğundan buna en ziyade ada Hıristiyanlarının “Biz Pazar yortusundan istifade ile Pazar günü Eğirdir’e gelip havâyic-i zaruriye-i beytiyemizi alıyor, ferdâsı günü işimizden kalmıyor idik. Pazarın Cumartesiye tahvili bizi iki gün işten alıkoyuyor.” diye feryat etmeleri sebep teşkil etmiştir.

Bu cihetle Patrikhane’nin düşündüğü milletin menafiine değil müşkülât ve mazarratına ve yalnız birkaç tüccarın fikir ve arzusuna mütâbeat maksadına ait olduğu anlaşılmıştır. Binaenaleyh adanın ve kasabanın Hıristiyan ve İslam ahali si ancak kiliseye ve camiye giderken ayrılıp maada ahvalde pek muhibbâne ve vatandaşâne yaşamaları vücuhla şayan-ı memnuniyettir¹.

Kasaba ahali si fitraten gayretli ve diyanetine ve tasarrufa riayetli ve sefa-hatten mütevakkî ve kıyafet-i milliyelerine hürmetli ve müdavemetli kimse-lerdir. Bağları bahçeleri Pınar Pazarı semtinde ve bir kısmı Yazla’da ve asıl üzüm bağları gölün şark tarafında ve ‘Karabağlar’ tabir ettikleri sahilindedir. Bu sebeple bağ bozumundan evvel Eylül gayesinde umumen bağlara gidip

1 Osmanlı Hıristiyanların hükümetten müsaade ve atifet görmedikleri zannında bulunan Avru-pa diplomatlarına Allah intibah ve vicdan ihسان eylesin de bu hakikatleri görsünler, itiraf etsinler.

iki-üç hafta pekmezlerini ve kış azıklarını bağlarda hazırladıklarından o günlerdeki pazar Pınar Pazarı mevkiinde ikame edilir. Mevki-i mezkûra Pınar Pazarı denilmek de bu cihettendir.

Kasabada zürra' sınıfı pek azdır. Çünkü etrafta vasi' arazi yoktur. Yazla'da ve Kervansaray cihetinde ve Pınar Pazarı bağlarında son zamanlarda biraz gülistan dahi tesis ve gülyâğı taktir etmeye de başlamışlardır. Odun, kereste, yağ, yoğurt, sair kazalara nispetle biraz ucuzdur. Ahalinin sebze ve yemiş ihtiyacâtı umumiyetle köylerden ve Ağros'a tabi Findos'lardan gelir. Gölün akıntı taraflarında ve Pınar Pazarı semtinin sahillerinde pek güzel kavun, karpuz, bostan, yetişir. Arazi-i mevcude kuvve-i nâbitece iyidir. Fakat dar ve azdır. Gölün kenarları bataklık yapmadığından sıtma vesair hastalık çok görülmez. (s.102)

Balık saydgâhı köprü civarındadır. Hayvanat bu saydgâh etrafındaki çayırarda çayırlattırılır. At, ester, merkep çok bulunursa da manda, karasığır, inek, koyun az görülür, deve de yoktur.

Kazaya Mülhak Kurâ ve Nevâhi Ahvali

Kazanın merkeze merbut kurâsı Emirhasanlar, Tahtacı, Akpınar, Cire, Tepeli, Ağıl, Sorkuncak, Yılğınca, Banus, Yaka, Karaağı, Terziler, Yakaafşar, Karacahisar, Pazar, Kâtip, Kösre, Bağlı, Baklan, Yenice, Bucak, Mirahur, Yılanlı, Başviran, Akdoğan, Sipahiler, Tesbili, Aşağı Yukarı Gökdere'ler, Çukur, Sığırlık, Diresgene, Akçaşar, Selimler karyelerinden ve Sevinçbey, Boyalı, Radimos, Karasubaşı namında ve daha birkaç ufak tefek çiftliklerden ibarettir.

Diresgene karyesinin sebeb-i tesmiyesi bahsinde karye-i mezkûrun bulunduğu mahal suca, havaca latif olduğundan zamanıyla bu karyede cesîm bir medrese var imişse de tahsil-i ulum, sair yerlere nisbetle müterakki bir halde bulunmuş. Bu sebepten 'ders-gâni' demişler. Bundan muharref olarak Diresgene kalmış diye beyne'l-ahali mervi ve mütevatirdir.

Eski ve Çağatay Türkçemizde 'gene' köy ve mahal manasında müsta'mel olmasına göre 'Diresgene' 'Dersgene' olmak itibarından rivayet-i mütevatirenin sıhhate mütekârib olması ihtimalini takviye ve te'yid ediyorsa da karyenin letafet-i ab ve havasına hakikaten diyecek olmadığı ve sair karyelerden ferahlı ve inbisât-ı zihne daha elverişli bulunduğu halde öyle cesim medre-

se âsârî ve köyün isti'dat ve cesameti görülememektedir. İhtimal ki vaktiyle bu köy ahalisinden pek çok zeki talebe ve ulema zuhur etmiş de o sebepten 'Dersgâni' yahut 'Dersgene' denilmiş ola. Çünkü halâ Isparta'da Eğirdir'de tahsil-i ulum etmekte bulunan Diresgeneli talebenin zekâ ve isti'dadları meşhurdur. İstanbul'a gidip tahsilde ve ticaret işlerinde ileri gidenleri dahi vardır.

Kurrâ-i sairenin ekserisi dağlar ve ormanlar içinde derelerinden cereyan eden mühimce nehirler ve kenarlarında ve yaylamsı ve suyu bol yerlerde olup erkek ve keçi davarları ve hayvanat-ı ehliye-i fersiye, ester ve merkep ve dağlarında sansar, tilki, tavşan gibi hayvanat-ı vahşiye ve keklük ve emsali tuyûr-ı estiyariye çok bulunur. Geyik, canavar avları dahi yapılır. Halkın maişetleri bu cihetlerden hayvanât yüzünden olup sanatları yağ, yoğurt, çökelek, peynir yaparak civarlarındaki (s.103) pazar yerlerinde ve merkez pazarında satmaktan ibarettir.

Ziraatla taayyüş eden çiftliklerden Sevinçbey, Boyalı, Radimos, Emirhasanlar karyesi Isparta yolu ve şimendifer güzergâhı üzerindedir. Radimos çiftliği ahalisi altmış sene evvel dağılıp karye yerinde sekene ve hane kalmadığından arazisi civarındaki Ağros'a mülhak Findos ve Göndürle karyeleri ahalisi taraflarından ziraat olunur. Eski âsârından yalnız bir değirmen kalmıştır.

Dağ köylerinde cüsseli ve kırmızı çehreli yüz yaşına kadar yaşayan, yetmişlik, seksenlik güçlü kuvvetli işe yarayan adamlar, kadınlar çoktur. Dış libasları kıldan, yünden karışık yerli dokuma abadan, kepeden, iç urbaları yerli alaca ve pamuk bezlerinden ve ayakkabıları çarıktan başka değildir. Balları, yağları, davar etleri, av etleri, yumurtaları bol olduğundan çokluk sebzevat bilmezler, yemezler. Mükeyyifât ve müskirâtta da bir şeye iltifatları yoktur. Çoğu tütün bile içmez, yalnız dibekte dövüp taze taze pişirdikleri kahveyi içerler. Tarz-ı maişetleri pek sadedir.

Pavlu Nahiye ve Eşkâli

Kazanın mülhakatından Pavlu Nahiyesi Tavros tarikinden doğrudan doğruya merkez-i livaya on dört ve Eğirdir tarihiyle yirmi dört ve merkez-i kazaya on sekiz saat mesafede olup dört mahalle ve yirmi üç karyeyi havi ve 961 hanede 2582'si inas ve 2858'i zükûr olarak cem'an 5400 nüfusu cami ve dairen-mâ-dâr otuz altı saat mesafeyi muhit bir daire içinde bu havali nevahi-i sairesine nispetle vasi' bir nahiyedir.

Bu nahiye kable't-teşkilat Isparta'ya merbut kaza iken Kesme, Kartoz ciheti, Kartaz Nahiyesi namıyla Pavlu'nun mülhakatından nahiye idi. 1284 senesi teşkilatında Pavlu'nun kazalığı ve bu nahiyenin nahiyeliği lağv olunarak Pavlu merkezi nahiye, Kesme ve Kartoz karye yapılıp Eğirdir'e rabt olunmuştur.

Şimdiki merkez-i nahiye müdevver havuz şeklinde etrafındaki müteselsil dağların ihatasından hasıl ve haneleri damen-i cibâlde ve bağları, bahçeleri muhitten merkez-i daireye doğru yukarıdan aşağı bir çukur içindeki nokta-i merkeziyeye vasıl olup meskenleri duvarları gayri muntazam taşlardan yapılmış ve üzerlerine toprak konulmuş fevkânî ve bir nevi kasaba hanelerine benzer halde ise de kurâsının mahall-i sekenâları balkan içinde ve orman aralarında her biri bir tarafta yek-diğere mesafeli birer-ikişer haneden ibaret olarak parça parça ve bütün çam merteklerinden uçları kertilip birbiri üzerine bindirilmek ve üstü dahi kertik mertekler ve direkler ile ve tahta parçalarıyla örtüldükten sonra üzerlerine toprak konulmak (s.104) suretinde yapılmış tahtânî birer mağara şeklindedir. Bunlara mesken değil adeta gayri muntazam birer ahır bile denilemeyeceği gibi hem yaktıkları ateşin dumanı çıkmak ve hem de gündüzleri aydınlık girmek için baca deliği ile kapıya benzer ve oradan içeriye girilir birer delikten başka pencere vesairesi yoktur. Bu vechile yapılan evlerin duvarları sıvası bazen adi çamur ve bazen de başka şeydir.

Yorgan, döşek, yastık adet olmayıp bu evlerin genişçe baca deliğinden sarkıttıkları çıralı ve köhne çam ağaçlarına ateş verilerek yakıldığına hem oda teshîn ve hem de ziya ve şule temin edilip yatacaklarında odanın kilimi makamındaki kalın bir keçe üzerinde baltadan çıkarılmış ve baş yerleri minkâle¹ tahtası gibi biraz çukurlaştırılmış merteye başlarını koymak ve ayaklarını ocağa uzatmak tarzında uyumak adeti mer'îdir. Merteğin şulesi azaldığında peyderpey ocağa çıra atılıp istizâe ederler. Hatta "Pavlu'ya kadı olması iyidir amma ocağa çıra koyması olmasa" diyerek elsine-i nâsda mütedâvil darb-ı mesel vardır.

1297 (1880) senesi ilk seyahatimde maşiyen kılavuzum olan Kartozlu Molla Mustafa, sa'bu'l-mürûr dağlar, taşlar içinden bizi de mâşiyen götürürken; "Böyle yerlerde hayvanât-ı vahşiye bile eğlenmek, yaşayabilmek müşkül olduğu halde sizin babalarınız, dedeleriniz buraları ne akıl ile kendilerine âramgâh ittihaz etmişlerdir" dediğimde cevaben "Efendi ben Karadağ'da

¹ İletki.

askerlik ettiğim sırada Karadağlılar, cenabı hak dünyanın her tarafına birer miktar taş dökmek üzere çuvalı eline aldığında nöbet Karadağ'ın üstüne geldiği zaman çuvalın dibi delinmiş, taşlar dökülürmüş olduğundan orası dağlık taşlık olmuş” derlerdi. Oraya nisbetle bizim memleket düz ova demektir. Maazallah biz de onlar itikadında olsak size göre öyle demek lazım geliyor. Ne yapalım vatan bulunmuş, bu yollar bize güç gelmiyor. Biz ne zaman düz ovaya düşersek o vakit yoruluyoruz. Sizin gibi bir efendi gayet dik bir yamaçta bir adamın çift sürmekte ve belinden bağlı ipin ucunu haremi tutmakta olduğunu görünce bu nedir? Demiş. Çift sürüyor, şayet ayağı sürçer de aşağı dereye düşer diye belinden ip bağlayıp haremi tutuyor, olduğunu söylemiş. O efendi böyle yerlerde niçin duruyorsunuz, dediğinde ne yapalım vatan bulunmuş, cevabını vermiş, imiş. Efendi, vatanınıza da (s.105) ip tutanınıza da... Dediğini hikaye eylemiş idi.

İşte bu halde müteşekkil nahiye-i mezkûrenin kurâ-i mülhakası etraf-ı erbaasında Müezzinler, Badab, Çobanisa, Hacıaliler, Hacıahmedler, Karadiken, Haymana, Kasımlar, Beydilli, İbişler, Selküşe, Kesme, Kartoz, Darıbükü, İncedere, Bucakdere, Ayvalı, Kuzca, Çandır, Melikler, Şeyh nam karyelerdir.

Çandır, Melikler karyeleri cihetinde biraz düz ova ve mezra olup fakat ahalinin ekseriyetle vesile-i maişetleri davar, koyun, kısrak, ester, merkep gibi hayvanat yetiştirmek ve satmak ve mahsulâtından yağ, peynir yapmak tarzından ibaret olmasıyla kendileri sayfen hayme-nişin aşâyir misillü dağlarda ve yaylalarda kıl çadırlar içerisinde bulduklarından ve bunlara kereste imaliyle me'luf Tahtacı Aşireti ve aşayir-i saire dahi iltihak edegeldiğinden Çandır ovasında ve Çandır köprüsü civarındaki Şeyh karyesi imaret-i kadime ve muattalası yerinde Alan Pazarı denilen pazar kurulur. Adeta 'panayır' şeklinde beş-on hafta her Cuma günü devam eder. Bu pazar mevkilerine her taraftan tüccar ve satıcılar gelir, mühimce alış veriş yaparlar. Mezkur köprü orada cereyan eden 'Göksu' nehrinin üstünde yapılp Selçuklular zamanı inşaatına benzer cesîm ve yüksek bir köprüdür.

Nehirde birkaç nevi balık bulunur. Uskumru gibidir. Suyu tatlı ve berrak ise de Sakarya nehri kadar kesretli ve belki daha ziyade olduğundan gök gibi görünüp bu sebepten 'Göksu' demişlerdir. Civarındaki kargir âsâr harabesinden bir-iki asır evvel orada cami ve tekke ve zaviye ve emâkin-i saire bulunduğu anlaşılıyor.

Şeyh karyesinde medfun bir zatın mevki-i mezkûrda birçok zaman irşâdâtla ve cemaat-i kesîre ile imrâr-ı hayat eylediği dahi köylüler tarafından hikâye ediliyor. Bu sebepten bu cihet haneleri biraz muntazamca ve toplucadır. Başka türlü âsâr-ı atıkaya tesadüf edildiği yoktur. Ancak merkez-i nahiyenin şimal-i şarkisinde ‘Zengi’ nam mahalde Kuzca karyesine yakın Kara Pavlu denilen bir şehir-i cesîm harabesi vardır ki iki defa vuku bulan seyir ve temaşa-yı acizanemde şehir-i mezkûrun mevcut kalabilen bazı haneleri parçalarından zaman-ı inşa ve teşkilinde hiç kireç kullanılmaksızın taşların yek-diğere imtizacı suretinde kemer çevrilerek vücuda getirilmiş olduğu nümâyân olmuştur.

Taksimâtı dahi pek yolundadır. Vasi caddeler ve caddenin iki tarafında parke taşları gibi işlenmiş büyük taşlardan mefruş yaya yolu ve kezâlik ortasında aynı ferşiyatla hayvanât güzergâhı ve mebanî kısmında ‘tiyatro’ mahalleri vardır. (s.106) Amerika’dan bile zâirler gelmiştir.

Bu yapıların yüzlerinde kornişler, kapılarındaki sanat-ı senk-trâşî, câlib-i nazar-ı dikkattir. Harabenin bazı cihetlerinde merkûz¹ abide sütunlarında görülen yazılar ve resimler ve nakışlar ve dairen mâ-dâr taş yıkıntıları ve temeller oranın bir şehir-i cesîm ve asırlarca yaşamış kesîrû’n-nüfus belde-i mühim olduğunu göstermektedir. ‘İsavriya’ Hükümetinin merkez-i idaresi burası ve etrafı sekene İsavriyalılardan ibaret olmasıyla bu kıtaya İsavriya derler. Müteharrirlerin elde edebildikleri meskûkât nühâsiyeden şehir-i mezkûrun, üç bin sene kadar evvel yapılmış ve tûl-ı müddet meskûn ve mamer bulunmuş şehirlerden olduğunu ve son zamanları hükümdarı ‘Pavliyos’ nam kimse olduğunu ve nahiyeye ‘Pavlu’ nahiyesi denilmesi bu hükümdara nisbetten neşet eylediğini anladıkları hikaye ve rivayet edilmektedir². Hakikat-i hâle dair malumat-ı tarihiyeye dest-res olamadım³.

Göksu ve Aksu Nehirleri Tota Suyu İzahatı

Nahiyenin her cihetinde olan kesretli ve müteferrik sular ve nehirlerden başka mezkûr ‘Göksu’ nehri kadar bir de ‘Aksu’ nehri olup bu iki nehir Antalya’ya doğru cereyan edegeldiği bir mahalde birleşerek körfeze mun-

1 Dikilmiş.

2 *Kamusü'l-A'lâm*’da Anadolu’nun taksimât-ı kadimesinde Karaman’ın garp cihetinde bir küçük hıttta olduğu yazılıyor.

3 1338 senesinde Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nce bu namın ilgasıyla ‘Cebel Nahiyesi’ tesmiyesine emir gelmiştir.

sab olmakta bulunduğundan başlıca Tahtacı Aşiretleri'nin ve yerli ahali-i kurâdan çalışanların imal ettikleri ve gemi ağacı dedikleri büyük kereste ve 'Gürle' ve 'Mertek'ler tüccar hesabına paket ve istif yapılp bunlarla ilkaen Antalya iskelesine nakil ve tenzîl olunur. Oradan yelken gemileriyle sevâhil-i Mısıriye ve Suriye'ye gönderilir.

Ayvalı karyesi civarında 'Tota' suyu denilen bir su vardır ki veca'-ı batına ve imtilâ-i mideye mübtela olanlar Temmuz ve Ağustos aylarında oraya gidip mezkûr sudan içerler. Çok amel zuhur ederek birkaç gün zarfında şifayâb olurlar. Lakin mezkûr suyun membaında nebeânî pek az olduğundan birkaç kimseye idare edecek derece de biriktirilmesi birkaç güne mütevakkıftır. O civarda başka bir suyun daha gaz gibi yanar ve bazen yağ gibi yenilir olduğunu söylüyorlarsa da hakikati ve bu iki suyun mahiyeti anlaşılammamıştır. Tahlillerine merak ve teşebbüs eden de yoktur.

Merkez-i nahiye ahalisinden davar ve hayvanâtı olmayanların bir takım-ları İstanbul'da inekçilik, sütçülük, yoğurtçuluk yaparlar. Orada bir müddet kazandıklarını bir iki sene de bir kere silaya geldiklerinde ihtiyaçlarına, vergilerine sarf ederler. Yine kazanmak için tekrar giderler.

Kıyafet-i milliyelerini hiç değiştirmemişlerdir, değiştirmezler. Mezkûr nahiye merkeziyle ekser kurâsında her nevi meyve ve sebze olursa da kendileri yemezler. Çandır Alan Pazarı kurulmadığı zamanlarda merkez-i nahiye-de haftada Cuma günleri ikame olunan pazarda fûruht ederler ve fazla olursa sair pazaryerlerinde de satarlar. Ahalinin yedikleri ekseriyetle kum darısından yapılan ekmeklerdir. (s.107)

Bazen arpa unundan yufka yaparlar, fırın ekmeği yoktur. Ziraatları nehirler kenarlarına ve ormandan yaktıkları yerlere kıyye hesabıyla kendi yiyecekleri darı ve arpa miktarı tohum ekebilmekten ibarettir. Bir zaman tûlî tütün dedikleri mahsulü ekmişlerse de kendileri içmediğinden ve Reji idaresinin meninden dolayı vaz geçmişlerdir.

Dut, hınnap, sevahil mahsullerinden tatlı ve ekşi nar çokça olur. Dut kuru, dut pekmezi meşhurdur. Kuru üzüm gibi yenilir. Hınnapla beraber dut kuru Pazaryerlerine de götürülüyor, satılıyor. Bu nahiye ve kurasıyla merkez-i kazaya merbut kurada nüfus-ı gayrimüslime yoktur.

Barla Nahiyesi Eşkâli

Barla Nahiyesi dahi Eğirdir gölünün garb-ı şimalisinde iki dağ arasında merkez-i kazaya dört ve livaya yedi saat mesafede kain, dokuz mahalle ve iki karyeden 638 hanede zükûr ve inas 2200'ü İslam 763'ü Rum olarak ceman 2963 nüfusu şamildir.

Bu nahiyeh ahalisi öteden beri dersaadette yağlıkcılık sanat ve ticaretiyle taayyüş eder ve arada sırada sılaya gelir gider olduklarından adamları, kadınları terbiyeli ve meskenleri mobilyaları, nevahi-i saire hanelerine nispetle muntazam ve insanca ikamete elverişli ve âb ve havas ve bağ ve bahçeleri latif ve eylenişlidir.

Arazinin kuvve-i nabitesi epeyce fazla ve menfaatli ise de az ve dar olduğundan havâyic-i zaruriyelerini ancak temin edebiliyor. İhracat yapamazlar, bazen başka mahallerden bile kendi yiyecekleri için zahire getirirler. Nefis ve mütenevvi' üzümleri ve kesretli bademleri ve güzel narları vardır. İçecek, bağ ve bahçelerini irvâ edecek suları ve ihtitâblarını temin eyleyecek ormanları derece-i kafiyledir.

Erkeç ve keçi davarları Pavlu Nahiyesi davarlarından iyidir. Merkezde kalan ahalden bir kısmı ester yetiştirirler, davarcılık ederler. Bunların imal ettikleri peynir, Mudurnu peynirinden daha nefis ve pekmezden yaptıkları bir nevi sucuk ve köfte dahi Tekirdağ köftesine faik ve gayr-i makistir.

İstanbul'ca ve bu havalice Barla peyniri ve sucuğu diye şöhreti vardır. Hıristiyan ahali ayrıca bir mahallede bulunup, erkekleri daima duvarcılık, dülgelik ile civar kurada dışarıda bulunageldiklerinden kadınları İslamlarla olan hüsn-i imtizâc ve ülfetleri sayesinde me'mûnete'l-hâl yaşarlar. Bez ve halı dokurlar. Tezgâhları hemen her evde mevcuttur. Kıyafet-i milliye İslamlarla Hıristiyanlarda başka değildir. Hep bir tar ve siyakta giyerler.

Nahiyenin bazı cihetlerinde güzel tütün yetişir. İlama karyeliler tütüncülük duvarcılık sebzevatçılık ile tayin ederlerse de (s.108) Bedreliler sırf reңper ve zürre'dirlar. Karyeleri göl kenarında olduğundan arada sırada balıkçılık da yaparlar. Göl kenarında Bedrelilerin güzel üzüm bağları vardır.

Merkez-i nahiyede her hafta bir iki saat kadar Cuma günleri bir pazarcık kuruluyorsa da çarşı ve dekâkin yoktur. Yemekleri şehir yemekleri kadar çe-

şitlidir. Ve insanları kırmızı çehrelî ve sahîhü'l-bünye ve meşrepleri diğer nevahi ve kuradan farklı ve ulvî görünür.

Umum kazanın hâsîlat-ı arzîyesi kazahâ-i saire veçhile buğday, arpa, kesretli kum darı, nohut, mercimek, mısır darısından başka değildir. Pek az afyon ve haşhaş da ekilir. Merkeze merbut kura ile Pavlu nahiyesi kurâsında biraz pamuk ve susam dahi husule gelir. Bu kura ahâlisinin daima yedikleri kum darı olmasından dolayı bazen buğday ekenler de olursa da ekseriyetle Delice'lidir. Eğirdir'in Tepeli, Cire karyelerinde ve nahîye kurasının bazılarında güzel ve kesretli patlıcan olur. Burdur havalisine kadar sevkiyat ve sarfiyatı vuku bulur.

Dağlarında, şehirlerde görülmeyen yabancı envâ-ı şukufe yaz günlerinde muhtelif revayih-i Tayyibe neşr eder. Ormanlar içinden, o dağlardan geçiliren rayihaların letafeti insanı gaşy¹ eder.

Pavlu'nun Kesme ve Kartoz cihetinde bir tarafı Karaağaç'ın Yenişar karesine yanaşan bir küçük gölün etrafı Çemen-Zâr ve enva'ı şukufe ile letafetnisâr olduğundan bu sebeple mezkûr göle Yeşil Göl tabir ederler ki eski zamanlarda mezkûr göl Yediler, Kırklar, Abdalân içtima-gâhı olmasından naşi, erbab-ı maneviyat ve turuk-ı Aliyye müntesebânı oraya giderek "erbaîn" çıkarırlar, füyuzat ve tecelliyat-ı ilahiyeye mazhar olurlar. Bu tecelliyat-ı kudsiye ile her sene oradaki nebâtâtta birisinde kimya hassası husule gelip erbab-ı hasta-cû iğneler götürerek her ota saplarlar. Hangi otun iğnesi sararmış olursa kimya otu o olduğunu anlayıp onları toplarlar, altın yaparlar imiş. Şimdilerde böyle masallara ehemmiyet verenler çok görülmüyordu.

Bu küçük göle Dip Davraz Gölü dahi denildiğinden Kâtip Çelebi merhumun İpsafros Dağı vasatında etrafı Çemen-Zâr dediği göl bu göldür. Bizim Davraz, Dip Davraz dediğimiz bu cebele Eğirdirliler Dip Davraz diyorlar. Kâtip Çelebi merhum da İpsafros diyor.

Merkez-i kazadan gerek kurâya ve gerek nevahi ve kura-i mülhakasına araba işler hiç yol yoktur. Bütün yollar hayvanla bile güç gidilebilir, keçi yollarıdır. Tota Beli'nin semaya ser çeken çam ağaçları yolsuzluktan dolayı mahallerinde kendi kendine devrilip mahvolmakta ve hiçbir işe yaramamakta ve kereste yapılamamaktadır. Bazen köylüler yakıp çam sakızı ve katran çıkarırlar.

1 Kendinden geçme, bayılma.

Bu köylerin hiç birinde hamam olmadığından lüzumunda gasl-i beden nehirlerin soğuk sularına girmek adetinden ibarettir. Çocuk doğunca derhal soğuk suya atarlar. Valideleri dahi bu su ile yıkarlar. Loğusa hastalığı, yatağı, kâbile¹ yoktur. (s.109)

Sancak Dahilindeki Aşayir-i Seyyare Halleri ve Sancak Çeşmeleri

Aşayir

Sancak dâhilinde aşâyir-i seyyareden Millü, Sarı Keçili, Saçı Karalı, Karahacılı, Horzumlu, Tüngüşlü, Eski Yörük, Honamlı, Karakoyunlu, Fettahlı namlarında ve daha sâir namlarda bir takım cemaatler olup bunlar öteden beri sayfen Isparta Sancağı yaylalarında, dağlarında, şitaen Teke Sancağı sevahilinde bulunurlarken hükümet-i seniyyece iskân-ı aşayir maddesinin nazar-ı dikkate alındığı sülüsân asırdan beri birazları Menteşe Sancağı semtinde Dalaman'da ve Beş Kaza'da ve Finike'de ve Tarsus'ta ve Konya Ereğlisi'nde yerleşip kaldıkları gibi, mülga Gönen nahiyesi civarına gelen Sarıkeçili'ler kırk senedir kışlaklarına gitmeyip yerli hükmünde kalarak Kızılköy mevkiinde meskûn ve fakat bazıları yine hayme-nişin bulunurlarsa da nüfusları son tahrir-i nüfustan evvel Gönen nüfusuna kaydedilip kırk bir hanede yüz yirmi altısı inas ve seksen sekizi zükûr olmak üzere ceman 214 nefer olduklarından şimdi Gönen'in yerli ahalisinden madûddurlar.

Millü aşireti Teke Sancağı'na merbut bir nahiye halkı olmalarıyla beher sene evvel-i baharda Isparta'nın Gölcük etrafına çıkıp hasırdan yaptıkları muvakkat çadırlar içinde Ağustos gayesine kadar otururlar. Erkek ve dişileri koyun ve hayvanlarını baharlatırıp Kitre kesmek ve mahsulünden ve yağ ve yoğurttan istifade eylemek yüzünden menfaat görürler.

Saçıkaralı aşireti dahi nüfus ve muamelat-ı askeriyece Eğirdir Kazası'na ve vergice merkez-i liva olan Isparta'ya merbut ve diğerlerine nispetle kesretlice bir cemaattir ki bunlar Taşkın, Hasanlı, Bacaklar, Hacıkaralı, Hacı Süleymanlı, Hacı Nasuhlu, Hacı Aliler, Gödekli, Çalab, Arıklar, Arap Aliler, Cüceler, Küçükülü, Kerimli, namlarıyla on dört mahalleye münkasım olarak 546 hanede 761'i inas ve 899'u zükûr olmak üzere min haysü'l mecmû 1650 nüfustan ibaret olduğu halde beher sene rûz-i kasımda Antalya sevahilindeki kışlaklarına gider ve rûz-ı Hızır'da kısm-ı küllisi Eğirdir'le Karaağaç arasındaki Anamas Yaylasına ve bir kısmı Uluborlu Kazası dâhilinde Kuru Dağı nam

¹ Kadın ebe.

cibâl-i müteselsileye gelirler. Ve cümle (s.110) kıldan mamul çadırlar içinde eğlenirler ve vasıta-i maişetleri erkek, keçi denilen kara davarla biraz koyun ve karasığır ve inek ve deve ve at ve kısrak gibi hayvanat yetiştirerek satmaya ve develeri vasıtasıyla şehirlerden iskelelere zehayir nakletmeye münhasır idi. Bunların kadınları şehir kadınları gibi mesturiyetle meluf olmayıp erkekleri kadar hayvanat yetiştirmek ve göç etmek hizmetlerini ifa ile beraber rengârenk nebatî boyalarla boyanmış yün ipinden küçük, büyük nevi nevi kilim dokurlar, satarlar. Bunlara Yörük kilimi denilir.

Erkekleri, dişileri silahşorlukta, avcılıkta mahir olduklarından kendilerini muhafaza edip namuskârâne ve fakat bedeviyetle yaşarlar idi. Üç beş asır evvel diyanetlerine riayet ve insaniyete hürmet ve misafirperverliğe rağbet ve fil-i sirkat ve zinaya gayz ve şiddetleri o derecede imiş ki buldukları yerlerde bir sirkat vuku bulursa derhal kasâme¹ suretiyle tazmin ve mütecasiri bulup asmak ve mürtekip-i zinayı yakmak şiddetini beyinlerinde mevzu'-ı kavanin-i şer'iyeden olmak üzere itikat ve itiyad edip hatta buldukları yaylada bir hırsız asacakları zaman, hırsız celp memuruna “Beni asma anamı as” zira ben ilk yumurta hırsızlığına dadandığım zaman anam beni men etseydi bu gün asılmaya götürülmeyecektim” demesiyle o yaylanın adına o zamanda Anamas dediklerini söylerler.

Vaktaki son asırda şoseler, arabalar, şimendiferler meydana gelince bunların devencilik ve kiracılığına pek de lüzum ve ihtiyaç kalmadığı cihetle şimdilerde vücutları kalmamış gibidir. Teke Sancağı dâhilinde kâin Serik Nahiyesi ahalisinden Gebiz Aşireti denilen bir şerzeme-i² kalîle Eğirdir civarında Serpi nam mahalle sayfen çıkar ve rekz-i hyâm³ eder idiyeler de bunlar da nahiyelerinde yerleşip gelmez olmuşlardır.

Yalnız Eğirdir'e merbut Kara Çakal Aşireti yerli hükmünde 58 hanede zükûr ve inas 393 nüfus olarak daimi surette mevcuttur. Bu kabileden Yalvaç Kazası'nın Hoyran Nahiyesi dâhilinde Tırtar ve Karaağaç Kazası'nın Afşar Nahiyesi'nde 34 hane 211 nüfusu camî' Karaçakal ve Kütüklü aşiretleri dahi vardır. Bu aşiretler umumen hanefiyyu'l-mezhap olup kendi taraflarından müntehap mahalle muhtarları ve ihtiyar meclisleri ve bu meclislerin intihap ettikleri birer de Beyleri ve hoca ve imamları ve kâtipleri bulunurdu. Eskiden daha cemiyetli ve kesretli (s.111) oldukları zamanlarda naip ve

1 Katili bilinmeyen kimsenin bulunduğu yer hakkında elli kişiye yemin ettirme.

2 Küçük, az olan topluluk.

3 Çadırlarını kuramak.

müftüleri de bulunurmuş. Hatta bir zaman seyyar olanlar için “Aşayir-i Seb’a Kaymakamlığı” unvanı altında umur-ı idarelerine bakmak üzere bir de seyyar kaymakamları var imiş.

Eğirdir’in Barla Nahiyesi korusuna ve Pavlu Nahiyesi dağlarına bazen Keçiborlu Nahiyesi’nin Söğüt Dağı’na Teke Sancağı cihetinden gelen Tah-tacı aşireti yalnız kereste yapmak ve satmak işleriyle iştigal ederek kıymetli ve kesretli esterleri bulunur. Başkaca hayvanât ve sevâim-i saireleri yoktur. Bunların erkek ve dişileri İslam’a mahsus isimlerle tesemmi ederlerse de din ve mezhepleri meslek-i revâfıza müşabih olup hangi din ve mezhebe mensup oldukları bilinmez. Kimi görürlerse onun mezhebinde olduklarını söylerler. Ama beraberlerinde bulunan hocaları, şeyhleri hazır olmadıkça hiçbir ayin ve nikah ve talak icrasına kadir olamazlar. Şarap ve müskirat isti’maline inhimâkları ziyadedir. Lakin gayûr, cesur, cefakeş, vefalı kimselerdir.

Şair-i İslâmiyeden madud olabilecek surette yalnız Muharremü’l-haremde yevm-i aşureye kadar on gün oruç tutmak ve Cuma günleri iş iş-lememek ve aşure pişirip fukara ve mesâkini itâm eylemek gibi bazı şeylere merâatları vardır.

Bu aşiretlerin cümlesine Hayta ve Yörük tabiriyle bir ism-i mahsus dahi verilmektedir. Bunların kendi beyleri idarelerinde buldukları zamanlarda yek-diğere taarruz ve bazen ebnâ-yı seyyile tecavüz ettikleri görüldüğünde hükümetçe beylerin salahiyetleri tahdit ve taraf-ı devletten müstakil bir kaymakam tayin edilmiş, her zümrenin müntehap birer vekilleri huzuruyla akd-ı meclis edilerek müftünün fetvası, naibin hükmü olmadıkça kimse hakkında muamele-i örfiye icra edilememesi taht-ı tekâfüle alınmış ise de gitgide bu tarz-ı idare de bozularak asar-ı mezalim ve taaddiyat yüz gösterdiğinden devletçe iskânları çaresi düşünölmeye başlanmış, müddet-i medide uğraşıldığı ve birçok masraflar, fedakarlıklar yapıldığı halde bu da başa çıkılamayıp kendilerine mahsus olarak teşkil edilen köyleri yakmışlar, yine seyyar haline girmişlerdir.

Çünkü hayvanları yaylak ve kışlaklara alışmış olduğundan ruz-ı kasım girince hayvanât sevahile doğru kendi kendine gitmeyi, ruz-ı Hızır olunca sevahilden yaylalara sökün etmeyi bir hal-i meluf ve tabii bildiklerinden bunun önünü alamamışlar ve insanları da hastalıklardan ve telefattan kurtulamamışlardır.

Kırk beş sene evvel bu iskân meselesi için otuz nefer kadar rüesâ-yı aşayir merkeze celb edildiklerinde beş on gün müruruyla cümlesi hastalanıp ıyadelerine vardığımızda hastalıklarının sebebi sakın oldukları odaların damları basmış ve kendilerince yıldızları görmeksizin yatıp uyumak mümkün olamamakta bulunmuş olduğunu muharrir-i acize söylemişlerdi. (s.112)

Akıbet her biri bir yerde kalarak müctemian seyr ü hareketleri hitama ermiştir. Bunların bu havaliye nereden geldikleri maruf olmayıp elsine-i nâsda Timurlenk döküntülerinden oldukları söylenilirse de hakikati malum değildir. Ancak mahkeme-i şer'îye sicillât-ı atıkasında gördüğüm 3 Zilhicce 1152 (2 Mart 1740) tarihli ferman-ı âlî kaydına nazaran aşayir-i merkumenin mahall-i iskânları olan Kıbrıs ceziresinden Antalya'ya huruçla Hamid ve Beyşehir Sancakları dâhillilerindeki kazalara yapılmış iseler de ikamet ettikleri yerlerde tek durmayıp kat-ı tarik ve nehb-i emvâl fezâhatine cür'et ettiklerinden kemâ-kân cezire-i mezkûreye iade ve orada iskân olunmaları o tarihte Rakka Valisi ve Anadolu Müfettişi bulunan vezir Mehmed Paşa'ya emr olduğu ve kendisi dahi bu işe memur edildiği anlaşılıp şu halde bunlar esasen Cezire-i mezkûreye yerleşmişlerken tarih-i mezkûrdan evvel bu havaliye gelmiş ve içerilere doğru girmiş ve seyyar haliyle yayılmışlardır.

O zamanlarda bunların duhulüne yerli ahalinin muvafakat ve kendilerine râğbet etmeleri çiftliklerden ve köylerden mahsullerini şehirlere ve iskelelere nakil ve tenzil etmek ve yetiştirdikleri hayvanlar ve mahsulâtтан istifade eylemek ve bir de kendilerini istikamet ve salâbet-i diniyeye riayet eder, şerzime-i makbule görmek cihetlerinden münbais olduğuna ve bir nevi teksir-i nüfus arzusuna müstenid bulunduğuna şüphe yoktur.

İşte yukarıdan beri suret-i teşkilatıyla ahval-i sabıka ve coğrafyası ve bazı vukuat-ı tarihiyesi kaza be kaza beyan olunan Hamidâbad Sancağı hal-i hazırda merkez-i liva olan Isparta merkez-i kazasıyla Uluborlu, Yalvaç, Karaağaç, Eğirdir Kaza'larından ibaret olarak iki yüz iki karye ve yüz elli mahallede yirmi dört bin dokuz yüz yetmiş bir hane ve elli altı bin üç yüz inas ve elli yedi bin beş yüz kırk dokuz zükûr olmak üzere ceman 113759 İslam ve 3170 inas ve 3289 olarak 6450 Rum ve 256 inasla 346 zükûrdan ibaret 552 Ermeni ve 14 mahalle ve 546 hanede 761 inas ve 889 zükûr olmak üzere 1650 nüfus aşiret ki (s.113) min haysü'l-mecmu' 122411 nüfusu şamil ve idare-i mülkiye ve maliye ve adliyece Konya Vilayeti'ne tabi olup idare-i askeriyeye bir zaman Dersaadet Hassa Ordu-yı Hümayunu'na ve birinci tensikatta Edirne merkezindeki İkinci Ordu'ya merbut liva dairesi bulunuyordu.

En son tensikatta Isparta, Uluborlu, Yalvaç, Eğirdir Kazaları tabur merkezi olarak 35. Isparta Alayı Merkezi On İkinci Fırka'ya mensubiyetle Dördüncü Kolordu'ya merbut bulunmaktadır. Hazine-i celileye ait varidat-ı umumiye-i seneviyesi sekiz milyon kuruş raddesinde olduğu gibi masarifat-ı umumiyesi de 1.600.000 kuruş derecesindedir.

Sancağın umum evkaf ve maarif ve belediye bütçeleri ikişer, üçer yüz bin kuruştan ziyade değildir. Hasılat ve zehayir-i mütenevvia-i umumiyesi suret-i mutavassıtada iki milyon keyl-i asitaneye karib olup bunun nısf miktarı dâhilen sarf ve tohumluk için tevkif olunursa da nısf-ı diğeri iskelelere sevk ve ihraç ediliyor.

Vesait-i nakliye kadimen deve, bargir, ester, öküz arabası ve birinci iskele, Antalya İskelesi iken Rumeli muhacirlerinin vürudundan sonra dört tekerlekli bargir arabası tekessür ve taammüm etmiş ve daha sonra Isparta cihetinin ithalat ve ihracatı Eğirdir'e kadar temdid edilen Aydın Şimendiferinin Çardak-Dinar-Keçiborlu-Baradız-Kuleönü istasyonlarından Uluborlu Kazası'nın Çapalı istasyonuna Yalvaç, Karaağaç Kazalarının Konya cihetine temdit olunan Anadolu şimendiferi istasyonlarından Akşehir-İlgın kazaları istasyonlarına kısmen Eğirdir'e ve Eğirdir Kazasının zaten ihracatı çok olmadığından ihtiyaçlarından fazla olabilen miktarı Yalvaç ve Karaağaç'ın birer kısım hâsılatıyla maan Eğirdir istasyonuna götürülmeye başlanmıştır.

Bu sebeple Hamidâbad Sancağı havalisine şubat içerisinde turfanda gelen her nevi sebzevât ve limon ve portakal Antalya'dan getirilirken şimdi bunlar da ekseriyetle her mevsimde Aydın-Nazilli ve İzmit taraflarından gelmektedir.

Kısm-ı evvel tamam oldu. (s.114)

KISM-I SÂNİ

Mevcut Cevami' ve Maâbid ve Medrese ve Âsar-ı Hayriye ve Emâkin-i Umumiye Faslı Mebhas-i Evvel Isparta Kazası Cevami' ve Asar-ı Hayriyesi

Derûn-ı sancakta bulunan âsâr-ı hayreyi ve nafia ve ebniye-i emîriye ve emâkin-i saire-i umumiye miktarlarını ve ne zamanlarda ne suretle vücuda getirilip ne türlü inkılâbât gördüklerini ve ehlüllâh-ı kirâmdan ve zevât-ı meşhureden ne kadar kimseler bulunduğunu ve bunların medfen ve tercüme-i halleriyle ezhân-ı umumiye de caygîr-i havas-ı mu'tekide ve ma'rufesini tazammün eden vukuata dairdir

Bahs-i Evvel

Mevcut cevâmi' ve ma'âbid ve medâris ve âsar-ı Hayriye-i saire ve bazı emâkin-i umumiye hakkındadır.

Isparta Kazası

Isparta kasabası içinde dokuzu minareli altısı minaresiz onbeş cami-i şerife ikisi minareli kusuru minaresiz altmış dört mescid ve kenar-ı şehirde etrafı kargir duvarla muhat bir namazgâh ve bir Mevlevihane ve beş tekke ve bir buk'a ve on medrese ve beş yüz cilt kütüb-i muteberezî havi bir kütüphane ve bir muvakkithane ve dördü büyük ve ikisi orta ve ikisi küçük ve ikisi açık on Rum ve bir ermeni kilisesi ve bir mekteb-i idadi ve biri inas ve dördü zükûr için beş usul-i cedide iptidai mektebi ve otuzu İslam ve üçü zükûr ve biri inasa mahsus dördü Rum ve biri ermeni olarak otuz beş sıbyan mektebi ve altı hamam ve dokuz han ve üç şadırvan ve üç yüz yetmiş çeşme ve altmış dükkân ve tûlabî şamil iki kapılı ve kargir kubbeli bir bedesten ve altı yüzü müteceviz ahşap ve kargir dükkânla tüccar mağazalarını muhtevi ve her sınıf erbabına mahsus bir çarşı ve çarşıya uzak olan mahallât ahali için Debbağhane ve Keçeci Mahallesi camileri civarı ve Karaağaç ve Dere ve Yenice ve Yaylazâde Mahalleleri meydanları gibi yerlerde ve Hıristiyan Mahallelerinde yüz elli müteceviz ahşap ve kargir bakkal ve atar ve tüccar ve berber ve kunduracı ve terzi dükkân ve mağazaları ve altmış dükkân ve imalhaneyi müteceviz bir debbağhane ve iki vidale, vakite, uskar, kösele imal eden kârhane ile yerle ibrik ve testi ve çanak çömlek, kiremit, tuğla gibi şeyleri ya-

pan altı kiremithane ve kırkı mütejaviz gülyâğı taktîr eyleyen imbikhane ve beş halı idarehanesi ve on sekiz değirmen (s.115) ve biri köyde üç dakik fabrikası ve on iki yağ ve bir metropolidhane ve kırk kadar yaz ve kış kahvele-riyle dört kiraathane vardır. Han hamam ve mağaza ve dükkân ve imalhan- ve kahve misillü emâkin-i sairenin başlıcalarından olan şeyler mebhâs-ı sâ-nide tafsil edileceğinden yalnız âsar-ı Hayriye ve diniye ve müessesât-ı naf-riyadan olanlar, suret-i inşa ve tamir ve tecdidleriyle beraber ber veçh-i ati be-yan ve tavzih olunur.

Isparta'da Cami-i Kebir İtibar Olunan Kutlu Bey Cami-i Şerifinin İlk Binasıyla En Son Kargir Olarak İnşası Tafsilatı

Şöyle ki, bunlardan en eski ve birinci add ve şümâr ve Isparta'nın cami'i ke-biri itibar olunan Kutlubey Cami-i Şerifi diğer camilerden vâsi' ve vüs'ati sekiz yüz doksan altı zira' mürabba' ve üzeri toprak puşîde¹ dam ve yeri gayet çukur ve iki şerefeli tuğladan mamul bir minaresi olup banî Kutlu Bey ümerâ-yı Selçukî'ye şehrin evlengene semtinde bulunduğu zamanlarda vali iken cümle-i kirâmâtından olmak üzere bilahare bu mevkiin vasat-ı şe-hir ve civar hükümet olacağını keşif ile şimdiki mahallâtın bulunduğu yer-ler fındıklık, bağlık bahçelik olduğu halde koru ve orman içine yaptırdığı ve tam döşeme direkleriyle mertek ve dikmelerinin Isparta'nın kiblesinde-ki Sidre dağından kesildiğini ve birkaç bin seneden daha eski zamanlarda mezkûr dağda Sidre ağacı bulunmasından dolayı sebab-i tesmiye olduğunu ve kendisinin Karahisar-ı Sahip kasabasına medfûn bulunduğunu beyne'n-nâs mütevâtiren söylerlerse de ahali ve haneler yok iken böyle kuru ve orman içine cami yapılmasını akıl ve hikmet kabul edememekle beraber *Mir'at-ı Kâinât*'ta ve *Nişancı* ve *Solakzâde* tarihlerinde mir-i mumaiyleh Eğir-dir mirlivası olarak yedi yüz doksan iki senesi şehit olarak âzim-i dar-ı ahi-ret olan Cennetmekân Hüdavendigâr Gazi Sultan Murad Han hazretleri ümerasından bulunduğu gösterilmesine nazaran cami-i şerif-i mezkûrun her halde yedi yüz seksen üç tarihinde Isparta'nın zîr-i idare-i saltanat-ı seniyye-i Osmaniye'ye geçtiğinden sonra yapılmış olduğuna şüphe yoktur. Çünkü kısım-ı evvelde beyan olduğu vechile şimdiki şehir dördüncü ve beşinci asr-ı hicride de şimdiki yerinde mevcut olmakla beraber, mütevel-li yedinde gördüğüm bir kıt'a vakfiye-i şerife suretinde emir'ül-ümeradan Kutlu Bey bin Abdüsettâr bin Hasan namı ve 833 (sekiz yüz otuz üç) ta-rihi muharrer ve murakkamdır.

¹ Örtülmüş.

Vakfiyenin mir-i mumaileyh hayatında tertip ve tanzim olduğuna ve zirindeki şahitlerin birisi abd-i mu'teki¹ Abdullah oğlu Abdurrahman olmasıyla (s.116) istidlâl olunuyor. Fakat cami-i şerif-i mezkûr minaresinin son cemaat mahalli duvarının iç tarafına gelen minarenin temel ve küpündeki bir köfke taşında müşevveş ve acemice yazılmış meşkûk² bir halde 478 tarihi mahkûk bulunmasına bakılırsa Selçukîler zamanında Mir-i Mumaileyh'in yaptığından evvel yerinde bir başka cami ve minare olup harap olması üzerine yine mumaileyh Kutlu Bey'in yaptığı caminin ikinci defa inşa edildiği de hatıra gelir.

Kerestelerinin Sidre dağından kesilmesi bahsindeki rivâyât ve hikâyât-ı mütevatire dahi eskiliğinden münbais olarak mezkûr dağda o zamanlarda mühim ve kesretli orman olması müsteb'ad değil, muhakkaktır. Zira caminin bulunduğu mahalleye ilk teşkilinde Cami-i Atik Mahallesi denildiği ve Sidre Dağı'nın eteğinden Dere Mahallesi'ne müntehi silsilede hala birkaç çam ağacı mevcut olduğu gibi cebel-i mezkûrede tarla çıkaranların ameliyatında toprak içinden el'ân çam kökleri, çırılar çıkarıldığı bi't-tesadüf görülmektedir. Bu eskiliğe göre Cami-i şerif-i mezkûr beyne'l-ahali pek mukaddes ve müteyemmin ve müdavimleri mesud ve müemmen tanındığından kocakarılarla saf-dil ve ihtiyar erkekler beher sene leyle-i kadirde ve leyâlî-i mübareke-i sairede hicaza gider sabaha karşı yine gelir olduğunu ve minberin garp cihetindeki duvarda yazılı büyük vav'ın altına yediler, kırklar, kutbü'l-aktâb leyle-i mübareke-i Berat'ta gelip tasarrufât-ı âleme müteallik ahvalden memleket mukadderatına terettüp eyleyecek bir senelik hadisât orada söyleşilerek mesâib ve belâyâ kısmının indifâna dualar edildiğini itikat etmiş olmaları cihetiyle leyâlî-i mezkûrede cami-i şerifle ma'an Hicaz'a gitmek ve yediler, kırklar, hürmetine mazhar-ı gufrân ve tecelliyât-ı ilahiye olabilmek ümniyesiyle cami-i şerif-i mezkûr içinde sabaha kadar ibadet ve taâtla meşgul bulunanlar eksik olmaz ve cami-i şerif tecdid ve mevkiini terfi' etmek isteyenler oldukça bu bina-yı mukaddese dokunulmaz, itikadına bin-naen ahalice bir şey yaptırılmaz idi.

Bin üç yüz on yedi senesi mihrap cihetindeki birkaç çürük direğin tamir ve tecdidi zımında damın toprağı açılıp değiştirilecek direklerin tamamen çürümüş ve diğerleri dahi o hale gelmiş olduğu görülmesi üzerine İstanbul Polis Müdüriyeti'nden Isparta Mutasarrıflığına beş sene evvel gelmiş olan rütbe-i ûlâ sınıf-ı evvel ricalinden İzmitli Hüseyin Hüsnü Efendi tara-

1 Azad olmuş kölesi.

2 Şüpheli.

findan istikamet ve faaliyeti sayesinde ahalinin muhabbet ve itimadına mazhar (s.117) zevattan olmasıyla hurâfât-ı pür-sitâni irşad ve ikna ile cami-i mezkûru kamilen hedm ve hakan-ı sabık Gazi Abdülhamid Han-ı Sâni hazretlerinin yirmi beşinci sene-i devriye-i cüluslarını yad ve tezkâr için İstanbul Ayasofya'nın şekl-i tarzında kargir ve müteaddid kubbeli yeniden bir cami inşa etmek maksadını tasavvur ve takip edip hamiyetmendân ve hakayık-şinâsân-ı memleket cem' ve yüzü müteceviz eşraf ve muteberân esnaftan mürekkeb bir meclis-i umumda def'aten beş yüz kûsur lira iane tahrir ve temin edildikten sonra bil-istizan müceddeden inşaya ve nâm name-i hazret-i padişahiye nispeten Hamidiye tesmiyesine iradesine istihsal olunduğunu müteakip hemen hedm ü inşaya başlattırılmış ve natural yerli ot taşlarından yekpare sütunlar ve köfke taşından beden duvarları ile iki senede gayet âli ve mürtefi' bir cami-i cedid vücuda getirilmiş ve bu inşaatta o hurafe-perest kadınlar ve ihtiyarlar ve sade-dil halk taş ocağından çıkarılan büyük taşları ve sair malzemeyi arabalara koşulup bizzat getirmek ve çukur mahalleri geceleri hanımlar ve çocuklar teberrüken ellişer-yüzer torba toprak taşıyıp doldurmak suretinde hidemât-ı bedeniyede bulunduktan başka nakden dahi ianâтта ve teberruât-ı mükerrerede bulunmuşlar ve yalnız Barutçuzâde haremi Hacı Vesile Hanım denilen bila-veled bir hatun üç-dört yüz liralık emlak ve arsasını hibe ve teberru' ederek her kadın nice kıymetdâr huliyyât ve gelinlik libaslarını vermişler ve iki bin lirayı müteceviz masarif-i sanaiye ve levazım-ı zaruriye ve hadidiye ve kurşun mukabilinde cami-i şerif-i mezkûru yeniden vücuda getirmişlerdir.

Dâhili, harici alınan fotoğrafları Dersaadet'e ve mahall-i saireye gönderilmiştir. 1320 senesi Ramazan-ı şerifi ibtidasında (Arlık 1902) ilk Cuma namazı kılındığı gün mumaileyha Hacı Vesile Hanım'ın cenaze namazı cemaat-ı kübrâ ile bu camide kılınmış ve binlerce halk mumaileyhâyı lisan-ı sitayiş ve hamiyetle yad ve tezkâr eylemiştir.

Cami-i şerif-i mezkûru Ispartalılar gerçi yirmi beşinci sene-i devriye-i cülus-ı hümayunun yad-ı hatratı namına yapmışlarsa da selâtin-i azama mahsus cevâmide çifte minare olacağı cihetle minarenin diğeri yapılamadığından buna ihsan-ı hümayun vaki olup da minare inşa ve ikmal edildiğinde nam-ı nami-i padişahiye mütezammın mermer kitabeler kapılar üzerine o zaman vaz' ve "Kutlu-Hamid" namı tesmiye olunmak üzere bani-i evvel Kutlu Bey'i büsbütün tayy etmek ve unutmaklığı tecviz etmediklerinden bir sabık Cami-i Kebir namını idame ve ibka etmişlerdir.

Bu inşaatta hüsn-i hizmeti görülen Nafia Mühendisi Kalfaoğlu Yanko Efendi'yi taltifen yirmi beş lire kıymetinde bir altın saat zarfına “*Isparta Cami-i Kebir-i Cedidini inşada hüsn-i hizmetini görülen Kalfaoğlu Yanko Efendi'ye Ispartahlıların bediyesidir.*” (s.118) ibaresini hakk ettirip bir kat elbise ile beraber resm-i küşad günü alenen ve hediye eden verdikleri gibi inşaatta ve ameliyat-ı seng-trâşide¹ ustalıkları ve kalfalıkları mucib-i memnuniyet görülen Hıristiyan ustalara da birer kat yeni elbise ihda ve ilbas etmişlerdir.

Mihrabın ve minberin kenar ve re'slerine Ayetelkürsi ve Tevhid-i şerif ibarelerini tahrir ve mermere hakk eden hattat-ı şehir Şafakzâde Bektaşî Hacı Hafız Mustafa Tevfik Efendi'nin oğlu Hafız Mehmed Hilmi Efendi'ye de ikrâmât-ı nakdiye ve ayniyede bulunmuşlardır.

Derûn-ı cami-i şerifte mefruş yüzlerce kilim ve halı seccadelerle iki yüz lira kıymetindeki billuri avizeleri eşraf ve mütehayyirân-ı memleket kendi namlarına ihda ve ta'lik edip hademe-i cami ve ehl-i mürtezika dahi iki senelik vezâif-i muayenelerini mesarif-i inşaiyeye terk ve teberru' ile hallerince her ferd-i Müslim diyanetkârâne fedakarlıklarda bulunmuşlardır. Hala cami-i şerif-i mezkûr musallasında cenaze namazı kılınan mütemevuilân² tabutlarına örtülen seccadeler ve kilimler müteveli ve kayyımaya teslim ve evkaf ve mahkeme-i şer'iyeye defterlerine kayıt ve tescil ettirilerek teberruât devam ediyor.

Mühendis Yanko Efendi'nin Gureba Hastahanesi'nin inşasından sonra Isparta'da vefatı vuku bulmasıyla gerek merasim-i defniyesinde ve gerek ailesinin Dersaadet'e sevkinde yine kadirşinasâne fedakârlıklar gösterilmiştir. Bu inşâ-ı cedidedeki komisyon mutasarrıf-ı müşarünileyhin ri-yaseti altında Isparta Müftüsü Şakirzâde Mehmed Şakir ve Belediye Reisi muharrir-i fakir Böcüzâde Süleyman Sami ve Evkaf Müdürü Ağros-lu Kaputluzâde Mehmed Nuri ve Meclis-i İdare azasından Handanzâde Hacı Hasan ve Çallızâde Mustafa Necib ve Eşraf-u Ulema-i memlekette Dere Mahallesi İmamı Hacı Mehmed Rifat ve Müneccimzâde Hacı Hafız Hakkı ve Tüccardan Bodurzâde Hacı Ali ve Hacı Eminzâde Hacı Osman ve Kaçkınızâde Hacı Ahmed ve Ciğerzâde Hacı Mustafa Ağa ve kitabet vazifesini ifa etmek üzere evkaf katibi Kavukcuzâde Hüseyin Atif Efendi'lerden mürekkep olmasıyla 19 Ağustos 1318 (1 Eylül 1902) tarihine müsadif cülus-ı hümayun-ı şehriayinisi günü resm-i küşadına komisyon

1 Taş yontulması işlerinde.

2 Zengin, mal sahipleri.

namına taraf-ı acizanemden zirde muharrer nutuk-ı manzum tertip ve kıraat olunmuştur.

Nutuk-ı Manzum

Hak Teala Hazret-i Sultanı Mansur eyleye
 Mülkünün her yerini âbad ü pür-nûr eyleye
 Ol şehinşah-ı cihan sultan Hamid el-gazi Han
 Şevket ü ömr-i hümayununu mevfûr eyleye
 Saye-i lütfunda yer yer olmada mamur bilâd
 Daha nice nice âsârını me'sûr eyleye
 Var idi bu yerde bir cami mukaddem köhne bâm
 Yapmış imiş Kutlu Bey merhum mağfur eyleye (s.119)
 Asr-ı sâmin içre yapmış ânı ol kutlu vezir
 Ravza-i cennette ruhun mûnis-i hûr eyleye
 Beş asır içinde etmişler ibadet müslimîn
 Çok zamanlar yenisinde dahi makdûr eyleye
 Tâ ki erişti bin üç yüz on yedi sâli hemân
 Yıkıldılar ol köhne bâmı halk mamur eyleye
 Çünkü ol sene cülûs-ı hazret-i şahinşehin
 Yirmi beşinci sene-i devriydi Osmaniyân sûr eyleye
 İşte bu sâl-i saidi yâd için Ispartalı
 Bunu yapmak istedi Allah me'cûr eyleye
 Nafia mühendisi Kalfaoğlu Rekriye Yanko
 Yaptı bir resm-i mükemmel Tanrı ber-hor eyleye
 Bârakallâhu ne güzeldir resm ü inşası hem
 Yaptıran zatı hemişe şâd u mesrûr eyleye
 Yani sancak-ı "Hamidâbâd" Mutasarrıfı olan
 Hazret-i Hüsnü Bey'in sa'yini meşkûr eyleye
 "İnnemâ ya'muru mesâcid" hükmüne etti şitâb
 Her mesaisin ilâh tevfikle mahsur eyleye
 İki yılda kıldı ikmâlin müyesser zü'l-kemâl
 Nice sâl-i ibâd içinde zikr-i mezkûr eyleye
 "Ayasofya" Camiine benzemekte şüphe yok
 Var diyen başka nazarın varsa manzûr eyleye
 Sade kargır yapmağın eslaf emel etmiş iken
 Anlara makdûr değilmiş nice mecbur eyleye
 Hamd ola Tefvik verdi Hazret Hüsnü Bey'e
 Cümle hadematın rıza-yı hakka maksûr eyleye

Daha çok âsâr yaptı sa'yile mîr-i müşâr
Her makamda sa'yini makbûl-ı cumhur eyleye
Beldemiz sükkânı bir bir arz-ı şükrân eyleriz
Zât-ı bârî an-karîb zatını destûr eyleye
Himmet etti vali-i âlî "Ferid" Paşa dahi
Hanedân ve zatını ekdardan dûr eyleye
Öyle bir vali ki mislin görmedik eslâfda
Servet u imara daim bezl-i makdûr eyleye
Nice camilerle mektepler, emâkin, şoseler
Hep zamanında yapıldı daha meksûr eyleye
Hamd-i lillah biri de bu cami zî-bâterîn
Şu küşad resmini küttâb-ı zerle mestûr eyleye
Bu mübarek rûz ki rûz-i cülûs-ı şehriyar
Her kese bir ıyddir cümleyi mahbur eyleye
"Padişahım çok yaşa" virdini tekrar edelim
Bu dua-i berekâtı hep âmalı meysûr eyleye (s.120)
Bâ-irade nâm-ı şehinşâh ile tevsimine
Oldu ferman katibân hattını menşûr eyleye
Dendi cami "Hamidiye" mukaddes ismine
Nur-ı feyzâ feyzini mezdâr ve mensûr eyleye
Böyle bir nâm-ı mukaddes ile yâd ettikçe hakk
Tâ ebed âfâttan me'mûn ve mehcûr eyleye
Kim ki dünyada diler cennâta dahil olmayı
Ede içinde ibadet zarî-i mahzûr eyleye
Diyelim amin ve amin padişahım çok yaşa
Virdini kulları her an vird-i me'sûr eyleye
Eyler inşa komisyonu sıdkla arz-ı sepâs
Her zamanda hakk bu türlü hayra memur eyleye
Şehr "câ" "gaye" bin üç yüz yirmi tarihi idi
Bittiydi cami "Hamid" hallak (yaradan) mebrûr eyleye
Halkımız çalıştılar âğver-i şahinşahda
Her birinin hizmet-i mergûb ve mefhûr eyleye

"Temmet"

Esna-yı kıraatte her bir mısra-i sâniyi müteakip on bini mütejaviz huzzâr ve asakir ve jandarma ve polis ve mekâtîp şakirdânı taraflarından cehren âmin deniliyordu. Ba'dehu dâhili ve harici ikinci defa fotoğrafı aldırılan müteaddit kopyaları yine vilayete ve arzu edenlere irsal ve tevzi' edilmiştir. Kü-

tüphanede ve müessesât-ı sairede ve derûn-ı camide ve erbab-ı merak ve iştiyak hanelerinde el'ân mevcut ve muallaktır.

Manzume-i mezkûre Mutasarrıf-ı müşarünileyh tarafından levha yaptırılarak derûn-ı camiye ta'lik olunmuş ve elviye ve vilâyât-ı mütecâvireden İslam ve Hıristiyan ziyaret ve temaşasına çok kimseler gelmiştir. Re's-i idarede ve her nevi memuriyette bulunanların diyanete hürmet ve vâcibâtına fiilen müdavemetle istikamet ve faaliyete kavâidi dairesinde riayet etmesi her zaman her yerde bilâ istisna umum halkın ümniyet ve rağbetine bir kuvve-i maneviye-i inkıyâd ve itaat teşkil ve aksi halde görünenlerin teşebbüslerindeki muvaffakiyetlerini düçâr-ı müşkülât ve tatil edegelmek icabat-ı tabiyyeden olmasıyla Mutasarrıf-ı müşarünileyhin on sene imtidât eden müddet-i memuriyetinde halkımız ve maiyeti memurları ve eşraf ve muteberân-ı memleket diyanete hürmetini ve memleketin emniyet ve asayîşiyle refah ve ihtiyâcâtına pek afifâne, mücennedâne hürmet ve faaliyetini gördükçe her teşebbüsünde kendisine kemâl-i ciddiyet ve samimiyet dairesinde malen ve bedenen müzaheretini cana minnet bilmişler ve asla ihmâl ve tekâsül eseri göstermemişlerdir.

Bu sayede müşarünileyh Isparta'da gerek maabid ve gerek maarif ve sanayi' ve terakkiyât-ı dâhiliye için neye teşebbüs eylemiş ise muavenetten başka bir gûne haylûlete tesadüf etmediğinden başladığını bitirmeye ve hastane ve hapishane ve jandarma koğuş ve ahır ve daire-i askeriyeye ve telgrafhane ve darümuallimîn ve mekâtüb-i ibtidaiye ve gülyağcılık ve halıcılık ve maarif akarâtı ve ipekli mensucat vücuda getirilmesi misil-lü muvaffakiyâta mazhar olarak Isparta'da unutulmayacak asar ve bir nam-ı sıdk-şîâr bırakmıştır.

“Zehy gayret”, “Zehy hamiyet” (s.121)

Bu baptaki hidemât-ı sadıkâneye mukabil kendisi, üçüncü Osmanî, ikinci Mecidî nişan-ı zî-şanlarıyla taltif olunduğu gibi daire-i askeriyeye inşasında muvaffakiyetine müşareketini gördüğü redif livası İbrahim Paşa'ya Üçüncü Osmanî, muharrir-i fakire Dördüncü Osmanî ve Müftü Şakir Efendi'ye “mevsile-i sahn” ve Handanzâde ve Çallızâde Hacı Hasan ve Mustafa Necib Efendilere “Rütbe-i salise” ve Dere İmamı Hacı Mehmed Rifat Efendi ile Hocazâde Arif ve Müneccimzâde Hakkı Efendilere Orta Medrese Müderrislikleri ve Belediye riyasetinde mesbuk'ül-hizmet Mehmed Ağa'ya Dördüncü Mecidî ve kereste iane ve itasında fedakârlıkları vuku bulan eşraftan

Arapzâde Mehmed Şevki ve mahdumu Şükrü Efendilere Salise nişan ve rüt-belerinin ita ve ihsanına delalet etmiştir.

Camii şerifin vezayif-i eimme ve hatip ve vaiz gibi hidemât-ı mahsusası erbabından bulunanların dahi vakfının müsaadesi nispetinde tahsisatlarını artırıp günü gününde itasına da bedel-i himmetle ikâd-ı kanâdil ve şumû' ve kayyim masrafları bani ve vâkıf-ı evvel "Kutlu Bey" in tahsis ettiği kadim varidat-ı öşriye bedelâtından suret-i kafiye ve mükemmelede tesviye ve ifa olunmaktadır. Caminin öteden beri itikat oluna gelen rüçhan-ı mukaddesi-yeti teceddüt ve tagallüple noksan-pezîr olmayıp bilakis tezayüd ettiğinden, cemaat-i müslimîn beş vakitte lebâleb doldurmakta ve erbâb-ı zühd ve takvadan bulunanlar mu'tekifâne derûn-ı camide çok bulunmaktadırlar.

Camii-i Şerif-i Mezkurdaki Lihye-i Saadet Ziyareti Merasimi

Eyyâm-ı şitada sabah namazından evvel mukabele denilen birer cüz-i Kurân tilavet olunmakla beraber gündüzleri öğleden sonra tefsir-i şerif ve hadis okunur. Bu sebeplerden bu caminin cemaati sair camilerden ziyade bulunur. Minber-i şerifin yukarı mahfelinde metin ve müteaddit kilitli sanduka içerisinde mahfuz "Lihye-i saadet"¹ hazret-i risalet-penâhi eyyâm-ı mübarekte öğle namazından evvel ziyaret olunur. Bütün istiskat ve indifâ'-i musaib-i dilâyân duaları ve namazları hep bu cami-i şerifte yapılır. Bazen yaz günlerinde hutbe ve dersiyesi bu camiye merbut haric-i şehirdeki "Namazgâh" dediğimiz musallâda dahi ifa ediliyor. Minarede mahkûk 478 (1086) tarihindeki birinci bani kim olduğunu ve "Kutlu Bey" in hakikaten Karahisar'da medfun bulunup bulunmadığını anlayamadım. Müracaat ettiğim me'hazlarda kanaat-bahş olacak kuyûd ve izahata tesadüf edemedim. Hurafe-gûlar bu cami ve ilk bani hakkında daha pek çok havas-ı maneviye söylerlerse de akıl ve hikmete muvafık şeyler olmadığından dercinden sarf-ı nazar ettim.

Hacı Abdi Nam-ı Diğer Halil Hamid Paşa Camii Bina ve Tevsi'i İle İlavât ve Tamirâtı

İkincisi "Hacı Abdi" Camii-i Şerifi Çarşı civarında bir kubbe üzerine kargir ve üstü kurşunlu olup ilk banisi Hacı Abdi (s.122) merhumun gayet zengin ve fakat bencil bir adam olduğundan dolayı herkes kendisini ta'an² ve

1 Peygamberimizin sakalı.

2 Sövme, yerme.

teşni' ede ede halkın lisanından usanıp bir gün hükümete müracaatla cami-i şerif-i mezkûru bina edeceğini arz ve ifade ettiğinden o vaktin valisi Mir-i mirandan Firdevs Paşa, Hacı babasını gayet hasis ve parayı çok sever derler, nasıl oldu da paraları feda edip cami yaptıracaksın, dediğinde; “Belî pašam, paralarım gayet kıymetli ve nefsim hissetli olduğundan böyle kıymetli parayı dünyada bırakmaya gönlüm razı olmadı, ahirete götürmek için çare aradım, bunu buldum. Himmet ve muavenetinizi talep ederim.” Diyerek bina ve inşasına mübaşeretle 970 (1563) tarihinde ikmal eylediği beyne'l-halk kâbiran an kâbir söylenilen rivâyât ve hikâyât-ı mütevatiredendir.

Bu ilk bina ve inşada kubbenin üstüne kurşun kaplanamayıp tahta bir çatı ile muhafaza edilmesinden naşi bir müddet sonra muhtac-ı tamir olması üzerine 1137 (1725) tarihinde heyet-i asliyesiyle birinci tamiri icra olunarak cami-i şerif-i mezkûr haneleri civarında bulunduğundan dolayı 1197 (1783) senesinde Sadrazam olan Halil Hamid Paşa şark ve garp taraflarından birer cenah ihdasıyla tevsi' ve köfke taşından şark cihetine bir kargir minare ve bir kütüphane ve avlusuna bir şadırvan ve ahşaptan fevkani ve tahtanî son cemaat mahallî ve bir muvakkithane ve kargir kademhâne ve cami avlusu kapısı üstüne bir de iptidâi çırak mektebi inşa ve cami ve kütüphaneyi Gördes halılarıyla tefriş ettiği beyne'l-ahali menkûl ve meşhurdur. Bu rivayet cami-i şerif-i mezkûr ehl-i mürtezikasının yedlerinde bulunan berevât-ı atika ve ferman-ı aliye münderecatıyla da müeyyed olduğu misillü ber-vech-i muharrer ilk binasının dokuz yüz yetmiş ve birinci tamirinin 1137 (1725) ve Halil Hamid Paşa ilavâtının 1197 (1783) tarihlerinde vuku bulduğu minber-i şerifin üst tarafında duvara yazılmış bir tarihten de anlaşılmıştır. Şimdi cami-i şerifin bulunduğu mahalle “İplik Pazarı” ve cami avlusu ve camide iplik pazarı camii ve “Orta Cami” dahi derler. Bani-i evvel Hacı Abdi merhum cami-i şerifin son cemaat mahallinde ve minarenin dibinde medfundur.

Hacı Kemal Çavuş namında bazı musakkafât vakfiye tahsis eden bir vâkıf-ı diğer de vardır. Cami-i mezkûrun kubbesinde zelzeleden ve saikadan bazı rahneler ve şikâflar¹ peyda olmasıyla derûnunda ikame-i salât mahzurât-ı salim olamayacağına dair bazı erbab-ı malumatın beyanları üzerine icra-yı tamirâtı için Halil Hamid Paşa ahfadından (s.123) mütevelli olan ve Medine-i Münevvere-i harem-i Şerif müdürü Cemal Paşa'ya müracaat ve Antalya gümrüğü mukataatıyla evkaf-ı umumiye sairesi varidatından mütevelli-i müşarünileyh yedinde müterâkim mebâliğ-i mühimmenin tami-

1 Yarık, yırtık, çatlaklar.

re kifayet edecek miktarı evkaf-ı hümayun nezaretinden hükümetçe talep ve istizan-ı keyfiyet olunduğunda onbeş-yirmi sene te'kidât ve muhaberâta imrâr-ı evkât edildiği halde mesarif-i tamiriye ve mezuniyet alabilmek şöyle dursun bir cevab-ı savâb¹ bile zuhur etmediğinden 1308 sene-i hicriyesinde Isparta Mutasarrıfı bulunan devr-i Azizi evkaf nazırı Ferid Paşa mahdumu Sadettin Bey'e müracaatla halk kendi kendine iane-i mahalliye ile tamir işini der-uhde ve iltizam ettiğine dahi müsaade alınamamasıyla esnaf ser-âmedânı Kadı Ergirili Tahmas Remzi ve Sancak Evkaf Müdürü Beypazarlı Hacı Emin Efendi'lere müracaat ederek mumaileyhimanın gösterdikleri cesaret ve gayret ve hamiyeti sayesinde bir anda otuz bin kuruşa karib iane celb ve cem' olunup o sırada tesadüf eden Mısırlı yabancı bir mühendisin keşif ve tarifi mucibince rahneler, şekâflar çok reçineli çam çirasıyla çivilenir ve sıkıştırılır ve aralarına pekmez karışık kireç mahlûlü dökülür ise hiçbir tehlike kalmayacağı ve müddet-i medide dayanacağı anlaşıldıktan sonra hemen kubbenin kurşunları soyularak ameliyat-ı mebsûta yaptırılmış ve rahneler, şikâflar kamilen kapatılmış ise de soyulan kurşunlar bütün delik deşik köhne levha ve çürük halinde görülmesiyle yeniden levha dökülmek üzere erbab-ı tecrübeden Ispartalı Dağlıoğlu Yimil ve Kulaksızoğlu Yanako ustalar ocaklar ve kalıplar ve mütevazın potalar tertip edip kurşunları iza-be² ve yeni levhalar isâga³ olunmuş ve kubbeye yeniden ferş edilmiş olduğu gibi derûn-ı cami dahi müceddeden sıvanmış ve altın yaldızlarla ziynetlendirilmiştir.

Bu son tamir zamanımızda ve zîr-i nezaretimizde vuku bulmuş olduğundan devletçe usul-i idare-i merkeziyetin ve bilhassa evkaf nezaretinin betâet-i harekât ve muamelatının bu kabilden nice yerlerde nice mamuriyet ve terakkiyâta haylûlet ettiği zahir olmuştur.

Ve mine'l-letâyif yetmiş sene kadar evvel merhum Midhat Paşa'nın Şura-yı Devlet muavinliğinde bulunduğu zamanlarda Kayserili Ahmed Paşa merhumun riyasete geldiğinde erbab-ı rikkatten biri müşarünileyh Midhat Efendi, Paşa hazretlerinin riyasete geldiklerinden beri Şura-yı Devlet muamelatında ne fark buldunuz? Demesine karşı müşarünileyh; "Evet kâf-ı hükümet değişti kâfe, Şura-yı Devlet'te dönecek yakında hazine-i evkaf" dediği meşhur ve mütearif letâiften olduğundan bu latifinin hakikati bu babda yirmi sene evvel bizim memlekette görülmüştür. Binaenaleyh kadrini hakkıyla tak-

1 Doğru dürüst bir cevap.

2 Eritme, eritilme.

3 Kalıba dökme.

tir ve kâffe-i muamelâtımızı icâbât-ı (s.124) hakikiyeye göre tatbik edebilirsek ahalimizin teşebbüsât-ı şahsiyelerine de muavenet ve teshîlât gösterilecek. Bir de bu türlü tas'ibâtan kurtulmaklığı temin edecek meşrutiyet-i idariyemiz herkes için bir nimet-i cihan-kıymettir. Hâkimiyet-i Milliye kavâid-i şer'îye ve medeniye-i hakikiye ve Hayriye dairesinde deverân etmelidir.

Meşhur Mimar Sinan Marifetiyle Firdevs Paşa Camii Binası ve Tazarruâtı ve Lihye-i Saadet Ziyareti

Üçüncüsü Çarşının Tuz Pazarı nâm mevkide kâin Firdevs Paşa Cami-i Şerifidir ki, tarih-i binasına mecâzibden¹ bir zat irticalen “Hep zulüm” deyivermesiyle inde'l-hesap dokuz yüz yetmiş yedi zuhur ederek böylece zeban-zed² olmuş ve Hacı Abdi Camiinin inşasından yedi sene sonra vücuda gelmiş ve hitam bulmuştur. Cami-i şerif-i mezkûr bir kubbe üzerine kargir ve üzeri kurşunlu ve köfke taşından yapılmış garp cihetinde bir minaresi olup rivayet-i vakıya göre Hacı Abdi merhum Paşa-yı müşarünileyhe Müracaatla ânifü'z-zikr sözü söyledikten sonra Paşa'ya bir rikkat³ ve intibah gelerek kendisi de bir cami yaptırmaklığa niyet etmiş ve hemen başlattırılmış ve vezâif-i daim mesârifi karşılığı için dahi çarşıdaki bedesteni yaptıırıp onun da üzerine kurşun kaplattırılmış ve bade'l-ikmal vakfeylemiştir.

Badu bu'din caminin kurşunları muhtac-ı tamir hale geldiğinde Isparta'da kurşun levha bulunmadığından ve isâğası⁴ usulü de bilinemediğinden bi'zzarure bedesten üstündeki kurşunlar alınmış ve yerine kiremit konulup alınan kurşunlar cami kubbesinin noksan yerlerine sarf ve ferş kılınmıştır. Yukarıda zikredilen Hacı Abdi –Halil Hamid Paşa Camiinin kurşunları Isparta'da isâğa olunmak bu sebeple mucib-i memnuniyet görünmüştür. Paşa-yı mumaileyh vakfiyesinde aselin⁵ kıyyesi beş akçaya çıkarsa da beher sene mevlid-i hazret-i risaletpenahîye müsadif eyyâm-ı mesûdede cami-i şerif derûnunda menkibe-i veladet-i cenâb-ı peygamberî kıraat ettirilmesi ve cemaate bal şerbeti dağıtılması, kat'iyen terk olunmayıp behemehal icrasını şart ettiğini söylerler. Elyevm mütevellileri dahi şart-ı vâkıfı icra ederler. Vakfiyenin tarih-i tanziminde aselin okkası beş akçeden çok aşığı imiş ki en galî fiyat olmak üzere “beş akçaya çıkırsa da mevlitte bal şerbeti terk edil-

1 Meczuplar, divaneler, abdallar.

2 Dile peseng, söylenir olan, alışılmış.

3 Merhamet, acıma.

4 Kalıba dökme, kalıba dökülme.

5 Bal, balın.

mesin” demiş. Bu hal şimdilerde vakîâ biraz müsteb’id gibi görünüyorsa da 1062 (1652) tarihi sicilinde canib-i şer’i şeriften bakkallara verilen narh’ta bal için on iki akçe vaz’ ve terkim olunduğu görülmüştür.

Cami-i şerif-i mezkûrun vakfiyesi ve kaydını bulamadımsa da 1002 (1594) ve 1048 (1639) tarihleri sicillerinde caminin nükûd-ı mevkufesinden irbâh olunan mebalîğın medyunlarla mütevellî beyninde muhakemeleri cereyan ettiğine ve tevliyetin ber-vech-i meşrutiyet (s.125) tevcihinde vakfiye görüldüğüne dair birkaç ilam kaydı müşahede olunmuştur ki Cami-i şerif-i mezkûrun vakfiyesi 1000 (1592) tarihi sıralarında elde mevcut imiş. Caminin sanat-ı mimari ve seng-traşisi cennetmekân Sultan Selim Han-ı Evvel Hazretleri ahd-ı Celillerinde ve daha sonra yapılan selâtin-i azam hazerâtı camilerinin sanatına muvafık ve metaneti takdire layık ve Sultan-ı müşarünileyhın İstanbul’da Çarşamba tarafında mevcut camilerinin küçük çapta aynına mutabık olduğundan bu sanat-ı mimariyi gören cühelâ yek-pare mermer sütunlara ve binanın yüksek mahallindeki büyük taşlara baktıkça, hurafe-gûyânın her şeyde acz ve meskenetlerini setr için takat-i beşeriyenin müsait olmadığını zannettikleri fenni işler hakkında sanatlarına medâr-ı revaç addettikleri masallardan bu mermerler, taşlar “guller”, “devler”, “cinler”, “melekler” vasıtasıyla dış denizden getirtirilmiş, buraya konulmuş vadisinde veya kütüklerde beynel avam adeta hakikat gibi telakki edilirken, Cami-i Kebir inşasında daha ağır ve cesametli taş sütunların ve kubbelere konulan büyük büyük kilit taşlarının “cerr-i eskâl” makinesiyle kolayca çıkarıldığını görenler safsata-perdâzânın hurafelerine inanmamaya başlamışlardır. Ama bu hurafe-gûların, cinci, efsuncu kimselerin vücudu ve müşterileri her yerde ve hatta Payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye’de yine görülüyor, eksik olmuyor, Dersaadet’te Süleymaniye Cami-i Şerifi kurbinde medfun olup yüz seneden ziyade muammer olduktan sonra 986 (1579) tarihinde vefat eden Mimar Sinan’ın “*Tezkiiret’ül-Ebniye*” nam eserinde müddet-i hayatında vücudunda getirdiği seksen kadar cevamiden yetmiş ikincisi bu cami-i şerif olduğu, “Isparta’da Firdevs Bey Camii” ibaresiyle münderec ve musarrah bulunduğundan, caminin ve bedestenin ber-vech-i muharrer 977 (1570) tarihinde inşaatı hitam bulduğu şek ve şüpheden azadedir.

Paşa-yı mumaileyhin tercüme-i hali Isparta’ca malum değildir. Adı cami-i şerife nispeten Firdevs Bey Camii dahi denilmesi sebebiyle yâd ediliyor.

Ferîkan-ı kirâmdan Ispartalı Ayanoğlu Osman Seyfi Paşa delaletiyle hazine-i hümayundan 1300 (1883) senesi ihda buyrulan bir kıta “İhye-i saa-

det” dahi bu cami-i şerif minberi mahfelinde metin sanduka içinde mahfuzdur. Eyyâm-ı mübarekede öğle namazından sonra ziyaret olunur.

Abdi Paşa Camii Binası ve Tazarruâtı Lihye-i Saadet Ziyareti ve Paşa'nın Tercüme-i Hali ve Tamirâtı

Dördüncüsü, Çelebiler Mahallesiyle Yaylazâde Mahallesi'nin nokta-i iltisakında Kaymak Kapısı¹ civarında vaki **Abdi Paşa** nam-ı müsemması “**Peygamber” Cami-i Şerifidir.**(s.126)

Bu cami dahi 1196-97 (1782) senelerinde yapılmıştır ki sakfi toprak dam ve cüdrân-ı erbaası kargir olup duvarların iç yüzü ve mihrab-ı şerif koyu mavi, yeşil çiçekler resimlerini gösterir. Ve İstanbul'daki Valide Camii'nin tezyinatını andırır. Musanna' çinilerle müzeyyendir. Bu sebepten “Çinili Cami” dahi denilir. Mihrab-ı şerifin üstündeki mermer taşa 1196 (1782) ve kapı üzerindeki taşlara 97 (1783) tarihleri murakkamdır. Son cemaat mahalli ahşap ve kiremitli olup Isparta'da ilk kiremitli sakf bu olduğunu söylerlerse de 1018 (1610) tarihinde Bedesten'in üzerine konulacak on bin kiremidin mütevelliyeye teslimine dair amillerin mukavele-i şer'iyeye yaptıkları mahkeme-i şer'iyeye sicilinde görülmüştür. Bu cami-i şerifin suret-i bina ve inşası hakkında o zaman Isparta'nın merbut bulunduğu Kütahya'da mukim Anadolu Valisi ve Seraskeri bulunan müşarünileyh Abdi Paşa'nın mesarifât-ı askeriye ve sairesi için o vaktin kanun-ı mevzuu mucibince senevî ruz-ı Hızır ve kasımda ahâliye tevzi ve altışar aylık tahsil kılınan vergiyi eşraf ve ayan-ı memleket ber-mutad toplayıp Kütahya'da kendisine arz ve takdim ettiklerinde bade't-tevzi şeref-zuhûr eden irade-i seniyye veçhile kendileri taraf-ı devletten tavzif ve maaş ve masrafı hazine-i beytü'l-malden tayin ve tahsil buyrulmasıyla mebalîğ-i mezkûreyi alamayacağını ve yerle yerine iade etmelerini söylediğinde eşraf ve ayan-ı mumaileyh dahi herkesten toplanılan akçeyi yerli yerine vermek kabil olamayacağını arz ile memlekette umur-ı Hayriye ve nafiâlardan bir şeye sarf olunmasını tensip ve mumaileyhin de camiin yerinde bulunan Kadı Mescidi denilen mescid-i şerifin harap ve şayan-ı tevsi' olduğunu bil-beyan yerine meblağ-ı mezburla müceddeden bir cami bina ve inşasını istirham ve tasvip eylemişler.

¹ Kaymak Kapısı, Isparta çarşısının Kaymak, yoğurt pazarındaki medhali olup sabahları bekçiler tarafından açılır, akşamları kapanır bir parmak kapıdan ibarettir. Hala kaymak, yoğurt orada satılır. Mezkûr kapı birkaç sene evvele gelinceye kadar mevcut idi. Tevsi'-i tarik münasebeyle yeni kaldırılmıştır.

Müşarünileyh de sevaba girmiş olduğundan mescidin civarından haneler ve arsalar iştira eyleyip caminin bina ve inşasına başlanmış ve noksanının ikmaline Paşa-yı mummaileyh kendi tarafından birçok meblağ daha vermiş ve bir defa da Isparta'ya gelip inşaatı görmüş olmasıyla cami-i şerif-i mezkûr bu yolda saha-i vücuda gelerek şimal ciheti ve cümle kapısı üstündeki tarih taşına müşarünileyh kendi eliyle ve hatt-ı talikle “Sahibü'l-hayrat vel-hasenât tahsil-i rıza-yı barî için müceddeden inşa olunan bu cami-i şerif hazret-i fahriâlem sallallâhü aleyhi ve selem efendimiz hazretlerine hediye etmişlerdir. İsm-i şerifi Peygamber Camii'dir” diye yazıp kendi ismini kayıt ve izah etmemiş ve hitam-ı hengâmında kendisi Rumeli valiliğiyle seraskerliğine tahvil-i memuriyet etmiş olduğu cihetle memleketçe müretteb (s.127) zevat miftahlarını götürüp Edirne'de takdim ettiklerinde her birine hilatler ilbas ve hediye itası suretinde ikram ve ihtiram gösterdikten ve berâ-yı tefriş evvelce Kütahya'da iken camiin mahfelerine ve vüsatine göre Uşak'a sipariş ettiği halıları verdikten sonra birçok nükûd da vakfetmiş ve cihetlerini tevcih ettirmiş derler.

Hakikaten gerek kapı üstünde ve gerek mihrab-ı şerif yukarısında bulunan talik yazılı kitabe mermerleri minval-i meşruh üzeredir. Asırlık Uşak halıları da elyevm mevcut ve mefruştur. Paşa-yı müşarünileyh'in tercüme-i hali Cevdet Paşa Tarihinde “Hotin'de medfun Koca Abdi Paşa'nın oğlu olan ve Sultan Mahmud-ı Evvel devrinde Belgrat seferlerinde çarhacı ve Diyarbakır'da medfun bulunan Sarhoş Ali Paşa'nın oğlu olup pederi vefatında enderûn-ı hümayun ve badehu has odaya duhul ve gitgide fenn-i silahşöride yegâne ve cevdet-i kitabette vahid-i zemân olduğu haysiyetiyle kesb-i rif'at ederek nihayet bir takım inkilâbâta uğradıktan sonra Belgrat nizamına memuriyetiyle serkeşân-ı Belgrâdi izale eylediğinden hizmeti meşkûr olup rütbe-i vezaret verilmiş ve pek çok eyaletlerle hanlar maiyetlerinde ve seraskerlik hademat-ı mühimmesinde bulunmuş ve Belgrat vakasından sonra Silistre Muhafızı tayin olunmuş iken çend mah müruruyla vefat etti. Müşarünileyh dairesi halkı mükemmel ve hadem ve havâşi ve miknet-i yesarıyla nadirü'l-emsal idi” diye *Vasf* ve *Enveri* tarihlerine atfen bazı gün su-i hal ve adem-i muvaffakiyet ve taaddiyatı dahi izah edilerek muharrer ve mestur bulunmuştur.” Müşarünileyh hakikaten cedet-i kitabette vahid-i zaman imiş ki hatt-ı destiyle muharrer ve hala cami-i şerif derûnunda muallâk ve mevcut birkaç levhada sülüs ve nesih ve talik olarak yazmış olduğu yazıları şimdiki meşhur hattatların güç taklit edebilecekleri erbabı indinde malum ve musaddak bir bedahattir.

Bu cami-i şerif müdavimlerinin daima sürûr ve ibtîhâc ve ikbal ve adem-i ihtiyaç içinde imrar-ı hayat ede geldikleri hakkında kısmen bir itikat ve tefe'ül de vardır. Bu camide yine Osman Seyfi Paşa delaletiyle 1296 (1879) senesinde hazine-i hümayunundan ihda ve isra buyurulan Lihye-i Saadet-i hazret-i peygamberi vardır ki eyyâm-ı mübarekede ikindi namazından evvel ziyaret olunur. Bu ziyaret suret-i hususiyede kadınlara dahi yaptırılıyor.

Bir kıt'a lihye-i saadet de Hacı Bektaş Şeyhi demekle maruf meşayihîn-i nakşibendiyeden müfti-i esbak Hacı Nuri Efendi merhumun dergah-ı mahsusasında bulunup eyyam-ı mübarekenin leyali-i kudsiyesinde zikir tesbihten sonra ziyaret ve istilâm kılınır. Cevâmi-i şerifede bulunan üç kıt'ası muhit-i memleketin nokta-i merkezîyesi (s.128) itibarıyla Cami-i Kebir'de bulunan şark ve Firdevs Paşa Camii'ndeki şimal ve bu camideki garp taraflarında olduklarından üç mevkideki üç cami bir şekl-i müselles teşkil ederek zaten kible semtinden füyüzâtta başka bir şey gelmeyeceği ve mamafih dergâh-ı mahsus-ı mezkûr dahi kible semtinde bulunduğu cihetle şark ve garp ve şimalden memlekete gelecek kazaya ve belâyâ-yı asumanîye karşı bunlar bir nevi dâfi' ve hâris-i manevî itikâdına esas olmalarıyla bu hal ve itikat etrafta vuku bulan kolera ve cerâd¹ ve sair türlü belâyâ için manevî karantina demektir. Birkaç defa zuhur eden cerâdın derûn-ı memlekete girmemesi ve memleket içindeki bahçelerin mezuât ve mağrûsatına hasar etmemesi bu itikat-ı umumîyi takviye eylemiştir. Hatta 1302 (1885) senesinde başlayan kurak ve kaht zamanında camii şerife muttasıl medrese derûnundaki zaviyede misafir bir rafizin bir gece camide kalıp "lihye-i saadet"i çaldığı ve gideceğinde götürmek üzere zaviyenin damı kiremitleri arasına sakladığı sulhâ ve etkîyâdan² bulunan ve her zaman kendi marifetleriyle ziyaret ettirilmiş cami-i şerif-i mezkûr hatibi Hafız Hüsnü ve imam-ı evvel vekili Şefikzade Hafız Mustafa Tefkîk Efendilere bizzat zât-ı Hazret-i Risaletpenâhî haber verip şafak vaktinde her ikisi camiye geldiklerinde sandukanın kilidi kırılmış ve içinden "lihye-i saadet" şişesi alınmış olduğunu görmeleriyle zaviyede uyku uyumakta bulunan sârîki taht-ı muhafazaya alındıktan sonra mesruku kiremitlerin arasından bulmuşlar ve sârîki hükümete vermişlerdir.

Bu mesele o zamanda vilayet gazetesinde yazıldığından maneviyata itikadlı bulunanlar takviye-i itikat ve mutakad olmayan hezeyân-gûlar İslam fitrîlerini bir kat daha lekedâr ve berbat etmişlerdir. Bu makûleler cami-i ke-

1 Çekirge.

2 Allah korkusuyla günah işlemekten çekinenler.

bir inşasında da memlekette kendileri gibi cemaatten halî cevâmî' çok ve nev-resîdegâni¹ ikaz edecek ve hatta terakki-perverâne ve intibah mevkiine getirecek tiyatro ve müsamerehaneler ve millet bahçesi ve dârü'l-musiki yok iken mücerred Abdülhamid Han-ı Sâni'nin teveccühüne mazhariyet-i ümniyesiyle nam-ı hümayunlarına cami yapmak milletin birkaç bin lirasını lüzumsuz yere sarf etmek demek olacağına dair Mutasarıf Hüsnü Bey'i tahatte ve müteaddit hezeyannameler talik etmişler ve mir-i müşarünileyh âmal-i diniye-i hayriyeden vaz geçirmek istemişlerdi.

Müşarünileyh o türlü hezeyan-gûluklarla azminde fütur gösterir. Gayûrândan olmadığı cihetle bunlara hiç ehemmiyet vermemiş ve başladığı hayır işleri bitirmeye ve meydana getirmeye muvaffak olmamıştır. İşte bu sivri akıllılar değimlidir ki yarım asırdan beri nev-residegâni arzu-yı hevape-restiye tahrik ve ferayiz ve vacibât-ı diniye-i mensusada² (s.129)terk ve ihmale medide teşvik ede ede millet-i nâciye-i İslâmiyenin şan ve satvet-i aslisine tankis ve enva-ı mesaib ve belâyâ-yı maddiyye kendileriyle beraber masumları da dûcâr eylemişlerdir. Tecâvezellahu an seyyiâtihim.

Cami-i şerif-i mezkûrun suhûf-ı evliyesi safhasındaki bir sütun çürüyerek 1247 (1832) tarihinde ayan-ı memlekette Hacı Edhemzâde Hacı Ali Ağa merhum marifetiyle değiştirilmiş ve bazı tamirat yapılmış ve ceddîm Hacı Osman Ağa marifetiyle sene-be-sene pencerelerinin camları ve çerçeveleri yenilenmiş ve çeşmelerinin suları akıttırılmış ise de bir asır müruru hasebiyle çinilerin yukarıdaki sıvalar ve boyalar haraplaşmasından ve sakfında birkaç direğin değiştirilmeye muhtaç olmasından dolayı 1295 (1878) senesinde muharrir-i aciz delaletiyle tüccardan Buharalı Tenekeci Hacı Raşid Ağa tarafından mebalîğ-i mühimme teberru ve itasıyla sıvalar ve boyalar tecdid ettirilmiştir. Caminin mevkiî memleketin yüksek ve ferahlı cihetinde ve taban döşemeleri zeminden birkaç metre mürtefi' halde ve şark ve garba açılır iki kapısı daha olup yaz günlerinde pek serindir.

Cemaat-i kübra bulunur. Minaresi dahi garp ciheti köşesinde, sair camiler minarelerinden yüksek ve haricen çinilerle müzeyyen ve köfke taşından mamul ve müezzinlerinin nidâ-yı ezanını memleketin her cihetine iblağa müsaittir. 1304 (1887) senesi zelzelesinde şerefeden yukarısı harap ve rehnedâr olmasıyla heyet-i asliyesinde tamirâtı yaptırılmıştır.

1 Yeni yetmeleri.

2 Uğursuz.

Çarşı Derûnundaki Ferahiye Camii Şekil ve Binası

Beşincisi, Çarşı önünde Lahana Pazarında vaki **Ferahiye** denilen Anadolu Valisi Sadr-ı Esbak **Derviş Paşa Cami-i Şerifi**'dir.

Bu cami ahşap olarak fevkâni yapıлып tahtında şadırvan vardır. Ufak bir camidir. Çarşının vasatında ve esnafın en ziyade muhtaç olduğu mevkide bulunduğundan minaresi olmamasından naşi esnafın temenni ve taahhütleri üzerine 1300 (1883) senesinde delalet-i acizanemle bir ahşap minare yaptırılmıştır. İbtidâ çarşı ahalisinin ianesiyle yine fevkani yapılmış bir mescit olduğu ve altındaki şadırvan yapılmaksızın yakınında garba nâzır Bey Çeşmesi namında bir çeşme bulunduğu halde çarşının 1231 (1875) tarihindeki harikinde muhterik olduğundan Paşa-yı müşarünileyh zaman-ı vilayetinde cami olarak tevsian inşa edilip müceddeden minber vaz'ıyla imamet, hitabet cihetlerinin Kavukçu Hoca denilen bir zata tevcih ve o vakit mezkûr çeşme şadırvana tahvil olduğu el-yevm ber-hayat bulunanların bilirleri ifadele-riyle 1240 (1825) tarihli berat-ı şerif-i âlişan kaydından anlaşılmıştır.

1266 (1850) tarihinde çarşının tekrar yandığı zamanda yine iane-i esnafla şimdiki mevcudiyeti vücuda getirilerek tarihi mezkurda Isparta kadısı olan (s.130) Arif Efendi'nin delalet ve hizmet ettiğini söylerler. Paşa-yı müşarünileyh Yaylazâde Mahallesi'nde Voyvoda Mescidi denilen köhne mescidi dahi tamir ve ihya edip mescid-i mezkûr yine haraplaşmış ve istikamet ve tesviye-i tarik için belediyece bir kısmı kestirilmiş olduğu zamanda hanemiz civarında bulunması hasebiyle kezâlik ve delalet-i acizanemle 1297 (1880) senesinde civarındaki komşulardan Nüfus Kâtibi Garâbetzâde Hacı Osman Efendi merhum tarafından komşuların iane-i umumiyesiyle müceddeden yaptırılmış ve ittisalında bulunan Hayrizâdeler, hanelerinden bir kısım yer vermiştir. Paşa-yı müşarünileyh 1235 (1820) tarihinde sadaretten infisal ile Gelibolu'da ikamete memur edilen ve sonra 'Emîrül-hac' olan Derviş Paşa'dır. Müşarünileyh camiyi inşa ve ikmal ettiği sırada gördüğü garip ve müthiş rüyayı sulehâdan Emir Müftü denilen zata tabir ettirdiğinde Sadrazam olacaksın, badehu Hicaz'a gideceksin, demiş ve öylece zuhur etmiş olduğu ve Isparta'ya hizmet edenlerin behemehal feyz-yâb ve aksi harekette bulunanların giriftâr-ı ızdırap ola geldiğini hikaye eylerler.

Yalnız Isparta'da değil her yerde hüsn-i sîret ve hizmet ashabının nail-i füyûzât ve mükâfat ve aksi halde bulunanların dūçar-ı mesâib ve ukûbât-ı mad-diye ve maneviye olacağı kazâyâ-yı müslimeden olduğuna elbette şüphe yoktur.

Birinci mükâfat ve mücazât amillerin rahmet veya hücn¹ ile yâd olunmalarıdır. Bunları isimleriyle yazdık, yazıyoruz. Ve yine de yazacağız ki ahlâf içinde zî-menâsıp okuyanların az çok iman-ı İslam'dan nasip-dâr olanları ibret alsınlar da namlarının hayır ile yâd olunarak kendilerinin lanetle berbat anılmalarına meydan vermesinler. Lekesiz kimseyi her millet arar huvâr olmaz. Lekeli milleti içinde de ber-hâr olmaz.

Keçeci Mahallesi'ndeki Hızır Bey Camii Bina ve Tamirâtı ve Sair Teferruatı

Altıncısı, Keçeci Mahallesinde kâin **Hızır Bey Cami-i Şerifi**'dir ki eb-yesi ahşap ve minaresi köfke taşından yapılmış kargîr ve sağîr bir camidir.

Banî Hızır Bey Eğirdir'i kendisine makarr-ı hükümet ittihaz eden Hamidoğlu evladından Dünder Bey'in biraderi ve kısm-ı evvelde beyan olunduğu üzere *Tarih-i Osmani Mecmuası*'nın izahatı veçhile oğlu olup *Şifâü's-Sadr* nam arabî tarih-i umuminin beyanına göre mir-i müşarünileyhin zaman-ı hükümeti yedi yüz ve Eğirdir'de kâin Dünder Bey Medresesi'nin tarih-i binasına nazaran 600 (1204) tarihinden sonra olduğuna ve mecmua-i mezkûrede dahi pederi Dünder Bey'in vefatıyla oğlunun makam-ı hükümete kuûdu 728 (1328) tarihi gösterildiğine bakılınca bu cami-i şerif sair cevâmîin cümlesinden eskidir. Üzeri toprak dam olduğu halde haraplaşarak 1290 (1874) senesi mahalle-i mezkûre eşrafından Emir Alizâde Hacı Ali Ağa ve muteberân-ı saire-i mahalle delaletleriyle komşuca tam yıkılıp (s.131) duvarlara biraz daha irtifa' verilmiş ve üstü kiremitli ve müceddeden açılan pencerelerle gayet aydınlık ve şereflî bir surette tamir ve tecdid edilmiş idi. 1304 (1887) senesi zelzelesinde cami ve minare tekrar haraplaşmış 1327 (1910) sene-i hicrisinde yine komşular ianetiyle bir kat daha vüs'at ve irtifa' verilerek şimdiki şekli vücuda getirilmiştir. Mahalle-i mezkûre çarşıya biraz uzak olmak ve sekeneşi ekseriyetle bağcı veya bahçeci ve yanında bir de mektep bulunmak hasebiyle her türlü erzak ve levazım-ı beytiye satan üç beş bakkal dükkânı ile iki berber dükkânı olduğundan beş vakitte açılıp cemaati bulunur.

Mahalle-i İslam hanelerinin bir kısmı Hıristiyan komşulara geçmezden evvel cemaat daha ziyade bulunurdu. Bani-i müşarünileyh cami-i mezkûr yakınlarında bir hamam ve bir de medrese yapmış imişse de mebâhis-i mahsusasında ikaz edileceği veçhile hamam mülküne munkalip ve medrese mün-

1 Kusur, ayıp.

kariz olmuş ve yalnız mekteb-i iptidai mevcut kalmıştır. Bani-i müşarünileyhin tercüme-i hali, Eğirdir Cami-i Kebiri mezbahasında yazılacaktır.

Yaylazâde Mahallesi'nde Meydanlık Mescidi Denilen Karabela Mescidi'nin Camiye Tahvili

Yedincisi, Yaylazâde Mahallesinde meydanlık mevkiinde esasen **Karabela Mescidi** namıyla maruf ve mukayyed bir küçük mescid iken, mezkûr mahalle seknesinin o cihet komşuları **Acemler** Mahallesi denilen meydanlık semtinde bağ ve bahçe ve yoncalık yüzünden taayyüş ederek eyyâm-ı şitada mülklerinin imârât ve amelîyât-ı turabiyesi ve sayfen mahsullerinin ictinâ-i semerâtı¹ ve muhafazası zımında bağ ve bahçelerindeki evlerinde buluna geldiklerinden çok defa derûn-ı şehirdeki camilere ikame-i salavat-ı Cuma ve iydeyn için giremediklerinden dolayı 1315 senesinde delâlet-i acizanemle yine mutasarıf-ı esbak Hüseyin Hüsnü Bey'le ikdâm ve gayreti sayesinde o civarda sakin Isparta Mebuslarından Arapzâde Mehmed Şevki Efendi ve sair komşular iane-i mühimme-i nakdiye ve ayniyede bulunup tevsian ve müceddeden duvarları kargîr ve sakafı ahşap cami haline getirilmiş ve yenden minber vaz'ıyla sadır olan hükm-i şer'î üzerine birinci def'a hitabet ciheti 1325 (1908) senesinde huffâz-ı meşhure ve mümtazeden Şakımzâde Hacı Hafız Ali Efendi'ye tevcih olunmuştur. Bu caminin şark ciheti kapısının şimal tarafına ahşap bir minare inşası mutasavver ve mukarrer ise de hadîsât-ı zamanîyenin tevliid ettiği bazı müşkülât ve zarurât-ı fevkalade sebebiyle henüz yapılamamış ve yeri ve bir kısım levazımı âmade ve mahfuz durmakta bulunmuştur.

Debbağhane ve Kıncızâde ve Hisar Efendi ve Yusuf Ağa ve Hacı Yakub ve Alaaddin Efendi ve Yenice ve Dere Mahalleleri Binaları ve Tamirâtı

Sekizinciden on beşinciye varıncaya kadar olan camiler dahi **Debbağhane Cami-i Şerifi** ve Hisar Efendi Mahallesinde **Kıncızâde** ve Hoczâde Mahallesinde **Hisar Efendi** ve Doğanlı Mahallesinde **Hacı Yakub** ve Karaağaç Mahallesinde **Yusuf Ağa** ve Hacı İvaz Mahallesinde **Alâeddin Efendi** Camileriyle (s.132) Yenice ve Dere Mahalleleri Camileridir. Debbağhane Camii kadîmen tahtani bir küçük mescit olduğu halde 1268 (1852) senesinde Isparta'da asakir-i şahane alayı eminlerinden İbrahim Efendi nam zat delalet edip Debbağ ustalarının İnanâtıyla fevkânî ve kifayet derecede

¹ Meyvelerin, mahsullerin toplanması.

vasi' surette yeniden yapılmış ve kısım-ı tahtanisine bazı dekâkîn ve palamut ambarı inşa ve icârâtı cami-i şerif-i mezkûr mesârif-i daimesine tahsis olunmuş ve birinci defa tamirat ve telvinâtı 1317 (1900) senesinde delâlet-i acizanemle yine debbağ esnafı taraflarından yaptırılmıştır.

Elyevm devam ve intizam-ı idaresine tamiratta hizmet ve himmetleri sebk eden ustabaşlarından Aldanzâde Hacı Mehmed Ağa ile Mavili İbrahim Usta himmet ve ikdâm göstermekte ve küçük bir rahne ve muhtac-ı tamir mahal görülürse hemen tamir ettirmeye ve imam ve müezzin bir vakit gelmezlerse adem-i tekerrürüne mumaileyhima gayret eylemektelerdir. İbrahim Efendi'nin hitam-ı inşadan bir sene sonra Hicaz'a giderken esnâ-yı seferde gemi içinde vefat ettiği, hîn-i vefatında hüsn-i hatime âsarı zuhur eylediği mervîdir. Lakin kendisinin nereli olduğunu ve tercüme-i halini bilen yoktur.

Diğerlerinden Hisar Efendi Mahallesi'ndeki Kıncızâde camiinin köfkeki taşından yapılmış bir minaresi vardır. Bu cami-i şerifin suret-i bina ve inşası hakkında Isparta kasabası sularının cereyan ettiği Dereboğazı semtindeki Minasun karyesinin vahamet-i havası sebebiyle sekene hastalıklardan kurtulamayarak şehre ve mahalle-i mezkûreye nakil ve hicretle karye-i mezkûrede kâin Mahmud Bey Camii'nin enkaz ve evkafını beraberce götürmelerinden ibaret olduğu rivayet edilirse de mahkeme-i şer'îye sicillâtında Minasun Karyesi'nin 1190 (1777) tarihi sıralarına kadar sekeneyle beraber mevcut bulunduğu dair kuyûd-ı sariha olup keyfiyet-i nakil ve hicret behemehal 1200'den(1786) sonra olmasına ve cami-i mezkûr ise daha birkaç asır evvel mahalle-i mezkûrede bulunmasına göre, Minasun'daki Mahmud Bey Cami-i şerifi makamına kaim olarak yapıldığı rivayeti muvafık-ı hakikat değildir. Şu kadar ki mezkûr Mahmud Bey Camii'ne ait evkaf-ı şerife bedelâtından bade'l-indirâs¹ Kıncızâde Camii'ne bir hisse-i muayyene tefrik olduğu sicillât ve kuyûdât-ı evkafta görülmesine ve elyevm ehl-i mürtezikasına ve tamiratına ita ve sarf olunmakta bulunmasına binaen bu rivayet bundan galat olmak gerektir. Mezkûr camiin üzeri toprak dam olduğu halde o civar komşulardan muhasebe başkâtibi Bursalı Ahmed Efendi delaletiyle sonradan kiremitliğe tahvil edilmiş ve civarına Güllü Pınar suyundan (s.133)efendi-i mumaileyh bir de hayrat çeşme inşa eylemiştir. Hisar Efendi ve Hacı Yakub Camilerinin binaları ve sakıfları ahşap olduğu gibi birer ahşap minareleri dahi vardır. Hisar Efendi Cami-i Şerifi eski beylerin konak-

¹ Tamamen, kökten yıkılıp yok olması, adı sanının unutulmasından sonra.

ları civarında olmasıyla Beyler Camii namıyla şöhret-yâbdır. Son tamirat ve telvinatı Vanlı Paşa ahfadından Hacı Ahmed Bey tarafından 1300 senesinde yapılmıştır. Mir-i mumaiyleh ceddinden mevrus emlak ve akardan hissesine isabet eden şeyleri hüsn-i idare ve isti'mâl edip emsaline nispetle memleketçe mühim görülen servet-i nakdiye ve aynıyeye malik ve beş vakit namazını kılıp ayş u işret bilmez ve rüşvet ve riba yemez, daima ulema ve suleha ile ihtilat mesleğine salık olarak israf ve sefahatten hazzetmez ve kendi işinden başka hiçbir şeye karışmaz bir zat-ı memduhü'l-sıfat olduğu halde bir takım süfefa kendisini buhl ve hissete nisbetle istirkâb eylediye de vefatına kadar pek güzel refah ve namusla yaşamış ve müterakkiplerinin en adi bir eser bırakamadıklarına karşı bu cami-i şerif hiç kimsenin ianesi olmaksızın müstakil kendi sarfıyat hayır-hâhânesiyle yeniden yaparcasına inşa ve ihya etmiştir. (rahmetu'llahi aleyh)

Hacı Yakub Camii küçük bir mescit yerine seksen sene evvel müceddieden ve tevsian yapılmış iken hitabeti tevcih olunamadığından mahalle eşrafından ve ceddimiz Hacı Hüsnü Paşa ahfadından Hafız Abdülkadir Efendi çok zaman orada vazife-i imameti ifa etmesiyle 1295 (1878) senesinde delalet-i acizanemle birinci defa vakfı tahsis ve hitabet ciheti tevcih ettirilmiştir. Hacı Yakub haris ve aşık-ı ibadet, gür sesli bir sahib-i diyanet ve hamiyet olduğu cihetle sağ bulunduğu müddette geceleri ve şafak vaktinden evvel Abdülkadir Efendi'yi hanesinden kaldırıp yaptırdığı camiye götürür ve uzun gecelerde sabah namazı vaktinden evvel mukabele denilen zamm-ı şerif okutturur ve kendisi bizzat mescidin yüksekçe ezan mahallinde salât ve selam ve münacât ve ilahiyat okur diğer mahallelerden bile cemaat celbine muvaffak olur bir zat idi.

Yusuf Ağa Camii tafsil-i halî atide mebhas-i mahsusunda yazılacak olan Kethüdâ Yusuf Ağa tarafından yapılp vezâyifi karşılığı hamam icarından müfrez ve muayyendir.

Alaaddin Efendi Camii eskiden mescid olduğu halde Isparta'da gülistanlar tesis ve ihdas eden ashâb-ı hayırdan Muhasebe Baş Katibi Müftüzâde İsmail Efendi tarafından 1293 (1877) senesinde inşa ve hitabetine mezuniyet-i şer'îye ve berat-ı şerif ita olunmuştur.

Yenice ve Dere Mahalleleri Camileri dahi imamları Hacı Ömer (s.134) ve Zebunzâdeler taraflarından komşuların ianeleriyle yetmiş-seksen sene evvel inşa ve 1295 (1878) senesi sıralarında tamirat ve telvinatı yine komşular

marifetiyle icra edilmiştir. Hacı Ömer Efendi hayır-hâh ve Zebunzâde Hacı Hüseyin Efendi nüfus-ı zekiye ashabından idiler, (rahmetullahi aleyhimâ)

Şeyh Mahallesi'ndeki Muhiddin Mescidi'yle Mahallât Mesâcidi Tamiratı, Bunlarda Kain Namazgâhların Tafsilatı

Mesâcidden Şeyh Mahallesindeki **Muhyiddin Mescidi** demekle maruf köhne ve üzeri toprak dam olan bir mescid-i şerifin minaresi köfke taşından kargir olarak yapılmış kısaca bir minare olup Firdevs Paşa Cami-i şerifinden evvel inşa olunmuş ve minber vaz' olunmak ve cami ittihaz kılınmak üzere a'dâd kılınmış iken civarında Paşa-yı müşarünileyhin müceddeden cami-i şerif bina ve inşa etmesinden dolayı müsaade-i şer'îye gösterilememesi üzerine haliyle kalmış imiş. Mezkûr minareye Kütük Minare derler. Elyevm civarı Kütük Minare Civarı namıyla maruf ve zebanzeddir. 1325 (1908) senesinde civarında haneleri bulunan Mahkeme-i şer'îye Baş Kâtibi Kavukcuzâde Mahmud Efendi delalet edip komşunun ve esnaf ve eşrafın verdikleri ianât-ı mühimme ile mescid-i mezkûr müceddeden ve üzeri kiremitli yaptırılmış ve minber vaz' olunmuş ise de henüz müsaade-i şer'îye ve hitabet beratı verilmemiş olmasıyla salât-ı Cuma ve ıydeyn eda olunamamaktadır.

Mesâcid-i saireden her biri İslâm mahallâtının münasip ve muktezi mahallerinde ekserisi komşuların ve ashab-ı hayrâtın delâlet ve himmetleriyle vücuda gelip yalnız akşam, yatsı ve sabah namazları kılınır. Zî-berat imamları vardır. Aralıkta muhtac-ı tamir ve tecdid olanları komşular tarafından tamir ve tecdid edilmiş ve edilmekte bulunmuştur. Bunlardan Cedid Mahallesi Mescidi civarındaki İslâm hanelerinin sonradan Hıristiyanlara geçmiş olmasından dolayı Aya İstati kilisesinin karşısında metruk ve muattal bir halde kalmış iken mahalle-i mezkûre sekencesinden Hallaçzâde Hacı Hafız İsmail Efendi kendi hanelerine pek yüksek bahalar vererek almak isteyen Hıristiyan komşulara hanesini satmadıktan başka mezkûr mescidi 1286 (1870) senesinde delalet-i acizanemle müceddeden inşa ve ihya edip imamet ciheti dahi uhdesine tevcih olunmasıyla muahheran Hıristiyanlardan fakr u zarurete düçar olanların hanelerini de kendi namına ve biraderlerine alarak yeniden beş hane teşkil ve mahalle ahali-i İslamiyesinin mevcudiyetlerini idame ve temin etmiştir. Ama mahalle sekencesinin mevcudu şimdilerde kendilerinden ibaret demektir.

Sülübey Mahallesi Mescid-i Şerifi için dahi aynı muameleyi imam ve mektep hocası Hafız Ahmed Efendi yapmıştır. Bu iki zat bu iki mahalle-i

İslâmiyenin kısmen olsun mevcudiyetlerini muhafaza ve idame etmeleriyle her halde rahmetle yad olunmaya şayandırlar. (Rahmetullahi aleyhima ve ala emsâlihima rahmeten vâsiaten) (s.135)kenar-ı şehirdeki Namazgâh memleketçe Cami-i Kebir ittihaz olunan Kutlu Bey Cami-i şerifinden sonra ve Firdevs Bey Camii ve evkafının inşa ve tesisi sıralarında ihdas olunduğu ve mihrap ve minber vaz'ıyla Cuma ve bayram namazlarında Cami-i Kebir'de hatip olan zatın hitabet etmesi atik bir kıt'a berat-ı şerifte münderiç bulunduğu cihetle yaz günlerine tesadüf eden bayram namazları ve umumi dualar ve salât-ı istikâ mezkûr namazgâhta eda edilir. Yalnız istikâ namaz ve duası Yenice Mahallesinde kâin diğer küçük namazgâhta dahi yapılır.

Isparta'da beher hafta Çarşamba günleri ikame olunan pazarın buğday ve hayvan pazarı asıl büyük namazgâh semtinde olduğundan buğday pazarı mevkiinin Yoncaaltı denilen mahall-i mahfuzu icar hâsılatı bu namazgâha merbûttır. Hayvan pazarındaki Dua Taşı, Meyit Namazı Taşı, Hızır Taşı dedikleri yüksekçe kırmızı taş, bazı erbab-ı itikat taraflarından mübarek ve mukaddes add ve itibar olunarak bu itikat ashabından birçok zevat her hafta Çarşamba günleri sabah namazını müteakip namazgâha gidip minberle mihrap arasında iki rekat namaz kıldıktan sonra mezkûr taşın civarında Hacı Elfi nam zatın bina ettiği mescidi içinde bulunan türbesinde dua ve Hızır Aleyhisselam'a kavuşmak niyazını arz-ı icap et gâh-ı hüdüâ ederek badehu taşın etrafında bulunan kimselerle yeden-bi-yed müsafaha ve salavât-ı şerife getirip musahabe ederler.

Hayvan pazarı açılacağında bu taş üstünde esnaf şeyhi dua eder, o zaman da erbab-ı müsafaha ve musahabenin Hızır Aleyhisselam'a tesadüf ettikleri vaki olurmuş. Hatta sahib-i türbe Hacı Elfi nam Arap zatın Hızır'a tesadüfle muradât dilediğinde; "Ecelin gelmiştir dünyada hayatın yoktur ki murad isteyesin" demiş de Arap "Ecel mi" diyerek teslim-i ruh eylemiş ve cenaze namazı Hızır'ın imametle bu taş üzerinde kılınmış olduğunu söylediler. El-halet-i hâzihi bu itikatla bir takım zevat cenaze namazlarının o taş üstünde kılınmasını temenni ve vasiyet eylerler.

Mevki-i mezkûr şehrin medhali olduğundan ekser bilâdda hariç veya kenar-ı şehirde birer Hızırlık olduğu gibi Isparta'nın Hızırlığı da burası ittihaz olunmuştur.

Bu türlü safsata ve hurafelerin her yerde derviş suretinde seyahat eden bir takım zümre-i melâhide¹ taraflarından uydurulmuş ve din-i mübin ve

1 Allah'ı inkar edenler, dinsizler, imansızlar.

kitab-ı metin-i İslâmın böyle şeylere cevaz ve rızası olabilmek şöyle dursun men ve tahzir etmekte bulunmuş olduğu hususunda vakit vakit mecalis-i münasibede (s.136) insanlara söylediğim ve Belediye Riyasetim zamanında kaldırımları yaptırırken o taşı kaldırmak istediğim halde lalettayin ananâti muhafaza etmek fikrinde bulunan bazı zevat-ı maruza ve nafizenin rica ve mümanaatları üzerine sarf-ı nazar ve taşı yerinde terk etmeye mecbur oldum. Muhafaza-ı şehir için eski zamanlarda orada bir de Metris Kapısı dedikleri büyük bir kapı var idi ki memleketin gece bekçileri kapının iç ve şehir tarafında hükümetin devriye kolları dairen medâr tahdid edilen dış tarafında geşt ü güzar edip herhangi cihetten kim gelirse gelsin yaramaz ve şüpheli gördükleri kimseleri tutarlar ve hükümete teslim ederler ve mezkûr kapıyı ser-muhafız olanlar gecenin yatsı sonunda kapatıp kilitleyerek sabahın şafak vaktinde açarlar ve memlekete geceleri dışarıdan meçhul el-ahval gelip girenler ve leylen şehirden çıkarlar, kaçanlar olursa anlarlar, bu hudud-ı mahdûd içinde vukua gelen hırsızlık vesair gûne her nevi irtikâbâtın faillerini gösteremedikleri surette tazminat ve diyetleriyle mesuliyetleri için muhafızlar mahkum olurlarmış. Kapının mevcut olduğu ve fakat açılıp kapanmaktan epeyce zaman evvel sarf-ı nazar edildiği ve diğer medhallere dahi zincir çekildiği vakti görenlerden, bilenlerden anladık ve kapıyı biz de gördük ise de elli sene kadar evvel teşkilât-ı cedide sırasında büsbütün kaldırılmış ve kapı yeri vasi' bir cadde haline getirilmiştir¹.

Isparta'da Hıristiyanların Nasıl Teksir Ettikleri ve İslam Mahallâtına Vakit Vakit Yerleştikleri Bahsi

Rumlara mahsus on adet kiliseden en eskisi Temel Mahallesi'nde vaki Aya Nikola kilisesi olup bu kilise daha evvelden ve istavroz-vâri yapılmış ve yeraltında kalmış olduğu halde hicretin 1061 (1651) tarihine tesadüf eden 1650 tarih-i miladisi sıralarında keşif ve hazır olunup meydana çıkarılarak eski temelleri üzerine nîm-kargîr yapılmış olduğu gibi Çavuş Mahallesi'nde kâin Hızır İlyas nam-ı diğer Aya Yorgi kilisesi dahi 1209 (1795) tarih-i hicrisine müsadif 1794 sene-i miladisinde bir kemer üzerine kargîr yapılp elyevm mevcut ve bina-yı aslilerine müstameldir. Bu sırada Sultan Selim-i Salis hazretlerinin memâlik-i şahanedeki reaya-yı gayrimüslime mabedlerinin inşaatına ruhsat ve irade istihsali yolunda müşkülât ve mesarifâta dıçar olmakta bulduklarından bahisle hukuk-ı tâbiyetlerini hıyaneten her mahalde Rum tebaanın muhtaç oldukları mabedlerinin tarifatu dairesinde ölçüsü-

¹ Bu zamanda da polisler dahil-i şehri ve jandarmalar haric-i muhafazaya memur oldukları gibi şehirlerin etrafına dikenli tel çekiliyor.

ne tevfikân hükûmet-i mahalliyenin ruhsatlarıyla yapılarak ilam ve evrakının canib-i Bâbîâlî'ye arz ve takdimini ferman buyurmaları üzerine Emre ve Kemmer Mahalleleri kiliselerinin de eski temelleri esasî ittihaz edilip (s.137) tevsiyanîm-kargîr olarak inşaatına başlanmış ve 1794 tarih-i miladisinde hitam bulmuş ise de mürûr-ı zamanla Emre Mahallesi Kilisesi müşerref harap olduğundan şimdi yeni binası 1868 senesi başlanılarak yetmiş beş senesi tarih-i miladisinde hitam-pezîr olmuş ve kilisenin semt-i kible duvarlarının dış tarafına ebniyenin kalfası İzmirli Lifori tarafından bir mil tutturulup gölgesinden tayin-i evkat eder bir saat yapılmış ve bizim irtifa-ı tahtaları hesabına benzer bir hesaplâ vakt-i zeval ve evkât-ı sahiha tayin olunmakta ve eylevm mevcut ve müstamel bulunmaktadır. Fakat mart ve eylül sıralarında suret-i sahihada tayin-i evkat edebiliyorsa da mevasim-i sairede o kadar dürrüst tayin-i vakit kabil olamamakta olduğunu hikâyeye ederler.

Bu kiliselerin her ikisi de Hazret-i Meryem'e nispet edilerek Meryem Ana Kilisesi denilir. Bunların bina ve inşalarına dair Selim-i Salis Hazretlerinin müsaade-i seniyyeleriyle tarifname ve uçları kurşunlu tûl ve arz ve irtifa-ı zirâ'larını gösterir ipek mintan ve şeritlerin eylevm kilise sandıklarında mahfuz bulunduğü cümle-i tahkikat ve müstahberatındandır.

Temel Mahallesinde vaki Azılıoğlu Kilisesi denilen Cebraîl veya Mikâîl Kilisesi dahi 1220 tarih-i hicrisine müsadif 1805 tarih-i miladisinde müceddeden ve kargir olarak Kayserili Asafoğlu Yanni Usta nam mimar marifetiyile yapılip hitam bulmuş ve biraz sonra da nisvâna mahsus-ı mahalli ve avlusunda bir mektep ilave olunmuştur.

Yine Çavuş Mahallesinde Yokuşbaşı mevkiindeki yeni Kilise 1273 (1857) tarih-i hicrisine tesadüf eden 1856 tarihinde kargir olarak inşa olunmaya başlanıp 1865 tarihinde hitam bulmuş ve bu da Hazreti Meryem Aleyhesselâm'a nispeten Meryem Ana Kilisesi namıyla tevsim edilmiştir.

Isparta Hıristiyanlarının nüfus-ı mevcudesine göre mevcut bulunan müteaddit kiliseler ihtiyaçtan fazla bile iken bu yeni kilisenin etrafında birkaç Hıristiyan hanesinden başka cemaat olmadığı ve etraf-ı erbaası bütün İslam ahali meskenlerinden ibaret bulunduğu halde bunun buraya yapılmasında esasen Paris Muahedesi mucibince devlet-i ebed-müddet-i Osmaniye'nin Avrupa Devletleri zümresine dâhil ve Hıristiyan tebaanın imtiyazat-ı vasiaya nail olmasının yâd-ı hatıratı olmak ve nüfus-ı Hıristiyaniyenin bilfiil hizmet-i askeriye ve mükellefiyatı saire-i İslamiyeden vareste kalmala-

rı sayesinde tekessür ede ede Hıristiyan meskenleri sahasında tevesüuna ihtiyac-ı tabii görölmek cihetlerinden bilahare kilise civarında refte refte Rumlarla dolacağı mütalaalarını devr-i endîşât-ı millet der-pîş edip bunu bu mufassalen yaptıkları tahkikat ve istihbarat-ı mahsusamızdandır. yine bu devr-i endîşattan bazıları İzmir yolculuğu ve avdet-i samimiye münasebetiyle 1275 (1859) tarihinde dedem Hacı Osman Ağa'nın bayram ziyareti-ne geldiklerinde bizim misafir odamızda bu kilisenin lüzumsuzluğu (s.138) mebhas olunduğu sırada mademki Avrupa teceddüdât-ı medeniyesi daire-sine giriyoruz. Elde mevcut sermayemizi âtiyen işe yarayacak mensucat ve saire ihtiyâcât-ı dâhiliye fabrikalarına sarf etsek servet-i memlekete daha ziyade hizmet edilmiş olur. Ama ne çare ki taassubât-ı diniye ve tevekkülât-ı itikadiye erbabı gerek İslâm'da ve gerek hıristiyanda daima galebe etmekte bulunduğunu müteessifâne söyleşerek biz zamanımızı nasıl olsa hoş geçirebilirsek de beni irae ile "şu çocuklar Avrupa emtiasının revaç ve itibar bulduğu ve bizim yerli sanayiye metruk ve muattal kaldığı zamanı idrak edecekler. Acaba ne zahmetler, ne zaruretler çekeceklerdir." Diye bahis geçirdiklerini hiç unutamıyorum. Zira bu kilise arsasının Doğancı Mahallesi muteberânından ve yeniçerilerden Şatır Mustafa Ağa evladına mensup mülk bahçelerden birisi olduğu ve Şâtır Harimi demekle maruf bulunduğu malum ve meşhûd-ı acizanem olmağla ve mahall-i mezkûr memleket sularının topluca cereyan edegeldiği mevkide bulunmakla o zamanda bu sular-dan istifade ile birkaç fabrika yapılsa idi elbette daha menfaatli olacakmış. Lakin gayret-i diniye gayret-i vataniyenin mukayesât-ı menfaat-bahşâsını düşündürmeye her zaman galebe göstermekte olduğundan bu galebenin müşkülât ve ızdırâbâtını mübahislerin dedikleri ve hatta şimdi biz çekiyoruz. Dûr-endîşân-ı mebsûtadan mezkûr kilise civarında bulunan Gökbaşoğlu İstavri Ağa doğru yürekli ve derin düşünür bir adam olup en büyük oğlu Yanako Efendi müddet-i medide Meclis azalığı etmiş ve ebnâ-yı vatanla hüsn-i muâşeretini ve memleket sekenesinin hüsn-i teveccühüne mazhariyeti nazar-ı dikkate almış kimselerden olmasıyla babasının fikrine göre nef'-i âm olacak asardan olmak üzere otuz sene evvel iki yüz Fransız altını kıymetinde bir büyük saat getirttirerek kilisenin şark ciheti duvarı üstüne yola nazır ilave ettirdiği bir kuleye vaz' ile umum için memlekette tayin-i evkat edecek yine bir hizmet-i hamiyetmendâne de bulunmuştur.

Kemer Mahallesi'nde vaki Aya Filas Kilisesi eski bir kilise mahalline ahşap olarak 1844 tarihinde yapıldığı misillü Temel Mahallesi'nde kâin Aya İstati Kilisesi dahi eskiden harap olmuş bir küçük kilise arsasına 1860 tarih-i miladisin-

de Isparta'da bulunan mülteziminden Fertekli Kanbur demekle müstehir Ağ-niyaoğlu Yovakim tarafından ahşap olmak üzere inşa ettirilmiştir. Bu iki ahşap kilise küçük ve Aya Nikola yahut Hızır İlyas Kilisesi orta ve diğerleri büyüktür.

Emre Mahallesi civarında Öküzbatı nam mahalde kâin iki açık kilisenin biri miladi 1858 tarihinde yapılarak İstavroz Kilisesi (s.139) namı verdiği gibi diğeri de zaten kilise olduğu ve batmış ve unutulmuş bulunduğu halde 1870 tarihinde Sülübey Mahallesi çeşmelerinin suyollarını hazır etmekte bulunan İslam amele ve suyuolcuları esna-yı ameliyatta bit-tesadüf asarı meydana çıkarılarak metropolidhaneye haber vermeleri üzerine iane-i cemaatle dairesi sur içine alınmış ve civarına bir de Hıristiyan makberi tayin ve tesis edilmiş ve namına Aya Tiyadoros denilmiştir. Bu kilisenin istilâ-yı miyâhla battuğında Isparta'da sekene-i gayrimüslime bulunsaydı meçhul kalması gayri kabil-di. Bundan da anlaşılıyor ki dâmen-i cibâlde olduğu kısım olup da beyan edilen eski Isparta harab ü nâ-yâb olduktan ve şimdiki mebani-i memleket hîn-i fetihtе yapılmaya başlayarak refte refte Selçuklular zamanında ve daha evvel ve sonra ahali-i Müslime tarafından şimdiki mevkie yaptıktan sonra Hıristiyanlar da kendilerine mahsus mahallâta yerleşmişler ve gitgide tekessür eylemişlerdir. Zira sicillât-ı atıkada mukayyet 9 Rebiyülahir 1062 (20 Mart 1652) tarihli cizye fermanında Rumların cizye haneleri 377 haneden ve bir mahalleden ibaret bulunduğu ve 1085 (1685) tarih-i hicrisinde 445'e balığ olabildiği halde bu evânda 700 haneyi geçmekte ve yine günden güne artmaktadır. Bu hanelerin 527si rumlara mahsus mahallâtta ise de kusuru islamlara mahsus ve mehallet-ı merkumeye mülasıktır.

Doğancı, Keçeci, Tekke, Cedit, Sülübey Mahalleleriyle Ermenilerin Saçmacı Harimi Mahallesiinde muahheran işтира ve inşa ettikleri hanelerdir. Mezkûr Saçmacı Mahallesiine ilk defa o civarda hanesi bulunan ve ânifen yazdığım mütefekkirin-i dür-endişan-ı milletten madud olan Cevrân Baba nam Hacı Havva 50 sene evvel İspatalya namında on-on iki odalı tahtâni bir dulhane ve yetimhane yaptırıp Rum milletinin mekansız, anasız, babasız kalanları orada iskân olunurken 45-50 sene mukaddem Eğirdir'in Nis Adası'nda zuhur eden harikte mekansız kalan fukara takımını hükümet Isparta'ya getittirerek mezkûr İspatalya'ya yerleştirmiş ve bazı ilaveler dahi yapılmıştır. Elyevm mevcuttur. Isparta Rum Milleti istiska ve def-i âfat ve belâyâ zımında umumi dua ve hâcâta teşebbüs edecekleri zamanlarda ânefüz-zıkr açık kiliselerin bulunduğu Öküzbatı mevkiindeki meydana çıkararak icrâ-yı ayin ederler.

Isparta'ya Ne Zaman Geldikleri ve Ermeni Kilisesi'nin Ne Vakit Yapıldığı ve On Altı Nüfustan Ne Yolda Üredikleri Bahsi

Ermeni milletine ait bir adet kilise kısm-ı evvelde beyan ve izah olunduğu veçhile Ermenilerin Isparta'ya vürudıyla Acem Hanı'nda iskân olduklarından sonra bir müddet Papas hanesinde İncil kıraat ve icra-yı ayin ederek hane-i mezkûrdan bir kısmını patrik Zakarya Efendi istidâsı üzerine şerefsâdır olan 17 Zilkade 1191 (17 Aralık 1777) tarihli ferman-ı alışımla kilise ittihaz etmişlerse de muahharan cemaatin teksiriyle (s.140) mahalle-i müttehaz-ı mezkûr kifayet etmemeye başladığından 1262 senesi tarih-i hicrisine müsâdif 1845 sene-i miladisinde kargîr olmak üzere Acem Han'a kapısı civarındaki arsaya vaz'-ı esas olunarak 1848 tarihinde inşası hitam bulmuş ve muahharan ittisâline bir de mekteb-i iptidai yapılmıştır. Bu kilise ve mektep mesarif-i inşaiyesi aynı cemaate tayin edilmiş ve fakat İzmir'de temekkün ve tahayyüz eden Ispartalıoğlu Agop Efendi çokça iane vermiş ve Isparta'nın namazgâh civarında Ermeni Mezarlığı denilen mahallin dahi etrafını kargîr duvarla muhafazaya alıp oraya da yüz elli liradan ziyade para göndermiştir. 1312 (1897) tarih-i maliyesinde kilisenin poyraz cihetine bir de büyük çan kulesi inşasına başlamışlarsa da mezuniyet istihsal etmeksizin başladıkları anlaşılmasıyla belediyece inşaat men olunup çend sene sonra ilan-ı hürriyet ve meşrutiyetle noksanı ikmal ve inşası itmam edilmiştir. Bu kuleye konulan gayet gür sesli büyük çanın Rusya'dan hediye gönderildiği tahkikat-ı mevsuka-i acizanem netâyicindendir.

Son zaman nev-resîdelerinden birkaç Ermeni gencinin Protestan mesleğine sülûk edip Katoliklik yolunu kabul etmeleriyle bunlar için bir de Protestan Papas gelmiş ve el'ân Isparta'da irâm etmekte bulunmuştur.

Maa-nevâhi Isparta kazası kurâsının dahi her birinde birer vüs'at ve cesametine göre ikişer, üçer cami-i şerif ve mescit ve o nispette kadimen sıbyan mektepleri olup bunların her biri kasaba ve karyelerce bazen ahali-i umumiye ianetiyle ve bazen ashab-ı hayrat ve hasenâttan olanların münferiden teşebbüsleriyle inşa ettirilmiş ve elyevm mevcut ve mamur bulunmuştur.

Yine Mimar Sinan'ın Âsar-ı Binasından Ağros'taki Burhan Paşa Camii

Bunlardan Ağros nahiyesi merkezinde kâin Defterdar Burhaneddin Cami-i şerifi bir kubbe üzerine üstü kurşunlu ve vüs'at ve cesamet ve suret-i

bina ve inşasınca Isparta'daki Firdevs Bey Camii'nin aynı ve taştan bir minaresi olup fakat minarenin dâhili merdiven basamaklarıyla ortasının direği (s.141) ve beden duvarı oyma ve taraklama suretinde yek-pare taştan yapılmış ve yek-diğere rabt edilmiştir ki bu sanat bu havalide bulunan minârât-ı sairede görülmemekte ve mebâni-i fenniye erbabı nazarlarında şayan-ı dikkat ve takdir addedilmektedir. Cami-i mezkûr vüs'at ve ehemmiyet-i binasına göre civarı bani namına Defterdar Mahallesi denilmekle maruf cesimce bir mahalle iken sonraları harap olmuş ve dağılmış olduğundan mahkeme-i şer'îye sicillâtına nazaran 1062 (1652) tarihinde Paşaoğlu Mahallesi namıyla müceddeden bir mahalle daha mevcut bulunmuş olduğu halde o da harap ve nâ-yâb olmasıyla şimdi cami-i şerif-i mezkûrun civarı sekene ve meskenden halî bağ ve bahçe halinde ve yakınlarında Altunya ve Çeşme Mahalleleri bulunmaktadır.

Derun-ı camide mevcut iki nüsha büyük kıt'adaki kelâm-ı kadîmin birisinde "Bani Burhan Paşa bin El-merhum mîr-i şâh-ı Mushaf-ı mezkûr 1007 tarihinde tahrir ettirdiği" Mushaf-ı şerifin nihayetindeki sahifede muharrer olduğu gibi diğerinin nihayetinde de "Ahirü's-sülüs-es-salis ve ahirü'r-râbî ve ahirü'l-hams el-hamis ve ahirü's-südüs es-sâdis ve ahirü's-seb' el-sâbi' ve ahirü's-semn el-sâmin ve ahirü't-tis'a el-tâsi' ve ahirü'l-aşrû'l-âşır" ibaresiyle bir tarih-i musanna mestûrdur. Bu kayıtlara göre cami-i şerif-i mezkûrun tarih-i binası dahi 1000 (1592) senesi sıralarındadır. Lakin 986 (1579) tarihinde vefat eden Mimar Sinan'ın *Tezkiretü'l-Ebniye*'sinde bu cami ve son yetmiş altıncı eseri olarak gösterilir. Şu halde kelâm-ı kadimlerin tahrir ve camiye vaz'ı, ya caminin ikmal-i inşasından bir müddet sonra vuku bulmuş veya hut planını merhum müşarünileyh yapmış ve işe başlattırmış olduğu halde vefatından sonra şakirdleri ikmal etmiş demek olur. Cami-i şerif-i mezkûrun bu derece mühim ve vasi' olarak yapılması o zamanlarda Ağros'un nüfus-ı kesir ve muamelâtı vefir bir şehir olmasından dolayı olup bani-i müşarünileyh hem caminin temin-i mesarif-i daimesi ve hem de sanayi' ve ticaretin tevessü' etmesi emeliyle Isparta'da Firdevs Bey'in yaptığı veçhile Pazar Mahallesi'ndeki çarşının vasatında bir de kargir bedesten Bezazistan yapmak istemiş ve temellerini vaz' ettirmiş ise de itmamına muvaffak olamamış ve bu temellerin bakıyye-i aksamı tahte't-turâb hafriyat icra olundukça elyevm mevcut olduğuna tesadüf edilmekte bulunmuştur.

Müşarünileyhin ne tarihte nerede vefat ettiğine ve kendisinin Ağros'ta ne suretle alaka peyda eylediğine dair mahalli malumat-ı mevsuka ve rivâyât-ı mütevatire yoktur.

Mushaf-ı şerifte “Bani Burhan Paşa bin El-mirsadem Mir-i Şâh” denilmesine bakılınca Gazi Atabey vakfından Armağan Şah evlad-ı ütekasına hams hisse tefrik ve tahsis ettiği karinesiyle Armağan Şah’ın sülalesinden üçüncü asır-ı hicriye kadar (s.142) teselsül eden zevat içinde Mirşâh namındaki bir zatın oğlu olduğu anlaşılıyor. Bani-i müşarünileyhin kendi zamanında caminin derûnu nefis halılarla tefriş edilip bunlardan iki adedinin köhne halinde bulunanları antika nevinden görülmesiyle pek çok erbab-ı merak yüksek fiyatla almak istedikleri halde hükümet-i seniyyece sattırılmayarak nihayet Isparta’da ve Ağros’ta halıcılık sanatının tesis ve terakki ettiği zamanda modelleri alınıp yenileri yaptırılmış ve 1317 (1900) tamir-i ahirinde biz-zarure fûruht ile esmanından alelade dokutturularak yeni halılar muba- yaa ve tefriş olunmuştur.

Birkaç sene evvel İstanbul’da tahsil ve tedris-i ulûm etmekte bulunan Ağroslu bazı talebe ve müderris efendilerin talep ve delaletleriyle hazine-i hümayundan ihda buyurulan “Lıhye-i saadet-i cenab-i risalet”ten bir kıt’ası dahi bu camide mahfuzdur. Eyyâm-ı mübareke ve mahsusada umum kasaba halkı ve bazı kura ahali ve nisvân taraflarından ziyaret olunur.

Atabey Medresesi Yanındaki Feyzullah ve İslam Köyü’nde Kiliseden Mütehavvil Rüstem Paşa Camileri ve Kurâdaki Cevâmî’-i Saire Tafsilatı ve Kırık Minare Bahsi

Yine Ağros’ta Atabey Medresesi karşısında vaki ahşap ve üzeri toprak dam bir bab cami-i şerifin Feyzullah Paşa nam sahib-i hayır tarafından 900 (1495) tarihi sıralarında inşa edildiği ve tuğladan mamul bir minaresi bulunduğu gibi nahiye mülhakatından İslam Köyü’nde biri kargir, diğeri ahşap minareli iki ve Kuleönü karyesinde ahşap minareli bir ve minaresiz bir ve Onaç Mahallesiyle Büyük ve Küçük Findos’larda kargir minareli birer ahşap ve Gönen karyesinde kargir ve İğdecik’te ve Bozanönü’nde ahşap ve Keçiborlu Nahiyesi merkezinde kargir ve İlyas ve Kılıç ve Senir ve Gündürle Karyelerinde ahşap ve Isparta’nın dağ köylerinden Sav karyesinde kargir minareli ahşap birer cemi vardır. İslam Köyü’ndeki iki caminin biri kiliseden mütehavvil ve diğeri yeni olup kargir minareliye Kilise Camii diğesine Yeni Cami derler. Kilise Camii mahall-i mezkûrda Hıristiyan ahali bulunduğu zamanlardan sonra Hıristiyanların Isparta’ya nakl-i hane ile azaldığı sırada mevcut kiliselerin bir kaçını kaldığından dolayı vüzerâdan Rüstem Paşa marifetiyile camiye tahvil olunmak suretinde yapılp diğeri dört kilise daha sonraları Hıristiyan kalmadıkça harap ve asar-ı binası nâyâb olmuş olduğundan şim-

dilerde yalnız yerleri belli olarak birinin mevkiine Domsu deniliyor. Bu Kili-se Camii'nde de bir kıt'a Lihye-i Saadet vardır.

Onaç Mahallesi'ndeki kadim kargir minarenin küp ve Küçük Findos Camii minaresinin şerefeden aşağısı kalıp ikisi de mahalle ve köyün haricindeki bahçeler ve tarlalar arasında bulunmaktadır. Bu Findos minaresine Kırık Minare denilir. Isparta-Eğirdir şosesinin güzergâhında ve Eğirdir bu'd mesafesinin nısfı mevkiindedir. Selçuklular zamanında mezkûr karye minarenin bulunduğu mahalde iken sonradan Timurlenk'in istila ve tahribi hengâmında harap ve ahalişi perişan ve nâ-yâb olup muahharan hal-i hazır-daki karye yeniden şimdiki mevkiine teşkil edilmiş ve minare tarlalar içinde kalmış olduğunu minarenin şerefeden (s.143) yukarısını Timurlenk hedm ve tahrip ettirdiğini ve şerefeden aşağı kısmı gayet metin ve mütelevvin tuğ-lardan yapılarak yek-pare taş haline ve âsar-ı atika şekline girdiğinden yâd-ı namı için Timur'un mahsusan hedm ettirmediği ve adına Kırık Minare de-dirdiğini söylerler. Ve o zamana ait mebaniiyyûn hamam ve meskenler ve fı-rınlar ve kabristan asarı elyevm mevcut ve meşhurdur.

Bir buçuk asır evvel Eğirdir Kazası Muhassılığında bulunan Derebeyi Yılanloğlu Şeyh Ali Ağa 1225 (1811) tarihi sıralarında bir çeşme ve ahşap küçük bir cami yaptırdığı ve köyü eski yerine getirmek istediği halde muvafak olamadığından 1321 (1904) tarihinde Isparta Mutasarrıfı Hüsnü Bey minarenin şerefeden yukarısını yaptıırarak Timurlenk namının unutturulmasına ve minarenin Kırık Minare'likten kurtulmasına ve Büyük Findos'ta da aynı kadim minarenin köhne camiini müceddeden yaptırmaya himmet etmiş ve muvaffak olmuştur. Göndürle karyesinde dahi kurâ-i saire misillü yeni yapılmış cami-i şerifin de karye-i mezkûr ahalisiden zamanıyla Enderun-ı Hümayun'a dahlet eden bir zat marifetiyle hazine-i hümayundan ahz ve ihda olunan bir kıt'a Lihye-i Saadet bulunup eyyâm-ı mübarekede karye-i mezkûr ve civarı ahalişi ziyaret etmekteledir.

Isparta Mekteb-i Rüşdî'sinin İlk Binası ve Sonra İdadi'ye Tahvili

Isparta'da vaki mekteb-i idadi, iptidai, mekteb-i rüşdî olmak üzere 1276 (1860) tarihinde ahşap ve üstü kiremitli olarak o zamanda Mutasarrıf makamında olan Kaymakam Çerkez Ali Necip Paşa himmetiyle müceddeden inşa olunup sayfi ve şitâi iki büyük derslane ve birer vasi' salon ve yedi odayı şamil ve nim fevkani olduğu halde ahiran sayfi derslane ciheti tefrik edilerek 1290 (1874) senesinde usûl-i cedide mekteb-i iptidaisi haline ifrağ ve

Sadiye ismiyle tevsim olunmuş ve 130 bin kuruşu müteceviz ilk masarif-i inşa-iye sancakça ve bu tahvil masrafı Isparta'ca ianeten tedarik ve sarf kılınmış idi.

1317 (1900) senesinde mektebin umumi ve kadimi halinde idadiye kalb ve tehvili kararlaştırılarak Sadiye Mektebi, mektep bahçesinde bir cihetine yapılacak iken o cihete müceddeden daire-i askeriye inşası tensip olunmağla mutasarrıf-ı liva Hüsnü Bey zamanında çarşının soğan pazarı cihe-tinde istimplâk edilen bir iki hane yerinde 1319 (1902) senesi şimdiki mev-cut Ravza-i Osmanî Mektebi yapılmış ve Sadiye namı tahvil edilmiştir. 1323 (1906) senesinde kargir ve üç kat olmak üzere bilahare leylî olabilecek bir halde inşası kararlaştırılıp Maarif Nezareti'nce 1500 lira kadar tahsisat ve ha-vale itasıyla esaslar vücuda getirilmiş ve iptida-yı ilan-ı meşrutiyette acizleri mebus olduğunda iki yüz elli bin kuruş daha tahsisat ve havale ahzıyla kargir inşaat-ı hazırası vücut-pezir olmuştur. (s.144)

Isparta İnas Rüşdiyesi Mekâtib-i İbtidâiye-i Saire Bahsi

Çelebiler Mahallesi'nde kâin makber-i mahsusunda mazanneden¹ Bos-tan Çelebi nâm zatın bahçesi iştira olunup 1291 (1875) tarihinde birin-ci defa bir kat İnas Rüşdiyesi olarak mutasarrıf-ı liva olan Eyüplü Ali Rıza Efendi merhum delalet ve gayretiyle inşa edildikten ve ihtiyar-ı mektep mu-allimlerinden Yesâri Ali Hoca Efendi Muallim ve hadim Hacı İsmail Ağa bevvâb tayin ve birkaç sene devam olunduktan sonra bir müddet kapanma-sıyla Babanzâde Mustafa Zihni Paşa'nın mutasarrıflığı hengâmında biraz tevsî' ve Hamidiye tevsim olunmuş ve yeniden açılmış ise de ehliyetname-li muallime bulunmak kabil olamadığından yine ihtiyar ve zükûr muallim-ler vesâtatiyle idare-i maslahat olunuyordu. Nihayet 1323 (1906) senesin-de Sel'ânikli Mahmud Nazım Paşa'nın mutasarrıflığı zamanında muharrir-i aciz hem beledi ve hem de meclis-i maarif reisi bulunduğum sırada iane-i maarif-perverân-ı memleketle şimdiki tarz-ı veçhile iki kata terfi' ve tecdid ve alt kat küçük talibât ve üst kat sunûf-ı erbaa erbabından bulunan büyük talibât için tahsis ve ayrı ayrı muallimleri ve mübassıra tayin kılınmıştır. Di-ğer üç bab usul-i cedide iptidaisi dahi ilk defa Isparta'nın Dere ve Doğan-cı ve Debbağhane Mahallelerinde tevarih-i muhtelifede müceddeden inşa ve küşad edilerek Dere Mahallesi mektebi imam Hacı Mehmed Rifat Efen-di vesâtatiyle vücuda geldiğinden ona nispetle Rif'atiye ve Doğan-cı Ma-hallesi Mektebi Hadika-i Maarif ve Debbağhane mektebine Gülşen-i Ma-arif tesmiye edilip Karaağaç Mahallesinde cihet-i evkaftan idare oluna ge-

¹ Bir şeyin vücudunun zannolunduğu yer, ermiş sanılan.

len kadim Yusuf Ağa Mektebi usul-i cedideye tahvil ve binası yeniden inşa ve tanzim kılınmıştır.

Bu mekteplerin ve karyeler ve nahiyeler mekteplerinin idare ve talimlerine bakacak ehliyetnameli muallimini Darü'l-muallimin-i vilayet yetiştiremediğinden Isparta'da bir de Darü'l-muallimin-i İptidai vücuda getirilmek zarureti tahakkuk ederek Mutasarrıf Hüsni Bey'in himmet ve gayretleriyle maarif-perverân-ı memleketçe Firdevs Bey Camii şerifi ittisalindeki celali mektebi denilen Yunuszâde Mektebi ba-berat-ı muallimliğine mutasarrıf olanların mesleğinde bulunmalarından naşî metrûk ve muattal kalması üzerine 1319 (1902) senesinde yine belediye ve maarif riyasetlerinde bulunduğu zamanda müceddeden inşa ve Darü'l-muallimin ittihaz olunmuştur.

Burada feyz-i bâhire devam ve ikmal-i tahsil eden Ispartalı, Uluborlulu, Eğirdirli, vesair civar ahalisinden bulunan tullâb ve huffaz ehliyetname alıp da yeni mekteplere tayin edildikçe sancak dâhilinde hakikaten bir devre-i inkişaf ve terakki daha hâsıl olmuş oldu. Bugün dört sancaktaki mekâtib-i iptidaiyeyi ekseriyetle bu efendiler işkal ve idare ediyorlar. Isparta kazası dâhilindeki otuz beş adet sıbyan mektebinden İslâma mahsus otuzu mahallâtın her birinde ve merkeze tabi on iki pare kurada ashab-ı hayrât ve hasenât taraflarından (s.145) vakit vakit inşa olunup bunlardan Isparta'nın Yaylazâde Mahallesinde kâin Hariri ve Hocazâde Mahallesinde kâin seyyari mektepleri zükûra ve Keçeci Mahallesinde vaki Secâvendci Hafız Mehmed Efendi Mektebi inasa mahsus olmak ve vakıfları muhassasatıyla idare olunmak üzere ahiren usul-i cedideye tahvil ile Şeyh Mahallesinde bulunan Abdurrahman Hoca ve Evran Mahallesinde Dedezâde ve Germiyan Mahallesinde Mekkîzâde ve Yenice Mahallesinde Aldanzâde ve Cami-i Atik Mahallesinde Hoca Piri ve Çelebiler Mahallesi'nde Müftü Abdurrahman ve Hasan Kahyazâde Mektepleri ana mektebi halinde ve çarşı civarındaki Halil Hamid Paşa Mektebi izaf-ı şakirdlerine mahsus Çırak Mektebi olarak açılmış ve diğerlerinin bir takımları harap ve mesdûd ve kurâ mekteplerinden nüfusça cesameti görünen Çünür ve Ali ve Lağus ve Sav ve Geyran ve Deregümü karyeleri mektepleri de usul-i cedide şekline konulup diğer küçük karyelerdeki birer mektep Ana Mektebi halinde kalmıştır.

Hıristiyan Mahalleleri Mektepleri ve Mevlevihane Olan Ahi Kasap Zaviyesi Tekkesi Aslı

Rumlara mahsus dört bab mektepten rüşdî makamında zükûr için olan birisi Keçeci Mahallesinde ve Rumların Çavuş Mahallesine mensup ve di-

ğerlerinden cesim olup bir büyük ve iki küçük dershaneyi dört odayı şamil-
dir. Bu mektep Isparta Rum milletinin iane-i umumiyesiyle hicri 1285 tari-
hine müsadif 1868 tarihi miladisinde yapılmıştır. Diğer üçünün birisi Temel
Mahallesinde vaki Cebrail yahut Mikail Kilisesi avlusundadır. İkisi yine Te-
mel Mahallesinde Eskolye Sokağı içindedir. Bu iki mektebin biri kadimen ve
Isparta'da Rumların temekkün ettikleri tarih iptidasından beri Eskolye mek-
tebi olduğu halde haraplaşması üzerine birisi 1297 sene-i hicrisine müsadif
1880 tarih-i miladisinde muteberan-ı milletten Gökbaşıoğlu müteveffa Ya-
nako Efendi tarafından ve diğeri bir sene sonra 1881'de Şerefteyn oğulların-
dan İstefan ve Panayot Efendiler taraflarından müceddeden bina ve inşa kı-
lmıştır.

Ermeni milletine mahsus bir bab iptidai de 1285 tarih-i hicrisine tesa-
düf eden 1868 sene-i miladisinde iane-i milletle kilise civarında yapılmıştır.
Bu mektebin ittisâlinde cemaat meclisine mahsus bir de kilise odası vardır.

Isparta Mevlevihanesi âsitane olmayıp Ahi-i Kasap Zaviyesi demek-
le maruf Isparta'da mevcut dört zaviyeden birisi olmak üzere meşhurdur.
Zaviye-i mezkûre mahallinde medfun iki zattan biri zaviyedâr olarak Sel-
çukluların zaman-ı hükümetinde defn olunmuş ve tafsil-i hali meçhul bu-
lunmuş ise de diğeri teber-dâr Mehmed Dede namıyla yad olunur. Müşa-
rünileyh Mehmed Dede Antalya'da medfun Zincirkıran nam zatla beraber
Karahisar-ı Sahip'te defin-i hâk Sultan Divani Hazretlerinin maiyetlerinde
nice hurûb ve mağâzide bulunduktan sonra bu zaviyeye meşruta arazi ken-
dilerine verilmiş ve o vakitlerde Mevlevihane ittihaz olunmuş olduğu mer-
vidir. (s.146)

Tafsilatı *Sefine-i Mevleviye* nam kitapta münderiç bulunduğu cihet-
le *Sefine*'den naklen Mebhas-i Salisde Isparta'da medfun zevat-ı kudsiye-
nin menkıbeleri yazıldığı sırada müşarünileyh Mehmed Dede hazretlerinin
tercüme-i halinde yazılacak ise de bu mevlevihanenin yeri kable'l-İslâm ki-
lise mahalli olduğundan ve kapısının üzerindeki eski Rumca yazıların ve ka-
pının zıkr ve beyanı bu makama münasip görüldüğünden bet-vech-i zîr be-
yan olunur. Şöyle ki bu mabedin cümle kapısı söveleri gayet mukni' bir su-
rette işlenmiş yek-pare birer taştan ibaret olup bu taşlar üzerindeki oymalar
ve kapının oldukça büyük bir daire kapısı olduğunu hatırlatacak şekli-i hazırı
eski eserlerden bulunduğu ilk nazarda herkese teslim ettirir. Bu sebepten di-
bacede beyan ve ifade ettiğim veçhile seyyahin-i ecnebiye bunu nazar-ı dik-
kate alıp fotoğrafını almış ve İngilizce seyahatnamelerine derc etmişlerdir

ki üst tahta mahkûk yazıyı kiraat ve tercüme ettirdiğimde “İpkidi mahdumu Pavlı'nın yad ve istirahatı için serdar Cebrail, Mikail Kilisesini üç yüz sene-i miladisinde yaptırdı” mefhumu anlaşılmıştır.

Bu ibareye nazaran mahall-i mezkûr üçüncü asr-ı miladide hicret-i hazret-i fahri risalet sallallahü aleyhi ve sellem efendimizden 322 sene mukaddem kilise imiş. Bu namda Isparta'da Rumların bir kilise yaptıkları yukarıda kiliseler bahsinde mezkûrdur. İşte bununla Isparta'nın İskender tarafından vuku rivayet edilen zabt ve tahripden sonra şimdiki mevkiinde bir daha mevcudiyet ve mamuriyeti istidlâl olunuyorsa da tevarih-i umumiye ve mufassalatta İskender'in çok meşgul ve muharip olduğu Isparta Yunanistan'da bulunan eski Isparta olduğuna ve o zamana ait haritalara dahi Pisidi Kıtası İskender'in idaresine tabi olmayan mahallerden idüğü gösterilmekte bulunduğu göre müşarüneyihin buraları tamamen mahv ve tahrip etmediği nümayan oluyor. Her ne suretle olursa olsun Isparta'nın mücahidin-i İslâmiye tarafından feth ve teshirinde idare-i İslâmiye ve tasarrufat dairesine ithal edilip memalikin her cihetinde olduğu gibi burada da bin altı yüz bu kadar senelik bir mabedin kapısı elyevm yine bir mabed-i İslâmın kapısı ve Evran ve Çelebiler Mahallelerinde kâin iki küçük kilise mescit ve diğeri bir kilise yeri Sadiye Bukası namıyla medrese bulunuyor. Kemer Mahallesinde vaki Rum Metropolidhanesi 1259 tarih-i hicrisine ve Tanzimat-ı Hayriye evailine müsadif 1843 tarih-i miladisinde iane-i milletle kiremitli olarak yapıлып bir büyük oda ve bir takım hücurât ve bir mutfağı ve bir tevkifhaneyi şamil ve metropolitlerin ikametine mahsustur. Metropolit efendilere mahsus büyük odanın altında Rum milleti cemaatine mahsus Dimivirendi(?) odası vardır. Milliyete ait davalar ve işler bu odada müzakere (s.147) ve ruyet ve karara rabt olunur. Metropolidler tarafından icra ve tenfiz ediliyor. Hıristiyan mahallelerindeki meskenler umumen üzerleri toprak puşide dam olduğu halde kiremitli olarak ilk defa bu metropolidhane yapılmıştır derler.

Isparta Medreseleri ve Bunlardan Sa'diye Bukası

Diğer zaviyeler ile beş tekke ve bir buk'a merâkid-i mübareke ve medâris sırasında aşağı tarafta yazılacağından derûn-ı kasaba ve nevahiyedeki medâristen Isparta içinde bulunan on medresenin yedisi Çelebiler Mahallesi'nde ve bireri Yaylazâde ve Cami-i Atik ve İskender Mahallelerindedir. Çelebiler mahallesindeki yedi medreseden birisi ve en eskisi Sadiye Bukası demekle maruf olup bu buk'anın 678 (1280) sene-i hicriyesinde Seyyid Süleyman bin Süleyman nam sahib-i hayır tarafından kargir olarak bina

ve inşa olunduğu el-hâletü hâzihi duvarında bulunan iki taştta mahkûk yazılardan anlaşılmaktadır. Mezkûr taşlardan birisinde “*Lebu bi imarei bezîbi’l-medreseti’l-mübareketi fi eyyâmi’s-sultani’l-muazzezam Alâüddünya ve’d-din Keykubad bin Feramrez Melazü’l-müminin, el-abdü’z-zâifü’l-muhtac ila rahmeti’llabi Teala Süleyman bin Süleyman gaferabullab*” diğesinde “*fi’ tarih-i ramazanil-mübarek sene, semani sebîn ve sitte mi’e*” ibareleri yazılıdır. Isparta’nın ibtida-yı fethinde tasarrufât-ı İslâmiye cari olmaya başlayıp ta Rumlar çekildiği zaman medrese-i mezkûre yerinde bulunan Ayasofya namındaki bir kilise zelzele-i şedideden münhedim ve harap olup enkazından mezkûr buk’anın inşa edildiğini Hıristiyanlar söylerler ve el-yevm senede bir gün kendilerince kuyûd-ı atika ve rivayâta binaen mahall-i mezkûru ziyaret ederler ise de medresenin tarih-i binasına nazaran ibtida-yı fetihle buk’anın inşası meyanında dört beş asır olup her ne veçhile olursa olsun ibtida-yı inşaatta gayet âli bir daire-i tahsil-i mali olmak üzere yapılarak buralara kadar şuyu’ ve intişari-i manende¹ ab-ı cari-i sari olan tarikat-i aliye-i sadiyeye bâninin intisabı olmasından dolayı “Sadiye” namı verilmiş ve en çok Şeyh Sadi merhumun *Asar-ı Hikemiye ve Edebiye*’si okunmak yolu takip edilmiş imiş.

Bani-i mumaileyhin sekizinci asr-ı hicri evailinde irtihal-i dar-ı beka ettiğinden sonra muhassasat-ı vakfiyesinde Isparta civarı arazisinden bir kısmı aşarına mahsus varidat-ı mühimmesi nispetinde on birinci asr-ı hicriye gelinceye kadar evlad ve ahfadından vesair erbab-ı iktidardan müteaddit şeyhler, müderrisler ulum-ı mütenevvia tedris etmişlerse de kimler olduğu bilinemeyip fakat son müderris Bahirzâde Hacı Hasan Efendi ecdadından Seyyid Ali Efendi’ye tevcihiyle mumaileyhin 1170 tarihinde vefatı üzerine oğlu Hasan Efendi’ye (...) 1202 (1788) tarihinde (s.148) irtihaliyle kezalik oğlu Hüseyin Efendi’ye ve Hüseyin Efendi’nin dahi 10 Muharrem 1237 (7 Ekim 1821) tarihinde vefatını müteakip oğlu mumaileyh Hacı Hasan Efendi’ye tevcih edilerek mumaileyhin Farisi-hân olmasından yalnız ulûm-ı farisiyeyi ziyadece tedris edermiş. Efendi-i mumaileyh edebiyatla mütavağğil ve ziraat ve ticaretle de müştâğil ve mütemevvil bir zat-ı zarif olmasıyla meclis-i muşahabesinde daima üdebâ ve zürefâ bulunarak memlekette inkişafat-ı edebiyata hizmet etmek suretinde zaman-ı hayatı güzeran olup 16 Şevval 1273 (9 Haziran 1857) tarihinde vuku-ı vefatıyla uhdesinden kalan müderrislik, oğulları Ali ve İsmail ve Şaban Efendi’lere müştereken tevcih olundaysa da Ali Efendi meslek-i niyabette, İsmail ve Şaban Efendiler tarik-i ticaretle bulunduklarından epeyce zaman mesdûd kalmış ve İsmail Efendi’nin oğlu

1 Benzeri, misali.

Hacı Hüsnü Efendi'ye tevcih kılınmış ve elyevm on talebe devam etmekte bulunmuştur.

Bani Süleyman Efendi dahi derûn-ı medresede medfundur. “Tashih ve istitrât”: Alaaddin Keykubad bin Ferameriz'in ibtida-yı cülus meskûkât-ı mütedavileleri tarihlerinden istinbaten 682 (1284) senesi olduğu nişancı *Mebmed Paşa Tarîhi*'nde murakkam olup *Mir'âtü'l-Kainat*'ta da Ertuğrul Gazi Hazretlerinin vefatı 680 (1282) tarihinde ve müşarünileyh Alaaddin Keykubad zaman-ı saltanatlarında olduğundan bahisle müşarünileyhin ibtida-yı cüluslarına 97 veya 87 seneleridir, diye tahrir edenlerin sehven seb'a ve seb'in yerine seb'a ve tis'in yazmış olmaları ihtimali zikir ve beyan edilerek meşkûk bir halde bırakılmış ise de müşarünileyhin 678 (1280) tarihinde taht-ı saltanatında olduğu mezkûr taşlardaki yazılarla tekid ve ihtimal-i vaki kesb-i katiyet ediyor. Çünkü *Kamûsü'l-Âlâm*'da “Alaaddin Keykubad-ı Sâni” on beşinci ve son hükümdar olarak 697 (1298) tarihinde biraderi Gıyaseddin Mesud'un vefatı üzerine Gazan Han'ın fermanıyla hakim-i Rum olduğunu münderec bulunduğuna gibi asar-ı matbua-i sairede müşarünileyh Alaaddin Keykubad bin Ferameriz'in son hükümdarlığı üçüncü defa gösterilmekte ve Karaağaç Kazası Cami-i Kebirinin duvarındaki bir taşa dahi bina-yı cami, müşarünileyh zamanına ait olmak üzere 680 (1282) tarihi yazılmaktadır.

Şu halde Buk'a'nın inşası müşarünileyhin ikinci defaki hükümdarlığı zamanında olduğuna şüphe bırakmıyor.” temmel-istitrât medrese-i mezkûre birkaç defa âfat ve harîka uğrayıp son ihtirakı 1290 (1874) senesinde olduğundan bina-yı aslisi olan kargir harap olmuş ve yerine ahşap bir derslane yapılarak yalnız mescit ittihaz edilen bir kümbet baki bulunduğu halde bu da 1304 (1887) senesi zelzele-i şedidesinden şayan-ı hedim bir hale geldiği cihetle en son mezkûr kümbet de hedim edilmiştir.

Elyevm fevkani üç odalı bir derslane ile tahtani beş altı hücre ve bir miktar ve bahçenin kenarında bir havuzu şamil olarak mevcut ve mamur bulunmakta (s.149) ve vezayif-i meşrutasından her sene ramazan-ı şerifte hatim ile teravih namazı kılınmaktadır¹. Temellerde ve açıkta görünen bazı resimli ve Rumca yazılı büyük mermer ve başlık taşlarının mevcudiyetine ve Hıristiyanların rivâyât ve ziyârâtına göre mahall-i mezkûrun her halde kilise yeri olduğuna bu eserler bir dereceye kadar delalet eylemektedir.

¹ Bu teravihin ikamesi meşrutiyeti Ayşe Hanım namında bir sahabe-i hayrın vakfı olduğu meri ve mukayyedir.

İkincisi, Hacı Abdi nam-ı diğer Halil Hamid Paşa Cami-i Şerifi'ne mutasıl Şakirzâde Medresesi ve üçüncüsü bunun karşısında İrfan Dairesi, dördüncüsü eski Müftü beşincisi Harabizâde yahut Çubukçuzâde, altıncısı Müftüzâde Hasan Efendi ve yedincisi Veli Efendi Medreseleri demekle maruftur. Şakirzâde Medresesi'nin arsası Hacı Abdi Cami-i Şerifin kible cihetinde cami avlusu olduğu halde Şeyh Hüseyin Efendi namında bir zat senvî yarımşar kuruş icar vermek şartıyla arsa-i mezkûreye müceddeden bir medrese bina ve inşa edip mürur-ı zamanla harap ve münderis olduktan sonra bir aralık bazı ashab-ı hayrat iane cemiyle tahtani sekiz hücre ve fevkani iki dershane olmak üzere medrese-i mezkûreyi yine müceddeden ihya ve Halil Hamid Paşa da cami-i şerif ve kütüphaneyi tevsi' ve inşa ederken bazı tamirat ve ilavât icra ettiği misillü İrfan Dairesi'nin banisi dahi Paşa-yı mumailiyhin validesi Hacı Zeynep Hanım'dır.

Paşa-yı müşarünileyh cami ve kütüphaneyi ihyadan sonra hanım-ı mumailiyhâ da 1207 (1793) tarihinde medrese-i mezkûreyi bina ve inşa eylediği ve civarında kâin hanesinin bir kısmını ifrazla kadınları okutmak üzere bir de Nisa Mektebi yaptığı ve hanesini mekteb-i muallimesine bıraktığı halde mürur-ı zamanla mektep harap ve mekteple hane emlak-ı sarfiye mübeddel olmuş ve ism-i sahihi Mader-i Halil Hamid Paşa Medresesi olduğu ve 1207 (1793) tarihini cümle kapısının üstündeki mermer taşında yazılmıştır.

Şakirzâde Medresesi ve Müderris Şükrü Efendi'nin Bazı Âsar-ı Manzumesiyle Tercüme-i Hali

Şakirzâde Medresesi'nin üçüncü defa ihyasında bu havalice füyûz-ı fazl ve kemal ile iştihar eden Ayntâbi Hoca denilen zat ikame olunmuş ve birkaç sene devam etmişse de müftü-i belde Hacı Ali Efendi ile bazı meşayih veya müteşeyyih ser-âmedân-ı belde haklarında hilaf-ı şeriat ve diyanet evzâ'larından dolayı saika-i salabet-i diniye ve icâbât-ı vezâyif-i ilmiye ile ihtârât-ı zecriyede bulunmasına infial eseri göstermeleri yüzünden gücendirilip hoca-i mumailiyh Isparta'yı terkle Uşak Kazası'na nakil eylemiş ve bütün tullâbi beraberce gitmiş imiş. O zamanda Karaağaç Kazası'nda fazl ve kemali meşhur Hoca Rüşdü Efendi Hazretlerine müracaatla, Türkmen Hoca denilen Yörük Ahmed Efendi'yi gönderip bir müddet icra-yı tedrisatla ber-devam olduğu hengâmında onun da Ayntâbi gibi aynı taarruzat ve tebelliğat-ı şedidede bulunmasından bu da memleketine teb'id ve Isparta'dan ihraç (s.150) olunmak istenildiği sırada cami derslerinde en çok sarıklarına, sakallarına, işlerine, gidişlerine sarf-ı endaz olduğunu esnaf takımı cemm-i gafir suretinde hükümete giderek "Hoca Efendi en çok bize

taarruz ediyor, biz razı oluyoruz da fıska-i cebâbire¹ neden tahammül edemiyor, şeraitin, kitab-ı İslâmın ahkâmını söylemek ulemanın boynuna borç ve o ahkâmı vikaye ve icra eylemek hükümete vazife değımlidir, hoca efendi ne sebeple teb'îd ve ihraç olunuyor. Biz bunu istedik, getirdik kat'iyen bırakmayız.” Demeleriyle alıkoymuşlar imiş. Hoca-i mumaiylehi tekrar derse çıkardıklarında cemaat-i kübrâya hitaben “ey sarıkları eğri, sözleri, özleri dinleri, imanları doğru yığıtlerim, sizin bu lütfünüze teşekkür ederim. Fakat kitapta, “tevakki-i maadâtü'r-rical-i fennihâ emr-i men semûmü'l-akârib” diye bir kibar kelim ve nasihat vardır.

Bu nasihate ehemmiyet veririm. Her ne kadar bu baptaki ricalden maksat cenab-i hakk indinde duası müstecab ricalullah ise de fı zamanına rical-i idare-i memleketin saadâtından sakınmak dahi bize elzemdir. Durûb-ı emsalimizde, kork Allah'tan korkmayandan da, demişlerdir. Ben bundan sonra fıska-i cebâbere-i memlekette asla emin olamam. Bana müsaade edin, gideyim” demiş. Lakin ahali cevaz ve kabul göstermemiş, sonra da çok zaman geçmeksizin hoca-i mumaiyleh teessüründen hastalanarak vefat etmiş ve bir müddet medrese boş kalmış, nihayet talip olan Şakirzâde Mustafa Efendi'ye bil-ımtihan tevcih olunup onun dahi 22 Şaban 1287 (22 Kasım 1870) tarihinde vefatıyla yerine biraderi Şükrü ve onun da 7 Mart 1301 (19 Mart 1885) tarihinde vefatı üzerine büyük oğlu Mehmed Şakir Efendi müderris olmuştur.

Şakirzâde Medresesi denilmek bu sebeptendir. Mustafa Efendi ilm-i fıkıh ve ferâizde tetebbuât-ı kâmile ashabından olmasıyla zaman-ı tedrisiyye-tinde kendisi İslam ve Hıristiyan erbab-ı mesalih ve ihtiyaca mercu'-ı âm olmuş ve müftü müsveddeliği unvanını almış idi.

Medresenin üçüncü defaki tamir ve teccidi ve şimdiki hali mumaiyleh zamanında yine erbab-ı hayır ve hasenatın iyanatıyla vuku bularak kendisinden sonra müderris olan küçük biraderi mumaiyleh Şükrü Efendi bir müddet rüsûm-ı sitte ve belediye kitabetlerinde bulunup müderrisliği der-uhde eylediği zaman atiyen beyan edileceği veçhile Müftüzâde Ethem Efendi'den tahsil eylediği lisan-ı farisiyi ileri götürerek vukûf-ı tâm hâsıl ettiğinden, arabî Farisi ulûm-ı aliye tedrisiyle imrâr-ı hayat eylemiş ve tarikat-i aliye-i Nakşibendiye'ye de intisab etmiş zevât-ı fazıladan ve edebiyat erbabından idi. Elde edebildiğim bir iki zade-i tab'ı teberrüken ber-vech-i zîr derc ve tebzîr olunur. (s.151)

1 Kuvvet ve kudret, ceberrut sahipleri.

Na't-ı Şerif

Cümle alem yok iken var idi Mevlâ ibtida
Badezân halk oldu alem-i cism u Havva ibtida
Abu el-beşer Adem safi mâ' ile tıyn içre iken
Eylemiştin sen nübüvvetliği dava ibtida
On sekiz bin alemi yüz suyuna halk eyledi
Kıldı dâreynde makamın, kadrin i'la ibtida
Kelime-i tevhidinin bir cüz'ü kıldı zatını
Bir yazıldı ismine ismin nebiyyâ ibtida
Ya resulallah tathîr et derûn-ı Şükri'yi
Mâsivâ fikri gidip kıl nurun ilka ibtida

Diğeri

Kerem in-rah ez be-evvel subh u mesâ Allah iktidâ Allah kerim
Goft yek-pîr, tevbegû kerim
Ger tefekkür eyle bir kez hasbinallah ayetin
Kuluna muhtaç eder mi pür Atallah kerim
Mahzeni kanı vefa hatmünnebiyyü'l-mürselin
Ki bu yurdu ızz u devletle şehâ Allah kerim
Hiç tekâsül eyleme evkât-ı penç içre sakın
Ba-husus der nam-ı gâhan kıl reca Allah kerim
Rızık için çekme gamı, gözle tevekkül babını
Hakk eder ihsan elbet Şükriyâ Allah kerim.

Gazel

Ey badı sabâ dilber-i ranâya selam et
Lutf ile varıp goncayı zibaya selam et.
Biz aşık-ı nâlânıyız evsafını söyler
Bülbül ne imiş, ol gül-i hamrâya selam et
Müflis gibi efkar ile yarla görüşülmez
Ey vehm ü hayal ol kuru hülyaya selam et
Yusuf gibi zindanına koymaksa muradı
Âmâdeleriz zülf-i zelihaya selam et
Aşkıyla ciğer yandığını söyle utanma
Şükrü varıp ol kamet-i bâlâya selam et

Diğer

Bade içmek sarhoşane nûş-ı kevserden leziz
Yoktur alemde hayırdan acı şey şerden leziz
Cennete girse bile hırs ehli etmez nuru haz

Sûfiyâna ekl ü şurb didar-ı enverden leziz
 Cismini endaz eder şem' üstüne pervaneler
 Var ise nâr-ı teşevvuk can-ı güherden leziz
 Lahm ile demden ibarettir eğerçi rûy-ı yâr
 Aşıkın yanında ammâ berk-i gül terden leziz
 Şükrü ya vasf eyledikçe lal-i sükker barını
 Şehd-i asfâ geldi sûy-i hame-i nerden leziz (s.152)

Son zaman-ı hasta-gîsinde müfred ve kıt'a

Kimse sız kaldım, diyar-ı gussada oldum garip
 Hasta-i zâr u nizârım, bir deva kıl ey tabib
 Şükrü'ye lazım değil şimdiden gerü dâr-ı fena
 Meskenin dergâh-ı hayyun lâ-yemût olsun sana
 Mâ hüvelmaksûd bilirsin yâr-ı bâki daimâ
 Mâsivayı terk edip Mevlaya döndü gönlümüz
 Ferd
 Cüst-cû ettim bu alem bezm-i gâhın manevî
 Can u dilden sırr-ı mektûm bulmadım ez-nev-asîr

Mumaileyh Mustafa ve Şükrü Efendi'ler ekseriyetle müfti-i esbak Hacı Abdurrahman Efendi'den okumuşlar ve başkalarından da okuyup teezzün etmişler ve zaman-ı hayatlarında mekteb-i rüşdîde son muallim-i sâniolan Mücellid Mehmed Efendi merhumla elyevm ber-hayat Dolmacızâde Hacı Mehmed ve Müneccimzâde Hafız Mehmed Efendiler gibi ikinci derecede tilmiz yetiştirmişlerdir.

Mustafa Efendi'nin veled-i zükûrî yok idiyse de Şükrü Efendi'nin oğullarından tarik-i ilmiyede bulundurduğu Hafız Bilal Efendi ibtidâî muallimi olduğu halde vefat edip diğerleri Hafız Seyfullah ve Sıddık Efendiler silk-i kitâbet ve memuriyete sülûk ederek, biri adliye bidayet mahkemesi riyasetiyle diğeri Sıddık Müstantıklıkla taşra gezmekte bulduklarından en büyük mahdumu ve medresenin müderrisi Mehmed Şakir Efendi elyevm pederi mesleğinde ve memleketçe mansab-ı üftâde bulunmaktadır.

Medrese-i mezkûrenin fevkani iki dershanesinden biri üzeri toprak puşîde dam ve garp cihetinde olduğu halde Mustafa Efendi zamanında hedm edilip hücrelerle beraber kiremitli olarak şark cihetine yapılmış idiye de bunlar da müşerref harab olduğundan garp cihetindeki eski derslane yerine mumaileyh Şakir Efendi'nin müderrisliğini müteakip fevkani iki oda ve bir sofa ve bir dershaneyi havi olmak üzere müceddeden yapılip fetvahane ittihaz olunmuştur. Henüz nevakısı ikmal edilememiştir.

Odanın birinde müftü diğesinde ilan-ı meşrutiyeti müteakip tayin ve tavzif edilen Müsevvid Hadimî Hacı Mehmed Efendi'lerle ikamet etmekte-lerdir. Müsevvid Hadimî Efendi an-asıl Konya'nın Hadim kazasından olup Konya'da tahsil ve tezzün ederek badehu Mısır'a azimetle ilm-i tefsir ve hadis malumatını tevsi' ile 1300 (1883) senesinde Hicaz'dan Isparta'ya vürud ve Karaağaç'lı Büyük Şükrü Efendi'nin kerimesini tezevvüc ve Karaağaç Mahallesinde tavattun edip eyyâm-ı mahsusada cevâmî-i şerifede umuma vaaz ve ders vermektedir.

Mumaileyh vukuf-ı kâmil ve malumat-ı vasia erbabından olmasıyla dersine hazır olanlar çoktur. Fakat müstakil medresesi yoktur. Mumaileyh maîşetini cerr ü süâl ile değil san'at-ı kimyageri ve tababet ve ziraat ve ticaret mesai-i zatiyesiyle istikmal eder.

Bir zat-ı faal olduğundan vaaz ve tedristeki himmet ve hizmeti sırf tahsil-i rıza-yı bari içindir. Bu sebepten cümle nazarında fazilet ve nasihatini- nin kadir ve kıymeti yüksek ve kendisi mergûb ve muhteremdir. Her zaman da teveccüh-i ammeye mazhariyetle imrâr-ı hayat eder ve müktasidâne ve müteşerriane yaşar. (s.153)

İrfan Efendi Dairesi Denilen Hoca Zeynep Hanım Medresesi

Diğeri İrfan Efendi dairesi denilen medreseye dahi ilk defa ulemâ-i meşhureden Harzem Efendi namındaki bir zat müderris olup bir aralık müftülükte bulunarak, surette debdebeli hakikatte sade ve dervişane yaşar semahatli ve mihmanperver bir zat-ı salabet-i seyr olduğundan müddet-i medide talim ve tedrisiyle imrar-ı hayat ve bütün fesaka-i cebâbire-i memleket galebe-i nüfuzuyla bilâ müzahame neşr-i füyûzât ve irae-i tesirat ettikten sonra vefatında medrese avlusuna defn ve uhdesinden kalan müderrislik sülalesinden Arif Efendi namında bir zata tevcih olunmuş ve onun vefatında da oğlu İrfan Efendi'ye intikal etmiş ise de mumaileyh meslek-i avamda bulunduğundan zaman-ı hayatının kısım-ı küllisi vücûh-ı memleket ve erkân-ı hükümet sırasında bulunmak ve tedrisat vekaletle idare olunmak suretinde geçerek bu meyanda Hacı Bektaş şeyhi demekle maruf Hacı Mehmed Nuri Efendi bir iki sene müderrisliği der-uhde ettiği halde 8 Rebiyülahır 1288 (27 Haziran 1871) tarihinde vefat etmesiyle müderrislik yine İrfan Efendi uhdesinde kalıp mumaileyhin dahi bilâ-veled-i zükûr vefat etmesi üzerine medrese-i mezkûre müderrisliği aşâyir-i seyyare müderrisi Yörük Mehmed Ali Efendi'ye ve ondan sonra müftü Hacı Abdurrahman Efendi merhumun

mücizlerinden¹ Zebunzâde Hafız İsmail Efendi'ye geçmiş İsmail Efendi'nin de on beş sene kadar evvel vefatından beri vazife-i tedrisi Burdur'dan mezun Karaağaç Mahalleli Hisârîzâde Hoca Mustafa Efendi tarafından ifa ve idare olunmakta bulunmuştur.

İrfan Efendi Medresesi denilmek ânîfû'l-isim İrfan Efendi'nin cihet-i tedris pederinden intikalen der-uhde etmiş olmasına nispet edilmekten ibarettir. Yoksa yukarıda zikr olunduğu üzere medresenin ismi esasen Mader-i Halil Hamid Paşa Medresesi denilmekle baniye Hacı Zeynep Hanım'a mensuptur. İlk müderris Harzem Efendi'ye nispetle bir zaman Harzem Dairesi denilmekle de kesb-i iştihar etmiştir.

Harzem Efendi tarihen meşhur Harzemşah sülalesinden değil bu havali-de yaylak-Nişîn Horzum Aşireti Beyzadelerindedir. Kendisi ilim ve kemal-i kesret-i emval cihetinden mümtâzü'l-emsal olduğu cihetle altınla müzehhib yüzlerce yazma kütüb-i nefiseye malik ve kütüb-i mezkûreyi kütüphaneye vaz' etmeğe hâheşker ve talib idiye de oğlu Arif Efendi'nin bu arzuyu pederi oğluna terk ve tevdi' ve oğlu İrfan Efendi'ye tesâmüh² ve ihmal etmesinden dolayı kütüb-i nefise-i mezkûrenin yedlerinde mevcudiyeti güya kendilerinin sülale-i Harzemşahi'ye nispetlerinin delili addolunmakta olduğu ve bunun için hıfz edilmekte bulunduğu halde 1274 (1858) tarihinde mumaiyleh İrfan Efendi'nin İstanköy'e nefy olunduğu gecede hanesinde zuhur eden harikte hanesi esas ve tecemmülatıyla beraber yanmış ve yanık parçalardan ailesi beş-on miskal altın almıştır. Medrese-i mezkûre tahtani on altı hücre ve iki oda ve bir salonlu (s.154) fevkani bir dersaneyi ve avlusunun ortasında dört cebriye musluklu mai-i cari bulunan bir çeşme ve mutfağı şamil ve damlarının üzeri toprak puşide ve ittisâlinde Müderris Harzem harem dairesi olduğu halde 1276 (1860) tarihinde Isparta'da bulunan asakir-i şahane süvari zırhlı alayının mızıkâ bölüğü ikamesine ve harem dairesi cihet-i askeriye idarehaneliğine hasr ve tahsis edilerek badehu kışla-i hümayunun inşasında askerî tahliyesi üzerine 1277 (1861) tarihinde Isparta Mekteb-i Rüşdîsi'nin hitam-ı inşasına kadar mekteb-i rüşdi itihaz olunmuş ve daha sonra da tamiratına bakılamamış olduğundan haraplaşıp otuz sene kadar evvel hedm ile şimdiki binası ve tahtani dershanesi üzerleri kiremitli olarak yeniden yaptırılmıştır.

Bu iki medresenin arasında emlak-ı sarfeden hiçbir mülke taalluk eder tarik-i hass olmaksızın birkaç arşın arzında ve bir hatt-ı fasıl tarzında bir so-

1 İcazet veren, izin veren.

2 Birbirine karşılıklı müsamaha etme, birbirinin kusuruna bakmama.

kak olduğundan bu sokağın hazfiyle her iki medrese birleştirilerek memlekette fûnûn-ı mütenevvia ve aliye tahsil edilecek bir medrese-i külliye yapılması ve ittisaldeki Halil Hamid Paşa Kütüphanesi'nin de istifade-i âmmeye layık hale konulması arzu edilmiş ve müteaddit planlar yaptırılmış olduğu halde müşarünileyh Halil Hamid Paşa evkaf-ı cesimesinin İstanbul'daki mütevellileri yedinden mesarif-i inşaiyeyi kurtarabilmek ve Evkaf ve Maarif Nezaretleri'nce himmet ve muavenet-i kâfiye elde edilmek kabil olamadığından ilâ yevminâ haza mevcudiyetlerinden hakkıyla istifade-i umumiye hasıl olabilecek tasavvurat-ı mühimme saha-i husule getirilememiştir. Çünkü son asır İstanbul ricali nazarlarında merkezîyet usul-i muzırına göre Anadolu elviye ve vilâyât-ı merkez-i saltanatın idaresini temin edecek iradeden başka bir suretle görülememektedir.

İnşallahü Teala kariben tevsî'-i mezuniyet ve adem-i merkezîyet arzu-yı nafiyi takarrür eder. Ve vilâyât ve evliye kendi varidatından hakkını almaya kesb-i salahiyet eyler de maksat hasıl ve maarif ve ve Sanayi ve ma'muriyetin esbab-ı vücud ve terakkisi mertebe-i husule vasıl olur

Eski Müftü Hacı Abdurrahman Efendi Dairesi

Eski Müftü Dairesi mevkii eskiden cami-i kebire meşruta bir vakıf hamam arsa-i muattalası olduğu halde bir aralık kargir bir medrese haline getirilmiş idiye de yine harap olup hücrelerinden birinde bir süffî¹ seyyah deriş ikamet etmekte iken 1254 (1839) tarihinde seyyah-ı merkurun vefat etmesi üzerine epeyce nükudu zuhur ederek canib-i hükümetten zabt olunduktan sonra 1257 (1842) tarihinde Geyiklerli Hacı Ali Efendi vefat edip Isparta Müftülüğüne civarında bulunan Muharrem Çelebi mekteb-i huffazı muallimi ulûm-ı aliye ve ilm-i vücûhdan mezun Müftü-i esbak Emirzâde Mustafa Efendi mucîzi Abdurrahman Efendi intihab ve tayin edildiğinden mumaileyh ikame edilmek üzere tüccardan ve ashab-ı hayrattan (s.155) Kumdakçızâde Hacı Mustafa Ağa delaletiyle cem' edilen iane ve vücûh-i birra mahsus akçalardan ve biraz da ânifü'l-isim dervişin nükûd-ı metrukesinden sarf olunmak suretiyle heyet-i asliyesi üzerine tahtani on iki hücre ve fevkani bir dershaneyi şamil olarak müceddeden yapılmış ve müderisliği Müftü-i mumaileyh tevcih olunmuş 1278 (1862) tarihine kadar yirmi sene zarfında Isparta'da mevcut ulemanın kısm-ı mühimmi ve vücûh-i seb'a kırâat eden huffâzın çoğu medrese-i mezkûreden yetişmiş ve neşet eylemiş ise de mumaileyh Abdurrahman Efendi'nin 1278 (1862) tarihinde

1 Kılık kıyafetsiz.

Hicaz'a gitmesi ve Arafat'ta vefat etmesi üzerine oğullarından ekberi Şeyh Mehmed Efendi tarik-i niyabete sülûk ve taşra gezmeyi ihtiyar diğeri Hacı Ahmed Efendi de mekteb-i mezkûr muallimliğinde birkaç sene müruruyla terk-i hayat-ı müstear ettiğinden medrese halî kaldığı sırada 1288 (1872) senesi *Zübdetü'l-Ferâiz* müellifi bulunan Kadı Hüseyin Efendi zamanında mahkeme-i şer'îye ittihaz olunmuş ve badehu civarında zuhur eden harikten derslane muhterik olup o aralık Isparta'da kıraat-i vücûha muktedir huffazın pek az kalmasından dolayı vücûh-ı seb'a ve aşere ve takrib-i kıraatinde mezun ve mümtaz Uluborlulu Abbaszâde Hacı İbrahim Efendi celb ve huffaza kıraat talim ve talebeye de ulum-ı arabiye ve aliye tedris etmek için muhterik derslane tamir ve tecdid ve mumaileyh ikame edildi. Birkaç sene talim ve tedristen sonra efendi-i mumaileyh memleketine avdet eyledi. Medrese yine boş kaldı idi. 1315 tarihi sıralarında Kadı Hacı Rıfat Efendi delaletiyle harap hücreler tamir ve derununa yeni mezunlardan münasibi ikame edilmeye teşebbüs olduğu hengâmda Dersaadet'ten taşrada talim-i ilim ve kıraat için tertip ve sevk ve tesrib olunan muvazzaf ulema ve huffaz sırasında Isparta'da İstanbul mezunlarından Eğirdirli Hacı Hüseyin ve Barlalı Şerif Efendiler gönderilerek fevkani derslane iki medrese kafi olamayacağından naşi medrese-i mezkûrenin şark kısmı Şerif Efendi'ye ve garp kısmı Hacı Hüseyin Efendi'ye ait olmak şartıyla cümle kapısı yeri değiştirilmiş ve kapıdan girilince iki taraflı birer derslane ve müteaddit hücreler yaptırılmış ve Şerif Efendi'nin ilm-i kıraatte dahi vukuf ve hoş edası olduğundan medreseye müdavim talebe hem ilm-i arabiye ve hem de ulum-ı kıraat tahsil ve talim etmekte oldukları halde muahharan Hacı Hüseyin Efendi'nin müderrisliği Antalya'ya tahvil ve oraya i'zâm olunmağla elyevm Şerif Efendi tarafından talim-i ulum ve kıraat olunmakta bulunmuştur.

Mumaileyh Dersaadet meşayih-i azamdan Gümüşhaneli merhumun dergahına dahi müntesib ve ilm-i hadise oradan ayrıca mezun olması sebebiyle (s.156) çok kere cevâmi-i şerifede merhum müşarünileyhin tertib ve tab' ettirip neşr eylediği *Râmûzû'l-Ehadis* nam kitaptan cemaate vaaz vermekte ve Cuma günleri bazı müniblerine hatm-i hoca yaptırmaktadır. "Kaside-i Bür'e" mumaileyhin ezberinde ve bera-yı istişfâ kıraatine izinli olduğundan okuduğu şeylerde tesir görülmekte olmasından dolayı mumaileyh umum nazarında nüfûs-ı zekiye ashabından bir zat-ı mergubü'l-sıfattır. Isparta'da tehül ve tavattun edip geceli gündüzlü derslanede vazifesine müdavimdir.

Merhum Hacı Abdurrahman Efendi dahi gayet saf-dil ve fakîh ve ulum-ı şer'iyede vukûf-ı emsaline faik surette olmasıyla müftülükte güzerân ola-

rak zaman-ı hayatı mergûbane ve muhteremâne geçmiş ve daire-i tedrisi ber-dârü'l-feyz irfan ve İkân olunmuş olduğundan hala yâd ve sitayiş-i zebanzed-i sığar ve kibârdır. Şimdi de yine öyle görülüyor.

Kaza ve nevâhi ve kurâda Şerif Efendi'nin talim ve tedris ettiği huffâz, mektep muallimlikleri ve hizmet-i imamet ve hitabetleri eskilerine nispetle pek mümtaz ve faik surette ifa ediyorlar.

Harâbîzâde veyahut Çubukçuzâde Medresesi ve Son Müderris Edhem Efendi'nin Tercüme-i Hali Bazı Âsar-ı Manzumesi

Harabizâde yahut Çubukçuzâde Medresesi Abdi Paşa Cami-i Şerifi ittisalinde olup ilk defa bani-i cami Abdi Paşa tarafından cami-i şerifle beraber 1197 (1783) tarihinde ahşap ve üzeri toprak puşide dam olarak tesis ve bina olunduktan sonra 1227 ve 8 (1813-14) tarihi sıralarında Harabîzâde'nin müderris olduğu hengâmda hal-i harâbîye düçar olmasından dolayı Hamid Sancağı Mutasarrıfı Vezir Mustafa Paşa yeniden inşa edercesine tamir edip, çarşıda dut altı nâm mahalde on bir bab dükkân dahi inşa ve vakf eyleyerek bani-i sâni olmuş ve Burdur'da meşhur Küçük Şeyh mezunlarından anasının sonradan vardığı kocaya ve üvey babasına nispetle Çubukçuzâde denilen Emirzâde Mustafa Efendi'nin Isparta Müftülüğü'ne tayin olduğu zamanda Harâbîzâde'nin vuku-ı vefatıyla mahlulünden müderrisliği mumaileyh Mustafa Efendi'ye tevcih olunmuş ve mumaileyhin de 1246 (1831) tarihinde vefatı vukuundan naşi oğullarından sulb-i kebîr Abdülhamid Efendi'ye ve badehu onun vefatında dahi biraderi İbrahim Edhem Findosî Efendi'ye intikal ve tevcih ettirilmiştir.

1249 (1834) tarihinde Isparta'da bulunan Nizâm-ı Cedîd Mîralayî Agâh Bey Alayına Medrese-i mezkûre elbise ve erzak ambarı ve ittisalindeki cami hastane yapıp epeyce müddet devam ettiğinden alay gittikten sonra Müderris Abdülhamid Efendi marifetiyle bazı tamirat yapılmış ise de Edhem Efendi'nin müderrisliği zamanında 1293 (1877) senesi delalet-i acizanemle memleketçe toplanılan ianât-ı nakdiye ve aynıyeden üzeri kiremitli olarak fevkani üç odalı bir derslane ve tahtani on iki hücre olmak üzere müceddeden inşa ve ikmal olunmuştu.

1303 (1886) senesi civarında kâin ekmekçi fırınından harik zuhuruyla (s.157) derslane yapıp harikin tesiratından biraz haraplaşan birkaç hücre ile maan yine delalet-i acizanemle tekrar tahtani iki derslaneyi havi olarak vü-

cuda getirilmiş ve mumaileyh Ethem Efendi'nin vefatına kadar derûnunda talim ve tedaris ile devam etmiştir.

Mumaileyh Ethem Efendi biraderinin müderrisliği zamanında da medrese-i mezkûrede tederrüs ve tedaris ile meşgul olup 1266'da (1850) medrese-i mezkûreye Karaağaç Kazası'ndan misafir gelen kaza-i mezkurda şöhretşiar-ı fezail büyük Rüşdü Efendi merhum tilmizlerinden Arec¹ Şükrü denilen Büyük Şükrü Efendi'den gizlice Farişi okumaya başlamış ve pederi mezunlarından salifü'l-beyan Müftü Hacı Abdurrahman Efendi'den dahi Arabî vücûh dersine devamla bir aralık İstanbul'a da gidip Papazoğlu Medresesi'nde bir müddet ikmal-i tahsil ve tevsi'-i malumatla tabiatında şiir ve edebe meyil ve istidadı olmasından dolayı İstanbul'dan avdetinde bir taraftan lisan-ı farişiyi daha ziyade tahsil ve tekemmüle sa'y eylediği sırada hocası mumaileyh Abdurrahman Efendi işiterek Hoca-i mumaileyh'in ilm-i farişide vukuf ve hevesi olmadıktan başka bilakis tahsil-i Farişi menhî² bulunduğu itikadına saika-i saffetle rabt-ı kalp edenlerden olması ve Sadiye Medresesi müderrisi Hacı Hasan Efendi merhumdan sonra Isparta'da Farişi bilen ve okuyan bulunmaması ve ulema-i sairenin dahi Abdurrahman Efendi fikir ve itikadında bulunmaları hasebiyle hem muallim Büyük Şükrü Efendi'ye ve hem de muallim Edhem Efendi'ye nazar-ı teessüfle bakmalarından neşet etmiş olmalı ki bir gün akaid dersi okurken mumaileyh Abdurrahman Efendi “oğlum Edhem Efendi, sen medresenize misafir gelen Karaağaçlı Şükrü Efendi'den Farişi okuyormuşsun bilmiyor musun ki “her kim okur Farişi, gider dininin yarısı” derler.

Hacı Hasan Efendi vefat etti, memleketten bu yarım dinsizlik kalktı idi şimdi yeniden icat mı etmek istiyorsun, hocazâdem olmasaydın seni dersime kabul etmezdim, vazgeç” dediğinde “Efendim üstadınız pederim merhumun yazma kitaplarından birisi kenarında lisan-ı farişiyeye karşı “lisan ehli'l-cennete'l-arabiyye ve'l-farişiyete'd-deriyye” hadis-i şerifinin tefsiri mebhâsi münasebetiyle “her kim okursa Farişi, gider dininin yarısı diye bu okuduğunuz beyit yazılmış, irablanmış gördüm. Pederimin bu yazışına ittibaan yarım borcumu ifa etmiş olayım dedim. Okuyorum” cevabını vermiş. Mumaileyh de “ya öyle mi, pederiniz hocam merhum asla yalan söylemez. Müçtehit kâ'bına vasıl olmuş bir zat-ı fazıl idi. Öyle ise bizim mahdum Şeyh Mehmed kardeşinizi de beraber götür. O da okusun” demiş. İtikad-ı batılından rücu' eylemiş imiş.

1 Topal, aksak.

2 Haram olmuş, şer'an yasaklanmış.

O zamanda İstanbul'dan getirdiği talik bir zeyli matbu bir *Pendnâme-i Attâr*la *Vebbî-i Sümbülzâde*'nin tuhfesinden başka matbu Farisi kitabı olmayıp sahaflar da getirmediğinden mumailyeh Ethem Efendi hocası Şükrü Efendi'den okuduklarını hem yazmış ve hem de okumuş ve sonra da Müftüzâde Hasan Efendi mahdumu Nuri ve Necib (s.158) Efendilerle Şakirzâde Küçük Şükrü Efendi'ye ve o sırada Isparta Kadısı bulunan Aşir Efendi mahdumlarından Behiç Efendi'ye okutmuş ve bunlar okurken *Tuhfe-i Vebbî*'ye *Hayati* şerhinden vâzih ve mufassal bir de Türkçe şerh yazmış idiyse de berâ-yı tab' şerh-i mezkûru mumaileyh Behiç Efendi İstanbul'a götürmüş ve tab' ettirememiş olduğunu mumaileyh söylerdi. Kendisinin 1282 (1866) tarihine kadar medresede bulunduğu sırada bir taraftan Hacı Abdurrahman Efendi dersinde tekmil-i tensih edip 1278 (1862) tarihinde icazet almış ve bir taraftan medrese talebesine hem Arabî ve hem de Farisi okutmaya devam göstermekte bulunmuş olduğu sırada mekteb-i rüşdi muallim-i sânilîği münhal olması üzerine medresedeki genç talebesiyle beraber olmak şartıyla mezkûr muallim-i sânilîğe tayin ve nakil olunmuştur.

Gerek medrese ve gerek mekteb-i rüşdide bulunduğu müddetçe ömrünün sülûsanını evlad-ı vatanın talim ve terbiyesine hasrederek sa'yen müderris Hacı Hasan Efendi'den sonra Isparta'da ilm-i farisinin vücud ve intişarına himmet ve hizmetleri vuku bulmuş ve elyevm Isparta'da edebiyatla iş-tigal eden ve yazı yazan ne kadar kimse varsa acizlerinin de üstadım bulunan mumaileyh Ethem Efendi hazretlerinin mahsul-i sa'yî ve himmetleridir.

Unfuvân-i şebâblarından¹ itibaren memlekette bulunan mebanî-i Hayriye ve hususiye manzum tarihleriyle akaid ve ahlaka dair ilahiyat ve pek çok nush-âmiz ebeyât ve kasâid yazdıkları gibi heft-renk kağıtlar üzerine Farisi okur ve okuturken yazdığı muhaşşî² ve mukayyet *Bostan-ı Sadi* tahririnin hitamını mübeyyin inşâd eylediği Farisi tarih-i manzumla her musahabede irticalen söylediği mısralardan ve mekteb-i rüşdi mulallimliğinde bulunduğu hengâmda telif ettiği *Hadikatü'l-üdebâ Şerb-i Nasibatü'l-Hükemâ* nam eserinde münderiç Türkî, Farisi bazı ebyâtтан bazı numuneleri teberrüken atıye derc olunur.

“Der-itmam-i in-kitâb Dervîş Kuddusi Tarih nivîşte est”

Zehî ferhunde manzume hümayîş-i nîst ü bî-hemtâ

Der esdaf-ı maâni in yekest dürr-i yetim

1 Gençlik çağlarından.

2 Haşiye yazan.

Tû ger ilm-i ledün râ talib-i ey dil be-hân in pend
 Çû nefh-i İsa-yı Meryem koned, dil-i morde râ ihyâ
 Beher beyteş kitâbîst ez hakayık-ı kadr u deryâb
 Şûy-ı ger horde bîn didi ziyek lafz ü hezâr ma'na
 Bebû-yı mihr-i muattar şod meşam-ı men ezin bostân
 Nuh bostân belki bûyistân eger gûyem sezast ûrâ
 Sitensâh, kürûmeş ez cari nusha an çûçâr-ı ebrû
 Beçâr evsâf başed hüsnü revnak nâz ü istîgnâ
 Men in ber heft renk evrâk nişestem ta ki gûnâ gün
 Dehed zevk u safa ber nazırân hem çûn gül-i rana
 Tamam şod goft-i dehân dem-i muceme Tarih-i Kuddusi
 Nüviştëm Bostan-ı Sadi-i merhum men zîbâ” (1281) (s.159)
 “Diğër berâ-yı tarih nüvişt kıt’a ki der mısra çehârem kelime-i tarih est”
 “Hoş müzeyyen geşt in bostan hem çûn çâr bağ
 Seyr-i Gülşen râ çe hâcet bâtevânîst bağ-ı rağ
 Ez nüviştën-i endemeş fariğ şodem Kuddusiyâ
 Bî tekellûf zâhir âmed tariheş lafz-ı ferağ (1281)

Merhum müşarünileyh bu eser-i güzideyi vefatından mukaddem muharrir-i acize yadigâr vermiş olduğundan elyevm kütüphanemizde mevcuttur. *Nasihatü'l-Hükemâ* şerhi dahi beraberdir.

İlk şakirdândan Nuri ve Necib Efendiler dahi tab’-ı şairaneye malik bulduklarından Necib Efendi’nin gençliği zamanında

“Şakiyâ çek ayağın mey-kededen dillendin
 Der meyhaneye lutf et, kerem et girmeyiver”
 Dedîğine mukabil;
 “Deme bana der-meyhaneye girmeyiver,
 Giremem öyle yere sen dahi girmeyiver” demiş.
 Bir gün Esna-i derste muharrir-i aciz;

“Giremez kimse efendiyle kulun arasına” dediğimde derhal “Gâh açar yara geh-i merhem urur yarasına” cevabını vermiş idi. Yine bir gün yanına birisi gelip; Hoca Efendi, sizi muallimlikten azledeceklermiş, haberin var mı, demesiyle; “Şarab-ı azli içmekten kaçır sanma bizi saki, Cihanda mansab-ı devlet değıldir kimseye baki” beytini söylemiş *Nasihatü'l-Hükemâ* şerhinde bilmünasebe; “Bir ferde deme hâlini ey aciz u bî-kes, hallâk (yaradan) verir rızkını mahluktan ümid kes, Bu nutk-ı şerife edip iman oku her an, Er-rızk-ı

alellahu tealâ ve tekaddes” kitasını ve “Şeref ve izzet insana delalet etmez, Bir Şaki kimsede zahir görünen devlet ve câh, Bizim davada saadet ile hüküm olmak için, İtikat-ı hüsn ve halis amel iki gevâh, Her şeyin kıymet-i mahsusu var kendine has, Bir değil tam ayâ resm eyle kim kadr-i rasâs, Sanma yeksân ola haysiyet ehl-i tâ’at , Seçilir merd-i merâyi ile sahib-i ihlâs, Ya rab beni ayırma tarik-i ulemadan, Bî-vaye koma meclis-i hass-ı kübrâdan, Gafletten uyana dil ve can kesb ede irfan, Yek-cür’a nasip eyle şarab-ı hukemâdan, Ağzına alma sakın kötü sözü eyle hazer, Huy eder anı lisanın bed sözü mu’tâd eder, Hoş-zebân olmaklığa sa’y eyle zira akıbet, Bir gün olur kim seni güftâr-ı bed berbâd eder, Halk sana ister ise hain desin ister emin, Haklı haksız etme Allah’ı sever isen yemin, Tefekkür eyle bu fani cihanı iptidâsından, bekâsız bî-vefa olduğu zahir intihâsından, Safiden tâ cenâb-ı Mustafa’ya dek Ayasofî, Safasın var mı görmüş cümlesi dil-gir-i cefasından, Ey kişi aç gözünü rah-ı hakikat gözet, Sen de yürü var ise hakkı arar marifet, İyiliğe sa’y et hemin kemliğe olma ya-kın, Her kişi ektiğini biçse gerek akıbet”... (s.160)

“Etme dâna ona nush ü pendin dost ü düşmandan diriğ, Saky eder nâdân-ı tab’ın âb-ı va’az-ı manend-i miğ, Gel kabul et pendimi ey tab’ı pâk ve kalbi saf, Her kaçan âriz olur ise mizaca inhirâf, Derd-i ser etse zuhur ile devasına şitâb, Olmadın iklim cisminde ser-âpâ ihtilâf, Hazret-i Ali kerremallu veçhe ve radyallahu anhın akvâl-i hikemiyesinden ve lâ muakkile ahsanu mine’l-vera’, Kavli şerifini tercümeten; Afet-i gamdan sığınmak için istersen penâh, Her hevesten çek elin perhizgâr ol ey aziz, Leşker-i âfâttan hıfz olmak için her zaman, Zühd ü perhizi silah edindiler ehl-i temeyyüz”

Yine müşarünileyh hazretlerinin; “Lâ savâbe ma’a terki’l-meşvere” güfte-i hakîmanesini tercümeten; “Meşveret doğru işe rehber olunca ey fetâ, Her bir işte meşveret lazım idüğün anlayın, Meşveretsiz görme iş aklına edüp itimat, Doğru olsa bile sana hayır etmez bî-direng” li muharririh

Muharririh; “Müsteşar olmak gerektir her cihetle mü’temen, Bu cihet olmazsa olmaz istişare pür-emen” İstişareyi ulema ve danişmendân-ı uzama ile yapmak ve bunların şer’ ve hakikate muvafık akvâl ve ef’âline tatbik-i hâl olunmak için tevkîr-i şanlarını hâvi ayetteki ebyâtı dahi inşad ve irad buyurmuşlardır.

“Bilelim kadrini kim kadr-i alâdır ulemâ, Bize Hakk’tan kerem ü lutf u atâdır ulemâ, Merre din içre dalaletde kalır mı sâlik, Kutb-ı din mürşid-i hencâr-ı rızadır ulemâ, Şeref ü izz ile kevneynde nebiden sonra, Lâ durur

gayrılar illâ ulemâdır, ulemâ, Bu ne devlet, ne şeref varis-i peygamber ola, Naib-i mahkeme-i şer'-i hudâdır ulemâ, faraza çekse de hüsrân fenâda kâhi, Taht-ı izzette yine şâh-ı bekâdır ulemâ¹, Cevher-i ilimle genç dili leb-ber-leb iken, Sanmasın sen cahil ü nâdân- fukarâdır ulemâ, Hele dinin direği olduğuna yok şüphe, Hamil-i arz hem üstün semadır ulemâ, Kimse ikbal edemez kâbe-i maksûda yüzün, Meğer ol zat bile kim kible-nümâdır ulemâ, Tab-üsrüb yüzünü görse zer-i halis olur, Maraz-ı cehle çû-iksir-i devadır ulemâ, Nice yüz bin cühelâ rûyına bir mûyî bedel, Zahir andan ise batında resâdır ulemâ, Her şeyin hûbteri olduğu için nâ-yâb, Her şehirde bulunur bir iki nadir ulemâ, Hikmet-i ilimle kuddüs-i mizac et tashih, ilel-i-tab'ına hazik-i hikemâdır ulemâ”

Ben de bir zaman için haksızlıkları, takdirsizlikleri yakından gördükçe hüznün ve tehassürle “Cihanda izzetin izzî anın olmasıdır nadir, Aziz olduğu için hakkaniyet pek az bulunmakta” demiştim. Hakikaten kıymetdâr olan şeyler pek az bulunur. Bulunanlarının da kadirleri pek az bilinir. Tahavülâtı ve inkılâbât-ı zamaniyenin hâdisât-ı bukalemununa Isparta'da askeri alay kâtibi iken pek çok görüştüğü ve seviştiği Ferik (s.161) Şair-i Şehir Kazım Paşa merhumun son zamanında yazdığı bir kaside matla'ında “Şive-i takdirden ağah olan merd-i reşid, Hadisât-ı dehre karşı eylemez güft ü şeşîd” dediğine mukabil, “Değil bir halde sabit günde günâ-gün olur âdem, Cefaden gâh mefruk gâh gama makrun olur âdem, Gezerken kendi haliyle binagâh- akl ü dâna, Düşer bir saçı leyli aşkına mecnun olur âdem, Vatanda gâh olur eliyle, malıyla dil-i hürrem, Gâhi düşüp diyar-ı gurbete mahzun olur âdem, Gâhi rindân ile sahrada zevk-ı ayş ü işrette, gehi nâdân eyler zindanda mes'ûd olur âdem, Gâh olur sahib-i devlet gehi eyler fakr ile ülfet, Verir alır gâhi dâyin gâhi medyûn olur adem, gehi izzet gehi zillet gehi kesret gehi vahdet, gehi sıhhat gehi illet sinni dîn olur âdem, Emin iken olur hane-i muharrik ki gehi sakin, Olur geh halka ta'in kahice mat'ûn olur âdem, gehi galip gehi mağlup gehi talip gehi matlûb, gehi menfur gehi mahub gehi meftûn olur âdem, gehi şâd u gehi nâşâd gehi viran gehi âbad, geh eder minneti mu'tad gehi memnun olur âdem, Hudûs-ı aleme dal'dır bu hal her an Kuddusi, sehi olur gehi manend-i elif gehi nûn olur âdem”

1 Merhum mumâileyh efendim bu beyit; “Ağlamış çehrelî sufi ne bela, Cennete girse de gülmez faraza” beytini hatırlatıyor ki girmez, bil-farz girse de gülmez mal-i dakiki anlaşıldığı gibi bunda dahi ulema-i hakikiyenin asla dūçar-ı hüsrân olmayacağı beyan ve temin olunup faraza, kahice olsa da yine hakikatta ulviyet kadr ü mezelletine nakîsa âriz olamaz manasını murad ediyor-sunuz değil mi, dedim. Evet buyurdular idi. Hakikaten ulema-i hakikiyenin katiyen dūçar-ı hüsrân olmadığı her vakit meşhûd-ı ü nümâyândır.

Böyle hâdisât-ı mütevâliye-i mütelevvine içinde selamete imrâr-ı hayat için erbab-ı sohbet ve ülfetin epeylerini intihap ve daima iyilere iktiran etmek zımnında kıt'a-i âtiyeyi dahi söylemiştir;

“Er odur fark ede ziyan ü kârın, Yahşi adem için bezl eyle dârın, Yamanlara ebed olma makarrın, Kişi akranından azar demişler, Yine Hazret-i Ali radiyallahu anhın akval-i hakimesinden, Lâ tenzuru ila men kal, bel ünzuru ve ilâ mâ kale” Kavlini tercümeten “Her kim ol bir sözü söyler ger hasis ve ger şerif, Bakma kimdir söyleyen ol sözleri mana gözet, Faide-i mend olmaya cehd eyle ders al ana ol, Kim dedi kim söyleyeni hor gör dava gözet”

Sözü mülahazalı ve edep dairesinde muhtasar söylemek için de en büyük meclise nispetle sanki huzur-ı padişahda bulunurcasına pek ziyade dikkat ve adaba riayet edilmesi hakkında;

“Huzur-ı padişahda lâubâli zir ü bâlâya, Nigâh etmek ve lâ tazim ü âdâba münafidir, Nezaketle tekellüm eyle sözü muhtasar söyle, Muradını ifade edecek miktarı kafidir, li-muharririh Düşüne düşünce söyle sözünü etme acele, Kim ki söyler diline her geleni olur ahcel, Dediğime karşı irticalen tacil her şeyde haram, beş yerde sünnet ey gulâm, Biri konuk geldiği dem fil-hal itâm-ı taam, Bir şahsa erdikde eccl teçhizine edin acele, Kız bâliğa oldu tez el tevzicine eyle kıyam, Medyûn isen ey bî-huzur, ver acilen kesb et sürûr, Afv oluna cürm ve kusur, gel tâib ol her Subh u şâm, (s.162)

Hâsil âyed vâm bisiyâr ez-rûçîz, Guyîmet tâ ber-hazer bâş ey azîz, Zân yekî kerden be-ger dâr-ı kâhili, düm isrâf besî ez câhilî, Renc vâm heyvin ez-azâb kör bûd, Dermeyân-i halk medyûn-i hârbûd, Merd-i âkil idicek kasd-ı tekellüm ey fetâ, Kalbini hâdi-i güftâr eyleyüb söyle hemân, itnese fikr ü teemmül kale almaz bir sözü, Kim tefekkürle olan sözde hata olmaz âyân, Padişah hakkında; “Halk güya cism-i bî-ruh âna candır, padişah, Mülk-i mer’âdir ahali şât çobandır padişah, Düşmenân gurg asker-i Mansur-ı merdumdur pelenk, Mihribân-ı âlî mekân-ı şîr-i jyândır padişah, Düşmanın en eşna’ı oldur seninle zâhirî, Hayr ola lakin derûnu pür ola udvân u şer, Çün ola zahir udvândan hazer âsandır, Çare yoktur kim idesün gizli düşmandan hazer” Alacaklılara da; “Ey ganî ister isek olmağı mahub kalub, Dini için sana medyûnları etme mahcûb, keun bağışla para bağışlamadan efdaldır, Talip olma gün olur iyiliğe geçer matlûb, Sübhân-ı men sultân-ı men rahm be kon ber cân-ı men, Ân dem ki ber leb-resed hem-râh kon îmân-ı men, Dergeh-i nîst kâm-dem cüz bab-ı tû, Bende-i râ çûn ne-şod Mevlâ-yı rû”

Bu sözleri müşarünileyh ebnâ-yı vatana ve ahlâfa yadigâr ve ber-güzâr ettikten sonra 1311 (1894) senesi 75 yaşına mütejaviz olduğu ve Edirne Kırk Medrese müderrisliği ruusunu hâmil bulunduğu halde irtihal-i dar-ı beka edip haric-i şehirde “Piri Halife” Türbesi haziresine defn olunmuştur. “Rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten” mezarı taşına cümlemiz ve bütün şakirdanı taraflarından “Cami'nin “Fânîst cihân gerd u fânîst, Bâki hem-i üst cümle fânîst” ve müddet-i ömrünün sülûsanını enbâ-yı vatanın tahsil-i ilim ve kemal etmesinesarf eden fâzıl tahrir-i edip-i şehir, Müftüzâde İbrahim Edhem Kuddusi Efendi Hazretleri'nin ruhuna Fatıha ibaresi yazdırılmıştır.

Müşarünileyhin veled-i zükuru yaşamadığından uhdesinden mahlul kalan medrese-i mezkûre müderrisliği kendi tilmizlerinden Ispartalı Bakizâde Hafız Abdullah Efendi'ye tevcih edilmiştir. Gerek pederleri Mustafa Efendi zamanında ve gerek kendi zamanlarında bu medresede pek çok erbab-ı fazıl ve kemal yetişmiştir. Çünkü başka medreselerde tahsil-i ilm-i Farisi yok idi.

Müşarünileyhin 1282 (1866) senesinde mekteb-i Rüşdi muallim-i sâniligine gidinceye kadar medresede tahsil hüsn-i hat dahi medâris-i sairenin fevkinde olup bu meyanda Isparta'nın meşhur hattatlarından Alimzâde Seyyid Ahmed Şerif Efendi şakirdlerinden pederim Hacı Hasan Efendi ve Akilzâde Mehmed Hâdi Efendi yüzü mütejaviz medrese talebesiyle diğer medârisden gelen tullâba hüsn-i hat meşk ve talim ederlerken yine hüsn-i hat erbabından, Helvacızâde Hacı Mustafa Efendi şakirdi (s.163) Paşazâde Hafız Ali Efendi'nin yetiştirdiği Kara Mehmedzâde Hafız Mehmed Efendi'nin yazısı cümleye faik görüldüğünden mumaileyhin medreseye getirip hüsn-i hat muallimliğini ona tevdi' ile Mekteb-i Rüşdi'ye gittiğinde de mektebin hat muallimliği muallim-i sânilige muhtas olmasından dolayı derûn-ı memlekette hüsn-i hattın da daha ziyade tamimi arzusuyla maaşından yüz elli kuruşunu mumaileyh Hafız Mehmed Efendi'ye terk ve muallim-i sânilik sıfatıyla mumaileyh dahi mektebe nakil edip memlekette hüsn-i hattın ilerlemesine ve tahsil-i iptidainin de usul-i cedide-i sehliye dairesine girmesine dahi himmet ve hizmet eylemiştir.

Mektepte Farisi tedrisinin muallim-i salisliğe taalluk eden kısmını da suhulet-bahş olmak için telif ettiği *Şerb-i Nasibatü'l-Hukemâ*'yı mumaileyh Hafız Mehmed Efendi için yazıp nüshasını mumaileyhe tebyiz ile zaman-ı hayatında mektep şakirdanına okutmuş ve o da 1313 (1896) tarihinde vefat edip Yenice Mahalle civarında meşayih-i kiramdan Beş Kazalı Osman Efendi merkad-i mahsusı yanında defn edilmiştir.

Müşarünileyh Mekteb-i Rüşdî'ye girinceye kadar mektepte ilm-i Farisi ve riyaziye ve tabiye ve coğrafya yok hükmünde iken şimdi memleketteki riyaziyât ve saire-i malumat-ı nafia bilenlerin ekserisi müşarünileyh'in yetiştirdiklerindedir. Müşarünileyh kanaatkar ve her suretle müstakimü'l-etvar ve ilmiyle amil bir zat ve diyanet-şiar idi. Her halde bab-ı haktan gayriye arz-ı ihtiyaçtan istiğnâ edip asla tenezzülatta bulunmayarak "İlahi isterim senden bi-hakk sahibü'l-mirac, Beni sen merd ve namerde kerem kıl eyleme muhtaç, Fakirim, sailim geldim kapına eyleme mahrum, Koma aç kul eğer açmazsa bir bab sen hezârın aç" kıtasıyla bab-ı hakka iltica eyleyerek kendisinin dediği; "Herkes ez şadi bahındır sine-i derğim meyd dir, Men ezan her dû bebînem gûyem in nîz be-gozerd" beyti mucibince zamanını pek hoş ve sade ve safi geçirmiş ve daima her ferd hakkında hayırhâhâne fikir ve niyet taşıyarak İslam, Hıristiyan, herkesin hürmetine mazhar olmuş idi. Cenab-ı hakk cümlemize ve bilcümle ebnâ-yı vatana bu türlü hal ve harekette müdavemet müyesser eylesin. Amin.

Müftüzâde Hasan Efendi Dairesi

Hasan Efendi dairesi 1150 (1738) tarihi sıralarında Hamid ve Teke sancakları Mutasarrıfı olan Çelik Mehmed Paşa tarafından bina ve inşa olunup tahtanî sekiz hücre ve fevkani bir dershaneyi cami'dir. Cümle kapısı yanındaki çeşme üstünde bir de mescid-i şerif var idiyse de harap ve nâyâbdır.

Mumaileyh Hasan Efendi Hoca, Emirzâde Mustafa Efendi'den sonra Isparta'da müftü olanlardan; "Geyiklerli-Dinarlı Hacı Ali Efendi" merhumun oğlu olup ilm-i fıkıh ve tefsirde mümtazü'l-akran olmasından dolayı medresesi müdavimleri ekseriyetle münteha ve icazet almaya müstaid başka medreseler efendilerinden ibaret idi. Oğullarından Nuri ve Necip Efendiler gerçi ehliyet ve iktidarca babalarının makamını ihyave idameye kafi idiyse-ler de medresenin temin-i maişet edebilecek varidat-ı muayenesi olmadığından hal-i hayatından Nuri Efendi meslek-i kitabet ve memuriyete ve Necip Efendi de İstanbul mekâtibi muallimliklerine giderek Nuri Efendi pederlerinden evvel Isparta Meclis-i Temyiz Baş Kitabeti'nde vefat (s.164) edip hoca-i mumaileyhin dahi 1 Kanunusani 1305 tarihinde vuku-ı vefatı üzerine Necip ve en küçük mahdumu Alay Katiplerinden Mahmud Efendi'ler rağbet ve iddia-yı ehliyet etmemeleriyle talebesinden Burdur'dan mezun Ağlasunlu Mustafa Efendi namında bir zat ikame olunmuş ve Ağlasun köyleri tullabından bazı kimselere sarf ve nahiv ve mantık tedris etmekte bulunmuştur.

Mumaileyh Hasan Efendi'nin müddet-i hayatı seksen sene kadar devam edip bu müddet zarfında Fatıha-i şerifeye bir tefsir-i mufassal ve fıkihtan bir takım haşiyeler yazdığı mervi ve muhakkak ise de tab' ve neşir olunmamış ve yazdıklarının nerelerde kaldığı bilinmemiş ve bulunamamıştır. Oğullarından Necip Efendi'nin Mekteb-i Sultani Türkçe Muallimliğinde bulunduğu zamanlarda kırk sene evvel tertip ile tab' ettirdiği müteaddit ve mütenevvi' dersleri havi Türkçe *Malumât-ı Muhtasara* ve bazı perakende asarı mekâtib-i rüşdiyede okunmuş ve görülmüş olduğu gibi Nuri Efendi'nin Edhem Efendi merhumdan ilk Fârisi okuduğu vakitte ve daha sonra yazdığı birçok asar-ı şüriyesinden bulabildiğim iki parçası ber-vech-i ati derc olunur:

“Gam ile nâle ü efgân idemem sultanım
Rû-be-rû çâk-ı gerîbân idemem sultanım
Görecek ol gül rûyun pek utandırdı beni
Bir dahi seyr-i gülîstan idemem sultanım
Kâmet-i şâh ser-efrâz ki hem-ser diyerek
Doğrusu ar'ara buhtân idemem sultanım
Nâr-ı aşkıyla yanar çok, bana nöbet düşmez
Hiç takarrüb ile suzân idemem sultanım
Bu tehassürle kulun ferd-i fenaya vardı
Bir kere halimi ilan edemem sultanım
Saz u sazendeye hacet yok ise cenbeş için
Nuri'yi bezme gazelhân idemem sultanım”

Diğeri

“Ter-i senk gibi şehâ zülf-i semensa bulunur
Ne benim gibi gedâ aşık-ı şeydâ bulunur
Bezm-i dünyada bulunmaz diyeyim akrânın
Lakin âyineye baksan sana hemtâ bulunur
Tâbecâ özü bırak hanemiz olmazsa dahi
Âbâşım tacı buyur kel sana ber câ bulunur
Çokluk ağyar bulunmaz ayanımızda ey meh
Akl ü dil rûyını bekler bura تنها bulunur
Mest-i gam olma ne lazım bu cihanda Nuri
La'l-i dilber yok ise hamd ola sahbâ bulunur”

Mumaileyh zaman-ı hayatında rindâne ve kalenderâne yaşamayı ihtiyar ederek hengâm-ı memuriyetinde meclis-i musahabesine devam eden kalem efendilerini bir takım malumat ve akval-i hikemiyeleriyle müstefid ederdi.

Tab' ve şairanesi Isparta'ca emsaline faik ve kuvve-i kalemiyesi dahi beyne'l-küttâb istiâ değil denilmeye layık idi.

Oğullarından Arif Efendi adliye meslek-i kitabetinde, diğeri askeri tabur kâtipliğinde bulunur. Daha birçok eş'âr-ı rindânesi zamanıyla hıfz eden hanendeler tarafından okunmaktadır. Bazı güzel naatları ve tasavvufa dair asarı var ise de elde edilememiş ve zayıf olmuştur. (s.165)

Geresunlu Dairesi Denilen Taşcızâde Medresesi ve Veli Efendi Dairesi

Veli Efendi Dairesi, zaten Kubbeli Mescid civarında pederi Müftüzâde Süleyman Efendi'nin Sıbyan Mektebi olduğu halde banî Veli Efendi 1280 (1864) tarihinde Geresunlu Osman Efendi Hoca'dan icazet alarak mekteb-i mezkûru hedm ile tevsiyan ve müceddeden bina ve inşa eylemiş ve birinci defa tedrisiyet cihetini der-uhde etmiş ve vefatına kadar derûnunda neşir ve tedrisle meşgul olup elyevm mahdumu Hacı Ali Efendi tarafından vazife-i tedris ifa olunmakta bulunmuştur.

Medrese-i mezkûre dahi tahtani on hücre ve fevkani bir dershaneyi şamil olduğu halde çend sene evvel tahtani hücreler üstüne birer de fevkani hücre ilave edilerek el-haletü hâzihî mevcut ve mamurdur. Bu medresenin ulûm-ı aliye ve feraizde ve bilhassa ilm-i nahivde muvaffakiyat ve terakkiyât-ı tahsilîyesi şöhretyâb-ı tullâbdır. Hacı Ali Efendi birinci defa oğluna ve bazı efendilere icazet vermiştir.

Yaylazâde Mahallesinde Geresunlu Dairesi demekle arif medrese ashab-ı hayrattan Taşcızâde Hacı Mehmed'in arsasına “Şerife Havva binti Hacı İbrahim” nam sahîbe-i hayırla sair bazı erbab-ı hamîyet taraflarından bina ve inşa olunarak müderrisin maişetini temin edecek vazifesi olmadığından Savcı Karyesi'nde kâin Hüsameddin Zaviyesi karyenin harap ve nâyâb olmasıyla rehin-i indirâs olması üzerine vazife-i muayenesi medrese-i mezkûre müderrisliğine hasr ve tahsis edilmiştir.

Isparta'daki dört zaviyenin birisi de budur. Medrese-i mezkûre dahi tahtani ve ahşap on iki oda ve fevkani bir derslane ve tahtında bir mescid-i şerîfi havidir.

Kısm-ı evvelde bilmünasebe beyan olunduğu üzere Savcı Karyesinin 1190 (1777) tarihine kadar mevcut ve mamur olup seksen beşte medrese-i

mezkûre nısf müderrisliğinin babaları Şeyh Mehmed mahlûlünden uhdesinde bulunan Şeyh Abdurrahman'ın vuku-ı vefatıyla Şeyh Abdullah'a tevcihine ve 1243 (1828) tarihinde de yine medrese nısf müderrisliğinin Essey-yid Mehmed Emin bin Ahmed'e tevcih edildiğine ve fakat ikinci tevcihte Hüsameddin Zaviyesi'nin medreseye merbutiyeti bulunduğuna dair sicillât-ı atikada sarahat bulunduğundan Savcı karyesi 1190 (1777) tarihinden sonra 1240 (1825) tarihinden evvel harap ve nâyâb olmuş demektir.

Şeyh Abdullah Efendi'den mahlul nısf hisse müderrisliğe Uluborlu Kazasında talim-i ulûm ile o havaliyi mazhar-ı iftihar ve dudağının yirik olmasından “Yirik Ahmed Efendi” demekle kesb-i iştihar eden bir fazıldan mezun ve Keçiborlu Nahiyesine tabi Geresun Karyesi ahalisinden Osman Efendi ızhar-ı ehliyet ederek Mehmed Emin Efendi'den mahlul nısf hisseye de evladından Topal Said Efendi sahip olmuş ise de Said Efendi'nin iktidar-ı ilmîyesi ve istitâat-ı bedeniyesi o kadar müsait olmamasından naşi vazife-i tedrisi bi'l-asâle ve bil-vekâle mumaileyh Osman Efendi tarafından ifa olunmasıyla Medrese ona nispetle Geresunlu Dairesi (s.166) denilmekle şöhrefyâb oluvermiştir.

Nısf hisseye mutasarrıf Said Efendi'nin vefatında oğulları nâ-ehil bulunmasından hisse-i mezkûre dahi ber-muceb-i kanun mumaileyh Osman Efendi'ye ilhaken tevcih olunarak evvel ve âhir vazife-i tedris ifa edegeldiğinden hal-i hayatında iki defa icazet vermiş ve 15 Cemaziyülevvel 1308 (27 Aralık 1890) tarihinde hulu-i eccl mevcudiyetle yetmiş yaşını mütecaviz olduğu halde irtihal-i dar-ı beka edip medrese haziresine defn olunmuş ve oğullarından ber-hayat bulunan Mehmed Arif ve Süleyman Nafiz Efendiler zaviyedârdık vazifesini ifaya elyevm devam etmekte bulunmuştur.

Mumaileyh Osman Efendi esasen köylü olmak münasebetiyle Türkçe'de nadire gû ve âbid ve zahid ve semûh bir zat-ı zarif ve arif olup Sarf, Mantık ilimlerinde ihtisas-ı tâmmı bulunduğundan dolayı ekser tullâb Mantık dersini başka medreselerden gelerek kendisinden tederrüs ederlerdi.

Bu halî memurin-i hükümet ve eşraf-ı memleketin bais-i hürmet ve ihtilatı olageldiğinden mumaileyh çok zaman maarif komisyonu azalığında ve riyasetinde bulunarak memleketin mekatib-i iptidaiyesi tahsilat ve terakkiyatının usul-i cedideye Tevfik-i hareket olunmasına çok çalışmış ve hizmet etmiştir.

Kendisinin yazısı yok idiyse de mekteplerde ve medreselerde talebinin yazı yazmalarına ve kadınların okuyup yazmak bilmelerine merak ve arzusu çok idi. Başkalarında görülen bazı asar-ı taassup, mumaileyhte görülemez ve memleketin terakkiyat-ı ziraiye ve sanaiyesine hizmet edecek ve saile muavenet ve delaletten imtina' etmez idi. Bir aralık küçük oğlunun kabul imtihanını zımında Dersaadet'e giderek bilvasıta iltifat-ı padişahiye nail ve pusula-i Süleymaniye Müderrisliklerinden biriyle mazhar-ı taltifat ve iki yüz kuruş maaşa da mazhariyetle Dördüncü Mecidi Nişan-ı Zîşanı'nı hamil olmuştu.

Mûcizlerinden¹ Müftüzâde Veli Efendi Isparta'da ânifen yazılan medreseyi teşkil ettiği gibi birkaç tanesi dahi köylerde müstakil medrese tesis edip talim ve tedrisle iştigal etmekteledir. Mumaileyh sabah ve ikinci derslerinden sonra Tefsir-i şerif okur ve maruf zevattan dersinde çok kimseler bulunur ve "Kaside-i Bür'e" hıfzında ve mezun olmasıyla bil-müracaa kaside okutanlar faide görür idi.

Firdevs Paşa Camii İttisalinde Hatiboğlu Medresesi ve Müderris Büyük Şükrü Efendi Tercüme-i Hali İle Bazı Âsar-ı Manzumesi

Cami-i Atik Mahallesinde vaki bir medrese Firdevs Paşa Cami-i Şerifi ittisalinde olup cami-i şerif-i mezkûrun binasından sonra hatibi bulunan zatın evladından Süleyman Efendi tarafından bina ve inşa ve bir bab han dahi medrese-i mezkûreye vakf ve ihda ve tevliyet ve tedrisiyeti evladına şart ve ita olunmuş ise de evlad-ı vakıftan olan müderris nâ-ehil olarak devam edemeyip fevkani bir dershane ile tahtında iki hücreden maadası harap olmuş olduğu halde otuz sene mukaddem Isparta ulema-i meşhuresinden (s.167) Karaağaçlı Büyük Şükrü Efendi'ye tedrisiyet tevcih edilerek bade't-tamir bir müddet talim ve tedrisiyle meşgul olduktan sonra 14 Nisan 1314 (26 Nisan 1898) tarihinde hulûl-i ecel mevûduyla seksen iki yaşında vefat etmiş ve Isparta Cami-i Kebiri haziresinde dış kapıların şark cihetine defin olunmuş ve uhdesinden mahlûl kalan tedrisiyet Dersaadet'ten mezun oğlu İsmail Hakkı Efendi'ye tevcih kılınmış ve elyevm mumaileyh Hakkı Efendi bazı talebeyi tedrisle meşgul bulunmuştur.

Müşarünileyh Şükrü Efendi tabiat-i şiiiriye ve talâkat-ı lisaniyeye malik olup ilim ve tabiat kuvvetiyle her bahsinde akranına galebe eder bir zat-ı tîrzebân ve cesaret-âver olduğundan dolayı kendileri ulema-i mevcude-i memleketin ser-âmedânından tanınmış oldukları halde gayret ve ahlak-ı diniyesi-

¹ İcazet veren, izin veren.

nin fart-ı sevk ve ilcasıyla talim ve tedris-i tullâbla hayru'l-halef yetiştirmek-ten ziyade avam nâsa hat ve nasihat ve ibraz-ı faziletle ihraz-ı rüçhaniyet ve nasda gördüğü ahval-i münkireye karşı imha-yı dalalet ve tamim-i hidayet ve istikamet gayri tevri olunduğundan Bursalı İsmail Hakkı Efendi Hazretleri merhumun *Râhbül-Beyân* tefsirini senelerce Cami-i Kebir'de cemaat-i kiberâya takrir ve sure-i Rum'a kadar *Kur'an-ı Kerim*'in sülûsanı tefsirini harfiyen bahs ve tezkir etmiş ve büyük bir şöhrat ve rağbet kazanmaya muvaffak olmuş idi.

Bu esnada yalnız Dere Mahallesi imamı Hacı Ömer Efendi mahdumu Hacı Mehmed Rifat Efendi'ye icazet verip Sadiye Bukası Müderrisi Hacı Hasan Efendi'den sonra yukarıda zikir ve tafsil olunduğu üzere Isparta'da inkıza uğratılmış ilm-i farisinin hocamız Edhem Efendi'ye talim ve tedrisiyle neşir ve tamimine de sebep-i yegâne olmuştur. Kendisini istirkâb edenlere karşı yazdığı ve otuz sene kadar evvel muharrir-i acize verdiği bir iki manzum asarından ikisi ber veçh-i atidir;

Maye-i fakr u fenâ çûn mülk ü mâlimdir benim
 Şöhret ü şânım ezîn rû ibdizâlimdir benim
 Rehzen olsa zen libas-ı ahza eyler belki âr
 Came-i fahrım çi-zibâ köhne şâlîmdir benim
 İlm u irfandan beni bî-behre dermiş zû fûnûn
 Bildiğim noksanım ey nâdân kemalimdir benim
 Akl u dâniş olmayınca mâl ü câhim belli yok
 Mucib-i kîn u hased yâ hangi halimdir benim
 Her nazar saldıka mir'âtımda kendi şeklidir
 Gördüğü ne suretimdir ne hayalimdir benim
 Nola pîr olsam dilim irfân ile nev-zendedir
 Fıtnat-ı fart-ı zekâ hüsn ü cemâlimdir benim
 Uçmaya ehl-i keramet gibi idrâk evcine
 Harikulade feraset perr ü bâlimdir benim
 Değme bir tarz-ı bedüm eylemez tanzir kabul
 Gördüğün kilk-i dilinde kıl u kâlimdir benim
 Hest u nîste seg gibi av gerekmez merduma
 Rûy-ı görende sükût etmek cevâlimdir benim
 Ney-şeker gibi yeter kendi bidâ'am kendime
 Künc-i bâlımda kanaat yağ u balımdır benim
 Yok nizâım zâğ ile bais nedir seg buğzuna
 Şükriyâ tûti gibi sükker makalimdir benim (s.168)

Diğeri

Geçmez sözümüz halka veted hareye geçse
Halk neyse ne bari dil-i âvâreye geçse
Bir pul diyen olur ise dellâl-ı haraçla
Ver arttı bilen kadrimi bilen bir paraya geçse
Sahtelikte eğer olsa da topaç gibi mağrur
Kurşuna döner nâhın sim pareye geçse
Müş gibi nihân diş bileyen nânına halkın
Hekimi sırr-ı hızırı fah fâreye geçse
Der yare emân verse hevâ ehline ibret
Ejder olur ol mâriçe fâreye geçse
Kurtulması düşvâr veli dünyaya verince
Bir ceyb nitekim pençe-i sehâreye geçse
Şehnâzi hicaza iletir idi nevâmız
Rast-ı evce uçar şiveli nakkareye geçse
Vird-i suhen itmez hazer arz-ı şuerâdan
İffetimi sayar, zen yed-i zenpâreye geçse
Cevr-i felek çare tahammülse de Şükrü
Hükmüm dahi amma dil-i bî-çareye geçse

Müşarünileyh çok zaman Muhiddin Arabî Hazretleri'nin asar-ı müellife-sini mütalaa ile iştiğal ederek ahval-i zamaniyeden ahkam-ı istikbali istihra-ca dahi uğraşmaya âmadece meraklı olduğundan 1299 (1882) senesinde yazıp verdiği kasideyi de ber veçh-i ati derc ederim.

Kaside

İrdi altı yedi dirken sene doksan dokuza
Bir sene kaldı bakalım ne çıkar re's-i yüze
Zahir olsa hesaba kat zahare'l-mehdiden
Kurbünün şiddetidir perde olan aç göze
İtibârât-ı hesâb çâr ise bil-istikrâ
Olma mağrur bu hesap ile mücerred bu söze
Pek yakın olduğunu lik bu sözden derk et
Yandı çûn heyme-i remâd olmağna kaldı göze
Bu çıkışlar bi inişler de geçer işte hemân
İrdi irmektedir, bu revşin ardı düze
Habbe-i din bulur ez'âf-ı muzâ'af kuvvet
Karışıp oldu zayıf gerçi ki toprağ u toza

Döndü bir kokmuş ete devleti bu a'sârın
 Çare yok çünkü peşin baktı ihanetle tuza
 Öldü sandın ki bu dini ne arar var ne sorar
 Sattın ol gevher-i nâ-yâbı bir efsurde koza (ceviz)
 Ânı cân gûşîşe mengûş edecek er geliyor
 Fulk-i meşhûn erişiyor berre yine yüze yüze
 Yük çeker ise cemel dağları yükletmeli mi
 İşte vara vara şimdi deve oturdu yüze
 Kendi kendin kaşına kaşına ihlâk eyler
 Bakma elverdiğine penc u dehh tırnak uyuza (s.169)
 Söküp ormanları halk açmak için çıkmaz yol
 Reh-i râst halî dalalet yolu omuz omuza
 Dalayıp bir birini cümlesi birden yok olur
 Aferin çarha ki çattırdı kuduzu kuduza
 Eriş ey avn-ı şeriat, eriş ey muhyî-i din
 Elem rîş cefa sineden erişdi öze
 Sûk-ı asr içre bütün dâd u sited küfr ü dalâl
 Müşteri kalmadı din indi ucuzdan ucuza
 Şükriyâ bilmezem esrar-ı gaybdan amma
 İleri, ya geri takrîb ederim üç otuza

Merhum-ı müşarünileyhten üç otuzun izahatını rica ettiğimde 1333 senesini haber verip otuz beş ve altı seneleri sonuna kalanları parmakla göstereceklerini söylemişti. Dediklerinin bazı mukaddematı zuhur etti, ediyor demektir. Merhum-ı müşarünileyhin yazısı talik âsa pek güzel idi. Daha çok şeyler yazmış ve perakende âsar-ı müsveddesi haline getirmiş idiyse de tab' ve neşrine muvaffak olamamıştır. Ekserisi oğlu nezdinde mevcut ve mahfuzdur. (Rahmetullahi aleyhi rahmeten vasiaten)

Oğlu Hakkı Efendi'de de babasının tabiatı kısmen meşhurdur. Birkaç sene evvelki zelzele-i müdhişe zamanında ve halkta görülen ahval-i müşevvişe üzerine onun yazdığı bir manzume de ber veçh-i ati derc olunur.

Muhammes – Matla'

Öldünüz mü ehl-i belde sizde hiç can yok mudur?
 Taş gibi durmak nedir bu yoksa insan yok mudur?
 Böyle bi-himmet olan bir beldeye taşlar yağar
 Çok geçer sanman hemen a'dâ sizi birden boğar
 Hakk ise dünya ve ukbâda bunu bir bir sorar

Müslümanlık bu mudur söylen ki iz'ân yok mudur?
Taş gibi durmak nedir bu yoksa insan yok mudur?

Titriyor arzın urûkı cürm-i isyandan medân
İnliyor arz ü semâ feryad ile her sübh ü şâm
Kaht u es'âr ve çeker ki her belaya ber-devâm
Havfla kanlar döker hiç çeşm-i giryan yok mudur?
Taş gibi durmak nedir bu yoksa insan yok mudur?
Din için her ferd mükelleftir fedâ-yı can ide
Nusret-i hakka şitâb etmekle izz-i şân ede
Çok mudur nefsinî âyâ hakk için kurban ede
Söyleyin Allah için hiç hübb-i rahmân yok mudur?
Taş gibi durmak nedir bu yoksa insan yok mudur (s.170)
Allah Allah emr-i din elde bu gün bir şubede
Başka bir mezhep çıkar şimden gerü bu beldede
Zatı yıktık kalmadı muhtac olan bir mabede
Bâri takva kalmamışsa ehl-i iman yok mudur?
Taş gibi durmak nedir bu yoksa insan yok mudur?

Eyvah eyvah kim yanar kalbim, ciğer kanlar döker
Hiss-i din ashabının elbet bu âr kaddîn büker
Her mezellet gayri bu sancağa pek tîzden çöker
Eyyühe'n-nâs cisminizde katrece kan yok mudur?
Taş gibi durmak nedir bu yoksa insan yok mudur?

Din yardım eylemezsek bize insan mı denir
Hakka layık olmayan ef'âle cismani denir
Elde kuvvet var iken iğmâza iman mı denir
Hangi yüzle varalım mahşerde divan yok mudur?
Taş gibi durmak nedir bu yoksa insan yok mudur?

Bakmayın birkaç münafık olsada bel'am gibi
Kıymeti yoktur vücud bulmada bir gam gibi
Hûy-ı bed ef'âli bed murdarlar yamyam gibi
İltifatı kaldırıır erbab-ı vicdan yok mudur?
Taş gibi durmak nedir bu yoksa insan yok mudur?

İttihâd ü ittifakın himmeti dağlar deler
İhtilâf ü itilâfdan görüne gerçekler neler

Birleşüp a'dâ sizi mahvetmeye dişler biler
 Koşmaya bab-ı niyaza dizde derman yok mudur?
 Taş gibi durmak nedir bu yoksa insan yok mudur?
 Irzına taan itse bir alçak yakarsan canını
 Hadd-i tekevvün titrer a'sâbın bozarsan kanını
 Sebb eder mülhid kayırmazsan kitâb-ı imanını
 Ağzına cîfe tıkar bir tek Müslüman yok mudur?
 Taş gibi durmak nedir bu yoksa insan yok mudur?
 Hüccet ibraz eyledim artık vebal sizde kalır
 Gayret-i din besleyen her ferdimiz ibret alır
 Kim ki bi-gâne kalır dareynde ahir hâr olur
 Hük-m-i mansûs-i ilahi, elde Kur'ân yok mudur?
 Taş gibi durmak nedir bu yoksa insan yok mudur?

Usul-i aruza muvafık görülemeyen bazı nevâkıs meşhud ise de mevzu'u mühim ve manidar ve mumaileyhin istidat ve kabiliyetine de mi'yâr olduğundan dolayı bilmünasebe aynen derc edilmiştir. Üstadım merhum; "Lafza bakma vezne bakma her zaman mana gözet" der idi. (s.171)

Şeyh Abdülkerim Medresesi ve Müderris Efendioğlu Müderrisliğinin İzahatı

İskender Mahallesi'nde vaki Müftü Efendi Medresesi; denilen Şeyh Abdülkerim Medresesi evlad-ı, evlad-ı müderrisinden sabık Müftü Mehmed Tahsin Efendi'nin pederi Ali Efendi'ye 1223 (1809) tarihinde müceddeden bâ-berât-ı âli tevcih olunduğu kuyudat-ı evkaftan ve Gönen'de vaki Kızıl Köyü nam harabe karyenin aşar-ı şer'iyesi 1159 (1747) tarihinden beri medrese-i mezkûreye meşruta bulunduğu sicillâttan anlaşılmasına göre Sadiye Bukası'ndan sonra Isparta'da mevcut medreselerin en eskisi olduğu ve her halde 1100 (1689) tarihinden çok zaman evvel bina ve tesis olduğu nümâyân oluyorsa da tarih-i binasına dair ne müderrisler yedinde ve ne de başka yerlerde vesaik ve malumata dest-res olamadım.

Medrese-i mezkûre tahtani on beş hücre ile fevkani bir dershaneyi ve tahtında bir mescid-i şerifi mühtevi olarak elyevm mevcut ve mamur olup ber-vech-i müşterek müderrisleri mumaileyh Mehmed Tahsin Efendi ile küçük biraderi Selim Efendi müddet-i hayatlarında ifa-yı vazifeye devamla İstanbul'dan mezun ve İzmir paye-i mücerridini haiz ve Dördüncü Mecidi Nişanı'nı hamil olan mumaileyh Tahsin Efendi kırk seneden ziyade bir-

çok telâmizine talim-i ulum-ı âliye ve âliye ederek iki defa icazet verdiği gibi hal-i hayatında istitâ'at-ı bedeniyesinin müsait olmadığı son zamanında ders-i âmdan ve kendi mezunlarından biraderzâdesi Nuri Efendi'yi tedri-se tevkil ile uhdesindeki hisse-i tedrisini oğlu Tevfik Efendi'ye terk ve kasr-ı yed etmiş ve 1315 senesi Zilkadesinde (Mart/Nisan 1898) seksen bir yaşını mütecaviz olduğu halde irtihal-i dar-ı beka eylemiştir.

1278 (1862) senesinde Hicaz'a gidip orada vefat eden kayınpederi Hacı Abdurrahman Efendi yerine müftü olup bila-ınfikâk otuz yedi sene kadar müftülükte bulunmuş sükûtiyyül-hal ve sâfiyül-bal ve ilim ve kemalini ahlak-ı hasene ve melekânesiyle tezyin eylemiş bir zat-ı takvâ-yı hisâl idi.

Medresesi mecma'-ı ulema ve ziyaretgâh-ı şürefâ olduğundan umum nazarında kendileri imamü'l-etkiyâ telakki olunurdu. Mumailiyh müftülüğü zamanında Isparta'ya tabi kurânın ahkâm-ı itikadiye ve ameliyelerine mübâlât edip etmediklerini teftiş için maarif komisyonunun kararı mucibince her medrese müderrislerini münasip karyelere memur ederek on beş günde ve nihayet bir ayda bir kere karyelere gönderir ve eyyâm-ı mahsusada vaaz ve nasihat için kurrâya gidecek vaizleri kadı efendi ile bil-istişare intihap ve tayin eylerdi. Hala bu usul-i müstahsene baki ve eyyam-ı mübarekede köylerine şehirden vaiz götürecekler makam-ı iftaya müracaatla müftü ve kadı kimi intihap ederlerse onu götürmek kaide-i mevzuası caridir.

Tafsilatı buraya kadar yazılan on medresenin 440 talebesi ve medreselerin her birinde tullâbın şurblarına mahsus memba suları ve çeşmeler ve birer miktar bahçe ve medrese avluları vardır. Mekâtib-i Rüşdiye ve idadiyeden şahadetname alanların müderris olacak olanları bu medreselere sevk ederler.

Keçeci Mahallesi'nde banî-i cami Hızır Bey evkaf ve müessesatından Mehdioglu Medresesi; denilmekle maruf bir Müftü Medresesi daha var imiş ise de medrese-i mezkûre 1111 (1700) tarihi sıralarında mevcut (s.172) olduğu ve medreseye meşruta olarak civarında Gümüşlü Değirmen nam asi-yab ve bir bab sabunhane bulunduğu ancak sonraları harap ve asar-ı binası zayi olup bir aralık arsaları icariyet suretiyle satılmış ve değirmen ocağına yine değirmen ve medrese arsasına mesken bina ve inşa olunmuş olduğundan yetmiş sene kadar evvel mezkûr değirmen yine harap olmuş olmasıyla oraya da hane yapılarak büsbütün münderis haline girmiştir.

Mezkûr haneler Panayot hanesi demekle maruf ve Şereftin oğullarından Panayot Efendi'nin taht-ı tasarruf ve mülkiyetinde mevcut hane ve civarındaki evlerdir. Senevî cihet-i evkafa ve mahalle avarızına bedel-i mukataa verilir.

Bu medrese-i münderisenin müderrisi Seyyid Süleyman Efendi namında Sarı Kadı denilen bir zat olup Isparta'nın zîr-i idâre-i Osmaniye'ye geçtiği zamanda 783 (1382) tarihinden sonra taraf-ı saltanat-ı seniyyeden Isparta'ya ilk müftü nasb edilmiş kimsenin bu zat olduğu vefatında şimdi Kumyol nam mahaldeki Feridiye Karakolu'na bitişik kabristanda büyük taşlarla alamet vaz' edilmiş ve geceleri bazen mum ve kandil yakılan kabre defn edildiği ve hala mezkûr Keçeci Mahallesi'nde sakin Efendi Oğulları bunun sülalesinden gelerek ahfadından olduğu kâbiren an kâbir nakil ve hikaye oluna gelen rivâyât-ı mütevâtiredendir.

Bu Efendi oğulları yedlerinde gördüğüm 1111 (1700) tarihli bir varaka-i resmiye-i atikada müderrisin bahçeleri medreseye meşruta vakf olunduğundan dolayı öteden beri oşür alınmaz iken ehl-i örfün oşür ve resim talep etmelerinden şikâyet olunması üzerine kadimini hiyaneten kemakân oşür ve resimden muaf tutulması buyruldu-i âli suretinde emir olunuyordu. Şu vesika medresenin 1100 (1689) tarihinden evvel ve daha sonra mevcut bulunduğunu temin eyliyor.

Kırk sene kadar evvel mezkûr haneler mutasarrıfları olan Hıristiyanlardan birisi çaya nazır bahçesine meyhane yapmak istediğinde arazi-i vakfiye üzerine ve medrese ve mescid yerine meyhane yapılamayacağını taraf-ı mahalle-i mezkûre ahali-i İslâmiyesi taraflarından ikame edilen bir dava tetkikatında dahi bu rivayet teyyüd ederek hükümetçe meyhane inşasına müsaade olunmamıştır. Elyevm medrese ve mahalle avarızına meşruta mukataa bedelleri verilmektedir.

Isparta'da Mevcut Üç Şadırvan ve Karpuz Pazarı Çeşmesi

Derun-ı kasabada kâin üç şadırvandan birisi Hacı Abdi nam-ı diğer Halil Hamid Paşa Cami-i şerifi avlusunda İplik Pazarı nam mahalde ve diğeri çarşı içinde Lahana Pazarı'nda vaki Ferahiye Cami-i Şerifi altında ve üçüncüsü de Cami-i Kebir olan Kutlu Bey Cami-i Şerifi pişgâhında ve hükümet dairesi civarındadır. Bu üçüncü şadırvanın yerinde zaten müteaddit musluklu çeşmeler olduğu ve ittisalinde bazı şerait-i vakfiyeye merbut va-

kıf dükkânlarla birkaç mülk dükkân bulunduğu halde 1292 (1876) senesinde Isparta Mutasarrıflığı'na gelen Kütahyalı Hasan Tahsin Paşa Isparta çarşısını oldukça muntazam bir hale (s.173) koymak üzere bazı tebdilat ve inşaat ve hükümet konağını yeniden yaptırmaya başladığı sırada bu çeşmelerin ve ittisalindeki dükkânların cami-i şerif ve daire-i hükümet caddesini kapatmakta olmasından dolayı vakıfların yerine başka mahalde dükkân yapılmak üzere mülk olanlarını belediye namına istimlak ettirip cümlesini çeşmelerle maan hedm ile şadırvanı inşa ettirmek istemiş ve vakıf dükkânlar yerine çarşının Buğday Pazarı semtinde Müneccimzâdelerin mütevellî buldukları vakıf hanın garp cihetine açılan yeni sokak üzerine yeniden dükkânlar yaptırarak şadırvanın levazımını hazır ettirmiş ve hükümet konağı inşaatını ikmalden sonra 1294 (1878) senesi iane-i umumiye-i hamiyetmendânla şadırvanı yaptırmıştır.

Lahana Pazarı'ndaki şadırvanda üzerinde bulunan Ferahiye Camii'nin suret-i inşası hakkında yukarıda yazılan izahat dairesinde birinci defa banî Derviş Paşa tarafından ve ikinci defa 1266 (1850) senesinde vukua gelen çarşı harikini müteakip hamiyetmendân-ı eşraf ve esnaf taraflarından vücuda getirilmiştir.

İplik Pazarı Şadırvanı dahi Halil Hamid Paşa evkaf-ı şerifesinin yapıldığı 1197 (1783) tarihinde Paşa-yı müşarünileyhin diğer müessesât-ı vakfiyesiyle beraber inşa ve ihya edilmiştir.

Bu şadırvanların suları kısm-ı evvelde beyan olunduğu veçhile Isparta Gölcüğü'nün Andık Deresi nam mahalden icra edilen Bereket ve Kepeci ve Hamam sularından olup Cami-i Kebir şadırvanının yıkılan çeşmelere cari daimi suyundan başka şart-ı vâkıf ve teamül mucibince Çarşı Hamamı denilen Dalboyunoğlu Çifte Hamamı'nın suyundan öğle ve ikindi namazlarından evvel birer saat müddetle hamam makseminin suyunu cami çeşmelerine çevirmek suretiyledir.

Ferahiye Cami-i Şadırvanı'nın da Bereket suyundan kendisine birkaç masura su Kerim Paşa Hanı kapısındaki makseminden doğruca şadırvana ceryan ettirmek ve şadırvanın havuzu dolduktan sonra fazlası Kazgancı Sokağı denilen mahaldeki hayrat çeşmeye akıtılmak tarzındadır.

İplik Pazarı Şadırvanı bahsine gelince; Kepeci Hacı Mustafa Ağa nam sahib-i hayrın 1193 (1780) senesinde Halil Hamid Paşa Reisülküttap iken

bazı hususat için İstanbul'a gittiğinde hemşerilik münasebetiyle müşarünileyhe müracaat ve memleketine su getirmiş olduğunu hikâye eylemiş olduğundan o vakit çarşının Karpuz Pazarı nam mevkiine cihât-ı rabiya cari dört musluk ve lüleli bir bab hayrat çeşme yaptırarak cephe kitabesine ebyât-ı atıyeyi yazdırmıştır.

*“Yaptı Hamid Efendi, â'nî reis-i küttâb bir nev-eser bu yerde, lillâl teşneğâne
Bu âb-ı saf olunca mânend-i feyz-i cari bağ-ı cenana döndü pazar-ı hinduvâne
Dâd-âver oldu hame, yazdı bu resme tarih (sene 1194)(1781)
Bu çeşme-i mübareke her an ola revâne”* (s.174)

Bu çeşmenin ve badehu şadırvanın sularını Ağa-yı mumaileyhten işti-
ra ettiği ve bazı rivayete göre Hacı Mustafa Ağa'nın hediye ve vakf eylediği
kâbiren an kâbir cereyan ede gelen tevatürâtandır.

Paşa-yı mumaileyhin tercüme-i hali bahsinde; “Validesi Zeynep Hanım'ı
Çelik Mehmed Paşa dairesi mensubatından bir zat müşarünileyh Mehmed
paşa'nın Isparta ve Teke Sancakları Mutasarrıflığı hengâmında akd ve tezvîc
ederek ol zaman Isparta merbutatından bulunan Burdur Kasabası'nda ârâm
eyledikleri sırada müşarünileyh Halil Hamid Paşa Burdur'da tevellüd edip sa-
bavet ve şebâbeti âvânını tahsil-i ulûm ve fûnûna hasr ile Mehmed Paşa'nın
Isparta'dan vuku-ı infikâkı üzerine validesiyle birlikte Isparta'ya gelmiş ve
Hacı Abdi Cami-i Şerifi civarında kâin dedeleri hanesinde bir müddet otur-
muş ve hayli zaruret çekmiş ve cami-i şerif-i mezkûrda dahi imamet eylemiş
olduğundan pederini ve Mehmed Paşa'yı aramak bulmak üzere İstanbul'a
gittiğinde Yeni Cami civarında alelade arzuhalcilik ile taayyüş etmekte iken
bir gün ashab-ı müracaattan birisinin tımar veya zeamete dair pek mühim ve
müşkül işi için mükerreren makam-ı sadaret-i uzmayaya arzuhal verdiği hal-
de is'af olunmadığından tazallüm-i hal ile kendisine “acaba bir arzuhal daha
versem nasıl olur” dediğinde evvel ve ahir cereyan-ı muamele ve maslahatı
anladıktan sonra bana bin kuruş ücret-i kalemiye verirsen ben bir arzuhal
yazayım, is'af olduğu surette bin kuruş benim olur, şayet is'af olunmaz-
sa paranı reddederim.” Diye mukavele yapıp arzuhali yazıvermiş ve müsted'i
de götürüp 1170 (1757) senesinde Sadrazam olan Koca Ragıp Paşa'ya tak-
dim etmiş olmasıyla Ragıp Paşa arzuhali bade'l-kırae müstedîyi huzuruna
celb ve kâtibi sual ettiğinde haber vermesi ve mukaveleyi dahi söylemesi
üzerine “Haydi işin görüldü” dedikten sonra Hamid Efendi'yi celb ettire-
rek arzuhal-i mezkûru ve kaç kuruş ücret aldığı sormuş ve o da aynıyla işi
hikâye ve itiraf eylemiş olduğuna mebni Paşa-yı müşarünileyh; “Oğlum Ha-

mid Efendi, Kemalinden memnun oldum, mesleğinde bulunursan bu kemalinle çok sürmeksizin benim yerime Sadrazam olursun, fakat bu tamahınla çok zaman geçmeyip katledilirsin, tamahtan vazgeç, haydi kaleme devam et” demeleriyle işte o vakit Babiâli’ye girmiş ve devama başlamış ve refte refte kat’-ı merâtib edip nihayet Sadrazamlıktan infisal ve Bozcaada’da, katl ve ser-i maktu’u Dersaadet’e isal edilinerek Ragıp Paşa’nın nutk-ı keramet peymâsi tahir olduğunu kâbiren an kâbir Ispartalılar nakil ve rivayet ederler.

Lakin Cevdet Paşa merhumun tarihlerinde müşarünileyhin tercüme-i hali “müşarünileyh Burdur’da tevellüd edip pederi Çelik Mehmed Paşa Kethüdası İrani Mustafa Efendi hengâm-ı sabavetinde Asitane’ye götürmekle divan-i hümayun kalemine devam ve tahsil-i maarife kıyam etmiş ise de zaruret-i hali hasebiyle Eflak Kapı Kethüdası İstavrakı oğlunun kitabet hizmetini (s.175) ihtiyar ve anın fevtinden sonra yine kaleme mülazemet ettiğinden Raif İsmail Paşa’nın himmetine mazhar olarak Amedî Odası’na nakil ile kesb-i itibar edip liyakat ve istidadı günden güne mezdâr ve amedcilik ile ber-murâd olmuş ve sadr-ı esbak Silahtar Mehmed Paşa’nın delalet ve tevcihle amedcilikten büyük tezkireciliğe irtifa ile çok geçmeden Reisülküttap yani Hariciye Nazırı ve yedi sekiz ay sonra da kethüdâ-yı sadr-ı âli tayin edilip bir aralık infisal ve tersane eminliğiyle iştiğal ettiği ve ikinci kethüdalığında Yeğen Mehmed Paşa’nın yerine Sadrazam nasb ve 1199 (1785) senesi sadarettten azl ile Cidde Valiliği’ne gitmesi emir olunduydu da gitmeksizin malı müsadere ve kendisi Bozca Ada’da katledildiği mealinin mütezammındır.

Ser-i maktu’u da Üsküdar’da Karacaahmet Türbesi civarındadır. Ahfadından Dersaadet’te Cerrah Paşa’da kâin Kadirî Dergâhı post-nişini Halil Sami Paşa’nın mahdumu Hayri Bey’den muharrir-i fakir sorduğumda mir-i mumailyle ceddinin tercüme-i halini Cevdet Paşa’nın tahriri veçhile beyan edip yalnız Hekimoğlu Ali Paşa’ya intisab ve musâheret hâsil eyleyerek o yüzden terakki ettiğini hikâye eylesine nazaran Isparta’ca nakil ve rivayet edile gelen ahvali İstanbul’ca gayri ma’ruf demek oluyor.

1255 (1840) tarihinde Büyük Reşid Paşa tarafından mevki’-i ilana konulan Tanzimat-ı Hayriye-i Esasi Layihası’nı müşarünileyh Halil Hamid Paşa’nın tahrir ve amade eylediği dahi Isparta’ca menkul ve mütevatirdir.

Bu şadırvanlar sularıyla Isparta mahallâtı çeşmelerini sularını icraya bais olanlardan hamam suyunun suret-i cereyanı hamamın yazıldığı meb-

hasde tafsil edilecekse de Bereket Suyu'nun sahipleri Bereketzâde Seyyid Hacı Ahmed ve Memiş ve Süleyman ve Mustafa Ağa'lar olup bunlar cedden mine'l-ecdad şürefâdan ve memleketin erkân-ı mütemevvilâtından ve nevbete nikâbet ve ayanlıkta istihdam olunanlardan bulunmalarıyla mumaileyhim 1100 (1689) tarihi sıralarında mezkûr Andık Deresi menbaından kanevât içinde derûn-ı kasabaya mezkûr suyu getirmiş ve bir takım hayrât çeşmeler inşa ve ihya edip hatta bu çeşmelerden çarşının Odun Pazarı nam mevkiinde vaki çeşmenin inşası 1107 (1696) tarihinde hitam bulduğu cephesindeki kitabeden anlaşılmakta bulunmuş ise de tevsî-i hayrat ve hasenâta ömürleri müsait olmadığından 1160 (1748) tarihi sıralarında Seyyid Süleyman Ağa'nın oğlu Şerif Hüseyin Ağa mâ-i mezkûrun membaı harimini taharri ve suyun miktarını tezyid ile doksan altı masura itibarından kırk sekiz çeşmeye taksim etmiş ve bunun bir kısmını mülkiyet için satıp bir kısmını kendisi vesair ashab-ı hayrat ve hasenat 1167 (1754) ve 86 (1776) tarihlerinde ve daha sonra vakf ederek bu suretle mumaileyh Şerif Hüseyin Ağa, bani-i sâni olmuştur.

Mumaileyhin bani-i sânilîği evkaf sicillatında dahi mukayyedir. Bu Şerif Hüseyin Ağa doğrudan doğruya (s.176) kendi vakfı olan çeşmeleri 1167 (1754) tarihinde yaptıktan sonra 1176 (1763)tarihinde vefat edip Cami-i Kebir haziresine şark cihetinde medfundur. Merhum-ı mumaileyhin pederi Seyyid Süleyman Ağa'nın cedlerinden mevrus konakları şimdi Rumlara mahsus Kemer Mahallesi'nde olmasıyla konağın kapılarından Kemer Kapı'ya nispet edilen Mahalle-i mezkûre işte bunların konakları kapısına nispet olunmuştur ki halen mâ-i mezkûrun kısm-ı mühimmi Kemer Mahallesi'nde mülk ve hayrat çeşmelere cari olmaktadır.

Bu suyun membaı harimi dâhilindeki mevcut miktarı iki yüz masurayı mütecaviz olup membadan birinci maskeme kadar umumi masarîf-i tamiriyesini çeşmeler sahib ve mütevellileri vererek bir masura suyu olan çeşmeye iki masura cereyan ede geldiği cihetle 1279 (1863) senesinde dehşetli bir seylâbdan yolları ve kemerleri bozularak o zaman-ı hükümetçe on yedi bin küsur kuruş masarîf-i tamiriye keşif olunmuş ve bunun itasına su sahiplerinin kudret-i maliyeleri müsaade olamayacağı zemininden fazlasının fûruhtuyla tamirat-ı mezkûre yaptırılmak gibi bir dolap çevrilmek istenilmiş ise de su sahipleri ve mütevellileri bunu anlayarak razı olmadıklarından alakadarândan sâbık müftü merhum Mehmed Tahsin ve eşraftan Mekkîzâde Ömer ve Hüseyin Ağa'lar Emir Hacı Ali ve Vanlı ve Yılanlızâdeler vesaire umumiyetle membâına gidip mesarîf-i tamiriye tedkik eylediklerinde on yedi bin küsur kuruş değil bin yedi yüz küsur kuruşla yapılabileceğine ka-

naat hâsıl edildikleri cihetle bunlar meyanında alakadar ve cümle nazarında itimat-kâr olan ceddîm Hacı Osman Ağa dahi bulunarak orada hazır bulunan Isparta Kadısı Çanak-kaleli Sağır Kamil Efendi ile evkaf müdürüne ve meclis azalarına karşı ceddîm mumaileyh tamirat-ı mezkûreyi bin yedi yüz elli kuruşa kendi yapacağını ve yaptığı tamirat esbab-ı fevkalade olmaksızın on beş seneye kadar yıkılırsa tazmini kendisine ait olacağını söylemiş ve taahhüt eylemiş ve taahhüdât-ı vakıası senede ve ilam-ı şer'iyeye rabt edilmiş olduktan sonra seksen senesi ilkbaharında tamirata başlayıp ikmal ve biraz da fazla para kaldığından fazla-i mezkûru dahi Cami-i Kebir çeşmeleri husus-ı konevâtı tamiratına sarf ve ita eylemiştir.

Elli seneden beri o mahalden hala bir gûne eser-i harabî zuhur etmemiş ve o vakitte verilen ilam-ı şer'î elyevm yedimizde mahfuz bulunmuştur. Bu sebepten mezkûr suyun fazlasını sattırmaya ve esası bozdurmaya alakadarân hiçbir vakit rıza ve muvafakat göstermemişlerdir. Halen de göstermezler. Mesarif-i tamiriye ne kadar çok olursa olsun verirler.

Kepeci ve Bereket Suları

Kepeci Hacı Mustafa Ağa dahi Karaağaç Mahallesi sükkân ve hayırhâhân-ı mütemevvilânından Kepeci Hacı Mehmed'in oğlu olup 1189 (1776) senesinde Bereketzâde'lerin getirdikleri su menbaından aşağı ve harimi haricindeki menâbi'-i saireden taharri ile almış masura kadar su bulup icra ve bir kısmını mülkiyetiyle talip olanlara ve ashab-ı hayrata fûruht ve ita ile nihayet doksan üç tarihinde ikmal ve birkaç masurasını Karaağaç Mahallesi'ne kadar icra ve isal edip bir ciheti hanesine diğeri ciheti caddeye cari iki musluklu ve ikiyüzlü bir çeşme daha yapmış ve hal-i hayatında kendisi nezaret ve devam-ı cereyana himmet etmiş ise de bade'l-vefat muhtac-ı tamir mahallerine bakılmadığından 1258 (1843) senesinde ecdadımız müteallikatından ceddîm Hacı Osman (s.177) Ağa'nın dayısı Isparta eşrafından Yunuszâde Hacı Ahmed Ağa mezkûr suyun membaini taharri ve harimini tevsi' ile yeniden bulduğu kırk beş masura suyu Hacı Mustafa Ağa'nın kanevâtına ithalen birinci maskeme kadar getirmiş ve beher masurayı beş yüzden bin iki yüz elli kuruşa kadar mesafeye göre muhtelif fiyatla satarak husule gelen meblağdan mesarif-i tamiriye tesviye etmek şartıyla 1260 (1845) senesi Ramazan-ı Şerifinin on beşinci günü tarihiyle tanzim ve tescil ettirdiği vakfiye mucibince cihaz tahsis eylemiş ve bu sayede birçok susuz mahallâtı ihtiyaçtan ve mesarif-i tamiriye karşılıksızlıktan kurtarmıştır.

Hacı Mustafa Ağa'nın oğullarından Mehmet ve Halil müddet-i hayatlarında ve bade'l-vefat bunların da oğullarından Gebze Mal Müdürlüğü'ne ve Denizli tahsil memurluğunda bulunan Halil ve Yüzbaşı Hacı Hasan Efendiler vefatlarına kadar cedleri vakfının tevliyetine tasarruf ve nezaret ettikleri gibi küçük kardeşlerinden eylevm Isparta'da sakin Demirci Mustafa ve Piyade 61. Alayı Kaymakamlığı'ndan mirlivalığa irtifa eden Ali Rıza Paşa ber-hayat ve Nezarete bulunmaktadırlar.

Yunuszâde Hacı Ahmed Ağa'nın oğulları Fevzi ve İbrahim ve Nuri ve Burhaneddin Efendiler dahi pederlerinin vakf ve tahsis ettiği meblağın tevliyet ve tenmiyesine ber-hayat buldukları müddetçe hizmet etmişlerdir.

Mumaileyhten Hacı Mustafa ve Hacı Ahmed Ağa'ların on üçüncü asr-ı hicri içinde Isparta'da vuku-ı vefatlarıyla her biri aileleri makberlerinde medfundurlar. "Rahmetullahi aleyhima ve rahmeten vâsiaten"

"İstitrâd"

Sahib-i hayr-ı mumaileyhimâdan Hacı Mustafa Ağa'nın el haletu hâzihi haza Isparta'nın Otuz dönüm mevkiinde heyet-i asliyesiyle Kepeci Evi demekle maruf iki oda ve bir kileri ve bir miktar bahçeyi şamil tahtani bir evceğizi olup bu kadar servet ve saman ile müddet-i hayatını bu evceğizde geçirerek iktizasından ziyade israf ve sefahatle mutantan ve fevkani bir mesken bile yapmadıktan başka kendisinin birçok saat mesafeden 1189 (1776) tarihinden 94 (1780) tarihine dek beş sene zarfında emek ve para sarfiyla halen Kepeci Pınarı, Çifte Pınar denilen çeşmenin suyunu iki lüleden sokağa ve yalnız bir lülesini hanesine cari kılmış olduğundan ihtiyacat-ı umumiyeyi havayic-i zaruriye-i zatiyesine tercihle bahçesini iska eyleyecek ve bizzat tenezzüh edecek bir havuz inşasına bile meyil ve rağbet eylemiştir.

Zamanımızda ise hevâperestân-ı eşraf ve mütemevvilân, hepimiz bu misillü zevatın zamanıyla vakf ve menafi-i umumiyeye tahsis ettikleri suları günâgün desiselerle uhde-i temellüke geçirerek zevk ve sefahate mahsus havuzlar, lâ-tenezzüh bahçeleri ihdas eyliyoruz da umumun susuz bırakılması harayik-i gayri muhazane gidiyoruz.

Böyleleri de felah yüzü görmüyorlar ya, bir kaçının kendileri "Hâsira'd-dünya ve'l-ahire" düçar-ı ızdırıp ve evlat ve ıyaliyle haneleri perişan ve harap ve tenezzüh ve sefahat mahalleri aşiyâne-i bûm ve gurâb olduğu görü-

luyor. Hele kendilerinden sonra evlad ve ahfadı perişan kalanlar pek çoktur. Binaenaleyh şairin; “Halka zulüm eyleyenin akıbeti hayr olmaz, Kendi bulmazsa bir gün olur evladı bulur” dediği sözün sırrı daima saha-i zuhura geliyor. (s.178) bundan böyle de yine geleceğine şüphe yoktur. Çünkü her şey değişir, Allah zülcelâl değişmez. Rıza-yı ilahisine muvaffak olmayan her kes gayri şer’iye üzerine elbette ve elbette asar-ı celali er geç zuhur eyler ve ediyor. Fe’tebirü yâ uli’l-ebzar. “Temme’l-istitrat”

Ağros’taki Gazi Atabey Medresesi

Isparta kura ve nevahisinde lüzumu kadar mekâtib-i iptidaiye olduğu misillü bazılarında birer ikişer ve daha ziyade medrese dahi vardır. Bunlardan Ağros Nahiyesi’nde maarif idaresinden muvazzaf ve Darümuallimin’den mezun Mebde-i Terakki Burhan-ı İrfan mektepleriyle İslamköyü’nde ve Findos-ı Kebir ve Göndürle ve Kuleönü karyelerinde ve Keçiborlu Nahiyesi’nin merkeziyle Senir ve Kılıç ve Geresun ve Aydoğmuş ve Yaka ve İlyas karyelerinde ve mülga Gönen Nahiyesi merkezinde kezalik birer usul-i cedide mektebi bulunmaktadır.

Doğrudan merkez-i kazaya merbut Geyran ve Lağus ve Deregümü ve Sav karyelerinde dahi birer mekâtib-i cedide olup Sav mektebi evkaf daire-si varidat-ı vakfiyesinden idare olunmaktadır.

Medâristen Ağros’ta kâin Gazi Atabey Medresesi kargir ve pek âli olup binası selâtin-i Selçukiyeden Alaaddin Keykubat bin Keyhüsrev zamana tesadüf eden 621 (1225) sene-i hicrisi ramazan-ı şerifinde karin-i hitam olduğu kapısı üstündeki mahkûk kitabe taşının yazılarından anlaşılmaktadır. Bu medresenin hücreleri tahtani ve kargir kubbelerle yapılp avlu makamında bulunan orta yerinde bir havuz bulunur. Bu havuzun üstü açık ve etrafı mermer sütunlar üzerine mebni yine kargir kubbelerdir. Cihet-i şarktan içeri girildiğinde garp tarafında mihraplı bir mescidin sağına gelen üç medhalden Gazi-yi müşarünileyhin türbesine girilir. Sağ taraf medhalinden duhul ile sol taraf medhalinden huruç ve orta kapıdan müşarünileyhin türbesine teveccüh vuku bulmak adab-ı ziyarettendir.

Gazi-yi müşarünileyhin tarih-i irtihali ve tercüme-i hali beyne’n-nâs maruf değilse de müteveli yedinde görülen bir köhne defterhane kaydı suretinde kendisi azam-ı vüzerâ-yı Alaaddin’den olup 669 (1271) tarihi hicrisinde bani-i sâniolmak üzere medrese-i mezkûreye vakf eylediği galattan

humsunu Armağanşah evlad-ı mutakasına ila inkıraz şart ve tahsis ederek Mübarizü'd-devle Ertokuş bin Abdullah isim ve künyesi ve Atabey şöhreti münderiç bulunmaktadır.

Medresenin şimal-i garbı cihetinde bulunan kabristan içindeki Vezir Kabri denilmekle maruf bir kabrin kapak taşında dahi Ayatelkürsî ve birkaç beyit-i Farisi ibare yazıldıktan sonra sahib-i kabir Halil bin Ahmed namında olup 699 (1300) tarihinde vefat ettiği ve bu zat Gazi-yi müşarünileyhin zaman-ı hayatı memurlarından olarak kendisinin vefatından sonra hükümetle halef tayin kılındığı ve kabristanın diğeri cihetinde bulunan aynı bir kabire de Gazi-yi müşarünileyh ailesinden Şems-i Nur Hanım mezarı denildiği ve bu hanımın dahi (s.179) türbe-i mahsusu bulunduğu halde yıkıldığı kâbiren an kâbir nakil ve rivayet edilmiş vekayi'den olmakla beraber mezarların alaim-i hazırasından da bil-müşahede anlaşılmakta olduğu cihetle Gazi-yi müşarünileyhin 670 (1272) tarihinden sonra vefat etmiş olması mel-huzdur.

Ağros havalisinin arazisi o zamanlarda Gazi-yi müşarünileyh tarafından medrese-i mezkûreye vakfedilmiş olduğundan elyevm iki yüz bin kuruşa karib bedelât-ı öşriyesi on dört kadar müderrisi ve sair ehl-i mürtezika ile hepsi ben muceb-i şart-ı vâkıf evlad-ı atikâdan bir takım kesana verilmektedir.

Bir iki asırdan beri medrese-i mezkûreden mümtazü'l-akran zevat neşet etmemiş ve bilakis müderrisleri alelade okuryazarlar zümresinden de geri bir halde kalmış ise de evvelleri menşe-i fuzalâ bir mahall-i feyz-i intima olmasıyla *Şakayık-ı Numaniye*'de terâcim-i ahvali muharrer zevattan 850 (1447) sene-i hicrisi sıralarında müellifin-i meşhureden bulunan ulemadan Molla Mehmed ibn Kadı Ayasluğ Hazretlerinin müderris oldukları ve 902 (1497) veyahut 903 (1498) tarihinde vefat eden Hocazâde ile Molla Ayas Hazretlerinin molla-yı müşarünileyhten tederrüs eyledikleri ve kezalik Cennetmekân Gazi Sultan Süleyman Han-ı Kanuni hazretleri asrının ulemasından Bace Halife denilmekle maruf Yakub el-Hamidi Hazretlerinin müderris buldukları Medine-i Ağros Medresesi işte bu medresedir.

Ebul-feth ve'l-mağazi Gazi Sultan Mehmed Han-ı Sâni Hazretleri asr-ı celilinin rical-i ilmiyesinden, Dingoz demekle meşhur Mevlânâ Ahmed Efendi Hazretlerinin *Şerb-i Merâh ve Maksûd* u bu medresede tedrisle meşgul bulunduğu zamanda tullabın daha ziyade meşhur ve mütebahhir müderrisîn hazeratı derslerine devamla Mevlânâ-i müşarünileyhin dersine rağbet ve

mülazemet etmemelerinden dolayı müşarünileyh de vaktini boş geçirmeyip medrese bahçesinde ceviz ağacının altına oturarak Dinle Koz diye cevize hitaben hem ders takrir ve hem de kitap tahrir etmek suretinde telif eylediği ve işte bu sebeple kendisine Dingoz lakabının ilm-i mahsus olması Dinle Koz'dan tahfif ve terzim olunmak tarzında olduğu bu havalice beyne'l-ulema mervi ve mütevatirdir.

Hatta Mevlânâ-yı müşarünileyhin zamanında yazdığı *Şerh-i Merab*'ın bir nüshası olmak üzere muharrir-i acize bir yazma kitap gösterilmiştir. Lakin kitabın tarih-i tahriri 1018 senesi olmasına göre gördüğüm nüshanın Mevlânâ-yı müşarünileyhin irtihalinden yüz elli sene sonra yazılan nüshalardan olduğuna şüphe yoktur. Beyne'l-avam asabi ve hiddetli kimselere “dingoz” denilmekte olmasıyla bu şöhretin Mevlânâ-yı müşarünileyhin hiddet-i mizacından dolayı bu sebeple de vesile-i nispet olması daha ziyade ağıleb-i ihtimalâtandır.

Nahiye-i mezkûreye buralarca da elsine-i nâsda Ağras denilirse de esasen olan tesmiyesi veçhile kuyud-ı resmiyede Ağros yazılmakta bulunduğu biz de esas tesmiyeye kuyud-ı resmiyeyi tercih eyledik. Yoksa bütün halk Ağras derler. (s.180)

Bu medresenin müderrisleri o zamanlarda bu havali umur-ı şer'îye ve diyyesinin nezaret ve teftişinden memur olarak taraf-ı meşihat-ı İslâmiyeden nasb ve iğzam buyurulmakta olmasıyla ekser ferâmin ve vesai-k-i şer'iyede hükkâm-ı şer'in tanzim eyledikleri ilamat-ı şer'îye vesair arasında “Ağros müderrisinin tasdikıyla” ibaresi görülmektedir ki medrese-i mezkûre bu havalinin Darülfünunu ve medrese-i külliyesi makamında imiş.

Medrese-i mezkûrenin mevcut binası o zamanlarda münthehi ve ulum-ı aliyye ve âliye ve zahireyi ikmal ile ulum-ı batına ve telifatla meşgul zevata münhasır olarak ulum-ı âliyye ve tâliye tahsil edenlerin daireleri civarında ve ahşap birer daire-i mahsusaya müretteb ve fırın ve mutfak ve amelîyat-ı sanaiyenin alât-ı hendesiye ve tatbik mahalleri gayet mükemmel olduğu halde bunlar gitgide harap olmuş ve yerleri şimdi tütün harımı ve bağ ve bahçe şekline girmiştir.

Medrese-i mezkûrenin son zaman-ı müderrislerinden Ağroslu İbrahim Afifi namındaki bir zat on üçüncü asr-ı hicri evailinde yazdığı bir destanında bu halleri hikâye ederek tütün ziraatını ihdas eden şahıs hakkında; “Güzeldir belde-i Ağros, hatadan saklasın Kuddus, Veli Piş etti bir deyyus, Vü-

çudun kaldıra kakhâr” diyerek beldenin hal-i harabisini intaç edecek bir teşebbüsü zemm ve takbih eylemiştir.

Nahiye-i mezkûrede Yukarı Medrese denilen Paşa Efendi Medresesi namıyla şöhreyâb ve ahşap ve üzeri toprak dam olarak bir medrese daha vardır. Tahtani on oda ve bir dershane den ibaret ve Pazar Mahallesi civarında haric-i şehir denilebilecek kenarda olup 1275 (1859) tarihinde müderris Paşa Abdullah Efendi'nin pederi Ağroslu Çakırzâde Hafız Abdurrahman tarafından inşa ve oğluna ihda olunmuştur.

1326 (1909) sene-i hicrisinde mumaileyh Abdullah Efendi'nin vuku-ı vefatıyla medrese-i mezkûre oğulları Hüsnü ve Edhem Efendi'lere intikal ederek müteakiben vuku bulan zelzele-i müthişeden münhedim olmasıyla yeniden ve üzeri kiremitli yapılmaktadır. Mumaileyh Abdullah Efendi medrese-i mezbure avlusunda medfundur. Zaman-ı hayatı yetmiş beş yaşını tecavüz edip tarikat-i âliye-i Nakşibendiye'nin Halidi koluna müntesip ve âşık ve münzevi, hoş sohbet ve lisan-ı farisiye de aşına ve edebiyattan nasipdâr bir zat-ı kanaat ve semahat idi.

Çok zaman cezbe ve istiğrâk halleri görüldüğünden cühela-i nas bir zaman Deli Paşa, Deli Abdullah namıyla yâd etmişler, fakat sonra da kadir ve kıymetini bilmişlerdir. Oğullarından Hüsnü Efendi ve oğlu Kemal Efendi peder ve ceddî mesleğini takip ediyorlar. Kemal Efendi hal ve istidatça dedesi mumaileyh Abdullah Efendi makamını ihraz edebilecek bir halde görünüyor. Cenab-ı hakk mumaileyh Abdullah Efendi'ye rahmet ve hafidine muvaffakiyet ihsan buyursun.

Bu medresenin çay kenarına gelen semtinde Yakub oğlu İsmail Efendi dahi bir medrese daha yapmış ve mahdumunu (s.181) tarik-i tedrise sevk etmiş ise de vuku'-ı vefatıyla medrese mevcut ve mamur olduğu halde elyevm talebesi yok hükmündedir.

Paşa Efendi Medresesi'nin şimal cihetinde evvelki sene bir mekteb-i rüşdi binasına başlanmış ve sakafi örtülmüş iken ahiran mekâtib-i rüşdiye derslerinin tedrisat-ı iptidaiye programına ithal edilmesinden dolayı nâ-tamam bırakılmış ve günden güne harap olmakta bulunmuştur.

Ağros'un Onaç Mahallesinde Ispartalı Geresunlu Osman Efendi merhumdan mezun Onaçlı Hacı Ali Efendi demekle maruf bir zat bir müddet

Gazi Atabey Medresesi'nde müderrisîn-i resmiye-i gayr-i muktedireye vekalet sıfatıyla talim ve tedriste bulunduktan sonra mahallesinde birkaç hücreli bir darü't-tedris vücuda getirdiyse de bu da metrûk ve münderis bir hale gelerek elyevm derûnu başka müderris ve talebeden halidir.

İslam Köyü'nde karye eşrafından Ahmed Ağzâde Hacı Abdil Ağa 1290 (1874) tarihinde tahtani on hücre ve bir dershaneyi havi ve üzeri kiremitli müceddeden ahşap bir medrese bina ve inşa eylediği gibi Findos-ı Kebir karyesinde dahi karye muteberanından Kavukoğlu Hacı Osman Ağa 1288 (1872) tarihinde kezalik ahşap olarak tahtani sekiz oda ve bir derslane ve bir mescid-i şerifi havi ve üzeri toprak puşîde dam bir bab medrese yaptırmış ve derûnuna miktar-ı kâfi çeşme suyu icra ve bu sudan caddeye umum için bir de çeşme inşa eylemiştir.

Ağa-yı mumaileyhima her ikisi de bu medreseleri inşadan sonra tarik-i tahsile ve İstanbul'a sevk etmiş ve icazet aldirmış oldukları oğulları Mustafa ve Süleyman Efendileri müderris tayin ve bazı vezâyif tahsis eylemişlerse de mumaileyhima Mustafa ve Süleyman Efendilerin zaman-ı hayatlarında epeyce talebe ve okuryazar yetiştikten sonra çend sene mukaddem vuku-ı vefatlarıyla mezkûr medreseler metruk ve mesdûd bir halde bulunmaktadır.

İslam Karyesi'nde Isparta ulemasından Geresunlu Osman Efendi merhumdan mezun Yahyâzâde Hafız Ahmed Efendi için otuz sene mukaddem hamiyetmendân-ı karye Rüstem Paşa Cami-i Şerifinin ittisalindeki mevkie birkaç oda inşa ettirmiş ve mumaileyhi tedrise başlattırmış iseler de talebenin rağbet ve kesreti üzerine 1324 (1907) senesi mumaileyh Ahmed Efendi sekiz oda ve bir dershaneyi şamil müceddeden ve üstü kiremitli bir medrese yapıtırıp derûnunda elyevm beş on talebe talim ve tedris-i ulum etmektedir. Bu medreseden birkaç sene evvel yine o civarda Koçakzâde Hafız Nuri Efendi Dersaadet'te ikmal-i tahsil ve tezzün etmesi üzerine bir medrese daha vücuda getirmiş ve hala taht-ı idaresinde bulunmuş olduğu halde kesretli talebesi bulunmamaktadır.

Mumailey zeki ve sür'at-i intikale sahip ve kıraat-i vücuh vakıf pek güzel bir hatip ve mevlidhân olduğu ve sada ve edası mazbutü'l-akran bulunduğu cihetle feyz-i talim ve tedrisinden istifade eden beş talebesine bir kere icazet vermiş ve eylem eyyam-ı mahsusa vaaz derslerinde ve umumî ed'îye-i me'surelerde hidemât-ı vataniyeye çalışmakta (s.182) ve o kadar sırra heveskâr olmadığından suret-i mükemmelede çiftçiliğini dahi yapmakta bulunmuştur.

Köylerde bu medreselerin inşasına esasen birinci saik hedmat-ı mükellefe-i askeriyeden müstesnâ kalmak emeliyle şimdiye kadar şehirlerde medreselere devam eden köylü talebenin taşra medârisinde Füdâle, İmarat olmamasından dolayı karyelerinde bulunup aralıkta ziraat ve ticaretiyle de iştigal ve bu sayede vesile-i maişetini istikmal tedbirinden neşet eylemiş ve bu görenekle Ağros Nahiyesi'nin Göndürle ve Kuleönü ve Bozanönü karyelerinde birer ve Isparta'nın Lağus karyesinde iki ve Gönen'de bir medrese daha yapılmış ise de ahîran neşredilen Ahz-ı Asker Kanunu ve Meclis-i Mebusan mukarrerât ve kavanini muciplerince hademat-ı mükellefiye-i askeriyenin tamimi sebebiyle bütün talebe ve müderrisler bilfiil mükellefiyet-i askeriye dâhiline girdiklerinden mezkûr medreseler nazar-ı itibardan düşmüş ve halî kalmış olmasıyla bir uçtan harap ve nâyâb olmaktadır. Saye-i Meşrutiyet-i mübeccelede tedrisat-ı iptidaiye kanuni programı derece-i matlubede istidat-ı tabiiye ve ananât-ı milliye ve teyidât-ı diniye esaslarını temin eyleyecek hale konulur da buna göre her karyede vüs'at ve cesameti nispetinde birer ikişer ve daha ziyade üç dört ve beş ve altı sınıf ve dersshaneli iptidai mektepleri vücuda getirilirse bu mekteplerin talim ve terbiyeleri netâyici köyler medreselerinin tedrisatından elbette çok yüksek ve faideli olacağı ve köylerin tahsil-i iptidailerini oldukça izale-i cehl etmelerine kifayet edeceği cihetle her halde köy medreselerinin bundan böyle de payidâr olamayacağı tabii ve şüphesizdir.

Bu müessesâtın ilk müessislerinden İslamköylü Hacı Abdil Ağa altmış beş yaşında olduğu halde 1300 (1883) senesinde ve Büyük Findos karyeli Hacı Osman Ağa doksan yaşına karip sinn-i şeyhûhatinde 1307 (1890) sâl-i hicrisinde hulûl-i ecel-i mev'udlarıyla vefat edip Abdil Ağa Medrese haziresinde medfundur. Mumaileyh Hacı Abdil Ağa karyesinin bir iki yüz senelik eşraf ve hanedanzadelerinden olup taleben li-merzatillâhi Teala ulema ve fukaraya ve bütün ümeraya hanesi açık ve mihmânnüvâzlığı mümtez ve siyasiyatça tedâbir-i mülkiye ve inzibatiyeye vakıf ve ahkam-ı şer'iyeye ve kanuniyeye riayetkâr bir zat-ı aciz nevaz idi.

Hacı Osman Ağa dahi hanedanlıkla meşhur ve hayırhahlıkla mecbûl devlet ve millete sadık görünürdü. Bunların kendi köylerinden başka civarlarındaki karyelerde de haysiyet ve hüsn-i hayatları hürmet ve inkiyatla tanınırlar idi. "Rahmetullahi aleyhima" Her ikisinin oğulları İzzet Ağa ve Hacı Eşref Efendi elyevm pederleri makamlarını muhafazaya riayetkârdılar.

Keçiborlu Nahiyesi'nde Hacı Hüseyin Efendi Medresesi'yle Medâris-i Saire ve Mekâtib Tafsilatı

Keçiborlu Nahiyesi kasabasında eskiden bir medrese olduğu halde harap olup arsasına bir mektep ve bir aralık bir de derslane yapılmış ise de tahsil-i ulum ve tedris tarafına meyil edenler olmadığından 1272 (1856) tarihinde kasaba-i mezkûre eşraf ve hanedanından (s.183) Hacı Ali Efendi nam zat mebâdi-i halinde Uluborlu Kazası müderrislerinden meşhur Yirik Ahmed Efendi'den biraz ders görerek tedris-i ulum ve fünundan hisseyâb-ı zevk olmuş olması ve nahiye ahalisinin galebe-i cehl ile ilm-i hallerinden dahi gafil kalarak bazı seyyah Bektaşî dervişlerinin ilkââtından sevk-i nâdâni ile tedricen rafz ve ilhâde çalışmaya başlaması hasebiyle Efendi-i mumaiyleh nüfuz-ı hükümete mazhar olduğu bir zamanda tahsil-i ilim vaktindeki şeriklerinden li-ba'de't-tezzün memleketi olan Aydın Güzelhisar'ında neşr-i ulum ile meşgul bulunduğunu bildiği fünûn-ı şettâ vakıflarından Hacı Hüseyin Efendi'yi davet ve celp ederek gerek kise-i hamiyetinden ve gerek hamiyetmendân-ı saireye olan delaleti sebebiyle husule gelen ianât-ı umumiye ve ayniyeden tahtani ve üzerleri toprak puşîde dam olarak yirmi dört oda ve iki derslane ve bir cami-i şerifi havi bir medrese-i vesia ve cedide bina ve inşa ettirip kasaba ve kurâdan yüzü mütecaviz talebenin içtima ve medrese-i mezkûrede tahsil-i ulum ve neşr-i fuyûz ve halkın tashih-i zehâb ve itikat etmelerine sebep-i müstakil olmuş ve elyevm medrese-i mezkûre mevcut ve mamur bulunmuştur.

Mumaiyleh Hacı Ali Efendi 1215 (1801) tarihinde Hamid Sancağı müsellimi ve Eğirdir Derebeyi Yılanlızâde Şeyh Ali Ağa'nın bayraktarı Mehmed Ağa sulbünden tevellüd ederek pederi kendisini tarik-i tahsil-i ilme sevk ile epeyce mukaddemât ulum gördükten sonra pederinin vefatıyla meslek-i avama sulûk eylemiş ve çok zaman nahiye-i mezkûre Meclis azalığında ve müdürlüğünde bulunup o zamanlarda "Miktarına nispetle kişi hayır ve şer eyler" mısdağınca hasenat ve seyyiâtından muktedir olabildiği şeyleri yapmış ve parlak vakitlerinde bir taraftan mehasin ve evsafını ve diğer taraftan mezalim ve taaddiyatını nahiye-i mezkûrede yâd ettirmiş ise de akıbetel-emri evail-i halinin neşve-i hulvü'l-mezâkı ile böyle bir eser-i hayr bırakarak şiringâm ve nail-i şeref ika-yı nam olup 1280 (1864) tarih-i hicrisinde altmış beş yaşında olduğu halde irtihal-i dar-ı beka eylemiş ve medrese-i mezkûrenin içindeki cami-i şerifin garp ciheti haziresine medfun bulunmuş ve bir aile kabristanı teşkil etmiştir. "Gafarallahü lehü ve li-vâlideyhi"

Müderriş Hacı Hüseyin Efendi mumaileyh Hacı Ali Efendi'nin vaz' ve tertibi olan kaide-i hürmetkârı sayesinde fazilet-i alimane ve idare-i hakimane ve amilanesinden merkez ve kurâ ahâlisinin hürmet ve emniyetini kazanarak hikmet-i ilmiye ve amelîyesiyle kendisini zamanının İmam-ı Azamı gibi tanıttırılmıştır.

Halkın girmek istidadını gösterdikleri geride-i dalalet ve hüsrandan avd ve ric'at ve merkez ve kurada müteaddit ve müessir tilmizler yetiştirip arada sırada köyleri seyahat ve icra-yı vaaz ve nasihat ve bazen izhar-ı fitnat ve keramet-i siyaset ile ekseriyeti mazhar-ı hidayet eylemeye muvaffak olmuş bir zat-ı kerimü'l-sıfat idi. 21 Kânunusani 1307 (2 Şubat 1892) (s.184) tarihinde 77 yaşında olduğu halde ecel-i mevduuyla vefat eylemiş ve medrese-i mezkûre derûnunda medfun banî Hacı Ali Efendi yanında defn edilmiştir.

Mumaileyh daima verrih ve takva-yı mesleğinde bulunarak enfiyeden başka mükeyyifattan hiçbir şeyle meluf olmadığından kendisinin bulunduğu meclislerde küçük büyük yanında kimse sigara ve çubuk ve nargile içmez ve sokaklarda gördüklerinde erkek kadın önünden geçmez idi. Meclisinde bulunanlara daima salabet-i diyanet ve sahabet-i istikamet ve iltizam-ı sa'y ve gayret ve iktisab-ı servet ve medeniyet etmekliği pek belîğ ve muhtasar surette söyler ve devletçe siyasiyatın hemîşe terakki ve şân-ı saltanat-ı seniyyeyi gösterecek şekilde cereyandan haberdar ve lezzet-yâb olmak isterdi. Gazete ve asar-ı cedide mutalaâtını çok severdi. Cenab-ı Hakkın insanlara ezelde takdir buyurduğu ömür ve saadet enfâsı madude ve mesai-i mukaddereye merbut ve merhun olduğundan iktizasından ziyade söz söyleyenler ve mesai-i meşruada tehavün ve tekâsül ile şer'in, kitabın hıfâfı yola gidenler çok yaşamazlar ve yaşadıkları müddetçe de refah ve saadet görmezler. Ve bilakis her vakit zikr-i kalbi ve takib-i mesai-i şer'i eyleyenler ekser meşayih-i izamda görüldüğü veçhile yüz yaşına ve daha ziyadeye girerler der idi.

Mahdumu Edhem Efendi'yi halef bırakmak istemiş ise de tilmizlerinden Müncî Osman Efendi ve Memiş Efendi gibi birkaç mümtaz şakirdleri daha kabiliyetli olduklarından bunlar hocaları mesleğini muhafaza ve takip etmektedirler.

Turuk-ı Aliyye müntesebîni beyninde "Veled-i Kalb" ve "Hal-i istiğrâk" denilen meziyyât-ı âliye merhum-ı müşarünileyhte dahi bazen görülür ve bilinirdi. (Rahmetallahü aleyh)

Kasaba-i mezkûrenin Yukarı Mahallesi'nde Eski Medrese yerine Halil Efendi Medresesi namında birkaç hücreli bir medrese daha yapılmış ise de müderris Halil Hoca Efendi'nin vefatından sonra bir zaman Büyük Memiş Efendi denilen bir zat idaresinde bulunarak onun da vefatıyla şimdilerde metruk ve muattal bulunmaktadır.

Merhum Hacı Hüseyin Efendi'nin yetiştirdiklerinden birer-ikişer zat Aydoğmuş, Kılıç, Senir, Geresun karyelerinde de birer medrese vücuda getirmişler ve neşr-i ulum-ı himmet eylemişler ise de bu son zamanlarda mezkûr medreseler dahi diğer kurâ medreseleri veçhile indiras halini göstermişler ve göstermekte bulunmuşlardır.

Anifen beyan olunduğu veçhile tedrisat-ı iptidaiye kanunu ve programı merkez kasabasıyla Senir, Kılıç Geresun, Aydoğmuş, Yaka, İlyas karyelerinde maarif dairesince (s.185) yaptırılmış ve yaptırılmakta bulunmuş olan usul-i cedide ve muntazama makâtib-i iptidaiyesi Darülmualimin mezunlarından bulunan muvazzaf efendiler idaresinde temin-i meksede kafi bir halde bulunduruluyor ve ciddi talim ve tedrise devam ettiriliyor ise, ahalinin tahsil-i iptidailerini ilm-i hallerini ve ihtiyacat-ı diniye ve dünyeviyelerini öğretmiş olacağından bu medreselere yine ihtiyaç kalmaz. Yalnız merkezlerde ve şehirlerdeki büyük medreseler idame ve idare edilmelidir ki, maazallah bu indiras-ı umumi böyle devam edecek olursa ulema-i mevcudenin on beş yirmi sene sonra arkası alındığında köylerde ve hatta şehirlerde bile vaaz ve nasihat ve vezayif ve merasim-i diniyeyi ifaya hizmet edecek kimse bulunmayacaktır.

Sultan Selim-i Sâni'nin Isparta'yı Teşrifleri ve Bolla Hatun Zaviyesi'ni Tesis Buyurmaları

Isparta Tekâyâ ve zaviyelerinden Şeyh Receb ve Mahmud Baba zaviyeleri ve saireleri mebhâs-i saliste evvel Allah kiramın merâkad-i mübareke ve tercüme-i halleri sırasında yazılacağından yalnız Gönen'de Bolla Hatun Zaviyesi namında bir zaviye vardır. Bu da Konya ve Kütahya valiliklerinde bulunan Sultan Süleyman-ı Kanuni Hazretlerinin necl-i necipleri Sultan Selim-i Sâni Hazretlerinin zaman-ı delaletlerinde Konya'dan yahut Kütahya'dan Isparta'yı teşrif buyurdıkları zamanda düçar oldukları veca'-ı batına Gönenli Bolla Hatun nam bir kabilenin yaptığı nebati ve tecrübi bazı mualecâttan dolayı taayyün ve tahsis buyurdıkları arazi aşarından verilmek üzere hatunun temin-i idaresine karşılık olarak vakf eylediği zaviyeden ibarettir.

Mumaileyha zaman-ı hayatında zaviyedarlığına mutasarrıfe olup bade'l-vefat evladına ve evladı evladına verilmiş ve el'ân verilmekte bulunmuştur. Hazine-i evkaftan bedel-i maktua rabt olunan birkaç yüz kuruş sicil-i evkaf-ta mukayyettir. (s.186)

Uluborlu Kazası, Cevâmi' vesairesinden Alaaddin Cami-i Şerifi

Uluborlu Kazası

Uluborlu kazasında ikisi minareli dokuzu minaresiz büyük küçük on bir cami ve biri minareli küsuru minaresiz on beş mescid ve sekiz mekteb-i sibyan ve bir mekteb-i rüşdi ve bir kütüphane ve bir muvakkithane ve iki kilise ve bir Rum mektebi ve dokuz medrese ve kırk beş çeşme ve ikisi mamur ve ikisi harap dört hamam ve iki han ve sekiz kahvehane, dokuz değirmen ve bir şadırvan vardır. Bunlar hep merkez-i kaza kasabasındadır. Cevami-i mezkûre duvarları kargir ve üzerleri toprak puşide dam olup kubbeli ve üzeri kurşunlu cami yoktur.

Cevami-i mezkûreden, camii-i kebir ittihaz olunan Alaaddin Cami-i Şerifi şehrin üzerinde ve yüksek bir mevkide olup şimal ve şark ve garp cihetlerine açılır. Üç kapısı ve tuğladan yapılmış minaresi vardır. Şimale nazır büyük kapı çarşıya ve çarşı içindeki şadırvana karşıdır. Diğer iki kapı iki taraf-taki medreselere çıkar. Müezzın mahfeli başka ve kadınlara mahsus kafesli mahal ve kapısı yine başkadır. Bu mahallin İstanbul ve sair mahallerdeki selatin camilerinde olduğu veçhile sultanların ve ümerasının namaz kılmalarına mahsus mahfel olduğunu dahi söylerlerse de ilk binası zamanında Konya da icra-yı hükümet ve saltanat eden Birinci Alaeddin Keykubat bin Keyhüsrev'in 610 (1214) tarihinden bed' eyleyen ibtida-yi hükümetinden sonraca burayı ilk defa feth ettirdiğinde kendisi bulunmayıp yalnız cami ile bir büyük çeşmeyi namına bina ettirdiği ve bu binanın 1000 (1592) tarihi sonlarında harap ve muhtac-ı tamir hale geldiği cihetle 1050 (1641) tarihinde eşref-i kuzattan Uluborlulu Vehhâb Kadı denilen zatın delaleti ile tamir ve bu kafesli mahal nisvana mahsus olarak tevsiyan ve ilaveten yeniden tesis ve inşa edildiği ve pışgâhındaki çeşmelerde o zaman da şadırvana tahvil olduğu ve kapının iç tarafını tavanına bu hali ve 1050 (1641) tarihini yazdırdığı mütevatir ve meşhuddur. Şu halde selatin ve naiplerine mahsus mahfel olmadığı bedihi ve aşıkardır.

Caminin büyük kapısı üzerindeki kitabe taşında "bena hezihi'l mescide'l-mübareke fi eyyam-ı devleti's-sultani'l-azam ve şehinşâhi'l muazzam zillul-

lahi fil alem alâu'd-dünyâ ve'd-din, saffet'ül-İslam ve'l-müslimin, ebnehu el-melik el şehîd li-Hızır Şah bin Kılıçarslan dame ikbalehu fi Receb sene tis'a ve işriyn ve sitte mie" ve yine cami-i şerif-i mezkûrun garba nazır kapısının sol cihetindeki diğer bir kitabe taşında "emera bi-imâreti hâzihi'l mescide el-Cami'a el-mübâreke fi eyyâmi devleti's-sultani'l-azam zillullahi fi'l-âlem gıyasu'd-dünyâ ve'd-din Mesud bin Keykavus halledellâhu devletehu el-abdu el-zaîfu el-muhtâcü ilâ rahmeti rabbihi el-latîf Bedreddin Ömer bin Emir el-Hac Melikşah, fi sene semaniyn sitte mie" ibareleri (s.187) güç okunur bir surette yazılı olmasına nazaran cami-i şerif-i mezkûr müşarü-nileyh Sultan Alaeddin hazretlerinin zaman-ı saltanatında 629 (1232) sal-i hicrisinde Hızır Şah'ın kızı tarafından bina ve ihya ve 680 (1282) tarihinde Melikşah'ın "Emir Hacı mahdumu Ömer Bedreddin" canibinden bazı tamirat ve nevakısı ikmal olunmuştur.

Beynel halk mütedavil ve mütevatir Kadı Vahhab tamirat ve tevsiati dahi daha sonradır. Zaman-ı tamir ve ikmalin mesarif olduğu Sultan Mes'ud Selâtin-i Selçukiye-i Rumun on beşincisi olan ve 664 (1266) tarihindeki Gıyaseddin Keyhüsrev-i Sâlis'den sonra 681 (1283)'de yine Konya'da saltanat tahtına geçirilen Mes'ud-ı Sâni bin İzzeddin Keykavus'dur ki "Argun Han ibn Ebkây bin Hülagü" tarafından pederinin hükümeti buna verilmişti. Bu cihetle hakikat-i hal cereyan-ı ahval dairesindedir.

Bülbül ve Musluk Camileriyle Cevâmi-i Saire Malumatı

Diğerleri derûn-ı kasabada Alaca Mescid mahallesinde Alemdar Camii demekle maruf Bülbül ve Bahçe mahallesinde kâin Abdurrahim ve Emrem mahallesinde Emrem Çelebi çeşme-i kebir ve Ahi Bahaeddin mahallelerinde Ahi Bahaeddin ve çeşme ve bağlar arasında musluk camilerinden ibaretir. Minareli bir mescit de Salih Efendi mahallesinde kâin mahalle mescid-i şerifidir.

Bülbül camii denilen Alemdar Cami-i şerifi Binaönü nam mahalde olup banisi minare yapmamış ve cami de mürur-ı zamanla harap olmuş olduğu halde Suriye Valisi Hacı Naşit Paşa merhumun validesi Ayşe Hanım tarafından tuğla ile müceddeden bir minare ve bazı tamirat yapılarak bir müddet sonra zelzele ve fırtınaların şiddetinden yıkılmış idiye de hanım-ı mumai-leyanın vefatıyla vasiyeti veçhile yirmi sene evvel diğer oğlu mir-i mirandan Hacı İzzet Paşa merhum tekrar bina ve inşa ettirmiş ve bu suretle baniye-i sâniye hanım-ı mumaileyha olmuştur. Diğerlerinin tarih-i bina ve banileri

hakkında malumat-ı کافی elde edilememiş ise de yalnız Musluk Camii ahalinin mevsim-i sayfada bağlara göçmesi sebebiyle salat-ı Cuma ve ıydeyn için kırk beş sene evvel iane-i umumiye-i ahali ile muceddiden bina ve inşa Emrem Çelebi Camii Burdur Mutasarrıf-ı esbaki Ispartalı Hacı Katıpzâde Hacı İbrahim Vasfi Bey'in kaymakamlığı zamanında 1314 (1897) senesinde yeniden yapılracasına tamirati mir-i mumaileyh himmeti ve hamiyet-mendân-ı ahalinin ianesi ile mükemmelen icra edilerek Ahi Bahaeddin Camii hakkında da Eğirdir'de medfun e'izze-i kiramdan Mehmed Çelebi Hazretleri'nin menakıbında Uluborlu'daki "ahiler" aziz-i müşarünileyhin kerime-i muhtemleri (s.188) Cihanbaht Hatun evladından olduğu münderec ve bani ve taallukatından dört zatın cami derûnunda medfun buldukları beyne'l-halk maruf ve mütevatir bulunmasına ve aziz-i müşarünileyhin zaman-ı hayatı ise 900 (1495) tarihinden sonra olmasına göre mezkûr Ahi Bahaeddin Camii Şerifinin 1000 (1592) tarihi sıralarında veyahut biraz evvel inşa edilmiş olduğu muhtemeldir.

Cevami-i saire merkeze merbut bazı kurâda ve on beş mescid kasabanın mahallâtındadır. Bülbül Camii bani-yi sânisini dediğimiz Ayşe Hanım, Uluborlu'nun eşrafından Bekir Ağa kerimesi olup zevci ayan-ı memleketten Hacı Emin Ağa'nın Senirkent Nahiyesine tabi Kabaca-i Kebir karyesi ahalisinden bir takım eşhas-ı cahile taraflarından katledilmesi üzerine 1238 (1823) tarihinde sadrazam olan Ispartalı Seyyid Ali Paşa an-asıl Uluborlu ahalisinden ve maktül Hacı Emin Ağa müteallikatından bulunmak hasebiyle iddiayı ihkâk-ı hak için oğlu Naşid Paşa'yı talebeliği halinde Seyyid Ali Paşa'nın kayınbiraderi Büyük Reşid Paşa'ya müracaat için İstanbul'a göndermiş ve kendisi dahi oğlunun ardından gitmesini ve kazadan büsbütün hicreti kararlaştırmış olduğu halde o zamanın eşrafından Küllâbîzâde Hacı Hafız Efendi kendisini akd ü tezvice talep olmasıyla efendi-i mumaileyhimle izdivaç edip zevc-i evveli Hacı Emin Ağa sulehadan olmasından dolayı ber-vech-i muharrer mağduren ve o şehiden terk-i dağdağa-i hayat-ı fani etmesini nazar-ı dikkate ve ibrete alarak büsbütün salah ve itikadı iltizam etmiş ve bakıyye-i ömrünü ve servetini bu suretle asar-ı hayriyeye sarfa niyet ve teşebbüs eylemiş olduğundan camii-i şerif-i mezkûr ve minaresi bu sayede vücud-pezîr olmuş ve elyevm mevcut ve mamur bulunmuştur.

Bir kere bu hatunun fikir ve itikadını düşünelim. Bir de zamanımız mütemevvilât-ı nisvanından ekserisinin moda ve hevâ-perestliklerini göz önüne getirelim. Ahlak-ı umumiyemiz ne hale geldiğini görürüz. (Rahmetullahi aleyha rahmeten vasiaten)

Baniye-i mumaileyh bu cami-i şerifte kapısı ayrı ve kafesli nisvan mahalli yaptırmış olduğundan kazanın nisvan-ı salihatından kendi gibi itikad ve diyaneti yerinde olanlar vaaz ve nasihat ve Kur'an-ı Kerim tilavet olunduğu günlerde camia müdavemedirler. Hatta bir Ramazan gününde vaiz efendinin mucizât-ı Hazret-i Peygamberi'yi beyan ve tavzih eylediği sırada camide bulunan hanımların erkeklerden ziyade ağlaştıklarını gördüm. İşte böyle analardan doğan evladın elbette hâheşker a'mâl-i salihât olacaklarında şüpheli yoktur.

Uluborlu Medârisiyle Kütüphane ve Bazı Müderrislerin Tercüme-i Halleri

Dokuz medreseden ikisi Alaeddin Cami-i Şerifi'nin biri garp, diğeri şark cihetinde olan 14 ve 10 hücreli ve birer dershaneyi havi Müftü Hacı Numan ve Hacı Şeyh Efendiler Medreseleri demekle maruf ve bunlar meyânında Hacı Şeyh Efendi Medresesi derûnunda (s.189) 200 cildi mütecevaz kütüb-i mutebere hıfzına her iki medresedeki talebenin ve sairenin kıraat ve müta-lalarına mahsus bir de kütüphane olup tarih-i bina ve inşaları cami-i şerif-i mezkûrun tarih-i inşası olan 629 (1232) tarihinden sonradır.

Medârisin diğerkleri sabıku'z-zikr Binaönü nam mahalde 12 hücre ve derslane olarak vücûdizâde Hacı Âlim ve tahtani on oda ve bir derslane olmak üzere Düztaban Osman Efendiler ve yedi oda bir dershaneyi havi ve Hacı Müderris ve Alaca Mescid Mahallesi'nde 11 hücre ve bir dershaneyi muhtevî Kılıçarslan ve dokuz oda bir dersaneli Taşmedrese ve sekiz oda, bir dershaneyi müştemil Semercizâde Medreseleri demekle maruf meşhur ve cümlesi de elyevm mevcut ve oldukça mamurdur.

Bunların içinde Alaaddin Camii'nden sonra en eski asar-ı hayriyeden Kılıçarslan Medresesi'dir ki 646 ve 47 (1849-50) senelerinde birinci ve 655(1258)'den 63 (1265) senesine kadar ikinci defa taht-ı saltanat-ı Selçukiye'de bulunan Dördüncü Rükneddin Kılıçarslan namına nispetle tev-sim olunmasına göre bugün yedi asırlık darü't-tahsil-i ilim ve marifettir. Bu medreselerin her birinde nice âlim ve fâzıl ve müteverri' ve kâmil zevat, ted-ris ve tederrüsde bulunarak etrafa ifaza-i nur-ı diyanet ve dirayet etmişler-se de isimleri bilinemeyip ancak son 12. ve 13. asırlarda berâ-yı tahsil-i ilim taşradan icazet alanlardan Hacı İbrahim Efendi namında bir zat Borlu'da te-ehhül ve tavattun ederek 1110 (1699) tarihinde "Reisü'l-ulema" olmuş ve oğulları Hacı Arif ve Hacı Ahmed ve Hacı Sadık Efendiler'den hacı Ah-

met Efendi'nin hafidi Hacı Mehmed Efendi 1245 (1830) tarihine kadar kazada müftülük vazifesini der-uhde ile Taşmedrese'de lazıme-i âfitâbı ifa edip Sarı Müftü şöhreti ile şöhretyâb olduktan sonra kazaca emr-i fetva evvel ve âhir altmış sene bu sülalede kalmış ve 1246 (1831) senesinde Isparta müftüsü şürekâsından olmak üzere üstadı Burdur'da şöhret-gır "Küçük Şeyh" mersumdan müste'zen Isparta Müftüsü Emirzâde Mustafa Efendi'nin vefatı üzerine Burdur'dan icazet alarak Uluborlu'ya müftü intihab ve tayin olunan Veli Efendi zaman-ı iftâsında vera' ve takva ve vukûf-ı ulûm ve fûnûn-ı şettâ¹ ve fakr ü fâkasına² karşı vakar ve istiğnâ ile ma'ruf olup hiç bir müstefîden³ ve daire-i celile-i meşihatın tayin ettiği iki kuruştan ziyade fetva parası ve asla hediye kabul etmemiş ve zamanında hilaf-ı şer' hüküm ita edebilecek hâkimin başını kırarım diyerek her kadının muhakeme ve hükmünü tedkik ve murakabeden harice bırakmamış bir zat-ı müteşerri'ü's-sıfat imiş. 1288 (1872) tarihinde vuku'ı vefatıyla yerine Kırkağaç'tan mezun Hacı Numan Efendi intihab ve tayin kılınmıştır.

İki asır evvel ilamat ve vesaik-i şer'îye-i hükkâmı tedkik ve muamelâtı da-ima murakabe ve doğrularını tasdik eden Ağros müderrislerinin salahiyeti muahharan bakilere verilmiş ve Hakimiyet-i (s.90) Milliye esası ta o zamandan devletçe kabul ve tecviz olunmuş demek olarak Meşrutiyet esasiye-i şer'îye bu devlet ebedi müddette esasen cari ve nafız olagelmüş teşkilat-ı mülkiye ve adliyeden evvel bizim yetiştiğimiz zamanda bile hiçbir kadı ihfâsı lazım olan deâviden maada bütün davaları kendi kendine muhakeme ve ru'yet edemeyip müftü ve ulema-i memleketin mütehayyirânın huzuruyla ma' kud meclis-i şer'de alenen muhakeme ve hüküm eylemekte bulunmuş idi.

Kırk sene kadar evvel teşkilat-ı mülkiye ve adliye yapıp da muhakematın alaniyeti ve istinaf ve temyiz usulleri tekarrür ve taammum edince eski muamelelere hacet kalmamıştır. Hacı Numan Efendi dahi Alaaddin Camii ittisalinde kendi namına nispet edilen medresede ifa-yı vazife edip 1303 (1886) tarihinde vefat etmesiyle yerine Hacı Müderris denilen İmamzâde Hacı Ahmet Efendi intihab ve tayin olduğundan kendi namına mensup medresesinde icra-yı tedsris ve edâ-yı vazife iftâ ediyor.

Mumaileyh Numan Efendi meşayih-i nakşibendiyeden âlim ve halûk ve müteverri' bir sahib-i sulûk olup pederi İbrahim Efendi 1200 (1786) tarihin-

1 Çeşitli ilimler, fenler.

2 Yoksulluk.

3 Müftüden fetva isteyen, bir müşkülünün çözülmesini, hallini isteyen.

de dışarıdan gelmiş ve tevattın eylemiş ulemadan Hacı Ahmed Efendi'nin mahdumu ve amcası Abdullah Efendi de pederinin varis-i ulumu olmasıyla mebadî-i tahsilini amcasından gördükten sonra vefatı üzerine Kırkağaç'a gitmiş ve orada ikmal-i tahsil ve ahz-ı icazet eylemiştir.

Müvizlerinden¹ bazıları meslek-i avam ve memuriyete ve bazıları tarikata süluk ederek zaman-ı hayatında hürmet-i mahsusalarını muhafaza etmişlerdir.

Vücûdizâde Hacı Âlim Efendi validesi ve pederinin validesi cihetinden yukarıda tafsilen yazılan "Reisü'l-Ulema" Hacı İbrahim Efendi oğullarından Hacı Arif Efendi sülalesinden Ahmet Efendi mahdumu olup Abbaszâde Hacı İbrahim Efendi'den ulûm-ı âliye ve aliyye ve kıraatten vücûh-ı seb'a talimiyle tekmil-i nesh ve ahz-ı icazet etmiş zaman-ı hayatında namına mensup medresede tedris-i ulûmla iştigal eylemiş ve 1317 (1900) tarihi sıralarında vefat edip uhdesindeki tedrisiyet büyük oğlu ve pederi mesleğinde sahib-i zekâ ve sebat olan Tahir Efendi'ye tevcih edilmiştir. Mumaileyhin üstadı Abbaszâde Hacı İbrahim Efendi'nin gerçi müstakilen medresesi yok idiyse de her mevcut medresede arzu ettiği dershanede bulunarak talebe-i ulum ve hâheşkerân kıraat vücûhî tedris ve talimle kazanın ru-yı ulema ve huffâzına bir fazıl ve üstad-ı küll olduğuna binaen ananevî ve sülalevî bir haysiyet-i takvâ-kârânenin sahip ve varisi olmasından dolayı zaman-ı hayatı pek muvakkarâne muhtermâne geçmektedir. Çünkü kendileri Bursa'nın Vani karyesinde (s.191) Şeyhülislâm Mehmed Efendi sülalesinden Abbas Efendi'nin mahdumu olmalarıyla Abbaszâde demekle kesb-i iştihar edip mumaileyh Abbas Efendi 1250 (1835) tarihinde Bursa'dan hicret ve Uluborlu'da tevattın eyleyerek ilm-i zahir ve batında ve kıraat-i vücûhta yegâne bir sahib-i sa'y ve keramet olduğundan Bursa'dan Uluborlu'ya hicreti Bursa'daki şeyhinin emir ve tavsiyesiyle ibad-ı müslimini talim ve irşad için gönderilmek suretinde vuku bulmuş ve rub' asırdan ziyade mükemmelen ifa-yı vazife-i diniye edip 1278 (1862) tarihinde intikal-i dâr-ı beka etmesiyle Bülbül Camii cümle kapısının önünde bulunan kabristanın kapıya yakın mahalinde defnedilmesi üzerine merkadi elyevm ziyaretgâh-ı sığar ve kibardır.

Aynı mesleği mu'akkab oğlu mumaileyh Hacı İbrahim Efendi 1300 (1883) tarihi sıralarında Isparta'da vücuh bilen kalmamasından dolayı Isparta eşraf ve ahali-i dindaranı taraflarından memleketi asim olmaktan kurtar-

¹ İcazet veren, izin veren.

mak ve farz-ı kifayeyi yerine getirmek üzere Isparta'ya davet olunup inde'l-istihâre pederinin emir ve müsaade-i maneviyesiyle kendileri de davete icabet etiklerinden muhteremen getirildiğinde Isparta müftü-i esbakı Hacı Abdurrahman Efendi medresesinde birkaç sene huffaza ve eimme-i cevâmi' ve mesacidde talim-i ulûm-ı diniye ve kıraat etmiş ve beş-on şakird ve kari' yetiştirmiş olduktan sonra yine pederinin esaret-i maneviyesiyle Isparta'yı terk ve Uluborlu'ya avdet eylemiştir. Son zamanlarda gözlerine amâyâ şebih bir zaaf-ı basar arız olup talim ve tedrisi hıfzındaki muhalledata münhasır kalmış ve kitaba bakamaz olmuş olduğu halde nam-ı sitayiş ve hürmeti Isparta ve Borlu'ca elyevm elsinede salah-ı hal ve irfanıyla beraber umumen mütedavil yâd ve tezkârdır.

Hacı Şeyh Efendi medresesinin müderrisliği ve derûnundaki kütüphanenin harisliği vuku-ı vefatında oğulları Mustafa ve Osman Efendilere intikal ederek otuz sene kadar mumaiylehima tedrisle meşgul bulunmuş ve bir aralık Osman Efendi rüştiye mektebi muallim-i sâniligine konulmuş ise de son zamanlarında medarisin ehemmiyeti azalması sebebiyle vefatlarında yerlerine kimse kaim olamamış ve Taş Medrese ve Semercizâde, Düztaban ve Kılıçarslan medreseleri halî gibi durmak ve bazen gureba ve muhacirîn ve saireye hükümetçe aramgâh ittihaz olunmak haline girmişlerdir. Bu medreselerde zamaniyla pek çok eâzım yetişmiş ve bunlardan pek çok füyûzat ve istifade görülmüştür ki ez-cümle Keçiörlü Nahiyesi Medresesi müderrisi Aydınlı Hacı Hüseyin Efendi mersumun Hocası Yirik Ahmed Efendi yahud Yörük Ahmed Efendi nam zat Burdur'da Küçük Şeyh demekle şöhet-şiâr olan fâzıl-ı füyuz-nişârdır. (s.192)

Tahsil-i ilm ve marifet etmekte olduğu esnada Şeyh-i müşarünileyhin Gazi Sultan Mahmud Han-ı sânicanibinden Dersaadet'e davet buyurulması üzerine hocası maiyyetinde gitmiş ve hocasının huzur-ı hümayuna kabulünden ve selamlık günü kürsüye çıkıp vaaz etmesi irade buyurulduğundan sonra Şeyh-i müşarünileyh kendisi kürsüye çıkmayıp emir ve tembihi mucibince mumaiyleh Ahmed Efendi çıktığında Zat-ı Şahane ifa olunan vaaz ü nasihatten fevkalade memnun kalarak selamlığı müteakip saray-ı hümayunda hazret-i padişahın Şeyh-i müşarünileyh hakkında sitayişte bulunmasına karşı kurenâdan bazıları; “efendim şeyh kendisi kürsüye çıkmadı, vaaz ü nasihat eden yanında getirdiği çömezi dudağı yirik bir softadır” demeleriyle Ahmet Efendi'yi huzura celb ve derece-i vukuf ve malumatını imtihan ve tedkik ile dudağının yirikliğini etibbaya diktirmiş ve ihsan ferâvâne nail eylemiş olmasıyla hocasıyla maan Burdur'a avdet

ettiğinde tekmil-i nesih ve icazet ahz edip bazı şerikleriyle birlikte 1246 (1831) senesinde Uluborlu'ya gelmiş ise de o zamanda beraber gelen Veli Efendi'nin müftülüğe tayini hengamında kendisini intihab etmek isteyenlere karşı cemaat-i kesire ve Veli Efendi taraftarınının “şehirde böyle bir yirik ve Yörügün yeri ve değeri olamaz” sözüyle, pejmürde hal ve kıyafet, Ahmed Efendi sarf-endaz-ı tecavüz olmalarından nâşi mumaileyh pek me'yus bir halde kitaplarını doldurduğu heybesini omzuna alarak mâşiyen harice giderken müteveccih olduğu Karahisar'a gideceği yolunda tesadüf ettiği nurânî likâ bir zatın; “hoca efendi nereye gidiyorsun” sualine cevaben “metâima halife-i ru-yı zemin rağbet ve hürmet etmişken bu pazarda müşteri bulamadım. Revaçlı bir pazar aramaya gidiyordum.” Demesiyle, “Haydi Allah zül-celal oradan buradan hayırlı müşteri halk etsin” duasında bulunduğundan bu duaya âmin hân olarak Karahisar'a varmış ve bir münadî nidâ ettirip “Ot Pazarı Cami-i şerifinde kürsüye çıkmış ve ders takririne başlamış imiş.

Cami lebaleb cemaatle dolup içlerinde mezun ve tedrisiyle meşgul ulema-i mahalliyeden Açıkgozzâde Mehmed ve refiki Ulvi ve diğer refiki Şehabeddin Efendiler ve bütün cemaat hocanın elini öptükten sonra medreselerine götürüp muazzen ve muhteremen bir müddet misafir ettiklerini müteakip her üç zat beraberce Yalvaç tarikiyle Yalvaç'ın Sücüllü karyesinden iltihak eden Mehmet ve Dağistanlı Numan Efendiler de birleşerek yine Uluborlu'ya geldiklerinde evvelki halin aksine hürmet ve riayet-i mahsusa göstermişlerdir. Uluborlu ulemasından Hacı Şeyh Abdullah Efendi ve daha sair on beş kadar müderris-i mumaileyh (s.193) Hacı Şeyh Efendi Medresesi'ne ikame ile Yörük'ün başladığı yüksek derse devam etmeye başlamışlar ve bu âvanda Keçiborlu'daki medresesi derûnunda medfun Aydınlı Hacı Hüseyin Efendi ve Isparta'daki Taşçızâde Medresesi müderrisliğinde vefat eden Geresun karyeli Osman ve Keçiborlu eşrafından Hacı Ali Efendiler dahi Uluborlu'ya gelip Yirik Hoca'nın şöhret-i fazilet ve füyûzâtı bu havali afakını tutmuş ve dersine müdavimlerin her biri ikmal-i tahsil ve istihsal-i icazet ile yerliden olanlar birer medreseye girmiş ve dışarıdan gelenler memleketlerine gitmiş imişler.

Mumaileyh 1272 (1856) tarihine kadar refah ve saadetle yaşadıkdan sonra tarih-i mezkûrda Uluborlu'da vefat ettiği mezarı taşı kitabesinden anlaşılmıştır. Müşarünileyh bir aralık Isparta ulemasını ziyaret ve taltife gittiğinde eşraf ve esnafdan pek çok zevat kendisinin bir müddet de Isparta'da bulunmalarını rica ettiklerinde “Ben ibtida soyduğum yerde giyindim, yine gi-

yindiğim yerde soyunmak isterim” sözüyle yatacağı toprağın Uluborlu’da olduğu telmihen izhar-ı zerafet ve keramet buyurduğunu söylerler (Rahmetullahi aleyh, rahmeten vasiaten)

Zamanımız rical-i ilmiye-i meşhuresinden, Kazasker Kasidecizâde Süleyman Sûdi Efendi ve pederi ve Suhtezâde nüvvabdan Nazif ve Nuri Efendilerin pederleri Tahsin Efendiler ve salifü’l-isim Naşid Paşa ve Geresun karyeli Ferikan-ı kirâmdan Hüseyin Hami Paşa ve mumaileyh Nuhzâde Nuh Naci Efendiler mukaddemat-ı ulumu hep bu medreselerde ve bazıları mumaileyh Yirik Efendi rahle-i tedrisi önünde görmüşler ve ikmal-i tahsil ve istihsal-i mevki ve mensib için badehu İstanbul’a gitmişler olduğu dahi mervi ve mütevatirdir.

Uluborlu Mekteb-i Rüşdisi’yle Mekâtib-i Saire Hakkındaki Tafsilat

Yine Binaönü civarında Uçmaklızâde Hacı Nuri Efendi bade’t-tezzün birkaç odalı kendine has bir medrese yapmış ve bir müddet talim ve tedrisle meşgul olmuş ve epeyce softe okutmuş ise de şimdiki halde yetmiş yaşını mütecaviz sinn-i şeyhûhete gelmiş ve medresesi medaris-i saire gibi talebeden halî bulunmuştur.

Derun kasabada vaki bir bab mekteb-i rüşti 1292 (1876) senesinde iane-i umumiye-i hamiyetmendanla büyücek bir koğuş-vari yalnız bir dershaneden ibaret olarak yapıp kasabanın bağlar cihetine nazır olan semtinde bulunarak mevki-i mezkûr zaten Hacı Abdullah Efendi dershanesi demekle maruf bir medrese iken mürur-ı zamanla harap olmasından dolayı kazaca mekteb-i rüşdinin tesis ve küşadı takarrür ettiği zamanda ber-minval-i muharrer mekteb-i rüşdi haline getirilmiştir.

Yirmi seneden ziyade zamandan beri en son (s.194) muallim-i evvelliğinde bulunan Trabzonî Hacı Ahmet Efendi namındaki zat dahi Uluborlu’da teehhül ve tevattın ederek kazada mevcut nev-resîdegân erbab-ı kalem ve sahib-i zekâ ve marifet ve munseliki-i silk-i ticaret ve bade’n-neş’e mekatib-i aliyeye dehaletle zabıt çıkmak ve kat’ı meratib ve terfi’-i menzelet hukuktan ve tıbbiyeden ahz-ı icazet etmek gibi hallerle temeyyüz etmiş olanların kâffesini yetiştirdikten sonra tekaüden çekilmiş ve elyevm ulema-i memleketin ser-amedî olarak ber-hayat ve cevami-i şerifede vaaz ve nasihatle nâşir-i füyûzât bulunmuştur.

Efendi-i mumaileyh ilk geldiğinde memurîn ve eşraf-ı mahalliye evladından hakıyla çalışmayanlara inde'l-ımtihan bir gûne kıymet takdir ve numro ita edemediğinden dolayı bazı kesânın aleyhinde arviyâtta¹ bulunmaları üzerine merkez-i livaca tahkikat ve tedkikât-ı muhikkâne yapılarak şikayet-i vakianın evlad-ı memurin ve eşrafa müdâhinâne ve huluskarâne yalan yere numro vermeyip vazifesince ciddiyetini ve hamiyet ve istikametini muhafaza eylediğinden neşet eylediği sabit olmasıyla müfterîler hakkında tertib-i ceza-yı intibah ve mumaileyh hakkında da takdirât icra olunmasından bu hal kendisine fazlaca bir şeref ve kuvvet ve gayret daha vererek zamanında mektepten yetişenlerin cümlesi parlak ve yüksek derecede neşet etmişlerdir. Mekteb-i mezkûr ahiren neşr olunan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu mucibince altı sene müddetle ve altı dersaneli mekteb-i ibtidai şekline konulduğundan bu tarz-ı ahir ile elyevm mevcut ve talebesinin devamı rûnumuddur.

Kaza mekteb-i rüşdisine mahreç olmak üzere hükümet konağı civarında kâin Sarac Hamamı denilen eski bir hamamın 1268 (1852) senesi sıralarında ale's-seher bir zatın gasil edip çıktıktan sonra kubbesinin bağteten göçmesi üzerine bundan hâsıl olan fikir ve itikad-ı şe'metle tamirine bakılmadığı mezbele halinde kaldığı halde 1310 (1893) senesinde esas duvarlarına ibtinaen iki bab ahşap mekteb-i ibtidai yapıp beher sene rüştiyeden çıkacakların yerlerine alınacak şakirdân usûl-i cedide veçhile bu mekteplerde yetiştirilmiş ve elyevm mamur ve mevcut bulunmuştur. Kurâ ve mahallât-ı sairede bulunan mekatib-i sibyaniye, ana mektebi halindedir.

Kale Derûnundaki Hıristiyan Kilisesiyle Mektebi

Rumlara mahsus iki kilise ve bir mekteb kaza sekene-i gayrimüslimenin âramgâhı olan harabe kale içinde olduğu halde kilisenin derûn-ı kalede şark cihetinde bulunan yeri mürûr-ı zamanla harap ve nâ-yâb olup yalnız mevkiine Kilise Yeri denilmekte ve elyevm mevcut ve muhtac-ı tamir bulunan diğeri dahi kalenin en yüksek mevki'i olan tepenin başında ve mektep de bu kilisenin yanındadır. (s.195)

Kilise beden duvarlarında ve dâhili sütunlarda görülen resimli taşlardaki suretlere göre gerek kilisenin ve gerek mektep binaları altı asırdan çok evvel olduğu ve derûn-ı kaledeki çeşme sarnıç cihetlerindeki aslan ve kaplan ve kılıç ve kalkan resimlerine nispetle bunlar Selçuluların ilk vürudlarından biraz sonra yapıldığı ve hele çeşmeler zamanımızda vücuda geldiği cihetle

¹ Bir iş için birinin yanına sokulma.

cephelerine o resimli taşlar konulmuş ise bile başka yapıların enkazından getirildiği istidlâl olunmaktadır. Fakat kaza kasabasının ilk teşkilinden beri biri Rum, on sekizi İslâm sekeneye mahsus olarak 19 mahalleden ibaret bulunmasına göre Rum mahallesi ve kiliseler ve mektep Battal Gazi veya Hazret-i Ali (radiyallahü anh) zamanındaki ilk fetih ve teşkilde de mevcut olduğu tabii ve bedihi görünüyor. Şu takrirce mevcut ve harap ve nâ-yâb iki kilisenin tarih-i binaları herhalde bin seneden epeyce evvel ve milattan sonra olduğu anlaşılmaktadır.

Kırk sene evvelden beri birkaç defa ziyaret ve müşahedemde gerek kilisenin ve gerek mektebin usul-i hazıra mimariye dairesinde tecdidi zaruri hale gelmişken niçin yapılmadığını papaz vesair rüesâ efendilerden sordüğümüzde 50 sene evvele gelinceye kadar kale derûnunda yağmur sularından müterâkim sarnıç suyundan başka ma-i cari olmadığı ve efrad-ı millet de fakir bulunduğu cihetle yapılmadığını ve kırk sene kadar evvel getirilen çeşme suları için devletimiz 40.000 kuruş ihsan etmeseydi mevkilerinde de kalamayacaklarını söylemişlerdi. Çeşmeler suyu geldikten sonra da evvela meskenlerini yenilemeye çalışmışlardır.

Senirkent Nahiyesi Merkez ve Kurâsında Bulunan Camilerle Medreseler Hakkında Malumat

Kazaya merbut Senirkent nahiyesi dahi oldukça cesim ve bağ ve bahçesi kesir ve uleması vefir olup merkez-i nahiyeyi teşkil eden kasabada 55 dükkân ve iki ekmekçi fırını ve üç kahvehaneyi havi bir çarşı ve derûn-ı kasaba ile mülhakatında 13 cami ve mescit ve üç tekke ve yedi medrese ve 16 mekteb-i ibtidai ve bir rüşdiye ve hariç ve kenar-ı kasabada ve kurâda dokuz değirmen vardır. Bunlardan nefis-i kasabada bulunan İbrikzâde Cami-i şerifi, Cami-i Kebir mesabesinde olduğu gibi Yassıviran karyesindeki cami'in banisi İskender Paşa'dır. Kabaca-i Sağır karyesinde bulunan cami-i şerife dahi (s.196) Sultan Alaaddin Camii denilir. Bu camilerin evkaf idaresince bedelât-ı oşriyesi olup diğerleri kasaba mahallatıyla kurrâ-i sairededir.

Yedi bab medresede yirmi bir müderris ve iki yüz doksan sekiz talebe bulunmaktadır. Medreselerin her biri son asır içinde ashab-ı hayrat ve hasenât ve müderrislerin paraları kendileri taraflarından vakit vakit inşa olunup kasaba-i mezkûre ibtida-yı teşkilinde bir küçük karye iken sonraları tahsil-i ilim ve sanayiye rağbet ve bağcılığa heves ve gayret ettiklerinden bu sayede servet ve mamuriyetle kesb-i imtiyaz ve vüs'at ve Bucak Nahiyeye-

liği ihraza ibraz-i istiadad ve ehliyet etmişler ve uleması da karyelerini bir darü't-tahsil haline getirmişler ve İstanbul'da ikmal-i tahsil edenlerden Türkçe manzum ve mensur eserler yazan ve tab' ettiren fuzalaya bile mazhar olmuşlardır. Yazdıkları eserler ve diyanete ve menkıbe-i Hazret-i Risalete müteallik olup ancak bir asır evvel köylerinde dürüst talim yapar mektep bile olmadığı halde birinci defa sahne-i tedris ve takrire çıkan ve kırk sene evvel vefat eden hafız-ı hadis ve tefsir Hacı Halil Efendi merhumla peyrevleri Vefik Paşa hocası Hacı Kibar ve İstanbul müderrislerinden Kıldırzâde Hasan Durmuş ve Hacı Ahmed Efendiler gibi zevat mevcut âsar ve medâris sahiplerini vücuda getirmeye gayret etmişlerdir.

Ulemanın terbiye ve ahlak-ı hakikiye-i İslamiyeye riayetleri ve ahalinin sanat ve ticaret ve ziraata ve emtia-i dâhiliyeye hürmet ve rağbetleri neticesi olarak elyevm halı ve kilim vesaire tezgâhı olmak üzere iki yüz doksan kadar sanat ve mensucat-ı mütenevvia tezgâhı bulunuyor. Üzerlerinde kıyafet-i milliyelerine muvafık yerli ve kendi mamulâtı halâ ekseriyetle görülüyor. Pek mahdud şeme-i seyiyat his olunan şarap-hovarlardan maada ekseriyet halk da müskirat ve mükeyyifata meyil ve inhimâk olmayıp hilaf-ı şer' isrâfât ve su-i istimalâtan tevakki ve ictinabda emsali mahallere faik görünürler.

Ahali beyninde letayif ve hikâyât-ı hakka nice şâdân olmak üzere maruz mefharinde nakil ve irad olunur ki bir zaman Isparta'ya tabi ve o zamanlarda mülga Ağros Nahiyesi ahalisinden oldukça maruf ve Gazi Atabey Medresesi müderrisliğinde hissedâr ve tarika-i ilmiyeye mensup bir zat, bera-yı isticlâb-ı erzak Senirkent'e gelip bir odaya misafir olduğunda hoş-amediyeye gelen ulema ve sair üddâba Ağroslu zat memleketlerinde yetiştirdikleri tütün mahsulünden sık sık sigara yapıp verdikçe her biri "Allah belasını versin çok içtik (s.197) ağzımız acıdı" demeleri üzerine oda sahibinin getirdiği bir tabak kuru üzüm ve badem içi tenavül olunmaya başladığı sırada sofradan çekilenlere hane sahibinin "Canım buyurun hiçbir şey yemediniz hamd olsun Allah çok vermiş" diye ziyade yemeleri için ilhâh ve ibrâmında bulunmasına karşı "Allah bereket versin çok yedik" dediklerini nazar-ı dikkat ve ibrete alan sahib-i hane Ağroslu misafire hitaben; "Efendi görüyorsunuz ya, siz bir zaman müderrislerinden bulunduğunuz Atabey Medresesi gibi âli bir darü't-tahsilin etrafında ulema ve küberâsı kesir ve fûnûn-ı şettâyâ aşına ve ahali-i saire dahi sarf ve sanayia heveskâr sahib-i servet ve gnâ ediniz, biz de o vakitler de rençper ve umumen cahil ve sizlere hizmetkâr bulunuyorduk, vaktâki siz 'Allah belâsını versin' deyip tahsil-i ilim ve marifet ve sanayi ve ticaret işlerini terk ettiniz, biz dahi ovamızın boş ve kıraç olan yerleri-

ne “Allah bereket versin” mahsulünün asmalarını gars ederek bağlarımızın etrafına yüzer-ikişer yüz badem ağaçları dikip yetiştirdik. Tam ağraz biz olduk. Okuryazarlarımız, bazılarımız da İstanbul’a ve mahall-i saireye azimetle okumacılığa, dokumacılığa heves ve gayret ettik.” İşte şimdi biz “Allah bereket versin”in sayesinde ale-l-ekser zekât borçlusu ve birçok medreseye malik kasaba ve nahiyehalkı olduk. Siz de “Allah belasını versin”i dikmek ve yetiştirmek şe’metiyle ve daha doğrusu ilim ve sanatı hor görmek ve terk etmek sebebiyle tembel ve sefine bir halde devam eyleyerek kaza iken nahiyeh, nahiyeh iken karye ve her suretle muhtac-ı iane olup cerr için köy köy dolaşıyorsunuz. Şu efendilerden her biri üçer-beşer dönüm bağa ve ellişer-yüzer badem ağacına maliktirler. Ders zamanlarının gayrisi de bağlarını, bahçelerini kendileri imar ve kadınları dahi alaca ve kilim ve saire dokumakla iştiğal ederler. Bu meyanda bazen hayvanat ve afyon ve yapıtı ve sair mahsulat-ı dahiliye ve emtia ticareti yoluna da giderler. Bu sayede kendileri hiçbir tarafa cerre ve isticab-ı erzak için gitmeye muhtaç olmadıktan başka, başkalarına ve muhtacîne zekât itasında ve ianede bulunurlar.” Demiş olduğunu hem hatip ve hem de muhatap muharrir-i fakire bizzat nakil ve tasdik eylemişlerdir. (s.198)

1294 (1878) senesi evahirinde mültezimlerin o zamanda henüz karye olan bu nahiyeh üzüm öşründen ziyadece para ve öşür talep ettikleri iddiasının tahkikatına gitmiştim. Esna-yı tahkikatta ulemadan Hacı Ahmed Efendi merhumun heyet-i tahminiye yazdıkları miktardan ziyade aldığı hâsılâtın öşrünü kendi getirip o senenin mültezimi Bedosaki’nin adamına vermek istediğinde Bedosaki hazır bulunarak “Hoca Efendi, bizim sizde alacağımız yoktur. Bu fazlayı da ben sana bağışladım. muhammenlerin senin bağına sana riayetli az yazdıklarına da memnunum. Bizim papaz efendilerden biz hiçbir şey almayız. Bilakis veririz.” Dediği halde Hoca-i mumailiye “Bizde beytü’l-mal ve hukuk-ı hazine itikaden pek mühimdir. Bu hukuktan bir habbe zimmete geçirmek dünyevi, uhrevi mucib-i mesuliyet ve felakettir. Bâ-husus işin içine dolayısıyla gayrın hakkı girerse daha müşküldür. Bizim dinimizde hukuk Allah’a müteallik her şey için afv ve necat-ı ilahi memuldür. Lakin hukuk-ı ibâd mutlaka sahibinin rıza ve istihlâline mütevakıftır dinimiz muktezasınca hükümetimize itaatkâr Hıristiyan vatandaşların mallarını malımız, canlarını canımız, ırzlarını ırzımız gibi muhafaza ve siyanet etmek bize vaciptir. Ben fazla-i öşrü vermezsem Allah’ıma asi ve günahkâr olmuş olurum.” Dediği ve zorla verdiği hikaye olunarak keyfiyeti hoca efendi ve saire ve Bedosaki tasdik eylediler. Ne ibret-âmiz kıssalar. Ne şayan-ı imtisal haller.

Nahiye merkezindeki mekteb-i rüşdi 1320 (1903) tarihinde iane-i hamiyetmendânla yapılarak muallimliğine Isparta Darülmuallimîni Müderis İlegöplü Ahmet Efendi tayin olunmuş ve eylevm devam etmekte bulunmuştur. Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu'na tevfikân iki ibtidâ-i zükûr mektebiyle bir inas mektebi yeniden yapılmıştır. Bu nahiyede görülen bu fevkaladelikler kaide-i tabiiyeye göre devre-i terakki olan devre-i ulâ eseri olmak ve idrak-ı edvar eyledikçe refte refte bozulmak dahi ahval-i tabiiyeden olsa gerektir. (s.199)

Yalvaç Kazası, Cami vesairesinden Devlethan Camii

Yalvaç Kazası

Yalvaç Kazası kasabasında dördü minareli beşi minaresiz sağır ve kebir dokuz cami ve yirmi yedi mescit iki tekke ve bir mekteb-i rüşdi ve kasaba ve kurâda otuz beş sıbyan mektebi ve on dört medrese ve yüz otuz üç çeşme ve dört yüz on bir dükkân ve mağazayı havi bir çarşı ve bir debbağhane ve yirmi beş fırın ve üç hamam ve on bir kahvehane ve civarda yirmi dokuz değirmen vardır.

1318 (1901) senesinde Hükümet Dairesi civarında yeni bir cami daha yapıp adına Yeni Cami tesmiye olunmuştur. Minaresi yoktur. Cevâmi-i mezkûrenin cümlesi ahşap ve üzerleri toprak dam olup en vâsi'î çarşı derûnunda kâin Cami-i Kebir ittihaz olunan Devlethan Cami-i şerifidir. Bu cami-i şerifin banisi beyne'l-halk olunan rivayete göre ümera-yı Selçukiye-den olmasıyla ismi ve tercüme-i halî ve tarih-i binası unutulmuş ve kaybolmuş ise de ümerâ-yı Selçukiyeden Devlethan namında kimse bilinmediği cihetle Timurlenk'in 805 (1402) senesi bu havaliye tecavüz ve istilası vukuunda ümerasından Devlethan namında birinin ibkâ-yı namı için kazada bunun ve daha birkaç caminin isimlerini kendi namına tebdil ettiği dahi beyne'l-avam rivayet olunup o zamanlarda Timur'un münşisi¹ Devlethan-ı Lûrî namına bir kimsenin vücûdu da *Kamûsü'l-Alâm*'da mestur ve münderec olmasına nazaran akvâ-yı ihtimal bu rivayet olsa gerektir.

Mütevelli yedinde gördüğüm 1170 (1757) tarihli defterhane suretinde defter-i köhneden naklen hamamlardan, dükkânlardan ve harimlerden bir takım varidat-ı vakfiyesi olduğu mukayyed ise de başka izahat-ı kâfiye yoktur. Bu cihetle bu da 970 (1563) tarihi hengâmındaki tahrir-i evkaf zamanın-

¹ Kâtip.

da mevcut bulunan müessesat-ı hayriyedendir ki tarih-i mezkûrdan mukaddem inşa olunmuş demektir. Tuğladan yapılmış ve Selçuklular zamanında sair yerlerde tuğladan yapılan minarelere tamamıyla müşabih bulunmuş bir minaresi vardır. Isparta mutasarrıflarından birisi 1291 (1875) tarihinde berayı devir ve teftiş kaza-i mezkûra geldiğinde (s.200) pejmürde hallerden bir kimse minarenin beden duvarına konulan resimli bir taşın arkasında define ve altın olduğunu rüyasında söylediklerine dair bir söze binaen mutasarrıf-ı mumâileyh kazma ve baltalarla taşı kırdırıp bir şey çıkmadığını görünce nakili hapsetmiş ve yıktığı yeri tamir ettirmiş olduğunu ve böyle gülünç işlerde bulunan ricalden memurlarımız bulunduğunu bilenler ve görenler hala nakil ve hikaye ederler.

1302 (1885) senesinde diğer bir mutasarrıf dahi Isparta'da namazgah harman yerinin kibleye nazır ve Eğirdir yoluna müteveccih mevkiinde büyük bir siyah taş altında define bulunduğunu, Çolak İbrahim denilen bir pejmürde halin rüyasında üç defa söylemeleriyle bunun tılsımı mutasarrıfın üniformasını lâbis olduğu halde, bir kuşluk vakti oraya gidip kılıcının ucuyla toprağı açarak zuhur edecek taşın altından define çıkacağını merkurum Çolak, mutasarrıf-ı mumâileyhe ifade edip bütün memurın ve erkan ve eşraf-ı memleket beraber olduğumuz halde bir kuşluk vakti alayla o mevkie gidilmiş ve merkurum Çolak'ın irae ve tayin ettiği noktada evvela kılıcın ucuyla mutasarrıf ve badehu kazma ve kürekle amele tarafından hafriyat yapılarak vakıa öyle bir siyah taş zuhur etmiş ise de ne kadar kazıldıysa altından define çıkmak neticesi görülemediği cihetle herkes güle güle maskaralıklarla dönüp gelmiş idi. İşte bu mülkün idaresinde böyle amirlere, memurlara da tesadüf olunmak garibesi görülmüştür.

Yine bunlar kabileden olan gülünç garaib-i ahvalden 1304 senesi Kanunuevvelinde (Aralık-Ocak 1889) Isparta'da zuhur eden şiddetli bir zelzelelenin muhit-i memleketteki yedi mevki ve noktada bir zamandan beri icra kılınan muâsî¹ ve seyiyât-ı hafiyeden yedi kat yerlerin damarı memlekete uğrarken küfre münkalib olarak bunları yedi "Mehmed" evvelâ demircinin yetmişer besmele ile yapacağı yedi baltanın 70 "Mehmed" isimli kimseler taraflarından onar defa hafriyatda kullanılması suretinde mezkûr damarlar kat' ve kal' edilmedikçe sükûnet-pezir olmayacağı bir helvacı iki defa Toptaş Bimarhanesi'ne girmiş çıkmış bir Paşazâde, mutasarrıfa söylediğinde mutasarrıf-ı mumâileyh suret-i ameliyeyi mecliste müzakereye koymuş ve

1 Bir şey yapmaya hemen girişme.

erkan-ı meclis bu ameliyenin bir ameleye-i maneviye olmaklığı işaret olmasından dolayı yedi hafıza yedi hatim-i şerif okutmak tarzında (s.201) haric-i şehirden daire çevirttirmek demek olduğuna karar verdiklerinden öylece yapıp mutasarrıfın teklifi yerine getirilmişti. Anadoluların bu akıldaki amirleri, memurları idare-i merkeziyye anlatamaması, nice nafi ve fennî işlerin geri kalmasına sebep olduğuna şüphe yoktur. Böyle şeyleri tarihe yazmak gülünç görünüyorsa da Galata Kadısının hibe-i ömre dair hüccet yazdığını garibe olarak tarihler yazıyor.

Bu Devlethan Namıyla Geçen ve Akçaşar Karyelerinde Bir Cami Daha Olduğu Gibi Ebulfeth Sultan Mehmed Han Tarafından Örkenez Karyesinde Yapıtılan Cami Tafsilatı

Devlethan namına aynı minareli diğer bir cami'in Gemen karyesinde ve bir de mezkûra merbut Akçaşar karyesinde mevcut olduğu meşhur ve maldur. Şu halde bani ve vâkıf olan zat her kim ise bu namla üç cami yaptırmış ve ilâ yevminâ hâzâ ibka-yı nam eylemiştir. (Rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten)

Ebu'l-feth ve'l-mağazi Cennetmekân Sultan Mehmed Han Sanî hazretlerinin 855 (1452) tarihinde Konya'yı teşrifleri vuku bulduğu hengâmda Konya havalisi halkının her biri birer suretle istirham-ı atfet ve yâd-ı hâtırât için bazı müessesât vücuda getirilmesi arzusunu izhar ve istid'aya müsâberet¹ ettikleri misillü Yalvaç merkezine tabi Örkenez karyesi ahali dahi karyelerine bir cami-i şerif inşası müsaadesini tazarru ve niyaz eylemeleriyle ol zaman karye-i mezkûrde yapıtılan cami-i şerifin Fatih Sultan Mehmed Camii ismiyle tevsim etmişlerdir. Elyevm mevcut ve mamurdur.

Cevâmi-i saire mesâcid merkez kasabasıyla kurâ-i mülhakasında ümera ve ashab-ı hayrat ve hasenât himmetleriyle vakit vakit yapıp tarih-i bina ve inşaları ve tafsil-i halleri bilinememiş ve vesâik ve berahîn-i sairesi bulunmamıştır.

Bâlâda mezkûr on dört medreseden derûn-ı kasabada bulunan yedisinin en eskisi çarşı civarında, Çınaraltı nam mahalde medfun Emir Ahmed nam zatın türbesi ittisâlinde fevkanî bir derslane ve tahtanî yirmi hücre ve bir mescid-i şerifi havi bir Medrese-i Atik namıyla maruf olup derûnunda Müderrisleri Ebubekir ve Süleyman Efendiler icra-yı tedrisle müştagil bu-

¹ Bir şey yapmaya hemen girişme.

lundukları gibi diğerlerinden ikincisi ve Bağlar Mahallesi'nde maa' ders-hane hücerât-ı müteaddideyi müştemil müytâbzâde Mevlüd Efendi ve üçüncü bir bab ve ders-hane ve sekiz hücreyi muhtevi olarak Komşuzâde Mustafa Efendi ve dördüncüsü Pazar Mahallesi'nde fevkani bir ders-hane ve on bir hücreyi şamil olmak üzere müfti-i sabık merhum Hacı Mehmet Efendi ve beşinci Depo-yı Hümayun (s.202) civarında Harman Dairesi denilmekle müstehir ve fevkanî bir ders-hane ile tahtanî otuz hücreyi müştemil olarak kazaca ashab-ı hayrat ve hasenat taraflarından inşa edilmiş Büyük Medrese ve altıncı Müfti-i lâ-hak Hacı Ahmed Efendi için yine Depo civarında fevkanî bir ders-hane ve tahtanî sekiz hücreyi muhtevi olmak üzere eşraftan ve tüccardan Hafız Kerimzâde müteveffa Mustafa Efendi tarafından yaptırılmış Müftü Dairesi ve yedinci Keskin Efendi denilen Hacı İsmail Efendi medresesi ise de bu medrese harap olmuş olduğundan diğerleri mevcut ve derûnlarında ber-hayat bulunan müderrisleri daima icra-yı tadrisle meşgul bulunmaktadırlar.

Kaza merkezine merbut kurâdan Gemen karyesinde biri maa ders-hane altı ve diğeri sekiz hücreli derûnunda müderrisleri Hüseyin ve Ali Efendilerin icra-yı tadrifat etmekte buldukları iki ve Örkenez karyesinde Hatip Dairesi ve Akçaşar karyesinde Yağcıoğlu ve Üyükülü karyesinde Hafız Efendi, Elbengi karyesinde Yusuf Efendi ve Sücüllü karyesinde Halil Efendi Daireleri demekle maruf yedi bab medrese de kurâdadır. Bunlar dahi karyelerin hamiyetmendânı ianeleriyle on üçüncü asır evahirinde vücuda getirilmiş derûnlarında dört yüz elli kadar talebe müdavim ve defterlerde mukayyed bulunmuştur.

Bu karyelerde de denildiği veçhile mükellefiyet-i askeriye ve şose ameliyatı ve temettu' vergisi gibi sair teklifat-ı emiriyenin esbab-ı istisnasından olan talebelik ve medrese-nişinlik devr-i Hamid Han-ı Sanî'de bir takım kuyudât-ı kanuniyeden de vüs'at ve müsaadâta mazhar olmasından dolayı pek ziyade rağbet ve arzu-yı umumiye istilzam ederek köylerin her birinde biraz talim ve tedrise kudret hâsıl edenler peydâ olundukça birer medrese vücuda getirmeye sebeb-i kavî teşkil eylediğinden müderrislerin mübalâtsizlik ve kifayetsizliği ve cihet-i askeriyeden yoklamaya memur olanların da irtikâbât ve iğrazı tarz-ı hakiki ve idareyi bozmuş ve yeni yetişen her ferd-i âmil ve fâil talebeliğe sevk ile bu medreseleri son zamanda on beş-yirmi sene talebe ile doldurmuş idiye de Balkan Harbi zamanında bu babdaki istisna ve muafiyetin ref'inden herkesin medreselere olan heves ve rağbetini bu sebep geri döndürmüş olduğundan şimdiki halde bu medreseler halî anı'l-ahali ve mü-

derrislerde endişe-i tedristen vâreste ve ârî hale gelmekteledir. Bir müddet daha böyle giderse köylere (s.203)

Yalvaç Mekteb-i Rüşdîsi'yle Usul-i Cedide Mekâtibi ve Kütüphane Malumatı

Varidatsız mescitlere imam bulmak müteassir ve belki muhal olacaktır. Allah cümlemize intibah ve salah ve felah versin. Hükümet konağı civarında etraf-ı erbaası gül bahçesi ve eşcar-ı müsmire ve müzeyyeneli nîm-tahtanî bir büyük derslane ve birer muallim ve bevab odalarını havi bir bab mekteb-i rüşdi 1289 (1873) senesinde iane-i umumiye-i mahalle ile inşa edilmiş ve diğer kazalar mekâtib-i rüşdiyesine nispetle Isparta mektebinden sonra birinci derecedeki mekteplerden madud bulunmuştur.

Mekâtib-i sıbyandan biri inasa mahsus olarak on sekizi mekteb-i rüşdi-nin inşa ve küşadını müteakip 1290 (1874) tarihinden beri mekteb-i rüşdi-ye elverişli şakirt yetiştirmek üzere sene-be-sene usul-i cedide veçhile talim ve tedris edecek hale konulup bunlara 774 talebe ve 153 talebât müdâ-veçet ediyorlar.

Mülhak Hoyran nahiyesinde üçü minareli küsuru minaresiz otuz beş cami ve mescid ve usul-i cedide şekline ifrağ olunabilmiş ve yeniden yapılmış dört mektebe yüz on zükûr talebe ve on iki talebât devam ederek dokuz bab usul-i atika mektebinde de yüz yedi zükûr ve yirmi iki inas şakirt vardır. Bunların yenileri ve eskilerinin tamiratı tevarih-i muhtelifede mahallî maarif idaresinin himmetleriyle vücuda gelmiştir. Bu kaza ahalesinin kısm-ı küllisi sanat ticaretle meluf ve ekser kurâsı seknesinin ve bilhassa Hoyranlıların meşrep ve tabiatları nev-umâ aşayir tarz-ı idare ve maişetinde hayvanat yetiştirmek ve cündiliğe heves etmek cihetine matuf bulunduğu zamanıyla tahsil-i ilim ve marifete meyil ve arzu gösterenler pek mahdud kalmasıyla sair kazalar gibi merkezde kütüphane tesis eylemek ve erbab-ı mütalaa ve üdeba yetiştirmek cihetine atf-ı nazar edilmediği halde nüvvabdan Yalvaçlı Ali Rıza Efendi (s.204) namında ki bir zat-ı maarif-perver 1303 (1886) senesinde Cami-i Kebir'in şark cihetine bir bab kütüphane inşa ve dört yüz cildi mütecaviz kütüb-i mutebere vakf ve ihda etmiş ve vâkif-ı mumailiye peyrev olan bazı hamiyetkârân ve nev-residegân yazma ve matbu' perakende âsar ihdasıyla kütüphanenin mevcudunu elli yazma dört yüz otuz beş basma kitab-ı nefiseye iblağ eylemişlerdir.

İstanbul’ca *İhbâr Billezî* demekle maruf *Dürrü’n-Naci*’ye haşiye yazan ve *Kaside-i Büre Mecmuası*’nı cem’ ve tertip eden Müderris Hacı İbrahim Efendi bu kazanın Hisarardı karyesi ahalisindedir. Oğlu ve hafidi eylevm tarik-i tedriste bulunuyorlar. Her hafta Cuma günleri ulema-i memleket vesair erbab-ı marifet ve diyanet sabahleyin kütüphaneye toplanıp mevcut kitaplardan hal ve zamana münasip mebahisi muhtevi olanlarını mütalaa ederek birkaç saat mübahase-i ilmiyeden sonra Cuma namazından evvel camii-i şerife duhul ile ashab-ı hayır taraflarından zamaniyla tahsis edilen vazife mukabilinde yedi hafız *Kuran-ı Kerim*’i hatim edip hutbe ve Cuma namazına başlanmaksızın hatim duası yaparlar. Ve baş hafız derûn-ı camide mahsusan yapılmış dolap içinde mahfuz altı yüz sene kadar evvel Kırım’da yazılmış gayet güzel yazılı ve müzehheb Kelam-ı Kadim’den okuyup cemaat-i saire dahi mezkûr mushafı ziyaret ederler. Hafızlığa ve vücuh-i kıraate başlayacak olanlar ibtida bu mushaf-ı şeriften okumak suretiyle teberruken resm-i bed’ yaparlar. (s.205)

Karaağaç Kazası, Cevâmii vesairesinden Fatih Sultan Mehmed ve Camileri Hakkında Malumat

Karaağaç Kazası

Karaağaç Kazası kasabasında üçü minareli ve altısı minaresiz dokuz ve kurrâsında otuz iki cami ve mescid ve altı medrese ve bir kütüphane ve sekiz çeşme ve bir hamam ve yirmi ikisi helvacı ve sekseni bakkal ve hırdavatçı ve on sekizi manifaturacı ve sekizi kalaycı ve onu nalbant ve sekizi ekmekçi dükkânı olarak cem’an yüz kırk altı dükkân ve mağazayı havi bir çarşı ve bu çarşı derûnunda on üç kahvehane ve merkeze mülhak kurrâda yirmi bir değirmen ve sekiz dokuma tezgahı ve bir mekteb-i rüşdi ve yirmi altı mekteb-i iptidâî ve sıbyan vardır. Cevami-i şerife-i mezkûrenin cami-i kebir ittihaz edilen en büyük Fatih Sultan Mehmed Cami-i Şerifi’dir ki duvarındaki yazılı taşlardan ve mahallince olan kuyûdat-ı atikadan anlaşıldığına göre bidayeten 680 (1282) tarih-i hicrisinde selatîn-i Selçukî’den Alaaddin Keykubad bin Ferâmuz tarafından bina ve inşa olunduktan sonra mürur-ı zamanla haraplaşıp 860 (1456) tarihinde Ebulfeth ve’l-Mağâzî Cennetmekân Sultan Mehmed Han-ı Gazi Hazretleri canibinden tevsian ve tamiran tekkar ihya olunmasıyla ol zaman Fatih Sultan Mehmed Han Camii ismiyle tevsim olunmuştur.

Kargir bir minaresi vardır ve üzeri toprak puşide dam ve duvarları kargir ve sakafı ahşaptır. 1208 (1794) senesi bir daha tamir görmüş ve bu tamirde başkaca yine yazılarak kitabe taşı mihrap cihetine konulmuştur.

İkinci minareli Cami-i Hacı Emin Efendi Hoca Medresesi derûnundadır. Üçüncüsü hükümet konağı karşısındaki Alaca Mescid yerine bir Kürt tarafından müceddeden ve tevsian yapılp adına Kürt Camii, Yeni Cami dedikleri cami-i şeriftir. Bunların üzerleri dahi toprak damdır. Yeni Cami'in hazırında banî Kürt de iane-i nakdiye ve bedeniye-i ahali-i inzimâm eylediği gibi 1317 (1900) senesinde kaymakam-ı kaza bulunan rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemayizi ahabından üçüncü Mecidi Nişanı'nı hamil Ispartalı Hacı Katipzâde Hacı İbrahim ve Vasfi Bey'in delaletiyle kezalik iane-i umumiye-i mahalliye ile müceddeden minaresi yaptırılıp tarih-i bina ve suret-i inşası üdebâdan İrfan Efendi merhumun inşâ eylediği birkaç beyitle manzumen yazılıdır.

Mumaileyh İrfan Efendi bir müddet Burdur Sancağı Tahrirat Müdürlüğü'nde bulunduktan sonra memleketinde âramgüzin-i istikrar olmak emelini tercih ve ihtiyar eylediği zamanda der-uhde ettiği Karaağaç Kazası Bidayet Mahkemesi azalığından hasbelkader (s.206) taht-ı muhakemeye alınıp Isparta'ya getirildiğinde o zaman *Konya Gazetesi*'nde Genç Şair namıyla bazı eş'ârı intişar eden Ermenekli Rüşdü nazire söylemek tarzında gazetesinin 772 numaralı nüshasına derc ve neşir edilen iki gazelini numune olarak aynen nakil ve ber veçh-i zîr derc ve tezbîr eyledim.

Nazire

Bulmadım bir çare ben efsane-i udvâna âh
Câna tesir eyledi bu zulmet-i kâşâne âh
Her şeb-i deycûrun içinde elbet bir sabahı var iken
İtmedim halen tesadüf bir ziyâ-efşâna âh
Gerçi var mihneti me'vâ edindim câ be câ
Belki manendim deriğa Yusuf-ı Ken'ân'a âh
Hemz ü lezzin sızka makrûn etti a'dâ-yı leim
İtmedi im'an-ı istiknahe erbab-ı kerem
Sıhhat içre baktılar efvah-ı bed-hahane âh
Dil-i hazinim doldu bilmem dolmadı paymâna âh
Atılan her daneye oldum hedef eyne'l-mefer
Verdiler meydanı ebnâ-yı garazkârâna âh
Yaverim Hak'tır ânın takdirine dil bestedir
Çeşm-i ibret muntazır andan gelen fermana âh
Âh iden mazluma göstermez mi âyâ zalimi

Âh sad âh gadr eden hüssâd ü gaddârâna âh
 Vezn ederseک derdin ile Rüşdü derdim fazladır
 Uğradı nâm u nişanım mahlasım nisyana âh

Diğەر 762'nci nüshada

Bu serâbistân ziyetle göründü müstetâb
 Çün gönül nevmîd eder encam-ı feribinde serâb
 Gezdirir deşt-i emelde dağdâr-ı reşkle
 Rişte-i âmâli akd etmez hemen açmaz nikâb
 Nice derd-i nâgihânı birbirin takib eder
 Eyler ikbali teennî lik edbârı şitâb
 Öyle dâr-ı ibtelâdır rencle, âlâmla
 Cevr ile bîmar edip kaplar vücudu iltihâb
 Âb-ı rûyun döktürür dânağa rengârenkle
 Bir sitayiş-i nâkes ve nâdânı eyler intihab
 Her şeb içeri ehl-i aşka tahsis eylemiş
 Yakmadı misbahı etmez mi? Etmez feth-i bâb
 Kıldı mahsuru o bedhânın felek bir lahzada
 Name-sâz oldu zenânı def urup çaldı rübâb
 Eyle yahu sıdkla perverdigâra ilticâ
 Hanesin eyler hasüdün hedm ile bûm-ı gurâb
 Hakka tefviz-i umur et gör ne eyler seyre bak
 Laübâli unfile hiç etme tevcih hitâb
 Dinle de ki Rüşdü sen cenk ü cidalin günü
 Nezdinizde nazm-ı irfan adetâ hayt-i zübâb (s.207)

Bir de altmış sene ve belki daha ziyade evvel bu kazada Şevki namında şiir heveslisi bir zat daha var imiş ki cemiyetlerde hanendelerin okudukları bir gazelini elli sene evvel muharrir-i aciz tahmise özenmiş idim.

Tahmîs-i Gazel-i Şevkî Çıra Ağacı

Zaman geçmez gelir rızkım der-i sübhandan istersem
 Deriğ etmez olur hasıl ne kim vicdandan istersem
 Verir bîgâne iken maksadı devrandan istersem
 Acemî vuslat-ı yarı dil-i canandan istersem
 Dimağa ıtırveş bûy-ı gül-i handândan istersem
 Ne denlü itsede aklı ile âdem işin tedbir
 Eder icra kader-i hükme olunmaz noktası tağîr
 Geçinmekte yüzüm suyun anın için eylemem tebzîr
 Benim rızkımı ol rezzâk ezelde eylemiş takdir

Ânı red eylesün a'dâ eğer insandan istersem
Uyûbun yüzüne merd-i hacilin urmasın kimse
Hacâletten alıp ibret o hale girmesin kimse
Gam-ı dehri hele ben gördüm amma görmesin kimse
Serâ-yı kasr-ı dünyada gözüm yok vermesin kimse
Azîzâ cah-ı Mısr'ı Yusuf-ı Ken'ân'dan isterse
Bulunmaz gerçi nâ-layık amel ile reh-i takvâ
Salâh erbabına mahsus değil yâ saye-i tûba
Benim de afv edip cürmüm nasib etti ise mevlâ
Bana ırs-ı pederdir ol makam cennetü'l-me'vâ
Beni idhal-i cennet etmesin rıdvandan istersem
Kimi gelmiş, kimi geçmiş cihanda ehl-i diller çok
Kimi memnun kimi mahzûn kimisi aç, kimisi tok
Atar yayı felek bir gün eder encâm beni de ok
Aristo u Felâtû'nun kemâlâtında meylim yok
Deriğ etsin ânı İskender-i Yunan istersem
Cihanın bî-vefalığın geçen a'sardan öğrendim
Açılan goncasın soldurduğun gülizardan öğrendim
Marizlikdir dünya âhen-i dil-i bîmardan öğrendim
Tabibâ derd-i aşkın ben devâsın yardan öğrendim
Hayat-ı cavidânı vermesin Lokman'dan istersem
Meseldür söylenir meşhur eden fiilin bulur derler
Kim işlemesin ise hayrı o nam baki kalır derler
Vefasız yare aldanmaz bunu Sami bilir derler
Gönlü verse bu Şevki dilbere geri alır derler
Belî namerd olayım ben ânı ben ândan istersem(s.208)

Bu kazada fikir fazilet ve şairiyet âtiyen izah olunacağı veçhile fazıl-ı şehir Rüşdü Efendi merhumun zuhurundan sonra hasıl olmuş ve bir asır devam etmiştir. Yukarıda tercüme-i halini ve bazı âsarını yazdığım Isparta'da medfun Büyük Şükrü Efendi dahi bu asrın yetiştirdiklerindedir.

Diğer camilerin meşhurları Mera Harmanı, Alacaklar Camileri olup diğerleri de mahallât arasında ufak, ufak ve üzerleri toprak dam birer camidir. Tarih-i bina ve inşaları malum ve mukayyed değildir.

Merkezlere mülhak kurâdan Donarşa ve Arak ve Köprü karyelerinde dahi Sultan Fatih Hazretleri'nin bir bab cami-i şerifi vardır. Ulvî Dinek karyesinde Isparta cami-i kebirî banisi olan Kutlu Bey Isparta'dakinin aynı bir

camii bina ve inşa edip karyenin arazisi menafî'ini her iki camiye vakfetmiştir. Bu halde bu cami dahi dokuzuncu asr-ı hicri evailinde yapılmış demektir.

Müfti-i Esbak Fazıl Rüşdü Efendi ve Fuzalâ-yı Saire Medreseleri

Derûn-ı kasabadaki altı adet medreseden birincisi esbak Müftü Fâzıl-ı şehir Ahmed Rüşdü Efendi merhumun hücerât-ı müteaddideyi ve bir ders-hane ve bir mescid-i şerifi havi olan medresesi olup kendisinden sonra derûnunda vefat eden oğulları ve en son teşkilatta müftü intihap ve tayin edilen küçük oğlu Hacı Ragıp Efendi ve torunları tedrisiyle meşgul olmuşlar ve olmaktadırlar.

İkincisi kırk kadar hücreyi ve tuğladan mamul bir minareli ânifü'z-zıkr camii-i şerifi muhtevî fazıl-ı kâm-bîn Hacı Emin Efendi Medresesi ve Üçüncüsü Müfti-i Sabık Hacı Mehmed Takıyyüddin ve Dördüncüsü İsmail ve beşincisi Alacaklarlı Hacı Osman ve altıncısı Erzâde harman yeri civarında Hartutçuzâde İbrahim Efendi'ler medreseleridir. Merkeze merbut kurânın bazılarında üçer beşer hücreli birer medrese daha var ise de devamlı müderrisleri ve talebesi olmadığından ve son zamanlarda mevcûdiyetleri kalmadığından onların tahkik ve tahririnden sarf-ı nazar olunmuştur.

Bu kaza kısm-ı evvelinde beyan olunduğu üzere Konya Kıt'asına Selçukluların vürudundan evvel Seyyid Battal Gazi'nin fethini takip eden ikinci asr-ı hicri evahirinde Hıristiyanlar çekilip de hâk ile yeksân bir halde kaldığı zamanda esasen aşiret halkından ve köylülerden iskân suretiyle teşekkül etmiş bir karyeden ibaret iken (s.209) sonra nahiye olmuş ve daha sonra da terakkiyât-ı medeniye-i ahireden istifade ve nüfusları tezayüd ede ede kaza şekline girmiş olduğu hengâmda ilim ve marifet tahsili fikri dahi husule gelecek on ikinci asr-ı hicri evahirinde Dersaadet'çe ikmal-i tahsil ve ahz-ı icazet eden Ahmed Rüşdü Efendi merhumun Sultan Selim-i Salis Hazretleri devr-i saltanatlarında küşade edilen ders imtihanına dehalet arzusunda bulunması ve imtihana gireceklerin imtihanlarına memur heyet-i mümeyyize meyânında birisinin vukûf-ı ilmiece kendisinden kat kat dûn derecede bulunanlardan olması hasebiyle mumaileyh Rüşdü Efendi biraz tefevvühât-ı bâlâ-pervâzânede bulunarak bazı hussâd ve münâfikîn bunu heyet-i mümtehineye işittirdiklerinden imtihana girdiğinde "Radıyallahü tealâ annâ ve anküm" der demez aleyhinde söz söylediği o bir zat "Razı"nın fiil-i tam veya nakıs olduğunu sorunca efendi-i mumaileyh kendisine bu veçhile sarftan bir sual irad edilmesini tahkir addederek hiddetine mağlup olmuş ve adeta kendisini

ve cemiyet hatırını kaybetmiş olmasıyla her ne kadar resmen fil nakıstır demiş ise de sail-i mumaileyh ; “nâkıs-ı vâvî mi” yoksa “yaî mi” deyince daha ziyade hiddetlenip yâ sehven veya ta’rızan “ya’î” cevabını vermesi üzerine imtihandan döndürülmesi derece-i nihayede me’yusiyeti intâc eylediğine binâen hemen Dersaadet’i terk ile memleketi olan Karaağaç’a gelmiş ve birinci defa medrese-i mezkûre tesis eylemiş ve bir taraftan zahir ve bâtna neşr-i ulûm ve füyûza bir taraftan te’lifata koyulmuş ve ilk önce sarftan *Esas-ı Binâ* nam eser-i marufunu 1222 (1808) sene-i hicrisinde telif ve neşr etmiş ve müteakiben mantıktan “İsagoci”ye şerh olarak *Tuhfetü’r-Rüşdî* nam eserini ve daha sonra tasavvuftan İsmet Neccarî’nin *Kaside-i Ma’lûme*’sinişerh yolunda Türkçe *Hall-i Rumuz* Kitabını tahrir ile bunları tab’ ettirmiştir.

Esnâ-yı sitedrîste beyne’t-tullâb ve beyne’l-ulemâ-i medar-i istifade ve müzakere ittihaz olunan tasdikât-ı haşiyesiyle *Celâl* haşiyesini dahi telif edip bir de o zamanlarda arada sırada Anadolu içerilerine kadar sirayet ve intişar (s.210) eden veba hastalığına karşı Karantina vaz’ını vacib addedenlere itikaden “sirayet yoktur” diye muhalefet eyleyenleri ikaz ve ilzam için karantinanın adeta vacib mertebesinde olduğunu nice delâil-i şer’iye ve hükmiye ve akliye ile ispat eder yolda münderecât-ı mufassalayı havi *Karantina Risalesi* namında bir risale daha yazıp cedd-i emced-i Hazret-i padişahi Gazi Sultan Mahmud-ı Sâni Hazretlerine arz ve takdim ile mazhar-ı iltifat-ı şehriyari olduktan sonra 1250 (1835) senesinde vefat eylemiş olduğundan Şeyh Menteş kabristanında şeyh-i müşarünileyhini kabri yanına defn olunmuştur. Beyne’l-cühelâ merhum müşarünileyhi *Karantina Risalesi*’ni yazdı da sirayet-i vebadan herkesi muhafaza ve halâs etmek isterken kendisini kurtarmaya muvaffak olamadı. Elleri sirke içinde terk-i hayat etti diyenler olmuş ise de müşarünileyhin müddet-i hayatında pek uzak mahallerden halka-i tedrisine nice müntehî tullâb ve mezun efendiler gelmiş ve nefis-i Karaağaç’ta birkaç fazıl yetişmiş olmasıyla işte Karaağaç kasabası merhum-ı müşarünileyhin kudüm-i tarihinden itibaren envâr-ı ulûm ve fûnûnla münevver olmaya başlamış ve elyevm dârü’t-tahsil-i ilim ve irfan dinmeye şayan bir mecmu’ ulemâ ve tullâb haline girmiştir.

Cennetmekân Sultan Aziz Han Hazretlerinin hal’ini müteakip Midhat Paşa konağında Çerkes Hasan tarafından şehit edildiği Süleymaniye Camii haziresindeki mezarı taşında yazılı Serasker-i meşhur Hüseyin Avni Paşa’nın hocası İstanbul’ca Mu’tezile demekle maruf vâkıf-ı fûnûn-ı hikmet Karaağacı Halil Efendi müşarünileyh Rüşdi Efendi Hazretlerinin mümtaz şakirtlerinden biridir. Merhum-ı müşarünileyhten sonra en mümtaz telâmizinden Sü-

leyman ve Hoca İsmail Efendiler Karaağaç'ta üstatları makamına kaim olmuşlar ve bunlardan sonra da müşarünileyhin vefatını müteakip tekmil-i tahsil ve nesh ve ahz-ı icazet için Dersaadet'e gidip İmamzâde'den teezzün eden müfti-i sabık Hacı Mehmed Takıyyüddin Efendi dahi neşr-i ulûma himmet eylemişlerse de mumaileyhimâ Süleyman ve İsmail Efendiler, biri biri ardınca memleketinde ve takıyyüddin Efendi dahi mumaileyhimadan sonra 1290 (1874) senesinde canib-i Hicaz'da vefat etmeleriyle makamlarında (s.211) kaza-i mezkûr ve havalisince ve hatta Konya'ca üstâd-ı küll, şeref ve meziyetini ihraz eden Hoca Hacı Emin Efendi ile damadı Beşkonaklı Hacı Osman, Hortutçuzâde İbrahim ve müfti-i sabık Hacı Said ve Alacaklarlı diğer Hacı Osman Efendi'lerin halka-i tedrislerinde her taraftan gelen yüzlerce talebe-i ulûm, istidatları nispetinde feyizyâb olmuşlardır. Müftü Hacı Ragıp Efendi'nin vefatından sonra Hacı Emin Efendi'nin ve badehu yerine müftü intihab ve tayin edilen Hacı Mehmed Takıyyüddin Efendi mahdumu Hacı Said Efendi'nin dahi vefatlarıyla el-haletu hâzihî Hacı Emin Efendi merhumun büyük oğlu müfti-i hazır Hacı Ahmed Efendi ve biraderleri ve enişterleri Hacı Osman Efendi ve sair nev-resîdegân neşr-i fuyûz ve irfan etmektedirler. Konya müfti-i sabıkı Gürânîzâde Hacı Kadri Efendi merhum da Hacı Emin Efendi tilmiz ve mezunlarından. Mumaileyhin ulûm-ı farisiyeye de vukuf ve mümâresesi olsaydı daha ziyade intişar-ı füyûzata muvaffakiyeti tabii idi. Çünkü kendileri siyasi ve iktisadi ilm-i arabîde vuku-ı kâmil ashabından idiler.

İsmail Efendi merhumun edebiyattan bir takım eş'arı olup matbu divanı yoksa da Mehmed Takıyyüddin Efendi'nin usulden *Tevfikul-Akval* nam eseriyle *Müennes Semâi* namındaki telif matbuu beyne't-tullâb mazhar-ı rağbet ve bais-i istifade olmaktadır. İsmail Efendi'nin âsar-ı karîha ve edebiyelerinden birkaç numune aradığım halde bulunamamış ve nerede olduğu ve kimler yedlerinde kaldığı bilinmemiştir.

Mekteb-i Rüşdi ve Mekâtib-i Cedide-i Saire Hakkında Malumat

Kazadaki bir bab kütüphane müşar ve mumaileyhimin âsar-ı himmet ve teşvikleriyle vücuda gelip elyevm oldukça zengin ve kütüb-i mütenevvia-i nefiseyi havi olarak erbab-ı mütalaa için temin-i istifade eylemektedir. Bir bab mekteb-i rüşdi 1292 (1876) senesinde mutasarrıf-ı liva bulunan Eyüplü Ali Rıza Efendi tarafından berâ-yı devir ve teftiş kaza-i mezkûra geldiğinde iane-i umumiye-i mahalliye ile yapıлып yirmi altı mekteb-i iptidaiyeden ikisi rüşdiye inşa ve küşadını müteakip rüştiyeye şakird yetiştirmek üzere usul-i

cedide haline getirilmiş ve diğerleri gerek merkezde ve gerek kurrâda sene be-sene hal müsait oldukça ve ihtiyaç göründükçe kimi usul-i cedide haline ifrağ olunmak ve kimi inas ve ana mektebi ittihaz kılınmak suretinde ıslah edilmiş (s.212) ve iki usul-i cedide mektebine yetmiş beş ve yirmi dört usul-i atika ve ana mektebine altı yüz altmış zükûr ve üç yüz altmış yedi inas talebe ve talebât devam eylemekte bulunmuştur. Mekteb-i rüşdînin müddet-i medide muallim-i sânilîğinde bulunan mümtazü'l-akrân Hoca Necib Efendi merhum sulehâdan ve niyyât-ı halisa ve hüsn-i hat erbabından olmasıyla kazanın sülûs ve nesih hattında maharet hasıl edenleri mumaileyhin ve kitabet-i resmiye yazısı olan hatt-ı rıkayı güzel yazanları mârû'l-isim İrfan Efendi'nin eser-i himmetleridir. Mekteb-i rüşdî derslerinde müddet-i medide ulûm-ı riyaziye yok hükmünde iken ibtidâ Yalvaç Kazası rüşdiyesinde fûnûn-ı arabiye ve farisiye ve riyaziyede muvaffakiyeti görülüp merkez-i liva rüşdiye muallim-i evvelliğine nakil edilerek on beş seneden ziyade Isparta'da da pek çok şakird yetiştiren Karaağaçlı Binbaşızâde Hacı Raşid Efendi en son memleketi muallim-i evvelliğini ihtiyar ve tenzil-i sınıfı kabul ederek buraya nakil edilmesiyle vefatına kadar riyaziyât dahi mumaileyhin sa'y ve himmetiyle husul-pezîr olmuştur. (Rahmetullahi aleyhim)

Kaza-i mezkûra mülhak Afşar Nahiyesi'nde dahi 13 cami ve mescid ve bir tekke ve dokuz mektep ve otuz yedi dükkân ve mağazayı havi küçük bir çarşı ve bir han ve on dört değirmen vardır. Diğerleri misillü Sultan Alaaddin-i Selçukî namına nefis-i Afşar'da minareli ve Kötürnek karyesinde minaresiz birer ve Yaka karyesinde Balı Bey namına baraka üç büyük cami olup diğerleri ve mesacid mahallât ve kurrâdadır.

Mekteplerin biri usul-i cedide halinde ve diğerleri ana mektebi şeklinde bulunup bunlara iki yüz seksen zükûr ve yüz yetmiş dokuz inas talebe ve talebât devam etmektedir. Bunların kısm-ı küllisi yüzer-ikişer yüz sene evvel yapılmış sibyan mektepleri olduğu halde birkaçı 1290 (1874) senesinden sonra usul-i cedideye göre tamir ve müceddeden tahvil ve inşa edilmiştir. (s.213)

Eğirdir Kazası, Cevâmi-i Sairesinden Hızır Bey Camii ve Hızır Bey'in Hükümdarlığı Hakkındaki Tafsilat

Eğirdir Kazası

Eğirdir kazası kasabasıyla merkeze mülhak kurâsında ve Pavlu ve Barla nahiyelerinde minareli minaresiz, kebir ve sağır, otuz iki cami ve on yedi mescid ve üç kilise ve dokuzu İslam ve ikisi Rumlara mahsus on bir mekteb-i sıbyan ve bir mekteb-i rüşdî ve dört medrese ve iki yüz on sekiz cilt kütüb-i mutebereyi havi bir kütüphane ve merkez-i kaza kasabasında otuz yedi çeşme ve üç hamam ve üç han ve kurâda on dokuz değirmen ve beş ekmekçi fırını ve çoğu demirci dükkânı olmak üzere iki yüz otuz yedi dükkân ve mağaza ve beş kahvehaneyi muhtevi merkez-i kaza çarşısı vardır. Bu çarşının Cami-i Kebir cihetine gelen kenarında bir iki asır evvel bir de muvakkıthane yapılmıştır. Cevâmi-i şerife-i mezkûreden kargir bir minareli Cami-i Kebir denilen Hızır Bey Cami-i Şerifi bu havalideki cevâmiin cümlesinden vasi' ve ciderân-ı erbaası kargir ve üstü toprak dam olan en evvel Hamidoğlu Hızır Bey tarafından bina ve inşa olunmuş ve derûnu içten içe tûlen altmış beş ve arzan elli beş zirâ' olup terbîan üç bin beş yüz zirâ', mimari vüs'atinde üç bini mütecaviz cemaati istiaba kifayet edecek derecededir.

Hengâm-ı şitada nüzül eden berfin terâkim edenlerini kenarlara götürüp aşağı atmaya imkan tasavvur edilemediğinden kar atmak için damın ortası açık yapılmış ve caminin içinde de kar kuyusu bırakılmış ve kible ciheti göle münthehi olduğu gibi şimal ciheti kapısının karşısındaki kargir Dündar Bey Medresesi'nin kapısı cami kapısına nazır ve şimal ciheti dahi keza-lik göle vasıl ve münthehi bulunduğu cihetle bu iki kapının arası on altı metre arzında caddedir. Bu caddeden şarka doğru kargir bir kapıdan girilerek ilerisi kale kapısına varıncaya kadar on iki metre arzında iki taraflı mevcut hanelerin ve kalenin yolu olmak üzere tarik-i âm ve bir nevi dış kale içi gibidir. Kargir minare caminin şark cephesi duvarına ve şimalen karşısındaki medrese binasına bitişik olan gayet metin ve sahîn¹ bir duvarın mezkûr kapı üstüne gelen kısmında olup manzara-i haricisi güya bir meydandan (s.214) minarenin altındaki tünel medhaline girilir gibi görünür.

İki tarafta görülen cami-i şerif ve medrese kapılarının cesametli ve minarenin dehşetli manzarasına karşı mezkûr kapı gayet küçük ve dar bir medhal zannolunursa da en yüksek develer ve atlar üzerlerinde yük ve adam olduğu halde serbestçe geçerler. Hatta sade dilân ahali beyinde cami-i şerif

1 İçi boş ve kalın.

ve minarenin bani ve mimarı ashab-ı kerametten imiş de bunların bakı kalan âsar-ı kerameti olarak her kim kapıdan besmele-i şerife ile banilerin ruhuna Fatıha okuyarak girecek olursa medhalin açıklığı yüksekliğinin iktizasına kadar ve daha ziyade yükseldiğini söylemiş, hala tevatüren söylenilir. Bu itikatta bulunanlar eksik değildir.

Bu cami-i şerifin zaman-ı binası hakkında beyne'n-nâs cari ve mütedâvil olan rivayet ve hikâyete göre ümerâ-yı Selçûkiyeden Hamidoğlu Hızır Bey'in biraderi Dünder Bey kaid-i mesned-i imaret ve hükümet iken bina ve inşasına teşebbüs eylediği kargir ve fevkani bir medrese-i aliyeye mukabil müşarünileyh Hızır Bey de cami-i şerif-i mezkûru bina ve inşaya başlayarak itmamına muvaffak olmuş ve o zamanlarda kurâda Cuma namazı ikamesine izin-i sultani; "Cami olmadığından merkez-i hükümete mülhak kurânın kesreti sebebiyle Cuma namazına her taraftan ahali gelerek merkez sekenesinin kesretine iltihaken bittabi vefret ve izdiham husule geldiği cihetle derûn-ı cami ve hatta dış tarafları her hafta hınca hınç dolup edâ-i salât Cuma ve r'udeyn olunur ve badehu emir bir kürsüye çıkararak halkın bir haftalık, bir senelik beyan edemediği haceti olup olmadığını sorar ve köylülerin ahvalinden heyet-i ihtiyariye ve ser-âmedânı marifetiyle malumat talep eder ve bir haftaya kadar ve köylerde yapacakları işlere dair evâmîr ve talimatı tebliğ eyler imiş.

Bu hal ile 1230 (1815) tarihine kadar cami-i şerif heyet-i asliyesiyle muhafaza olunup mevcut ve mamur kalmış idiyse de sene-i merkumede kasaba ahalisinin eylül evâsıtında umumen bağlara göçtükleri ve kasaba hâli kaldığı zamanda leylen zuhur eden bir harik-i hâilden kale içiyle İnek Denizi denilen mahal-i mürtefi'deki hanelerden maada bütün kasabanın haneleri ve emâkin-i sairesi kâmilen muhterik olduğu sırada cami-i şerif-i mezkûr dahi yanmış olması üzerine birkaç sene camisiz kalıp Eğirdir ahalisinin umumu denilebilecek derecede harikzede olmalarından nâşi cami-i mezkûru tekrar inşa (s.215) edemeyecekleri ve varidât-ı vakfiyesi vakit vakit bir takım müte'ekkilîn ve mütegallibîn ayâdı mülkiyetine geçerek vakfı canibinden de yapılamayacağı anlaşılmasıyla ashab-ı hayrat ve hasenâttan Burdurlu bir zat gelip eski beden duvarlarına ibtinâen heyet-i asliyesiyle inşasını der-uhde ve iltizam ettiği ve bazı malzemesini ihzar eylediği halde serveti kifayet edemeyeceğini teyakkun ettiğinden ol zamanda Eğirdir muhassıl ve muhafızı bulunan Derebeyi Yılanlızâde Şeyh Ali Ağa'ya ve o da muavenet-i umumiyeye bil-mürâcaa, Ağa-yı mumaileyhin gayret ve ahalinin malen ve bedenen muavenet ve hizmetiyle Yazla nam mesirede medfun e'izze-i kirâmdan Baba Sultan Zaviyesi'ne merbut korudan katran ağaçlarını kat' ve nakil ile camiye inşa etmeğe mezuniyet-i şer'iyeye aldıktan sonra eşcar-ı mezkûreyi keserek göl

üzerinden sevk ve isale edip heyet-i asliyesine muvafık surette yaptırmış oldukları nakil ve beyan edilmektedir. Çünkü o zamanlarda merâkid-i mübareke ve tekkeyâya merbut orman ve korulardan eşcar kat'ı kadimen meş'ûm add ve itikat olunmuş ve cami ve tekke ve köprü gibi menâfi-i umumiyeyi tazammun eden hayrât ve hasenâtın başka ebniye-i zatiyeye sarfı memnû' ve hayrât ve hasenâta sarf edilecek kısmı da mezuniyet-i şer'iyeye muhtaç ve mütevakkıf bulunmuş olmasından dolayı bilâ-ruhsat-ı şer'iyeye bir derebeyi bile mezkûr korudan eşcar kat' edemiyormuş ki hâlâ bazı kurâ ve kasabada bu itikat baki olup bu misillü korulardan eşcar kat'ıyla kereste ve hatap yapmak ve alıp satmak ve ihtiyâcat-ı zatiye için sarf ve ihrak eylemek diyaneten ve itikaden yine meş'ûm ve memnû' addolunur. Her kim keserse ailece behemehal malen, bedenen bela ve musibete tutulur derler. Bazı yakın yerlerde eylevm görülen küçük ormanlıklar bu sayede beka bulmuş ve buluyordur.

Cami-i şerif-i mezkûrun 1235 (1820) senesinde vuku bulan ikinci inşaatından sonra şimdiki şekli-i mevcudu üzere üçüncü tamirâtı dahi 1301 senesinde Burhanzâde Hacı Murad Ağa'nın delalet ve sair eşraf ve diyânetkârânın himmet ve ianetiyle yalnız üzeri çatı ve kiremitli olarak yapılmış ve el-haletü hâzihi mevcut ve mamur ve derûnunda edâ-yı salât olunduğu meşhud bulunmuştur. İlk bina ve inşasına dair ne eski beden duvarlarında ve ne de cephedeki kapı üstünde ve sair cihetlerinde ve kuyûdat-ı atıkada bir gûne kayıt ve işaret görülememiştir. Ancak kısm-ı evvelde Hamidoğulları bahsinde mufassalan (s.216) muharrer bulunduğu veçhile Dersaadet Tarih-i Osmanî Encümeni'nce Hızır Bey, DüNDAR Bey'in kardeşi değil oğlu olmak üzere kaydolunup zaman-ı emareti dahi pederinin takriben 724 (1324) tarihinde Timurtaş tarafından katledilmesinden dolayı 728 (1328) tarihinde olduğu gösterilerek caminin karşısında pederi DüNDAR Bey namına nispet edilmiş âli medresesinin dış kapısı kenarı kitabesinde ise "Gıyaseddin ebu'l-feth Keyhüsrev bin Keykubat bin Kılınçarslan bin Mesud" zamanında 635 (1238) sene-i hicrisinde yapıldığı yazılmakta olmasına nazaran müşârunileyh Hızır Bey'in gerek cami-i şerifi bina ve inşa etmesi ve gerek pederi imaret ve hükümeti tahtuna getirilmesi her halde medresenin tarih-i binası olan 635 (1238) senesinden çok sonra olduğuna delalet-i kaviyye hasıl ettirmekle beraber bu sülalede ikinci bir Hızır Bey daha görülüyor ve bilinmiyor ki onun zamanında yapılmıştır, denilebilirsin.

Binaenaleyh DüNDAR Bey¹ Hamid Bey'in oğlu olduğu beyanına ve Hızır Bey dahi DüNDAR Bey'in oğlu olduğuna ve sancağın Hamid Bey na-

1 Murad Bey'in *Ebu'l-Faruk Tarihi*'nde cedd-i âli-i Osmaniyân Ertuğrul Bey'in büyük biraderi olmak üzere 628 (1231) tarihi sıralarında bir DüNDAR Bey olduğu görülüyor. İhtimal ki medrese o DüNDAR Bey'e nispet olunmak da varid-i hâtrıdır.

mına nispeti, yani bu ülkeye Hamidili denilmesini buraların 601(1205) tarihinde Üçüncü İzzeddin Kılıçarslan tarafından ilk teshirinden sonra kendisinin taht-ı emarete getirildiği zamanlarda vuku bularak 699 (1300) tarihinde Hükümet-i Selçukiye'nin inkıraz bulması üzerine her taraf emirlerinin kesb-i istiklal etmelerine tatbikan Hamid Bey'in de ilan-ı istiklal ettiği tarihen müsbet ve 702 (1303) tarihli Koyun Gözü Baba Zaviyesi vakfiyesinde de o zaman Hamid Bey, "Sultanü'l-Berreyn ve'l-Bahreyn Hamid Bey" ibaresi yazıldığı meşhud olduğuna ve Selatîn-i Selçukiye'nin on birincisi olan İkinci Gıyaseddin Keyhüsrev bin Keykubad'ın saltanatı 634 (1237)'den 644 (1247) senesine kadar olduğuna binaen bu medrese de 621 senesinde Ağros'ta yapılan Gazi Atabey Medresesi'nin 669 (1271) tarihinde bani-i sâninamıyla kırk sekiz sene (s.217) sonra Gazi-yi müşarünileyhe nispet edilmesi kabilinden Dündar Bey'e sonradan nispet edilmiş ve cami-i şerif-i mezkûrun dahi oğlu Hızır Bey'in zaman-ı emaret ve hükümetinde 728 (1328) tarihinden sonra yapılmış olduğu tezahür eyliyor.

Tarih-i Osmani Encümeni'nin beyanına göre müşarünileyh Hızır Bey'in pederi Dündar Bey, Timurtaş'ın tazyiki üzerine Antalya'ya firar edip orada düçar-ı katl olmasından dolayı bittabii Eğirdir'de bir gûna medfeni ve türbesi olamadığı gibi Hızır Bey'in de nerede ve hangi tarihte vefat ettiği malum olmadığından Eğirdir'de ve Isparta'da medfeni, türbesi yoktur. Fakat kendisinin memleketçe mamuriyet ve ahalinin refah ve saadetine gayret eden zevat-ı fazıla ve vâkıfeden olduğunu mezkur Tarih Encümeni yazıyor.

Eğirdir kütüphanesinde Derebeyi ve Müsellem Yılanlıoğlu Şeyh Ali Ağa'nın 1225 (1811) tarihinde hattat-ı şehir Ispartalı Yunuszâde Hacı Halil Efendi'ye¹ yazdırdığı yazılarda medfun e'izze-i kirâm hazeratı menakıbında 765 (1364) senesi müşarünileyh Hızır Bey Hicaz'a gittiğinde Şeyhülislâm el-Berdâî Hazretlerine tesadüf ederek görüştükleri ve Şeyhülislâm-ı müşarünileyhin Türkistan'da vaki Semerkant ülkesindeki Berda' vilayetinden, sahib-i keramet ve füyuz-ı nüfusu zekiyye erbabından bulduklarını anladıkları cihetle kendilerini Eğirdir'e davet ve celp eylediği yazılıyor.

Şu halde müşarünileyhin zaman-ı emaret ve hükümeti 728 (1328)'den 765 (1364) senesi sonralarına kadar kırk seneden ziyade devam ve temadi ettiği anlaşılıyorsa da bu doğru değildir. Eğerçi vefatı Eğirdir'de olmuş olsaydı

1 Bu Hacı Halil Efendi, dedemin validemin dayısıdır. Isparta'ca zamanının Reisü'l-Hattatını anılır. Firdves Paşa Cami-i Şerifi'nin kubbesi kilit taşı mevkiindeki Ayete'l-kürsi yazısı elyevm mevcuttur.

Şeyh-i müşarünileyh ve ensâlinin elyevm medfun buldukları türbeler meyânında mir-i müşarünileyhin de türbesi bulunmak tabii idi.

Her ne veçhile olursa olsun Eğirdir ve Isparta'ca medfeni ve tercüme-i hali malum olmayan mir-i müşarünileyh veya halefleri dindar salâbetşîâr¹ birer hükümdar-ı zî-iktidar ve hayırkâr imişler. Siyasyât-ı zamaniye ve ihtiyacât-ı müstakbele ve atıyeye de vâkıf bulunuyormuşlar ki biz Türklerin şimdi takip ettiğimiz Türkistan münasebâtının esbab-ı husulünden olabilecek teşebbüsâtı beş-altı asır evvel nazar-ı dikkate almışlar ve mukaddemâtını husule getirmişler imiş.(Rahmetullahi aleyh rahmeten vasiaten) (s.218)

Ağa Mahallesi'nde bulunan taştan minareli Ağa Cami-i Şerifi 815 (1413) tarihinde üzeri toprak dam olarak yapılmış Hacı Safer Ağa Mescidi iken ahali-i mahallenin ihtiyarları Cami-i Kebir'e gidemediklerinden ashab-ı hayrattan Hasan Ağa bin Mehmed marifetiyle 1124 (1713) tarihinde yeniden minber vaz' ve cami ittihaz olunup 1191 (1778) tarihinde de İmamzâde Hacı Osman Ağa tarafından minaresi yaptırılmış ve birkaç sene evvel mahallece dam değiştirilerek çatı üzerinde kiremitliye tahvil edilmiş ve elyevm mevcud ve mamur bulunmuştur.

Şeyhülislâm el-Berdâî Zaviyesi'ne Muttasıl Yazla ve Ağa ve Kaleiçi Camileri Vakfiyeleri

Yazla mahallesi denilen mesirede medfun e'izze-i kirâmdan marü'z-zikr Şeyhülislâm el-Berdâî Hazretleri'nin ve evlat ve ahfadının merâkad ve zevâyâsına muttasıl taştan yapılmış bir minareli ve üzeri toprak puşide dam cami-i şerifin 1221 (1807) tarihi sıralarında muhassıl ve Derebeyi-i mumaileyh Şeyh Ali Ağa namına eski bir mescid yerine bina ve inşa olduğu ve derûnuna bir de kitap dolabı vaz'ıyla yüzü müteceviz kütüb-i mutasavıvıfa konulduğu ve e'izze-i müşarünileyhim dergah ve tariklerine müntesip nice fuhulîn ve dervişân uzak uzak mahallerden gelerek tariklerince kat'-ı meratibe devam eyledikleri zamanda mamur ve evkat-ı hamsede küşade bulunarak derûnunda eda-yı salat ve ifâ-yı ibadât olunmakta ve mahalle-i mezkure sekenesinin dahi Cuma ve iydeyhinde bu cami'e gelip dolaba mevzu' kitaplar müdavimîn taraflarından daima mütala'a kılınmakta bulunduğu halde on üçüncü asır-ı hicrinin sonlarında dergahın post-nişnliği nâ-ehl eline geçmek yüzünden ehemmiyeti ve dervişânı kalmayıp mahalle sekenesinin de azalmış olmasından şimdiki halde cami harap ve kitaplar gayri mevcud ve cemaati nâ-yâbdır.

¹ Sağlam, manevi kuvveti yerindolan.

Ağa-yı mumaileyh zaman-ı hükümetinde kale içinde de Kale Mahallesi Camii esasen bir küçük mescid iken tamiren ve tevsî'an cami şekline konulduğu ve adına Kale Camii denildiği gibi Kubbeli Mahallesi'nde kain Kubbeli Mescid, kasabanın teşkili zamanında kargir kubbeli yapıldığına en eski mesâcidden olmak hasebiyle mahallenin bu mescide nispetle tesmiye edildiği ve mürur-ı zamanla haraplaşarak ahiren ahşap bir ilavenin yüz sene evvel vücuda getirildiği ve bazı rivayete göre ilk fetihde bu mescid bir küçük kilise imiş. (s.219)

Nis Adası'ndaki Kiliseden Mütehavvil Cami Hakkında Malumat ve Mescid Tafsilatı

Hıristiyanların Nis Adası'na çekildiklerinde cemaatsiz kaldığından mescide tahvil kılınmış olduğu bazı kimseler tarafından söylenmektedir. Fakat şekli-i bina esasen behemehâl mescid olmak üzere yapıldığını göstermektedir. Asla kiliseye benzer yeri yoktur. Kasaba mahallâtından Nis Adası'nda dahi üzeri toprak puşide dam olarak taştan yapılmış bir minareli küçük bir cami olup kiliseden mütehavvildir. Mezkur cami Timurlenk'in Eğirdir kalesini almak arzusuyla Akşehir'den bu havaliye teveccüh ve hareket ve o zamanlarda sırf Hıristiyan'dan ibaret adaya sallar yaparak kenardan geçip hücum ve tahribe mübaderet ettiği esnada adanın ahalisini kâmilan kaçırmış ve âsar binasını mahv ve perişan etmiş olmasından dolayı Timurîlerin ateş zulüm ve itisafî müntafî olduktan sonra adanın bir kısmına ahali-i Müslime yerleşerek badehu dağılan ve kaçabilen Hıristiyanlar birer-ikişer mesken-i kadimleri harabesine geldiklerinde yerleşen İslam komşularını bırakmak istemediklerinden bazı âşarı mevcut harap kiliselerinden kendilerine lüzumu kalmayan Kız Kilisesi nam mabedi cami ittihaz etmek ve rıza ve muvafakatinde bulunmalarıyla bu surete hükümetin müsaade etmemesi üzerine kendi kendilerine mezkur kiliseyi mescid yapmışlar ve cuma ve ıydeyn namazları için kayıklar vasıtasıyla Eğirdir'e gelip gitmeye mecbur olmuşlar ve hatta şimdilerde ada ahalisine mahsus pazar kayıkları gibi cuma kayığı peyda etmişler ise de iki asırda cemaat-i müslimenin tekessür etmesinden ve ihtiyar olanların cuma ve bayram namazlarına gelememesinden naşi o zamanlarda buraların umur-ı şer'iyye ve diniyesine taraf-ı devlet-i aliyyeden nezaret ve teftişe memur Ağros Medresesi müderrisi Şeyh Mehmed ile Naib-i kazaya bi'l-müracaa mumaileyhima taraflarından südde-i saâdete arz-ı keyfiyet olunduğunda tebaa-i gayrimüslime rencide olmamak üzere ahali-i müslimenin kendi masraflarıyla mezkur kilisenin müşrif-i harap mahalleri tamir olunup cami-i şerif ittihaz kılınmağla 1027 (1618) senesi Cemâziyelâhıranın ahirinde Sultan Osman Han-ı Sâni Hazretleri canibinden müsaade ve فرمان ita buyrulmuş ve işte bu müsaade-i seniyye ile mezkur cami tahvilen

ve tamiren ahali-i Müslime tarafından o tarihte inşa ve küşad kılınmış imiş. Bu müsaade-i seniyyeyi mütezammın olan ferman-ı âlî cami-i şerif-i mezkur minberinin garp cihetine aynen yapıştırılmış (s.220) ve elyevm mevcut ve meşhud bulunmuş olmasıyla aynen berveç-i âti derc olunur.

Suret-i Ferman-ı Âlî

“Kudvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm, umdetü'l-fazl ve'l-keîâm Mevlânâ Eğirdir Kadı- sı zâde fazlhubû, tevki'-i ref'-i hümayunum vâsıl oluncak malum ola ki sen ve Ağ- ros Medresesi'nin müderrisi olan Mevlânâ Şeyh Mehmed zâde fazlhubû südde-i saadeti- me mektuplar gönderip Eğirdir kasabası ceziresinde on sekiz bab kiliseden Kız Kilise- si demekle maruf Kilise cami olmak münasip olmağla kendi mahalleriyle harabe müş- rif olan yerlerin tamir edip cami-i şerif olmasın rica ettiklerin bildirip izn-i hümayun ricasını arz eylediniz. Ecelden izn-i hümayunum arzânî kalmıştır. Buyurdum ki gö- resin, zîkr olunan Kilise ise müsta'mel olmayıp harap ve mu'attal ise kendi mallarıyla tamir ettirip ikame-i salat-ı cuma ve rydeyn ettiresin. Şöyle bilesin. Alâmet-i şerifeme itimad kılasın. Tabrîran fî evahir-i Cemâzîyelâbir min şubûr sene seb'a ve ısrîn ve elf mina'l-hicreti'n-Nebevîyye aleyhi efdalü't-tabiyye”

İstitrâd

1295 (1878) senesinde İngiltere Devlet-i fahîmesinin Sivas konsolosu General Wilson maiyyeti erkânından tercüman Mister Smith ile beraber bu havaliyi seyahate geldiğinde muharrir-i fakir taraf-ı hükümetten mihimandarı bulunuyordum. Mumaileyh Isparta muteberanından Meclis-i İdare azası Gökbaşzâde Yanako Efendi'nin hanesine misafir verilip ser-amedân-ı memleket taraflarından ihtiramât-ı mihmâ'n-nüvâzâne ifâ olunmak maksadıyla misafir-i mumaileyhle görüşmeye gelenler içinde ulemâ ve meşâyihden Yavruzâde Şeyh Mehmed Emin Efendi'ye hitaben General-i mumaileyh; “Anadolu havalisi barbarlığın haylûlet ve tahribatından daire-i terakki ve medeniyete henüz girememiş olduğuna dair bazı kelimeler irad etmesine karşı beraberindeki ulema ve meşayih namına Şeyh-i mumaileyh cevap olarak; “Anadolu kıt'ası ahaliyi Avrupa devletlerinin ve bilhassa Rusya'nın vakit vakit açtıkları ve açtırdıkları muharebât-ı mütevaliyeden göz açamadıkları halde bile Saltanat-ı Seniyye-i İslâmiye ve Osmaniyenin tebaa-i Müslime (s.221) ve gayrimüslime haklarında enva-ı adalet ve müvasatı esirgemeyerek her türlü mesai ve teşebbüsât-ı mümküni nazar-ı dikkatten dür tutmadığı da malum-ı asîlaneleridir. Müslim ve gayrimüslim bu havali sekenesinin ne ka-

dar mukaddem ve yek-diğeriyle mümteziç¹ ve hüsn-i âmizişe² riayetkâr, terbiyeli ve mütehammil olduklarını siz de gezdiğiniz yerlerde göreceksiniz. Ez-cümle birkaç gündün uğrayacağınız Eğirdir kazasında Nis Adası denilen küçük bir adadaki Hristiyan ahaliyi Timurlenk beş asır evvel perend ve perişan ettiği halde ahiren gelip yine zir-cenâh atifet-i saltanat-ı seniyyeye iltica eden bakiyyeti's-süyûfu hükümet-i adile-i Osmaniye hiçbir yere nakl ve hicrete mecbur etmeksizin şeriat-i İslamiyeye tevfikân himaye eylemiş dört asırdan beri bu bir avuç Rum efrad, adalet-i İslâmiye ve hüsn-i âmiziş-i medeniye sayesinde adaya sığınmayacak kadar tekessür etmiş ve bir harik sebebiyle bir takımları Isparta'ya ve civar kaza ve nahiyeye nakil mecburiyetinde bulunarak gerek adada kalanlar ve gerek gidenler buldukları yerlerde üremekte ve ilerlemekte bulunmuşlardır.

Avrupa medeniyet-perverlerinin hasbe'l-muahede aralarında bırakılan ahali-i müslimenin ve ba-husus Rumeli'den ve Rusya ülkesinden fevc fevc memalik-i Osmaniye'ye elyevm gelmekte olan Müslim ve Musevilerin arı kesilmeksizin muhaceretine mecburiyet göstermeleri halin aksini göstermektedir.” Dediğinde General, Şeyh-i mumaiylehin müdafaasını tasdik ve teslimle başını sallayarak “Evet Cengizlerle ehl-i salıp ve engizisyon erbabı vaktiyle çok barbarlık hunharlık yaptılar. Bunlar en ziyade mani-i terakki ve saadet-i beşeriye olanlardandır. Lakin şimdi Avrupa o barbarlık devrini geçirmiş ve birkaç asırdan beri daire-i medeniyet ve insaniyeti tevsii ve umum âlem-i beşeriyet üzerinde bilfiil ta'mim ve tatbiki arzu ve iltizam etmekte bulunmuştur. İnşallah zat-ı hazret-i padişahinin niyât ve teşebbüsât-ı terakki-perverâneleri sayesinde kariben Anadolu'muzda daha ziyade âsâr-ı terakki ve muhsenat gösterir.” Cevabını vermiştir ki bu gün Tanzimat-ı Hayriye'den beri maddeten görülen şeyleri ve hakikat-i hâli nazar-ı muvazeneyle alanlar hakikaten Osmanlıların bilâ-istisna yeni bir devre-i terakkiye girmiş ve fakat şeyhin dediği mevani'-i mütevaliye ve mütetabiadan hala kurtulamamış olduğunu tasdik ve itiraf ederler. Meşrutiyet de ilan olunduğu halde elyevm Osmanlı İmparatorluğu'nun gaileden azâde bırakıldığı var mı?” **Temm'el-istitrad** (s.222)

Bazı Mesâcid ve Nis Kiliseleri Hakkında Tafsilat

Cevâmi ve mesâcid-i saire kurâ ve nevâhi-i mülhakada olup kasabadaki mescidlerden Hamam Mahallesi'ndeki yeni mescid otuz sene kadar ev-

1 Kaynaşmış, uyuşmuş, uyumlu.

2 Güzel uyum, iyi geçinme.

vel ahali-i mahalle hamiyetmendâni ianesiyle yapılmış ve Debbâğhane Mahallesi'nde ve civarında kain iki mescidle mahalât-ı saire arasında bulunan mesâcid bütün ashab-ı hayrât ve hasenattan olan müteaddit zevat ve komşular taraflarından vücuda getirilmiştir.

Derûn-ı kasabada Hristiyan ahali meskun olmadığından mevcut üç kiliseden ikisi mezkur adada olup eskiden adada mevcut 18 kiliseden birini 'Timurlenk tahribinden sonra avdet edebilir. Ba'du bu'din tamir ve tevsi etmek suretinde 1805 tarih-i miladisinde yeniden yapabilmışlerdir. İlä-yevminâ haza mevcut ve mamur bulunarak derûnunda icra-yı ayin olunuyor.

Diğer iki kiliseden biri Barla'da ve diğeri adadaki 16 eski kiliseden birisi olmasıyla bazı âsârının harikle harap ve mefkud ve yalnız bazı parçaları mevcut olmasından dolayı bir dereceye kadar kudsiyetine riayeten taht-ı muhafazada bulunduruluyorsa da derûnunda icra-yı ayin olunmuyor.

Küsur 15 kiliseden bazılarının yerleri bile belirsiz arsa haline gelmiş ve bazıları büsbütün münderis ve kaybolmuştur. Mevcud ve müsta'mel olan mamur kilise derûnunda tahminen milattan 360 sene sonra güderi üzerine yazılmış eski bir İncil kitabı olup erbab-ı ziyârattan Frenk'in birisi 1500 franka almak istediği halde cemaat-i mahalliyenin vermedikleri mervi ve halâ da kilisede mahfuzdur. Mukadimede yazılan dört medreseden ikisinin biri ümera-yı Selçukiye'den pederi Hamid Bey'in ilan-ı istiklâl ve Eğirdir'i merkez-i saltanat ittihaz ettiğinden sonra bazı kuyudât-ı tarihiyeden istitlal olduğuna göre kasabayı tevsi' ve yeniden teşkil eden hükümdar Feleküddin DüNDAR Bey'e nispetle, DüNDAR Bey Medresesi denilen kargir gayet de âli ve Cami-i Kebir karşısında vaki ve ehemmiyetli bir dairedir ki fevkanî ve tahtanî 30 hücre ve iki derslane ve bir mescidi havidir.

Bu bina kalın mermer taşlardan yapılp cümle kapısıyla her hücre ve dershaneler kapı ve pencereleri üstündeki sanayi-i mimariye ve celî hutût-ı musanna' ve nakûş-ı zarife ve saire zamanıyla mühim âsâr-ı kıymetdârdan olduğu halde sonradan hariklere ve zelzelelere, dikkatsizliklere tesadüf ederek haraplanmış ve baki kalan parçalarından esasen değerli bir daire-i tahsil olduğu anlaşılmakta bulunmuştur.

Bu medresenin ehemmiyetli cümle kapısı etrafındaki yazılardan "Gıyaseddin abu'l-feth Keyhüsrev bin Keykubad bin Kılıçarslan" zamanında 635 (1238) senesi yapıldığı anlaşılıyor. Bunun DüNDAR Bey'e (s.223) nispet olun-

ması bahsindeki ihtimâlât karşısında ki Hızır Bey Cami-i Şerifi hakkında yukarıda yazılan izahat meyanında zikr olunmuştur. Burada da tekrar ediyorum ki bu Gıyaseddin Keyhüsrev'in zaman-ı saltanatı 634 (1237)'ten 644 (1247) tarihine kadar, Dünder Bey'in Hamidoğlu sülalesinden Hamidili'nde istiklal-i hükümete mazhariyeti ise 702 (1303) tarihinden sonra ve 714 (1315) tarihine kadar ki arada 79 sene vardır.

Medrese-i mezkurenin hal-i hazırda mevcut tahtanî dershanesiyle birkaç hücreyi bir asırdan beri müftülerin daire-i fetvâ ve tedrisi olmuş ise de o vakıta idrak edenlerden ber-hayat bulunanların meşhûden vuku bulan hikâyâtına nazaran 70 sene evvel Koca Müftü denilen Rafi' Efendi esbak Maliye Nazırı Eğirdirli Nafiz Paşa'yı yetiştirenlerden ve müteallukatından bulunması hasebiyle o zamanda mevcut ulemaya faik surette vukuf-ı ilmiyi haiz ve mümtezül-emâsil bir şair-i fâzıl olduğu halde ahlak ve meşrep cihetinden biraz düşkün ve hırs-ı şehvet ve ihtişama mâil ve zebun olduğundan Paşa-yı müşarünileyhin Efka-ı Hümayun Nazırlığı hengâmında medrese-i mezkure müderrisliğini eline geçirerek tesir-i nüfuz ve istihfâf ve istirkâbından her biri bir tarafa kaçıp Eğirdir'ce bu daire-i ilim ve marifet ma'kusen bir nevi daire-i nedve ve sefahat haline girerek derûn-ı kasaba daire-i kazada diyanet ve istikamet yerine efal-i münkire ve fezâhat intişar ve tevsi' etmeye başlamış ve hatta iki oğlundan birisi meyhaneden ve diğeri, Sadullah, camiden çıkmaz olduklarından letâyif-perdâzândan bir muhibbî tarizen; "Efendim Sadullah camiden, ağabeyi Lütfullah meyhaneden çıkmıyorlar. Nasihat buyursanız da ağabeyi dahi Sadullah gibi camiye devam etse" dediğinde; "Sadullah daha çocuktur. Oda büyüüp akli yükseldikçe belki camiye girmez olur" dediği ve mübalâtsizlikte¹ bu derecelere kadar laubali fâsık-ı mücahir ve mütecasir cüretkârlardan olduğu ve meşrebine uygun olmayan bir naibi birkaç defa bab-ı meşihate şikayet ettiyse de değiştirilmediğinden encâm-kâr naibin vefat ettiğinden bahisle taraftarânına mahzar yaptıırıp bi't-takdim yerine yeni naib geldiğinde sabıkın mevt-i manevi ile vefat etmiş olduğunu serd ederek bu suretle tebdiline muvafakiyet istihsâl edebildiği dahi hala riwayet ve hikaye edilegelmektedir.

Böyle bir hal içinde avam ve esnaf takımından olanlar da müftü-i muamileyhin mazerât-ı müessiresinden havf ve ihtirazla bi'z-zarure şem'-i hayatının intifâ-pezîr olmasına vakf-ı efkar ve enzar eylemişler ve fakat bu müddet zarfında kazaca tahsil-i ulum-ve terbiye-i umumiye, muhill-i ahlâk

1 Dikkatsizlik, özensizlik.

ve inkıraz-ı hale getirmişler imiş. Çok zaman geçmeksizin reşte-i hayatını makarr-ı emn-i ecel kat' edince yerine konulacak başka ehil ve erbab bulunamamasından dolayı emr-i fetva Isparta ve civar kazalardan istiftayâ (s.224) muhtaç ve mütevakkıf kalıp medrese-i mezkure de kapanmış ise de kırk sene kadar evvel dışarılarda tahsil-i ilim edebilen bir kaçta zat sırasıyla müftü-lüğe getirilerek medrese-i mezkure eskisi gibi yine daire-i fetvâ ve dâr-ı tedris şekline konulabilmiş ve elyevm Isparta Müftüsü Tahsin Efendi merhumdan mezun müftü-i kaza Cireli Ali Efendi bu medresede ifa-yı vazife etmekte bulunmuştur.

Mumaileyh Rafi' Efendi'nin geriye bıraktığı âsâr-ı ihtîşam ve dârânın hal-i harâbisiyle ahfâdının Sadullah Efendi evladından maadasını sefalet içinde ben de gördüğümde “Zulm ile abâd olanlar, âh ile berbâd olurlar” “Halka zulüm eyleyenin akıbeti hayr olmaz” “Kendi bulmazsa da bir gün olur evladı bulur” Dedim geçtim. “Miktarına nispetle kişi hayr ve şer eyler” fehvasınca müteveffa-i mumaileyhin bazı gûne harekât-ı hayriyesi âsâr ve delâilinde matla' olduğundan Allah zülcelâl hazretleri rahmet ve mağfîret-i vasiasıyla ruhunu şâd ve zamanımız itisâfkerânına da ibret ve intibah verecek cümlemizi salah ve felah yoluna sevk ve irşâd buyursun.

Eğirdir Mütessilimi Yılanlıoğu Şeyh Ali Ağa Medrese ve Kütüphanesi

Diğeri Dergâhîâlî Kapıcıbaşlarından Yılanlıoğlu Şeyh Ali Ağa'nın Eğirdir Kazası Muhassıllığı zamanında Kale Meydanı nam mahalle Ağa-yı mumaileyh tarafından fevkanî bir dersane ve tahtanî yirmi hücre ve bir mes-cidi havi ve ahşap olarak 1217 (1802) senesinde yapılp sene-i merkume Rebiyülahirinin 27'sinde (27 Ağustos 1802) medrese-i mezkure müderrislerinin ikametlerine meşrûta olmak üzere o civarda bir bab da hane ve bir miktar bahçe yaptırmasıyla hane ve bahçeyi vakfettiğine vesair evkafına dair Dersaadet'te Hoca Paşa kurbinde kain İrad-ı Cedid Defterdarı Hacı İbrahim Efendi konağında evkaf müfettişi Başmakcızâde Mehmet Zeki Efendi tarafından bir kıt'a vakfiye tanzim olunmuş ve kaza ahalisinin beher sene Eylül evasıtında Eğirdir'e iki saat kadar mesafesi olan Pınar Pazarı nam mahal etrafındaki üzüm bağlarına göç etmeleri adet olduğundan ol hengâmda talebe-i ulûm tahsilden mahrum kalmamak için on beş hücre ve bir dersaneyi sayfi ve ahşap bir medrese daha inşa ettirmiş ve kezâlik medrese civarında Hacı Meriz bağına muttasıl bir bab hane ve bir kıta' bağını yine müderrise tahsis ve başkaca yevmî altı akça vazife dahi tayin eylemiş olduktan son-

ra 1223 (1808) senesinde kasabadaki mezkur Kale Meydanı Medresesi'nin ustasına bir de kargir kütüphane inşa ve derûnuna fûnûn-ı şettâyâ müteallik yazma ve basma müellifâtta 218 (s.225) cilt kütüb-i muteber vaz' ve ihda etmesiyle vakfiyeyi tevsi' ve tecdid etmek lazım gelip hemen Dersaadet'e azimetle 1226 (1811) senesi Şaban-ı Şerifinin dokuzunda Şehzâde Cami-i şerifine civar Kalenderhane mahallesinde kain Hocazâde Mehmed Tahir Efendi hanesinde yine Başmakçızâde mumaileyh Mehmed Zeki Efendi canibinden diğeri bir vakfiye daha tanzim ve tahsim ettirmiş ve bu vakfiye mucibince Ağa-yı mumaileyh derûn-ı kaza ve kurrâda daha birçok evkaf-ı saire vücuda getirmekle beraber asıl maskat-ı re'si olan Yılanlı karyesine de bir bab cami-i şerif ve bir de medrese yaptırmış olduğu halde vefatından sonra salifü'l-isim Müftü Rafi' Efendi'nin zaman-ı hayat ve irtihalinde zuhura gelen inkıraz-ı ulema sebebiyle mütehayyirân-ı memleket Çal kazasından Hacı Ahmed Efendi namında âlim ve fâzıl ve hal salâh ve takva ile âmil bir zatı getirip medrese-i mezkure müderrisliğine koymuşlarsa da müddet-i ömrü kasîr olduğundan onun irtihalinde henüz yetiştirebilmiş olduğu tüllâbından Eğirdirli Abdullah Efendi ve ondan sonra Musa Efendi nam iki zat sırasıyla birer müddet hizmet-i tedriste bulunmuşlardır. Bunların da vefatlarında Burdur sancağı dahilindeki Yüreğil karyesinde sakin Arap Hacı Hafız Efendi namında muhaddes bir zatı getirmişler ve en sonra da Konya'da tahsil ve tezzün eden müftü-i sabık Manavgatlı Hacı Hasan Efendi merhumu davet eylemişlerdir.

İşte ulemeden ve ümeradan Şeyh Ali Ağa gibi bir vücudun delaletiyle bir memlekette müteaddid âsâr-ı hayriye tarikat-ı ilmiye husûle geldiği misillü sabıku'l-beyan Rafi' Efendi gibi bir şahs-ı mütecasirin ef'al ve harekâtından zamanıyla darü'l-feyz ve ş-şeref olmuş bulunan bir mahalde inkıraz-ı ulema ve intişar-ı su-i ahlâk cühelâ vukua gelmiştir ki “Hayru'n-nâs men yenfa'unnâs” “Şerru'n-nâs men yedurru'n-nâs” sırrı ve eseri bu iki zat üzerinde zahir olmuştur. Kıssadan hissedir. El-kıssatu ğaradun. Rahmet illahi aleyhi ve tecâvezellahu an-seyyiâtihi ve ğaferallahu lehumâ ve li vâlideyhimâ ve a'vânihimâ

Mûlabaza; bizim memleket eski muallim ve müderrislerinden biri şiir edebiyata intisabı olmadığı halde hocasından işittiği “kaçan uğrasa elif lama olur eğri” “makârın hükmünü kesb eder gerek doğru gerek eğri” müfridini okumuş da ne bir ta'lim ve terbiyesinde bulunduğu şakirdân ve talebeye daima iyilerle görüşmek ve iyiliklerle şeref ve şöhret bulmak ve kötülerden ve kötülüklerden yırtıcı hayvandan kaçır gibi kaçmak elzemdir” dermiş.

Derûnunda kütüphane bulunan kasabadaki bu medrese müderrisliği şimdiki halde yine mahallinde yetişmiş Kuşzâde Mustafa Efendi'nin zîr-i idaresindedir. Mumaileyh okuttuğu münteha talebesinden Tığlızâde Hüseyin Efendi gibi birkaç mezun zat dahi beraberce tedriste bulunuyorlar. Müderrisîn-i salifeye Allah rahmet ve bunlara tevfiğ ihşan buyursun, âmin. (s.226)

Şeyh Ali Ağa'nın Tercüme-i Hali

Yılanlıoğlu Şeyh Ali Ağa Eğirdir Kazası'na merbut Yılanlı Karyesinde Musa Ağa bin Hasan Ağa'nın oğlu olup hilkaten sükunetli ve dirayetli ve sinn-i büluğ ve rüşde vasil olduğu zamanlarda salah ve takvaya ziyadece mail ve muhabbetli olduğundan vaktini tahsil-i ilme hasr ederek merhum *Cevdet Paşa Tarîhi*'nin ikinci cildinde 1198 (1783) senesi vukuat-ı şettası sırasında biraderleri Kôr Hasan ve Deli İsmail'in katl-i nüfus ve hetk-i perde-i namus etmek yolundaki harekât-ı gayri maraziyelerine karşı devletçe Karaman Valisi Miktat Paşa ile Kütahya ve Hamid Mütessellimleri taraflarından vücutlarının ortadan kaldırılması taraf-ı padişahiden emir ve ferman buyru-larak icab-ı icra kılındığı münderiç bulunan vukuattan bir kat daha iktisab-ı ibret ve intibahla aileleri üzerinden bu lekeyi kaldırmak için tarikat-i aliyyeye bil-istinsab büsbütün terk-i dünya olmak cihetine hasr ve vücud ve kasr-ı tâb u tuvân eylemiş ve bu sebeple şeyhlik unvanına mazhar olmuş olduktan sonra ol hengâmda Antalya cihetinde raf-i râyet edip şakavet ve isyan eden oğlu İbrahim Ağa üzerine ilk defa bu havaliden sevk olunacak sipahi ve saire ile beraber gidip fevkalade yararlık göstermesi nazar-ı hükümet-i seniyyede şayan-ı Tahsin görülerek kendisinin devlet ve millete hüsn-i hizmet edecek zevat-ı mühimmeden olduğunu takdiren uhdesine Eğirdir muhassıllığı ve bade zaman dergâh-ı ali kapıcıbaşılığı tevcih ve ihşan buyurulduğundan memuriyeti bu havalide gâh Isparta ve evliye-i saire mütessellimliği ve gâh Eğirdir muhafızlığı suretiyle hayli zaman devam etmiş ve evan-ı memuriyetinde bir taraftan nice harikulade siyasi işler icra ve Tekelioğlu vücudunu imha ve diğer taraftan salıfûlbeyan medreselerle kütüphane ve Yılanlı Karyesinde yaptırdığı medrese ve cami-i şeriften başka dâhil ve hariç-i şehirde on dört mevki müceddeden sular isale ve çeşmeler inşa ve birkaç mescidde mekteb-i iptidai ve köprü bina ve ihya etmiş ve bunlar için vakfiyesinde muharrer ve "esedi kuruş" itibarından yüz bin kuruşluk kadar emlak ve musakkafat ve sair akarata tayin ve tahsis eylemiş ve nihayet 1248 (1832) tarihinde altmış yaşını mütecevaz olduğu halde mürtehal-i dar-ı ahiret olmuş ve Yazla nam mahaldeki medfen-i mahsusuna defn olunmuştur. Ağa-yı mumaileyhin

evladından Hamza Bey namında birisi bilâ-veled ve Hüseyin Ağa namında diğeri evlad-ı inas terkiyle vefat edip şimdi merhum-ı mumailerh evladından inas tarafından tenasül ve tekasür edenlerden Yalvaç eşrafından Hacı Hüseyin Ağazâde Yusuf Bey ve batn-ı sânde Yılanlızâde Halil Bey merhumun oğlu Ahmed Bey vardır.

Evkafının tevliyeti Yusuf Bey uhdesindedir. Mumailerhin hadim ve haşım ile debdebe ve dârâtı yerinde ve aynı vezaret değerinde olmasından dolayı bu türlü vezîrane evzâ'ı bir zaman Bâbiâlinin celb-i nazar-ı dikkati olduğundan en parlak ve debdebeli zamanında hafiyen tahkikatına tebdilen gönderilen memur geldiğinde elli neferi mütecaviz olarak ahfadı ve birkaç yüz kapısı halkı meydanda olduğu halde bilmünasebe memurun evlad ve ahfad ve servet ve samânından (s.227) ettiği suale karşı henüz sabi ve sibye iken vefat eden üç beş çocuğuyla hayrata sarf ettiği mebalîği söyleyip ber-hayat ve mevcut bulunan diğerleri hep fani ve fitneden ibaret bulunduğu ve cemi' zamanda evladının kendisinden sonra kalıp da nefretle namını yâd ettirmelelerinden havf ve hazerla bu hususta savn-ı samadâniye sığınmakta bulunduğu zikr ederek zamanını ihtilat-ı ulema ve muhafaza-i fukara ve saadet-i hal-i reaya ve beraya ile geçirmiş hoş tabiat ve âli siyret bir zat-ı irfansemât imiş. Muhafızlığına Eğirdir pazarına gelen taşralı yolculardan birisi yaz gününde pazarı bitirdikten sonra memleketine dönerken Yazla'da hayvanını biraz otlatmak ve doyurmak üzere esterini başıboş çayıra salıverip kendisi imızganmış ve uykuya varmış olduğu esnada ester kendisinden uzaklaşmış ve çalınmış olduğundan uyanıp hayvanını bulamayınca leylen Ağa-yı mumailerhe müracaat edip işi anlattığında "A gözüm niçin başıboş bıraktın ve neye uyudun da çaldırdın" demesine mukabil "Ben seni uyanık zannederim de öyle uyudumdu" dediği pek ziyade dikkat ve ehemmiyeti celb etmesiyle esterin eşkalini ve bahasını falan sorduktan sonra "Peki yarın öğle sonu gel de hayvanı veyahut bedelini al, fakat bu hali kimseye söyleme" demiş Ferdası öğle namazında ahaliyi cami-i kebire toplayarak ber-mutad icra-yı divan tarzında kürsüye çıkıp hayırsızlıktan ve sair menhiyâttan tahazzuru ve mütecasirler hakkında şiddetli hadd-i şer'i icra edeceğini havi bir nutuk ve vaaz iradını müteakip halk havf ve endişe ile dağılırken "Yazla'dan gece katır salan nereye gidiyor ya" deyince dağılanlardan birisi başını arkaya çevirmiş, bakmış olmasıyla o anda herifi yakalayiverip hanesinde icra-yı taharriyatla katırı buldurmuş. Sahibine teslim etmiş ve sarikin cezasını dahi vermiş.

Ve sahib-i hayvana hitaben; "Sen uyumuşsun ama işte ben uyumamışım. Bir daha hayvanını başıboş salmayıp sıkı bağla da badehu hakka havale

et, emr-i peygamberî böyledir.” Demiş olduğunu ve kendisinin vefatı sıralarından evvel bu havalide zuhur eden vebadan tahaffuz için ba-irade-i seniye vaz’ olunan karantinaya dikkat ve ihtimamı takip eylediği sırada dairesinden bir günde elli nefer cenaze çıktığını nazar-ı taassupla gören bazı kesan ta’rizan bazı tefevvühâtta bulunmalarıyla hasta halinde bunu haber verdiklerinde; “Acayip, insanların eceli geldiğinde bir dakika tehir vuku bulmaksızın terk-i hayat müstear etmeleri ahkâm-ı kur’âniyeden ve musaib ve belâyâya karşı da tehlikeden ihtiraz ve tahfiz etmek dahi kezalik emr-i padişahî ile müekked o emr-i ilahiye ve icabât-ı şer’iye ve diniyedendir. Ahkam-ı şer’iyenin ve emr-i padişahinin icrasında (s.228) kusur ve tesamüh edenler dâreynde felah ve necat bulmazlar, karantinaya ulemamız fetva vermişler ve İmamü’l-müslimîn olan halife-i rûy-ı zemin padişahımız efendimizden kabul ve icrasını ferman buyurmuşlardır. Buna karşı herkes ne derse isyandır, hezeyandır, emirü’l-mü’minine itaat etmeyen asi ve günahkâr olur. Bunu diyenler Allah’tan korksunlar. Peygamberden ve halifesinden hayâ etsinler dediğini tevatüren nakil ve hikâye edenler elyevm mevcuttur. (Rahmetullahi aleyh, rahmeten vâsian)

Eğirdir Mekteb-i Rüşdîsi ve Mekâtib-i İbtidaiye Hakkındaki Malumat

Merkez-i kaza kasabasında hükümet dairesi civarında bulunan bir bab-ı mekteb-i rüşdî 1290 (1873) tarihinde eşraftan Burhanzâde Hacı Murad Ağa önde olduğu halde Meclis-i İdare ve Deâvî azalarından Hacı Burhan ve Hatipzâde Büyük Salih ve Belediye Reisi Hafız Ağazâde Küçük Salih ve Sadullah Efendizâde Rıza ve Tığlızâde Hacı Hafız Mehmed Sırrı ve Hacı Memiş Ağazâde Mehmed ve Hacı Sadık Ağazâde Hafız Ahmed Efendi’ler delaletleriyle toplanılan ve kendi taraflarından verilen iane paralarıyla o vakit Isparta Mutasarrıfı bulunan Tophane ketebesinden denilmekle maruf Eyüplü Ali Rıza Efendi’nin tertip ve nezareti altında yapılp 1318 (1900) tarihine kadar yirmi sekiz sene zarfında ba-husus muallimlerden Ali Haydar Efendi zamanında etfal-i memleket hakkıyla tahsil ve terbiye görerek epeyce erbab-ı kalem yetişmiş idi.

1318 (1900) senesinde mekteb-i rüşdîye şakird yetiştirecek usul-i ceditde mekâtib-i iptidaiyesinin tezyidi icap ettiğinden esbak mutasarrıflardan on sene müddet-i memuriyeti devam eden İzmitli Hüsnü Bey vaktinde mezkûr mektep haraplaştığından ve darlığından dolayı yıkılıp yine o civarda karşı tarafına daha vasi’ ve fevkani ve alt katı iptidai olmak üzere diğeri yapılmış ve

mekâtib-i iptidaiye ve sibyaniye-i saireden her biri mahallatta bulunarak kimi usul-i cedide veçhile talim ve tedris eden mekâtib-i resmiye haline ifrağ ve kimi tarz-ı kadime-i ana mektebi olarak ibka edilmiştir.

Minare altı kapısından girilip de kaleye doğru giden caddede usul-i cedi-deye muvafık bir mektep daha inşa edilmek üzere etraf-ı erbaa duvarları ve döşeme kısmı yapılmış ise de ikmal edilememiş kalmıştır. Bu mekteplerden bir kısmının muallimleri ve bevvâbları maaşâtı zamanıyla Şeyh Ali Ağa misillü ashab-ı hayrattan vakf-ı irad tahsis edenler tahsisatından ve diğer kısmının paraları da tertibat-ı umumiye-i maariften veriliyor.

Rumlara mahsus iki mektep Nis Adası'nda olup biri rüşdi derecesinde, diğeri iptidai halindedir. Cemaatçe idare olunur. Adadaki İslam ahalinin dahi biri zekur diğeri inasa mahsus iki mektebi müceddeden yapılmış ve oldukça münasebetli mekâtib-i iptidaiyeden madud bulunmuştur.

Ada İslam ve Hıristiyan cemaatlerinin yek diğere olan muhabbet ve hüsn-i âmizeşleri âsarı bu mekteplerde de görülür ki Hıristiyan çocuklardan Osmanlıca okumağa heveskâr bulunanlarını İslamlar ve Rumca yazı öğrenmek isteyen Müslüman çocuklarını Hıristiyanlar okutmaya ve öğretmeye asla eser-i imtina' göstermiyorlar. Bu sayede adada Osmanlıca okuyan, yazan nev-resîdeğân eksik değildir. (s.229)

Pavlu Nahiyesi'ndeki Hacı Sefer Ağa Camii ve Medrese Hakkındadır

Kaza ve mezkûr nahiyelerden Pavlu Nahiyelerinde Mimar Sinan'ın Isparta'da ve Ağros'da yaptığı camiler modeli demek olarak kargir bir kubbe üzerine kurşunlu ve küçük bir cami ve ittisalinde tuğladan mamul bir minaresi olup Hacı Sefer Ağa nam sahib-i hayır tarafından 1000 (1591) tarihi sıralarında inşa olunmuş olduğu misillü cami-i şerifin karşısında müddet-i medidede nahiyede niyabet vekâleti ve nüfus kitabeti vazifelerini ifa etmiş olan handân-ı marufeden Hasan Ali Efendi namında merhum bir zatın delaletiyle beş altı hücreli bir medrese vücuda getirilmiş ve derûnuna Veli Efendi namında Pavlu'lu bir müderris konularak biraz da kitap vakf ve cem' edilmiş ise de her yerde olduğu veçhile müderris-i mumaileyhin vefatından sonra medresenin talebesi kalmaması sebebiyle yerine kimse ikame edilemeyip günden güne haraplaşmakta iken 1324 (1906) senesinde küçük biraderim Ispartalı Böcüzâde Osman Efendi'nin Nahiyeye Müdürlüğü zamanında

medrese-i mezkûre hücrelerinin Pazar ikame olunan mevkie tesadûf eden kısmındaki odaların medrese cihetine gelen kapıları kapatılıp Pazar mevkiine yeniden cephe açılmak suretinde hücreler dükkâna tahvil ve icarları cami ve medrese ve kütüphaneye ait olmak şartıyla bir de yeniden kütüphane tesis ve derûn-ı medreseye müteveffa-yı mumaileyh Hasan Ali Efendi evladından müderris Yakup ve biraderi Osman Efendi'leri ikame ve merkez-i nahiyede devair-i miriyeden daire-i hükümet olmaması hasebiyle dershane-yi müdürlerin ve bir hücreyi naib vekili olan efendilerin vazife görmelerine tahsis eylemiş ve elyevm bu suretle cami ve medrese mevcut ve mamur bulunmuştur.

Bani-i cami Hacı Sefer Ağa o civardaki kabristanda medfun bulunmasıyla ahali-i mahalliye tarafından eyyâm-ı mübarekede ziyaret olunduğu gibi Hasan Ali Efendi dahi hal-i hayatında haluk ve hayırhâh ve misafirperver bir zat olduğundan nahiyenin merkez ve kurâsında cüz'î ve küllî herhangi asar-ı diniye ve hayriye ve nafiaya tesadûf edilmiyorsa da mumaileyhin himmet-i mütevaliyesiyle idame ve ihya edildiği mütedavil-i elsine-i şigar ve kibar ve namı rahmetle vird-i zeban yâd u tezkârdır.

Nahiyenin hangi köyüne varılsa efendi-i merhum diyorlar 1297 (1879) senesinde nahiyeyi mezkûre merbutanından Kesme karyeli Hoca Hüseyin Efendi namında bir zat dahi Konya'da tahsil ve ahz-ı icazet ederek Isparta köylerinde bazı ashab-ı hayratın medrese inşa etmekte oldukları ilanını *Vilayet Gazetesi*'nde görünce nahiyelerinde medrese değil mektep bile bulunmadığından ve bunu da sebebi hasbe't-tahrir mükellef tuttukları verginin ağırlığı yüzünden ahali dağılıp hayme-nişin ve seyyar aşiret halini iktisab ettiklerinden münbais olduğuna binaen verginin tadili ve dağılanların köylerine getirilmeleri ile mektep ve medrese inşası hususun temin ve teshili zımında makam-ı vilayete vuku bulan istid'âsı üzerine lede'l-muhabere münderecat-ı istid'â meclisince tasdik olunarak Maliye Nezaret-i Celilesi'nden merkez-i livadan memur irsaliyle tadilat-ı muhakkakanın icrası emir olunmağla vergi memurlarından Ali Halid Efendi ve Eğirdir Meclis azasından Hacı Memiş Ağazâde (s.230) Ali Ağa merhumlarla maan muharrir-i aciz tadilata memur ve mahalline i'zâm edildiğimizde kısm-ı evvelde izah olunduğu veçhile bu nahiyeye seknesinin maişetleri öteden beri hayvanat-ı menafi'ine muhtass ve sair yerler gibi değerli emlak ve araziye gayri sahip olması sebebiyle 1290 (1873) senesinde icra kılınan tahrir-i emlakte menafi-i hazine bulmak gayret-i gayri muhikkasını umde-i nazar ittihaz eden memurîn-i tahririye vergi-yi sabıkı tutturmak ve belki bi-

raz da fazlalandırmak üzere mahalli cahil ve okumaz yazmaz muhammenlerin beş yüz kuruş kıymet-i tahmin ettikleri taşlar arasında kâin birer-ikişer evlek tarlaya ve bir çatma meskene gıyaplarında birer sıfır daha ilavesiyle bir evleği on dönüm ve beş yüzü beş bin ve bini on bin yapmak suretinde vergiyi kabartmış ve bu tarzın yine temin edemediği miktar için de yedi yaşımdan yetmiş yaşına kadar ahaliye temettu' vergisi vaz' etmiş olmalarından ber-minval-i muharrer geçinmeleri birkaç yüz davar ve hayvanât-ı saireye münhasır olan bir hane ailesinin vakîa Tanzimat-ı Hayriye'de eşhasa konulan vergileri hayvanatın ve hayvanat yüzünden kazandığı ticaretin nispetine göre vergi-yi matruh bulunmuş ise de ahiran emlakın dâhil-i tahrir olması ve vergiye tabi tutulması ve hayvanat ve ağnam ve resmin de başkaca ve yüksek alınması müşkülât ihdas ettiğinden senevî bin beş yüz kuruş ve daha ziyade emlak ve temettu' vergisi vermeye mecbur tutulanlar kavâim-i nakdiyenin tedavülü esnasında kendilerine o kadar ağır gelmeyen mebâliğ-i mevzu'ayı verebildikleri halde tevhid-i meskûkât kararı üzerine bu takımlar nükûd-ı mevcudelerinin meskûkât-ı mağşuşa kısmından da nisf ziyân görmekle beraber bu ağır vergiyi itaya tâb-âver olamadıklarından beş altı karye halkı çadırlarıyla hayvanlarını Teke Sancağı'na nakil ederek köylerini terk etmiş ve çatma ve tarlalar boş kalmış olduğu cihetle tadilat ve tenzilat-ı muhikka-i kanuniye icra edildiği sırada mezkûr Kesme karyesine de iane-i umumiye ile sekiz hücreli bir medrese ve Karadiken karyesi camii avlusuna bir mektep yaptırılmış ve kurâ-i saireye de münasibi veçhile dört mekteb-i iptidai daha yaptırılması taht-i temine alınmış ve sonraları teberruan ve takiben bunlar da vücuda getirilmiştir.

Çünkü teşkil-i vilâyâta maarif nizamnamesinin kaza ve kurrâ tatbiki-ne başlandığı zamana kadar nahiye-i mezkûrede ne okur-yazar ne de hak ve vazife anlar kimse bulunamamasından dolayı halk adeta ber-hayim gibi yaşar ve erbab-ı ticaretten ve memurlardan karyelerine dışarıdan gelenler bunlar hakkında her ne isterlerse yapar oldukları halde bazen yoğurtçulukla İstanbul'da icra-yı ticaret ve sınıf-ı askeriye dehalet edenlerin okuyabilleri ve bazen da mumailiyh Hüseyin Efendi gibi vilâyât ve elviye ve kazalar medârisinde tahsil görenleri sayesinde her köyde birer ikişer okur-yazar ve iş anlar peyda olabildiği cihetle şimdiki halde mektepleri, medreseleri biraz yoluna girmiş ve halk eski behîmetlerinden kısmen kurtulmuş demektir. Evvelleri ise Kemal Bey merhumun "nisâb-ı ilme malik veya tahsiline salık olmayan avamın hevâmdan hiç farkı olamaz" dediği sözün misal-i müşahhası bu nahiye ahali ve sekenesi idi.

Bu nahiyede Hıristiyan sekene yok ise de Beydilli karyesinde Ceneviz kilisesi dedikleri kadim bir mabed-i cesim olup bu mabed zuhur-ı İslâm'dan evvel oralarda ve kısm-ı evvelde beyan edilen Pavliyos'un hükümdarlığı zamanında Hıristiyan (s.231) sekene'nin vücûd ve kesretine göre yapılmış ve mürûr-ı zamanla sakfi yıkılmış ve yalnız etraf-ı erbaa ve duvarları baki kalmış asar-ı atıkadandır. O civarda daha buna benzer pek çok asar-ı atıka olduğu ve Isparta'nın Emre Mahallesi'nden bir Hıristiyan'ın senelerce bu asar içinde taharriyatla ömür geçirdiği ve hatta orada vefat ettiği köylülerin rivayatındandır.

Barla Nahiyesi'ndeki Çaşnigir Paşa, Pazar Camileri ve Medrese Tafsilatı

Diğer Barla Nahiyesi'nde dahi Çaşnigir Paşa Camii namıyla rengârenk tuğlalardan yapılmış bir minareli cami-i şerif olup nahiyeye nispetle bu cami oldukça büyücek ve etraf duvarları kargir ve sakfi ahşap ve toprak dam olarak 777 (1375) tarihinde yapıldığı kapısının üstündeki kitabe taşında mahkûk yazıdan anlaşılmaktadır. Isparta mülhakatının idare-i seniyye-i osmaniyyeye geçtiğinden altı sene mukaddemdir.

Kapının içerisinde sol cihete medfun bulunan bir zatın mezarı taşında "Hâfız Tuti Ebubekir el-Karamani" (rahimahhullâh) ibaresi ve 794 (1391) tarihi görülmektedir. 1216 (1801) senesinde bir kere tamiratı icra olunduktan sonra otuz sene evvel sakaf-ı mezkûr kiremide tahvil edilmiş 550 senelik asar-ı hayriyeden madud ve elyevm mevcut ve mamurdur.

Muvazzaf imamlarından ve bu havalice kurrâ-i şehirden bulunan Müftüzâde Hafız Ali Efendi merhumun cami civarındaki daire-i talimi bir müddet sonra mektep haline konulduğu gibi Pazar ikame olunan mevkide Göçeri Paşa ve Pazar Camii namıyla üç beş asır evvel ve üzeri toprak puşide dam ve minaresiz ahşap bir cami daha yapılmış ise de mürur-ı zamanla haraplaşmış olmasından dolayı birkaç sene evvel İstanbul'da yağlıkçılık ve tüccarlık etmekte olan erbab-ı hamiyetten Hafız Hidayet Efendi himmet ve de-laletyle üzeri kiremitli olarak tamir ve tecdid edilmiştir.

Akmescid Mahallesi bu camilere biraz uzak olduğundan dolayı o civar komşularının edâ-yı salât edebilmeleri için yalnız akşamda sabahta açılır. Büyücek bir mescid olduğu ve Ak Ahmed Ağa Camii namıyla yâd olunmakta bulunduğu halde kırk sene evvel haneleri mescid civarında bulunan

Şura-yı Devlet Başkâtibi rütbe-i bâlâ ricalinden Ali Vasfi Efendi Hazretlerinin mescidi camiye tahvil ile civarına bir de medrese ve kütüphane yaptırarak kitaplarını kütüphaneye vakf etmek istemiş ise de Şam Mektupçuluğu zamanına ait muamelattan kaza-ı nefy'e uğraması maksadını kuvvede bırakması üzerine taallukatından Dersaadet'te antikacı demekle maruf Bahrizâde Hacı Osman Bey mescid-i mezkûru tevsi' ve tecdid ve minber vaz' ederek cami haline koymuş ve ittisalindeki bir mektepte kurrâ-i şehirden mumaileyh Ali Efendi'nin dâr-ı tedrisi olmak üzere medrese şeklinde yaptırılmış ise de mumaileyhin vefatıyla cihet-i tedris biraderi Hüseyin Efendi'ye tevcih olunduğu ve onun da vefatında oğlu Arif Efendi müderrisliği ifa etmekte bulunduğu halde nahiye ahalisinin Dersaadet'te yağlıkçı ve tüccar takımı ekseriyetle (s.232) İstanbul'da yerleşerek memlekette gelmez olduklarından cami ve medrese muattal ve mesdûd bir haldedir.

İleme karyesinde müteaddit hücerâtı ve iki dershaneyi havi bir medrese iane-i ahali ile yapılarak Hoca Ali ve damadı Raşid Efendi'ler bir zaman tedrisle meşgul olmuşlarken vefatlarıyla oğulları henüz tahsilde bulunmasından tilmizlerinden İslamköylü Osman Efendi idaresinde bulunmaktadır. Hoca Ali Efendi'nin zahir ve batın vukuf ve kemali ve ahlaken hüsn-i hali pek maruf olduğundan namı her yerde hürmetle yâd ediliyor.

Barla Kilisesiyle Pınar Pazarı Camii vesair Pazarlar Camileri

Hıristiyan mahallesinde bulunan bir bab kilise miladi 1805 tarihinde yapı-
lıp elyevm mevcut ve müstamel ve civarında sekene-i mevcude-i gayrimüsli-
menin talim ve terbiyesine kifayet edecek derece-i vüsatte bir de mektep ol-
duğundan mahalline ve milletin fakirliğine göre oldukça mükemmeldir.

İslamlara mahsus mektep dahi usul-i cedide haline ifrağ olunmuştur. Hıristiyan mektebinde zükûr ve inas başka başka sınıflarda talim-i iptidaiye gördükleri misillü inas tâlibat ayrıca nakış ve dikiş ve halı ve alaca ve bez nesci¹ usullerini de görürler. Halı nesci ekseriyetle İslam kızlarıyla birlikte işlenmekte olmasıyla nahiye erkeklerinin çok zaman duvarcılık ve dülgerlik sanatlarıyla köylerde ve başka başka kazalarda bulduklarından dolayı buradaki Hıristiyanların dahi emniyet-i can ve ırz ve mal hususunda Müslüman vatandaşlarından çok memnun oldukları ve hele kadınların kardeş gibi geçindikleri her zaman meşhûddur.

¹ Dokuma, örme.

Merkez-i kazanın Nis Adası mahallesiyle bu nahiyeden başka yerinde ve kurâda sakin Hıristiyan olmamasıyla yukarıda yazılan iki kilisenin birisi de bu nahiye kilisesidir. Nahiyede ve sair kurâda ahir milel-i gayrimüslime yoktur.

Merkez ve kurâ sırf İslâm'dırlar. Merkez-i kaza ile nahiye ve kurrâsının Hanefi mezhebi, sekene-i İslâmiyesi mübalat-ı diniyece ve icabât-ı İslâmiyeye çok riayetkârdırlar.

Bu mülâbese¹ ile Eğirdirlilerin bağlara göçtükleri zamanda salât-ı Cumadan mahrum kalmamaları için Pınar Pazarı nam mahalle sâbiku't-tercüme mültezim Şeyh Ali Ağa zamanında iane-i ahali ile bir de, yaz camii yaptırılmış ve imam ve hatip temin olunmuş olduğu gibi dâhil-i kaza ve civarında Anamas Dağı'nda öteden beri sayfen aşayir-i mütenevvia külliye hayme-nişin ola geldiğinde bunların da ikame-i salât-ı cima ve ıydeyn eylemeleri zımında Pavlu'nun Çandır Köprüsü ve Çandır Alan Pazarı mevkilerinde ve Camili Yayla nam mahalde cesim camiler ve ittisalinde hatip ve imam oturacak odalar olduğu ve o zamanlarda aşayir Cuma günleri bu Cuma Pazarlarına geldikçe alacaklarını almak, satacaklarını satmak üzere pazara gelen sair şehirli alışverişçiler bu camilerde Cuma namazlarını eda ede geldiği halde iki üç asırdan beri aşayir azalmış ve köylerde camiler peyda olmuş olduğundan bunlar devam edenler kalmamasıyla yıkılıp imam ve hatip odaları harap olarak parçaları ve kargir temelleri ve mevkileri el'ân belli ve meşhuddur.

Yalnız Çandır Köprüsü yanındaki cami ve alan pazarının hala devam etmekte bulunmasından dolayı ânifü'l-isim Pavlu Müdürü Osman Efendi'nin müdürlüğü zamanında Çandır karyesi hanedanından merhum Musa Kâhya vasıtasıyla tamir ettirilmiş ve elyevm derûnunda edâ-yı salât-ı Cuma olunmakta bulunmuştur.

Bu kazada ve sair kazalar merkez-i livada 1290 (1873)'dan 92 (1875) tarihine kadar zaman-ı memuriyetinde mekâtib-i rüşdiye ve ibtidaiye ve daire-i hükümet ve telgrafhane ve çeşme gibi asar-ı Hayriye ve nafiaya hasr-ı vücud ve himmet eden rütbe-i ula sınıf-ı sânisî ricalinden Eyüplü Ali Rıza Efendi Prens Sabahaddin Bey'in pederi Damat Mahmud Celaleddin Paşa zamanında Tophane ketebesinden iken 1289 sene-i maliyesi evahirinde Rıdvan Paşa

¹ Münasebet, yakınlık.

yerine mutasarrıf geldiğinde vukûf ve hamiyeti saikasıyla bu eserleri yaptırarak münfazılan Dersaadet'e avdetinde irtihal-i dar-ı beka etmiş ve Hazret-i Ebâ Eyyüp Türbesi civarındaki kabristanda medfun bulunmuştur. (Rahmetullahi aleyh rahmeten vâsian)

Mebhas-i evvel de burada hitam buldu (s.233)

MEBHAS-I SÂNÎ

EBNÎYE-İ EMİRİYE VE EMÂKİN-İ UMUMİYE-İ SAİRE HAKKINDA MERKEZ VE MÛLHAKATA AİT İKİ FASILDIR

Fasl-ı Evvel

Isparta Kazası

Mebhas-ı evvelde beyan olunan emâkin-i umumiye ve âsar-ı Hayriye ve nafianın bu mebhasde tafsil edileceği vaat edilen kısmından Isparta kasabası derûnunda ve cami-i atik mahallesinde fevkani ve tahtani yirmi sekiz odalı ve bir mescidi havi ve bodrum katı ahır ve odun ambarı olarak ahşap ve üstü kiremitli bir bab hükümet konağıyla şark cihetinde bir alay süvari askeri istiabına kâfi fevkani ve ahşap ve üstü kiremitli kışla-i hümayun ve kapısı üstünde fevkani ve tahtani sekiz odalı zabitân dairesi ve bir matbah-ı askeri ve ittisalinde bir kiler ve hükümet konağı civarında bir telgrafhane ve haric-i şehirde bir depo-i hümayun ve derûnunda ihtiyat efradı koğuşu ve hükümet konağına muttasıl ve mutasarrıfların ikametine mahsus üç kat ve on iki odalı bir harim dairesi ve kışla-i hümayun karşısında iki odalı zabita koğuşuyla bir nöbetçi koğuşu ve müteaddit tevkifhaneyi muhtevi ve dört yüz nefer mevkuf ve mahpus istiabına kâfi ve fakat hapishaneler usulüne vücuhla münâfi harap bir hapishane ve haric-i şehirde merkeze ikişer saat mesafeli Rûşân Boğazı, Ebced Beli ve Keçiborlu Nahiyesi'ne muzaf Danişmend, Tülü Boğazı nam mahallerde birer oda ve birer ahır şamil birer bab Derbend tabir olunur dört karakolhane vardır.

Hükümet konağı kadimen kışla-i hümayunun bulunduğu mahal arsasında usul-i atika veçhile mükerreren tamir ve tevsi' edilmiş gayet cesim bir bina olduğu ve şimdiki hükümet konağının eskisi 1150 (1737) tarih-i sıralarında maa teke ve Burdur Hamideli Valisi Çelik Mehmed Paşa'nın selamlık dairesi bulunduğu halde Paşa'nın vefatıyla oğlu Ahmed Paşa'ya ve badehu evladından Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşı'larından Hasan Bey'e ve badehu Şerif Bey'e ve ondan da Hasan Bey kerimesi ve Nasuhzâde Halilesi Vesile Hanım'a intikal ederek bu sebeple bir müddet Nasuhoğlu Süleyman Ağa tasarrufunda bulunmakta iken 1242 (1826) tarihinde Vali bulunan sadr-ı esbak Rauf Paşa daire-i mezkureyi miri namına işтира etmiş ve şimdiki telgraf-

hanenin bulunduğu yerde bir de hedim dairesi yaptırmış olduğu ve ol vakit kışla-i hümayunun (s.234) yerindeki daire-i hükümeti valilerin kapısı halkı ikametine ve bir kısmını hapishaneliğe hasr ve tahsis ve hatta hapishane ittihaz edilen mahallin gayet müfik ve müz'ic bir âramgâh-ı mahfuz olduğundan dolayı adına Melek Girmez denildiği cümle-i rivayât-ı mütevatiredir.

Bu eski konağın inhidamıyla yerine 1274 (1857) tarihinde altı yüz küsur bin kuruş masrafla doksan bin kuruşu havâlât-ı askeriyeden ve kusuru hamiyetmendân-ı ahali ianât-ı nakdiye ve ayniyesinden verilerek kışla-i hümayun ve 1282 (1865) tarihinde kışlanın ahırına hapishane ve (12)84 (1867)'te de eski harem dairesi arsa-i muhterikasına telgrafhane inşa edilmiştir ki bunların inşaat ve tahvilatı hakkındaki tafsilat bu faslın hatimesinde beyan ve tahrir olunacaktır.

Şu kadar ki mevcut hükümet konağı Çelik Mehmed Paşa ahfadından intikalen Rauf Paşa'nın iştira ettiği konak olmayıp bu eski konağın bir buçuk asırda uğradığı tebdilat ve tamirat-ı adideden hiç tamir ve tehvil kabul edemeyecek dereceye gelmesinden naşi 1290 (1873) senesinde hedim ile yerine şimdiki resminden daha vasi' ve münasebetli yenisi yapılmak üzere memleketin malı olan mahkeme-i şer'îye ki şimdi müstantik Osman Efendi denilen adliye baş katib-i esbakı hanesinin harem ve selamlık dairesi olduğu malhalde idi.

Bunun evkaf muhasebecisi esbak Rifat Efendi merhuma beş yüz lira-ya fûruhtuyla meblağ-ı mezbur irbah ve tenmiye olunup üç sene de yetmiş küsur bin kuruş balığ olmasıyla otuz küsur bin kuruş belediyeden ve biraz da maliye hazinesinden para verilerek 1293 (1876) senesinde Rumeli Beylerbeyliği payelilerinden mutasarrıf-ı liva Hasan Tahsin Paşa tarafından bil-hedim mevcut enkaz kullanılmak suretiyle yüz otuz altı bin küsur kuruşla yaptırılmış ve harem dairesine daire-i belediyeden başkaca yirmi küsur bin kuruş daha verilmiştir.

Müşarünileyh Tahsin Paşa an asıl Kütahyalı olup küçüklüğünde meşhur Zaptiye Nazırı Pepe Mehmed Paşa dairesine intisapla terbiye ve tahsil görerek nihayet paşaya damat olmuş ve Zaptiye Nezareti dairesinde kat'ı meratible Rumeli'de müteaddit mutasarrıflıklarda bulunmuş olduktan sonra 1291 (1872) senesinde İslimye mutasarrıflığından Isparta mutasarrıflığına gelmiş idi.

Müşarünileyh pek (s.235) gayyûr ve hadid ve ifrat derecede her suretle emin ve müstakim olduğundan Rusya muharebesi sevkiyatı gavâili meyânında bu daire-i hükümeti vücuda getirmeye azmederek mevcut planı esasına göre bazı fazla gördüğü kısımları tayy ile kesmeye para ve kereste çaldırmaksızın ucuzca yaptırmıştır.

Tavzifen tayin ettiği maaşla inşaat komisyonu reisi ve katibi daima ameliyat-ı inşaatiyenin başında bulunur ve kendisi dahi sabah-akşam uğrayıp bizzat nezaret ederdi. Hesabatının tetkikat ve teeddiyâtına da muharrir-i acizi memur etmişti. Her hafta usta ve amelenin yevmiyeleri muvacehe-i acizademde ita olunur ve bir hafta zarfındaki ameliyat keyfiyeti ba-jurnal hülâsaten kendisine yazılır idi. Hitamında hesab-ı umumisi yapılarak kâffe-i evrak-ı müsbetesiyle musaddak defâtir ve sairesi bir sandık içine konulup sandık çakılmış ve üzeri mühürlenmiş olduğu halde evrak mahzenine konulmuştur. Kendileri bir seneden ziyade derûnunda icra-yı memuriyet ettikten sonra 1294 (1877) senesinde memuriyeti Bâbiâli'ce Niğde Mutasarıflığı'na tahvil edilmesiyle kabul etmediğinden bil-istifa İstanbul'a gidip Hadide(?) Mutasarıflığına tayin ve i'zâm olunmağla orada vefat etmiştir. (Rahmetullahi aleyh)

Depo-yı Hümayun

Depo-yı hümayun dahi esasen 1248 (1832) tarihi sıralarında bu havali-ce hükümran olan veba hastalığının men-i sirayet ve intişarı için Karantina hane olmak üzere inşa edilmiş ise de muahharan karantinanın ref' ve ilgasıyla iptidâ-yı Tanzimat-ı Hayriye'de depo olmaklığa tahvil ve ona göre tevsi' ve levazım-ı inşaiyesi tekmil olunmuştur.

Bu deponun garp cihetindeki ihtiyat efradı koğuşuyla kışla-ı hümayun cümle kapısı üstündeki zabitân dairesi 1290 (1873) tarihinde mukaddem taburu binbaşısı Cihangirli Mehmed Bey zamanında mir-i mumaileyhin tertip ettiği plan veçhile yapılmıştır.

Derbendât denilen karakolhanelerde 1276 (1859) tarihinde müceddeden yapılp bunların daha ziyade tafsilatı kezalik hatimede yazılacaktır. Tahvilat-ı icraları orada görülür.

Isparta Hamamlarından Çarşı Civarında Dalboyunoğlu Çifte Hamam

Isparta'da vaki emakin-i umumiye-i saireden mevcut bulunan altı hamamın en büyük ve ehemmiyetlisi Hacı Abdi nam-ı diğer Halil Hamid Paşa

Cami-i Şerifi civarında ve memleketin vasatında kâin Erkek Hamamı, Yeni Hamam diye maruf olan Çifte Hamamdır ki bunun külhan ve kazanı bir olduğu halde biri (s.236) daima erkeklerle ve diğeri kadınlara mahsus olarak ikiye münkasım ve yek diğere muttasıldır. Her ikisinde ikişer musluklu sekiz kurna ve ikişer soğukluk ve birer şadırvan vardır. Kurnaların muslukları yekdiğerin üstünde sıcak ve soğuk suya mahsus olup kubbeler yüksek ve ferahlı ve fenne muvafık yapılmıştır. Yıkanmaya girip çıkanlardan yirmi paradan ziyade müstecirlerin para almaması meşrutiyet-i vakfiyedendir.

Bu hamamı Sav karyesi mütemevvilân ve mütehayyirâtından Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Ağa'nın 1000 (1592) tarihinden sonra ve bazı rivayete göre Hacı Abdi nam sahib-i hayrın namına mensup cami-i şerifi yaptırmaya başladığı hengâmda güya bir gün Hacı Ahmed Ağa, Hacı Abdi'nin yanına gelerek "Ne yaptırıyorsun cami mi" dediğinde o da "Beli, sizin beni feda edemez zannettiğiniz paraları cami-i şerife sarf ile beraber ahrete götürüyorum. Siz paralarınızı epeyce saklayınız da miras-hovarlar meyanında bais-i fitne ve fesat olsun" demesiyle Hacı Ahmed Ağa dahi; "Ben de bir su getireyim ve bir hamam ve bir takım çeşmeler yaptırayım ki evvela benim asar-ı hayriyeme gelip de abdest almadıkça senin eser-i hayriyene kimse gelemesin" cevabını verip evvel be evvel hamamın bu suretle 970 (1562) tarihi sıralarında inşaatına başlandı ve hatta külhan mahallinin Hamidi Piri Mehmed Halife'den ahz ve istimlâk ile mukabilinde halife-i müşarünileyhin Dârüşşifâ'sına vazife tahsis ve addedip ol veçhile hamamı bil-ikmal-i galesini mekâtib ve camilere ve bir kısmını dahi harameyn-i muhteremeyn ahali-i kiramına ve Dârüşşifâ'ya hasr ve vakf eylediği beyne'l-ahali menkul ve mütevatir ise de bazı zevatın rivayet ve hikâyelerine göre de hamam-ı mezkûrun binasına 1100 (1688) tarihinde başlanılıp hamamı Hacı Ahmed Ağa yaptırmış ve suyunu Yusuf Ağa getirmiştir.

Bani-i mumaileyh namına muharrer Gurre-i Muharrem 1108 (1696) tarihli bir kıta vakfiye suret ve kaydında Isparta'ya tabi Sav Karyesi ahalisinden mahrusa-i Mısır'da mütevatırın iken dört sene mukaddem vefat eden Yeniçeri Ocağı ihtiyarlarından Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Ağa'nın hal-i hayatında hamam-ı mezkûrun binasına tevkil edildiği Ispartalı Kethüdâ Yusuf Ağa Hamam-ı mezkûru, mumaileyh Hacı Ahmed Ağa'nın çeşte çeşte gönderdiği 14918 (s.237) kuruş ile inşa ettirmekte iken kable'l-ikmal Hacı Ahmed Ağa'nın vuku-ı vefatına mebni mumaileyh Yusuf Ağa kese-i hamiyetinden mebalîğ-i kesire sarf eyleyerek noksan kalan su ve kazan ve camekân dekrizi ikmal ve suyu isale ettiği ve hamam-ı mezkûra altı masura su verdi-

ği cihetle sülüsânı Hacı Ahmed Ağa'nın ve sülüsü Yusuf Ağa'nın vakfı olmak üzere Sav Karyesi'nde vaki cami-i şerif ve mekteb-i münîfe ve mumaileyh Yusuf Ağa'nın Isparta'da Karaağaç Mahallesi'nde müceddeden yaptırdığı cami-i şerif ve mektebe vezâyif tahsis eylediği munderiç bulunduğu ve Sav Karyesi cami-i şerifinde mevcut eczâ-i şerifeden vâkîf ve bani-i mumaileyh Hacı Ahmed Ağa bin Mustafa Ağa namına 1124 (1712) senesi Cemâziyelâhiri içinde hattat-ı meşhur Ahmed bin Hüseyin Efendi'ye tahrir ettirilip hamamın suyundan inşa ve hayrat edilen çeşmelerden Çelebiler Mahallesi'nde vaki ve Akarçeşme demekle maruf Bursalı Hacı İbrahim Çeşmesiyle Yusuf Ağa'nın hanesi civarındaki çeşmenin hengâm-ı bina ve inşaları dahi cephelerinde bulunan mermer taşlara mahkûk kitabelere göre 1131 (1718) ve 37 (1724) tarihi olduğuna nazaran hamam-ı mezkûrun rivayet-i menkule veçhile öyle 970 (1562) tarihi sıralarında değil 1100 (1688) tarihinde yapılmasına başlanmış ve Hacı Ahmed Ağa'nın 1104 (1692) tarihinde Mısır'da vefat ettiğinden sonra vekili Yusuf Ağa tarafından ikmal edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Fakat mebbas-i mahsusunda yazılacak tercüme-i halinde görüleceği veçhile 961 (1553) tarihinde vefat eden müşarünileyh Piri Mehmed Halife Hazretleri'nin irtihallerinden sonra hanelerine veyahut tekkelerine inşa edilen Dârüşşifâ'ya dahi hamam-ı mezkûrdan tahsisat-ı vakfiye olduğu ve külhan mahallinin hakikaten müşarünileyhe mensup arsadan istimlak edildiği kuyûd-ı evkaf ve evrak-ı resmîyeye müsteniddir.

İhtimaldir ki müşarünileyh hazretlerinin irtihallerinden yüz kırk sene sonraki evlad ve ahfadından külhan yeri istimlak olunmuş ve bunun mukabilinde de vazife tahsis kılınmıştır. Bu hale göre Hacı Ahmed Ağa'nın Hacı Abdi'yi görmesi ve söylemiş olması ve Piri Halife'den külhan yeri alması rivayetleri bir takım hikâye-gûların yalan yanlış uydurdukları ve yakıştırdıkları sözlerden ibaret olsa gerektir. Kısm-ı evvelde Andık Deresi nam mahalden kanevât içinde derûn-ı şehre getirildiği beyan olunan Hamam suyunu membandan icra eden Dalboyunoğlu mumaileyh Hacı Ahmed Ağa'nın vekil ettiği mumaileyh Yusuf Ağadır bunların (s.238) tercüme-i hallerine dair bir kayd-ı mevsûka tesadüf edememişsem de mumaileyhimanın yek diğere karabet ve münasebeti olup biri Isparta'nın Sav karyesinde ve diğeri nef-i kasabanın Fazlullah Mahallesi'nde sakin Mamaklı Oğlu Kethüdâ Yusuf Ağa demekle maruf ve muamelat-ı ticariye ile meşgul ve o zamanlarda Dersaadet'e ve Mısır'a gidip gelerek Donluk tabir olunan girpasları satmakla mütemevvil gayet memnûl ve hayırhâh zevat-ı mürüvvetsemendân bulun-

dukları zeban-zed sığar ve kibardır. Çünkü o vakitlerde Sav karyesinde ve Karaağaç Mahallesi'nde pek çok tezgâh olup mezkûr donluk bezlerden, boyalı boğasılardan kumaş nesh ve imal ve Dersaadet'e ve mahall-i saireye nakil ve isal olunurmuş. Bu sanatın ne suretle ve ne zaman rehin-i inkıraz olduğu mahallinde tafsil edilecektir.

Şu halde mumaileyhima Hacı Ahmed ve Yusuf Ağa'lar 1100 tarihini takip eden asr-ı hicri içinde her biri ikametgâhlarında birer cami ve birer mekteb-i iptidai ihya ve çifte hamam inşa ve havâytic-i zaruriyenin elzem ve azamı olan suyu icra ederek namlarını ika eylemişlerdir.

Yusuf Ağa'nın hanesi Fazlullah Mahallesi'nde Çebişoğlu Konağı'nın yanındaki çıkmaz sokak içerisinde olup komşuların temenniyatıyla getirdiği sudan mahalleye bir çeşme inşa ve vakfedilmesini kabul ve icra ettiğinde o mevkide elyevm mevcut fevkani mescid-i şerifin altında bulunan çeşmeyi 1137 (1724) tarihinde vücuda getirerek o zamanda komşular çeşme suyundan bir miktarının hanesine tefriğini söylediklerinde; "Benim komşulardan hariç hususi suya ve çeşmeye sahip olmaklığım vakıf ve hayrat namıyla nefsim hizmet etmek demek olacağından ben umum komşulardan ayrı halde bulunmak istemem, ettiğim hayrın ecir ve sevabını da zayi edemem. Komşularım umumi çeşmeden nasıl su alırlarsa ben de öyle alırım" demiş, kabul etmemiş. Komşular muahharen çeşmenin ayağından kanevât ferşiyle suyun akıntısını hanesine götürüvermişler. Hanenin bulunduğu avlu içinde ceddimizin pederi hanesi olmağla altmış sene evvel mezkûr akıntının kanevâtını ve suyun cereyanını ben de gördüm, bildim.

Yukarıdaki mebbas-ı evvelde Kepeci Hacı Mustafa Ağa merhumun hanesine götürdüğü çeşme hakkındaki istitrâden vuku bulan mütalaada beyanât bunun hakkında daha ziyade şayan-ı tezkâr ve tekrardır. Yine ibret yine intibah ve be-saffet. (Rahmetullahi aleyhima, rahmeten vâsian)

Bazı Hamamlar ile Karaağaç Mahallesi Hamamı

Hamamlardan ikincisi hükümet konağı civarında kâin Bey Hamamı denilen hamam olup bu da erkek hamamından çok zaman evvel (s.239) beylerden birinin bina ve inşasıdır amma bani ve tarih-i binası malum değildir. Bunun ilk bina ve inşasında bir müddet çay suyu denilen umumi dolma çeşmelere cari şehir suyundan miktar-ı kifâyede ifrazla idaresi bu suretle temin olunmuş ise de muahharen Karaağaç Mahallesi'nde sakin ashab-ı hayrat ve

hasenattan Âmine Hatun'un yine Andık Deresi cihetinden icra eylediği su ile mahallesine çeşme inşa ve ihya ve biraz da Karaağaç Mahallesi hamamına su ita ettiği zaman mezkûr Bey Hamamı mütasarrıf-ı mumaileyhâdan biraz su talep edip o da para ile satmayacağını ve fakat kendisinin icra ettiği suyun hamamdan yukarı olan kanevâtında membaa kadar bozukluk ve muhtac-ı tamir mahaller olduğu surette tamamen hamam hesabına kendisi ve ahlâfî tamir etmek şartıyla teminat gösterir ise hamama kifayet edecek kadar suyu bu tamirat mukabilinde vereceğini söyleyerek sahib-i hamamı mumaileyhânın teklif ve şartını kabul ve tamirâtı der-uhde ve taahhüt etmiş olduğundan 1140 tarihi sıralarında bu veçhile olan meşrutiyet-i sened-i şer'îye rabt olunup el-haletü hâzihî hamamın mutasarrıfları tarafından membaa kadar suyun kâffe-i mesarif-i tamiriyesi ita olunur.

Hamam-ı mezkûr dahi biri sıcak ve biri soğuk suya mahsus yekdiğeri üstünde ikişer musluklu sekiz kurna ve iki soğukluk ve camekân ve bir şadırvanı müştemildir. Kubbesi erkek hamamı kubbesinden biraz alçak ve basık olup vüs'atı de erkek hamamı kadar değildir. Gecedden bed' ile gündüzleri kuşluk vaktine kadar erkeklere ve ondan sonra akşama kadar kadınlara ve Cuma günleri müstakilen erkeklere açılır ve halen mülkiyetle tasarruf ediliyor akarattandır.

Üçüncüsü Karaağaç Mahallesi Hamamı olup şekli binası Bey Hamamı gibi ise de yeri gayet çukurdur. Bu hamam dahi geceleri ve sabahları erkeklere ve gündüzleri kadınlara açılır. Binasını mahalle ahalişi vücuda getirmiş ve şimdiki suyunu Âmine Hanım vermiş olduğundan icarı çok olduğu zamanlarda mahallenin vergisine karşılık olmak üzere mal-ı avarız misillü mahalle ahalişi namına vakıf eyledikleri mervî ve müteâmildir. Tarih-i bina ve inşâsı malum değilsede erkek hamamından ve hatta bey hamamından evvel olmak muhtemeldir. Çünkü gayet çukur ve yeraltında olduğu gibi Isparta'nın ibtidâ-yı teşkilinde Karaağaç Mahallesi ve Evlengene karyesi ve civarda Tîrendâz'ların yaylarına mahsus cesim Kirişhane ve Çelebi yeri denilen Kızıllıhisar karyesi yeri hâlâ kirişhanenin mevkiî olarak (s.240) cenub cihetine Kirişhane ve Çünür Karyesi semtine tesadüf eden şimal kısmına Çelebi Yeri derler. Bu namlarla maruftur. Bu Âmine Hatun da kendi hanesine su ayırmak, hizmet-i hayriyesine maksad-ı zati karıştırmak tenezzülünde bulunmamıştır. (Rahmetullahi aleyha)

İstitrâd: eski zamanda ok ve yayla muharebe eden mücahidin-i İslâmiyenin oklarını, yaylarını kirişlerini kendi dâhillerinde ve talimgâhları civarında vücuda getirdiklerine bakıp da top ve tüfenk devrinde bizim top ve tüfenk ve mermileri için Avrupa fabrikalarına müracaatı iltizam ve tercih

edişimizi mukayese eylediğimizde eski adamların her halde bizden akıllı ve hesaplı adamlar olduklarına kanaat ve itimat etmekteyiz zaruri görünür. Zira esliha-i harbiye ve mermiyâtı imali elimizde olmadıktan sonra askerimiz ne kadar çok muallim olursa olsun esliha ve mermiyâtı olmadıkça hiçbir işe yaramayacağı tabii ve aşikârdır. Allah zülcelâl bize intibah versin de kâffe-i ihtiyacatımızı kendimiz tedarik edelim. **(Temme'l-istitrât)**

Sülübey ve Sarı Kadı ve Yenice Mahalle Hamamları vesair Teferruât Hakkındadır

Dördüncüsü, Sülübey, Beşincisi Sarı Kadı, Altıncısı Yenice Mahalle Hamamları demekle maruf bir küçük hamam olup Sülübey ve Yenice Mahalle hamamları da kezalik mahalle vakfı namıyla komşularının tasarruf ve idarelerinde bulunuyor idiye de bir zamandan beri işlememekte ve gündün güne harap olmakta ve Yenice Mahalle hamamının birkaç masura mülk suyu nelerce cereyan ettiği aranılıp sorulmamaktadır.

Sarı Kadı Hamamı dahi eskiden bazı hayrat ve başlıca Hızır Bey Camii'ne meşruta müsakkafât-ı vakfiyeden olduğu halde malum olmayan esbab üzerine bir iki yüz senedir mülkiyetle tasarruf edilmektedir.

Suyu çay suyundan olup suret-i mahsusada çeşme sularından müfrez başkaca kanevâtı mülk suyu yoktur. Hamam-ı mezkûrun banisi Sarı Kadı nam zat yukarıda da beyan olunduğu veçhile Isparta'nın zir-i idare-i saltanat-ı seniyye-i Osmaniye'ye geçtiğinde birinci defa müftülüğe intihap ve tayin olunan ve sonra Isparta kadılığına terfi' edilen zattır. Medfeni Hacı Şaban Bahçesi civarında Kumyol nam mevkideki kabristandadır. Ve kabristanda kendi vakfidir, derler. İsmi Süleyman Efendi'dir. Hamam-ı mezkûrun Sarı Kadın namında bir hatun tarafından bina ve inşa edildiğini de rivayet edenler vardır. Lakin o kadar mevsuk değildir.

Hamam-ı mezkûrun icar-ı senevîsinden on iki kuruşun Çelebiler Mahallesi'nde kâin Demirli Mescid mumuna meşrut vakıf olduğu ve 1160 (1747) tarihi sıralarına kadar mescid mamur ve mevcut olup icar-ı mezkûr (s.241) verildiği halde tarih-i mezkûrdan sonra harap ve arsası kabristan olmuş olmasıyla icar-ı mezkûr eski hakkına riayeten hamam-ı mezkûr kurbinde kâin ânîfü'l-beyan Hızır Bey Cami-i Şerifi'ne hasr ve tahsis edildiği kuyûd-ı atika-i evkafta muharrer ve vakfiyeti hakkındaki rivayet bu kayıpla müeyyettir.

Demirli Mescid'in kabristana tahavvül eden yerine de şimdi Kadı Mezarlığı derler. Isparta içinde Dere Mahallesi'nde bir Çelebiler Mahallesi'nde iki hamam daha olduğu halde mürûr-ı zamanla harap olup Dere Mahallesi'nde bulunan hamamın yerine bazı asarı mevcut kargir duvarlara ibtina'ın otuz sene evvel Rif'atiye Mektebi yapıldığı gibi Çelebiler Mahallesi'nde olan hamamın en eskisi yerine de medrese inşa olunduğu ve ikincisi kırk sene evvel haneye tahavvül eylediği mütevâtir ve meşhuttur.

Bu ikinci hamamın Cami-i Kebir banisi Kutlu Bey'in Kutlu Paşa olduğu zamanda müşarünileyh tarafından Sadiye Bukası nam medrese ittisalinde inşa edildiği ve gıllisinin nısfı cami-i şerif-i mezkûrda imam ve hatip olanlara ve nısf-ı diğeri sair hademe-i cami ve ehl-i vezâyifine vakf ve hasr olunduğu 1060 (1650) tarihi sicilinde mukayyed bir ilamdan anlaşılmıştır.

Hamam-ı mezkûr 1230 (1814) tarihine kadar mamur olarak işlemekte olduğu halde tarih-i mezkûrda hamama karib bir hanede ol zaman Mütesellim veya Muhassıl bulunan zatın Kethüdâsı muhassılın kerimesini akd ve tezvic etmek isteyerek kethüdâ-yı merkurumun zevcesi işten haberdar olunca zevcinin kendisi üzerine ikinci olarak akd ve tezvic edeceği velinimetinin kerimesini suret-i mahsusada hanesine davetle mumaileyhayı o gün alıkoyup leylen boğdurarak cesedini mezkûr hamamın külhanına attırmış ve kız bu vehile kaybolup aranıldığında yanmış cesedi ve bazı hulliyâtı parçaları meydana çıkması üzerine muhassıl tarafından Melun Hamam diye kapattırılıp tül müddet kapalı kaldığından dolayı tamiratına bakılamadıkça kırk sene zarfında büsbütün haraplaşmış ve nihayet 1270 (1853) tarihinden sonra arsası dahi Isparta tüccarından Dayızâde Hacı Edhem Ağa'ya canib-i vakıftan satılarak bu asarı Ağa-yı mumaileyh tamamen kal' ile yerine müceddeden selamlık dairesi yapmıştır.

Isparta Hanları

Isparta'da bulunan dokuz adet han Kerim Paşa, Antalyalıoğlu, Hatiboğlu, Alaybeyoğlu, ve Pamuk Hanları ve Vakıf Hanları ve Kereste Hanı ve Nalband Hanı demekle maruftur. (s.242)

Kerim Paşa ve Nalbant Hanları Kaymak Kapısı civarında ve Antalyalıoğlu Hanı Hayvan ve Saman Pazarında ve Hatiboğlu ve Pamuk Hanları Tuz Pazarında ve Alaybeyoğlu Hanı Cami-i Kebir karşısında ve Keres-

te Hanı hükümet civarında ve Vakıf Hanları da Buğday Pazarındadır. Çarşısı derûnunda Pekmez Hanı ve bazen Markuççu Hanı demekle maruf bir ve odun pazarı civarında Mubayaacılar Hanı namıyla diğer baraka cem'an iki han daha var imişse de bunlar 1231 (1815) tarihindeki çarşı harik-i kebirinde muhterik olduklarından sahipleri tarafından yerlerine dekâkin yapılip hanlardan eser bırakılmamıştır.

Pekmez Hanı denilen hanın ortası Pekmez Pazarı ve etrafı markuç imal eden ve tömbeki satan Acemlerin daimi ikametine mahsus gibi olduğundan bu iki hali hanın iki ismiyle tesmiye ve yâd olunmasına bais olmuştur.

Ağros'ta tütün garsiyâtı ihdas edilip kazanın müsait mahallerinde tütün zeriyyatı tekessür ettiği ve tömbekiye o kadar rağbet ve ülfet olunmamakta bulunduğu zamanlarda bu han mevkiî tütün pazarı olmuş idiyse de inhisar-ı duhan usulleri bu ziraata iras-ı müşkülât ettikçe tütün pazarı varidiyeti azaldığından mevki'-i mezkûr üç caddeye münkasım ve haremeyne meşruta icariyetli evkafdand olmak üzere parça parça satılıp kargir tüccar mağazaları yapılmış ve heyet-i kadimesi şimdilerde büsbütün tagayyür etmiştir.

Diğer Odun Pazarı civarındaki Mubayaacılar Hanı mahalline dahi bade'l-harik dekâkin yapıldığı ve çarşısı haline girdiği halde bile hala Han İçi Çarşısı deniliyor. Mevcut hanlardan Hatiboğlu Hanı Firdevs Paşa Cami-i Şerifine muttasıl Hatiboğlu Medresesi'ne meşruta vakıf ve diğerleri mülktür.

Buğday Pazarı'ndaki iki vakıf hanın birisi Defterdar Abdurrahman Efendi ve diğeri Kamış Ağa nam sahib-i hayır taraflarından bina ve inşa olunup bunların vakfiyetleri kış günlerinde Isparta'ya gelen deveçilerle kervan ve katırcıların meccanen ikamet ve tehaffuzlarına meşruta olmak suretindedir. Etraf-ı erbaasında dâhilen deveci ve katırcıların kısım kısım oturacakları yüksek sekiler ve sekilerde ocaklar ve bacalar ve orta yerleri hayvanat takılmaya mahsus ahır halinde bulunuyordu. İcarları bu vakıf hanların tamiyat vesairesine sarf olunmak üzere dış taraflarından bir takım dekâkin yapılip icarlarını Yoncaaltı denilen önü açık diğer dam örtü kış günlerinde buğday satılmaya mahsus olduğundan buradan ve karşısındaki aynı örtü altına takılacak satıcılar hayvanatından alınacak ücretleri tahsis eylemişlerdir. Bunların tarih-i bina ve inşaları (s.243) hakkında bir gûne kayda tesadüf olunmamıştır.

Defterdar Abdurrahman Efendi ve Kamış Ağa Vakıf Hanları Tafsilatı

Ancak Yoncaaltı damının büyük mesirinde 1154 (1741) tarihi hakk edilmesine ve Defterdâr Abdurrahman Efendi'nin başkaca bina eylediği Dere Mahallesi Mescid-i Şerifi imamet cihetiyle beraber olan han tevliyeti beratında vakfiye mukayyed ve münderiç değılse de yalnız 1190 (1776) tarihin-den beri imamet ve tevliyet birlikte tevcih oluna geldiği muharrer ve mu-sarrah bulunmasına göre bu iki hanın tarih-i inşaları 1100 (1688) tarihin-den sonradır.

Kamış Ağa Hanı'nın eyyâm-ı sairede hayvanlarını takan köylülerden birer ikişer para alınmak suretiyle idaresine evlad-ı vâkıf mutasarıf olarak Tanzimat-ı Hayriye'den biraz evvel Niğdeli Mehmed Efendi namında mütesellim Ağalarından birisi ahfad-ı vakıftan bir kız alarak bu vesileden bilistifade hanın idaresine vaz'-ı yedle dış kısım önü açık ahıra hod-be-hod bir iki dükkân yapmış ise de ahali hilaf-ı şer' ve meşrutiyet yapılan bu dükkânları hedm ettiklerinden dava açarak efendisi bulunan mütesellim kuvvetiyle berveçh-i teamül-i kadim hanın idare ve nezaretini kendi namına berat ettirmiş olmasından dolayı sonraları daha birçok izinsiz dükkân yapılmak ve ahır kaldırılmak ve adeta irad haline konulmak muamelesi cari olmuş ve elyevm olmakta bulunmuştur. Bu muamele-i gayri şer'ye Defterdar Abdurrahman Efendi vakıf hanını dahi bu şekilde sokmaktadır.

İstitrâd: 1321 (1903) ve 22 (1904) senelerinde Meclis-i Beledi ve Marif Reisi olduğum sırada idi ki Isparta mekâtib-i resmiye-i iptidaiyesinin mesarif-i daimesi mahallî varidat-ı hususiyeye muhtas olmasından dolayı birkaç sene çalışılarak dakik fabrikası ve bazı akarat vücuda getirilip sair müteferrikâtla beraber senevî dört yüz lirayı mütecaviz bir karşılık temin olunduysa da daha ziyade husul-i varidata ta'likan açılacak mektepler için yeni varidat bulmak üzere o vakitlerde meriyyü'l-icra olan evamir-i adide muciplerince evkaf-ı münderiseden bulunan bu kervansaray ve hanların marif hesabına zabtı tabii ve zaruri görülüyordu.

Binaenaleyh bu muameleyi takiple zikr olunan Kamış Ağa Hanı'nın garp ciheti belediyenin malı olan kasap dükkânları ve şarkı yine belediyeye ait buğday pazarı olmak mülabesesiyle hanın ortasından vasi' bir cadde açılmak ve bir kısım meydan bırakılmak ve kasap hane caddesi dahi tevsi' olunup çarşayı işgal ve muamelât-ı nası işkal eden arabalar âmed u şodları o cadde-

ye hasır olunmak ve şimal tarafı kemâ-fi'l-kadim Buğday Pazarı'na zahire getirenlerin hayvanâtı takılacak (s.244) önü açık ahır yapılmak ve üst kat Borsa ve ticaret ve ziraat odalarına ve alt kısım Buğday Pazarı'na mahsus bulunmak ve o civarda maarif idaresinin ilk yaptığı Huruf Mektebi dediğimiz Abdurrahman Hoca Mektebi yerine de maarif-i iptidaiye hesabına altı üstlü beş altı yataklık muntazam bir otel ve münasip mahallerine mağazalar inşa edilmek suretinde bir Hâl yapılmasını ve bu sayede memleketin inkişâfât ve tevessüât-ı ticariye ve harsiyesine de hizmet edilmesini düşünmüş ve planını tertip ve icrasına teşebbüs eylemiş idim.

Bu misillü ashab-ı hayratın menâfi-i umumiye için zamanıyla yaptıkları müessesât-ı hayriyeyi güya evlattan evlada intikal şeklinde ele geçirenler hizmet-i meşrutaya ve ecdadın istirahat-ı ervahına hiç ehemmiyet vermeksizin babadan, dededen kalma birer beratla tevliyete mutasarrıf ve menafi-i zatiyelerine mükibb¹ ve münhemik² olup erbab-ı dikkat ve istikamet bunları vazife-i hakikiyelerine davet eyledikçe izhar-ı husumet ve mani-i hayr olmak seciyesiyle yaratılmış kimselerden arzularına muvafık mu'inler bularak kesb-i kuvvet edgeldiklerinden bu kabilden Isparta Kadısı ve rüesâ-yı adliye ve evkaf memuru bu meselede birleşmişler ve mücerred mutasarrıfa dargınlıklarından saika-i gazez ve infial ile aleyhimde kendi mahkemelerine dava açtırmışlar ve aleyhimdeki fikir ve arzularına muvaffak olamamışlarsa da teşebbüsât-ı maarif-i perverâneye mani olmuşlardır. Bu esnada ibraz olunan ferman ve berattan anladım ki 1252 (1836) tarihli bir kıt'a ferman münderecatına göre Niğdeli Mehmed Efendi namında mütesellim-i memleket Hacı Mehmed Hilmi Ağa'nın adamı karısına ait bu han tevliyeti vesilesiyle hilaf-ı şer' ve meşrutiyet hod-be-hod yaptığı dükkânları ahali yıktığından bahisle kemâ-kân inşaya müsaade itası istid'âsında bulunarak efendisinin yardımı ve sahabeti üzerine suret-i haktan bir müsâ'ade-i seniyye istihsal eylemiştir.

“Batıl hemişe batıl ve beyhudedir Veli” “müşkül odur ki suret-i haktan zuhur ede” fehvâsınca bu şer işin şeveneği olanlar zaten usul-i cedide-i talim ve terbiyeyi öteden beri nazar-ı husumetle görmeleriyle kadı ve hemfikirleri ve abes-hârândan bulunan evkaf memurları dahi vazife-i hakikiyeyi görmedikçe ve gösterenlere muhalefet ve muaraza eyledikçe Memalik-i Osmaniye'deki evkaf-ı şerifenin günden güne bu yolda harap ve zayi' ve bir taraftan mülkiyete münkalib olacağında şüphe yoktur. Nitekim yalnız bu iki

1 Bir şeyin üzerine düşüp gayretle çalışan.

2 Bir işin üztüne çok düşen.

han değil sair yerlerde olan bu nevi bütün hanlar dahi bu hale münkalib olmaktadır. (**Temme'l-istitrat**) (s.245)

Keçiborlu ve Ağros ve Gönen ve Kurâ-i Saire Vakıf Hanları

Bu kabilden Isparta'ya merbut Keçiborlu Nahiyesi'nde merkez-i kasabasıyla bazı büyük karyelerinde ve mülga Gönen Nahiyesi'nde ve Ağros ve Gündürle ve Findos-ı Kebir ve Çünür karyelerinde de köhne birer vakıf han vardır. Bu hanların şose ve araba ve şimendiferler yok iken vesait-i nakliyenin develerle Kervan denilen katırcı ve kiracı kabilelerinin ester ve bargirlerinden ibaret olduğu zamanlarda köylerde ve kasabalarda ve şehirlerde bulunan emtia-i ticariyeyi yek-diğere nakil ve isal için kabileler gelip de mahmulât-ı vakıalarını yerli yerine teslim ve götürcekleri eşya ve zehâyir ve emtia-i saireyi tesellüm edinceye kadar bittabi birkaç gün kalmak ve hayvanlarını dinlendirmek mecburiyetinde bulduklarından eğer ki ücretli hanlarda âramgüzîn olacak olsalar, alacakları kirayı mesarife sarf etmiş ve bu sebeple mesarif-i vakıalarını da ücret-i nakliyyeye zam ile emtianın gallâ-yı fiyatına mecburiyet-i tabiye göstermiş olacakları fikir ve tasavvuruyla hem tüccarın muamelatına irac-i teshilat olunmuş ve hem de kış günlerinde o kadar kesretli hayvanatın kardan ve kıştan muhafazalarıyla eşyaca ucuzluğa dahi muavenet edilmiş olmak için ez-her cihet-i menafi-i umumiyyeye hizmet maksadına binaen Kervansaray namıyla ve inde'l-hace harekât ve tahşidât-ı askeriye vukuunda onlar da barınabilmek mütalaasıyla inşa ve vakfedilmiş emâkin-i mühimmeden oldukları ve birçok seferlerde süvari ve piyade askerleri de ikame ve ikâ'd edildikleri halde şimdilerde yalnız Koçhisar'dan tuz getiren devencilere münhasır kalarak evvelki ehemmiyetleri kalmamıştır.

Çünkü bu hanların ehemmiyetli olduğu zamanlarda Isparta ve havali-si mamulât ve mensucat ve sair emtia-i ticariyesiyle zehayir ve hâsılat-ı mütenevviayı payitaht-ı saltanat-ı seniyye ile Bursa ve İzmir ve Halep ve Şam gibi memalik-i şahaneye ve mahall-i mütejavireye ve oralardan da bu havali halkının muhtaç oldukları eşyayı buralara daima nakil ve isal ederek sırasıyla muntazam âmed ü şod¹ postası yaparlar ve başlıca bedestende oturan bedesten ağaları ve Halep ve Şam-ı Hayriye ticari bu emtia-i dâhiliyeyi alırlar, satarlar imiş.

Şimdi ise bir zamandan beri emtia-i ecnebiyyeye rağbet taammüm ederek bir taraftan da şimendifer ve deniz vapurları memalik-i baideyi yek-diğere

¹ Gidiş geliş, varıp gelme.

re takrifle eski deveçiler ve kiracı kervanlar kalmamış olduğundan berveçh-i muharrer yalnız tuzcuların develeri bu hanlarda bulunmakla yine ahali-i umumiyece beşer onar para tuz fiyatından faide görülmektedir. Gitgide bu da kalkacak ve hanlar büsbütün müstağnin anı hale girecektir.

Isparta Bedesteni

İşte ticaret-i dâhiliyenin emtia-i ecnebiyeye heves ve rağbet yüzünden uğradığı (s.246) tedenniyat, erbab-ı ticareti tedricen mahv ede ede 977 (1569) tarihinde Firdevs Paşa Cami-i Şerifi'ni bina ve inşa eden meşhur Mimar Sinan'ın *Tezkiiretü'l-Ebniye*'sinde izah olunduğuna göre müşarünileyh marifetiyle iki taraflı otuzardan altmış bab dolap ve dükkânı şamil bir adet kapılı kargir bedesten yapılp Paşa-yı müşarünileyh tarafından cami-i şerif-i mezkûra vakfedildiğinde derûnunda âramgüzîn olan Hayriye ve Şam ve Halep tüccarları, bedesten ağaları 1238 (1822) tarihine kadar bütün Halep ve Şam ve Hint "kotonu" ve "sevayı" larıyla dâhili Bursa mensucat-ı haririyesini satmak ile evkat-güzâr olmuş oldukları halde tarih-i mezkûrdan sonra mezkûr bedesten kapanmış ve elyevm mevcut ve mamur ise de ehemmiyet ve itibarı kalmamış olduğundan pek cüz'î ücretle hafafiyeye müteallik gön ve kösele gibi bazı eşya-yı adiyenin hıfzına mahsus büyük bir mahzen halini almıştır.

Emtia-i dâhiliyenin revaçlı ve sürekli zamanlarında Isparta çarşısı her sınıf erbab-ı sanat ve ticarete mahsus altı yüzü müteceviz dükkânı havi olduğu ve esnaftan her birinin sınıflarına göre Arasta denilen bir mevki-i mahsusları bulunduğu ve bu mevkilerde haftada bir kere Çarşamba günleri Pazar ikame olundukça, mesela buğday pazarında zehayir-i mütenevvia ve saman ve tuz ve soğan ve odun ve pamuk ve alaca ve iplik ve üzüm ve pekmez ve lahana ve sebzevât ve karpuz ve kavun ve deri ve sahtiyân pazarlarında her birinin isimlerine mensup eşya ve erzak ve saire satıldığı halde otuz-kırk seneden beri Saraçlık, çizme, yemeni, mest, pabuç dikiciliği gerileyerek bunlara mukabil kunduracılık, terzilik, bakkaliye ve manavlık biraz ilerlemiş ve şimdiki halde çarşının esnafı başlıca bunlardan ve emtia-i ecnebiye satan tüccardan ibaret görünmüş ise de mahallâta yeni yapılan hanelerin alt katlarına birer ikişer dükkân ve mağaza yaptırılmak dahi adet ve her köşede herkes aldatabildiğine her şeyi gâli fiyatla satabilmeye alışarak hile ve desâis yolları karîn-i vüs'at ve füşat olduğundan çarşının ve ahşap dükkânlarının eski kıymet ve itibarı kalmayıp fakat bu tarihe kadar Isparta dükkânlarının adedi dokuz yüzü geçmiş ve sanayi'-i atıkanın me'yus revacı olanlar tarafın-

dan (s.247) mensucat-ı dâhiliyeden addolunabilecek Alaca ve hamam takımları ve sair havayic-i zaruriye-i dâhiliyeye henüz rağbet olunmaya başlanmıştır. Ama bunun da ipliği yine Avrupa fabrikalarından gelmeye muhtaç olduğundan heveskârlara o kadar ticaret ve menfaat temin edemediğinden dolaşmayı devam ve terakkisi memul edilememektedir.

Bu cihetle umuma mahsus pazar yerleri ve meydanlar el-haletü hazihi mevâki-i kadimesinde ibka ve yalnız namları muhafaza olunmakta ve civarda bulunan nevahi ve kazanın her birinde yani haftada Pazar günleri Eğirdir'de ve pazartesi Burdur ve Ağros'ta ve Çarşamba Isparta ve Senirkent'te ve Perşembe Uluborlu'da ve Cuma Barla'da ve cumartesi Keçiborlu'da Pazar ikame olunageldiğinden Isparta'ca bu nokta-i nazardan günlerin isimlerine beynel halk Cuma, Cumartesi ve pazara Gireği ve pazartesiye Ağras ve Salıya Dirnek ve Çarşambaya Pazar ve perşembeye pazartesi denilmektedir.

Bu mahalli isimlerin hakikatlerini bilemeyen bazı memurîn ve ümera güya "Gireği", "Giryaki"den me'huz Rumca ve "Direnek" hiçbir mana ifade etmeyen kaba Türkçe olduğunu serd ile bu isimleri kaldırıp takvimlerde olduğu veçhile hafta günlerine Pazar, Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi dedirtirilmesine çok çalışmışlarsa da muvaffak olmamışlardır.

Hâlbuki *Amasya Tarihi* muharririnin cild-i sânisinde beyan ve izahına göre "Gireği", "Giryaki"den değil medhal manasına olan "Girek" Türkçesinden alınmış ve Anadolu'da kadimen şayi' ve cari bulunmuş bir isimdir. Cumartesi gününe eski Türkler "Girek erte" salıya "Salıç" dedikleri gibi, Ispartalının da "Gireği" demesi pazara girilecek günün başlangıcı demektir.

"Dirnek" ise Türkçemizde dirne-nevb toplanmak, pazara hazır olmak manasındadır. Her ikisi dahi hiçte Rumca ve manasız değildir. Haydi, farz edelim ki Rumca olsun, Anadolu hakkında Arz-ı Rum, Kayser-i Rum gibi eski lügatların delaletiyle müeyyed olduğu üzere Rum mutlaka Hıristiyan manasına olmayıp farslara galebe eden Anadolu'daki akvam-ı medeniye-i Türkiyyedir ki Hıristiyanlıktan çok zaman evvel bunlara (s.248) vaz' ve telkib olunmuş ism-i hastır. Hatta Sure-i Rum'da "Galebetü'r-Rum" tabiri "ütrukû lî't-Türki mâ terakûküm" hadis-i şerifindeki "Türk" lafzı kable'l-İslâm dahi Anadolu'da mevcut ve sahib-i hükümet ve saltanat bulunan akvam-ı medeniye-i Türkiye'ye işaretler demişlerdir.

Bunları kaldırmaya muvaffak olamayanlar bunun üzerine bazı mahaller Pazar günlerini değiştirmeye kalkışmışlarsa da bu arzularına dahi muvaffak olamamışlardır. Çünkü eski zamanda bu Pazar günlerini tertip ve tayin ederken memleket ticaretine vüs'at ve suhulet vermek esasını düşünmüşlerdir ki seyyar tacirler Pazar günü Eğirdir pazarına, ferdası günü oradan Ağros veya Burdur'a ve Salı Isparta'ya gelip Perşembe de Uluborlu'ya, Cuma günü Barla'ya, Cumartesi Keçiborlu'ya giderler. Bu suretle haftayı devrederler imiş. Hala da böyle ederler. Esası bozdurmazlar. Biz Türküz, Türklüğümüzü muhafazaya mecburuz derler.

Isparta'ya tabi kurâ ve nahiyeden dağ köyleri tabir olunan Geyran ve Kışla ve Darıviran ve Pembeli ve Keligan ve Keçiborlu nahiyesinin Eber ve Aydoğmuş ve Yaka ve Yassıviran gibi küçük karyelerinden maadasında birer-ikişer küçük, büyük hamam olup bunlardan Ağros'taki üç hamam ile Sav karyesi hamamı şehir ve kasaba hamamlarına benzeyecek surettedir.

Keçiborlu Nahiyesi'nde dahi oldukça muntazam iki hamam ve biri vakıf diğeri mülk iki han ve altmış kadar tüccar ve atar ve semerci ve demirci ve bakkal ve ekmekçi ve nalbant dükkânlarını havi bir çarşı ve çarşı derûnunda üç kahvehane vardır.

Ağros'ta da pazar ikame olunan mahalde üç-beş dükkân varsa da eskiden daha ziyade dekâkini havi bir çarşı var iken sonraları harap ve nâ-yâb hale gelmiştir. Yalnız buğday pazarı olmak üzere Demirci Hacı Ahmed namındaki bir sahib-i hayrın delalet ve himmetiyle üstü kiremitli bir Yoncaaltı yapılmış ve yanı başındaki vakıf han muhafaza olunmakta bulunmuştur.

Mülga Gönen Nahiyesi merkezinde en güzel hamamı ve bir bab vakıf hanı yıkılmış ve harap bir halde bırakılmıştır. Bir aralık bu yıkık hanın yerine altı dersaneli bir mektep yaptırılmak istenilmiş ise de muvaffakiyet hâsıl olamamış ve eylevm kuvvede kalmıştır. Müsait bir zamanda yapılması memuldür. (s.249)

Hatime-i Fasil ve Daire-i Askeriye ve Telgrafhane ve Hastahane

Hatime-i Fasil

Kışla-i hümayunun bir müddet Isparta Süvari Zırhlı Alayı'na âramgâh olduktan sonra alayın Kütahya'ya kaldırılması üzerine müddet-i medide boş kalmasından ve senede bir ay talim için toplanılan mukaddem ve Tali Redif

Taburları ikamesinden başka bir işe yaramamasından dolayı gitgide haraplaşarak 1319 (1901) ve 20 (1902) senelerinde hedmiyle yine ahalice birkaç bin sim mecidiye iane verilip enkazından şimdiki daire-i askeriye fırka dairesi olmak hasebiyle mutasarrıf-ı esbak Hüsni Bey ve Mirliya İbrahim Paşa zamanlarında yapılmış ve mütebaki arsa ve talimhane-i askeri ve mülkiye ve maarif daireleri meyânında bit-taksim askeri kısmına ait meydan küçük küçük bahçe ve vasi' bir yol haline getirilmiş ve mülkiye hissesine müceddeden hapishane ve zabitan dairesi ve jandarma koğuşları ve nisa hapishanesi ve hapishanenin cenup cihetine süvari jandarma hayvanları için mükemmel bir ahır yaptırılmış ve maarif hissesi mekteb-i idadinin bahçesi olarak kullanılmakta bulunmuştur.

Eski harem dairesi arsa-i muhterikasındaki telgrafhane de daire-i askeriyenin kiblesine gelen mülkiye hissesi arsasına duvarları kargir ve sakfi ahşap olmak üzere eski yerinden nakil ve arsanın bir miktarı bahçe bırakılarak daha mükemmel surette müceddeden inşa edilmiştir.

Bu meydanın etrafındaki üç-beş köhne hane istimlak ve haneler hedm ve meydan tevsi' olunmak, daire-i askeriyeden depo-yı hümayuna doğru bir de şose yapılmak ve meydana büyük saat kulesi inşa kılınmak mukarrer olduğu ve kısmen karşılığı hazırlandığı halde Trablusgarp ve Balkan seferberliklerini icap ettiren hâlâtın zuhur-ı mukaddemâtu teahhüre bâdi olmuş ise de daha doğrusu Tahsin Paşa merhum ve Hüsni Bey gibi kendilerinden sonra gelenler içinde gayretli mutasarrıflara ve onlara benzer ümerâ-yı askeriyeye tesaduf olunamaması mukarrerat-ı vaktayı akim bırakmıştır.

1318 (1900) ve 19 (1901) senelerinde depo-yı hümayun garbına gelen Burdur ve Dinar şoselerinin üstünde istimlak edilen birkaç bahçeye maa teşrih ve gasilhane ve mutfak on iki oda ve bir salonu havi fevkani ve tahtani otuz yataklık bir gurebâ hastanesi ve çarşıda bir de eczane inşa ve küşâd edilmiş ve belediye gaz deposunun bahçesine Eğirdir-Burdur-Dinar şoselerinin mebdesine tesaduf etmesinden dolayı bir araba istasyonu ve arabacı hanı yapılmaya dahi başlanmış idiye de Mutasarrıf Hüsni Bey'in infikâkiyla hanın ikmal-i (s.250) inşası geri kalmış ve hastanenin suyu götürülmesine bile imkan olmamıştır.

Fakat o sıralarda Cami-i Kebir yanındaki Barutçuzâde zevcesi ve Aliye Hanım haneleri belediye namına muharrir-i aciz vasıtasıyla iştirâ olunarak tamiran belediye dairesi şekline konulmuş ve hükümet konağı önündeki

hayrathaneler kaldırılıp belediye dairesi yanına getirilerek yerine hoş manzarayı ihlal eden evrak mahzeni yapılmış ve bu suretle belediyenin araba hanına sarf edeceği meblağ yine belediye nafia ve hükümet cephesindeki çirkinliği rafi' inşaata verilmiştir.

Bu meyanda hükümet pîşgâhına maarif akaratı da yapılarak Reji, Düyûn-ı Umumiye, Ziraat Bankası ikame olunmuştur. Derûn-ı kazada temin-i inziyat ve asayiş için hariç-i şehirde 1276 (1859) tarihinde yapıldığı yukarıda yazılan dört derbentte daimi piyade ve süvari ikişer üçer jandarma bulundurulmak ve eyyam-ı sayfiyede jandarmaya ilhaken jandarma kumandanlığı dairesinde Kır Serdarı unvanıyla bazen bir heyet-i muvakkate-i müsella-ha müfreze haline geçt ü gûzar ettirilmek suretinde hariçteki ebnâyı sebin ve köylerin emin ve selametine nasıl çalışılıyorsa dâhil-i şehirde de yalnız devriye kollarının geceleri taraf taraf dolaşmaları zabıta-i mânia maksadını tamamen temin edememeye başladığından belediyece memleketin zabıta-i merkeziyeye oldukça uzak olan mahallâtından Dere, Yenice, Hacı İvaz Karağağaç Mahalleleriyle Çay boyunda ve bağlar semtinde Şehitler Mezarlığı, Hergele Meydanı, Harman Yeri, Kumyol, Kumpanya Köprüsü nam mahallere beş karakolhane inşasıyla daimi polis ve jandarma ikamesi tensib ve lede'l-ma'raz idare-i seniyye istihsal olunmağla bunlardan Kumpanya Köprüsü mevkiine 1312 (1894) senesinde iane-i hamiyetmendânla o mevkie müntehi cadde ismine nisbeten Ferahiye Karakolu inşa ve sene gayesinde resm-i küşadı icra edilmiştir.

Çünkü mevki-i mezkûr civarı Ermeni Mahallesi ve Rum Mahallâtı ve metropolidhane olup bir sene evvel Çayboyu'nda Millet Kahvesi denilen Rumlara mahsus mekâtib-i akârâtından muntazam bir gazino yapılmış ve Ermeniler de aynı maksatla Saçmacı Haremi denilen kilise vakfına (s.251) ayrıca diğer gazino inşasına başlamış ve Metropolidhane ittisalinde erbab-ı tenezzüh için işret bulunmamak ve yalnız her nevi gazete okunmak ve Cuma ve Pazar günleri memleketin usûlüne muvafık saz ve ahenk takımı tarafından çalgı çalınabilmek şartıyla Durbeyoğlu Gazino ve Kıraathanesi inşa ve küşad olunmuş idi. Rumlardan Millet Gazinosu'nda da her nevi işret yapıyor ve satılıyordu. Bu mahallerin temin-i inzibatı zımnında evvel be evvel mezkûr karakol inşası ve derûnuna kuvve-i zabıta ikamesi elzem idi.

İkinci derecede olan Kumyol karakolu dahi 1315 (1897) senesinde yapı- lıp o zamanda vilayet valisi bulunan Arnavut Ferid Paşa'ya nisbeten Feridiye tesmiye edilmiş ve derûnuna polis ve jandarma ikame kılınmıştır.

Rum millet gazinosunun şark cihetine biri zükûr diğeri inasa mahsus olarak dörder kurnalı ve yek diğere muttasıl ve mevcut yeni bir çifte hamam daha 1313 (1895) senesinde Rum milletinden Kahyaoglu zevcesi Sofya nam bilâ-veled hatunun mekâtîp menfaatine hasr ve hibe eylediği beş yüz lira miktarı meblağâ hamiyetmendân-ı milletin ilave ve izafe ettiği iane ile müceddeden inşa ve küşad olunup elyevm mühimce icarla işletilmektedir.

Bu kadının şu hizmet-i fedâkâri-i milliyet-perverânesi maatteessüf ikincisinin zuhuru eserini gösterememiştir. Himmeti meşkûre olsun. Bunlar yapıldığında muharrir-i aciz belediye reisi bulunuyordum. İkinci devre-i riyasetimde diğerk üç karakolun daha inşasını takip ettiğim halde derûnuna ikame edilecek polis ve jandarmayı itaya zabıta kadrosu müsait olmadığı ve vilayete ve nezarete ne kadar yazıldıysa Isparta tertibatına mevcudundan ziyade efrat verilemeyeceğini resmen bildirdiklerinden bu sebeple yapılamamış kalmıştır. Lakin yerleri muayyen ve âmade ve belediyede planları mevcuttur.

İstanbul'un ve vilayetin Anadolu'ya ve mülhakata hakkıyla bakmamaları ve iradlarını merkeze çokça çekmeleri yüzünden gerek inzibat-ı idare ve gerek terakki-i maarif ve sanayi' ve mamuriyet her ne kadar mahallerince istenildiyse de imkânı bulunamamış ve derece-i matlubeye isal kılınamamıştır. Hâlbuki Payitahtın ve vilayetin taşradan ve mülhakattan bekledikleri varidat her şeyden evvel emniyet ve asayiş-i kâmile olmadıkça mümkün ve müterakki olamayacağı ve her hangi bir memlekette bu esas bulunmadıkça hiçbir şey yapılamayacağı cihetle pek az ve şâz olarak yapılabilenler görülse bile bunlar da terakkiperver (s.252) ve hüsn-i vazifeye aşına hamiyet-güster memurîn-i müstakimenin gayret ve himmeti sayesinde. Yoksa re's-i idarede bulunan memurlar müstakim ve vazifesine mukaddem olmaz da idare-i zabıta gerek nakıs ve gerek tam ve kâmil olsun. Mahkemeler dahi izhar-ı adalette tesamüh eyleser bir vakitte emniyet ve asayiş mükemmel olamaz. Ve bu mükemmel olmadıkça da bir şey beklenemez. İnşallah bu devaire meşrutiyette hâkimiyet-i millie ve tevsi'-i mezuniyet esaslarından taşralarda hisselerini tamamen almak hakkına malik ve sahip olurlar da Anadolu terakkiyât-ı müstaidesine mazhar ediliyor.

Keçiborlu Nahiyesi'nde eskiden mevcut mahkeme-i şer'iyeye arsasına 1310 (1892) tarihinde fevkani ve tahtani altı oda ve bir tevkifhane ve bir jandarma koğuşunu havi bir bab hükümet konağını ve derûnunda bir telgrafhane ve iki handan vakıf bulunan biri eski Kervansaray'lık şeklinden çıkarılarak belediye hesabına mülk han şeklinde yapılmıştır.

Ağros Nahiyesi'nde de daire-i hükümet ve emsali mebani-i umumiye vücuda getirilmeye kabil ve istidad-ı mahallî olduğu halde henüz bir güne teşebbüsât görülememekte ve vâkıf ve faal bir müdüre arz-ı ihtiyaç etmektedir.

Bu nahiyelerle köylerdeki hanlar, hamamlar dahi mahalle ve karye namına vakıf şeklinde ve mal-ı avarız hükmünde kullanılmaktadır. Isparta kazası daire-i askeriyesi en eski tertibine göre Altıncı Isparta Redif Alayı namıyla Isparta, Burdur maa Pavlu-Eğirdir bölüklerinden mürekkep Birinci Tabur merkezi olduğu ve diğer üç tabur Denizli, Alaiye, Ermenek'ten mürettep Dersaadet Hassa Ordu-yı Hümayunu'na merbut ve mülhakat-ı livadan Keçiborlu Nahiyesi Sandıklı Taburu'na ve Uluborlu Kazası ve Ağros ve Gönen ve Barla Nahiyeleri, Yalvaç Taburu'na ve Yalvaç Taburu Akşehir Alayı'nı mensup bulunduğu halde tensikat-ı ahirede Isparta, Burdur, Eğirdir, Uluborlu merkezleri Tabur dairesi ve Isparta Alay merkezi ittihaz olunmuş ve bir aralık bu alay Teke Sancağı'na ve badehu Karahisar-ı Sahip Livası'na ve cümlesi İkinci Ordu-yı Hümayun makarrı olan Edirne'ye rabt edilmiş ise de daha sonra Liva dairesi yapılmıştır.

En son Fırka merkezi olacak iken fenn-i harp ve sevhile kurbiyet nokta-i nazarından Burdur Mutasarrıflığı merkezi tercih ve Isparta Livası oraya rabt ve telhik olunmuştur.

Derun-ı kazada bulunan on sekiz dakik değirmeni ekserisi çifte taş döndürmek (s.253) suretiyle su ile müteharrik değirmenlerden olduğu ve bunun on adedi dereden Keçeciye kadar suyun cereyan ettiği hark-ı umumi üzerinde mülk ve vakıf olarak sırasıyla Dere ve Yenice ve Doğançlı ve Keçeci Mahalleleri'nde ve ikisi Minasun mesiresinde ve üçü Lağus ve Deregümü ve üçü Sav karyelerinde bulunduğu cihetle bunlar hep yerli buğday ve arpa ve çavdar ve darı tahin ederlerken 1310 (1892) senesinde Burdur-Dinar-Denizli dakik fabrikalarından Isparta'ya has un getirilmeye ve ekmekçiler has ekmek çıkarmaya başladıklarından birinci defa Keçeci Mahallesi'ndeki Menzilioğlu Değirmeni kısmen vakıf olmasından dolayı Hüsnü Bey'in Mutasarrıf ve muharrir-i acizin maarif komisyonu ve belediye reisi olduğu zamanda maarif-i iptidaiye hesabına fabrika haline getirilerek diğerlerinden Lağus karyesi değirmenlerinin Rüşân Boğazı'nda olanı ve Isparta değirmenlerinden Çay Değirmeninin biri ve nihayetinde Minasun değirmenlerinden bir diğeri sene-be-sene dakik fabrikası şekline konulup on beş sene zarfında çarşı fırınları bütün has ekmek çıkarmaya başlamışlar ve heyet-i asliyesinde

kalan değirmenler de mahallât fırınlarında haneler idarelerine muktazî yerli ev ekmekleri onların tahniyatına münhasır kalmışlardır.

Mülgâ Gönen Nahiyesi'nde üç ve Ağros Nahiyesinde altı ve Keçiborlu Nahiyesinde dahi on beş değirmen vardır. Gönen ve Ağros değirmenleri derûn-ı karye ve kasabada ve Keçiborlu değirmenleri ikisi kasabada olmak üzere küsuru kasaba ile Geresun karyesi meyânında ve nahiyeye tabi Yaka ve Yassıviran ve Çığrı ve İlyas ve Senir karyeleri cihetindedir. Çığrı'da bir de kereste hızarı vardı. O havalinin kereste ihtiyacı bu hızar vasıtasıyla temin olunurdu.

Isparta şehri derûnunda kırk dört adet kahve olup bundan beşi hanlar içindeki han kahveleri ve yedisi çarşının nukât-ı muhtelifesinde esnaf kahveleri ve otuz ikisi Çayboyu'ndaki gazino ve mahalle kahveleriyle beraber yaz günlerine mahsus kır kahveleridir. Han ve çarşı kahvelerinde kahveden başka bir şey satılmaz ve tavla ve iskambil gibi oyun oynatılmazsa da kıraathane ve gazinolarda yalnız tavla ve dama ve satranç oyunları oynanılır. Kır kahveleri kadimen memleketin etrafını ihata eden ve kısmen derûnunda bulunan bağlar ve bahçelerde semt semt tertip ve küşâd edilmiş bulunduğundan her sene belediye ve zabitanın (s.254) ruhsatıyla Ruz-i Hızır'dan sonra açılır, bağ bozumundan bir ay sonra kapanır, gündüzleri öğleden sonra her sınıf halk oralara giderler, kahve ve şurup içerler, tavla ve dama ve satranç oynayanlar da bulunur. Geceleri saat birde kapatılır.

Derun-ı şehirdeki yedi adet tuğla ve kiremithanenin altısı Gökçay semtinde ve biri Minasun'dadır. Bunlarda her nevi küp, çömlek, künk, testi, ibrik, çanak ve muhtelif çapta kiremit ve tuğla imal edilir. Kullanılan çamurun toprakları Minasun'dan getirilir, Ağros'ta ve Keçiborlu'da da birer kiremit-hane vardır. Bir adet selh-hane¹ debbağhane civarında çay kenarındadır. Haricte hayvan zebh² ettirilmez.

1 Mezbaha.

2 Boğazlama, kesme.

FASL-I SÂNÎ

MERKEZ-İ LİVAYA MÜLHAK KAZALARA AİT EBNİYE-İ EMİRİYE VE EMAKİN-İ UMUMİYE-İ SAİRE HAKKINDADIR

Uluborlu ve Yalvaç ve Karaağaç ve Eğirdir Kazaları

Merkez-i Livaya merbut kazalardan Uluborlu'da fevkani ve tahtani on iki oda ve bir tevkifhaneyi havi bir hükümet dairesi ve Bina Önü nam mahalde bir bab telgrafhane ve biri çarşı derûnunda ve diğeri bahçeler yanında iki han ve sekiz kahvehane ve kasabanın bulunduğu sırtın şimal ve cenub taraflarında iki hamam ve dokuz değirmen ve bağlar arasında musluk mevkiinde bir depo ve bir daire-i askeriye ve kezalik Senirkent Nahiyesi'nde bir hamam ve bir han ve bir daire-i belediye ve bir hükümet ve bir telgrafhane ve dokuz değirmen ve Yalvaç'ta çarşı civar ve derûnunda üç han ve on bir kahvehane ve hükümet dairesi ittisalinde bir telgrafhane ve haric-i şehirde efrad koğuşu ve müteaddit zabıtân dairelerini şamil ve vasi' bahçeli bir depo-yı hümayun ve biri çarşı civarında ve diğeri mahallâta kâin üç hamam ve yirmi dokuz değirmen ve Hoyran Nahiyesi'nde fevkani ve tahtani altı oda ve bir tevkifhaneyi müstemil daire-i hükümet ve yol üzerinde Çöllüoğlu Hanı denilen ovadaki bir han ve altı değirmen ve Karaağaç Kazası'nda kezalik on oda ve bir tevkifhane ve derûnunda bir de telgrafhaneyi havi birer daire-i hükümet ve bir han ve bir hamam ve yirmi bir değirmen ve on üç kahvehane ve Afşar Nahiyesi'nde bir daire-i hükümet ve bir han ve on dört değirmen (s.255)ve Eğirdir'de dahi çarşı civarında ve göl kenarında bir bab fevkani ve tahtani on iki oda ve bir tevkifhaneli hükümet dairesi ve karşısında telgrafhane ve üç han ve beş kahvehane ve üç hamam ve on dokuz değirmen ve Pavlu Nahiyesi'nde bir vakıf han ve yeraltında kalmış metruk ve münhedim bir hamam ve sekiz değirmen ve Barla Nahiyesi'nde köhne bir vakıf han ve iki değirmen ve bir hamam bulunduğu yukarıda ve mebhas-i evvelde birer nebze yazılmıştı.

Bunların her kaza için ayrı ayrı izahatı uzun gidecek ve erbab-ı mütalaya üzecek olmasından dolayı mülhakat liva emâkin-i emiriye ve umumiyesinin bir fasılda zübde edilmesini daha münasip ve muvafık gördüm. Binaenaleyh bunların tebeddülât-ı mühimme ve izahat-ı lâzimesi ber-vech-i zir beyan ve tezbir olunur.

Uluborlu Kazası Hükümet ve Askeriye Daireleriyle Hamamları Vesairesi

Şöyle ki Uluborlu Kazası teşkilat-ı mülkiyeden evvel ve Tanzimat-ı Hayriye'den sonra yerli kaza müdürleri idaresinde bulunduğu zamanlarda her kim müdür olursa onun selamlık dairesi hükümet konağı ittihaz olduğundan teşkilat-ı mülkiyede kaymakamlık merkezi ittihaz olunması üzerine hükümet kira ile Mahmudoğlu Konağın'nda mahkeme-i şer'iyeye ayrıca mahalde bulunmakta iken 1290 (1873) senesinde Mutasarrıf-ı Liva Eyüplü Ali Rıza Efendi kaza-i mezkûra geldiğinde iane-i umumiye-i hamiyetmendân ile daire-i hükümeti yaptırmış ve yirmi beş sene evvel Belkavak ve Şehitler derbentleri mevkilerine birer karakol ve yirmi sene evvel de kazanın idare-i askeriyece tabur merkezi yapılması üzerine depoyu hümayun daire-i askeriye cihet-i askeriyeden umumi planı mucibince bedel-i inşaat kısmen havale ve tahsisatından ve kısmen iane-i mertebe-i umumiyeden tesviye olunarak yapılmış ve telgrafhane dahi bundan sonra tesis ve küşad olunmuştur.

Senirkent Nahiyesi hükümet dairesi 1297 (1879) tarihinde nahiyenin doğrudan Isparta'ya merbut olmak üzere müceddeden teşkilden dolayı Mutasarrıf Âlim Paşa'nın berâ-yı devr-i teftiş azimetinde muharrir-i aciz dahi maiyetinde bulunarak eşraf ve mütemevvilân-ı mahalliyyeye birer daire-i hükümet ve bir mekteb-i rüşdi ve bir daire-i belediye yaptırılmak için gösterilen taahhüt ve ita edilen teminat üzerine muahharan ibtida mekteb-i rüşdi ve sâniyen daire-i belediye ve salisen hükümet dairesi ve en sonra da telgrafhane vücuda getirilmiştir.

Değirmenlerden Borlu değirmenlerinin bir kısmı kasaba içinde Halkalı ve Şalgamlık taraflarında ve bir kısmı kurâda olduğu gibi Senirkent değirmenleri de kurâ-i mülhakasındadır. (s.256)

Yalvaç Kazası Hükümet ve Daire-i Askeriye Depo ve Telgrafhane Vesairesi

Yalvaç hükümet konağı ve telgrafhanesi 1284 (1867) tarihi teşkilat-ı mülkiyesinde kadimen merbut bulunduğu Isparta Sancağı'ndan tefrikiyle Konya merkez mutasarrıflığına rabt ve telhik olduğu sırada Konya merkez mutasarrıfı Çerkez Ali Necib Paşa'nın berâ-yı teftiş kazaya geldiğinde iane-i umumiye-i mahalliye ile Karahisar'dan celb edilen meşhur bir kalfanın planı

mucibince yaptırılmış ve Konya merkez telgraf hattının Akşehir merkezinden Isparta ve Burdur ve Teke Sancaklarına temdit edilecek kısmı Yalvaç'tan geçeceği cihetle telgrafhane de o sırada vücuda getirilmiş ve depo-yı hümayun öteden beri kazanın Üçüncü Ordu'ya mensup muamelât-ı askeriyesi Akşehir Alayı'nın üçüncü taburu merkezi olmak hasebiyle 1288 (1871) tarihi sıralarında yapılmış ve sonraları ilâvât ve Tanzimat vukua gelerek hal-i hazırı derecesini bulmuştur.

Üç handan biri ve en vâsi'i Dülgerbakioglu Hanı'dır. Mühim yolcular bu handa kalırlar. Alelade yolcu ve yerli daimi oturucu yabancılar diğer hanlarda bulunurlar.

Hoyran Nahiyesi hükümet evi nahiyenin seyyar tavrındaki müdürü mukim haline konulmak üzere 1315 (1897) tarihinde Kumdanlı Karyesi'ne yaptırılarak nahije-i mezkûre Uluborlu tarikiyle Isparta'nın ve İzmir yolcularının araba yolu üzerinde olmasından dolayı mezkûr yoldaki Taşkesdi Derbendi denilen karakolun kaldırılması sebebiyle arabacıların kış günleri konak yeri olmak ve yaz günlerinde hayvanları dinlendirilmek fikrine binaen bu'd-ı mesafenin vasatına Kaşıkara karyesi eşrafından Çöllüoğlu Hacı İbrahim Ağa tarafından bir han ve bir de hayrat çeşme yapılmak suretinde mevcut bulunan Çöllüoğlu Hanı vücuda gelmiştir.

Değirmenler Yalvaç'ın Hisarardı semtinde ve kurâda ve Hoyran'da da karyelerdedir. Yalvaç kahvehanelerinin en meşhuru, Çınaraltı Kahvesi'dir ki yaz günlerinde daima birkaç yüz müşterisi bulunur. Herkes yekdiğeri orada görür. (s.257) her şey orada görüşülür, adeta Borsa gibidir. Halkın kahveye ibtilaları pek ziyade olduğundan kahvehanelerde çok kahve sürülür.

Karaağaç Hükümet Dairesi ve Hanlar vesaire Hakkında

Karaağaç Kazası hükümet dairesi dahi kezalik kazanın Isparta'dan tefrik ve Konya'ya rabt ve telhik olunması üzerine 1286 (1869) tarihinde Konya merkez mutasarrıfının kazaya geldiğinde iane-i umumiye ile yine Karahisarlı kalfaya yaptırılmış ve telgrafhane 1299 (1881) tarihinde berâ-yı tahkikat muharrir-i acizin kaza-i mezkûra azimetinde, eşraf ve muteberan-ı mahalliye tel ve direk ve makine masrafları taahhüt ettirilmek suretiyle kazanın merbut bulunduğu askeri taburu merkezi olan Beyşehir Kazası hattına rabt olunmak ve bu sayede Konya merkezine Akşehir hattından maada bir hat-ı telgrafi daha vücuda getirilmek mukarrer iken yalnız Yalvaç merkezinden

bir şube olarak temdit ve küşad edilip derûn-ı hükümette bir odanın telgrafta hasrı suretinde vuku bulmuştur.

Mevcut han 1297 (1879) tarihinde Akşehir'e tabi bir kara karyeli Camgöz dedikleri tüccardan Tiyofofos tarafından yaptırılmıştır. Bundan evvel kazada sair yerler misillü bir vakıf deveci hanı olduğu halde altmış sene kadar evvel evkaf idaresi tarafından satılarak yeri şimdi Veliefendizâdeler bahçesidir. Yeni han yapılmazdan evvel bütün yolcular mevcut on üç kahvehanede misafir olurlardı. Bu sebepten kahvehanelerin hayvan ahırları da vardır. Hala bu kahvehanelere misafir olan pazarcı ve yolcu eksik değildir. Bu kazada da Yalvaç gibi kahve müptelaları çok olduğundan kahvehaneler gündüz gece açık bulunur.

Değirmenler Bey Köyü, Çarıksaray, Yaka Emir gibi başlıca suyu olan köylerdedir. Karaağaç'taki bir hamam kısm-ı evvelde beyan olduğu veçhile 766 (1364) tarihinde yapıp tamir oluna oluna (s.258) nihayet-i tamiratına da bakılmadığı cihetle harap ve muattal durmaktadır.

Subaşı nam mahaldeki Derbent-karakol, o civarda Saçıkaraşı aşiretinin bir mahallesi, iskân ve karye teşkil edilmesinden naşi lağvedilerek mürettebatı Eğerem beli derbendine ilaveten iki süvari olmak üzere konulup o yolun inzibatı süvarilerin iki tarafı seyyar halinde geşt ü güzurlarıyla temin kılınmıştır. Fele Beli derbendi elyevm mevcuttur.

Afşar'ın değirmenleri dahi merkez ve kurâsındadır. Yalvaç hükümet konağı Karaağaç kazasıyla maan Burdur ve Tefenni ve Garbikaraağaç kazalarının Isparta'dan bit-tefrik Burdur merkezinde müceddeden mutasarrıflık teşkil olunması üzerine iadeten Konya'dan tefrikle tekrar Isparta'ya rabt ve telhik olduğundan sonra ziyadece köhneleşmesiyle 1318 (1900) tarihinde mutasarrıf-ı liva Hüsni Bey'in zamanında bil-hedim şimdiki mevcudu şeklinde müceddeden inşa olduğu gibi Karaağaç hükümet dairesinde de tamirat ve ilavât yapılmıştır.

Afşar Nahiyesi hükümet dairesi dahi müşarünileyh Hüsni Bey zamanında yapıp mevcut bir han Pazar mahallinde biraz dükkân ve mağaza peyda olması üzerine pazarcıları misafir kabul edebilecek hale getirilip nahiyede dâhilinde Sultan Alâeddin, Dadil Hanı denilen kadim ve köhne kargir han ova ortasında ve göl kenarında elyevm mevcut ve mârrin ve âbirinin inde'l-îcab tahassun eylemelerine mahsustur.

Eğirdir Kazası Emakin-i Emiriyesinin Tafsilatı

Eğirdir kazası daire-i hükümeti yine müşarünileyh Hüsni Bey zamanında 1317 (1899) tarihinde şimdiki şekilde müceddeden yapılarak telgrafhanenin alt katına daire-i belediye ve üst katın bir kısmına reji idaresi ikame olunmuştur. Üç handan biri Buğday hanı demekle maruf olup karşısında Yoncaaltı denilen buğday ve un pazarı yeri vardır. Hanın üst katında yolculara mahsus müteaddit odalar olduğu gibi çarşı içinde Hacı Nuri Efendi Hanı ve hükümet dairesi karşısında Maarif Hanı arabalara ve arabacılara ve sair yolculara aramgâhtır. Bu da müşarünileyh zamanında vücuda getirilmiştir. Üç hamamdan biri Mevlevihane'ye merbut mahalle içinde ve diğeri kale derûnunda ve üçüncüsü Kubbeli Mahallesi'nde ve göl kenarındadır. Vakfiyetle idare olunur. Bunlar geceden bed' ile kuşluk vaktine kadar erkeklere ve ondan sonra kadınlara açılır.

Pavlu ve Barla Nahiyeleri'nde hükümet daireleri olmayıp kadimi veçhile münasip mahallerde bulunmak suretinde idare olunurlar. Fakat eski ve vakıf hanlardan birer küçük ve harap han parçaları ve birer hamam vardır. (s.259)

Eğirdir değirmenlerinden biri Radimos'da, diğerleri kurâ-i sairededir. Eğirdir'in içinde değirmen yoktur. Halk kış günlerinde çok zahmet çekerler. Bu sebepten çok zaman pazarda un satılır. Herkes haftalık yiyeceğini Pazar yerinden un almakla temin ederler. Eğirdir depo-yı hümayunu dahi tensikat-ı ahireye göre yirmi sene mukaddem kazanın tabur merkezi ittihaz olunmasından naşi iane-i umumiye-i mahalliye ile Yazla nam mahalle müceddeden inşa edilmiştir. Çarşı derûnundaki beş bap kahvehanenin biri zabitan-ı askeriye ve memurine mahsus ve diğerleri ahaliye has ve metruk-tür. Zabitan ve memurin, ahalinin bulunduğu kahvehanelere gitmezler. Ahali de zabitan ve memurin kahvehanesine gelmezler. Radimos çiftliği civarında bir ahır ve iki odayı şamil karakolhane Radimos Derbendi demekle maruftur. Mevki boğazımsı olduğundan derbendin burada vücudu pek mühimdir. İptidâ-yı inşası mühim vukuat üzerine olmuştur.

Pavlu ve Barla Nahiyeleri değirmenleri merkez-i nahiye ile kurâ-i mülhakkattadır. Eğirdir ve Pavlu dâhilinde üç adet kereste hizarı dahi vardır. Isparta ve civarının muhtaç oldukları çam tahtaları bu hizarlarda yapılır.

Gölde işleyen kayıkların iskeleleri, Camiardı, Kale Kapısı mevkilerindedir. Hükümet dairesi yanından da binilir, çıkılır. Fakat bu iskeleler muntazam değildir.

Hüsnü Bey'in Tercüme-i hali, zamanında sancak dâhilindeki her nevi inşaat ve teceddüdat-ı müterakkiyenin husulü için müddet-i memuriyeti olan on sene zarfında fevkalade mesai-i muvaffakiyeti görülen mutasarrıf Hüseyin Hüsnü Bey 1312 (1894) tarihi evahirinde İstanbul polis müdürlüğünden Isparta mutasarrıflığına nehy suretiyle gönderilmiş ise de müşarünileyh ilk geldiğinde vücutça rafadan yumurtadan başka bir şey yiyemez ve yediğini hazim ettiremez olduğu halde bu mesai-i ameliye ve Isparta'ca letafet-i âb ve havaiye sayesinde birkaç refikle bir kuzuyu tenavül ettiğinde hazim ettiğini görmek suretinde vücudunu kazanmaya muvaffak olduğu misillü kendisinin ber-vech-i muharrer nefyi-i Isparta mamuriyet ve maarif ve sanayi' ve inzibat ve emniyetinin husul-i inkişaf ve terakkisine bais olduğundan dolayı bu sancağa bir nimet olmuştur. Müşarünileyh İzmit köylerinden bir karyede tevellüd etmiş bir fakirin oğlu olduğu halde büyük ablasını tutan Adliye Nezareti (s.260) memurlarından Said Efendi namındaki eniştesinin sevk ve delaletiyle 1286 (1869) senesinde Üsküdar Mekteb-i Rüşdisinde okumuş ve şahadetname almıştır. Ve badehu adliye devâiri kalemlerinden birine müla-zemetle ibtidâi üsûl-i kitâbeti öğrenip polis neferi yazılmış ve fitrî olan gayret ve mesai-i ciddiye ve zekâveti sayesinde terakki ede ede İstanbul Polis müdürlüğüne kadar tereffu ve rütbe-i ûla sınıf-ı evvelini ihraz eylemiş imiş. Müdüriyet-i mezkûrede bulunduğu zamanda İstanbul'da zuhur eden Ermeni mukatelesi hengâmında siyaseten merkezden nefyi ve teb'îdini müstelzem ahval-i zaruriye üzerine Isparta mutasarrıflığına gönderilip İstanbul memurlarından bir takımı irtikâbat ve gaddarane hareketinden şikâyet ederler ve pek çok gayz ve şiddet gösterirler idiyse de kendileri Isparta'ya gelmezden evvel İstanbul'da vuku bulan zelzele-i şedidede çarşı-yı kebir ve cevahir be-destenleri sekenesi mallarını öylece açıkta bırakıp kaçmışlarken bizzat kendisinin iltizam ettiği inzibat sayesinde hiç kimsenin bir şeyi zayi olmadığını İstanbul'daki Ispartalı hemşehriler yazmışlardı. Kendisi Isparta'ya geldiğinde de borçlu ve çırılçıplak gelmiştir. İktisat ve tasarrufa fevkalade riayetinden ayş u işret ve sefahat bilmediğinden on sene zarfında resmi maaş ve aidaından başka bir şeye tenezzülü görülmeyip hüsn-i idare ile hem borçlarını ödemiş ve hem de İzmir'den biraz akar almaya muvaffak ve mesai-i vakıası sebebiyle Birinci Mecidi ve İkinci Osmanî nişan-ı zîşanlarını hamil ve altın ve gümüş liyakat madalyalarına nail olmuş ve 1322 (1904) senesinde Teke Sancağı mutasarrıflığına naklen Isparta'dan infikâk eylemiş ve elyevm mütekaiden ber-hayat bulunmuş ve vesile-i tefeyyuz olan ablası hanım Isparta'da vefat edip Pir Efendi Sultan türbesinin kapısı kiblesinde defn edilmiştir. (Rahmetullahi aleyha)

Müşarünileyh tahsil-i âli ve Avrupa görmediği halde pratik malumat-ı sathiyeye ile her şeyi anlar ve fakat istikamet ve faaliyetini muhafaza ve takip eyler, üşenmez, usanmaz, korkmaz, yılmaz bir zat-ı sebat-semât olduğundan “Az ilim, çok amel” darbimeseli fehavâsınca her teşebbüsünde bais-i şükran muvaffakiyet görmüş ve cümleyi memnun etmiş ve aleyhinde tefevvühatta bulunanların tezkib-i beyanatına rezân-ı Hazret-i padişahînin teveccühâtına mazhar olmuştur. Kendilerinden evvel ve sonra çok bilip de hiçbir şey yapmayan ve yapamayanları da gördük. Allah Zülcelâl sa’yini meşkûr ve zenbini mağfur etsin. Kendilerini ilâ ahiri’l-ömür afiyetle yaşatıp ahlâfına numune-i ibret eylesin. Âmin

Mebhas-i sâhiburada hitam buldu. (s.261)

KISM-I SÂNÎ
MEBHAS-I SÂLİS

TEKÂYA İLE EHLÜ'LLAH-I KİRÂM HAZERATININ
MERAKİD-İ MÜBAREKELERİNE VE TERCÜME-İ
HALLERİNE VE TEFERRUAT-I SAİRESİNE DAİR
İKİ FASILDIR

Birinci Fasil

Isparta Kazası

Derûn-ı kasabada ehl-i Allah kiramdan birincisi hariç şehirde namazgâh civarında ve depo-yı hümayun karşısında kâin kabristandaki kendilerine mahsus türbe-i Şerifeleri içinde medfun Pir Efendi Sultan demekle maruf Hamidî Pir Mehmed Halife'dir. Halife-i müşarünileyh Seyyid Ahmed Neccarî Hazretleri'nden müstahlef olarak vatani bulunan Isparta'da vefatına kadar ibadât ve irşadat ile imrar-ı evkat edip 961 (1553) tarihinde hulûl-i eccl mev'uduyla dar-ı fenadan dar-ı bekaya intikal etmiştir. *Şakayık-ı Numaniye*'de müşarünileyhin 962 (1554) senesinde irtihal ettiği yazılıyorsa da türbesi kapısının üstündeki taşta mahkûk ibareden 961 (1553) senesi intikal ettiği anlaşılıyor.

Yine *Şakayık*'ta müşarünileyhin Seyyid Neccarî Hazretleriyle musahabe ederek Seyyid-i müşarünileyhten icazet ve hilafet almış ve nasdan inkitâ' ve hücrelerinde inziva ile meşgul irşad-ı urafâ-yı billahtan bulunmuş olduğu muharrer bulunduğu gibi Isparta'ca da enva-ı kiramât ve havârik¹ âdâtı elyevm elsine-i nasda meşhur ve türbe-i şeriflerinde kabir-i şeriflerini ziyaret müteberrik ve mebrurdur.

Müşarünileyhin haneleri Karaağaç Mahallesi'nde ve tekkeleri Cami-i Atik Mahallesi'nde bulunarak ol zaman tekkelerinde mevcut bir yeşil direği der-âğûş eden mecnun ve mecnune müşarünileyhin nefsi-i mübarekleri ve bazı müşhil-i mualecatı ile şifâyâb olur olduğundan vefatlarından sonra mezkûr tekkeye birkaç oda yapıp bir sabık mecnûn getirildikçe vakit va-

¹ Harikalar, insanda hayranlık uyandıran şeyler.

kit mezkûr yeşil direk der-ağuş ettirilir. Ve evladından tekke-nişin bulunanların tertip ettikleri mualece ve müşhil şerbet mecanine içirilir, mecnunların boynuna bir de zincir geçirilir ve bu suretle tedavi olunanlar behemehâl şifa bulur imiş. Vuku-ı harikle mezkûr direk ve odalar muhterik olup ahiran yine birkaç hücre yapılmış ve el-hâletü hâzihi mezkûr odalara mecanin gelip eski zincir takılarak yine eski tertipteki müşhil şerbet içirmekte ve bi-iznillah-i Teâlâ ekser-i mecânin (s.262) şifayab olmakta bulunmuştur. Şimdi bu daireye beyne'n-nas Bimarhane, Darüşşifa denilir. Hatta daire-i mezkûrenin iki caddeye nazır iki kapısı olduğundan ekser ahali akıllarında biraz ittıradsızlık hissolanları mezkûr iki kapının birinden koyup diğerinden çıkarırlar. Ve bir takımları da akıllarının kemal bulması için kendi kendine gidip o daireden geçerler. Müşarünileyh hengâm-ı hayatında Gökçay nam mahalde Sarıdere denilen mevkideki dağın dâmenine riyaziyet ve ibadet için gidip abdest alacak su bulamadığından esasını sath-ı zemine bir kere darp ile su nebean etmeye başlamış olduğundan riyaziyetini bade'l-ikmal mezkûr suyu Isparta kasabasının Keçeci Mahallesi sükkânından bulunan Keçeci dervişlerinin ricasıyla mahalle-i mezkûreye icra ve üç adet çeşme hayrat ve inşa edivermiş olduğu, müşarünileyhın keramet-i merviyesi cümlesindedir.

Zamanlarında müşarünileyhın bu havalice daha sair türlü pek çok kerâmâtı meşhûd ve meşhur olmasıyla yine bu cümleden 951 (1544) tarihinde makam-ı sadreti ihraz eden Rüstem Paşa'nın Antalya Mirlivalığı'nda bulunduğu vakitlerde hakkında gazab-ı padişahî varid olduğundan Cennetmekân Sultan Süleyman Han Kanuni Hazretleri canibinden ahz ve giriftine memur gelmesi üzerine Paşa-yı müşarünileyh fıraren Isparta'ya gelerek müşarünileyh Piri Mehmed Halife Hazretlerine iltica edip necâh ve selamet talep eylediğinde dua ederek "hakkında lütuf ve inayet-i padişahî memul ve mu-karrerdir. Fakat sizin için olacak feyz-i necat Eğirdir'de bulunan sâdât-ı kiramdan Şeyh Burhaneddin Efendi Hazretleri nefsiyle incilâ-bahş olacaktır." Diye Şeyh-i müşarünileyh'e derya ve ona nispetle kendileri katre olduğundan bahisle Şeyh-i müşarünileyh gitmesini tavsiye ettiği Şeyh-i müşarünileyh ve ecdad-ı izamı haklarındaki menâkıbda muharrerdir.

Filhakika Rüstem Paşa Üsküdar'a varınca afv u inayet-i padişahîye ve şeref-i sahiyete mazhariyetle sadrazam olduğunda müşarünileyhima Piri Halife ve Burhaneddin Hazeratının himmetlerini, tebşirlerini unutarak dokuz veya on sene sonra infisalinde bu himmetleri hatırına getirmiş idiyse de o zamanda müşarünileyh Piri Halife irtihal-i dar-ı beka buyurmuş olduğundan merkadine nim kargir ve üzeri ahşap bir türbe yaptırmış imiş. (s.263)

Zaman-ı hayatlarında vakit vakit Manisa, Konya, Kütahya valiliklerinde bulunarak o evânda bir aralık Isparta'ya gelmiş ve Halife-i müşarünileyhin büyük şehzâde Sultan Mustafa'ya taht-ı saltanat nasip ve mukadder olmayıp kendilerinin pederlerinden sonra kaide-i serir-i saltanat olacaklarına dair tebşirat-ı kerametkârânede bulunmalarından dolayı pek memnun kalmış olan Sultan Selim-i Sâni Hazretleri 974 (1566) tarihinde pederi yerine padişah olmaları üzerine şimdiki bir kubbeli kargir türbeyi tevsiyan ve tecdiden müşarünileyh Sultan Selim hazretlerinin inşa ettirdikleri Isparta'ca kâbiran an kâbir nakil ve rivayet olunagelen akval-i mütevatiredir.

Halife-i müşarünileyhin sair asar-ı hayriyesinden Karaağaç Mahallesi'nde hanelerine civar bir mahalde cesim bir dolma çeşmeleriyle bir bab mescid-i şerif ve bir mekteb-i münifi dahi vardır. Elyevm mevcut ve mamurdur. Bu dolma çeşmenin yanına ashab-ı hayrat sonradan daimi cari kanavat suyu da getirmişler ve pınar yapmışlardır. Müşarünileyhin türbesi her murad için ziyaret olunageldiği misilli bilhassa Hızır Aleyhisselam'ı bulmak isteyenler her Çarşamba günleri sabah namazından sonra devam ederler.

Haric-i Şehirde Feraiz Şarihi Denilen Seyyid Halife İle Merdârü'ş-Şifası Alaaddin Efendi Türbe ve Hususi Ziyaretleri

İkincisi yine haric-i şehirde Halife Sultan bağları arasında feraiz-i şarih demekle maruf Seydî Halife'dir. Bu zatın feraizden *Rûbu'ş-Şurûb* nam eserin müellifi olduğu ve hayatında kendisinden nice keramet ve havarık âdât-ı zuhur ettiği mervi ve mütevatir ise de eser-i mezkûrun dibacesinde ve sari taraflarında müşarünileyhin ismine ve zamanı tarihine dair bir gûne sarahat görülmeyip fakat Isparta'da mevcut eser-i mezkûrun yazma nüshalarından birisinde baş tarafa *Kitâb-i Şerbü'l-Feraiz el-müsemmâ bi-rûbi'ş-şürûb li'l-mevlâ el-merhûm el-şeyh Alaeddin, el-müştebir bi-kaşâkî rahmetu'l-lâbi aleybi rahmeten vâsi'aten. Kâne el-merhûm min nâbiyeti kaşâk, min müzâfâti kazâ-i Beyşehir min vilâyet-i Karaman, Sümme intekale ilâ vilâyet-i Hamid ve sekene fi Zâhiri kasabetil İsparta el-mahmiyye ve mâte bihâ ve düfine hünâke ve Kabruhu yüzâru ve yüteberraku ve kâne el-merhûm min hulefâi el-tarîkati'l-İrdibîliyye fi zâlike'z-zemân ve hâze hüve'l-meşhûr fi tilke' el-diyâr ve kad semî'tuhu an gayrihi vâhidün mimmen ya'rifuhu.* ibaresi yazıldıktan sonra nazmen dahi "Ahmedu'llahe'llezi minhu'l-fütûh" temme lî bil-hayr me'lî misle rûh" "küllü şerhi'l-metni ebdânun lehu" "bi'l-maanî ennehu rûhu'ş-şürûh" "temme fi yevmi'l-urûbe vakte asrihi" "Şehr-i savm vasata üsbû'î n yerûh" "min süluseyn badehu tis'a mie" 930 (1523) (s.264) "Fi yedey Abdin bi-eznâbin

yenûh” “İbn-i Abdülmalik Abdülalim” “Min sihâm-i ahşâin cerûh” ibaresi tahrir olunarak şerh-i mezkûrun Beyşehir Kazası muzâfatından Kaşaklı Nahiyesi ahalisinden ve Tarikat-i Erdebiliye hulefasından bulunduğu halde Isparta’ya nakil ve hicret etmiş ve Isparta’da irtihal-i beka eylemiş olan Şeyh Alaaddin Efendi Hazretleri’nin olduğu ve hicretten 930 (1523) senesinde hitam bulduğu beyan ve izah ediliyor. Ve elsine-i nâsta da Seydî Halife Alaaddin Efendi’nin Isparta’ca şeyhi ve feraizde hoca ve üstâdı olduğundan halife-i müşarünileyhin irtihallerinden sonra feraizde tereddüt ettiği mesail-i gamiza için vakit vakit mumaileyh Alaaddin Efendi halife-i müşarünileyhin merkadine giderek teveccühle hall-i müşkülât eylediği kâbiran an kâbir rivayeten ve mütevatiren söylenilir. Şu halde şerh-i mezkûr halife-i müşarünileyhin Alaaddin Efendi hazretlerine bıraktığı bir eser demek olur. Ve bundan da Seydî Halife’nin evvel Alaaddin Efendi’nin ondan muahha ve kitabın daha sonra muharrer olduğuna yakın hasıl edilebilir. Çünkü sahib-i tarik Şeyh Safiyyüddin Erdebili’nin irtihalleri 735 (1334) tarihinde olup hulefasından bu havalide Tarikat-ı Erdebiliye’yi neşreden Amasya’da seccade-nişin irşad Abdurrahman Erzincânî 805’te (1402) irtihal-i dar-ı beka eyleyen Cennetmekân Yıldırım Bayezid Han Hazretlerinin asr-ı celilleri meşayih-i meşhuresindendir. Hatta Timurlenk’in Hamidili havalisine geldiğinde Tarikat-i Erdebiliye’ye hürmet-i mahsusası olduğundan Şeyh Alaaddin Efendi’nin tarik-i mezkûra mensup olmasından dolayı sair yerlerde yaptığı şenâyi’ ve fecâyi’i bu şeyh sebebiyle Ispartalılara yapmadığı dahi ananevî rivâyât-ı menkuledendir.

Bu cihetle gerek Seydî Halife’nin ve gerek Alaaddin Efendi’nin zaman-ı hayat ve irtihalleri 800’le 900 (1397-1494) arasında demek olarak Isparta’ca suret-i sariha ve sahihada tarih-i vefatları ve başka türlü tercüme-i halleri maruf değildir. *Kamûsü’l-Âlâm*’da Kara Seydi denilmekle maruf Hamidli bir zat olduğu dahi yazılıyor da bunun Bayezid Han evkafına memur olduktan sonra İstanbul Kadısı olduğu ve Fenârî hanedanına intisab ettiğini izah etmesine nazaran bu zatın buralara (s.265) geldiği ve ismi bile gayri mesmu’ ve nâ-malumdur. Müşarünileyh Alaaddin Efendi Hazretleri’nin türbeleri Isparta’nın Hacı İvaz Mahallesi’nde kâin hergele meydanının şark cihe-tindeki Binti Emir Kabristanı derûnunda olup el-haletü hâzihi mahal ziyaret ve teberrükdür. Bu münasebetle kabristana Alaaddin Mezarlığı da derler. Bursalı Tahir Bey’in külliyyâtında Kara Seydi Efendi’nin Alaaddin Ali Fenârî tilmizlerinden olarak 913 (1507) senesi İstanbul’da vefat ettiği ve şerh-i miftahın evâiline haşiyesi ve eş’âr-ı arabiyesi *Karaseydi sualleri* namıyla mütearif başkaca bir eser-i mühimmi dahi olduğu gösteriliyor. Gerek Seydi Halife’nin

ve gerek Alaaddin Efendi'nin merkadlerini ziyaret edenlerin ekserisi umur-ı müşkülede istihâre ve istiâne-i ruhani için ederler.

İlesucu ve Hisar Efendi Mahalleleri Nokta-i İltizâsında Kâin Hâce-i Sultânî Abdülkadir Geylani Türbesi ve Tercüme-i Hali ve Havass-ı Ziyareti

Üçüncüsü maa İlesucu Hisar Efendi Mahallesi'nde Delikli Taş yanında Uyuoğlu Tekkesi demekle maruf Hâce-i Sultânî Abdülkadir Geylânî denilen zat olup türbe-i mahsusu içinde medfundur. *Şakayık*'ta mestur olduğuna göre müşarünileyh Abdülkadir Efendi an asıl Ispartalı olduğu halde Hüdavendigâr Gazi Han asrının ulemâ-i benâmından Mevlânâ Ali Tûsî Hazretleri'ne hizmet ederek Hayalî merhumla şerik olmuş ve bazı menâsib ve merâtib ihrazından sonra Ebulfeth vel-meğâzi Cennetmekân Firdevs-i aşîyan Gazi Sultan Mehmed Han-ı Sâni Hazretleri'ne hoca olup 857 (1453) tarihinden (8)72 (1467) tarihine kadar sadarete bulunan Veziriazam Mahmud Paşa'nın gamz ve nifâkıyla azl ve Isparta'da ikamete memur edilmiş ve nihayet mübtela olduğu maraz sebebiyle Isparta'da vefatı vuku bulmuştur.

Müşarünileyh meşhur enâm olan cenab-ı Abdülkadir Geylânî kuddise sirruhu es-sâmi Hazretleri'nin tarıkına müntesib ve kendi ismi de Abdülkadir olduğundan Hâce-i Sultânî Abdülkadir Geylânî şöhretiyle teşehhür edivermiştir. Kendileri hane-i lihyeye meluf olmasıyla Kınalı Abdülkadir Efendi dahi derler. *Ablâk-ı Âlâ-i* sahib-i meşhur Kınalızâde Ali Efendi, bu zatın oğludur. Teracüm-i hal eslâfin yazılmakta bulunduğu *Hazine-i Fünûn* nam risale-i matbuanın birinci senesindeki yedi numaralı nüshasında münderiç müşarünileyh Ali Efendi'nin tercüme-i halinde kendisinin 916 (1510) tarihinde Isparta'da tevellüd etmiş olduğu ve 938 (1531) tarihine kadar akrabasından bulunan sudûrdan Kadri Efendi'nin hacr-ı talim ve terbiyesinde bulunduğu gösterilmesine nazaran (s.266) pederleri müşarünileyh Abdülkadir Efendi'nin vefatları 916 (1510) senesinde veyahut biraz daha sonra demek oluyor. Bu hesapla müşarünileyh yetmiş-seksen yaşını tecavüz etmiş görünüyor. Müşarünileyhin asar-ı müellifeden hiçbir eseri malum değilse de veled-i reşidleri Ali Efendi'nin meşhur bulunan *Ablak-ı Alâi* nam eser-i nefisinden başka *Tecrid* ve *Mevâkef* haşiyeleriyle *Dürer* ve *Gurer*'e yazdığı haşiyeleri ve *Hedâye*'nin Kitâb-ı Kerâhiyesine taliki ve vakfa müteallik iki risalesi ve elsine-i selase üzerine eş'âr-ı belîğası olduğu ve "Eğer çi hane-i pür nakştır bina-yı cihan" "Veli kitabeleri küllün men aleyhâ fân" "Zemin-i mahal-i belâ ü zaman medâr ana" "Budur bu deyr-i cihan nakşına zemin ü zemân" kıtası asar-ı müntahibesinin

parçalarından bulunduğu ve 979'da (1571) Edirne meştasına gidilirken Nikris¹ illetinden vefat ederek haric-i surda İstanbul reh-güzârı üzerinde Nazır Mezarlığı denilen makabir-i müslimîne defnedildiği ve bunun mahdumu Hasan Çelebi "el-veledü sınıvu ebîhi" sırrına mazhar olarak *Hasan Çelebi Tezkeresi* nam eserini teliften sonra mübtelâ olduğu illetten rehâyâb olabilmek ümidiyle Mısır dâhilinde kâin Reşid Kazası niyabetini ihtiyarla 1013 (1604) tarihinde vefat ettiği ve "Gerek seng-i siyah olsun gerekse atlas u dibâ" "Garaz bir bâliş-i rahat bulunmaktır ser-altında" beytini de bunun âsar-ı edebiyesi müntehabatından bulunduğu yine hazine-i fûnûnda muharrer ve küçük biraderi Abdurrahim Efendi de peder ve biraderi mesleğinde tekmil-i sermaye-i ulûm ettikten sonra ulemâ-yı asrıdan Abdülkerimzâde ve Bostan Efendi hizmetlerinde iştigal edip, Müderris Hasan Efendi ve badehu Ebussuud Efendi'ye intisab ile Bursa Kadısı Arabzâde Abdülbaki Efendi'nin hizmetine ittisal ve 959 (1551)'da mülazım olup evvela yirmi akçe ile Edirne Beylerbeyi Medresesi'nden tarik-i kazaya nakil ederek Rumeli kazalarını devir ile Ankara Niyabeti'ni müteakip Beyşehir'de kadı iken 1000 (1591) tarihinde irtihal eylediği *Naimâ Tarîhi*'nin cild-i evvelinde ve Kerâmî mahlasını tahallus; "Çarha dayanma her ne kadar üstüvâr ise" "Yerin efendi altı da var üstüvâr ise" gibi bazı rengîn (s.267) eş'arı dahi *Tezkiretü's-Şuarâ*'da münderec ve mezkûrdur.

Bursalı Tahir Bey'in külliyyatında Ali Efendi'nin ânifen zikr olunan müellefatından başka *Keşşâf* ve *Beydâvî* tefsirlerine haşiyesi ve *Es'âf* ve *Risâletü's-Seyfiye ve'l-Kalemîye* ve *Tabakât-ı Hanefiye* ve *Kaside-i Bîr'e* namlarında daha birkaç eseri ve mürettib divanı dahi olduğu yazılıyor².

Merhum müşarünileyh Abdülkadir Efendi'nin türbesi karşısındaki Delikli Taş'tan derûn-ı şehir ve civarında gayet zayıf ve mariz olan taze ve şîr-hâr çocukları haftada cumartesi ve Perşembe günleri güneş doğmaksızın sabah namazı vaktinde getirerek iki kadın karşı karşıya gelip yek-diğere hitaben "Al çürüğü ver sağı" dedikten ve çocuğu üç veya yedi defa birbirine verip alarak delikten geçirdikten sonra hiç artlarına bakmaksızın mezkûr çocuğu hanelerine getirirler. Bi-izn-i teâlâ mariz şifâyâb ve zayıf semiz olur derler. İnde'l-icap bunu üç veya beş veyahut yedi defa başka başka günlerde yaparlar. Buna da

1 Gut hastalığı.

2 Bu asırlarda Hamideli eyaletinden Ispartalı, Ağroslu, Eğirdirli, Yalvaçlı, Burdurlu, Keçiborlulu, daha pek çok ulema ve meşâyih ve udebâ yetişmiş ve her biri buldukları memleketlerde ve payitahtta kalmış oldukları ve bunların esamisi *Şakayık-ı Numâniye*'de ve zeylinde ve terâcim-i ahval-i eslâfta yazıldığı ve memlekette sülaleleri kalmadığı ve nesilleri bilinemediği cihetle onların burada derc ve izahından sarf-ı nazar edilmiştir.

mumaileyh Abdülkadir Efendi'nin kerameti ve bir nevi İrvasa namı verirler. Mezkûr Delikli Taşla mumaileyhin türbeleri ve civarında birkaç tahtanı odadan ibaret tekkesi hücreleri elyevm mevcut ve oldukça mamurdur.

Isparta'daki beş tekkenin birisi budur. Lakin müstakil şeyhi ve dervişânı olmadığından bazı seyyâhîn geldiklerinde ihyânen ayin-i Kâdirî icra ederlerken yirmi sene kadar evvel Senirkent'te postnişîn Dağstânî Hacı Mustafa Efendi'den müstahlif ve müteveffa Yüzbaşı Macar Mehmed Ağa mahdumu Ispartalı Ali Dede Efendi mezkûr tekke postnişinliğini der-uhde edip tarik-i nakşî ayinini icraya devam ediyor. Ve her hafta Cuma ve isneyn gecelerinde ve eyyâm-ı mübareke-i saire leyâlî-i kudsîyesinde zikir-i cehrî ve tesbih ve tevhîde müdavemet olunuyor. Epeyce çok dervişleri de vardır.

Kamûsü'l-Âlâm'da beyan olunduğu üzere 955 (1548) tarihinde Bursa'da vefat edip bina ve tesis ettiği mescid ve medrese haziresinde Musa Baba Türbesi civarında medfun Şeyhülislâm Abdülkadir-i Hamidî Efendi'yi bu Abdülkadir zanneyleyerek müşarünileyh Bursa'da vefat etmiştir, diyenler de var ise de yanlıştır. O başkadır ve hem de o Abdülkadir Efendi'nin pederi Hamidî (s.268) Mehmed Efendi olduğu halde hangi sülale ve aileye mensup olduğu ve sülalesinden kimse bulunup bulunmadığı Isparta'ca kat'iyen malum değildir.

Bahusus Bursalı Tahir Bey'in *Osmanlı Müellifleri* külliyyatında bu teke sahibi Hâce-i Sultânî Abdülkadir Efendi Şeyhülislâm olmayıp Rumeli Kazaskerliği'ne kadar terakki ettiği izah edildiği gibi Bursa'daki Şeyhülislâm Abdülkadir Efendi'nin fıkihtan kıymettâr mecmuası ve risâil-i sairesi olduğu beyan olunmakla beraber ebyatından “Zer gibi söz ü gürâz içre safâdan raksa gir” “Pür-keder olma buluttan nem kapıp âhen gibi” “Guşe-gir ol perde altından cihanı seyir kıl” “Dûrbîn ol görme kendin dide-i ruşen gibi” kıtasını yazarak başkaca yazıldığı görülüyor.

Bundan anlaşılıyor ki Abdülkadir Efendi de tarik-i aliye-i mevleviyeye muhib veya mensup başka bir vücud-ı nâdirü'l-mevcuttur. Bunun pederi Mehmed Efendi'nin hafidi diğer Mehmed Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi dahi 1204 (1789) tarihinde Şeyhülislâm olup menfiyyen Manisa'da bulunurken 1208 (1793) tarihinde orada vefat ederek türbe-i mahsusu bulunduğu cihetle müşarünileyhin de tarik-i nakşibendîye mensup olduğu yine *Kamûsü'l-Âlâm*'da yazılıyor. Hülasa-ı kelim bu Abdülkadir Efendi o Abdülkadir Efendi değildir. Her ikisi de Ispartalı ve başka başkadır.

Harabizâde Medresesi Derûnunda Şeyh Receb Türbesi ve Havassı

Dördüncüsü, Harabîzâde yahut Çubukçuzâde Medresesi demekle maruf Abdi Paşa Cami-i Şerifi ittisalindeki Paşa-yı müşarünileyh Medresesi derûnunda medfun Gök Veli Sultan nam Şeyh Receb Efendi merkadi olup gerçi türbe-i mahsusu yok ise de kendisi Isparta'ca din-i mübin-i İslamın ilk intişarı zamanlarında Horasan canibinden gelmiş eizze-i kirâmdan olmasıyla şimdiki medfun bulunduğu mahal daha o zamanlarda haric-i şehir bağ ve bahçe arası iken mahall-i mezkûre zaviye ve tekke inşa ve müridânî irşadla birçok evkaf-ı şerife tahsis olunarak âyende ve revendeye itâm-ı taâm olunmaya da itina edildiği ve kerâmât-ı kesiresi tevatürdür.

Ezan-ı cümle henüz yurdumun isti'dâdında olup da kendi kendine yürüyemeyen bir iki yaşındaki çocuklar haftada cumartesi ve Çarşamba günleri oraya götürülüp birkaç mum veya Horoz zebhe nezr edilir ve sulehâdan bir zat tarafından üç defa kabrin etrafı dolaştırılır ise müşarünileyhin hassa-i kerametiyile o çocuk bi-iznillah daha orada iken kendi kendine hatve-endâz-ı meşî ve hareket olur.

Bu sebepten müşarünileyhe Ayak Dedesi dahi derler. Müşarünileyhin zaman-ı irşâd ve irtihali hakkında (s.269) başka gûne malumat ve rivâyât-ı kâffe olmayıp ancak zaviyedarı yedinde bulunan sureti defterhanede 970 (1562) tarihi sıralarında Kanunî Sultan Süleyman Han Gazi Hazretleri zaman-ı saltanatlarında memalik-i Osmaniye'nin her cihetindeki evkaf-ı şerife tahrir ve sebt-i defter ettirildiğinde bu da dâhil-i defter olup ol zaman zaviye-i mezkûrenin zaviyedarlığı Isparta müderrisi Mevlânâ Şemseddin Efendi tasarrufunda bulunmağla bâ-hükm-i hümayun meşihati dahi vakıf-name mucibince ber-vech-i sahih-i mumaileyh Şemseddin Efendi yed ve tasarrufuna kaydedilerek defter-i köhnede zaviyeye muttasıl evler de şeyh olanların mütemekkin oldukları ve yine zaviyeye muttasıl harim ve bahçesi bulunduğu ve 1140 tarihi Saferü'l-hayrın evâilinde (Eylül 1727) suret-i defter-i cedid-i evkafa sebt ve tahrir edildiği münderec ve mestûrdur. Vakıfname mevcut ve elde olmadığından tafsilat-ı sairesi malum değildir. Lakin şimdi merkad-i müşarünileyhte ne harim ve bahçe ve ne de şeyhlerin ikametine mahsus hane bulunmadığı ve etrafındaki ebniye ve kabristanlar birkaç yüz senelik âsardan olduğu cihetle zaviyenin ibtidâ-yı tesisinde rivayet-i vakıa veçhile civarı bağlık, bahçelik imiş demek olur. 1285 (1868) senesinde medresenin şark-ı cenubu cihetine tahtani iki oda yapıp "Tekke Odası" namıyla âyende ve revendeden misafir kabul olunduğu gibi haf-

tada Cuma ve isneyn geceleri hatm-i hoca ve halka-i zikir ve tesbih yapılır. Ve beher sene Ramazan-ı şerifte hatim ile teravîh namazı kılınır. Ve gurebâya ve muhtâcine iftar ettirilir. Isparta'da mevcut sayılan tekkâyânın ikincisi budur.

Sıtma Dedesi

Beşincisi, Pîrî Mehmed Halife'nin Darüşşifası civarında kâin sokak içinde medfun Sıtma Dedesi'dir ki ne zamandan beri orada medfun olduğu suret-i vâsikada ve ismi kayden malum değilse de rivâyeten mersum mumailyleh Halife-i müşarünileyh zamanında ve daha sonraca Sıtma tutanların müracaatlarına karşı kendilerini söğüt yaprağı içine dolamak üzere yatırmak ve yaprağı ve söğüt ağacı kabuklarını ve dallarını kaynatıp suyunu sıtmalıya içirmek suretiyle bazı murâdatta bulunduğundan Sıtma Dedesi nam ve şöhretini alarak bade'l-vefat Sıtma'dan muzdarip ve hasta olanlar sıtma tutarken mezkûr merkade götürülüp kabrin üstüne yatırılınca derhal sıtma mündef' olduğunu tecrübe etmişler ve bu tecrübeye göre oraya müracaatı adet edinmişlerdir. Ekser ahali bu şifa-yı maneviye (s.270) itikâd-ı tâmla itikat ederek bu adeti icra ile sıtmadan kurtulurlar. Kabri başına geceleri mum yakarlar bu cihetle birkaç yüz senelik bir kabir demek olur. Mamaafih bu zatın Karasofu, Kara Kadı namıyla maruf olarak müşarünileyh Pîrî Mehmed Halife Hazretlerinin dervişanından olduğu ve 965 (1557) veya 70 (1562) tarihi sıralarında vuku-ı vefatıyla halife-i müşarünileyh'in tekkeleeri havalisinde kâin meskeni derûnuna defin edildiği dahi bazı zevat tarafından rivayet edilmekte ve mumailylehin medfun bulunduğu mahalle muttasıl olan haneye de el-yevm Sofu Hanesi denilmektedir.

“Ve mine'l-letâyif” beyne'l-etıbbâ meşhurdur ki sıtmalı bir köylü doktora müracaatla sülfato reçetesini yazarak “Bunu alacaksın bir fincan su içinde ezip içeceksin, sıtmadan kurtulacaksın” demiş. Köylü hemen reçeteyi götürerek fincanda ezmiş, sıtmadan kurtulmuş. Sonra doktora köylü hediyesiyle teşekkür gelmiş. Doktor, ilacın acılığından bahsedince, hayır acı falan değildi, hiç kağıt acı olur mu demiş. O zaman doktor sorup nasıl ettin dediğinde, köylü yaptığı hikaye etmiş. Doktor gülmüş. İtikatla selamet ve tama'ninet-i kalp neler yapıyor. Demiş imiş¹.

1 Etıbbâ-yı hazıkamızdan Doktor Hüseyin Hulki Bey'in, *Tebabet-i Hakikiye ve mesalik-i Batıla-i Tibbiye*, nam eser-i matbuunda bu tesir hakkında izahat vardır.

Tekke Mahallesi'nde Hızır Abdal Türbesi ve Tarihi

Altıncısı Tekke Mahallesi'nde vaki türbe-i şeriflerinde medfun Hızır Abdal Sultan Hazretleridir. Müşarünileyh nazar-ı mütaladan geçirilen vakfiyeleri münderecatına göre 880 (1475) tarihi sıralarında tarikat-ı aliye-i Nakşibendiye'den müstahlifen tekke ve zaviyelerinde seccade-nişîn irşad olarak türbelerinin civarındaki birkaç yüz dönüm arazi ol zaman bağlık ve bahçelik ve kabil-i ziraat olup tâlib-i irşad olanlar me'külât ve levâzımatı bu ziraatle temin eyliyor olduğu halde 937 (1530) tarihinde vefat etmişlerdir.

Vefatına “Canına ola hakkın rahmeti” mısra'ı tarih düşmüştür. Müşarünileyh müddet-i hayatında salât-ı mefrûza ve sinn-i müekkedede ve gayri-müekkededen hiçbir vakti kazaya bırakmadıktan başka kendisine mürit olacakların “Duhâ” ve “Teheccüd” namazlarını ifa edemeyecek ve şeriat-i mutahhara dairesinde her hal için sabır ve istikametle giyemeyecek kimselerin tekkelerine kabul olunamayacağını ilanla ilâ vefâtihi bu ittikâsını (s.271) muhafaza eylemiş ve nice kerâmât ve havârik göstermiş ve kendisinden sonra post-nişîn-i dergâhı olacaklarda vakfiyesinde bu sıfatı tavsiye ve şart etmiştir. Müşarünileyh'in bu derecelerde salâh ve takvasıyla beraber zaman-ı hayatında vatandaşlarına dahi bilâ-istisna hayır-hâhlığı bulunduğundan o zamanlarda kendisine ızhar-ı muhabbet ve ibraz-ı sadakat eden Hristos nam sahib-i hayır kısm-ı evveldeki çeşme suları bahsinde beyan olunduğu üzere Gölcük Boğazı nam mahaldeki menbaından Isparta'ya icra etmek istediği suyu kasabanın üst başında bulunan Dere Mahallesi'ne getirdiğinde mezheptaşlarından beyan-ı teşekkür ve tebrik muvaffakiyet etmek mürüvvetkârlığında bulunmalarını memul ve intizar ettiği halde bilakis sahib-i hayır-ı mumaileyhin mürşid-i müşarünileyhle ihtilatından kendisinde diyanet-i celile-i İslâmiyeye bir nevi meyil ve arzu eseri hissetmiş olmalarından dolayı mumaileyh Rum mesleği kaidesinde rafız ve ilhâda nispetle Afaroz edip kendisinin tebrîğedeğil tahkire layık olduğunu işrâb etmeleriyle mürşid-i müşarünileyh kendi tekkesine merbut arazi-i mevkufede ve civarında sakin ahali-i İslâmiyeyi bil-istishâb sahib-i hayır-ı mumaileyhin tebrik muvaffakiyetine şitâb ettiğinden Hristos fevkalade memnun kalarak getirdiği suyu müşarünileyh'in tekkesi civarıyla karibinde bulunan Yaylazâde ve Hacı Elfi ve Şeyh Mahalleleri gibi İslam mahallâtına ve bilhassa tekke yanına hasr ve bey' ve hibe suretinde akar çeşmelere tahsis ve ita eylemiş ve ol veçhile icra edilmiş idüğüne mebnî aradan çok zaman geçmeksizin sahib-i hayır-ı mumaileyhin vuku'-ı vefatıyla Hıristiyan ahalinin o zamanki cahil ve mutaassıpları müteveffâyı hariç Aknom, Rafizidir diye hakkında icra-yı ayin-i nasrâniyet etmekten

abâ ve imtinâ' etmeleriyle kendisinin din-i İslâma ihtidası ve bilfil duhul ile mükellefiyet-i diniye-i İslâmiyeyi dahi icrası görülmediğinden keyfiyet mürşid-i müşarünileyhten istifsâr edildiğinde müteveffanın inşa ve hayrat ettiği çeşmelerden Namazgâh karşısındaki son çeşmenin üstüne defn edilmesini beyan ve ifade etmesi üzerine ol veçhile İslam ahali tarafından oraya defn olunduğu kâbiran an kâbir nakil ve hikâye edilir ahvaldendir. (s.272)

Bu cihetle mezkûr suya elyevm Hıristos Suyu ve türbe civarındaki kesretli akan çeşmeye Akoluk, Taşoluk Suyu denilir. Müşarünileyhin irtilhalinden sonra tekkeleri ve muamelâtı türlü türlü inkılâbâta uğrayarak nihayet türbeye muttasıl Şeyhler Hanesi'nin bir kısmına birkaç oda inşa edilerek, gurebâdan bulunan dervişân misafir olurlar.

Bazen ayin-i kâdiri ve bazen usul-i zikir ve tesbih-i tarikat-i aliye-i Hazret-i Hacı Bektaş-ı Veli icra olunur. Isparta'daki tekkelerin üçüncüsü de budur.

“*Mûlahaza-i Mubarrir*” müşarünileyhin tarikleri tarik-i Nakşibendi iken Gazi Sultan Mahmud Han-ı Sâni Hazretleri zaman-ı saltanatında ve daha evvel tarikat-i aliye-i Bektaşîye'nin tarz-ı hakikisinden çıkararak bir takım refâfizzenâdika ayinleri şayi' olması üzerine bunun diyaneten ve siyaseten ref'-i vücudu fetevâ-yı şer'îye ve evâmir-i aliyeeye rabt olduğu zamanlardaki icraat-ı müessireden tahlis-i giribân-ı ve can edebilmeyi düşünenler her tarafta birer türlü kisve-i kâdiri ve nakşî ve sair ma'ruf tariklere mensup tekâyâ ve zevâyâya iltica eylemeleriyle bu tekkeye de iltica edenlerin telkinatı üzerine evlattan tekke-nişîn ve zaviyedâr olanlar tarikat-i aliye-i Bektaşîyeyi kabul ile bir asından beri bu tekke beynel avam Bektaşî Tekkesi tanınmakta ve ekser züvvârî zümre-i Bektaşîyândan bulunmaktadır.

Etrafındaki komşuların sakin oldukları hanelerden mürekkep bu saha-ya resmen de Tekke Mahallesi namı verilmiş olmasıyla bütün komşular Bektaşî nazarıyla görülmektedir. İçlerinde Bektaşî olmayanlar ve turuk-ı saireye mensup bulunanlar da vardır. Fakat etraf-ı şehir kurrâsında ve daha uzak yerlerde tarikat-i aliye-i Bektaşîyeye intisabı bulunanların kâffesi bu makamı büyük ve feyizli itikad etiketlerinden göre göre ziyarete gelirler. Hiçbir tarike mensup olmayan efrad-ı ahaliden dahi her murad için adak ve nüzûratta bulunanlar da çoktur.

Türbenin şark cihetinde ve Taşoluk Çeşmesi'nin arkasındaki bir küçük mahalde medfun birkaç kabre mazanneden¹ olmak üzere Hızır Ağazâdeler kabirleri denilir.

Mevlevîhâne Olan Ahi Kasap ve Serdar Mehmed Dede Türbesi ve Havassı

Yedincisi yukarıda zikir ve beyan edilen Mevlevîhâne'de medfun Teberdâr Mehmed Dede Hazretleri'dir. *Sefîne-i Mevlevîye*'nin cild-i sânisinde altmış altıncı sahifede muharrer tercüme-i hale nazaran müşarünileyh fil-asıl Isparta'da doğmuş olduğu halde ünfüvân-ı şebabında saray-ı sultani teberdârânından Salih ve Reşid ve müvli'-i ibâdât ve muhibb-i ahyar olup Enderun-ı Hümayun'da (s.273) evcâh ve eskâm ve havadis-i edbâr ve nekbetle perişan-ı ahval olan şâhzâdegân ve mukarrabîn-i Sultanî hemîşe sadad-i istimdâd ve istid'âda cevânib-i meşâyih ve fukaraya mülteci ve müsteşfi-i müşâhade ederek âsar-ı cemileleriyle muğtenim² ve müstefid-i muayene etmekle dilserd-i alaka-i dünya ve rûgerdân-ı merâtib ve münasib-i mâsiva olduğundan ser halka-i gürûhu olmak kuvve-i karîbeye gelmiş iken terk-i mal ü menâl ile taleb-i mürşid hat-ta sıyakında âlim-gerde olduğu esnada âsitane-i pîr-i kuddise sırrîhü el-Münir Hazret-i Mevlânâ'ya dâhil ve hizmet matbah-ı dergâh-i şerife müdavin olup ol zaman Konya'da post-nişîn-i meşihat dergâh-ı Mevlânâ olan Çelebi Bostân-ı Evvel Hazretleri dest-i keramet peyvestlerinden iktisay-ı sikke ve hırka-i şerif edip bit-defeât sâimen ve mâşiyen ziyaret-i harameyn-i muhteremeyni şerefiyle müstes'ad olduğu hengam-ı mübarekte fi'l-asl Larendeli yani karamanlı olduğu halde Şam-ı Şerifte Lala Mustafa Paşa Dergâhında medfun Kartal Dede Hazretleri'ni mevkîinde görüp ricatinde Şam-ı Şerif'e uğrayarak bir müddet hizmet ve sohbetlerinde bulunduktan ve hilafet aldıktan sonra Isparta'ya rec'at ve gece-gündüz şimdiki zaviyesinde ibadet ve tâ'at ve icrâ-yı ayin-i tarik ve *Mesnevî-i Şerif* tilavetine müdavemet buyururlar. Ve gâh be-gâh hal-i istifrakta hala aşar-ı şer'iyesi ve arazisinin rakabesi zaviyelerine merbut bulunan Minasun nam karye mesiresine ve Sidre Dağı'na giderler imiş.

Hatta bir gün Sidre nam cebel-i raffa terakki buyurdıklarında Hızır Aleyhisselâm'la mülakat ettikleri ve Minasun'da tenhâ-nişîn ve vahşet-güzîn olduklarında da etrafında âsude-nişîn rahmet olan merdân-ı hüdânın ervah-i mütecessideleri ve ricâlullah ile sohbet buyurdıkları cümle-i kerâmât-ı mer-viyelerindedir. Müşarünileyhin nail-i bezm-i sohbet ve mazhar hüsn-i na-

1 Bir şeyin vücudunun zannolunduğu yer, zan götüren, ermiş sanılan.

2 Ganimet olarak alınmış.

zar ve rağbetleri olan bazı zevat-ı servetdâr tekkelere tevsi' ve tamir ve bir takım evkaf tayin etmek istediklerinde sükûtle mukabele buyurmalarını kâfi görmeyen zevat-ı mumailahim'in cevaba muntazır olduklarını anlayınca; "Fî'r-raddi men'u'l-hayr ve fî'l-kabûli def'ul-fakr ve'l-layîku bi-hâlinâ et-telîmu li'l-emr" diyerek "Der-husûs-ı mesken bi-Kaderil-hâce muvaffak şodim ki semâ'hâne beher âyin-i evliyâ ve mescid-i şerif berâ-yı ibadet-i mevlâ ve meydân-ı cemiyet beher sohbet-i ruhani-i fukara Kaderel-kifâya sâhte şod ve bîş ezinhâ ez-fuzûl ü be-dîn-i mertebe harsendî efdal est" buyurdıkları gibi vülât ve hukkâmdan ziyaret ve sohbet-i Şerifelerini vesile-i iğtinâm (s.274) ittihaz edenlere; "Nahnü meâşiru'l-fukarâi ve hum mefâhirü'l-ağniyâi felâ-cinâse beynenâ fe-keyfe yentazim emrû'l-istînâs" derler imiş.

Sahib-i sefine vülâttan diğerk bir zatın teberdar-ı müşarünileyh hazretlerine li-ecli'l-istikşâf müracaat ve dehalet eylediklerinde ser-zede-i tab'-ı zamir-i aşinaları olan fârisiyyü'l-ibare bir kıt'a-i garrâsını irticalen söylediğinden bahisle müşarünileyhin edebiyatta dahi sahib-i makam olduğunu dermiyan eyliyor.

Kıt'a budur:

Biya tebdil-i siret kon ki ahir suret ü câme
Mübeddil bâ-kef-i hâk kefen gerded ki ve mih râ
Beru in dide-i sır râ bibend ü çeşm-i ser bûgüşâ
Ki tâ binî iyân-ı asl heme çiz ü bed ü bih râ

Hâsıl-ı kelam müşarünileyh hazretleri zahir ve batını mamur ve keremeti mevfur bir zat olduğunu zikr ü tafsil ederek bir gün merkad-i şeriflerin hafr ve levazım-ı vapesinlerin amade ve fazla-i teçhiz ve tekfinlerin fukaraya isar ve güşe-i vahdetlerine dühul ile vakt-i seherde hatt-ı destleriyle bir vasiyetnâme yazıp serbâlîn-i ihtizâra nihade ettikten sonra âzimdâr-ı illiyn olduğunu yazıyor. Vasiyetnâme de şudur:

Zahmet-i endud râ be-nazar-ı Hürrem mülâhaza bâyed kerd ve rahmet-i zahmet nümâ râ be-fıkr-i akıbet tahammül ü medâr-ı tahammül-i ruhani hâhed nikâşet ü rüsûm-ı ibadet ez-zâhir ü ezvâk u işârât ez-batın mürâat konîd ki her dû çün kışr ü leb est bî yekdiğerk müstakîm nebâşed ve kurratü'l-uyûn teslimü'l-insani'l-kâmil Allah dürruhu's-şâmil ve aleyh birruhu'l-fazil nevverallahu kabrahu ve yessere emrehu ve efâza ale'l-müstemiddîne'l-mu'attuşine mederr-i edrahu, âmin yâ mücibe'd-dâin" cümlesiyle tercüme-ye hitam vermiştir.

Müşarünileyhin zaman-ı vefatı tarihine Isparta'ca malumat olmayıp fakat Çelebi Bostan evvelden iktisâ-i sikke ve hırka ile Şam'da Kartal Dede'den ahz-ı hilafet eylediği sefinede muharrer olduğuna ve müşarünileyhimâdan Bostan Çelebi Hazretleri'nin zamanı Sultan Ahmed-i Evvel ve Kartal Dede'nin Murad-ı Rabi' devirlerinde olup bunlar da 1012 ve 1032 tarihleri olduğuna göre müşarünileyh on birinci asır evâli ricalinden bulunuyor. Bu hesapça namlarına müessis dergah üç yüz seneliktir. Müşar ve yanında medfun sahib-i zaviye Ahi Kasap zamanlarında müessesâtın bir şey kalmayıp kendileri bir bahçe ortasında (s.275) kâin ahşap bir türbe içindelerken 1276 (1859) senesinde Isparta mutasarrıflığı makamında bulunan Ali Necib Bey ve badehu Çelebi Damadı Kaymakam Karamanlı Hüseyin Nesib Efendi şimdiki dergâh ve mescidi vakfı canibinden yeniden inşa ettirip o zamanda vefat eden Nesib Efendi'nin sağır oğlunu yanlarına defn ettirmiş, daha sonra birkaç hücre daha yapılarak vâridin-i mevleviyeden misafir kabulüyle haftada ihya geceleri bazı komşular birikerek İsm-i Celal ve Tesbih ve teh-lil zikr-i ayini yapılır.

Isparta'daki tekkeyâtın dördüncüsü bu Mevlevi tekkesidir. Müşarünileyh Teberdâr Mehmed Dede'nin hal-i hayatında sarılık hastalığına duçar olanları tedavi etmek ve hastanın dili altından ustura ile biraz kesmek ameliyesi yapmasından dolayı türbedarı olanlar elyevm bu ameliyeyi yaparlar. Ve hastalar da şifayâb olur. Minasun'da Ahi Pınarı denilen bir mesire bu dergâha merbut ve Hazret-i Teberdar'ın hal-i istiğrakta orada eğleştiği ve ervâh-ı merdân-ı hüdâ ile söyleştiği bir mahall-i mahsus olduğundan üzüm vaktinde sayfen Perşembe günleri erkekler ve Cuma günleri kadınlar gerde gerde oraya giderrek münacat ve avrâd ve ezkâr okurlar.

Erkeklerden bazıları Cuma gecesi kalıp sabah namazı vaktine kadar ibâdât ve tâ'atle meşgul olmuş. Sonra sonra bu adete süfehâ dahi iştirak ederek mahall-i mübarek-i mezkûru zu'mlarına göre cây-ı safâ ve safahat itihaz etmişlerdir. (aslahahumullah)

Debbağhane Mahallesi'nde Yavruzâde Tekkesi

Sekizincisi, Isparta'daki tekâyânın beşincisi olan ve Debbağhane Mahallesi'nde bulunan Yavruzâde Tekkesi demekle maruf dergâhtır. Mezkûr dergâh 1270 (1853) tarihi sıralarında daha evvel yapılmış tahtânî ve ahşap birkaç oda yerine fevkanî olarak yine ahşap yapılmış dört hücre ve bir mescidden ibarettir.

Mescidin altında medfun iki zattan birisi bâni Kılıcı Hacı Hüseyin Efendi, diğeri oğlu Şeyh Mehmed Emin Efendi'dir. Kılıcı Hacı Hüseyin Efendi Sav karyesi eşrafından ve Yeniçeri zümresinden Abdullah Emin Ağa'nın sulbünden 1180 (1766) senesinde dünyaya gelmiş ve küçük iken pederi 1182 (1768) senesindeki Kırım Seferi'nde vefat edip validesi Yadigâr, Yavru diye okşaya okşaya büyüttükçe karye derûnunda namı Yavru denilmekle şöhretyâb olmuş (s.276) ve o zamanda karyece ehl-i hal ve kırâ'atten sulehâ ve huffâz çok olduğundan onların mesleğine mülazemetle gâh-be-gâh dağa odun kesmeye gittiğinde gece kaldığı Darıviran Karyesi'nde bulunan Mahmud Baba Tekkesi'nde yatarak orada icrâ-yı ayin-i tarikat eden bazı meşâyihden inâbe ve ders almış olduktan sonra Kuloğlu olmak itibarıyla yeniçeriliğe girip Arabistan cihetlerinde bir müddet ifa-yı vazife-i askeriye ve edâ-yı fariza-i hac ile bir aralık Isparta'ya geldiğinde o zamanlarda yeniçerilerin te'ehhülüne müsaade-i padişahi erzân buyurularak şürefâdan Süldürzâde İsmail Efendi merhumun Gümüş Hoca nam zattan bir erkek çocuğuyla mahlule kalan kerimesi Ümmühâni Hatun'u akd ü izdivaçla hanesine içgüveyi girmiş. Ve oğulları İsmail ve Mehmed Emin bu Ümmühânî Hatun'dan doğmuş ve cennetmekân Gazi Sultan Mahmud Han-ı Sâni Hazretleri'nin yeniçerileri kaldırmaya ve Nizâm-ı Cedid'i teşkile teşebbüs buyurdıkları zamanda firaren İstanbul'a giderek tebdil-i namla Kadırga cihetlerinde bazı tekâyâyâ iltica ve mülazemet ettiği hengâmda bir gün Ayasofya Camiinde hal-i huzur ve istiğraka dalıp zuhurât-ı maneviyede o zamana kadar hiç görmediği Beşiktaş'taki Yahya Efendi Dergahı postnişini Mehmed Nuri Şemseddin Efendi Hazretleri'ni görüp badehu dergah-ı müşarünileyhe gittiğinde postnişin-i müşarünileyh sanki muârefe-i sabika var imişçesine hüsn-i kabul ve eser-i iltifat gösterdiğinden oraya intisap ve az zamanda füyûz ve irfan-ı iktisab ve dest-i pîrden kılıç şeklinde bir tac-ı iktisâ ile 1254 (1838) senesinde bir gün selamlıkta zat-ı hazret-i padişahinin bu kıyafet-i mühibbe nazar-ı dikkatini celb ve kendisini kurenâsından sual etmiş olması ve şehzâde Abdülmecid Han Hazretleri'nin dergah-ı müşarünileyhe müntesib ve müteveccih bulunması ve dergahça kendisine Ispartalı Kılıcı Hacı Hüseyin Efendi nam ve lakabının verilmesi ile bu namda şöhretyâb olduğunu şehzade-i müşarünileyhin bilmesi hasebiyle mutâlibi sorulduğunda ilk inâbe aldığı ve müddet-i medide müdavim bulunduğu Darıviran karyesindeki Mahmud Baba Tekkesi'nin varidatı olmamasından dolayı orayı terkle işaret-i maneviye üzerine bu dergah-ı şerife iltica ve dehalet ettiğinden dua-yı izdiyâd-ı ömür ve şevket-i şehinşâhileri zevkinden başka hiçbir emel ve arzusu olmadığını arz etmiş imiş. O zamanda emlak-ı hümayun dâhilinde bulunan mezkûr Darıviran (s.277) ve civarındaki Kışla kar-

yelerinin aşar-ı şer'iyesi kayden zaviyedâr olmakla malum ve müseccel bulunan Mahmud Baba Tekkesi'nde kendisiyle âyendeye ve revendeye it'âm-ı taam olunmak üzere ita ve ihsan buyurulmasıyla pirinden ahz-ı hilafet ile Isparta'ya avdet eylemiş ve zaviye-i mezkûrenin vâridini ve sekene-i kar-yeteynin kabil-i irşâd ve istirşâdı pek az olmasından naşi tekke ve zaviye-nin merkezini Isparta'da yeniden tesis etmecliği daha hayırlı ve nafi' görme-si üzerine mevcut malından ayrıca vazife karşılığı tefrik ve tahsisiyle bu tekkeyi inşa ve küşâde muvaffak olmuş ve o zamanda zekâ ve istidâdını müsait gördüğü küçük oğlu Mehmed Emin'i berâ-yı teslik ve terbiye müşarünileyh Yahya Efendi Dergâhı'na getirtirmiş ve badehu 1273 (1856) tarihinde tekkenin postnişinliğini ve zaviyedârlığını mumaileyh Mehmed Emin Efendi'ye kasr-ı yed¹ etmiş ve 1275 (1858) tarihinde irtihal-i dar-ı beka edip birinci defa derûn-ı tekkeye kendileri defn olunmuştur.

Mumaileyhin içgüveyi olarak girdiği Gümüş Hoca Hanesi'nde iken rebi-bi Hafız Ahmed Efendi'yi pet güzel ve arifane terbiye edip mumaileyh üvey pederinden aldığı terbiyeye göre Salih ve müteverri' olduğu halde pederin-den müntakil ve cami-i kebire muttasıl Hoca Pîrî mektebinde muallimlik ve Hacı Abdi Cami-i Şerifi'nde huffâza talim-i kırâ'atle muarriplik etmek sure-tinde müstakil sahib-i hane olarak mumaileyh tesis ettiği tekke civarından kendisine kâfi mesken almış ve Gümüş Hoca hanesini oğluna bırakmış ol-duğundan herkes ona da Yavruzâde derler idiye de Yavruzâde'nin öz oğlu değil rebîbidir².

Mumaileyh Ahmed Efendi dahi doksan yaşını mütecaviz ve ibâdât ve tâ'atla müreffehan ömür geçirmiş olduğu halde vefatında tekkeye koymak istediklerinde oğulları ecdat mekâbirinden ayrıya bırakmamışlardır. Hare-mi Ümmühâni Hanım da zevci Şeyh-i mumaileyh ve oğullarından İsmail Ağa'nın muharebede ve Mehmed Emin Efendi'nin pederiyle maan Yahya Efendi Dergâhı'nda buldukları sırada 1265 (1848) senesinde vefat ettiğinden mumaileyha da peder ve biraderi medfenlerindeki aile kabristanına defn olunmuş ve tekkeye konulmamıştır. (s.278) mumaileyha Ümmühânî Hanım validemin halası ve küçük iken vefat eden üçüncü çocuğunu emzirirken va-lideme dahi süt vererek süt validesi olduğundan bu karâbet münasebetiyle çocukluğunda mumaileyh Kılıcî Hacı Hüseyin Efendi'nin dedem hanesine geldikçe kendilerini mükerreren gördüğüm cihetle şeklen kıyafetini dahi bi-raz vaz'-ı bahis etmek isterim.

1 El çekme, vaz geçme, feragat.

2 Üvey oğlu.

Şöyle ki mumaileyh gayet iri cüsseli ve iri kemikli ve uzunca boylu ve ağırbaşlı ve heybetli bir zat olup başındaki Kılıcî taçla eğinindeki vişne rengi sûtan yapılmış bol biniş ve çakşır ve tacın yeşil destârı kendisine başkaca bir heybet izafe eyliyordu.

Sesi biraz kalınca ve sözü mütevakkırâne ve hakîmane idi. Bir bayram gününde validemin validesi nenem merhûmeye yenge “Atike Hanım bu hancenin niam-ı günâ gününden gerek kendim ve gerek evladım çok hisseyâb olmuşuzdur. Çok zaman burada bulunmadığımdan ben oğlum İsmail’i okutmadım. Avâm-peresliğe ve hevâya meyli ziyâdededir. Senin İsmail’i de öyle görüyorum. Halbuki bunların adını aldıkları kayın pederim İsmail Efendi merhum hem meslek-i kitâbette Anadolu valilerine divan kitabeti eder ve hem de *Delâil-i Hayrât*’ı elinden bırakmaz idi. Zevcin kayın biraderim Ömer Efendi merhum da müddet-i hayatında her gün sabah namazını cemaatle camide kılmak ve hıfzı sayesinde sabah-akşam Kur’an okumak ve mükeyyifâtan hiçbir şeye mübtelâ olmamak suretiyle ömrünü rahat ve sadet içinde geçirmişti. Oğlu acaba neden babası yoluna girmiyor, buna çok teessüf ediyorum” dediğinde nenem merhume askere gitmezden evvel biraz havayı idiyse de askere gidip İstanbul’da sizin şeyhi, dergâhı ziyaret eylediğinde şeyhe size karâbeti olduğunu anlattığından dolayı, Şeyh Efendi kendisine bir *Mızraklı İlmihâl* bir de *Kelâm-ı Kadîm* hediye etmiş. Aralık aralık okuyor. İnşallah himmetinizle gittikçe kesb-i salâh eyler. Ve beni sorduğunda da kerimem Havva’nın oğludur, demişti. Ben kalkıp ellerini öptüğümde dua ediyordu. Mektebe gidiyor musun dedi. Nenem hatim etmek üzere olduğumu söyledi. Maşallah, inşallah âlim ve Salih büyük adam olursun, mektebe devamla hafız olmaya çalış, dedi. Arkamı sığadı, başımı okşadı. (s.279)

Lehülhamd müşarünileyhin hüsn-i nazarı eseriyle hafız olmuş ve memlekette mevcut mekâtib-i iptidâiye ve rüşdiye ve biraz da medrese tahsili görmüşsem de, şeyhin dediği gibi erbab-ı salâh ve irfandan olamadığıma halen müteessifim. Cenâb-ı Hakk ukbâda bütün eazze-i kirâmla birlikte şefaatlere rinden ve saadet-i uhreviyeden mahrum etmesin. Amin.

Dayım ve hem de kayınpederim Süldürzâde İsmail Ağa merhum da nenemin dediği veçhile hakikaten vefatına kadar Kur’ân-ı Kerim’i ve ilmihali elinden bırakmadı. Beş vakitte namazını cemaatle kılar ve ulemâ ve meşâyihle çok hizmet ve hürmet etmesini sever idi. (Rahmetullahi aleyhim ve alâ âbâihim ve ecdâdihim)

Müşarünileyh Hacı Hüseyin Efendi'nin hayatında câ-nişini ve vefatında sanduka-i medfeninin karını olan oğlu Şeyh Mehmed Emin Efendi 1235 (1819) tarihinde Isparta'da tevellüd edip bir müddet dayısı bulunan Süldürzâde ceddin Ömer Efendi'nin hücre-i terbiye ve taliminde bulunarak okuyup yazmayı öğrendikten sonra Dersââdet'teki pederi yanına giderek pederi veçhile Yahya Efendi Dergâhı'na intisabla pederinin şeyhi postnişîn-i dergâh-ı müşarünileyhe Mehmed Nuri Şemseddin Efendi Hazretleri dest-i kerâmet-i peyvestelerinden taç ve hırka iktisâsıyla otuz sene kadar devam eden müddet-i mülazemet ve hizmetinde Dersââdet'çe ulûm-ı arabiye ve biraz da farisiye tahsilinde bulunarak epeyce kesb-i kemâl ve füyûz etmiş ve pederi vefatını müteakip gelip kâid-i post-ı peder olmuş olduktan sonra vefatına kadar tekkenin varidatını alarak ayende ve revendeye it'âm-ı ta'âm ve salikîn-i tarika talim ve terbiyeyi iltizam ve ale-l-ekser siyâsiyâtla da iştigal ve kesb-i şöhret ve nam eylemiştir.

Tekkelerinde ifâ-yı vazifeye devam ettiği müddetçe ilm-i tarih ve menâkıb-ı evliyâullah-ı kirâma merakı ziyade olduğundan bunlara müteallik kütüb ve âsarla tefsir ve hadisten intihab ettiği mücellidât mütâlaasıyla geceli-gündüzlü tekkelerinde ulemâ ve züvvârı kabul ile hayırhahâne mübahase ve musahabe eylerdi. Siyâsiyâtla da iştigâlâtı yüzünden zaman-ı hayatta bir çok sademâta uğramış ve bir aralık hapishaneden firarla İzmir'e ve adalarda birkaç sene vaaz ve irşadla vakit geçirmiş ve ecânib ve efrâd-ı gayrimüslime ile ihtilâtât-ı adidede bulunarak şan-ı ulviyet ve saltanat-ı Osmanîye ve hakikat-i İslâmiye hakkında mebâhis-i iknâiye serdiyle hatta İzmir'de ettiği vaaz esnasında Frenklerden birçok kimse bulunup bir frengin (s.280) takrîr-i hakikat etmesinden dolayı yirmi İngiliz lirası hediye ettiğini söylemişti. 1299 (1881) senesinde Konya Valisi İngiliz Said Paşa merhum Isparta'ya geldiğinde ahval-i hazıra-i müstakbele-i millet için görüşülürken müşarünileyh cevaben; "Bir bağın bekçisi hırsız ve hırsızlara yatak olursa o bağdan mahsul beklemek saf derûnluk olacağından merkez-i saltanat abes-hârârânı zat-ı samileri gibi doğru ve hakâyık şinas-ı nevâdire galebe ile bir zaman Rumeli'ye hücum ettiler. Orayı bitirdiler, elden çıkardılar.

Bir zaman kıt'a-i Yemeniye ve Arabistan'a yüklendiler, Arapları soymak suretiyle canlarından bıktırarak isyan ve ayrılık yoluna sevk ve icbar eylediler. Sefahatlerinin karşılığı teminatını oradan da zayi edince şimdi Anadolu'ya sardılar, yayıldılar. Anadolu halkı ise gayet cahil ve usul-i idare-i medeniye ve ceddeden gafil pek safdil ve züğürt olduklarından az zamanda bunların ahlakları dahi bozularak usta hırsızlara uydukça mevcudiyetlerinin, meslek-

lerinin gayesini çabuk bulacaklar ve görecekler ve ağlayacaklardır. Ama bu nedamet her iki tarafa da fayda vermeyecektir. Avrupalının matma'-ı nazarı olan İzmir Limanı'na hizmet edecek şimendiferlere peyderpey ecânibe imtiyaz veriliyor da "Bediyyetü's-Şam" ve Hicaz kıtaât-ı İslâmiyesine rabita-i kaviye-i hilafet olacak Antalya limanına ve sevahil vilayetin içlerine doğru bir şose bile yapılmak hatıra gelmiyor, düşünülüyor, demiş ve bu keramet-i siyasiyeyi Paşa-yı müşarünileyh tasdik ettirmiş idi.

İşte bu gün her akabeden bizi kurtardığına ve kurtaracağına zâhib olduğumuz bu meşrutiyet idare-i cedidemiz içinde şeyhin dedikleri mülâhazât ve teferrusâtın mükaddematı görülüyor. Allah intibah vere de korktuğumuz akabâta ve Rumeli ve Arabistan'ın uğradığı felaket ve zayıyata Anadolu bari düçâr olmaya.

Şeyh-i mumaileyh kaviyyü'l-vücûd ve mükemmelü'l-fikir ve kuvve-i müfekire ve gayret-i diniye ve milliyesinde zaaf ve noksandan arı olduğu halde en ufak bir hastalık yüzünden uzun müddet esir-i firas olmaksızın 1308 (1890) tarihinde vefat etmiş ve pederi yanına defn edilmiştir. (Rahmetullahi aleyh rahmeten vâsian)

Makama ik'âd edilen büyük oğlu Nuri Efendi tekkede şart-ı vâkıfı icraya çalışıyorsa da diğeri şevkullah pederi tarikinde değildir ama her iki biraderin haneleri tekkelerine muttasıl ve hem-civâr olduğundan tekkenin hidemâtına müştereken bakıyorlar. Salikîn varidîn-i salife derecesinde derişleri ve âyende ve revendeleri vardır. Haftada bir gece ve leyâl-i mübarekede cehrî icrâ-yı ayin zikir ve tesbih olunur ve ramazan-ı şerifte mescidinde teravih namazı cemaatle kılınır. Gurebaya, dervişâna iftar da ettirilir. (s.281)

Tavganalı Tekke ve Türbesi ve Beşkazalı Osman Efendi Tarihi ve Medfeni ve Tercüme-i Hali

Dokuzuncusu, Tavganalı demekle maruf Şeyh Mehmed Nuri Efendi evail-i şebabında İstanbul'da ulûm-ı zâhire ve batına tahsiline hasr-ı evkât ederek seniyyet ve salâbet-i diniyesine İstanbul'ca kanaat-i kâmile hasıl ve mevcut olması üzerine Kırşehir'de medfun eazze-i kirâmdan Hacı Bektaş-ı Velî Hazretleri dergâh-ı şerifine postnişîn ve şeyh intihab ve sevk olunup bir müddet orada irşadla müdavim ve oradan mütehhil olduktan sonra hicri 1276 (1860) tarihinde vatanına gelerek İskender Mahallesi'nde kâin Hacı Yusuf Hanesi denilen haneyi işтира ile hanenin şark tarafına tahtanî ve fev-

kani bir kaç odalı mücedded bir tekke yapmış ve esasen müntesib bulunduğu tarikat-i aliye-i Nakşibendiye ayin ve ezkârını kendisine intisab eden derişleriyle haftada Cuma ve isneyn geceleri ifaya müdavim bulunmuş iken 1288 (1871) senesinde vuku'-ı vefatıyla hanesinin alt katında tayin ve tahsis eylediği mevziye vasiyeti mucibince defn olunmuş ve oğlu Tefvîk Efendi pederi mesleğine varis olamadığından damadı müfti-i belde Mehmed Şakir Efendi leyâli-i mübarekede tekkeyi açarak zikir ve tesbih ve tekkede mevcut Lihye-i Saadet-i Hazret-i Peygamberîyi ziyaret ettirmektedir. Müşarünileyh Şeyh Mehmed Nuri Efendi Hazretleri hakikaten nufûs-ı zekiye ashabından ve bir aralık müftülükte ve medrese müderrisliğinde bulunarak Salih ve âbid ve bazı kerâmâtı meşhud zevat-ı kudsiyeden idi.

Hala kabri erbab-ı ziyarete medâr-ı isti'âne add ve teberrük ve bazı emrâz ve evcâ'a has büyük mühür şeklinde matbu' nüshalar müracaat edenlere ita ve teberru' olunur.

Isparta'daki tekâyânın altıncısı bu tekke sayılır. Kendi tahsis ettiği cüz'î şeylerden başka varidâtı yoktur.

Onuncusu, Isparta'nın Yenice Mahallesi civarında kâin mahalle kabristanının şimal cihetinde müfrez ve mevcut bir daire içinde medfun Beşkazalı Osman Zühdü Efendi Hazretleri'dir. Müşarünileyh Yaylazâde Mahallesi'nde bulunan hanesi tahtındaki hücre-i mahsusasında müddet-i medide tâlib-i irşad olanlara irâe-i tarik ve hatm-i hoca yapmakta iken 7 Cemâziyelâhir 1290 (2 Ağustos 1873) tarihinde seksen yaşında olduğu halde vefat edip binlerce cemaat-i kübra ile Cami-i Kebir musallasında namazı kılındıktan sonra bir saate karib mesafedeki medfenine parmak üzerinde götürülüp defn edilmiş ve kabri elyevm ziyaretgâh-ı enâm ve teberrük add u şümâr olunmakta bulunmuştur. Müşarünileyh an-aslin Menteşe Sancağı müzafatından eskiden Mekri denilen Fethiye Kazası'na merbut Beşkaza Nahiyesi'nin Çaltılar Karyesi'nde 1210 (1795) senesi tevellüd ederek pederi Ömer Ağa'nın Cezayir Muharebesi'nde şehiden vukû'-ı vefatıyla yetim kalması üzerine rical-i ilmiyeden dayısı bulunan bir zatın zir-i terbiyesinde ibtidâi tahsilini ve ilm-i sarf ve nahvi taallüm ettikten (s.282) ve yirmi yaşına kadar karyesinde ziraatle iştigal eyledikten sonra berâ-yı ikmâl-i tahsil Teke Sancağı'nın Elmalı Kazası'na azimetle altı sene medrese tahsili görmüş ve bu evanda ulûm-ı batına için li-eclil-irşâd Elmalı'ya gelen ve bulunduğu medrese müderrisine misafir olan tarikat-i aliye-i Nakşibendiye meşayihinden Halidî koluna mensup ve elyevm Karaman'da medfun

Ödemişli Hacı Hasan Efendi nam zata intisab ve iltihak ederek Hadim Kazası'na gitmiş ve orada sahib-i *Berika* Hâdimî merhum ahfadından Ahmed Efendi'nin dersine devamlı ulûm-ı aliyyeyi ondan görmüş ve mumaileyh Ahmed Efendi'nin bir hasmı tarafından amden şehit edilmesi üzerine talebesinin dağıldığı zamanda Konya'da mukim mumaileyh Hacı Hasan Efendiye tekrar müracaat ve iltihakla on sene onun dairesinde hizmet ve zahir ve batın ikmal-i tahsil-i ilim ve iktisâb-ı reşâdet eylemiş imiş. O hengâmda üç mahalle halife-i irşâd gönderilmek icab edip şeyhin emriyle şürekâsından iki zatın başka taraflara gönderildiği sırada müşarünileyh de 1250 (1834) senesinde Isparta'ya sevk ve iğzâm edilmiş olduğundan ilk defa medresesine misafir olduğu Müftü-i belde Dinarlı Hacı Ali Efendi kendisinin kürsü şeyhliğinde bulunduğu Sav karyesine göndermesi üzerine bir hafta zarfında karye-i mezkûrdan yetmiş kadar mürid peydâ edip oradan memleketine azimetle silâ-i rahim ettikten sonra ikinci defa Isparta'ya geldiğinde İrfan Efendi Medresesi denilen Horzum dairesine nüzül ve misafiretle bir kaç gün mürurunu müteakip Geresunlu Osman Efendi Medrese dairesi denilen Türkmen Ahmed Efendi Medresesi'ne nakil etmiş ve badehu Cami-i Kebir'de tefsir-i şerif okumaya devam göstermiş ve bu esnada memlekette yerleşip kalmak için lieclit-teehhül Yaylazâde Mahallesi sükkânından Mahzarzâde Hacı Süleyman Ağa'nın oğlu Hacı Softazâde denilen Osman Ağa'nın kerimesi Amine nam bîkr-i bâliğaya talib olarak Ağa-yı mumaileyh ceddinin hayratından elyevm mevcut çeşme karşısındaki selamlık dairesine İçgüveyi girmek üzere mezbureyi akd ü tezevvüc eylemiş ve sırasıyla beş kız ve bir oğlan çocuğu dünyaya gelip cümlesi hal-i sığarında vefat ettiklerinden Eğirdir dâhilinde Dipdavraz ve Dippoyraz dedikleri mahaldeki Yeşilgöl civarında ve dağ başında Erbaîn çıkarmak için oraya gitmiş ve erbaini çıkarmış ve nice harika ve garibelere tesadüfle avdetinde 1261 (1845) senesi büyük oğlu Emin ve 1267 (1850) senesinde ikinci oğlu Ahmed ve 1273 (1856)'te üçüncü mahdumu Mustafa dünyaya gelerek Cami-i Kebir'de okuduğu Tefsir-i Şerifi on sekiz senesinde ikmalden sonra Abdi Paşa Medresesi'nden (s.283) bir hücre ittihazıyla gündüzleri medreseye muttasıl paşa-yı müşarünileyh Camiinde Çinili Cami'de *Rubû'l-Beyân* Tefsirini takrire ve geceleri de hücrelerinde ibadet ve taata ve derûn-ı medresede medfun Gök Veli Sultan dediğimiz Şeyh Receb Efendi ruhaniyetinden istifâyaya hasr-ı evkât ve enfâs ile Sav Karyeli ilk müridler ve ahlâfı ve daha pek çok Ispartalılar başına toplanmış ve bu hal hükümetçe nazar-ı dikkati celb ettiğinden bir aralık memleketine sürülmek istendiğinden bu fikri mürevviç reis-i hükümet Arap Kaymakam denilen Ceza-yırlı Ahmed Nazif Efendi'nin nagihânî vuku'-ı becayış ve infisaliyle yerine

gelen Çerkes Ali Necib Bey geldiğinin ferdasında bu işi anlayarak selefinin başladığını bitirmek fikrine zahib ve sahib olduğu zaman 1276 (1859) senesinde derûnunda oturacağı harem dairesinden henüz içinde hiç kimse ve yanmış ateş yok iken harik zuhuruyla bitişik yeni kışlaya ve karşısındaki daire-i hükümete sirayet edeceği tabii ve melhuz olduğu halde bunu şeyhin inkisar-ı kalbinden zanneden zevatın sözüyle derhal mumaileyh Osman Efendi'ye müracaatla kendisini zikir ve ibadet seccadesi üstünde bulduklarından himmet talep edip harik, olduğu yerde muntafi olmuş ve kışla-i hümayunla daire-i hükümet serâbetten kurtulmuş olmasıyla bu sebepten mumaileyh Necib Bey şeyh-i müşarünileyh hakkında bir itikat-ı câzim ve muhabbet hasıl ederek kendisini sürmek şöyle dursun müşarünileyhten inâbe de almış olduğuna binaen müşarünileyhin şeref-i şan ve şöreti bir kat daha parlamıştır.

Binaberîn-i müşarünileyhin şayia-i sît u şöreti Sandıklı, Karahisar ve havalisine kadar yayılıp Ispartalı Nailîzâde Hacı Abidin ve Fakih Hüseyin Efendi'ler gibi mazanne-i kirâmdan başka Ateşzâde Hacı Mehmed ve Sandıklılı Hasan Efendi misillü hariçten nice ulemâ ve sulehâ gelip şeyhin bulunduğu medresede misafir olmuşlar ve erbaîne girmişler ve kendisine inâbe eylemişlerdir. O zamanda medresede yabancı talebe yatacak yer kalmadığından bizzarure şeyh-i müşarünileyh hanesindeki hücre-i inzivâsına çekilip cami-i şerifte okumakta bulunduğu *Rubû'l-Beyân* Tefsiri dersini de terkle yalnız haftada Cuma günleri mürîdan hücrelerinde toplanıp ve an cemaatin camiye Cuma namazına gelinip ve bade's-salât "Hatm-i Hoca" yapılırdı. Mumaileyh Necib Bey rütbesinin Mirü'l-ümerâlğa terfiyle Ali Necib Paşa olarak 1284 (1867) senesinde ikinci defa Isparta Mutasarrıflığına gelmiş ve Isparta'dan (s.284) Konya Merkez Mutasarrıflığına nakl-i memuriyet eylemiş ise de terfi-i rütbe ve birinci sınıf müstakil mutasarrıflığa heveskâr olması sebebiyle İstanbul'da saraya mensup bir vasita-i gayrimüslime ile vali olabilmek emeline büyücek nakdî fedakarlık ihtiyarını tasavvur ve iltizam ettiği sırada şeyh-i müşarünileyhe 1289 (1872) senesinde kendisine bir kağıt yazıp mürîdân-ı sadıkasından Ateşzâde Hacı Mehmed Efendi'yi İstanbul'a göndermiş ve mektupta; "Bâb-ı Hakkı bıraktın da bir nâbekâre mi arz-ı ihtiyaç ediyorsun. Tabi olduğun fikr-i sakîmden rücu' ve tevbe etmezsen helâkın muhakkaktır." Denilmesiyle derhal rücu' ve tevbe ettiğini müteakip hiç teşebbüsünü ve haberi olmaksızın kendi kendine Bâbîâlî'ce Rumeli Beylerbeyliği payesiyle Birinci Sınıftan Manisa Mutasarrıflığına tayini tensip olunması ve iradesinin şeref-zuhuru üzerine zaten kerametini zikir ve hikaye ettikçe inanmayan eniştesi Serasker-i Esbak Rıza Paşa'ya mektubu göster-

miş ve ahval-i vakıayı anlatmış olmasından dolayı her ikisi birer darâ'atnâme yazmışlar ve yüz lira kadar hediye göndermişler imiş.

Parayı postahaneden daimi surette idare-i beytiyelerine ve evlerinin mesarifâtına bakmakta olan büyük oğlu Emin Efendi alıp da Paşaların mektuplarına cevap yazılacağında devâir-i resmiye memurlarının mesleğine göre yazılacak cevap usulünü bilenlerden birisi aranılıp muharrir-i acizi haber verdiklerinde bir gün alessabah huzuruna davet olundum. Şeref-i teveccüh ve murakabelerine mazhariyetten sonra mektupları vererek münasip ve usule muvafık birer cevap yazılmasını emir buyurdular.

Necib Paşa'nın aynı meseleyi hâkî ve bir aylık maaşı miktarı dervişân mesarif-i zaruriyesi mukabili gönderildiğini havi ve Rıza Paşa'nın da teveccüh-i müşidânelerine mazhariyet temenniyâtıyla gönderdiği yirmi beş liranın kabulünü muhtevi mektuplarını okuyup münasip cevapları yazdım, tekrar götürüp okuduktan sonra mührünü ita ile zirlerini mühürledim. Zarf-larını taktım, üzerlerini de mühürleyerek postaya vermek için aldığım sırada kendilerinden inâbe talebinde bulundum. "Oğlum daha sen gençsin, memuriyet içinde bulunuyorsun. İnâbe mukteziyâtına riayet etmeğiği ihtiyarların bile daire-i tahammüle koyamadıklarını görüyorum. Şimdi sana inâbe verecek ve dersini gösterecek olursam mümkün olduğu kadar muhafazasına itina etseniz bile memur olduğunuz mesâlih-i ibade sekte götürmek ihtimali mevcuttur. Halbuki mesalih-i ibâdın sürat ve adaletle ru'yet ve tesviyesi senin ibadet-i hususiyenden kat kat büyük ve yetmiş derece hayırlıdır. (s.285) Sen ona devam eder de muvaffak olursan ind-i ilâhîde berden büyük olursun. Mademki hafızlığın vardır, biliyorum her sabah lâekall birer hizb Kur'ân okumaya ve beş vakit namazını bilâ terk kılmaya ve haram yemeyip yalan söylemeyerek ibâdullahın işini ve vazifeni doğruca görmeye devam et. Senin için bundan büyük dervişlik olamaz." Buyurdular. İnâbe vermediler. Kendilerinden sonra Sandıklı'da hilafet postuna oturan müridlerinden Sandıklılı Şeyh Hasan Efendi Hazretleri Isparta'yı teşrifle evvelki erbâin çıkardığı medrese-i mezkûreye misafir olduklarında tâlibi olanlara inâbe verip bana da teklif ettiğinde kendilerine şeyh-i müşarünileyh hazretlerinin bu iradelerini söyledim. Pek doğrudur diye sarf-ı nazar ettiler. Mumaileyh Hasan Efendi Hazretleri de şeyhinin şöhet-i şâyiası derecesini bulmuş olmasından dolayı 1308 (1890) senesinde Abdülhamid-i Sâni merhum hazretleri canibinden mumaileyh Dersaadet'e götürülmüş ve İstanbul'da ikamete memur edilmiş ve birkaç sene sonra İstanbul'da Yeşil Tulumba civarındaki hanesinde vefat etmiştir.

Şeyh-i müşarünileyhimin Isparta'daki en mümtaz müridlerinden sâbıkü'l-isim Nailizâde Hacı Abidin ve Fakih Hüseyin Efendi'ler kendisinden sonra Seydişehir'deki Hacı Abdullah Efendi Hazretleri'ne rabt-ı teveccühle hayatlarında nüfus-ı zikirlerinden istifâza ve istifade olunurdu. Mumaileyhima dahi 1303 (1885) senesinden sonra üç-beş sene aralıklı zamanlarda vefat ettiklerinden her ikisi de Büyük Mezarlık denilen kabristan-ı umumide medfunlardır. Hacı Abidin Efendi'nin bir su işi muhakemesinde ketebeden bulunan bir mürüvetsiz cahil genç, mumaileyhin yüzüne karşı; "Bunlar şeyh değil şeytandır" demesiyle mumaileyh; "Hasbinallah ve ni'melvekil" deyip tarafeyn-i mahkmeden çıktıktan sonra o kâtib-i bî-iz'ân hanesine varınca hastalanarak çend gün müruruyla vefat etmiş ve Fakih Hüseyin Efendi'nin hanesine bitişik bir konak yanarken ateş parçalarının hücresi üstüne dökülmeğe olduğunu görenler mumaileyhi hücrelerinden çıkarmak ve haneyi boşaltmak üzere kendisine söz geçiremediklerinden Mutasarrıf Eyüplü Ali Rıza Efendi merhumla muharrir-i acize komşuları müracaat ettiklerinde her ikimiz nezdine giderek rica ettiğimiz halde "tehlikeden hazer lazım ve târik-i âsim olduğunu bildim. (s.286)

Fakat bu harik yandığı yerde sönecek, bana ve hiç kimseye sirayet ve harir isabet etmeyecektir. Beyhude beni ve halkı iz'ac etmeyin. Huzuruma mani olmayın." Cevabıyla hücrelerinden çıkmamış ve dediğı veçhile hanesi ve eşyası ve başkalarının haneleri de yanmamıştır. Şeyhin oğulları Emin ve Ahmed Efendi'ler pederleri mesleğindedirler. Mustafa hizmet-i askeriyesinden sonra jandarma silkinde girmiştir.

Mülâhaza-i Muharrir

Şimdiki zamanımızda bizdeki ahval-i ruhiye ekseriyetle memurîn ve mekâtib-i aliye tahsili ve Avrupa görmüş muallimîn sınıflarından olmak üzere başka bir şekilde girerek bütün bu kerâmât ve hüsn-i zanları ve hatta mucizât-ı enbiyâ-i izâmı maazallah hurafe suretinde görmekte ve ferâiz-i diniye-i mansûsadan namaz ve orucu fiilen ve mütemadiyen terk ve ihmal ile beraber bunları mani-i terakki görerek gerek zevât-ı müşarünileyhim ve gerek tariklerine, kerametlerine mu'tekid ve ferâiz-i diniyeye müdâvim olanlar haklarında envâ'ı taan ve teşni'i savurmakta iseler de diyanet-i celile-i İslâmiyede sonradan ne hurafeler bulunduğu ve nelere hurafe denildiğini hak ve hakikatle meydan-ı vuzuha getirenlerle bende beraber olduğum halde onlara derim ki "Saltanat-ı İslamiye-i ve saadet-i ümmet-i Muhammediyenin ve hatta âlem-i beşeriyetin ferr ü şevketi ve idare-i mede-

niyenin mazbutiyet ve mükemmeliyeti din-i mübin-i İslâmın emrettiklerini işlemek ve nehy ettiklerinden içtinâb etmek ve iman ve itikatça ulemâ ve fukaha-yı dinin dediklerini tasdik eylemek faaliyetini umumi denilebilecek derecede cari olduğu zamanlarda mı görülmüştür, yoksa bu zamanda mı görülüyor. Tarihan ve maddeten bunu ispat etsinler. Öyle herkesin dediği ve zü'mına göre akıl erdirdiği nefis ve hevâyı o haşâyîhi parlak sözlerle ne kadar çok olursa olsunlar, bu kazıyye-i mahkemeyi asla hükümden düşüremezler. Hazret-i Muaviye zamanından tutturalım da zamanımıza kadar güzerân olan bin üç yüz senelik hadisât-ı kevnîye-i İslâmîyeyi¹ bir kere nazar-ı muvazeneye alalım. Hangi zamanların Tefevvuk ve rüçhanı haiz olduğu çarçabuk meydana çıkar. Ahkâm-ı kur'âniyeye ittibâ' ve vâcibât-ı diniyeye itina olunduğu zamanlarda görülen terakkîyât ve mesûdiyet tedennîye uğradığından ve zamanımızda görülemediğinden dolayı zamanımızı tahtte ve ahalimizi irşâd için bu yüksek ve vukûflu münekkidler, yine o eski zamanlar muamelât-ı muntazama ve muhikkasını senet göstermiyorlar mı? Terbiye-i umumiyenin ahlak-ı diniyeden mütehasıl olduğunu söylemiyorlar mı? Tarihten gördüklerimizden ibret alacaksak ona, bu ne? Allah cümlemize iman ve iz'an ve halka söyleyip de kendileri işlemeyenlere insaf-ı vicdan ihsan buyursun. (inteâ) (s.287)

Çelebiler Mahallesi'nde Kain Ateşzâde Bekir Efendi Tekkesi

Isparta'da yedinci tekke olmak üzere müşarünileyh Beşkazalı Osman Efendi merhum müniblerinden iken vefatında Nâilîzâde ve Fakîh Hüseyin Efendi merhumlar vechle Seydişehir'deki Hacı Abdullah Efendi Hazretleri'ne tevcih-i râbîta ve intisab eden Ateşzâde Şeyh Hacı Mehmed Efendi 1314 (1896) senesinde Çelebiler Mahallesi'nde vaki hanesi ittisalîne yeniden bir tekke inşa ve küşâdına başladığını müteakip 1315 (1897) tarihinde vuku-ı vefatıyla mahdumu Şeyh Bekir Efendi ikmâl ederek mumailiyh Şeyh Bekir Efendi delâlet ve meşihatıyla bu tekkeye mensup dervîşân haftada Cuma ve isneyn geceleri icrâ-yı zikir-i cehrî eyliyorlar. Bu tekkede bir hücre ve bir mescidden ibarettir.

Şeyh-i mumailiyhin malından tescil ettirdiği bazı vakıftan başka varidatı yoktur. Galiba büyük kabristan dekâkin-i mevkuufesi icarlarından hisse-i tevliyyetini şeyh-i mumailiyh bu tekke masrafına sarf ediyor ve rûh-ı peder ve ecdadı şad eyliyor.

¹ İslâm âlemi, dünyası, varlığı.

Mumaileyh Hacı Mehmed Efendi Isparta Sipahilerinden Hacı Ateş Ağa'nın sabi oğlu olup pederi Kırım Muharebesi'nde Silistre'de şehit edilmesinden dolayı sipahilik ve şehitlik maaşı kendisiyle hemşiresine verilerek küçük biraderi Feyzullah Çavuş o esnada on sekiz yaşında olduğu halde pederi yanında bulunarak pederini şehit eden Rus Kazaklarından sekiz-on kadarını tepeleyip ahz-ı intikam etmesiyle bu suret-i şecâat orduca bais-i takdir ve hayret olarak bâ-irade-i seniyye kendisi Mekteb-i Harbiye'ye konulmuş ve ikmal-i tahsil ile bade'l-huruç silk-i nizamiye zabıtlığında livâlığa kadar irtifa' eylediğinde 1293 (1876) Rusya Muharebesi'ni intâc eden Sırbıye Harbinde yine şeciane aldığı yaradan rütbesi Ferik'liğe terfi' ile fennen ayağı kat' olunduktan sonra hastane şühedâsı meyanına girmiştir.

Bu şehid-i mağfur ve muhterem Feyzullah Paşa Hazretleri'nin gençliğinde ilk şecâati *Silistre Tarib-i* hususîsinde münderec ve musarrah olduğu gibi gerek pederinin ve gerek kendisinin hidemât-ı askeriye-i sadıkânesi Paşa-yı müşarünileyh tercüme-i haline dair mahdumlarının evvelce tab' ve neşir ettikleri muhtasar bir risale-i beyân ve izah olunmağla bu cihet saded-i mebasin haricinde görüldüğünden naşi buraya tamamen nakilden sarf-ı nazar edilmiş ve yalnız Şeyh Mehmed Efendi'nin nasıl bir adam evladından erbab-ı mütalaaya anlatmak için bu kadarcık izahat zaruri ve kafi görülmüştür. Mumaileyhin haremî dahi âbidât-ı sâlihatten olup her Cuma günleri kadınlara verdiği ders, zevcelerinin ırzına, canına (s.288) malına sadakat ve kendilerine itaatle idare-i beniyyelerinde istikamet ve tasarrufa riayetten ibaret olduğunu söylerlerdi. Zevci Şeyh-i mumaileyh, Şeyh-i müşarünileyh Osman Efendi merhumdan hilafet alamaksızın Şeyh-i müşarünileyhin vefatı vuku bulduğu misillü kendisinin Hacı Abdullah Hazretleri'ne vuku'-ı rabıta ve teveccühten sonra bizzat Seydişehir'e giderek ahz-ı hilafet etmek üzere evvelbe-evvel tekkesini inşa ve amade etmeye teşebbüs eylediği sırada dahi kendi vefatı vukua geldiğinden ahz-ı hilafete muvaffak olamamıştır.

Mamafih niyet-i halıası yine mükafatsız kalmayıp oğlu Bekir Efendi tarafından tekkesi ihya ve ruhu yâd ediliyor. Kendileri evvel ve ahir umur-ı ticariye ve sahâfiye ile imrâr-ı evkât ve hayat ederek başka bir şeye girmemiş, dükkânında oturduğu müddetçe evrâd ve ezkâr-ı vird-i zebânî¹ idi. Beş vakitte ezan-ı şerif okununca hiçbir şeye bakmaz, hemen cemaate koşardı. Memleket erbab-ı ilim ve mütalaasına müteallik kütüb-i adideyi sipariş üzerine Dersaadet sahafarından getirtirerek memlekette terakkî-i ilme dahi yar-

1 Diline dolamış.

dım ederdı. Mumailleyh vefatında tam yetmiş beş yaşını bulmuşlardı. Fakat dinç idi. (Rahmetullahi aleyh)

Debbağhane Camii Altındaki Kesikbaş Türbesi ve Yedi Kardeşler Kabirleri

Derûn-ı memlekette ziyaretgâh-ı merâkidden on birincisi Debbağhane Cami-i Şerifi altında kâin türbe-i şeriflerinde medfun Kesikbaş Gazi Hazretleridir. Gazi-yi müşarünileyhin zaman-ı hayat ve tarih-i vefat ve intikali malum değilse de beyne'n-nâs kendisi ibtidâ-yı fetihde guzât ve mücahidîn-i müslimînün ümerasından olup Yunanistan'dan gelen bir fırka-i sâlibiyenin taarruzâtına karşı esnâ-yı müdâfaa ve mukabelede diğer altı nefer biraderiyle maan bir günde şehid olmalarıyla her biri o zamanda Isparta şehrinin Evlengene mevkiinde olmasından dolayı birinci hatt-ı harici de yedi noktaya hasr-ı istihkâm ve ahalinin ihtiyâcâtını temin eden Beldibi Suyu'nun taarruz-ı düşmandan masuniyeti esbabını der-uhde ve iltizam eylemişler imiş. Bu vazifeler üzerine izhar-ı sebat ve metanet ettikleri esnada şehadetleri vuku bulmasına binaen her birinin beşer-altışar yüz hatve ve daha ziyâde aralıklı arık kenarındaki birer mevkiye, yani buldukları noktalara defn olunmuş olmaları hasebiyle beyne'l-avam Yedi Kardeşler, Yedi Şehitler namıyla yâd u tezkâr olunurlar.

Bunların birisi Evlengene'nin o tarihte yukarı mahallesi demek olan Karaağaç Mahallesi'nde, diğeri (s.289) Şeremed Dede namıyla Germiyan Mahallesi'nde Mamaklızâde Kethüda Yusuf Ağa Çeşmesi'nin karşısında ve sairleri İğneci, Doğancı, Yenice Mahalleleri'ndedirler.

Doğancı Mahallesi'nde bulunan birine Hu Dede derler. Bu namla civarında çok zaman sonra mahallenin teşekkülünde bir de mescid yapılmış ve elyevm mevcut bulunmuştur. Diğeri ismi malum olmayarak Paşaoğlu Bahçesi'nde ıhlamur ağaçları altındadır. Yenice Mahalle'de bulunan da meşhur Fişenkçi Ali Bahçesi'nin önündeki sokak içerisinde. İğneci Mahallesi'ndeki mahalle mescidinin dış tarafındadır. Muahharan yanına bani-i mescid ve birkaç kimse daha defn olunmuşlardır. Şeremed Dede, güya acül olduğundan bâis-i şehadetleri olan müsademede acele etmiş ve bu acelenin neticesi cümlesinin bir günde şehadetlerini vücuda getirmiş olmasıyla çok kimselerin ve hele kadınların itikadında oraya ziyaret ve nezir edenlerin makâsıdı sür'atle hasıl olacağına itimad-ı kavi vardır. Bunun nezri, geceleri kabri başında ve ayak tarafında çifte mum yakmaktan ve ruhuna Yasin-i Şerif ve hatim okumaktan ibarettir. Kurban kesilmez.

Bunlardan başka Yenice Mahallesi'nin Harman Yeri karşısında Çamlıca nam mahalde bir daire-i mahsusa içinde Araplar Mezarı denilen birkaç kabir daha vardır ki avam nâs bu kabirlerde medfun olan zevât ibtidâ Hazret-i Ali kerremallahu veçhe ve radiyallahü anhü ile beraber Medine-i Münevvere'den gelen ashabdandır. Cebel-i Hisar'da vaki kaleden ok atan muharibîn oklarıyla şehid olmuşlardır, derler ama buna dair hiçbir kayd-ı resmi yoktur.

Eğer ki bunlar ashâb-ı kirâmdan olsalardı vukuatları meçhul ve merkadleri gayri muntazam kalmazdı. Bu kabirlerin hasene-i müteberrike ve müteakkidesi hayvânâtın sancıya uğradığında oraya götürülüp ruhlar için bir Fa-tiha ve ihlas-ı şerif tilavetinden sonra hayvanları kabristanın etrafında yedi kere dolaştırmakla sancının bi-iznillah mündefi' olmasından ibarettir. el-hâletü hâzihi derûn-ı memlekette ne kadar havyan sancılaşırsa hemen oraya götürüp dolaştırırlar. Çok kere de sancının mündefi' olduğu görülür. Bu tedavi için hayvânâtın karnına Sancı Değneği darb eden izinli birkaç hane Ocak'ta vardır. O izinli kimseler değneği darb etikçe sancı geçer.

Hayvan Pazarındaki Ecelfi ve Miskî ve Karataş ve Arapların Mezarının Havassı ve Kasap-cû Murad Kabirleri Merviyâtı

Isparta kasabasının Hayvan Pazarı'nda Hacı Elfi Mescid-i Şerifinin içinde Ecelfi ve Firdevs Paşa (s.290) Cami-i Şerifi karşısındaki meşrûta kahvehâne altında Karataş namlarıyla medfun üç zatın dahi türbeleri var ise de tercüme-i hallerine ve tarih-i irtihallerine dair hiçbir gûne kuyûd ve malumat-ı mevsûka yoktur.

Sidre Dağı'nda medfun bir zata da Muharrem Efendi ve Cami-i Atık Mahallesi'nde kâin Kavukçuoğlu Hanesi derûnunda bulunan kabre Kasap Cömert derler ama kezâlik tercüme-i halleri gayri malumdur. Yalnız Muharrem Efendi'nin Miskî Dede'nin biraderi olduğu ve Ecelfi denilen zatın hastalığında bazı zevat iyâdetine varıp hastalığının derecesini ve sıhhat ve afiyetini sual ve temenni ettiklerinde her yaş "Ecelfi" demişse de saat-i vefatını tayin ve ihtiyar-ı keramet etmiş olduğundan bu sebeple derûnunda medfun bulunduğu mescide ve mescidin bulunduğu mahalleye Ecelfi tesmiye kılınmış olduğu rivayet ederler. Fakat mahalle ve mescide kuyûd-ı atıkada Ecelfi değil Hacı Elfi denilmekte ve bu da mahalle isminin ilk tesmiyesinde orada bulunan mütehayyirândan Hacı Elfi Bey nam zata nispet olmaktan münba-is bulunduğu vareste-i istibahtır.

Karataş Dede'nin makamı zaten malum olmadığı halde 1250 (1834) tarihine yakın bir zamanda mütesellim bulunan İnce Müsellim Hacı Mehmed Ağa'nın rüyasında görmesiyle meydana çıkarılmış ve türbesi yaptırılmış olduğu eylevm ber-hayat olan ashâb-ı şuhûdun cümle-i hikâyâtındandır.

Muharrem Efendi ve Havassı

Sidre'deki Muharrem Efendi Mevlevîhane'de medfun Teberdâr Mehmed Dede'nin tercüme-i halinde gâh-be-gâh gittiği ve hatta Hızır Aleyhisselam'la mülakat ettiği Isparta'ya nazır ve kible cihetinde kâin Sidre Dağı'nın vasatında olmasıyla merkadi yanında nebe'an eden bir miktar suyun gayet soğuk ve hazımlı olmasından dolayı Isparta halkı beher sene kiraz mevsiminin geçtiğini müteakip üzüm zamanına dek, haftanın Perşembe ve Pazar günlerinde sınıf sınıf oraya giderler. Erzak ve yemek götürüp orada yiyerek menkibe-i velâdet-i hazret-i risaletpenâhî ve sair evrâd ve nu'ût tilavetiyle merkadi ziyaret ederler. Ve gece şenlik donanması gibi yüzlerce mevkie parça parça çıra ve ateş yakarlar. (s.291) bu suretle hem ziyaret ve hem de bir nevi tenezzüh ve şenlik yaparlar. Kadınlar da aynı halde Cumartesi günlerinde sabahtan gidip akşama kadar gündüz ziyaretinde bulunurlar. Hele Hicaz'a gidenlerin aileleri o sene Zilhiccesinin dokuzuncu Arafat günü behemehal gidip haclarının kabul-i haccını ve sıhhat ve selametle vatanına dönmesini ve kendilerinin de hac sevabına nail olmalarını cenab-ı haktan orada niyaz ve tazarrû' eylerler. Ekser züvâr horoz nezir edip fukaradan olan komşularını davetle orada horoz keserek başka yemekler de yapıp Allah rızası için yedirirler.

Makûsen sırf tenezzüh ve hevâ-pereslik için gidip işret ve sair şenâ'at irtikâb edenlerin daha orada iken veyahut biraz sonra günâ-gün mesâib-i maddiye ve maneviyeye düşer olacakları ve oldukları müteakkid ve mücerrebdir¹.

Teberdâr Dede'nin ziyareti zamanındaki mevcudiyetine göre Efendi-i müşarünileyh daha eski ve mukaddem olup bu ziyaretten kendisinin Mevlevî tarikinde Muharrem Dede olduğunu istinbât ve iddia edenler ve softalardan küttâb *Câmi* şarihî Muharrem Efendi budur diyenler varsa da Mevlevî Muharrem Dede Edirne'li olduğu ve İzmir'de karar kıldığı *Kamûsü'l-A'lâm*'da yazılıdır. Şârih Muharrem Efendi'nin dahi başka idüğü erbab-ı mütâlaa ve tedkik beyanatındandır. Bu cihetle müşarünileyhin hâl ve mesleği ve tariki Isparta'ca malum ve muhakkak değildir.

¹ Denenmiş, tecrübe olunmuş.

Celali Arap Şeyh ve Bostan Çelebi Kabirleri ve Tercüme-i Hali

En eski hükümet dairesi meydan çeşmesinin ittisalinde de hüviyeti ve tercüme-i hali gayrimalûm bir zat medfundur. Müteaddit kerâmâtı meşhur olduğu söylenilir. Kabri elyevm mevcut ve ziyaretgâh olup zamanıyla Celâlî Arap Şeyh namı verilmiştir.

Çelebiler Mahallesi'nde kâin İnas Mektebi'nin ittisalinde Bostan Çelebi ve Yaylazâde Mahallesi'nde Nalçacızâdeler Haneleri kapısının karşısında Hacı Yaşar Dede ve Tekke Mahallesi Mescidi'nin dış tarafında mescide bitişik ve bani-i mescid Leblebici namlarında medfunlardan Bostan Çelebi¹ Isparta'nın on ikinci asr-ı hicri ulemâ ve meşâyihinden olup ilm-i tasavvuf ve nücûmda ve cifr ve remlde şöhret-i şayiasına binaen (s.292) herkes mesail-i müşküle ve gâmizada² kendisine müracaat ederler ve hall-i müşkülât eylerler imiş.

1184 (1735) senesinde Yeniçerilerden Sarı Paşa dedikleri Vali Abdurrahman Paşa'nın halk üzerinde zulüm ve teaddiyâtı her gün birçok adamları bi-gayri-hakk, asmak kesmek derecesine vardırıldığında bunun çaresini soranlara üç gün oruç tutup yekdiğerle helalleşerek yedi defa yetmişer bin Salavât-ı Münciye okunursa Cenâb-ı Hakk canını alır, ümmet-i Muhammed kurtulur, demesiyle ulemâ ve sulehâ-i memleket hafice toplanmış ve böylece yapmış olduklarından dolayı daha yedinci yetmiş bine varmadan dördüncü yetmiş bin okunurken birden bire kendisini kan tutmuş ve mosmor bir halde canı çıkmış olduğunu kâbiran an kâbir ihtiyarlar söylerler. Çelebi-i müşarünileyhin bu tarif ve telkini cifr ve remel muktezası değil "Kemâ tekûnû yüvellâ aleyküm" hadis-i şerifinin mana ve müeddası olsa gerektir. Mumaileyhin bu mesleğinden mütevahhiş olan halefi ve bazı erbab-ı örf kendisini idam veya nefy ve tağrîb etmek teşebbüsünde bulduklarını işitince firaren Bağdat cihetine seyahate gidip orada ulemâ-i Arap'tan tevsi'-i malumat ederek birkaç sene sonra avdetinde ihtiyar-ı inziva etmiş ve ezkâr ve ibadâtla hücrelerinden dışarı çıkmamış ve sinni dahi yüzü bulmuş olduğu halde 1252 (1836) tarihi sıralarında vefatı vuku bulmuş ve hanesi civarındaki bahçenin yol cihetine gelen kenarında şimdiki bulunduğu mevkiye defnedilmiştir. Oğulları Mahmud Ağa ve Hekim Mehmed Ağa ve diğer haremlelerinden mütevellit Mehmed Ali ve İbrahim zamanımızda ber-hayat görülmüşler ve yakın vakitlerde ölmüşlerdir.

1 Konya Çelebilerinden değil.

2 Anlaşılması güç durum.

Mehmed Ali mecâzibden olmasıyla coşkun zamanlarında kaza ve kurâyı seyahat ve geşt ü güzârla herkesin verdiği parayı almaz ve bilakis kimi gözü ve gönlü tutarsa ondan para ister olduğundan Yalvaç'ta bir tacirden para istediğinde tacir, senin gibi deli ve sarhoşa verilecek para bende yoktur, demesine karşı; “Öyle ise Allah da seni yok etsin, işte ipini salıverdim” dediğini müteakip herifin o anda canı çıktığını görenler havf ve heyecana düşmüşler ve birçok para biriktirip bin ibrâm ve minnetle kabul ettirerek mutayyeben ve müreffehen Isparta'ya göndermişlerdir. 1293 (1876) Muharebesinden üç sene evvel bir büyük bayrak açıp yanına “Deli Abidin” nam meczubu alarak asker yazmaya başlamış, iki sene sonra harp zuhur etmiştir. Meczub-ı mu-maileyh hâl-i sükûn ve sükûta girdiğinde hiç söz söylemez (s.293) ve müda-vim bulunduğu Şeyh Receb Tekkesi'nin odasından ve camiden çıkmaz idi.

Hacı Beşir Dede ve Leblebici Baba Kabirleri ve Havassı ile Kurâda Medfun Zevât-ı Saire

Hacı Beşir Dede'nin birkaç yüz senelik havas-ı mu'tekidesi masrû¹ kim-seleri sara'sı zamanında kabri üzerine yatırmaktan ve nöbet-i sara' geçince-ye kadar durdurmaktan ibarettir. Buna de mum ve tilavet-i Kur'ân nezir olu-nur. Kurban kesilmez.

Leblebici Baba dahi karşı taraftaki Hızır Abdal Sultan'ın zamanı ricalin-den salih bir kimse olup yağmurun müstevli olduğu ve hâsılata zarar ver-meye başladığı bir zamanda şikayet ve kendisine müracaat edenlere karşı meczubâne bir tavir ile mahalle ve mektep çocuklarını başına toplayarak çu-vallar dolusu leblebiyi minareye çıkarmış ve esnâ-yı nüzül bâranda “Yağma” diye bağırmış ve çocukları bağirtirmiş ve leblebiyi çocuklar üzerine saçmış ve hemen yağmur kesilmiş olduğundan adı Leblebici Baba kalmıştır derler. Hala yağmur müstevli olduğu zamanlarda bazı zevat kabrine gidip inkıtâ'-ı baran için ruhuna okurlar. Ve istimdâd-ı ruhaniyete itikadında bulunurlar. Yağma işini de lüzumunda yapanlar vardır. Memlekette bu hal o zamanlardan beri adet ve görenek olmuştur. Galiba İstanbul'da “Yağma Hasan'ın Böreği” de-dikleri bir darb-ı mesel orada da böyle bir halden neşet etmiş olacaktır. Lakin bu Yağma mücerred def'-i mazarrat için olduğu halde ahiren darbimesel edi-len diğer Yağma-gerlikler celb-i menfaat ve umuma iras-ı mazarrat yolunda-ki harekât-ı gayri merziyeye alem olmaktadır. Bunların nasıl şeyler olduğunu hocam merhumdan sorduğumda; “Cenab-ı Hakk baha tanrısı değil bahane tanrısıdır, böyle şeyleri çok karıştırmaya gelmez” buyurmuşlardı.

1 Sara hastalığına tutulmuş.

Kasabaya merbut kurâdan Lağus Karyesi'nde Şeyh İsmail ve Kavak Efendilerle Arslan Baba ve Çünür karyesinde Yakup Dede ve Niyazi ve Kerim Baba'lar ve Ali karyesinde Şeyh Mehmed Kadı ve Şems-i Kamer ve Hacılar karyesinde Şeyh Ali Dede ve Muâd denilen Sav karyesinde İlyas Dede ve Destâb ve Sinan Baba'lar olup Destâb Baba'nın bulunduğu mahalden âsar-ı kerâmetiyle nebean eden bir su her bir emrâza nâfi' (s.294) addolunduğu gibi bilhassa kelb akur dokunmuş kimseler kırk gün geçmeden ve sıtma tutanlar sıtmanın vukuunu müteakip mezkûr sudan gasil-i beden ederse afiyet-i tâmmе hasıl eylediklerinden karye-i mezkûre etrafından pek çok kimseler giderek gerek mübtela oldukları emrazdan ve gerek kelb-i akurın dokunmasından dolayı orada gasil-i âbdan ederler ve ol sudan içerler. Bizn-i'l-lahi Teala şifâyâb olurlar. Bu cihetle suyun nebean ettiği mahalle küçük bir kulûbe yapmışlar ve o mevkiye Sinab demişlerdir. Mâ-i mezkûr soğuk olduğundan yaz ve kış günlerinde ale-l-ekser soğuk olarak dökünürler. Bazı kimselerin orada ısıtıp badehu biraz sıcak dökündükleri de olur. Bunun için oraya kazan ve tas vakfetmişlerdir. Oraya gidemeyenler için mahsusan su getirttirip gasl-i beden edenler ve içerler de vardır. Lakin kelb-i akûr dokunanların ve sıtmalılarnın behemehâl gitmeleri lazımdır. Mezkûr sudan bazı sıhhiye memurları ve etbbâ Sıhhiye Nezareti'ne berâ-yı tahlil birkaç defa birkaç şişe numune göndermişlerse de şâfi cevap alınamamış, gâh derece-i kâfiyede olmadığı, gâh şişelerin ağzı iyi kapanamadığı beyanlarıyla suret-i kafiye ve muntazamada gönderilmesi tavsiyesinden başka bir şey denilmemiş ve istenildiği derecede ehemmiyet verilmemiştir. Bazı etbbâ da "Hiçbir şey değildir" diyorlarsa da böyle bir suyun Halep nevâhisinden bir karyede kuyu içinden nebean etmekte olduğunu ve mezkûr kuyuya "Bürül-Kelb" denildiğini ve ber-vech-i muharrer kuduz kelb ısırnanların kırk gün geçmeden bu kuyu suyundan içtiklerinde bi-iznillah şifâyâb olduklarını Kazvîni'nin *Acaibü'l-mablûkât* nam kitabından naklen ve tasdikan *Hayâtü'l-Hayvân* mütercimi yazıyor. Karye-i mezkûrun Aşağı Mahallesi'ndeki hamam karşısında kâin kabristan içinde türbevâri kargir bir künbed daha olup lakin derûnunda medfun kimse bulunmadığından mezkûr künbedi Dersaadet'te Sultan Ahmed civarında Aksaray Tramvay hattına nazır medfeninde (s.295) medfun İncili Çavuş¹ yaptırdığı ve Çavuş-ı mumailiye Sav karyeli olmasıyla bir aralık karyenin karyesine nefy ve iclâ edildiğinde afv ve itlakdan kat'ı ümidle hîn-i vefatında derûnuna defn olunmak üzere ol zamanda yaptırmış ise de muahharan afv ve merhamet-i padişahiye mazhariyetle yine

¹ İncili Çavuş Ortakapı mezarlığında medfundur. Müellifin tarif ettiği yerde yatan zat Feridun Ağa'dır.

Dersaadet'e gönderildiğinden Künbet'in haliyle kaldığı meşhud ve mütevatirdir. Bu karye Isparta kurâsı içinde suyu ve yemişleri bol mesire halinde bulunduğundan armut zamanında oraya gece yetmek üzere yemekler tertip edilip sohbet-i sahrâba gidilmek adet edilmiş olmasıyla bu gidişe devletçe memur olanlar gider veya ayrıca gider ise azl olunur itikadı vardır ve hala da caridir. Bu sebepten çok memurlar gitmezler¹. Yukarıda esamisi beyan olunan babaların, dedelerin tercüme-i halleri maruf ve malum olmayıp ancak, Hacılar, Ali karyelerindekilerin ibtdâ-yı fetihde Arabistan'dan gelen mücahidin ümerasından olduklarını rivayet ettikleri gibi Çünür karyesindeki Yakub Dede'yi Isparta'da olan Miski Dede'nin diğer biraderidir, diye nakil ve hikaye ederler. Bunlar civarında bulunan Diyedın karyesiyle Evlengene meyanında münkariz Savcı karyesi yerinde medfun Hüsameddin Tekkesi meşhur bir zaviye olduğu halde güya dağılmasından ovanın ortasında kalarak büyük ziyaretgâhtır, derler. Sav karyesiyle Geyran karyesi meyanındaki Dereboğazı'nda münkariz Kadılar karyesine mensub ve Kışla karyesinin İmrez mevkiinde mevcut bir tekke yerindeki kabire dahi Sağ Aşık'dan mahfuf Sağaşık namı verilip vücudunda zaaf ve emrâz-ı dâhiliye olanlar ve çocukları yaşamayanlar oraya giderler, köhne elbise ve ekmek ve çörek götürürler. Orada ilk defa kimi görürlerse ona verirler. Kenarındaki sudan içenler. Ağacına paçavra bağlarlar, adanıp dönerler. Bu sebepten o civara Kışla karyeli birkaç fakir dam yapıp civarında bulunan tarlalarını sürmek ve tekkeye gelen adakları almak suretinde geçinirler.

Hüsameddin Tekkesi'ne de çocuk doğuran kadınlar çocuk memeyi almadığı ve validesi sütünü ememediği ve geceleri uyuyamadığı vakitte gidip aynı adağı yaparlar. (s.296)

Lağus karyesinde olan İsmail Efendi ve Kavak ve Arslan Baba'ların dahi 895 tarihi sıralarında elyevm Senirkent Nahiyesi'nde, İlegöp karyesinde vaki türbelerinde medfun Sâdât-ı Hüseyiniyye-i Aleviyye'den Veli Baba Hazretleri canibinden terbiye ve irşâd edildikleri müşarünileyh Veli Baba türbesinin son postnişîni Mehmed Takiyyüddin tarafından gösterilen manzum ve mensur menâkıbda görülmüş ise de Arslan Baba'nın medfun bulunduğu Çay kenarında kendilerinin Horasan canibinden gelip de mahal-i mezkûra tekke yapacağı zamanlarda mahal-i mezkûr afyon tarlası olup o zaman henüz afyon idrake gelmemiş olduğundan tarla sahibinin razı olmaması üzerine dua ederek âsar-ı kerâmâtından olmak üzere afyonun derhal idrake geldiği ve

¹ Köylüler bu ustalığı memurların zulm-i sarihleri cari olduğu zamanlarda yapmış ve itikad-ı umumiye yerleştirmiş olsalar gerektir.

tarla sahibi istifade eylediği görüldükten sonra kendisi mazhar-ı hürmet ve riayet olarak tekkeyi yapmış ve vefatında derûnuna yatmış olduğu ve haremiyle müceddeden vefat eden oğlu ve bir nefer arabı dahi sonradan yanlarına defn edildiği ve türbesinde mevcut ve ahşaptan yapılmış Kılınç ve Ok ve Yay ve Demir Kalkan devlet ve milletçe ne zaman müşkülât ve ihtiyaç zuhur ederse beraberce götürülerek mücahidîn-i İslâmiyeye yardım ettiği rivayetlerini söylerler. Bu efsaneler bütün cahil tekke müdâvimlerinin işâ'at ve neşriyatından neşet ederek halk beyninde yapılıyor. Kadınlar, çocuklar, saf-dil ihtiyarlar da inanıyorlar. Halbuki sicillât-ı şer'iyede müsadif-i nazar-ı acizanem olan bir kayda göre Baba-yı mumaileyh onuncu asr-ı hicri ricalindedir. Şöyle ki Baba-yı mumaileyhin kölesi Arap Süleyman'ın evâsıt-ı zilkade 1078 (1667) tarihinde Isparta mahkeme-i şer'iyesine ikame eylediği davada tarih-i mezkûrdan iki sene mukaddem vefat eden Bektaş Dede bin Arslan Baba'nın kendisini i'tak ettiği iddia ve hüküm bulunduğu misillü yine 1079 (1668) tarihinde Lağus karyesinde Mehmed Paşa'nın bina ettiği tekkede tekkenişin olan Arslan Baba'nın vuku-ı vefatıyla tekkenişinlik, oğlu Ali Halife'ye tevch kılındığı mezkûr sicillâtta mukayyed olmağla müşarünileyh Arslan Baba'nın 900 (1494) tarihi sıralarında ve daha sonra alelusul seccadenişin irşâd olan zevat-ı sûtûde sıfattan oldukları ve Arslan Baba'nın bir oğlu Bektaş Dede, 1075 (1664) tarihinde vefat ettiği (s.297) ve türbelerinin Mehmed Paşa nam vezir tarafından bina ve inşa edilerek tekkenişinlik cihetinin 1079 (1668) tarihinde diğer oğlu Ali Halife'ye tevch bulunduğu anlaşılıyor. İsmail Efendi'nin dahi Bursa vilayetinde postnişin-i irşad olup bade'l-hac İstanbul'a nakil ile 922 (1584)'de İstanbul'da vefat eden meşâhir-i meşâyih-i nakşibendiyeden Emir Buharî Hazretleri halifesinden müstahlef olarak hal-i hayatında tarik-i nakşide seccadenişin-i irşâd olduktan sonra 1026 (1617) senesi Cemaziyelevvelisinin yirminci Perşembe günü vakt-i salat-ı asrda tekmil-i enfâs-ı madude eylediği ve 1027 (1618) senesinde şimdiki medfun buldukları dağ başında vaki kabirleri üstüne kargir bir türbe ve künbed yapıldığı ve oğullarından Mehmed ve Ali Efendileri zaman-ı hayatında Yalvaç Kazası'na tabi Hoyran Nahiyesi kurâsından Mısırlı karyesine göndererek mumaileyhimânın karye-i mezkûrda irtihal ile orada defn edildikleri ve türbenin haricinde medfun Kara Bayram nam karyenin de 1030 (1620) tarihinde vefat ettiği türbe derûnunda ve kapısı üstünde ve mezar taşında yazılı ve kazılı tarihlerden ve hikâyât-ı vakıadan numâyân olmaktadır.

Nahiyeliği mülgâ Gönen karyesinde Manastır Mahallesi denilen köyden müfrez mevkideki beş-on hane yanında Seyyid Balı namında bir zatın ahşap

türbesi olup civarında bulunan bazı kurâdan ve araziden hisse-i vakfî olduğunu havi köhne defterhanede kendisinin sekizinci ve dokuzuncu asr-ı hicri evahir ve evâli meşayihinden bir zat-ı memdûhü's-sıfat olduğu ve tekkesinde postnişîn-i irşad bulunduğu mestûrdur. Bu zat türbesinin etrafındaki haneler seknesi dahi tarikat-i aliye-i Bektaşîye'ye nispetle muhibb-i hanedân-ı ehl-i beyt görünürler.

Bu zatın hassa-i kerâmet-i mu'tekadesi; "Çocuğu olmayanların zevce ve zevce beraberce oraya gidip dua ve Cenâb-ı Hakk'tan evlat niyaz ve istid'â ve kurban ve saire nezri ile avdetlerinde ekseriyâ evlat zuhur ettiğini görenler, itikad-ı umumiye teyide hizmet ettiklerinden her taraftan oraya gelecek adanrlar. Hatta bir defa Gönen'de bulunduğum zamanda seksenlik ihtiyarlardan Uluborlulu Hacı Yakub ve Onaçlı Hacı Mehmed Ağa'lara tesadüf ettiğimde kendileri doğmazdan evvel peder ve maderleri bu tekkeye nezir yapmış ve şartlarında doğacak evladımız mâ-dâme'l-hayât her sene Muharremü'l-haremde gelip birer kurban zebh ve lahmını fukaraya tasaduk etsin, demiş olduklarından o şarta riayeten her sene geldikleri gibi o vakitte de kurban kesmeye geldiklerini ve bu sayede seksen yaşına girdiklerini hikaye etmişlerdi. (s.298)

Etrafındaki korudan köprü ve hayrat-ı sairenin gayrı için ağaç kesmek ve odun yapmak tehlikeli itikat olduğundan civarında birkaç yüz çam ağacı vardır. Türbe bu ağaçlar arasındadır. Bu itikat Ali Köyü tekkeleri hakkında da cari olmasıyla aynı koru karye-i mezkûrede dahi mevcuttur. Bu türbelerin bâ-berat-ı şerif türbedar ve tekkenişînleri elyevm vazifelerine devam ederler. Nüzûrâtı alırlar, ormanları korurlar.

Kasap Mahallesi'nde Kızıldere civarında Elvan Dede namında türbe-i mahsusu içinde medfun bir zat daha olup sıtma tutanlar adak yaparlar sıtmadan kurtulurlar imiş. Köy derûnundaki Sülüklü Dede namında birisi dahi her ne kadar türbesi yoksa da açıkta ve ayrıca medfun bulunduğundan kabri ziyaretgahtır. Sarılık hastalığına düçar olanlar da buraya ve Elvan Dede'ye adandıkları misillü Sülüklü Dede'ye hayvanât sancıları için dahi ziyaret ve tavaf ve nüzûrât vuku bulur.

Aynı tekkeler Baradız çiftliğinde de vardır. En meşhurunun adına Sinan Baba derler. Diğerlerinden dere içinde bulunan birisine Mehmed Dede ve köy içinde olan diğer ikisine dahi Hüseyin ve Hasan Dede denilir. Tarih-i vefat ve tercüme-i halleri malum değildir.

Gönen'in münderis¹ ve münkariz Etre karyesi yerinde bulunan bir kuyuya gidenlerin de rekâket² ve habt-ı lisan³ vuku bulan kimseler gidip kuyu içine seslenirler ve suyundan içerlerse lisanlarındaki rekâket ve habt zail olurmuş. Ve yine Gönen'in Kasap ve Cami Mahalleleri'ndeki maruf birer hane sancı ocağı olup bir gûne kabir ve türbe yok ise de dizlerinde romatizma ve bedeninde sair ağrı ve sızı olanlar haftada Çarşamba ve Cumartesi günleri mezkûr hanelerden birine götürülerek parpılatırılır. Bu parpılatırmak; sahib-i hanenin zükûr ve inas sekencesinden izinli kimselerin elindeki köhne ve kör bir bıçağı ağrı ve sızılarını olduğu yerlere bir şeyler okuyarak yedi defa gezdirmesinden ve güya sızılarını kesip atmış olması farazi-yâtından ibarettir. Bu hanelere çok taraflardan gelenler ve bu faraziye ve ameliyeden iyi olanlar çoktur. (s.299)

Ağros'ta Gazi Atabey Türbesi ve Zevat-ı saire Haklarındaki Malumat

Ağros Nahiyesi merkezinde Gazi Atabey türbesinden başka etrafındaki kabristan içinde medfun 699 (1299) tarihinde vefat ettiği yukarıdaki mebbas-i mahsusunda mestûr Halil bin Ahmed namında olan vezir kabri kapak taşlarının altından açılan bir boşluk ferceli olduğundan Isparta'daki Abdülkadir tekkesinde mevcut Delikli Taş veçhile sıska ve mariz çocuklar her ne zaman olursa olsun oraya götürülüp sahib-i kabre üç ihlas ve bir Fatiha okuduktan sonra karşılıklı iki kadın çocuğu, üç veya beş yahut yedi defa kiblede poyraza doğru; "Al çürüğü, ver sağı" sözleriyle fereden geçirerek arkalarına bakmaksızın dönerler. Mariz çocuk ya çabuk ölür yahut semizlenmeye başlar imiş. Atabey türbesine de çocuk yapmak ziyaret ve adağı dahi mutekid ve mer'îdir. Bu itikatlar beyne'l-avam ve hele beyne'n-nisvân elyevm pek samimane ve kâni'âne caridir.

Ağros'un İslam Köyü'ne giden yol üzerindeki Hıdırlık nam tepecikte Hızır Dede ve Pazar Mahallesi mescidi civarındaki kabristan içinde ayrıca etrafı çevrilmiş bir kabre Osman Efendi, Çeşme Mahallesi'nde Taşlı Dede ve Kizirlerde Veli Efendi ve Altunbâ Mahallesi'nde Hacı Ahmed Dede ve Sökmen'de ismi gayri malum iki kabir ziyaretgâh olduğu gibi Onaç Mahallesi'nde Mehmed Dede, İslam Köyü'nün Çalıcı mevkiinde meçhulül isim bir zat medfundurlar.

1 Eseri, izi kalmamış.

2 Gevşeklik, zayıflık, dermansızlık.

3 Konuşma bozukluğu, dil tutulması.

Ağros Kasabası'nın garp cihetinde Ardiç nam tepede ismi bilinmeyen bir zat daha medfun olup ale-l-ekser istiskâ dualarında¹ oraya gidilir, namaz kılınır, dualar olunur, belâyâ-yı sairenin indifâ'ı ve füyûzât-ı maddiye-i mühimmenin isticlâbı daavâtı için de Hıdırlık'taki Hızır Dede kabrine cemaat-i kübra giderek ziyaret edip dua ederler.

Kizirler Mahallesi'nde bulunan Veli Efendi mahalle-i mezkûre sekencesinin aslı Gönen dâhilindeki Etre karye-i münderesesinden gelmeleriyle karye-i münderese-i mezkûrede iken ceditte bulunan bir zat-ı sulehâdan ve müstecâbü'd-da'vâ zevattan olmasıyla hanelerinde hücrenişin inziva olduğu sırada lisanında rekâket ve sözlerinde tutukluk zuhur edenler kendisine müracaat ettikçe hanesi önündeki kuyudan su çekerek okuyup suya üflemele (s.300) bu okunmuş suyu içenlerin dillerinden rekâket zail ve söyleyemeyenler sözlerini kail olur olduğundan hala o kuyuya müracaat vuku bulmakta olduğu ânifen yazıldığı misillü bu Veli Efendi o sülaleden olmak itibarıyla mektebe başlayacak çocuklar kabrine ziyaret ettirilerek adak ve nüzûrâtlâ çocuğun rekâketsiz ve sühuletle okumasına ruhaniyetini medâr-ı itikat ve itihaz ederler. Bu cihetten mahalle-i mezkûre beş-on haneden ibaret olduğu halde selis² okur hafızlarının çok olması bu itikadı takviye etmektedir.

Bozanönü Karyesinde Yel Ocağı

Karye-i sairenin her yerinde bu kabilden birer-ikişer mazanne³ kabri olduğunu ve adaklar ve dualar o kabirler üzerlerinde yapıldığı gibi Bozanönü Karyesi'nde bir haneye Yel Ocağı, Kızıl Ocağı denilir. Pek çok uzak mahallerden bu ocağa haftada Çarşamba, cumartesi günleri mariz ve kan harareti ve kaşınma illeti ve göz ağrısı ve kızılcalı ve uyuz olanlar gelirler, götürülürler, sahib-i hanenin izinli kimselerin Yağ Aşısı dediğimiz Kırmızı merrâr nam boyadan zairlerin yüzlerine, gözlerine, kollarına, bacaklarına yedi veya dokuz nokta korlar. Ve hanenin kuyusu suyundan boya karışık biraz su içirilerek biraz da ekmele verilip yedirilir. O noktalar hiç silinmeksizin dönülür. Ve bu ameliyeyi yapana para verilir. Bi-iznillah zairler şifa bulurlar. Ol gün köyde kalmak ve yatmak itikada memnu'dur. Fakat yevm-i mahsusundan bir gün evvel gitmekte ve başka bir hanede yatmakta bais yoktur.

1 Yağmur duaları.

2 Kolay, yumuşak.

3 Bir şeyin vücudunun zannolunduğu yer.

Mezkûr köyde bulunan bir haneye Bezemeciler Hanesi denilir. Aynı itikatla aynı ameliyatı yapan bir hane de Isparta şehrinin Şeyh Mahallesi'nde vardır.

Keçiborlu Nahiyesi'nde Şeyh Şikem Türbesi ve Havassı ile Kurâdaki Ziyaretgâhlar Hakkındadır

Keçiborlu Nahiyesi merkezinde Kasaba'nın şark-ı şimâlisindeki dağda bulunan türbesi içinde medfun Şeyh Şikem dokuzuncu asr-ı hicri rical-i kudsiyesinden olup veca'-ı batna düçar olanların mâşiyen türbesine giderek her kimse bildiği surelerden ve ed'îye-i me'sûreden ruhuna okuduktan sonra toprağınan bir miktar yutar ve müteakiben döner ise veca'-ı batından kurtulur derler. Mumaileyh hal-i hayatında bu derde mübtelâ (s.301) olanların müracaatlarında bazı mualecât ve nüsha tertib ve ita edermiş de ondan dolayı kurtulanlar kendisine Şeyh Şikem dedikleri mervi ve mütevatir ise de zavîyesine vakfettiği şeyler için 876 (1471) tarihindeki vakfiyesinde buna dair izahat yoktur. Orada yalnız alelittlak, Şeyh Şikem yazılıdır. Bu zatın zamanı sulehâsından Hacı Ali Efendi konağı karşısındaki türbesinde bir zat daha olduğu gibi kasabanın garp ve dağ cihetinde Hacı Ahmed Dede namında bir ve medrese yanındaki harman başında meçhulü'l-isim iki zat daha vardır. Bu nahîye kurâsından Geresun karyesinde ve türbesi içinde medfun Hacı Dede ile kurâ-i sairenin her birinde mütenevvi' ve müteaddid hâssaları haiz merakid-i saire ve medfunîn-i kudsiye çok olup tercüme-i halleri ve zaman-ı irtihalleri malum olmadığından itnâbdan ihtirazen¹ onların ta'dât ve mevki-leri beyanatından sarf-ı nazar olundu. Bu Geresun karyesi tekkesiyle Baradız Çiftliği türbelerinde ve Gönen'in Manastır Tekkesi'nde ve Isparta'nın Ali ve Çünür ve Lağus karyeleri tekâyâsında en çok etrafına toplananlar tarikat-i aliye-i Bektaşîye mensuplarından olmak ve muhibbân-ı ehl-i beytten bulunmak ananesiyle beher sene Muharremü'l-harâmda oruç tutarlar ve onundan sonra bazı ayin-i zikir ve matem icra ederler. Ve bu ayinlerde medfunîn-i kirâmın nice havas ve kerâmâtını zikir ve tadat eylerler. Bunların itikâdât-ı itimatları sair züvvârdan ziyadecedir.

Bu tekkelerde de eski âlât-ı harp ve zincirli topuz ve bazılarında def ve kudüm vardır. Bunlar güya bu eizze-i kirâm harbe giderlerken çalınır ve mücahidîn-i guzât ervah-ı mütecessireleri toplanır imiş. Buna da ancak tekkelerin mutekid ve müdavim dervişleri ve türbedarları muttali' olabilirlermiş.

¹ Sözü uzatmaktan kaçınarak.

Buraya kadar havas-ı kerâmât ve tesirleri yazılan merâkid-i müteberrike ashabının haklarında elyevm itikad ve devam olunan havas-ı kerâmet, zaman-ı hayatlarında meşhud ve muhakkak olsa bile bade'l-vefat tasarrufları olamayacağı nokta-i nazarından böyle hurafelere inanmak ve tesirlerini itikat eylemek dinen ve şeran memnu ve bir takımları da aklen ve hikmeten gülünç ve makdûh¹ olduğu halde ekseriyetle âsârının görülmesi tesadûf müdür yoksa başka bir tesir eserimidir, buna hayret etmemek kabil olamıyor ama nice alim ve vâkif kimseler de itikat ediyorlar. (s.302)

Ezcümle 1286 (1869) senesinde kalemlerce bütün efendiler Sav karyesi mesiresine gitmekliği tasavvur ve tertib edip hem ruhsat almak ve hem de kendilerini davet etmek üzere o zamanda mutasarrıf bulunan a'lem-i ulemâdan Hersekli Ali Paşazâde Hafız Rıdvan Paşa'ya bir mazbata takdim ettiğimizde cümlemizi huzuruna çağırıp; "İspartalılar siz benden usanmış iseniz ben sizden, Isparta'dan usanmadım, siz bilmiyor musunuz ki Sav'a giden memur azl olunur" itikadı vardır. Ben böyle hurafelere inanmazdım. Lakin Antalya mutasarrıfığında buna benzer gülünç bir hal-i mutekide güldüğümünden dolayı hafta geçmeksizin infisalim vuku buldu. Binâberîn; "Mâ-raâhü'l-müminune hasenen fehuve indellahi hasenun" hadis-i şerifinin malince müminler bir şeyi güzel görürlerse Allah indinde güzel olur. Buyurulmasına göre demek bunun zıddı da var. müminlerin müstekrih gördüğü şeyi dahi indillah müstekrih oluyor. İtikâdât ve efkâr-ı âmme her şeyini yapıyor, "Ene inde zanni bî abdi" kudsisi de bunun delilidir, ben gidemem, buyurdular.

Birkaç yüz kuruş para ve perşembeden cumartesiye kadar iki günlük ruhsat verdi. 1288 (1871) senesinde dahi menfiyyen Isparta'ya gelen Serasker-i esbak Hüseyin Avni Paşa çok kere karye-i mezkûra ava giderdi. Son bir günde yine giderken meclisine müdavemet eden birkaç zat, umumun itikadınca Sav'a giden zat azil olunur, derler. Siz çok gittiğinizden galiba nasb olunacaksınız, demelerine mukabil; "benim böyle şeylere itikadım yoktur. Fakat Allah dediğiniz gibi yapsın" cevabını verip gittiğinde orada iken avf ve ıtlakına dair resmi telgraf geldiği ve telgrafın kendisine ferdası günü o köyde tebliğ olduğu meşhudumuz olan hâlâtandır.

Babanzâde Mustafa Zihni Paşa Hazretleri de; "Şah Mehmed Nakşibendî Hazretleri'nin esnâ-yı seyahatinde şiddetli yağmurdan ıslanmış olduğu halde akşama doğru uğradığı bir köyde kendisini misafir alacak kimse bulama-

¹ Beğenilmemiş.

masıyla; “Allahın kulu, Allahın evinde misafir olur” diyerek köyün camiinde yatmayı düşünmüş ve fakat merkebinin takacak yer bulamadığından bu ciheti mucib-i endişe olmakta bulunmuş iken köylünün biri gelip; “Efendim köyümüzde falan zat oda sahibidir, haydi seni oraya götürerim” dediğinde maa’l-memnuniye oda sahibinin (s.303) evine varmışlar. Sahib-i hane; “İki gündür çocuk getirecek haremi ızdırabât içinde ölmek derecesine geldiğinden bu mazeretle kabul edemeyeceğini söylemiş” Şeyh-i müşarünileyh; “Siz odayı açınız ben bir nüsha yazarım, çarçabuk vaz’ı haml vuku bulur” demesiyle sahib-i hane odasını açmış, merkebinin ahıra takıp, arpa, saman asmış, odanın ocağını yakmış, badehu aman hoca efendi, nüshayı demeye başlamış, şeyhin üstü başı yaş ve diviti klemi heybesinde olduğundan biraz sabretmesini söyledikçe herifin şiddet-i ibramından canı sıkılıp hiddet ederek eline aldığı bir kağıda; “Hodem râcâ hurrem râcû çû peydâ şod” “zen-i dehkân bezâyid yâ nezâyid” beytini yazıp üç nüsha yaparak birini hamilin beline bağlamak, diğerini suda ezip suyunu içirmek, üçüncüsünü de bir miktar ateşte yakarak dumanını aşağıdan hamilin karnına tütsülemek yollarını tarif etmiş ve sahib-i hane böylece yapınca, zararsızca bir oğlan çocuğu doğmuş. Hanenin içerisinde düğün, bayram olmuş, birkaç gün şeyhi alıkoyduktan ve birçok da hediye tertip ve ita ettikten sonra köyde ve o havalide sonra sonra böyle ızdırabâta duçar olanlara da vermek üzere kendisine izin vermesini sahib-i hane pek ziyade rica etmesi üzerine müşarünileyh izin verip şimdi o hane sahiplerinin o izinle hala nüsha vermekte ve nüshayı alanlar da tesirini görmekte olduğunu ve kendisi o köye vardığını hikaye etmişti.

Isparta’da isabet-i ayn zararının def’i için “kurşun dökücü” birkaç koca-karı haneleri ve üç yol nokta-i mültekâsından ve yedi komşunun kapıları önünden süprüntü ve çerçöp toplayıp tütsü yapan izinli ebeler ve kadınlar vardır ki bunlara ne denileceğini yine bir gün hocam merhumdan sorduğumda pederleri Müftü Mustafa Efendi merhum bu hale; “Aleyküm bi-dîni’l-acâyiz” hadisi sebep ve senettir” dediğini beyan ve ifade buyurdular. Bu zatlar hem mütalaât-ı amika ve vasia sahibi ve hem de hikemiyyât ve hakayık-ı İslâmiyeye vakıf meslek-i sahih-i İslam saliki fuhüllüyyindendirler. Bunlara ve böyle şeyleri kabul ve tasdiklerine ne diyelim. Acizlerinin fikrime kalırsa cenab-i hakk herkesin niyetine göre muradını veriyor. Demek olur ki her kimse niyetine göre ber-murad olur.” Darbimeseli bu manayı andırır. Yukarıda Sıtma Dedesi Karasofu bahsinin nihayetinde beyne’l-etubbâ meşhur olan bir latife-i garibe ve tesadüfü dahi yazmıştım. (s.304) bir de bi’n-nefs tesadüf ettiğim vak’ayı yazayım da bahse hitam vereyim:

“Kırk beş sene evvel en şedid soğuklu bir günde vücutça ve rahatsız olduğumdan biraz çay ve ihlamur ve biraz da çorba içtikten sonra yatıp terlemek teşebbüsünde bulunuyordum. Civarımızda kâin medreseye gelmiş olan Karaağaçlı Büyük Şükrü Efendi merhum haber gönderip nezdine çağırdı. Hastayım gelemem dedim. İkinci bir haber göndermiş ki, behemehal gelsin, ben okur, üfler iyi ederim demiş. Pederim merhum büyük zatı kırma belki nefesinin tesiriyle iyi olursunuz, kalk git dedi. Sokağa çıktım, titreyerek yanına vardım. Oda gayet sıcak olduğundan kürk içinde terledim. Kürkü çıkardım. Derin bahislerden uzunca görüşüldü. Nihayet sofraya kondu. Hiç iş-tahım olmadığı halde, tas eti ve kaymaklı kadayıf gibi en ağır yemeği eklâ-yı saire-i hazıra kadar ben de yedim. Vücudumda asla hastalık eseri kalmadı.” “Efendim medresenin dualı lokmasını yedim, hüsn-i nazar gözle okumadın iyi oldum, dedim. Müşarünileyh ne lokma, ne de dua, ancak sıcak odada terlediniz.” İnsan kuvve-i müfekkiresince teveggulât-ı¹ zihniyeden olamayacağı cihetle, gündüzden zihnini işgal eden bir tasavvur, sizi yormuş, vücuttaki kuvvâ-yı saireye galebe etmiş. Kuvve-i hazmiyenizi sekteleştirmiş imiş. Hasta olmuşsunuz, şimdi afaki ve neş’eâver sohbetlerle o gaile-i zihniyeden vâreste kaldınız. Kuvve-i hazmiyeniz vazifesini ifaya başladı. Tabiat iyi etti. Bilmez misiniz ki “Tabibin olsa da kizbî marizin sıhhatin söyler” demişlerdir. Etıbbânın verdiği muâlecât kuvvâ-yı bedeniyenin isti’dâdât-ı tabîyesine yardım içindir. Tabiatta eser-i kabiliyet ve takdir-i ilâhiye tevafuk olmazsa hiçbir ilaç fayda vermez. Bu sebepten gerek etıbbânın ilaçları, gerek hasta üzerinde gördükleri a’raz-ı mühlike hilafında hastaya bugün dünden iyisiniz demeleri itminan-ı kalp ile kuvvânın selametçe ifa-yı vazife edebilmeleri maksadına mebnidir. İşte bütün okurlar, nüshalar, ırvasalar bu esasa müsteniddir. Yoksa doğrudan doğruya hiçbir şeyde tesir yoktur. Ancak müessir-i hakiki Allah zülcelaldır. Hocalar, şeyhler, okurlar, üfürürler, nüshalar verirler ve sair türlü birçok şeyler yaparlar. Bunlar hep cenâb-ı haktan şifa temennişiyle yapılırlar. Allah da irade-i ezelisine muvafık ise tesirini halk ve irae eder. Değilse eseri görülmez. Böyle şeyler ümem-i salifede daha çok vuku bulurdu. (s.305)

“*Esmâü’l-büsnâ*” şarihî Mehmed Hakim Hazretleri Kütüb-i Semâviye asâr-ı mensuhasından olmak üzere “Abdî yürîd ve ene ürîd fein radîte bimâ ürîd kefeYTEKE mâ türîd ve in lem tarza bimâ ürîd et’abetke mâ türîd velâ yekûn mâ türîd, illâ mâ ürîd” cümlesini yazmıştır. Hülâsa kul cenab-ı haktan her türlü vesilelerle her türlü derdine devâ, her muradına nâilîyet ister.

1 Bir işle ziyadesiyle meşgul olma.

İtikâd-ı tâm ve itminân-ı kalp ile inayet-i bâriye iltica eyler. Cenâb-ı Hakk da halk eder. Siz de bu itikatla geldiniz bu itikatla yediniz. İyi olmanız mukadder imiş, iyi oldunuz, buyurdular. Buna aklen, hikmeten diyecek var mı? Bu usulleri vaz' eden kulûb-i tâhire ve nüfus-ı zekiye ashâbı bunları bu esasa binaen yapmışlarken sonradan gelen cühelâ bir nevi sanat ve ticaret yerine koyup sanatlarının revacı için tedâbir-i fenniye dahi iptale kalkışmışlar. Erbab-ı fenni kızdırmışlar, aleyhlerinde bulunmaya sevk ve icbar eylemişler. Mamaafih din ve itikat hesabına salâh-ı hal erbabından vâcibât-ı diniyesine riayetkâr kimselerin yaptıkları böyle şeylere inanmakta faide var, zarar yoktur. Zarar-ı beyin olmayan şeylerde faide-i melhuza ve mu'tekideyi iltizam etmek her halde ûlâ ve erci' görünmez mi? Kaide-i şer'îye-i idariyemiz böyle değil mi? Şüphe yok. Öyle ise her şeyin faydası kaidesindedir. Düsturuna ittiba' edilmelidir. Vesselam.

Yunus Emre denilen meşhur, Aşık Yunus'un dahi Bursalı Tahir Bey'in külliyyatında 843 (1439) tarihinde ve kendi divanında 707 (1307)'de vefat ettiğini yazdıktan sonra Bursalı İsmail Hakkı Efendi Hazretleri'nin gayri matbu bir eserinden naklen beyanına göre Isparta civarında Keçiborlu nam kasaba kurbinde olan gadîr-i azimin¹ canib-i şarkisinde bulunan Peşte tarafında bir karyede neşv ü nümâ bulup mezarı da ol karyede" diyor. Bu dediği mevki de Pınarbaşı denilen menbadan bed' ile epeyce etraflı bir göl var ise de civarındaki kurâda Yunus Emre kabri bulunduğu dair hiç malumat ve kayıt ve rivayet yoktur. Eğer olsaydı bu kadar meşhur bir zatın namı ve mezarı meçhul kalmak mümkün olamazdı. *Kamûsü'l-Âlâm*'da ise müşarünileyhin anısı Bolulu olduğu ve Sakarya civarında ziyaretgâh türbesi bulunduğu yazılıyor. Şu halde İsmail Hakkı Efendi Hazretleri'nin bu beyanları ne gibi esasa müstenid olduğu anlaşılamiyor. (El-ilm-i İndallah)

Isparta şehri derûn ve birûnunda büyük küçük yirmi kadar kabristan olup bunlardan en vâsiine çarşı civarında, Büyük Mezarlık ve biraz küçüklerine Kadı, Şafak, Cami-i Kebir, Hacı Abdi Camii, (s.306) Meydanlık, Hızır Abdal Tekke mezarlıkları denilir. Birûn ve kenar-ı şehirdeki büyük mezarlıklar Namazgah, Pir Efendi Sultan, depo civarındaki Emir Ahmedler ve Kumyol mevkiinde Kerim Hoca, Kel Ali Bağı, Sarı Kadı ve Hergele Meydanı civarında Binti Emir ve Çay cihetinde Garipler ve Karaağaç ve Doğanç ve Yenice ve Dere Mahalleleri'nde Mahallât-ı merkume ve Hacı İvazoğlu namlarına mensup kabristanlardır.

1 Sel ile meydana gelen büyük su birikintisi, göl.

Namazgâh semtinde bir de Ermeni Mezarlığı vardır. Ziraat numune tarlası yanında altmış sene evvel derûn-ı şehirde defn-i mevte men olunmasından dolayı bir kabristan mahalli daha a'dâd edilmiş ve beş-on kimse defn olunmuş ise de uzak olması ve memnu'iyet muhafaza edilememesi sebebiyle şimdilerde oraya cenaze defn olunduğu yoktur.

Rumların meyyitleri kiliselerinin hazirelerine gömülmekte olup ilan-ı memnu'iyet zamanında onlar da Öküzbatı semtinde Açık Kilise civarından bir yer hazırlamışlarsa da icrâ-yı defn vuku bulmamaktadır. Makâbir-i müslimîn içinde medfunîn olan şühedâ ve meşâyih ve ulemâ ve sâdât ve şürefâdan asırlardan beri nice havâs ve keramâtı ve hattatlık ve sanayi'-i nefisede şöhrat ve hidemâtı tanınmış ve ziyaretlerine devam olunmakta bulunmuş binlerce zat-ı anane ile erbab-ı vukuf ve malumatın ruhanîyetlerinden istifâza ve istiane ede geldikleri meşhud ise de bunlar zamanıyla kendileri için türbe yapılmasını kabul ve tecvîz etmeyerek zaman-ı hayatlarında umu içinde yaşamayı ihtiyar ettikleri gibi memâtlarında da umundan ayrılmamak cihetini tercih eylemişlerdir. Hatta zamanımızda vefat eden Beş-kazalı Osman Efendi merhum müridlerinden yarım asıra karîb müddette Cuma namazı gününden maada eyyâm-ı sairede hücrelerinden çıkmayan ve gece-gündüz tâ'at-ı merâmla tevekkül-i tâm içinde imrâr-ı hayat eden Fakih Hüseyin Efendi hücreyi yerinde bir türbe yapılmasını arzu edenlerin müracaatlarında kendisine teklif ve istizan ettim. "İnsanlar münferit yaşamak için değil müctemian yaşayarak kesrette vahdet-i ilahiyeyi bilmek ve arayıp bulmak üzere yaratılmıştır. Benim ihtiyar-ı inzivâ edişim, halka bakacak yüzüm ve halkın işine yarayacak bir sanatım ve marifetim olmadığından. Bari ümmet-i Muhammed'in selamet ve saadeti duasında bulunayım da o yolda hizmet etmiş olayım" diyerek bu hali zaruri gördüğümden münbaistir. Dünyada nasıl cemiyet-i muvahhade-i İslâmiye meyanında hayat geçiriyorsam dâr-ı ukbâ merhale-i evvelisi olan kabirde de mümin-i kâmilîn (s.307) karargâhlarından ayrı düşmek istemem.

Eimme-i Şafi'îye ve Malikiye ve Hanbeliye kabrin üstüne alâmet-i farika vaz'ını bile kerâhatle ifnâ ederek yalnız bizim mezheb-i Hanifi'mizde kabir taşına meyyitin ismi ve tarih-i vefatı yazılmak tecviz buyurulmuş olduğundan beni vefatımda makâbir-i müslimîninde medfun evlad-ı ıyalim ve taallukât ve ebnâ-yı ensâlim yanlarında defnettiriniz. Zinhar başka bir şey yaptırmayınız." Buyurmuşlardı. 1311 (1893) tarihinde vefatı vuku bulduğunda emri veçhile Büyük Kabristan'daki evlâd ü ıyali yanlarına defnedilmiştir. Makâbir-i müslimînindeki erbab-ı kerâmât bu esasa göre kendilerine

türbe yaptırılmamışlar ve meyan-ı müsliminde yatmışlardır. Pekala bunlara diyecek yok. Kendilerini bilenler yine bilirler. Aranılacakları nerede olursa olsun arar bulular ama böyle şeylere zamanımız nev-resîdeğânından tarik-i mâddiyyûn ve tabiiyyûnu iltizam eden kimseler gülünç bir nazar atf ederek bunların âsar-ı cehalet ve bedeviyet ve belâhatten başka bir şey olmadıklarını iddia ediyorlar. İnsan öldükten sonra kendisine hiçbir vakit ve tesir-i atf ve nispet olunamaz, diyorlar ve hatta ziyaret-i şebeke-i Rasulullahı bile muvafık ve faideli görmeyip adeta ahreti inkar sadedinde bulunuyorlarsa da o makulelere; “Mademki Müslümanlık iddiasında bulunuyorsunuz, bunca âyât ve ehâdis ve mucizât ve meşhud kerâmât-ı müeddalarınca ahreti inkar etmek doğru ve haklarında hayırlı ve faideli davalarına muvafık olmadığını tekrarla cevap vermekliği lazımeden görürüz ki anaları, babaları, kardeşleri, evlatları, kendileri, karıları öldüğünde hiçbir güne müsadif ve külfet ve ayin ve merasim-i İslâmiye yaptırmayıp hayvanat-ı ma’hudeye yedirtsinler. Bari hayvanlara nafaka vermek mürüvvetinde bulunmuş olsunlar. Bunu niçin yapmıyorlar da hanelerinde cenazeleri vukuunda niçin imam ve gassal ve kur’an ve zikirhân getiriyorlar. Beyhude techiz ve tekfin parası veriyorlar. Mademki bunu yapıyorlar, fikr-i ahret ve haşri kabul ve itikatta da ne zararları var. İnkârdan faydaları görülüyor mu? Kendileri ölmüyorlar mı? Ancak öldüklerinden sonra lisan-ı umumide fena fena, halleriyle yâd olunurlar. İşte zararın birinci kısmı dünyada görülmeye başlıyor. İkincisi de pek dehşetli surette ukbâda görüleceğinde şüphe yoktur.

Bunlar içinde Ziya Paşa merhum kadar hekim bulunamaz. Müşarünileyh dahi böyleler için; “Be-evvel çi zemzemi lanetle anar halk” “Sen Kâbe gibi kendini hürmetle be-nâm et” demiştir. Paşa-yı müşarünileyh son nefesine yakın zamanında ebyât-ı âtiyesiyle de bakınız ne diyor. (s.308)

Manzume-i Müseddese

Bir vakit idi ben kulzüm idim cûş ile taştım
 Bir vakit havalarda terakkîye savaştım
 Geh ateşe yandım kül olup hâka ulaştım
 Geh şems ü kamerlerde gezip dehri dolaştım
 Bilmem ki bu gamgâha neden böyle sataştım
 Kimden kime şekvâ edeyim ben dahi şaştım

Çektim gam sadgüne-i gerdûn-ı dûtâyı
 Tattım nice dem çaşni-i zehri şifâyı
 Bir şeyde hülâsa göremem reng-i bekâyı

Geldim geleli aleme çektim bu belâyı
 Bilmem ki bu gamgâha neden böyle sataşım
 Kimden kime şekvâ edeyim ben dahi şaşım
 Alemde mi ya bende mi bilmem bu mefâsid
 Peyderpey olur sehm-i sitem hatıra vârid
 Endaze-i idrak-ı beşer gayri müsait
 Hikmet ise bir kible nümâ-yı mütereddid
 Bilmem ki bu gamgâha neden böyle sataşım
 Kimden kime şekvâ edeyim ben dahi şaşım

Kimse açmaz gam eritiş su gibi aksam
 Ya ateş gayretle cigergâhımı yaksam
 Ser-rişte-i tedbiri nola gayrı bıraksam
 Bîgâne görünmez sağa baksam sola baksam
 Bilmem ki bu gamgâha neden böyle sataşım
 Kimden kime şekvâ edeyim ben dahi şaşım

Bir âleme geldim ki safasında mihen var
 Surette nazar eyler isek ben ile sen var
 Amma ki hakikatta ne sen var ne de ben var
 Sen, ben ikimiz aletiz elbet bir eden var
 Bilmem ki bu gamgâha neden böyle sataşım
 Kimden kime şekvâ edeyim ben dahi şaşım

Âlemde ziya eski heva u hevesim yok
 İkbâl ü saadet gibibir mültemisim yok
 Feryâd ederim beyhûde feryâd-ı resm yok
 Feryat ki feryâda dahi eski sesim yok
 Bilmem ki bu gamgâha neden böyle sataşım
 Kimden kime şekvâ edeyim ben dahi şaşım

İşte müşarünileyh son nefesine kadar takip ettiği hikmet-i nazariye ve ameliyeyi bu suretle hülâsa ediyor ki o hekîmane fikirlerin hiç olduğunu itiraf ve tasdik eyliyor. (s.309)

MEBHAS-İ SÂLİS

İKİNCİ FASIL

KAZALARA AİT TEKÂYÂ VE MERÂKİD-İ MÜBAREKE-İ EHLULLAH-I KİRÂM HAZERÂTI VE TEFERRUATI HAKKINDADIR

Uluborlu, Yalvaç, Karaağaç, Eğirdir Kazaları

Yukarıdaki kısım-ı sâninin mebhas-i evvelinde muharrer cevâmi' ve mabed sırasında bil-icab yazıldığı veçhile Uluborlu Kazasında Ahi Bahaeddin Cami-i Şerifi derûnunda medfun bani-i cami olanlardan ve evlad ve ahfadından oldukları hikâye edilen dört zatın isimleri ve zaman-ı hayatları ve hâssa-i kerametleri hakkında malumat-ı kâfiye verebilen yok ise de kendilerinin o zamanda Uluborlu'da seccadenişin-i irşâd olan Ahi'lerden Eğirdir'de medfun ei'zze-i kirâmdan Mehmed Çelebi Hazretleri'nin kerime-i muhtemeleri Cihanbaht Hanım'la izdivaç vukuundan mütehasıl bir nesil-i necib oldukları Çelebi-i müşarünileyhin menâkibinde münderec ve muharrerdir.

Efendi Sultan Mahallesi'nde namlarına müessis ahşap tekkeleri içinde Efendi Sultan nam zat medfun olup Emrem Mahallesi'nde Bulla Sultan nam bir zat ile derûnunda müteferrik beş mevkideki mechûlü'l-ism diğer beş zat tekkeleri içinde medfunlardır.

Bunlardan birisi galiba Eğirdir'deki e'izze-i kirâmdan Şeyh Mehmed Çelebi Hazretleri zamanında yani 900 (1494) senesi evahirinde müşarünileyh canibinden müstahlef Hacı Halife, diğeri de yine müşarünileyhten ahz-ı hilafet eden Hüsameddin Efendi olacaktır ki bunlar Hazret-i Pir'in intikalinde ber-hayat bulduklarından irtihalleri 1000'den sonradır. Çünkü kendileri 1000 (1591) tarihinden sonra sülale-i Pir'den Hazret-i Burhaneddin'i aramaya ve davete gittikleri yine mezkûr menâkıbdaki münderec ve mestûrdur.

Bahça Mahallesi'nde türbesi olmaksızın namına nispetle inşa olunan cami-i şerif haziresinde Abdurrahim ve evkaf-ı cesime ve hayrât-ı vefire sahibi İshak Paşa merkadleri dahi vardır. Bunlar eyyâm-ı mübarekede umumiyetle ziyaretgâh oldukları gibi diğer zevat da her türlü murad ve hacet

için tekkelerinde ziyaret olunurlar, nüzûrât da vuku bulur. Erbab-ı ziyarât ve müracaâtın ekser murâdâtı dahi husul-pezîr olur. Türbelerinde geceleri ikâd-ı kanâdil edilir.

Senirkent Nahiyesi'nde Veli Baba Dergâhı

Senirkent Nehiyesi'nin İlegöp karyesinde pek meşhur olan Veli Baba (s.310) dergahı kargir bir kubbe içinde medfun sekiz zatın karargâh-ı ebediyyesi olup ahşap bir cami-i şerifle matbah-ı imaret ve müteaddit misafirîn hücreleri vardır. Son posthişîn Mehmed Takıyyüddin Efendi'nin gösterdiği ve vakfiye ve silsilenâmedeki tafsilata göre Baba-yı müşarünileyh sâdat-ı Hüseyiniyye-i Aleviyye'den münşaiib evlâd-ı sâdattan olmak üzere 895 (1489) tarihi sıralarında seccade-i irşâdda kaim-i tâat iken etrâf ve enhâya halifeler göndererek nice kerâmât ve havârik-i âdâtı müşahede ve işâ'a olduğu hengâmda Cennetmekân Yavuz Sultan Selim necl-i Necibleri Sultan Süleyman-ı Kanunî zaman-ı saltanatlarında Cezayir ve Telmesân taraflarının fütuhatına mazhar olan Oruç ve kardeşi Barbaros Hayreddin Paşa'nın son muharebelerinde en çok sıkılmış oldukları bir zamanda olunan davet üzerine tayy-i mekân edip yetişmekle orada da hamil olduğu demir topuzu sath-ı deryaya vurunca derhal şimşekler çakarak fırtına ve yağmur zuhurundan düşmanı mahv ve perişan ettiğine dair harikulade keramet ızhar ve evvel ve ahir meşhur kaptan Andriya Dorya'nın hezimetini manen, maddeten temin ve istihzar eylediğinden dolayı türbesi ve imareti ve imaretine merbut evkaf-ı mühimmesi o zamanda taraf-ı saltanat-ı seniyyeden mükâfaten inşa ve tesis olduğu ve kendileri dokuzuncu asr-ı hicrinin sonunda ve onuncu asır evâilinde müddet-i medide sahib-i irşad yaşayan rical-i kudsiyeden bulunduğu postnişîn-i mumaiyleh tarafından iddia olunuyorsa da *Mir'âtü'l-Cezâyir* nam tarih-i hususide bu mesele 938-939 (1531-1532) senelerinde vuku bulup şöyle ki, İspanya Kralı Şarlken Cezayir'i muhasara ettiğinde o zamanda Cezayir'de ber-hayat bulunan Veli Dede nam zat omzunda daima bir demir topuz taşıyarak ahalinin kendisinden istiâneleri üzerine deniz kenarına gidip topuzunu vurmuş ve derhal fırtına zuhuruyla yağmur yağmaya ve her tarafa saikalar düşmeye başladığından gemiler yek-diğere çatmış ve çarpmış olmasından çoğu gark ve askerinin çoğu telef olmak suretinde hezimet-i külliyeye görüldüğüne binaen düşmanın bu hezimetini müşarünileyhin kerametinden hasıl olduğunu Cezayir ahalisinin mevsûkan rivayet ettikleri ve bu zatın yine orada vefatıyla Cezayir'de yapılan türbesi ziyaretgâh-ı enâm olduğu halde Fransa istilasından sonra idaresine memur General Rovigo tarafından tesviye-i tarik için (s.311) Dede'nin türbesi yıkılmak ve başka tarafa kaldırıl-

mak lazım geldiği ahali-i İslâmiyeye teklif olunduğunda ahalinin, biz böyle şeye karışamayız, zât-ı şerifin ruhu rencide olmasından korkarız, demelerine karşı ben yaparım diye hemen hedme emir vereceği sırada birdenbire dili tutulmasıyla bera-yı tedavi Fransa'ya gönderildiğinin üçüncü günü helâk ve seyyiâtının cezasına düçar olduğu izah edilmesine nazaran o Veli Dede başka bu Veli Baba da başka olduğuna asla şek ve şüphe kalmıyor. Lakin *Naimâ Tarîhî*'nin dördüncü cildinde 1057 (1647) senesi vukuatı yazılırken 233'üncü sahifede; "Haydar oğlu Mehmed" nam şakinin bu tekkeyi bastığı ve sekencesini kâmilen katlettiği münderiç ve musarrih olmasıyla bu hale göre mezkûr tekke o zamanda da daha mükemmel yapılarak sûrette mevcûd ve her halde bu havalide evkaf-ı külliyesi, kerâmât-ı âdidesi meşhud bulunan e'izze-i kirâmdan ma'dûd olduğu dahi bî-reyb¹ ve gümândır. Yalnız Isparta'daki Hızır Abdal da Gönen'in Manastır mevkiindeki Seyyid Balı Tekke'leriyle Baradız ve Geresun Tekkelerine toplanan tarikat-i aliye-i Bektaşîye'ye mensubiyet iddia edenlerden bir kısım-ı mühimmi de yine devr-i Mahmudî-i Adlî'de bu tekke etrafına toplanmışlardır.

Senirkent Nahiyesi'nde Şeyh Ahmed Veli ve Dağıstânî Hacı Mustafa Efendi

Hatta Senirkent Nahiyesi'nin Şehler Mahallesi'nde de dağ cihetinde türbe-i mahsus ve mescidi bulunan Şeyh Ahmed Veli namındaki diğer bir zat ehlullah-ı kirâmdan ve halkın rivayetine göre Veli Baba'nın muasırı veya kendisinden sonraki halifelerinden olduğu halde bunun türbedarlığını dahi muhibbân-ı ehl-i beyt ve Bektaşilik mesleğinde görünenler ellerinde ve cemaati dahi bu iki tekke etrafındadır.

Kırk sene kadar evvel Dağıstan cihetinden gelen Hacı Mustafa Efendi namında bir zat sofîyyü's-sıfat merkez-i nahiyede yeniden hânkâh ve hücreler peyda ederek Uluborlu ve civarı ve Isparta talepkârânına inâbe vermekte ve tarikat-i aliye-i Nakşibendiye'nin Halidî kolu usulüne tevfikân ifa-yı ibadet ve irşadatta bulunmakta olduğu halde çend sene mukaddem vuku-ı irtihaliyle makam-ı müntesiblerinin müntehileri taraflarından muhafaza ve idare edilmektedir.

Nahiye-i mezkûreye tabi Yassıviran karyesinde Zekerîya Efendi namında bir zat dahi türbe-i mahsusu içinde medfun olup köyün değirmenlerine cari suyu karyenin cenûb cihetinde bulunan dağın kiblesine gelen Ağros Ka-

¹ Şüphesiz.

sabası suyundan kerâmeten tefrik ve inba' eylediği itikadından dolayı karye ahalisince ve civarı mahallerce zahîrül-kerâme nüfus-ı zekiye erbabından ve e'izzeden ma'duddur. Her murad için merkadini ziyaret-i mebrûk (s.312) ve geceleri ikâd-ı kanâdil ma'ruftur¹.

Yalvaç Kazası'nda Emir Sultan ve Doğan Baba ve Mehmed Celaleddin ve Âşık ve Hüyükklü Karyesinde Işıklı Dede ve Genceli'de Koyungözü Baba Türbeleri

Yalvaç Kazası kasabasında Emir Sultan, Doğan Baba, Mehmed Celaleddin, Âşık Sultan nam zevat türbelerinde medfun ve her biri birer hassa-i kerametle maruf ve ziyaretleri mebrûk olduğu gibi Hüyükklü karyesindeki tekelerinde medfun Işıklı Dede her türlü emrâz-ı cildiye ve evcâ'-ı bedeniyenin ziyaretiyle indifa'-pezîr olduğu itikad-ı umumisini kazanmış ve üç-dört yüz senelik büyük bir sahib-i keramet merkadi olmakla kesb-i iştihar etmiş idiğinden her taraftan başında, bedeninde, ayaklarında, bacaklarında ağırları, sızıları olanlar guruh guruh oraya giderler. Merkadin toprağından bir miktarını suyla içerler ve o toprağın tekke suyuna karıştırılmış mahallini sızılarını olduğu yerlere sürerler. Bi-iznillah ekseriyetle şifa bulurlar.

Hoyran nahiyesinin Mısırlı karyesinde Mehmed ve Ali Dede'ler türbe-i mahsuslarında medfun olduklarından bu iki kardeşin pederleri Isparta'ya tabi Lağus karyesinde medfun Şeyh İsmail Efendi meşâyih-i Nakşibendiye'den Emir Buhari Hazretleri halifesinden müstahlef olarak Isparta'ya geldiğinde tarih-i vefatı olan 1026 (1617) senesinden evvel oğullarını berâ-yı irşâd karye-i mezkûra göndermiş ve her iki birader bir müddet irşâdatla meşgul bulunmuş olduktan sonra ikmâl-i enfâs-ı ma'dude ettiklerinde karye-i mezkûrda kalmışlardır. Yine nahiye-i mezkûrenin Genceli karyesinde kenar-ı karyede kâin medfen-i mahsusunda türbesi ve âyende ve revendeye ait tamhanesi bulunan Koyungözü Baba Hamid İli kit'asının Hamidoğulları zamanında birinci Hamid Bey'den 702 (1302) senesinde dört bin küsur flori-i ahmere işтира eylediği vakfiyesinde mezkûrül-hudut araziye tekkesine vakfederek bir asır evcele gelinceye kadar şart-ı vâkıfa riayet olunmuş ve mârrîn ve âbirînden nice zî-füyûz zevât müddet-i medide tekkede âramgüzîn olarak zikir ve tesbihle ruh-ı vakıf tatyîb kılmış ise de (s.313) mahzâ varidatını yemek için zaviyedarlığın İstanbul meşâyihinden bazı zevat ve taraftarânına

¹ Bu karyede Baba Kargın zaviyesi namıyla ziyaretgâh bir tekke daha olup cihet-i vakfiyet ve meşrutiyeti ânifen mezkur Koyungözü Baba zaviyesinin aynı olduğu ahiren tahkik ve evrakı müşahede olunmuştur.

tevcihinden mahallinde tayin ettikleri vekiller hakkıyla ifa-yı vazife edememeleri sebebiyle tekke ve zaviye metruk ve harap hale gelmiştir.

Abes-hârân evkafın asar-ı ihmal ve tesâmühleri burada da görülmüş ve elyevm görülmekte bulunmuştur. Cenab-ı Hakk vâkıf-ı mumailiye rahmet ve vazifedârânına insaf ve merhamet ihsan eylesin. Bir aralık maarif-i mahalliye hesabına zabt olunmak istenildi.

Karaağaç Kazası'nda Menteş ve Erzâde Kabirleri ve Havass-ı Mu'tekideleri

Karaağaç Kazası'nda namlarına mensup büyük kabristanları içinde, Şeyh Menteş ve Erzâde namlarında derûn-ı kasabada iki zat medfun olup Şeyh Menteş'in kargir kubbeli türbesi ve evkafında mukayyed zaviyesi vardır. Her ikisi de ziyaretgâhtandırlar. Tercüme-i hallerini bilen yoktur. Şu kadar ki, Şeyh Menteş'in türbesi pek eski ve Selçuklular devrine ait olduğunu ve sülalesinden nice fuhûlîn yettiğini hala rivayât-ı menkûle ve muhtelifedir.

Bu hale göre 1127 (1715) tarihinde mesned-i meşihati ihraz eden sahib-i fetâvi Menteşzâde Abdurrahim Efendi bunun sülalesinden olmak ihtimali varid-i hâtır ise de bir kayd-ı sariha tesadüf olunamamış ve tafsilat-ı saire elde edilememiştir. Yalnız “Menteş'in kan davası gibi uzadı” diye bir darb-ı mesel-i meşhur vardır ki bunun da tafsili ve hakikati malum değildir.

Erzâde merkadi civarındaki harman meydan-ı vasi'ine istiskâ ve saire dua-i umumileri vukuunda ziyaret-i âmme ve ruhaniyetinden istimdât itikadında bulunanlar taraflarından ziyaret-i hassa vaki olur. Yirmi beş sene evvel kaza-i mezkûra azimetimde mucâzib-i ilahiyeden oldukça tahsil görmüş ve ulemâ sınıfına girmiş, Hocasâde Mustafa Efendi namında bir zat Isparta Cami-i Kebir'i mütevellisi Nailîzâde Şeyh Abidin Efendi'nin bu kaza dâhilindeki “Alevi ve vakıf değiller” karyeleri aşarının canib-i vakıftan ta'şir olduğu zamanda bizzat kazaya geldiğinde bir gün öğle namazını kılıvermek üzere Cami-i Kebir'de mihraba ve imamete geçirilmiş ve mumailiye oğullarının Isparta'daki bahçesi mahsulünü irvâ ve iskâ edip etmediklerine dair kendisine bir hatıra gelmiş olmasından dolayı üçüncü safta bulunan meczup-ı mumailiye “İmam efendi namazı huzur-ı kalple kıl da bahçe suyunu sonra düşün” diye haykırmış olmasıyla Abidin Efendi mihraptan çekilerek başkasını geçirmiş imiş. Bu sebeple Abidin Efendi mumai-

leyh Mustafa Efendi'ye benimle selam yollamış idi. Ben Müftü Hacı Ragıp Efendi'nin dershanesine ziyarete vardığımda medresenin cümle kapısından haykırarak "İspartalı memur efendi burada mıdır" diye dershaneye doğru gelirken hazır bulunanlar "Daha şimdi gitti idi (s.314) deli yine geliyor, Efendi'yi rahatsız edecek" demeye başladılar. Dershane kapısından içeri girince, vakîa buradan demincek gittimdi ama misafir efendideki emanetimi almaya mecburen yine geldim. Emanet emanet-i ilahidir, demesiyle hemen kalkıp elini öptüm. "Şeyh Abidin Efendi'nin size çok selamı vardır, kendisini duada unutmayacaksınız, ben de teveccühünüze mazhar olmaya geldim" dedim. Siz de müvesvis¹ dervişlerden misiniz" dediğinde "Hayır hüsn-i nazarınıza muhtaç ve pek aciz ümmet-i Muhammettenim" cevabını verdim. Karşı tarafa geçti, oturdu; "Hoş geldiniz, safa geldiniz, Allah gönlünüzün muradını versin, işinizde muvaffakiyet ihsan eylesin" diyerek kalktı gitti. Orada bulunanlar Abidin Efendi'nin imamet işini hikaye ve tasdik ettiler. Bu böyle meczub-ı ilahidir dediler. Birkaç gün sonra mumailiyh ikametgâhıma geldi. Haydi seni bir ziyâretgâha götürüyüm dedi. Beraberce çıktık, doğruca ânîfü'z-zikr Erzâde kabristanı dedikleri büyük kabristana vardık. Bir kabrin baş tarafına oturduk. Yasin-i Şerif okumaya başladı. Ben de okumaya başladım. Bitirdikten sonra buna Taşçı Dede derler, büyük zattır. Yağmur münkatı' olduğu zamanlarda semaya doğru kırk bire kadar tek taş atarmış, isyan-ı ümmet sebebiyle nüzül-i bârana hail olan şeyâtîni taşlamış, yağmur yağarmış. Hala bu ameliyeyi yapan deliler vardır. Eseri de görülür. Kırklar, yediler, hep buraya gelirler. Kızıldağ'a toplanırlar, tasarrufât-ı batınada bulunurlar" dedi. Tahkik ettim, eşraftan Saatçızâde Hacı Mevlüd Efendi'nin amcası olan bir meczup bazen semaya taş atmak ameliyesini yapar ve eseri dahi görülür, dedik.

Şu hale nazaran kabristanlarda tercüme-i halleri unutulmuş pek çok zevat-ı kudsiye var, demek oluyor. Kasabaya bir saat kadar mesafesi olan Kızıldağ mesiresinde ismi ve tercüme-i hali gayri malum bir zat-ı medfunun makamı olduğundan Isparta'da Sidre Dağı'ndaki Muharrem Efendi gibi ale-l-ekser kadınlar ve eyyâm-ı mahsusada erkekler yemek yapıp orada bazı evrâd² tilavet ve bazı hacât-ı niyazına müsaberet ederler.

Kısm-ı evvelde beyan olunduğu veçhile bu zatın etrafındaki kesretli kataran ağaçlarından müessesât-ı hayriyeden başka şeyler için kereste ve odun kesmek akideten memnu'dur. Her kim bu memnu'iyetin hilafına cür'et eder-

1 Kuruntucu.

2 Okunması adet olunan dini dualar.

se zat-1 medfunun keramet-i eseri olarak behemehal bir belaya düçar olur, derler ve olanları da birer birer sayarlar. Muhafaza-i memnu'iyete hükümetçe bile resmen devam ve itina olunur... (s.315)

Kısm-1 sânidaki mebhas-1 evvelde muharrer medâris müderrislerinden Rüşdü Efendi merhumun validesi çocukluğunda kendisini bu zat-1 medfunun makamına götürüp adayarak haiz olduğu fuyûzât-1 ilmiyeyi bu zatın feyiz ve tesir-i maneviyesinden bildiğini ve iki yaşında iken validesinin götürdüğü ve adadığı hususuna da aklı erdiğini söyler imiş.

Isparta'da medfun Karaağaçlı Büyük Şükrü Efendi dahi bu hassayı tasdik ve kendisinin de oraya adaklılardan bulunduğunu beyan ederdi. Bu sebepten mezkûr dağdaki epeyce çok ve güzel suyu şehre getirmeklîğe cesaret edemiyorlar. Birkaç defa teşebbüslerinde birer gûne arıza ve maniaya uğramış olduklarından sarf-1 nazar etmeye mecbur olmuşlardır. Velhasıl bu kazadaki itikat ve itimad merkez-i livaya ve daha bazı kazalara nispetle daha metin ve safiyane olduğu ve derûn-1 kasaba ve kurrâsında ve Afşar Nahiyesi'yle karyelerinde dahi her biri birer suretle tanınmış ve itikad-1 câzimle rabt-1 kalp olunmuş zevat-1 adide ve merâkid-i müteaddide var ise de zaman-1 hayatları ve isimleriyle tercüme-i halleri malum ve hükümetçe kuyûd-1 resmîyeye merbut değildir. Bu da kısm-1 evvelde kazanın suret-i teşkili bahsinde beyan edildiği veçhile iptidâ karye ve sonra nahiye ve en sonra da kaza olmak üzere sekene-i mevcudenin aslı karye ve aşâyir-i cahile efradından terakküb edildiği cihetle ulûm-1 zahire ve batınanın değil, alelade okur, yazarlığının derûn-1 kazaya duhûlü ve nazar-1 itibara alınır da tamim ve intişarı ancak on ikinci asr-1 hicri içinde ve daha sonra vukua geldiğinden neşet ettiği ne şüphe yoktur.

Yukarıdaki medâris bahsinde isimleri ve tercüme-i halleri ile âsar-1 müellefeleri yazılan müşarünileyh Rüşdü Efendi ve peyrevanı bulunan zevat-1 malumenin meydan-1 iştihare çıktıkları zamandan bed' ile kaza-i mezkûr yalnız iki asırdan beri dârü'l-ilm ve't-tedris olabilmıştır. Yoksa bunlardan evvel yetişenler hep dışarılarda tahsil görmüş ve oldukları yerlerde kalmışlar, memleketlerine gelmemişlerdir.

Bu cihetten ahali-i umumiyenin gerek tarz-1 maişet ve idareleri ve gerek vukûf ve hissiyât-1 diniyeleri ekseriyetle bozulmamıştır. Hele köylerindeki sadeği, maişet büsbütün tarz-1 atikte demektir.

Emir Yusuf ve Nazır Bey ve Ömer Baba ve Şeyh Mukbil namlarında evkâf kaydınca üç zaviye daha var ise de tafsil-i halleri malum değildir. (s.316)

Eğirdir Kazası'nda Yazla Mesiresinde Medfun Şeyhülislâm el-Berdâi ve Evlad ve Ahfadı ve Şeyh Baba Sultan Ziyaretgâhları

Eğirdir Kazası kasabasında Yazla Mahallesi nam mevkide evliyâullah-ı kirâmdan bir kümbet içinde Baba Sultan, Sori Baba, Palaz Baba nam zatlarla ayrı ayrı türbeleri derûnlarında Şeyh Murad, Şeyhülislâm el-Berdâi ve damadı Pir Mehmed Hoyî ve ahfadından Mehmed Çelebi ve Şeyh Burhaneddin Efendi'ler hazerâtı medfun oldukları gibi civarlarında pek çok ehlullah ve urefâ-yı billah ganûde-i hâk rahmetullah olmuşlardır.

Bunlardan Şeyhülislâm el-Berdâi Hazretleri Türkistan'da vaki Semerkand ülkesindeki Berda' vilayeti sükkânından olduğu halde takriben 765 (1363) tarihi sıralarında Hicaz'a giden Hamidoğlu Hızır Bey şeyh-i müşarünileyhle Mekke-i Mükerrreme şerefallahüteala ilâ yevmi'l-kıyamede birleşerek, "Efendim sizim diyarımız nüfus-ı zekiye erbabından hali olmağla diyar-ı rumu teşrifile muhtac-ı irşad olanları dilşâd ederseniz bilâdımızı ihya etmiş olursunuz. Biz de hizmette kusur etmeyiz" dediğinde şeyh-i müşarünileyh ol gece istihare edip ferdası günü beyan-ı muvafakatle ancak bade'l-hac vilayetine avdet ve oradan evlâd ve ıyalini ahz ve istishâbla doğruca Eğirdir'e azimet edeceğini ifade etmiş ve bu ifade üzerine gelmiş olduğu ilâ yevminâ hâzâ elsine-i nâsda söylenmekte bulunmuştur. Şeyhülislâm-ı müşarünileyh ve ahlâfının menakıbına dair 1225 (1810) senesinde Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşı'larından Eğirdir Muhassılı bulunan Yılanlıoğlu Şeyh Ali Ağa canibinden Ispartalı Yunuszâde Hattat-ı Şehir Hacı Halil Efendi'ye yazdırılıp Ağa-yı mumaileyhin Eğirdir'de bina ve inşa eylediği medrese derûnundaki kütüphanesine vakfedilmiş olan bir kitapta Şeyhülislâm el-Berdâi Hazretleri'nin Eğirdir'i teşrifleri ve evlâd ve ahfadı ve görülen kerâmâtı berveçh-i ati izah olunuyor.

Şöyle ki beyne'n-nâs söylendiği veçhile sene-i merkumede müşarünileyh Hızır Bey Hicaz'a gidip Şeyhülislâm-ı müşarünileyh dahi ol sene Mekke-i Mükerrreme'ye varmakla yekdiğere rast gelerek süvari ve manevi bazı kerâmâtını müşahede ile esnâ-yı kelimada mir-i müşarünileyh; "Efendim bizim diyarımız şimdiki halde halidir. Eğer mümkün ise bizimle Rum'u teşrif buyurup ol diyarı ihya ederseniz" dediğinde şeyh-i müşarünileyh; "Sabreyle, bu gece istihare edeyim, inşallah yarın cevap vereyim" diyerek alessa-

bah “Ya Hamidoğlu muradın hasıl oldu bize vilayeti- Hamid’de Yazla nam mahalde bir mekan verildi ama sizler varıp bizim için bir mesken tedarikinde olunuz, biz de vilayetimize varıp ehl ü ıyalimizi olarak bi-iznillah-i Teala oraya müteveccih olalım” cevabını vermiş ve Hızır Bey de Eğirdir’e geldiğinde şimdiki mevcut zaviye ve bağ ve bahçe ve savme’aları¹ bina (s.317) ve âmade eylemiş imiş.

Şeyhülislâm-ı müşarünileyh dahi vilayetine muvасаletle ehl-i ıyaline beyan eylemesi üzerine on altı oğlu ve bir kızı ve dört hatunu ile otuz kadar dervişlerini alarak Semerkand’dan hareket ve yol üzerinde kâin Hoy Kasabası’na muvасаlet etmiştir.

Mülâhaza-i Muharrir: Berda’a, Azerbaycan’ın cihet-i şimalinde yani Kafkasya’da bir büyük şehir olup Gökçe Göl’üne dökülen bir nehirin iki kolu arasında etrafı bağlı, bahçeli ve kesret-i meyve ve sanat ve ticaretinin ve ipek mahsul ve mamulât-ı sanaiyesinin çokluğu ile meşhur ve Hazret-i Osman bin Affan (Radiyallahu anhu) zaman-ı hilafetinde hicri 25 (645) senesi Süleyman bin Rebî’a-i Bahlî yediyle feth olunarak meşâhir-i uleması mevûr iken yedinci kırk hicride harap olmuş ve yalnız viraneleri kalmış olduğunu Şemseddin Sami Bey *Kamûsü’l-Âlâm*’da yazıyor.

Şeyhülislâm-ı müşarünileyhin Semerkand’dan hareket ve mufarakat buyduklarına nazaran 765 (1363) tarihinde Hicaz’a gitmeleri dahi an asıl ecdadı memleketinin harabından sonra aile-i şeyh Semerkand’a nakil ve hicret etmiş ve şeyh-i müşarünileyh Semerkand’da neşv ü nemâ bulup canib-i Hicaz’a oradan gitmiş olduğunu gösteriyor. İntihâ

Hoy Kasabası’ndaki Bezazistan bedestenindedede arâkiyecî şâb-emerd Pir Mehmed nam bir yiğit mukaddemâ bir gece rüyasında Hazret-i Resul-i Ekrem (Sallallahü Teala aleyhi ve selem) Efendimizi görüp; “Ya Pir Mehmed, benim tarikimde şer amele müteşerri’ ve emrimle memur sahihü’n-neseb evladımdan Şeyhülislâm el-Berdâî buraya gelerek Rum’a geçecektir. Gafil olmayıp birlikte gitmelisin” buyurmalarıyla müşarünileyh Pir Mehmed bin Kutbeddin bin Şeyh Ali et-Tirmîzî, sahib-i Nevâdiru’l-usûl fî ahâdîsi’r-Rasûl” dahi rüyanın zuhuru âsarına müterakkib bulunduğundan nâ-gâh Şeyhülislâm-ı müşarünileyhin Bezazistan kapısından içeri girerek müşâhede ile önüne uğrayıp “Oğlum Pir Mehmed, emre imtisâl edersen bizi falan yerde bul, der, geçen gider”. Pir Mehmed Hazretleri de Şeyhülislâm-ı müşa-

¹ İbadetgâh, zaviye, vahdethâne.

rünileyhi haric-i şehirdeki konduğu mahalde bulup dest-ı pûs ile beraberce gelmek üzere şeyhin yanında kalır.

Pederi Kutbeddin ve sair müteallakâtı oğullarını bırakmak için Şeyh-i müşarünileyhten talep ederler. Pir Mehmed Hazretlerini alıp götürürler ise de mükerreran kayd u bend ile hıfz ve habs ettikleri halde alessabah mahbus yerinde bulamadıklarından vazgeçerler. Nâçar peder ve müteallakâtı rıza gösterip Pir-i mumaileyh Şeyh-i müşarünileyhle Ankara'ya geldiklerinde ol zamanın kutb-el-aktâb Hacı Bayram Veli (s.318) (kuddise sirruhu'l-âli) Hazretleri'yle de mülakat ve sohbet ederler.

Kutb-ı müşarünileyh hazretlerinin tâc-ı şerifleri eskimiş olduğundan dervişleri yenilemek istedikçe “sabredin, takkeci geldiğinde yenilesin” buyururlar imiş. Müşarünileyhima Şeyhülislâm ve Pir Mehmed Hazretinin Hoy'dan hareketle altı aya karib zamanda Ankara'ya gelebilip muvasalatları takarrüp eylediği vakit kutb-ı müşarünileyh hazretleri dervişlerine hitaben; “Bizim takkeci geliyor, istikbale gidelim” diyerek bil-istikbal yekdiğere mülâki olduklarından sonra kutb-ı müşarünileyh bir takım keçeler itasıyla Pir Mehmed Hoyî Hazretleri'ne “Oğlum Pir Mehmed, şu keçelerden bana bir taç dikiver” dediğinde müşarünileyh de bî-nazîr¹ bir taç dikip kutb-ı müşarünileyh huzuruna arz eyler. Bu vakte kadar Pir-i müşarünileyh Şeyhülislâm-ı müşarünileyhten terbiye görüp kat'-ı meratible irşad edilmiş olduğundan kutb-ı müşarünileyh; “Oğlum Pir Mehmed bu tacı üstadından gördüğün veçhile benim başıma giydir” buyurmalarıyla emr-i şeriflerine imtisâlen mezkûr tacı telkin ve tekbirle müşarünileyh hazretlerinin mübarek başlarına iksâ buyurdıklarında kutb-ı müşarünileyh Şeyhülislâm-ı müşarünileyhe hitaben, “Altı aylık müridine Rum'un seksen yaşında kocasına taç giydirttirirsen” yolunda latifeler edip bade'l-veda Konya tarikiyle Afşar Nahiye'sine geldiklerinde Şeyhülislâm-ı müşarünileyh, sakın olacakları Yazla nam mevki'e karşıdan tevâbiine irae ederler. Hamidoğlu Hızır Bey de riâyât-ı layika ve ihtirâmât-ı faika ile müşarünileyh ve tevâbiini bil-istikbâl Eğirdir'e isâl ve çend gün müsâferet ve musahabetle vecibe-i mihmâ-nüvâzâneyi ikmal ettikten sonra savme'a ve zaviyelerine yerleştirip kerimeleri Zeynep Hanım'ı müşarünileyh Pir Mehmed Hoyî hazretlerine akd ve tezvîc buyurarak kendilerine damad ettiler.

Mulâhaza-ı Muharrir: -Yukarıda muharrer kısm-ı evvelde tedkik ve izah edildiği üzere, Hızır Bey'in emaret ve saltanatı 728 (1327)'den bed' ile

1 Benzersiz.

735 (1334) ve nihayet takriben kırk tarihine kadar bulunduğu ve kendisinden sonra biraderi Necmeddin İshak Bey kaid-i makam-ı emaret olup 765 (1363) senesine kadar iki defa daha teceddüt ve tebeddül vuku bulunduğu ve 776 (1374)'da Hüseyin Bey bulunduğu ve Hacı Bayram Veli Hazretleri ise *Kamûsü'l-Âlâm*'ın ve başkalarının beyanına göre vefatları 833 (1429) tarihinde idüğüne binaen müellif menâkıbın mir-i müşarünileyhi 765 (1363) senesinde Hicaz'a göndermesi ve Şeyh-i müşarünileyhle o zamanda görüşürmesi ve Hacı Bayram Veli Hazretleri'ne Pir Mehmed Hoyî yediyle taç giydirmesi beyânât-ı resmiye-i tarihiyeye uymuyor. Hızır Bey'in Hicaz'a gitmesi ve şeyhe mülaki olması ya 730 (1329) tarihi sıralarında olmalı veyahut şeyhi davet eden Hüseyin Bey denilmeli¹. Zira bu vaka 730 (1329) tarihi sıralarında olsa (s.319) vukuât-ı ahirede gerek şeyh-i müşarünileyhin ve gerek Pir Mehmed Hoyî Hazretleri'nin yüz ellişer yaşlarında olmaları icab eder. Bu da müsteb'addir. (**intehâ**)

Ol vaktin meşâhir-i meşâyihinden Bursa'da bulunan Emir Sultan Hazretleri'yle Şeyhülislâm-ı müşarünileyh, memâlik-i Osmaniye'ye hicretten evvel Buhara'da iken sağdıç olduklarından emir-i müşarünileyhi ziyaret kasıyla yine damadı Pir Mehmed Hoyî Hazretleri dahi maiyetinde olduğu halde Bursa'ya müteveccih olup Hüdavendigâr (Balıkesir) Vilayeti dâhilindeki Gönen Kasabası'na muvasalatında gece yatarken Şeyhülislâm-ı müşarünileyh Bursa'ya doğru ayaklarını uzatıp hemen Emir-i müşarünileyhe hürmetsizlik ve terk-i edeptir, diye geri çekmiş ve ferdası günü Emir-i müşarünileyhin istikaliyle yekdiğere mülâki olduklarında Emir-i müşarünileyh; "Ayaklarınızı niçin çektiniz, istirahat etmeniz gerek idi" diyerek mukabeleten hürmet ve her ikisi izhar-ı keramet ettikten sonra bir müddet orada âramla Karahisar tarihiyle yine Eğirdir'e avdet ve yollarda nice bin kişilere türlü türlü kerâmât izhar edip irşâd eyleyerek savme'asına muvasalet buyurmuşlardır.

Yine Mülâhaza-i Muharrir: Emir Sultan Hazretleri'nin Buhara'dan Rum'a hicretle Yıldırım Bayezid Han Hazretleri'ne intisab ve hürmet-i fevkaladelerini iktisâb buyurdıkları ve nihayet 833 (1429) senesinde Bursa'da irtihal ettikleri yine *Kamûsü'l-Âlâm*'da muharrir olup Yıldırım Bayezid Han Hazretleri'nin ise velâdet-i hümayunları 761 (1359) ve cülusları 791 (1388) ve irtihalleri 805 (1402) seneleri olmasına göre anifen vuku bulan tashih veçhile 730 (1329) senesinde Eğirdir'e davet ve muvasaletleri vaki olmak lazım gelen müşarünileyh Şeyhülislâm el-Berdâi Hazretleri'yle Emir-i müşa-

¹ Hızır Bey'in Hicaz'a gitmesi Pederi Dünder Bey zaman-ı hayatında olduğunu kısm-ı evvelde münderec tarih encümeni dahi yazıyor.

rünileyhin Buhara’da sağdıç olmalarını ve Bursa’ya gidip görüşmelerini biraz uzun fasıllı ve hatta müsteb’ad gösteriyor. (el-ilmu indallâh) (intiehâ)

Bazı zaman Şeyhülislâm-ı müşarünileyh bir gece rüyasında Rasul-i Ekrem (Sallallahu aleyhi ve selem) Efendimiz Hazretlerini görüp davet-i Hazret-i Risâletpenâhi vuku bulduğundan, “Ya Rasulullahı, hazretine layık nesnem yoktur, ne ile varayım” dediklerinde; “On altı oğlunla istişare eyle, her hangisi razı olursa bize hediye getir” buyurmalarıyla, oğullarının cümlesine beyan-ı keyfiyet ederek cümlesi de bir ağızdan “Gideriz” demeleri üzerine her biri kabirlerin, kefenlerin âmâde edip cümlesi bir günde teslim-i ruh eylemiş ve kayınpederi postuna damadı Pir Mehmed Hoyî Hazretleri kaid olmuştur.

Şeyhülislâm-ı müşarünileyh hazretlerinin silsile-i siyâdet-i Celileleri 35 atada Hazret-i Zeynelabidin Radyallahu anh ve ondan şehid-i Kerbelâ İmam Hüseyin Radyallahu anh Hazretlerine ve ondan Hazret-i Ali Kerremallahü veçhe ve radyallahü anh ile Fatımâtü’z-Zehrâ (s.320) radyallahu anhâ Hazretlerinden, Cenâb-ı Fahr-i âlem (Sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz Hazretlerine vasil olmaktadır¹.

Müşarünileyh Piri Mehmed Halife Hazretleri’nin zevce-i muhteremeleri müşarünileyha, Zeynep Hanım’dan Şeyh Mehmed Çelebi isminde bir mahdumları dünyaya gelerek kimyaya heves etmesiyle kimyacılık beyhude olduğunu bil-beyân kimyadan istiğnâyı temin eyleyecek kerâmet-i harikuladelelerini izhardan sonra tahsil-i ilim ve irfana sevk ile ondan dahi nice havârik zuhura gelmiştir. Pir-i müşarünileyh hazretleri Edirne’de izhar buyurdıkları kerâmât-ı adideleri üzerine; Ebulfeth ve’l-megâzî, cennetmekân Firdevs-i aşiyân Sultan Mehmed Han-ı Sâni Hazretleri’nin huzur-ı şehriyârilere davet olunup yedi yüz flori ve sair enva’ı itâyâ ve ihtiramâtla tatyibine inayet-i padişahi irzân buyurulduğunda; “Biz bir fakir dervişiz, yedi yüz floriye değil, yedi akçaya ve hatta bir hardala istihkakımız yoktur. Bu ihsan-ı şahaneleri asâkir-i nusret-me’ser-i şahanelerine ve mesâlih-i müslimîne sarf olunsun, ancak bizim üzerimize duası vacib olduğundan gece-gündüz cümleten duayı padişahileriyle tenşît-i kulûb etmekteyiz” demeleriyle şehriyâr-ı müşarünileyh hazretleri; “Bize pend-nâme-i mürşidâne yazsın ve elbette bir şey talep etmeleri de mahzuziyet-i seniyyelerini mucib olacağından bir hacet söylesin” buyurdıklarında nameyi yazmakla beraber kayınpederi Şeyhülislâm el-Berdâi Hazretleri’ne Hamidoğlu Hızır Bey’in temlik eylediği mezra’a ve

¹ Benim gördüğüm silsilenâmede otuz beş ataya balığ olmuyor. Li muharririh.

emlaki Şeyhülislâm-ı müşarünileyh, evladına vakf etmiş olduğu cihetle bu vakfın sıhhati için bir kıt'a menşûr-ı hümayun ihsan buyurmalarını temenni ve istid'â etmişlerdir.

Pendnâme-i Şeyhi padişah-ı sidrecâh hazretleri ulemâ-yı asrından, Molla Ali Tûsî, Molla Mehmed Zeyrek, Hayâlî, Molla Muslihiddin Kastalânî ve şehzâde iken hocası olan Molla Halîmîzâde ve sonraki hocaları Hayreddin ve Muhaşşa Sadru's-Şeria, Hızır Beyoğlu Yakup Paşa ve meşâyîhinden Şeyh Vefa, Şeyhullah ve Hoca Muslihiddin ve Şeyh Cebîb ve Şeyh Mennân Hazerâtının nazar-ı tedkik ve mütalaalarına havale ile müşarünileyhim tasdik edip hâkpây-ı şehinşâhiye arz eylediklerinden sonra müşarünileyh, Pir Mehmed Hoyî Hazretleri'ne evkaf-ı mezkûre için bir kıt'a menşur-ı hümayun ihsan buyurmuşlardır.

Yine Mülâhaza-i Muharrir: Hazret-i Fatih'in velâdet-i hümayunları 833 (1429) ve birinci defa taht-ı Osmanî'ye cülusları 847 (1443) ve ikinci defası 855 (1451) olmasına ve Edirne'de buldukları zaman her halde (s.321) İstanbul fethinden evvel olduğuna göre 765 (1363) tarihinde Semerkand'dan şâb-emerd getirilen, Pir Mehmed Hoyî Hazretleri o zaman on beş-on altı yaşlarında bile olsa Edirne'ye götürüldüğünde yüz beş yaşında ve Hacı Bayram Veli Hazretleri'ne taç iksâ buyurdukları tarihten hesap olduğunda 140 yaşında olmaları lazım gelecektir ki buna dair bir gûne izahat-ı muknîa ve emsal dahi yoktur. (intiha)

Oğulları Mehmed Çelebi Hazretleri yedi yaşında iken gördüğü rüyayı acayibi pederlerine arz eylediklerinde kariben pirdaşımız Şeyh Abdüllatif Kutsî dedeniz bulunan Şeyhülislâm el-Berdâî Hazretlerinin hâkını ziyarete gelecektir. Ona tabir ettirelim, buyurmalarıyla çok zaman geçmeksizin müşarünileyh, Abdüllatif Kutsî Hazretleri gelerek Mehmed Çelebi Hazretleri'nin rüyası tabirince kutbiyetlerini rüyasından istidlâl ve tebşir buyurmuşlardır.

Müşarünileyh yirmi üç yaşına kadar pederleri, Pir Mehmed Hoyî Hazretleri'nden fûnûn Arabî de görmekte her fende telifler ettiğinden başka pederlerinin *Zübdetü't-Tabkîk* nam eser-i müellifini şerh etmeleriyle pederi ve ulemâ-i memleket hezâr-efzeniyle taktir ve tasdik edip *Zübdetü't-Tedkîk* ismini tevsim eylemişler ve kütüb-i mevkûfe içinde hıfz etmekte bulunmuşlardır.

Mûlahaza-i Muharrir: Müşarünileyh Abdülatif Efendi Hazretleri'nin Bursa'da irtihalleri 856 (1452) tarihinde olup Şam'dan Konya tarikiyle Bursa'ya gelmeleri her halde 850 (1446) tarihi sıralarında ve belki daha evvel olmasına göre müşarünileyh Mehmed Hoyî Hazretleri o zamanda yüz veya hut yüz otuz yaşında olmak lazım gelir. (İntiha)

Müşarünileyh hazretleri pederlerinin irtihalinden sonra makamlarında post-nişîn-i irşâd olup kerâmeti şöhreti bu havaliye baştanbaşa ihata etmesiyle taht-ı terbiyetine dehalet eden dervişânın adedi üç-dört bin zata balığ olması üzerine o zamanda Hamidili Sancağı'nın Alay Beyi bulunan Hüseyin Bey nam kimsenin garaz ve ihbarıyla müşarünileyhin ahvalini tahkika ve kendisini Dersaadet'e sevk ve isale memur çavuşlar, kavaslar geldiğinden sonra müşarünileyh yol hazırlığında iken 886 tarihinde Sultan Mehmed Han-ı Sâni Hazretleri'nin irtihal-i dâr-ı bekâ buyurdıklarından ve Hüseyin Bey'in der-yada mağrûkan vefat ettiğinden nâşi Dersaadet'e azimetten sarf-ı nazar edilip bir müddet sonra da Sultan Bayezid Han Hazretleri vüzerâsından Mesih Paşa'nın Hamidili Eyaleti'ne vali tayin olunarak makarr-ı idaresi Eğirdir olmağla mezkûr valilikte bulunduğu müddette müşarünileyh Mehmed Çelebi Hazretleri'nin kerâmât-ı adidelerinden ve nüfus-ı zekiyelerinden istirşâdla haiz meslek sedâd ve müteessil-i adl ve dâr olunmasından dolayı müşarünileyhin himmet-i maneviyeleriyle makam-ı sadarete layık olup da Dersaadet'e celb ve isal için vürud eden çavuşların Paşa-yı müşarünileyhi celbe memur olmalarından tevehhuş ederek (s.322) Şeyh-i müşarünileyhe müracaat eylediğinden sadareti tebşir buyurmuşlar ve filhakika müşarünileyh de 905 (1499) tarihinde sadrazam olmuşlardır¹.

Şeyh-i müşarünileyh hazretlerinin iki oğlu ve üç kızı dünyaya gelerek oğullarının biri Ahmed ve diğeri Haşim isminde idi. Ahmed üç-dört yaşında vefat edip Haşim de seyr-i sülûkta henüz mürâhik iken tayarâne başlayarak nihayet on iki yaşında bulunduğu halde Haşim Tayyar ismine mazhar olduktan sonra bir gün bahçede yediği zehirnâk bir otun tesiriyle murg-i rûhu kafes-i tenden tâir-i ravza-i cenân olmuş ve kerimelerinden birinin ismi Cihanbaht ve diğेरinin Ruzbaht ve üçüncüsünün Şhribanu olup Cihanbaht Uluborlu'ya ve Ruzbaht'ı Ağros'a vermiş ve Şhribanu Hanım cümlesinden âkile ve zâhide olduğundan bunu dahi Eğirdir'de kâin Dündar Bey Medresesi müderrisliğinde bulunan Tosyalı Muhiddin Efendi akd ve tezvîc eylemiş ve yanında alikoymuştur.

¹ Bu hesapca Mehmed Çelebi Hazretleri Mesih Paşa sadaretinde 62 yaşında demek oluyor.

Muhiddin Efendi Medrese-i mezkûre müderrisliğinde bulunduğu müddet, şeyh-i müşarünileyhin halka-i teveccüh ve ezkârında nail-i füyûzât olup müderrislikten in'izâli vukuuyla memleketi olan Kastamonu Vilayeti dâhilinde kâin Tosya Kazası'na azimeti arzu ederek harem-i muhteremi Şehribanu Hatun'u dahi bâ-ruhsat-ı peder götürmüş ve orada dokuz yüz senesinin hitamında yani elfe balığ olacak mie-yi ahirin aşr-ı ulâ içinde Burhaneddin namında bir oğlu dünyaya gelerek bu Burhaneddin'in doğduğu gün müşarünileyh Mehmed Çelebi Hazretleri irtihal-i dar-ı beka eylemiş ve türbele-ri derûnunda vedi'a-i hâk rahmet-i hüdü kılınmıştır.

Müşarünileyhin intikalleri üzerine seccade-i irşadları hali kalıp her taraftan gelmiş olan dervişân ve hulefâ bir yere toplanarak Uluborlu'da bulunan Hacı Halife'ye varıp teklif ettiklerinde, merhum-ı müşarünileyh hayatında liceli'l-istirşâd kendisine müracaat eden bir zata; "Senin nasibin bizden değildir, Burhanım gelecektir, ol zamana dek sabreyle" buyurmalarıyla benim ol seccade-i mübareğe oturmak haddim değil, gidin Eğirdirli Hayreddin Halife oğluna veyahut damadı Alaaddin Halife'ye teklif edin. Alaaddin Halife zahir ve batını mamur hem Pir-i Ekber ve hem de ilim ve fazılda eşher bir zât-ı vakûru's-sıfattır. Eğer ihtiyar ederse hiç ondan daha ehil ve müstehak kimse bulamazsınız" deyip (s.323) Hayreddin Halife oğluna vardıklarında o da Hacı Halife'nin verdiği cevabı verdiğiinden hulefâ ve dervişânın bir takımı Burhan kim olduğunu ve pederleri yerine halife tayin edip etmediğini sormak üzere Uluborlu ve Ağros'a giden kerimeleri Cihanbaht ve Ruzbaht Hanımlara ve bir takımı Alaaddin Halife'ye müracaat ederler. Mumaileyh Alaaddin Halife dahi ağlayıp; "Estağfurullah, benim gibi ebter ve ahmak öyle bir zat-ı âlişânın seccadesine ne yüzle oturur" dediği gibi hanım-ı mumaileyhima dahi cevab-ı şâfi veremedikleri cihetle dervişân ve hulefâ ızdarap ve hayret içinde iken Tarikat-ı Halvetiye şeyhlerinden Şeyh Yunus namında bir kimse gelmiş ve post-nişîn-i meşihat olmuştur. Post-nişîn-i mumaileyh aziz merhumun ayinini terkle kendi ayinini icraya başlayıp başına bir takım şöret-i pürsitân toplandıklarından, nice evzâ'ı batıla ve gayrimeşruayı suret-i ayin-i şerifte göstermeye koyuldukları cihetle müşarünileyh Mehmed Çelebi Hazretleri'nin dervişân ve hulefası e'izze-i merhumîn-i muhteremîn-i müşarünileyhimin ruhaniyetlerinden istifaza eyleyerek nihayet on beşinci günü Post-nişîn-i mumaileyhin vefatı vuku bulmuş ve bunun yerine de Şeyhülislâm el-Berdâi evladı münkarızdır¹ diye Dersaadet'ten bâberat-ı şerif-i Alişan Şeyh İbrahim namında diğeri gelmiştir. Şeyh-i mumai-

1 Züriyeti, soyu tükenmiş.

leyh kendisini tarik-i zeyniyeden ve Şeyh Abdülatif Kutsi Hazretleri'nin hulefasından gösterip aziz merhumun hulefâ ve dervişanını kendisine tabi kılmak için pek çok sa'y göstermiş, günâ gün nümayiş yapmış ise de aziz merhum müşarünileyhin bazı hulefası hayatında ira'e buyurduğu Burhan'ı arayıp sormak arzusundan vazgeçemediklerinden Eğirdirli Hüsameddin Halife'nin evinde toplanıp bil-istişare Uluborlulu diğer Hüsameddin Halife ile Hacı Halife'ye beşer derviş terfîk eyleyerek merhum-ı müşarünileyhin sevgili kızı mumaillehimâ Şehribânu Hatun'dan haber aramak üzere Tosya'ya gidilmesini kararlaştırdıktan sonra hemen Halife-i mumaillehimâ ve dervişânı yola çıkardılar. Ve kusur hulefâ ve dervişân da yine eizze-i merhumîn-i müşarünileyhin ruhaniyetlerinden istimdâda başladılar. Bundan yirmi beş gün sonra Şeyh İbrahim Efendi dahi bur gün kendisine mensup dervişânla berâ-yı vaaz ve nasihat Yazla'dan Eğirdir Cami-i Kebiri'ne gelmekte iken Debbağhane mevkiinde râkib olduğu esbten göle düşmekle pare pare (s.324) olup terk-i hayat etmesi üzerine artık hariçten gelen meşayihin ikisi de yekdiğerini takiben birer suretle vefat eylediklerinden, herkes bu hali eizze-i müşarünileyhimin postlarına ahirini kabul etmeyeceklerine delil ve ızhardır ve belki cümleyi ikaz ve tembihtir, diye havf ve dehşete düşüp badezîn hiç kimse meşihate talip olmamış ve seccade-i meşihat-i irşad yine hali kalmıştır.

Şehribanu Hanım'a gönderilen Hacı ve Hüsameddin Halifeler ile sair dervişân beş-on günde Tosya'ya varıp müderris Muhiddin Efendi'yi sorduklarında Tosyalılar; Mumailleyh vefat etti, Tokat'tan biraderleri gelerek haremi ve iki oğluluyla bir kızını alıp götürdüler. Merhum mumailleyhimin oğullarından biri on yaşında Burhaneddin diğeri iki yaşında Mehmed idi, dediler. Bunlar oradan da kendilerine iltihak eden on beş münib dahi beraber oldukları halde Tokat'a varıp Burhaneddin Efendi Hazretleri'ni dersten gelirken gördükleri ve yekdiğeri tanıdıkları cihetle hemen atlarından inip müşarünileyhin hanesine gittiler. Orada macerayı serâpâ nakil ile Burhaneddin Efendi Hazretleri de validesi rüyasında cedit Şeyh Mehmed Çelebi Hazretleri'nin Şeyh İbrahim vefatını haber verdiğini ve kendilerinin cediti postuna ku'ûda memur olduklarını söyleyip cümlesi birlikte Eğirdir'e geldiler ve müşarünileyh seccade-i aziz merhuma ik'âd eylediler. Müşarünileyh on yedi yaşına baliğ oluncaya kadar validesi Şehribanu vesayetinde bulunup gerçi müşarünileyh berâ-yı tederrüs ve istihlaf Bursa'ya gitmek istemişse de validesi mumaillehya rıza vermediğinden yoldan dönüp nihayet bir takım derviş suret-i münafıkın kadından şeyh mi olur diye güft u güyu çoğalttıklarından aziz merhumun hulefasından müşarünileyh Burhaneddin Efendi Hazretleri'ni Tokat'tan getiren Hacı Halife ve Hüsameddin Halife ile münafıkın tarafın-

dan birkaç derviş birleşerek müşarünileyhi Bursa'ya götürüp, Şeyh Nasuh Efendi Hazretleri zaviyesinde kırk gün müddetle sülûka koyduktan ve altı gün sülûkta durup yedinci günü eser-i reşâdet zuhur ettiğinden sonra müşarünileyh Şeyh Nasuh Efendi Hazretleri Burhaneddin Efendi Hazretleri'ni Eğirdir'e iade etmişlerdir.

İşte bu suretle Şeyhülislâm el-Berdâi Hazretleri'nin seccade-i irşadı evlad-ı evladına intikal ederek Burhaneddin Efendi Hazretleri'nin müddet-i hayetinde dahi pek çok kerâmât ve havârik-ı âdâtı zuhur etmiş ve Gönen ve Isparta ve Uluborlu Kazaları cihetlerinde ve etraf-ı kurâ ve nevahide ve daha pek uzak mahallerde olan halifeleri hayli müddet meşgul-i irşad bulunmuşlardır.

Ezcümle Antalya Mirlivası Rüstem Paşa Maktul İbrahim Paşa'nın gamzıyla¹ rütbesi tenzil ve Antalya Beyi tayin edilmişken (s.325) yine gazab-ı pa-dîşahiye düçar olup da makhûren katil ve ser-i maktû'u Dersaadet'e sevk olunacağında Ispartalı Piri Mehmed Halife'nin sevkiyle Eğirdir'e gelerek Şeyh-i müşarünileyh Hazretleri'ne iltica ve himmetlerini rica edip şeyh-i müşarünileyh de bir dervişe emir ile; "İstihare et bakalım, paşa hasmına galip olabilir mi" buyurmasıyla Paşa taaccüb-i kenân bir halde; "Acaba ben yine Paşa olacak mıyım" deyip istiharede dahi sadarete nail olacağı zuhur etmesiyle zaten Ispartalı Piri Halife'nin sözü kulağında olduğundan Paşa-yı müşarünileyh doğruca Dersaadet'e gitmiş ve Üsküdar'a vardığında mühr-i sadaret kendisine verilmiş ise de Paşa-yı müşarünileyh şeyhin himmetini unutup dokuz sene kadar sadarete kaldığından sonra yerine İbrahim Paşa'nın gamzıyla infisal ettiğinde ol zaman hatırına gelmiş ve bin altın ve hediyeler vefire ile şeyh-i müşarünileyhe arıza göndermiştir. Şeyh-i müşarünileyh; "Paşa giriftâr olduğu mestî-i ikbalden yeni mi ayıldı" latifesiyle altınları ve hediyelerin kısm-ı küllisini kabul etmeyip fakat Barla Derbendi ve Yazla Beleni, Eğerim tariki muhtac-ı tamirdir. Oralara sarf edilsin Paşa'nın hayrı olsun ve fazlası kalırsa geri gönderilsin" buyurmalarıyla mezkûr derbend ve yollar mükemmelen yaptırıldıktan sonra fazla kalan dört yüz altını hediyelerin fazlalarıyla beraber iade ederler ve Paşa-yı müşarünileyhe selam göndererek kariben hasmına galip ve yine sadarete layık olacağını söylediler. Avdet eden adamlar varınca Paşa'yı yine sadarete bulduklarından çok zaman geçmeksizin Damad-ı Şehriyâri dahi olmasıyla şeyh hazretlerini davete adam-ı mahsus ve niyaznâme gönderip şeyh hazretleri de Üsküdar'a varmış ve lakin İstanbul'a geçmemiş olduğu cihetle Paşa-yı müşarünileyh Zeyrek'te mü-

1 Münafıklık etme, kovulma.

kemmel bir konak ve daire i'dâdıyla hazret-i şeyh-i mezkûr konağa nakil ve isal etmek istediği halde şeyh yine gitmemiştir.

Şeyhülislâm-ı esbak Yahya Efendi daha o zaman kırk akçe ile İçel Medresesi'nden ma'zul iken bir gün rüya tabirinden şeyhin himmetiyle Şeyhülislâm olacağını istidlâl ve hazret-i şeyhin ziyaret ve inabet ve şeref-i sohbetlerinden iktisâb ferahbâl ederek nihayet hazret-i şeyhin batınen Vefa Şeyhini ziyarete memur olduğundan İstanbul'a geçip bir mah kadar ikamet ve yine emr-i manevi ile avdet etmiş ve kendisine o vakit Nis Ceziresi haracından yevmî elli akça vazife tahsis olunmuş ise de (s.326) beratını alıp hayatında vazifeyi asla almamıştır” diye menâkıb-ı mezkûrede muharrer ve mün-deriç nice ahval-i garibe ve kerâmât-ı adide ile beraber bu suretle ehlullah-ı müşarünileyhimin tercüme-i halleri mütalaa gûzar-ı acizânem olmasıyla hü-lasaten iktibası ve buraya derc edilmiştir.

Müşarünileyh Şeyh Burhaneddin Efendi Hazretleri'nin hangi tarihte irtihal eyledikleri ve makam-ı meşihatlarına kendilerinden sonra daha kimlerin ku'ûd eylediği menâkıbda ve başka mahallerde muharrer ve mestûr değilse de Rüstem Paşa'nın ikinci sadareti 962 (1554) tarihinden 67 (1559) tarihine kadar olmasına ve o zamanlarda da Şeyh-i müşarünileyh ber-hayat bulunmasına göre (Allahu A'lem) tarih-i irtihalleri 970 (1562) tarihinden sonra olmak gerektir¹. el-haletü hâzihi müşarünileyh ve ecdadının merkad-i mübarekesi mevcut ve ziyaret için her maksat ve murad hakkında müteyemmin ve mes'uddur. Ekseriya Salı diğer gün olanlar ve bahtları kapalı bulunanlar o türbelere giderler. Ziyaret ederler. Hele bahtı bağlanmış ve kendilerini izdivaca talip zuhur etmemiş bakir koca kızlar götürülüp iki Saliha kadın bahtı açılacak kızın başına bir al duvak başörtüsü koyarak kızı merkadin baş tarafında aralarına alıp ellerindeki kilidi kilitlenmiş olduğu halde anahtarını kible cihetinde bulunan hatun elinde tuttuğu sırada poyraz tarafında bulunan hatun eli anahtarlı hatuna hitaben; “Ne açacaksın” dediğinde o da; “Şu bahtı bağlanmış kızcağızın bahtını açıyorum” demesiyle; “Aç kilidi, kızın bahtı açılsın” diyerek kilidi kızın başında açarlar. İnşallah ere vardığında merkadin üstüne yeşil bez veya daha kıymetdâr bir puşide ve kurban ve kırâat-i Kur'an nezr ederler. Sair bahtı bağlı olanlar da buna benzer bir şeyler yapıp talihlerinin inkişafâtı için nüzûrâtta bulunurlar. Çocuklarının alim ve Salih ve âbid ve Saliha olmalarını arzu eden ebeveyn dahi türlü türlü adaklar ve nezirler yaparlar. Sarhoş ahlaksız kocaları bulunan kadınlarla bu makulelerin,

¹ 970 Saferinde vefat ettiği ve tafsil-i hali zeyl-i *Şakayık*'ta eskiden matbu' 78'inci sahifede mün-deriç bulunduğu ahiran gördüm.

anaları babaları da müracaat ve ziyaretle salah kesb etmesini cenab-ı haktan o türbelerde namaz kılarak niyaz eylerler. Ve hatim ve suver-i ma'dude ve kurban nezr ederler. Bu türlü nüzûrâta bazı ahâdis-i sahiha ile (s.327) cevaz olmadığı ulemâ-i a'lâm söyler ise de kimse itikadını değiştirmmez. Hatta son zamanda ve bu zamanımızda; Hacı Eşref; “Şeriat men ederken rüşveti bilmem meded-cûyân, Ne cür'etle keserler tekkelerde nezr edip kurban, Ölüler nezr ile is'âf edince böyle mes'ûlü, Kıyas et parasız işimi görür artık diri insan” kıt'asını da yazmış ve çok yerlere dağıtmış olduğu halde yine vazgeçmezler. Alel-ekser bu itikatların eseri de görölür. Hoca merhumun “cenab-ı hak baha tanrısı değil, bahane tanrısıdır” buyurduğunu yukarıda bir yerde yazmıştım.

Merâkid-i müşarünileyh zaviye ve tekkelerinde elyevm tekkenişin bulunanların yedlerinde gördüğüm silsilenâmelerde Şeyhülislâm el-Berdâi Hazretleri'nin nesepleri pederleri Seyyid Ahmed bin Seyyid, Hasan bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid Yahya bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid Hasan bin Seyyid Esedullah bin Seyyid Cafer bin Seyyid Halil bin Seyyid İbrahim bin Seyyid Salih bin Seyyid Ali bin Seyyid Mehmed bin Seyyid İsmail bin Seyyid Abdullah bin Seyyid Hasan Ali bin Seyyid Hüseyin el-Asgar bin Seyyid Ali Zeynelâbidin bin Hüseyin Eşşehîd-i Kerbelâ bin Fatımatü'z-Zehra radiyallahü Teâlâ anhümâ silsilesiyle, “Hazret-i Fahr-i Âlem Sallallahü Teâlâ aleyhi ve sellem” efendimiz hazretlerine vasıl olmakta olduğu gibi “Şeyh Burhaneddin Efendi Hazretleri'nin oğulları Şerif ve Ahmed ve Mehmed Efendi'lerin evladı dahi mezkûr silsilenamede mestur bulunduğu ve Mahmud Efendi'nin de bir oğlu allâme Şeyhi Mehmed Efendi¹ Kudüs-i Şerif Kadılığı'nda *Kaside-i Selâye*'yi telif ve inşad ettiği ve kerimesi Nefsâ yahut Nefise Hatun'un oğlu galiba Hüseyin Efendi bin Mustafa Çelebi namında olan zat, Dünder Bey Medresesi'ne Müderris olarak ceddî müşarünileyh Şeyh Burhaneddin Efendi Hazretleri'nin pederleri Muhiddin Efendi'nin yazdığı Türkçe *Eş'ar-ı Mutasavvifa*'yı serlevha edip “Akça Müderris” namıyla meşhur müşarünileyh Burhan Efendi Hazretleri'nin damadı diğer Muhiddin Efendi tarafından e'izze-i müşârünileyhimin menâsıb-ı kebirinden menâkıb-i safireyi tertip ve tahrir eylediği ve Uluborlu'daki Ahiler ve Ağros ve Göndürle'deki Emirler, Cihanbaht ve Ruzbaht Hanımlar nesillerinden oldukları anlaşılmakta ve daha sair teferruat kimlerdendir bilinmemektedir. (Kaddesallahu esirrâhum) (s.328)

¹ Bunun mahdumu sudürdan diğer Mehmed Efendi'nin hicri 1040 (1630) tarihinde İstanbul'da vefat ettiği ve Hazret-i Ebû Eyyub-Ensârî kabristanına defn olunduğu yine zeyl-i *Şakâyık*'ta yazılıdır.

Şakayık'ta bunlardan yalnız Pir Mehmed Hoyî Hazretleri, Piri Mehmed Hamidî Halife diye yazılarak tarih-i vefatı muharrer değilse de 856 tarihinde Bursa'da irtihal-i dar-ı beka eden Şeyh Abdüllatif el-Kutsî Hazretleri'nin Konya'yı teşriflerinde onu ziyaret ve ona inâbet ettikleri ve Şeyhülislam müşarünileyhin kerimelerini tezevvüçle ulûm-ı zahire ve batnada kesb-i kemâlât eylemiş oldukları ve 872 (1467) tarihinde vefat eden Manavgatlı Şeyh Taceddin Hazretleri'nin ulûm-ı zahirede hocası buldukları beyan ve tahrir edilip diğerleri için bir şey yazılmamıştır.

Kâtip Çelebi merhum *Cihannümâ*'sında Şeyhülislâm müşarünileyhin Eğirdir'i teşrifleri 600 (1203) sene-i hicrisinde vuku bulduğunu yazıyorsa da ibtidâ-yı vürudlarında Ankara'ya uğrayarak Hacı Bayram Veli Hazretleri'ne mülaki olmasına ve Veli-yi müşarünileyhin 833 tarihinde vefatı vuku bulmasına ve damadı Piri Halife'nin zamanı dahi 850 (1446) sıralarına tesadüf etmesine göre; Kâtip Çelebi merhumun Şeyhülislâm müşarünileyhin 600 (1203) sene-i hicrisinde geldiğini yazması ya sehve veyahut o zamanda erba-bından epeyce tahsisat ve tefehhusât icra ve mumaileyhe etraflı malumat ita edilememesine ma'tuf olsa gerektir.

Baba Sultan denilen zat, Eğirdir Kalesi'nde ibtidâ-yı fetihde kale bekçisi olan guzâtın ser-âmed ve babası bulunduğu ve vefatı 900 sene kadar olduğunu rivayet ediyorlarsa da bir gûna kayıt ve tercüme-i halini bulamadım, öğrenemedim. Lakin türbesi içinde ve yanında medfun Sori Baba, Zorti Baba demekle maruf ve meşhur olup 805 (1397) tarihinde Timurlenk'in Eğirdir Kalesi'ni zapt ettiği sırada Nis Adası'na firar eden ahaliyi öldürmemek için Timur'dan rica ederek mazarratının gayetini ikâ'dan sarf-ı nazar ettiren büyük bir zattır derler. Baba-yı müşarünileyhe Zorti Baba denilmesinin sebep ve iştiharı bahsinde güya Emir Timur Eğirdir'e gelip de ahaliyi iz'âc ve tazyika başlayınca müşarünileyhe varıp rica ettiğinde kabul etmediğinden Timur'u istihzâ ve istihkâr ve âsâr-ı kerâmetini izhar için; "Senin gibi Emir'e zort" demiş. O da hiddetlenip boynuna taş bağlattırarak göle atırmış olmasıyla Baba-yı müşarünileyh hâssa-i kerâmâtı sayesinde mağruk olmayıp suyun üzerinde bir zaman dolaştıktan ve yüzdükten sonra asakir-i Timur'a taşlar atmaya ve her nereye varsa Timur'un önüne çıkarak "Zort" demeye devam etmiş olduğundan, Timur çaresiz Eğirdir'i terk ile Akşehir'e geçmiş ve işte bu muamelelerden dolayı Baba-yı müşarünileyhe Zorti Baba denilmiş olduğundan münbaistir derler. (s.329)

Müşarünileyhin dahi başka gûne tercüme-i haline dair sair malumat ve rivayet acizlerince maruf ve mesmû' değildir. Ancak Emir Timur'a mülaki ol-

ması ve izhar-ı kerametle Eğirdir ahalisini ve kaleyi kurtardığı *Gülşen-i Marif* nam tarihte muharrer ve mestûrdur. Taraf-ı devlet-i aliyyeden de tekkesine merbut ve mahassas varidât-ı öşriye vardır ki bedele kalb ile evkaf idaresince hala kısmen olsun verilir ve tekkesinde bulunanlara it'âm-ı ta'âm olunur.

Tekkesi mevcut ve oldukça mamurdur. İttisalinde tekkenişînlere ve misafirîne mahsus hane ve hücreler vardır. Bunların yanlarında medfun Palaz Baba denilen zatın bu türbede türbedârlık ederken vefat eyleyen sulehâdan âbid ve zâhid ve hizmet ve sadakatına sahip bir zat-ı takvâ-şîâr olmasından nâşi, sonradan bunların yanına defn edilivermiş olduğunu söylerler. Bu tekkenin dahi diğerleri gibi züvvâr ve nüzzârı bulunur.

Tekke derûnunda bulunan mermer ve toprak küpler içine gecedan dolurulan sular soğuyarak eyyâm-ı hârede bu sudan derûn-ı kasabaya soğuk su götürenler ve ekseriyetle hastalara içirenler kerâmet-i şeyhle soğuduğu ve içilmesi her derde deva olduğunu itikat ederler.

Şeyh Murad Hazretleri dahi sahib-i irşâd ve hankâh bir zat-ı kerâmet-simât olup Tez Murad denilmekle de maruf ve hala hangâhı mevcut eızze-i kirâmdan ma'duddur.

Tercüme-i hali zaman-ı hayat ve tarih-i irtihali etrafıyla malum değilse de ibtidâ Şeyhülislâm el-Berdâi ve sonra damadı Pîr Mehmed Hoyî Hazretleri'nin postnişîn-i irşâd buldukları zamanda kervan ve tüccarlıkla Eğirdir'e gelip giderek müşarünileyhmanın taht-ı terbiyetinde bir müddet bulunduktan sonra mâmelekini hangâha sarf ve birçok arazi vakf ve hangâhı âyende ve revendeye it'âm-ı ta'âm için sarf ve tahsis edip ihtiyaten zî-kıymet bir mücevheri Şeyh ve Pîr-i müşarünileyhimadan ketm ile bu mânîa üzerine kendisinde hâssa-i kerâmet ve âsârfevârik zuhur etmediğinden nihayet mezkûr mücevheri de terk ve endaht edince tezce muradı hâsıl oluvermekle bu sebepten kendisine Tez Murad denildiği meşhur ve mütevattirdir.

Müşarünileyh Şeyhülislâm el-Berdâi menkıbelerini ve bazı *Eş'âr-ı Mutasavvifâne*yi yazan Pîr Mehmed Hoyî Hazretleri'nin damadı Tosyalı Muhiiddin Efendi bir beyitinde 880 senesi Zilkadesinde (Şubat/Mart 1475) hal-ı istiğrakte¹ gördüğü ve görüştüğü ervâh-ı mütecesside-i evliyâullahtan mü-

1 Kendinden geçip dünyayı unutma.

şarünileyh Şeyh Murad Hazretleri'nin o zaman irtihal etmiş bulduklarına delalet edecek sarahat-ı kâfiye görülmesiyle vefatları 880 (1475) tarihinden mukaddem olduğu anlaşılıyor. Lakin hangâhın şekli binasına bakılınca Ağros'taki Gazi Atabey Medresesi'nin ve Konya'da emsali görülen zaman-ı Selçukî müessesatının tarz-ı mimarisine muvafık olması ve hangâha merbut arazi-i öşriye, müşarünileyh Atabey Medresesi'ne meşrûta arazi ile hem-hudût İsa Bey (s.330) arazi-i mevkufesi denilmekle maruf ve *Ceride-i Evkaf*'ta böylece mestûr bulunması her halde müşarünileyhin Selçukîler vakti rical-i mühimmesinden bulunduğunu zan ve tercih ettirir. Yahut hankâh, ümerâ-yı Selçukiye'den İsa Bey'in bina ve inşası olduğu halde evladından Şeyh Murad'ın neslen bade nesil zuhuruyla hankâha sonradan şeyh olmasını hatıra getirir.

Bu hankâhın etrafında şeyhlere ve türbedârlara mahsus haneler ve mütevâridin oturacak hücreler ve mutfak ve derûnunda mescid vardır. Bu tekkenin mevkiî Yazla'nın en üst başında ve şimdi şimendifer istasyonunun Depo-yı Hümayun'un civarındadır. Etrafında tekkeye merbut bağ ve bahçe harabesi ve çeşme ve memba suyu vardır.

Bu türbeler civarındaki makabirde Burcu Bey namında bir zat daha olup evkaf idaresince mukayyed varidat-ı vakfiyesi varsa da tercüme-i hali malum değildir. Yakınında yalnız bir çorbadâr bulunur. Gerek hankâhın ve gerek Burcu Bey'in zaviyedârlıkları Isparta'da mukim Kâtipzâde'lerle Çallızâde'ler de olduğundan kendileri bulunamayıp vekilleri marifetiyle şart-ı vâkıfı icra ve idare ettirirler.

Nis Adası'ndaki Şeyh Muslihiddin ve Pavlu Nahiyesi'nde Hoca İlyas ve Tekke Karyesinde Diğer Muslihiddin Türbeleri ve Âsâr-ı Kerâmâtı

Göl içindeki Nis Adası'nda medfun Şeyh Muslihiddin ve Pavlu Nahiyesi'nde Hoca İlyas ve nahiye-i mezkûreye tabi Tekke karyesinde diğer Şeyh Muslihiddin ve Barla Nahiyesi'nde Karaca Ahmed ve Mühted ve Seyyid ve Peyk ve Çırac Gazi'ler ve Bedre Çiftliğinde Süt Dedesi nam zevat-ı kirâm hazeratının merâkid-i mahsusaları mahall-i ziyaret ve teberük ise de tercüme-i halleri maruf ve meşhur değildir.

Yalnız Nis Adası'ndaki Şeyh Muslihiddin Efendi Hazretleri'nin eizzeden olduklarını Kâtip Çelebi *Cihannümâ*'sında yazdığı gibi Pavlu Nahiyesi'nin

Tekke Karyesindeki diğer Şeyh Muslihiddin Hazretleri'nin Şam-ı Şerif'te medfun e'ızze-i kirâmdan Küçük Molla sülalesinden sâhib-i kemâl ve tasavvuf bir zat olduğu 3 Zilhicce 1006 (7 Temmuz 1598) tarihli bir kıt'a ferman-ı alîşân münderecatından anlaşıldığı cihetle Kâtip Çelebi merhumun 1065 (1654) senesine kadar ber-hayat bulunan müellif-i kirâmdan bulunmasına ve *Cibannüma*'nın te'lifi tarihinde Nis Adası'ndaki Muslihiddin Hazretleri'nin mürtehil-i dar-ı ahret ve medfun görünmesine göre müşarünileyhimanın her ikisi de 1000 (1591) tarihten mukaddem olmak lazımdır.

Bahusus Nis Adası'nda ahali-i İslâmiyenin temekkünü 805 tarihindeki Timurlenk tehacüm ve tahribatıyla sekene-i Hıristiyaniyenin dağıldıklarından sonradır. Şu halde adadaki Şeyh Muslihiddin Hazretleri dokuzuncu yahut onuncu asr-ı hicri rical-i sûfiye ve meşâyih-i ma'rufesinden olduğuna şüphe yoktur. (s.331)

Bu Muslihiddin Efendi türbesinde hiç dikişsiz dokunmuş bir gömlek olup, bunu şeyhin kerametine nispet ve gömleği ziyaret ederler. Zamanımızda kız çocuklarının dikişsiz fanilaları örmekte olduklarına bakılınca bu gömleğin de bu usulde dokunabilmek kabil ve caiz ise de, dört yüz sene evvel bu keramet-i sinaiyeyi müşarünileyhin keşfetmesi dahi şayan-ı şükran ve teberrüktür.

Adayı son ziyaretimde mezkûr gömleğin Konya Maarif Müdürü Azmi Bey tarafından ahz ve maarif Nezareti Müzesi'ne irsal olduğunu söyleyerek tekkede bulamadım. Fakat evvelce mükerreren görmüştüm. Hakikaten hiç dikiş olmadığı halde kol ve beden giyimleri muntazam bir gömlek idi.

Pavlu Nahiyesi'nin Tekke karyesindeki Muslihiddin, etrafında dahi pek çok kurâ ve hayme-nişîn aşâyir olduğundan her türlü murâdât için müracaat ve ziyaret edenlerin ardı arası kesilmez. Isparta'dan bile gidenler vardır. Başlıca kerâmeti hilâf-ı müddei-i hal için yemin teveccüh edenlere tekkeyi dolaşmak kanaat-bahş olur. Çünkü yalancı olup da bi-gayri-hak dolaşmış olursa ya o anda veyahut biraz sonra yaşayamaz, ölür imiş.

Bu tecrübeye göre her yalancı kolay kolay tekkeyi dolaşmayı ihtiyara cesaret edemez. Bütün hayvanât-ı emvâl-i saire hayırsızlarının beyne'l-avam şüpheli bilinenlerine bu tekkeyi dolaşmak teklif edilince mal-ı mesrûku bilvasıta iade ettikleri ve suret-i sirkati te'vilen geri verdikleri çok defa görül-

müş ve el'ân görülmekte bulunmuştur. Bu sebeple şeyhin envâ'î kerâmâtına kani ve mu'tekid olanlar çoktur.

Barla Nahiyesi'nde Karacaahmed ve Bedre Çiftliğinde Süt Dede ve Hâssa-i Kerâmetleri

Bedre Çiftliği'ndeki Süt Dede'sinin ismi ve tariki malum olmayıp ancak civarındaki dağda bulunan bir mağaranın tavan yerinde memeye benzer iki yumurcak taştan damlayan su, sütü olmayan hatunlara ve hayvanât-ı sair e içirilirse süt gelir itikadî şayi' olduğundan çocuk doğuran kadınların veya sair hayvanatın sütü olmaz veya az olursa o sudan biriktirilen miktarı içirilir, süt gelir veyahut çoğalır. Bunun için mağarada su damlayan iki yumurcak taşa Meryem Ana Memesi derler. Kadınların çoğu mağaraya giderler. Mezkûr suyu orada içerler. Giremeyenlere su getirirler. Bu itikatta Hıristiyanlar da beraberdir. Yalnız Hıristiyanlar Pazar günü, Müslümanlar her hangi gün olursa olsun ziyaret ve tekkeye mum vesair adak nezr ederler. Ekseriyetle maksadın husul-pezîr olduğu dahi görülür¹.

Karaca Ahmed'in Üsküdar'daki Karaca Ahmed makamı olduğu ve oradaki medfun zatın bunun sülalesinden ve mensubatından bulunduğunu söylerlerse de (s.332) *Kamûsü'l-Âlâm*'da iki Karaca Ahmed yazılıp biri diyâr-ı Acem'den gelerek; Sultan Orhan Gazi zamanı meşayihinden olmak üzere Akhisar kurbinde medfun olduğu ve diğeri on birinci karn-ı hicri ulemasından Hamidili'nde dünyaya gelerek Dersaadet'e azimetle devr-i medâristen sonra 1024 (1615) tarihinde Kudüs-i Şerif'te vefat ettiği ve Üsküdar'daki Karaca Ahmed'in başkaca olup olmadığı tahakkuk edilemediği yazılır.

Bursalı Tahir Bey'in külliyyatında ise *Tarih-i Naima*'ya atfen bu Hamid'li Karaca Ahmed'in tarih-i mezkûrda vefat ettiğinden bahisle *Haşîye-i Ala Şerb-i Akaid*, *Haşîye-i Şemsîye*, *Haşîye-i Ale's-Seyyid*, *Haşîye-i Dürer*, *Haşîye-i Şerb-i Kâfiye*, *Zeyl-i Şakayık-ı Numaniye* nam eserleri bulunduğu izah ediliyor. Galiba bu Karaca Ahmed bu zatın silsile-i asliyesinden olup Hamidili'nde dünyaya geldiğinde kaide-i mer'îye veçhile babasının, dedesinin veya daha eski ceddinin ismini almış ola ki Anadolu'da yeni doğanlara behemehal âbâ ve ecdaddan birinin ismini koymak ve bunu fâl-i hayır ve vecâib-i insaniyeden saymak âdât-ı kadimedendir.

¹ Son zamanlarda Hıristiyanlar bu mağara etrafının patrikhaneye ait araziden olduğunu ve İslamların alakası bulunmadığını iddiaya kalkışmışlarsa da davaları sabit olamamış ve kadimi veçhile ibkasına hüküm verilmiştir.

Bu türbeye dahi ekseriyetle çocuğu olmayanlarveya olup da yaşamayanlar adanırlar. Sair murâdât için de ziyaret ve nezir yaparlar. Nezirin ekserisi kurban kesmektir. Merkad, haric-i kasabada mesire-i enam olacak bir mahaldedir. Etrafında su ve bahçeler vardır. Daimi surette civarında oturulur mesken ve sekene yoktur. Fakat fukaradan üç-beş Barlalı her vakit eksik olmaz.

Hasıl-ı kelim Eğırdır ve mülhakatı makarr-ı evliyaullah-ı kirâm olmasıyla gerek kasabada ve gerek mülhakatında medfun evliyaullahın malum ve meşhur olanları, üç yüz altmış ve gayrimalum ve gayri meşhurları bini mütecevizdir.

Eğırdır epeydir, evliyaullah, erenler yeridir derler. Bu söz adeta darb-ı mesel hükmünde zebanzeddır. Üç yüz altmış malum ve meşhur denilenlerin cümlesinin merkadlerini, tercüme-i hallerini bilip bulmak ve öğrenip yazmak kabil olamamış ve ancak bilinebilenleri ber-vech-i bâlâ yazılmış ve mebhas-i salis dahi burada hitam bulmuştur.

Huzûrî nam şairin bu mebhas için;

“Erenlerden ümidin kesme himmet-i evliyanındır,

Tevekkül kıl visâl-i yari kim vermek hüdanındır” demiş.

Bunlara itikaden tevekkülü tavsiye eylemiştir. Allah cümlemize râh sevabı Tefvîk eyleye. Amin. (s.333)

Tetimme-i Kısım-ı Evvel ve Sâni

Sancağın teşekkülâtına ve emâkin-i umumiye ve vakfiyesiyle mevcut merâkid-i mübareke ve medfunîni hâlâtına dair olan kısım-ı evvel ve sâni berveçh-i bâlâ hitam-pezir oldu. Fakat erbab-ı mütalaa yazdıklarımı okudukça içlerinde fi-zamanına teceddüdât ve inkılâbat devresi ve yirminci asır içinde bulunduğumuz halde eski zaman hayâlât-ı müdhika ve hurafesinden ve ufak tefek şeylerden bu derece bahse ne lüzum vardı, diyeceklerin epeyce çok olacaklarını zannediyorum. Zira şimdiden yazdıklarımı suret-i hususiye-de okuyanların bazıları bu yolda beyanat ve mütâlaat-ı münkidânede bulunmalarıyla istidlâl ettiğimden her kimsenin fikir ve mütâlaasına karşı bir şey demeye nasıl hakkım olamazsa acizlerinin yazdıklarım hakkında da fikir ve mütâlaamı bilmeyenlerin söylediklerine uymaklığım mecburiyeti haklı görülemeyeceğine binaen bu ciheti zaten baş taraftaki “Arz-ı Maksat”ta söylemiş ve ilk defa olarak böyle bir tarih-i hususunin husule getirilmesini arzu et-

tiğimden dolayı mütâlaa edenlerin hatalarımı, noksanlarımı, niyetimin uluv-yiyetine bağışlamalarını temenni ve rica eylemiş idim. Bunu burada dahi tekrarla beraber şu “Tetimme” ile de fikir ve mütâlaamı biraz daha izaha lüzum ve ihtiyaç gördüm.

Şöyle ki, bizde her şey başka kavimler gibi sırf dirayetten değil esasen diyanetten ve diyanetin tevliid eylediği dirayetten hasil olmasıyla esas itibarına göre diyanetin tavsiye ettiği ibâdât ve muamelât ve ukûbât kısımlarının her biri yekdiğerinden ayırmaksızın mütesâviyen ve mütemâdiyen takip edeceğimiz yerde son devredeki ulemâmımız, küberâmımız yalnız ibadet kısmını iltizamla diğer iki kısmı bırakmış olduklarından bunu gören yazıcılarımız, tarihçilerimiz kendilerine esas olacak me’hazı birinci derecede nasıl kütüb-i semaviyeye hasr etmişlerse muamelât ve ukûbât bahsinde de yazmak istediklerini bu esasa istinad ettirerek *Kur’ân-ı Kerim*’deki Sure-i Yusuf’un niha-yetinde olan; “Legad kâne f”i kısasihim ibreten li-uli’l-elbâb” ayet-i celilesi-ne imtisalen der-uhde ve iltizam eylemiş oldukları cihetle bu sure-i celilede; Yusuf Aleyhisselam’ın ve kardeşlerinin her hali tasvir buyurulmuş ve hiçbir şey harice bırakılmamış olduğunu nazar-ı dikkate alarak bu babta her hangi bir maksadı beyan edeceklerinde neticeyi; “Kıssadan hissedir el-Kıssatu garazun” mısraıyla hülâsa etmişler ve her üç kısımdan her şeyi yazıp ihlafa numune göstermişler ve ahlaf dahi son devre-i isti’la ve istilamıza kadar hep böyle gitmişler ve gittikleri yollarında daima kazanmışlar, asla kaybetmemişlerdir. (s.334)

Tarihi mütâlaa edenlerin malumlarıdır ki Naimâ merhumun tarihi dibacesinde beyan ve izah edildiği üzere her devletin, her cemiyetin kıyâm ve bekasına evvel be evvel şart-ı esasî olan siyasettir. Bu siyasette ahkâmıdan ibarettir. Ahkâm dahi ya aklîdir, hikmet-i amelîyeden bir kısmı muhtevî siyaset-i mülûk ki ya şerîdir, kitâbullah ve sünnet-i resûlullahda varid olan ahkâm-ı ilâhi gibi siyaset-i şeriyye ki, ahkâm-ı ilâhiyedir.

Siyaset-i akliyeden ezher cihet muğnî olmağla mülûk ve selâtın-i İslâmiyeye behemehal siyaset-i şer’iye düstûru’l-ameldir. Herhangi padişah dil-i âgâh ve herhangi vezir sahib-i intibah onunla âmil oldu ise teyitât-ı ilâhi ile Mansur olup saadet-i dâreyne vusûl buldu. Bilakis herhangi bir idare ve cemiyet bu mi’yâr-ı şer’ ve adle itibar etmeyip de dâiyye-i nefis ile hevâ ve hevesine ittibâ’ etti ise haklarında gayret-i ilâhîye zuhur ederek mücâzât gör-düler. Bu cihetle bu gün Avrupalılardan ahz ve iktibas ile bizdeki siyaset-i

1 Ölçü.

şer'iyenin fevkinde ve mükemmel zannettiğimiz siyaset-i akliye mahzâ zabt u rabt umur-ı devlet ve cemiyet ve nizam-ı mülk ve millet için iktizâ-yı hal ve mesâlih-i zaman ve vakte göre ukalânın tetebbû' ve tahrirleriyle bast¹ u temhid ve akd u teyit ettikleri ve cümlelerin ittifağıyla düstûrül-amel ittihaz eyledikleri bir alay kavâid ve kavânini muhtevîdir ki bunların envâ'-ı adidesi bizim siyaset-i şeriyemizde zaten pek mükemmel surette mevcut olduğundan siyaset-i akliye ihtiyaçtan her halde müstağni bulunuyorsak da muamelât ve ukûbât kısmını başka bir şey zannettiğimiz ve terk ve ihmal eylediğimiz günden beri işimiz eksik vere vere yürümüş ve aksine dönmüştür.

Halbuki gerek umur-ı siyasiye-i şer'iyede ve gerek akliyede ednâ mer-tebe müsamaha ve ihmâl ve müsâheleyle kat'iyen mesâğ yok idi. Eğer ki zerre kadar ihmal vuku bulacak olursa mertebe tehâvün ve tekâsüle göre nizâm-ı mülk ve millet la cerame rahnedâr olur. Bu sebepten her hangi bir vaz' ve hareket daire-i ahkâm-ı şer'iyeye ve kavânîn-i akliyeden hariç bulunduğu zamanda idare işi bi-eyyi hâlin ihtilâl-pezîr olup o cemiyet o idarede lâ-muhâle zeval bulur, denilmek isteniliyor. Tıpkı bu denildiği veçhile biz ne vakit siyaset-i şer'iyemizde ihmal ve tekâsüle siyaset-i akliyede de içmaz ve tesamuha meyl etmiş isek o zamandan itibaren (s.335) tereddî² ve inkıraz doğru yürümek yoluna girmiş olduğumuz görülüyor ki bu halimiz yani, Allahın, peygamberin emirleri veçhile mücerred mesaiye mütevakkıf işlerimiz için bir takım hilekârlara, efsanecilere uyuşumuz bizi bugünkü dereke ve mecburiyetlere düşürdüğü fiilen meşhud ve sabittir. Hiç inkar ve tevil edilecek yeri kalmamıştır.

Şu halde yeni girdiğimiz ve içinde bulunduğumuz devre-i meşrutiyetimizde bu esastan başlamamız için zaman-ı umumî, hususi idare-i siyasiye-i şer'iyemizde atalet ve itikâdât-ı batıla ve sefahate ve ne veçhile nefsânî hevâlara tebeiyete ne yolda tutulduğumuzu anlamak ve anlatmak üzere berveçh-i ati biraz izahat daha vereceğim. Meselâ her kavim ve cemiyet levâzım-ı idâriyesinden her türlü ihtiyacat-ı hususiye ve umumiyesini kendi dairesinde vücuda getirmek ve vesâilini kendi tedarik eylemek sayesinde terakkî ve devâm ve bunu da siyaset-i şer'iyeye ve akliye itinâ-yı tâm temin ve itmam edebileceğinden evvela siyaset-i şer'iyemiz ve ondan mütevellid siyaset-i akliyemiz mucibince ilmihalini yani ibadat-ı ve muamelât ve ukûbât evâmîr ve nevâhisini bilmek her ferde farz-ı ayın olduğundan dolayı ileri gittiğimiz ve terki ettiğimiz zamanlarda birinci derecede mekteplerimiz-

1 Yayma.

2 Toprak, balçık.

de, medreselerimizde okuyanlarımız, mücerret bu maksatla okurlar ve okuturlar ve buna hükümet karışmayıp yalnız emniyet ve terakkiyatına muavenet ve okutanlar, cemaatten ne alıyorsa hizmetleri mukabilinde geçinecek kadarına razı olarak kanaat-i kalbiye-i samimiye ile bi hakkın hizmet ederler ve bu programa göre oturacağı kadar ev, kullanacağı kadar eşya vücuda getirirler. Ve şeran haram olan israflardan, hilelerden, sefahatlerden, hukuk-ı ahirete tecavüzden ictinab eylerlerdi. Derece-i sâniyede sanat ve ticaret mesleğine girenlerimiz girdikleri her işte Allah ve ahiret korkusuyla hukuk-ı ahiri sıyaneten daima doğru yola giderlerdi. Derece-i salisede bütün Müslümanlar yekdiğerini din ve muahhidleri tîn¹ kardeşi bilirler ve bu esasa göre her biri ehadühuma ahirete ciddi muhabbet ve muavenetle teavün-i umumiye elden ve gönülden uzak tutmayıp daimi surette bu vazife-i insaniyeyi takip ve muhafaza ederlerdi.

Derece-i rabiada umur-ı idare-i mülk ve millette vasıta-i hüküm ve tenfiz olanlar hemîşe hak ve adli pîşe edinip “resu’l-hikmeti mehâfetullah” hadis-i şerifine itikad-ı tam ve ittibâ’ ile memurât-ı diniye ve dünyeviyelerini tamamıyla ifa ederek zir-i idarelerindeki tebaa ve ahaliyi bir koyuncunun sürüsünü muhafazaya ihtimamı kadar her cihetten hıfz ve vikayeye ihtimam ve derece-i hamisede ahalide buna mukabil onlara tazim ve hürmet ve emirlerine itaat farızasını iltizam eylerlerdi. Bu sayede rahat yaşanılır ve ileri gidilirdi. (s.336) Vaktaki sonradan zuhur eden mezâhib ve turuk-ı muhtelif hilekârlarının sahte nümâyîş ve taklitçiliklerine aldanarak devr-i alay-ı kanuniden bed’ ile yavaş yavaş yanlış ve hilâf-ı siyaset-i şer’iye yollara gide gide daire-i tevelli² ve inhitât içine düşüp hele yarım asırdan beri mekteplere, medreselere tekkelere maaş tahsisıyla şeyh olsun, muallim olsun, müteallim olsun hakkıyla okutmak ve çalışmak mecburiyet-i tabiiyesinden kurtularak aybaşında maaş ve hitam-ı müddet-i tahsilde şehadetname ve diploma alabilmek için müdavimlerimiz fikir ve itikat-i şeriden tebâudle mutlaka nümâyîşle halk üzerinde âmir-i kâhîr olacak bir mevki tutmak ve hükümetten para çıkarmak ve askerlik ve vergi-yi şahsi gibi şeylerde hem mükellefiyât-ı resmîye-i bedeniye ve maliye ve teavün ve rabıta-i umumiyeden varestede ve hem de mümtaz bulunmak ve hidemât-ı umumiye-i vataniye zuhurunda benim aylık çıksın da başkaları ne olursa olsun fikrine tabi olarak neyime lâzım demek ve erbab-ı sanat ve ticaret ve ziraatımız dahi mesleklerinde her yeni ve iyi şeyleri takip ve meslek-i sahihi nevâkısı tetmim ve tahkim edeceği yerde eski salâbet ve istikamet-i şer’iye’yi terk ile hile ve hud’a³ ve yalancılık ve

1 Birine yanaşma, dost tutma.

2 Elde etme, oyun, dolap, hile.

3 Usulsüz, yolsuz.

yekdiğeri aldatmak ve hepimiz birden günümüzü hoş geçirelim diye hariçteki düşmanların ne yaptıklarını, ne yapacaklarını görmekliği, bilmekliği hatır ve hayâle getirmeksizin dâhilde de birbirimizi hasım tanımak ve izrâr etmek seciyye-i muzırrasına mâğbûn ve me'lûf olup iman ve İslâmdan birer cüzü bulunan hayâ ve insâf ve ukûbat-ı uhreviyyeyi ve fikir-i ahreti kalplerimizden silip atmak ve buna da çoklarımız medeniyet ve akıl ve fetânet manasını vererek sanki eski siyaset-i şer'îye ve diniye yolumuz mani-i terakki imişte yeni tuttuğumuz yol bir şâh-rah-ı sevaptır zannında bulunmak ve bu zannın icabatıyla fikirlerimiz uyuşup amirlerimiz, memurlarımız, zabıtlarımız ve teferruâtı; "Seyyidü'l-kavim hâdimihün" hadis-i şerifinden tegafül ile taht-ı idarelerine tevdi' olunan ahaliyi pek hor ve hakir ve adeta esir gibi görerek kendilerini diledikleri veçhile taht-ı-kahr kullanmak ve birçok akli erenlerimiz ve iman ve itikat-ı islami muhafaza edenlerimizce de bu hallerden ıslahat ve tanzimat-ı hakikiyyeyi takip ve hizmet-i nafia yollarını irae ve tesis eyleyecek yerde ma'kusan revaç ve müdahene yoluna girilmek bu hal-i tedenni ve ihtâtımızı intâc eylediği görülmüyor mu?

Elbette görülüyor, asla gizli kapaklı yeri kalmadı. Bunlar ise hep siyaset-i mükemmele-i şer'iyemizi tayin ve temin eden kitap ve sünneti terk ile harice çıktığımız zamanlarda siyaset-i akliyyeyi dahi akvâm-ı saire misillü layıkıyla iktibas ve ahkamını hakkıyla tatbik ve muhafaza edemediğimizden neşet eylediğini gereği gibi gösterdi ve gösteriyor. (s.337)

İşte bu sebepten eski eşkâl ve evzâ'ını en ehemmiyetsizlerine kadar yazmaya ve muhitimizde bulunan vatandaşlara açıkça anlatmaya lüzum-ı mübrem ve ihtiyaç-ı hakiki gördüm de öyle yazdım. Bu yazdıklarımı şimdiki ahvâl-i mevcude ve meşhudemizle muvazene edelim de ihtiyâcât-ı hâliyye haline ve müstakbelemize ait şeyleri suret-i salime ve müemmenede vücuda getirebilmek için kat'iyen kabil-i itiraz olamayan şeriat ve siyaset-i şer'îye-i hakikiye yoluna girelim demek istedim, istiyorum. Berlin Kongresinden sonra eski Rumeli, eski Arnavutluk daire-i İslâmiyesi küçüldü. Yemen, Havran kıtaları Anadolu'nun makberi oldu. Hicaz, Mısır, Cebel-i Lübnan ayrı ayrı baş çekmek, Suriye kıtası imtiyaz almak ve an'anasine ve ahval-i ruhiyesine muvafık şekle girmek emellerine düştüler, düşüyorlar. Asırlardan beri bakılmayan, her şeyden mahrum akalan Anadolu gavâil ve mükellefiyât-ı mütevâlliyyeden son dereceye geldi, geliyor. Maazallah Rumeli'den bir küçük düşman baş gösterse bütün düşmanlar başına toplanacaklar, mahvımıza çalışacaklardır. Bunların hangisini hangimiz inkâr edebileceğiz. İnkâr etsek hal-i meydanda oldukça kendi kendimizi aldatmakta fayda var mı?

Bu muhataralara karşı şimdiki kadar bakılmayan ve açık bırakılan Anadolu sevahiline kırk sene evvel düşman-ı kadimimiz Rusya atf-ı nazar etti. Kekova Limanı'nda bir daire-i tahassun vücuda getirmeklîği düşündü de biz buna karşıdan baktık, hala bakıyoruz. Acizleri bundan bahisle Antalya'ya bir yol ve bir liman yapılmasını Meclis-i Mebusan'ımıza geçen sene teklif ettim nazar-ı itibara alınmadı. Böyle mühim ve müşkül işler dururken biz hala bir takım lüzumsuz fûrû'atla izâ'a-i evkât ediyoruz. Bunları bırakalım. Bu fikirler neşv ü nemâ bulamaksızın şimdiden içinde bulunduğumuz gerive-i nâbe-hencârdan¹ dönelim. "Zararın neresinden dönülürse kâr oradadır" kaidesine ittibâ' edelim de bundan dünyaca teslim ve tasdik olunan siyaset-i şer'iyemiz yoluna girelim, dedim.

Eğer ki bekâ bulmak ve yaşamak istiyorsak "ve illâ, felâ" bunu yalnız ben mi düşünüyorum, hayır bütün akli erenlerimizin, şeri'ini iyi bilenlerimizin, atiyi görenlerimizin hepsi söylüyor. Hatta fenn-i tabiye mensup etebbâyı mülkiyemizden Doktor Hüseyin Remzi Bey 1305 tarihinde tab' ve neşr ettirdiği *İlm-i Hal-i Tıbbi* mukaddimesinde; "Membra' ve menşe'-i hakayık Kur'ân-ı Kerim'dir, Kur'ân-ı Kerim de kelâmullahtır. Münkerin hâşâ vasıta-i tebliğ olan peygamber-i zîşân Muhammed-i arabî sallallahü aleyhi vesellem efendimiz hazretlerinin ihtirâ'dır, diyorlar. Mamefih bu isnatta bulunan kimseler de yine Kur'ân-ı Azim-i Burhânın menba'-ı hakikat olduğunu itiraf etmekten geri durmuyorlar. Felâsife-i dehri² bile âyât-ı beniyât (s.338) ahkâmına müracaat etmekte ve el-hâletü hâzihi düstûrül-amel tutmakta oldukları, mevsukül-kelim bir zatın Avrupa'lara alehusus Almanya'da *Tefsir-i Kebiri*, *Rubû'l-Beyâm*, *Kadı Beydâvî* gibi tefsir-i kebirenin ehâdis-i nebeviye ile birlikte tedaris olunmakta olduğu ve kavâid-i arabiyenin tahsili için orada mükemmel mektepler açıldığı ve lisan-ı arabinin nahivi şöyle dursun galattı için dahi suret-i mükemmelede kitaplar olduğu ihbaratından istidlâl olunmuştur. Onlarca bu ihtiyar olunan misak-ı külliye yalnız bir malumat için olmayıp noksanlarını ikmal içindir. Diyor. Otuz seneden ziyade Avrupa diplomasisini der-uhde ve idare eden Avusturya Başvekili Prens Metternich nam bir ecnebi dâhisi de yetmiş sene evvel Tanzimat-ı hayriyemizin müzakeresi esnasında Bâbîâlî'mize verdiği notada; hükümetinizi, mevcudiyetinizi üss-i esası olan ve zât-ı şahane ile tebaa-i müslimesi arasında başlıca rabita teşkil eden kavânin-i diniyeye hürmet ve riayet esası üzerine bina ve ihtiyâcât-ı zamana göre hareket ediniz. Umur-ı idarenizi ıslah ile intizam altına alınız.

1 Usulsüz, yolsuz.

2 Dünyanın sonsuzluğuna inanıp, öteki dünyayı reddeden felsefe.

Lakin âdât ve tarz-ı maişetinize uygun olmayan bir usul-i idareyi tesis etmek için eski idareyi yıkmayınız. Avrupa medeniyetinden sizin kavânin ve nizâmatınıza uymayan şeyleri ahz ve iktibas etmeyiniz. Zira kavânin-i garbiye hükümetinizin temelini teşkil eden kanunların müstenid bulunduğu usul ve kavâide asla benzemeyen kavâid üzerine müessesistir.

Memâlik-i garbiyede esas olan şey kavânin-i hıristiyanıyedir. Siz Türk kalınız, lakin mademki Türk kalacaksınız şeraite temessük ediniz. Edyân-ı saireye karşı müsaadekâr olmak için de şeriâtın size gösterdiği teshîlattan istifade eyleyiniz. Tebaa-i mezkûrenin umur-ı diniyelerine karışmayınız. Hıristiyan tebaanızı tamamıyla taht-ı himayenize alınız. Onların Paşalar tarafından düçar-ı taaddiyât olmalarına mani olunuz. Bir kanunun esbab-ı icra ve tatbikini temin etmedikçe asla ilan etmeyiniz. Tarık-i hak ve sevapta ilerleyiniz.” Dediğini, *Türkiye ve Tanzimat* nam eser-i mütercimi yazıyor.

Bunlara karşı bu gün meslek-i müterakkisini her politika ve münâsebât-ı düveliyenin fevkinde gördüğümüz ve ardına düştüğümüz Almanya kendi memleketinde arabî tedris ve tahsilini mühim görmekte iken biz ânifen saydığım birçok mühim işlerimizi bırakıyoruz da lisan-ı dinimizden olduğu halde mekteplerimizden, medreselerimizden arabîyi kaldırmak, lisan-ı edebimizin me’haz ve menşei bulunan ve Türk lisanına hayli den hayli karışan farisiye okumamak ve okutturmamak ve hurûfumuzu ve yazımızı değiştirmek için uğraşyoruz. Hâlbuki bizim hal ve mevkimizde göre Arapçayı tanımamak, arabî tanımamak demektir. Arabî tanımamak da arabistanı hiçe saymaktır. Arabistanı hiçe saymak ise kiblegâh-ı İslâmı ve ravza-i mutahhara-i hazret-i peygamber sallallahü aleyhi ve selemi iman ve idare-i İslâmın haricine bırakmaktır. Kezalik farisiyi reddetmek de lisan-ı edebimizin köküne balta vurmakla birdir. (s.339) O lisanda bulunan devlet-i İslâmiye-i İran’ı başka nazarla görmektir. Lisan-ı umumî mertebesini bulan Fransızca’yı ülkemizde tamime ve Almanca ve İngilizceyi de tahsile lüzum gördüğümüz şu zamanda arabî ve farisiyi terk ve iptal etmek ve eczâ-yı asliyemizden iki unsur-ı mühimmi bırakıp da yeniden anâsır-ı ecnebiyeye mukarenet arzu ve mesaisinde bulunmak fevâid-i mezkûreyi terk ile menâfi’i meşkûke ve meçhule ardından koşmak demek değildir. Mekteplerimizde; *Nasihati’l-Hükemâ*, *Pendnâme-i Attâr*, *Gülistan-i Sa’dî* okutturulduğu zamanlarda seviye-i ahlak-ı umumiyece bir dereceye kadar ahlak-ı şer’iye-i İslâmiyeyi muhafaza ve takviye edebildiğimiz görülmedi mi? Hala görülüyor mu? Bugünkü aklı eren ve diyanetine riayet eden yazıcılarımız, okuyucularımız, okutucularımız, iyi idare memurlarımız hep o zaman-ı tahsilin

mahsulü değil midir? Dühât-ı eslâftan hangisi arabî ve Farisiyi mükemmel bilmeksizin dahî ve müellif olabilmışlardır.

Meşhur Fransa cumhur reisi Sadikarno (Sadi Carnot 1796-1832), pederinin *Gülîstan-ı Sa'dî*'yi lisan-ı fransavîye tercüme ettiği zamanda doğmuş da pederi Karno yüz yaşına girmekte olan bu gecîne-i hikmete meftûniyetinden dolayı teberruken oğlunun ismine Sadi yani Sa'dî tesmiye ettiği mevsukan olunan rivâyât-ı mütevatiredendir.

Şimdi Avrupalıların bize dedikleri kadar biz hiç kabiliyetsiz, istidatsız, malumatsız değiliz ama ameldeki tesâmuh ve iğmazımız bizi kabiliyetsiz, medeniyetsiz gösteriyor ki bu da doğrudur.

Yetmiş sene kadar evvel mekteplerimizin ilk tesis ve küşadı zamanında ilk maarif nazırımız Kemal Efendi Kemal Paşa merhum vükelâdan mütalaa sorduğunda ya Reşid veya Âlî Paşa merhumlardan birisi; “Cehl ile yanlış yola götürülen ilmin neticesi bir ve belki öyle ilm-i cehilden daha muzırdır.” Demiş imiş. Bu hakikatin aynını biz şimdi görüyoruz. Az çok ilim öğrendik, amelini yapmadık. Daha doğrusu öğrendiğimiz ilim yardımıyla münekirât ve memnûât-ı şer'iyeyi ibâhaya kalkışarak eski yapıları da yıktık. El'ân yıkmaya çalışıyoruz. Bu gidiş böyle giderse gitgide din-i İslâmın ve müessesatın ve bütün kavâid-i İslâmiyenin ref'-i vücuduna müntehi olacağı şüphesizdir. Zira umur-ı idare-i millet ve devlet önünde gördüklerimizin ekserisi ve hatta yüzde doksanı bilâ-tereddüt ve tehâşi ahkâm-ı Kur'âniye ve evâmîr-i mansûha-i subhaniyeden olan; Namaz, oruç, zekât, hac farizalarının ameliyatında ihmal ve tesâmüh temâdi içine düştüklerini görüyoruz.

İçinde bulunduğumuz daire-i meb'usanda üç yüzü müteceviz İslam olduğu halde yirmi-otuz kadar kimseyi istiab edebilecek mescitte ancak iki-üç safdan ziyade namaz kılan görülemiyor da bunun onda bir derecesindeki Hıristiyan (s.340) a'zâları Pazar günleri bu tarzda dâ'ireye getirilmek, çalıştırılmak mümkün olamıyor. Hangimize sorulsa “Elhamdülillah Müslüman'ım” diyoruz, Müslüman ismini taşıyoruz, İslâmiyetimizin alâmeti yalnız kelime-i şahâdetten ibâret ve dilde kalıyor. Eski Müslümanlar, eski adamlar az ilim, çok amel, derlerdi. Şimdi biz çok ilim, hiç amel, denilmeye şâyân hâlde bulunuyoruz. Kavânîn-i siyâsiye-i akliyyede dahî tatbîkât-ı ameliyyeye girişmeyip bî-hadd hayâlât ve şer'an ve aklen memnû¹ ve muzır olan itikâdât-ı bâtilâ²

1 Yasak, menedilmiş, mâni olunmuş.

2 Bâtil, hak olmayan, asılsız şeylere inanışlar.

ve sefâhâtle uğraşyoruz. Siyâset-i şer'îyye-i hakîkiye yoluna gitmiyoruz. Yıkında bir gün gelecek ki ne hazîne-i devlette, ne kîse-i millette tek mangır kalmayıp Avrupalı da parasız top, tüfenk, cephâne ve vapur ve melbûsât¹ ve mu'âlecât² vesâir ihtiyâcât ve sanayia müte'allik edevât vermeyince her şeyden âciz ve çırl çıplak kalacağız. Bu sebepten evvelki İslâmların ne yolda tasarrufâta riâyet ve sefâhet ve şenâ'atten³ mücânebet⁴ ve diyânete fiilen hürmet ve hizmet ve ne veçhile te'sîsât-ı nâfi'a ve mü'essesât-ı ma'âbid ve e'izze-i kirâm hazerâtının irşâdât ve teblîgât-ı şer'îyye ve diniyelerine ne derecelerde itikâd ve mütâva'at⁵ gösterdiklerini en küçük parçalarına kadar bu eserde yazmaya ve îzâh etmeye mecbûr oldum.

Herkes ne derse desin bence sözün doğrusu, hâlin hakîkati budur. Mu'terizler, din mâni'-i terakkîdir diyenler, iddia ettikleri mâni'iyeti, dinsizliğin, itikâdsızlığın, vecâ'ib-i diniyyeye amelen riâyetsizliğin ne gibi fâidesi görülmüş ve ne sûretle görüleceği kanâ'at-bahş olmuş ise gösterebilirler, gösterebilirler. Biz de aklımız kabûl ederse kendilerine bir şey demeyelim, o yola girelim, o yoldan gidelim. Muhâtarât-ı melhûza-i âtiyeden kurtulmaklığın esbâbını bulmuş olalım. Yoksa öyle bilâ-delil imkân ve asâr gösteremeyen sivri akıllıların beş on gün Avrupa ve intizâmâtını görüp de zu'mlarınca⁶ olan tasavvurât ve hayâlât-ı mücerredeye göre iş yapmak ve ileri gitmek mümkün değildir. Ma'mâfih bu makûlelerin kısm-ı küllîsi de Avrupa'dan döndüklerinde vücûdca, fıkirce ma'lûl geliyorlar. Kendileri yaşayamıyorlar ki milleti yaşatabilsinler. Hemen Cenâb-ı Hakk habîb-i ekremî ve evliyâ'ullah-ı kirâmı hürmetine kusûrlarımızı afv etsin de cümlemize intibâh versin, Âmin. Kısm-ı evvel ve sâninin hitâmıyla kısm-ı sâlisin tahrîrine ibtidâr olundu. Vallahü'l-muvaffık. (s.341)

1 Giyilecek şeyler, elbiseler.

2 Tedâviler, ilâç kullanmalar.

3 Fenâlık, kötülük, alçaklık.

4 Sakınma, çekinme.

5 İtaat etme, baş eğme, tâbi olma.

6 Bâtıl zan. Şübhe. Yanlış zan.

KISM-I SÂLİS

SANCAKÇA AHÂLİNİN ÂDÂT VE GÖRENEKLERİNE VE
SUVAR-İ İDÂRİYE VE İCTİMÂ'İYELERİNE DÂİRDİR

Birinci Fasıll

Umumî ve Hususî Cemiyetler Hakkındadır

Isparta ve mülhakâtında umûmî ve husûsi cemiyetler, “Hitân”, “Hâfız-ı Kur’ân olmak ve yazıya icâzet almak”, “Velîme”, “Hacca niyet etmek” cemiyetleri umûmî, şehri Rebî’ü’l-ülâ’da isticlâb-ı¹ füyûzât ve mesûbât² ve ervâh-ı sâlifeye husûl-ı istirahat ve şühûr-ı sâirede resm-i ibtidâ ve intihâ ve küşâd misillü ahvâlde teberrükât ve temenniyât için “mevlid-i şerîf-i risâlet-penâhî kira’atı” ve esnâfdan her sınıfın san’atında mahâret ve ehliyeti tahakkuk ettiğinde “destûr almak” ve bu destûru alan ustalardan san’atında hîle ve âhara zararı mûcib ve usûle mugâyir hareketi görüldüğünde “yolsuz çıkarılmak” ve yine her sınıf efrâd ve erkânı yekdiğeriyle temhîd-i müvâlât ve icrâ-yı tenezzühât için “yaz ve kış sohbetleri” ve tevellüdât³ ve vefeyât vukû’unda “tuz aşısı” ve “gece” ta’bîr edilen “dua ve tevhîd” birikintileri husûsî itibâr olunarak iki türlü âdât-ı kadîme-i câriye ve bunların mütenevvi⁴ furû’atı⁵ vardır.

Hitân⁶

Erkek çocuklar on yaşına kadar ata binebilecek dereceye geldiklerinde peder ve mâder ve velîler “hatn” ettirmek isteyip buna “sünnet düğünü” tabîr ederler. Ekseriyetle güz faslında “bamyâ”, “patlıcan” sebzevâtının mebzûliyeti⁷ zamanında ve köylerce harman akabinde peder ve velî, çocuğunu sünnet ettirmek istediğinde hâline göre eşrâf ve esnâfdan ve hemsâyeye⁸ ve

1 Çekme, celbetme.

2 İyiliğe karşı Allah (C.C.) tarafından verilen mükâfatlar.

3 Belli bir zaman içinde meydana gelme.

4 Çeşit çeşit, muhtelif, çeşitli, değişik, türlü türlü

5 Kökten ayrılan kısımlar. Furu’lar. Esastan olmayıp geniş bilgide ortaya çıkan mes’eleler.

6 Sünnet, Sünnet etme.

7 Ucuzluk. Bolluk.

8 Komşu

ahbâbdan davet edeceklerini kâğıtlara yazıp tayîn ettiği bir günde ale's-sabâh "çocuk yıkamak" ve ferdâsı günü "yemek yedirmek" üzere davetçilerine pulularını iki gün evvelden vererek misâfirlerini davet ettirir. Med'uv¹ olanlar davet olundukları günün sabâhında güneş doğmazdan davet olundukları hâneye gelirler, kahve içerler, ince saz takımı çalgı çalar, sünnet edilecek çocuklara âile kadınları yeni dış elbisesini giydirip başındaki serpuşa "inci", "altın", "elmas" takarak âmâde ederler.

Tülû'-i şems ile vakt-i zevâl geçinceye kadar çocuk eşrâf evlâdından ise sokakta çalınmakta olan "davul, zurna" yanında mahalle çocuklarıyla berâber eğlenir, ferâh-yâb olur, bu misillü eşrâf ve mütemevvilân² çocuklarının hatnında bazen kırk kadar eytâm ve evlâd akrabâ ve fukarâ dahî terfîk edile geldiğinden bunlara da düğün sahibinin mürüvveten (s.342) ve âdeten evvelce yaptırdığı birer yeni dış elbisesi giydirilip hâllerince serpuşaları müte'allikâtı³ taraflarından donatılır. Mevcûda göre müretteb atlar gelir, çocuğun devâm ettiği mahalle mektebi çocuklarıyla hoca efendi ve na't-hân kalfalar düğün evinin önüne gelirler. Bu gelen çocuklar "âmîn-hân"⁴ olunca misâfirler dışarı çıkarlar. Çocuklar donanmış ve hazırlanmış atlara binmiş olacaklarından "davul, zurna" öne düşer, şâyed davul yok ise "kös" vari "davlumbaz" dedikleri iki kudüm şeklindeki "dünbelek"i çalan adam öne düşürülüp "maşâallah", "padişaha duâ", "memleket selâmetine duâ", düğün sâhibine duâ" nidâlarıyla dünbelek-zen önde gidip cemâ'at bunu takip le cemâ'atin ardında hoca efendi ve ilahi-hân kalfalar ve mekteb çocukları zîrde harfiyen münderec ilahînin mısraları bitince fâsıla arasında cehren⁵ hep bir ağızdan "Âmîn" diye diye en sonra da sünnet edilecek çocukların yanlarında iç çamaşırlarını ve hamam takımını koydukları kılâbdanlı ve sırma işlemeli bohçaları koltuklarında ikişer delikanlı bulunduğu hâlde hama ma varılır. Hamamcı istikbâl edip misâfirleri münâsib peykelere oturtturur. Birer şekerli kahve ve sigara verilir.

Çocukların her birini birer "dellâk" soyup yedişer tas su dökülerek yıkan dıktan sonra başta düğün sâhibinin çocuğunu hoca efendi iç gömleğinden serpuşa varıncaya kadar iç ve dış elbiselerini giydirmeye başlar. Cemâ'at-ı

1 Davet olunan. Çağırılmış. Davetli.

2 Zengin. Mal mülk sâhibi.

3 Yakın olanlar, müteallik olanlar. Akraba.

4 Amin diyen.

5 Açıktan, alenen.

hâzıra sigaralarını bırakırlar. Her giydirdiği libâsı giydirenken cehrî¹ duâ ve salavât nidâsıyla mektep çocukları “Allah, Allah” çağrışırırlar. Cemâ’at-i mevcûde de hafice salavât-ı şerîfe okurlar. Serpûş giydirilip ilbâs işi bitirilince “hoca efendi” “cümlemin hayırlı gönül murâdı için fâtiha” der. Cemâ’at salavât-ı şerîfe ile berâber birer fâtiha okuyarak ervâh-ı sâlifeye² hediye ederler. Çocuklar atlara bindirilir, az uzakça başka yoldan bir sâbık dünbelek-zen ve ilahî ve âmîn-hân olanlar aynı revîşde sünnet çocukları düğün evine getirilir. Hoca Efendi kapı önünde bir duâ daha okuduktan sonra sünnet çocuklarının valideleri yukarıdan mektep çocuklarına ufak para, metelik saçarlar. Mektep çocukları toplarlar. Hoca efendi ile ilahî-hân efendilere sırmalı mendil ve birer-ikişer mecîdiye çeyreği para verilir. Arzu edilirse sünnet çocukları atlardan inmeksiz bir takım süvari delikanlılar önlerinde “davul, zurna” veya “ince saz takımı” âhenkdâr olduğu hâlde mahallât gezdirilir. Bu meyânda havâî fişenk atılır, mahallâtta taallûkat ve oda (s.343) hânelerinden çalgıcılara bahşîş ve sünnet çocuklarına mendil ve münâsib hedâyâ verilir. Aşçı olan zât ve yamakları kalaylı yemek kazanlarını toplar, matbah³ ocaklarını yapar.

Bir taraftan düğün sâhibine hediye gönderecek olanlar taraflarından gönderilen “gövde” tabîr ettiğimiz birer bütün davar ve koyun etleri ve pirinç, şeker, yağ “pide” ve köylerden canlı davar, odun, zahîre ve emsâli hedâyâ geldikçe kilerci ahz ve hıfz eder. Bazen beş-on kişi bir araya gelerek harifâne⁴ sûretinde sünnet çocuğuna “tay”, “bakır takımı” ve-sâir münâsib şeyler gönderenler de olur. Bu hediyeler ekseriyetle borç ödemek ve alacak etmek kabîlinden bir nevi ödünç şey demektir. Bu sebepten gelen hedâyâ bir deftere kaydedilir, bilâhare düğün sâhibi de hediye gönderenler düğün ettiğinde aynı hediyeyi gönderir. Öğleden sonra düğün sâhibinin misâfirine göre yapacağı kaç sofralık yemek olacaksa ona göre aşçı tertûbâtı yapar. Nevâkısı ikmâl edilir.

İkinci vaktinde etler haşlanır. Yemekler geceden pişirmeye başlanır. O gece davetli, davetsiz delikanlılar, ehîbbâ ve komşu adam ve evlâtları toplanırlar, çalgı çalınır. “Samah” tabîr edilen eğlence âlemi geçirilir. Kadın misafirleri dahi kezalik 2 gün evvel okuyucu denilen bir kadın vasıtasıyla davet ettirilir. Davet olunanlar okuyucuya ekseriyetle para vesâire hediye verirler. Düğün günü sabahtan ibtidâ ulemâ sınıfı gelerek bir duâ-yı mahsûsla piş-

1 Aleni ve yüksek sesle vâki olan şey.

2 Geçmişlerin ruhuna.

3 Mutfak, yemek pişirilen yer.

4 Herkes kendi masrafını, hissesine düşeni vermek suretiyle, ortaklıkla yapılan.

miş yemek kazanlarının ağızları açıldıktan sonra ilk defa ulemâ efendilerin sofrası kurulup onlara yemek verilir. Badehu esnâf ve komşu, med’uvvîn¹ geldikçe sekizer-onar kişi birer sofraya yapılıp yemekler yedirilir, kahve, si-gara içirilir. En son eşrâf ve memurından olanlar gelir. Onlara da aynı yemek verilir. Öğle vaktine bırakılmaksızın erkek misâfirleri işi biter, kadın misâfirleri gelmeye başlar.

Sünnet çocuklarının yatacakları yataklar “karyola” hâzır edilir. Bazı kadınlar, hediye gönderemeyenler çetâri, basma gibi “oku” dediğimiz hediyeyi getirirler. Düğün sâhibesine verirler. Kadınlar da yemeklerini yerler. Bu meyânda mekteb çocukları ile bazı davetsiz gelen fukarâ takımlarına dahî yemek verilir. Eğer ki davetlilerden Hıristiyan olup da erkek, kadın perhiz günlerine tesâdüf ettiği hâlde onlar için zeytin ve susam yağlarıyla pişirilmiş nebâtî fasulye, pilav gibi husûsi yemek yaptırılır. Hıristiyan erkekleri İslâm erkekleri sırasında, kadınları da İslâm hanımlarıyla birlikte yemek yerler. Aynı hedâyâyı onlar dahî getirirler. (s.344) Nihâyet yemek fazla kalırsa hapishânedeki mahbusîne ve hanlarda bulunan yabancı misâfirlere de yemek gönderilir. Bunu sûret-i mahsûsada evvel-be-evvel² yapanlar da olur. İkindiye doğru sünnetçi gelir, çalgı çalınmaya başlanır. Çocuklar hatn edileceğinde peder ve mâder bağ ve bahçe ve tarla ve eşyâyı aynıyeden büyücek bakır kapları ve hayvanât ve emsâli sünnetlik verirler. Badehu hatn yapılır. Her çocuk hatn olundukça ağzına şeker ve ellerine para verilir, yataklarına yatırılır. Yatakta iken çocuklara hediye veren kadınlar da bulunur.

Akşam gayet yakın akrabadan ve ehıbbâ-yı mühimmeden birkaç sofralık misafir gelir. Sünnet olunmuş çocuğun yanında çalgı çalınır. “Hayal”, “hokkabaz” gibi şeylerle çocuk eğlendirilir. Bu evânda³ sünnetli çocuğa saat ve sair hediyeler verenler de olur. Bu sûretle düğün hitam bulur. Yemekler “kavurma dediğimiz kızartma et ile “bamyâ”, “badıncan”, “bulgur”, “pirinç” pilavlarından ve zerededen ibârettir. Başka yemek yapılmaz. Olsa olsa akşam yemeğine bir çorba ilâve edilir. Bu yemeklerin pişirileceği büyük kaplardan her mahallede zamanıyla ashâb-ı hayır ve hamiyetten vakf edilmiş kazanlar, tavalar, zerde tasları da vardır. Çocuklar hamama götürülüp getirilirken okunan ilâhi ki buna münâcât denilir, ber-vech-i âtîdir. Münâcât.

1 Davetliler.

2 Herşeyden önce, ilk, evvelâ.

3 Vakit, zaman.

İlâhi

Kim Halîl'in sünnetiyle ide evlâdın hitân,
 Rûhuna sen ravza-i cennet eder ânın müste'ân.
 Her kim ihyâ eder ise sünnet-i peygamberî,
 Şüphesiz destinde olur müfettiğ dâr-ı cinân.
 Yâ ilahi hürmet-i sıbyân pâk eyle bizi
 Rûz-ı mahşer ile arşın üstümüzde sâye-bân
 Et uzun ömürün ilahi kendinin, evlâdının
 Dâ'im olsunlar hüdâya dâ'im oldukça cihân
 Görmesin renc u anâ âsûde tutsun rüzgâr
 Olmasın rûyunda yârab zerrece mû¹ bir nişân
 Dünyada oldukça olsun mühr-i râhat yerleri
 Dâr-ı uhrâda cenâni eylesinler âşiyân
 Yâ ilahi zât-ı pâkın hürmeti için eyleme
 Emr-i düşvâr ile herkes ibtilâ ü imtihân
 Dîde-i hasnâda gösterme hezâyâ râhat
 Görmesin hem dahi renc-dîde-i devr-i zamân
 Esmesin devrân gülde nefha-i² bâd-ı hazân
 Mushaf-ı hüsnünde virdin okudukça bülbülân
 Rûz-ı mahşerde küşâde kâse-i âb-ı zülâl
 Dest-i kudretle verilir çün cezâ-yı ihtitân. (s.345)

Hâfız Olmak ve Yazıya İcâzet Almak

Mekteb-i ibtidâide okuyan bir çocuk birkaç defa hatm ettikten sonra ebeveyni çocuklarını hâfız etmeye heveslenirler. Çünkü dünyevî, uhrevî en büyük şeref ve meziyet bunda olduğuna mu'tekidlerdir³. Bir kıza, bir kadına ihtiyarlar duâ ettiklerinde en mühim duâ olmak üzere “Hacı Karısı”, “Hafız anası” olası derler. Erkek evlâdı olmayanlardan kız evlâdını hıfz-ı Kur'an'a⁴ ve hâfizeliğe sevk edenler de vardır. Bu heves ve niyetle çocuklarını hâfızlığa sevk edecekler evvelâ hocası efendiye mürâcaatla çocuğun kuvve-i hâfızası ve derece-i sa'y ve hevesi müsâ'id olup olmadığını sorarlar. Hoca Efendi muvâfık cevap verirse derhâl Cuma ezanı ile “salâ” vakti beyninde kibleye karşı yedi adet akar çeşmeden sûre-i fetih okuyarak yedi bardak su aldirttırırlar. Bu sudan bir miktarı ile yoğurdukları hamurdan ya “kurâbiye” yahud “yufka” ya-

1 Kıl başı, kıl kadar.

2 Üfürme, esinti

3 Bağlanmış, inanmış.

4 Kur'an-ı Kerim'i tamamıyla ezberleme.

pıp tereyağı sürerek çocuğa yedirirler. O sudan içirirler. “Bârekallah es-sebt ve'l-hams” hadis-i şerîfine imtisâlen ekseriyetle cüz’-i âharlarından yevmî birer sahife ezberlemek ve bir ayda otuz cüz’den otuz sahîfeyi ezber okuduktan sonra ikinci ayda birer sahîfe daha ilâve edilmek ve tam cüz’ bitinceye kadar bu yolda gidilmek sûretiyle Cumartesi günü hâfızlığa başlatırlar.

Çocuk yedi çeşmenin “sûre-i feth” ile alınmış suyundan yediği “ku-rabiye” veyâ “yufka” ve içtiği su tesiriyle dersini su gibi berrak ve yağ gibi yumuşak ve kolay yapmaya ve üç veyâ beş defa okudukça okuduğunu kolayca ezberleyip çabuk hâfız olmaya muvaffak olur derler. Bu itikâdla başlayan çocuk ya yirmi ayda veyahut arada ezberlediklerini pişirmek için birkaç ayda bir kere “çiğ” verilmeksizin geçirdiği aylarla nihayet yirmi beş-otuz ayda hıfzını bitirdiğinde yukarıda yazılan “hitân” cemiyeti usûlü vehile düğün tertip ve misâfırlar davet olunur. Bu düğünde hamam ve çalgı gâilesi olmadığından düğün günü sabah namazından sonra câmi-i şeriften çıkan ulemâ-i med’uvve ve sulehâ ve bütün mektepler muallimleri düğün evine gelirler.

Hâfızın okuyacağı odada “buhur”, “ud ağacı¹” yakılır. Kılâbdanlı² veyahut sırmalı müzeyyen bir seccâde reisü'l-kurrâ’ efendiye müteveccihen ortaya serilip hâfız ulemâ çavuş denilen zât delâletiyle bütün huzzârın elleri öptürüldükten sonra serilen seccâde üzerine oturturur. Huzzârdan birisi sûre-i isrâ’nın³ 77. âyetinden 83. âyeti nihâyetine kadar şeş-cihete⁴ sâ’ir ve sâ’ir olacağı itikâd olunan yedi âyeti okur. Müftü efendi tarafından bir duâ-yı ibtidâ ve iftitâh⁵ yapılır. Aynı yedinci olmak üzere (s.346) hâfıza yedi ayeti muhtevî fâtîha-i şerîfeden okumaya başlatırlar. Birkaç cüz’ ezber okuyunca huzzâr teneffüs etmek, hâfız dinlenmek için kaldırılır. Biraz teneffüsle diğer odada bulunan umûm mekâtib-i ibtidâ’iye muallimleri odasına götürülür. Onların huzûrunda da birkaç cüz’ okutturulur. Badehu hâfızın sülüs ve nesihden yazdığı birer kıt’a yazıyı mücellitlere evvelce levha hâlinde tezhîb ettirilmiş ve âmâde edilmiş olduğundan bu kıt’alar her hocanın nazarından birer birer geçip kıymet takdîriyle meşhûr yazıcılardan hâzır bulunulabilen bir-iki zâta kıt’aların üzerindeki boş mahallere birer “takrîz⁶” yazdırılır ve

1 Bir hoş kokulu buhur.

2 Kılâb denilen eğirme çarkıyla pamuk ipliği üzerine bükülüp sarılan gümüş veya altın veyahut ipek veya karışık tellere verilen ad.

3 Kur’an-ı Kerim’de 17. Suredir.

4 Altı yön.

5 Açılış duası, başlangıç duası

6 Bir şeyi veya bir eseri beğendiğini söylemek. Beğendiğini bildiren yazı yazmak.

bunda bazı mukaddemât-ı duâ'îye ile hâfızın ve pederinin ve hocasının hocası, hocasının isim ve şöhreti ve takrîz yazan zâtın kendi isim ve şöhret ve hocası ismi yazılarak tarih konulur. “Reisü'l-kurrâ” efendinin sağ tarafında muallim ve sol tarafında hâfızın peder veyâ velisi kâ'id olduğu hâlde yazı hocalığı nâmına hâfıza hitâben muallim efendi “hüsni'l-hatt min-mefâtihü'r-rızk” hâdis-i şerîfini tefsîrle bazı vesâyâ-yı diniye ve ta'zimiye ve edebiyeyi beyân ve tavzih etikten sonra “bundan böyle yazı yazmakta ve başkalarına talim ile yazdırmakta muhtârsın, sana icâzet verdim” der.

Hâfız evvelâ hocasının, sâniyen reisü'l-kurrâ'nın, sâlisen peder veyâ velîsinin ve sırasıyla huzzârın ellerini öperek validesinin ve taallûkatından büyük hâtonların ellerini öpmek üzere harem dâiresine gönderilir. Muallim efendiye bir “biniş” veyâ “cübbe” giydirilir. Meclis-i ulemâ rehberi olan çavuş efendiye dahî mendil ve para verilir. Yemek yenilmeye başlanır. Bade't-ta'âm kahveler içildiğinde hâfızın o hafta Cuma'sına kadar bakiye-i hatm-i şerîfi ezber okuduğunda dinleyecek birkaç mekteb muallimi tayîn ile Cuma gününde hangi câmide duâ olunacak ise kararlaştırılıp huzzâr o camie davet edilir. Cuma gününe kadar hâfız tayîn olunan muallimlerin mekteplerine, hânelerine gidip bakiye-i hatmi okur. Cuma günü gidilecek camiin ilk ve ikinci safları mevki'lerine mütenevvi' ve zî-kıymet seccâdeler serilir. Cuma vaktinden evvel bütün mekteb muallimleri ve huffâz-ı sâire ve medrese molaları ve akrabâ ve taallûkat ihtiyârları hâfızın hânesine toplanırlar. Hâfıza gasl ettirdikten sonra elbisesini ilbâsla ta'tîrât-ı lâzîme yapılarak hâfız önde ve cemâ't hâfızın gerisinde ve ferâceli, yaşmaklı büyük kadınlar daha artta buldukları hâlde cehrî tekbîrlerle camie gidilir. camide rehber-i ulemâ ve kayyım “buhur” ve “ûd ağacı” yanan buhurdanlarla bunları istikbâl ederler. Kadınları kafesli nisâ mahfeline korurlar. Cuma namazı vaktine dek “devr-hân”¹ efendi cami-i şerîfin hatmi devrini okur ve cemâ't geldikçe ulemâ ve sulehâ ilk ve ikinci safda serilmiş seccâdeler üzerine otururlar.

Hutbe ve namaz ve sünnetlerin hitâmıyla tesbîh duâsını müteakip imâm efendi mihrâbiyyeyi okumaya başladığında ulemâdan bulunanlar (s.347) kıdemleri itibarıyla cemaate müteveccihen sıra ile otururlar. “Reisü'l-kurrâ” efendinin önüne “rahle” konulur. Sesleri ve kırâ'atları güzel hâfızlardan üçer-dörder zât camiin mihrap önündeki garp safhasıyla şark safhası cihetine, yani “reisü'l-kurrâ'nın” sağ ve sol tarafları mevki'lerine karşılıklı oturtularak fezâ'il-i Kur'âniye hakkındaki âyât-ı beyyinatın sıra ile birer aşr-i şerîf

1 Kur'an-ı Kerim'i devamlı okuyup devreden kişi.

okurlar. Bunlar imâm efendiyle berâber ya yedi veyâ dokuz olurlar. Bu aşr-i şerîfler okunup netîce evvelki tertip veçhile hâfızın hocası reisü'l-kurrâ'nın sağ tarafında, peder veyâ velîsi sol tarafında oturtturulup hâfız dahî rehber-i ulemânın delâletiyle “rahle” önüne götürülerek ik'âd¹ olunur.

Hatm-i şerîf duâsı için ihlâs-ı şerîfden bed' ile mu'avvizeteyn ve Fâtihayı ve sûre-i Bakara ibtidâsını okur. Hitâmında ulemâdan her hoca efendi ayrı ayrı duâ ederler. Cemâ'at âmîn der.

Bazı kazâlarda yalnız bir hoca hatm duâsını cehren okur, her hoca duâ itmez. Bu duâ ile iktifâ ederler. Isparta'ya tâbi' nevâhi ve kurâda merkez-i kazâ olan Isparta usûlü cârîdir. Bu duâların hitâmında da “reisü'l-kurrâ” efendi hâfıza hitâben “siz şimdi hazîne-i hâssa-i kelâmullah hâfızı ve peygamber-i zî-şân-ı sallallahu te'âla vesellem efendimiz hazretlerinin eşref ümmeti oldunuz. Bir hazînenin muhâfızı mevcûdundan bir şey zâyî' ederse dünya ve ahirette mesûliyetten kurtulamaz. İtimat ve şerâfetten de düşer. Hıfzınıza aldığınız Kur'ân-ı Kerîm'den selâmet-i memleket ve ervâh-ı sâlifeye husûl-i istirahat için her gün tahâret-i kâmile ile birer cüz', yetişemezseniz lâ-ekall birer hizb okuyacaksınız. Bunu aslâ terk ve nisyan² etmeyeceksiniz. Ederse- niz dünyada hor ve sefil ve ahirette nar-ı cehennemle mu'azzeb ve zelil olursunuz. Bütün bilâd-ı İslâmiyeyi vatan ve ebnâ-yı vatandan her kim olursa olsun sinnen büyüklerini ata, akrânınızı kardaş, küçüklerinizi evlâd tanıyacaksınız. Herkese hürmet ve beş vakit namazınıza müdâvemet edip harâm yemeyecek, yalan söylemeyeceksiniz. Ba'dezîn³ velîleriniz arzu ettiğiniz herhangi meslek ve sanat ve ticârete koyacaklarsa ona devam ve sadâkatle hizmet ederek çalışacak ve para kazanıp âile teşkîliyle devlet ve millete yarayacaksınız ve hiçbir güne yaramazlık ve kötülük yollarında görünmeyeceksiniz. Allah-ı zü'l-celâl tevfikini size de refik etsin.” deyip, rehber rahle önünden hâfızı kaldırır, reisü'l-kurrâ'nın ve hocasıyla peder veyâ velîsinin ellerini öptürdükten sonra sırasıyla ulemâ-i hâzırânın ve cemâ'at ihtiyârlarının ellerini öptürür ve evvelki tekbîr-hân cemâ'at önlerine hâfızı alarak yine cehrî tekbîr ile hânesine götürürler. Orada bir duâ-yı husûsî daha yapılp birer bal veyâ pekmez şerbeti dağıtılarak hâfız anasının, nenesinin ve daha sâ'ir âile büyük kadınlarının ellerini öptükçe kimi mendil veyâ sarık, kimi para ve çamaşır ve bazıları da kitâp ve yazı takımı ve saat ve seccâde ve evânî-i

1 Oturtmak.

2 Unutmak, hatırdan çıkarmak.

3 Bundan sonra.

nühâs¹ hediye ederler. Hâfız birkaç gün istirâhatten sonra kâğıt ve mıstar² tedârikiyle ilk defa kendi okuyacağı “*Delâ’ilü’l-bayrât*” veyâ evrattan birisini (s.348) tahrîre başlar ve hâfızların ekserîsi bir medreseye gidip ulûm-ı arabiye tahsiline ve kelâm-ı kadîm tahrîrine devâm ederler.

Başka silk ve sanata gidecekler de mutlaka terken ya bir kıt’a kelâm-ı kadîm veyahut icrâ-yı şerîfe yazarak mekteplere, câmilere hediye eylerler. Bu görenekle pederim Hacı Hâfız Hasan Efendi merhûm ibtidâ haliyye-i hakânîyi ve sonra üç yüz nüshayı mütecâviz kelâm-ı kadîm yazdığı gibi ben de hâfız olduğum “1281” tarihinden “85” tarihine kadar ibtidâ Evrâd-ı Bahâ’iyye’yi badehu “23” nüsha Mushaf-ı şerîf yazdım idi. Bir de tedrîs-i ulûma icâzet cemiyeti vardır ki beş-on senede bir kere vuku bulur. Buna düğün denilmez, icâzet duâsı derler. Bir medrese müderris talebesinden tekmiil nesh ile kesb-i ehliyet ettiğine kanâ’at hâsıl ettiği birkaç efendiye icâzet vermek ve onlar da icâzet almak istediklerinde akşamları toplanmak üzere bir yevm-i ibtidâ tayin olunur. İlân-ı husûsî yapılır. Her medresenin müderris ve eşrâf ve sâire dershâneye birikirler. Hangi medresenin talebesi o akşam gelecekte kıyâfet-i ilmiyelerinden olan yeni libâslarını giyerek müderris efendi önde olduğu hâlde kol nizâmı şeklinde icâzet verecek müderrisin medresesine bayraklarla, meşalelerle, fenerlerle gelirler. İçlerinden bir-ikisi fezâ’il-i ilmiye ve suvar-i kerîmiyyeye dair birer nutuk îrâdından sonra medrese avlusunda mu’âmele-i harbiyeye müte’allik kılınç ve kalkan oyunları yaparlar.

Dershânedede ve medrese avlusunda bulunanlara şerbet dağıtılır. Bir müddet sonra geldikleri veçhile avdet ederler. Ferdâsı gece aynı sûrette diğer medrese müderris ve talebesi gelir. Memlekette kaç medrese var ise bunların bu sûretle resm-i tehniyet³ ve teşekkürü hitam bulunca icâzet-nâmeler okunacağı gün sabahleyin medresede ulemâ-i mevcûde ve talebeye yemek verilerek badehu duâlarla müste’zenlerin binişleri giydirdiğini müte’âkip bütün müderrisler önde ve umûm talebe daha arkada olduğu hâlde cümlesi tekbîr-hân olarak cami-i şerîfe gidilir. Öğle namazından sonra hâfızlardan münasipleri hâfız cemiyeti duâsında olduğu veçhile birer aşr-i şerîf okuyarak içlerinden müntehab⁴ birisi kürsüye çıkarılır. İcâzet-nâmeler alenen

1 Bakırdan mamul kap-kacak, yemek takımları.

2 Yazının güzelliğine, düzgünlüğüne yarayan âlet. Yazı yazarken satırları doğru gösterebilmek için lâzım olan çizgileri yapmağa yarayan âlet.

3 Tebrik etme, kutlama.

4 Seçilmiş, güzide.

okutturulur. Hitam-ı kırâ'atta müste'zenlere tevzî' edilir. Müste'zenler hocalarının ve ulemâ-i sâirenin ellerini öperler. Makâmlarına giderler. Bir hafta kadar şeker verilmek sûretiyle yeni müderris herkes tarafından tebrik olunur. Hocası medresesinde müste'zenin hücrelerini ders-hâne şekline koydurur. Teberrüken¹ sarf u nahivden² yeni talebeye ders vermeye başlattırır. Eğerçi mezûnun pederinden kalmış veyahut kendi tarafından yaptırılmış medresesi var ise bu mu'âmele orada yapılır. Me'zûn efendi bu tarihten silk-i ulemâyâ dâhil olmuş olur.

Bu yeni mezunlara meclis-i ulemâda müftü efendi tarafından sinnleri itibarıyla birer makâm-ı ku'ud tayîn edilir. Bu şeref ve meziyetleri gören çocuklar hâfız ve müderris olmaya ve ana, baba çocuklarını hâfız ve müderris etmeye heveslenirler, hırslanırlar. (s.349) Hatta ulemâdan pek nâdir hâfız olmayanları bile beyne'l-'ulemâ, beyne'l-'avâm "hıfzû'l-kur'ân³ nısfü'l-'ilm" kavlı-i şerîfi mûcibince yarım hoca sayıldıklarından bu noksanı kendileri üzerinden kaldırmak ve ikmâl etmek için otuz-kırk yaşından sonra hâfızlığa çalıştıkları mükerreren görülmüş hâllerdendir.

Hâlâ mevcut ve hükümetlerde müstahdem vesâir iş önünde memur olan efendilerden zekâ ve talâkat-ı lisân ve serbestî-i kelâmî görülenlerin ve vâcibât-ı diniye ve metânet-i kalbiyyesine riâyet edenlerin çoğu hâfız-ı Kur'ân bulunanlardır.

Daha evvelleri hâfız olanlar düğünün üç gün devâmıyla hatm-i şerîfi kâmilen meclis-i ulemâda ezber okumakla ikmâl eder ve o zamanlar hâfızlarına yeşil imâmeli ulemâ serpûşlarından bir de "kavuk" tabîr olunan serpûşu bir takım merâsim-i tekbîriyye ile iksâ⁴ eylerler imiş. Bu üç gün devâmı ile ikmâl-i hatm usûlü Ağros nahiyesiyle Uluborlu, Karaağaç, Eğirdir kazalarında el-yevm bâki ve câridir. Yalnız Isparta'da bir asır evvele yakın vakitte ulemânın üşenmesinden ve düğün sâhibinin zayıf itikâdla gâ'ile ve masraftan usanmasından dolayı mıdır nedir, bu kâide ihtisâr edilmiş ise de yine o zamanlara âit 1261 (1845) tarihinde pederim hâfız olurken sûre-i Kehf'in nihâyetine kadar mahfil-i⁵ ulemâda okumuş ve kavuk giymiş imiş. Muharrir-i âciz de ber-vech-i bâlâ 1281 (1864) senesinde Sûre-i Mâ'ide'ye

1 Uğurlu ve mübarek olarak.

2 Dilbilgisi. Gramer.

3 Kur'an-ı Kerim'i tamamıyla ezberleme.

4 Giydirmek, giyecek vermek.

5 Toplanılacak yer. Toplantı ve görüşme yeri.

kadar okutturulmuş idim. Lakin şimdilerde bu merâsim ve an'anâtın havâs-ı müessiresini esâsen tesâmüh ve ihmâl eden ulemâmımızla safâhât-ı âhirenin mağbûnu oldukça tasarrufât-ı idâreyi düşünen ve bunları zâ'id gibi gören âbâ ve evliyâ-yı evlâd daha tasarruf ve ihtisâr ede ede bu günlerde pek seyrek görülen her hâfız cemiyetinde bir cüz' kadar okutmakla iktifâyı tecvîz etmişler ve maârif-perverânımızın ekserîsi de İstanbul matbuâtının bir zaman "dakkadanlık" dediği dakika-dânlarımızla tevhd-i fikir ederek "ne'üzü-billâh" hâfızlığı abesle iştigâl ve Hıfz-ı Kur'an'la çocuğun zihnini beyhûde işgâl etmek demek olacağı sûretinde telakkî eyleyip mekteplerde hâfızlığa çalışmayı ve hâfız olmak heves ve arzusunu büsbütün men ve iptal eylemişlerdir. el-minnetu lillâh mevcûd diyânetkârân hakâyık-perverânımızın tasavvur ve takip etmekte oldukları her memlekette birer "Dârü'l-huffâz" küşâdı meselesi sâha-i husûle gelmeyip de (Allah o günü göstermesin) mevcûd huffâz refte refte¹ hitam bulup yeniden de yetişmezse Paris'e vefât edip âyin-i İslâm üzere merâsim-i refiyesini yapacak ve kabri üzerinde bir aşr-i şerîf olsun okuyacak kimseyi bulamadıkları mevsûkan² mervî birkaç büyük zât veçhi-le bizlerin cenâzelerimiz dahî kendi memleketimizdeki cemâ't-i İslâmiye içinde (s.350) "el-'yâzü-billâh" mahrûm-ı merâsim kalacaktır. Garibi şu ki, Paris'te doğmuş, büyümüş, şe'â'ir-i İslâmiyeden³ pek az şey bellemiş ve fakat ameliyâtının nasıl olduğunu hiç görmemiş ve işlememiş bir beyzâdenin orada vefât eden pederi cenâzesini İstanbul'a getirmeye o zaman da müsaade olunmadığından sefâretlere imâm ve hoca tayîn ve i'zâmından evvel tesâdüf ettiği bu hâlden İstanbul'ca yapılan merâsim-i diniyeyi gördükçe pederi için müteessir olmaktan vâreste kalamadığı birkaç mecliste yana yakıla anlatmasından nümâyân olmuştur.

İşte fitrat-ı zâtiyesinde mâye-i İslâmiyet olanlar için bu an'anâtın âdâb ve ahlâka ve itikâd ve merâsim-i diniyeye ve dolayısıyla ferâ'iz ve vâcibât-ı amelîyeye ne derecelerde tesîri olduğu bu sûretle de fiilen müşâhede olunmuş ve olunmakta bulunmuştur. Otuz senedir maa't-teessüf müderris icâzet duâsı cemiyeti dahî görülememektedir. Esbâbını da yukarıdaki kısım-ı evvel ve sâni tetimmesinde biraz îzâh eyledim.

Mekteplerimiz, medreselerimiz tahsîlleri kavâid-i hakîkiyeye İslâmiyemizden müstenbit usûl-i hakîkiye esâsâtına müsteniden dâire-i

1 Git gide, azar azar.

2 Sağlam, delile dayanır, itimad edilir şekilde.

3 İslâma ait kaideler, işaretler.

hakikiye-i ciddiyyeye sokulmadıkça fûrû'âta¹ âit arayış ve alâyiş² takibâtı husûl-i maksadı temîn edemeyeceği şüphesizdir. Rabbimiz te'âla takaddüs hazretleri cümlemize salâh ve felâh ve girdiğimiz devre-i cedîdemizde lâyı-ı veçhile intibâh versin de saadet-i hakikiye-i İslâmiyemizi yine bulmaya ve görmeye muvaffak olalım. Yoksa bu gidişimiz devâm ederse mahrûmiyet ve me'yûsiyet tabî'idir. Eslâf-ı kirâm³ bu değil. Musır olan ve Cuma namazı ikâme edilen yerlerde velev bir tanecik olsun vücûh-ı kırâ'at bilen olmazsa o memleket halkı umûmen âsim⁴ olurlar" meselesini bile nazarlarından uzak tutmamışlardır.

Velîme⁵ Cemiyeti

Velîme cemiyeti suver-i muhtelifede olursa da ekseriyetle ve kadîmen cârî olan şekli ber-vech-i âtîdir. Şöyle ki Isparta'ca bir delikanlı tehhül⁶ edecek ve ettirilecek olduğunda anası, babası var ise hâl ve haysiyetlerince küfüvleri⁷ olabilecek kimselerin kızlarını birer, birer arayıp sorarak içlerinden intihap edebildikleri birkaç tanesini tefrîk ve tercihle hangisini arzu ve ihtiyâr edeceğine ibtidâ evlenecek delikanlıdan bi'l-vâsıta sorarlar. Delikanlı ta'dâd olunan kızlardan ya birini ihtiyâr eder, yâhud ben ne bilirim, anam, babam ölünceye kadar geçineceklerini yoruluncaya kadar arasınlar, bulsunlar. Bana anamın, babamın rahatı ve duâsı nasıl lâzım ve mühim ise onlara da oğullarının rahatı, saâdeti ve vikâye-i nâmus⁸ ve haysiyeti daha ziyâde lâzım ve mühimdir. Beni saadetle yaşattırarak, teşkil edeceğim âile nâmus ve şerefının tezâyüdünü temîn eyleyecek bir kız olsun da isterse yüzü kara, Arap olsun" der. (s.351) Şâyed ta'dâd olunan kızlardan hiç birini arzu ve tercih etmezse "Benim henüz evlenecek vaktim gelmemiştir. Bir müddet daha bekâr yaşayacağım" sözüyle teklifi reddeder.

Nihâyet kendisine ibrâm⁹ ederler. Kalben arzu ve ihtiyâr ettiği bir-iki kız var ise onları söyler, peder ve mâder veyâ beynel-âile-i a'kal¹⁰ ve ekber kim-

1 Kökten ayrılan kısımlar. Esastan olmayıp geniş bilgide ortaya çıkan mes'eleler.

2 Debdebe, tantana, gösteriş.

3 Evvelce gelmiş olan büyük zâtlar.

4 Günahkar, suçlu.

5 Düğün, evlenme.

6 Evlenme.

7 Şerik, arkadaş, akran, eş.

8 Nâmusunu koruma, sahip olma.

9 Israrla rica etmek. Usandırınca kadar üzerine düşmek.

10 En akıllı, daha akıllı.

ler ise onlarla istişâre ederek delikanlının söylediği kızın kendi mütâlaa ve marzilerine de muvâfık olduğunu tasdik ettikleri sûrette birinci defa sûret-i hafîye ve mahsûsada kızın ağzı kokmak, uyku hâlinde ağır uyanmak, horlamak, sayıklamak, yatağa tebevül etmek¹ gibi özür ve illeti olup olmadığını tahkikten sonra kızın validesine, validesi yok ise veliyyesine gizli bir kadın ve görücü gönderirler. Bu görücü kızın validesinin veyâ veliyyesinin arzusunu yoklayarak nev'ummâ² eser-i muvâfakat hiss edebildiğinde hısımlar, akraba, konu, komşu üç-beş yaşlı kadın toplanıp sûret-i aleniye ve resmîyede kızın bulunduğu hâneye giderler. valide veyâ veliye bunları alelâde misafir şeklinde kabûl ettikten sonra gelin olacak kız oldukça temiz elbisesini giyiniş misâfirlerin yanına gelir. Sırasıyla ellerini öper, çekilir, bir kenarda kâ'imeten³ durur. Misâfirler yukarıdan aşağıya alıcı gözüyle bakarlar. Münâsip sözlerle iltifat ederler. valide veyâ veliyyesine hitâben "Maşâallah, kızınız gelinlik ev kadını olmuş. Artık elinizden almalı" gibi latîfe ve imalarda bulunurlar. Kız hicâb ve hayâsından kızarıp önüne bakarak hiçbir şey söylemez. Edep ve terbiyesini muhafaza eder. valide veyâ veliyyesi "İnşallah duânızla iyi olur. Daha bu sene biraz sivrilip çarşafa girdi. Ev idâresince öğreneceği çoktur. Gelin olacak zamanı gelmemiştir." misillü mazeretlerle cevap vererek, "haydi kızım misâfirlere kahve getir" der. Kız çıkar, kahve pişirmeye gider. Misâfirler sözün açığına valide veyâ veliyyeye söylerler.

Vâlide bazı mukaddemât-ı istignâ'iyye⁴ ile mazereti tekrârdan sonra misâfirlerin "biz de sabah düğün edecek değiliz ya. Bir kere söz bitsin de düğüne kadar çabuk büyür" demelerine karşı "bakalım babasına, amcasına, akrabasına açalım. Pekâlâ derlerse nasip olduğu hâlde dağlar perde olmaz" cevabını verir. Kız da kahveyi getirir. İçerler, kalkarlar. Kız merdiven ferşine iner, pabuçları, kunduraları çevirir, ellerini öper. Misâfirler giderler. Kızın validesi veya veliyyesi babasına ve icap edenlere söyler. Onların da muvâfakatları hâsil olduğunda valide veya veliye delikanlı tarafına haber uçurtur. Daha biraz ziyadece kadınlarla tekrar kız istemeye varırlar.

Bu ikinci varışta da kız birinci defa gibi gelenlerin ellerini öperek kahve getirir. Badehu misâfirlere ya şerbet içirirler yahut yemek yedirirler. (s.352) Babası, büyükleri nasip ise ne diyelim dediler. Bencesi tamamdır, babasından isteyiniz der. Bu aralıkta delikanlıyı bir komşu hanesine saklarlar. Kızı

1 Bevl etmek, içmek.

2 Bir derece, bir suretle.

3 Ayakta durmak.

4 Nazlanmak.

bir el ile oraya celp ederler. Oğlana gösterirler. Oğlan da beğendiği surette delikanlının tarafından pederi ve müte'allikâtı¹, ihtiyarları kız babasına varırlar. Kızını isterler. O da nasip ise Allah muvaffak etsin. Biz de validesini dışarıdan getirdik. Kız evlâdı ne vakit olsa tabii dışarıya gidecektir. Allah'ın emri, peygamberin sünneti böyledir. Ne diyelim denir, birkaç gün sonra bir şerbet cemiyeti tertip olunur.

Tarafeynin ne kadar komşu ve akraba ve ehlibâsı var ise bir mahall-i muayyene davet edilir. Med'uvvîn² mahall-i mezkûra geldikçe kahve ve sigaralar içildiğini müteakip cemiyette bulunan ulema ve meşâyihten müsin³ ve maruf bir zat oğlanın ve kızın babalarını veya velilerini yan yana birlikte oturtturup kız babasına veya velisine hitaben cemaat-i hâzırânın bu cemiyetten murâdı "mâ-raâhü'l-mü'minûne hasenen fehüve indellahi hasenun" hadîs-i şerîfi musaddakınca kerîmeniz filân hanımı şu efendinin velisi bulunduğu filân efendiye akd ve tezvîci münasip olduğunu size beyândan ve muvâfakatınızı temennîden 'ibâretidir, ne dersiniz." dediğinde o da başını öne eğip lisân-ı hâl ile "siz bilirsiniz" tavrını irâ'e ve izhâr edince huzzârdan hûb-sadâ⁴ ve hoş edâ bir hâfız Sûre-i Nûr'un otuz ikinci ve 33. âyetlerini cehren okur. Duâ edilir, şerbetler içilir. Tarafeyne "mübârek olsun" denilip bir daha kahve içilmeksizin huzzâr dağılır.

Bunun üzerine hem mübârek olsun demek ve hem de gelin olacak kıza bazı hedâyâ ve nişân verilmek üzere yine kızın hanesine bir yevm-i mahsusta delikanlının validesi ve taallûkatı ve komşu kadınları giderler. Delikanlı hesabına kıza verilecek altın ve inci ve elmas çiçek ve yüzük ve küpe gibi şeyleri söylerler, kararlaştırırlar. Münasip olanlarını takarlar. Misâfirler de Mahmudiye ve memdûhiye altınları vesâir hediyelerini verirler. Yemek yerler. Bu muâmelâta "hutbe", "nişan takma", "nâmzetlik", "yavukluluk" merâsimi denilir. Fakat Isparta örf ve âdetince bu merasim hiçbir vakit de nikâhtan ma'dûd⁵ olmaz. Lakin kazâlarda örfen bunun nikahtan ma'dûd olduğu mahaller vardır. Bu işlerde zükûr ve inâs hizmeti sebk edenler için dünyevî, uhrevî büyük ecir ve mesûbât⁶ ve memdûhiyet⁷ ve aksi hâlde nifâk

1 Yakın olanlar, akraba.

2 Davetliler, davet olunmuşlar.

3 Yaşlı, ihtiyar.

4 Güzel, hoş sesli.

5 Sayılan, addedilen.

6 İyiliğe karşı Allah (C.C.) tarafından verilen mükâfatlar.

7 Makbul oluş. Makbullük. Beğenilmiş oluş.

ve ifsâd¹ yapanlar için “Ve yemenneûne’l-mâûn” âyet-i celilesi mucibince uhrevî ukûbât² ve dünyevî makdûhiyet itikâd olunur. Şâyet yakın zamanda düğün yapılacak olursa böyle uzun uzadıya nişân takmaya filân lüzûm görölmez. Yalnız âtiyen tafsîl edilecek “gelin hamamı” denilen başka bir düğün cemiyet-i nisvânda kızın başına oğlanın validesi veya taallûkatı yediyle sûret-i aleniyyede bir altın veya elmas çiçek takılır.

Her iki mu’âmele de kızın validesi (s.353) buna mukâbil damadı olacak delikanlıya bir kat çamaşır ve münâsib bir tatlı yaparak gönderir. Eğerçi düğün uzayacak olursa o senenin leyle-i Regâ’ibinden bir gün evvel delikanlı tarafından kıza ve kızın anası, babası cânibinden delikanlıya münâsib hediyeler ve tatlılar gönderilir. Buna da sini göndermek tabîr ederler. Kurban Bayramına tesâdüf ettiğinde telli, pullu bir de kıza kurbanlık koç gönderilmek âdetdir. Encâm-ı kâr³ düğüne başlanacağında ibtidâ düğün dilemeye birkaç kimse gönderilip cevâb-ı kat’î alındıktan ve yevm-i mahsûs kararlaştırıldıktan sonra sünnet düğünü hakkındaki îzâhât veçhile erkek ve kadın davetçileri çıkarılıp zifâf Perşembe günü akşamı olacaksa Pazartesi gününe ve Pazartesi gecesine olacaksa Perşembe gününe yük götürmek üzere erkek misâfirleri davet edecek kimse evvelâ teyemmünen “kadı” hâkimü’ş-şer’î ve müftü ve ulemâyı ve sâniyen ahâliyi davet eyler. Kadın okuyucusu dahî mutlaka ferâceli yaşmaklı olmak şartıyla en evvel memleketin cami-i kebîrini davet ve duâ için oraya birkaç mum ve bir katmer veyâhud çörek götürerek cami-i şerîfi davetle mumları kayyum efendiye ve katmer veya çöreği ilk dönüşde tesâdüf ettiği kimseye verir. Döndüğü yoluna gider. “Ve mine’l-letâif”, “erkek davetçilerinden birisi memleketin ihtiyâr kadısını ber-vech-i muharrer davet ettiğinde kadı kasabayı bilmediğinden beni afv etsinler. Ben yük götürmem” der, itizâr eder. Davetçi ve yanındakiler “efendim, kimse yük götürmez. Orada kahve içilir, duâ edilir. İbtidâ sizi davet-i şer’at postunda oturduğunuz için şer’-i şerîfi ta’zîm ve bunu fâl-i hayr⁴ itikâd etmelerindendir” demeleriyle kadı ta’accüb edip memnûnen davete icâbet ettiği gibi kadın okuyucusu dahî camii davet ederken ilk defa a’yân-ı memleketten olan beye tesâdüfen katmeri eline tutuşturur. Bey âdet-i beldeyi bildiği cihetle katmerden bir parça tenâvül ile uşağa verir. Bu âdet ve itikâdın böyle şeylere tesâdüflerini hem söylerler, hem gülerler ve hem de el-hâleti hâzihî⁵

1 Bozmak. Azdırmak. Fesada uğratmak. Fitne salmak. Karıştırmak.

2 Cezalar. İşkenceler, eziyetler.

3 İşin neticesi, amelin sonu.

4 İyi alâmet ve işaret. Uğur.

5 Bugünkü günde

bu göreneği bırakmazlar. Terkini nakısa ve itikâdsızlık add eylerler.” Badehu düğüne çağırılacakları davet eder.

Kadı ve müftü gibi küberâdan ve mülkî ve askerî ümerâdan bulunanları düğün sabahı düğün yemeğine bizzât kendi davet eder. Ekseriyetle leyle-i zifâfı Cuma gecesine tesâdüf ettirmek müteyemmin¹ ve müreccah add olduğundan Pazar günü güvey evinde toplanan kadınlar “yük yığmak” için kızın evine götürülecek iki takım yorgan, döşek, yastık, kilim ve iki sandık ile gelin elbisesini ve hedâyâ-yı sâireyi yani mihr-i mu’acceli âmâde ve çengilerin çaldıkları def ve dünbelek (s.354) arasında genç kızlar, gelinler, güler oynar, bir hâlde sandıklara girecek şeyleri hoca kadın eliyle duâlar ederek sandıklar içine vaz’ ederler. Yüke yığılacakları yığarlar, ipe asılacakları asarlar.

Pazartesi sabahı yük götürmeye ve götürecek yükü istikbâle davet edilen iki tarafın erkek misâfirleri sabah namazından sonra birer-ikişer güveyin, gelinin hânesine gelirler, toplanırlar. Tulû’-ı şemse kadar müte’addid kahveler içerler. Nihâyet tulû’-i şemsele med’uvvîn kâmilen gelmiş bulunur. Bir gün evvelden tertîb olunan mekteb çocukları ve hocaları ve üç tâne deve getirilip müheyyâ² yükler, develere sarılır. Mektep çocukları hep bir ağızdan âmîn-hân olurlar. Huzzâr dışarıya çıkar. Sınıf sınıf ihtiyârlar önde ve orta yaşlılar aralarında ve gençler daha geride olarak yavaş yavaş kızın hânesine doğru gitmeye başlarlar. Bunların önünde de sünnet cemiyetinde olduğu vechile “kös” vâri “davlunbaz” çalan adam “padişaha duâ”, “düğün sahiplerine duâ”, “selâmet-i memlekete duâ” deyû nidâ ede gider. Cemâat onu takip eyler. Cemâatin ardında dahî mektep hoca ve kalfa ve çocukları ilahi ve âmîn-hân oldukları ve en son bir çok çanlarla vesâir tezyînâtla donanmış olan yük develeri şangır, şungur, çekilmekte bulunduğu ve eğerçi kız babası eşrâfdan ise ona hediye olarak adeten güveyinin göndermeye mecbûr olduğu bir tay veyâ at en arkada götürüldüğü hâlde kızın babası hânesine gelinir. Orada bulunan misâfirler âmîn ve çan seslerini işitince berâ-yı istikbâl dışarı uğrarlar. Yükler yıkılıp gelin evine çıkarılır. Yükle gelen misâfirler içeri girip müstakbeller giderler. İçeri girenler de birer kahve içip dağılırlar. Mektep çocuklarına şerbet verilir. Müteakiben çengiler gelir. Def, dünbelek çalarak sandıkları, yükleri açarlar. Önü açık yüke yığarlar. Gelin, güveyi elbiseslerini ve geline takılan inci ve altın vesâireyi bir ipe asarlar. Bunu müte’âkip güveyin yengeleri ve münâsib birkaç kadın araba ile gelip gelin olacak kızı çengilerle birlikte hamama götürürler. İki tarafın hamama davetli kadınla-

1 Uğurlu, meymenetli, mübarek.

2 Hazırlanmış.

rı hamamda toplanır. Bu gelenler çengiler çalgılarıyla istikbâl edilir. Gelin çalgı ve millî deyişler ile hamam içerisine götürülüp yaykarlar. Saçına sırma veyâ sim örerler. Hamamdan çıkarırlar, giydirebilirler. Yine yenge hanımlar ve müte'allikâtı kadınları ve kızları müte'addid arabalarla gelini babası hânesine getirirler. Bu hamam ve araba masrafları kâmilen güveye aittir. Her misâfire kadına bir kalıb sabun ve bir miktâr kına verilir ve hamam ve usta paraları da hesâb üzerine hamamcıya ita kılınır.

O akşam güveyi hânesinde davetli, davetsiz toplanan delikanlılar ince saz takımıyla çalgı çaldırırlar. Rakkâs bulunmazsa (s.355) kendileri gülerler, oynarlar. Samâh yaparlar. Bu aralıkta gelin evine gidecek kına vesâir çerez sini-sini meş'alelerle çalgı çalınarak götürürler. Kız babası sini ve meş'aleleri getirenlerle çalgıcılara bahşîş verir. Birer kahve içip bir fasıl samâh yaparak geri dönerler. Sini ile gelen çerezi iki taraftan davetli olarak kız evinde bulunan kadınlar teberrüken¹ birer parça yerler. Gelen kınayı çengi çalgılarıyla gelinin ellerine yakarlar. Kınanın içine hâzıre bulunan kadınlar para ve altın basarlar. Bu paralar basılırken sesi güzel bazı hâfize kadınlar ilahiyât okurlar. Badehu cümlesi birden güler, oynarlar. Nısfü'l-leylde dağılırlar. Buna "kına gecesi" denilir.

Ferdâsi Salı günü kız babası düğün tertîbâtını yaparak sünnet cemiyeti tertîbâtında olan usûle tevfikân yemek kazanları konulur. Bu cemiyete iki taraftan hatn edilecek çocukların sünnet işi de ilâve ve terdîf² olunabilir. Bu hâlde Salı sabahında sünnet cemiyeti usûlü veçhile hatn edilecek çocuklar hamama götürülür, getirilir. Yemek kazanlarının kurulduğunu müteakip ber-mu'tâd herkesin hediyesi gelir. Kilerci alır. Çarşamba sabahına yemekler hâzırlanır. Saat üçe kadar erkek misâfirler gelirler. Yemek yiyip giderler. Saat üçden sonra kadın misâfirleri ve giyinmiş kızlar gelmeye başlar. Bu meyânda Hıristiyan erkek ve kadın misâfirleri de bulunur. Erkekleri İslâm erkeklerle, kadınları İslâm kadınlarıyla berâber yemek yerler. Şâyed perhize tesâdüf ederse ayrıca perhiz yemeği yaptırılır. Çengiler bu misâfirelerin her birini kafilâ kafilâ, aile aile geldikçe çalgı ile istikbâl³ ederler. Gelenlerin getirecekleri mütenevvi⁴ kumaşlardan, çetârî toplarından, "oku" tabîr edilen hediyeleri gelinin akrâbasından emîne bir hâton kabz ve misâfirelerin ferâce, yağmak, cübbe, çarşaflarını hıfz eder. Kahveler içilinceye kadar vâsi' bir meydân ha-

1 Uğurlu ve mübarek olarak.

2 Peşinden ardı sıra yürütme.

3 Karşılığ, gelen bir kimseyi karşılamak.

4 Çeşit çeşit, muhtelif, çeşitli, değişik.

zırlanmış bulunur. Orada “tiyatro” locaları gibi sıra ile konmuş kanape ve sandalyelere med’uvve bulunan kadınlar ve önlerine en ağır elbiselerini giyinmiş ve incilerini, elmaslarını takınmış gelinlerle gelinlik kızlar oturtulur. Akşamdan kına yakılan gelin olacak kızın başına duvak tabîr olunan kıymetdâr bir parçadan yapılmış başörtüsünü kızın babası örterek eline telli, pullu donanmış büyücek bir bal mumu verilir. Çengilerin çalgısıyla halka vâri meydan-ı vâsi’ mahalline getirilir. Çengiler çalgılarını çalmaya başlarlar. (s.356)

Kayın ana olan kadın gelinin elindeki mumu yakar. Duvağını görecektir ve görünecek kadar başından açar. Rakısalara bir müddet oynarlar. Badehu “çekinci” dedikleri “dîlbâz” bir kadın sırasıyla misâfirelerin kızlarını, taze gelinlerini oynatmaya çıkarırlar. Her oyuna çıkarılan gelinlerin, kızların taallûkatı, ahabî, çengilerin deflerine, çekicinin çantasına para atarlar. Te’ehhül edecek oğlanlarına kız arayacak, beğenecek kadınlar, davetli, davetsiz bu cemiyete gelirler, kız beğenirler. Seyirci kadınlar da çok bulunur. Anifen beyân olunduğu veçhile evvelden beğenilmiş “yavuklu” edilmiş kızlara nişân takılmamış ise kayın ana veyâhud o makâma kâ’ime bir kadın altın veya elmas çiçek takar. O kızın altın veya elmas takan kadının oğluna verildiğini ve yakında düğünü olacağını herkes görenek icâbınca bundan anlar. Bu hâl iki-üç saat devâm eder.

Artık düğün evinde bu hengâmda sofralar konulup kadın misâfirelere yemek verilmeye başlanır. Yemeği yiyen gider. Buna da “gelin hamamı” denilir^{1*}. Bu cemiyet-i nisvân âdetâ gelin olacak kızların tâlib ve evlenecek oğlanların da kız bulabilmelerine hizmet eden bir nevi “borsa” dahî add olunur. Bu günün akşâmında da güveyi hânesinde davul, zurna, ince saz takımı bulunarak birkaç fasl âhenkten sonra güveyi bir sandalyeye oturtturulup avucu içine bir miktâr kına konularak erkek misâfirler ve ehîbbâsı para ve altın basarlar. Buna dahî samâh, “para basma” gecesi denilir.

Ferdâsı Perşembe sabâhında güveyin babası düğün edecekse aynı tertûbdeki düğün yemekleri med’uvven gelen erkek misâfirlere yedirildikten sonra kadın misâfirlere de yemek verilerek bu meyânda kız evinden erkence gönderilen güveyi elbisesinin bohçası birkaç ahabî tarafından alınarak güveyi hamama götürülür, giydirilir. Gelin giydirmeye de güveyi tarafından

^{1*} Bu cemiyette bir güne hamam olmadığı hâlde “gelin hamamı” demek kesret-i izdihâmından kinâyedir. Zirâ gürültüyle kalabalık hâline Isparta’da “gelin hamamı” gibi denilir. Durûb-ı emsâldendir.

birkaç tâlihi parlak, yani başı bozulmamış, ömründe dul kalmamış kadınlardan birkaç kimse gönderilir. Bu kadınlar varınca kızın anası, teyze ve halaları ve yengeleri onlar muvâcehesinde kızlarını kabileyeye¹ mu'âyene ettirirler. Bekâreti yerinde olduğunu tasdikden sonra gelini giydirmeye başlarlar. Binde bir ma'kûs hâle tesâdüf edildiğinde şüpheyi tecvîz ve tashîh etmezlerse o düğün bozulur. Kız, anası evinde kalır. Derhâl başka bir kız bulup götürülür. Anası evinde kalan kıza bir daha kimse tâlîp olup da kapısından içeri girmezler. O kız ancak dul diye verilebilir. (s.357)

Bu bozgunluğun bazen mihr-i muaccel ve mü'eccelden² neşet eylediği de olur. Bunun için "gelin atta", "iş hakkda" darb-ı meseli³ meşhûrdur. Öğle vaktinde aynı cemâ'at ve mektep çocukları, çalgılar, develer gelerek gelin getirmeye giderler ve nikâhı da bu günün zevâl⁴ vakti dühûl etmezden evvel veyâhud zevâl çıkınca tarafeyn vekîlleri cami-i şerifte akd ederler. Mihr-i muaccel⁵ birinci derecedeki eşrâf ve mütemevvilân⁶ için birer çift elmas çiçek ve küpe ve yüzük ve altın ve on beş-yirmi miskâl⁷ inci ve iki dâne kıymetdâr ve kılâbdanlı fistan ve bir kadife palto ve gümüş ve altın donanmalı kemer kuşak ve bir ağır çarşaf ve bir duvak ve bir lâbcin-kaloş ve iskarpinden ve mü'eccelde kuruş zikr olunmaksızın otuz binden altmış bine kadar eski akçeden ibârettir ki üç akçe, bir para add edilir. Orta hâldeler mehirleri bunun nısfı derecesinde ve üçüncü derecedekilerin rub' nisbetinde mu'accel ve mü'eccelleri örf ve âdettir.

Gelin getirecek cemâat kızın babası hânesine vardığında evvelce gönderilen yatakları, yorganları, gelin sanduğuna doldurmuş kız babasının yaptığı cehizleri ve bir çift köşe minder ve yastıklarını develere sarıp kız babasının kızına verdiği bakır takımları ve leğen ve ibrik ve şam'dân veya gaz lambalarını ayrı ayrı çocuklarla başlarında ve ellerinde götürttürerek, kılâbdanlı namaz seccâdesini gelin arabasının üstüne örterler. Gelin minder veyâ yastıkları deveye sarılı sandıklar yükü üzerine konulur. Kız eşrâf evlâdından ise güveyinin gönderdiği tay veyâ at mukâbilinde hediye bir de camus ineği gönderilir. Bakır takımlarının her birini götürönlere ait birer sırmalı çevre, mendil, gelin arabası atlarına ve yük develerinin ön devesine birer top çetâri

1 Kadın ebe.

2 Boşanma veya ölüm halinde, kız tarafına verilmesi nikâhta kararlaştırılmış olan para.

3 Misâl olarak söylenen meşhur söz. Bir hâdiseye binaen söylenen hikmetli söz. Ata sözü.

4 Zâil olma, sona erme.

5 Nikâhta erkek tarafından kız tarafına verilen ağırlık, para.

6 Zengin. Mal mülk sâhibi.

7 Yirmidört kıratlık (4,5 gr. kadar) bir ağırlık ölçüsü.

veyâ beş-altı arşın başka birer kumaş bağlanır. Yarım asır evvele gelinceye kadar araba olmadığından gelinler ata bindirilip üzerine dört taraftan dört sırtığa bağlı ve rengârenk kumaşlardan yapılmış cibinlik dedikleri örtü örtülür, dört sırtığı dört kişi eline alır, mütevâziyen¹ tutarlar, götürürler. Bu sırtıklara dahî birer mendil bağlanır ve eşrâf kızları ve gelinleri mahfe denilen bir nevi kafesli bir küçük oda şeklindeki sedyeyi ön ve art iki re's kısrığa asarak mahfûzen bunun içinde götürürler idi. Atlara, deveye bağlanan aynı hediye kumaşlar, çevreler, mektep hocasıyla ilahi-hân kalfalara ve davulcu ve fişenk atulursa fişenkçi ve çalgıcı olanlara da verilir. Bunlar hep kız babası tarafından ihdâ ve ita kılınır.

Gelin giydirildikten sonra usûl-i zifâf birkaç ma'rife tarafından kendisine hafıyyen telkîn ve ta'rîf ve ebeveyni cânibinden nasâyih ve vesâyâ-yı münâsebe îrâd ve tebyîn edilir. (s.358)

İstitrâd²

“Taht-ı terbiyetimde bulunan şâkirdlerimden³ yetim olan bir efendinin te'ehhülünde peder makâmında gelini almaya ben gittiğimde kız babası kızına hitaben merdiven ferşinde “kızım seni nasîbin olan bir efendiye verdim. Onun evine gidiyorsun. Zevcin olan efendinin kazandığına göre harcanmaz, her gördüğün modaya heveslenerek efendinin getirdiğine katlanmaz da sefâhet⁴ ve hıyânetle nizâ' edip bana gelersen işbu merdivenden yukarı çıkmaksızın şuracıkda başını keserim. Vardığın hânene, efendine, kayın anana sadâkat ve hürmet ettiğin hâlde sana bi-gayr-ı hakkın hayırsız, uğursuz derler ve nâmusuma ta'arruz eylerler ise son nefesime kadar hukûkunu müdâfa'a ve muhâfaza ederim. Başımın üstünde yerin vardır. Bundan mâ'adâ bir takım dedi-kodularla geldiğinde hiç birini dinlemem. O anda döğе döğе seni götürür, ehline teslim ederim. Bunları fikrine al da ona göre evinin, ehlinin idâresine dikkat et, sâhip ol. Haydi, Allah ömrünüzü uzun, rızkınızı efzûn etsin. Bizden duadır.” demiş idi. Temme'l-İstitrâd

Ceplerine babası ve dayı ve amca gibi mahremleri para kor. Cümlesinin ellerini öperek bir nevi veda yapar. Gelin alıcılara intizâr olunur. Nihayet ge-

1 Paralel olarak.

2 Bir söz söylerken o fikra içinde başka bir bahis nakletmek.

3 Talebe.

4 Zevk ve eğlenceye ve yasak şeylere düşkünlük.

lin alıcılar gelip hane önünde saff-beste¹ bulunurlarken güvey babası yahut o makama kâim aile ihtiyârı içeri girip giydirilmiş gelinin ed'îye-i me'sûre² ve salavâtla duvağını örterek çarşafını giydirip kızın babasından teslim alır. Koltuğuna girerek arabaya bindirmeye götürürken birkaç defa gelinin başına metelik, mecidiye³ aksâmı saçar. Yeminli paradır diye bu paraları büyük, küçük her kadın, her çocuk toplar, kapar. Gelin arabaya bindirildiğinde yanına yine talihi parlak ve diyâneti mükemmele, başı bozulmamış kadınlardan birkaç tanesi bindirilir. Diğer gelin altı kadınlar başka arabalara binerler. Gelin güvey hanesine getirirler.

Arabadan inerken yine kayınata veyahut o makama kâim aile ihtiyârı koltuğuna girip merdiven ferşinde sağdıç denilen yenge hanımlara teslim eyler. Bu yenge hanımlardan birinin oğlan çocuğu dahi güveye sağdıç olup gelinin tarafından bu çocuğa da bir kat çamaşır yapılır. Yenge hanımlar gelini merdivenden çıkarınca güveyin bulunduğu gelin odasının kapısına kadar serilmiş koyun postakilerinin üzerinden yürütüp yenge hanımlardan biri elinde bulunan tabak içindeki baldan, yağdan geline birer parmak aldırıp kapının eşiğine ve üst sövesine sürdürür ve bütün bir ekmeği koltuğuna verip, odanın içerisine sokarlar. Odanın içinde bulunan güveye, işte haremın yağıyla, balıyla koltuğunda kısmetiyle (s.359) evine geldi. Allah meymûn⁴ ve mübârek eylesin" derler.

Güvey gelinin başından duvağını alınca gelin efendisinin ellerini, ayaklarını öper, güvey müteâkıben dışarı çıkar, para saçararak merdivenden iner gider. Akabinde kayın ana gelir, gelin hanım onun da ellerini, ayaklarını öptükten sonra gelinin iki tarafında sağdıç yengeler ve kayın ana önde olduğu hâlde sofaya çıkarlar. Sofada hazırlanmış sandalyeye gelin ve sağ tarafına kayın ana ve sol tarafına yenge hanımın birisi oturup diğer yenge hanım gayet güzel ve asil ve Tâhir ve talihi parlak bir kimsenin iki-üç yaşındaki oğlan çocuğunu gelinin kucığına oturtturur. Gelin o çocuğa ya bir ipek mendil veya sırmalı çevre verir. Çocuğu alırlar, badezîn herkes kayın anayı gelini tebrik ederler. Bu muâmelelerden maksat, gelin titiz ve huysuz ise koyun postakisinden yürütmekle huyu koyun gibi olsun, kucığına oğlan çocuğu oturtmakla da ilk evlâdı güzel ve tâlihli bir oğlan olsun ve kayın ananın gelin üzeri-

1 Saf bağlanmış, saf olmuş.

2 Peygamberimiz (A.S.M.) ile, sahabelerden naklolunan te'sirli ve makbul duâlar.

3 Sultan Abdülmecid zamanında 1840'da basılmış 20 kuruş değerinde gümüş para.

4 Bereketli, uğurlu. Kuvvetli. Kutlu.

ne gelişi dahi dâimâ kumandası altında mutî'a¹ bulunsun itikâd ve tefe'ülüne mübtenîdir. Tebrikçilerin tevâlisiyle gelin sandalyeden ayağa kalkarak tebrikçiler kendini okşayıp tebrik ettikçe küçük, büyük demez, hepsinin ellerini öper, bir daha oturmaz. Meğer kayın ana ve büyükler oturtturalar. Akşama yakın zamana kadar tebrikçiler seyirciler gelir, gider.

Akşam olunca zifâf yemeği misâfirleri geleceğinden gelin odasına konulup arkasından gelen gelinin cehizi seyircileri bütün cehizini odanın dört tarafındaki duvarlara tavana kadar asarlar. Gelinin duvağını örtüp yemek yiyerek giderler. İçlerinden yalnız mu'temedde bir kadın kalır. Güveyin mu'temed ve muhiblerinden² veya muallimlerinden bir müte'ehhil zifâfa girecek güveye gündüzün talim eyler ki usûl-i meşru'a zifâfı bilmiyorsa irşâd edilmiş, öğrenmiş olsun. Bu irşâd, evvelâ sebep-i vücûdu ve bu şeref ve meziyete vesîle-i mazhariyeti olan ebeveynine itâ'at ve hürmet ve bunların emri ve haberi olmaksızın haremının sözüyle gizlice bir şey yapmayıp dâimâ haremının validesine mürâcaat etmesini ve sâniyen haremine o kadar güler yüz göstermeyerek vakârını³ muhâfaza ile berâber hoş tutulmasını ve sâlisen zifâf odasına girip de gelinin başından duvağını alınca gelinle maan iki rekât salâvat-ı şükür kılınıp bu namazda bütün ümmet-i Muhammed'in selâmetine ve ailenin saadetine ve Cenâb-ı Hakk'ın hayırlı nesiller ihsân eylesine ve ölünceye kadar tarafeynin hüsn-i mu'âşeret ve başka yüz görmekten masûniyetine⁴ ve âbâ ve ecdâd-ı sâlifinin⁵ mağfîret-i rabbânîye mazhariyetine duâ ederek râbî'ân yenge hanımların getirecekleri tuzlu ve tatlı iki-üç nev yemeği berâberce yedikten sonra elini yıkadığı suyun bakiyesini birer parça odanın her köşesine bereket olmak üzere serpmesini ve hâmisen yatağa girildiğinde şayet bekârette şüpheyi dâ'i hâle tesâdüf edilirse telâş ve ifşâ etmeyip son derecede (s.360) haber ve teenni ile kendi bilgisizliği midir nedir, esbâb-ı mûcibesini anladıktan sonra tarafeynin ilelebet hüsn-i imtizâcını sekte-dâr etmeyecek hâl ve hareketle muamele edilmesini tavsiyeden ibarettir.

Zifâf gecesi mahalle imamları ve ulema-i sâire ve konu, komşu toplanıp yemek yenildikten sonra yatısı vaktinde ezan okunur ve yatısı namazı kılınır ve umumen tecdîd-i nikâh edilir. Bu esnâda yenge hanımlar başı bo-

1 İtaatli. Terbiyeli. İsyân etmeyen.

2 Seven. Muhabbet eden. Dost.

3 Ağırbaşlılık. Halim ve heybetli oluş. Nâmusu muhafazayı mucib haslet. Temkinlilik.

4 Eminlik, sağlamlık.

5 Geçmiş, geçmiş analar, babalar, dedeler.

zulmamış, talihi parlak ve hiç dul kalmamış birisine yatak yaptırırlar. Yatağın içine yine bir oğlan çocuğu yuvarlayıp ilk çocuğun oğlan olması tefe'ülâtında bulunurlar. Ulemâdan bulunan bir zat dışarıda zifâf duâsını yapıp cemaat âmîn derler. Güvey, hocanın, babasının veya velisinin vesâir aile ihtiyârlarının ellerini öptükten sonra zifâf odasına sevk olunur. Bu sevk hengâmında ahabından bulunan delikanlılar güveyin zahrına¹ yumruk vururlar. Bu yumruk esasen güveyin sevinç veya halecanla hüsn-i şehvânisine² zabt ve haleldârî olmuşsa onu izâle ve tembih için hoca efendinin duâyı müteakip üç veya beş veyahut yedi defa zincir kemiği üstüne pabucunu ve başkalarının hafif hafif bu nispette savt³ vurmaşî âdet ve sünnetinden galat kalmış bir âdet olduğunu büyükler ve erbâb-ı rikkat söylerler. Duayı müteakip cemaat dağılır.

Daha eskiden bu namaz ve duâ civardaki cami ve mescitte yapılır, olduğu hâlde güveyin hasımlarından bir takım yaramazların gelini kapıp kaçırmak ârzasına tesâdüf etmeleri üzerine mescit veya cami'e gitmekliğı terk ve zifâf evinde yapmaktığı ihtiyâr ve tercih eylemişlerdir. İşte o zamanlarda gerdek beklemeye güçlü, kuvvetli birkaç kimse bulundurlarmış ki şayet güveye, geline bir taarruz-ı hasm vuku bulursa men ederlermiş. Hâlâ her ihtimâlê karşı hele köylerde birkaç gerdek bekçisi bulundurulur.

Güvey gelin odasına girince duvağını alıp namaza durur. Gelin de arkasında bulunur. İki rekât salât-ı şükrü edâ ederler. Badehu berâber otururlar. Yenge hanımlar tuzlu, tatlı yemek, tavuk, katmer getirirler. Kayın validenin gelinle gönderdiği bir bardak bal şerbetini içerler. Dışarı çıkarlar. Güvey yüz görümlüğü saat ve altın verir. Gelini soyar, ceplerindeki paraları alır. Sermâye-i bereket olmak üzere saklar, kendi de soyunur. Yatağa girerler. Bekâretin mükemmeliyeti tahakkuk edince cehiz sericilerle gelip de kalan mu'temedede kadın kız evine müjdeye gider. O gecenin sabahında güvey yatak altına para bırakır. Gerdek bekleyenler güveyi cumaya götürerek gelin hanıma da yengeler gusül ettirdikten sonra yatağı toplarlar. Altındaki parayı toplayan alır. Gelinin elbisesini giydirirler. Münasip bir mevkiye otururlar. Güvey hamamdan çıkınca leblebi, üzüm, şeker, fındık, fıstık, sakız gibi çerez levâzımını aldirarak gönderir. (s.361) Kendileri arkadaşlarıyla ya bir kebağcı ve helvacı dükkânına gidip kebağ ve helva yerler yahut eve gelip düğün bakiyesi yemeklerinden yerler.

1 Sırt, arka.

2 şehvetle ilgili, şehvete ait.

3 kırbaç, kamçı.

Gelin görmeye gelen hanımlara, çocuklara gelen çerezden verilir, yedirilir. Egerçi güveyin babası veya velileri Perşembe günü düğün yapmamışlar ise düğünü Cuma gününe tertip ve erkek, kadın misafirlerini davet ettirirler. Sabahdan erkek misafirlere ve öğle sonunda kadınlara yemek verilir. Buna dahi “gelin ertesi” düğünü denilir. O akşama veyahut ferdâsı akşamına gelinin görünebileceği akraba cehiz altına davet olunarak elleri öptürülür. Her biri geline altın verirler. Çerez yerler, giderler. Ferdâsı günü cehizi toplama-ya evvelce asan kadınlar gelir. Toplarlar, hediye verilecek kısımlarını ayırırlar. Küsürunu gelin sandığına korlar. Hediyeleri dağıtırlar.

Bunların hitamında yedinci günü Cuma gecesine tesâdüf eden günde gündüzün gelin ve kayın ana vesâir yengeler ve taallukât gelinin babası hanesine med’uvveten giderler. Akşama da güvey ve pederi vesâir taallukat ve komşuları ve ehlibâ davet olunup güvey hânesinde ictimâ ile cemaatçe giderler. Yemek yerler. Müteakiben gelinin mahremlerinden birisi güveyi harem dâiresine götürerek kayın peder ve kayın validesinin ellerini öptürürler. Onlar da saat ve gümüş tabaka ve kılınç ve yazı takımı gibi münasip hediyeyi damadına kayın peder ve bir takım çamaşırı kayın valide hediye eyler. Selâmlıkta kalan misafirler güvey harem dâiresine götürülünce bir kahve daha içip dağılırlar. Gelin, güvey, peder, kayın peder, valide, kayın valide bütün mahremler hep bir arada birkaç saat konuşurlar. Âkıbet onlar da topluca hânelerine gelirler. O günün ertesi veya ikinci günü kayın valide ve kayın peder ve taallukatı aynı hâlde müsâfereten damadın evine gelirler. Yemek yerler. Mahrem olmayanlar giderler. Mahremler kalır. Birkaç saat sohbetten sonra onlar da giderler. Bunlara dahi “yedi daveti”, “kız ardı daveti” denilir. Bu davetlerde çalgı falan bulunmaz.

Bundan sonra “yedi hamamı” denilen cemiyet-i nisvân yapılır ki buna bütün güveyin ve gelinin akraba ve taallukat ve ehlibâsı iki taraflı davet olunarak davetlilerin kınaları, sabunları, usta ücretleri, hamam parası hep gelin babası tarafından tesviye kılınır. En sonra da kendilerine hediye gönderilen akraba ve taallukat “gelin daveti” yapmaya başlarlar. Künde, künde kadınlar gündüz ve erkekleri akşama ziyâfete giderler. Bu hâlin bir iki ay kadar devam ettiği vaki olur.

Daha evvelleri namzetlik, yavukluluk için şerbet cemiyeti âdet olmayıp cemaat cami’i şerife davet olunarak “Mevlûd cemiyeti” şekerli misillü kâğıtlar içinde (s.362) şekerler hazır edilmekle hutbe duâsı cami’de yapılır ve cemaate şeker tevzî olunur. Buna da “şeker paralama” cemiyeti deni-

lirdi ve ilk defa düğüne başlanacağında da davete çıkan davetçi güvey olacak delikanlıyı yanında berâber gezdirir. Misâfirleri birlikte davet ederler ve yük götürüldükten sonra bir yevm-i mahsusta sünnet çocuğu gibi güveyi ilahiyât ve cemaat ile hamama götürürler, yıkarlar, duâ ile hamamda giydirirler. Gelin geleceği saatte dahi yanında sağdıçı berâber olduğu hâlde güveyiyi bir yüksek mahalle çıkarıp çerez saçtırırlar ve gelinin cehizini iptidâ babası hânesinde duvarlara asıp kahve içmeye ve yük karşılamaya gelen ahâli cehizi görürler ve hatta meraklı olanlar bir de müfredât defteri yaparlardı. Tanzimât-ı Hayriyye'den ve hele 1275 tarihinden sonra bunlar kaldırıldı ise de köylerde hâlâ güvey hamamda yıkanıp meydâna bir hasır serilerek çıkarılıp soyulduktan sonra yeni elbisesi köy hocası tarafından gayet tuhaf sözlerle karışık yarı Arapça, yarı Türkçe ve Farsça duâ okuna okuna giydirirler. Bu esnâda hasır üstüne hediye parçalar, bakır takımları, elbise ve âlât-ı zırâ'yye ve tosun ve davar ve inek getirilir, verilir. Badehu güvey ilahiyât ve münâcâtla¹ köyün sokaklarından dolaştırılarak hânesine götürülür. Düğün yemeği bu merâsime müteakip yedirilir. Köy düğünlerinin yemekleri de mufassal değildir. Bir et, bir nohut veya fasulye ve pilâv ve zerdeden veyahut pekmez helvasından ibarettir. Büyücek köylerde her hânenin halkı kaplarını kendileri getirip düğün kazanlarından yemeklerini alırlar. Hânelerinde yerler. Düğün evinde yabancı ve şehirli misafirlerden başka kimse bulunmaz.

Köy düğünlerine şehirden vesâir köylerden davet edilecekler ya şeker veya bal ve mum göndererek davet ederler. Buna “oku” tabir olunur. Bunun mukabilinde misâfirlerin götüreceği ve götürdüğü hediyeye dahi “Saç” ve “benek” denilir. Köy düğünlerinde güveye kıyafet-i milliyeden abânî sarık, kollu ağa mintanı, çuha şalvar, Acem şalı veya Trablus kuşağı, kutnî fotrü² ilk defa sarılır ve giydirilir. Askerliğin nizâmiye sınıfını geçirmiş ise sakal dahi bıraktırırlar. Kable't-te'ehhül kısa Aydın abasıyla “menorek” denilen kıl şalvardan başka ipekli kumaş ve çuha mintan ve çuha şalvar giydirilmez idi. Evlenecek oğlanın yaşı otuz, kesesi dokuz ve gelin olacak kızın da yaşı on sekiz olmadıkça tehhüllerine cevâz ve rızâ gösterilmezdi. Bu sınıflardan evvel evleneceklerden hâsıl olacak evlat güçlü, kuvvetli olamaz, çifte, çubuğa ve bir işe yarayamaz derlerdi. (s.363) Yine buna rivayet edenler eksik değildir.

Köy düğünlerinin çalgısı davul, zurnadan ibarettir. Pek az def ve saz çalanlar ve çaldıranlar da bulunur. Delikanlılar davul önünde zeybek oyunu oy-

1 Allah'a yalvarmak. Duâ.

2 Pamuklu sert fotr kumaş.

narlar. Gelin götürürken tüfenkli, tabancalı asker-vâri giyinenlerin piyâdeleri aralık aralık kuru sıkı, kurşunsuz silâh atarlar. Süvâri olanlar değnek, çöp oynarlar. Buna da “seymân” derler. Galiba “sekbân”dan galat olacak.

Gelini giydirdiklerinde duvak yerine al örterler. Ata bindirerek götürürler. İyi binici köylü kızlarından değnek oyunlarına muâdil aşağı, yukarı at koşturanlara da tesâdüf olunur. Bu hâl cümle tarafından takdir edilir. Mâşâallah kırk atlı içinden bu kız kendini kurtaracak derler. Gelin güvey evine gelip de kapıya bal, yağ sürüldükten sonra koltuğundaki ekmeği başında parçalarlar. Baş niyetli, devletli olsun derler. Ekmek parçalarını yümünlülük rızıktır. Her derde devâdır, diye kapışır, yerler. Zifâfi müteakip kızın bekâreti yerinde ise silâh atarlar. Kız tarafı ilân-ı şâdümânî¹ ederler. Değilse silâh atılmayınca kızın anası, babası, taallûkatı gam ve endîşeye düşerler. Bazın kızlarını ve kıza dokunan oğlanı öldürdükleri bile vukû’a gelir.

Aşiretler de kızlar ehl-i perde olmayıp dâimâ dağlarda ve ovalarda deve ve koyunlarıyla berâber sayfen yaylalarda ve şitâen sahillerde kabile ve mahalleleriyle ma’ân açık, saçık gezip göç ettiklerinden onlarca şehirler ve şehre benzeyen köyler gibi merasim-i mebsûteyi icraya lüzum ve imkân görülememesiyle hangi oğlan hangi kıızı beğenir ve hangi kız hangi oğlanı arzu eder ise analarının, babalarının rızalarına bakmayıp yekdiğeriyle² görüşürler. Beynlerinde³ izdivâcı kararlaştırırlar. Kız kendine müte’allik eşya ve kilim ve keçesini ayırıp âmâde ederek tayin ettikleri bir günde oğlan ve birkaç ahbabı müsellaah ve gayri müsellaah kızın bulunduğu mahalle vürutla kıızı kaldırırlar. Oğlanın çadırına götürürler. Derhâl oğlanın velileri, taallûkatı kızın velilerine, müte’allikâtına müracaatla “bizim boğa sizin düveyi hergelede⁴ görmüş, önüne katıp, arkasına takılıp bizim ağıla gelmişlerdir. Şimdi bunlar ikisi de bir dama kapanmak istiyorlar. Yularlarını başlarına takalım da her ikisini bir kazığa bağlayalım. Beraber bulunsunlar, döl yetiştirsinler derler. Kızın anası, babası eğer küfüvleri⁵ ise ne yapalım hergelede düğe sevdiği boğayı arkasına takmış götürmüş. Boğa da bittabi takılmış gitmiştir. Şanlarına lâyıkkı boncuklu yularları yapılsın, başlarına takılsın, bir ağılda bulunsunlar, “döl”, “döş” yetiştirsinler” derler.

1 Sevinçlilik.

2 Birbiriyle

3 Aralarında

4 Binilmek ve yük taşımak için alıştırılmamış at, kısraak, beygir veya merkep sürüsü.

5 Akran, denk, eş.

Bunun üzerine âdetleri veçhile kaç deve, kaç koyun, kaç sığır mihr-i müeccel ve ne gibi mihr-i muaccel olacaksa kararlaştırılır. En yakın hükümet kadısından izin-nâme alınır. Akit yapılır. Göreneğe göre aşiretçe bir düğün tertip ve icra edilir. Zifaf-ı resmi vuku' bulur. Şayet muhalefet ederlerse iş mücadeleyi intâc eder. Hükümete düşer. Hükümet de terâzî-i tarafeynle hâkimü'ş-şer¹ akitlerini yapar. Çünkü aşiret kızları yirmi yaşından evvel (s.364) mürâhika² sayılırlar. Yirmi yaşından aşağı kızları kaldırmaya tenezzül etmezler. Kaldırdıkları kızlara da mecburiyet görmeksizin mukârenet eylemezler. Meğerki oğlan, kız mecburiyet görelen, bunda da yine düğün yaparlarsa da razı olmayan ana veyahut baba bir müddet işe karışmaz. Sonra çoluk çocuğa karıştıklarında barışılır. Tarafeynin yek diğere müracaatla şehirli gibi alelâde izdivaç vuku'u pek az olur. Bu sebepten bazı kızları on beş yaşını geçince yine oğlanın kızın muvâfakatıyla ebeveyni ve taallûkatı nişan ederler. Ondan sonra o kıza kim göz atarsa anası, babası vesâir taallûkatı beraber olarak nişanlısı fedâ-yı can edinceye kadar müdafaa ve nişanlısını muhafaza eyleyler. Bunu yapamayan delikanlıya kız vermezler. Kızlar da öyle sersem ve zavallı delikanlıya asla rağbet göstermezler, varmazlar. “Kendini kurttan koruyamayan aygırın öğreğine giren kısrağın karnını kurtlar deşer” derler. O delikanlıyı erkek sırasında saymazlar. Bu kızların ekserisi ata binmekte, silâh kullanmakta erkeklerden pek geri kalmazlar. Böyle kızlar köylerde de eksik değildir.

İstitrâd

On beş sene evvel Keçiborlu nâhiyesinin Yaka karyesinde kırk beş-elli yaşlarında Dudu hanım dedikleri hânedân bir hatunu pür-silâh ata binip kendi sürüsünden davar çalanları takip ve der-dest etmeye giderek, birkaç “zoymanta” yobazı tutup bağlayarak hükümete teslim ettiğini gördüğüm gibi yine bu nahiyenin Kozluca karyesinde Arzu denilen bir hatunun yirmi-otuz seneye karîb muhtarlığı ve karyece inzibat-ı idâreyi bu yolda temin ettikten sonra ihtiyarlayıp oğlu Mehmed'i muhtar yapmışlar ve fakat kumanda yine validesinde olduğunu ve Gönenli Hâfize nâm hatunun da zeybeklerle birlikte bir düğünde cirit oyununa çıktığında galebe kazandığını gördüm idi. Kızların, oğlanların izdivaç hususunda ana baba tahakkümünden kurtarılacak serbestî-i tâm ile aşiretler veçhile tarafeynin istediklerini nefslerine akd ve tezvîç etmeleri ve Avrupa usulünce nikâh-ı medenî yapip mukâvelât

1 Kadılar (hâkimler) için kullanılan bir tâbirdir.

2 Büluğ çağına, oniki yaşına yaklaşmak.

muharrirleri¹ tasdîkiyle tehhül eyleyebilmeleri ve tesettürün ref' ve ilgâsı bahsini 1307 (1889) senesinde Burdur'da muharrir-i âcizin de hâzır bulunduğu Konya vali-i esbakı Hacı Hasan Bey meclis-i husûsisinde dermeyân eden üdebâ-yı ma'rûfeden vali ma'iyetine memur Abdülhalim Memdûh Bey mesrûrâtına karşı huzzâr-ı meclisden Konyalı Mecîdiyezâde Tâhir Paşa merhûm Memdûh Bey'e hitâben "siz daha bekârsınız. Aile usûl-i idare ve haysiyetinin muzırr ve nâfi² cihetlerini bilemezsiniz. Tavsiye ettiğiniz Avrupa medeniyetini nazariyât zevkiyle söylüyorsunuz. İnşallah Konya'ya vardığımızda valideniz hanımın tuvaletini yaptırarak serbest çıkarınız, gezdiriniz. Bir kere görelim düşünelim. İyi oluyorsa biz de o vakit tatbikini mevzu bahis edelim." Dediğinde Memdûh Bey hiddetlenerek "Paşa hazretleri hakaret ediyorsun, kabul etmem" demesi üzerine paşa "Hey oğul, siz nasıl edip ve nâsihsiniz, hem Müslümanları tarîk-i medeniyete davet ediyorsun, hem de nefsinde icrâsını kabul etmiyorsun. Nâsihler evvelâ kendileri âmil olmalıdır ki halka nasihatleri tesir etsin. Emr ve nush ettiğiyse âmil olmayan her Müslüman, her insan âmir ve nâsih olmaya lâıyk olamaz, olsa da emir ve nushi nâfiz³ ve müsmir⁴ değildir demiş idi." Temmü'l-istitrâd. (s.365)

Tebaa-i gayrimüslimenin izdivaçlarında dahî öteden beri kilisede icrâ-yı akdden evvel İslâm usulüne tevfikân tarafeyn hanelerinde yemekler tertip olunup düğün yapılır. Bu düğüne kız tarafının akid yapılacağı günü gündüz İslâm kadın misâfirleri akşamına İslâm erkek misâfirleri davet olunur. Yemek yedirilir, çalgı çalınır. Erkek tarafının misâfirleri ise akidden bir gün sonra davet edilip yemek verilir. Geline bütün misâfirlerin elleri öptürülür. Misafirler cânibinden gelin, güvey ve aileleri tebrik olunur, hediyeler verilir, olduğu hâlde Tanzimât-ı Hayriye'den epeyce sene sonra bunların bir takımları kilise kararıyla kaldırılmış ve sadeleştirilmiştir.

Evvel ve âhir "drahoma" âdeti yoktur. Meğerki kızı alacaklar, doktor, mühendis, eczacı gibi erbâb-ı fennden diplomalı nâdir bulunur sîmâlardan olalar. Bu misillülere bazı hedâyâ-yı ayniyye ve emlâk verilmek sonradan âdet olmaya başlamıştır. Kâbilelik⁵, muallimelik diplomasını hâmil olan kızlar da oğlanlardan hedâyâ-yı fâika alırlar. Hristiyan kızlarını İslâm delikanlıları almak şer'an câiz ise de Isparta'da alınıp verilmek asla hâdis ve vâki ol-

1 Mukâvelât Muharriri: Noter.

2 Zararlı ve faydalı.

3 Sözü geçen, kendine itaat edilen. Te'sirli, nüfuzlu.

4 Hayır veren, meyve veren, faydalı netice veren.

5 Kadın ebe.

mamıştır. Lakin bazı İslâm delikanlısıyla izdivaç etmek isteyen mükellefe kızların ihtidâ¹ ederek izdivaç ettikleri ve kezâlik Hıristiyanlardan da bade'l-i ihtidâ İslâm kız ve kadınlarını aldıkları vukû'a gelmiştir. Bu ahvâl-i nâdire dahî beyne'l-milleteyn mûcib-i takbîh ve serzeniş olur. Amma ihtidâlar hiçbir vakitte sâ'ika-i vicdân ve arzu-yı hüsn-i mu'âşeret ve îmândan başka bir şey'e müstenid olmadığı cihetle beyne'l-milleteyn asla ihtilâf ve infî'âli intâc eylememiştir.

Kazalar muâmelât-ı izdivâciyyesinde Yalvaç'ta kızların akrân ve ahbâbı taraflarından her gün biri davet ederek bütün ahbap kızlarla hamama götürürler. Def çalarlar, hamam ziyafeti yaparlar. Karaağaç'ta kezâlik ahbap kızlar künde künde gelin olacak kızı gezdirirler, hanelerinde def çalıp ziyâfet verirler. Uluborlu, Eğirdir kazaları cüzî farklarla Isparta gibidir. Isparta'nın Keçiörlü, Ağros nâhiyelerinde dahî aynı muâmele cereyan eyler.

Seyyibâtan² olanların izdivâcında böyle külfetler yoktur. Alelâde ve pek sâde yapılırlar. Nefs-i Isparta'da sırf farazi ve manevî bir düğün daha vardır ki bu düğün âdeti hiçbir yerde görülmuş ve işitilmiş değildir derler. Şöyle ki zemherîrlerin³ şiddet-i berûdeti temâdi ettiği ve suları, toprakları buz tuttuğu zamanlarda poyrazın oğluna lodosun kızını akd için bütün esnaf para toplayarak vakif hanlarda kazanlarla yemek yaparlar. Ne kadar fukarâ ve mektep çocukları var ise toplarlar. Muteberân-ı esnaftan bazıları gidip (s.366) hâkimü's-şer' den izin-nâme isterler, alırlar. Bu izin-nâmeyi gelin getirmeye mahsûs âdet-i veçhile ilahiyât ve münâcâtla çocuklar amîn-hân oldukları hâlde uzunca bir değneğin başına rabt ederek çarşı derûnunda bulunan büyük ağaçlardan birinin sâkına asarlar. akd ve zifâf duasını yaparlar. Badehu çocuklara sofralar kurup pişirilen yemekleri yedirirler. Buna "tebeddül-i hevâ⁴ düğünü", "mâhiyyâ" derler. Yukarıda kısm-ı sâninin mebhas-i sâlisinde yazılan ehlullah-i kirâmdan Leblebici Baba denilen zâtın inkitâ'-ı bârân⁵ için yaptığı veçhile bu da bir nevi lutf-i ilahiyi temenniye vesile ittihâz edilen latîfelerdendir. Üç beş asırdan beri câri ve ahâlîce de mu'tekit ise de kimin vaz' ve tertîbi olduğu malûm değildir. Ekser kerre te'sîri ve eseri dahî görülmuş ve el-ân görülmekte bulunmuş olduğundan lüzumunda terk olunmayıp yapılır. Kuzâtan bazı zevât böyle izin-nâme vermek meşrû

1 Hidayete ermek. Delâlet ve irşadı kabul edip doğru yola girmek, islâmiyeti kabul etmek.

2 Dul.

3 Karakış dönümünden (12 Aralık) 31 Ocağa kadar olan şiddetli soğuk devresi.

4 Hava değışikliği.

5 Yağmurun kesilmesi

olmadığını iddia ettikleri hâlde umûmun arzu ve itikadına karşı her biri birer suretle izin-nâme vermeye mecbur olmuşlardır. Bunlardan en son Eğinli Ebûbekir Hilmi Efendi, 1308 senesinde zîrde harfiyen muharrer tuhaf izin-nâme'yi vermiş ve eser-i tesirini görmüş ve tescil eylemiştir.

Sevkü'l-hevâ imamı Bahtiyar Efendi inhâ olunur ki, Lodos harâret-i me'nûsun kerîmesi ve kubbeyi poyraz berûdet-perdâzın oğlu zâ'ile akd-i nikâh ve ol-veçhile beynlerini ıslâh eylesesiz vesselâm. Nâib-i Isparta.

Hacca Niyet Etmek Ve Hicaz'a Gitmek

Sanat ve ticaret veya sâir ziraat ve memuriyet mesleğinde bulunan bir Müslüman hiç kimseye borcu ve hânesi idaresince mevcudundan başka şeye ihtiyacı olmadığı ve ailesinin bir senelik yiyecek ve giyecek karşılığı mevcut ve kendisini haremeyn-i muhteremeyne vasat hâlde götürüp getirecek parası rû-nümûd ve meşhûd bulunduğu hâlde mevsim-i Hacc'dan lâ-akall¹ üç-dört mâh mukaddem ziyâret-i Beytullah ve irfâna niyet edip hatn-i sünnet cemiyetinde yapıldığı veçhile bir gün için düğün tertip ve istihzârâtını² pîş-i nazara³ alarak erkek, kadın misâfirlerini yevm-i mahsûsa davet ettirir, yemek yedirir.

Badehu giyinip kuşanarak cemâ'at-i mevcûde önünde cehrî tekbîrlerle cami'-i şerîfe götürülür. Orada ulemâ ve huffâzdan med'uv olanlar hâfız cemiyeti duâsında yapıldığı veçhile cami'in ilk safhasında bir meclis duâ akdinden sonra karşılıklı sekiz-on hâfız-ı fezâ'il ve menâsik⁴ hacca müte'allik âyâtta birer aşr-i şerîf okuyarak ulemâ tarafından ayrı ayrı duâ olunur. Hacı olacak zât bütün ulemânın ellerini öper, cemâ'at-ı hâzıra tebrik ederler. Yine tekbîrlerle hacıyı hânesine götürürler. (s.367) Bu düğüne "Hacı aşr" cemiyeti tabir edilir. Düğün denmez, bunda çocuğunu, hafidini hatn ettirenler de bulunur.

Otuz-kırk seneden beri hacıyı cami'e götürmek resmi kaldırılmış ve bu resm hacının yemek verdiği kendi hânesinde yapılmakta bulunmuş ise de kâide-i kadîme bazı kazâlarda ve köylerde el-yevm muhâfaza ve idâme olunmaktadır. Bu duâyı müteakip hacı kendine müte'allik yol hazırlığına başlar ve akraba ve ehîbbâsı yollarda yenilecek ve haremeyn-i muhteremeyn ahali-i

1 En az. Hiç olmazsa.

2 Hazırlıklar.

3 Göz önü.

4 İbâdet edecek yerler. İbâdet ederken lüzum eden usul, yol ve tarz.

kirâmına hediye verilecek şeylerden hedâyâ-yı ayniyye gönderirler. O sene içinde memleketten ve kazalarla kurâ-i mülhakadan kaç kimse niyet eylemiş ise bir kafiye olmak üzere toptan hareket için muhâbere ederler. Hangi zamanda hangi iskelede hazır bulunacaklarını kararlaştırırlar. Ona göre her kaza kafilesi mahallinden hareket ve müfâakat¹ ederler. Isparta kurâ ve nevâhisi niyetlileri Isparta'ya gelirler. Kazalardan kesretli kafiye olmazsa onlar da merkeze gelip birleşirler.

Hareket edecekleri günün akşamında veyâ sabâhında her hacının hânesinde akrabâ ve ehîbbâsı ziyâret vedâi yapıp ol-gün için bütün memleket ahâlisi ve ulemâ ve eşrâfi namazgâh civarındaki duâ meydanına münâdiler vasıtasıyla davet olunur. Her hacı hânesinden ilahi-hân hoca kalfalarla âmîn-hân mektep çocukları mâşiyen² duâ mevki'ine gidecek akraba ve ehîbbâsı kafilesinin ardında ve hacı donanmış bir ata bindirilip boynuna kıymettâr bir acem şalı dolayarak mektep çocuklarının gerisinde şalvarının iki tarafındaki ceplerine doldurduğu ufak para veya meteliği saça saça duâ meydanına götürülür. İlahi-hân hocalar, kalfalar, zırde muharrer ve bestelenmiş ebyât³ hep bir ağızdan makâmı okurlar. Son mısra'larda mektep çocukları âmîn derler. "Hacıya hitâb ebyât ve münâcât"

"Hamd lillâh lâıyk oldu Ka'be-i ulyâ sana,
Dâhil oldun zümre-i hüccâca ey ehl-i gınâ.
Farz haccı eyledin îfâya şimdi itinâ,
Hamd lillâh lâıyk oldu Ka'be-i ulyâ sana.
Hakk müyesser eylesin beytü'l-harâma vuslatın
Hacc edip kılsın inâyet afiyetle ric'atin
Karşılâsın cümle ihvân yine böyle avdetin
Hamd lillâh lâıyk oldu Ka'be-i ulyâ sana.
Çok şükürler, Tâhir oldun cümle isyandan bugün
Her kula olmaz müyesser böyle bir nimet, düğün
Arzular bu nimeti her yerde İslâmlar bütün
Hamd lillâh lâıyk oldu Ka'be-i ulyâ sana.
Eylesin Allah nasîb bilcümle âşık kullara
Er gör ey bari hüdü lebbeyk nidâsın onlara
Görmeyenler göre, görenler dahî tekrar göre
Hamd lillâh lâıyk oldu Ka'be-i ulyâ sana." (s.368)

1 Ayrılık. Bir yere bırakıp gitmek.

2 Yaya olarak, yürüyerek.

3 Beyitler. İki mısradan müteşekkil kısımlar.

Bu alay-ı vâlâ ile her mahalle ve karyeden olan hacılar duâ meydanına varıp toplandıklarında cümlesi sıra ile ulemâ rehberi olan çavuş tarafından oturtturularak her kimse kendileriyle görüştükten ve helalleştikten sonra daha gelecek hacı olmadığı anlaşılınca bütün ulemâ-i hâzıranın her biri birer duâ okudukça umûm mekâtib-i etfâl ve şâkirdânı lâyen-katı' âmin-hân olurlar. Hitâm-ı duâda yoluna gidecek hacılar birer-ikişer atlarına, arabalarına bindirilip, bir-iki saat ve daha ziyâde teşyî' edecek olanlar da hayvanlarına ve arabalarına binerler, semt-i maksûdlarına müteveccihen yola girerler, giderler. Cemâ't-i Kübrâ da gürûh, gürûh dağılırlar. Bu hacılar Hicaz yolunda sarf edecekleri paranın daha ziyâde Tayyib-i meskûkâtan olması için mevcut paralarını en zahmetli ve hilesiz sanayiden gördükleri debbâğ esnafının paralarıyla değiştirirler. O paraları götürürler. Tanzîmât-ı Hayriye'ye gelinceye kadar deniz vapurları, şimendiferler olmadığından başka en ziyâde sevâbı tazammun eden kara yolculuğunu tercihle bu havâli hüccâcı Konya'da birikirler. Oradan bir kâfile-i cesîme olarak Karaman hacısı nâmiyla ibtidâ Kudüs-i şerîfe ve Şam'a uğrayıp Sahratullah ve Mescid-i Aksa'yı ve Şam'da lâzımü'z-ziyâre mahalleri ziyâret ede, Mekke-i Mükerreme'ye ve oradan Medîne-i Tâhire'ye varırlar. Ve yine karadan gelirler ve esnâ-yı râhde levâzım-ı seferiyeye bakacak ve çadır ve bakır takımlarını götürüp getirecek adamlarını ve yiyeceklerini, yakacaklarını ve hatta Şam'dan ve Mekke ve Medîne'den mektuplarını nakil eyleyecek "ulak" yani sâ'îlerini¹ beraber götürürler ve içlerinden masraf memuru ve orta kesesi kisedarı nasb ederler ve yüzlerce ve belki binlerce Karaman hacısı bir vücûd gibi giderler gelirler imiş.

1234 (1818) tarihinde gidip gelen ceddimin pederi Hacı Hasan Başağa'nın karadan gidip geldiğini ve istikbâle gidenlerin Konya'ya kadar gittiklerini ve Konya'da Hazret-i Mevlânâ'yı ziyâret edenler, yarım hacı farz olduğunu ceddim merhûm söylerdi. Tanzîmât-ı Hayriye'den sonra bahren gidip gelmek sühûleti görülmekle kara hacısı yolculuğu değişmiş ve her tarafın hüccâcı kendilerine yakın iskelelerden gidip gelmeye başlamıştır. Kara yolculuğuna ait ve menâsik hacı dahî şâmil Isparta'ya mahsûs yazma ve eski bir kitap gördüm ki bunda kafilenin hangi konak yerlerine varacaklarını ve vardıkları yerlerde ne gibi ziyâret mahalleri olduğunu ve o ziyâretlerde ne türlü duâlar okunacağını ve nerelerde ne gibi şeyler, lâzım olacağını ve Haremeyn-i muhteremeynde beyne'l-haremeyn ne yolda hareket edileceğini ber-tafsîl yazmışlar ve her Hacıya bir nüshası lâzım idüğünü tavsiye etmiş-

1 Devletçe posta idaresinin kurulmasından evvel mektup ve emanet götürüp getiren kimseler.

lerdir. Bade'l-hacc avdetlerinde ıtriyât ve tespih ve misvaka müte'allik şeyleri (s.369) Mekke-i Mükerreme'den aldıktan sonra yine Şam-ı şerîfe ve Mısır'a uğrayarak bir takım hırka ve abânî sarık ve meşlah¹ ve kefiye² ve çetârî ve yaşmak gibi hediye getirecekleri şeyleri Mekke'de bulamadıkları surette buralardan alırlar ve ilk çıktıkları iskelede karaya ayak bastıklarını ve deniz yolculuğundan kurtulduklarını ve hangi günde memlekete gelebileceklerini mektup veya telgraf ile haber verirler. O gün memlekette yine bir meserret-i umûmiye³ hâsıl ve müstakbiller⁴ hâzır olur.

Hemen müstakbiller tavuk, baklava, börek nevinden yol yiyecekleriyle yola çıkarlar. Bir iki konak yerden istikbal edenlere meşlah gıydırmek ve başlarına sarık ve kefiye sarmak suretinde her müstakbili donatıp her hacı müstakbilleriyle ma'ân takım takım doğruca duâ mevki'ine gelir, birikirler. Aynı duâ yapıldığını müte'âkip her hacının mektep çocukları hangileri ise yine ilahiyât ve nuût⁵ cehrî ve mektep çocukları ardında para saçarak kendi taallukat ve müstakbilleri ve mâşiyen duâ mevki'ine kadar gidebilen ehîbbâ ve konu, komşu kafilesiyle hânesine gelir, kapıdan içeri gireceğinde hususi bir duâ daha yapıp teşekkür için bir veya iki kurban kesilir, lahmı⁶ fukarâya dağıtılır. Bunda da nuût ve ilahi-hân hoca ve kalfaların âvâz-ı bülendle bir ağızdan okudukları ebyât hacı tarafından söylenmiş olmak üzere ber-vech-i âtîdir.

“Ebyât”

“Hamd lillâh dâhil olduk kubbe-i sahrâ sana
 Badehu sürdük yüzümüz Mescid-i Aksa sana
 Giyüben ihrâm, lebbeyk çağrışıp ettik nidâ
 Çok şükürler dâhil olduk Ka'be-i ulyâ sana
 Hîn-i vuslatta tavâf ettik yedi kez ibtidâ
 Dostâne mültezimde sıdkla kıldık duâ
 Rek'ateyn ettik halilullah makâmında edâ
 Çok şükürler dâhil olduk Ka'be-i ulyâ sana
 Âb-ı zemzemden içip, hamd eyleyip sürdük safâ
 Yedi kez sa'y eyledik mâbeyn-i Merve ve's-Safâ

1 Altı üstü bir olan ve kol yerine yarıkları bulunan bir çeşit elbise.

2 Başa sarılan ve omuzların üzerine kadar gelen, uçları püsküllü ince ipek örtülü kumaş.

3 Umûmi şenlik, sevinç.

4 Karşılıklı.

5 Methoderek anlatılan şeyler, Hz. Muhammed'i övmek üzere yazılan şiirler.

6 Et.

Badehu çıktık Arafat üzere durduk pür-safâ
Çok şükürler dâhil olduk Ka'be-i ulyâ sana
Recm edip şeytanı kıldık cânına bin bin cefâ
Badehu olduk tıraş eyledik kurban-ı bahâ
Hem tavâf-ı sa'ya kıldık, hem vedâ'-ı ahire
Çok şükürler dâhil olduk Ka'be-i ulyâ sana
Mekke'den şehri-i Medine'ye ulaştırdı hüda
Oldurur şehir-i habîbullah Muhammed Mustafa
Eşiğinde yüz sürüp ettik şefâ'atler ricâ
Çok şükürler dâhil olduk Ka'be-i ulyâ sana (s.370)
Çaryârân-ı Resûlullah rû's-ı evliyâ
Ol-Ebûbekir ve Ömer, Osman, Aliyyü'l-Murtazâ
Üçünü ettik ziyâret anda yok şîr-i hudâ
Çok şükürler dâhil olduk Ka'be-i ulyâ sana
Âline, ashâbına ettik ziyâret hem senâ
Cümle mü'mini ilahi etme onlardan cüdâ
Olalar şâfi', "Süleyman" mücrime yevmü'l-cezâ
Çok şükürler dâhil olduk Ka'be-i ulyâ sana

Bu usûl-i mevzu'a ve merkûzenin memlekette birkaç asırdan beri böylece câri olduğu mütevâtiren ve kayden mevsûk olmasına göre muharrir-i âciz gibi derbeder bu Süleyman dahî bu kadarcık terk-i eser etmiş olduğundan dolayı kendisini rahmetle yâd ve ruhunu şâd etmek her Ispartalı için lâzımeden olsa gerektir. "Rahmetullah-ı aleyh"

Hacı kapıdan içeri girince ailesinin resm-i hoş-âmedilerini¹ kabulden sonra odasına oturup gürûh gürûh gelen hoş-âmedcileri ka'imen müsâfaha² ederek hoş-âmedciler hacının gözlerinden öperler. Bunlara ibtidâ zemzem-i şerîf ve müteakiben "zübd" miski ve tefârikli kahve verilir. Zemzemi duâ ve salavâtla herkes ka'imen içer. Zemzem-i şerîf üzerine kahve içmekten istinkâf edenler çok olur. Hacı, bu züvvârın³ bazılarına tespih ve misvâk ve küçük kutularda misk verir. Her birine Haremeyn-i Muhteremeyn'in revhâniyetinden⁴ ve beyt-i muazzamla şebeke-i Resûlullah'ın ve makâmât ve mü'essesât-ı kudsiyye-i sâire ve Haremeyn ahâlisinin şân-ı ulviyyet ve fezâilinden bahs ve aşk ve iştiyâklarını tehyic edecek sözleri dermiyân eyler.

1 Hoş geldin demek, hoş geldine gitmek.

2 El sıkışmak. Tokalaşmak.

3 Ziyaretçiler. Hal hatır sormağa gidenler.

4 Gönül açıcılık, güzel görünüşlülük.

Bazı kazalarda hacı doğrudan hânesine indirilmeyip en yakın taallukatından birinin hânesinde bulundurularak üç gün sonra cemâ'at-i kübrâ ile âdetâ güvey götürür gibi hânesine götürüldüğü ve hacı aşını sonra yaptığı dahî vardır. Her iki suretle de bu hâl üç gün devâm eder. Üç gündün sonra hacı, hânesinde istirahat erince evvelce hediye gönderenlere mukâbil birer miktar koku ve hurma ve zezem ve tespih ve sarık ve yağmak, tefârik¹, misvâk hediyelerini tertiple hanelerine gönderir. Bu hediyeyi alanlar getirenlere bahşîş verirler. Daha sonra da hacıya aile ziyafeti yaparlar. Hacı bundan sonra kâffe-i ma'âsi ve âsâmdan arınmış ve insilâh etmiş bir vücûd-ı mülk-i sıfat tanılıp her teşebbüsünde istikamet ve emniyete itimâd-ı umûmî hâsıl olmuş olur.

Hakikaten kable'l-hacc bazı harekât-ı gec-revanî² his olunanlar bade'l-hacc o harekâtta vaz geçmiş görünürler. Kendileri de münkerât³ ve mekrûhât⁴ (s.371) bir şey'e cesâret etmekten ar eyleyip memurâtta ve icabât-ı diniye ve dünyeviye ne ise onu iltizâmda devâm ve Haremeyn-i muhteremeyn ahâli-i kirâmına ziyâdece hürmet ve ikrâm gösterir ve bütün hacılar Arafat'ta ne kadar kimselere mülâki olmuşlarsa onları evvelden olan din kardaşlığından başka bir de ihrâm kardaşı tanıyarak şehirliden, köylüden beraber bulunan refiklerini ölünceye kadar unutmazlar. Yekdiğerin hakk-ı hürmet ve uhuvvetini idâme ve muhâfaza ve evlatlarına bile vasiyet ederler. Tarafeynin düğün ve cemiyetleri olduğunda gelirler, giderler. Hastalıkları zamanlarında ve bir müşkülata tesadüf ettiklerinde ararlar, sorarlar. Daima ahadühumâ âharın işini kendi işinden ziyâde sa'y ve gayretle görür. Evlâd ve efrâd-ı aile dahî kezâlik yekdiğeri muhibb ve hakiki kardaş bilirler. Bu hürmet ve muhabbet tarafeynce mâdâme'l-hayât nasıl devâm ettiyse bade'l-memât evlatlarınca da müddet-i medide devâm hâlinde bulunur ve görülür. Hacıya vesile-i rahmet olacak nîk⁵ nâmı senelerce muhît hayâtında yapılıp. Asla ölmez. Hâlâ dedemin köylerdeki hacc refikleri ahfâdından bizi arayıp bulanlar, soranlar eksik değildir.

Hıristiyan dostlar bu hacc-ı İslâm cemiyetine iştirâk ve dehâlet etmezlerse de bade'l-hacc tebrike, hoş-âmediye gelirler. Onların Kuds-i Şerîf ziyaretini kasedtiklerinde İslâm'dan olan dostları bulunurlar. Bu kâsd erbâbi

1 Küçük hediyelik eşya.

2 Hileli hareketleri.

3 Haram işler. Şeriatın menettiği, Allah'ın yasak kıldığı şeyler.

4 Mekruh olan şeyler.

5 İyi, hoş, beğenilen.

dahî âdât-ı İslâmiye'ye yakın bazı merâsim yaparlar. Gidip geldiklerinde de Kuds-i şerîf hedâyâsından İslâmlara münasip şeyleri hediye verirler. Çünkü Kuds-i şerîf ve Mescid-i Aksa beyne'l-İslâm makâmât-ı mukaddese-den olmak üzere tanınmış ve itikâd olunmuş olduğundan o beytül-Makdis kadîmin eşyası mûcib-i memnuniyet ve teberrük addedilir ve mukâbilinde de hediye-i münâsebe gönderilir. Isparta ve mülhakâtındaki umûmî cemiyetler, düğünler ber-vech-i muharrer olup husûsilerine gelince onlar da ber-vech-i âtidir. Fıkra fıkra beyan ve tahrîr olunacaktır.

Mevlid-i Risâletpenâhî Umumi ve Hususi Cemiyetler

Menkıbe-i Mevlid Hazret-i Risâletpenâhî

Her sene Rebiyülevvel'in on birinci günü hulûl eylediğinde müftü efendi bütün cevâmî ve mesâcid imam ve kayyumlarını celb ile bu akşam on ikinci gece olmak ve efendimiz sallallahu aleyhi vesellemin velâdet-i bâhirü's-sa'âdetlerine müsâdif bulunmak şerefiyle müşerref olduğumuzdan Cami-i Kebîr'de menkabe-i mevlid-i sa'âdet okunacaktır. Camileri, mescitleri, silip süpürerek minarelerde kandiller yakılacak ve gündüz de öğle ve ikinci namazlarından evvel ve sonra üç cami'de mevcut lihye-i sa'âdet¹ ziyaret edilecektir. Ona göre tertîbâtına bakınız der ve çarşıda da münâdî² nidâ ettirir. Gündüz ziyâret olunacak Lihye-i Sa'âdet için herkes malûm camilere öğle ve ikinci namazlarına giderek ziyaret-i müteberrikeyi binlerce salavât-ı şerîfe ile ifâdan sonra yatı namazına dahi (s.372) Cami-i Kebîr'e gelirler. Bade's-salât sekiz-on mevlid-hân cami'in ortasında halkavârî oturur. Âdet-i beldeye göre hep bir ağızdan Süleyman Çelebi merhûmun telif ve tanzîm eylediği menkibeyi baş hânın pîş-hânlığıyla okumaya başlarlar. Gündüzden şerbetçiler takımlarını, kayyumlar buhurdanlarını hazırlamış bulunacaklarından cami-i şerîfin içindekiler kırâ'ata başlanmazdan evvel buhurdanlarda yakılan "ûd ağacı" kokularıyla ta'tîr-i³ meşâmm⁴ edip şerbet tevzî'i zamanında gülâbdanlarla kendilerine gül yağı karışık gül suyu serpildiğini müteakip bal veyâ şeker şerbeti tevzî ve ita ve kemâl-i huzur ve huşû ile kırâ'at istimâ' olunur. Hitâmında bazı huffâzın hatm-i şerîfleri okunur. Duâ edilir. Cami-i şerîfe uzak olan mahallâttan gelemeyecek ihtiyârlar ve kadınlar için de yakınlarındaki birkaç cami ve mescitte aynı kırâ'at yapılır. Firdevs Paşa camiinde

1 Peygamberimizin sakal-ı şerîfleri.

2 Nidâ eden, seslenen, çağırın. Müezzin.

3 Güzel koku ile kokulandırma.

4 Koku alacak yer. Burun. Geniz.

bu resmin her sene yapılıp terk ve ihmâl edilmemesi vakfıyesinde münderec olduğu cami-i mezkûr bahsinde yazılmıştır.

Bu on ikinci gecenin sabâhında çarşıca esnaftan arzu edenler dükkânlarını bazı tezyînâtla donatırlar. Yekdiğeri tebrik ederler. Hükümette ve devâir-i resmîyede de resm-i tebrîk icrâ olunur. İşte bu gündün bed' ile ahâlden bir takımı yemekli, bir takımı yemeksiz yalnız şerbet veya şekerle mevlid cemiyeti yapmaya başlarlar. Yemekli yapanlar iki gün evvelden konu, komşu, ehlibbâ ve akrabâ ve ulemâ ve sulehâ ve fukarâdan lâzım gelenleri hânesine ya gündüz saat ona veyahut akşamdan sonraya davet ettirir. Mevlid-hân efendiler saat onda ise yemekten evvel, akşamdan sonraya ise yemekten sonra menkıbe-i velâdet-i seniyyeyi okurlar. İtriyyât ve şerbet dağılır. Yemeksiz ise cevâmi-i şerîfedan birinde kırâ'at kararlaştırılıp ya gündüz veyahut gece kırâ'at esnâsında şeker veya şerbet verilir. Bu hususu cemiyetin iki türlü de husûsî ve umûmî şeklinde ber-minvâl-i muharrer yapılır. Sûret-i mahsûsada hitân cemiyeti yapmaya kudreti olmayanlar Hatn edilecek çocuklarını dahî sünnet ettirirler.

Bu hâl Rebîül-sânî gâyesine kadar bir buçuk ay devam eder. Hatta bu iki aya avâm nâs ve nisvân mevlid ayları tabir ederler. İlk mevlid, son mevlid derler. Her gün gece gündüz hânelerde, camilerde bu kırâ'at-ı menkıbe cemiyeti eksik olmaz. Mevlid-hân efendiler bazı günlerde ve gecelerde birkaç mahalle giderler de yine yetiştiremezler. Kadınlarda dahî mevlid-hânlar vardır. Onlar da yemekli yapacaklarını hânelerinde, yemeksizini her hafta Cuma (s.373) günleri sabahtan başlayan hoca kadınlar hânelerindeki "Hoca evi" dedikleri kadın duaları cemiyetgâhında yaparlar. Çünkü her Müslüman yılda bir kere olsun salavât-ı şerîfe ve mevlid sesi işitilmeyen hânelere melek girmez, o hâne seknesi rahat ve felâh görmez, itikâdındadırlar.

Leyâlî-i mübâreke de semâdan melekler ve ervâh-ı sâlife-i Müslüman ikamet-gâhlarını ziyârete gelip orada ibâdet ve salavât-ı şerîfe ve Kur'ân tilâvet olunmuyorsa inkisâren bed-duâ ederek avdet edeceklerinden mevlid-i şerîf ve salavât okunmayan yerlere melâ'ike ve ervâh gelmez derler. Bu sebepten abâ ve ecdâddan kalan hânelerini satmak ve değiştirmek mecburiyetinde bulunan Müslümanlar hânelerini, meskenlerini, mülklerini, içinde çalgı çalacak ve işret edecek, namaz kılmayacak, oruç tutmayacak fâsık kimselere ziyâde bahâ verse de vermezler, satmazlar, verenlerin, satanların ve hatta alanların harâb ve perîşân olduklarını iddiâ ve ilelebet olacaklarını itikat ederler. Bu iddia ve itikat veçhile her an âsârı da görülmüş ve görülmekte bulunmuştur.

Her hangi fâsık veyâ gayrimüslime her kim mesken ve mülk satmış ise gerek satanın ve gerek alanın ve satılıp alınan yerlerin mahv ve perîşân olduğunu birer birer sayarlar, isbât-ı müddeâ eylerler. Kurân-ı Kerîm'de "innel arda yerisühâ ibâdiye's-sâlihûn" buyurduğundan bahisle Sûre-i Enbiyâ'nın 104, 105, ve 106'ıncı âyetlerini ve Sûre-i Kadr'in dördüncü âyetini sened götürürler. Bu fikir ve itikat kısmen Hıristiyanlarda da vardır. Bunun için ganî, fakir her kimse kudreti yettiğince senede bir kere Mevlid-i şerîf kırâ'at ettirir.

Mevlid aylarının gayri de dahî her kimse bir iş bitirdiğinde ve yeni hâne yapıp veyâ alıp içine girdiğinde ve müşkül bir işi olduğunda inâyet-bârî ve rûhâniyet-i hazret-i peygamberî meded-res¹ olsun maksadıyla teyemmünen behemehâl mevlid-i şerîf okuttururlar. Bu bâbda bu arzu ve itikâdî teyit ve teşyîd için teşvîki hâvî eserler ilâve edenler de olmuştur ki kırk sene evvel Süleyman Çelebi hazretlerinin manzûmesini okumaya başlamazdan evvel baş-hân âtîde muharrer na't-ı şerîfi yalnız okurdu. Badehu arkadaşlarıyla birlikte mevlidi okumaya başladtı.

Na't-ı Şerîf

Ey hüdâdan lutf ve ihsân isteyen
Mevlid-i şâh Resulullah'a gel
Cennet ve hûr ve gılmân isteyen
Mevlid-i şâh Resulullah'a gel
Na't-ı pâkın cân u dilden dinlesin
Muhassin-i rahmeddürür ol zât-ı hüsn
Olduğunca dünyâda sağ ve esen
Mevlid-i şâh Resulullah'a gel
Fikr edip dünyadan elbet geçmeği
Cennet için hem sıratı geçmeği
Havz-ı kevserden dilersen içmeği
Mevlid-i şâh Resulullah'a gel (s.374)
Ol Resûl'ün doğduğu şeb bî-gümân
Kadri ândan leyle-i Kadr'in hemân
Bulmak istersen Cehennemden âmân
Mevlid-i şâh Resulullah'a gel
Meclis-i mevlid dürer vali merâm
Ol Resûl'e kıl salâtile selâm

1 Yardıma yetişen, yardımcı.

Bulmak istersen eğer âlî makâm
Mevlid-i şâh Resulullah'a gel

Eğer canım ire dersen safâya ve bir salavât-ı Muhammed Mustafa'ya, Sal-lallahu aleyhi vesellem.

Kırk senedir bu na't-ı şerîf kırâ'atını terk ile yine âtîde muharrer mukaddeme-i manzûmeyi heb bir ağızdan okuyorlar.

Mukaddime-i Manzûme

Bilin rahmet-i rahmândır, Bu mevlid-i Resulullah, Günâh derdine dermândır, Bu mevlid-i Resulallah, Resûl'e her kim ümmettir, İşi ta'zîm ve hürmettir, Sevisine alâmettir, Bu mevlid-i Resulallah, Öleceksek de râhete, Kıyâmette şefâ'ate, Sebeb-i tahsîl hâcete, Bu mevlid-i Resulallah, Buna her kim kulak urmaz, Hakkın rahmetini bulmaz, Diğer sözler gibi olmaz, Bu mevlid-i Resulullah, Eğer ümmet isen kardaş, Resul aşkına yedir aş, Gel akutsun gözünden yaş, Bu mevlid-i Resulallah, Cânın değil ise hasta, Resûlü aşkla iste, Ulaşdırır seni dosta, Bu mevlid-i Resulullah, Sakın şöhret sevâb olmaz, Hakkın rızâsını bulmaz, Riyâ ile kabûl olmaz, Bu mevlid-i Resulullah, Muhibbî sonu hayr olsun, Diyen îmânla ölsün, Yarın âna şefî' olsun, Bu mevlid-i Resulullah.

“Rûh-ı nebî râ-salavât” dedikten ve Muhibbîye bir fâtiha okuduktan sonra “Allah adın zikr edelim evvelâ, Vâcib oldur cümle işde her kula.” Mısra'ıyla başlayan Süleyman Çelebi merhûmun manzûmesini okumaya başlarlar. “Bârî ne hâcet kılavuz sözü çok, Birdir ol-kim ândan artık tanrı yok” mısra'ına gelince “Ger dilersiz bulasız âlî makâm, Aşkla deyin esselavat-ı ve's-selâm” beytini okurlar. Bütün cemâ'atle, es-salât-i ves-selâm-ı aleyke yâ Resûlallah, es-selâtü ves-selâm-ı aleyke ya habîballah, es-selâti ves-selâmü aleyke ya seyyede'l-evvelîn ve'l-âhirîn” denildiğini müteakip Süleyman Çelebi hazretleri için de zîrdeki vasiyeti okurlar:

Vasiyet

Ey azîzler işte başlarınız söze
Bir vasiyet kılarız illâ size
Ol vasiyet kim direm her kim tuta
Misk gibi kokusu canlarda tüte
Hakk ta'âla rahmet eyleye ânâ

Kim beni ol bir duâ ile ânâ
Her ki diler bu duâda buluna
Fâtiha ihsân ede ben kuluna

Mısra'ların yine cümleten okuyup baş-hân efendi “nâzım ve münşî Süleyman Çelebi hazretlerinin rûh-ı pür-fütûhuna hediye eden rızâen lillah fâtiha” der. Bütün cemâ'at fâtiha kırâ'at ve rûh-ı nâzıma hediye ederler.

Çünkü Hakk evvelîğın bildin ayân, Dinle imdi kılayım vasfın beyân mısralarıyla manzûmeyi okumaya devâm ederler. Nihâyetinde yine nâzım-ı müşarünileyhin duâ makâmında yazdığı üç-beş beyitin hitâmıyla aşr-ı şerîf okunur. ulemâdan bulunan bir zât o makâma ait duâyı yapar. Resm-i kırâ'at hitâm bulmuş olur. (s.375)

Bu sebeble her hânede ve her müslim tarafından senede bir kere mevlid okutturmak her husûs için sebep-i rahmet-i rahmândır, günâhlar derdine dermândır. Her müslümâna şeref ve şândır. Muhabbet-i Resûlullah'a bürhândır. Vesîle-i şefâ'at Resûl-i kibriyâ olub okutmayanlar mahrûm-ı şefâ'at olmaya çeşbândır¹. Süleyman Çelebi merhûmun bu yüzden mübeşşir afv ve mağfîret-sübhanı olduğunu nice evliyâ'ullah-ı kirâm ma'nen görmüşlerdir. Bizim için de elbette bâ'is-i gufrândır, derler. Aslâ terk ve ihmâl etmek istemezler. Dul karılar bile ameleliğe gidip birkaç ayda nafakasından tasarruf ede ede bu mevlid masrafını tehiyye etmeye özenirler.

Yukarıda harfiyen yazdığım başlangıçta okunan na't-ı şerîf ve mukadde-meyi yazan vali silsile-i şu'arâda görülen Yenipazarlı vali midir, yoksa Ağros nâhiyesinde vali oğulları nâmıyla el-yevm sülâlesi mevcûd başka bir vali midir, ma'lûm değildir. Muhibbî dahî silsile-i şu'arâdaki Niğdeli Muhibbî midir, yoksa Sultan Süleyman-ı evvel hazretleri midir, bu da belli değildir. Eğerçi sultân-ı müşarünileyh hazreleri olsa idi memâlikin her cihetinde okunması lâzım gelirdi. Hâlbuki Isparta'dan başka yerde işitildiği yoktur.

“İstitrâd”

Yukarıdaki tekâyâ² ve merâkid³ mebhasında derece-i vukûf ve salâbetini⁴ yazdığım Yavruzâde Şeyh Mehmed Emîn Efendi merhûm bir gün

1 Layık, münasip, uygun.

2 Tekyeler.

3 kabirler, mezarlar.

4 Metanet, katılık, sulbiyet. * Peklik, dayanma. Sağlamlık.

İstanbul'da Beşiktaş Cami-i şerîfinde bir mevlid-i şerîf kırâ'atı cemiyetinde bulunarak badehu Barbaros Hayreddin Paşa türbesinin türbedârı odasına çıktıklarında ricâl-i devletten birisi Süleyman Dede merhûm eser-i manzûm ve mü'ellifinde pek ifrâd etmiş ve ileri gitmiş olduğundan halkımız âdetâ hazret-i peygamberî ulûhiyet mertebesinde itikat etmek derecelerine kadar varmışlardır. Hâlbuki aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz nass-ı Kur'ân mucibince beşer olarak ba's buyuruldu. Beşerin kâbilü'l-lems kesâfet-i vücûdu gayr-ı münker ve ecsâm-ı kesîfenin gölgesiz olabilmesi fennen mümteni' ve olamayacağı bedîhi ve ezher iken "Nûr idi başdan ayağa gövdesi", "Bu ayândır nûrun olmaz gölgesi", "Gölgesi düşmezdi yere resminin" gibi ta'bîrlerle cism-i latîf hükmünü vermiş ve fenn ve hikmete muhâlif söz söylemiş ve ümmeti ifrât mertebesine sevk ve izlâl eylemiş sözleriyle hezeyân-gû olunca şeyh-i müşarünileyh hiddetle ortada bulunan nargileyi eline alıp güneşe tutarak "bey, bey şu şişe kesîf mi latîf mi" dediğinde bittabi kesîf demesiyle "hani bunun gölgesi, bu zâten bir toprak idi. Nasıl oluyor da gölgesi görülmüyor" deyince hezeyân-gû "bunda san'at-ı tasfiye var" demiş idüğüne mukâbil "bir san'atkâr toprağı tasfiye ile gölgesini izâle edebiliyor da Cenâb-ı Hakk bütün mükevvinâtı¹ kendi hürmetine halk ettiği nassan müsabet bulunan hâtemü'l-enbiyâ, mazhar-ı sırr-ı "mâ evhâ" eşref-i mahlûkât efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem (s.376) vücûd-ı risâlet-penâhilerini tasfiyeye kâdir olamamış mı, olamaz mı? Siz hatâ-yı fâhişde bulunuyorsunuz. Tecdid-i imân ve nikâh etmeniz lâzım gelir." Diyince hezeyân-gû kalkmış, gitmiş olduğunu hâl-i hayatlarında hikâye etmişlerdi. Ma'âzallah za'f veyâ fikdân-ı imân akabesine düşâr olan bu makûleler nazarlarında ümmetin bu derece fart-ı muhabbet² ve tevessülü her yerde düşâr-ı itirâz olmaktan kurtulamıyor ve hele Mi'râç bahsine aklen ve fennen imkân tasavvur edemeyenler ve hasiyet³ nübüvveti akl ve fenn ile bilinebilecek bir şey zann edenler böyle hezeyân-gûluklarla "Enbiyâ-yı sâlifede vukû'u rivâyet edilmeyen urûc-ı⁴ cism-i kesîf nasıl olur" diyerek hatîât-ı azîmede⁵ bulunmaktan çekinmedikleri buralarda da işitiliyor ise de dünya ve ahrette herkesin niyet ve itikâdına göre ber-murâd olacakları şüphesizdir. Öyle hezeyân-gûlar eğerçi Kur'ân okumuş ve kütüb-i İslâmı tetebbu⁶ etmiş olsalardı Hazret-i İdris ve İsâ aleyhimesselâmın urûclarını bilirlerdi. Allahu te'âla hazreleri cümle-

1 Yapılmış ve yaratılmışlar. Bütün mahlukat.

2 Muhabbet ve sevgide aşrılık.

3 Hususi fayda, kuvvet ve menfaat, tesir, keyfiyet.

4 Yukarı çıkmak. Yükselmek.

5 Büyük yanlışlıklar, hatalar

6 Araştırıp tetkik etme. Derinliğine inceleyip tanıma, öğrenme. Öğrenmek için okuma.

mize ve bilhassa bu makûlelere î mân-ı kâmil ve hüdâ-yı şâmil ihsân buyur-
sun, âmîn. Temm'l-istitrâd

İstanbul'da gördüğüm ve nâzımını bilmediğim bir levhada bakınız ne deniliyor. Bunu da İstanbul'da diyorlar. "Kıt'a" Muhammed'den diğer yok vâsil olmuş kâb-ı kavseyne¹", "Gürûh-ı enbiyâdan girmemiş bir ferd o mâbeyne", "Haremghâh-ı visâle Ahmed'i tenhâ alıp Mevlâ", "O halvet oldu mahsûs hazret-i sultan göynüne". Konya valiliğinde kendisinin fenn-i hikmet ve tabî'ata ziyâdece inhimâkını gördükleri fuzalâ-yı ahîremizden Ziyâ Paşa merhûma ulemâmızdan bazıları "feramason" nazarıyla baktıkları hâlde o da bir na't-ı şerîf ve belîğinde, "Harîm-i bezm-i ev ednâ li-umrike câh", "Nedîm-i meclis ısrâr-ı hazret-i settâr", "Muhammed, Ahmed u Mahmud, Mustafa ki odur", "Nigâr hâne-i kevneyne mûcib-i ızhâr" diyor.

Kemâl Bey merhûm dahî bir eserinde "Eğer Allah iki olmak lâzım gelseydi yâ Resulallah mutlaka biri sen olmağın icâb ederdi, cümlesini dermeyân ediyor. "Kıt'a-i Nâmık Kemâl". "Hâdîm-i şirk olan diyânetime", "İderim bin yemîn şu davada", "Sana da ber-nazîr olur der idim", "İki Allah ola idi dünyada".

Yukarıda yazılan hezeyân-gûlar bu iki zâtı imâm-ı müçtehid-i zaman add ve itikat etmiyorlar mı, her sözlerinde bunların meslek ve beyânlarını hüccet tutmuyorlar mı? Bu bâbda müşârünileyhimânın bu sözlerini nazar-ı itimâd ve itikâda almaları lâzım gelir. Yoksa itirâzları vücûhla bâtıldır, dalâlettir. "Ve's-selâmu ala men-ittebee'l-hüdâ".

Sancağın her tarafında ve karyelerde dahî bu merâsim-i kırâ'at menkabe-i risâlet bu itikatla böylece cârîdir. (s.377)

Erbab-ı Sanat İçin Destur Almak ve Peştamal Kuşanmak ve Yolsuz Çıkarılmak Cemiyetleri

Destur Almak ve Yolsuz Çıkarılmak Cemiyetleri

Her sınıf ve mesleğin müdâvimleri otuz iki esnâf ta'bîriyle biri diğerine karışmamak ve her sınıf sınıfında müstakil bulunmak şartına riâyeten san'atlarında çalışan çocukları ibtidâ çırak aldıklarında mebâdî-i ameliyeyi öğrendikten sonra kalfa yaparlar. Kalfalarda san'atlarında kesb-i mahâret

1 İmkân ve vücub ortasında bir makam. * İki yay uzaklığı mesafesi.

edince usta çıkarlar. Bunlara usta çıkacaklarında ustaları “destûr” verir. Bادهu usta sırasına girer. Usta peştemâli kuşanır. Bunun için sınıfına mahsûs husûsî bir cemiyet yapar.

Şöyle ki usta çıkacak ve peştemâl kuşanacak kalfa kendi ustasından “destûr” istediğinde ustası tamâmıyla kesb-i mahâret ettiği kâni’ ise usta başısına ve Ahi baba ve erkânı ustalarıyla esnâf şeyhine söyler. Onlar hangi gün ve mevki’î kararlaştırırlarsa o güne bir sahra cemiyeti tertîb ederek birkaç sofralık yemek hazır ettirir. Her sınıfın usta başısı kendi sınıfındaki erkân ustalarıyla dükkânı civârında bulunan mümtâz ustaları ve destûr alacak kalfanın ahbâb ve akrabâsını erkân çavuşu ma’rifetiyle kendi nâmına o mahalle davet ettirir. Davetliler toplandığında sahrada ezân-ı şerîf okutularak cemâ’atle ikindi namazı kılındıktan sonra ustabaşı ve erkân ustaları ve kalfanın ustası ve daha münâsipleri sırasıyla diz üzerine oturup başında esnâf şeyhi efendi ve sağ tarafında ustabaşı ve sol tarafında destûr alacağın ustası kâ’id¹ olduğu hâlde çavuş “destûr” alacak kalfayı yeni elbise ve cübbesini giydirerek sağ yanına alıp dışarıdan geliyormuş gibicesine hudûd-ı meclisin dış hatındaki birinci hatvede kâ’imen “es-Selâmün âleyküm yâ ehl-i şerî’at” ve bir adım ileri gidip ikinci hatvede “es-Selâmün aleyküm yâ ehl-i tarikat” aynı hâl ile üçüncü hatvede “es-Selâmün aleyküm yâ ehl-i ma’rifet” dediğini müte’âkip her ikisi kâ’imen tam mahfelin ortasında buldukları hâlde “Şu yiğit san’atında mahâret kesb edip ustasından ve cümlelerinden müstakil usta olmaya icâzet ister” demesi üzerine esnâf şeyhi kalfayı ortaya oturtturur.

İlm-i hâlınden ve şî’âir-i diniyesinden ve bey’ ü şırânın² sıhhat ve fesâdından mühimm şeyleri sorar. Çünkü yirmi bir yaşından evvel ve dinini bilmeyen delikanlının işi ve alış-verişi mu’teber olmaz derler. Bu sebepten şeyh su’âllerine cevâb-ı kâfi aldığıında ustasına vesâir ustalara hitâben “ne dersiniz bu yiğit, yaşını, başını bulmuş, dinine, îmânına, İslâmiyete vâkıf olup san’atında da kesb-i mahâret etmiş olduğundan izin, duâ istiyor” demesiyle ustası vesâirleri san’atına müte’allik bazı mühim noktaları hâvî su’âller irâdıyla müstakilen kendi yaptığı numûneyi ortaya getirirler. Mu’âyene ederler. Hiç kimse karışmaksızın kendi yapmış olduğunu ustası ve yapılan numûnenin eksîği olmadığını sâ’irleri tasdik eder ise şeyh hâzır bulunan bir hâfıza aşr-i şerîf okutturarak cehrî duâya başlar. (s.378) Bu uzun duâya huzzâr âmin derler.

1 Çavuş. Serasker, kumandan, süren, sürücü.

2 Alim-satım. Alış-veriş.

Duâ bitince ustası kalfaya “izin verdim” der. Şeyh, işte şimdi erkâna gir-din, evvelâ sünnet-i şerîf olan sakalını bundan sonra salıverecek ve mikdâr-ı şer’isi uzunluğunda muhâfaza ve beş vakit de namazını cemâ’atle edâ edeceksin. Abdestsiz, besmelesiz işe başlamayacaksın. Sâniyen hafta duâlarında bulunarak san’atında aslâ hîle ve çürük işleri kabûl ve tecvîz etmeyip doğ-ru ve sağlam işleyeceksin. Sâlisen hiçbir şey için kat’iyen yalan söylemeyip harâm yemeyerek ebnâ-yı cinsinden küçükleri, çırakları, evlâd ve akrânını kardaş ve büyükleri ata bileceksin. Râbi’ân yine ebnâ-yı cinsinden fakîrlere, ma’lûllere mâlen, bedenen mu’âvenet ve sınıfın ihtiyârlarına hürmet eyleyeceksin. Hâmisen hiçbir gûne günâh ve ma’âsîde¹ ve kimsenin ’ırzına, mâlına, cânına tecâvüzâtta bulunmayıp defterini, temessükünü² güzel yaparak alaca-ğın vaktinde alacak, vereceğini, borcunu vaktinde verecek ve inkâr ve iz’ac ve tezvîr³ ile kimseyi incitmeyeceksin. İşine gün doğmazdan evvel başlayıp, gün indikden sonra bırakacaksın. Boş ve hevâ ve hevesde gezmeyip vazîfen olmayan işlere karışmayacaksın. Haydi Allah-ı Zü’l-celâl tevfikini refik et-sin” der, peştemâlini duâ ile kuşanır.

Bu yeni usta şeyhin, ustabaşının, kendi ustasının iki ellerini öptükden sonra hâzır bulunan büyük ustaların da ellerini öperek ustalar sırasının sonuna oturur, tebrîk ederler. Yemek sofraları konulur, yemekler yenilir. Esnâf şeyhiyle ustasına ve çavuşa münâsîp hediyeler verilir. Ustabaşı ve erkân-ı mahfelin idâresinde bulunan orta kîsesine kudreti nisbetinde birâz iâne bırakır. Bu iâne kasa defterine ve ismi ve sinni ustalar siciline kayd olu-nur. Hangi tarihte “destûr” aldığı dahî kendisi bâlâsına işâret edilir. Zîrâ se-nede bir kere nüfûs idârelerinden verilen cüz’î bedelli matbû’ ve bâlâsı tuğ-ralı esnâf tezkereleri bu sicilden imlâ edilmekte idi. Bu mu’âmele bundan ibârettir.

Yolsuzluk bahsine gelince, her hangi bir usta hilâf-ı tenbîh çürük iş ya-par ve san’atında hîleye sapar ve bir kimsenin hakkını inkâr ve yalancılıkla iz’ac ve ızrâr ve hilâf-ı tenbîhât harekâta ictisâr eyler ise ustabaşıya davâ ve ihbâr olunup gizlice bi’t-tahkîk vâki’ olduğu anlaşıldığında, ıslâh ve hakk-ı âhar temin edilmek sûretinde birinci defa ustabaşı tenbîhât-ı hafiyede bulu-nur. İşgâ ve intibâh etmezse bir iki gün tezgâhı kapatırılır. Teminât üzeri-ne açtırılabilir.

1 Günahlar, İsyânlar.

2 Borç senedi.

3 Söze yalan karıştırma, yalan söze değer verme. İkramda bulunma.

Bu hâl kendisi bâlâsına işaret ve yine orta kesesine cezâ-yı nakdî gibi bir şey ita ettirilir. Tekerrür-i hâl vukû'unda bir yolsuzluk ziyâfeti ilâve olunarak tezgâhı yine kapattırılır. Yolsuzluk davetini (s.379) yapmadıkça tezgâh açtırılmaz. Bundan da kesb-i salâh ve intibâh etmediği sûrette kendisi esnâf defterinden ihrâc ve çarşıdan tard olunur, boykot yapılır, bir daha ona itimâd ve itibâr etmez. Bir şey alıp veremez. Adına, “sofradan dışarı tabak, bostandan dışarı kabak” derler.

Bu iki usûl-i idâre ve cemiyet esnâf şeyhinin idâresi altında kısm-ı evvelde beyân olunan her sınıf ve san'atkârın ustabaşları ve erkân-ı mahfel-leri ve çavuşları ma'rifetiyle icrâ ve muhâfaza olunur ve her hangi sınıfın mu'amelesi olursa kendi erkânı hey'etinde tatbîk edilir.

Esnâf şeyhi otuz iki esnâfın imâm ve müftü-i mesleği demektir. Bu meşihata taraf-ı padişahîden bâ-berât-ı şerîf-i âlîşân mutasarrıftır. Kırk sene evvel cereyân eden bilcümle esnâf işlerinde her sınıf erkânının merca'ı idi. Haftada Çarşamba günleri Pazar küşâd olunacağına ibtidâ buğday pazarında ve müteakipen diğer esnâfın arastalarında¹ alenen ve kâ'imen duâ eder ve badehu her sınıf ahz ve itaya mübâşeret eylerdi. Bunun nezdinde fütüvvet nâmında yazma bir kitâb olup her husûsda o kitâp münderecâtına tatbîk-i harekât olunurdu. Kitâbın muhteviyâtı pek şer'î ve insânî fasılları ve pek çok vesâyâ-yı diniye ve nâfi'ayı hâvidir. Âdetâ kanun şeklinde bir ta'lîmât-nâmedir. Bunun münderecâtına göre her sınıfın ustabaşları ve erkân-ı ustaları bu düstûrlu ustalar tarafından camide serbest bir idâre ile esnâf şeyhi tarafından intihâb ettirilir.

Ustabaşı reîs makâmında ve Âhibaba re'is-i sâni mevki'inde bulunarak sınıfın mevcûdiyetine göre dörtten sekize kadar erkân-ı ustası yani a'zâ bulunur ki bu meclise mahfel ve lonca erkânı derler. Esnâfın kâffe-i umûru bu mahfellerde rü'yet ve müzâkere edilir. inde'l-îcâb erkân mahfel hâricindeki tecrübekâr ustalarada mürâca'atla re'yleri sorulur. Ve'l-hâsıl hâkimiyet-i milliyenin esâsı buradan başlar. Bu teşkilât erbâb-ı ameliyâtın ve sanayiin muhâfaza-i hukûk ve terakkiyâtına hâdim bir esâs idi.

Bu mahfellerin idâre ve nezâretlerinde her sınıfın orta kîsesi yani küçük bir bankası olup cemiyetlerin ve rü'yet ettikleri işler ashâbının terk ve teber-

¹ Çarşının bir esnafa mahsus kısmı.

ru' eyledikleri paralar bu kîseye konulur. Ticâret ve erbâhla¹ tenmiye² edilir ve sınıftan bir kazâ ve zarûrete düçâr olanlara bu kîseden para ikrâz olunur ve bu ikrâz için müstakrizlerin mağdûr takımlarından bir sene fâ'iz alınmaz ve alınan fâ'izler de devr-i şer'î ile yüzde on beşden ziyâde olmaz idi. Bu nemâ ve fâ'izlerden amel-mânde ve fakîr ve ihtiyâr ustalara da nafaka ve elbise bedeli verilip dilencilik ettirilmez ve çarşının tenzîfât ve su yolları ve kaldırımları ta'mîrâtı ve hâriciden gelen erbâb-ı ihtiyâcın müessesâtı masârifî hep bu kîseden verilir idi. Bu cihetle meslek ve san'at hâricindeki işlerden de her hangi bir kimsenin hangi türlü işleri olursa yine ustabaşıya şifâhen dava olunur ve o dava olunan kimse derhâl çavuş vâsıtasıyla celb edilir, (s.380) iş anlaşılır. Âdilâne bir sûret-i tesviye kararlaştırılır. Def'aten para verilecekse hemen bu keseden verilip bilâhare alınır ve ödettirilirdi.

Bu lonca kararlarına ve ustabaşıya itâ'at etmeyen olmazdı. Olursa o hâlde müdde'îye hükümete mürâca'at et cevâbı verilerek lakin öyle itâ'atsiz kimsenin adı yine çarşıda "mimli" ta'bîriyle emniyetsiz anılıp bilakis müdde'î haksız görülürse o hâlde de esnâfça müdde'îye boykot yapılır ve müdde'î aleyhin hukuku müdâfa'a ve muhâfaza edilir idi. Bu sebepten esnâfın da'vâları ve çarşı işleri binde bir hükümete düşmez ve hükümeti işgâl eylemez ve tarafeyn aylarca işten kalmaz ve hükümette sürünmez idi. Vaktâ ki 1284 (1867) senesi teşkilât-ı mülkiye ve on sene sonra da teşkilât-ı adliye yapıldı. Bu vazîfeler belediyelere ve mahkemelere intikâl edince şeyhin, ustabaşılının, loncaların hüküm ve ehemmiyeti kalmadı ise de çarşının âdâp ve intizâm-ı ahlâkı da bozuldu. Eski işler, eski alış-verişler, herkesin düşünebildiği kadar serbestî-i hîle ve hırsla mahall zuhûr ola, ola, işçiler, amele ve fukarâ takımı zenginlerin, sermâyedarların, gaddarlıkları önünde esîr gibi kaldılar. San'atlarını işlerini terk etmeye mecbûr oldular. Sermâyesi olanlar âdetâ hoca efendilerin ve erbâb-ı rikkatin "et-tüccâr hümû'l-füccâr" ve ashâb-ı kalem ve matbû'âtın "esnâf-ı bî-insâf" dedikleri mertebeyi buldular. Bir taraftan dahî Avrupa ve düvel-i garbiye muhtera'ât-ı³ cedîdesine rekâbet ve aynı muhtera'âtı memleketimizde husûle getirmeye rağbet ve müsâberet ve bunları teşvîk ve himâyet eden olmamasından dolayı eski san'atlar da mahv ve münkariz olmaya başladı.

Bu işleri der'uhde eden devâir-i belediye ve adliyemiz ise esnâfın teferru'âtına kadar nazar-ı dikkate aldıkları lonca işlerinden adem-i ehliyet

1 Ribhler, faydalar, kazançlar, kârlar, gelirler.

2 Büyütmek. Yetiştirmek. Artırmak. Bereketlenmek.

3 Yeni icad edilmişler. Yeniden meydana çıkarılmış olanlar.

erbâbının men-i san'at ve tecziyesini yalnız tabâbette iltizâm ve tecvîz edip diğerlerini meskûtun anı ve mühmel bırakmış olduklarından el-yevm bâki kalabilen sanayi-i cüz'iyeye-i mütehavvilede sunûf ve ihtisâs belli olmaksızın rastgele adamlar elinde türlü hîleler, çürüklükler, yalancılıklar, dolandırıcılıklar ile ahlâksızlıklar çoğaldıkça çoğaldı. Küçük, büyük belirsiz oldu. Bu gidişin âkıbeti izmihlâl ve inhilâle dayanacağında şüphe yok ise de lehü'l-hamd içine girdiğimiz bir yaşındaki meşrûtiyet-i idâriyemizde elbette er, geç bu "sosyalist" idâre ve hâkimiyet-i milliye daha muntazam ve esâslı sûrette teşekkül ve te'essüs edeceğinden o vakit işlerimiz yine yoluna gireceğini ümit ederim.

Zîrâ bu şekli idâre, masârîfât-ı külliye ve takat-fersâ yüzünden devâm edemeyeceği ve devlet ve milletin bu derecesi açıklarını her sene istikrâzât-ı hâriciye ile kapatmak sûretinde tevâzün ettirilmeye hasr-ı efkâr ve âmâl edildikçe fakirler, amele ve ameliyât erbâbından bulunan efrâd-ı müstahsale müstehlike sınıfına geçerek dâhilî idâre imkânsızlık derecesini gösterecektir. Hemen Cenâb-ı Hakk cümlemize insâf ve îmân ve intibâh ve iz'ân versin de şimdiden bu gâyeyi görmeyecek esbâb-ı hakikiyeyi ciddiyetle nazar-ı itibâra alalım, vallahü'l-muvaffik. (s.381)

Yaz ve Kış Gezek Sohbetleri ve Bunlardaki Oyunlar Tafsilatı

Yaz ve Kış Sohbetleri

Esnâf ve eşrâf akrân ve sınıflarıyla ondan yirmiye kadar zevâtı muhtevî birer "oymak" tertîp edip yaz günlerinde Perşembe ve Pazar günü ve kış günlerinde Çarşamba akşamı növbete ziyâfet yaparlar. Buna davet gezmek maksadından iktibâs sûretiyle "gezek" ve cemiyetlerindeki musâhebe kendi işlerinden başka olmadığı cihetle bu noktadan sohbet ve hey'et-i müctema'alarına manga, takım makâmında "oymak" tabîr etmişlerdir. Bu oymak kim "erbaşı" olursa ona izâfe edilir. Falan kimsenin oymağı denilir.

Yaz sohbetleri "kiraz" zamanının hulûlünden evvel rûz-ı hızırda, kış sohbetleri rûz-ı kasımda başlar. Yaz gezek ve sohbetleri zamânının hulûlünden biraz evvelce çarşıda esnâfa, hâriçde eşrâf, mahallâtta komşular, hemmesleklerinden ve ziyâdece görüşdüklerinden mürekkep olarak bir veyâ iki sofralık ahbâb kararlaştırıp rûz-ı hızırın ilk gününde bir cemiyet-i ziyâfet hazırlarlar. Münâsib bir bahçeye kararlaştırılan kimseleri davet ettirirler. Davetliler öğleden sonra o bahçeye geldiklerinde yekdiğerleriyle hâllerine ve zamâna

müte'allik mebahisden görüşürler. Sohbet edelerler, kahve içerler. İkinci vakti ezân okutturup cemâ'atle namaz kılarlar. Pek sâde ve külfetsiz sofralar yere konur, yemek yenilir. Yemekler Isparta'ca meşhûr ve mümtâz olan Toyga çorbası denilen yoğurtlu ve etli ve pirinçli bir çorba ve bol soğanlı "bozbaş" dedikleri bir et yemeği ve bir Gaziler helvası ve et didintilerinden mahlûten pişirilmiş "kabûnî" dediğimiz pirinç veya bulgur pilâvından ibârettir. Eşrâftan ve mütemevvilândan bulunanlar kuzu doldurması yaparlar.

Bu yemekler yenilip kahve içildikten sonra bu masraf kaç kuruşa bâliğ olmuş ise mevcûd zevâta mütesâviyen taksîm olunup ikişer-üçer kuruş "sarfâne" harifâne¹ toplanmak üzere yaz mevsimi bitinceye kadar Perşembe günleri semt, semt, bir bahçede birikmek için ahd ü karâr yaparak içlerinden birisini erbaş bir diğerini çavuş ve eğerçi oymak iki sofralık ve kesretli ise bir de "erbaşı yamağı" intihâb ederler. Erbaşı kabûl ettiği sûrette oğünkü masrafı erbaş daveti mukâbilinde erbaş olan zât verip herifâne toplanmasından sarf-ı nazar eylerler. Erbaş gelecek haftaya gezek yapmaya kim tâlib olduğunu sorar. İçlerinden her hangisi ben yaparım derse gezek (s.382) ona verilir. Tâlib bulunmazsa erbaş münâsip gördüğüne emr eder. Hangi semtteki hangi bahçeye gidileceği kararlaştırılır. Misâfir olarak bahçe sâhibi dahî davet olunmak üzere ahbâb-ı hâzıra orada çavuş tarafından o bahçeye davet olunurlar. Şâyed erbaşı oğünkü masrafı kabûl etmeyip de ayrıca ve daha şanlı erbaşı daveti yaparım derse "sarfâne" parası toplanır, sarife verilir. Gelecek haftalarda ahbâbın arzusuna göre ya bir Pazar günü veyâhud Perşembe'de erbaşı daveti ayrıca yapılır. Erbaşı sıra gezeğini dahî başkaca yapar.

Bundan sonra o cemiyete ait kâffe-i mu'âmelât ve tertîbât erbaşı nüfûzuna mevdû' ve yârân-ı sohbet erbaş emrine ittîbâ'a mecbûr olur. Yemekler de beyân olunan dört nev'den ziyâde olmaz. Yalnız mevsimin tebeddülüyle erbaşının emir ve tertîbine binâen çorba yerine kiraz, karpuz, yaş üzüm ve lahm yerine bol etli bamya, patlıcan yaptırılıp, pilâv da etsiz ve sâde olur. Kabûnî olmaz. Bu oymakta erbaşının emir ve tenbîhine kim muhâlefet ederse "yolsuz" çıkarılır. Derece-i muhâlefete göre yolsuz daveti tertîb ve emr edilir. Meselâ yemekler tertîbinden fazla yemek yaptırmak ve oymak hâricindekilerden erbaşıya sorulmaksızın misâfir davet olunmak gibi muhâlefet hafif ise yolsuzluk ziyâfeti bir helva bir pilâvdan ibâret olarak ağır ise lahm ve çorba da ilâve kılınır. Her hâlde cürm ile cezâ beyninde bir nisbet-i âdile nazar-ı dikkate alınır. Eğerçi yemekler tertîbinden nok-

1 Esnafça. Herkes kendi masrafını, hissesine düşeni vermek suretiyle, ortaklıkla yapılan.

san olduğu takdirde gezek sâhibinin kudreti kifâyetsizliğinden ise bir gûne cezâ tertîb edilmez.

Gezekden murâd karın doyurmak değil, muhabbettir. Herkes kudreti yettiğince yapar. Lakin fazla yapmak sefâhet, diğerlerine hakârettir. Bu hâl her cihetle mûcib-i cezâdır, derler. Bu cezâyâ mahkûm olan ve yolsuzluk karar ve emrine muhâlefet eden kararı icrâ etmezse o adam o cemiyetten o “oymak”tan tard ve ihrâc olunur. Böyle adamı başka oymaklar da kabûl etmez. Bu başlangıçla en ibtidâ hulûl eden kiraz mevsiminde Minasun mesîresinde ve Keçeci ve Doğancı ve Yenice mahallelerinden bed’ ile Dere mahallesine kadar kirazın çok olduğu bu üç mahalle bahçelerinde tertîb olunup üç-dört hafta o bahçelere gidilir. (s.383)

Bu bahçelere öğleden evvel gidenler de bulunur. Öğle yemeğini salamura balık, peynir gibi şeylerle geçirirler. Badehu köşe kapma, adım atlama, uzun eşvâk(eşek) dedikleri biri biri üzerine çıkıp ağacın başından kiraz toplayabilmek yani kale almak, usûlünü öğrenmek oyunlarını oynarlar. Hazm-ı ta’âm ve tezyîd-i iştihâya hizmet etsün için sıkleti mebsûten mütezâyid iri taşları mesâfe-i mu’ayyeneye atmak müsâbakasını ortaya getirirler. Yekdiğeri geçecek adım atmasını kur’a ve sıra ile tertîp ve icrâ ederler.

Kazanamayanlara cezâ için o zamanda henüz nohut kadar olabilen cevizlerden üç, ya beş, ya yedi ceviz yuttururlar. Yekdiğeri suya basarlar ki soyunsunlar da suya girsinler. Bu cezâların bu sûretle tertîbinden maksad cevizler, mi’deyi takviye ve suya girmek banyo olmakla beraber çıplak ahbâpların bedenlerinde illetler, çibanlar olup olmadığını anlamak ve tedâvisine bakdirmek ve sirâyetten sakınmak için, derler.

Bu oyunlara ihtiyârlar iştirâk etmez. Genç, orta yaşlılara mahsûsdur. Bunlar ilk bahar ve yaz gezekleri oyunlarıdır. Kiraz mevsimi bitince iki hafta da Çarşamba günlerinden bed’ ile Sidre’ye çıkılır. O dağda medfûn e’izze-i kirâmdan Muharrem Efendi merkadında menkıbe-i velâdet risâlet ve Kur’an kırâ’at vesâir evrâd-ı¹ tilâvet ile hem ibâdet ve hem de manzarî bir sohbet yapılır. Gece gençler, çocuklar taraflarından yatsı vaktinden evvel şehre karşı çırallar ve ateşler yakılır², tüfenk ve tabanca ve hevâyî fişenk atılır. Adetâ

1 Sık sık ve devamlı okunan dua, Kur’an-ı Kerim’den her gün okunması vazife bilinen kısım, bir cüz.

2 Bu âdet “nârü’l-kura” denilmekle ma’rûf kavm-i Arab’ın sahrâ ziyâfetlerinde misâfirlerine hürmeten yakıtıkları ateşlere nisbetle iltizâm edilmiş ve Hicaz’dan getirilmiş bir âdet-i diniye-i islâmiyeden ahz ve iktibâs olunmuş olsa gerektir.

şenlik donanması şekli taklid edilir. Ferdâsı Perşembe sabahından delikanlılar büyük ağaçlara salıncak kurup yekdiğerini sallarlar. Salıncağa binenlere soğuk su serperler. Gündüzü de böyle geçirirler. Akşam yemeğini ikindiden sonraca yiyip akşam namazını kılarak mehtâp değil ise ellerinde yanmış çiralarla inerler. O günde başka bir oymak çıktığı dahî olur. Yemek hem sabah, hem akşam olup iki tertip olduğundan bu sohbet-i sahra ekseriyetle gezeğe mahsûp olunmaz. Ayrıca “sarfâne” harîfâne yapılıdır. Bunda oymak hârici ehîbbânın bulundurulması dahî tecvîz kılınır.

Bu Sidre sahrasından sonra “iki kovacık” (s.384), Halife Sultan, Ayazmana, Minasun, Sav cihetlerine gidilir. Buralarda umûma mahsûs bahçeler, köşkler, havuzlar, mutfaklar vardır. Ayazmana'nın eski köşkünü ve mutfağın ve namazgâhını 1218 (1803) tarihinde Isparta mütesellimi Yılanlıoğlu Şeyh Ali Ağa ve yeni köşkünü 1281 (1864) senesinde Kaymakâm Hüseyin Nesib Efendi ve Halife Sultan köşk ve mutfağını 1247 (1831) tarihinde İnce Müsellem denilen Hacı Mehmed Ağa yaptırmışlardır. Ayazmana havuzunun üzerinde birkaç asırlık cesîm bir çınar ağacıyla karakavak ağacı vardır.

Gerek köşkler ve gerek havuz İstanbul'daki Hünkâr Suyu mesîresini ve Halife Sultan Köşkü ve havuzu Çamlıca ve Göksu mesîrelerini andırır. İki Kavacık iki sedd kenârlarında bulunan iki büyük kavak ağacına nisbetle benâm olmuş ve âdetâ Veli Efendi çayırı sahrasına benzemekde bulunmuştur. Dere Mahallesinde Bezirgân Pınarı ve Zambaklı Yenice Mahallede Kaya Çeşme Doğancı Mahallesinde Vakıf Bahçe, Müftü Bahçesi, Keçeci Mahallesinde Kahve Bahçesi Minasun'da Ahi Pınarı Sav karyesinde Küçük Bahçe ve Sinab Suyu civârı mesâyir-i umûmiyeden ma'düddür. Sidre gibi gece yatma usûlü Ahi Pınarıyla Sav'da dahî câridir. Yaz oyunları buralarda da oynanır. Buralardaki oyun müsâbakalarında geri kalanlara hasbe'l-mevsim “Ayva dana” denilen sarı çiçekli ve “harpudan” dedikleri çay otu gibi acı ot ve âci yavşan ta'bir olunan “pelin otu” çiğnettirilir. Suyu yutturulur. Bu sûretle cezâ yaptırılır. Bu otlar gâyet mi'devî ve veca'-i batne¹ şâfi² olduklarından kabileler ve taze çocuk anaları, sancılı çocuklar için de kullanırlar. Mevsiminde toplarlar. Bağ bozumuna kadar hep bu mesîrelere gidilip müte'addid oymaklar bulunur.

Başlıca ve hâtırlıca bulunan zevâtın müretteb oymakların her birinde âdâb-ı İslâmiye dâ'iresinde her sınıf kendi hâllerine, mesleklerine müte'allik

1 Mide ve iç ağırlar.

2 Şifa veren.

mübâhis ve musâhabâta vakit geçirirler. Ulemâdan bulunanlar muhill-i vakar add u şûmar olunduğundan böyle cemiyetlere giremez ve gidemezler. Onların sahra tertîbât ve harekâtı yine başkadır. Başka günlerde yaparlar. Mesâyir-i umûmiyeye semt olmayan gâyet gizli ve kimse görmeyecek bahçelere, su başlarına giderler. Meclislerinde mükeyyifâtta¹ çubuk, nargile olmayıp (s.385) yalnız aralıkta kahve içerler. Mübâhesât-ı ilmiye ve müsâbaka-i şî'riyede bulunurlar. Erbâb-ı dikkatten birisi hâriçden görse “Türk akademisi” olduğuna hükm eder.

“İstitrâd” Bir gün bu meclisde muharrir-i âciz de bulunurken memurînden ve eşrâf-ı memleketten ma'dûd bir câhil ve mütekebbir gelip nâkislîğini düşünmeksizin mevki'-i memuriyetini kendince yüksek görerek hoca efendilerin üst başına oturmuş ve biraz abuk, sabuk sözler söyleyerek kahvesini içip gitmiş idi. Bunun bu vaz'-ı mütekebbirânesini hoş görmeyen fuzalâdan bir zât bu vaz'-ı nâ-lâyika karşı söz söyleyenlere “El bahru ya'lû fevka ceyfî'l-fülât, ve'd-dürü esfelü menbûzin fi ramletin” deyince diğer biri “bî-dilin “Nâkis kerâne kesi bâlâ neşined ayb nîst” “zi-ânki hes-i² der-rû-yı âb u zir deryâ güherest” beyitini okudu. Ben de “Bed-nihâdin üst başa oturduğun çok görmeye kim”, “Bahre bak hep der dibinde hâr u hes üstündedir” tercümesini çevirdim. Âferin genç şâ'ir, işte insan gençliğinde böyle ihtiyâr olmalıdır. İhtiyâr olmasa bu gencin bizim gibi ihtiyârlar içinde ne işi var, dediler.

İleriden küçük Şükrü Efendi hocamız “tevâzu' zigerden ferâzân nîgûst” “Gedager tevazu' koned-hoy üst” beyitini tilâvet buyurdu. Muharrir-i âciz buna karşı da, “Tevâzu' ânâ lâyıkdır ki ola kendi sâhib-i şân”, “Geda etse tevazu' kibir onun huyu odur her ân” tercümesini yapıştırdım, gülüşdüler. Yine âferin diyelim dediler. Ben dahî âcizleri ne biliyor, ne diyorsam efendilerimden bilhassa üstâdlarımdan öğrendiğimi biliyor, söylüyorum. Bu takdîrler bütün zât-ı âlîlerinize aittir, dedim. Daha bir başkası ki –üstâd-ı muhterem Edhem Efendi hazretleridir- meclisimize gelip giden bir sâhib-i mansıb hakkında bu kadar uzun bahs etmek bizim meslek ve akâ'idimize pek de muvâfık ve münâsip olmasa gerektir.

Esbak Kaymakâm İzzet Bey'in oğlu genç Gâlib Bey bu türlü ahvâl karşısında “mazhar-ı düşnâm-ı âlemdir belli ashâb-ı câh”, “olamaz kimse sergûh üzere bârândan halâs” der idi. Biz şimdi düşnâmcı olmuş oluyoruz.

1 Keyif verici, sarhoşluk verici şeyler.

2 Çalı çırpı.

Kusûrsuz adam olmaz. Her birimizin göremediğimiz kim bilir, ne kadar kusûrlarımız vardır. Buyurmalarıyla muharrir-i âciz: “efendimiz doğru buyuruyorsunuz, fakat bendeniz de afvınıza mağrûren demek isterim ki, ehl-i kibrin feyz-yâb olduğunu gördün mü hiç”, “her yüce dağlar başında ot bile etmez nübût” fehvâsınca ot bitmeyen yüksek dağın ne fâidesi me’ûldür. Böyle bir adamın mansıbı en yüce dağ kadar âlî olsa da (s.386) kendisinde eser-i feyz olmadıkça hiçbir menfa’at bahş edemez. Bendenizce böylelerini uyûp ve hatâyâsından agâh ve ikâz etmelidir ki nev-resîdegân bunları görüp de taklît hatâsına düçâr olmasın”. Zât-ı âlîleriniz vakâr-ı ulemâyı siyâneten nefislerinizden bir çok hukûk-ı tabî’iyyeyi men ve tahzîr buyuruyorsunuz. Biz niçin hürmet-i ulemâyı hetk ve tankîs edebilelim. Her vakit buyurduğunuz “dost ayıbım setr eder, düşman beni âgâh eder”, “Hoşdurur indimde ahbâbımdan a’dâlar benim”, beytinin mâ-sadakı husûle gelisin, cevâbında bulundum. Yine bir diğeri, evet, “nefes aldıkça cesâmet gelir ejderhâya”, “nefs-i âmmâreyi endîşe-i isyân büyütür”, “lâyık-ı feyz olmaz düşmeyecek hâke nebât”, “mütevâzi’ olanı rahmet-i rahmân büyütür” diyerek bu beyitleri okudu. Üstâd-ı muhterem, evet, “o rütbe mürtefi’dir kasr-ı bünyâd tevâzu’ kim”, “riyâz-ı cenneti nüzzâra kâbildir zemîninden” beytine tesâdüf ettiğimde “o rütbe pest ü jerfdır kasr-ı bünyâd tekebbür kim”, “şeyâtin seng-i la’n-endâz olur kasr-ı zemîninden” demişdim. Buyurdular, pek doğrudur. Şeytanların seng-i la’net attığı kibr ve azamete insanlar niçin ta’arruz etmesin” dediler. Huzzârdan bulunduğu meclislerde en çok zamânını sükût ve istimâ-ı’ müsâhabâtla geçiren fâzıl ve fakîh Müftüzâde Hasan Efendi hoca ehâdis-i şerîfeden “men-tevâza’ a rafa’ ahullâh, ve mentekabbara vazaahullâh” hadîs-i şerîfinin icâz ve i’câzı deminden beri uzun uzadıya musâhebeyi icâb ettiren bahsi iki cümle-i muhtasarada bitirmiştir. Allah-ı zü’l-celâl cümlemizi nefs-i emmâreye mütâba’atla hatâ ve zeled mevki’inde bulundurmaktan muhâfaza buyursun” duâsını tezkârla bahse hitâm verilmişti. Temme’l-istitrâd

İşte meclis-i ulemâ sahrada da olsa vak’ ve haysiyetlerini muhâfaza ile daima mübâhasât-ı nâfi’ a dâ’iresinde imrâr-ı evkât ederler. Çarşıdaki esnâf oymakları dahî bunlara bakarak cemiyetlerinde nargile, çubuk, sigara ve kahveden başka mükeyyifât¹ ve çalgı bulundurmazlar, bazen dışarıdan gelen ve yerlilerle birleşen üç-beş şâ’iri götürüp “dîvân”, “koşma”, “semâ’î”, “kalenderî”, “Cezâyir Şarkısı” harp şarkıları, nesâyih-âmiz “destân okutmak sûretiyle yalnız saz ve santor ve tanbur çaldırarak şâ’irâne fasıllar yaptırıldı-

1 Keyif verici, sarhoşluk verici şeyler.

ğı ahyânen¹ görülebilir. Yoksa başka bir şey olmazdı. Bu şâ'irler de dışarıdan ilk bahârda gelirler, kır kahvelerinde dahî âşıklar nâmıyla fasıllar yaparlardı. Çarşının esnâf ve dükkân komşularından terzi, kunduracı (s.387) kürekçi, kuyumcu, çubukçu, tüccâr gibi bazı Hıristiyan ustalar da sınıfları cemiyetlerinde bulunurlar. Bu âdâtâ ittibâ' ve tevfik-i hareket eylerlerdi.

Bu cemiyetlere sekiz-on-on iki yaşlarındaki erkek çocuklardan birerini babaları, dedeleri berâber götürmek ve usûl ve erkânı küçükten öğretmek dahî âdetti. Bu mesîrelere kiraz mevsiminde ve daha sonra kadınlar da Cuma günleri sabahtan giderler, yalnız Ayazmana, Halife Sultan, Kaya Çeşme mesîrelerinde her kâfilenin husûsî yemekleri kendi tertiblerine göre yapıp öğle vakti umûmî havuz başına ve bir yere toplandıklarında çengîler def, dümbelek çalarak râkısalarını oynatırlar, hanımlardan para ve bahşîş alırlar ve bu meyânda Hıristiyan kadınları bulunurlar, bu tenezzüh ve içtimâ'dan hâriç kalmazlardı. Bu kadın gidişlerinde İslâm, Hıristiyan aslâ erkek ve on yaşından yukarı erkek çocuk bulundurulmaz, bulunduranlar olursa hükümet tarafından men olunur ve cezâ-yı nakdî alınır idi.

Üzüm vaktinde bir de Bilâloğlu kahvesi semtindeki kum bağlara Pazar günleri giderler ki buna da kadınlar beyinde “gireği bağı” sahrası denilir. Buna erkekler gitmezler, her kadın çocuklarıyla, aile kadınlarıyla birlikde kendi bağında bulunur, ictimâ'-i umûmîleri olmaz idi. Erkeklerin Perşembe ve Pazar günleri oymakları için Ayazmana matbahında on altı, Halife Sultan matbahında sekiz aşçı ocağı var idiyse de cemiyetlerin, oymakların kesretinden kifâyet etmeyip havuzlar etrâfında yer tutmak ve matbahlardan ocak almak için bir gün evvelden adamlar gönderilir. Kilim, keçe serdirilirdi. Bu mesîrelerde cereyân eden ahvâl-i muhtelifeden üç kıssa-i mahkiye ve meşhûde pek ibret-engîz ve hikmet-âmiz olduğundan ber-vech-i âti beyân ve îzâh olunur. Şöyle ki;

1- Bin iki yüz altmış tarihinden sonraca Isparta muhassılı bulunan Cihânoğlu dâ'ire-i hükümete kendi kendine yaptığı gizli 'ışretten başı tüt-sülü olduğu hâlde Isparta'ya geldiğinin ilk senesinde Sidrede yanan ateşleri görünce dağda orman yanıyor zannıyla nöbetçilerden sorup onlar da Isparta'da bu hâl âdât-ı kadimedendir, debbâğ sınıfından birkaç oymak oraya sohbe gitmişlerdir. Onlar mahsûsan çıra yakıyorlar, orman yangını değıldir, demişlerse de kendi kendine chemmiyet vererek yanına üç-beş zap-tiye ahzıyla nısfü'l-leyle doğru Sidreye varmış, (s.388) oymaklara muhassıl

1 Zaman zaman.

bey geliyor demişler. Erbaşılar, ustabaşılar istikbâl edip, sûret-i muhteremede hazırladıkları minderler üstüne oturtmuşlar, “hoş geldiniz bey efendi, kahve mi emr edersiniz yoksa yemek ve şerbet mi” demişler. “Ben sizin hiçbir şeyiniz için gelmedim. Her içeceğimi konağımda içtim, yedim, geldim. Lüzûmsuz silâh atarsınız, ateş yakarsınız, bu bedeviyet nedir? Sizi terbiye edeceğim” demiş. Onlar da biz edep ve terbiyemizle bulunuyoruz. Şuradaki medfûn veliyullah” merkadına okuyoruz, namaz kılıyoruz. Sâye-i padişâhta tenezzüh ediyoruz. Bu mevsimde âdet-i belde böyledir. Delikanlılar, çocuklar çıra ve ateş yakarlar, tabanca, fişenk atarlar, derlerse de istim kuvvetiyle bey daha ziyâde hiddet edip “utanmadın bir de bunları söylüyorsunuz a” diyerek yanındaki zaptiyelere (bağlayın şunları hapishâneye götüreceğim” deyince delikanlılar, güçlü, kuvveti ustalar hem beyi, hem zaptiyelerini bağlarlar. Bu veliyyullah sizin gibi sarhoşu kabûl etmeyeceği misillü sizi memleket de kabûl etmez” diyerek haremine götürüp teslim ederler. O vaktin a’yan-ı memleketine varırlar. Bu sarhoş şimdi memlekettten çıksın, bizim memleketimiz Müslüman memleketidir. Böyle sarhoşu padişah duyarsa vücûdunu dünyadan kaldırır. Amma biz sebep olmayalım. Belki tövbe eder de salâh ve felâh bulur. Çoluk çocuğu vardır, derler. A’yan bey, “Kadı efendi bu hâli i’lâm etmeyince fermânla bir âmire ben nasıl çıkıp gideceksin diyebilirim” demesi üzerine leylen birkaç yüz kişi kadıya gelirler. “Hâkim efendi muhasıllımız sarhoşdur, vukû’ât şöyle, böyle olmuşdur. Şimdi mu’âyene et, i’lâmını ver, memlekettten çıkaracağız” derler. Kadı da tereddüd ve ictinâb edince haram işe râzı olan kadı Allah ve peygamber indinde ve halifesi padişah nazarında fâsık ve âsîdir. Sen şerîati icrâ edemeyeceksin. Siz de berâber gidiniz de biz padişahımızdan şerîati icrâ edecek âmir ve hâkim isteyelim” derler. Her ikisini birden hayvanlara irkâben o gece hâric-i şehre çıkarırlar.

Ferdâsı günü haremelerini ve eşyalarını dahî selâmetce göndermekle esnâfın her birinden birer vekil tayin ederek bâ-muhzır-ı umûmî İstanbul’a sevk ve i’zâm ederler. Vekiller mahzarı selâmlıkta zât-ı şâhâneye takdîm ettiklerinde tedkikâtı ve tahakkuk ederse cezâ-yı sezâlarının icrâsı sadrazama fermân buyrulur. Meclis-i hâss-ı vükelâda mes’elenin olduğu gibi cereyânını hikâye etmeleri üzerine (s.389) muhasıl ve kadı-i mumailayhimâ bir gûne itirâz ve tarîk-i inkâr bulamayıp kadı cevâbında “efendim o memlekette ne muhasıl bey ve ne de dâ’iniz hakkıyla ifâ-yı vazîfe yolunu bilemedik. Memleket âsî değildir. Koyun gibi Müslüman adamlardır. Günâhkâr biziz. Biz günâhlarımıza tövbe edelim. Başka yere gidelim. Bunlara da matlûbları veçhile muhasıl ve kadı tayin ediveriniz, alsınlar, götürsünler” der.

Yeniden tayin olunan muhassıl ve kadıyı muhteremen ve muvakkaran¹ memlekete getirirler. Hâkimiyet-i Milliyeyi tanıtırlar. Vekillerin masraflarını dahî orta kîselerinden verirler.

2-Yine yetmiş sene evvel Halife Sultan ve Ayazmana mesîresi gününde üç dört bakkal dükkânından gezek için bin kûsür kıyye tereyağı ve o nisbette bal satıldığını bakkal başı diğer esnâf başlarına hikâye edince bu sefâhete bir tertîp ve nihâyet verilim, a'yân-ı memlekete söyleyelim, hükümet tedbîr ve yardım etsin diyerek beynlerinde loncalarda karar verip a'yân-ı belde Hacı Edhem oğlu Hacı Ali Ağa'ya vardıklarında ağa-yı mumaileyh "beyne'l-halk yerleşmiş böyle görenekleri hükümet def'aten men'e kalkışınca halkın hırsları artar. hükümete nazar-ı husûmetle bakar. Hâlbuki halk hükümete, hükümet halksız olamaz. Halkın hükümete muhabbeti, hürmeti kalkıp da yerine gayz ve husûmeti kâ'im olursa ne o hükümete ve ne de o halkta emniyet ve sa'âdet kalır. Emniyet ve sa'âdetsiz hükümet ve halk dahî ferend u perişân olur. Siz bunu ahâliye hiss ettirmeksizin kendi beyninizde loncalarınızca hakîmâne ta'dile çalışınız. Karar veriniz, bir zaman gelir ki böyle sefâhetler halkın servetini azalta, azalta kudreti kalmayınca herkes tabî'atıyla vazgeçer" der.

3- 1275 (1858) tarihi sıralarında idi ki dedemle Ayazmana mesîresinde ben de gezekte bulunuyordum. Hep çocuklara abdest aldırıldılar. Gür sesli, iri yarı bir adam mesîre namazgâhının ezan taşında ikinci ezanı okudu. Ol-gün on altı kadar mevcûd, ikişer sofralı gezek oymağı halkı cemâ'atle namazı kıldık. Sofralar konacağı sırada bizim oymağın erbaşısını berberler oymağı çavuşu (s.390) Güzel Mustafa nâmındaki ezan okuyan adam çağırdı, götürdü. Yarım sa'at kadar sonra erbaşı gelip berberler oymağından birisi erkânca destûr almış ve sarık sarmış ve sakal bırakmış olduğu hâlde hizmet-i askeriye-i nizâmîyesini geçirmiş ve askerde olmamış iken sakalını traş gibi kısa kesmiş ve başından sarığı çıkarmış ve rakı içmiş olmasıyla erkânca kendisine son müsâ'ade ve nasîhat yapılmış imiş. Mezkûr gezek günü oymağa yine sarıksız ve sarhoş gelmiş olduğundan bütün oymaklar erbaşılıarı toplanıp tardına ve kaşığı kırılmasına karar vermişler.

Çavuş-ı merkûm elinde bir kaşık ve sarhoş usta muvâcehesinde iki delikanlı iki tarafında tutmakta olduğu hâlde ezan taşının üstüne çıkarak "Ey cemâ'at şu esnâfdan dışarı sarhoş erkânın kararını dinlememiş ve meclise sarhoş gelmiştir. Oymaklar erbaşılıarı birikip tardına ve kaşığı kırılmasına ka-

¹ Ciddiyetle, ağırbaşlılıkla, Ağrılanmış, saygı gösterilmiş olarak.

rar vermişlerdir. İşte bu karar mûcibince kaşığı kırıyorum, kendisi hâric-i mesîreye çıkarılacaktır, nidâsını savt-ı bâlâ¹ ile edâdan sonra kaşığı kırıp atarak kendisi de yanındaki delikanlılar ma'rifetiyle semerli bir eşeğe bindirilip bütün çocukların taşlaması ve tükürmesi arasında döğе döğе mesîreden hârice çıkarılmış ve Ova Çeşmesi denilen mahalle kadar takîp olunmuş idi. Bu mu'âmele de elli beş sene evvel olmuştur.

“Mülâhaza”

Bu üç kıssadaki ahvâl ve harekât-ı vâkı'â pek âmiyâne ve kitâb-ı şerî'at ve adâb-ı insâniyetin hâricinde bir cür'et ve bedeviyet görünüyorsa da te'sirât-ı zâcîre ve nâfi'ası mizâc-ı halka göre gayr-ı münkerdi. Çünkü ta'zîrât-ı şer'iyede de halkın tenebbüh ve intifâ'ını temin edebilecek derecede hareket o zamanlarda kavâid-i esâsiyeden ma'dûd bulunuyor ve hükkâm dahî tenbîhât ve ta'zîrât-ı şer'iyede herkesin hâl ve hayâtına göre mu'âmele ediyorlardı. İntihâ

Bazı senelerde yağmur münkatı' olunca Nisan ve Mayıs aylarında “İstiskâ'-i duâ ve mâhiyâ cemiyeti dahî yaparlar. Bu duâ yapılacağı günden evvel debbağ usta ve kalfa ve çırakları sabah namazını debbağhâne camiinde kıldıkdan sonra debbağhânenin ittisâlindeki çaydan nohut küçüklüğünde temiz yerlerden salavât-ı şerîfe (s.391) okuyarak yetmiş bin taş toplarlar. Bunları onar bin olmak üzere muytâb² esnâfının âmâde ve teberru ettiği yedi yeni torbaya korlar. Yedişer çiftçi delikanlısına gasl ettirilerek tahâret-i kübra ile her biri birer miktâr mesâfe götürmek şartıyla her torbayı yedi mekteb hocası etfâl ve sibyanıyla berâber ilahiyât okuyarak, çocuklar âmin-hân olarak ya câmi-i kebîre veyâhud namaz-gâha getirirler. camide veya namaz-gâhda âmâde bulunan bütün ulemâ ve eşrâf ve esnâf taşları istikbâl ile yedi mangaya korlar.

Mangalar etrâfına toplanan huffâz ve ulemâ ve talebe vesâire Sûre-i Şûrâ'nın “26” yirmi altıncı âyetini her birinde besmele-i şerîfe ile okuyup her bir taşa üfürürler. Okunan taşları yüksekçe bir yere konulan torbalarına atarlar. Okuma işi bitince torbaların ağızları dikilerek her torbayı bir mekteb hocasına ve etfâli önünde yine çiftçi delikanlıları omuzlarında Yenice Mahal- lenin Kaya Çeşme mevkiindeki Hüseyin Beşe değirmenine ilahiyâtle götürürler. Ahali ol-gün çarşığı kapayıp en eski ve fakîrâne elbiselerini iktisâ ile gürûh, gürûh duâ mevkiine giderler. Kaya Çeşme namaz-gâhında toplanan

1 Yüksek ses.

2 Kıl dokuyan. Kıldan eşya yapan.

ulemâ dış urbalarını ters bürünüp kâimen ve kıbleye müteveccihen duâya başlarlar. Bütün cemâat âmin-hân olurlar. Gerek duâ edenler ve gerek cehren âmin diyenler ellerini semâyâ karşı açmayıp yere karşı sarkıtarak ağlaşa, ağlaşa tazarru ve niyâzda bulunurlar¹. Badehu torbaları değirmenin mahall-i mahsûsasına sulhâdan olanlar yedleriyle vaz' ettirirler. Muhtekirlerin hîle edememeleri için yine çiftçilerden vesâir esnâfdan müteaddid bekçi tayîn ve ikâme eylerler. Delikanlılar yekdiğeri suya atmaya çalışırlar ve atarlar. Bekçiler gece, gündüz torbaları yedi gün beklerler.

Ol-gün esnâftan her sınıf çocukları, çırakları birikdirip gerek umûmî, gerek husûsî muhtasar yemek yaparak hazır olanlara ve fukarâdan bulunanlara yedirirler. Bu duâ günü her bahçede ekseriyetle husûsî cemiyetler de yapılır. Bunun adına "Mâhiyâ", "yağmur duâsı derneği" denilir. Bu cihetle bu cemiyetler hem umûmî ve hem de husûsîdir. (s.392) Çok zaman mâhiyyâ yemekleri yenilirken nüzûl-i bârân başladığı görülmüştür. Şâyet görülmez ve birkaç gün zarfında yağmur yağmaz ise ikinci bir tertiple namazgâhta umûmî mâhiyâ yapılarak kuzuları toplarlar. Analarından ayırıp meletirler. Sabî çocukları feryât ettirirler. Bundan sonra be-heme-hâl yağmur yağdığı mücerrebâtandır².

Yine bir kıssa-i ibret-engîz, 1269 senesinde başlayan Kırım Muharebesi'nde Kars'tan esîr götürülen bir alay Osmanlı askeri Rusya içinde iken yağmursuzluğun temâdisinden muztarib Rus memurları telâş üzere el oğuşurdıkları sırada üserâdan istiskâ duâsına vâkif olanlar işi hikâye ettiklerinde memurîn-i merkûme şimdiki zamanımızda bizimkilerden de bazılarının yaptıkları veçhile gülmüşler, burada da yapınız da bakalım kerâmet-i İslâmiyenizi görelim demişler. Üserâ toplanıp ber-vech-i muharrer tertîbâtı yaptıklarında müteakipen bârân nüzûl etmekle Rusların ta'accüb ettiklerini ve sonra îcâb ederse ne sûretle yapacaklarını sorduklarında evvelce torbaları koydukları nehrin kenârındaki okunmuş taşları yüksek bir mahalde hıfz ile ne vakit îcâb ederse bir Sâlih Müslüman eliyle yediden yetmişe kadar her gün her torbadan onar taş alınarak nehre atılmak sûretini söylemişler. Rus memurları dahî böylece yüksek bir kule yapıp taşları orada hıfz eylemişler olduğunu içinde bulunan Ispartalı Harâbîzâde müteveffâ Hacı Halil Efendi merhûm ve birkaç refiki hikâye eylemişlerdi. "İntihâ"

1 Bu tertîb peygamberimiz sallallahu aleyhi vesellem efendimiz hazretlerinin bir kaht senesinde yağmur duâsında buldukları ve ba'de'd-du'â yağmur yağdığı mu'cizât ve sünnet-i seniyyesine ittîbâ'an yapılmış âdetlerden olduğu bî-reyb ve gümândır.

2 Tecrübe olunmuş ve denenmiş şeyler.

Bu taşlar getirilip götürülürken okunan ilahi ve münâcât ber-vech-i âtidir:

“İlahî ve münâcât”

Verilüb geldik kapuna ey Rahîm-i bâri Hüdâ
Sen Kerîmsin, sen Rahîmsin yâ ilahü'l-âlemîn
Âsî kulların ne yapsın senden olmazsa itâ
Sen Kerîmsin, sen Rahîmsin yâ ilahü'l-âlemîn
Her nebâtât u hubûbât cümlesi açtı dühân
Rahmet etmezsen ilahi her biri eyler figân
Senden artık kimsemiz yok yâ ilahi el-amân
Sen Kerîmsin, sen Rahîmsin yâ ilahe'l-âlemîn
Sabrımız yoktur ilahi cümlemiz olduk fenâ
Sen yarattın cümlemizi herkese verdin gınâ
Senden isteriz hepimiz Rabbenâ bağfirlenâ
Sen Kerîmsin, sen Rahîmsin yâ ilahe'l-âlemîn (s.393)
Her ne dersen yâ ilahi emrine fermân-beriz
Âsî, mücrim kullarız biz hem deli hayrandayız
Birliğine şüphemiz yok cümlemiz îmândayız
Sen Kerîmsin, sen Rahîmsin yâ ilahe'l-âlemîn
Cürmümüz çokdur, ilahi biz bize ettik cefâ
Cennetin için yarattın cümlemiz bulsun safâ
Rahmeten li'l-âlemindir, ol habîbin Mustafa
Hürmetine rahmet ile yâ ilahü'l-âlemîn
Çün ziyâ verdi cihâna bunca yıldız-ı şems u mâh
Cümlelerin bağı yanıktır eyliyoruz âh-ı vâh
Rahmetin deryâsını aç, yâ Rahîm u yâ ilâhi
Sen kerîmsin, sen Rahîmsin yâ ilahe'l-âlemîn
Çünkü şeytan-ı müvesvis herkese etti hülûl
Cürmümüze bakma yârabb rahmetin ede nüzûl
Muhtekirler kara giysün cümlesi olsun melûl
Sen kerîmsin, sen rahîmsin yâ ilahe'l-âlemîn.” Temmet

Bağbozumundan Evvel ve Sonra Tandır ve Bostan Ziyâfetleri

Bağ bozumundan evvel sıra gezekleri bitip de kış gelmeksizin daha müsâit vakit olduğunda bir de son bahar sıraları ve bostan ve bağ ziyâfetleri vardır ki bunun yemekleri çömlek kebabı, tandır kebabı, orman kebabı, pilav, üzüm, kavun, karpuzdan ve bazen pilav yerine zeytin yağlı yalancı dolmadan ibârettir.

Çömlek kebabı koyun etinden sâfi kıyma olarak domates, patlıcan ve bol soğan ve kimyon ve bazen kokulu baharat ile karışık et halîtası¹ çömleğe doldurulup ağzı kalınca bir kağıdla kapatıldıktan sonra kömürde pişirilir. Tandır kebabı dahî kokulu, baharlı koyun eti kıymasından gömlek yağına sarılmış ve yalancı dolma gibi taze patlıcana ve domatese doldurulmuş ve bir bütün soğan ve bir kuş başı kıyma et parçası sıra ile şişlere geçirilmiş olduğu hâlde duvar içinde yapılmış bir küpe fırın yakar gibi ateş verilip tava geldikten sonra şişler içine sarkıtılarak küpün sac kapağı ve alt tarafının hava girecek deliği kapanıp çamurla sıvanarak ortasında bulunan tavaya ya pirinç veya bulgur ve kifâyet miktârda su konulmak ve şişlerin alt uçları tavanın içine sarkıtılmak ve şişlerden yağlar pilava akmak sûretinde yapılır. Küpün harâretiyle nihâyet bir saatte bunlar pişer. Kapak açılır, şişler tabaklar üzerinde ya pide veyâhud yufka ekmeği üzerine çekilir, parça parça kesilir. (s.394) Pilav da çıkarılıp ayrı tabağa konur. Hemen sofraya kurulup etrâfına ekmekler, üzüm dizilerek sıcak, sıcak yenilmeye başlanılır. Pek lezîz ve fakat hazmı batî bir yemektir. Orman kebabı da bir et, bir soğan, olmak üzere ince şahlara², yâhud şişlere geçirilerek kömür üzerinde pişirilip kezâlik üzüm ve kavun ve karpuzla tenâvül³ olunur. Bunlar sahra yemeklerinin en ehven ve ucuzlarındanıdır. Üç-dört sîm mecâdiyeye yedi sekiz kişilik bir sofraya yemek husûle gelir. Bunların mütehasıs ustaları vardır. Karârını herkes bilemez. Başka aşçılar da yapamazlar.

Kış gezeklerine atf-ı makâl olununca tertîbâtı aynı yaz gezekleri gibi olup hânelerde her hafta Çarşamba günleri akşamlarında yapılır. Yemekleri ziyâde nisbetle külfetlidir. Mükellef olan takımları çorba, hindi dolması, börek, baklava muhtelif etler, köfteler, dolmalar kuru sebzevât yemeğiyle sütlü, muhallebi, pilav, hoşaf gibi şeylerden, vasat-ı hâlde bulunanları çorba, paça, kızartma et yine börek, baklava yâhud kaymaklı kadayıf ve bir iki nevi sebzevât yemeğiyle sütlü ve pilavdan ve en hafîfi dahî çorba, tas eti kaymaklı kadayıf bulgur pilavından ibârettir. Nâzilli'den gelen içi oyulmuş kuru patlıcan dolmalıklarının etli, pirinçli, dolmasına İstanbullular çok ta'an⁴ ederlerse de buldukları sofralarda yerlilerden ziyâde yine onlar yerler.

1 Karışık halde olan. Karma. İki veya muhtelif maddelerden yapılmış.

2 Ağaç dalı.

3 Yemek yeme.

4 Çok zemmedip yeren. Çekiştiren.

“İstitrâden bir latîfe-i münâsebe”

İstanbul’da bir kış gününde divân-ı muhâsebât re’îs-i sânisî Mucîb Bey’in Koska’da kâ’in konağında re’îs-i evvel Zühdü Bey ve meclis-i mâliye a’zâsından Sâdık ve daha sâ’ir ricâlden bulunan birkaç beylerle ümerâ-yı askeriyeden bir iki paşa berâber bulunduğu hâlde sofrâ üzerinde yemek yenilirken müşârünileyh Mucîb Bey bu dolmayı ta’anân mevzû’-bahs edip muharrir-i âciz önümüzdeki lahana kapuskasını yemekten ma’dûd olup olmadığını sordum. Müşârünileyh saray yemeklerinden olduğunu söyledi. Biz de bu lahanayı ekseriyetle ziyâde sût versün için ineklere yedirirler, yalnız dolmasını yaparlar. O da yemekten ma’dûd değildir. Ta’an buyurulan patlıcan dolması koyun etiyle pirinçden yapılmış bir yemektir. Patlıcan kokusu vardır. Her hâlde bu kapuskaya fâ’ikdir zann ederim dedim. Gülüştüler, bana hakk verdilerdi. Yemekten sonra esnâ-yı müsâhabede Hâriciye Nezâreti memurlarından esbak Dâhiliye Nâzırı (s.395) Sa’îd Efendi mahdûmu Cemâl Bey bahsi kurcalayarak yenileyip müşârünileyh Isparta’nın bulguruna bula macına, bakır kaplarına ta’an-endâz olmaya başlayınca Zühdü Bey buna da cevâb-ı müskit vermeklîğimi emr ettiler. Âcizleri ricâl ve evliyâ-yı umûr-ı payitaht nazarlarında taşralıların kendileri ve her hâlleri pek aşağı görüldüğünden gâlibâ bizi söyleyip eğlenmek istiyorsunuz. Buna da cevap verecek olursam terbiyesizlik etmiş ve nazarınızda taşralılık kabalîğini teyit eylemiş olurum. Afv buyurunuz dedim. Münâzarada terbiyesizlik olmaz, söyle, söyle, biz dinleyeceğiz muhabbet lâzım dediler.

Dedemden işittiğim bir söz olmak üzere “padişahân-ı sâlifeden birisi hademe-i hâs ve mukarreblerinden bir vezîrine emir buyurarak, “âdi bir kap içinde en âdi yemeklerden âdi bir adam elinde âdi bir yemek getirmesini fermân etmiş imiş. O mukarreb vezir eli, yüzü kirli bir demirci sanatkârı bulup bir bakır tabak içinde bir miktar bulgur pilavı hazırlattırarak huzur-ı padişahiye götürmüş, hazret-i padişah verdiği emri demirciye söyleyince zavallı demirci müte’acciben mahcup kalıp “efendim müsaade buyurursanız bu emrinizi kulunuz tertip ve icrâ edeyim, demiş. Erzân buyurulan müsaade üzerine demirci vezîri dışarı çıkararak kiler-i hümayunda en kıymetdâr fağfurilerden¹ bir kâseyi alıp içine zât-ı şahânenin çok sevdiği hoşafardan hoşaf koymuş, vezîrin eline vermiş, kendi elindeki bulgur pilavı tabağıyla berâber huzura girmiş. Zât-ı şahâne kâseyi, hoşafı vezîrin elinde görünce bunlar en kıymetdâr şeylerdendir dediğinde vezire emredip kâseyi mermer-

1 Yanı şeffaf Çin porseleni. Çok kıymetli porselenden yapılan yemek kabı. Çin yapısı.

lerin üzerine attırılmış, kâse kırılmış, hoşaf dökülmüş, kendi de pilav tabağını atıp pilav mermerler üzerine saçılmış. Efendim bu kırılan kâsenin şu hâlde kıymeti kalmış mıdır ve dökülen hoşaf toplanmak kabil midir, demiş. Hayır deyince kendi attığı tabaktan saçılan pilavları toplayıp işte bu tabak kıymetini ve içindeki pilav mevcûdiyetini kaybetmemiştir. Kabın âlâsı bakır tabak, yemeğin âlâsı da bulgur pilavıdır ki iki evli bir köye varsanız da herkeste bulunur. Karın doyurulur. Yemeğin, kabın âlâsı budur. Vezîri azil buyurunuz diyerek azil ettirdikten sonra vezire sormuş. Şimdi siz nesiniz demiş. Vezir hiç, deyince adamın (s.396) adısı de sizsiniz. Ben sâye-i şahânedede sanatımı rahat ve emniyetle işlerim, para kazanırım, vergimi veririm, çoluk, çocuğumu iâşe ve ilbâs eylerim. Ebnâ-yı cinsimden düşkünlere yardım, padişahımız efendimize duâ ederim. Adamın âlâsı da benim, demiş. Padişah hakâyıktan bu hakikat-bîn¹ adamı sarayda alıkoyup rey ve fikrinden devlet ve milletçe çok istifâde görülmüş olduğunu çocukluğumda, dedem söylerdi. Bu hikâyeyi de arada buyurulan cevap makâmına kâ'im ve kâfi görürüm dedim. Latîfe ve eğlence sahnesinden hakikat safhasına geçilmiş olduğunu takdir ve tezekkür eden huzzâr 1309 senesindeki bu mübâhase ve mülâtafayı ehemmiyete alarak birçok muhâkemât yürütüp Allah o günü bize göstermesin. Bu gidişle bulgur pilâvını da arayacağız amma bulamayacağız. Taşralılar hakikatini bizden iyi görüyorlar dedilerdi.

“İntehâ”

Biz de konserve, taze sebzevât bulunmadığından yenilmesi görenek olmamıştır. Bazen salamura, bamya ve hevenkte² asılmış patlıcan ve samanlar içinde soğuktan muhâfaza edilmiş kabak bulunursa da bu da erbâb-ı merâka hâs gibidir. Bu sebepten kış günlerinde hep yazdan kuru-tulmuş sebzevât kurularından haşlanıp pişirilen şeylerden yemek yapılır. Bu kış sohbetlerinde med'ûvîn akşam namazından sonra davet olundukları hâneye toplanırlar. Sofralar kurulup yemekler yenilmeye başlar. Yemek esnâsında bir sofradan diğerine ve sofraya tek ise herkes biri birine ve hizmet edip ayakta bulunanlara ve şamdan tutanlara yollamış verilir, yani yenilen yemeklerin bazılarında birer lokma ağızlarına sunulur. Birçok latîfeler yapılır. Badehu sofralar kalkıp eller yıkanarak kahveler içildiğini müteakip erbaşı çavuşa emreder. Çavuş herkesten birer mendil toplar. Erbaşı yüzüğünü verir. Odanın iki tarafındaki ahbap ikiye ayrılarak “pişik saklama” tabir edilen bir kur'a ki yüzüğü çavuş avucu içine alarak erbaşı emriyle karşı ta-

1 Hakikatı gören, hakikatı anlayan, Hakikatşinas, Hakikata inanan.

2 Asılıp muhafaza olunmak üzere bir sapa geçirilmiş meyve bağı.

rafa iki avucu kapalı olduğu hâlde birini açmaklığı teklif eder. Bunda yüzük hangi tarafa çıkarsa o taraf ibtidâ mendillere yüzük saklamaya başlar. İki taraf kaçta kadar kazanacaklarsa hadd-ı a'zamı kararlaştırılır. Saklanan yüzüğü ilk defa veyâ en sonda bulan taraf kazanmış olur. Mendiller karşı tarafa nakledilerek orada saklanmaya başlanılır. Şayet ilk defa veya sonra bulunmayıp da meselâ on iki (s.397) veya on altı mendilden boşları çıktıkça geriye kalanların hangisi altından yüzük zuhûr (eder) ise bakiye-i mendille berâber bâliğ olduğu sayı karşı taraf hesâbına îrâd kaydedilir. Her hangi taraf hadd-ı azamîyi evvel kazanırsa o taraf galip farz olunur. Taraf-ı mağlûba cezalar tertibine başlanılır. Bu cezalarda evvelâ “barut döğmek”, “esaret beşiğine yatırılmak” seyyar bir merdivene sarılıp alınına kara basılarak teşhir olunmak, sâniyen uzak çeşmelerden dakika-i muayyene içinde su getirtirilmek, elleri bağlanıp ayaklarından geçirilerek topaç yapılmak, bir vakt-i muayyen için tek ayağı üzerinde leylek kıyâmı yaptırılmak ve yüze kadar sayı saydırılmak gibi oldukça müz'ic ve mücib-i intibâh mücâzât-ı be-deniyeden ibarettir.

Bundan sonra “Aşıklı tura” oyunu başlar. Aşığı serkenlerden (sekenlerden) kimin serktiğinde “bey” durursa onun kumandasıyla aşık serkenlere “bey” durduramadıkça avuçlarına, ayaklarına üç-beş tura vurulmak sûretinde beyin hükmü yürüttürülür. Bu da beyin emriyle “paydos” ve “tenneffüs” diye ilân olunarak kahve ısmarlanır. Kahve içildiğini müteakip desti, körebe oyunları ortaya getirilerek yine aşık serkenlerden bey olan zâtn emrine ittibâ'en her ferde üç buçuk, beş buçuk, yedi buçuk ila-nihâye birer isim verilip halkavâri ortaya oturulur. Kim kime mukâbil “eş” olacaksa ta'ayyün ettikten sonra “bey” yani “ebe” içinde su dolu testiye eline alıp eşi “eşim eşim” der. O da “ne dersin yoldaşım” cevabını söyler. Elindeki testiye niçin tutuyorsun”, “ben tutmayayım da kim tutsun” demesine mukâbil “ve-river de otuzun dörtte biri tutsun” deyince eğer ki “eşi tarafından tutmaz” diye mukâbele-i red vukû bulmazsa hemen onun eline tutuşturulur. Böyle böyle nihayet bir âcizin, hesap bilmeyen aldancının elinde kalır¹. Bu tecrübeden kimin kuvve-i pazusu ve zekâ ve sür'at-i intikâli dün ise onun gözü bağlanarak “kör ebe” oyununa geçilir. Bunda da birkaç fasıl geçildiğini müteakip son pişikçi, mağlup rukû vâri durdurularak, üstüne galip çıkar, biner. Merkû'nun başı, yüksek bir yerde oturan ebenin dizleri üzerinde gözleri kapalı olduğu hâlde ebeye hitâben “usta bu neci” (s.398) der. Körlerin gözü-

1 Şimdi devâ'ir-i resmîyemizde elden ele tevdi' olup da haftalarca neticelenemeyen evrâki erbâb-ı dikkat bu oyuna teşbîh ediyorlar.

nü açan değil, açıkgozü kör eden göz hekimi, der. Buna ne lâzım, dediğinde evvelâ akıllı bir çırak lâzım der. Daha ne lâzım deyip cevaptan âciz kalınca diğerlerden kim cevap verebilirse âcizi yatırıp cevap vereni üstüne bindirir. Bu tarzda her sanatın levâzımı suâl ve ta'dâd oluna oluna bu oyunda nihayet bulur. Pişik kimde kalmış ise darb-ı mesellere, bilmecelere geçilir. Ebe göğe bakan, yere atan, kimdir. Boyu cüce, kendi yüce nedir, deyince göğe bakan çiftçi, boyu cüce buğday ağacı, diyebilen kurtulur, kazanır. Kaybeden “geç yatan, erken kalkan kimdir suâli sorulur. Erbâb-ı gayret, hasta uyur da sağ uyuyamaz, bu kimdir, istifsârına “yılan sokan uyumuş da kâr iden sâhib-i sanat ve ticâret uyuyamamış derler.

Mesleğine âşık ve menfaat-ı meşrû'asına vâkıf olanlar asla tekâsül ve ihmâl yoluna gitmeyip kazandıkça şevkleri artarak uykuları da gelse işini bitirmeksizin uyuyamazlar. Bir, ikiye, iki üçe üstün olmak nedir, suâline bir söyleyip iki dinlemek, üç kazanıp iki yemek, herkes bilmeli hîn-i hâcette işlemeli sorgusuna, fenn-i harp ve silâh istimâlini herkes bilmeli ve îcâbında işlemeli, adı büyük kendi küçük, kendi küçük adı büyük kimlerdir, denildiğinde haseb ve nesebi Âli ve hâiz-i meâli olup da kendi hüner ve marifetten mahrûm ve hâlî olanların adları büyük, kendileri küçüktür. Bilakis peder ve mâderi âciz ve bîçâre câhil iken oğulları sanat ve marifet kesb edenlerin adları küçük, kendileri büyüktür, gibi hekimâne, vâkıfâne cevâb-ı muvâfık verebilenler vukuflarının yüksekliğine göre birer-ikişer derecelere ayrılarak safâsı çok, cefâsı yok, cefâsı çok, sefâsı yok, nedir, suâline “sıhhat-i bedeninin sefâsı çok cefâsı yoktur, safâsı yok, cefâsı çok da illet ve maraz-ı müzmindir” diyebilenler birinciye ve suallerin nısfına cevâb verenler ikinciye tefrîkle birinciler yüksek bir sandık üzerine ve ikinciler biri biri üstüne konulmuş iki yastık üzerine oturturur.

Ebe ayağa kalkarak cemaatte kıyâm ettiğinde “hey ağalar hey” şu kişiler yerleri gibi kendileri de yüksek adamlardır. Allah adetlerini çok eylesin. İçimizden eksik etmesin, duâlarıyla daha yüksekleri omuzlarına alıp “hey lâse”, “hey lâse” nidâlarını hep bir ağızdan savt-ı bâlâ ile edâ ederler. Odanın içerisinde üç-beş defa deverân ettirirler. Badehu oturup bir kahve daha içtiklerinde saat altıya gelmiş ve nısfü'l-leyl olmuş olacağından her biri abdest alarak cemaatte yatsı namazını kıldıklarını müteakip o hânedede (s.399) geçmişlerin ervâhına Kur'an okurlar, tövbe ederler, gelecek hafta Çarşamba akşamına nereye gideceklerini kararlaştırırlar. Çavuş ahbâbı oraya davet edip fenerler yanar, dağılırlar. Bu da bu tarz ve revşededir.

Hâtırâ ve mülâhaza

Aşıklı tura oyunu gâlibâ eski Türkler ıstılâhınca kanun demek olan “töre” usûlünün tatbîkini taklitten ibâret olmak gerektir ki içlerinden birini bey nasb edeceklerinde “töre” mucibince üç-beş kişi intihap edip kur’a atarlar ve kur’a kime isabet ederse müddetle onu bey yaparlar ve beyin emrine inkiyâdı taahhüt eylerlerdi. Şayet beyin emrine, harekâtına ağrâz edenler olursa bey istifâ eder veyahut ikmâl-i müddet ittiğinde aynı usûlde ahirini intihâb eylerlerdi. İntihâ

Merkeze mülhak kurâ ve nevâhîde dahî aynı gezekler daha külfetli, daha hafif suretlerle her yerin kendi göreneğine göre oda yakmak, ocak yakmak nâmları altında bazı kazada bir hânedede toplanmak bir hafta devam eder, şekillerde olur. Köylerin cemiyetlerinde bütün bir davarı kazanda pişirip suyunu çorba yerinde içerler. Lahmını da yemek yerinde yerler. Tatlı yerine pekmez veyâ baldan helva yaparlar. Uluborlu kazasında mütenevvi’ ve kesretli kış yemekleri ve “banak” tabir ettikleri et yemeği ve dağılacaklarında kuru veya yaş üzüm vesâir meyvelerden yemiş yerler. Yalvaç’ta, Karaağaç’ta ve Afşar nahiyesinde hindi tavuğu dolması ve tavaları ve kaymaklı ve peynirli baklava ve Karaağaç’ta kemiksiz etten yahni ve yaz günlerinde ağzı sıvalı kazanda susuz kuzu kızartması ve Eğirdir’de çiğne baklava ve Barla nahiyesinde beş altı saat ateş karşısında çevirmek suretiyle pişirilen bütün davar kebapı ve baklava ve mevsiminde büyük balıklar dolması yapılır. Bunlar Isparta kızartma etlerine ve baklavalarına fâik derecededirler. Oyunlarda Isparta gezekleri oyunlarına mümâsil muhtelif şekillerdedir. Kış mevsiminin en şedîd soğuklu günlerinde bir de Arap aş devri ve medreseler talebesinin Salı gecelerinde Tas eti, kadayıf, pilav ile tatil çıkarmaları vardır.

Bunlar ancak 1293 (1876) senesine kadar devam etti. 1284 (1867) teşkilatından sonra memurlar çoğalmasıyla İstanbul’dan gelen memurîn ve ümerâ ve zâbitânın nev-residegândan yerli hem sohbetleriyle berâber bu cemiyetler gerek sayfen ve gerek şitâen başka bir tarzda işretli, çalgılı, fisk ve sefâhet sohbetlerine münkalib oldu. (s.400)

Böyle tenezzüh ve sohbet cemiyetlerinde değil sırf dinî zıfâ ve cenaze birikintilerinde bile işrete inhimâk ve duâ ve namaza adem-i iştirâk görülmeye başladı. Bunlarda hep memur ve zâbit olanlarla meslek ve meşreplerini taklîde özenen nev-reside yerlilerdir. Birkaç sene evvel içinde bulunduğumuz bir Hıristiyan velîme cemiyetinde işret sofrası gizlice bir ka-

palı odada bulunduğu cihetle cemaatle akşam namazını edâya kalktığımda bir takımlarımızın namaza iştirâk etmediğini gören Hıristiyan kadınlarının yek diğere “ayol bu namaz kılmayanlar Müslüman değil mi” kadı, müftü vesâirleri namaza kalktıkları hâlde ötekiler niçin duruyorlar, kalkmıyorlar” diye takbîhâtta¹ bulduklarını işittiğim gibi eski Kırım Muharebesi’nde müttefiklerimizden İngiliz Generali Williams’ın bir eserinde altmış sene evvel “Türk zâbitânının kısım-ı a’zamı kumandanlığa lâayk değildir, öteden beri alıştıkları için sarhoşturlar. Askerin parasını ve tayinâtını çalmaktan başka bir şey düşünmezler.” Dediğini *Türkiye ve Tanzimat* eser-i müterceminde okumuştum.

Berlin Muahedesi’ni intâc eden 1293 Muharebesi’nin başlangıcında Şumnu ordugâhına içtima eden ümerâ ve zabîtânın bir akşam tertip ettikleri alenî meclis-i işrette kafaları tam tütsüledikten sonra şecâ’atle Petersburg’a girecekleri mübâhetini söyleyenlere karşı bizim erkân-ı harplerimizden bir takımlarının bu hâl ile gâlibâne değil silâhsız olarak Petersburg’a giderseniz dediklerini de içinde bulunan zâbitân-ı sâlihamızdan işitmişim. Bu işret ve vezâif-i dîniyyeye adem-i riâyet meselesi muâhede-i mezkurenin Avrupalılarca aleyhimize olan kısımları tatbîkâtına başlandıktan sonra Rumeli’nden intifâ-ı devlet sâkit olup da idâre-i devlet ve millet Anadolu’ya teveccüh ve inhisâr edince servet-i tabî’iyye-i memleket azala, azala beyân ettiğimiz yaz ve kış gezekleri ayân-ı belde Hacı Edhem oğlu Hacı Ali Ağa’nın dediği veçhile kendi kendine kalktı. Şimdilerde bunlar görülmemekte ve görülenler bütün alenî işret ve çalgı âlemlerinden ibâret bulunmaktadır. Taşralarda ahlâk-ı umûmiyenin tefessühü dahî bu hâllerin, bu âdetlerin başladığı zamandan itibâren başlamıştır. Binaenaleyh şimdiki düğünlerde eski düğünler, cemiyetler hâlinde kalmamış ve büsbütün değişmiştir. Bunların gayesi de maazallah envâ-ı mesâ’ib ve belâya ile yakında görüleceğinden “Cenâb-ı Hakk cümlemize salâh ve intibâh versin” duâsını tekrardan başka diyecek yoktur vesselâm.” (s.401)

1 Ayıplamalar, çirkin görmeler.

İKİNCİ FASIL

ÂDETLER, GÖRENEKLER HAKKINDADIR

Âdât-ı Şühûr-ı İsnâ Aşera

Müslümanların reis-i sene-i dînî ve kitâbîsi olan şehr-i Muharremü'l-harâmın ibtidâsında herkes yekdiğeri tebrikle devâir-i resmiyece de hilâfet-i İslâmiye namına resmî tebrikler yapılır ve vali ve mutasarrıf ve kaymakam gibi reis-i idârede bulunanlar züvvâra ve maiyetlerine altın ve gümüş para verirler. Bu paralar bereket olmak üzere alanların keselerinde senesine kadar hıfz olunur, sarf olunmaz ve esnaf ve ahali mağazalarını, dükkânlarını bayraklar, zî-kiyem kumaşlar ile donatırlar idi. Onuncu gününe kadar ahâleden oruç tutanlar, mahzûn yaşayanlar ve bazı tekâyâyâ mensup muhibbân-ı ehl-i beytten biraz ifrât edenler ve herkes hâline göre baldan, pekmezden, şekerden yevm-i aşûrede aşûre yapıp konuya, komşuya, fukaraya, ehîbbâyâ dağıtırlardı.

Kırk senedir teyemmünen¹ altın ve para vermek itikâdı ber-taraf olduğu gibi donanmalar, oruçlar, aşûreler de azaldı. Yalnız bir tebrik-i resmî kaldı. Amma reis-i idârede bulunanlar bundan da müteneffir ve müte'ezzi olarak meşrûtiyet-i idârede muteber olan tarih malıdır. Muhtelif millete hâkim olan Hükümet-i Osmaniye'de husûsî ve dînî tebrikâta ne lüzum vardır. Lağv etmeli falan diyorlar. Encâm-ı kâr² bu kuru tebrikin de kaldırılacağı memûl-i kavi görünüyor. Asıl İsrâîliler zamanından bize intikâl edip de hazret-i peygamber sallallahü aleyhi vesellemin "Lâ adve velâ tayrate velâ hâmmete velâ safere" hadîs-i şerîfiyle nehy buyurdukları "şe'met-i Safer" hâlâ bâki ve câri olup "boş aydır" diye bu ayda te'ehhül edeceklerin nikâhlarını şehr-i Muharrem içinde akd ederler. Kûsûf-ı şemsde³ bir şey yapmazlarsa da husûf-ı kamerde⁴ umûm halk silâh atmak ve çan ve havan çalmak ve mükerreren ezanlar okumak ve bu husûf ve kûsûfdan ahkâm çıkarmak yoluna giderler de mülûk ve nâm-dârânın vefat ve hayatına veya başka hâlâtın zuhûruna işaret olarak bir takım kezzâbîn muâmelât-ı gaybiyyede istihrâc eylerler. Hâlbuki

1 Uğur sayarak. Teyemmün ederek.

2 İşin neticesi, amelin sonu.

3 Güneş tutulması.

4 Ay tutulması.

yine hazret-i fahr-i âlem sallallahü aleyhi vesellem efendimiz “İnne’ş-şemse ve’l-kamere âyetâni min âyâtillâhi teâlâ lâ-yenhasifâni li-mevti ehadin velâ li-hayâtihi” hadîs-i şerîfiyle her iki hadîs (s.402) mûcibince bunların butlânını haber veriyor.

Reis-i idâre memurları terk ve iptalinde bir menfaat mutasavver olmayan tarih-i dinî tebrîkât ve merasimini de lağva atf-ı inzâr edeceklerine İsrâîlî hurâfelerden bulunan şecâmeti ilgâya hasr-ı iktidâr eyleseler emr-i risâletpenâhiye Tevfik-i hareket etmiş ve ibâdullah-ı müslimîni butlân-ı itikattan kurtarmış olurlar. Eğer ki Avrupa medeniyetini taklit ediyorsak onlar re’s-i sene-i dinilerini ve merasimini terk ediyorlar mı? Bilakis kâffe-i muâmelâtı o re’s-i seneye¹ rabt ve binâ eyliyorlar. Rebiyülevvel ve sâni aylarında kırâ’at-ı menkibe-i velâdet hazret-i risâletpenâhî âdetinin tafsilâtı fasl-ı evveldeki cemiyetler sırasında yazıldığından Cemaziyülevvel ve ahiri aylarında bir şey yapılmayıp ancak bu ayların isimlerini kendi an’anelerine göre “ön namaz”, “son namaz” tabir ederek namaz kılmak suretiyle ibâdât-ı bedeniye de bulunurlar. Receb-i şerîfin ilk Cuma gecesi “leyle-i Regâib” olduğundan o günkü Perşembe gecesinde küçük, büyük gelin olmamış kızlar ve yeni gelinler ve hatta kocakarılar pişi hamurunu yoğurduktan sonra ellerine kınalar yakıp Perşembe sabahı hamurları küçük, küçük pide şeklinde müdevver² katmer hâline getirerek haşhaş, susam, zeytin yağlarında pişirirler. Buna pişi denilir. Bu pişiler piştikçe sıcak, sıcak bütün komşulara, ehlibba ve akrabâ hânelerine üçer, beşer gönderilip, bunları ekseriyetle ellerine kına yakılan küçük kızlar, yeni elbiselerini lâbise oldukları hâlde taraf, taraf, tevzî’ ederler. Yek diğere teâtî, aynı sûretle vuku bulur. Hıristiyan komşu ve çeşm-i âşinâlara da bu pişilerden gönderilir.

Bu meyânda her mahallenin beşer-onar yaşındaki oğlan çocukları birkaç gün evvelden hazırladıkları hilâfet-i İslâmiye ve saltanat-ı Osmaniye al ve yeşil bayraklarını ellerine alarak mumdan, paradan nidâlarıyla topluca mahalleyi gezerler. Mahallede kâin mescit veya camileri ve tekkeler için her hânedan mum veyahut parasını alırlar. Akşama kadar ne toplarlarsa mahalle mescit veya camileri imam ve kayyumlarına ve türbedarlara teslim ederler. Camiler, mescitler, türbeler cepheleleri dahî bayraklarla donatılıp çocuklar akşam ezanına kadar donanmış cephelelerde bulunurlar. Mükellef ahali öğle namazından bed’ ile her hangi camide lihye-i saâdet ziyâret olunacaksa onu yaptıktan sonra birer, ikişer kıyye susamlı helva olarak cami ve mescit (s.403) ve

1 Yılbaşına.

2 Yuvarlak.

türbe cephelerindeki çocuklara, yetimlere dağıtırlar. Bir kısmını da kendi çocukları için hânelerine götürürler. Türbeleri, tekkeleri, âbâ ve ecdâd kabirlerini ziyâret ederler.

Öğle ve ikinci namazlarından sonra her camide teberrüken okunmuş hatimlerin dualarını hâfızlar yaptırırlar. Kabirlerde dahî hatim duaları, sûre-i mülk okurlar ve okuturlar. Leyle-i mezkûre akşamında her hânedede mutlaka bir et yemeği ve tatlı bulunmazsa o hâne halkı bed-baht ve âsim¹ add olunduğundan gündüzden her kimse bir iki kıyye lahm ve biraz helva almak ve bulmak mecburiyetindedir. Bunları sabahtan akşama kadar tedârik ve hânelerine sevk eylerler. Akşam ezanı vakti olup da minarelerin kandilleri ikâd edildiği sırada kayyumlar, imamlar, çocuklar toplanılan muamları cami ve mescit ve türbenin iç taraflarındaki çâr-ı etrâfa sık sık dikerler, yakarlar. Her mabedin içi bir yıldız âlemi olur.

Akşam namazını cemaatle kıldıktan sonra mükellefler, çocuklar hânelerine gelirler, yemeklerini yerler. Yatsı vaktinde yine camilere, mescitlere gidilir. Camilerde ulemâdan bulunan zâtlar leyle-i Regaibin fezâ'iline ve o gece edilecek ibâdâta müteallik vaaz ve nasihatte bulunurlar. Cemaatle tesbîh namazı dahî kılarlar. Tekkelerde zikir ve tehlîl yapılır. Bunlara mahall-i mahsuslarında bulunan kadınlar ve kızlar da iştirâk ederler. Bu resm ve âdet adeta kızların ve kadınların bayramı demektir. Ferdası Cuma gününde devâir-i resmîye rüesâsı ve daha sonra aile ve kadınların büyükleri tebrîk ve ziyâret edilir. Buna kandil tebriki denilir.

Akşam namazında dikilen muamlar toplanıp bir sandığa vaz' olunduktan sonra senesine kadar her gece namaz vakitlerinde şamdanlara dikilip yakılır. İmam efendinin camie, mescide gelip giderken fenerine dikeceği mumdandan maada ahvâl-i husûsiyede bu muamların yakılması haramdır. Küfür derecesinde itikat olunur. Kimse almaz, yakmaz, bu ayın yirmi yedisine müsâdif leyle-i mirâcda dahî aynı tekrîmât ve ibâdât yapılır.

Bu gecenin akşamında kudreti olanlar saçlarda pişirilen "bezreme" dedikleri yufka ekmeklerini yaparak komşulara, fukarâya verirler. Şaban-ı şerîfin on beşinci gecesi akşamındaki Berât gecesi için dahî kezalik gündüzden öğle (s.404) ve ikinci vakitlerinde cevâmi'-i şerîfede lıhye-i saâdet ziyâretleri ve hatim duaları yapıldığı gibi bu gece bir seneye kadar insanla-

1 Günahkar, suçlu.

rın ömürleri, rızıkları taraf-ı ilâhîden melâ'ike-i kirâma¹ emir ve tayin edileceği itikâdına binâen borcu olanlar geçmiş namazlarını kaza ve hukûk-ı ibâddan² borcunu edâ ve yek diğerle küsler ise barışıp her sûretle berâ't-³ zimmete itinâ ederler. Yatsı namazından sonra yine müderris efendiler kürsülerde fazîlet-i leyle-i berâti anlatarak bu gece sâl-i muhâsebesine ait bir bütçe-i dinî gecesi olduğuna itikâden her kimse geçen sene borçlarından dünyevî, uhrevî berâ't zimmeti kendisine vâcib bilip Ramazan-ı şerîfe borçlu girilirse Cenâb-ı Hakk o misillülerin oruçlarını kabul etmeyeceğinden her sûretle tathîr ve isti'dâd-ı vücûdu temin için yeni seneye kadar borçlanmamasını teferru' ve niyâzla birçok namaz kılarlar. Ferdası günü bu gecenin de aynı tebriki yapılır. Bunda dahî ber-vech-i muharrer "bezreme" denilen yufka ekmeği yapılıp sıcak, sıcak komşulara, fukarâya ve hiç olmazsa behemehâl, üç komşuya verilir. Her kimse bir senelik yiyecek ve giyeceklerinden başka Ramazan-ı şerîf masrafını iki kat olmak üzere hazırlamaya başlarlar. Ramazan-ı şerîfin hulûlünde avâm ve esnaf ve rençper takımından herkes hâlince hazırlığını yapmış bulunurlar. On bir ay kazan bir ay "ye", on bir ay çalış bir ay dinlen, darb-ı mesellerine ittibâ'an sabah namazından evvel okunan sahur mukâbelesini ve öğle namazından sonra okunan ders ve vaazı ve ikinci namazını müteakip mukâbele okuyan hâfızları camilerde ve mescitlerde dinlerler. İftar vaktinde fişenk ve top endahıyla bade'l-iftar yine camilerde, mescitlerde, tekkelerde, medreselerde husûsî konaklarda terâvih namazını kılarlar.

Mevsime göre bazı kahvelerde, hamamlarda birer saat kadar eğlenirler, kahve içerler, hânelerine giderler, yatarlar. Sahur yemeğine kalkmak için her mahallenin müntehib davulcuları bir iki saat evvel çıkarlar, türlü deyişlerle komşuları uyandırır. İmsakten bir saat evvel hükümetçe de iki fişenk bir top ve imsak için dahî bir saat sonra yalnız bir top atılır.

Sahur yemekleri ekseriyetle katmer, börek gibi hamur işi olduğundan davulculara arada sırada katmer ve para bahşiş edilir. Memurîn ve eşraftan olanlar hânelerinde husûsî imam tutup terâvih namazı kıldırırlar. Birkaç yerde hatm ile dahî kılınır. Akşamdan iftara gelen (s.405) misafirlere iftar ettirirler. Sahur vaktine kadar selâmlık odalarında oturturlar. Tebrike, ziyârete gelenleri kabul ve kendileri de bilmukabele zâ'irlere⁴ iâde-i ziyâret ederler.

1 Büyük meleklerin büyükleri: Cebrâil, Mikâil, İsrâfil, Azrâil (A.S.)

2 Kul hakkı, kul borcu.

3 Temize çıkma.

4 Ziyaret eden, ziyaretçi. Hatır sormaya, görmeye giden.

Züvvâra¹ şerbet ve kahve verilip, iftara davetsiz kimse gelmek âdet değildir. Yalnız bazı gurebâ ve fukarâ gelirse kabul olunurlar. Avâm takımı akrabâ ve chibbâsı ve ulemâ ve huffâzı künde, künde hanelerine davet ederler. Yemekler ve iftâriyye-i mütenevvi olur. Müskirât vesâir mükeyyifât ve münkerât umûmen sıkı memnû'iyete tâbidir.

Aşr-i ahîrde² zekâtları alenen dağılır. Her fert kudretine göre ebnâ-yı cinsine sâir türlü sadakât ve ikrâmâtta da bulunurlar. Gündüzleri ve sahurdan sonra muktedir olanlar Kur'ân okurlar ve hatim ederler. Muktedir olmayanlar ervâh-ı abâ ve ecdâd için erbâbına hatim okuttururlar. Kûsleri barıştırırlar. Velhâsil on bir ayda kazanılan günâhlar, vücut rahatsızlıkları bu oruç ve terâvih namazı sâyesinde afv ve sıhhate münkalib olur. Zira bu fırsatta her ferd-i Müslim ibâdet-i bedeniye ve mâliyyeyi birlikte ifa ediyordurlar.

Leyle-i Kâdir'de cevâmi-i şerîfede vaazlar okunur. Gece-gündüz Kâdir namazları kılınır. Bayramın arefesinden birkaç gün evvel kadınlar her evde "susamak" dedikleri yağlı ve susamlı çörekleri ve bazıları baklava yaparlar. Fırınlarda pişirdikten sonra akrabâ ve chibbâya ve hatta Hıristiyan dostlarına hediye gönderirler. Erkekler de camilerde hatim duâları ve İlhıye-i saâdet ziyâretleri ve zekât-ı fitr itâları ve bayrama şeker almak ve ufak-tefek bayram levâzımını tedârik eylemek işlerini takip eylerler.

"Fitre" denilen zekât-ı fitr oruç tutsun, tutmasın küçük, büyük, zükûr ve inâs her zî-nefsi ve hayât için behemehâl verilir. Bir kimsenin hiç kudreti yok ise hoca efendiler devr-i şer'î yaparlar. Asla terk ve ihmâl etmezler. Edenler yılına kadar âsim tanılırlar. Nihayet ya tekmil-i selâsîn veyahut sübût-ı rü'yet-i hilâl-i Şevvâl ile bayram tahakkuk edince yedi pâre top endahtıyla ilânât yapılır.

Bayram namazından evvel şehir camilerinde ve köylerde bayram vaazından sonra bayram namazından çıkılınca çok kimse makâbir-i ecdâdı tekrâr ziyarete giderler. Memurînden ve zî-rütbe olanlar elbise-i resmiye ve üniformalarını lâbis ve nişanlarını hâmil oldukları hâlde camiden çıkar çıkmaz doğruca dâire-i hükümete gidip makâm-ı padişâhî olan reis-i idare ve dâire-i askeriyeye ve mahkeme-i şer'iyye memurlarını ziyaret ederler ve badehu biraz yemek yiyerek odalar (s.406) ve kahveler açılır. Herkes odalara ve yekdiğeri ziyarete çıkarlar. Oda sahipleri dahî bir gün sonra takım takım kendilerine gelen züvvâra tebriklerini iâde eylerler.

1 Ziyaretçiler. Hal hatır sormağa gidenler.

2 Ramazan ayının son on günü.

Üçüncü bayramın ikindi vaktine kadar beş vakitte top atılır. Ulemâ üçüncü bayram gününde zâ'irlerine iâde-i ziyâret ederler. Fişenkçiler fişenk yaparak ilk bayram günü ibtidâ hükümette ve müteakiben konaklarda ikişer fişenk atıp bahşış alırlar. Davulcular bayraklarıyla her mahallede her hane-yi dolaşarak basma, para ne veriliyorsa ücretlerini toplarlar, alırlar. Bunu bir zaman terk ve tatil etmişlerse de 1285 (1868) senesinde tekrâr başlamıştır.

“Ağros” nahiyesinde davul çalınmak öteden beri meş'ûm ve yasak add olunmakla orada teneke veyahut davlunbaz çalınır. Üçüncü bayram günü yakın köyler muteberânı şehir erkânını ziyarete gelirler. Bu bayramın tesadüf ettiği hafta Çarşamba gününe kadar esnaf usta ve çırakları gezerler. Köylere iâde-i ziyarete giderler. Perşembe günü sabahleyin herkes işine başlar. Bayram tamam olur.

Daha evveleri Hıristiyan vatandaşlar hülûl-i Ramazan-ı şeriften evvel “dimvirendi” meclislerince erbâb-ı ihtiyaçtan olan dul kadınlardan ve öksüz çocuklardan ve fakir kimselerden ayân ve eşrâf-ı memleket ve kadı ve müftü efendiler hane ve konaklarında yemek pişirmek ve iftar vaktinde hizmet etmek üzere icabına göre birer-ikişer kimse tertip ederler ve bunları kocabaşlıları marifetiyle Ramazan'ın ilk gününde tertip olundukları konaklara ve hanelere getirirler ve bunlar bayrama kadar o konaklarda yemek pişirip vakt-i iftarda sofrayı verirler.

Dul kadınlar mümeyyiz ve mürâhik¹ çocuklarıyla ve mükellef fakir erkekler karılarıyla getirilerek sofrada ve kahve ocağı hizmetlerinde bayrama kadar bulunurlar ve bayramda her birine birer kat elbise ve münasip miktar ücret verilip inşallah gelecek seneye yine biz gelelim derler. Dua ederek giderler imiş. Bu hâl Tanzimât-ı Hayriyye'den evvel olan zamana kadar devam edip emr-i ticaret ve sanatta Hıristiyanlar ileri gitmeye başladıkça muhtaç ve fakirleri azalmış ve o konakların da ekserisi kapanmış olduğundan bu tarz tertip bertaraf olmuş olduğu o zamanı idrak edenlerin rivâyât-ı menkûlelerindedir. El-yevm Hıristiyan muteberân ve ihtiyârânı dahî kadîmen yek diğere bu sûretle olan râbita, muhabbet ve insâniyete riâyetkârlıkla yaşanmış ve hâlâ yaşanmakta bulunmuş olduğunu bu vaziyetlerle hikâyeten marûz-ı iftihârda söylerler. (s.407) Şimdilerde de mütemevvilân Hıristiyan hanelerinde ekmek yapmak, çamaşır yıkamak, tah-ta silmek gibi hizmetler için İslâm dul kadınları çalışıyorlar. Bir asır evvel sa-

¹ Büluğ yaşına yaklaşmış erkek çocuk. Büluğ yaşına, yani oniki yaşına girip de balığ olmayan erkek çocuğa denir.

nat ve ticaretin terakkiyatına rağbet ve atf-ı nazar-ı ehemmiyet etmemekliğin eser ve neticesi bununla da sâbit olmuş oluyor¹. Zîre ilave.

Şehr-i Zilkadede bir şey olmayıp Zilhiccenin hulûlünde kurban bayramı hazırlığına başlayarak bu bayramın arefesinden üç-beş gün evvel köylerden vesair civâr nevâhi ve kazalardan kurbanlık koyun ve davarlar sürü, sürü geldikçe herkes hâline ve nüfusuna göre birer-ikişer, üçer, dörder koyun ve davar alırlar. Bunlara birer alâmet-i fârika yapıp her mahallenin çobanına teslim ederler. Çoban arife günü öğle sonuna kadar kendisine teslim olunan davarları, koyunları rüfekâsıyla ma'ân ra'î² ve akşamları muhafaza eyler. Zâyiât olursa tazmîn eder. Bu davarlar, koyunlar hemen umumi denilecek derecede bayram ertesini veresiye alınır, satılır. Çünkü kurban alınacak parada şüphe var ise kurban kabule karîn olamayacağından veresiye alınırsa bade'z-zebh parasının şüpheli olmasında kurban-ı mezbûha cihet-i taalluk ve sirâyet kalma-acağı itikâdına herkes rabt-ı kalp ve itimat etmiştir. Bu da hacıların Hicaz'a giderken debbâğ esnafından para değiştirmeleri gibi itikâdî bir görenektir. Bu sebepten kendisine kurban vacip olmayanlar da birer-ikişer kurbanlık davar ve koyun alıp keserler. Lehü'l-hamd kokulu günde evimiz kokusuz kalmadı derler. Leyle-i Regâib'deki ânifü'z-zikr pişi ve Ramazan'da sadaka-i fitr ve susamat gibi bunda da bu kurban işi bu fikir ve itikâd ve görenekle umumi denilebilecek derecededir. Her mahallenin kurbanlık hayvanları hangi çobanda ise arefe günü öğleden evvel bütün delikanlılar ve mümeyyiz mürâhikler davullarla tabancalar atarak hâric-i şehirden alay, alay kurban sürülerini istikbâle giderler. (s.408)

Sürüleri getirdiklerinde her bir sürüyü her mahallede muhrez ve mahfûz bir yere kapayıp herkes alâmet-i fârikasıyla davar ve koyununu seçer ve çoban parasını verir. Hanesine getirir, münasip şeylerden yiyecek ve su verir, hürmetli tutar. Bayram gecesini sabaha karşı minarelerden tekbirler alındığını ve toplanıldığını müteakip küçük, büyük camiye koşarlar. Ber-mutâd vaaz

1 Asıl târihten 1338 (1922) sene-i mâliyesi Ağustos'unda bu sahifeler tebyîz (Temizce yazma. Müsveddeden daha iyice bir kâğıda yazma) ve istinsâh olunurken Yunanilerin üç sene evvel hilâf-ı ahd ve usûl İzmir'i işgâl-i askeri altına almalarından dolayı muhafâza-i hukûk ve istiklâl fiilen kıyâm ve bi-hakkın ihtiyâr-ı harb eden Anadolu Kuvâ-yı Millîye-i İslâmîye ve Türkiye'si ordularının tedâbir-i harbiye-i zarûriyesinden olmak üzere Akdeniz ve İzmir sevâhiliyle daha içerilerindeki Hıristiyan ahâlden Isparta'ya nakl edilen âilelerin işsizlikten aç ve sefil kalmamaları için Isparta Hıristiyan âilelerinin tavsiyeleriyle her İslâm hânesine ikişer üçer kadın ve kız çocuğu hizmetçi olarak kabul olunup görünen ev işlerini işliyorlar ve yiyip, giyip sefâlette kalmadıklarına teşekkür ve bu harp ve tehçire sebep olanlara beddu'â ediyorlardı.

2 Çoban, gözetleyeni, koruyan kimse.

ve namaz ve hutbeyi bitirip camiden çıkınca zebh-i kurban vücûbu mukaddemdir diye herkes hanesine gelir. Kurbanlarını kendileri keserler. Lahmindan kuşbaşı, tava eti, pırzola ve bir tatlı ile iftar edip yeni elbisesini giyer. Dışarıya ve ziyarete o vakit çıkar. Kurban etinin sadaka edilecek kısmı fukarâya verilir. Komşulara et itâsı âdet değildir. Meğerki kurban kesmemiş ola. Bu bayramda züvvâra limonata ve şerbet verilmek mutâd ise de ekseriyetle o makâmda yine şeker verilir.

Ramazan Bayramı misillü ziyâretler ve evkât-ı hamsede top endah-tı tekbîr-i teşrîkin¹ sonuna kadar devam eder. Badehu akrabâ ve ehîbbâ ve gurebâ ziyafetleri başlar. Teberrüken mevlid-i şerîf okutanlar da olur. Eyyâm-ı teşrîkin hitâmını müteakip veresiye alınan kurban paralarını bâî'ya götürüp verirler, defteri kapatırlar. Bunun için iz'âc ve tesâmuhu kat'iyen revâ görmezler, te'ehhür-i te'diyât ve iz'âcât pek ayıp ve âdetâ imansızlık sayılır.

Kurban derileri mahallece ve karyece toplanıp satılarak mahalle veya karyenin mescit ve köprü ve mektep ve kaldırım ve çeşme suyolları tamiri gibi umûr-ı hayriyyeye sarf olunur idiyse de bir müddetten beri bir kısmı Hicaz demiryolu ve bazen muhâcirîn îânesine verilmektedir.

Hıristiyanların Haçı Suya Atmak ve Paskalya Yapmak Ayinleri

Hıristiyanların haçı suya atmak ve paskalya yapmak nâmındaki iki büyük bayramlarında kendi âyinlerine göre muâmeleleri beyinlerinde câri olmakla beraber “haçı suya atmak” gününün hulûlünden beş-on gün evvel başlayan “karnaval” maskaralıklarına bazen Yahudilik ve bazen Türk bedeviyeti işkâl-i müstahfefânesi karıştırıldığından bunları men'e her zaman devam oluna geldiği misillü paskalyada yaptıkları çörek ve kırmızı yumurtadan kızıl yumurtanın kabuğu yere düşmeyince yaz gelmez” itikâdı beyne'l-İslâm temerküz etmiş bir keyfiyet olmasıyla yazın gelmesi kızıl yumurtanın kabuğu yere düşmesinden değil paskalyanın her sene Mart içinde giren Kamerî gök ayının üçüncü Pazar günü olmasından dolayı bu da behemehâl Mart ile Mayıs arasına tesadüf ederek ilkbaharın vasatında vukû bulduğuna binâen bittabi yazın geldiğine (s.409) bir alâmet-i âmiyâne olmasından ibâret ise de kısa düşüncelilerin bunu yumurtanın kabuğu yere düşmekle yaz geldi zan-

¹ Zilhiccenin dokuzuncu günü, yani Kurban Bayramının arefe günü, sabah namazından başlayarak, bayramın dördüncü günü ikinci namazına kadar olan, her farz namazın selâmından sonraki alınan tekbirler.

nında bulunmaları ciheti galebe etmesinden ileri gelmiş bir zehâb-ı bâtil olduğuna şüphe yoktur.

Binâenaleyh paskalyada pişirilen kızıl yumurta ve çöreklerden muhibbân Hıristiyan dostlarına ve ortaklarına ve kendilerine leyle-i Regâib'de pişi ve Ramazan bayramında çörek yollayan İslâm komşularına vesâir ehîbbâyâ onlar da hediye gönderirlerse de kendilerine hediye gelmeyen, kıştan bunalmış ve usanmış bir takım İslâm çocukları ber-vech-i muharrer kısa düşüncenin netîce-i bâtılasına itikâden çabuk yaz gelsin için babalarına yumurta aldırırlar. Boyalı suda pişirttirirler. Kabuğunu yere atarlar. Bunun için o zamanda bakkalarda birçok boyalı yumurta pişirerek bu makûle çocuklara satarlar. Herkes kızıl yumurtanın kabuğu yere düştü, kış bitti, yaz geldi derler, sevinirler.

İşte bu sevinçle mükellefiyât-ı diniye dâiresine henüz girmemiş İslâm çocukları birkaç asır evvel paskalyada taraf taraf eski hasırlardan ateşler yakıp ilân-ı meserret ve meserrât-ı vatandaşâneye müşâreket etmeleri mu'ahharan bazı hissiyât-ı muta'assıbâneyi tahrik etmesi ve bu hâl-i meserret-i iştimalde hilâf-ı maksat ve hakikat bir manâ-yı tahkîr ve istihfâf-ı teşmîl edilmesi üzerine memurîn-i şer'iyye ve idâriyece karnaval misillü bu da yarım asırdan beri men edilmiştir. Kırk-elli senedir görüldüğü yoktur. Fakat kızıl yumurta almak ve kabuğu yere atılmak görenek ve muâmelesi el-yevm bâki ve cârîdir.

Leyle-i Regâib'de Isparta'daki pişi yerine bazı kazâlarda pilav ve bazılarında saray lokması nev'inden ballı, pekmezli "lokma" ve "helva" yaparlar. Yek diğere tevzî ve teâtî ederler. Merkeze tâbi kurrâ ve nevâhîde de Isparta gibi aynı pişi yapılır. Aynı surette teâtî edilir. Ispartalılar haftanın günlerine mahallî birer isim tesmiye ettikleri veçhile senenin bu on iki ayına da yine mahalli olarak beyne'l-avâm "aşûre", "safer", "ilk mevlid", "son mevlid", "ilk namaz", "son namaz", "pişi", "berât", "oruç", "bayram", "aralık", "kurban" isimleri tesmiye olunup bu namlarla yâd ve tezkîr eylerler. Hele kadınlarca hep bunları bilirler, söylerler. Bu isimler böylece örf ve görenek olmuştur. Bunlara Muharrem, Zilkade, diyecek olsan bir şey anlamazlar. Lakin mekteplerin taammümünden sonra tahsil gören nev-resîdegân takvim mucibince Arabî, Rûmî, Efrenci aylarını kullanmaya, saymaya başlamışlardır. (s.410)

Köylüler de ziraat ve garsiyât işlerinde Rûmî aylarını nazar-ı itibâra alırlarsa da onların dahî kendilerine göre vaz' ettikleri birer isim ve bazı ıstılâhât

vardır. Meselâ güneşin tulû'unda "Davraz" dağının iki tarafındaki küçük görünen iki kayaya zamanıyla "oğlak kayası" namını vermiş olduklarından bunlara çiftçiler ve bağcılar ve bostancılar "oğlak gediği" derler. Bunu mikyâs-ı harekât ittihâz ederler. "Yay", "Çetrik", "vay vay" tav ve zamanlarını bu namlarla nazar-ı itibârda tutarlar. Çünkü Davraz dağının Isparta'dan görünüşüne göre yaz günlerinde güneş dağın şimâl cihetinden, kış günlerinde cenûb tarafından tulû' eder olduğundan dağın iki tarafındaki oğlak kayaları hizasını geçmedikçe tohum atmak, bostan ve sebzevât dikmek o zamanlarda zuhur edebilecek soğuklara marûz kalacağından dolayı o mevsimlere "çetrik" demişlerdir. Güneş Davraz dağının ortasından tulû' ettiği zamana da "yay" tabir eylemişlerdir.

"Çetrik" zamanında ekilen şeyler soğuk olmazsa da erkence yetişiverir ise ekmeyenler "vay ekmeli imiş", soğuğa marûz olup da ekenlerin etkikleri mahv oluverirse "vay ekmemeli imiş" dediklerinden buna dahî "vay vay tavi" adını vermişlerdir. Bunlar hep tecrübeler üzerine kararlaştırılmış ve nazar-ı itibâra alınmış şeylerdendir. Bazı yıldızlardan, tulû'-i şems ve kamerden istihrâc-ı ahvâl eden tecrübe-kârlar da vardır ki bu ayda yağmur çok olacak yahut hiç olmayacak gibi keşfiyât ve tahmînâtta bulunurlar. Çok kere isabet ettiği de görülür. Tecrübe-kârân-ı avâmın bu müneccimlikleri dahî vardır. "Tecrübe bir mekteptir. Fakat dersleri çok pahalıdır" diyen zât-ı fetânet-sîmât bu esaslara nispetle demiş olmak gerektir. Eğer ki zamanıyla biz keşfiyât-ı fenniye ve nazariyâtı ameliyâtla birlikte yürütmüş ve takip etmiş olsa idik içine düşüğümüz devre-i tedennî ve inhitâtı devre-i terakkî ve itilâ yapmış olurduk. Ne çâre ki bunu Avrupalılar gibi yapamadık. Cümlemiz sınıf-ı müstehlike girmiş olduk, vesselâm. (s.411)

Âdât-ı Tevellüdât ve Mektebe İbtidâ Merasimi

Isparta'da bir evde bir çocuk dünyaya geldiğinde erkek ise evin damına biri yeşil, diğeri kırmızı iki bayrak çekilir. Kız ise yalnız bir al bayrak asılır, imiş ki bu bayraklardan o evde yeni çocuk doğduğu anlaşılacak nakîbler defterindeki o hane künyesine nakîbü'l-eşrâf efendi çocuğu kayd ve müdür, hane yedinde bulunan şecereye dahî işâret eyler ve bu kayd mucibince çocuk sülâle-i sâdât ve eşrâftan ise bilahare elbise ve sâirece hakkında usûl-i sâdât ve eşrâf muâmelesi ve bennâk kısmından ise ona göre muâmele-i icâbiyyesi yapılır. Şayet çocuğa validesinden başka "sütana" tutulacak olursa onun da ırkı tâhir ve sıhhati yerinde olup olmadığı ve mezhep ve hüviye-

ti tetkik ve bu da nekâbet sicilindeki künyeye ve şecereye işâret ve tenmîk¹ olunur imiş.

Çocuğun velâdetini müteakip en yakın komşudan veya taallûkattan bulunanlar lohusaya sıcak çorba veya paluza getirirler. Kabile ebe hanım lohusanın yanından üç gün ayrılmayıp validenin memesine süt gelinceye kadar valideyi ve çocuğu soğuktan ve açlıktan vikâyeye ait tedâbir-i mücerrebeyi ittihâz ve tatbikle çocuğu tuzdan çıkarmak, yani büyük çamaşır leğeninde yıkayıp giydirdikten sonra nazarlıklarını takmak ve kabilece yapılacak şeyleri yapmak vazifesini ikmâl eder. Bu esnada aile erkek ve kadınları leğene para atarlar. Bu cemiyette hazır bulunanlara yemek yaparlar. Hazır bulunanlar da çocuğa altın takarlar. Buna “tuz aşısı” cemiyeti denilir. Bu sûretle çocuk tuzdan çıkarıldıktan sonra babasının veya dedesinin veyahut sulehâdan o aileye mensup kimsenin kucığına verilerek kabileye müteveccihen sağ kulağına cehren ezan-ı şerîf kırâatıyla çocuğa eslâf isimlerine de nispet edilen enbiyâ-i ızâm ve eshâb-ı kirâm ve zevcâtı isimlerinden birini tesmiye ile çocuk yine ebe hanımın kucığına verilir. Ebe hanım bunu müteakip çocuğun anası sütünü emdirmek için memesini çocuğa aldırıp ve kız ise kulağını dahî delip yağlı bir iplik geçirerek ve beşiğe beleyerek ikmâl-i vazife etmiş olur.

Loğusa kırk gün hanesinden dışarı çıkarılmaz. Kırk karıştır, çocuk bir “iğma”² uğrar derler. Çocuğun göbeği düştüğünde de sandıkta saklarlar. Şayet hârice atılırsa çocuk havayı ve dışarı gezmek tabiatında olacağını itikâd ederler. (s.412) Bazen dedikleri gibi de olur. Kırkinci gün “kırk hamamı” yapılır ki çocuk ve validesi ancak bu hamamdan sonra kuyûd-ı ihtirâziyeden³ kurtulurlar.

Çocuk beşiğe konulduktan sonra “analar tuhaf ve millî ninniler” söylerler ki ibret-âmizdir. Bakınız analar ne kadar milliyet-perver şâireler imiş. Ninnilerde ne diyorlar. “Ay karşıdan doğup gelir”, “Gül budağını eğip gelir”, “Yavrucuğumun babası var”, “Yavrusunu öğüp gelir, ninni”, “Ay karşıdan parlıyor, Gümüş sular çağlıyor, Yavrucuğum babam diye, Hiç durmayıp ağlıyor, ninni”, “Uzun, uzun Şam belleri, İzedi baban yolları, Eğer yakına gelir ise, Çağışdar atının nalları, ninni”, “Evlerinin önü çukur, Çuhasına gaytan dokur, Benim oğlumun efendibabası, “Yetmiş iki bin kitap okur, ninni”, “Kuzum severim seni oku”, Okuyamazsan bez doku, İşsizlerin önü, sonu,

1 Yazma. Yazılma.

2 Dert, hastalık, ağrı, sızı, felaket.

3 Korunmak için ilerisine âid tedbir kayıtları. Bazı hakları kullanabilme şartı.

Olur yokların hep yoku, ninni”. “Oğlanın haylazı hoca gezer, Kızın onmazı koca gezer, Böyle evlâd anayı üzer, Son deminde de perişan kalır, ninni”. “Zengin arabasını dağdan aşırır, Züğürt düz ovada yolunu şaşırır, Zengin helvasını baldan pişirir, Züğürt ilâç için pekmez bulamaz, ninni”. “Ninniler derim kuzuma, Uykular gelsin gözüne, Ömürlü olsun yavrucuğum, Basayım bağrıma, özüme, ninni”.

O analar ki beşikte iken çocuklarının kulağına alâmet-i saltanat-ı İslâmiye ve Osmaniye olan, ay, yıldızlı Şam ticaretini, esb-süvâr olmaklığı, okumaklığı, sanat öğrenmeklığı, zenginliği, haylazlığın, fenâlığını, kızın vardığı yerde geçinemeyip onmazlığını, söylüyor, anlatmak istiyor, çalgıdan, çağanaktan hiç bahsediyor mu? Bu ibret kâfidir zannederim.

Çocuk bir yaşını bulup ta diş çıkarmaya başladığında ilk zuhûr eden diş efrâd-ı aileden ibtidâ kim görürse çocuğa bir gömlek yapar. Badehu pederi, mâderi buğday ve nohut ve böğrölce gibi üç nevi hubûbâtтан ibâret bir tencerede “dirgit” pişirip mahalle ve akrabâ kadın ve çocuklarını toplayarak çocuğu bir sofraya üzerine oturturlar. Sofranın etrafına sanayia ve kırate müteallik alât-ı mütenevvi’â ve kitap ve yazı takımı ve eşya-yı ticâriye ve tuhâfiye korlar. Pişirilen dirgiti salavât-ı şerîfe ve bazı dua okuyarak ebe hanım veyahut hoca hanım yediyle (s.413) çocuğun başına dökerler. Dökülen taneleri etrafa toplanan kadınlar, çocuklar, dualı ve meymenetli rızık tanesidir, diye toplarlar, yerler. Yedi tanesini bir ipliğe dizip çocuğun serpüşuna rabt ederler. Onlar kuruyup dökülünceye kadar geri kalan dişler de çabuk ve kolay çıkar derler. Sofrada kalan taneleri dahî toplarlar. Kuşlara nafaka olsun için ayak değmeyecek bir yere saçarlar. Bu meyanda çocuğu sofraya üzerinde döndürürler. Çocuk etrafına konulan âlât vesâireden neyi alırsa tabiatında ona istidat olduğunu hüküm ederler. Meselâ çocuk Kelâm-ı Kadîm’i alırsa hâfız ve kitap alırsa müderris ve makas alırsa terzi, mekik alırsa çulha, ayna alırsa berber ve hokka ve kalem alırsa kâtib, nebâtattan bir şey alırsa hekim, boncuk ve emsalini alırsa attâr, tüccar, çivi ve emsâli demir parçalarından alırsa demirci ve burgu ve çekiç alırsa neccâr olacağına velhâsıl her hangi sanatın alâtından alırsa o sanata gireceğine kanâat getirirler. Bunlardan üç nev’ini kayd ederler ki tabiatındaki isti’dâda göre büyüdüğünde o mesleğe sevk olunmak için çocuğun hangi sanata meyyâl bulunduğunu bununla istidlâl eylerler. Nihâyetinde yeni yapılan gömleği giydirirler. Bu ameliyeden sonra çocuğun dişleri tamamen az vakit zarfında çıkmış bulunduğu dahî görülür.

Çocuk yürümeye heveslendiği sırada da kolayca adım atamazsa mebhas-i mahsusunda tafsîl edilen ayak dedesine üç hafta götürüp dolaştırırlar, yürür. Serbest yürümeye ve söz söylemeye alıştığında yaşı dört sene, dört ay, on güne bâliğ olunca mektebe vermek isterler. Biraz çerez ve helva ve börek âmâde edip çocuğa yeni elbise giydirerek serpuşunu altın ve incilerle donattıktan sonra götürüleceği mekteb-i etfâl ve huffâzı ve konu komşu ve ehîbbâ erkek ve kadınları toplanıp çocuğu kucaklarında her kimse teberrüken yedişer adım götürmek üzere huffâz-ı ilahi ve etfâl âmin-hân oldukları hâlde alayla mektebe götürürler. Bunda yemek yapılmaz. Mektebe varıldığında helva, börek hoca efendiye verilip çocuk hocanın rahlesi önüne oturtturulur. Hoca çocuğa “e’üzü”, “besmele” ile “rabbi yessir velâ tüssir rabbi temim bil-hayr, rabbi zidnî ilmen naftan ve elhıkñî bi’s-salihîn” duâsını okuttuktan sonra elifbâ vesâir hurûf-ı hecâyi okutturur. Bunu müteakip huffâzdan biri bir aşr-i şerîf okuyarak dua olunur. Çerez de etfâl-i mektebe dağıtılır. (s.414)

Mümeyyiz-i mürâhik birkaç senelik şakirtlerden çocuğun kalfası kim olacaksa ona teslim edilir. Kalfa çocuğa cemaatin ellerini öptürür. Çocuğu kendi yanına oturtturur. Cemaat dağılır. Peder ve mâder hoca efendiye çocuğumuzun “eti senin kemiği bizim. Tahsîl-i ilim ve din etmesi neye mütevakkıf ise sana râci’dir. Çocuğumuzun okuması, Müslüman olması lâzımdır. Ona himmet et” derler. Çocuğun kalfası çocuğa hem hurûf-ı hecâyi gösterir ve hem de günde, günde ezberlettirir. O gün öğle yemeği vaktinde çocuğu hanesine götürür. Ferdası günü sabahleyin uğrar, mektebe getirir.

Hurûf-ı hecâyi bir pusulaya yazarak göstermeye ve belletmeye ve yazdırma-ya başlar. Böyle böyle her gün çocuğu ikinci paydosunda anasına, babasına teslim eder. Bunun için haftada Cumartesi günleri hocaya kırk para verilirse kalfaya da nisfi ve bayramlarda mendil ve başka ufak-tefek hediyeler verilir. Çocuk mektebe götürülürken okunan ilahi ber-vech-i âtûdir. Buna münâcât denilir. Okuyan huffâza çocuğun validesi tarafından birer mendil hediye olunur.

“Münâcât”

Hamd lillâh tâlib oldu hazret-i ilme bu şâbb,
Yâ ilahi eyle ânı dü-cihânda kâm-yâb
Dört sene dört mâh hem on gün olupdur işbu gün
Mekteb-i irfâna bi’t-ta’zîm gelip feth oldu bâb
Vâlideyni devlet-dârına nâ’il olalar
Hâce önünde her kim evlâdı okur ümmü’l-kitâb

Diz çöküp evvelde “bismillah” diye hayrû’l-halef
 Ref’ olur ecdâdının ervâhlarında azâb
 Hakk mu’ammer eylesün ilm ü kemâl ile bunu
 Görmesün mehtâb bahtı burc-ı ekdârdan sehâb
 Hâcelar sadr-ı sa’âdette nişîn olsun hemîn
 Öğretirler ilim, edeb tûbâ-lehum hüsne’l-meâb
 Feth edip cennet gibi dâr-ı saâdet babını
 Akıtır sıbyân lisânından ulûmu misl-i âb
 Hürmet-i temin-i sıbyân yâ ilahü’l-âlemîn
 Olalar şâfi’ bu kuds-i mücrime yevmü’l-hesâb **Temmet**

Zaten çocuk mektebe götürülürken cehrî tekbîr ve tehlîl olunur. Önde cemaat en arkada ferâcelî yaşmaklı büyük kadınlar bulunur olduğu hâlde 1260 tarihi sıralarında bu memleketin (s.415) ilm ve irfânına vakf-ı vücûd ettiğini yukarıdaki mebhas-i mahsûsunda yazdığım hocamız Müftüzâde Edhem Efendi hazretleri bu münâcâtı yapıp bestelenmiş bir makâmda huffâzın okumalarını tensîb ve huffâza talim eylemiş ve hacılar münâcâtı birkaç asır evvel yazan Süleyman Efendi’ye peyrev olmuş olmakla tarih-i mezkûrdan sonra bu münâcât okunmak âdeti cârî olmuştur.

“Hatn” için çocuk hamama götürülürken okunan ve yukarıda harfiyen yazılan münâcât dahî müşarünileyh Edhem Efendi hazretlerinin zâde-i tabiat ve memlekete birer hediye-i bâkiye ve himmetleridir. Bu cihetten dolayı da yine müşarünileyhe “rahmetullah-i aleyh” deriz. Ber-vech-i muharrer bütün kalfalar şakirtlerine derslerini bellettikten sonra hoca efendi önüne götürüp okutturlar. İyi belletmemiş ise hoca efendi hem kalfaya, hem çocuğa tenbîh-i mü’siri hâvî kavli ve fi’li tekdîr ve cezâ yapar. İyi belleyen çocuklar ve kalfaları taltîf olunur. Bu sûretle elifbâ cüz’ü bitirilince amme cüz’ü verilir. Bu cüz okutulurken sûre-i Duhâ’ya kadar namaz sûreleri ezberlettilir. Tebâreke, Gad semai, ve’n-necm cüz’leri bitirilince çocuğa Mushaf-ı şerîf itâ edilir. Bu esnada da Sûre-i amme ve Tebâreke ve fetih ve Yasin ve Sûre-i haşr-i ahirî ve bazı aşr-ı şerîf ezberlettilir. Cuma’dan maada her gün öğle yemeğinden sonra çocuklar topluca mektebin güneşliğine çıkarılarak bir saat kadar teneffüsten ve bazı oyunlardan sonra abdest aldırılıp cemaatle öğle namazı kılınır. Yine derslerine başlanılır.

Aynı talim ve kırâ’atla ikinci namazı vaktinde dersler hitam bulunca yine cemaatle ikinci namazı kılındığını müteakip hoca efendi bütün etfâl ve şâkirdânı halka-vâri oturtturarak kendi ortaya geçer. Münâvebe

ile şâkirdâna abdest ve gusül ve teyemmüm ve namaz amelîyâtını yaptırır. Noksanlarını görürse kendi amelîyâtıyla tarif eder. Ezberlerindeki namaz sûrelerini, tespihlerini, tehiyyât ve salavâtlarını ve duâlarını okutturur. Yanlırları var ise tashih eder. Bادهu çocukları azâd eder. Buna talim ve azâd vakti denilir.

Bu sûretle her hangi çocuk hatim ederse o vakit ebeveyni ve velisi muktedir oldukları hâlde birkaç sofralık yemek yapar. Hanesinde hatim duası yaptırır. Hoca efendinin, kalfanın hediyelerini tertip ve itâ eder. (s.416) Kudreti müsait değil ise bu dua mektepte yapılır. Yine hoca efendiye ve kalfaya münasip hediye-i cüz'îye verilir. Etfâl-i sâireye çerez dağıtılır. Böyle böyle birkaç hatim olup da çocuk selis okumaya başlayınca ebeveyni hâfızlığa başlatacaklarsa o yola sevk ederler. Medreseye koyacaklarsa müderrisin müntehî talebesine çömez verirler. Medrese tahsiline başlar. Şayet bir sanata verilecekse o sanatın ustasına şakirt olarak teslim edilir. Bu muâmelede kızların yerleri başka olup onlara hoca efendi kendi hallerine göre talim-i husûsi ve irâe-i harekât eyleyler. Bu da bundan ibârettir.

Yukarıda muharrer mekâtib bahsinde bir nebze beyan olunduğu üzere 1289 senesinde Konya valisi olan Sakızlı Esad Paşa merhum berâ-yı devr Isparta'ya geldiğinde hurûf-ı hecâ talimindeki usûl-i kadîmenin bazı müşkülâtını ref' ve tahfif için hurûf-ı mukatta'a ve muttasılanın kıraat ve ittisâllerini teshil eyleyecek bazı kavâid ve usûl-i cedîdeyi mevki'-i tatbîke koymak ve ta'mim etmek üzere Rüşdiye mektebi ittisâline 1290 (1873) senesinde dört sınıflı Sa'diye mektebi açılmış ve 1291 (1874) tarihinde de Çelebiler mahallesinde kâin İnâs Rüştiyesi yapıp bu usûl-i cedîdeye göre kitapları celb ve Yesârî Ali Efendi hoca muallim ve hâdim Hacı İsmail Ağa bevvâb tayin ve kızlar zekûrla birlikte bulunmaktan ve okutulmaktan men ve tefrik olunmuştur. Bu usûl-i cedîde daha sonra pek çok tevessü' ve tekemmül eylemiş ise de nazariyâtı ilerlettiği hâlde maatteessüf tatbîkât-ı amelîyenin ve talim-i amelînin ref' ve imhâsi eski tarzda görülen tesrât ve netâyic-i fiiliyeyi gösterememekte ve eskilerin bildikleri amelîyât-ı diniyeyi yeniler bilememektedir¹.(s.417)

1 Bu sahîfe nüsha-i asliyesinden istinsâh ve tebyiz olunurken esbak Konya vâlilerinden Ankara Ma'ârif Vekâleti Te'lif Encümeninde re'is Sâmih Rıf'at Bey'in "Tasrîf-i Hurûf Kanunları Te-kellümün Menşe'i" unvanıyla neşr edilen bir eseri vürud ederek münderecatına göre bundan sonra usul-i talim ve tedrisin daha başka bir tarza gireceği anlaşılıyor. (li-muharrir)

Âdât-ı Vefiyyât ve Defniyât

Bir kimse hastalığında tedâbir-i tibbiyeye ve hoca ve şeyh efendilere okutturmaya ve nüsha ve emsâli tekâyâ maneviyâtına mürâcaattan sonra fâide görülmeyip de hulûl-i ecel mev'ûdu zamanına kanâat-ı yakiniyye hâsıl olduğunda “vasiyet” koydurulur. İhtizârı hâlinde Yasin-i şerîf okutturulur ve son nefesine kadar kelime-i şahâdet ve tekbîr telkîn edilir. Ruh çıkınca el-bisesinin kollarını çıkarırlar, sünnet üzere yatırıp çenesini ve ayaklarını bağlarlar. Gündüz veya vakit müsait değil ise cenâzeyi üstünde bir çarşaf örtülü olduğu hâlde odasında bırakarak feryâd ve figanları teskîne ve aileyi tesliyyeye çalışırlar. Sabah olup da gasil edileceğinde gassâl veya gassâle ve yamakları toplanırlar. Devr-i şer'isini yaparlar.

Meyyit ulemâdan veya eşrâftan ise müftü efendinin izniyle berâ-yı ilân minarelerde “salâ” verirler. Bu salâda üç-beş müezzin bir ağızdan “Accilû bi's-salâti kable'l-fevt ve accilû bi't-tevbeti kable'l-mevt” Bu cümlelerin aralarında üç defa â â dedikten sonra ve “sallü ala eşref-i nûr-i cemî'l-enbiyâi ve'l-mürselîn, ve'l-hamdülillahi rabbi'l-âlemîn” ibâresini savb-ı ahd ile izhâr ve ilân eylerler. Buna cenâze ve su salâsı derler. Bazı kazâlarda bilâ-tefrîk her meyyit için bu “salâ” ilânı yapılır. Cenâze vuku'u bu salâdan anlaşılır.

Meyyitin vasiyeti var ise o yolda, yok ise veresenin kibârı tensîbleri veç-hile bade'l-gasl ve't-tekfîn tabut sokak kapısı dışarısına çıkarıldığında bütün huzzâr ve komşulardan hâl-i hayâtındaki evzâ'ı istişhâd edilir. Helâllik istenilir. Hüsn-i şehâdet ve haklarını helâl etmeleri üzerine hangi kabristana götürülecek ise o kabristanın musallâsına götürülür.

Cenâze gidince hanede kalan kadınlar “bezerme” denilen yufka ekmeğini yapıp komşulara ve fukarâya sıcak, sıcak dağıtırlar. Buna da “meyyit sıcak” derler. Cenâzenin musallâya getirildiğinde velî-i vârisin icâzetiyle imam efendi namaza ibtidâ edeceğinde cemaat-ı hâzıraya hitâben “ey ihvân-ı mü'minîn, bu merhûmu nasıl bilirsiniz” deyip cemaat dahî “iyi biliriz” dedikten sonra hukûkunuzu helâl ediniz” der. Onlar da “helâl olsun” derler. Namaza niyet ve şürû' eyler. Bade's-salât ve'd-dua ruhuna fâtiha deyince cenâze omuzda nöbetle kabristana götürülür. Cenâze arabası âdet değildir. (s.418) Köylerde bazı uzak makâbire “kangrı” dedikleri öküz arabasıyla götürüldüğü vâki' olur.

“Yine Bir İbret”

Otuz sene evvel hâzır bulunduğum bir cenâze namazında imam cemaat-i hâzıradan “bu meyyiti nasıl bilirsiniz” diye sorduğunda “iyi biliriz” diyenlere karşı yan tarafımda bulunan birisi diğerine “nesini iyi biliyorsunuz” dediğinde o da “hâl-i hayâtındaki her türlü mel’anet ve şenâ’atini iyi biliyoruz” dedim, dediğini” işitince ayıptır, mümin kardeşe hüsn-i zan lâzımdır, giremez kimse efendiyle kulun arasına “fehvâsınca halk ile hâlık beynindeki ahvâle biz vâkıf olamayız. Belki indallah bizden hayırlı bir ameli vardır” dedimse de te’essürâtım beni dilhûn etti idi. İşte insanlar hâl-i hayâtında halkın da nazar-ı hücnetle göreceği şeylerden pek ziyâde tevakkî ve ictinâb etmesi bu dakika için elzem olduğuna şüphe bırakıyor mu? Meşhûr Haccâc-ı zâlim bunu düşünmüş de vefat ettiğinde keyfiyet-i vefatının ilânını “Haccâc ibn-i Yusuf” öldü. Ölmeyecekler cenâze namazına gelmesinler ibâresiyle yapılmasını vasiyet etmiş, vasiyeti mucibince yapmışlar. Herkes düşünmeye, dünyada ölmeyecek kimse yoktur demeye başlamışlar. Cenâzesine binlerce adam hâzır olmuş derler. Bizim Konyalı Şemî şair de “akıbet sen de gelün bir gün mezarın başına, Hazret-i Âdem gibi girsen hezârân yaşına” beytini mezarı taşına yazdırmış amma yine Ziya Paşa merhum da Terkîb-i Bend’inde “tezkîr olunur la’n ile Haccâc ile Cengiz”, “Tebcîl edilir, Nûşîrevân ile Süleyman” demediği ihmâl etmemiş, unutmamış. Bu sebepten “bevâl çe zezemi lanetle anar halk”, “sen Kâbe gibi kendini hürmetle benâm et” vesâyâsında bulunmuştur.

Âyâ¹ bu hakîkati bilen, emsâlini her gün gören ukalâmız ne fikir ile bazı cüretkârlıkta bulunuyoruz, demek istiyorum. Lakin müşarünileyh buna da “Zâhirde görüp bizleri sanman ukalâyız”, “Bizler bir sürü âkil sıfatında budalayız” beyitiyle cevap veriyor. Hemen Rabbimiz Teâlâ ve takaddes hazretleri cümlemizi nazar-ı ulûhiyetinde ve inzâr-ı halkta ma’yûb ve mahcup bulunduracak evzâ’-ı şenî’a ve münkereden masûn ve mahfûz buyursun, Âmin. Isparta’da kabirler “lahit” olmayıp köfke ve kayraklarla ve harçla yapılız mezar olduğundan kabristanlar da her ailenin öyle yapılmış mezarları vardır. On beş-yirmi sene geçince açılıp o mezara yeni cenâze konulur. Bu cihetle “Ahiret evi” tabiriyle her ailenin mülkleridir. Başkaları açamazlar. Açsalar da sâhip ve mâlik olan aile haberdar olunca şer’an mahkeme-i şer’iyyeye müracaatla fetvâ-yı şerîfe ve hükm-i hâkime binâen çıkarttırırlar. Bazıları da rûz-ı haşirde bir mezardan bin bir Muhammed

1 Acaba.

adlı kalkacaktır. Ümmet-i Muhammed ayrı, gayrı değildir, derler vaz geçerler. (s.419)

1284 (1867) Teşkilât-ı Mülkiyesinde belediyece derûn-ı şehirdeki mezarlar hıfzû's-sihha nokta-i nazarından hârice kaldırılmak istenildiğinde Isparta mezarlarının neşr-i ufûnete imkânı ve isti'dâdı yoktur. Lüzûm-ı mübrem ve mazarrat tahakkuk etmeyince şer'an taarruz ve istimplâk câ'iz değildir, diyerek dermeyân edilen iddia-yı umumi üzerine vilâyetten heyet-i sihiye dahî gelerek keşfiyât ve muâyenât-ı lâzıme yapıp hakikaten Isparta mezarlarının mahal-i sıhhat olmadığına fennen kanâat hâsıl olmasıyla bâ-emr-i âli-i vilâyet-penâhî memnûiyet ref' olunmuş ve hârice nakil fikrinden sarf-ı nazar edilmişti. Mamâfih yine tevsî-i tarîk vesâir icâbât-ı mühimme için bazılarının vakit vakit ref' ve kal' ve enkâzı nakil olunduğu vâki' olmuştur.

Meyyit hangi kabre konulacaksa orası mezarlıca evvelce hazır ettirilmiş bulunacağından esnâ-yı define bir taraftan cemaat-ı hâzırardan her kimse mezarın iç kapakları mezarlıca marifetiyle kapanıp sıvandıktan sonra üç veya beş veyahut yedi kürek toprak atarlar. Bunu ekser kimse son hizmettir, sevaptır, diye avuçlarıyla da yaparlar. Huffâzdan bulunanlar da ya kabristanda veyahut civârındaki bir mescit ve tekkede toplanıp mahalle camisinde mevcut eczâ-i mevkûfe-i şerîfeden her kimse bir veya iki cüz' okumak suretiyle bir iki hatm-i şerîf okunur. Defin ve hatim işleri hitâm bulunca imam efendi telkîn ve hatim duası yapmaksızın kabrin kible cihetinde kâ'im olduğu hâlde cehren (*Allâhumme câfi'l-arz' an-cenibeybi ve sa'id rûbabu ve lakkihi minke rıdvânen, innâ li'l-lâbi ve innâ ileybi râci'ün. Allâhumme nezzi'l bike ve ente hayru menzûlin bib, câfi'l-arza 'an cenibeybi, ve'f-tab ebvâbe's-semâi li-rûbibih, ve'k-belhu minka bi-kabûlin hasenin, ve sebbit inde'l-mesâil-i mentikabu. Allâhumme bâzâ 'abduke ve ente a'lemu bibi minnâ ve la-na'lemu minhu illâ hayran, lekad ecles-tebu li-teselebu. Allâhumme fe-sebbithu bil-kavli es-sâbiti fi'l-âhireti. Kemâ sebbettehu fi'l-bayâtî'd-dünyâ. Allâhümme'r-bambu ve elbıku bi-nebiyyih Muhammedin sallâhu Te'âlâ aleyhi ve selleme ve lâ tuzillenâ ba'dehu ve lâ tubarrimnâ ecrabu*) duasını okur. Cenâze kadın ise bu duadaki zamîrleri müennes zamîrine tahvîl eyler.

Hatim okuyan hâfızlardan son cüz kime isâbet etmiş ise o hâfız ihlâs-ı şerîf ve maevvezeteyni cehren okumak sûretinde hatim duası yapılır. Bادهu cemaat dağılır. Buna telkîn-i evvel denilir. Telkîn-i sâniyi imam efendi yalnızca yapar. Bu telkîn-i evvel başka yerlerde ve kazalarla nevâhide yoktur. Ancak Isparta şehrinde câri bir âdettir. Bunun kim tarafından, ne zaman tertip ve âdet edildiği malûm değildir. Herkes üç-beş asırdan beri câri ve bazı-

ları İmam Birgivi (s.420) merhûmun eseri olduğunu söylerler. Pek güzel bir duadır. Bu dua fâsıllarında cemaat-i hâzıra âmin derler.

Hatim okunmamış olursa yine bu telkîn-i evveli müteakip huffâzdan biri kabir üzerinde “sûre-i mülk”, “sûre-i tekâsür”, “sûre-i ihlâs” okuyarak fâtiha denilir. Cemaat birer fâtiha kırâatıyla dağılırlar. Vâris ve velî-i meyyit olanlar kabristan kapısında dururlar. Cemaat bunlara “başınız sağ olsun” der, kapıdan çıkar. Mütehayyizânın resm-i taziyeti hanelerinde yapılır. Hanelerdeki taziyette kahve, sigara verilmek âdet değildir. Ayıp ve günah sayılır.

O günü akşam cenâze çıkan haneye etrafındaki komşulardan lâ-ekall yedi hâneden birer sofraya yemek getirilir. Mahalle imamları efendiler, bazı huffâz ve fukarâ ve komşu toplanırlar. Yemekler yenildikten sonra meyyitin ruhuna hediye için müte’addid “sûre-i mülk” ve bazı ayât istişfâ ve sûre-i bakara âhiri okunur. Ferdası günü veya birkaç gün sonra meyyitin vasiyeti var ise ondan, yok ise veresinin mükellefleri taraflarından beş-on sofralık yemek yapıp komşular ve ulemâ ve sulehâ davet olunurlar ve bade’t-taam tesbihle yetmiş bin “kelime-i tevhîd” çekilir imiş. Buna da “gece” tabir ederlerdi.

Bir aralık “kelime-i tevhîd”i terkle yerine muhtasaran menkıbe-i velâdet-i risâlet-penâhi okunması âdeti konulmuş olduğu hâlde 1300 senesi Muharreminde pederim Hacı Hasan Efendi’nin İzmir’de garîbâne vefatı üzerine muharrir-i âciz teessürümden bu metrûk “tevhîd” çekmek usûl ve âdetini ihyâya teşebbüs ettim. Bunu gören ulemâ ve eşrâf bana peyrev olup bütün geçmişleri ruhu için her biri hanelerinde yetmiş bin “tevhîd-i” şerîfi yapturdılar. Yirmi beş senedir iktidâr-ı malisi ve vasiyeti bulunanlar için behemehâl cenâzenin defnolunduğu günün akşamında komşuları “gece”ye gelmek âdetinden sarf-ı nazar ettirip kendileri yemek yaparak tevhîd-i şerîfi çektiriyorlar. Hatta fukarâdan olanlar için bile komşular mahalle cami veya mescidinde yatsı namazından sonra vefat eden komşularının istirahat-ı ruhu için “tatavvuân” yetmiş bin tevhîd-i şerîfi okuyorlar. Meyyitin ruhuna ve ervâh-i sâlifeye hediye gönderiyorlar.

Kazalarda ve bazı nâhiyelerde komşu ve akrabânın meyyit çıkan haneye her akşam nöbetle birer sofraya yemek göndermeleri (s.421) ve bunu on beş gün kadar devam ettirmeleri el-yevm câri ve mer’idir. Bu kaza ve nâhiyelerde dahî meyyitin musallâya götürüldüğünü müteakip “sıcağı” yani yufka ekmeği daha çok ve mufassal yapıp her komşuya, her muhtâca akşama kadar tevzî’ ve i’tâ olunur. Birkaç gün mürurunda daha mufassal yemek ve helva

yapılarak âdetâ düğün edercesine cemaat-i kübrâ toplanıp mevlid-i sa'âdet menkıbesi kıraat olunur. Ve bazen yetmiş bin tevhîd ve gâh müte'addid hatm-i şerîf okuttururlar. Buna dahî “ölü helvası”, “helva gecesi” denildiğinden bu cemiyet de mutlaka baldan, pekmezden, şekerden helva yapılır. Erbâb-ı tabiattan bir zât, ekûlün, oburun birine kızmış da “yersin ölü helvasını tıka tık hem tıka tık” redîfinde beş-on beyitli bir hicv-i manzûm yazdığını Ağros nahiyesinde bir zatın mecmuasında görmüş ve okumuş idim.

Bundan dolayı vasiyetsiz ölenlere, vasiyetlerinde helva karşılığı koymayanlara merkezde ve hele mülhakâta ziyâdesiyle teessüf edilerek ahrete ek-sik gitmiş nazarıyla bakılıp mezarında ağzının toprağıyla kaldı, “helva gecesi” yapılamadı derler. Bunun için ekser kişi ve bi'l-husus kadınlar vasiyetlerini ve levâzım-ı tekfîniyelerini ve helva karşılığı ve masarif-ı defniyelerini sağlıklarında hazırlarlar. Çoğunun bu hazırlığı vefatı anında yorgan içlerinde ve elbisenin koltuk altlarında dikilmiş ve senelerden beri saklanmış olduğu meydana çıkar.

Defn-i meyyitin kırkinci günü Isparta'ca Leyle-i Regâib'de yapılan pişiden kırk pişisi yapıp dağıtılır. Bu da helva kadar nazar-ı ehemmiyete alınan mühimmât-ı mutekidedendir. Bazı kazalarda bu makâmda lokma veya pilav ve çarşı helvası tevzî' edilir. Meyyitin hengâm-ı vefâtında gâhîce vasiyeti ve oğlu, kızı bulunmayıp da veyahut yetim ve yetime olup da bunlar yapılamazsa varislerinin dışarıdan geldiklerinde ve yetimler sinn-i mükellefiyete girdiklerinde beş-on sene geçmiş olsa da bunları yine yaparlar. Mevruslarını ağzının toprağıyla bırakmazlar. Bu itikâd hâlâ böylece câri ve bâkîdir. Ağniyâ ve şürefâdan maada ahâli, mezarlara mükellef yapı ve alâmet-i fârîka yaptırmazlar ve yazı yazmazlarsa da herkes kendi taallûkatı mezarlarını milk-i yemin gibi bildiklerinden dış alâmetlerini her sene tamir eder ve eyyâm-ı mübârekede ziyâretlerine gider olduklarından her kimse âbâ ve ecdâd ve ümmehât ve ceddât vesâir taallûkat kabirlerini unutmazlar, bilirler. Kaybetmezler ve ettirmezler ve başkalarını da koyduramazlar... (s.422)

ÜÇÜNCÜ FASIL

TARZ-I İDÂRE VE İCTİMÂİYE HAKKINDADIR

Merkez ve mülhakâtle nevâhi ve kurâsındaki sekenenin tarz-ı idâre ve maîşetleri Kısm-ı Evvel ve Sâni'de bir dereceye kadar yazılmış ise de heyet-i asliye ve umûmiyesi hakkındaki nevâkısın teceddüd-i zaman ve inkılâb sebebiyle tebeddülât-ı ahirenin hâl-i hâzıra getirdiği eşkâl-i idâre bu fasıla bırakılmakla ber-vech-i âtî beyan ve tafsîl olunur. Şöyle ki Isparta'da arazinin kuvve-i nâbitesi az ve şiddet-i şitânın müddeti uzun olup ancak senenin beş-altı ayı bahar ve yaz olduğundan mükerrer ve feyizli hâsılât elde edebilmek kâbiliyeti olamaması sebebiyle ahâlinin kısm-ı küllîsi erbâb-ı sanat ve ticaretten olmuşlardır.

Bu yüzden halk muhtaç olduğu yıl azığına ahret hazırlığı gibi kendileri tedârik etmeye mecbur olarak evvel-be-evvel bir senelik yiyeceği buğdayı tedarike başlayıp yaz faslında evvelâ tarhana ve nişasta ve güz faslında bulgur yaparlar. Gelecek sene harman vaktine kadar ekmeklik ununu harman akibinde hazırlarlar. Kış aylarında yenilecek yağlarını her hâlde rûz-ı kasımdan evvel alıp ve tuzlayıp çömlöklere basarlar. Kurban Bayramında kestikleri davar ve koyunlardan bir kısmını pastırma ve bir kısmını kıyma yaparlar. Arada, sırada yenilecek taze etleri her gün çarşıda satılan kasap etlerinden alırlar. Teşrinievvel'de keçilerin kısırları taayyün etmesiyle çok kimseler de keçi alıp hanelerinde keserler. Kış kıymasını çoğaltırlar. Kışlık odunlarını da haftada birer-ikişer yük lüzumu kadar kömürle beraber alırlar.

Her hanenin yiyeceği pekmez ve sirke için dahî “kum bağlar”, “eblâhlar” nâmındaki iki semt ve civârlarında birer-ikişer parça üzüm bağları olup bu bağların tımarına herkes kendi bakar. İlk budası hamsîn içinde giren gök ayının yedinci günü başlar. Buna “yedi budası” tabir olunur. Her kimse bağını ancak on-on beş günde budayabilir. Bunda üç ciheti nazara alırlar. Birisi bağda hastalıklı asmalar var ise onları ya aşımamak veyahut “gederi” tabir edilen bir taraftan diğer tarafa yatırmak, diğeri kıyak budamak, üçüncüsü üzüme verilmek sûretiyledir ki hem çubuklar tazelenir, hem de bağ sahibi az-çok üzüksüz kalmaz. Bu da işini bitirince belciler girer, bellerler.

Asmalar açmaya kabiliyet hâsıl ettiğinde “ağ” denilen bir nevi böcek ve kurtlar öldürülür. Bu ameliyeye kadın (s.423) çocuk hep giderler. Bağın birinci tımarı ağa yedirmemektir, derler. Çubuklar açılıp da çiçek hâline koruk hâline yaklaştığında bir daha belletirilir. Buna da koruk beli denilir. İşte bu sûretle herkesin kendi budadığı ve baktığı bağlarda epeyce üzüm biter. Eylül’ün onundan sonra bağ bozumu zamanı gelir. Hep birden “eblâhlar” semtindeki bağları bozmaya giderler. O semti bitirince “kum bağlar” tarafına gidilir.

Bu bağ bozumu esnâsında ale-l-ekser geceleri bir hafta kadar her mürâhik-i mümeyyiz, her delikanlı kuru sıkı tabanca ve tüfenk atarlar. Gece yatanlar her bağda ateşler yakarlar. Bu âdet güya aşâyir-i seyyârenin eskiden sevâhile göç ederken bağlara uğrayıp hasar, hırsızlık etmelerinden dolayı onlarla mücadele ve muharebe edildiği zamandan kalmış bir bedeviyettir, derler. Amma hakikatte çocuklara küçük yaşında silâh isti’mâlini öğretmekten ve bunun zımında ilân-ı meserretten ibâret olduğuna şüphe yoktur. Çünkü eski adamlar her âdetin vaz’ında birkaç menfaat-i âtiye düşünürlermiş ki babalar, dedeler bu bâbda çocuklarına ayrı ayrı tabanca, tüfenk ve Şeyhlü nâhiyesiyle Bozkır’da yapılan yerli barutlardan birer-ikişer kıyye barut alıverirler ve silâh kullanmayı ve sıkılayıp atmayı gösterirler. Şimdi öğrenmeyip de düşman karşınıza geldiği zamanda mı öğreneceksiniz derlerdi. Bu mevsimde Şeyhlü’den, Bozkır’dan da külliyetli barut ve çakmak taşı ve Arnavutluk’tan tabanca ve tüfenk dahî getirirlerdi.

Bağları bozarken ibtidâ “hevenk” tabir ettikleri kışa saklanacak ve mahsûs izbelere asılacak âlâ ve beyaz ve siyah, ermiş ve olmuş üzümü toplayıp sergi hâlinde birkaç saat toprak üzerinde durdurarak yükte ezilmeyecek sûrette ihtiyatlı ve ekserîsi omuzlarında götürürler. Üzümü az olanlar erbâb-ı ihtiyaçtan satanların mahsulünü dahî alırlar. Kendi bağları gibi bozarlar. Bozdukları bağlardan hevenklik getirdiklerini hanelerinde de hasırlar üzerinde sergi hâlinde bulundururlar.

İkinci derecede Teşrinievvel’e kadar on beş-yirmi gün (s.424) taze yiyecekleri üzümü seçip onu da haneye nakil ve îsâlden sonra üçüncü derecede pekmez olacak kısmını umûmiyetle bozarak küfelerle hanelerine getirdiklerinde “suluk” tabir ettikleri tahtadan yapılmış bu işe mahsûs ambara dökerler. Bir iki gün durur. Üzümün kabukları incelik. Temiz ayaklarıyla çiğnerler. Şırası ambarın olduğundan aktıkça pekmez kaynayacak kazanlara doldurulur. Pekmez toprağı denilen bir nevi kül gibi toprakla hatta biraz kül karıştırılır.

Kaynatılır. Tatlı sıra hâline gelince mahsûsan yapılmış pekmez ocakları üzerindeki tavalarda pekmez yapılır.

Kuru kabak, zerdali, erik, yaş elma ve kızılıcık ve yaş helvacı kabağı reçelleri pişirilir. Bunlar tavalardan çekilip soğudukça yerli küplere konulur. İki seneye kadar lâzım oldukça alınır, yenilir. Hevenk olacak dayanıklı üzümler salkım aralıkları açık sûrette hasır kamışlarına vesâir iplere bağlanıp izbele ve kış odalarının tavanlarına asılır. Taze yenilecekleri sergiye döşenir. On beş-yirmi gün zarfında yenilir. Asılanlar kış günlerinin şiddetli zamanlarına ve ihtimamlı kimseler elinde yeni bağ budama zamanına kadar durdurulabilir. Erbâb-ı ihtiyaçtan olanlar kış vaktinde kıyyesini üç dört kuruşa satarlar.

Suluktaki cebreler kalın yorgan ve kilim gibi örtülerle örtülüp kızar, tavı gelince bilgiç kadınlar âdi su atarlar, çiğnerler. Sirke çalmak tabir ettikleri birinci sirkeyi yapmaya başlarlar. Bu birinciye baş sirke, ikincisine orta sirke, üçüncüsüne son sirke derler ki birinci kıp kırmızı, pek kuvvetli sirke olur. İkinci orta sirkeden biber, domates, kavata, patlıcan, döngel yani muşmula havuç, pancar, şalgam turşuları yaparlar. Üçüncüden lahana, kavun, karpuz, hıyar turşuları kurarlar. Tuzlu su ile turşu kurmak kat'iyen âdet ve görenek değildir. Bu sirkelerden bağı olmayanlara, gurebâdan bulunanlara meccânen beşer onar kıyye hediye edilir. Her kim isterse istesin sirkeden para almazlar.

Hıristiyanlar kendi cebrelerini rakı yaptıklarından (s.425) sirke ihtiyaçları için ekseriyetle Müslüman komşulara ve çeşm-i âşinâlarına müracaat ederler. Bu esnafın haneleri önünde ve yanında veyahut yakın bir semtte birer miktarda avlu veya bahçeleri olup hanelerine muktezî sebzevâtı bu bahçelerde ve kavun ve karpuzu hâric-i şehirdeki bostanlarda yetiştirirler. Bu bahçelerin bir cihetinde ale-l-ekser bir merkep veya at ve ester ve koyun ve inek besleyecek kadar yonca da bulunur. Aksâm-ı sâiresinde yetiştirilen sebzevâttan bamya, patlıcan, kabak, ayşekadın fasulyesi gibi şeylerin yaz günlerinde yenilen tazelerinden başka kış için kurutacaklarını dahî kadınlar ipliklere dizip kurutmak sûretiyle yaz gününde hazırlarlar.

Yine bu bahçelerde bulunan elma ağaçlarından kış günlerinde yenilecek demir elmayı ve emsâlini bağ bozumundan bir hafta evvel bozup getirirler. Yaş üzüm asılan izbelerde hıfz ederler. Bunlara üzüm ve elma damı denilir. Kış günlerinin en şiddetli ve buz tutacak gecelerinde bu damların içine bir miktar ateşli mangal korlar. Elma yığınının üstüne bir mum dikerler, yakarlar. Bunlar ayazı def' ile elma ve üzümü üşütmez ve buz tuttur-

mazlar. Patatesleri de buralarda ve bu sûretle muhafaza ederler. İcabında yorganla da örterler. Bu bağların “eblâhlar” semtine gelen Ayazmana’nın cihet-i cenûbîsindeki dağda bulunan kestanelikte yüzde on kimsenin eşcâr-ı ma’dûda ve mahdûdayı hâvi kestaneleri ve yukarı bağların Yenice mahalle ve Sarıdere cihetindeki bağlar ve bahçeler içinde olan kestane ağaçları en sonra silkilerek üzüm, elma damlarında i’dâd olunan kuyulara konulur. O kuyularda dikenli kabukları çürüyüp kestanelerde toprak içinde pişerek kışın ortasında kebab edilir. Bu sebeplerden Isparta kadîm evlerinin fevkani biri yaz, diğeri kış için iki oda ve bu iki odanın arasında kiler olmak ve kış odasının altı hayvan ahır ve yaz odasının altı ambar ve odunluk ve kilerin altı üzüm ve elma damı yapılmak ve ayak damı tabir ettikleri ayrıca bir çamaşırhane ve suluk mahalli ve kademhâne yerleri vücûda getirilmek zaruri ve tabii hâllerdendir.

Esnafın çarşıda bir mağaza veya dükkânı olmak dahî ahvâl-i zarûriye-i mukteziyyeden olup her dükkânın seknesi sanatına göre bir usta ve bir iki kalfa ve çıraktan ibârettir. Bunlar sabah namazından çıkınca mağaza ve dükkânlarını açarlar. (s.426) Ustalar birer kahve ve çubuk içerler. Abdestli oldukları hâlde besmele ile işlerine ve işleyeceklerine başlarlar. Bu ustalar uzun gecelerde sabaha karşı namaz vaktinden bir saat evvel kalkıp birer parça ekmek ve peynir ve reçel ve pekmez ve bal yerler. Ve en şedid soğuklarda birer maşrapa da pekmez içerler. Abdestlerini alıp camie giderler. Bu harâretle burçak, burçak terliyoruz, hiç üşümüyoruz, derler.

İstitrâd

Bu bâbda etebbâ-yı mülkiyemizden Doktor Hüseyin Remzi Bey *İlm-i bâl-i Tıbbî*’sinde bakınız ne diyor: “Türklerin ülfet-gerdeleri olan pekmez derûnunda bulunan “glikoz” yani üzüm şekeri midenin hararetiyle ispiroya münkalib olup yavaş, yavaş damarlara dâhil oldukda kanı bir seyr-i mutedil ile a’zâ-yı bedene sevk edeceği gibi mideye dahî tedricen lüzumu miktar kan geleceğinden mide tamamıyla icrâ-yı vazîfe etmeye yani hazma müheyyâ olur.” İntihâ.

Biz sivri akıllılar fûnûn ve Avrupa vukûf-ı medeniyesine intisâb sâ’ikasıyla şimdi bu eski adamları techîl ve balcı ve pekmezci diye tahkîr ediyoruz. Hâlbuki heriflerin harekâtı fenâda musîb ve nâfi’ olduğu doktorun bu beyanından anlaşılıyor mu? Temme’l-istitrat

Bunlar öğle yemeğini mağazalarında, dükkânlarında öğle ezanından evvelce yiyip çubuklarını, kahvelerini içtikten sonra abdestlerini tazeleyerek çıkarak, kalfa hep beraber öğle namazı cemaatine giderler. Bade's-salât ikindiye kadar işlerine devamla kezalik ikindi cemaatine dahî gidip geldiklerini müteakip akşama kadar işleyeceklerini işlerler. Yarınki işlerinin hazırlığını yaparlar. Şayet Pazar'a yetişecek takımları var da yetiştiremeyeceklerse hanelerine götürüp gecede işlerler. Bu cihetten bir ustanın hanesi kalfanın, çırağın anası, babası, evi kadar hürmetli ve emniyetli nazar ve itikâda mazhardır. Usta kalfaya, çırağa evlâd ve onlar da bilmukabele ustalarına ve ablalarına baba, ana nazarıyla bakarlar.

Ustalar çok kere tecrübe ve itikâd ettikleri kalfalara kızlarını verirler. Kendilerine damat edinirler. Kalfalar da ustalarının mükerreren gördükleri, huyunu, hünerini bildikleri ustalarının kızlarını almak isterler, alırlar. Bu sayede tarz-ı idâre ve maîşetlerine muvâfık aileyi teşkil etmiş olurlar. Hâl ve istikbâllerinde rahat ömür geçirirler. aşâ'irin sâhile göç edecekleri mevsimde çizmeci ustaların kalfa ve çıraklarıyla ma'ân Aydın'a gidip orada işlerler, ilkbaharda gelirler.

Çarşının dükkân ve mağazaları her sınıfa göre arasta¹ tabir edilen kısımlara ayrılarak "yemeni" dikenler arastasında çizmeci ve çizme (s.427) dikenler arastasında mestçi mestçiler arastasında pabuççu ve pabuççular içinde terzi, kürkçü ve terziler arasında tâcir ve tüccâr ve tüccâr arastasında demirci, çilingir ve demirci çarşısında semerci, yorgancı bunlar meyânında kasap, attar, boyacı ve boyacılar içinde sarrâc, kalaycı, tenekeci ve kalaycılar içinde mûytâb, urgancı ve kuyumcular meyânında bakırcı, fırıncı, helvacı, kadayıfçı ve bunlar arasında nalbant ve haffâf² ve haffâf-hanede bakkal bulunmaz ve hatta Hıristiyanlara mahsûs mest ve yemeni ve melbûsât akîdelerine göre kendi tertipleri dâiresinde yapılır ve dikilir. Ve'l-hâsıl her sınıfın yek digere olan münasebeti veçhile arastaları ayrı ayrı olup her şey kendi arastasında satılır ve alınır.

Bunların ayrı, ayrı loncaları, ustabaşları, çavuşları, yazıcıları, dellâlleri, hamalları, süpürgeçileri, süprüntücülerini bulunur. Her muâmele bir sükûn ve sükûnet ve edeb ve insanîyet dâiresinde cereyân eder. Bu cihetten esnafa arazi almak ve rençperlik etmek emel ve heves kat'iyen olmayıp ziraat işi mutlaka köylerin ova kısmında ve odunculuk ve davarcılık ve avcılık ve bağ-

1 Çarşının bir esnafa mahsus kısmı.

2 Ayakkabı, terlik vb. gibi şeyler yapan ve satan. Kavaf.

cılık ve balcılık dağ köylerinde olur. Bunlar da yine sınıflarının loncaları ve heyet-i ihtiyâriye taraflarından olunan tenbîhât ve tebligât veçhile her işlerinde abdestli oldukları halde besmele ile işe başlarlar.

Çift süreceklerinde öküzlerin hakkını muhafazaya ve komşunun tarlasına tecavüzden ihtirâza ve tohum atarken komşunun tarlasına sıçrayıp da hakk halt edilmesin için genişçe anlara ve an taşlarına dikkat edilir. Odun ki keza-lik gençlerini kesmezler. Daima âtiyi dahi düşünürler. Bir çift, üç tek öküz ve bir tohum merkebi ve bir kağrı (kağrı) ve fûrû'âtı alâtından ibarettir. Üç tek öküzün biri mutlaka üç-beş senelik ihtiyar öküze yedek olmak üzere üç dört yaşında tosun olur. Çifte alıştırılır. Bir iki saat sürüldüğünde ihtiyar öküz değiştirilir. Öğle ve ikindi namazları vakitlerinde öküzler anlarda salıverilip orada biten otlarla yadırlır. Kuvvetleri yenilendirilir. (s.428) Şayet bu kaideye riayet etmeyen çiftçi olursa hayvanın hakkına tecavüz ettiğinden dolayı erkânca yolsuz çıkarılır. Cezâ edilir. Hayvan da dinlendirilir.

Şehirlilerden çiftçilikle alâkadâr olanlar kadîmen eşrâf ve hânedândan bulunan beş-on zatin kurrâ sırasında birkaç çiftliği ve her köyde üçer, beşer yüz dönüm arazisi olanlarından ibârettir. Bunların şehirde ve köyde odaları ve haneleri ortakçılara, her misafire açık ve develeri ve devecileri, uşakları mevcut olduğundan bunlardan arazisini kendi çiftleriyle idâre edenler hizmetkâr kullanırlar. Maadası köylüye yarı ortakçılığa verirler. Tohum tarla sahibine aittir. Bu sınıf ayân ve vücûh-ı memleket namıyla müte'ârif olup ale-l-ekser hükümet ve memleket umûrunda ve iltizam ve aşâr işlerinde bulunarak her birinin odalarına gece-gündüz erbâb-ı müracaat ve ziyâret varıp hallerini ifade ederler. Muhabbeten görüşürler, kendilerinin esnafla pek çok ihtilâtları ve çarşıya çıkmaları vâki' olmaz. İdâre-i beytiyeleri usûl-i umûmiyenin daha vâsi'ce şeklidir.

Güz faslında arazilerinin hâsılatını ve köylüden ve iltizamdan aldıkları zehâ'iri iskelelere kendi ve kiracı develeriyle sevk ve fûrûht ederler. Bu develer gerek tüccârın iskelelerden getirtirecekleri ve gerek ağaların getirecekleri kahve, şeker, pirinç, zeytin, pamuk gibi şeyleri getirirler. Şeker, yalnız çay, kaynarca denilen baharlı ilâçlarda ve sahlep ve muhallebi gibi şeylerde kullanılıp maada tatlı işleri hep bal ve pekmezle yapılır.

Sırf ziraatla işigâl eden köylerin elde ettikleri buğday, arpa vesâir hubûbât-ı mütenevvi'a sancak arazisinin vüs'at ve kuvve-i nâbitesine göre iki milyon keyl-i Âsitânî raddesinde olup bunun nısfı ihtiyâcât-ı dâhiliye ve

tohumluk ve hayvanât yemliği karşılığı olursa da nısf-ı diğeri Antalya iskelesine nakil ve tenzîl ve orada fûrûht edilir. Yukarıda zıkr olunduğu veçhile köylülerin me'kûlâtı bütün kendi mahsullerinden ve tavuklarının yumurtalarından ibâret olduğu gibi melbûsâtı dahî yerli Bozkır, Aydın abâları ile dâhilî nesc olunan¹ pamuk bezleri ve alacalardan ve donluk yerine “menevrek” denilen siyah koyunyününden kendi dokutturdıkları mensûcâtta ve ayakkabıları köyde yemeni giymek üzere hariçte ve iş üzerinde çarıktan ve düğünlük ve bayramlık (s.429) mütemevvilân libâsları Halep ve Şam kutnilerinden ve yorgan ve döşekleri keزالik bu kumaşlardan ve Kıbrıs ve Bursa yüzü dedikleri dokumalardan ibârettir.

Şehirlilerin ve kasabaların melbûsâtı ise erkeklerce yaz ve kış için iki kat ve bayramlık ve düğünlük içinde ipekli yerli kumaşlarından bir kat ve kadınların bunun iki mislidir. Bunlar dahî dâhilî yünlerden koca karıların ve ihtiyar ve sanatsız erkeklerin kirman ile eğirdikleri yün ipleriyle Aydın'dan gelen ve dâhilde hâsil olan pamukların yine koca karılar marifetleriyle çıkıklarda eğirilen pamuk ipliklerinden yerli ustaların ve kadınların dokudukları bezlerden ve alacalardan dikildiği ve ağaların ve mütemevvilânın kumaşları da yaz günlerinde Şam ve Halep ve Bursa ve Üsküdar dokumaları ve engüri sûfî (Ankara yünü) entari ve cübbelerden ve kış günlerinde giydikleri şalvar ve cübbe ve kürk ve bellerine kuşandıkları Acem şalı ve başlarına sardıkları “Hind abânisi” sarıklardan ve kadınların yaz günlerinde üç etek entari ve bir kısa hırka ve büzme paçalı dondan ve fes ve başörtüden ve kış günlerinde keزالik uzun hırka ve kısa kürk libâslarından ve ferrâce, yaşmak ve çarşaftan ibâret âdet-i telbisiye içinde yaşarlar idi.

Mülhak kazalar tarz-ı idâre ve ictimâiyeleri dahî merkeze müşâbih sûrette olup yek diğere gayr-ı mümâsil mahallî âdetlerin farkı pek azdır. Yalnız güz faslı tedârikâtını Uluborlular göçtükleri bağlarında ve üzüm ve kavurma işlerini Eğirdirli Teşrinievvel'de on beş-yirmi gün için muvakkaten gittikleri üzüm bağlarında yaparlar. Bu hâl el-yevm câri ve bâkîdir. Gerek me'kûlât ve gerek melbûsât için tarz-ı idâre ve maişet bu sûretle devam etmekte iken “Cennet-mekân Sultan Mahmud Hân-ı Sâni hazretleri devrinde zuhûr eden bir takım ecnebi kumaşlarını getirmek ve satmak ve mukâbilinde mevâdd-ı ibtidâiye almak imtiyazını haiz mübâyaacı ve cizye tüccârı gibi namlarla İstanbul'dan gelen bazı kimselerin teşvikâtıyla şekl-i telebbüsün tebdilî mevzubahis olduğunda İslâm ve Hıristiyan ihtiyârlar ve tecrübe-kârlar bunu ka-

¹ Dokunmak, örülmek, örülü hâle gelmek. Kumaş dokunması, bez dokunması.

bul etmek memleketin sanayiini iptal eylemek demek olacağını düşünerek kabul ve tecvîz etmemişler ve Gazi Sultan Mecid Han hazretleri devrinde ise bazı memurînin ve askerlerin setre, pantolon, sarıksız fes iktisâ etmelerini taklîde özenenler için yine tecrübekârlar, (s.430) ihtiyârlar, ulemâ toplanıp müzakere ettiklerinde tıbb-ı atıka vâkıf bazı zevât sarığın harâret-i şems tesirinden husûle gelecek dimâğî hastalıkları mâni olduğu ve setre, pantolon hayaları ve uylukları tazyikle kuvve-i bâhiyeyi düçâr-ı zaaf ve kesel edeceği ve bu da teksîr-i tenâsüle ve sıhhat-i evvelâda tesir eyleyeceği ve her hâlde dar libâsların gerek sıcak günlerde ve gerek şiddetli soğuklarda sıhhat-ı vücûdu muhafaza ve temin edemeyeceği ve hele kadınlar için çok muzır olacağı mütalaasında bulunmaları üzerine ulemâ, mademki kisve-i peygamberî ve hülefâ-i râşidîn ve ashâb-ı güzîn ve teba' ve tabiin ve selef-i sâlihîn libâsları hilâfındadır. Sünnet-i seniyyeyi terk etmek demek olmakla beraber her iklimin hava ve iktizâsına göre esâsen tertip olunan şekil bozulmak muzırdır.

Bâ-husus zarar-ı tıbbîsi olduğu da erbâb-ı fenn söylüyorlar. Hiç câ'iz olmaz demişler, kabul etmemişler ve her sınıfın şekl-i telbisinde dahî bir hadd-i fârik koymuşlar ve ulemâ kisvesini esnafa ve esnaf kisvesini eşrâfa giydirmemişler imiş. Lakin o zamanda devlet memuriyetinde bulunanlarla askerler müstesna ve setre, pantolon bu sınıflara mahsûs elbise-i resmiye add olduğundan Tanzîmât-ı Hayriye'den sonra memurlar, zâbitler çoğaldıkça yerliden a'zâ ve memur olanlar da onları taklitle sene-be-sene tebeddül-i kıyâfet-i millîye dâiresi tevessü' eylemiş ve siyyemâ 1284 teşkilatında hükûmete velev sûret-i muvakkatada olsun intisâb peydâ edenler sınıf-ı memurîn ve zâbitân kıyâfetine girmiş ve daha sonra refte refte şimdiki dereceyi bulmuştur. Hatta o zamanda bu tebeddül-i kıyâfet mukallitlerine “mecîdiye” ilm ve unvanı verilip Konya'daki “Mecîdiye Hacı Mehmed Ağa” merhûmun lakap ve şöreti bu sebeple intişâr ve takarrür ettiği istihbârât-ı mevsûkadandır. Isparta'daki bu takım zevâta dahî “Mecîdiyeliler” derlerdi.

Kısm-ı Sâni'de muharrer Isparta kiliselerinden yeni yapılan Meryem Ana kilisesi bahsinde bilmünasebe yazıldığı veçhile dedem Hacı Osman Ağa'nın Hicaz'dan geldiğinin ikinci senesinde yani 1275 (1858) tarihinde bayram ziyareti için dedemin İzmir yolculuğu arkadaşlarından Cûdan Baba denilen bir ihtiyar tecrübekârla tüccârdan Kâhyaogulları Yani ve İstati ve Şerefânoglu Ligori ve Şerakim odamıza geldiklerinde o zamanda sigara (s.431) henüz Isparta'ya gelmediği ve görülmediği cihetle çubuk içilmek âdet olduğundan dolayı kendilerine çubuk, kahve verirken Frenk sevâyesinden(?) lâbis olduğum bayramlık entariyi üzerimde gören baba-yı mumaileyh dedeme hitâben

Hacı Ağa, siz Frenk metâ'ını sevmez ve eve koymaz idiniz, nasıl oldu da bu çocuğa bu Frenk sevâyesinden entari yaptırdınız” demesine karşı dedem mezkûr sevâyî parçasının gelin urbası olmak üzere İzmir'den numûnelik gönderilmesiyle her ne kadar sipâriş verilmemiş ise de bu numûnenin îadesi münâsîp olmadığından bize entari yapıverildiğini ve bunlar bu zamanda Mısır'da, İskenderiye'de, İzmir'de çoğaldığından elbette buralara da geleceğini söyleyip onlar “bu tokadın acısını Osmanlı duyacaktır, ammâ kırk sene sonra, bizim zamânımızda o günler görülmezse de şu çocuklar o günlere yetiştiklerinde o vakitlerde yerli mamûlât ve mensûcâtını göremeyecekler ve bulamayacaklar. Olanca paralarını Frenk emtia'sına verip nihâyetinde müflis ve çıplak kalacaklar. Şimdiden aklımız başımıza alınsa da eldeki sermayeyi tüketmeden, fabrikalara, makinelere versek, sanâyi-i cedîdeyi öğrensek iyi olur. Ne çâre ki buna ne halkımız, ne hükümetimiz atf-ı nazar-ı ehemmiyet etmiyor. Bilakis emtia-i ecnebiyenin sürümüne gayret ve muâvenet ediyor.” Demişlerdi.

İşte biz şimdi o dedikleri günlere gelmiş ve iğneden ipliğe kadar her ihtiyacımızı Avrupa mamûlât ve masnû'âtına hasr eylemiş olduğumuzdan heriflerin dediği meydana çıkıp bununla beraber âtiyen zuhuru pek melhûz ve tabii görünen Harb-i Umumi zamanında askerimizi, halkımızı ne ile ilbâs ve idâre edeceğimiz ciheti min-küllü'l-vücûh mûcib-i mülâhaza ve endişe olsa gerektir. Yeni girdiğimiz bu devr-i meşrûtiyette olsun evvel-be-evvel Japonyalılar, Afganlılar gibi ibtidâ dâhilî ihtiyâcâtımızı temin edecek yolları nazar-ı dikkate almalıyız. Vâki'â Avrupa ihtilâtât-ı ahiresiyle deniz vapurları, şimendiferler, Memâlik-i Osmaniye'ye sık sık posta yapmaya başlayalı ticaret-i Osmaniye'mizde eskisine nispetle tevessu etmiş ve para çoğalmış ise de her hâlde ihrâcâtımız Avrupalının bizim memlekete olan ithâlâtına tefevvuk etmedikçe eldeki servet ve ticaret her vakit için Avrupalının demektir. Maazallah ufak bir ârızaya uğrayacak olsak elimizde, avucumuzda olan parayı ecnebinin bir iki (s.432) sene zarfında tamamen çekeceği şüphesizdir.

Şimdiden görülüyor ki yarım asır evvel İslâm, Hıristiyan her kimse de üç-beş bin kuruş ihtiyât parası ve hele Müslümanların koca karılara varınca ya kadar vasiyet akçeleri kemerlerinde ve sandukçalarında mahfûz ve kendileri borçtan vâreste ve me'mûn olduğu hâlde bugünlerde bu paralar olmadıktan başka ekserimiz borçlu yaşıyoruz. Bu da o zaman insanların masraflarını ihtiyaçlarına göre yapar ve sa'y ü gayret ve sanatla îrâdlarının artırılmasına bakar olmalarından ve bizim de şimdi tembellik ve heva-perestlik içine düşüp mücerred tanzîm-i sûret etmek ve fanteziye ve süs olmak üze-

re lâzım olmayan şeyleri paramız var ise onunla, yok ise borca girmekle almaklığımızdan ve iktisâdât-ı şer'îye kavâninine ve ahlâk-ı hasene düsturlarına riâyet etmemekliğimizden münba'is oluyor. Nasıl olmasın ki yukarıda tarz-ı idâre ve ictimâilerini yazdığımız eslâf mevsiminde tedârik ettikleri yıl azığını sarftan itidâli iltizam ederlere yedi yaşından yetmiş yaşına kadar boş durmazlar. Kendi görebilecekleri işleri kendileri işlerler, aslâ kibir ve gurura, fantaziyeye, şatafa meyletmezler. Sihatlerini, İslâmiyetlerini, diyânetlerini, vatan ve ebnâ-yı vatana muhabbetlerini, insâniyetlerini muhafaza ve idâme ve kitâb-ı İslâm neleri emr ediyorsa onu iltizam ve takip ve neleri nehiy ediyorsa ondan ictinâb ve mütecâsirleri men ve terhib ederek nefislerini dâire-i saâdette vikâye eylerlerdi.

Ne zaman ki o yolları bıraktık, Avrupa medeniyetinin muzır olan kısımlarını pahalı pahalı aldık, varlığımızı, haysiyetimizi onların varlığına ve âsâr-ı muhtera'âta¹ ve masnû'âtına² merhûn etmiş olduk. Bu hâl böyle devam ettiği sûrette âtî-i karîb veya ba'îdde elbette ve elbette onların elinde zebûn kalacağız. Eğer onlar bundan sonra bize mümâşaat ve insâniyet-kârâne irşâdât ve mu'avenâtta bulunmayacak olurlarsa işte o zaman mahv ve perîşân olacağız demektir. Bu hakîkati yalnız bizim diyânet ve dirâyetkârânımız demiyor. Nev-residegânımızın, cümlemizin mümtaz ve imam-ı dirâyet ve hakikat bildiğimiz Nâmık Kemâl Bey merhumla Amerika hükemâsından "Recül-i Sâlih Rişâr" unvanıyla şöret-şî'âr Franklin dahî iki uzun makale ile çok zaman evvel beyan ettiklerinden *Hâtîrâtım*'da münderec bu iki makaleyi aynen buraya geçirmeliği münâsip ve faydalı gördüm. Ve nush-amîz iki manzûme-i diğeri de ilâve eyledim. Çünkü hâtîrâtımda (s.433) Isparta ve havâlisi iklimine ve îcâbât-ı tabîyesine göre bi't-tecrûbe kanâat hâsıl eyledikleri tarz-ı idâre ve ictimâî hakkında dedemin dediklerini ber-tafsîl fıkra, fıkra yazmış ve bu iki uzun makale ile manzûmeleri onun mütemmimâtından görmüş idim. Bunda dahî o dediklerinin bir kısmını esâs ittihâz etmiş olduğumdan o esâsı bu ilâvelerle ikmâl ve teyit etmiş oluyorum. Makâlelerle manzûmeler ber-vech-i âtîdir.

Nâmık Kemal Bey Merhumun Makale-i Sa'yı

"Ahris harseke ed-dünyâ ke-enneke ta'îşu ebeden" "Ve ahris harseke'l-ahirete ke-enneke temût gaden"

1 Yeni icad edilmişler. Yeniden meydana çıkarılmış olanlar.

2 San'atkârâne yapılan şeyler. Yapılanlar.

Hem yarın mevte hazırlanmak, hem de hiç ölmeyecek gibi çalışmak büyük kâide-i hikmettir ki saâdet-i hâlin esâsı onun hükmüne ittibâ'dan ibârettir. Elbette insan dakika be-dakika mevte muntazır olunca zahr-ı ahretini tedârikte kusur etmez. Lakin hayâtına bir hadd-ı tasavvur ettiği hâlde de bir gün aç kalmak muhâtarasına düşmüş olur. Çünkü adama bir an ölümden emân olmadığı gibi hayât için ömr-i tabii dahî bir hadd-i muayyen değildir. Bâ-husus insan fenâ bulur ammâ insâniyet dünya durdukça bâkidir. Bir kere düşünelim, dünyada yeni doğmuş çocuktan aciz bir şey var mıdır? Biçâre bu mihnetâneye bin türlü ihtiyaç, bin türlü isti'dâd ile gelmiş. Hâlbuki iki zayıf kollarından başka levâzımını tedârike âleti yok, hava merhametsiz, bürûdet, rutûbetle cana kasteder. Toprak hasîs, lâzım olan cevâhir ve esmârı sîne-i hırsında saklar. Yine böyle iken her ihtiyacını istifaya, her isti'dâdını izhâra muvaffak oluyor. Buna medâr olan esbâb, hep bizden evvel gelenlerin semere-i gayreti değil midir? Öyle ise eslâfa olan deyn-i teşekürümüzü ahlâf-ı ifa etmek lâzım gelmez mi?

Hakikat insan fâni olduğu hâlde hayat-ı ebediyeye mazhar olacak gibi çalışmalıdır. Yoksa herkes sa'yını müddet-i hayatı nispetiyle tahdid ederse ömrü dâimî olan insaniyet fenâ bulur. Dünyanın her neresine gidilse meşakkatsizce nâz ve ni'ama mazhar olmuş nice beyzâdeler görülür. Onların hâline bakılınca bahtiyâr olmak, bahtiyâr doğmaya tevakkuf ediyormuş, yolcu hasretler çekilir. Bakalım bu tahassürler acaba revâ mıdır, acaba o nâz ve naimde gördüğümüz adamlar gıpta-keşlerden âlâ mıdır? Elbette değil, çünkü insan için baht denilen şey'in (s.434) hakikati kudretin zihnine, kuluna ih-san ettiği hâssalardan, bahtiyârlık ise o hâssaların hüsn-i isti'mâlinden ibarettir. Hiçbir serveti mutasarrıf-ı evvelî ketm-i âdemden beraber getirmemiştir. Dünyada mal ıtlâk olunur ne varsa ikdâm ile toplanır, sa'y ile vücûda gelir. Bu hâlden dolayı müzâyakaya semere-i atâlet zarûrete mahsûl sefâhet demek revâdır¹. Bâri sefâhetin ve atâletin bu meşakkatleriyle beraber bir arzuya değer zevki olsa atâlet içinde sefâhet mezaristana kurulmuş bir meclis-i işret gibidir. Ona mülâzemet edenler, cismânî her türlü mazarratına uğrarlar. Fakat neşâta bedel hüzünden başka rûhânî bir tesirini bulamazlar.

Evet, atâlet mevtin küçük kardaşı, sefâhet hayatın büyük düşmanıdır. Atâlet insanın vücuduna sarılmış bir yılanı benzer. Sefâhet ise o yılanın elvânında olan zînet kabîlindedir. Böyle bir kayıt içinde durmakta ve böyle

1 Zarûret gayreti, gayret serveti, servet medeniyeti, medeniyet sefâheti, sefâhet zarûreti intâc eder diyen bir hekimin sözünü yukarıda bir yerde yazmışdım, li-muharririh Sâmî.

bir zînetle eğlenmekte ne safâ tasavvur olunabilsin. Bir âtul, daha şebâbında¹ ihtiyârlar. Çünkü işsiz geçen zamanın dakikası saatten uzundur. Bir sefih² ne kadar yaşasa daha ömrüne doymadan dünyadan gider. Çünkü lehviyyât³ içinde geçen vaktin saati dakikadan kısadır. Nice miras-yedi biliriz ki uzak-tan hâle bakılsa huzûzâta müstağrak olmuş zannolunur. Hâlbuki bîçâre bütün ömrünü bir eğlence bulmaya hasreder de lezâyiz-i âlemin biriyle hoşnûd olamaz. Her ne zevk ile me'lûf olmak isterse kadehi eline alır almaz yüzünü buruşturmaya başlayan ayyâşlar gibi daha mebd'e-i telezüzde gönlü istikrâhdan hâli değildir.

Emeksiz eğlence tuzsuz taâma benzer. İnsan kendi sa'yıyla yaşmalıdır ki zamânının kıymetini bilsin. Hayatın lezzetini duysun. Biz o adama nasıl bahtiyâr deriz ki hem her gün ömr-i güzeştesinden teessüf eder durur, hem yine eyyâm-ı hayat bitmez, tükenmez bir müddet mücâzât etmiş gibi vakit geçirmeye çalışır. Sa'yının perverdesi olan bir adam ise hiç eğlence aramaya muhtaç olmaz. Çünkü eğlencede iş bulunmaz ammâ işde eğlence mevcuttur. Hele vakit geçirmeği (s.435) asla düşünmez.

Zîra dirîğ ki vakit kendi kendine geçer gider. Yoksa onun güzêrânını testî'a çalışmak bir âkilin kârı değildir. Allah kâsibleri sürûr, şu sebeple ki mahlûk-ı mümtâzî olan insanın hayatı, rahatı kesb eyletir. Şüphe yok adam bir gün elbette fevt olur. Lakin dünyaya ölmek için gelmemiştir. Eğer ölmek için gelmiş olsaydı, kazâ -herkesi rahm-i mâderden mezâr-ı ademe düşürürdü. Şüphe yok, insan her mezellete tahammül eder. Lakin mezellet için yaratılmamıştır. Eğer mezellet için yaratılmış olsaydı, kuvve-i fâtıra abes yere hepimize çalışmak isti'dâdını vermezdi.

Derler ki bu kısacık ömür içinde ne yapılabilir? Vâkı'â zamanı ebediyyete nisbet edersek ne kadar uzun olsa lemha-i basar⁴ gibi kalır. Ancak bizim hâlimize kıyâs olunursa vaktimiz hüsn-i isti'mâl olursa yaşamak için kâfidir. Bu kadcılık bir müddet-i hayat içindedir ki ebnâ-yı cinsimizden bir takım ashâb-ı sa'y âlem-i insâniyete tâbe-kıyâmet bâki olacak eserler yâdigâr etmişlerdir. "Aş ü nûş⁵ ile bugün anma gam-ı ferdâyı", "Sana mı ısmarladılar bu yalan dünyayı" kavline itibâr eder misin? Sen yarını düşünmezsen yarın seni

1 Gençlik.

2 Zevk ve eğlenceye düşkün, parasını pulunu israf eden, akılsız.

3 Lehivler, kadınlı erkekli haram eğlenceler, oyunlar. Nefsânî gayr-i meşru oyun ve eğlenceler.

4 Pek az bir zaman. Göz açıp kapayınca kadar geçen zaman.

5 Zevk ve safâ, cümbüş.

kim düşünecek? Turalım ki dünyayı sana ısmarladılar, sen kendini kime ısmarladın ki ömrünü Ays ü nûş ile geçireceksin? Etrafımıza bakalım, zihnimize müracaat edelim. Meşhûd etmez de mahfûzâtımızda her ne bulursak cümlesi yarını düşünenlerin asâdır.

Yalnız hâl ile meşgul olan ömürler, hep zamanın ummân-ı gayr-ı mütenâhîsi içinde mahv olup gitmiştir. Yine de mahv olur, gider. Eğer istersen bir günün bir gününden âlâ olsun, bu günün mahsûlünden yarına bir sermaye nakletmeye çalış. Bugünkü varımı bulan ben değil miyim? Yarın niçin bulamayayım, diyecek kadar âfât-ı âlemden emîn olanlar -eşrefiyet insan nerede kalır- hiss-i müşterek âsârından olan ihtiyâta bile karıncadan dün bir saf-dil hayvan olduklarını itiraf etmek lâzım gelir.

Müstakbeldeki hâli emniyet altına almak iki kazanıp bir yemekle olur¹. Zaman altındır derler. O da vaktin kıymetini lâykıyla takdir etmek demektir. Bir dakikada yüz bin altın kazanılabilir. Lakin yüz milyon altın insana bir dakika bile kazandırmaz. Hâl böyle iken ne agrâftır ki yine vaktini kaybetmek için yüzlerce, binlerce altın sarf edenler de bulunur. (s.436) Zaman sermaye-i ma'îşet, sa'y memba-i hayattır. Adam zaman sayesinde geçinir. Sa'y ile yaşar. Bu hâlde zamanını sa'ya sarf etmeyi de muattal devrânlar için toprağın altıyla üstünde ne fark olabilir. Rahat döseği yeryüzüne çıkmış mezâr değildir de nedir? "İbzâl-i mesâ'ide kusûr etmeye olmuş", "Vâbeste bu âlemde sükûnun harekâta", "Mevti yakışır var ise rahat döseğinde", "İkdâm ve tahammül gerek erbâb-ı hayata". Bizde ne kalenderâne bir itikâd vardır ki her ne yaparsa Allah yapar, emekler, sa'ylar hep beyhûdedir, derler. "Ammâ" her hâl için fâ'il-i hakîki Cenâb-ı Hakk'dır. Lâkin bununla sa'ydan el çekmek rezzâk-ı kerîmi kendine hizmetkâr zannetmek kabîlinden olur. "Leysa li'l-insan illâ mâ-sa'y" gökten mâide inmek mucize idi, geçti.

Biz esbâba teşebbüs etmeliyiz ki Allah'da tesirini halk etsin. Eğer herkes çalışmaktan el çekseydi dünyada mevtten başka kim kalırdı. Eğer herkes eline geçeni telef etseydi, âlemin âdemden ne farkı bulunurdu. Biz de biliriz, insan bir gâ'ilesiz zamanlarını düşünür, bir de neticesi malûm olan istikbâlîne nazar ederse bu yalan dünyayı hâb ü hayâl nev'inden görür. Lakin bir kere de üzerine zaruret çökmüş bir felâketzedeye sorulsun ki hayat dediğimiz ne dehşetli bir hakikat imiş. Hasîs mirasçının hazînedârıdır demişler, öyledir. Şu kadar var ki tembellerde âlemin dilencisi, sefihlerde şunun, bunun

1 Yukarıda muharrer gezek, oyunlarındaki bilmede iki üçe üstün olmak nedir su'âlinin cevâbı bunu andırıyor mu, li-mübeyyizihî Sâmî.

ırgatıdır denilse yalan olmaz. Kudretin var ise halini daima safâ ile geçir. Fakat çalış ki istikbalde o neş'enin himârını çekmeyesin.

Bugün yarı aç durmak yarın nâmerde muhtaç olmaktan hayırlıdır. Mümkün olursa bütün ömründe zevkini terk etme. Ancak düşün ki evlâdına bırakacağı miras geçmişe teessüf etmekten ibaret olmasın. Mevcudunu itlâf edip de ailesini aç bırakanlar, yavrularını yiyen kediden pek de ehven şeyler değildir. Vâkı'â bu yolda olan sözler tembele teklif-i hizmet ve sefihle hüsn-i nasihat gibi taciz nev'inden gelir. Fakat akli olan şundan ihtirâz etmelidir ki kavil yerine fiil insanı tenassuha mecbur etmesin. Acı söz feleğin sillesinden ehvendir.”

“Tabîbi yûdavi ve't-tabîb u marîzun “Kemâl” hitâm

Bu bapta Vehbi-i merhum Tuhfe'sinde “Zehr içmek gibidir acı söz âdem olana”, “Sihan-ı telh be-murdest çu nuşiden niş” demiştir. Ammâ tedavi-i emrâzda kullanılan ilâçların çoğu acıdır. li-muharririhî Süleyman Sâmî. (s.437)

Hukemâdan Racül-i Salih Rişar Sözleri Unvanıyla Franklin'in Tarîk-i Refah Makalesi

Tarîk-i Refah

“Amerika meşâhir-i hukemâsından Franklin'in bir mezarda îrâd olunacak yollu tertip eylediği nutuktur.”

Azîz ahbâbım, azîz komşularım,

Vâkı'â vergi ağırdır, ammâ vereceğiz. Sade hükümetin istediği olsa onu daha kolay ödemeği umardık. Lakin daha bir takım ağır vergilerimiz vardır. Meselâ tembelliğimizin vergisi hükümetin istediği vergiyi iki kat daha ağırlaştırıyor. Kibrimizinki üç, deliliğimizininki dört kat ediyor. Bunlar öyle vergilerdir ki tahsildar bir akçesini indiremez. Bununla beraber nasihat dinlersek daha bazı Ümitlerimiz vardır nitekim Recül-i Sâlih Rişâr 1733 senesi *Sâhnâmesî*'nde kendisine yardım edenlere Allah da yardım eder¹. Tebaasına vakitlerinin onda birini muntazaman kendi hizmetine sarf etmeği teklif

¹ Kur'ân-ı Kerîm “İn-tensuru'llahe yensurkum” âyet-i celîlesiyle bunu bin üç yüz sene evvel haber vermiştir. “li-muharririhî Sâmî”.

eden bir hükümet bulunsaydı bu teklif safihan pek ağır olurdu. Lakin birçoğumuzdan tembellik öyle vergiler alıyor ki ondan daha bin kat zalimane dir. Tembellik pasa benzer. Vücudu işten ziyade çürütür. Recül-i Sâlih Rişâr'ın dediği gibi kullanılan anahtar, daima celâlidir. Eğer hayatı severseniz vaktinizi israf etmeyin, zira Rişâr vakit bırakmamıştır ki hayat onunla dokunmuş tur, demiştir. Uykuya lüzum-ı tabiisinden ziyade ne kadar vakit sarf ediyorus. “Uyuyan tilki tavuk avlamaz” meselini ve mezarda uyumaya elverecek kadar vaktimiz olacağını düşünmüyoruz.

Eğer vakit her şeyden kıymetli ise izâ'a-i evkât Rişâr'ın dediği gibi sefâhetin en büyüğüdür. Zira başka bir sözünde bize bildirmiştir ki zâyî olan vakit bir daha ele geçmez. Bizim elverir dediğimiz vakitler daima pek azdır. Haydi, gayret edelim, kudretimiz var iken çabalayalım, çalışkanlık sayesinde az zahmetle çok şey yaparız. Rahat her şeyi güçleştirir ammâ sa'y her gücü kolaylatır. Geç kalkan bütün gün çabalar. Lâkin işe başlar, başlamaz akşam olur. Tembellik o kadar yavaş gider ki fakr onu da yetişir. İşlerinizi siz yürütünüz, işler sizi yürütmesin. Recül-i Sâlih Rişâr vaktiyle yatıp kalkan adam sağlam, zengin, zeki olur, demiştir. Daha iyi günler arayıp arzu etmekten ne çıkar? Eğer işleyebilirsek dikkati daha iyi bir hâle getirebiliriz.

Çalışkanlığın arzuya ihtiyacı yoktur. (s.438) Rişâr'ın dediği gibi ümitle yaşayan açlıkla ölür. Rahmetsiz menfaat olmaz. Mademki toprağım yok, ellerimi kullanmalıyım. Eğer toprağım olsa vergisi çok olurdu. Recül-i Sâlih Rişâr bir tezgâh bir tarlaya değer, demiştir. Bir sanat, nâfi' ve muteber hizmettir. Lakin işini kıymetlendirmeli ve arkasını bırakmamalı, yoksa ne sermaye, ne de iş vergilerimizi vermeye yardım eder. Kim ki sanat sahibidir, zaruretten korkmaz, açlık, çalışkan adamın kapısından bakar. Lakin içeri girmeye cesaret edemez. O kapıya mübaşirler, çavuşlar da hürmet ederler. Çünkü borcu çalışmak te'diye eder. Ümitsizlik ise ziyadeleştirir. Ne define bulmaya, ne de zengin akraba mirası yemeye muhtaçsınız. İş refahın babasıdır. Allah sanayi'den hiçbir şeyi dirîğ etmez. Tembeller uyuduğu zaman siz çiftinizi sürünüz. Satacak saklayacak buğday tedarik ederseniz bu gün çiftinizi sürünüz. Çünkü yarın ne kadar mânialara tesadüf edeceğinizi bilemezsiniz.

İşte bu meseledir ki Rişâr'a bir iyi bugün iki irteden¹ daha değerlidir. Bugün yapabileceğinizi yarına asla bırakmayın, dedirmiştir. Eğer bir efendinin uşağı olsanız da efendi sizi eli boş oturur görse utanmaz mısınız? Öyle ise mademki siz kendi kendinizin efendisisiniz, kendinizi işsiz gördüğünüz va-

1 Ertesi, gelecek, yarın.

kit hicâb ediniz. Bâ-husûs ki kendiniz için, aileniz için, vatanınız için yapacak bunca işleriniz var, şafakla beraber kalkınız. Tâ ki güneş toprağa bakıp da şu yerin sahibi olacak miskin hâlâ uyuyor, diyemesin. İhmal lâzım değil, işinizle meşgul olun. Âlâtınızı isti'mâl için ellerinizi katılaştırınız. Recül-i Sâlih Rişâr'ın "Eldivenli kedi fare tutamaz" dediğini der-hâtır ediniz. Siz iş çok, biz de ise kuvvet yok dersiniz bu doğru olabilir. Lakin siz gayret ve metanet ediniz, bakınız ne bedâyi' görürsünüz. Devam üzere damla damla akan su âkıbet taşı deler. Sa'y ve sabır ile bir fare bir palamudu keser. Kuvvetsiz darbelerin tekerrürü koca çınarı devirir. İcinizden bazılarının biraz da rahat etmemeli mi, dediğini işitir gibi oluyorum. Azîz ahbâbım, buna Rişâr'ın "vaktinizi iyi kullanınız, eğer rahata lââyık olayım dersiniz, bir saatî zâyî' etmeyiniz. Mademki bir dakikadan emîn değilsiniz" sözüyle cevap veririm. Zaman-ı istirahat bir vakittir ki bazı fâideli işlere kullanılabilir. Bu misillü rahata yalnız açıkgöz adam nâil olabilir. (s.439) Yoksa tembel olan ona asla muvaffak olamaz. Âsûde hayat ile işsiz ömür bütün bütün başka iki şeydir. Sanır mısınız ki işsizlikte işten ziyade rahat vardır? Eğer öyle ise hatadasınız. Çünkü tembellik endişe tevlid eder ve lüzumsuz istirahat can sıkıntısı hâsıl eyler. Birçok adam sa'ysız yalnız tefekkürle yaşamak ister. Lakin hâl esassız olduğu için muvaffak olamaz. Sa'y ise bilakis daima memnuniyet vesî'a-i hâl ile memnuniyeti câlib olmaktadır. Huzûzât¹ kendinden kaçanları takip eder. Açıkgöz çulha gömleksiz kalmaz. Recül-i Sâlih Rişâr ne güzel demiştir ki "Birkaç koyunla bir ineğim olduğu günden beri herkes bana selâm veriyor. Yalnız sanatta kifâyet etmez. İşde sebat, azim, dikkat lâzımdır. İnsan kendi işlerini kendi gözüyle görmeli. Pek de başkalarına havale etmeye gelmez. Rişâr sık sık yeri değiştirilen ağacın ve daima göç eden bir familyanın bir yerde sâbit olanlar kadar saâdetle olduklarını asla görmedim." Demiştir.

Üç defa göç bir yangın kadar zarar getirir. Ağacın yerini değiştirmek ateşe atmak gibidir. Siz dükkânlarınızı muhâfaza ediniz. Dükkânlarınız da sizi muhâfaza eder. İşinizin görüldüğünü isterseniz kendiniz gidiniz. Eğer murâd görülmemesi ise âhirini gönderiniz. Refâh görmek isteyen çiftçi kendi sürmelidir. Mal sahibinin bir gözü elin iki elinden ziyade iş görür. Dikkatsizlik malumatsızlıktan ziyade büyük ziyana sebep olur. Amelenize nezaret etmemek kesenizi onların keyfine havale etmektir. Başkalarına ziyadece itimat çok kişinin harâbını mücib olmuştur. Çünkü dünya işlerinde insan itimatla değil itimatsızlıkla kendini kurtarır. İnsan daima kendini kayırmaktan

1 İnsanın hoşuna giden şeyler.

fâide görür. Zira marifet çabalayanlar, servet açıkgözler, kuvvet bahâdırlar, cennet sâlihler içindir. Bir sâdik uşağınız olmasını ve onu sevmeği isterse- niz kendinize kendiniz hizmet ediniz. Recül-i Sâlih Rişâr en az ehemmiyet- li şeyler için dahî dikkat ve basîret tavsiye eder. Zira çok kere görülmüştür ki hafif bir ihmâl büyük fenâlık hâsıl etmiştir. Bir mihın noksanından bir nal kaybolur. Bir nalın kaybolmasından bir at zâyi olur. Bir atın zâyi olma- sından bir süvâri biter. Çünkü düşmanı yetişip telef eder. Bunların hepsi bi- neğinin bir mihına dikkat etmediği içindir. İşte arkadaşlar çalışmaya ve her- kesin kendi işleri için edilmesi lâzım gelen dikkate dair bu kadar söz yetişir. Lakin çalışmamızın muvaffakiyetine emîn olmak istersek buna bir de itidâl ilâve etmeliyiz.

Bir adam masrafını kazancına uydurup idare etmez ise müddet-i haya- tında başını (s.440) işten ayırmadığı hâlde yine bir parasız vefat eder. Recül-i Sâlih Rişâr mutfak ziyade yağlı oldukça miras ziyade zaîf olur.” demiştir. Kadınlar bez dokumadan vazgeçeli, erkekler işret için çekici, keseri terk ede- li nice servetler kazanılır, kazanılmaz mahv olup gitmektedir. Eğer zengin olmak isterseniz yalnız paranın kazanılacağını öğrenmeyesiniz. Nasıl idare olunacağı da biliniz. Amerika İspanya’yı zengin edemedi. Çünkü masrafları îrâdlarından ziyade idi.

Gelin şu israf deliliğinden vazgeçin. O vakit zamanın mürüvvetsizliğin- den verginin ağırlığından, koca konaklarınızın masraflı idaresinden şikâyete pek de sebep bulamazsınız. Çünkü işret, fevâhiş, kumar, sû-i akîde malı azal- tır. Lakin ihtiyacı çoğaltır. Bir nevi fiskı muhâfaza etmek iki çocuk büyüt- mekten daha pahalıdır.

Biraz çay, birkaç kadeh işret, ta’âmın lüzumundan ziyade nefâseti ziyetli elbise ile ufak-tefek eğlencelerden belki büyük netice çıkmaz zannedersiniz. Lakin Rişâr’ın az bir şey tekerrür ede ede çok olur, dediğini der-hâtırla kü- çük masraflardan ihtiyat ediniz. Bir büyük geminin batmasına su girecek bir küçük delik kâfidir. Me’kel ve meşâribde müşkil-pesend olmanın neticesi di- lenciliğe varır. Deliler ziyafet eder, akıllılar yer. İşte güzel güzel mefrûşât ve gayet pahalı ufak-tefek almak için hepiniz buraya toplanmışsınız. Siz bun- lara mal dersiniz. Lakin aklınızı başınıza almazsanız bundan bazılarınız için büyük büyük fenâlıklar hâsıl olur. İhtimal ki siz bunları ucuz zannedersiniz. Belki kıymet-i asliyelerinden aşağı satılırlar. Lakin gerçekten ihtiyacınız yok- sa alacağınız şey her hâlde pek pahalıya oturur.

Rişâr'ın şu kaidesini hatırlayınız. Eğer lâzım olmayan şeyleri alırsan az zaman geçmeden en lâzım olan eşyayı satarsın. Daima kelepirden istifade etmeden evvel düşünüp taşınmalıdır. Recül-i Sâlih Rişâr şüphesiz o itikattadır ki kelepir hayâlâttan ibarettir. İşinizi sekte-dâr ederek size fâideden ziyade zarar verir. Çünkü Rişâr'ın bir vakit şunu dediği hâtırimdadır. "Birçok kişiler gördüm ki ucuza dayanamadıklarından harap oldular. Nedâmet almaya para sarf etmek deliliktir. Yine bununla beraber Rişâr'ın Sâlnâmesi düşünülüyor da her gün mezarlarda bu gibi şeyler oluyor. Yine Rişâr, "Ukalâ başkasının felâketinden ibret alır. Delileri kendilerine ait olan felâket bile nâdiren akıllandırır" demiştir. Öyle adamlar gördüm ki sırtını tezyîn etmek için karnını perhize mecbur etmiş ve ailesini hemen ekmekten bile mahrum olacak bir hâle getirmiştir. İpekli, kadifeli melbûsât mutfağın ocağını söndürür. Bunlar hayatın ihtiyâcâtından olmak şöyle dursun (s.441) hemen vesâil-i istirâhatten bile sayılamaz. Lakin parlak görüldüğü için mâlik olmaya heves olunur.

İşte bu sebeptendir ki, insanın ârızî ihtiyaçları tabii ihtiyaçlarından daha ziyade kesret bulmuştur. Sahîhan fakir bir adam için yüz şeye zaruret görünüyor. İşte bu yolsuzluklardandır ki büyük hânedândan gelmiş adamlar derece-i fakra tenezzül etmiş ve mukaddemâ indlerinde makhûr olan ve fakat sa'y ve tasarrufla kendilerini idare eden adamlardan isti'nâyâ mecbur olmuşlardır. İşte bu da Rişâr'ın "ayakta duran köylü diz çökmüş beyden büyüktür" kavlini tasdik eder. Harap olanların miras yedikleri muhtemeldir. Lakin yedikleri mirasın ne esbapla kazanılmış olduğunu bilmediklerinden işte şimdi gündüz ya gece olmaz zannında bulunurlar ve benim servetim gibi bir sermayeye nisbetle ufak masrafın lakırdısı mı olur, derler.

Çocuklar ve deliler yirmi kuruşla yirmi seneyi tükenmez bir şey zanne derler. Hâlbuki ekmek teknesinin bir şey koymaksızın daima içindeki alınır sa çabuk dibi görünür. Kuyu kuruyunca suyun kadri anlaşılır. Dostlarım, paranın kıymetini bilmeye merakınız var mı? Ödünç alınız, borç almak isteyen başına belâ almış olur. Alacaklarını istediği zaman bu belâ borç verenlerin de başına gelebilir. Lakin bahsimiz orada değildir.

Demim söylediğim şeye dair Rişâr bize ihtar etmiştir ki gururla zînet birer musibettir. Ne zaman şu iki şeye müptelâ olursanız keyfinizden evvel kesenize müracaat ediniz. Gurur bir dilencidir ki ihtiyaç kadar bağırır, çağırır ve ondan ziyade aç gözlüdür. Eğer bir güzel şey alırsanız on şeye daha muhtaç olursunuz. Tâ ki teferruât zînet-i mükemmel olsun. Lakin birinci heves lağ-

vedilivermek neticesinde zuhur edecekleri tedârik etmekten kolaydır. Fakirlerin zengini taklîde kalkışması kurbağanın öküz kadar büyüyüp şişmek istemesi gibi deliliktir. Büyük gemiler enginlere düşmeği gözüne alabilir. Lakin küçükler kenardan ayrılmamak lâzım gelir.

Gurur deliliğinin cezası pek çabuk görülür. Rişâr'ın dediği gibi kahvaltısı gurur olanların akşam yemeği hakaret olur. Yine Rişâr demiştir ki gurûren sabah kahvaltısını gınâ ile eden öğle yemeğini zaruretle yer. Akşamı mahcûbiyetle çorba içer. Hepsini bir tarafa bırakalım, gururla zînetin ne değeri vardır ki uğruna bunca zahmetler çekiliyor. Büyük büyük tehlikeler ihtiyar olunuyor. Ne sıhhatimizi muhâfaza edebilir, ne de ıztırâbımızı raf'a sâlihdir. Bilakis kıymet-i zâtiyemizi artırmaksızın hakkımızda hasedi davet ediyor, harabımızı tesfî' eyliyor. Bir keleş ne zannedersiniz, giyinmiş tırtıldan başka bir şey değil ya! İşte süslüler de bunun gibidir. Böyle lüzumsuz şeyler için borca girmek büyük deliliktir.

Ey ahbab, burada olacak mezatta bize altı ay vade gösteriliyor. İhtimal ki (s.442) bazılarımızın buraya gelmesi o şartta olan fâidenin sâikasıyladır. Çünkü harç edecek peşin paraları olmadığından arzularını bâd-ı hevâ hâsil etmek ümîdinde bulunurlar. Heyhât, borç ettiğiniz vakit ne yaptığınızı epeyce düşünüyor musunuz? Başkasına hürriyetinize taarruz edebilmek hakkını veriyorsunuz. Tayin olunan mühlette borcu veremez iseniz alacaklarınızı görünce kızartırsınız. Sözü çekinerek söyleyebilirsiniz.

İtizâr için utanacak yolda ihtiyar-ı tenezzül edersiniz. Git gide doğru söylemeği unutup en açık ve en alçak yalanlarla namusunuzu berbat eylersiniz. Zira Rişâr'ın dediği gibi birinci kabahat borç etmektir. İkincisi yalan söylemektir. Borç edenlerin heybesi yalanla doludur. Hür doğmuş bir adam kimin olursa olsun karşısında söz söylemek ve yüzüne bakmaktan havf ve hicâb etmemek lâzım gelir. Fakir her türlü gayret ve fazileti mahv eder. Boş torbanın dik durması müşküldür. Bir hükümdar yahut bir hükümet olsa ki muteber adamlar yolunda gitmeği habs ve hidemât-ı şâkka¹ gibi cezalar tayiniyle men eylese hakkında ne dersiniz? Demez misiniz ki biz hür doğmuşuzdur. Beğendiğimiz esvabı giymeye hakkımız vardır. Böyle bir irâde imtiyâzımıza alenen taarruz demektir. Böyle bir hükümet zâlimdir. Hâlbuki kendinizi tezyîn için borç ettiğiniz vakit o zulmü ihtiyârî kabul ediyorsunuz. Çünkü eğer parayı vermeye muktedir olamazsanız ilelebet hapse koydurarak yahut âdetâ esir gibi satarak hürriyetinizden sizi mahrum etmek alacaklarınızın elindedir.

1 Taş taşımak, toprak kazmak gibi, mahkûmlara yaptırılan ağır hizmetler.

İstedığınız bir şey'i aldığınız vakit ihtimal ki parasını vermeği düşünmezsiniz. Lakin Rîşâr'ın dediği gibi alacaklının hâfızası borçludan kuvvetlidir. Alacaklılar âlemin pek itikâdı bol takımındandır. Sâl-i takvimlerine onlar kadar devam ile dikkat eden görülmez. Borcunuzun zaman-ı tesviyesi hiç hâtırınızda değilken gelir ve edâ etmeye hazırlanmazdan evvel parayı sizden isterler. Borcunuzu düşündüğünüz hâlde ise ibtidâ uzun zannolunan müddet yaklaşı, yaklaşı pek ziyade kısalır. Güyâ zaman omuzlarında olduğu gibi ayaklarına da kanala takmış zannedersiniz. Bayram günü borç vereceklerle Ramazan uzun sürmez. Dâyin ile medyûn biri birinin esiridirler. Şu iki başlı zincirden sakının. Hem hürriyetinizi, hem de istiklâlinizi muhâfaza eyleyiniz. Şu zamanda belki kendinizi bazı ufak, tefek sefâhetleri korkusuz ifa edebilecek kadar gınâ hâlinde görürsünüz.

Fakat ihtiyarlık ve ihtiyaç vakti için mümkün oldukça iddihâr ediniz. Sabah güneşi gün nihâyetine kadar durmaz. Kazanç meşkûk ve muvakkat bir şeydir. Masraf ise dâimi ve şüphesizdir. Rîşâr demişdir ki iki ocak yaptırmak birinde ateş bulunduraktan kolaydır. Sabah borçlu kalkacağınıza uykuluk yemeden yatınız. Her neyi kazanmaya muktedir iseniz kazanınız. Lakin hıfzının da yolunu biliniz. İşte asıl kurşununuzu altın etmenin sırrı budur. (s.443) Ne vakit bu kimyaya mâlik olursanız, zamanın müsaadesizliğinden verginin meşakkatinden artık o kadar şikâyet etmez olursunuz.

Dostlarım, bu meslek akıl ve ihtiyat mesleğidir. Bununla beraber yalnız çalışmanıza, kanaatinize, tasarrufunuza emniyet etmeyiniz. Hakîkatte bunlar pek âlâ şeylerdir. Lakin evvel-be-evvel Cenâb-ı Hakk'ın lutfüne mazhar olmazsanız onların fâidesi görülmez. Gelin dergâh-ı ilâhîden kemâl-i tazarru' ile tevfikât istirhâm ediniz. Eltâf-ı ilahiyeden mahrum olanların ihtiyâcâtından müteessir olunuz ve haklarında îânet ve teshîlât ve tesliyet gösteriniz.

Eyüp aleyhisselâmın fakra düçâr olup sonra yine eski servet ve gınâsına mâlik olduğunu hatırlayınız. Artık ziyade söylemem tecrübe bir mekteptir ki dersleri pek pahalıdır. Lakin ahmaklar bir şey öğrense, öğretse bu mektepte öğrenir. O da hele pek nadirdir. Rîşâr'ın dediği gibi bir insana iyi nasihat verilebilir. Fakat bir hüsn-i meslek verilemez. Ancak şunu da hâtırdan çıkarmayınız ki epey nasihat kabul etmeyen bir fâideli yardım görmemiş olur. Velhâsıl Recül-i Sâlih Rîşâr hâtîme-i kelimasında siz makûle kâil olmak istemezseniz elbette bir gün olur şeâmetini¹ çekersiniz". Hitâm

1 Uğursuzluk.

Fazilet Hakkında İsmail Safâ Bey'in Manzumesi

Müreccaktır kanaat her zaman her türlü ikbâle
Bakıp mâduna insan dâima şükretmeli hâle
Tekâsül ayıptır, insana her meslekte, her yerde
Çalışmaktır medâr-ı mazhariyet cümle âmâle
Cehâlet bilmemektir, ilim ise her şeyi bilmektir
Bilenle bilmeyenden hangisi lâyıktır ibcâle
Ulûm erbâbı eşcâr-ı girân-bâr fevâkihtir
Fakat bir müstecirin kış hâli benzer belki cühhâle
Neler tahsîl eder bir asır içinde bir zekî adam
Yazıktır cehl ile geçmiş olan bir ömür sad sâle
Saâdet-i muhtelif e üç hâli cem etmekle hâsıldır.
Saâdet nâîliyetir kemâle, sıhhate, mâla
Eder tenzîl ilmin kadrini ahlâk noksanı
Felâtun olsa almaz, kimse bir bed-siyreti kale
Cihânda en büyük bir hîle varsa doğru olmaktır
Birâder aldanırsın kimseyi kalkışma iğfâle
Hıyânet ketm olunmaz mutlaka, er, geç zuhûr eder
Kapılma tâlihîni gösterdiği cüz'ice imhâle
Bilâ-pervâ denâ'et eylemez bir kimse vicdânın
Alışmış olmadıkça emrini icrâda ihmâle
Ulû'l-ebşara karşı nâsiyen mir'ât-ı kalbindir
Delâlet eylemez ca'li beşâşet safvet-i bâle
Şerâfetle asâlet fazl-ı zâtiden ibârettir
Fazîlettir şeref-bahşâ olan ecdâd ü ensâle
“Tamâm” (s.444)

Selanik Valisi Mehmed Nazım Paşa'nın Kaside-i Nâsîhânesi

Selanik Valisi Mehmed Nâzım Paşa hazretlerinin 1300 senesi Konya vilâyeti mektupçuluğunda bulunduğu zaman Isparta'ya geldiklerinde Mekteb-i Rüşdî Hatt muallimi olmaklığım hasebiyle şâkirdâna verilecek meşakklara ve edilecek talimde tahrîr ve hıfz ettirilmek üzere hediye edilmiş ve muahharan vilâyet gazetesıyla de neşrolunmuş olan ve her asırda erbâb-ı mütâlâ'aya fâide-bahş olacağı derkâr bulunan pend-nâme-i manzûmeleridir.

“İhvâna¹ Yâdigâr Pend-Nâme²”

Birâder-i âdemi insan eden pâkî-i siyretdir
 Beşerde sanma kim matlûb olan bir cism ü sûretdir
 Olurlar hüsn-i halkın her biri meczûb âsârı
 Gerek ikbâl ü devlettir, gerekse mâl u servetdir
 Eder arz eserinin ve bed fil-i beşer zîrâ
 Bütün kâr-ı cihân mahkûm fermân-ı hakîkatdir
 Olur sanma uluvv-i kadre bâ'is-i mesned u ikbâl
 Eden âlâ kişiyi hüsn-i ahlâk u tabîatdir
 Gel imdi dinle nush-âmiz olan şîir-i kehribârı
 Ki her bir harfi birdir dâne-i bî-misl u kıymetdir
 Haşînü't-tab' olup beyhûde halkı eyleme tekdir
 Medar u hulûsa inhimâk etme denâ'etdir
 Halîm ol cebr-i nefis et, ihtirâz et dil-şikenlikden
 Yıkan ekser binâ-yı ayş seyl-i çeşm-i rikkatdir
 Tevâzu'-ı pîş-gânın herkes eyler kadrini tebcîl
 Cihânda mazhar-ı nefrîn olan erbâb-ı nahvetdir
 Sabûr ol, boş bulunma eyleme bir kimseyi techîl
 Kişiyi kendi cehlin bilmemek mahz-ı cehâletdir
 Görürsende mazarrat geçme sıdk u istikametten
 Özü doğru olan insanın encâmı selametdir
 Hasud olma olursan matlabından mutlaka mahrum
 Uluvvü'l-himmet ol kim rifat u feyze delaletdir
 Ketum ol fâş-i esrar etme, olma nakil-i meclis
 Nemîme çünkü asla af olunmaz bir kabahatdir
 Kabul etme kerem de eylese namert olanlardan
 Leîme arz-ı hacet eyleme beyhude zahmetdir
 Seni tezlîl ederler kimseye izhar-ı fakr etme
 Lüzumundan ziyade bahs-i servet dahi hiffetdir
 Devam etme konağ-ı ağniyaya kâselisi olma
 Fakat ma-fevkini bazen ziyaret dahi adetdir
 Sözü az söyle her mecliste tazyi'-i nefis kılma
 Kemal-i akla burhan koy sumt ü sükunetdir
 Yemin etme sözün doğru da olsa keser kadretme
 Yalan hiç söyleme zira ki encamı hezâlettir
 Yoluyla harc u sarf eyle sakın israfa meyletme

1 Kardeşler. Eş, dost, arkadaş

2 Öğüt kitabı

Bahil olma cihanda en fena huy buhl u hissettir
Unutma, hüsn-i ülfet ettiğin ahbabı her yerde
Vefadar ol vefa insana layık bir meziyettir(s.445)
Anılmaksa muradın her zaman bizim ahillâda
Anın tedbiri şartü'l-fitne ifrat-ı dikkatdir
Dilersen ola raf' u itibarın dem be dem müzdâd
Onun da çaresi terk-i diruğ ve terk-i gybetdir
Eğer kasdın teâlî ise ekranın meyanında
Tariki herkese halince tazîm u riayetdir
Eğer âzerde hâtır olmamak istersen alemde
Yolu bir kimseyi incitmeyip hilm ile ülfettir
Hatânı itiraf et boş yere bahs ve inat etme
Cihanda adamı terzil eden cehl ü eniyyetdir
Sana emr-i maişet hangi yerden hâsıl olmuşsa
Ana ihlâs ile ancak vazifen hüsn-i hizmetdir
Vatandır bâis-i efzâyış emr ü huzur ancak
Ana insanların borcu hulûs ile muhabbetdir
Muradın vüs' u mikdarınca mülke hizmet etmekse
Ana çare mücerred her işinde sıdk u iffettir
Sana mevdü' olan her hizmeti hakkıyla ifa et
Kişinin kadrini terfi' eden gayret, reviiyyetdir
Sebat et mesleğinde intizar et vakt-i merhûna
Mükâfat isteme her gördüğünden çünkü zilletdir
Çalış, kesb-i kemâl et cinsine bahş-i menâfi' kıl
Geçen bu asır müstesnadır zira ilim u sanattır
Üzülme daima ma-fevkine hasr-ı nazar kılma
Hayâlât u tasavvur nafiye nefse eziyyetdir
Mükâfatın görürsün hizmetin beyhudedir sanma
Mücerred hüsn-i hizmet mucib-i ikbal ü devletdir
Umuma hüsn-i zan eyle taharrî-i ayıp etme
Görürsen kendi ayıbın gör ki irfan ü faziletdir
Darılma her söze âlîcenab ol tavrını bozma
Mazarrat gördüğün hasma iyilik galibiyetdir
Mübâlât ile emr-i dine havf et hâlikından kim
Sana hâdi-i râh-i istikamet havf u haşyetdir
Hakimâne sözü nazım etmeye karar değilsem de
Bu kıt'am gûş eden ahbaba nazım bir nasihatdir.
"Tamâm"

Bu zâtların dedikleri yolda harekâta eslâf-ı kirâm itinâ ile devam etmişler de asırlarca tevsî' dâire-i idâmeye ve bu sâyede izdiyâd-ı servete nâil olmuşlar ve ahlâfa birçok yâdigârlar ve ülkeler bırakmışlardır. Bunların mesleklerine batıl nazarıyla bakan biz ve hele yarım asırlık ahlâfın hâlini hakikat gözüyle gören Ziyâ Paşa merhûm dahî mesâî-i vâkı'asının müsmir ve halk ve hükümetçe mü'essir olamamasından dolayı inhâm-ı kâr kat'-ı ümîd ve yeis ile otuz sene evvel yazdığı bir kasîde-i belîğasında;

“Millet-i İslâmda evvelki gayret kalmamış
Eski iffet, eski nâmus, eski himmet kalmamış
Cehle düşmüş halk fikr-i istikamet kalmamış
Zaaf gelmiş dine âsâr-ı metânet kalmamış

Sözlerini söylemiştir. Dinli, dinsiz her kimin sözüne, içtihadına atf-ı nazar olunsa yukarıdan beri münâsebet düştükçe söylediğimiz ve yazdığımız vehile hepsi bir noktaya cem'-i efkâr ve hasr-ı istinâd ettikleri görülüyor. (s.446)

Anlaşıyor ki meselâ ânifen¹ yazdığımız iki makâlede Kemâl Bey merhûm ilk sözünü “dünyada ebedî yaşayacak gibi çalışmalı, yarın ölecek gibi hazırlanmalı” diyor da evvel-be-evvel Allah-ı zü'l-celâlin rûz-ı mahşerde soracağı şeylerin karşısında mahcup olmayacak amelleri dahî dünyada yarın ölecekmişçesine hazırlamağı tavsiye etmekle başlıyor. Franklin birçok tedâbir-i idâriyeyi tavsiyeden sonra dergâh-ı ilahîden kemâl-i tazarru' ve niyaz ile tevfişkât-ı istirhâm ediniz diyor. Nâzım Paşa manzumesinin nihayetinde “mübâlât ile emr-i dîne havf et hâlıkdan kim”, “sana hâdî-i râh-ı istikamet havf u haşyettir” sözleriyle birçok âyât-ı beyyinâtın ve châdis-i şerîfenin tefsîrini söylüyor. Başkaca mütalaa ettiğim eserlerde ise Protestanlık mücid ve mürevvici Luter Din, millî varlığın hâdimidir” mütalaaasında bulunuyor.

Sonra yazıcılarımızdan Murad Bey “ferd-i vâhidin hayatı azasının muntazaman ifâ-yı vazife etmeleriyle muvâzene-i matlûbenin muhafazası şartına müstenit olduğu gibi bir devletin, bir heyet-i ictimâ'iyenin kuvvet ve selâmeti de eczâ-yı mürekkesinin ve erkân-ı müstenidesinin âhenk-i muvâzenetini ihlâl etmeyecek bir meslek dâiresine yani dâire-i diniyyeye hasr-ı ef'âl ve harekât etmeleriyle kâbil ve hâsil olabileceğini ve aksi daima aksini intâc edeceğini dermeyân ediyor. Mekâtib-i rüşdiyyenin ilk küşâdında elli sene evvel okuduğumuz küçük *Risâle-i Ahlâk* müellifi Rıf'at Paşa merhûm dahî gerek

1 Yukarıda.

risâlesinde ve gerek zeylinde her şey için ihtiyâcât-ı beşeriye ve tabiiyenin emr olduğu bütün muâmelât-ı umûmiye ve husûsiyede her din ve mezhep erbâbınca Re's-i hikmet mehâfetullah olup bu âlemde vuku bulan fenalıklar kendilerinde havf-ı hudâ ve endîşe-i rûz-ı cezâ olmayan ve itikâdât-ı diniye ve usul-i mezhebiyesine kemâliyle itimâd-ı ve riâyet etmeyen eşhâsdan zuhûra geldiğini îzâh ediyor.

Yine başka perâkende eserlerde bugün umûmen takdir ettiğimiz birçok muharrirlerimiz, nev-residegânımız da Fransa İhtilâlî'nin Tanzîmât-ı Hayriye kisvesinde Türk kavmine kabul ettirdiği taklitçilik yüzünden Anadolu halkı bir asra varmaksızın mahvolmak derecesini bulduğunu esbâb-ı adîde ve gayr-ı münkiresiyle îzâh ve tadâd ediyorlar. Velhâsıl “amelsiz ilmin ilimsiz amelden daha ziyade inhitât-âver olduğunu hâl ve zaman göstermiştir ve gösteriyor.

Son istibdâd zamanlarına kadar ahalinin işleri kendi ellerinde ve gidişleri mümkün mertebe şeriat-ı İslâmiye ve ef'âl-i diniyye dairesinde iken bu babdaki zararlar o kadar kendini göstermiyordu. Vaktaki Tanzîmât-ı Hayriye'den sonra bütün muâmelât-ı nâs hükümete alındı. Halk büsbütün hükümetin esiri oldu. Her türlü fenâlıklar, tedenniler, tereddübler, gündün güne arttı, eksilmedi. Nihayet, derece-i hâzıraya geldi, dayandı. Binaenaleyh kısm-ı evvelde ve münasip (s.447) olan bahislerde yazdığım veçhile bir asırdan beri gâflet ve Avrupa emtia'sına rağbet ile her hususta kendilerine muhtaç kaldığımız Avrupalılar, düvel-i garbiye henüz bir yaşında bulunan Meşrûtiyet-i idâriyemizi takdir ve her türlü muâveneti vaat ile muvaffakiyetimizi tebrik ve tevkîr eylemekte iken devr-i ceddimize hakikat-i İslâmiyemiz ve hâkimiyet-i milliyemiz esâsına müstenid meslek-i ciddî ve hakiki ile fiilen girelim. Eski hâllerimiz gibi sözde ve taklitçilikte kalmayalım. İnşallah Japonlar, Afganlılar misillü an'anât ve harekât-ı milliye ve diniyemizi hâl-i tabiiimize uydurmaya ve kâffe-i ihtiyâcâtımızı kendi dâhilimizde husule getirmeye çalışalım. Yoksa muharrir-i âcizin beyânât ve temenniyâtım eskiden görenek olmuş bir takım ebâtile avdet ve müracaat maksadıyla irtica ve muhâfazakârlık değil her zaman takdir ettiğim terakkiyât-ı zamâniye-i gibta-efzâyı bizim şerî'at ve diyânet-i İslâmiyemize muvâfık kavâid-i esâsiyeye göre tanzim ve tesise muvaffak olabilmek ümniyesinden ve eski âdetlerin en basitlerine kadar yazmaklığında idare-i heyet-i içtimâiye, ahali ve müstahsiller ellerinde bulunduğu zamanlarda dini ve ahlâkî ve idârî menâfi-i umûmiyenin nasıl temin olduğunu göstermekten ibârettir, vesselâm.

KISM-I SÂLİS

FUSÛL-İ SELASENİN İZAHATI

İzâh

Ber-vech-i bâlâ Kısım-ı Sâlis'i ihtivâ eden üç fasılda muharrer âdetler, görenekler, cemiyetler, idârî ve ictimâî tarz-ı hareket ve maîşetler zamanımız içtihadâtına göre efkâr-ı atıkadan doğmuş bütün kaba, saba şeyler denilip şimdilerde bunların çokları ta'n ve teşnî'a uğramış ve kaldırılmış ve hâlâ da kaldırılmakta ve değiştirilmekte bulunmuş ise de böyle kaldırılmış şeyleri yazmakta ne mana vardır" diyeceklere karşı efkâr-ı cedide ashâbından en son ve yeni tarihçilerimiz sırasında bir mevki-i mühimmi bulunan Murad Bey'in *Ebu'l-Fâruk* unvânıyla intişâr eden tarihinin mukaddimesine müracaat etmelerini ricâ ederim. Zirâ mîr-i mûmaileyh diyor ki, "Tarih yazanlar vukûâtı ta'dâd ve tafsîl veyahut tabakât-ı aliyenin ef'âl ve âmâlini medh ve te'vîl ile iktifâ ederlerse vazife-i asliyenin onda birini bile îfâ ve ikmal etmiş olmazlar.

Binaenaleyh birinci derecede her şeyin mâhiyet-i asliye ve mevkiiyesini mevcûdiyetinin hikmet ve maksadını tayin etmek ve ikinci ve üçüncü derecelerde dâhilde ittirâd ve intizâm-ı idâreyi mûcib bir muvâzene-i anâsır ve müessesât mevcûd olup olmadığını göstermek ve görülen emrâzının envâ' u menşe'lerini ve sûret-i tedâvilerini îzâh ve teşrîh eylemek lâzımdır." buyuyor. Bu sebeple muharrir-i âciz de her görünen ve bilinen şeyleri yazdığım gibi îzâhâtını vermeliği dahî lâzımeden gördüm, veriyorum. (s.448)

Bunda da erbâb-ı mütâlaanın efkâr-ı atıka sözlerini yazmış, dökmüş dememeleri için son faslın sonlarındaki manzûm ve mensûr sözleri nasıl delil getirerek ebnâ-yı zamânemizin medreseden çıkmış efkâr-ı atıka dedikleri Kur'ân-ı Kerîm ve ehâdis-i nebeviye ve içtihadât-ı müctehidîn şârihlerinin beyânât ve te'yidâtına müracaat etmeksizin cümlelerin bilâ-tereddüt kabul ve ittibâ' ettikleri zevât-ı cedide ve âhirenin sözleriyle ispat etmiş isem yine o yolda îzâhât vereceğim ki hepsinin gâye ve neticesi ahkâm-ı diniye-i hakîkiyyeye fiilen riâyet ve müdâvemetten başka görülemiyor. Gören varsa göstereyim, biz de görmüş ve bilmiş olalım.

Şu hâlde yukarıdaki fasıllarda yazılan âdetler, göreneklerin hikmetleri, maksatları tafsîlâtı ber-vech-i âti beyân olunur. Çünkü o âdetlerin, göreneklerin vâzî'ları hîn-i vaz'ında nice fevâid ve menâfi' mülâhaza ederek vaz' edip lehü'l-hamdü ve'l-minne ilâ yevmi'l-kıyâme bekâsından mutmainnü'l-kalb olduğumuz ve içinde bulunduğumuz milliyet ve kavmiyet-i İslâmiyemizde Kısm-ı Evvel ve Sâni tekmilesinde denildiği veçhile kâffe-i muâmelâtımız başka kavimler gibi sırf dirâyetle değil diyânetten mütevellid dirâyete müstenid olarak devam ettiğinden ve eslâf-ı kirâmımız dahî bu yolu takip ettiklerinden işlerinde her zaman kazanmış ve ileri gitmiş olduklarını nazar-ı dikkate almış ve her şeyde o esâsa binâ-yı fikir ve meslek eylemişler ve hep menfaatli usulleri, âdetleri koymuşlar ve görenek etmişlerdir.

Meselâ hitân, hâfız olmak ve yazıya icâzet almak ve Müderrislik icâzeti yapmak cemiyetlerinde birinci menfaat ki dîne ve ehl-i ilme hürmet ve emr-i ilahiye itâat ve sünen-i peygamberân-ı izâma ve vesâyâ ve sünnet-i seniyye-i hazret-i risâlete riâyet ve insâniyete hizmet ve her şahıs için bu şeref ve meziyete mazhariyet arzusunu zihniyetinde vücûda getirmeklîğe teşvîk ve delâlet gibi esaslı fideleri göstermişlerdir. Sâniyen böyle cemiyetler de küsler barışmak ve yek diğere karışmak ve yardım ve muhabbet etmek kavâid-i ictimâiesini takviye eylemek fâidesi görülmüyordu. Sâlisen fukarâ ve zuafâyâ muâvenet ve muvâsât ve Cenâb-ı Hakk'ın ihsan ettiği nimete fiilen edâ-yı şükür-i bî-gâyâtta bulunmak vecîbesi yerine getiriliyordu. Cümlelerin malûm ve musaddıkıdır ki insanları daima çalıştıran şey zarûret ve akrânı içinde bir mevki'e emel-i mazhariyet olduğundan hakîmin "zarûret gayreti, gayret serveti, servet medeniyeti, medeniyet sefâheti, sefâhet zarûreti intâc eyler" dediği cümleyle dâhil olduğumuzdan beri şimdiki zamanımızda hepimiz medeniyet ve terakkiyât arzu ve takip ediyoruz.

Her teşebbüs ve sa'yımızda bunu maksada gâye gösteriyoruz. Ata yolunda gidemediğimizden işte bu medeniyeti husule getirecek serveti, gayreti bulamıyoruz da sefâhet ve şenâ'atleri ve gayz ve şiddetleri vesîle-i medeniyet zannediyoruz. Birçok belâlara, borçlara, mecbûriyetlere, zarûretlere giriyoruz. (s.449) Bu mecbûriyet ve zarûretlere girdikçe dahî diyânetten, maneviyâttan uzaklaşıyoruz. Maddi mesaide her türlü menâhi ve şenâ'âtı medâr-ı terakkî ve halâs add u şümâr eyliyoruz. Bu yol ise bütün erbâb-ı fikir ve ictihâdın serzeniş ve tel'inde darb-ı mesel edindikleri Makyavel usul ve mesleğidir ki "bir milletin maddi ve hilevî siyâsetle unfen ve kahren idâresi" demek oluyor. Acaba maneviyât ve ilahî teyidâttan tecrîd edilmiş her hangi bir milletin yaşaması, terakkîsi mümkün müdür? Şimdiye kadar mümkün ol-

muş mudur? Olduğu görülmüş müdür? Bizim meslek-i dini ve dünyeviyemizde “el-adl-i esâsü'l-mülk” ve “el-hakku ya'lû velâ yu'lâ aleyh” denilmemiş midir? İctimâî umdeler, yekdiğerinden gayri müfârik dini ve ahlâkî umdeler değil midir? Adlin tarif ve manası da her lisânda her şeyi mâ-vaz' lehine sarf etmek değil mi? Bu hâl ve manaya göre hayatımızda mâlik olduğumuz her mevcudumuz, her mesâimizi, tarîfât-ı diniye ve şer'îye veçhile mâ-vaza' lehine sarf etmeliyiz. Milliyet, din, şerîatı dünyevî ve uhrevî saadetimizi kâfil olan hangi yolları gösteriyorsa o yola gitmeliyiz. Asıl medeniyet, mesâî ve gayret ve servet, şer'î hareket ve yek diğere merbûtiyet ve hukuk ve hakkaniyet ve adalete riâyet ile olacak iken bunu asla nazar-ı dikkate almıyoruz.

Eskiden vukuunu yazdığım gezeklerdeki oyunlar bile hep bu merbûtiyet ve muhabbeti teminle beraber maddi “jimnastik” dediğimiz amelîye-i bedeniye sayesinde sıhhat-i bedene hizmeti ve “uzun eşvâk” oyununda kale almak ve mesafe-i muayyeneye taş atmak ve adım atlamakta sandık geçmek ve bu cemiyetlerle sahrâlarda ve bağlarda, bahçelerde tenezzüh ve hevâ-yı ceyyid ve cedid teneffüsüyle teferruh eylemek maksatlarını hâsıl ediyordu. Eyyâm ve âdât-ı İslâmiyeye fiilen ve cemâaten riâyet ve müdâvemet etmek haysiyet-i İslâmiyeyi teyit ve şân-ı ulviyeti temin eyliyordu.

Kış gezekleri oyunlarında da inkişâfât-ı zihniye ve idmânât-ı bedeniye ve ittifâkât-ı milliye ve ihtisâsât-ı sînâ'îye ve emsâli fevâ'id ve menâfi'-i müstakbele husûle geliyordu. Ahîren bütün bu kâide ve fâideleri nazârî, amelî daha ziyâde istihsâl ve temin için birçok masraflar ihtiyârıyla mektepler açtık ve memnûâtı bi'l-küllîye işletmemek üzere zâbita-i mâni'a ve belediye ve adliye teşkil ve bu hususlarda en müessir olan zâbita-i maneviye ve idâre-i husûsiye-i milliyeyi terk ve tatil eyledik. Sanki bir daire-i medeniye ve insâniyeye girmiş olduk.

Fakat netice umduğumuz gibi çıkmadığını gördük, görüyoruz. Çünkü bir fiil-i memnû'un husûle gelmeksizin havf-ı ilahî ile aşılması ve işlenmesi vâcib olan şeylerin terk ve ihmal edilmemesi başka ve işlendikten sonra fâilinin terbiye ve târik (s.450) vâcibin tecziye edilmesi yine başkadır. Birincinin ikinciden daha ziyâde kavî ve ciddî ve hem de masrafsız ve gâilesiz olduğunda şüphe yoktur. –Kadı beynamaza zorla namaz kıldırarak olmuş da beynamaz kılarım ammâ okumam demiş- Darb-ı meseldir. Yukarıda “Tarîk-i Refâh” makalesi nihâyetinde bir insana iyi nasihat verilebilirse de iyi meslek verilemez” denildiği bu esastan münba'isdir. Bu meslek sahih ancak her şahsa sığar-ı sinninde anası, babası, velisi tarafından verilebilir. En kaba

ve çirkin görmekte olduğumuz kurban davarı karşılamakta, bağ bozumunda, köy düğünlerinin piyade ve süvari “seymen” alaylarında silâh endahı ve at ve çöp, cirit ve değnek oyunları en ibtidâî harekât-ı harbiyeyi öğretmekti. Hem de itikâden bütün kalp ile öğrenmekti. Eskiden nenelerimiz, dedelerimiz, çocuklarımız da bu itikâd-ı kavî ile muhafaza-i din ve vatan her ferd-i Müslime farz ve kaçmak ve esir olmak küfür ve âr olduğunu söylerlerdi de askerlikte bulunanlarımız dünyevî, uhrevî hâib ve hâsir olmaktan ise şehit olup saadet-i ebediyeyi uhreviyeyi bulmak evlâ ve ercah derlerdi.

1293 Rusya muharebesindeki üserânın kesreti ve ondan sonraki Bal kan muharebe-i sağîresinde taburlarımızın ekseriyetle Rumeli’nden firar ve ric’ati bu itikâdın zaafından neşet eden hakikati göstermiştir. Her kimsenin mümkün olduğu kadar işlerini kendileri işleyip bağlarını dahi kendileri budaması, tumar etmesi hem hâsılâtın feyiz ve bereketine ve hem de bağ sahibinin ve çocuklarının terbiye-i bedeniyesine hizmet ediyordu. İşte şimdi o mekteplerde verdiğimiz, aldığımız terbiye-i ilmiye-i nazariye cümlemizi gerek idâre ve maîşette olsun ve gerek umûr-ı ameliyede bulunsun kibâr efendi hâline koyup eski âdetler kaldırılarak rençper ve amele dediğimiz ve hiç yüzden hakir ve esir gördüğümüz ameliyat erbâbı takımından ehliyetli, ehliyetsiz kimselere havale-i hizmet edilince eski zamanlardaki bağların miktarı şimdiki mevcudun nısfı kadar bile olmadığı hâlde şimdikinden on kat ziyâde mahsul alınıp şimdilerde ise o mahsulün nısfı dahi alınamamasından dolayı işini kendin işlemekle başkalarına havale etmekteki farkı ispata kifayyet etmektedir.

Bu cihetle esnafın usûl-i idâresi bozulduğundan nâşi her türlü hilekârlıklar, gaddarlıklar, dolandırıcılıklar, yalancılıklar ta’ammüm ederek ahlâk-ı umûmiyemizde beraberce bozulmasıyla günden güne rençper ve bozulmamış dediğimiz çiftçilerimiz bile ovada an ve an taşları bırakmadılar. Bugün Ağros ovasına bakıldığında bir iki yüz bin dönüm arazi bir tarla gibi görünüyor. Bu meyanda tarla hırsızlıkları da vuku buluyor. Tarla sahibinin tapu senedi elinde iken iki üç taraftan sene-be-sene tecavüz oluna oluna sâhibesinde tarla kalmıyor. Herifin tarlası kaybolup gidiyor.

Mademki “kadastro” idâremiz mevcut değildir, bunlara hâil olabilecek başka bir şey de yoktur. Eğerçi bu idâre eskisi gibi (s.451) çiftçiler loncasında olsaydı bunlar yapılmak mümkün olabilir miydi? Çift sürmek zamanında eski anlarda biten otlardan çift hayvanları dahi intifâ’ eder olduğu hâlde

şimdiki zamanda hayvanât da açlığınan ölüyor ve en dikkatli bakılanları iki üç sene olsun çift sürmeye mütehammil kalamıyor. Vâkı'â ceza kanunumuzda bunlar için müessir cezalar var ise de kim dava edecek, ne kadar zamanda hüküm ettirecek ve nasıl mevki-i icraya koydurabilecektir. Havf-ı ilahi ukûbât-ı¹ uhreviye itikâdı olmayınca kâffe-i memnû'ât alabildiğine herkes birer nevi vasıta-i menfaati şekline girip bugün serbestî-i isti'mâli ibâha derecesine getirilen işret yüzünden ve irtikâbât-ı memnû'attan mahkemelerimizin binlerce eşhâs-ı âmile ve fâ'ileyi hapisanelerde tutmakla inhilâl-i idâreyi istilzam ve intâc eyleyen ahvâl-i muzır ve mühlîke gözümüzün önündedir.

Düğünlerde, dua ve esnaf cemiyetlerinde ve loncalarında nazar-ı dikkate alınan ve dâima muhafazalarına itina olunan hallerin men-i vukûuna yalnız maddi icraat tesîrât-ı kâfiye yapıyor mu? Zâbita-i mâni'a-i maneviye her hâlde zâbita-i maddiyenin masrafsız ilk hâdim ve mu'îni olduğu fiilen sâbit oluyor. Bu sebeple maddiyatla maneviyâtın beraber yaşaması, beraber bulunması her zaman için lâzime-i mühimmeden görünüyor, değil mi? Ne hâcet bugün yine gözümüzün önündeki bedîhelerden biridir ki merâkid ve itikâda merbût birer parça ormanlardan maada orman idârelerinin taht-ı taziyik ve muhafazada bulundurdukları ormanların ne genci, ne kıt'a sâlihi kalıp halk yakacak odun bulamamakta ve bulsa da gayet pahalı olmasından fukarâ takımı alamamaktadır.

Yine bu kabîlden taklit hevesiyle şehirlinin giydiğini köylü giyeli emtia-i ecnebiyenin sürümü kat kat artıp servet-i tabîye-i memleket ve sanat tenâkus ve tedennî ede ede şehirlerde iş kalmadıkça ahlâk da kalmayarak her kimse bir zaman köylerde alış, verişe, çiftçiliğe döküldüler. Köylü gibi yapamadıklarından ondan da vazgeçip hükümet memuriyetine heveslendiler. Bir işin başında birçok memur bulundurulmak suretiyle bunu da gayeye erdirmek üzerelerdir. Zira 1324 senesinde mebûsânımızın birinci ictimâında Harbiye Nezareti bütçesinin tetkiki sırasında mekteb-i tıbbiye-i askeriyenin beş yüz küsur nefer talebesi üzerinde ikisi müşîr ve on ikisi ferîk ve kırk kadarı livâ ve küsuru miralay ve kaymakam ve binbaşı ve kolağası ve pek azı yüzbaşı ve mülâzım olmak üzere yedi yüz küsur zâbit olduğu ve devâir-i sâirede odacının yapabildiği yoklama memurluğunda bir miralay ve müteaddit muavinleri bulunduğu ve tahsisatın üçte ikisi bunlara verilip bu hesaplama mevcut talebeden bir efendiye bir buçuk zâbit isabet etmekte olduğu (s.452) anlaşılmiş ve devâir-i saire ve taşranın memurîn daireleri dahi bu nispette teksîr-i efrâd

1 Cezalar. İşkenceler, ezizyetler.

eylediği görülmüş ve bunların idârelerine vâridât-ı dâhiliyemiz kifayet edemeyip bütçe açıkları her sene istikrâzâtla kapatılmak mecbûriyetini göstermiş olduğuna nazaran bunun da yakında çaresi bulunmaz dereceye geleceği ve gâye-i adem-i imkânı bulacağı tabii bir şekil almaktadır.

Binaenaleyh idâre-i husûsiyemizde hilâf-ı şer' isrâfât ve sefâhâtımız ne yolda fakr u izmihlâli intâc ediyorsa idâre-i umûmiyemizde de o neticeyi göstereceğine ve hatta şimdiden göstermekte bulunduğu şüphe yeri bırakmıyor. Devletin hazine-i maliesini lâyıkını bir hazine-i umûmiye zannedenler çok yanlış zehâbda bulunuyorlar. Bunlar değil midir ki devletin hazinesini deniz, yemeyen domuz, derler de alabildiğine soymak ve oradan para almak isterler. Hazine-i umûmiye tebaanın, halkın kesesi olduğunu hiç düşünmezler. Bir uçtan da halkı soymak yolunu takip ederler. Hâlbuki kese-i halk dolu olursa hazine-i devlet de dolar, taşar. Boş olursa hazine-i maliye de tam takır kalır. İstikrâzât masârif-ı müsmire için olursa faizini kazanır. Amma bizim yaptığımız gibi masârif-ı müstehlikeye verilirse o millet batır. Kuru ekmek parası bulmaya imkân bulamayacağı günlere gelir. İşte bizim istikrâzen borca girişimiz ve borçla yaşayışımız umûmî ve husûsî hep bu kabildendir.

Taşralarda gerek erkeklerimizce ve gerek kadınlarımızca kıyafet ve anane-i milliye-i telbisi ve idâriyemizin tebeddülü ve sefâhet kapılarının açılması bütün bu zehâbda bulunanlara ve hâllerine peyrev ve tâbi olmağımızdan neşet etmiştir. Bu hallere nispetle eskiden ve hâlâ sefâhet dediğimiz düğünler, cemiyetler masârif-i devde kulak derecesinde bile görülmüyor. Bu tebeddülâtın ahlâka, sıhhat-i vücûda tesiri de başka bir zarar-ı mühim ve mühlikdir. Malûm ya, ulemâ ve etibbâ bu telebbüs hususunda tesettür ve sıhate ait cihetleri nazar-ı dikkat ve muhakemeye alıp tesettür, zükûr ve inâs, tarafeynin hevesât-ı nefsâniye ve şehvâniyelerini tehyîce ve bu tehyîcin husûle getireceği sevdâvî envâ-i ilel ve emrâza mâni olduğu gibi üçbeş ailenin bir odada ikamet ve beytütetini dahi tecvîz etmediğinden kesret-i izdihamdan mütehassıla “tifo”, “dizanteri”, “saraca”, “Verem”, “fakrû'd-dem” misillü hastalıkların zuhûr ve vukûuyla daha nice nice kâbilü's-sirâye ilel ve emrâzın sirayetini ve fuhşiyât (s.453) ve sû-i ahlâk suhûletlerini men eyler olduğunu ve bu tesettürden nisvânın yüz ve boğaz ve gerdanlarını eyyâm-ı hârre ve bâridede tesîrât-ı şedideden muhafaza, “ihtikân-ı dimağî” ve “sekte-i dimâğ”, “dağşi” ve “sara” illetlerinden vikâye ettiğini, gerek inâs ve gerek zükûr için dar libasların envâ-i mide ve bağırsak ve dalak ve akciğer ve kalp ve sinir ve hele kadınlarda “rahim” hastalıklarını mütekevvin olduğunu, sûret-i mufassalada delâil-i fenniyesiyle ispat ediyorlar.

İdâre cihetince gözümüzle de görüyoruz ki, bir pantolonun dizleri eskirse yama vurmak ayıp ve sakil görünüp sağlam yerlerinden bozup da bir şey yapacak olsan olamıyor. Kezalik kadınların alafranga parçalı fistanlarından bir tarafı sakatlınsa parçası bulunmadıkça değiştirilmek veya geri kalanından işe yarar libas-ı âhir yapılmak imkânı bulunamıyor. Eski şalvar, entarileri üçer-beşer sene giydikten sonra sağlam yerlerinden çocuklara elbise yapılmak mümkün ve müteâmil olduğu da hatırlardadır. El-an urbanıni değiştirmeyenler üzerlerinde de görölmektedir. Bunları bilmeyen bir takımlarımız zannediyorlar ki bu tebeddülâtın hâsil ettiği dereke-i tedennî ve inhitât-ı tebeddül-i eşkâlden. Hâlbuki hakîm Sadi'nin “Der-amel gûş eğer hâhî atlas pûş” dediğine göre menşe-i hata Şekilde değil, idâre ve ahz ü itâdadır. Tebeddül-i zaman ile tagayyür-i ahkâm kâide-i esâsiyesini nazara aldığımızda teceddüdât ve takallübât âhire-i zamanıyeye tatbîk hâl-i tabiidir, diyebiliriz.

Muharrir-i âciz bugün giydiğimiz lapçın, galoşları çıkaralım da eski mestleri, yemenileri, sarı pabuçları giyelim demiyorum. Frenklerin tarz-ı idâresine göre icat olunmuş yüksek ökçeli ve camie gidildiğinde ve mefrûş bir Müslüman hanesine varıldığında çıkarılıp giyilmesi müşkül olan ve öylece giyildiğinde çamurundan ve sâiresinden pislik bırakan ayakkabılarının bizim meslek-i dini ve meşreb-i idârimize muvâfık olacak bir sûrette yapılmasını tercih ve iltizam etmek yoluna gidilmesini arzu ve temenni eyliyorum. Yani bu sebeplerle el-yevm görölmekte olduğu veçhile çocuklarımızı abdest alamayacak ve namaz kılamayacak derecede müşkül libas ve ayakkabıları münasebetiyle anane ve vâcibât-ı İslâmiyeden uzaklaştırmağı intâc eyleyen taklitçiliklere gitmeyelim, uymayalım, demek istiyorum. Bunda evvel-be-evvel manen, maddeten def-i mazarrat ve celb-i menfaat cihetini piş-i nazara alalım ki “def-i mazarrat celb-i menfaatten evladır” kaide-i Şer'ıye ve fıkhıyesine itibâ' etmiş olalım diyorum. (s.454) İlk önce tebeddülât-ı idâreye ve teceddüdât-ı ictimâıyeye başladığımızda bu fâide-i fıkhıyemize tevfiikan zararı mûcib Şeylerden tevakkî ve Avrupalının bize menfaatli muhtera'ât-ı cedîdesini ahz ve telakki etmekteyiz icap ederken biz bu esasları hiç hâtır ve hayâle getirmeksizin hemen kimde ne görürsek onu taklîde koşuvererek, girişivererek, yine de öyle gidiyoruz. Bize lâzım ve menfaatli olan yeni Şeyleri memleketimizde ve aramızda vücûda getirmeyi düşünmüyoruz. Her Şeyde ale'l-amiyâ taklitliğe devam gösteriyoruz. Buna karşı fukahâmızın çok zaman evvel mukallidin îmânı sahih değildir, demeleri galiba mukallidin kendi mesleğinde bir güne îmânı olmayıp başkalarının îmânına nik ü bed-bih¹ anla-

1 İyi ve kötü.

madan körü körüne uyuvermekliğin aklen ve hikmeten şâyân-ı kabul olmadığını anlatmak için olacaktır. İşte bizim çektiğimiz mihnetler, meşakkatler, zarureter, hep bu esastan teferru' ve tevellüd ediyor demektir. Tanzîmât-ı Hayriye'yi hatıra getiren ilk inkılâbımızda bu ciheti nazar-ı dikkate alsa idik her türlü ihtiyâcât-ı hayâtiye ve dünyeviyemizi iklimimize göre temin eden eski usûl ve âdâtımızı terk etmezden evvel ahz edeceğimiz ve içine gireceğimiz yeni şekl-i idâre-i içtimâiyenin evvelkinden daha nâfi' olup olmadığını düşünerek o yolda ictihâdât ve tatbîkâtı takip edeydik bu hâle gelmezdik. Bizim tebeddülât-ı idâriye-i husûsiye ve umûmiyemiz böyle olmadı.

Avrupalı, Amerikalı o nefis mamûlât ve masnûât-ı cedîdelerini bize getirdiler. Baktık ki bizim burgularla delip çaktığımız kara mihların yerine kolayca çakılacak ve hem de ucuz tel çiviye gördük. Pek âlâdır, dedik. Demirden kullanacağımız neler var ise kazmadan küreğe varıncaya kadar Avrupa malını alıp demirciliği terk ettik. Isparmaçatları gördük. Bizim kırmızı dipli mumlardan elbette daha iyidir diye mumculuğu bıraktık. Fransız kösele ve vakite ve uskar ve vidalarını bulduk. Debbağlığımızı lüzumsuz gördük. Tire iplikleri elde ettik. Pamukları, çıkırıkları atıverdük. Petrol gazını, lambasını getirdiler, eski şamdanları isparmaçatları, yerli kandilleri lüzumsuz gördük. Çürüklüğe çekiverdik. Şekerin envânı getirdiler, sattular. Bağlardan, arılardan, pekmezden, baldan vazgeçtik. Arılıklar viranelere döndü.

Fakat Hıristiyanlar bu ciheti Müslümanlardan iyi görüp uyanık davrandıklarından bilakis onlar fâide gördü. Velhâsıl her şeyde kâffe-i ihtiyâcâtımızı onlar temin ve kendilerini efendi ve zengin ettiler. Biz buna da bir mani bulup (s.455) ulemâmız, ukalâmız, sulehâmız, diyanet-i celîle-i İslâmiyenin imdâdât-ı maneviyesinden olmak üzere o âmilleri, nâkilleri, bâyıleri kendimize, dünyevî işlerimize birer hizmetkâr sûretinde telakkî etmeği bile medâr-ı mübâhât ittihaz eyledik. Bu gidişlerimiz Avrupa'yı, Amerika'yı dahi gayret ve iştiyaya getirdi. Çürük, çarık, dâhillerinde sarf edemedikleri her neleri var ise bize getirdiler. Adlarına birer moda taktılar. Ucuz gösterdiler, sürdüler. Biz de falanca falan modayı almış giyiyor, ben de giyerim. Falanca alafanga sofrada yemek yiyor, ben de yerim, diyerek hemen o gürûha giriyorduk. Bu hâle geldik, hâlâ da öyle gidiyoruz.

Âlem-i İsevînin meslek ve an'analerince memnû'iyeti olmadığı ve belki mukaddesiyeti bulunduğu şarap ve envâ'-ı müsikirâtın fena mazarratı menfaatine galip olduğunu tefekkür ve takdir eylemeleriyle bunu men'e kalkış-

tıkları hâlde bizim bin üç yüz sene evvel kitâb-ı kerîmimizle ekîden¹ memnû' olan bu fiil-i muzırrı “konyak”, “Albesent”, “bordo”, “şampanya” bilmem daha ne namlarla getirdikleri meşrubatı ahz ve tamîme çalışıyoruz. Adına bir de ilaç namı takarak eczanelerimizde ve yaşamak için gazinolarda sürümüne koşuyoruz. Bunu men etmemek hükümetçe iğmâz-ı ayn olunmak ve daha doğrusu erbâb-ı hükümet isti'mâlini itiyâd eylemek halleriyle bugün köylere kadar taammüm etti². Bu sebeplerle erkeklerimizden, kadınlarımızdan kendi istatistiklerimiz mücibince yüzde altmış, yetmişimiz envâ-ı ilel ve emrâzına müptela bulunduğumuz anlaşılıyor. Eski tarz-ı idâre ve ictimâie ile on iki asır yaşayan efrâd-ı İslâmiyede bu illetlerin yüzde onu görülmez ve görülmemiş iken on üçüncü asırda yedi sekiz misli fazlası görülürmüş ve el-yevm görülmekte bulunmuştur. İşin bu cihetini nazar-ı dikkate almalıdır da tekemmülât-ı müstakbelimizi mazarratları def ve menfaatleri celb eylemek noktasından aramaya, bulmaya cümlemiz el birliğiyle, îmân, İslâm kuvvetiyle çalışmalıyız. Çocuklarımızı da böyle alıştırmalıyız.

Erbâb-ı fenn ve hikmet heyet-i müctemia-i beşeriyenin esbâb-ı kemâl (s.456) ve umrânını, ilel-i inhitât ve harâbîsini terbiyesinin, harekâtının intizâm-ı vücûd ve fîkdânında aramak lâzımdır. O heyeti teşkil eden efrâd ve idâre eyleyen zevât ehl-i gaflet ve sefâhetten olursa onların mesâî-i islâh-cûyâne ve harekât-ı muhassenât-gûyâneleri birer darbe-i tahrîbe munkalip olur, diyorlar.

Bunu bizim kitâbımızda, Kur'ânımızda Sûre-i Kehf'in 104 ve 105 ve 106'ıncı âyetleri ile beyân ve inbâ buyuruyor. Baştan ayağa kadar bir kere eski giydiklerimizi, yediklerimizi, bir de yeniden taklit ettiklerimizi nazar-ı muvâzeneye alırsak hangisinde menfaat, hangisinde mazarrat olduğu meydana çıkarılır. Ez-cümle evvelâ kaba ve kötü gördüğümüz baştaki, eski kavuk ve erâkiye ve fes ve takke yünden ve pamuktan ve yumuşak şeylerden yapılmış beyaz veya kırmızı renklerdedir. Bunlar ise fennen gayr-ı kâbil harâret ve bürûdet olduklarından kâffe-i ekâlimde mevâsimin tesîrât-ı muzırra-i muhtelifesinden başı muhafaza eder. Başın hiçbir noktasını tazyîk ve tahriş etmediğinden deverân-ı demin³ hâlet-i tabiiyesine asla mümânaat ve îrâs-ı mazarrat etmezler.

1 Sağlam şekilde. Açık ve kesin olarak.

2 Bu hâl sekizinci asır nihâyetlerindeki Yıldırım Bâyezid zamânında saraydan başlayarak kendisinden sonra evlâdı üzerlerinde de ve ekser memûründe eserini gösterdiği erbâb-ı târihin malûmlarıdır. Hele Murad Bey pek açık yazar.

3 Kan dolaşımı.

Sâniyen ekser etibbâmız üstüne sardığımız beyaz sarık kezâlik kendisinde mevcut gayr-ı nâkiliyet hâssasıyla başın etrâfını, kulakları ve boyunun kısm-ı halfisini bil-cümle ekâlim ve mevâsimde tesîrât-ı hariciyeden hıfz eyler. Bunu Yemen'e Hicaz'a vesâir memâlik-i hârreye giden birçok fenn-i âşinâ ve hakikat-şinâs memurlarımız tecrübe etmişlerdir ve o libasları giymişlerdir.

Bunun makamına takliden şapkayı koyacak olsak şapkayı teşkil ve terkib eden mevâdd, nâkil-i harâret ve haşın bir takım deri ve mukavva ve kola ve tutkal ve siyah renk olup harâret ve bürüdet-i hariciyenin dâhile nüfuzuna ve harâret-i garîziye-i dâhiliyenin de harice istişârına hâdim olduğundan bu tesîrâtın envâ-i maraz ve terâküm-i dem dimağ ve sekte-i dimağ ve sertliğinden başın etrâfını tazyîk ve tahriş ederek deverân-ı demi tatîl ve teşvîş eder.

Salisen sakal salıvermek, yüzü usturanın tahrişât-ı mütemâdiyesiyle emrâz-ı cildiyeden ve tuzlu balgam “akıtma”, “kobay-ı asfar” ve “dârü’ş-şeyb” ve “dârü’z-zıkn” illetlerinden masûn bulundurur, diyorlardı. Bu sebepten 1312 (1894) senesinde muharrir-i âciz birinci defa Isparta Belediye Meclisi Reisi olduğum zamanda (s.457) Doktor Arnavut Celâl Bey ve etibbâyı sâire ile bi'l-istişâre verdikleri rapor üzerine kör usturalardan çocukları aşılayarak kel eden umum berberleri toplayıp çocukların umûmen başları tıraş edilmesini men ve saçlarını birinci ve ikinci numarada makine ile kestirmek usulünü vaz' ettim. Makineler getirtirdim. Usturaların her isti'mâlinde ta'kîmine de devam ettirdim idi. Bir takım mutaassıplar, bid'attır, mid'attır, falan demişlerse de birçok bid'atlar “bid'at-ı hasene” olduğundan dolayı kabul olunmuştur. Bu da o bid'at-ı hasenelerdendir, diyerek her birini ikna eyledim. Başlarını tıraş ettirdikten sonra tahrişâtın teskîn-i ıztırâbâtı zımında tuz ve sirke vesâir baharat sürdürmeye mecbur olanları o ıztırâbâtın kurtardığımdan dolayı bilâhare o mutaassıplar beyân-ı şükran eylediler. Bugün o zamandan yetişen delikanlılar da hamdolsun hiç kel yok gibidir. Herkes-te memnundur. Sakalın diş etlerini ve dişleri soğuktan ve rutubetten vesâir müessirât-ı hâriciyeden muhafaza eylediği dahi mücerrebâttan olmasıyla sakallarını ne dizine kadar uzun ve ne de tıraş gibi gayr-ı mevzûn bir hâlde yapmayıp bıyıkların da ta'rîfât-ı şer'îye dâiresinde kesilmesini nazar-ı dikkate aldım idi. Buna da darılanlar oldu.

Birçokları “bu reis nasıl belediye reisi imiş, herkesin sakalına, bıyığına da karışıyor” dedi. Amma kulak vermedimdi. Moda-perestlik, taklitçilik en çok

nev-residegânda ileri gitmiş ve el'ân gitmekte bulunmuş olduğundan dolayı kimi Alman, kimi Yunan, kimi Fransız, İngiliz sakal, bıyıklarını taklîde özenirken şimdi de bıyıkları büsbütün kestirmeye, küçültmeye başladılar. Fakat yine moda diye yapıyorlar. Böyle demekten ise anane-i İslâmiyedir, “Men lem yekassu şâribehu fe-leyse minnâ” hadîs-i şerîfi mucibince emr-i şerîf-i peygamberîdendir, deseler, böylece îmân ve itikâd eyleseler, acaba ne zarar görecekler, ne kaybedeceklerdir? Bilakis Müslümanlığı tanıttırmak fâidesini kazanmış olacaklardır.

Melbûsât-ı dâhiliye bahsine gelince iç gömleği ve yelek ve mintan ve dış libaslarından, iç donu ve üstüne giyilen şalvar ve bez don ve menurek ve en üste giyilen cübbe ve haydarî ve hırka ve kürk ve yağmurluk vücudu ve azâyı tenâsüliye ve bacakları ve kolları tazyîk ve tahriş etmeksizin soğuktan, sıcağın muhafaza eder olduğu hâlde bunun yerine giydiğimiz kaskatı Frenk gömlekleri ve yakalar ve bacaklara yapışık dar pantolon ve kısa ceketler, soğuk memleketlerde tîril tîril tîretmek ve harâretli günlerde bayılmak derecesinde (s.458) tazyîk-i nefse düçâr eylemek yüzünden nice müşkülât ve a'râz ve emrâz husûle geldiği hepimizin her gün gördüğümüz ve çektiğimiz meşakkatlerdendir.

Dışarılarda, kırlarda dolaştığımız zamanlarda akşama eve güç yetişip soyunarak geceliği giymedikçe nefes almak mümkün olmadığını görüyoruz da yine nev-îcâd ve bid'at-ı seyî'e denilebilecek modalara koşuyoruz. Hele kadınların kavâid-i sıhhiyeye ve husûsiyet hallerine külliye mugâyir ve insan cenderesi denilmeye lâyık dar ceket ve fistan ve korse gibi giydikleri, heveslendikleri şeyler bütün batnın muhteviyâtını tazyîk ile em'â ve azelât¹ vezâifini işkâl ve ihlâl ve vaziyetlerini tebdil ve tağyîr ederek, envâ mide ve bağırsak ve dalak ve rahim ve akciğer ve kalp ve sinir hastalıklarını ve fakrû'd-dem ve sıraca ve iskât-ı cenîn² ve akâmet³ ve daha pek çok ilel ve emrâz ve intânı husûle getirdiği görülmekte ve gündün güne bu dertlerin mübtelâları çoğalmaktadır.

Ayakkabılarında da gayet sıkı ve daracak ve pek yüksek ökçeli moda potinler, iskarpinler, tangolar ayakların nokât-ı müteaddidesini ve meşî ve hareketi tazyîk ede ede ayak parmaklarında nasır ve muhtelif bereler husûle getirerek parmaklarda “kangren” ve sükût eserini gösterdiği sık sık görü-

1 Organları harekete geçiren sinirli etler.

2 Çocuk düşürme.

3 Kısırlık.

len hallerdendir. Binâ-berîn-i enfâ söylediğim veçhile bunların zamana göre tanzim ve islâhına denecek yok ise de bu islâhın mâlen ve hâlen zararı ve fazla masrafı müntec olmayacak şekil ve sûretini iltizam etmek akıl ve diyanet icâbâtındandır. Meselâ eskiden yolcu ve tüccar ve memur her ne sanatta olursa olsun bir süvârimiz bineceği atındaki Osmanlı eğer ve kaltağına iki kat iç çamaşırı vesâiresini bir gözünde ve barut ve kurşun ve gece yakacağı ve atına bakacağı mum posası ve kahve takımı ve nal ve mih ve birer küçük çekiç ve kerpeten ve hatta kurşun dökecek kalıp ve iki günlük yiyeceği diğer gözünde olduğu hâlde gözlerin ağızları kilitli ve yirmi beş-otuz okkalı heybesini geçirir ve üstüne bir mindercik atar. Eğin ikinci kulağıyla sım sıkı bağlar ve eyer kaşına çifti tabancasını kabıyla beraber asar ve ön tarafa çubukluk ve şemsiyelik cağları takar ve yerli mamûlâtından atın gemi ve dizgin bağları ve terki bağı ve kazan üzengi ve yerli çizme ayağında ve atın yem torbası ve pây-ı bend ve teferruâtı terkide bulunarak yağmurluğu ve başlık denilen kukuletayı egnine, başına giyip tüfenk kucağında atına biner, yoluna gider. Vardığı yerde heybesini, mindercigini indirdiğinde atın eğer keçesini açarak gezdirir.” Terini alıştırır, (s.459) ahıra bağlar. Heybesini yastık, minderini döşek eder, rahat yatar idi. Bu eyer takımı süvârinin müddet-i ömründe tamirle idâresini temin eylerdi. Sonradan çıkan İspanyol kaltakları üç misli bedelle satılıyor, hem de at çulu ve sisana ve uşak lüzûmunu ve Frenk çizmelerini ve mahmuzunu ve kamçıyı vesâir icâbâtı gösteriyor.

Bir zaman jandarma süvârilerini bu kaltaklarla tanzîm ve teçhîz etmek istediler, mümkün olmadı. Bütün jandarmaların atları çulsuzluktan, keçesizlikten hasta oldular. Hazine ve efrâd zarar gördüler. Rahat rahat ifâ-yı vazife de edemediler. Lakin mevzuubahis olan taklit-perestliğin galebesi her şeyde eserini gösterdiği ve idâme ettiği cihetle bunda da umûmî eser göstermiş idiyse de bereket versin âhiren arabalar icâd olunmasıyla ekser yolcular bu endişeden kurtulmuşlardır. Jandarmalar dahi hâlâ İspanyol kaltaklarını kullanamayıp Arap kaltaklarıyla vazife görebilmektelerdir.

Vakıa bizim zarar cihetinden kendilerini taklide yeltendiğimiz Avrupalılar ve düvel-i garbiye akvâmı böyle şeyleri kullanıyorlar ve ekserisi mes’ûdâne yaşıyorlar görünüyorsa da onlar her şeylerini dâhillerinde kendileri iklimlerinin ve mezhep ve mesleklerinin icâbâtına göre yapıyorlar ve yapamadıkları bazı şeyler olursa onu da taht-ı temine alıyorlar da fazlasını dahi bizim gibi müstehliklere satıyorlar, kazanıyorlar, zengin oluyorlar. Biz günden güne fakr u zaruretin icap ettirdiği mihan ve meşakkat ve sû-i harekete düşür oluyoruz. Bu hâlde biz de onlar gibi yapmalıyız ammâ dinimizin, iklimimizi-

zin icâbâtını nazar-ı dikkate almamızdır. İdâre-i ictimâiye ve tarz-ı maîşette din mevzuubahis değildir dememeliyiz. Zira mevcûdiyet-i kesîre diyânet-i İslâmiye erbâbında ve hükümet-i müessesemiz de İslâm dinindedir. Bin üç yüz seneden beri bu yola, bu esasa göre gitmişiz de öyle terakki etmişiz. Öyle pâydâr olmuşuz. Bu esas kaldırılınca tebaadan her biri dinlerine, mesleklerine uygun şeyleri talebe kalkışılar. Ülkenin her tarafında tefrikalar peydâ olur. Nihayet galebe hangi faaliyette görülürse oraya mütâbaat mecburiyeti husûle gelir ki maazallah bu hâl diyânet-i celîle-i İslâmiyece inhilâl ve izmihlâldir. Zaten akvâm-ı gayrimüslimenin emel ve arzuları da budur. Bunun için bizi esâret-i iktisâdiye ve harsiye altına almışlardır. Biz elimizde fırsat var iken inkılâbâtımızın bu ilk devresinde Avrupa usûl-i medeniye ve sinâ'îyesinin ülkemizde hakiki tatbikine başlamamızdır. Meselâ akvâm-ı gayrimüslime abdest almazlar, namaz kılmazlar. Onlar ayaktan hiç çıkmayacak bağlamalı potin giyebilirler. (s.460) biz ise mademki Müslümanız, ayak-kabılarımızı, sâir giyeceklerimizi abdeste, namaza müşkülât vermeyecek ve mâni' olmayacak şekilde yapmalıyız. İbtidâ bu ciheti ve tasarrufa da riâyeti nazar-ı dikkate almamızdır. Çünkü biz de israf dahi haramdır. Her hangi şey ki ibadet-i İslâmiyeye mümanaati ve israfı gösteriyor. Ondan sarf-ı nazar etmeliyiz. Bize maddî, manevî fâideli yollar ne ise oraya gitmeliyiz. Bugün kendilerini taklîde özendiğimiz Avrupalılar, evvelâ erbâb-ı ilim ve ihtirâ'a hürmet ve muâvenet ediyorlar. Biz de öyle yapmalıyız.

Sâniyen onların erkeği, dişisi, her meslekteki her kişisi sa'y ü gayret ve bütün bir imân ve ciddiyet ile filen çalışıyorlar. Biz de öyle çalışmalıyız. Hem de bizim kitâbımızda “adama çalıştığından gayrı yok” manasındaki “Leyse lil-insâni illâ mâ se'a” denilmiyor mu? Hadîs-i Peygamberîde “ilim ve marifet talebi için Çin'e kadar gidiniz” buyurulmuyor mu? Biz ne bunları ve ne de kitâbımızın emrini yapmadıktan başka eskiden yapılmış ve eslâf tarafından bize öğretilmiş şeyleri de bilâ-lüzûm yıkıyoruz, bırakıyoruz. Asla öğrenmek, terakki ettirmek istemeyip gözümüzü, ümîdimizi her şeyde hep Avrupalıların ve başkalarının hizmet ve şekillerine hasır ve rabt ediyoruz.

İstitrâd

Bir gün Meclis-i Mebûsânımızda maarif bütçesi müzakere olunurken hisse-i maariften mekâtüb-i gayrimüslimeye ayrılacak miktarın hangi bir nisbet-i esâsiye göre tefriki münâkaşa edildiği sırada Serfice Mebusu Boşo kürsî-i hitabete gelerek Müslüman vatandaşlarımız, gerek vukûf-ı ilmî ve gerek sanayi cihetinden bizim Hristiyan-ı Osmanlılar derecesinden

çok dûn ve geridedirler. Meşrutiyet-i mübeccellemizde ise müsâvât, kavâid-i esâsiyemizin mühimlerinden olduğundan bu kâideye göre bizim Hıristiyan mektepleri hisseleri de Müslüman mekteplerine verilsin de biraz terakki etsinler. Hıristiyan vatandaşlarıyla müsâvî olsunlar. Hıristiyan mekteplerinin hisseleri ondan sonra tefrik olunsun demiş. Boşo'nun bu hakaret ve istihfâf¹ cümlemizi dil-hûn etmiş idi. Temme'l-istitrâd.

Bu hâl ile bir de harekâtımızın zıddına olarak eslâf-ı kirâmın işlediklerini biz işlememiş olduğumuz hâlde iddia-yı ruçhan ve mevcûdiyette onları senet tutmak ve onların yaptıklarıyla iftihar etmek istiyoruz. Şöyle diyoruz, böyle diyoruz". Bu sözlerimiz adeta Sûre-i Şu'arâ'nın 225. ayeti me'al-i celîlinin mâ-sadakı olmuyor mu? "Ve ennehüm yegûlûne mâ-lâ yef'alûn" zemmi şânımıza lâıyk görülmüyor mu? Evet, (s.461) birinci veya ikinci asr-ı hicrîde kâğıdı îcâd eden bir müslümandır, deriz. Hani kâğıt fabrikamız? Topu, barutu icat ve istimâl eyleyen bizim padişahımız cenâb-ı Fâtih olduğunu iddia eyleriz. Hani top fabrikamız? Bugün herkesin evinde ve belinde kullandığı çalar saat ve cep saati hülefâ-yı Abbâsiye'den Hârûn Reşîd zamanın muhtera'ât-ı² mühimmesinden bulunduğunu söyleriz. Hani saat fabrikamız? Keza ve keza hep eslâf-ı kirâm-ı İslâm'ın ihtirâ'ât ve mesâîsinden bahs eyleriz. Biz niçin o yolu takip etmiyoruz, demeyiz. Harpte, gazâda dünyaya meydan okuduğumuzu, Vîyana'yı muhâsara ettiğimizi, dâsitân-ı iftihar olmak üzere her mecliste her zamanda okuruz. Öte taraftan da harbe gitmemekliğin yollarını, resmi gayr-ı resmî arar dururuz. Zorla götürülenlerimizden de bir takımlarımız kaçır geliriz. Yine keza ve keza, hep biz yalnız bilelim, başkaları işlesin deriz. Her an kullandığımız, ekmek kadar muhtaç olduğumuz kibritin, barutun kükürtü gözümüzün önünde Keçiörlü nahiyesinde olduğu hâlde kibrit, barut fabrikalarımız yok. Köylerimize varıncaya kadar petrol gazı yaktığımız, lamba kullandığımız hâlde bunun ne makinesi, ne fitili bizde bulunmayıp lamba şişelerinden dolayı olan ihtiyâcımızla beraber bunun için Avrupa'ya muhtaç kalıyoruz.

Ziraatımızda nev-îcâd ve menfaatli sabanların ne kullanmasını ve ne de tamirini bilmediğimizden eski sabanlarla idâremizi temin edebilelim, fazla mahsul alalım, diyerek zoraki uğraşp duruyoruz. İçine girdiğimiz ve bundan böyle devran süreceğiz, ileri gideceğiz" dediğimiz bu devr-i cedîd-i inkılâbımızda eski safsata-gûluklardan, yalancılıklardan, taklitçiliklerden vaz

1 Küçük ve aşağı görmek, küçümsemek, tahkir ve tahfif etmek.

2 Yeni icad edilmişler.

geçelim de ilmî, amelî, daire-i sa'y ve ciddiyete girelim. Eski esnaf orta keseleri gibi küçük, küçük şirketler, bankalar ve erbâb-ı ihtisastan mürekkep cemiyetler yapalım da dâhilen muhtaç olduğumuz şeylerin dâhilimizde vücûda getirilmesi çaresine bakalım. Bunu yapamayacaksa bari eski bildiklerimizi unutmayalım, elden çıkarmayalım. Yoksa hepimiz bilelim de başkaları işlesin diyecek olursak bilenler çoğalır. İşleyecek kalmaz. Her vücûd-ı müstehlik¹ sırasına girerek efendi olup müstahsil² azalır. Bu sebepten Avrupa'ya gidenlerimiz, (s.462) gönderilenlerimiz, birkaç sene sonra memlekete döndüklerinde gözlerine bilâ-lüzûm tek gözlük takıp da "bonjur", "bonsuvar" kelimeleriyle izhâr-ı zarâfet-i medeniye etmek ve gördüğü muntazam şehirleri, fabrikaları sitâyîşle meddahlık eylemek malûmât-fürûşluğunda kalmamalı. Dâhilî mekteplerimizde tahsilini bitirenler de artık ben efendi oldum, ameliyat-ı turâbiye ve sına'iyeyi yapamam. Ancak kaleimde sandalye üzerinde yazı yazarım. Masa başında söz söylerim. Romanlarla, eğlencelerle yaşamım dememeli, bilfiil işe soyunmalıdır.

Yine İstitrâd

1318 senesinde Dinar demiryolunun Eğirdir'e kadar temdidi imtiyazını alan İngiliz kumpanyasının tayin-i güzergâha memur ettiği heyet-i fenîye Baradız çiftliğine geldiği işitilince hattın Isparta'ya uğrayarak Eğirdir'e geçmesini arzu ile görüşülüp işi anlamak ve hem de memleket namına bir hoş-âmedî yapılmak üzere belediye reisi olmaklığım itibarıyla mezkûr çiftliğe gittiğimde de başmühendis Hadison ve maiyeti çok memnun olduklarından vardığım akşamın ferdâsı sabahında bize vermek istedikleri ziyafet öğle vakti yemeğini yedireceği cihetle sabahleyin erkence kalktıklarında başmühendis, mumaileyh adeta bir amele kıyafetine girerek çalışmaya ve vazifesine gideceğini marûz-ı itizârda söyledi ve gitti idi. Yemek vaktinde yine başmühendis kıyafetinde temiz urbalarını giyinip sofrada bulundu. Bade't-ta'âm tekrar ameliyat urbasıyla işine gitti. Tahkik ettim, yüz İngiliz lirası maaş ve başkaca masraf karşılığı da alıyormuş. Bankalarda elli bin İngiliz lirasını mütecevaz parası da var imiş. Ne maaş ve ne de zenginliği mesleği hizmet-i ameliyesinden asla kendini men etmiyordu. Sonraları Dinar'da, Eğirdir'de dahi kendisini aynı hâl ve hizmette birkaç defa daha gördüm. Bizde de Dedeşam şosesinin mühendisi Hüseyin Efendi böyle yapar idiye de, "en-nâdir-i kâl-ma'dûm" kabîlindedir. Temme'l-istitrâd

1 İstihlâk eden, satın aldığı şeyi bizzat kullanıp sarfeden, harcayan. Tüketici.

2 Yetiştiren, hâsil eden, husule getiren, elde eden. Üretici.

İşte bizim tahsil görenlerimiz. Avrupa'ya gidip gelenlerimiz hep böyle olmadıklarından mesleğimizde, her işimizdeki her dinde haram olan yalancılık iptidâ buradan başlıyor. Her işleyeceğimiz kuvvede kalıyor. Avrupalı ve hat-ta içimizde bulunan Hıristiyan vatandaşlar bize yalancı ve tembel nazarıyla bakıyorlar. Evvelleri yerli Hıristiyanlar, Müslümanlar yalan söylemezler, haram yemezler, muhâlif-i şer' ve adâlet iş işlemez derlerdi. (s.463)

Tanzîmât-ı Hayriye'den sonraki hallerimiz bozuldukça bu itimat ve itikat kalktı. Yerine nakîzi¹ oturdu. 1293 Muharebesi'ne kadar bile her şehir ve kasabada münâdîler her gün nükûd ve eşya-yı sâiresini zayı' edenlerin zayı'ât-ı vâkı'asını Müslümanlar buldukça dellâl-başıya söyleyip, eşya-yı zayı'e sahibini ilânen arattırırıldardı. Yirmi-otuz senedir zayı' edenler kıymetine göre birer-ikişer lira müjde vaat ederek münâdî nidâ ettiriyorlar da pek azı meydana çıkabiliyor. Bu sözlerden ne demek istediğimi daha açıkça anlatmak için eslâf-ı kirâm ne diyorlar ve hülâsaten ne yola gidiyorlardı. Şimdi biz ne diyoruz, ne yola gidiyoruz? Bunu tekrar ve bir kere daha mukayese ve muvâzene edelim de îzâhımız daha ziyade tevazzuh² etsin.

Şerâ'it-i İslâmiyemizden olan ferâ'iz-i hamse ki Kelime-i Şahadet, yani iman ve namaz ve oruç ve zekât ve hac farizalarında onlar, yani eslâf diyorlardı ki birinci derecede Cenâb-ı Hakk insanı sıfat-ı zâtiye ve sübûtiyesinden birer şemmeye mâlik olmak üzere yaratmış ve kudret-i külliyesinden kudret-i ilmiyeye taalluk eden irâde-i cüz'iyeyi kuluna vermiş ve bırakmış ve okulda kâffe-i teşebbüsât ve amelîyâtında tevfikât-ı ilahîyesine istinâden o irâde-i cüz'iyeyi sarfa memur olmuş ve kendi dahl ve kusur ve ihmâli olmaksızın muvaffakiyet ve adem-i muvaffakiyetin yine takdîrât-ı ilahîyeye merbût ve merhûn bulunduğuna iman etmişizdir. Nitekim son zamanlar şu'arâsından Vâsîf Enderûnî "biz de bizlerdeki kudret de senindir yâ Rabb", "Yok bizim biz de bizimdir, diyecek kudretimiz" dediği gibi imanımızı hiç bozmayarak bu sebepten çok rahat yaşıyoruz. Çünkü Cenâb-ı Hakk "Basîr" sıfatıyla her şeyi görüyor.

Fakat göz vasıtasıyla değil, biz de görebildiğimiz kadarını görüyoruz. Fakat göz kuvvetiyle ve kuvvetli gözlük ve mikroskopla, "semî" sıfatıyla işidir. Fakat kulak vasıtasıyla değil, biz de işitiriz. Amma kulağımızın müsa-it olduğu kuvvet derecesinde, kezalik yumuşağı, katıyı, acıyı, tatlıyı ve ko-

1 Birbirine karşı, zıt olan şey veya iş.

2 Açıklanmak. Aydınlanmak.

kulardan iyiyi, kötüyü biliriz. Allah'ın yarattığı kuvve-i lâmise¹ ve zâ'ika² ve şâmm³ ile Cenâb-ı Hakk fa'âlün li-mâ-yürîd sıfatıyla her şeyi işler. Fakat el, ayak vasıtasıyla değil, biz de işleriz. Lakin kudret-i ilahiyenin yarattığı ellerimizle, ayaklarımızla, kuvvetimizin kifayet ettiği derecede velhâsıl bizi sıfat-ı zâtiye-i ulûhiyetinden birer şemmeye mâlik olmak üzere yaratmış ve yarattığı kuvvetlere birer de vazife vermiştir. Biz o vazifeleri işleriz. İşlemeye mecburuz... (s.464)

İşlemezsek aç ve muhtaç kalırız. Biz ise fi-zamâninâne⁴ diyoruz. “İnsan tabîaten mümkün olan her şeyi yapmaya kâdir bir cism-i müessirdir. Yapabileceği şeyleri yapmalı, yapamadığını kendi taksîrâtında aramalıdır. Yahut intihar etmelidir, yaşamamalıdır. Bu fikrin itikat ve iman-ı İslâm'a ne kadar mugâyir ve hayat-ı beşeriyece ne mertebede muzırr ve bekâ-yı umûmî-i insaniyete ne derecelerde müessir olduğunu felâsifeden dediğimiz yine etibbâ-yı İslâmiye ve gayr-ı İslâmiye nazar-ı dikkate alarak muhâkemelerinde “nev-i benî beşerin her an marûz bulunduğu adem-i muvaffakiyet ve mesâbe-i serdâde-i rızâ ve sabır ve tevekkül olmayıp da her şeyden münfail ve muzdarip yaşaması muhassasât-ı umumiyeye-i dimâğiyeyi düçâr-ı fesât ederek türlü türlü sinir ve beyin ve akciğer ve kalp hastalıklarının suver-i muhtelifede zuhurunu istilzâm edeceğinden ya sekte-i kalp ve sekte-i dimâğın neticesi olan mevt-i fecâeyi veyahut cinnet ve intihârı intâc eylet.

Bilakis iman-ı kâmil ve tevekkül-i tâm sahibi olanlar teselliyât-ı dîniyyeden intifâ' ve istifâde edip mehâlik-i mebsûteden kendilerini âzâde kılarlar” diyorlar. Bizim bir gün dediğimiz geceli-gündüzlü yirmi dört saati de üçe taksim ile ibadet, uyku ve istirahat ve meşguliyet-i meşrû'aya hasr edip ibadetin birincisi olan evkât-ı hamse namazları hakkında uhrevî nâil olacağımız mükâfâtta başka eczâ-yı bedeniyenin fennen muhtaç olduğu harekât ve takallusât-ı külliye⁵ ve cüz'iyelerinin muntazaman icrâsiyla tagaddi ve neşv ü nemâlarını⁶ itmâm ve tahâret-i gusl ve beş vakitte abdest almak yüzünden bir takım mikropların izâlesiyle “tedavi-i bi'l-mâ” kaidesince emrâzdan sâlimiyeti ve harekât-ı salâtiye ile “jimnastik” edip sıhhat bedelini istihsâl ve temin etmiş oluyorlar”, hükmünü verdikleri gibi meşguliyet-i şer'iyeye ki ziraat

1 Dokunma hissi, duygusu.

2 Tatma, tad alma.

3 Koklayan, koku alan, Koklama duygusu. Burun.

4 Devrimizde. Zamanımızda.

5 Bir organın tamamen çekilip toplanması.

6 Büyümek ve gelişmek.

ve sanat ve ticaret için spor ve harekettir. “Sıhhat ve hayat-ı bedeniyenin idame ve muhafazasını kâfil pek çok vesâ’ili tazammun ettiği cihetle bu ameliyeyi terk etmeyenler, yorgunlukları, uyku ve tenezzüh ve sohbet vesileleriyle istirahatı kalp ettiklerinden daima sağlam vücuda sahiptirler. Tarikleri ise envâ’-i fütûr ve kesel içinde kalben ve kaliben rahatsız olmakla beraber şeref ve meziyet-i insaniyeden de mahrum yaşarlar” deniliyor.

Oruç bahsine gelince bunda dahi her vücûd-ı (s.465) mevcudun yılda bir kere tamire muhtaç olduğu tabii ve zaruri bulunduğundan vücûd-ı beşerin de mütemadiyen at’ime ve eşribe tahrişâtıyla mide ve bağırsak vesâir azâ-yı nâzikenin ciğerler, dalak, böbrekler de cihâz-ı deverân ve teneffüsiyye misillü kıtaât-ı mühimmece daima faaliyetten düşâr-ı taab ve zaaf olması bir takım ilel ve emrâza hazırlanmalarını intâc edeceği cihetle bir müddet için tahliye ve istirahatları fennen lâzım olduğuna mebnî bu vesile-i hasene mutlaka Cenâb-ı Hakk’ın kullarına fazl ve merhameti eseri olarak ihsan buyurulduğunu ve bu sayede muharrib-i vücûd olan müskirât ve esrâr ve mükeyyifât-ı sâire müptelâları bile biraz ziyade yaşadığını söylüyorlar.

Nebî-i zî-mu’cizât salavatullah-ı ala-nebiyyinâ ve aleyh efdalü’l-hikemiyât Hazret-i İsa aleyhisselâm ve’s-salât efendimizden telakkî-i dîn eden kavm-i nasarâda da bu perhiz ve tamir-i vücûdü’l-yevm mevcuttur. Bu hâl ümmet-i Muhammed-i aleyhissalavat-ı ve’s-selâma tadîlen ve fazlen emir ve ihsan buyurulmuştur ki böyle bir fazl ve ihsânı istihfâf ve ihmâl eylemek ne derecelerde küfür nimeti tazammun ettiği akıl indinde pek bedihî ve müberhendir². Hele o iftar âlemi ve terâvih namazı ne zevkli ve sıhhat-âver olduğunu herkes kendi vücudunun müvâzenesinde bizzat anlayıp itiraf ve tasdik edeceğinde asla şüphe yoktur. Terâvih namazından sonra her vücutta görülen rahat ve itidâl kâbil-i inkâr mıdır?

Zekât farızasına atf-ı kelâm edilince “beşeriyet cemiyetle yaşamak sayesinde devam edebildiğinden hakîm Sadi’nin “benî âdem azâ-yı yekdiğeri-ne” dediği veçhile efrâd-ı cemiyet bir vücuttaki azâ-yı mütenevvi’aya şebih olup bu azânın her hangi bir kısmına illet ârız olsa bundan vücut muzdarip ve bu azâdan fakr u zarurete düşâr olanların o fakr yüzünden envâ’-ı ilel ve emrâza müptelâ olacağı tabii olmasıyla ita-yı zekât ve sadakât azâ-yı vücuttan demek olan erbâb-ı fakr u zarurettan mihan ve meşakkati def’ ü ref’ ettiği misillü bu mihan ve meşakkatin tevlid edeceği ilel ve emrâz dahi def’

1 Keyif verici, sarhoşluk verici şeyler.

2 Delilli ve bürhanlı. İsbatlı. Delillerle sâbit olmuş.

vesâirlerine sirayeti men ettiğinden menâfi'-i sıhhiye-i umûmiyeye pek büyük hizmet ediyor.

Hac ise mahallerinde kâbil-i tedavi olamayan hastalıklara etibbânın tebdil-i hevâ raporu verdikleri şekilde (s.466) bir nevi seyâhat ve tebdil-i hevâdan istifâdeye hizmetle beraber Arafat'ta dünyanın her tarafından gelmiş Müslümanlar yekdiğeriyle tanışarak ve her tarafın âdât ve efkârı ve emtia ve âsârı anlaşılacak terakkiyât-ı medeniye-i İslâmiyeyi tazammun ve temin ediyor” diyorlar. Pek doğru söylüyorlar. Bunu peygamberimiz sallallahu aleyhi vesellem efendimiz hazretleri bin üç yüz sene evvel “li-tüsâfirû tasuhhû” hadis-i şerîfiyle beyan ve ferman buyurmuşlardır. Bizdeki zekât-ı mefrûza edyân-ı sâire de olmadığından altmış-yetmiş sene evvel Avrupa’ca, Amerika’ca İsviçre, Niyork şehirlerinde Londra ve Paris’te “Enternasyonal” cemiyetleri peydâ olup fukaranın mâl-ı dârân ile husul-i teşâvisi zımnında emval-i mevcûdeyi mukâseme eylemek fikri meydana çıkmıştır ki bu yüzden nice kanlar döküldüğü tevârih-i şinâsanın¹ malûmlarıdır².

Vakıa onlar da himaye-i fukara ve eytâm ve hatta himaye-i hayvan cemiyetleri var ise de muameleleri sırf ihtiyârî ve hamiyet-i insaniyeye tâbi olduğundan bizdeki zekâtın temin eylediği maksadı temin edememekte ve “Enternasyonal”ın zuhurunu istilzâm eylemektedir. Bu ihtiyârî ve insanî muameleler bizde de beyne’l-esnaf loncaların yukarıda tafsîl edilen kavâid-i mevzû’alarına göre mahzâ müvâsât-ı insâniye olmak üzere yapılmıyordu. Yine de o teferruattan birçok eserler bir dereceye kadar mevcuttur. İnşallah bu defaki devre-i cedîdemizde eski cemiyetler icâbât-ı zamâniyeyi teminen daha mükemmel ve muntazam surette teşekkül eylesin ve her sınıf hakk-ı hürriyet ve içtimâyesine sahip olurlar da maksad-ı âlî-i İslâmîyi yine gösterirler. Şeref ve şân-ı insanînin dünyevî, uhrevî mes’ûdiyetini temin eyleyen kavâid-i sâlime ve nâfi’a mutlaka vâcibât-ı İslâmîyeye hakkıyla riayet ve hizmetten ibarettir, başka değildir. (s.467) Bu kaideye kısmen ve İslâm vatandaşlarına ittîbâ’em riayet eden yerli Hıristiyanlar da memnundurlar. Hiç biri Yunanistan’a, Sırbistan’a gitmek istemezler. Biz asırlardan beri Türk içinde yaşamışız. Bu rahatı başka yerde göremeyiz, bulamayız derler.

¹ Tarihten anlayan, tarih bilen.

² Avrupalıların sosyalistleri bunu da bizim Bedreddin Simavî’nin dokuzuncu asr-ı hicrî evâ’îlindeki icthâd ve iddî’âsından almış olacaklarına şüphe yoktur zannederim. İşte onlar kendilerine yaranan her şeyi bizden almışlar. Biz mukâbilinde yaramayacakları almağa devâm etmişiz ve ediyoruz!

Şu hâlde maddî, manevî saadet-i beşeriye vasıta ve hâdim ve vücûhla menâfi'î müstelzim olan cem'iyât ve idârât-ı içtimaiye-i İslâmiyedeki hitân, icâzet, duâ, velîme, gezek, sohbet âdet ve görenekleri yeni nazarlarda her ne kadar kaba, saba görülse de hakikat nokta-i nazarından bakıldığında izahat-ı vâkı'a mucibince menâfi'-i maddiye ve maneviyesi nispetinde pek ehemmiyetli ve değerli ve her suretle yerinde vaz' edilmiş âdetlerden olduğuna herkes için kanaat-ı kâmile getirir. Bâ-husus sünnet hatndeki fevâ'id-i tıbbiye "lâ-yüad velâ yuhsa" olmakla beraber velîmedeki âdât-ı millîye-i terbiye-i insânîye kavâidine pek muvafık ve menâfi'-i adideyi mutazammın görülmür. Kim ne derse desin, Ziya Paşa merhum bir eserinde demiştir ki "şer'-i şerîfin fetvâ-yı rızası daima menâfi'-i umûmiyeyi tazammun eden cihettedir". Bu cihetle siyaset-i şer'îye ve âdât-ı mer'îye-i İslâmiye dünyevî, uhrevî menâfi'-i insânîyeyi ve saadet-i hayâtîyeyi temin eyleyen kavâid-i tabiiye ve fenniyyeden başka bir şey değilse de iş onun ahkâm-ı hakikiyesine suret-i hakikiye ve ciddiyede vukûf ve tatbik-i hareket hâsıl edebilmektedir. Yoksa onun hilâfî her hâl suret-i zâhirede iyi ve bâ'is-i sürûr'ül-bâl görünse bile gaye itibariyle bâdî-i perîşânî ve izmihlâldir.

Maarif Nazırımız Emrullah Efendi hazretleri taşra maarif müdürlüklerinde bulunduğu zamanlarda bu hakikatleri görmüş ve kanaat hâsıl eylemiş olduğundan yalnız hissiyat-ı vataniye ve ictimâ'îyeyi nev-residegâna küçük yaşında verebilmek ve zihinlerinde takarrür ettirmek için mekâtibe gınâ dersini koymak ve bir takım manzum asâr-ı sâlîfe ve cedideyi çocuklara ezberlettirmek ve makamla söyletmek usulünü ve küçük Elifbâ kitaplarında hissiyat-ı diniyeyi takrir ve teyit eyleyecek muhteviyat ile programın nâfi' surete ifrağını düşünüyor. Amma -Allah muvaffak eylesin- bu ıslahatta tatbikât-ı ameliye bulunmaz ve muallimler, müteallimlere gösterecekleri ve söyleyecekleri derslerin ameliyle (s.468) kendileri âmîl olmaz ise yine nazârî ve amelî bir vukûf derecesinde kalmak ve bilfil tatbik olunmayan şeyler çabuk unutulmak tabiidir. Çünkü bilmek işlemek değildir. Terakkiyât-ı vataniye ve millîye yukarıdan beri beyan ede geldiğimiz tatbikât ve mümâresât-ı ameliyeye muhtaç ve mütevakkıftır...

"Eylesek tûtîye talîm, edâ-yı kelîmât", "Sözü insan olur amma özü insan olmaz" demişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de dahi ehl-i ilim ve imana vuku bulan hitâbâtın hepsinde amel-i sâlîh terdîf olunduğu ve işlenmeyen işten hiç kimsenin mükâfât ve mücâzât görmediği malûmdur. Erbâb-ı tetkik beyan ve hikâye ediliyor ki milâttan 247 sene mukaddem beş milyon kimsenin ameliyâtıyla on senede inşâ ve ikmâl edilen "Sur-ı Çin" hakân-ı Çin "Tsin-

si Huvangtı” zamanında halkın her biri malûmât-ı vâsi’ayı hâiz olmalarından dolayı malûmât-ı vâkıalarını bi’l-ittifâk ve’l-ictimâ’ menâfi’-i umûmiyeye hâdim olacak ameliyata sarf etmeleri ve her biri birer fikir takibiyle küçük, küçük ve müteferrik hükümetler teşkiline teşebbüs eylemeleri üzerine ahâli-i zükûrun bir sülüsünü daima bu sur inşâsı mükellefiyetiyle mecbur tutarak halkı on sene zarfında ameliyât-ı turâbiye ve sînâ’iyyeye alıştırdığı ve halkın cümlesi birden bilici ve işlemeyici hâline geldiğinden münbais imiş. İdare-i cumhuriyet ve cemiyette herkesin her hakikati bilmeleri ne kadar lâzım ise bilenlerin de o derecede çalışmaları ve işlemleri elzemdir diyen ashâb-ı tecrübe ve hikmet dahi bu esasa binaen bu düsturu vaz’ eylemişlerdir.

Yine bu erbâb-ı tecrübe ve tetkik nazarî ile amelî beynindeki farkı, ayrılığı vaz’ eden hükemâ-yı Yunaniye esâtirine¹ göre güya ecrâm-ı semâviyenin² lâyetegayyer³ bir kanun-ı tabiiye merbût ve ahkâmı câri ve her suretle tekevvün-i tâmla inkılâptan berî olmasıyla bunun hakâyıkına vâkıf olanlar, ulûm-ı âliye ashâbı ve sath-ı arz⁴ üzerindeki ecsâm-ı basîta ve mürekkebe ise tagayyürât⁵ ve inkılâbâta müsta’id⁶ olup hareketleri gâh müstakîm ve gâh münhani olmak hasebiyle buna mütemessik ve tecrübe-i amelîyede bulunanların ulûm-ı süfliye erbâbı itikâd olunduklarından yedi sekiz asır evvel gelinceye kadar Avrupa ve garp hükemâsı ulûm-ı aliyye ashâbının ulûm-ı süfliye-i amelîyeye münâsebeti nefislerine hakaret addetmelerine karşı o zamanda (s.469) Kur’ân-ı Kerîm’in ve kavâid-i âdile-i İslâmiyenin “Cenâb-ı Hakk arzı sizin nef’iniz⁷ için yarattı ve semâyı sakf⁸ makâmında bina eyledi. Sizin nisbetiniz arzadır. Bu cihetle muamele-i arzda semâ ile nazarî ve amelî bir cihet ve hiddet ve yek diğere merbutiyet kaide-i nâfia ve sâlimesini iltizâm ediniz” emrini nazar-ı dikkate alan akvâm-ı İslâmiyenin bu emir ve kaideye riayetleri sayesinde terakki ettiklerini gören akvâm-ı gayrimüslime hükemâ-yı ahîresi yani Galile ve Nevton gibi zevât bu cihet ve hiddet ve merbutiyeti kabul ve zu’m-ı sâbık ve esâtiri red ve iptal etmeleri üzerine bizdeki bu tarîk-i Hakk’a akvâm-ı gayrimüslime girmiş ve onların bıraktıkları tarîk-i bâtılda bizdeki birkaç asırlık erbâb-ı gurur ve taklit sokuluvermiş ve güya hakâyık-ı eşya ve tekevvün-i arz ve semâyı bilen ulûm-ı âliye ashâbına

1 İlk zamanlara ait uydurma hikâyeler. Masallar. Mitoloji.

2 Gök cisimleri, yıldızlar.

3 Değişmez, bozulmaz.

4 Yer yüzü.

5 Başkalaşmalar, bozulmalar. Değişmeler.

6 İstidadı olan, kabiliyetli, uyanık, anlayışlı, akıllı.

7 Fayda, yararlılık.

8 Dam, çatı, tavan. Asuman, gökyüzü.

ulûm-ı süfliyeden bulunan sanayi ve ameliyât lâıyk olmaz fıkrine zâhip ve sâhip oluvermişler, olduğunu söylemekteledir.

Bu hâl zamanımızda gördüğümüz harekât ve itikatla dahi müeyyid ve musaddıktır ki sanat-ı kitâbet eşref-i sanayi ve funûn ve mütenevvi' ulûm-ı sâirenin tahsiline de mühim vesile ve rehnümün¹ olduğu hâlde elli sene evvelki ulemamızda yazı yazmasını öğrenmeyen birçok zevât-ı fâzıla var idi. Kendileri yazılarını muharrir-i âcize yazdırmak istediklerinde bu kadar ulûm-ı mütenevviayı tahsile muvaffak olduğunuz hâlde zamanıyla niçin yazıya çalışmadınız dediklerimden “okumaya yazıdan çok sa'y et”, “ki kalır nakş ile câhil hattât” mealini hâvi cevaplar alırdım, teessüf ederdim. Bu zu'm ve zehap eşraf ve ayân-ı memlekette bulunan ve erbâb-ı servet ve sâmandan olan ağalarda da var idi. Ağaya oğlunu mektebe ve medreseye veyahut bir sanata ver demek büyük cürüm ve kabahat idi. Cesaret edip de söyleyebilenlere “benim ağa olacak oğlumu okuryazar fukarası mı yahut dikici veya demirci parçası mı yapmak istiyorsun” diye izhar-ı infîâl eylerlerdi. O zamandan yerleşmiş bu fikir hâlâ bu memlekette mevcuttur ki, esnaftan birisine kendince büyük gördüğü bir şey teklif etsek “ben bir esnaf parçasıyım, benim öyle şey haddim midir? (s.470) Bu ağalara, beylere muhsüstür.” der. Enzâr-ı umûmiyede sanat ve ticaret bu kadar aşağı tanıtılmıştır. Hatta o ağalara, efendi diye hitap olunduğunda bu hitabı hakaret addederler. Evet, ben cedd-be-cedd ağayım, beyim, efendiliği kabul etmem, bile derlerdi.

El-yevm toprak ve ziraat işiyle işigal edenlere rençper ve sanayi-i sâire erbâbına esnaf takımı ve büyük imalat-ı fenniye ve inşâiye âmillerine ameliyât-ı şâkka erbâbı demiyorlar mı? Bunlar bütün muarrız istihfâfında² söylenilen sözlerdir. Hâlbuki eskiden böyle değil idi. Nasûhzâde Deli Şeyh dedikleri bir meczûb-ı ilahî bile elli sene evvel memleketlerin, padişahların isimlerini hurûf-ı heca sırasıyla sayar ve her birinin bir sanatla me'lûf olduğunu ve o sanatla yaşadıklarını söylerdi. Meselâ terzilikte İdris Aleyhisselâm'dan demircilikte Dâvud Aleyhisselâm'dan tutturarak her sanatın pîrleri ekserisi selâtından olmak üzere her birini birer güne elfâz-ı takdîsiye ile yâd ve tebcil ederlerdi. İla yev-minâ haza mamulât ve masnûât-ı vakıaları çok görülmüyorsa bile eskileri mevzuubahis ve müşahede olduğunda nefis dokumalara Bursa, Kıbrıs yüzü ve Bursa hilâli gömleği ve İstanbul yazması ve Sivrikeya yağmurluğu ve Bozkır ve Aydın abaları ve Manisa ve Kadıköy alacaları ve Trablus ve Şam kuşak ve kotonları ve Konya ve Karaağaç ketenleri ve Is-

1 Rehberler, yol göstericiler.

2 Küçük ve aşağı görmek, küçümsemek, tahkir ve tahfif etmek.

parta kumaş ve donlukları ve Elmalı demir âletleri ve Eğirdir kazma ve bel ve kürekleri ve Yalvaç-Hoyran keçe ve kilimleri ve Dazkırı ve İlyas ve Kabaca seccade ve zeylileri ve Uşak ve Gördes halıları ve Nazilli ve Denizli ve Isparta ve Burdur ve Eğirdir mütenevvi' sahtiyânları, diye marûz-ı sitayişte anılmaktadır. Bağlarımızda, bahçelerimizde kullandığımız bıçkılar ve âlât-ı sâire ve bütün arabalar ve takımları hâlâ Bursa'da yapılmaktadır. Yukarıdaki mebhas-i mahsusunda yazdığım esnafın ustaları dahi lonca erkânı ağaları namıyla yâd ve ruhları şâd edilmektedir. (s.471)

İşte bunlar Tanzîmât-ı Hayriye'den sonra merkez-i saltanat-ı seniyyeden bed' ile vilâyâta Avrupa taklitçiliğinin şekl-i muzırını yavaş yavaş inşâ ede ede taammüm ve itikâd hâline gelerek bir zaman yanlış zehâb ve zu'm ile tahkîr olunan sanayi-i dâhiliye ve iştigâlât-ı ameliyemiz bugün fıkdan-ı vücudu karşısında cümlemizi eli boş ve emtia-i ecnebiyeye muhtaç bulunduyor.

Nazariyatın ameliyattan âli ve ameliyatın da nazariyattan müstağni ve her ikisinin yek diğere nispetle ayrı, gayrı addolunması ne kadar büyük zararlar tevlidine sebep olduğu meydana çıkmıştır zannedirim. Hele dinin, kitabın, tabiatın, beşeriyetin emrettiği sanayi ve iştigâlâtı mâl ve servet gibi vesâit-i âriza ve fâniyeye istinâden kerîh gören mütemevvilât ve erbâb-ı sâmân kendilerinden sonraya kalacaklara o kadar fenalık ederler ve ediyorlar ki küçük yaşından itibaren mükellef ve mutantan haneler ve masraflı ve âlâyışli düğünler ve sırmalı ve kılabdanlı urbalar ve döşemeler ve nefis taamlar ve ziyade ayş ü işretler ve huzûz-âver lüzumsuz köşkler ve külfetler içinde ilimsiz, amelsiz, sanatsız, hünersiz besleyip büyüttükleri çocuklarının kendileri vefatından sonra başlarına toplanan bir takım dalkavuk süfehâ ellerinde miras bıraktıklarını üç-beş sene zarfında bitirdiklerinde abes-hârân başlarından dağılınca pederlerinin hidemâtı süfliye ve şâkkadan gördükleri müktesebât-ı ameliyeye boyun eğmek isterler amma iptidâdan bilmedikleri ve alışmadıkları ve vücûhla yabancı kaldıkları işleri yapamadıklarından encâm-ı kâr¹ sefil u hor kalırlar, kalıyorlar. Pek çokları görülmüş ve el'ân köyde, kasabada, şehirde her yerde görülmekte bulunmuştur.

Nitekim eskiden görülen böyleleri için selâtın-i sâlifeden bir zât derviş kıyafetinde tebdilen seyahate çıkıp kurenâsıyla² maan bir şehrin kenarında üzüm bağı gars etmekte olan yetmişlik bir ihtiyarı görünce itâ-yı selâm ve istifsâr-ı hâl ve hâtırla (s.472) kaç senede mahsul vereceğini sorması üzeri-

1 İşin neticesi, amelin sonu.

2 Bir padişâhın yakınında bulunan ve onun sohbetine iştirak edenler. Yakınlık. Arkadaşlar.

ne ihtiyarın ömrü olana on-on beş senede verir demesine mukabil, sen bu bağı mahsulünü yiyeceğini biliyor musun dediğinde “dikmişler yedim, bu sinne geldim. Ben de dikeyim de yesinler, adımlar rahmetle ansınlar. İnsanlar ölünceye kadar sanatında çalışmalı ve gençleri dahi işe alıştırmalıdır” demiş ve padişah ameleden bazılarının iyi çalışmadıklarını, çalışmadıklarını görüp şunlar pekiyi çalışmıyorlar” dediğinde onlar kudretsiz, hünersiz padişah sarayına alınan zâdegân gibi analarının, babalarının sanatsız, marifetsiz büyütükleri erbâb-ı servet ve sâ mânâ evlatlarıdır. Babalarının bıraktıkları servet ve sâ mânâ sefâhet yolunda sarf edip bitirmişler. Akıbet aç ve çıplak kalmışlar. Babalarının hatırı için getirdim idi. Evvelde alışkan olmadıklarından ne iş göstersem yapamıyorlar. Lakin fakirlerdir. Fukarasız gemi kalkmaz” derler, cevabını vermiş olduğu ibret-âmîz hikâyât-ı menkûle ve meşhûredendir.

Padişah ihtiyarın yanından ayrıldıktan sonra kurenâsına hitaben “Şu ihtiyarın hâl ü kâlini gördünüz, işittiniz ya, bizim saraya aldığınız adamların işe yaramayanları buralara kadar şâyi’ olmuş, tevatür derecesini bulmuştur. Ben makamımda bu ihtiyara benzer sâhib-i ihtiyarım. Zaman-ı idaremde işe yarayacak ve mülk ve milleti koruyacak ve kendilerinden sonra hayır ve rahmetle yâd edilecek eserler bırakacak kimseleri bulmalısınız. Öyle kimseler yetiştirmelisiniz. Her işi bu ihtiyarın düşündüğü gibi düşünmelisiniz” buyurmuştur, derler. Bu hâlde bizim için de “İnnemel ibretü bil-havâtüm” sözü, düstûru kâfidir.

Kısm-ı sâlis de burada hitam buldu. Cenâb-ı Hakk hâtimeyi tevfiik eylesin, âmin. (s.473)

Hatime-i Mukaddime-i Tarih’ten 1195 Tarihine Kadar Hamidili Kıtası İdaresinin Eşkâl-i Mücmelesi

Hâtîme

Mukaddimede cülûs-ı hümayun-ı hazret-i padişahîye müsadif olan fi, 14 Nisan sene 1325 (27 Nisan 1909) tarihine kadar umûmî ve hususî ahvâl-i mühimme ve muamelattan işittüğümüz ve bildiğimiz şeyleri bu hâtîmede derc ve izah edeceğimizi söylemiş idik. İşte bunlar ber-vech-i âtî beyan olunur. Şöyle ki kısm-ı evvelde beyan edildiği üzere namına nispet edilen Hamidâbâd Sancağı’nın emîri Hamid Bey Hükümet-i Selçukiye’nin inkırazı ile hem-civârî harekâtına tatbîkan ilân-ı istiklâl ettiğini müteakip kendisi Türk ve Türkmen kabilesi rüesasından olmak münâsebetiyle bütün Türk-

menleri zîr-i idaresinde cem' ve civârındaki Eşrefoğlu hükümetinin ülkesini kendi idaresine rabt ve ilhak ve Sultan lakabını ihraz etmekle vefatında yerine geçen oğlu Feleküddin Dünder Bey dahi pederi eserini takiben zîr-i idaresindeki mahalleri bir taraftan Bahr-ı Sefid sevâhiline ve Antalya şehri kapısına ve diğer cihetten Denizli ve Germiyan emaretleri hududuna îsâl ve daire-i hükümetini tevsi' edip Eğirdir'i merkez-i hükümet ittihaz ve orada Sultan Mehmed Hüdâbende¹ namına 714 (1314) tarihinde sikke darb ve Saruhan ve Mentеше beyleri de saltanat ve himâyetini tasdik ve kabul eyleyerek hükümler olmakta iken 724 (1324) tarihinde Rum valisi Timurtaş Bey Anadolu tevâ'if-i mülûkünü takip ettiği sırada müşarünileyh Dünder Bey'in Antalya'ya firar etmesi üzerine Timurtaş Antalya kalesini muhasara ve kendisini katlettiğinde oğlu Hızır Bey ihtifâ ve bilâhare mîr-i müşarünileyhin pederi Çoban Bey'le metbû'u Mehmed Hüdâbende'nin oğlu Sultan Ebû Saîd Han arasında zuhura gelen mübâyenetten² dolayı Mısır'a firar ve iltica etmesiyle o sırada muhtefi Hızır Bey meydana çıkarak Antalya'dan maada pederi ülkesini istirdâd ve pederi hükümdarlığını istihsâl ve pederi gibi Sultan lakabını ihraz ve o hengâmda sahipsiz kalan Akşehir ve Beyşehir ve Seydişehir sancaklarını da ilhakla ülkesinin mamûriyetine ve ahâlinin refah ve saadetine hizmet ve sarf-ı iktidar etmiş ve hatta Anadolu'da bir Türk hükümet-i vâsıası tesis etmek (s.474) maksadıyla Türkistan'da sâhib-i iştihâr Şeyhülislâm el-Berdâî hazretlerini tevabiiyle maan merkez-i idaresine davet ve celb ile Türk ırkının birleştirilmesi lüzumunu takdir eylemiş ve esbâb-ı husulünü dahi bu tarzda nazar-ı dikkate almış olduğu hâlde bu emeline muvaffak olamaksızın vefatıyla yerine küçük biraderi Necmeddin İshak Bey geçtiğinde takriben yedi yüz elli tarihine kadar hükümet edip bunun vefatında da İlyas Bey kâ'id-i makam-ı saltanat olup şarken hem-hudûd bulunduğu Karamanoğlu hükümetinin taarruz ve tecavüzünden kurtulamayarak vefatında yerine geçen Kemâleddin Hüseyin Bey zamanında yine Karamanîlerin aralık aralık tecavüzât ve taarruzâtından ve Mısır hükümetinin tahakkümâtından bıkmaları ve o sırada saltanat-ı seniyye-i Osmaniye'nin üçüncü padişahı olan Hüdâvendigâr Gazi Sultan Murad Han-ı Evvel hazretlerinin Germiyanzâde kerimesini Yıldırım Bâyezid Han'a akd ve tezvîce teşebbüs etmesi üzerine mülûk-ı etrâfın velimeye davet olundukları hengâmda 783 (1381) senesi Karamanîlerle hem-hudûd Beyşehir ve Seydişehir ve Karaağaç ve Yalvaç ve Akşehir arazisini müşarünileyh Hüdâvendigâr Gazi hazretlerine bey' ve fûrûht ettikten ve bey' olunan mahallere taraf-ı saltanat-ı Osmaniye'den

1 Bunun aslı ve doğrusu "Hodbende" olduğunu *İslâmda Târih ve Müverrihler* nâm eser yazıyor.

2 Ziddiyet. Ayrılık. Harbende.

idare memurları konulduktan sonra bir asra karîb Hamidili kıtasının kısm-ı garbî ve cenûbîsi yine Hamidoğulları yedinde kalmıştır ki 876 (1471) tarihinde Gönen'de ikinci İlyas Bey'in icra-yı hükümet ettiği Gönen kadısı İsa bin Hamza tarafından verilen vesika-i şer'iyyeden anlaşılmaktadır.

Ebü'l-Fâruk Tarîh'nin birinci cildinde Murad Bey bu bey' ve ilhâkın dahi bir müddet kâğıt üzerinde kalıp tarihlerimiz bu meseleyi haritaya muvafık ve vâkıfâne¹ yazmadıklarını söylüyorsa da 805 (1402) tarihinde sancağın Timurlenk tarafından istilasından sonra Çelebi Sultan Mehmed Han devrinde on üç yaşındaki şehzade Mustafa Han sancak beyi tayin ve maiyyetine Şarapdârı İlyas Bey lala ve müşavir (s.475) terfîk olduğu ve İlyas Bey'in ve Karamanoğulları'nın teşvîkâtıyla şehzade-i müşarünileyh iddia-yı istiklâl kiyâm ve envâ'-i taaddiyâtla kesb-i şöhrat ve nâm ve mağlûbiyeti neticesinde İznik'te idam ettirildiğini ve badehu 830 (1426) sıralarında Karamaniler tekke emîri Osman Bey'le bi'l-ittifâk bu havaliyi istila eylediklerini müteakip taraf-ı saltanat-ı seniyye-i Osmaniye'den bi'l-istirdâd ma'hûd İlyas Bey'e tevcih edildiğini yine Murad Bey ve tevârih-i sâire yazıyor ki bu kıt'a iptidâ-yı teşekkülünden beri dâima bahren Mısır ve Şam hükümetlerinin ve berran Karamanoğlu emaretinin taarruzâtına uğrayıp hatta 291 (903) sene-i hicri-si sıralarında bir aralık Abbâsiye'den Müktefîbillah Ali zaman-ı saltanatında şark imparatorluğuyla vuku bulan muhârebe esnasında Antalya limanından dühûl ile bu havâli Abbasîlerin idaresine geçtiğinde sekenenin Araplaştırılmaya ve Arap'la ülfete bile alıştırıldığı tevârih-i umûmiyeden istinbât² oluyor.

Şu hâlde sonraları dahi bu havâli 900 tarihine kadar vakit vakit Devlet-i Aliyye ve Hamidoğulları sülâlesi ellerinde bulunup sicillât-ı şer'iyyenin bütün sancak nâmına ve hükümet-i Osmaniye hesabına dokuz yüz otuz beş ve kırk tarihi sıralarındaki vukûâtı şâmil mesâ'ili ancak 1000 (1591) tarihinden sonra yazmaya başlamasına nazaran Hamidâbâd sancağı temâmî-i idaresinin saltanat-ı seniyye-i Osmaniyece tasarruf-ı dâimî tahtına alınabilmesi her hâlde dokuz yüz tarihten epeyce sonradır. Çünkü ber-vech-i muharrer memleketin ilk teşekkülünde sekenesinin Medine-i Münevvere ve Şam-ı Şerîf ahâlisinden mürekkebe olmaları ve birkaç asır müstakîl yaşamaları ve Hamidoğulları devrinde de bir takım Türk ve Türkmenlerin yerleştirilmeleri hasebiyle halkın muamelât ve ihtilâtâtı dâimâ Şam ve Mısır ve kıt'a-i Cüneydî ve Saruhanî ve Germiyanî ahâlisiyle devam etmesi yüzünden o za-

1 Bilen kimseye yakışır surette, bilerek. Anlamak ve bilmek suretiyle.

2 Bir söz veya bir işten gizli bir mânâyı meydana koymak.

manlarda Şah İsmâil Safevî'nin cediti Şeyh Safiyuddîn Erdebîlî hülefâsının bu havâlide neşr-i tarîk eylemesi ve Timurlenk istilâsından sonra Timur'un bu tarîk erbâbına hürmet ve riâyet göstermesi dolayısıyla Safevîlerin gösterdikleri nümâyîş-i dinî ve serbestîye firifte¹ olarak o zamanda Yavuz Sultan Selim Han (s.476) Hazretleri'nin şîî ve Bektâşi olanlarını takip etmesine karşı bütün tarîk-i Safevî mensûbları kisve-i sünniyette tekâyâ-yı sünniyeye ilticâ ile müstakil bir kitle şeklinde daha evvelce bu tarîkden zuhûr eden Şah Kulu ve müverrihlerin Şeytan Kulu dedikleri Karabıyıkoglu başına toplanarak Antalya Bey'i olan Sultan Korkut kuvve-i cünûdiyesini² Isparta'ya sekiz-on saat mesâfedeki Kızılkaya ve Bucak kazaları semtinde mağlûb ve münhezim etmelerinden Devlet-i Aliye-i Osmaniye memurlarından Şarabdâr İlyas ve Alay Beyi Hüseyin Beyler ve Rüstem ve Mesîh Paşalar gibi halkın hissiyât-ı rûhiyesine muhâlif harekâtı takip eden memurîn-i idâreyi soğuk görmüşler ve 915 (1509) zelzele-i azîmesi misillü mesâ'ib³ ve kazayâ-yı ilâhiyyeyi dahî bunların harekâtına nisbet eylemişler, oldukları cihetle bu sebeplerden hükümet-i Osmaniyyeye o kadar ısınamayıp hükümetin tasarruf-ı sahîh ve dâimisi hakkıyla temîn edilememişti.

Yani Karamanîlerin ilkâât ve teşvîkatıyla emâret-i Osmaniye ne ise emâret-i Karamaniye ve Hamidiye de odur. Belki fâikdir. Osmanogulları ÷lkemize sâhib olalı bir buçuk asırdan beri ne yaptılar? Ancak bizi Rumeli muhârebât-ı mütevâliyesiyle uğraştırıyorlar?" diyorlardı.

Vaktaki müşarünileyh Sultan Selim Han hazretlerinin Çaldıran sahrâsında Şah İsmail zümresine galebeyi ihrâz ve Mısır hükümeti ve Haremeyn-i Muhteremeyn'i kıtaat-ı müteferri'asıyla maan zîr-i tâbiyyet ve celâdetine alarak hilâfet-i İslâmiye hil'atını iktisâ ve iktisâb-ı imtiyaz ve ferâ'iz-i İslâmiyeden biri bulunan hacc yolunu küşâd ve kıblegâh-ı müslimîni daire-i tasarrufunda bulundurmak suretiyle hutbelerde nâmını "Hâdimü'l-haremeyni'ş-şerîfeyn" cümle-i müftehiresiyle yâd ettirip silsile-i padişahânda mevkiini ser-efrâz buyurması üzerine halkın itikadında halife-i Resûlullah'a itaatin vücûbu ve aksi hâl ma'siyet⁴ ve zünûbu⁵ müstelzim olacağı mansûsiyeti⁶ birdenbire sabit ve müstakırr⁷ oluverip hükümet-i Osmaniyyeye muhabbet-i ciddi-

1 Aldatılmış, kandırılmış, aldanmış.

2 Askerî kuvvetler, ordu.

3 Musibetler, Güçlükler.

4 İtaatsizlik, günah, isyan.

5 Günahlar. Kabahatlar, suçlar.

6 Âyetle tesbit edilmiş. İzhar ve beyan edilmiş, Kur'anda açıkça anlatılmış.

7 Karar bulan, bir yerde sabit ve sakin olan. Kararlı.

ye ve sahîhanın vukuu bu tarihten başlamış ve bânî-i Cami-i Kebir Kutlubey ve sâhib-i cami Firdevs ve Mehmed Paşalar ve daha pek çok ekiffâ-yı zî-şanî gibi sâhib-i diyanet ve ittikâ ümerâ ve vüzerânın zamanlarında cami ve tekke inşa ve e'izze-i kirâma îfâ-yı hürmet (s.477) lâ-tuhsâ ve diyanete itina etmeleri ve Selim-i Sâni hazretleri cânibinden Pîri Halife Türbesi bina ve ihyâ edilmesi ve daha sonra Abdi ve Halil Hamid ve Mustafa ve Deriş Paşalar misillü vüzerâ-yı i'zâm harekât ve müessesât-ı hayriyeleri tesîrâtı ilâ-yevminâ-hâzâ Hamidili havâlisini hilâfet-i İslâmiye ve saltanat-ı seniyye-i Osmaniye'ye kemâl-i ciddiyetle sadakat ettirmeye sevk ve imâle etmiştir.

Eğerçi Gazi Hüdâvendigâr hazretlerinin alâ-tarîki'l-ibtîyâ' havza-i hükümetine ithal eylediği Hamidili kıt'asının kısm-ı şarkîsi zîr-i idâre-i Osmaniye'ye geçtiğini müteakip hüsn-i idâre ve terakkisini temin ve tabaka-i müstahsilenin meslek-i şer'îlerini tarsîn¹ ve tatmîn edecek esbâb islah ve ümrana tamamıyla atf-ı nazar olunsaydı, bu muvaffakiyet daha evvel husule gelip memleketin terakkiyatı bir iki asır hâl-i tevakkufta kalmayacaktı. Ne çare ki öyle olmadı, olmadı. Başlıca hiçbir eser vücûda getirilmeksizin hemen memleketin mevcûdiyetinden ve îrâdından istifade yoluna gidildi. Bu cihetle iki asır şu'un-ı tereddüt ve keşmekeşle geçmiş oldu.

Erbâb-ı mütalaanın malûmlarıdır ki kitle-i İslâmiye ahvâl-i ruhiye-i ictimâ'iyesini her yerde öteden beri diyanet esasına bina ederek ibtidâ ilâ-i kelimetullah kasdıyla Müslümanlara farz olan gazâ ve cihâd için Anadolu'da ilk fütûhâtı yapan Selçukluların fi-sebîlillah icra ettikleri gazavât sayesinde zîr-i idâresine aldıkları yerleri camiler, tekkeler, imâretler, vakıf, hanlar, hamlamlar inşasıyla imar ve ihyâ ve şe'â'ir-i İslâmiyye ve ulemâ-i İslâma ve mutasavvîfîn-i kirâma fart-ı riayet ve itina ile muhabbet-i samimiyyeyi kendi taraflarına derhâl celb etmiş ve her suretle kendilerini mergûb ve diyanet-kâr tanıttırmış olduklarından ne vakit bu meslekten tebâ'üd ve zirve-i hevâ ve hevese tasâ'ud eylemiş iseler o zamandan itibaren esbâb-ı inkırazı hazırlamış ve gâyesine dahi ermiş bulduklarını görüyorlar ve biliyorlardı.

Bunların yerine gelen Saltanat-ı Osmaniye müessislerinden ilk sâhib-i teşebbüs Ertuğrul Gazi hazretlerinin hiç görmedikleri, bilmedikleri kitâb-ı kerîm Kur'an-ı azîmü's-şân'a hürmet ve tazîmle başlayan ilk mazhariyet ve muvaffakiyetleri ihlâfî taraflarından zîr-i idârelerindeki yerlerde Seyyid Edebâli ve Tursun Fakih ve Çandarlı Kara Halil ve Âhi Şemseddin ve oğlu ve Molla Tâceddin ve Davud-ı Kayserî ve Alaeddin Esved misillü (s.478)

1 Sağlamlştırma, takviye.

zevât-ı âliyyeye hürmet ve nâmlarına ve diyanete ait nice hayrât tesîsine himmet ve bâ-husus Orhan Gazi hazretleri cânibinden yapılan beş maddeyi hâvî Kanûn-ı Esâsî mucibince hareket etmeleriyle bu esas ve itikâdât ez-ser-nev teyit olunmuş olduğu hâlde Sultan Bâyezid Han zamanında en evvel sarayda baş gösteren Bizans ahlâk-ı mütefessihesiyle¹ karışık sefâhet ve fuhşiyât ve sû-i ahlâk taşraya intişâr ve erbâb-ı istibdâdın zulüm-kârlıkları izhâr-ı âsâr ettikçe bu keyfiyet halkın hükümet-i Osmaniye'ye günden güne yine adem-i itimât ve tereddüt gözüyle bakmalarını mûcib oluyordu ve olmuştu.

Zîrâ mezkûr Kanun-ı Esasi'de evvelâ Osmanlı emâreti zîr-i tasarrufuna aldığı memâlikin bilcümle merkezlerinde camiler yapacak ve imâmlar, hatibler tayin edecek ve bunlar kazaskerin delâletiyle azl ve nasb edilecek ve sâniyen ıslâhât ve ikmâlât ile sancak beyleri padişah nâmına şer'-i şerîf dâ'iresinde hareket edip vâridâtı ahz ve cibâyet² ve mahallerine ait kısmını mahallerinde sarf eyleyecek ve sâlisen yeniçeri nâmıyla piyâde ve sipâh nâmıyla süvâri yerli asker bulunacak ve bunlar için bol aylık ve güzel ve parlak elbise, geniş mesken ve bol yemek temîn olunacak ve râbian pâdişahdan efrâd-ı halka varıncaya kadar herkese kıyâfet-i resmiye ve harekât-ı milliyeye tayin kılınacak ve aslâ hilâf-ı şer' hareket ve sefâhet yaptırılmayacak ve hâmisen Dîvân-ı Hümâyûn teşkîliyle umûr-ı devletin müzâkeresinde sancak beyleri bulunacak ve tebaadan her ferdin hukûkuna tecâvüz edenler haklarındaki şikâyet kapısı daima açık bulundurulacak ve her hukuk siyânet ve mütesâviyen icrâ-yı adâlet edilecek ve ettirilecek" deniliyordu. Her ne kadar bunlara iptidâlarında bir derece ihtimâm olunduysa da sonra sonra bakılamadı. Yapılacak şeyler her yerde yapılamadı³. Yapılanlarında da bir takım entrikalar ve saray istibdâd ve müdâheleleri ve mütegalibe tahakkümleri ve güç yeterlikler vuku buldu.(s.479)

Ümerâ ve Derebeyleri yapmadık mezâlim bırakmamaya başladılar. Haklar yerine haksızlıklar kâim oldu. Halkın hükümete soğukluğu refte refte⁴ arttı. Taraf taraf Celâlîler zuhur eyledi idi. On birinci asr-ı Hicrî evâ'ilinde sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın Anadolu'ya çıkıp Celâlîleri mahv ve

1 Kokmuş, çürümüş, bozulmuş.

2 Vergilerin, devlet gelirlerinin tahsili.

3 Isparta'da 1079 (1668) târihinde yalnız Vezîr mehmed Paşa tarafından kısm-ı sâni mebhâs-ı sâlisinde yazılan Lağus tekkesi künbedi yapılmıştır. Diğer yapılanlar da sırasıyla mübâhis-i mahsûsasında yazılmıştır.

4 Git gide, azar azar.

vücûd-ı mazarrat-ı endûdlarından¹ memleketleri tathîr ettiğinden sonra Isparta'da dahi hâlâ sülâleleri mevcut bulunan Vanlı Paşa ve Çelik Mehmed Paşa gibi zevât-ı âliyye on birinci ve on ikinci asırlarda merkez-i idareleri Isparta ve mülhakatı cenûben, Antalya ve şarken Akşehir ve garben Menteşe ve şimâlen Karahisar-ı Sahip sancaklarıyla mahdûd ve mülâhık Hamidili eyaleti valiliğinde buldukları zamanlarda gerçi bu noktadan takip ettikleri mesleklerinde intizam-ı idarece muvaffakiyet gösterip Kel Ali, Deli Maden namlarında ve daha buna benzer ufak tefek isim ve şöhretlerle bazı eşkıya zümresi ve başlıca Abaza Paşa kafilesine merbut Haydaroğlu takımı sekene-i eyaleti iz'ac ve rahatsız etmekten hâlî kalmamış iseler de satvet-i hükümet bu makûleleri dahi çarçabuk ortadan kaldırmaya muvaffakiyet göstermiş ve âtiyi temin eylemiş olduğundan son vali Çelik Mehmed Paşa'nın memuriyeti gâh Burdur'da ve gâh Teke ve Isparta'da ikamet etmek ve mülhakata ehliyetli subaşı ve diyanetli kaymakamlar göndermek suretiyle bir asra karîb devam edip eyaleti kendi ve sülâlesi idaresinde bulundurmak tarzında itimâdât ve teveccühât-ı umûmiyeye mazhariyetle millet ve devlete epeyce hüsn-i hizmet ve sadakat eylemiştir².

Lâkin kendisinden sonra 1194 (1780) tarihinde evlâdından vali bulunan mîrimîrân Said Paşa'nın zamân-ı velâyetinde Isparta'nın Gölcük boğazından zuhur eden cesîm bir sel müthiş mecrâ-yı kadîmine sığmayarak Tekke ve Yaylazâde mahalleleri ortasından gidip Cami-i Atik ve Hocazâde mahallelerinden bir hayli hasar ve telefât vukû'a getirmesiyle validesi kadın ki-Taçlı Hanım derlermiş- bu dehşet ve hasârât üzerine dere mahallesi hizasından Bilaloğlu semtine doğru bağlar arasından bir "yar" açtırıp şehri, çarşıyı ve emâkin-i umûmiyeyi bu mazarratın tekerrür-i vuku'undan kurtarmasıyla elsine-i nâsda hâlâ "Kadın Yarı" denilen ameliye-i mühimmeden dolayı (s.480) paşa-yı mumaiyleh Isparta ahalisinin bir kat daha hüsn-i nazar ve itimadını kazanmış olduğu hâlde Burdur'da kaymakamı olan Mesud Bey'in başına toplanan bir takım müdâhin ve emel-perest bed-menişân³ ırza, mala, cana taarruzât-ı gayr-ı marziyede bulduklarından nâşi Burdur sekene-i nâmus-kâranından önlerinde ulemâ ve meşâyih bulunarak binlerce halk Isparta'ya dökülüp geldiklerine binaen mütecâsîrlerin derhâl def'-i mazarrat ve ref'-i vücütlerine teşebbüs olunmuş(tu).

1 Sürmek, sıvamak.

2 Müşârünileyh Mehmed Paşa'nın Rum muhârebâtına gittiğinden sonra yerine gelen zâlim ve gaddar Sarı Abdurrahman Paşa'nın 1184 (1770) senesindeki âkîbet-i helâkı kısm-ı sâni mebbhas-ı sâlisinde yazıldığından buraya tekrâr idhâlınden sarf-ı nazar olunmuştur.

3 Kötü huylular.

Hamidili İdaresinin Kütahya'da Bulunan Anadolu Vali-i Umumîliğine İrtibatı Ahvali

Ber-vech-i şer'î ihkâk-ı hakk eser-i ibret-âverî gösterilmiş idiye de kendilerinin bir asırdan beri Isparta ve Burdur havalisi kurâsının ekserisini çiftlik hâline koyup yerli derebeyi hükmüne girmeleri ve yerlilerden o zaman mütehayyızânından bulunan Nasuhzâdelere münasebet hâsıl eylemeleri dolayısıyla gerek Burdur'daki Çelik Paşa konakları ve gerek Isparta'daki Nasuhzâdelere daire-i ihtişamı bir nevi teferrüd ve dâ'iyye-i istiklâl rengini gösterdiğinden 1194 (1780) tarihinde Reisülküttap ve validesi Ispartalı olan müşarünileyh Çelik Paşa kitapçısı İranî Mustafa Efendi mahdumu Halil Hamid Efendi delâletıyla o sülâlenin bu havaliden nakl-i memuriyet ve mekân suretinde ref'-i vücutları iltizam ve tercih olunarak o hengâmda Hamidili eyaleti merkez-i idaresi Kütahya'da bulunan Anadolu vali-i umumî ve seraskerliği makamına rabt edilmiş ve 1195 (1781) tarihinde vali ve serasker olan Abdi Paşa Isparta'ya gelip emniyet ve asayiş-i memleketi yoluna koyduktan ve Zülfikâr Bey namında gayet mütedeyyin ve dür-endiş¹ bir zatı sancak beyi tayin edip her iki memleket ayân ve eşrafını taltif ve minnettar ettikten sonra 1196 (1782) senesinde kısm-ı sâni'deki müessesât-ı Hayriye ve vakfiye bahsinde izah edilen Peygamber Cami-i şerîfini ve ittisâlindeki medreseyi inşa suretiyle Ispartalıyı nâil-i mesârîr ve Halil Hamid Efendi dahi 1194 (1780) tarihinde Karpuz Pazarı çeşmesini ve makam-ı sadareti ihrâz eylediğinde 1197 (1783)'de kezalik yine Isparta'daki namına mensup Hacı Abdi Camii şerîfini tevsi'an ve kütüphaneyi yeniden vücûda getirmek ve Burdur'da da müceddeden bir kütüphane tesis eylemek suretinde hamiyet ve diyanet-kârlık izhar eylemişler ve bu iki zat daire-i eyalette her türlü imârât ve terakkî, sanayi ve tatmîn-i ihtiyâcâtâ vüs'at ve inkişâf vermişlerdir. Her ikisinin de tercüme-i hâlleri kısm-ı sâni'de muharrer müessesât-ı hayriyeleri sırasında yazılmıştır. (s.481)

Zülfikâr Bey'in harekât-ı müstakîmâne ve faâlânesiyle dahi evvelce Eğirdir'in Yılanlı karyesinde türemiş olan Kör Musa nâm şakînin vücudundan memleket tathîr olunmuş ve dâhil-i sancakta sükûn ve asayiş temin kılınmış idiye de 1198 (1783) senesinde merkûm Kör Musa'nın oğulları Kör Hasan ve Deli İsmail pederlerinin acısını çıkarmak üzere yeniden katl-i nüfus ve hetk-i perde-i namus etmek şenâ'atine cür'et-yâb olduklarından bunların da izâle-i vücûd-ı mazarrat-âlûdları Karaman valisi Mikdad Paşa'ya ha-

¹ Önceden görüp düşünen. Tedbirli. İlerisini düşünen.

vale olunarak paşa-yı müşarünileyhin takibi üzerine merkûmân Manavgat tarafına firar etmişler ve paşa-yı müşarünileyh arkalarını bırakmayıp encâm-kâr yakayı ele vermişler ve ser-i maktûlarını Dersaadet'e göndertmişlerdir. Bu mesele *Cevdet Paşa Tarihi*'nin cild-i sânisinde 227'inci sahifede de mestûr ve münderecdir.

Çelik Mehmed Paşa ahfâdından Isparta'da inâs cihetinden Âdile Hanım'ın oğlu Sipâhizâde Mustafa Bey mahdûmu Halil Bey ve Nasuhzâdelerden Hak-ki ve Tâhir Beyler ve Vanlı Paşa'nın ahfâdından Hacı Ahmed Bey merhumun oğulları ve hafidleri el-yevm ber-hayât ve Hacı Ahmed Bey'in son zamanında tamîren yaptırdığı Bey Camii mevcut ve Burdur'da Bâkibeyzâdeler tasarrufunda bulunan Çelik Paşa konağı ve Tefenni kazasında Mesûd Bey daireleri malûm ve meşhûddur.

Yılanlı karyeli Kôr Hasan'ın ahfâdından dahi Afşar nahiyesinde Bozbeyzâdeler de alâka ve münasebet peydâ ederek perverişyâb¹ olup bilâhare Isparta'da temekkün ile bir müddet meclis-i memleket azalığında bulunan Hasan Bey'in sulbü, oğulları Abdullah ve Tâhir Paşalar da pederleri veçhile müddet-i medîde meclis-i memleket azalığında bulunmuşlar ve hanedanlıkları sayesinde mîrû'l-ümerâlık rütbesine nâil olmuşlardır. Kôr Hasan'ın kardeşi Deli İsmail'in hafidi Râşid Efendi dahi Eğirdir'de sâkin ve oğulları jandarma zabıtlığında müstahdem iken vukû-ı vefatlarıyla kimse-i kalmamıştır. Abdullah ve Tâhir Paşaların oğulları Mehmed ve Hüsnü ve Sâlih ve Süleyman ve Hafız İbrahim Beyler de el-hâletü hâzihi Isparta'da sâkin ve mütemekkin eşrâf ve hânedandandırlar. Bunların uhde-i tasarruflarındaki çiftliklerden Fandas, Baradız, Gölbaşı, İğdecik, Senirce, Alaman sûret-i müteferrikada muahharan müteferrik ellere geçmiş ve Baradız çiftliği Mehmed Bey'de ve Gölbaşı, hemşireleri Affe ve Zarîfe Hanımlar tasarrufunda ve Fandas'ın bir kısmı Hakki ve Tahir Bey'lerin uhdelerinde bulunmuştur. (s.482)

Sair kazalar ve nahiyelerde olanlar dahi böyledir. Yalnız Burdur'daki çiftlikleri Çelik Paşa sülâlesine sonradan nisbet hâsıl edenlerin ve bilmünasebe tefevvüz eyleyenlerin eyâdî-i tasarruflarında bulunmaktadır. Bu sebeple Hamidili kurâsının ekserisi çiftlik hâlinde bulunduğu zamanlarda sekene-i fâile ve müstahsilesinin kısm-ı küllisini teşkil eden erbâb-ı ziraat ve hırâsetin² bir gûne hakk-ı mâlikiyet ve hürriyeti olamayıp mutasarrıfların, beylerin

1 Beslenen, terbiye edilen, eğitilen, yetiştirilen.

2 Koruma. Bekleme, bekçilik etme, muhafaza etme.

ve mensuplarının âdeta esiri gibi ecîri olduklarından seciye-i ictimâ'îye ve rûhiyeleri merkez-i zillet ve meskenette beylerin ve mutasarrıflarla âmirlerin yollu-yolsuz her ne sûretle olursa olsun emirlerine serfûrû¹ ve itaat eylemek tarzında takarrür ederek bu hâlin gide gide görenek ve tabîat-ı sâniye olmasından dolayı her ferдин şahsına ait diyanete riâyetin ibadet kısmına hasr-ı emel edilmesini herkes her muvaffakiyetin esası bilmişler ve bu acz ve meskenetlerinden her şey'i Allah'tan bilip din-i mübin-i İslâm'ın muâmelât ve siyâsiyât kısmını asla nazar-ı dikkat ve itibara almamışlar ve buna rehnümün² olacak zümre-i ulema ve meşâyih dahi zulümlere tahammül etmekte sevâb-ı kesîr olduğundan bahisle terk-i dünya ve iktisâb-ı füyûz ukbâ şekline kasr-ı mesai-i ehemmiyet edip halkı uyandıracak yerde uyutmaya çalışmışlardır.

Bu cihetle halkın yine içlerinden türemiş kendi kuvvetleriyle daire-i istibdâd ve tahakküm tevessü ve ilcâât-ı zamâniyeye göre ahaliyi terakkiye götürecek bâb-ı teceddüd ve inkılâbın şâhrâh-ı muvaffakiyeti teseddüd eylemiş ve kıtaat-ı medenîye ve müterakkiyenin insanlara nâfi' asâr-ı nevîni Anadolu'nun içlerinde bu sûretle bigâne ve mechûliyet hâlinde ve en eski tarzında kalmıştır. Hâlbuki diyanet-i celile-i İslâmiyenin kitabı, sünneti, icmâ-i ümmeti ez mânın tağyîriyle ahkâmın tebeddülü kaide-i fikiyyesine tevfikân her yeni şeyin kitap ve sünnete muvâfık ve umum hakkında nâfi' olanlarını almak bize vacip olduğunu göstermekte iken biz bunu küfür ve dalâl addetmişiz ve Müslümanlığın vâcibâtı yalnız kelime-i şehâdet ve namaz ve oruç ve zekât ve hacdan ibaret zanneylemişiz ki bunlar da her ferдин ber-vech-i muharrer ihtiyârına tâbi tutulduğundan şer'-i şerîfin vacip kıldığı diğer muâmelât-ı mütenevvia-i siyâsiye ve medeniye hiç nazar-ı itibar ve itinaya almayıp o zamanda da Avrupa akvâm-ı gayrimüslimesinin içinde buldukları seyyiât-ı ahlâkiyeyi³ ehl-i salîb⁴ bizim memleketlerimize getirdiklerinde biz de gördükleri kavâid-i medenîye ve insanîye-i terakkî-bahşâyı derhâl onlar almışlar, götürmüşler ve getirdikleri seyyiât-ı ahlâkiyeyi bize bırakmışlardır. Hâlâ uzun harplerden ve zulümlerden ziyade tahrib-i bilâd etmekte bulunan illet-i zühreviyeye illet-i efrenc ve kullandığımız şeylere emtia-i ecnebiye demiyor muyuz? “İşte şahit bu”. (s.483)

Onlar bizden götördüklerini ne yaptılar? Evvelâ hürriyet ve müsâvât-ı insânîyeyi nazara alarak takibât-ı ciddîye ile ülkelerinde en ibtidâ Meşrutiyet-i

1 Baş eğme. Söz dinleme. İtaat

2 Rehberler, yol göstericiler.

3 Ahlâk kötülüğü.

4 Hıristiyanlar.

idareyi vaz' eylemek ve erbâb-ı fenn ve ictihâdî himaye ve yekdiğeri sahâbet ve vikâye tarikinden istikamet ve gayret ve terakkiye muvâzabet¹ etmek için kendi menfaat ve terakkîleri uğurunda hükümetlerini kendilerine hâdim kılmak yolunu tuttukları ve birkaç asırdan beri her teşebbüslerinde bu tarikten ileri gittikleri görüldüğü zamanda bizim halk ve hükümet zimâm-dârânî² içlerinde hevâ ve hevese münhemik³ bulunanların arzu-yı nefsânîlerini tervîc ve icraya ağmâz-ı aynda⁴ bile kalmaksızın mütâbaat ve muavenette bulunmayı ve Avrupa seyyiât-ı ahlâkiyesi dairesine girmeyi âdet edindikleri cihetle terakkiyât-ı İslâmiyeyi muhafaza ve tezyîd edecek medâris-i ilmiye ve tekâyâ-yı irşâdiyemiz bu tavra karşı birer heykel-i sâmit hâline gelmiş ve mevcûdiyetlerinden istifade-i hakikîye muattal kalmış olmasının neticesi olarak ihtiyâcât-ı beşeriyeye ait her şeyi Avrupalı vücûda getirdikçe biz eski bildiklerimizi dahi bırakıp her hususta Avrupalıya arz-ı ihtiyacı zarurî ve temin-i zaruretimize kâfi görmüşüz de her kavimden ve hatta içimizdeki Hıristiyan tebaamızdan dahi biraz geriye kalmışızdır.

Çünkü onlar muâmelât-ı diniyelerinde sırr ve serbest ve kilise ve cemiyât-ı milliyeye telkînâtında ciddiyet üzere mutî' ve münkâd olmakla beraber bilfiil hidemât-ı askeriye ve mülkiyede bulunmak ve umum tebaa üzerinde hâkim ve kâhir olmak salâhiyetinden hissedar olmadıklarından daire-i diniyelerinden din namına ne tebliğ ve telkin olunursa onu emr-i vacip bilip ahkâmına ve levâzımına riayet ve mütâvaat ediyorlar ve kilise ve cemiyât-ı diniyeleri de yalnız ibâdât ü tâata hasr-ı efkâr etmeyip cezrî taassubât ve terakkiyât-ı milliyelerini icâbât-ı zamâniyeye göre nazar-ı itinaya alarak cemaatlerinin hâlen ve istikbâlen muhtaç olduğu ve olacağı esbâb-ı maddiyeyi dahi düşünüyorlar. Ve hem mezheplerine düşündükleri veçhile din ahkâmıyla birlikte din namına tefhîm eyliyorlardı. Meselâ Isparta'da sabah-akşam kiliseye zükûr ve inâs ve sığâr ve kibâr toplanmak ve devam gösterilmek lâzım olduğunu ve efrâd-ı cemaatin yek diğere muhibb ve muâvin olması ve din için dünyada mütemadiyen çalışılması vâcibât-ı diniyeden bulunduğunu tebliğ sırasında hem-din ve hem-mezhepleri var iken edyân ve akvâm-ı saire erbâbından alıŖ, veriŖ (s.484) ve onlara tevdî-i hizmet etmemekliğı ve bilhassa İslâmiyet'e hâdis-i muzır nazarıyla bakmakliğı ve patrikhâne emirlerini emr-i ilâhî bilmekliğı ve eli, ayağı, gözü, kulağı sağ olanların işsiz ve sanatsız durmaları ve dilenci-

1 Bir işle dâimâ uğraşma. Bir işe durmadan çalışma.

2 Elinde yular tutan. İdare eden. İdareci. İleri gelen.

3 Bir işin üzerine çok düşen. Bir işte çok uğraşan.

4 Gözü kapalı kimse. Çok müsamahakâr. Gafil.

lik etmeleri haram ve ukûbât-ı dünyevîye ve uhrevîyeyi müstelzim olduğunu beraberce söylüyorlardı.

Bizimkiler ise insan gaza ve cihat için yaratılıp cihat-ı asgar küffârla fisebilillâh cenk etmek ve cihad-ı ekberde nefis ile mücâhede ederek vâsıl-ı ilallah olabilmek vazifesinden başka bir şey nazar-ı itibara almaklığıma ve vezâif-i dünyevîyeyi nazara alanlar “ed-dünya cıyfetün ve tâlibuhâ kilâbun” misdâkınca İslâmiyet’ten ve insâniyetten hariç kalacağı sözlerini ve Fârisî-hân meşâyihimiz dahi “Dünya heme hiç kâr dünya heme hiç”, “Ey hiç berâ-yı hiç hiç miç” beytini ifâde ve hikâye ediyorlar. Medreseye giren hoca olur. İştigâlât-ı süffîye-i dünyevîyeye tenezzül etmez. Tekkeye giren gece-gündüz vâsıl-ı ilallah olmaya çalışır. Tarikat-ı aliyenin erkân-ı sitesi olan killet-i¹ taam, killet-i kelâm, killet-i menâm, uzlet-i enâm, tevekkül-i tâm, tâat-ı müdâm mesleğine devam eyler, diyorlardı. Amma bunu da hakkıyla ve manâ-yı sahihiyle yapamadığımızdan hoca olacaklarımızın idâme-i hayatı ya medrese fudalesine² veyahut cerre ve dervişlerimizde nüzûrât ve sadâkate arz-ı ihtiyaç mecburiyetinde bulunuyorlardı. Sonradan bir de maaşlı vazifelere heves etmek göreneği, arzusu hâsıl oldu. İslâmiyet’in kavâid-i diniyye-i umûmiyesi bu muydu ya! Hâşâ, İslâmiyet, en ziyade nazara aldığımız funûn ve kavâid-i harbiyeyi düşmandan fazla bilmek ve levazımını düşmana fâik sûrette dâhilde hazır eylemek ile beraber sulh ve asayışı tercih etmek ve ferâiz-i diniyyeyi dahi tahakkuk ettikçe, evkât-ı muayyenesinde ifâ ve bekâ-yı hayât ve saadet-i uhrevîye içinde mâdâme’l-hayât zahr-ı ahiret olan şeylere muvaffak olabilmek üzere ziraat ve sanâyi ve ticaret yolunda icrâ-yı mesai-i lâ-tahsâ emir etmiyor mu? Eli, gözü sağ ve kuvve-i bedeniyesi yerinde olanlara dilencilik haramdır, demiyor mu, idi. Hatta dünya kendi hürmetine halk olunmuşken hazret-i peygamber sallallahu Teâlâ aleyhi vesellem efendimize “Sûre-i Tâ hâ” inzâl buyurulmadı mı? Bu peygamber-i zî-şânımız ümmetine tebliğ buyurduğu ahkâm-ı Kur’âniyede ve ehâdis-i nebeviyyesinde acaba insanların muhtaç olduğu herhangi bir vazife-i insâniyeyi göstermiyor(muy) du?

Bizim için bunlar da beraber olarak tebliğ olunan kitap ve sünnet ahkâmına riayet ve müdâvemet olunmak lâzım değil miydi? Devr-i terakkî ve itilâmızda toplarımız mevâki’-i harbiyede isaga ve gemilerimiz limanlarımızda inşa olunmuyor muydu? İşte biz bu eski mesleğimizi terkle yeni mesleğe de (s.485) giremediğimizden bu sebeple yerli ve yabancı bütün Hıristi-

1 Azlık, kıtlık.

2 İmaretten verilen bir nevi pidemsi ekmekler.

yanlar ziraatta, sanatta, ticaretle her yeni şeyleri öğrenip ve askere gitmemek ve iskât-ı cenin etmemek sayesinde nüfusça da üreyip her iki işte ve her yere devam ve sebatla Müslümanlara iddia-yı rüçhâniyet vesilesini buluyorlar. Bizim kavâid-i İslâmiyemiz hakâyıkını anlamayanlar da “din-i İslâm mâni’-i terakkî olmuştur, oluyor, deyip gidiyorlar. Hezâr teessüf ki mâni-i terakkî olan din-i İslâm değil, din-i İslâm’a tevessül-i tâm hâsıl edemeyen biz Müslümanlarız.

Tebaa-ı Osmaniye’den bir Hıristiyan’ın hukuk-ı âdiyesinden ve meslek-i dinîsinden bir şey’e tecavüz vaki olsa bilcümle Hıristiyanlar feryat ediyorlar. Patrikhâneleri âdetâ dava vekâletini yapıyor. Avrupa hükûmât-ı Hıristiyanîyesine bile intikal ettirilip münasebet-i dinîye ve mezhebiye noktasından onlar da o feryada iştirak ediyorlar da bizim Müslümanlar da bundan daha fecî ve kavânin-i mevzû’a-i âlime ve insaniyete münâfi hâller görüldüğünde “Men rae minküm münkeran fel-yügayyirühü” ve “İnne’n-nâse izâ raev münkeran fel-yügayyirüh” ilâ ahiri’himâ, hadis-i şerîfleri mûcibince iğmâz-ı ayn değil derhâl men’a çalışmakla beraber uhuvvet-i diniyye itibârıyla Hint’teki bir Müslüman’ın hukuk-ı dinîye ve insâniyesine olunan taarruz dahi müdafaa edeceğimiz yerde gözümüzün önünde ve hükümet-i meşrû’a ve meşrûtamızın elindeki bu türlü işler için bile “neme lâzım” diyoruz. Her kâhîr ve mütecebbirin kahr u cebrine boyun eğiyoruz. Esârete, hakârete katlanıyoruz. Hakk aramaklığı ve vazife icrâsını bilmiyoruz. İki üç çocuğumuz olduğunda sonra doğacakları iskât ediyoruz. Bu da ber-minvâl-i muharrer seciyye-i ictimâ’iye ve rûhiyemizin, diyanetimiz emr ve muktezâsı hilâfında merkez-i zillet ve meskenette mevki’ tuttuğumuz tarihten başlamış oluyor. Hâlâ da öyle gidiyor.

Bir buçuk asır evvel bu mazarrat erbâb-ı ciddiyet ve dikkatimize bilfiil kendini gösterdiğinde cennet-mekân Sultan Selim Han-ı Sâlis hazretleri hakikî bir inkılâb ve teceddüd devrini açmaklığa lüzum görmüş ve esbâbına da teşebbüs eylemiş iseler de bunu ihtirâsât-ı nefsâniyelerine muvâfık görmeyen menfaat-perestân taassubât-ı dinîye-perdesi ardından müdafaa ve galebe ederek teşebbüsât-ı vâkı’ayı akîm bırakmaya çalışmışlar ve muvaffak da olmuşlardı. O zamanda Kütahya’da ârâm-sâz Anadolu vali-i umumîsi Divan-kâtipliğinde bulunan validemin dedesi Süldürzâde İsmail Hakkı Efendi berâyı sîla ve teehhül Isparta’ya geldiğinde Kütahya çinileri imâlhânelerinde yapılan kâse ve tabak ve vazo ve bardak ve fincan ve çanaklardan getirdiği sofraya ve ev takımlarını irâ’e ile efrenc mamulât-ı züccâciyesine rağbet olunmaksızın cümleten bunlarla yeniliğe alışılmasını (s.486) lâzım gelenlere teklif ve

teşvik etmiş olduğu hâlde umumiyetle avânî-i nühâsa¹ almış olan halk bu teceddüd ve inkılâbı kabul etmeyip fakat o hengâmda yani 1212 senesinde Isparta mütesellimi ve efendi-i mumaileyhin muhibbi bulunan Mustafa Necib Ağa bütün ayân ve vücûh-ı memleketi toplayarak erbâb-ı sanâyiden her sınıfın erkân ve ser-âmedânına ihtiyâcât-ı müstakbele hakkında her ikisi izahat ve teşvikâtta bulunmuşlar ve halkın eskiden gördüğü ve bildiği dokuma tezgâhlarını şehirlerde, köylerde teksîr ve tanzîm ile o zamana kadar beyaz dokunup sonradan boyacılar boyattırılan bezlerin, bugassîlerin² ipliklerini nebâti yerli has boyalarla boyattırmak ve mütenevvi' ve muhtelif renklerde kumaşlar çıkarttırmak muvaffakiyetini bir dereceye kadar vücûda getirmişler ve Isparta ve Eğirdir ve Burdur ve Yalvaç debbâğ-hânelerinde dahi elvân-ı muhtelifede sarı, siyah sahtiyânlar³ ve köseleler ve tabiata ve sıhhat ve tasarrufa muvâfık elbise ve ayakkabıları imal ettirmişler ve birçok yerlere ve hatta payitahta ihracat vukuu derecesinde inkişâf ve terakkî eserini göstermişlerse de makineler, fabrikalar vasıtalarıyla yapılacak şeylerin mahiyeti, lüzumu yine takdir ve iltizam edilemeyip esas teceddüd ve inkılâp fikri ve ameli tamamıyla husule gelememiş ve merkez-i saltanatta da akîm bırakılmıştır.

Hele çocuk yetiştirmek hususunda “biri karar, ikisi zarar, üçü çingeneye karar” tabir-i âmiyâne ve câhilânesiyle hilâf-ı şeriat ve diyanet ıskât-ı cenîni âdet edinmişlerdir. O zamandaki bu teşebbüslerden ve bundan sonraki teceddüdât ve inkılâbâtta yalnız Avrupa'dan getirilecek emtia-i ecnebiyenin bir zaman için gelememesine karşı ihtiyâcât-ı dâhiliyenin dâhilde teminine bir kısım muvaffakiyet hâsıl olabilmiş ve bir de amelen ve itikâden saadet-i dünyevîye ve uhrevîyeyi mucip, kelâm-ı kadîm ve kitap yazıcılığı ve mücellitlik ileri götürülmüş ve Abdi Paşa'nın nefis yazıları taklit ve tamîm ve ipek böceği tutmak ve harîr-i akmîşe⁴ dokutmak usulü icat ve biraz tamîm edilmiştir. Lâkin Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ve heyet-i ictimâ'îye-i İslâmiyeye ne zaman bir tarîk-i teceddüd ve terakkiye gidilmek istendiyse ya bir kaza ve belâ-yı umumî veyahut hânecek taarruz ve teşviki ile dâhili entrikaların ve cehaletin icap ve tesiri eseri olarak taraf-ı gâile ve esbâb-ı mâni'a çıkıp teşebbüsât-ı vâkı'a akamete uğraya geldiğinden bu cümleden memlekette bir veba illeti zuhuruyla beraber Tekelioğlu İbrahim'in (s.487) şakâvet ve isyanı vuku'u yine bu havalı efrâd-ı âmile ve fâilesinin sıhhatte kalanlarını

1 Bakır kapkacak, yemek takımları.

2 Astarlık bez, ince Amerikan bezi.

3 Boyanmış, cilâlanmış deri. Tabaklanmış deri.

4 İpek kumaşlar, ipek dokumalar.

o şakî üzerine sevke mecburiyet göstermesiyle teşebbüsât-ı terakkî-cûyâne bi'z-zarûre geri kalmaya mahkûm olmuştur.

Şakî-i merkûmun ahz ve tenkîlinde kuvve-i tenkîliye içinde yukarıdaki mebbas-i mahsusunda tercüme-i hâli yazılan Yılanlı Kör Musa ensâlinde Şeyh Ali Ağa bulunup fevkalâde muvaffakiyet gösterdiğinden nâşi bu hizmetine mükâfaten 1215 (1800) senesinde Isparta mütesellimi olmuş ve Antalya ve Burdur mütesellimlikleri ayrılmış imiş. Cülûs-ı Mahmud Han-ı Sâni hazretleri zamanındaki tebeddülât esnasında taşrada bulunan bayraktarlar, derebeyleri tekrar meydana çıkıp Uluborlu'da Sinicioğlu, Karaağaç'ta Ramazanoğlu, Afşar'da Bozbeyzâde, Gölhisar cihetinde Şeyh Hüseyin ve Madenoğulları misillü kadîmen halk üzerinde hükümrân olanların harekâtından şikâyât tevâli etmesiyle yalnız Isparta sancağı valiliği minvâl-i kadim üzere Vezir Mustafa Paşa'ya tevdi' olunmuş¹ ve müşarünileyh zamanında Sinicioğlu'nun ref'-i vücuduyla müsadere olunan emvâlinden bir hayli buğdayın ahaliye Pazar yerinde fûrûhtu tasavvur olunmuşken halkın mahallince taallûkatından hafv ile alamamasından dolayı mezkûr buğdayı merkeze celp ve Isparta'da dahi zulmen toplanan ve getirilen zahireyi "tenâvül-i sıhhat ibadete mâni'dir", diye iştirâsından imtinâ olunması sebebiyle her haneve nüfusuna göre beher kilesini yüzer paraya tevzi' ve bedelini tahsil etmişler ve Karaağaçlı Ramazanoğlu Salih Ağa'yı dahi 1226 tarihinde Isparta'da idam ve Cami-i Kebîr haziresine defn ve Şeyh Hüseyinoğulları'nın hidemât-ı sâdikânelerini takdir ve Madenoğulları'yla Bozbeyzâde'yi nefy ve tagrîb² eylemişler imiş.

Hamid ve Teke Sancakları Birleştirilerek Valiliğinin Vahid Paşa'ya Tevcihi ve Paşa-yı Müşarünileyhin Zaman-ı İdaresinin Ahval-i Mühimmesi

1229 (1813) senesinde Dersaadet'ten Tekelioğlu İbrahim'in zabt-ı muhalledfâtına memur buyurulan Mehmed Vahid Efendi muhalledfât işiyile meşgul iken her iki sancak yine birleştirilip müşarünileyh Vahid Efendi rütbe-i vezaretle Teke ve Hamid sancakları valiliğine tayin buyurulmuş olduğundan ve müşarünileyh ise zaten Avrupa görmüş ve Fransa İnkılâb-ı Kebîrinde Napolyon Bonapart nezdinde sefarette bulunmuş olduğundan 1230 (1814) tarihinden epeyce sonra zamanlara kadar maa-Teke Isparta

1 1083 târihi sıralarında maa-Teke Isparta vâliliğinde diğeri bir Mustafa Paşa daha bulunduğu sicillât-ı şer'iyede ve bazı kuyûdda görülmüştür.

2 Memleketten çıkarma, uzaklaştırılma.

eyaleti valiliğinde bulunarak bu havalinin en mühim iskelesi ve berriyetü'-Şam'la râbıta-i iktisâdiye ve ticariyesi Antalya olduğuna kanaat getirmekle hem bu râbıtanın ve hem de Arabistan'la Anadolu (s.488) ve hizmet-i Osmaniyesinin temini zımında Isparta'dan Antalya'ya yol yapılmasını ve ticaret ve sanayi-i mahalliyenin inkişâf ve izdiyâdını ve Avrupa'da gördüğü makine usullerinin kesret-i miyâh-ı câriyemize¹ göre su ile pek ehven idare olunabileceği emellerine çok vücut vermiş ve bir takım teşebbüsât-ı ibtidâiyeye başlayıp Isparta'nın Dere mahallesinden Ağlasun beline doğru bir saat kadar imtidâd eden boğaza köprüler yaptırmış ve el-yevm bu köprülerin asâr-ı mevcûde-i bâkiyesi görülmekte bulunmuş ise de memuriyeti Girit vilâyetinin Hanya muhafızlığına tahvîl edilmesinden halefine bıraktığı bütün teşebbüslerinin akâmete uğradığı kâbiren-an-kâbir Isparta'ca olunan rivâyât-ı cümlesindedir.

1238 (1822) tarihine kadar Antalya ve Isparta ve Eğirdir muhassıllıkları bazen tefrîk ve başka başka zevâta tevdi olunmuş ve bazen da Rauf Paşa zaman-ı idaresinde bir müddet-i cüz'îye içinde birleştirilmiş olması üzerine her yer kendi isti'dâd ve muhitine nispeten hâl-i tabiiyi idare şeklinde umûr-ı idare eskisi veçhile yine filen ayânlar ve muhassıllar efkâr-ı husûsiyesine tâbi bir hâle girip bu meyanda Mora vakası ve Yunanistan isyanları ahali-i İslâmiyece ez-ser-nev bâdî-i harekât-ı askeriye olmuş ve en-nihâye Mısırlı İbrahim Paşa'nın isyan ve tecavüzâtı dahi bunu takip eylemiştir ki o vakitte Mora cihetinde Girit ve Cezâyir-i Bahr-ı Sefid muhafızı olan müşarünileyh İbrahim Paşa iptidâ-yı emirde bu havaliden asâkir ve erzak istediğinde mümkün olduğu kadar Antalya tarikiyle gönderilip efrâd-ı müretibe ve zehâyiri sevk ve îsâl edenlerin avdetlerinde paşa-yı müşarünileyhin devlet hakkında fikr-i muzırr beslediği ve Mısır ve Arabistan askerlerinin İslâmiyetine itikat ve itinası ziyâde olanlarından bir takımları “biz pâdişah ve halife-i İslâm hazretleri rızasına muhalif hareketle Cenâb-ı Hakk'a âsî olamayız” diye kendisiyle Mısır'a gitmeyerek bu havalide geldikleri anlaşıldığı cihetle Isparta eşrâf ve ayânının bazı tedâbir itihaz etmekte oldukları sırada ne hükümetin ve ne de ahalinin gece-gündüz Yunan ve Mısır tehlikeleri endişelerinden başka bir şey düşünmeye vakitleri olmadığından o zamanda Isparta muhassılı bulunan İnce Müsellem Hacı Mehmed Ağa dahi sırf tekkelerden, türbelerden medet bekler, sufi-nihâd bir zât-ı takva şi'âr olması hasebiyle uzun müddet geçmeksizin İbrahim ve pederi Mehmed Ali Paşa'ların fikr-i fâsidi meydana çıkararak o zamana kadar muhassıl-ı mumaiyleh de ulemâ (s.489) ve

¹ Akar sular.

meşâyih musâhabât-ı sûfiyânesiyle imrâr-ı evkât eyleyip bazı tekkeleri, medreseleri tamir ve her hafta on beşer- yirmişer kurban zebh¹ ederek erbâb-ı ihtiyâcı tesîrden başka bir şeye bakmadığı cihetle İbrahim Paşa Kütahya'ya gelip de buraları işgâl edeceğinde Mısır asker ve memurlarının vürudundan evvel muhassıl-ı mumaileyh kendisine müteveccih ulemâ ve meşâyih ve ayân-ı memlekette bulunanlarla birlikte Konya'da post-nişîn dergâh hazretleri Mevlânâ Çelebi Efendi'nin teklif ve tertibi üzerine Dersaadet'e kaçmışlar ve memlekette kalanlardan Çebişoğlu Ahmed Ağa ayânlığa geçirilip yeni gelen musirr adamlarıyla idare-i umûra başlamışlar imiş.

Bunlardan evvelki valilerden ânifü'l-isim Vezir Mustafa Paşa'nın Abdi Paşa medresesini tamir ve ilâveten bazı müsakkafât-ı² vakfiye tahsis ve Uyuşoğlu Tekkesi denilen Abdulkâdir Tekkesi'ni tecdîd ettiğine dair olan kuyûd-ı resmîyeden maada zaman-ı idaresindeki muâmelâtına müteallik başka gûne malûmat-ı mühimmeye dest-res olunamadığı gibi Mehmed Vahid Paşa Isparta'da bir de âsâr-ı cedide kütüphanesi yaptırmak istediği hâlde Isparta'da kalamadığından dolayı muvaffak olamayıp yalnız ecdadımızdan hattat-ı şehir Yunuszâde Hacı Halil Efendi'ye bu maksatla yazdırdığı bir takım kütüb-i nefiseden kendi telifi olan *Napolyon Bonapart Sefâretnâmesi*'nin yazma nüshasını bırakmış ve bu nüsha muharrir-i âcize vâsil olmuştur. Münderecâtına nazaran müşarünileyh zaman-ı sefaretinde Napolyon'un ve Avrupa zimâm-dârânının³ Devlet-i Aliyye-i Osmaniye hakkında efkâr-ı nafiasını görememiş olduğundan avdetinde İngiltere'nin boğazlar mukavelesini hüsn-i neticeye rabt ve îsâl eylediği anlaşılıyor. Kendisinin tercüme-i hâli *Tarîh-i Lütfî*'nin ikinci cildinde 154 ve 155'inci sahifelerde münderiçtir.

Bu tercüme-i hâle göre müşarünileyh Halep vilâyeti mülhakâtından Kilis kazası kasabasında tevellüd edip hâl-i sabâvetinin⁴ validesiyle birlikte İstanbul'a gelerek validesini tezevvüç eden Baltacının oğlu olmak üzere tahsil-i ilim ve marifet yolunda bulunduktan ve bir müddet maliye kalemine devam ettikten sonra zecrîye Başkâtibi ve muhassıl ve badehu mevkûfâtı ve akd-i şerâ'it-i ittifâkiye için Fransa'ya memur olup avdetinde İngiltere işi için Bahr-i Sefid Boğazı'na azimet ve itmâm-ı memuriyetle avdet eylediğinde defter emanetine ve Rikâb-ı Hümayun riyasetine tayin edilmiş ve üç sene son-

1 Kesme, boğazlama. Kurban kesme.

2 Üstü dam veya tavanla örtülmüş. Tavanı veya damı olan.

3 İdare eden. İdareci.

4 Çocukluk, sabilik.

ra Kütahya'ya nefy ve bir buçuk sene menfâda¹ bulunarak (s.490) Tophane Nezareti'yle İstanbul'a getirilip 1229 (1813) senesinde Tekelioğlu İbrahim'in zabt-ı muhalefâtı memuriyetiyle bu havaliye geldiğinde bâ-rütbe-i vezaret Teke ve Hamid sancakları valiliğine tayin buyurulmuş ve birkaç sene sonra Hanya muhafızlığına nakil ile bir aralık rütbesi ref' olunarak Sakız'da ikamete ve esnâ-yı ikametinde Rum fetreti üzerine iade-i vezaretiyle boğaz muhafızlığına memur kılınmış ve yine ref'-i vezaretiyle Karahisar-ı Sahip'e nefy ve oradan tekrar vezareti iade ve ibkâ ve Halep valiliğine isrâ olunmuş ve bilâzı Konya'ya gönderildiğinde sâlisen ref'-i vezaretle Bursa'ya götürülüp kırk üçte yine boğaz muhafızlığına getirilmiş ve çok geçmeden Bosna eyaletiyle mesrûr edilmiş iken gidemeksizin 1244 senesi Safer (Ağustos 1828)'inde vefat etmiş ve Kütahya'da bir bâb kütüphane yaptırmıştır.

Müverrih Lütfi Efendi dahi kendisinin hüner ve marifet ve akıl ve kiyâset sahibi ve *Minbâcî'r-Rümât* namında bir kitabı olduğunu yazıyor. Berminvâl-i muharrer müşarünileyh bir müddet daha kalsa idi bir kütüphane de Isparta'da yapacak ve epeyce mühim icraat-ı cedîdeye dahi muvaffak olacak imiş. Ne çare ki talih-i memleket buna müsait olmamış. "Rahmetullah-ı aleyh rahmeten vâsîaten"

İnce Müsellem Hacı Mehmed Ağa Zamanı ve Mısırlı İbrahim Paşa İstila ve İşgali

İnce Müsellem Hacı Mehmed Ağa'nın salâbet-i dinîye ve sadâkat-ı fitriyesi saikasıyla bilâhare uhdesine rütbe-i mîrimîrânî tevcihiyle Mehmed Hilmi Paşa namında Mısır ve Hicaz cihetleri fevkalâde memuriyetlerine tayin olunmuş ve vefatında hâtime-i hasene eseri göstermiş olduğunu o aileye müntesip damatlarından 1303 senesinde Isparta mutasarrıfı olan azmi Beyzâde Ali Rıza Bey nakil ve hikâye ederdi. Kendisiyle birlikte İstanbul'a giden Isparta ulemâ ve meşâyih ve eşrâfî mesele-i Mısıriye hitam bulunca kadar İstanbul'da kalıp içlerinden bazıları ve Şeyh Alizâdeler'den bir şeyh-i marûf orada vefat etmişlerdir. Bu eşrâfın Yunan ve Mısır tehlikelerine karşı evvelce itihaz ettikleri tedâbir cümlesinden bu havaliye birer alay süvari ve piyade nizâmiye askeri gönderilmesi lüzumu arz olunması üzerine 1246 tarihinde vürûd eden Çarhacı² süvari Alayı Burdur'da ve piyade Miralay Âgâh Bey Alayı Isparta'da ikâme olunup o zamanda Isparta'da kışla vesâir emâkin-i askeriye bulunmadığından bu Nizam-ı Cedit askerleri han-

1 Nefyolunan yer. Birinin sürüldüğü yer.

2 Ordunun ilerisinde bulunan askerlerin yaptıkları tâlim.

lara vesâir münasip mahallere yerleştirilerek Hicrî 1249 (1833) tarihine kadar Isparta'ca irâhe-i hâllerine bakılmış (s.491) ve 1245 (1829) senesinde zuhur eden illet-i vebanın devamından Namazgâh civarında Pîrî Halife türbesinin karşısına bir karantina-hâne yapılmış ve Abdi Paşa Camii hastane ve ittisâlindeki medrese depo ittihaz kılınmış ise de sadrazam Reşid Mehmed Paşa ordusunun Konya'ya gelmesi üzerine asâkir-i merkûme Konya'ya sevk olunmuştur.

Konya'da paşa-yı müşarünileyh asâkir-i Mısıriyeye mağlûp ve esir oluvermesiyle o hengâmda asâkir-i Mısıriyye bu havalıyı istilâ ve idaresini der-uhde eylemişlerdir. Vahid Paşa'nın vali bulunduğu zamanda 1231 (1815) senesi Isparta çarşısı kâmilan yanıp yalnız kârgîr bezâzistan yani bedestan kalmış ve bir müddet çarşı esnafı şuraya, buraya dağılmış olduğundan memleketin sanatkârânı azalmış ve bu yüzden yerli sanâyiin terakkîsi yerine dahi tedennî ve inhitât kâim olmuş olduğu cihetle Yunan ve Mısır meselelerinin tesîrâtı da buna munzam olmuştur. Müşarünileyh Vahid Paşa'dan sonra Burdur Isparta'dan yine ayrılarak Hamid ve Teke ve Burdur şehirleri ayrı ayrı mütesellimlere ve badehu 1241 (1825)'de sadr-ı esbak Rauf Paşa'ya tevdi'yle 1244 (1829) tarihinde yine Isparta'ya Vezir İbrahim Paşa ve müşarünileyhin Halep'e naklinde dahi yerine Aliş Paşa ve çok zaman geçmeksizin bunun da üzerine nakil ve tahvîliyle yine mîrimîrândan Ali Şefîk Paşa ve bir müddet mürurunda bunun yerine dahi ordu memurlarından kezalik mîrimîrân Tâhir Paşa müstakilen Hamidili valisi tayin ve i'zâm olunmuşlarsa da bunların zamanlarında başlıca ne gibi şeyler zuhur ve tekevvün ettiği menkul ve malûm değildir.

Aydın Cihetinde Türeyen Keloğlan'a Ispartalı Kel Ali İltihak Ederek Fitne ve Tuğyana Neden Olmaları

Ancak Aydın cihetinde türeyen Keloğlan'a Isparta'nın Kel Ali'si iltihâk ve imtisâl etmek isteyerek bunun Teke sancağı cihetinde tarafdarânı bulunduğu Teke Mîrimîrânı Osman Paşa tarafından haber verilmesi üzerine her iki sancak birleştirilip Halep valisi müşarünileyh İbrahim Paşa ikinci defa tayin ve Kellerin istisâli yed-i iktidarına tevdi' olunmuştur. Müşarünileyh Keller gâilesini def'aten bastırmaya muvaffak olamamasıyla bunların yedi-sekiz bin raddesine bâliğ olan mevcut avenesine o zamanda kıyıda, bucakta saklanan yeniçeri ve tevâif-i kadîme-i askeriyenin bakıyyetü's-süyûfu dahi mezkûr Kellere iltihâk etmeye başladıklarından tertip olunan asâkir-i muntazama-i cedide ve mansûreden bu işe memur edilenler vasıtasıyla takip (s.492) ve

ser-i maktu'ları Dersaadet'e sevk ve tesrib ve Kel Ali'nin yurdu, ocağı tahrip ve İbrahim Paşa'nın ref'-i vezaretiyle kendisi Karahisar'a nefy ve tagrib olunmuş ve sancaklar yine ayrı, ayrı mütesellimlere verilmiştir. Bu muameleden yalnız Isparta'ca harâbî ve perîşânîye şebîh bir hâl görüldüğünde “Ortalık Kel Ali'nin bağına döndü” tabiriyle el-yevm bir darb-ı mesel elsine-i nâsda mütedâvil ve zebânzed bulunmuştur¹.

Lütfî Tarîhî'nin ikinci cildinde Keloğlan, Keleş Mehmed namıyla hükümetin o zamandaki zulüm ve teaddisine karşı meydana çıkıp “Keleş Mehmed memur-ı min-indillah” ibaresiyle mühür hakk ettirdiği ve “benim maksadım fukara takımını zulümlerden sıyânettir” demesi üzerine halkı başına biriktirdiği ve âkîbet-i hâli yazılıyor ve Kel Ali'den bahis olunmuyor ise de Kel Ali'nin Cedit mahallesindeki hânesi ve hânesi ittisâlinde tahrip edilen bağı kabristana tahvil olunarak el-yevm mevcuttur. Mezkûr kabristana da Kel Ali bağı derler. 1247 (1831) senesinde kuvve-i cünüdiye-i cedîdenin tezyîd ve daha ziyâde tanzîmi zımında nüfûs-ı umûmiyenin tahriri devletçe karâr-gîr olup Hidayet Ağa namında birisi Teke sancağı tahririne ve Saîd Efendi Isparta'ya ve Mustafa Bey Terkemiş-i Hâss denilen Burdur'a memur olarak Isparta'ya gelmişler ve esas muâmelât ve malûmâtı ele alıp her biri mahall-i memuriyetlerine gitmişler ve Teke ve Burdur'u bu cihetle de yine Isparta'dan ayırmışlardır.

Gazi Sultan Mahmud Han-ı Sâni hazretlerinin yeniçeriyi kaldırıp, Selim-i Sâlis hazretleri teşebbüsâtının yeniden ihyâsına muvaffakiyetleri bu millette bir devre-i cedîde kapısı daha açmış ve bütün derebeyliklerini ve Kelleri, körleri ber-minvâl-i muharrer kaldırmış ve umûm tebaa-i Osmaniye ve cemaat-i İslâmîyenin kitap ve sünnet veçhile hukuk-ı hürriyet ve milliyetine mazhariyeti esasını koymuş olduğu hâlde Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın daha evvelce hazırladığı muntazam askere karşı hakan-ı müşarünileyh hazretlerinin tanzim ve tezyîdine henüz başladığı kuvve-i cünüdiye-i mansûrenin azlığından ve tekemmül de edememesinden (s.493) galebe temin edilememesi ve ânifü'z-zikr 1245 (1829) senesi taun ve vebasının tekerrür-i zuhurunda ilk devrede maa-kurrâ Isparta'ca yevmî üç yüz kişinin cenazesi defn olunup bu illet-i menhûsenin 1252 (1836) tarihine kadar aralık, aralık eser göstermesi meşguliyet-i idare ve efrâd-ı Osmaniye'yi başka şeylere bakabilecek mevki-den uzaklaştırmasıyla zaten efkâr-ı teceddüt-perverânenin Anadolu'ya hak-

1 Keçiörlü nahiyesi dâhilinde bir çeşmeye “Yaptı bu çeşmeye bir taş dibek”, “Akcalı Mehmed Efendi Kel Zeybek” yazdığından buna seyyâhînden diğer bir zâtın “Su elin, çeşme elin, yalnız tekne Kel'in” ibâresini yazdığını dahi söylerler. Darb-ı mesel hükmünde hâlâ da söylenir.

kıyla girememesinden ve bilâkis görülen mesâib-i mütevâliye-i harbiye ve vebâiye ve harîk gibi şeylerin Avrupa efkâr-ı efrenciyyesi usulüne temayül ve kavâid-i esasîye-i İslâmiyeden tebâ'üd olunmasından neşet eylediği itikadı bir kat daha kuvvet bulmasından dolayı memleket eski hamam, eski tas hâlinde kalmış ve hep ümitler âtiye muallâk ve müftekir bulunmuş idi.

Ayan-ı Memleket Hacı Numan Bey'in Vefatıyla Ayanlığın Hacı İbrahim oğlu Hacı Ali'ye Tevdi'i ve Suret-i İdaresi

İnce Müsellem Hacı Mehmed Ağa'nın vaktinde ayânlıkta iken Hicaz'a giderek avdetinde Mısırlı İbrahim Paşa memurlarının ayân yaptırıldıkları Çebi-şoğlu Ahmed Ağa zamanında ihtiyâr-ı inzivâ eyleyen meşhur Hacı Numan Bey fukara-perver ve devlet ve millete sadık bir vücûd-ı muteber olmasından dolayı Mısır memurlarının yapmaya başladıkları hilâf-ı şer' ve ma'delet harekât-ı gaddârânededen bîzâr kalan ahali-i memleket mîr-i mumaiylehi 1252 (1836) tarihinde tekrar ayânlığa getirip bi'n-nisbe tahfif-i mezâlim eserini görmüşler ve biraz sükûn ve rahat bulmuşlar ise de 1254 (1838) tarihinde mîr-i mumaiylehin vefatıyla ayânlık nev-residelerden Hacı Edhem oğlu Hacı Ali Ağa'ya tevcih olunmuş imiş. Ağa-yı mumaiyleh dahi Hacı Numan Bey eserini takipte kusur etmeyip oldukça mutedilâne îfâ-yı vazife etmekte olduğu sırada 1255 (1839) senesinde cennet-mekân Sultan Abdülmecid Han Gazi hazretlerinin cülûs-ı hümayunları vukuunu müteakip Gülhane Hatt-ı Hümayunuyla ilân buyurulan Tanzimat-ı Hayriye emniyet-i can ve mahfûziyet-i ırz ve namus ve mal ve tayin-i vezâif ve istihkâk ve refah-ı hâl esaslarını göstermesi üzerine Hamidili havalisince devre-i teceddüde bilâ-istisna bu tarihte girilebilmiştir ki Hatt-ı Hümayun-ı mezkûrda zât-ı hazret-i padişâhî Devlet-i Aliyyelerinin bidâyet-i zuhurundan beri ahkâm-ı celile-i Kur'âniye ve kavânîn-i şer'iyeye riayet olunduğundan saltanat-ı seniyyelerinin kuvvet ve miknet ve bilcümle tebaanın refah ve mamûriyeti rûtbe-i gayeye vâsıl olmuş iken yüz elli senedir gavâil-i müteakibe ve esbâb-ı mütenevviaya mebnî ne şer'-i şerîfe ve ne de kavânîn-i münîfeye inkıyâd ve imtisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve mamûriyet bilâkis zaaf ve fakra mübeddel olmuş ve hâlbuki kavânîn-i şer'iyeye tahtında idare olunmayan memâlikin pâyidâr olamayacağı (s.494) vâzihâttan bulunmuş olduğunu yukarılardaki beyânât-ı mükerrere ve izahat-ı muhtelif-i âcizânem veçhile itiraf ve tasdikle bundan böyle memleketin mesâlih-i siyasiye ve muâmelât-ı idariyesi münferiden âmir ve kâhir vülât¹ ve mutasarıfın ve merbûtâtı el-

1 Valiler.

lerinde bulundurulmayarak her yerde her ferd-i Osmanî taarruzât-ı gayr-ı şer'îye ve kânûniyeden masûn ve hakk-ı tabiisine mâlik ve hükümete karşı vazifesini dahi bi-hakkın ifa mesleğine sâlik olmak üzere ahd ü misâk olup teminat gösterildiğinden halk kemâl-i emniyet ve ciddiyetle terakkiyât ve mamûriyet-i vataniyeyi nazara almışlar ve takibe başlamışlar.

Ve binâberîn¹ gerek merkezde ve gerek kazalarda ziraat ve ticaret ve sanat erbabından bulunanlar hemîşe yek diğere rabt-bend muhabbet ve muâvenet olup ber-vech-i sâbık loncalarını ve suvar-i idare ve mesleklerini zamana göre tayin ve tertip ederek kavuk yerine fes ve aba ve yağmurluk yerine cübbe ve salta ve aba ve potur yerine çuha şalvar ve çâhşir ve Emre astarı yerine Amerikan bezi kullanmak ve ihtiyâcât-ı sâireyi dahi hep dâhilde tedarik etmek suretinde hem emtia-i ecnebiyeye biraz mümâşât ve rağbet göstermek ve hem de dâhilî sanayi ve ticareti öldürmemek cihetlerine çalışmışlar imiş.

Tanzimat-ı Hayriye'yi Müteakip Son Yeniçeri Ağası Celaleddin Paşa'nın Zaman-ı İdaresi

1258 (1842) tarihinde Isparta mutasarrıflığına gelen Celaleddin Paşa ki -yeniçeriliğin lâğvı ve büsbütün ref'-i vücutları zamanında son yeniçeri ağası olan Celâl Ağa olduğunu söylerler- Isparta'ya geldiğinde ber-muktezâ-yı hatt-ı hümayun yerli eşrâf ve ahaliden müntahab² bir meclis-i memleket teşkil ve sancak dâhilindeki kazalara da yine yerliden müdürler tayin ettiği ve her kazadaki ayân ve mütecebbirânın harekât-ı hod-serâne³ ve âmiyânesine⁴ nihayet verdiği hâlde bir müddet sonra başına toplanan bir takım müdâhenân-ı menfaat-perestân güya Anadolu halkının rençper ve esnaf takımı Tanzimat'tan bir şey anlamayacaklarından bahisle paşa-yı mumâileyhin yeniçeri ağalığı vaktinde yapılan zorbalıklara yeniden vücûd verdirmek istemeleriyle mumâileyh bu arzuya hırslanarak o zamanda müteşekkil ilk meclis-i memlekette şer'an muhâkemeleri cereyan etmekte bulunan Keçiözü ve Ağlasun kazaları ağalarının idam ve malları müsadere edilmesini arzu ve ısrar ettiyse de hâkimü's-şer' fetva olmadıkça ilâm veremeyeceğini beyan ve Müftü Hacı Abdurrahman Efendi dahi buna cevaz-ı şer'î ve rıza-yı padişahî olmadığını bilâ-fütur serbestî-i tâmla dermeyân (s.495) ve heyet-i müteşekkile-i memlekette hâkim ve müftü efendilerin kulları tarafına ter-

1 Dâima. Her zaman.

2 Seçilmiş, güzide.

3 Dik başlılıkla, serkeşcesine. Kimseyi dinlemeden.

4 Âdice, bayağca, cahillere yakışır surette.

cih ve ityân etmeleriyle paşa-yı mumaileyh hod-be-hod bir şey yapamayınca ol-vakit Konya valisi bulunan nâ-münasip bir şöhet-i galizeye mazhar olan Ömer Paşa'ya müracaat edip vali-i müşarünileyh Isparta'ya geldiğinde muhâkemât-ı vakianın bî-taraf bir mahalde icrasını iltizâmen ağa-yı mumaileyhimayı ve daha sâir emsalini teferruatlarıyla beraber maiyyetine alarak mahfûzan Antalya'ya götürmüş ve orada icra kılınan muhâkemâtta dahi gerek mutasarrıf ve gerek vali paşalar arzularına muvafık neticeye vasil olmamış olduklarından mutazarrır ve mağdur olanların Bâbîâlî'ye şikâyetleri üzerine her ikisinin de infisâlleri vuku bulmuş ve bu hallerden yerli ahalinin bade't-Tanzimat kâhir ve mütecebbir valilere, mutasarrıflara, kaymakamlara bâzice ve sermaye-i menfaat ve ihtiras edilemeyeceğine kanaat-ı kâmile getirilmiş ve o zamandan itibaren Müslim ve gayrimüslim cümleye hâlen ve istikbâlen idare-i âdile-i hükümet için bir ümîd-i kavî ve itminân-ı tâm hâsıl olmuş ve herkes kendi mesleğinin terakkiyâtına devam etmeye başlamış olduğunu hikâye ederlerdi.

O zamanı idrak eden ceddîm Hacı Osman Ağa ve dayısı Hacı Yunus Efendi dahi nakil eyerlerdi ki 1260 tarihinde Tanzimat-ı Hayriye Fermanı gelip bütün ahâlî-i memleket muvâcehesinde okunduğunda “Ba'dezîn her kimse emlâk ve kudretine göre vergi verecek ve askerlik dört veya beş seneye inecek ve efrâd-ı askeriye kur'a-i şer'îye ile alınacak ve ashâb-ı cerâimin davaları şer'an meclis-i memleket huzurunda alenen tahkik ve hükmolunacak ve bilâ-hüküm kimse hapis ve nefy ve idam olunmayacak ve kimse, kimse'nin ırz ve namus ve mal ve canına ve hukuk-ı sâiresine tecavüz edemeyecek ve edenler şiddetli ceza görecek. El-hâsıl Memâlik-i Osmaniye'nin her yerinde ahkâm-ı şer'îye ve şer'e muvafık kavânîn-i adliye icra kılınacak ve kurt ile koyun beraber gezecek ve erbâb-ı sanayi ve ticaret ve ziraat yeni yeni usullerle ileri gidecek müjde ve teminatı herkese ferah ve emniyet verdiğinden bu zamana kadar, valilerin, derebeylerinin vali kapı halkı denilen delillerin, delibaşlarının, zorbalının şehirlerde, köylerde icra ede geldikleri zulüm ve gârât görülmeyecek ve erbâb-ı (s.496) sanayiden eski ve yeni marifet ve îcâd gösterenler de mükâfât verilecek ve bütün tahsil-i ilim ve marifet edenler askere götürülmeyip müstesna tutulacak denilmesi üzerine, hükümdar, padişah da elbette yalan olmaz dediklerini” derlerdi.

Bu hatt-ı hümayûna riâyetle Kırım Muharebesi'ne kadar sekiz-on sene zarfında mektepler, medreseler tâlib-i ilim ile doldu. Isparta ve on iki pâre kurâsında elli altı bâb mekteb-i sibyan küşâd ve eski medreseler mamûr

ve âbâd¹ oldu. İzdivaçlar, teehhüller emniyet ve selâmetle yapılp nüfus-ı İslâmiye çoğalmaya başladı. Evvelleri camilerde, mescitlerde ilk cemaate yetişemeyenler ikinci cemaat için imam olacak kimse bulamamalarından nâşi ashâb-ı hayır imam-ı sâni ve sâlis nasb ve tayinine mecburlarken şimdi ikinci, üçüncü cemaate imam olacak kimseler yetişti. 1269 (1852) tarihinde Kırım Muharebesine dahi birkaç alay asker gönderildiği hâlde memlekette hiçbir güne müşkülât ve zaruret his olunmadı. Hülâsa-i kelâm sekene-i memleket yeniden dâire-i emn ve refaha girdi.” Diyorlardı.

Esnâ-yı harpte Osmanlı, İngiliz, Fransız altınlarının ve sim mecîdî ve aksâmının çokluğunu ve kâffe-i levazım-ı harbiye dâhilden tedarik ve sevk olunup bunda ezher-cihet müşkülât yokluğunu son zamanlarında biz de gördük. Şu hâlde devr-i Mecîdi asayiş ve refahı bambaşka bir şekle girdi. Çünkü derûn-ı memlekete ve bâ-husus Anadolu'nun Isparta gibi içeri taraflarına emtia-i hariciye ithalâtı fes, püskül ve çuha ve pek az Amerikan bezinden ibaret idi. Fes ise ekseriyetle Tunus'tan püskül de Bursa'dan ve yalnız çuha ve Amerikan Memâlik-i ecnebiyeden gelirdi. Maada ihtiyâcât-ı milliyeye ve askeriye hep dâhilde tedarik ve isti'mâl olunur ve fazlasından diğer yerlere ihracat bile vuku bulurdu. Bu cihetle halkın işsiz ve müstehlik kısmı binde birden fazla değildi.

Vaktaki bade'l-harp Paris Muâhedesi yapıldı. Islahat Fermân-ı Âlisi de neşrolundu. Deniz vapurları, şimendiferler, iskelelere doğru şoseler işletilmeye, yapılmaya başlandı. Kapitülasyonlarda emtia-i ecnebiyenin ucuzluğuna, sürümüne hayliden hayli revaç ve teshîlât göstermesiyle o emtia yanında bizim mamulât-ı dâhiliye kaba ve pahalı görünerek sanayi-i dâhiliyemiz gündün güne tatil etmeye yüz tuttu...(s.497) Sınıf-ı müstehlik çoğaldı. Müstahsillik ancak köylülerin rençperliğinde ve erbâb-ı ziraatta kaldı. Bunlar ise ber-minvâl-i muharrer öteden beri ümerâmız, ulemâmız, küberâmız, şehirli mütemevilânımız nazarlarında hayvan gibi bî-hiss ve idrak çalışır ve hakir ve esir yaşattırılır.

Gürûh-ı sâfileden addolunduklarından bunlara ve şehirli erbâb-ı sanayia istikbalî temin ve mevcudiyeti tarsîn edecek faaliyet yolları gösterilecek yerde bilâkis kendilerini sefâhet ve sû-i ahlâk ve cehalet yolunda bulunduracak şeylere teşvik ve tergîb yolu tutulmakla beraber sınıf-ı ticaret ve sanatta bulunan “Müslümanlara bir de buğday ve Afyon alış verişleri ve tütün ve emsali ticaret işleri ve kundura ve setre ve pantolon dikişleri haramdır” gibi mu-

1 Mâmur, şen.

zır fikirler verilerek bu işlerde yerli ve yabancı Hıristiyanlara inhisar ettirildi. Bütün Hıristiyanlar yük yük emtia-i ecnebiye ile köylere dağıldılar. Kunduracılık, terzilik sanatlarına koyuldular. Üçe satamayacakları şeyleri harman veresiye beşe sattılar. Harman vaktinde otuza alacaklarını dokuza alıp alacaklarına fazlaca faiz de koydular. Elliye mal ettikleri kundurayı yüze verdiler. Yirmi-otuz kuruşa dikilecek ceket, pantolonu kırk-elli kuruşa yaptılar. Bu yüzden köylüler iki senede yetiştirebildikleri mahsulleriyle bir sene geçinemez oldular. Oğulları evleneceğinde, askere gideceğinde, kızları gelin olduğunda borca dahî girdiler.

Tanzimat-ı Hayriye ve Islahat Fermân-ı Âlişânının ilk verdiği neşât ve meserret-i mübeddel makûsiyet oldu. Gülhane ve Tanzimat Hatt-ı Hümayunlarının ilk intişârında itirâzatta bulunmalarından dolayı nefy ve tagrîb edilen taşra müftülerinden 1263 (1846) senesinde Isparta'ya gelen Bor ve Sandıklı müftüleri gibi halk üzerinde sözleri müessir ulemâmımız, küberâmız bu Tanzimat-ı hilâfet-i İslâmiye ve hükümet-i şer'îye istiklâllerine münâfidir" diyeceklerine halkı cevaz-ı teceddüt ve inkılâp fikrine teşvik ve ikaz etseleldi, makûsiyet-i mebsûta değil ilk ümit ve neşâtın netâyic-i nâfıası görülmüş olacaktı. Amma ne çare ki bunu ne ulemâmımız ve ne de ümerâ ve ser-âmedânımız bilmediklerinden ve bilenler de yapmadıklarından Avrupalı tanzîmât-ı mezkurenin kendi menfaatlerine ait kısımlarını takip ve bundan bir de tebaa-i gayrimüslimenin himâye-i menâfi meselesini ve devâire-i ticaretlerinin (s.498) tevessü emellerini tevlîd eylediler.

Asâkir-i Mansureden Süvari İsmet Paşa Alayıyla Topçu Kerim Paşa ve Piyade Fırkalarının Vürudu ve Kırım Muharebesi Sebebiyle Kars Cihetine Sevkleri ve Isparta Çayı'nın Şehre Tecavüzü ve Çarşının 1266 (1849) Hariki

Tanzîmât-ı Hayriye'miz rençperlerden ziyade Hıristiyanların ve şehirlerdeki paralı zenginlerin işine yaradı. Şu kadar ki köylüleri de mütegalibeden olan eski beylerin ve ağaların cebir ve itisâfından kurtardı. Buralarca Deli İsmet namıyla şöret-yâb olan İsmet Paşa'nın¹ süvari fırkasıyla Kerim Paşa'nın topçu fırkası bu senenin yaz faslında Isparta'ya gelerek tahrir-i nüfus mucibince silk-i nizâmiyeye alınacak askerler kur'a-i şer'îye ile alınmaya başladığından birinci kur'a efrâdı bu fırkalara kayıt ve yeni usulde ilbâs edilmiş ve Avrupa'daki intizam-ı askerî usulü halka gösterilmiş ve 1247 (1831) tarihi sıralarında vebaya karşı karantina-hâne yapılan mahal debboy-ı askerî hâline

1 1309 (1891) senesinde Adliye Nâzırı olan Rızâ Paşa'nın pederidir.

konulmuş ve merkez idare-i askerî Isparta olduğundan Burdur idare-i mülkiyesi yine Isparta'ya rabt ve ilhak olunmuş ve o zamanda kaymakam bulunan İzzet Bey namındaki bir zat merkez-i idareyi sancağın vasatı ve nokta-i merkeziyesi demek olan Eğirdir'e nakil etmeye çalışmış ve fakat Isparta alayına muktezi kışla ve debboy ve emâkin-i sâire-i askeriyeyi Eğirdir'de vücud getirmek mümkün ve nâfi' görülemediği cihetle bunların Isparta'da vücud gelmesi ve getirilmesi merkezinin muhafazası kararını intâc eylemiş ise de Kırım Muharebesi'ne müncer olan seferberlik zamanında Isparta'daki bu süvari ve topçu fırkaları Erzurum ve Kars cihetine kaldırılarak teşebbüsât haliyle kalmıştı.

1264 (1847) tarihinde dahi Isparta çayına gelen büyük seylâbın¹ Debbâğhâne mevki'inden taşması Debbâğhâne ve Fazlullah ve İskender mahallelerinin ekser hânelerini tahrip ederek hasârât-ı mühimmeye bâ'is olması ve iki sene sonra 1266 (1849) sâlinde de çarşının Karpuz Pazarı cihetinden leylen zuhur eden harîk Kaymakkapısı'ndan Bedestene kadar birkaç yüz dükkânı içlerindeki emtia ve edevât-ı sînâ'iyesi ile beraber ihrâk ve mahvetmesi gibi ahvâl-i felâket-i iştimâl halkça ber-müceb-i tanzimât teceddüdât-ı fikrîye ve amelîyeye temayül ve me'külât ve melbûsât ve tarz-ı idare ve maîşet şekillerinde tebeddül-i vuku'undan inbi'âs ettiği fikrine yine kuvvet verdiği cihetle Kitâb-ı Kerîm'in ve fukehânın emir ve ictihâdî veçhile kavâid-i İslâmiyeye riâyete eski harekâta avd ü rec'at yoluna dönülmüş ve tahvîfât-ı diniyenin tesiri sayesinde herkes de bir fikr-i adalet (s.499) ve istikamet eseri görülmeye başlamış idi. Çünkü yukarıdan beri beyan ve izah edile geldiği veçhile "ulemâ ve meşâyih ve bunlara itimâd-ı tâm hâsıl eden tabaka-i avâmdan ma'dûd halktaki fikir ve itikat ve şeâir ve evâmir-i İslâmiyeye riâyet ve nevâhiden mücânebet edenler min-indillah daima felâh ve terakkide ve aksi yola gidenler belâ ve musibette olacaktır. Bunun için bir memlekette fisk ü fücûr² galebe eder ve o memleketi idare edenler o yola gider ise o memleket belâ ve musibetten azâde kalmaz. Maddî, manevî her akabenin mahall-i zuhûru olur" iman ve cezmindedir.

Bu sebepten her hangi bir hükümet memurunun hareketi müessesât-ı hayriye ve mübâlât-ı amelîye-i diniyeye münhasır ise maddî, manevî her muvaffakiyeti, her türlü emn ve rahatı onlara nispet ederler. Bu cihetle öyle aksi yola gidenleri hasım ve düşman addeyletler de onlara hiçbir gûne

1 Taşkın su, sel.

2 Allah'a isyan içinde olmak, günah işlemek.

muâvenet ve muvaffakiyetlerine dua ve hizmet etmezler¹. O makûleler dahi halkı hizmetine, mesleğine mütâbaata mecbur etmek için un² ve şiddete ve hilâf-ı şer' ve kanun harekete mecbur olur.

1272 (1855) Tarihinde Gelen Burhanlı Kaymakamı Hasan Rüşdü Efendi Zaman ve Devri

Fesat ve ihtilâl buradan neşet eder olmasıyla devletçe Mısır meselesinin hallinden sonra Isparta'dan yine ayrılan Burdur kaymakamlığı hâricde kalıp müstakilen Isparta'ya tayin ve izâm kılınan Arnavut Kaymakam ve Cihânoğlu gibi sarhoş kimseler Mısırlı İbrahim Paşa devrinde Mısır memurlarına mümâşât gösterenlerden sâbıkü'l-isim ayân-ı belde Çebişoğlu Ahmed Ağa'yı işkencelerle tazyik ve hem-pâlarıyla beraber bir takım kimselerin nükûd ve emvâlini ahz ü zabt etmeye kıyâm ve tarik-i fisk ve sefâheti alenen iltizâm etiklerinde ulemâ ve ukalâ-yı memleket Dersaadet'e mahzarlarla adamlar göndererek onları azil ve rütbe-i ûlâ sınıf-ı sâni ricâlinden Hasan Rüşdü Efendi namında dindar ve adalet-kâr ihtiyar bir kaymakam tayin ettirmişler ve beraberce getirmişler imiş. 1272 (1855) tarihinde mumaiyleh Hasan Rüşdü Efendi'nin vüruduyla kendisi tarikat-ı aliyye-i Mevleviye'ye mensup olmasından nâşi evvel-be-evvel Isparta'da âyîn-i Mevlevîyi ihyâ ve icraya teşebbüsten başlayıp her hafta Cuma günleri de bir camie selâmlık tertip ederek bütün ümerâ ve zabitan-ı askeriye ve memurin-i şer'îye ve mülkiye ve eşraf ve erkân-ı mahalliyeyi istishâben o camie Cuma namazından evvel gider ve namazdan sonra imam ve hatip ve müezzîn ve kayyim olanlara bahşîş ve atıyye³ itâ eder. (s.500) Ve beş vakitte tellâllar nidâ ettirip çarşı esnafını camilere ve cemaate sevk eyler ve hükümet dairesi mescidinde hazır bulunanlara cemaatle namaz kıldırır. Ve hilâf-ı şerî'at işret ve terk-i salât vesâir türlü irtikâb-ı nehiyyât eyleyenleri şiddetle darp ve hapis eyleyip herkese ibret gösterirdi.

Bu icraatında şayet bir şefaatchi ve ricacı gelir mütalâasıyla darp ve ta'zîri emrettikten sonra ya uzun bir namaza başlar veyahut ihtiyarlığı hasebiyle daîma dizi üzerinde bulundurduğu yorganı başına çekip uykuya yatar olduğundan adına "Yorganlı Kaymakam" derlerdi. Hâlâ camilerde kendisine ve teferruatına mahsus olan maksurelerde namı yâd edilmektedir.

1 Bütün du'âlarımızda "Allahumme, ensır men nasara'd-din, ve ahzil-men hazele'l-müslimîn" demiyor muyuz?

2 Kabalık. Sertlik. Cebir ve zor.

3 Hediye. Bahşîş. Lütüf ve ihsan.

Bu zat Isparta'ya vürudunun ikinci senesi gelen Islahat Fermân-ı Hümayunu mucibince bazı icraat-ı müceddidâneyi mevki'-i tatbika koyacağı sırada ihtiyarlığı hasebiyle takriben yetmiş beş yaşında olduğu hâlde 1275 (1858) senesi evâilinde hulûl-i ecel mevûduyla vefat ettiğinden Pîr Efendi Sultan Türbesi civarında defin-hâk-i ıtır-nâk olmuştur. Hîn-i vefatında başında bulunan ulemâ ve meşâyih-i memleket müşarünileyhin son nefesine kadar Tevhîd-i şerîf ve İsm-i Celâl'i dilinden bırakmayıp alâmet ve saadet-i İslâmiye ile teslim-i rûh etmiş ve nûr-ı vechi gasl olundukça tezâyüd eylemiş olduğunu nakil ve rivayet ederlerdi.

Müşarünileyhin harem dairesiyle hükümet dairesi mescidi meyânında yaptırdığı hususî bir hücresi açılıp bakıldığında birçok kütüb-i mutasavvifa ve bir post ve birer hırka ve sikke-i Mevlevî ve beş yüzlü bir tespih ve misvâk ve buhurdan görülmesi üzerine bade salâti'l-işâ' bir iki saat uyuduktan sonra her gece tahâret-i kâmile ile hırka ve sikkeyi bil-iktisâ tâbe-sabâh zikir ve tesbîhle iştigal eder olduğunu haremi hanımın söylediği hocam merhum tarafından vakit vakit hikâye edilirdi. "Rahmetullahi aleyhi rahmeten vasi'aten".

Müşarünileyh zamanında Cami-i Kebîr'in sâikadan muhtâc-ı tecdid olan tek şerefeli minaresi tuğla ile Göbekli Hacı Mehmed nâm usta vasıtasıyla çift şerefeli olarak yapıldığı gibi üst şerefenin külâh mahrûtuna öğle ve ikindi vakitlerinde kırmızı bayrak çektirerek ovalarda ve bağlarda, bahçelerde (s.501) iş işleyen çiftçi ve amele gürûhuna vakt-i salâtın dühülünü ilâm eder ve oralarda da târik-i salât¹ ve nâkıs-ı savm² kimseler olup olmadığını seygar süvariler vasıtasıyla tefîş eyleydi.

A'mâl-i diniyyede cebir ve ikrâhın câiz olmadığını kendisine söyleyen erbâb-ı atâlete karşı "halife-i Resûlullah tarafından bize tevdi' buyurulan vazife, ahkâm-ı şer'îye-i ilâhiyenin insanlar üzerinde kâim ve câri olacak kâffe-i muâmelâtını hakkıyla ifa ve muhafaza etmek ve ettirmekten ibarettir. Bunun da birincisi düstûr-ı insaniyet olan kavâid-i İslâmiyeden ferâiz-i diniyenin evvel-be-evvel ibadet kısmını icra ile fevâid-i dünyevîye ve uhrevîye-yi temin etmek demek olduğu rehîn-rütbe-i bedâhettir. Eğerçi insanlar nefis ve hevâlarına³ ettikleri rağbet ve inhimâklarının⁴ onda birini dinlerine riâyete

1 Namaz kılmayı terketmiş olan kimse.

2 Orucu eksik tutan.

3 İstek. Nefsin isteği. Düşkünlük. Gelip geçici olan heves.

4 Bir şeye fazla düşkün olma.

hasretselerdi, dinin iman ve itikat ve amâl ve içtihadı verdiği ehemmiyeti takdir eyleselerdi, dünyadaki insan yüksekliğinin fevkinde daima Müslümanlar bulunur, görünürdü. Nitekim evveleri böyle olmuş ve asârı görülmüş ve âlem-i İslâm aktâr-ı cihânın¹ ekser kısmına şümûl ve intişâr hâsıl eylemiştir. Çünkü yükselmek, urûc etmek demektir. Namaz da mirâc-ı mûmindir. Mümin kardeşleri yüksekte görmek için kendilerinin mirâcını iğmaz ve ihmal eylememek bizim vazife-i mühimmemizdendir.” der imiş.

Yine müşarünileyh zamanında Isparta’da bulunan süvari zırhlı alayı denilen Mazhar Paşa fırkasının ikamet ve istirahatleri zımında hâric-i şehirden yapılması evvelce kararlaştırılan kışla-i hümayunun yeri ve talimgâhı Hacılarlıoğlu Çeşmesi civârından Çünür yolu Ayırdı mevki’ine kadar birkaç yüz dönüm araziden ibaret olarak tefevvüz ve taşları ihzâr ve âmâde olunmuş ve muktezi su dahi memleket sularının menâbü tarafındaki Andık deresi ilerisinden keşif ve ihraç ve dereye icra kılınmış idiye de ahiren kışlanın hükümet civarında yapılması karargîr olmasıyla bir kısım havâle-i askeriye üzerine 1274 (1857) tarihinde altı yüz küsur bin kuruş iane cem’iyle kışla-i hümayun inşâ ve ikmal ve derûnuna fırka-i mezkûre ik’âd ve ithal edilmiştir... (s.502)

Moralî Mehmed Paşa’nın Vüruduyla Hacı Edhemoğlu Hacı Ali Ağa ve Rûfeka-yı Sairesinin Nefye Gönderilmeleri ve Avâkib-i Halleri

1269 (1852) senesinde başlayan Kırım Muharebesi seferberliği zamanında hükümetçe icra olunan birkaç senelik kur’a-i şer’iye muâmelâtında hilâf-ı kanun harekât ve irtikâbât iddiasıyla tahkîkât-ı iptidâiye ve intihâ’iye neticesinde ferîkândan Moralî Mehmed Paşa Isparta ve Burdur’a gelip küşâd ettiği Divan-ı Harb’de Burdur’un muamele-i askeriyesi Isparta’ya merbut olduğundan dolayı orada bir şey yapmamış ise de o vaktin Isparta eşraf ve erkânından bulunan son ayân-ı belde Hacı Edhem oğlu Hacı Ali Ağa ve müderrişinden İrfan Efendi ve Yılanlızâde Hasan ve mahdumu Abdullah Beyler ve Alay Emîni Mehmed Hilmi Efendi ve Doktor Gümüšoğlu Hacı Elyâ ve zaptiye sınıfından hazineci Kör Mustafa Rodos ve İstanköy adalarında ikamet etmek üzere üçer-beşer sene nefye ve tagrîbe mahkûm olmuşlar ve Şeyh Alizâde Hacı Emin Efendi dahi nefyen ve tahsîsen Burdur dâhilindeki Sorkun çiftliğinde ikamet ve kable’l-izâm hastalanan Hasan Bey vefat edip oğlu ve diğerleri menfâlarına gönderilmişlerdir. İrfan Efendi’nin nefye gönderildiğinin akşamında çok karlı bir gecede hânesinden harîk

1 Her taraf, dünyanın dört bucağı, dünyanın her yeri.

zuhûruyla esas-ı beyt ve tecemmülâtı ve birçok yazma ve müzehheb nefis kitapları yanmıştır.

Müşarünileyh Mehmed Paşa'nın esna-yı muhâkemâtta halktan maldâr ve nâmuskâr zehâbın çok kimseleri bî-gayr-ı hakkın iz'âc ve işkence ettiğinden dolayı Bâbîâlî'ye olunan müracaat-ı şedîde üzerine hâmi-i tanzimât ve nâşir-i islahat addedilen Sadrazam Mustafa Reşid Paşa mensûbâtından zaptiye Nazırı muavini Borlulu Mehmed Bey vasıtasıyla icra ettirilen tetkikat gayesinde paşanın gaddarlığı ve zulüm-kârlığı ve menfilerin nefy ve tagrîbine de haksız hüküm verilerek masumiyetleri anlaşıldığından paşa-yı müşarünileyh'in İstanbul Divan-ı Harbince tard edildiği ve çok zaman geçmeksizin gözlerine âmâ sâri olup tese'ül¹ derecesinde bir zillet ve zaruret içinde terk-i hayat ettiği ve menfilerin iki sene sonra ıtlak ve ihlâsıyla cümlesi birden Isparta'ya geldiği yine müşarünileyh Hasan Rüşdü Efendi ve halefi zamanına ait şununattandır.

Ricâl ve erkân-ı mütehayyizesinden haysiyet ve sadakatleri cümlece müsellem olan Miskîzâde Pazar Ağası Hacı Mustafa Ağa ve Kürd Hasan oğlu Hacı Ali ve Hacı Emin ve Damgacızâde Mehmed Hüseyin ve Alaybeyzâde İbrahim ve Çalık Hacı Ali Ağaların yekdiğeri müteakip vefatları vuku'yla menfâdan gelenler de yeniden hükümet işine girmeye sâlih ve rağbet-dâr olmadıklarından "Mecidiyeliler" denilen erkân-ı memlekette mumaileyhimin oğulları Miskîzâde Ömer ve Hüseyin Ağalarla (s.503) Hacı Edhemzâde damadı Alaybeyzâde Hacı Ali Bey ve Bucaklı Memiş Ağazâde Danabaşoğlu Hacı Ahmed ve Hammamcızâde İbrahim ve Çorbacızâde Süleyman Ağalardan ve Hacı Edhem oğlu Handânzâde Hafız Mehmed İzzet ve Çallızâde Mehmed Sıdkı ve Şeyh Alizâde Osman Efendiler ve teferruâtından ibaret idi.

Mecidiyeliler Namıyla Tenebbû ve Teşehhür Eden Zümre-i Eşraf ve Ayanın İdare-i Memlekete Memur Olmaları, İdare-i Cedidin Suret ve Eşkâli

Devr-i Mahmud Han-ı Sâni hazretleri avânının Isparta eşraf ve erkânından Silleli Hacı Ali Ağa ve Helvacı Hacı Kâtip ve Yunus ve Çavuş ve Emir Hacı Ali oğulları ve emsalî şürefâ ve sâdât kavuk ve harvânî iktisâ ettikleri gibi devr-i Mecidi adamlarının ilk senelerinde giydikleri yalnız fes ve cübbe ve kürk ve sarındıkları abâni sarık olduğu hâlde son zamanda meclis-i

¹ Dilenme, dilencilik etme.

memleket azalığını ihraz ve mevki’-i resmîyi işgal ettiklerinde mumaileyhim Danabaş ve Handânzâdeler ve rüfekâsı sarıkları atmışlar ve bol pantolon ve Osmanlı setresi ve çeket giymeye başlamışlar ve bunlara mülâzemet eden Hacı Memişzâde Süleyman ve Mehmed Ağalarla Çalıkzâde Mehmed ve Osman Efendiler ve bazı mensûbâtı da sarıkları çıkarıp fesleri üzerine birer yazma yemeni bağlamışlardı.

Halkın hacısı, hocası hep fesli, sarıklı iken yalnız bunların fesli, yazma yemenili görülmesi kendilerine “Mecîdiyeliler” nâmının takılmasına sebep olmuştur. O vaktin kuvve-i zabita ve vasıta-i emn ve asayışı dahi bütün yerliden olmak üzere Kocabıyık Abdullah Ağa’nın Tüfenkçibaşılığıyla tomruk kâtibi Doğanlı mahalleli Ali Hafız, oğlu Ali Fevzi Efendinin ve şimdiki jandarma makamında tüfenkçi veya tüfenkli denilen süvari ve piyade zaptiyelerin çavuşları Bostan Çelebi oğlu Mahmud ve İbrişim ve Kasapoğulları Mustafa ve Süleyman ve Kara Emin ve Mercan oğlu Halil Ağalarla Süleyman ve Veli kavâsların tedâbîr ve mesâî-i müştereke ve müttetikalarıyla idare olunur.” Bir heyet-i müctemi’a kumandasında altmış kadar süvari ve piyade ve o kadar da gayr-ı muvazzaf mülâzım efrâdın vesâat-ı hizmetlerinden ibaretti. Halkın yekdiğeri beynindeki musâlih ve dost ve muamele-i nîk ü bedih¹ alel-ekser çarşı ve çiftçi esnafı loncalarında ve mahallât ve kurâ heyet-i ihtiyâriyesinde rü’yet olunur, olduğundan hükümete çokluk alacak, verecek ve darb-ı hafif ve itâle-i lisan gibi cünha ve kabahat davaları gelmeyip şayet loncalarda ve heyet-i ihtiyâriyede görülemeyenleri Tüfenkçibaşıya (s.504) şifahen dava olduğunda müddeî-i aleyh hemen celb ve müdde’îsiyle kapıaltı denilen Tüfenkçibaşı ve tomruk kâtibi odasında muvâceheleri icra edilip ikrar edilirse hemen icrası cihetine gidilir ve inkâr olunursa mülâzımlardan birine terfikan tarafeyn mahkeme-i şer’iyeye sevk olunur. Ve hâkim veya nâibi olan başkâtip bil-muhâkeme şahitleri dinleyerek veyahut müdde’î-i aleyhe yemin vererek hükmü hâvî bir pusulacıkla tarafeyn yine kapıaltına îade kılınır ve hükm-i vâki’ derhâl o anda habsen icra edilir idi.

Bu sebepten hükümetin ve meclis-i memleketin vazifesi bol, bol büyük işlere bakmak sayesinde hemen temin-i idare ve asayiş ve mamûriyet ve hüsn-i âmîzeş ve tahsil-i emvâl-i mürettebe hususlarına münhasırdı. Bu meydana haftada bir iki gün her sınıfın kendine göre tenezzüh ve teferruc ve kısm-ı sâliste yazdığım göreneklerle gezek âlemleri de var idi. Muvazzaf ve mülâzım tüfenkçi ve zaptiye efrâdının elbisesi sırmalı tozluk, câmedân, cep-

1 İyi, kötü.

ken, yaz günlerinde beyaz dizlik, kış günlerinde çuhadan gaytanlı ve bazen sırmalı potur ve ayaklarında kısa konçlu yerli mamulâtından çizme ve başlarında birer kırmızı fes ve mavi püskülden ve silâhları bellerindeki sırmalı silâhlığa sokulmuş birer çift gümüşlü tabancadan ibaretti. Derûn-ı şehirde ve etrafında takib-i vukûâta gideceklerinde birer de uzunca ve keskin yatağan bıçağı alırlar ve süvariler “filinte” ve “şişhâne” denilen kısa tüfeklerle mücehhez bulunurlardı. Çavuşlar uzun çâhşir¹ ve kısa ve sırmalı ağa mintanları üzerine gaytanlı kılınc ve pala takınırlardı.

Yaz günlerinde bu zaptiyelerden başka kol kol birer müfrezede muvakkat ve süvari kır serdarı yazılıp birer başbuğ idaresinde kurâ ve enhâ ve cibâl ve tilâl geşt ü güzâr ettirilirdi. 1274 (1857) tarihinde bir kır serdarı başbuğuna verilen divânî yazılı bir buyruldu-i âlide “Mâr-ı sermâdide âsâ sûrâh sükûnete ilticâ ve ihtifâ eden haşerât-ı eşkiyâ zuhur-ı harâret-i sayfle meydâna çıkacağından dağlarda, ovalarda ve bütün yollarda iş ve güçleriyle meşgul olacak sekene ve ebnâ-yı sebîlin bunlardan hıfz u hırâseti zımnında hâmil buyruldu...”

Ağa'nın kır serdarı tayin ve ihraç olunduğu ve bunlar her hangi karye ve nahiyeye müracaat ederlerse paralarıyla yem ve yiyecekleri verilip ahalinin zehâyir ve sâiresine katiyen vaz-ı yed ettirilmemesi ve şayet hilâf-ı rıza-yı âli ednâ bir harekete cür'et eylerlerse ahz u gasp edecekleri şeyin iki misli kendilerinden ve kefillerinden tahsil ve haklarında kanun-ı cezanın gâye-i şiddeti tatbik edileceği (s.505) meclis-i umum kararı iktizasından olmağla mutazarrır olanların hiç kimseden havf ve tehâşi etmeksizin hemen hükûmete müracaat eylemeleri muharrer bulunduğu evrak-ı resmîye mahzeni kâğıtları içinde görülmüştür ki o zamanda usul-i kitabetin dahi tarz-ı cedîde girdiği anlaşılmaktadır.

Bu evrak meyânındaki mezâbit ve evâmir-i kuyûdiyete nazaran o vakitlerde müşarünileyh Reşid Paşa'nın bir talimatnamesine tevfikan beher sene ilkbaharında mülhak kazalar erbâb-ı vukuf ve malûmatından merkez-i livaya ikişer-üçer zat davet olunup merkezden de müntehab zevâtın mürekkebbir meclis-i umum akdiyle kırk gün kadar müzakerede bulunarak evvelâ sancak dâhilinde temin-i inzibat ve selâmet-i idare için zaptiyelerin hidemât-ı mesbûkalarına göre terfi-i sınıf ve tahvil ve muayene ve azil ve tebdilleri ve kır serdarlarının tayinleri ve sâniyen ziraatın ve çift hayvanât ve edevâtının ziyade noksanıyla tohumların azlığı ve mer'âlara tecavüz ve ormanlardan

1 Doğru çâkşır olup, ince kumaştan yapılan uzun bir çeşit şalvar demektir.

tarla çıkarmak ve tahrip olunmak ve her karye ve kasabanın ihtitâbı¹ ve yolları halelden masûn ve harap olup olmadığı anlaşılacak cihetleri ve sâlisen sanayiden her hangileri terakki ve teceddüt veya tedenni ve inhitât dairesine girdiği ve ne gibi şeylere ihtiyaç bulunduğu ve râbî'an insanca ve hayvanca hastalık zuhurunda ittihaz edilecek karantina ve tedâbir-i sıhhiye ve hıfzû's-sıhhaye müteallik nehirler ve göller mecralarının tathîrâtı ve alelum sular ve suyolları işleri ve hâmisen mekâtib ve medârisin derece-i tahsilleriyle harâbî ve mamûriyetleri ve talebenin tarz-ı idare ve mâişetleri ve sâdisen bilumum evkâf-ı şerife ve maâbidin mütevellî ve vazîfedârları hakıyla ifa-yı vazife edip etmedikleri ve sâbî'ân sene-i sabıkada yapılması kararlaştırılan şeylerin ber-vech-i matlûb yapıp yapılmadığı ve sâminen me'kûlât ve meşrûbât ve kıyâfet-i milliye ve melbûsâtca bedâyi-i hasene veya sey'ye hâdis olup olmadığı ve tâsî'ân bütün sancak ihtiyâcât-ı dâhiliye ve ithâlât ve ihrâcâtına ait tetkikatla sene-i cedîdede ne gibi ihracatın men'î veya teshîl ve tevsi'î ve ithâlât resim ve muayenelerinin tahfif veya teşdidi lâzım geleceği kararlaştırılır ve icrâ ve takipleri hükümet-i icrâ'iyeye tevdi' olunur, badehu meclis-i mezkûr dağılır imiş.

Bu cihetle her hangi bir zaptiye ve kır serdarı gezdikleri yerlerde hilâf-ı şer' ve kanun bir hâl gördüklerinde veya müstacelen def' edilmesi lâzım gelen bir mazarratın vücuduna muttali' olduklarında derhâl mâ-fevkine arz-ı malûmat edip hemen o iş hangi sınıf loncasına veya heyet-i ihtiyâriyesine ait ise tembih olunarak yaptırılırdı. Bu bâbdaki masraflar da her sınıfın orta ve lonca kiselerinden (s.506) ve mahallât ve kurânın avâriz akçeleri nemasından verilirdi. Avâriz akçesi mahallât ve kurânın heyet-i ihtiyâriyesince beher sene rü'yet hesapla kim mütevellî tayin olunacaksa senedât ona devir ve tevdi' olunup ücret-i takibiye ve tahsîliye olarak o mütevellîye maktûân bir iki bin kuruş senelik tahsîsiyle sene başında tertip olunacak sâliyâne vergisinin yekûnu kaç kuruş ise evvelâ mahalle ve karyenin müderris ve muallim ve imam ve hatip ve fakirleri bit-tefrîk müstesna tutularak kûsur-ı mükellefin sınıfı "baş ev", "orta ev" "son ev" namıyla üçe ayrılıp top(lam) vergiye göre meselâ o sene "baş ev" yüz ve "orta ev" yetmiş beş ve "son ev" elli kuruş vermek üzere tertip ve ale'l-esâmi defteri tanzim ve zîri tasdik ve bir nüshası hükümete takdim olunduktan sonra tahsiline kâbız-ı mâl² tayin edilen kimseden kefil veya rehin ahzıyla defter ona teslim olunur ve kuruşta bir iki para ücret-i tahsîliye zam edilir ve o sene mâl-ı avâriz nemasından mahalle

1 Odun toplamak, odun kesmek.

2 Tahsildar.

ve karyece para sarf edilmediği ve sarfına lüzum görünmediği takdirde bu nemânın nısfı sermayeye zam ve nısf-ı diğeri verginin nısfını veya rub'unu mu veyahut tamamını mı temin ediyorsa bu cihet anlaşıldığında vergi ona göre tahsil kılınırdı.

Bazı zat sene-be-sene bu vergi endişesinden kurtulmak için toptan birkaç bin kuruş nakden avârız parası veyahut bir mülk verip mâdâme'l-hayat ondan ve bade'l-vefat evlâd ü iyâlınden birinci batında bulunanlardan vergi alınmaz ve bazı senelerde mâl-ı avârızın neması nısfı umum vergiyi maa-ziyadetin temin ettiğinden vergi bundan tesviye edilerek umum komşudan o sene sâliyâne tahsil olunmaz idi. tahsil olunduğu zamanlarda da Mart'tan Kânunuevvel gâyesine kadar on taksitte alınırdı. İlk ve son taksitler esnaftan ve orta taksitler rençper ve bahçivanlardan alış verişleri yolunda olduğu ve mahsulleri ele geldiği zamanda alınıp hiçbir komşu kudreti ve zamanı haricinde asla tazyik görmezdi.

Rençper ve fukarâ takımı her hâlde “Nasyonalist” bir hâlde yaşattırılırdı. Bu paraları hükümette kabz eden sarraf her hangi mahalle ve karye kâbız-ı mâlından ne miktar para alırsa (s.507) yevmiye defterine kayıt ve tarih, numarasıyla kâbız-ı mâlın yedindeki sirküde mahsus hanesine işaret ve temhîr edip mâl kâtibine götürülür ve o da defterine kayıt ile hane-i mahsusu mühürler idi. Bu suhûletlerden daire-i hükümette maaşlı ve kefilli bir sarraf ve bir mâl kâtibi ve birer tahrirat ve arazi ve evkâf ve nüfus kâtipleri bulunur ve haftada bir iki gün ictimâ eden meclis-i memlekette meclis kâtipliğini umur-ı idare ve nizamiyede tahrirat kâtibi ve umur-ı şer'iyede şer'ie başkâtibi yapar ve mahkeme-i şer'ie kalemünde yalnız sicil kaydı için bir muavin ve mukayyet kullanılır idi.

Kapıaltı icraatında mahkeme-i şer'iyeye gitmeksizin tahsil olunan eşhâs matlûbâtından kuruşta bir para resim tahsiliyle ve eğerçi mahkeme-i şer'ie hükmüyle tahsil olunmuş ise kuruşta bir para da harç hükm-i medyûndan alınır ve aybaşında hesabını tomruk kâtibi yapıp Tüfenkçibaşı'ya verir ve ne kadar resm-i tahsiliye olmuş ise nısfını veya sülüsânı zaptiye dairesi masrafına mukâbil bırakılıp üst tarafı kapıaltı hâsılatı namıyla kaymakam veya mutasarrıf ve valilerin matbah¹ ve daire masrafı olarak oraya ve harc-ı hüküm hâkim efendiye verilirdi. Ashâb-ı matlûbdan medyûnların mukassatan² veya temhilen verecekleri paraları beklemeye razı olmayanlar olduğu takdir-

1 Mutbah. Yemek pişirilen yer.

2 Taksitli olarak, taksitle.

de resm-i tahsîliye ve harc hükmü peşinen vermeye muvafakat ettiği hâlde matlûbî kapıaltı sandığından peşinen verilip medyûndan bilâhare alınırdı. Bu sebeple çarşıda veresiye alış veriş ve yek diğere emniyet ve itimat ve herkes için bir itibar-ı zâtî ve ahlâkî var idi.

Tüfenkçibaşının tertibiyle her gece yatsıdan sonra zaptiyelerden birer çavuş idaresinde takım takım devriye kolları çıkarılıp derûn ve kenar-ı şehirde tertip olundukları kıt'aları tâbe-sabâh¹ gezerek şüpheli fenersizleri, sarhoşları, zenpâreleri², kumarbazları üzerlerinde kendilerine nispet ve taallûku görülmeyen eşya bulunan ve sirkate teşebbüs eden hırsızları bulduklarında hapishaneye götürürler. Fahişeleri imam evi denilen nisâ hapishanesine korlar. Ferdası günü jurnallerini kaymakam veya mutasarrıf ve valiye verip sarhoşlarla kumarbazlar, zenpâreler vücudunun tahammülüne göre (s.508) on beş-yirmi ve daha ziyade değnek vurulmak ve fenersizlerden elli-yüz kuruş ve daha ziyade cerîme³ alınmak ve hırsızlar berâ-yı muhâkeme hapiste tutulmak emri verilir. Darp olunacaklar kapıaltı dairesi önüne getirilip hasır serilerek tranpete çalınmaya başlar. Tranpetenin sesini işitenler oraya birikirler. Dairenin çeşmesi havuzunda ıslanmış kızılıcık değnekleriyle dövülecek kimseler ayağından ve kışından darp edilir, salıverilir.

Bunların içinde anası, babası, akrabası olanlar “Biz sana yaramazlık etme demez miydik, işte cezâ-yı sezânı buldun” serzenişleriyle adamlarını alır, götürürler. Bu dövülecekler meyânında talebe-i ulûmdan ve dervişândan bulunanlar olursa hocalarına ve şeyhlerine götürülüp darp işi medresede ve tekkede bütün talebe ve dervişler muvacehesinde yapılır. Şayet hoca efendi veya şeyh o talebe ve dervîşi kabul etmez ve tard eyler ise elbise-i ilmiye ve sûfiyeleri soyularak darp yine hükümette icrâ ve kur'a ve askerî muamelelerinde talebeliğine, dervîşliğine itibar olunmamak üzere nüfus Kâtibince kendisi bâlâsına şerh ettirilir ve Hıristiyanlardan sınıf-ı rûhânîye mensup kilise hanendeleri ve emsali tesadüf ettiğinde onlar da bu veçhile metropolidhâneye gönderilir ve İslâm ve Hıristiyan fahişeler sabıka ve tekerrür-i vukuatı nispetinde imam evinde ve metropolidhânedeki mahbûse bulundurulurdu.

Hapishane-i umûmî bir cinayet ve cünha ve bir de borçlu damından ibaret olarak erbâb-ı cinayete zincir ve pranga ve bir taraftan diğer tarafa na-

1 Sabaha kadar.

2 Zampara.

3 Suçludan alınan para cezası, cereme.

kil edileceğinde boyunlarına lâle takıldığı gibi mahbûsiyetleri zamanında sabah-akşam tebevül ve tağavvuta çıkarılıp maada evkâtta kilit altında ve karanlıkça damda topluca bulundurulurlar. Ve cünha sahipleri oldukça kapısı, penceresi odaya benzer ve aydınlık bir yerde hapsedilirler. Borçlu damında medyûnlar, maznûnlar bulunup odalarının kapısı kilitli olmazsa da hapisanenin cümle kapısından dışarıya çıkarılmazlar ve kendilerine müracaat edenlerle görüşebilirlerdi.

İstitrâd

1276 (1859) senesinde pederimin bulunduğu Abdi Paşa medresesinde iki talebenin gündüz iskambil kâğıdıyla kumar oynamakta oldukları hâlde tutulup getirildiklerinde müderris Hâmid Efendi (s.509) Hoca ve biraderi bu iki talebeyi tard etmek istediklerinde pederleri ve taallûkatı böyle yaramaz evlâdı kendileri de kabul etmeyeceklerinden behemehâl darp olunup medresede mahpus edilmelerini ve tövbe verilmesini pek ziyade rica ve kefilde irâ'e etmeleriyle kendileri softa kıyafetinden soyularak ayaklarına falaka takılıp medrese avlusunda oturur. Değnek vurduklarını ve umum talebe-ye ibret gösterdiklerini gördüğüm gibi 1297 (1879) senesinde Konya valisi İngiliz Said Paşa'nın Konya'ya ilk geldiğinde zabita-i merkeziyeden kendisine verilen bu kabîl jurnalde der-dest edilen bir iki dervişin ber-mûceb-i taâmül Çelebi Efendi hazretleri cânibinden terbiye olunmak üzere tevkifhane-ye konulmayıp dergâh-ı şerife teslim edildiği îzâhâtını görünce bir daha derviş tutulduğunda diğerleriyle maan tevkifhane-i umûmiye tıklararak kendisine malûmat verilmesini tembih etmiş.

Ve yine bir derviş tutulduğunda tembihi veçhile muamele edilmiş olmasından dolayı bu muameleyi müşarünileyh ya Avrupa'nın ecnebî tarihlerinde görmüş veyahut Anadolu'ya ilk çıktığında bu muamele-i mesbûkayı anlamış olmalı ki hükümet dairesi önüne hasır serdirip çarşıya ilân-ı keyfiyetle der-dest edilen yaramazları meydan-ı darba sevk ve isrâ ve dervişin elbise-i dervişânesini tazîmen üzerinden alıp kendisini darba yatırdığında Çelebi Efendi hazretlerini ve memurîn-i adliyeyi hâzır bulundurarak hırka ve sikkeyi çelebiye ita ve muamele-i darbı muvacehelerinde icrâ ettirmiş olduğundan keyfiyeti İstanbul'a yazdıklarında inde'l-isti'lâm "evet bu vilâyetin inzibât-ı idârisi kanunen bana aittir. Halkın hissiyât-ı rûhiyesine göre muamele etmek de hikmet-i siyasiye icabındandır. Böyle yapmak iktiza etti, yaptım. Buna darb-ı siyasî derler" demiş olduğunu İstanbul gazeteleri sütunlarında okumuş idik.

1303 (1885) senesinde Konya'ya gittiğimde bu hâlin bu veçhile vuku'unu jandarma kumandanı Hüseyin Sabri Paşa ile İstinaf Müdde-i Umûmîsi Sâlim ve Cezâ Reisi Hâmi Efendiler dahi tafsîlen nakil ve hikâyeye etmişler ve hatta Sâlim Efendi itiraz ve mümanaat etmek istediğinde “Siz mahkeme kapısından içeri giren davaları âdilâne rü'yet ediniz ve ettiriniz. Ondan evvelki icraat-ı vilâyete karışmayınız.” Dediğini ve filhakika bu muameleden sonra Konya delikanlılarında ve dervişlerde eski haşerilik ve serbazlık görülmediğini beyan ve tasdik eylemişler idi. Temme'l-İstîtrat

Daha evveleri bu muamele ayân-ı belde marifetiyle yapılarak cerîmeler ayâna verilir ve muhassıl veya mütesellimlerle ayân beyinde taksim olunur imiş. Kızılılık değneklerinin ıslattırılması için hapishane dairesi ve Tüfenkçibaşı odası önünde ve ayân Hacı Numan Bey'in eski konağında büyücek birer havuz olduğunu ben de gördüm, bilirim. (s.510)

El-hâsıl o zamanlarda mensûbîn-i hükümet halka hâdim ve halk da memurlara mutî' ve hizmetkâr ve her türlü icraatlarından minnettar ve gayr-ı nâdim idiler. Halk ile hükümet arasında hissiyât-ı diniyelerine mugâyir hâl görülmedikçe bir gûne mübayenet ve ayrılık uçurumu yok idi. Devr-i Mecidiyede İslâm ve Hıristiyan herkes malından, canından, ırz ve namusundan emin olduğu hâlde muhibbâne yaşıyorlar ve ihtiyarların dedikleri veçhile kurt ile koyun beraber geziyorlar. Yani saîd ile şakî yek diğere tecavüz edemiyorlardı.

Hâlâ Isparta ve bazı kurrâ ve nevâhisinde bir hanenin seknesi dışarıya gideceğinde hane derûnunda kimse bulunmadığına alâmet olmak üzere kapısının halkaları bir parça bez veya eski sicim ile bağlanarak bırakılır, gidilir. Hane sahibinden başka mezkûr bağı kimse çözüp içeriye girmez ve giremezdi. O zamanların tesir-i âsâr-ı inzibât ve emniyeti kısmen bâkîdir. Bunu gören yabancılar taaccüp ederler. Çarşı esnafı dahi dükkân ve mağazalarından dışarıya ve camie namaz kılmaya gittiklerinde dükkânının önüne ya bir ip çeker veyahut salaş perde gerer. O dükkân ve mağazaya kimse girmez ve girdirilmez.

Arap Kaymakam Denilen Ahmed Nazif Efendi Zamanı

Müşarünileyh Hasan Rüşdü Efendi merhumun yerine gelen ve Arap Kaymakam denilen Ahmed Nazif Efendi vürudunda bu tarz-ı idareyi bozmayıp belki daha teşdîdle Tüfenkçibaşılığa büyük oğlu Hasan Maz-

har Bey'i koymuş ve inzibât-ı idareyi arzusuna göre takviye ve temin eylemiş idi. Kaymakam-ı mumaileyh, ilm-i ulemâdan siyâsiyâta da vâkıf fasîh Arapça tekellüm eder felsefî bir zat olup kendisine bu sebepten Arap Kaymakam nâmı verilerek tavır ve meşrebi gece-gündüz ulemâ-i memleketi meclisine celp ile müsâhabât-ı felsefiyede bulunmak ve teceddüdât-ı zamâniye icâbâtını tatbik etmek mesleğine müstenit olmasıyla turuk-ı aliyye meşâyihinin tarz-ı revîş¹ ve harekâtını iptale ve bilhassa o zamanda kesret-i medîde mâlik olan Beşkazâlî Şeyh Osman Efendi'yi nefy ve iclâya sarf-ı mesai etmekle beraber yukarıda Çelik Mehmed Paşa ve evlâdı zamanlarındaki çiftlikât hakkında beyan olunduğu veçhile çiftlikler sekenesinin beyleri ellerinde esir gibi olmalarından başka bir de kurrâ ahaliysiyle maan beylerin ve tüccarın "selem"² muamelesinden bîzâr olmaları hasebiyle idare-i mülkiyelerinin mukaddemâ Isparta'dan ayrılmasını haklarında muzır görenlerden dolayı kemâkân Isparta'ya merbûtiyet-i idâriyelerini Burdur ahali-i fakîresi istid'â ederek bekâ-yı merbûtiyetlerini iade ve istihsal (s.511) etmiş oldukları hâlde bittabi buna razı olmayan çiftlikler beyleri ve tüccar-ı gaddar ayrı bulunmak arzusunu takibe başlayıp efendi-i mumaileyhin ceddî ise Burdurlu olmasından kendisinin bu arzuyu tervîce mütemâyil bulunduğu ve hükümet konağı harem dairesini terkle esasen Burdurlu olan Şeyh Alizâde Hacı Emin Efendi'nin hanesine naklederek ikinci oğlu Mahmud Bey'in vefatını ser-rişte³ edip merkeziyet-i livânın Burdur'a nakil ve tahvîli emel ve teşebbüsâtında olduğu anlaşılması üzerine şikâyat-ı mütevâliyyeye ve kendisinin de Isparta âb ve havasını zemm⁴ ve Burdur'u medh ile ya merkezin naklini veyahut memuriyetinin sahil bir mahalle tahvîl edilmesini yazmasına binaen şimdi Antalya mülhakatından bulunan Alanya kazası kaymakamlığına becayiş edilip 1276 (1859) senesinde yerine ser-asker-i meşhur Rıza Paşa kaşayın biraderi Çerkes Ali Necib Bey gelmişidi.

Çerkes Ali Necib Bey'in Kaymakamlık Zaman-ı İdaresi

Mumaileyh Ahmed Nazif Efendi'nin pederi Ahmed Bey hakikaten Burdur ulemasından Osman hocanın oğlu olup Osman hoca Cezayir'e azimet ettiğinde orada teehhül ile mîr-i mumaileyh Cezayir'de dünyaya gelmiş ve efendi-i mumaileyhle kardeşi Hamedân Efendi dahi Cezayir'de doğmuş olduklarından Cezayir'in Fransız idaresine geçtiğinden evvel ve son-

1 Gidiş, tarz, üslup.

2 Faiz.

3 İp ucu. Emâre, delil. Vesile.

4 Kötülemek, birisinin ayıplarını söylemek, çekiştirmek.

ra hidemât-ı nâfiası vukuuna mebnî bir müddet takvim-hâne musahhihliğinde ve muahharan Haremeyn-i Muhteremeyn tercümanlığında bulunarak ennihâye Bosna Defterdarlığında ve Travnik ve Behke sancaklarında “ifâ-yı memuriyetten sonra Isparta Sancağı kaymakamlığına tayin ve Isparta’dan Alanya’ya nakil edildiği ve Alanya’da vefat ettiği ve *Elf Leyle* ve *Seyf-i Zü’l-yezen* nâm kitapları Türkçeye tercüme eylediği *Mir’atül-Cezâyir* nâm tarih-i husûside yazılıyor.

Isparta sekenesinin ekseriyetle Medine-i Tâhire ahâl-i muhteremesi sülâlesinden olmalarıyla her kim bu memlekete ve merâkid-i evliyâ ve meşâyihе dún-ı nazarla bakar ise felâh bulmayıp mutlaka envâ-i mesâib ve ukûbâta düçâr olageldiğini ve bilâkis kimler hüsn-i nazar ve hüsn-i hizmet eserini gösterse onların dahi behemhâl refah ve ikbal gördüğünü umum halk bilâ-tereddüt itimâd-ı câzimle¹ itikat ederler. Ve bu itikadın eseri de ekseriyetle zuhur ederek fikr ü zehâb-ı umumîyi teyide senet gösterirler. (s.512) “Bu belde-i mübâreke hazret-i peygamber sallallahu aleyhi vesellem efendimizin ruhaniyetine mazhar bilâddandır derler. Onun hürmetine, sünnetine muhalif her hâl, her ahlâksızlık gerek yerli ve gerek yabancı herkes için mûcib-i felâkettir” diye itikâd-ı câzim üzerine İslâmiyet’e, ahlâk-ı hasene ve insaniyete münâfi harekât erbabını ahâl-i mütedeyyine daima tahkîr ederler.

Mumaileyh Ali Necib Bey vürudu gününün ferdâsı gecesinde kışla-i hümayuna yakın eski harem dairesinden ateş zuhur ederek yangın olmuş ve bunu halkın bir takımı Nazif Efendi’nin sihir ve tılsımı ve bir kısım Beşkazâlî Şeyh Osman Efendi müritleri şeyhin inkisâr-ı kalbi eseri olmak üzere telakkî etmişlerse de yukarıdaki kısım-ı sânîde muharrer şeyh-i müşarünileyh tercümesinde beyan olunduğu üzere harîkin hiçbir tarafa sirayet etmeksizin yalnız daire-i mezkurenin ihtirâkıyla bastırılması üzerine Necib Bey halkın müteveccih ve mu’tekid² bulunduğu şeyh-i müşarünileyhe intisâb ve vazifesine teşebbüsât-ı hayriyeden başlayarak evvel emirde Isparta Mevlevihânesinin ve mekteb-i rüşdînin tesis ve inşasına şitâb eylemiştir.

Bu meyanda eski Tüfenkçibaşı Abdullah Ağa selefi Nazif Efendi zamanında azalığa nakledildiğinden meşâyih-i memlekette Yavruzâde Şeyh Mehmed Emin Efendi’yi dahi azalığa ithal ile Hasan Mazhar Bey’den münhal kalan Tüfenkçibaşılık Afşar kazası eşrâf ve mütehayyirânından Bozbeyzâde İsmail Ağa’ya tevdi’ olunup zaptiye tertibatında Çerkeslerden ve Arnavut-

1 Hiçbir şüphe olmayan mutlak güven.

2 İnanmış. Dindar. İtikad eden. Dini bütün olan.

lardan bir sınıf fistanlı ve Arnavut elbiseli efrâd-ı tahrir ve kuvve-i inzibatıyeyi bir kat daha tevsi' ve tanzim ve kazalar müdürlüklerine yerli eşraf ve hanedanları tercih ve tayin ederek Pavlu kazasına İnce Müdür Süleyman ve maa İncir Ağlasun kazasına Şeyh ve Gölhisar'a Uluborlulu Yakup ve Garbî Karaağaç'a Şeyh Hüseyinoğlu Osman ve İrle'ye Burdurî Hacı Kâtip ve Tefenni'ye Mesud Beyzâdelerden İzzet ve Gönen kazasına Hüseyin Ağalarla Burdur'a Çilzâde Mustafa ve Keçiborlu'ya Hacı Ali ve Uluborlu'ya Mahmudoglu Hacı Ahmed ve Ağros'a Yağcızâde Salih Efedi'ler ve Hoyran'a Veli ve Yalvaç'a Mehmed ve Yalvaç Karaağacı'na Hacı Şaban ve Afşar'a Muslu ve Eğirdir'e Burhânzâde Hacı İbrahim ve Barla'ya Edhem Ağaları intihâb eylemiş ve idare-i umûru yerli ellere vermiş idi.

Burdur tüccar ve beyleri arzu ettikleri tefrik meselesini takiple Çeltikçi çiftliği mutasarrıflarından son zamanda Çatalca mutasarrıfı olan Rıza Paşa'nın biraderi Halil Bey'i müstakilen Burdur kaymakamı tayin ettirmişler ve İrle ve Garbî Karaağaç ve Tefenni ve Gölhisar kazalarını Isparta'dan yine ayırttırmışlar ise de (s.513) diğerlerinin hüsn-i idarelerine bakmak ve değnek darbı mücâzâtını kaldırmak ve sanayide kullanılan cehrî kök boyayı merkezde ve kazalarda yetiştirmek ve tamim etmek ve Keçiborlu ve Afşar kazalarındaki kükürt ve lületaşı madenlerini müddet-i imtiyâziye ile müteahhitlere işlettirmek ve kazadan kazaya yollar ve teşyîd-i inzibat ve emniyet-i turuk-ı maâbir için sancağın sekiz mevki'ine derbendât yani karakollar yapılmak ve bu sayede servet ve ticaret-i mahalliyeyi inkişâf ettirmek esaslarını pîş-i nazara aldıkları sırada 1277 (1860) senesi Sultan Abdülaziz hazretlerinin cülûs-ı hümayunları vuku bulup üç gün devâir tatil ve üç gece, geceli-gündüzlü donanma ve şenlik icrasıyla Cennet-mekân Gazi Abdülmeccid Han ruhuna dahi camilerde, tekkelerde, mekteplerde himmetler, dualar okunarak nâmı tebcil olunmuştu.

Bir müddet sonra Afşar müdürlüğünün inhilâliyle Tüfenkçibaşı bulunan İsmail Ağa mezkûr müdürlüğe nakil olunup Tüfenkçibaşılığa Çatladı Mehmed Ağa nâmında yabancı bir zat gelerek ağa-yı mumailiyh pek gayûr ve cesur ve doğrulukla meftûr bir Müslüman-ı kavî olduğundan zamân-ı idaresinde ehemmiyetli katl ve cerh ve harîk ve garîk vesâir fîsk ü fücûr gibi şeyler vuku' a gelmediği cihetle gerek Necib Bey'in ve gerek ağa-yı mumailiyhin İslâmiyet ve ibadete fart-ı riayetleri asârını halkın bu veçhile bilfil müşahede etmiş oldukları kanaat ve emniyeti halk ile hükümeti yek diğere râbita-i cidiye ve muhabbet-i samimiye ile rabt ve temin eylemişti.

Mîr-i mumaileyhin bu teveccüh-i umumî sayesinde teşebbüs ettiği Mevlevihâne binasının esasları vücuda getirilip mevsim-i şitânın hulûlüyle o sene bir arşından ziyade kar yağarak hamsîn sonlarına kadar kalkmamış ve iki-üç ay devam etmiş olmasıyla sokaklardan hayvanla gidilip gelinmek mümkün olamamış ve dar sokaklara damlardan atılan kar yığıntılarından insanlar dahi geçemediğinden hânelerden caddeye tüneller açılarak bu tünellerden gidilip gelinmiş ve haftada birkaç gün pazar yerine getirilmekte olan zehâyir ve mahrûkât¹ gelememiş ve ihtiyaç baş göstermiştir. Binaenaleyh haftada iki gün Gök Oğlan Sokağı ilerisinde Ayazmana bağları köprüsü yanındaki çay içinde Pazar kurulup her şey orada satılmış ve alınmış ve birkaç demirci ve nalbant ve semerci ve tuzcu ve çarıkçı ve bezci muvakkat dükkânları dahi orada yapılmış idi.

Bu kış içerisinde mekteb-i rüşdî levâzımının tedarikine başlanılıp sancakça yüz otuz küsur bin kuruş îâne-i maarif-perverâne vuku'uyla 1277 (1860) senesi evâilinde inşaata bil-ibtidâr (s.514) bu havalide o zaman emsali olmayan bir şekilde yapılarak hitâm bulmuş ve merkez-i vilâyet ve mülhakât-ı sâiresinden evvel Isparta mekteb-i rüşdîsi açılmıştır. Mîr-i mumaileyh'in tebrik-i muvaffakiyeti hâvi hocamız merhum tarafından kendisine takdim olunan bir kasîdenin tarihi mutazammın son beyitini mîr-i mumaileyh yağlı boyalı bir yeşil levhaya yazdırarak mektebin kapısı üstüne talik ettirmişti. Beyit-i mezkûr ber-vech-i âti idi:

“Levha”

“Çıktı üçler “şerefü'l-Isparta” dedi tarihe tâm”

“Barekallah ne güzel oldu bu âli mektep”

O zaman halkının her şeyi maneviyattan beklemesi ve teşebbüsât-ı mad diyenin teceddüdât-ı zamaniyesine bid'at ve günah nazarıyla bakması fikrinin nâ-kâbil-i tahvîl ve tashîh bir merkûziyet-i² sâbite-i umumiye derecesinde olmasından nâşi bir takım ukûl-i zaîfe erbabı bu yapılan ve açılan mektep, medâris-i aliyye-i diniyeyi kapatacak bu mektebe gidenler asker ve memur edilecek, ilm-i din okunmayacak, okunan dersler, müdâvimleri dinden, imandan çıkaracak imiş, vadisinde ortaya türlü türlü sözler, zehâblar salıvermeleriyle mekteb-i rüşdîye şakirt vermek, göndermek tarafına meyil ve muvafakat göstermemişler ve mektebin mevcudunu ilk seneleri zarurî sevk edilen beş-on eşrâf ve memur evlâdıyla Hıristiyanlara münhasır bırakmışlardı.

1 Yakılacak madde. Yanan şeyler.

2 Dikilme, saplanma.

Çünkü bir asırdan beri ilerleyen yazıcılık ve hüsn-i hatt medreselerde talebe için en mütemeyyiz ve nâfi¹ ve ibadet-i bedeniyyeyi de hâvî bir sanat olup bir-çoğunun ibtidâî mektebinde Kur'ân-ı Kerîm'i birkaç defa hatim ettiğini müteakip çocukları ekseriyetle hâfızlığa çalıştırarak bade'l-hıfz medreseye girildiğinde kelâm-ı kadîm tahriri yüzünden ve mücellitlik ve secâvendcilikden² ayda üç-dört yüz kuruş ve daha ziyade ve yılda altı-yedi ay kadar Arabî sarf ve nahiv³ ve mantık okunmakla kur'a-i askeriyesinde dahi imtihan edilip hizmet-i askeriyeden kurtulmak menfaati melhuz ve meşhûd ve medreseler müderrislerinin de şeref ve menfaatleri bu sayede rev-nümûd olduğundan her şahıs iki oğlu var ise kur'a kanunu zaten birisini kendisine bırakacağı cihetle diğerini de medreseye sokup kurtarmak fikrine ibtinâen oğlunun birini kendi yanında sanat ve ticaretine almak ve diğerini dahi behemehâl medreseye koymak arzusunu takip ve medreseler ve hocalar da bu arzuyu takviye ve tervîc ediyorlardı.

Bu sebepten hiç kimse evlâdını mekteb-i rüşdîye vermek istemiyordu. Hükümet de cebir ve şiddet ve fevka'l-kanun velileri hapis ve tecrîme cesaret edemeyip bir taraftan (s.515) sanayi-i kademenin muhterî'ât-ı cedide şekline girdirilmesini ve diğer taraftan mübâyaaacılar ve komisyoncular vasıtalarıyla sevâhile getirilen mensucat ve mamûlât-ı ecnebiyenin ucuzluğuna ve nefasetine göre ihtiyâcât-ı beşeriyyeyi bunlar temin edeceğinden madeniyât ve ham eşya ihracatını çoğaltmış ve suhûletle iskelelere îsâl edebilmek için yollara ve vesâit-i nakliyyeye atf-ı nazar-ı ihtimam ve devam olunmasını mütereddidâne ve ihtilâf-kârâne bir vaziyetle tefekkür ve takip ediyordu. Yeni başladıkları kökboyacılığından epeyce menfaat görülmesiyle herkes ve bütün eşrâf ziraat tarlalarını boyalık yapmaya koşuyorlardı. Bu aralıkta zat-ı hazret-i padişâhînin Anadolu'yu seyahat ve ahvâl-i tebaa ve reayayı bizzat müşahede ve teftişe bezl-i âtîfet buyuracakları ve bunun için Bursa'yı teşrif ettikleri havadisi şâyi' olmasıyla gerek hükümet ve gerek halk telâş ve endişeye düşüp bütün emâkin-i emîriye ve cevâmi ve medâris ve tekâyâ gibi müessesât-ı kadîme-i hayriye ve vakfiyenin tamirat ve telvînâtına ve zat-ı şâhânenin geleceği ve geçeceği yolların ve bu yollara tesadüf eden emâkinin tertîbât ve tanzîmâtına hasr-ı evkat³ etmişler ve halktan bir takımları dahi gürûh gürûh istirham eyleyecekleri avâtîf-ı seniyye husûsâtına hazırlanmaya başlamışlardı. Bu hazırlıklar akıl erenlerce ihtiyâcât-ı mühimme-i mem-

1 Kur'an-ı Kerim'de doğru okunması için yapılan işaretler.

2 Dilbilgisi, gramer.

3 Zaman ayırmak.

leketin dâhilde tedârikiyle ezher-cihet sühûlet ve ehveniyet¹ ve emtia-i ecnebiyeye rekabet temini zımında Vahid Paşa'nın düşündüğü fabrikalar ve Antalya iskelesine yollar yapılarak terakkiyâtından istifade edilmesi ve avam takımınca vergilerin tehvîni ve bazı rüsûmât-ı muhdesinin lağv olunması mütâlibinden ibaretti.

Bursa'dan payitahta avdet-i hümayun vukuuyla bu teftîşâta Ahmed Vefik Efendi hazretlerinin memur edildiği istihbar olunmasıyla cümleye bir me'yûsiyet gelmiş ise de efendi-i müşarünileyh hazretlerinin fikr ve mesleği en ziyade murâbahacıların² ve çiftlik beylerinin fukarâyâ tahmîl ettikleri bâr-ı sakîli³ kaldırıp verginin ağır kısmını ashâb-ı emlâk ve servete vaz' ile adalet ve müsâvâta ve tabaka-i müstahsilînin esaret-i iktisâdiyeden kurtarılmasına muhtass⁴ olduğunu rivayet etmeleri üzerine ashab-ı çiftlik ve akar ve servet-i nakdiye ve ticaret-i fahişe ile sermayedâr olanların yürekleri oynamış idi. Hatta merkez ve kazalardan bir takımları hacca niyet ve merkeze toplanıp müftü Abdurrahman Efendi'yi dahi beraber alarak cânib-i Hicaz'a azimet eyledilerdi. Lâkin ne efendi-i müşarünileyh ve ne de başkaları gelmediğinden hep emeller, korkular pesmânde⁵ ve beyhude hâlinde kalıp fakat fikr-i ticaret İslâmlarda tevessü etmeye başladı. (s.516)

Zira medreseye girip de mümeyyizler huzurunda altı sene kur'a imtihanı verebilenler mükellefiyet-i askeriyeden müstesna sınıfına ve meslek-i ulemaya dâhil oluyorlardı. Hıristiyanların sınıf-ı ticarete ilerlemeleri ve nüfuslarının tekesürü bilfiil hizmet-i askeriyede bulunmamalarından nâşî ibtidâdan tuttıkları yolda râbîta-i ahz ve itaları münhal ve münfek olmaksızın hânelerinde ve iyâlleri nezdinde buldukça bir hânedede kaç kimse var ise cümlesi birden teşrîk-i mesâî etmelerinden husule geliyordu ve İslâmların ise oğulları yirmi yaşına girip de tam işe yarayacağı zamanda kur'ası gelip hizmet-i askeriyeye sevk ile bu yüzden ilk iplikleri çözüüyor ve işleri bozuluyor ve nev-residegân mükellefiyet-i askeriyeyi bitirmedikçe ne tehhül edebiliyor ve ne de başlıca bir işe giriyordu. Medrese talebesinin ve zi-berât vezâif ve fakih erbabının ber-vech-i muharrer hizmet-i askeriyeden istisnası hem az-çok tahsil-i ilme ve hem de bu vesile ile evinde kalmasından tehh-

1 Ucuzluk, ehvenlik, daha hafif, daha zararsızlık.

2 Bir malı kâr ile satmak. Bir miktar ilâve ederek ödünç para alıp vermek. Fâiz ile para alıp vermek.

3 Ağır yük.

4 Bir şeye veya bir kimseye ait olan.

5 Geri kalmış, geride bulunan, bâkiye.

hül ettirilmesi sayesinde bir dereceye kadar teksîr-i nüfusa ve tezyîd-i ticaret ve servete hizmet ediyordu. Askere gidenlerin dahi beşinci sene sınıf-ı ihtiyata nakliyle memleketlerine döndüklerinde askerliğin nizam ve intizamı ve emr-i terbiyenin ve tarz-ı taayyüş ve idarenin insicâmı¹ yardımıyla uyanıklık hâsıl ettiklerinden her biri sanat ve ticaret yolunda mümkün mertebe ileri gidiyorlar ve cebir-i mâfât² edebiliyorlardı.

Bu avân da Aydın şimendiferi imtiyazının Ayasluğ'a kadar ecnebî bir kumpanyaya verilip amelîyatına başlandığı ve bu hattın Isparta ve Eğirdir'e kadar geleceği şayiası ortaya çıkıp memleketin bahren zahire ve emsali ihraçat ve ithalâtı öteden beri Antalya iskelesine münhasır olduğu ve İzmir'den yalnız demir ve kalay gibi şeyler getirilmekte bulunduğu hâlde bu şimendifer hattının buralara geleceği sözü fikr-i ticaret ve mübadeleyi umumiyetle İzmir'e çevirdi. Kumpanyanın hisse-i senedâtına bile talip olanlar oldu. Antalya yolu bir daha kâle, kaleme alınmadı. Çünkü Isparta erbâb-ı sanatının kullandıkları gönler, köseleler, kırmızı sahtiyânlar³, pamuklar, kuru üzüm ve incir ve Manisa ve Kadıköy alacaları ve zeytinyağı ve zeytin ve Manisa tütünü Aydın dâhilinden ve Uşak'tan geliyor ve ham deri ve mamûlât-ı haffâfiye⁴ ve muytabiye⁵ ve afyon ve cehrî ve bal mumu ve kitre misillü şeyler (s.517) hep Aydın'a ve Aydın vasıtasıyla İzmir'e gönderiliyor ve bu muamelâtın ekser kısmı İzmir'le oluyordu.

Bu sâik-i tabii efkâr-ı umûmiyeyi ve muamelât-ı saire-i dâd u sitedi⁶ dahi birdenbire İzmir şimendiferi cihetine döndürdü. Vakıa bu İzmir harîdciliği⁷ daire-i ticareti tevsi' ettiyse de emtia-i ecnebiyenin bu havaliye yapılmasını ve sanayi-i dâhiliyenin günden güne gerilemesini intâc edecek kapıyı dahi büsbütün açmış oldu. Hükümet de buna bir tedbir-i mâni düşünemedi. Hâli tabiatına bıraktı. Tütün ve afyon ziraatı terakki etti.

Bu ilk tebeddül ve başlangıçta muamelât tenevvü' ve tekessür ettiğiinden bu hâl idare-i hükümetçe bir Mal Kâtibiyle görülmekte olan umur-ı maliyeye müstakil Mal Müdürü ve birkaç refik ve tahrirat kitabetine muavin ve arazi ve evkaf ve nüfus işlerine birer memur-ı mahsus tayini lüzumunu gösterdi.

1 Düzgün, tertipli, sağlam ve devamlı olmak.

2 Kaybedilen bir şeyin yerine başka bir şey bularak, onunla avunma.

3 Boyanmış, cilâlanmış deri. Tabaklanmış deri.

4 Ayakkabı, terlik vb. gibi şeyler yapan ve satan. Kavaf.

5 Kıl dokuyan, kıldan eşya yapan.

6 Dâd u sited: alış-veriş.

7 Satın alma.

Tanzimat-ı Hayriye'nin ilk ilân ve tatbikinde valilere mahsus tatarlar kaldırılıp Isparta merkezinde teşkil olunan umumî posta idaresine Kadri Efendi nâmında bir zat memur olup haftada bir kere Antalya ve Burdur ve Denizli ve Aydın cihetlerinden sürücüler vasıtasıyla getirilen mekâtib-i ticariye vesâire Bursa tarikiyle İstanbul'a tatarlarla nakil ve bunlar âmed ü şod¹ ettirmekte iken tevsi²-i ticaret ve muamele sebebiyle Isparta posta idaresi İzmir müdüriyetine rabt edilerek İstanbul muhaberatı muntazam vapurlarla bahren icra olunmak üzere Antalya'dan Konya'ya kadar Isparta havalisi için berren Adana tarikiyle Şam-ı Şerif'e ve Arabistan'a da bir posta işletilmesi ve İzmir cihetine de kemâ-kân ayrıca tatar çıkarılması kararlaşıp Ahmed Bey nâmında bir müdür geldi. Kerim Paşa hanına muntazam bir postahâne açıldı. Teâtî-i mekâtib haftada iki gün olmaya başladı. Tütün ve müskirât için de yine Isparta merkezinde bir de Rüsûmât Müdüriyeti teşkiliyle maiyyetine kâtip ve kolcular ve kazalara da birer memur ve kolcu tayin olunduğu gibi kazaların Mal ve tahrirat Kâtipleri dahi tanzif edildi.

Resmî memurlar çoğaldı. Bu memurların kıyafet-i resmiyeleri herkesi taklitçiliğe heveslendirdi, hırslandırdı. Memur olmak için herkese bir emel ve heves geldi. İslahat Fermân-ı Âlî'sinin bahşettiği serbestî dahi kıyafet-i milliyeye müdahaleyi ilgâ eylediğinden bu serbestî, mamûlât ve masnûât-ı dâhiliyeyi gerileştirmeye sebebiyet verdi. Yukarıda zikrolunan Mecidiyelilere, Azîziyelileri de ilâve ve ilhak eyledi.

1279 (1862) senesinde zuhur eden Karadağ Muharebesi'nde bir takım asâkir-i Osmaniye'nin hunhar Karadağlılar tarafından burunları, kulakları kesilmiş olarak geldikleri görülmekle askerliğin bu şekl-i fecaati her kimseyi yıldırıp hizmet (s.518) mükellefe-i askeriyeye hile yollarına saptırdı. Medreseler dârü't-tahsil-i ilim ve hüner ve terakkiyât-ı medeniyyeye yegâne rehber iken asker kaçacağı yatağı gibi oldu. Bu hengâmda bir takım Karadağlılar esaret suretiyle Isparta'ya geldiler. Gidinceye kadar Kerim Paşa hanının alt katlarında mahpus buldukları müddetçe Ispartalılardan ve ahâli-i İslâmiyeden pek çok ikram ve muavenet gördüler.

Bazı sanatkârân bunlardan nevresm² maden kaşıklar veçhile armut ve şimşir ağaçlarından ve boynuzlardan parlak ve cilâlî yemek ve hoşaf kaşıkları ve kavanoz yapmasını öğrendiler. Değnek ile darp cezası külliyyen kaldırıldığı gibi mekteplerden de çocukların terbiyesine has falaka ve değnek ve

1 Varp gelme. Gidiş gelişi.

2 Yeni çıkma. Yeni moda.

küçük prangalar dahi toplanıp çocukların dövülmesi ve ayaklarından tavana asılması da men olunduysa da arada sırada darb-ı sıbyân yine yapılır ve hoca efendiler caniplerinden “ed-darbu li’s-sıbyâni, ke’l-mâi fi’l-bustani” cümlesine istinaden cevaz ve fetva verilirdi.

Çelebi Damadı Hüseyin Nesib Efendi’nin Kaymakamlık Zamanı ve Halefi İbradılı Sadık Bey Devri

Ali Necib Bey’in üç seneyi tecavüz eden zamân-ı memuriyetindeki kâr-güzârlığı kendisinin merkez-i vilâyete naklini intâc etmesiyle yerine rütbe-i sâniye sınıf-ı mütamayizi ashâbından Çelebi damadı Karaman müftüsü oğlu Hüseyin Nesib Efendi tayin ve i’zâm olduğundan mumaileyh zevk ve safâya mâil olmak hasebiyle 1282 tarihine kadar devam eden müddet-i memuriyetinde Mevlevî-hânenin mescit ve hücrelerini ikmâl etmekten ve Ayazmana mesiresine bir köşk yaptırmaktan başka bir şey yapmayıp zamanını hâl-i tabii içinde hoş geçirmeye bakmış ve yerine gelen ûlâ sanîsi ricâlinden İbradılı Sadık Bey’in vürudunu müteakip mekteb-i rüşdinin halk nazarındaki yanlış rağbetsizliğini nazar-ı dikkate alarak erbâb-ı müşâvere-i memleketle bil-istişâre Abdi Paşa medresesi müderrisi olan ve kısm-ı sâni mebhas-ı evvelinde tercüme-i hâli yazılan Müftüzâde hocamız İbrahim Edhem Efendi’nin medresesindeki genç talebesiyle birlikte gelmek üzere mektebe muallim yapılırsa halkın rağbeti ve alıştırılması mümkün olacağına kanaat getirilip o sırada muallim-i sâni Boşnak İbrahim Efendi’nin terfian başka mahalle nakle-dileceğinden dolayı yerine mumaileyh Edhem Efendi’yi muallim-i sâni tayin ettirmiş ve talebesiyle birlikte mektebe koymuş ve mektebin terakkiyâtı işte bu zamandan itibaren görülmeye başlamıştı. Mîr-i mumaileyh mizâc-ı halkı bilmek ve okşamak hikmetini bi-hakkın takdir edenlerden olmasıyla evvelâ oğlu Şevket Bey’le iki kerimesini götürüp mumaileyh Edhem Efendi’ye teslimle ulema-i memleketi vakit vakit toplayarak medreselerin füyûzâtı bu mektebin terakkiyâtıyla hâsıl olabileceğini ikna eylemiş ve biraz da kuvve-i müessire sarfıyla medreselerde ve dışarıda görülen genç ve müsta’id¹ talebeyi mektebe sokmuş ve mektebi doldurmuş idi. (s.519)

Sadık Bey Yerine Gelen Kaymakam Ahmed Bey Zamanı

Her yerde münâfese ve rekabet-i muzırta dâimî bir hâl gibi olduğundan kazalarda Uluborlu mütehayyirânından Mahmud oğlu Hacı Ahmed Efendi’nin rakibi Sinici ve Softazâdeler ve Yalvaç’ta Mehmed Ağa’nın Çilingirzâde ve

1 İstidatlı olan, kabiliyetli, uyanık, anlayışlı, akıllı.

Karaağaç'ta Hacı Şaban Ağa'nın Ramazânzâdelere ve Eğirdir'de Burhan oğlu Hacı İbrahim Ağa'nın Hacı Sadık Ağa ve teferruatı ve Keçiöborlu'da Hacı Ali Efendi'nin kâtip Ahmed Efendi ve Isparta'da Hasan Bey sülâlesinin hane-dan ve Çallızâdelere daima mevki-i rekabette bulunarak her biri birer suretle memurin-i idareye yanaşır gâile çıkarır oldukları cihetle mîr-i mumaileyhin kazalardaki bazı muamelâtından dolayı şikâyet-i mütevaliye üzerine infisâli vukuunda yerine gelen yine ulâ sânisini ricalinden Ahmed Bey namında bir zat Sidre dağı derelerinden gelen seylâbın Emre ve Sülübey mahallelerine ikâ-i hasar etmesinden nâşi Öküzbatlı mevkiinden bed' ile umum Gökçay meccerasına bir cetvel açmak suretinde def'-i mazarratı ve Güllüpinar suyu denilen mâ-i lezizi Karatepe göğsünden mahallât-ı merkûmeye indirmek meselesiyle halkın ihtiyacını temin ve tehvîn eyleyenlerden bu bâbda hüsn-i hizmet görülen muteberân-ı Hıristiyâniyeden Emreli Hacı İlya ve Gökbaşzâde Yanako Efendi'lere beşinci rütbeden birer mecîdî nişân-ı zî-şânı ihсан buyurulmasına delâlet ettiği gibi daire-i hükümetin zemin katında birkaç odayı işgal eyleyen hapishaneyi civâr-ı hükümette kâin kışla-i hümayun süvari hayvanâtı ahırının bir kısmına nakletmiş ve tabiatında olan hevâ ve safâperestlik saikasıyla eşrâf ve erkân-ı mahalliyeden kimseyi hususiyet hâline muttali' kılmamak ve bir iki Hıristiyan'la yalnızca hoş yaşamak ve yerlilerle muamelât-ı resmîyeden başka ahvalde ihtilâtta bulunmamak için hâric-i şehirdeki debboy-ı hümayun cümle kapısının üstüne yaz günleri akşamlarında oturmak ve eğlenmek üzere bir tenezzüh köşkü ve debboy bahçesine bir de havuz yaptırmış ve mezkûr köşkün Pir Efendi Sultan türbesine nazır olmasından ve havuzun suyunu Hıristos vakıf suyunun Hayvan pazarında câri son çeşmesinden almasından dolayı Pir'in rûhaniyeti ve vakfa tecavüzü yanında kendisinin bâis-i felâketi olacağına dair avam-ı nâsda ve sınıf-ı ulema ve etkîyâda bir fikir ve itikâd hâsıl olmuştur.

Bu sırada Midhat Paşa'nın Tuna vilâyetinde tatbik ettiği usûl-i idareye tevfikân 1284 (1867) senesinde umum vilâyatça mevki-i icraya vaz' edilen teşkil-i vilâyat usulüne (s.520) başlandığına binaen vilâyetin her tarafından merkeze davet olunan mebuslar müzakeresi neticesinde kadîmen Isparta sancağı mülhakatında bulunan Yalvaç, Karaağaç kazaları Konya merkez mutasarrıflığına ve Burdur ve garbî Karaağaç ve Tefenni kazaları dahi kemâfî'l-kadîm¹ Isparta'ya rabt ve Gönen ve Keçiöborlu ve Ağlasun ve Pavlu ve Barla ve Ağros ve Afşar ve Kemer ve Hoyran ve Gölhisar ve İrle kazaları lağv ve nahiyelikle Hoyran Yalvaç'a ve Afşar Karaağaç'a verilerek

1 Eskiden olduğu gibi.

Kemer ve Ağlasun'u birinci sınıf kaymakamlık yapılan Burdur kazasına ve Gölhisar'ı Tefenni'ye ve İrle'yi Garbî Karaağaç'a ve Keçiborlu ve Gönen'i Uluborlu'ya ve Ağros ve Barla ve Pavlu'yu Eğirdir'e rabt ve ilhak etmek muamelesi karar-gîr olmasıyla Hamidili Isparta yeniden beş kaza ve dokuz nahiyeyi hâvi olarak Hamid sancağı merkezi olmuş ve Isparta'dan giden mebus Tanebaşzâde Hacı Ahmed Ağa'ya sinn ve kıdemine hürmeten Kapıcıbaşılık rütbesi ve Yanako Efendi'ye de rütbe-i râbia verilmişti.

1284 (1867) Teşkilât-ı Cedidesinin İcrasıyla İlk Mutasarrıf Gelen Şevket Bey'in Zaman-ı Şekl-i İdaresi

Bu teşkilde ilk mutasarrıflığa İstanbul'dan sadr-ı esbak Fuad Paşa kâhyası rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânisî ricalinden Şevket Bey gönderilip kaymakam Ahmed Bey de Gümüşhane mutasarrıflığına nakil ve tesyîr edilmiş olduğundan mumaileyh Şevket Bey'in kâr-ı âşinâ ve muamelât-ı diniyyece sâhib-i itina umur-dîde bir zat-ı sûtûde¹ sıfat olması hasebiyle bu teşkilâtta gerek merkez ve gerek kazalar için memnuniyet-i vefire hâsil olarak miri mumaileyh ilk intihâbâtı pek yolunda yapmış ve tarafgirliğe asla meydan vermeksizin eski meclis-i memleket azalarından hüsn-i hizmetleri vaki olan bazı zevâtı kazalar kaymakamlıklarına ve ikinci derecede bulunanlarını nahiyeye müdürlüklerine sevk eylemiş idi.

Merkez-i livada teşekkül edecek meclis-i idare ve temyiz ve cinayet ve belediye ve ticaret azalıklarına altışardan on iki ve kazalarda açılacak idare ve de'âvâ meclislerine dörderden sekiz aza olmak ve sınıfı İslâm ve diğeri nüfuslarına göre biri Ermeni ve ikisi Rum bulunmak üzere merkezlerde kurâ ve mahallât ve livalarda kezâlik merkez kazası mahallât ve kurâsıyla kazalardan intihap yaptırılıp liva meclis-i idare ve temyiz ve cinayetiyle meclis-i beledî ve ticaret için dahi altışar aza intihap ve tayin edilerek Handânzâde Hacı Hâfız Mehmed İzzet Efendi zabıta-i merkezîye idaresine ve İrfan Efendi belediye ve Çallızâde (s.521) Hacı Mehmed Efendi ticaret riyasetlerine ve Hacı Ahmed Ağa ve Yılanlızâde Abdullah Bey ve Alaybeyizâde Hacı Ali Efendi meclis-i idareye ve Hamamcızâde İbrahim ve Miskîzâde Hüseyin Ağalarla Hacı Pîrîzâde Hacı Salih Efendi meclis-i temyiz ve cinayete ve Miskîzâde Ömer Ağa ve Şeyh Alîzâde Hacı Osman ve Hacı Emin Ağazâde Ahmed Efendiler Meclis-i Beledîye ve Vanlızâde Hacı Ahmed Bey ve Yunuszâde Fevzi ve tüccardan Bakkalzâde Hacı İbrahim Efendiler meclis-i ticarete ve Hamamcızâde İsmail Efendi Nüfus Nezaretine ve Rumlardan Yanako ve

¹ Övülmüş, methedilmiş.

Oran oğlu Anaştaş ve Ellezoğlu İlyas ve küçük oğlu Lazaros ve Ermenilerden Hacı Ohannes ve Karabet Ağa ve Efendiler meclis-i idare ve temyîze ve ikişer Rum ve birer Ermeni de beledî ve ticarete intihap ve tayin olunmuşlar ve daire-i hükümetin alt katında hapishaneden münhal kalan odalara meclis-i beledî ve ticaret ve nüfus nezareti yerleştirilmişler idi.

Sancağın bu suretle yeniden teşekkülü ve bir devre-i cedîdeye daha duhulü alâmâtından olmak üzere civâr-ı hükümetteki kışla-i hümayun zâbitân dairesiyle hapishane zabıta dairesinin cenûb ciheti köşesi ve üç caddenin nokta-i iltikâsı olan mahalle yüksekçe bir sütun rezk edilip Cuma günleri ve eyyâm-ı resmîyede baş tarafına büyücek bir Osmanlı sancağı keşîde ve geceleri de fener talik olunması tensip olunarak sütun yapılmış ve sancak keşîde ve fener talik ve ikâd olunmaya başlanmış idi. Sütunun dibine bir karakol barakası ve hizasına da kışla kapısı soluna nöbetçi karakolu konulup sancak keşîde olduğu günlerde bir de zabıt ikamesiyle üç cihetten mürur ve ubûr edenlere resm-i tazîm icrası yaptırılır ve sancağa tazîm ve hürmet ettirilirdi ki Osmanlı sancağına hürmet ve tazîm hissi halka umumiyetle bu tarihte verilmeye başlanmıştı.

Konya ile İstanbul arasında yapılan telgraf hattının Akşehir merkezinden Yalvaç'a ve Yalvaç'tan da Isparta'ya temdidi icap etmesiyle tüccar tarafından olunan iâne-i nakdiye ile muhterik harem dairesi arsasına nîm tahtâni altı odalı ve etrafı bahçeli bir telgraf-hâne yapılarak muhaberata ibtidâr olunmuş ve Konya ile ilk muhabereyi yapan Uluborlulu Müdür Hamdi Efendi mekteb-i rüşdî şâkirdânıyla jandarma makamındaki zaptiyeler ve binlerce erkek ve kadın ahaliye tebrîk ve takdir-i muvaffakiyeti hâvi ilk telgrafi okuduğunda halktan kimi sihir ve tılsım (s.522) deyip kimi melek veya şeytan haberidir, sözleriyle herkes kendi zu'mına¹ ve dili döndüğüne göre "zi'l-kudret", "telgrad", "telgran" gibi isimler vermişler ve birçok zaman birçokları sıhhatine inanmamışlardı.

Bu sırada bir de Osmanlı Bankası'nın Isparta şubesi açılarak Karpuz Pazarı civârında ilk defa kargîr bir mahzen ve idare hâne tesis ve Hıristiyan mahallesinde zuhur eden büyük bir harîkde yüze karîb hâne yanıp oldukça usûl-i mimâriyeye muvâfık yeni hâneler çaydan öte taraftaki bahçelere yapılmak üzere bankacılar numûnelik nev-resm hâneler inşa etmişlerdir.

1 Söz, kelam.

Şevket Bey'in Vuku-ı Vefatıyla Yerine Gelen Arap Nureddin Paşa'nın Zaman-ı İdaresi Tarz-ı Eşkâli

Henüz seneyi ve teşkilâta ait diğer şeyleri ikmâl edemeksizin mutasarrıf-ı mumaileyh hastalanıp birkaç gün zarfında hemen vefat edivermesiyle Cami-i Kebîr hazîresine defn olunmuş ve yerine bursa merkez mutasarrıflığından Rumeli Beylerbeyliği rütbe ve pâyelilerinden Arap Mehmed Nureddin Paşa gelmiş idi. Müşarünileyh vürudunu müteakip jandarma taburu tertîbât ve teşkilâtı yapmış ve süvari ve piyade zaptiyeleri ve zâbitlerini nizamiye askeri şekline koymuş ve kaza-hâ-i mülhaka kaymakamlıklarıyla nahiye müdürlüklerine İstanbul'dan ve vilâyetten mücerreb ve müstahdem kimseler tayin ettirip teşkilât-ı vâkı'a-i cedîdenin icap ettirdiği muhasebeci ve tahrirat Müdürü ve arazi evkaf Müdürleri oda ve kalemlerini icabına göre tefrik ve tefriş ve sandalye ve kanepeler usulünü irâe ve tatbik ve meclis-i idare ve temyiz ve cinayet ve nüfus odalarını dahi tayin ve tahsis eylemiş ve ilk muhasebeciliğe Halil Şemsi ve evkaf Müdürlüğünün muhasebeciliğe tahviliyle muhasebeciliğine Araçlı Ahmed Rifat ve tahrirat ve arazi Müdürlüklerine dahi sâbık Mal Müdürü Münir ve arazi başkâtibi refik Bey ve efendiler tayin ve maiyetlerine yerliden kâtipler tevzîf ve terfik edilmiş olmasıyla halk bu teşkilât değildir. Âdetâ Frenk usulünde idarece müşkülâttır. Müslümanlığa ait duruş, oturuşlar kalkıp bunun yerine Frenk usulü konuluyor.

Bu sandalyeler üzerlerinde oturanların hükümleri sahih ve meşrû' olur mu, olmaz mı diye günâ-gün sözler peydâ olduğundan meclis-i idare ve temyiz odalarına birer yan mak'adı ve minder yaptırılmış ve kadı ve müftü ve ulemeden olanlar mezkûr mak'ada oturtturulmak teminatı verilmiş idi. Bu yüzden memuriyet-i muvazzafa ve ketebe bir kat daha çoğaldığından daire-i hükümeti ihtiyaca göre tebdil ve tamir ve odaları tevsi' etmek lâzım gelip mühimce tamirât ve telvînâta yaptırılmış idi. (s.523)

Hapishane dairesinde dahi cinayet ve cünha-i sakile ve cünha-i hafife ve kabahat odaları ve medyûn ve maznûn tevkif-hâneleri ayrılarak bir dereceye kadar tazyîk ve ihtilâttan men ve tecrîd edilmesi lâzım gelenler içinde polis nâmında birer kişilik dayyık¹ ve karanlık üç mevki tertip ve kapı ve pencereleri kalın demir ve kilitlerle tahkîm ve tersîn olundu. Sancak dâhilindeki mevâki-i mühimme ve muhavvifeye² 1276 (1859) tarihinde yapılan sekiz adet derbende birer süvari ve piyade ik'ad edildi ki bunlar ebnâ-yı sebîle

1 Dar.

2 Korkunç, tehlikeli.

îsâl-i dest-i taaddî edebilecek kutta-ı tarîk makûlesini tutmak ve yolcuları korumak için süvari nefer derbendin birkaç saat etrafındaki muhiti gündüzleri keşî ü güzâr etmesini ve piyade neferi derbendi bekleyip köylerde onu bakılacak cürüm ve cinayet vuku'unda mütecâsirlerin der-dest ve merkeze sevk vukuattan merkezin haberdar edilmesi usulü kararlaştırıldı ve yapıldı.

Kır serdarı istihdamından sarf-ı nazar edildi. Bu teşkilât sebebiyle bütün mesâlih-i mülkiye ve idareye meclis-i idareye ve erbâb-ı cünha ve cinayet ve kabahat davaları meclis-i temyiz ve cinayete ve ticaret işleri meclis-i ticarete ve çarşı ve esnaf mesâlihi meclis-i beledîye ve muamelât-ı şer'îye cânib-i şer'-i şerife havale ve tevdi' olunmak üzere her şey'i resmî jurnal veya arzuhâl ile makam-ı mutasarrıfıye arz ve istid'â olup devâir-i âidesine havale olunmaya başladı. Vakitli vakitsiz arzuhâl ve evrâk-ı saire getirenlerin evrâkı havaleleriyle lâ-yenkati' meşgul olmak mutasarrıfın vezâ'if-i mühimmesine sekte verdiğinden hükümet dairesi divan-hânesine kilitli bir arzuhâl sandığı yaptırıldı.

Herkes arzuhâlini, evrâkını o sandığa atar ve anahtarı mutasarrıfta bulunduğundan her sabah mezkûr sandık açılıp içindeki evrâk küme, küme mutasarrıfın huzuruna getirilerek her birini mütâlâa ve kıraatle devâirine havale eder ve devâirden çıkacak netâyic mukarrerâtını hâvî mazbatalar ve derkenârlar her devâirenin mahsus ve mühürlü torbası içinde akşamları mutasarrıfığa takdim olunur ve bunlardan hükmü ve netice-i kat'iyeyi hâvî olup da doğrudan doğruya icra edileceklerine taraf-ı mutasarrıfından “mucibince” denilmekle beraber vali-i vilâyet ve divan-ı temyiz ve cinayet emir ve kararına muhtaç olanlara mutasarrıfların mütâlâât-ı mahsûsası dahi ilâve olunarak vilâyete iş'âr ve istîzân-ı keyfiyet edilir ve müddei-i umumîlik vazifesi bu şekilde mutasarrıflarda bulunur ve mutasarrıfların itiraz ettikleri hükümler ya divan-ı temyiz-i vilâyette veyahut İstanbul divan-ı Ahkâm-ı adliyesinde ve Şura-yı Devlet'te tetkik ve icabına göre ya tashih (s.524) ve tadil veya tasdik ve nakz kılınır idi.

Ticaret meclis işlerinde tarafeynin ve erbâb-ı müracaatın tüccardan olup olmadıklarını tetkik etmek lüzumu tezahür edince ticaretle iştigal eden İslâm ve Hıristiyan bir araya gelip bir tüccar loncası küşâdıyla her tacirin on sekiz yaşından yukarı olanları sebt-i defter olunarak sermayeleri ve derece-i servet ve itibarları tayin olunmak ve tüccar işlerine evvel emirde orada bakılmak üzere dörtten altıya kadar tüccar vekilleri sıfatıyla içlerinden aza intihap ve biri tüccar başı tayin kılınmak için ne kadar ticaretle iştigal eden kimse

var ise Hacı Şaban bahçesine bir ziyafet-i umumîye tertibiyle davet olunup orada intihap ve yek diğere tanışmak ve itimat olunmak ve tevsî-i ticaret ve muhâfaza-i itibar ve emniyet hususları için ahd ü mîsâk olundu. Bu loncanın tanıdığı ve tasdik ettiği adamlar tüccar bu defterde dâhil olmayanlar eşhâs-ı âdiyeden add ü şümâr edilmek usulü icat edildi.

Bu deftere girmek hakk ve salâhiyetini ihrâz edenler tüccarbaşıya mürâcaatla bir cemiyet-i mahsûsa tertip edip iktidar ve itibarını ispat ettiğinde kaydolunur ve tüccar tanılırdı. Bunların defterleri bu loncadan musaddak bulunursa meclis-i ticaretçe muteber ve şâyân-ı vüsûk görülürdü. Kiracılarla havaleci ve simsar ve poliçeci olanların ufak, tefek ihtilâf ve niza'ları meclise gelmeksizin bu loncada tetkik ve tarafeyn ikna ve ıslah edilirdi. Hâlâ da kısmen bu muamele baki ve caridir. Teşkilât-ı vâkı'ının intizam ve inzibât-ı idareye büyük yardımı olduğunu herkes itiraf ediyorlardıysa da işlerin uzamasından ve devâir dolaşmasından bîzâr kalan esnaf ve rençpere fukarâ takımını umumiyetle hoşnut olamıyor ve hükümete müstakil bir âmir ve kâhir nazarıyla bakıyor ve adl yerine zulüm kâ'im oldu, diyordu. Mutasarrıf-ı müşarünileyhin hiddet ve şiddeti dahi bu nazar-ı bedbinâneyi takviye ve tezyîd ediyordu.

O tarihte sancağın merbut bulunduğu Konya valiliğinde bulunan Müşir Ahmed Tevfik Paşa an-asıl Burdurlu olmak ve mutasarrıf-ı müşarünileyhin kâhyası ve Divan kâtibi de Burdurlu bulunmak hasebiyle vali-i vilâyete bir cemile göstermek midir, yoksa başka bir maksat sevkiyle midir, livanın merkezini Burdur'a kaldırmak ve Bank-ı Osmanî şubesinin dahi Burdur'a nakliyle Burdur'da bir de ticaret-i meclis teşkil edip Isparta'yı kaza yapmak fikrini takibe kalkıştığı ve banka şubesi de kalktığı cihetle beynel-ahali güft ü gû¹ ve anâsır-ı gayrimüslime ile tüccar-ı İslâm meyânında mübâyenet² ve rekabet peyda olmasıyla müşarünileyh bu ihtilâfı def³ edecek yerde bilâkis teşdidi müstelzim bazı evzâ'da³ nâib-i liva (s.525) Melek Paşazâde Râşid Bey'i koltuğuna çekip nâib-i mumaileyhin gece-gündüz sarhoşluğundan ve mahbûb-perestliğinden müteneffir olan ulema ve ahali-i İslâmiye nâib-i mumaileyh hakkında kendisine şikâyet-i resmîye ve gayr-ı resmîyede buldukları hâlde bunda da nâib-i mumaileyhi iltizamla müstekilere hakaret ve icra-yı şiddete kalkışmasından dolayı nâib-i mumaileyhin kendisine rakı getiren ve hizmet eden birkaç Hristiyan delikanlısına sû-i nazar atfetmesinden mütees-

1 Dedi kodu.

2 Ziddiyet, Ayrılık, Tutmazlık, Başkalık.

3 Durumlar, haller.

sir Hıristiyan muteberânı-ı eşrâf ve muteberânı-ı ahali-i İslâmiye ile birleşip evvel-be-evvel tarihî ve kadîmen müstakil bir hükümdarlık merkezinin Konya'ya merbutiyetini muvafık görmemekte oldukları hâlde yine kadîmen “Hâss-ı Terkemiş” namı altında her zamanda Isparta'ya tâbi ve rabt edilen Burdur kazası zimâm-dârânının¹ muamele-i “silm”² hâhânelerine merbutiyeti katiyen kabul edemeyeceklerinden ve husûsât-ı müteferri'a-i sâireden bahisle vali ve mutasarrıf-ı müşarünileyhimâ ve nâib haklarında Bâbîâlî'ye şiddetli şikâyette bulunmuşlardı.

Nureddin Paşa'nın Teke'ye Nakli İle Çerkes Ali Necib Paşa'nın İkinci Defa Vürudu ve Zamanı

Bulunmaları üzerine vali-i müşarünileyh tecrübekâr bir zât-ı hikmet-şi'âr olmasıyla şikâyât-ı vâkı'ayı muhikk görmüş ve tağyir-i merkezîyet ve merbutiyeti tecviz ve tasdik etmemiş ve nâibi dahi azl ve hapsedirmiş olduğu misillü bunlara meydan veren mutasarrıf-ı müşarünileyhi de Antalya mutasarrıflığına nakil ile Isparta mutasarrıflığını evvelce kaymakamlığında nazar-ı hoşnûdî-i umumîyi kazanan Mîrülümerâ Çerkez Ali Necib Paşa'ya tevdi ve Burdur kaymakamlığında bulunan Konyalı Serdarzâde Abdullah Ağa'yı dahi azl ile yerine Isparta'da kaymakamlık etmiş olan Çelebi damadı Hüseyin Nesib Efendi'yi tayin ve tesyir eylemiş ve Nureddin Paşa ekseriyet-i halkın kıl ü kâl macera-perestânesi içinde doğruca Antalya'ya kalkmış gitmiş idi. Müşarünileyh mekteb-i rüşdinin muallim-i sâni Edhem Efendi tayininden sonraki üçüncü sene imtihanında Isparta'da birinci defa görülen tevzi-i mükâfât resmini icra edip ibrâz-ı malûmat ve müktesebât-ı fâika edenlere kıymettâr saatler ve kitaplar hediye ve ita edip gençlik müfekkiresinde bir mevki-i tazîm ve hürmet tutmuş ve mesleğindeki iffet ve istikamet-i marûfesine karşı nakil ve tahvil-i merkezîyet hakkındaki hata-yı ictihâdîsi sebebi anlaşılamamıştır.

Nâib-i mumaileyhin hapis muamelesi mekteb-i rüşdîde bevvâb odasının kapısında nöbetçi jandarma bulundurmak suretinde bir iki mâh devam edip muallim-i evvel Mehmed Necati Efendi merhum kendisinin sıfat ve mesleğine bil-küllîye mugâyir bulunan mevâdd-ı müştekadân³ (s.526) bahsettiğinde Hıristiyan çocuklarına sû-i nazar atfettiğinin aslı olmadığını ve fakat müptelâ olduğu işretten nasılsa vazgeçemediğini ifade ile bu da küçük yaşında zâdegânlık konaklarının iltizam ettikleri sû-i idare ve ahlâktan neşet ey-

1 İdare eden. İdareci. İleri gelen. Bir işi elinde tutan.

2 Barış, barışıklık.

3 Şikâyet olunan maddeler.

lediğini beyan ve kendisinin bu hâli Bâb-ı Vâlâ-yı Meşihatça malûm ve müseccel olup her nereye gönderildiyse hep bu yüzden infisâl ettirildiğini ve bu bâbdaki şikâyâtı şâyân-ı isti'lâm ve tahkik bile görmediğini dermeyan eylemiş olduğunu muallim-i mumaileyh hikâye ederdi. Nâib-i mumaileyh dahi bir iki mâh zaruret içinde mektepte imrâr-ı evkât eyleyip memurin-i hükümetten bazı ashâb-ı mürüvvet ve semâhatin yardımıyla Dersaadet'e gidebilmiş ve yerine o vakit halkının "Zerde Sakal Kadı" dedikleri kırmızıya benzer sarı sakallı ve gayet yakışıklı fuzalâ ve üdebâdan Tevfik Efendi namında bir zât gelmişti ki malûmat-ı fihhiyye-i fâikasıyla beraber sülüs ve nesih ve talik yazılarında hüsn-i hatta mâlik ve lisan-ı Fârisiye de bir acem kadar vâkif idi. Bu sebepten kendisine "Acem Kadı" dahi derlerdi. Bazı emel-cûyân kendisine münasip bazı hedâyâ götürdüklerinde "Mâr-ı etma'î nist bi-lutuf ve kerem kes", "Er-rızgu ale'llahi Teâlâ ve takaddes" beyitiyle mukabele ederek mezkûr beyiti celî ve sülüs hatt ve destiyle levha hâlinde yazıp o zaman mahkeme mukayyidi bulunan Ferâhiye Cami-i şerifi hatibi Kavukçuzâde Hafız Osman Efendi'ye bil-itâ cami-i şerif-i mezkûrun vaaz kürsüsü üstündeki yüksek bir mevki'e ta'lîk ettirmiş ve çok zaman mezkûr levha muallâk kalmıştı.

Mumaileyh Isparta'da çok kalmayıp terfian başka bir vilâyete gönderilmiş ve yerine Ebûbekir Niyazi Efendi namında kıyafetçe müşekkil ve ehliyet ve kifayetçe Tevfik Efendi'nin nakîza-i mümessil bir sâhib-i fikr-i cedel ve fakat aklı erdiği işlerinde pek doğru ve âdil idi. Bâb-ı Vâlâ-yı Meşihat-penâhînin ehil ve erbâbından bulunan müstahdemînine hakk-ı hürmet ve riayetini ve öyleleri için muhâfaza ettiği hakkâniyet ve adaletini ne kadar şâyân-ı şükran görenler her yerde ne kadar çok ise Melik Paşazâde gibi zâdegân-ı mukayyideyi taşraya sevk ile haysiyet-i ilmiyeyi pâyimâl etmeye igmâz-ı ayn etmesine esef-hân olanlar daha çok bulunmaktadır.

Bu hâl değil midir ki taşra ricâl-i ilmiyesinden bazı hevâ-perestlerin bizâ'a-i ilmiyesi yok iken nail edildikleri (s.527) resmî pâyve ve rû'uslara nazar-ı hayret ve teessüfle bakan erbâb-ı kemâl meslek-i tahsilde münkesirü'l-bâl ola ola medreseler tahsilini ihmal edip ulûm-ı âliye erbâbının son zamanlarda nedret ve intifâ-yı vücuduna sebep olmuş ve nice fuhûl¹ ve dühât² yetiştiren Gazi Atabey Medresesi gibi medâris-i ilmiyemizi hiç hükmüne koymuştur.

Lehü'l-hamd Meşrutiyet-i idâriyemizde bu hâl dahi nazar-ı dikkate alınarak dârü'l-hilâfetü'l-aliyye medârisini tarz-ı esasîsine getirip ulûm-ı riyaziye

1 Büyük âlimlerin ileri gelenleri, emsalinden üstün olanlar.

2 Dehâ sâhibi. Son derece anlayışlı ve zekâ sahibi olanlar.

ve tabiiye ve felsefe-i dinîye ve tarih-i edyân ve ilm-i eşya ve idare ve Türki ve Fârisî malûmat-ı edebîye ders ve fikirleri sokulmak isteniliyor. Bu ıslahat bittabi refte refte taşraya da teşmîl ve tamîm edileceği ve o zamanda taşra medreseleri dahi yoluna gireceği ve bu acılar hep unutulacağı me'mûl-ı kavî¹ ve çok zaman sürüncemede kalmaksızın bu muvaffakiyetin sâha-i husulde görülmesi mütemennâdır.

Zira medreseler tarz-ı hakikîsine girmedikçe diyâneten ve ahlâken ve kuvve-i manevîye-i umumiyeye dirâyeten terakkiyât ve tekemmülât mümkün olmadığı cümle indinde müselleme ve hâl-i hâzırımızla bilfiil sabit ve müberhendir². Hele vakıf işlerimiz ve müessesât-ı vakfiyemiz makâsîd-ı asliyeleri ma'kûsende³ görülen hâllerle ervâh-ı vâkıfını her dakika rencide etmektedir.

Ali Necib Paşa'nın Konya Merkez Mutasarrıflığı'na Nakliyle Hersekli Ali Paşazâde Hafız Rıdvan Paşa'nın Tayin Olunması Üzerine Müşarünileyhin Antalya'dan Vürudu ve Zaman-ı İdaresi

Ali Necib Paşa'nın ikinci defa mutasarrıflıkla vürûd ettiğini müteakip herkeste sürûr ve ibtihâc⁴ eseri görülerek mumaileyh evvelkinden ziyade hürmet ve kabul-ı âmmeye mazhar olup ilk defa eser-i hayır ve muvaffakiyeti olan mekteb-i rüşdîyi ziyaretle tamîrât ve telvînâta müteallik nevâkısı keşif ve bir kütüphane tesisi ve küşâdını dahi arzu ve takdir ile lüzumu görünen âlât-ı hendesiye ve kütüb-i coğrafiye vesâir âsâr-ı nâfi'âyı muallimlere sebt-i defter ettirmiş ve bütün şâkirdânı ve muallimîni taltif eylemiş ve esbabına da derhâl teşebbüs etmiş idi.

Bâbîâlî'ce Antalya mutasarrıflığından infisâl eden Rumeli Beylerbeyliği pâyelilerinden Hersekli Ali Paşazâde Hafız Rıdvan Paşa'nın azli muvafık-ı kanun ve adalet görülmeyip mumaileyh Ali Necib Paşa'nın münhal bulunan Konya merkez mutasarrıflığına nakliyle Isparta mutasarrıflığına müşarünileyh Rıdvan Paşa tayin olunmuş (s.528) ve bunun suret-i resmîyede vilâyetten tebliğinde paşa-yı mumaileyh kadîmen Isparta sancağı mülhakatından olduğu hâlde bu teşkilat-ı cedîdede Konya merkez mutasarrıflığına rabt edilen Yalvaç ve Karaağaç kazalarını ziyaret ve teftişle merkez memuriyetine muvasalat etmek üzere nâib efendiyi bi't-tevkîl Eğirdir tarikîyle

1 Kuvvetle muhtemel.

2 Delillerle sâbit olmuş.

3 Aksine, ziddına olarak.

4 Sevinç, sevinme.

Konya'ya müteveccihen Isparta'dan mufârakat eylemiş ve mensup bulunduğu Beşkazâlî Şeyh Osman Efendi müridânından müntehâ tarîk-daşı bulunan Nâilîzâde Hacı Âbidîn Efendi vesâir zevât ile eşrâf ve mütehâyîzândan bir takımları Eğirdir'e ve birazları da Karaağaç'a kadar teşyi'e gitmişler ve bir fırka da mutasarrıf-ı cedidi Antalya'dan istikbale azîmet etmişlerdir.

Paşa-yı mumaileyh Yalvaç'ta bir debboy-ı askerî ve bir mekteb-i rüşdî ve bir daire-i hükümet inşalarını mahallî memurin ve zâbitân ve eşrâfî ile kararlaştırıp masarif-ı inşâiyenin tertîbâtına bakmış ve taahhüt ettirmiş ve çeşme sularının kanevât¹ içine alınarak mahallât içindeki bir takım miyâh-ı râkideyi² cereyan hâline getirecek seddler ve kaldırımlar inşaatına başlattırılmış olduktan sonra Karaağaç'a azîmetle orada da aynı muameleyi takip ve bir bâb hükümet dairesi inşaatını ve metruk ve muattal eski bir Hamamın tamiratına müteallik levazımatın ihzârâtını yoluna koymuş olduğu ve Yalvaç'la Karaağaç beyninde bir tarîk-i muntazamın ve Akşehir'e Çimendere'den geçecek tarikin ve Konya'ya doğru Fele Beli'nden inşası lâzım gelen yolun projelerini yaptırarak Fele Beli'ne dahi bir bâb Derbent ve karakol yaptırılmasına ibtidâr ettirip merkez-i memuriyeti olan Konya'ya varmıştır.

Halefi müşarünileyh Rıdvan Paşa hazretleri 1285 (1869) senesi Mayısında Burdur tarikinden Isparta'ya gelerek kendisi ilm-i Arabî ve Fâriside vukuf-ı kâmil ashâbından ve asalet ve necâbet-i fitriyesini kemâlât-ı insaniye ve İslâmiyesiyle tahliye eylemiş tecrübe-kâr fuzalâ-yı hikmet şinâsândan bulunduğu mebni Isparta'ya kadem-nihâde³ olduğunu müteakip ulema-i memleket ve erbâb-ı kalem ve akıl ve hikmeti bir yere toplayıp “kim kime rekabet ve yekdiğeri aleyhinde husûs-ı şikâyet ve gamz u nifak eylet ise onu şiddetli muameleye tâbi tutmak üzere nazarında müttehim⁴ ve alçak tanıyacağını ve her fert, bâ-husûs eşrâf ve ser-âmedân-ı memleket yek diğere merbutiyet-i sahîha ile bağlanıp daima memleketin ihtiyâcât ve terakkiyâtını (s.529) düşünmek lâzım geleceğini” serd ve ityân ile evvel emirde mekâtîp ve medâris ıslahât ve terakkiyâtını ve mukaddem ve tâli taburları efradının yılda birer ay talim edilmeleri nizâm-ı mahsus icabından olmasıyla bunların talimlerinde maksad-ı âlî hâsıl olup olmadığını ve bu bâbda ne gibi ihtiyâcât-ı mühimmeye lüzum zaruri bulunduğunu ve itilâf-ı anâsırı nazar-ı

1 Yeraltına döşenmiş olan künkler. Su yolları.

2 Durgun su.

3 Gelmiş, ayak basmış olan.

4 Birisine zan ile kabahat isnad eden.

itinaya almış ve her dairenin mütâlaâtını rüesâsından sormuş ve her bir dairenin lâyiha gûne mütalaa-nâmelerini ahz ve cem eyledikten sonra resmî ve gayr-ı resmî bütün memurin ve eşrâf ve anâsır-ı muhtelifeyi şâmil esnaf ser-âmedânını¹ davetle bir meclis-i umum akdetmiş idi. Meclis-i mezkûrda cereyan eden ahvâl ve müzâkerât ber-vech-i âtî idi. Şöyle ki müşarünileyh evvelâ huzzâra kendi fikir ve mütalaasını beyan zımnında bizzat lâyiha-i âtiyeyi okumuştı:

Münderecât-ı Lâyiha

Eslâf-ı kirâm ve vâkıf-ı hakâyık ahvâl-i enâm diyorlar ki kişi her hâlde üzerinde bulunan nimet-i mütenevvia-i ilahiyeye müteşekkir olarak daima havf-ı ilahîyi hatırdan çıkarmamalıdır. Zira her din ve mezhepte “re’s-i hikmet” mehâfetullah olup bu âlemde vukuu görülen her fenalık kendisinde havf-ı hüdâ olmayan eşhastan zuhura gelmektedir². Her şeyden ziyade insan itikâdât-ı diniye ve usûl-i mezhebiyesine kemâliyle itina ve itikat ve itikadına itimat ve muvâzebet³ eylemelidir. Usûl-i diniyyesinde salâbet ve metânet ve sebat ve hürmeti olmayan şahıs, sâir şeylerde dahi mübâlâtsiz olarak emri dünya ve ukbâda tesliyet-i kalbiyeye mazhar olamaz. Bu makûleler inzâr-ı nâsda da itibârât-ı sahiha ve hürmet-i kâmile bulamaz.

Bu cihetle erbâb-ı hükümet ashâb-ı diyanet ve sebat ve metânetten olmalıdır. Fakat taassupla diyaneti fark edip taassuptan begâyet içtinap ve celîle-i diyanet olan fazâil-i hakîkiyeyi iktisâb etmelidir. Devlet ve milletçe hizmet ve memuriyette bulunacak zevâtta sıfat (s.530) ve ahlâk ve âdâbca en iptidâ bulunması lâzım gelen dirayet, zekâvet, iffet, emanet, sıdk ve istikamet, adl ve insaf, vakar ve haysiyet, temkin ve metânet, hilm ve hamiyet, kerem ve merhamet, uhuvvete riayet, düşkünlere muâvenet ve insaniyet gibi büyüklüğe şayeste olan ahlâk-ı hasenedir. İşbu sıfat-ı zâtiye-i memdûhaya zamana ait hüner ve malumat ve tecrübe misillü mûmârese-i kesbiyesi dahi münzam olmak elzemdir.

Bir kimsede vücûdu mezmûm görülen sıfat-ı maktûhe ve mazarrada ırz ve tamah, cehl ve zulüm, taaddî ve ihanet, gaflet ve hiffet, kibir ve azamet,

1 İleri gelen

2 Esnâ-yı tebyizde gelen *Sebîlü’r-Reşâd* risâle-i mevkûtesinin “478” numaralı nüshasında Âkif Bey’in “Allah Korkusu” manzûmesini okumuş olduğundan erbâb-ı mütâlaanın nüsha-i mezkûreyi dahi bulup manzûmeyi de okumaları tavsiye olunur.

3 Bir işle dâimâ uğraşma.

humk ve belâhet ve rehavet ve ebnâ-yı cinsine bi-gayr-ı hakkın husumet ve adâvet ve huzûzât-ı nefsâniyeye inhimâk ve mütâbaattır. Binaenaleyh sıfat-ı memdûha ile muttasıf olarak zemâim-i ahlâktan vâreste bulunmaya çalışmalıdır. Zira sıfat-ı zamîme ile mecbûl olan kimse her ne kadar rüteb-i celîle ashâbından ve zâdegândan olsa bile nazar-ı ehl-i kemâlde ve hatta inzâr-ı umûmiyede hakir ve küçük görünerek ulüvv-i kadr ve itibar ve haysiyet ve vakar erbâbından add olunamaz.

Ref-i fesat ve tesviye-i umur-ı ibâd için her memlekette bir hükümet-i icrâiyenin lüzumu bedîhidir. Hükümet denilen heyet-i müctemi'a ise adalet-i muntazama ve kuvve-i muslihadır. Her hükümetin medâr-ı kuvvet-i hayat ve devam ve sebâtı adalettir. Madde-i mazarra-i inhitatı da zulüm ve sitemdir. Adalet-i esas mülk ve devlettir. Bu esas dahi mutlaka menâfi-i umumiye-i mülk ve milletin muhâfaza ve bekâsı keyfiyetidir. Bu esas üzere müessis olmayan ve şer' ve akıl ve insaf ve hakkaniyete mugâyir olan hükümetin müstakırr ve pâyidâr olması mümkün değildir. Dünya, küfür ile değil zulüm ile harap olur, derler. Akıl ve hakkâniyet ile müessis-i hükümetlerin bünyân-ı şevketi kavî ve üstüvâr ve şeref ve izzeti mütezâyid ve pâyidârdır. Her mülk ve hükümetin bâis-i zevâl ve izmihlâli ahali hakkında zulüm ve taaddî muamelesi olmakla zulüm o mülk ve hükümete merbut tebaa-i mevcûdenin fesat-ı mizâcını ve nefret-i umumiyesini ve bu da mülk ve milletin teşevvüş ve harâbını mûcibdir. Bu mûcibden mücânebet için taaddiyâtta ziyadesiyle sakınılmak elzemdır. Her bir hükümetin vaz'ı tebaa-i mevcûdesinin âdilâne tesviye-i maslahat ve ihkâk-ı hukukları içindir. (s.531) Yoksa halk hükümet için mahlûk olmayıp hükümet halk için mevzu ve müteşekkildir. Bu hâlde akdem şerâit-i hükümet, devletin rûkn-i rekîni olan adalet ve mesuliyet ve ahkâm-ı nizâmâta mütemadiyen riayetten ibarettir.

Memleketlerin hıfz-ı asayîşi kuvvet-i hükümete muhtaçtır. Zaaf-ı hükümet gibi mülke muzırr ve mühlük bir şey olamaz. İdare-i mülkiyede tedâbir-i mücerrede-i kavliye fâide vermeyip icraat-ı fiiliye lâzımdır. Faaliyât olmadıkça hiçbir semere husule gelmez. Umur-ı âlem muattal olur. Rü'yet-i masalihte durgunluk ise en-nihâye madde-i vehîme-i cesîmeyi müntic olarak her şeyin zîr ü zeber ve herc ü merc olmasını intâc eder. Hükümet hangi esas üzerine olunursa olunsun behemehâl merkez-i müntehâ-yı idarenin gayet mükemmel ve doğru ve bî-teraf ve adalet-perver olması şart-ı azamdır. Bu şarta riayet ve muvaffakiyet hâsil olmazsa nihayeti ihtilâl-i mülk ve tebaayı dâidir.

Hükümet hüsn-i hizmet edenleri taltif ve mükâfât ve aksi yola gidenleri ve hiyânet edenleri terhîb ve mücâzât etmelidir. Eğer bu yola gidilmez de işe sahâbet ve rüşvet karışırsa fesat-ı ahlâk, fesat-ı mülkü müntic olacağı bî-iştibâhdır. Namus-ı devlet ve vücûd-ı hükümet yaşayacak insanların ruhu mesabesinde. Bunun için bunu muhâfaza eylemek yine hükümeti teşkil eden insanların, ricâl-i hükümetin birinci derecede gözeteceği şeydir. Çünkü ruhsuz insan yaşayamaz. Mademki mülk ve devletin selâmeti, yaşaması ehliyetli ricâl ile olacaktır, bu ricâlde mal ile bulunur. Mal ise ahali ve tebaadan vücûda gelir. Bu dahî sa'y ü gayret ve sanat ve ticaret ve hele başlıca ziraat ve mamûriyetle elde edilebilir. Bunlarda ancak adalet ve emniyet sayesinde vücûd-pezîr olur. Asırlarca mukaddem mevcudiyetlerini kaybettiklerini tarihlerde gördüğümüz, okuduğumuz hükümât-ı cesîme-i zâile hep bu esaslara riayetsizlikten ve yek diğere karşı ihtilâl ve fesat-ı ahlâk ve zulüm ve şikâk ve beyne'r-ricâl nifaktan mahvolup gitmişlerdir. İdare-i gaddarâne ve zâlimâne ile hareket eden hükümet düşmanlarından ziyade tebaasından korkmalıdır. (s.532)

Her idarede kuvvet ve miknet-i sahîhanın vücûdu memleket halkının hükümete muhabbet ve itaat-ı samimiye ve kâmileleriyle hâsıl ve dâim olabilir. Memleketlerde aranılan refah ve rahat ve mamûriyet ve mesûdiyet erbâb-ı ilm ve marifetin çokluğu ve herkesin yek diğere muhabbeti sayesinde saadet-i hâli gösterebilir. İşte memleket birinci derecede bunları yetiştirmeli ve yetiştirenler de halkın hüsn-i kabul ve teveccühüne mazhar olmalıdır". Temmet.

Ben umur-ı devlet ve milleti idareye memur olduğum günden beri kırk senedir bulunduğum işlerde bu okuduğum eslâf-ı kirâm talimât ve vesâyâsına göre Tevfik-i hareketi âzimâne meslek ittihaz eyledim, fâide gördüm. Beni bu azmimden hiçbir kuvvet men edemedi ve yine de edemez. İnşallah burada da bu azmimi, mesleğimi muhâfaza edeceğime sizi temin ederim. Siz de beni temin ve tatmin etmelisiniz. Devâirden aldığım mütalaa-nâmeler şimdi okunacaktır. Dinleyiniz, okundu. Duydunuz, bunların bu memlekette mümkünü'l-icra olanlarını takdîmü'l-chemm ale'l-mühim kâidesine tevfikân sırasıyla vücûda getirmekliğe çalışacağım. Bunları devâir-i âidesine havale ediyorum. Müzakere olunarak tasvip edilen yolda hepsi yapılacaktır. Lakin benim ve arkadaşlarımla muvaffakiyetimiz bütün memleket halkının ve bâhusûs halka rehber ve numûne-i emsâl olacak ser-amedânın, sizlerin bil-ittifak hizmet ve muâvenet etmesiyle olabilecektir. "Hizmet bizden Tevfik Allah'tandır" deyip meclise hitam verdi. Herkes ağlaşa, ağlaşa muvaffakiyete dua ederek dağıldılar.

Mayıs on beşinde berâ-yı talim silâh altına alınacak redif taburları efrâdına kazan kaynatılıp yemek verilmek lâzım geldiğinden buna muktezâ nân ve lahm ve yağ ve pirinç ve sâire müteahhidler vasıtasıyla tedarik ettirilerek kilerci zabıtini, tabur efrâdından yemek pişirecek Hacı Abdizâde Hacı Emin Efendi ve rüfekâsını ve muteahhidleri huzuruna celb ile zâbitân tayinât bedellerini nakden alıp yemeklerini hanelerinde kendileri yaptıracıklar ve kazandan yemeyeceklerdir. Kilerden, mutfaktan, müteahhitlerden her ne nam ile olursa olsun dışarıya ve memurînin gayriye bir şey gittiğini, verildiğini duyar ve görür isem sizi kışla meydanında Divân-ı Harp edip ibra-ten li's-sâirîn asarım. Sabah-akşam efrâda verilecek yemekleri ben göreceğim, tadacağım. Eksik görürsem size tazmin ettiririm. Askerî ceza kanununa çarptırırım” dedi. (s.533)

Kışladan talimgâha kadar üç kilometre tûlünde yol ve kaldırım yaptırıp belediye vâridâtı müsait olmadığından masrafını kendi kesesinden verdi. Umum ketebe ve memurînden ve mektep ve medrese muallim ve talebesinden on sekiz yaşını mütecaviz gençleri talime iştirak ettirmek sabah talimlerinde kendi dahi bulunup askerle birlikte talimgâha gider, gelirdi. Bu sayede genç memurlar, katipler, muallimler, talebe silâh isti'mâlini öğrenmiş oldular. Ayın yirmi dokuzuncu günü nişan atmak talimleri hitam bulduktan sonra kendisi helva, pilav yaptırır, askere ziyafet verir, badehu efrâd terhis edilirdi. Esnâ-yı talimde haftada bir kere mutfâğa ve kışlaya uğrar ve yemeklere bakar ve askerin hâl ve hatırını ve rahatlarını bizzat bölük bölük gezip sorar ve her gün sabah-akşam yemeklerini kendisine getirdiklerinde tadar ve ta'mında bir noksan görürse icabına bakardı.

Ayakları çıplak ve üstü, başı pejmürde bir asker neferini gördüğünde memur-ı mesullerini celb ve iktizâsını ifâ eylerdi. “İstanbul'da maiyyet-i şâhâne alayları, taburları nasıl mülebbes ve tanzim ise bunlar da onlardan daha ziyade olmak lâzım gelir. Maksad-ı padişâhî böyledir. Çünkü düşmanla en evvel harp edecek taşra taburları efrâdıdır.” Der idi. Bu sebepten köylüler, fukarâ takımı keşke bu talim üç-beş ay olsaydı da biraz vücûd besleye idik, derlerdi. Hiç firar vuku bulmazdı.

1286 (1870) senesinde kur'a kanunnâme-i cedidi gelince bir adamın bir tek oğlu zaten kur'aya alınmazken bu kanunda pederî genç ve tüvânâ¹ ve yetmiş yaşından dün olan bir delikanlının kur'aya ithali lüzumu tasrîh kılınmasından ve talebeden olanların kur'ası isabetinden sonra sinnine göre im-

1 Güçlü, kuvvetli.

tihanları biraz yüksek derslere çıkarılmasından dolayı beyne'l-halk güft ü gû¹ çoğalıp müderrisler evvelâ bu dersleri hükümet dolgun maaş ve ulemanın beytü'l-mâldaki istihkak-ı şer'isini versin. Biz gidip İstanbul medâris-i âliyesinde okuyalım. Badehu talebeye okutalım. Ondan sonra talebeyi bu yolda mecbur tutalım. Böyle olmadıkça talebe-i mevcûdeden yalnız sarf ve nahiv ve biraz mantık bilenler bu imtihana giremez.

Medreseleri kapayalım, demeleriyle kur'a meclisinde reis olmak usûl-i kanunisine istinaden emr-i tahriri verip yerlileri bir sâbık kur'aya ithal ettirmeydi, (s.534) ve keyfiyeti vilâyete ve hassa müşirliğine de yazdı ve yazdığı veçhile kur'ayı icra ettirdi. Bu muameleye razı olmayan kur'a memuru Binbaşısı Ahmed Efendi'yi taht-ı mesuliyete almak için Hassa ordusu hassa meclisi azasından Miralay Hafız Bey'i tahkike gönderdi. Mutasarrıf-ı müşarûni-leyhin mir-i mumaileyhe verdiği mukni² ve mühim cevaplar üzerine emsal olmamak üzere o sene kur'a muamelesinin aynıyla kabulüne ve binbaşının adem-i mesuliyetine irâde-i seniyye şeref-sâdır oldu. Kanunun talebe imtihanı hakkındaki maddesi dahi ta'dil edildi. Beher sene mekteb-i rüşdîden şahâdetnâme alıp çıkanların yerlerine alınacak etfâl, mektep usul-i tahsilîyesine muvâfık muâmelât-ı iptidâiyeyi haiz olmadıklarından kurâ ve mahallâtta umum mekâtib-i iptidâiyeyi sıbyâniyeyi yeknesak bir programa tâbi kılmak ve muallimler buna göre imtihanla tayin kılınmak üzere ulemâdan Geresunlu Osman Efendi riyaseti altında ekser azası yine ulemâdan mürekkebe bir maarif komisyonu teşkil ve bu komisyona muharrir-i âcizi dahi fahrî kâtib tayin eyledi.

Bu komisyon marifetiyle bütün mekâtib-i sıbyâniye etfâlini sebt-i defter ettirip tahsil-i iptidâiyi mecburî ve evliyâ-yı etfâli cezaya tâbi kıldı. Rüşdiyeden neşet edenlerin ehliyet ve kabiliyeti müsait olanlarını Dersaadet mekâtib-i âliyesine göndermeye ve kalemlere mülâzım almaya ve medrese talebesi olacakları medreseye konmaya ve bir sanat ve ticârete girecekleri arzu ettikleri mesleklere sokmaya, el-hâsıl memlekette işsiz, tahsilsiz nevrside bulunmamasını taht-ı emniyete almaya çalıştı. Müftü Tahsin Efendi'nin taht-ı riyâsetinde bir cemiyet-i ilmiye-i müderrisin yapıp medreselerin sarf u nahiv³ ve mantık okutacak kısımlarını ve fıkıh ve hadis ve tefsir ve ulûm-ı âliye-i sâire tahsil edileceklerini ayırdı. Kurâ mekâtib-i iptidâiyesiyle seknesinin derece-i tahsil ve amelîyât-ı diniyelerini teftiş ve noksanlarını ikmal ettirmek için her medrese

1 Dedi kodu

2 İkna eden.

3 Dilbilgisi. Gramer.

müderisini lâ-ekall ayda birer defa gidip üçer-beşer gün tefişât ve tahkikâta bulunmak şartıyla yek diğere münasebeti olan köylere memur etti. Köylerin masârif-ı dinîye ve defniyeleri bu medreseler marifetleriyle sarf olunmasını ve bu emr-i mühim-i dinînin cahil imam ve hatipler ellerinde bırakılmasını kararlaştırdı. Takip ve tatbikinde de devam ve ikdam gösterdi.

Mekâtib-i mezkûrede etfâl-i zükûrla birlikte okuyan (s.535) kızları dahi ayırıp mektebin bir cihetinde hususiyet hâllerine göre âdâp ve levazım-ı şer'îye izdivacı ve yemek pişirmek ve dikiş dikmek ve çocuk büyütme ve terbiye etmek ve hıfzı's-sıhhaya ve nâ-mahremden tevakkîye¹ riayet eylemek ve hayâ ve iffet-i nisviyeyi daima nazar-ı dikkatte bulundurmaya usullerini gösterir ilm-i hâl ve idare-i beytiye dersleri tayin eyledi. Hıristiyanların memuriyet-i devlete kabul olunmamalarından şikâyet eden Rum ve Ermeni öne gelirlerine kendilerinin adem-i kabulleri Hıristiyan olduklarından değil devletin lisan-ı resmîsi olan Türkçe okuyup yazmayı bilmemelerinden ileri geldiğini anlatıp onların da mekteplerinde lisan-ı resmî-i Osmanîyi okutmaya ve bunun için Müslüman muallim tayin ve istihdam ettirmeye kendilerini mecbur kıldı.

Rum ve Ermeni mekteplerinde muallimât-ı iptidâiye-i diniyeden başka muallimât-ı nâfia-i siyasiyenin Türkçe lisan ile tedris ve Türkçe tekellüm ettirilmesini taht-ı mecburiyet ve mükellefiyete soktu. Buna gelinceye kadar Isparta Rum ve Ermeni mekteplerinden hurûf-ı Osmanî ile Türkçe okur, yazar çıktığı yok idi. Bundan sonra çıkacaklara hakk ve vazife-i tesâvîsi² verilmek üzere hariçte Türkçe usul-i kitabet ve kırâ'atı öğrenmiş olan Taneoğlu Save Efendi'yi ticaret meclisi Başkâtibi ve Sabuncuoğlu Haralanbos'u arazi Kâtib-i sânisî refiki ve Tatyos Efendi'yi evrak mukayyidi ve Oranoğlu Güzel'i sandık emini tayin ettirdi. Meclis-i idare azasından Gökbaşzâde Yanako ve Meclis temyiz ve cinayet azasından Küçüköğlü Lazaros Efendilerin Türkçe okuyup yazmayı öğrenmezlerse ikinci devrede azalığa kabul etmeyeceğini kendilerine anlatarak bunlar ve emsali Türkçe okuyup yazmayı öğrenmeye mecbur oldular, öğrendiler. Mekteb-i rüşdîden neşet edenlerin içlerinde hidemât-ı askeriyyeye dayanıklı olanlarını mekâtib-i askeriye ve tıbbiyyeye ve sanayie müsta'id³ bulunanlarını Hendese-hâneye ve ilmiye sınıfından olabilecekleri İstanbul medâris-i âliye gönderdi.

1 Kendini gözetmek, sakınmak.

2 İki şeyin birbirine denk olması, iki taraf da aynı ve bir derecede bulunmak.

3 İstidatlı olan, kabiliyetli, akıllı.

Hâlâ Şam'da Ferik Erkân-ı Harp ümerasından Ali Mansur Paşa ile Çatalca istihkâmâtına memur Tophane meclis azasından Mirliva Edhem Paşa ve Mersinli Hamdi Paşa müşarünileyhin Isparta'dan sevk ettiği zevâtandırlar. (s.536)

Kalemlerdeki muvazzaf ve mülâzım efendileri daire-i hükümet mescidinde öğle ve ikinci namazlarına kendisi de beraber bulunduğu hâlde toplar, cemaatle namaz kıldırır. Mübâlât ve hissiyât-ı diniyyesi mühmel¹ bırakılan gençler heyet-i içtimaîye-i İslâmiyeye hâlen ve istikbâlen mukayyet olabilmek şöyle dursun, İslâmiyetin zuhur ve mevcudiyetini hâdis ve muzır gören salıbiyyûn² âmâl-i imhâyesine hizmet eder der idi. Terk-i salât ve işret edenleri haber alırsa iptidâ tembih ettirip tesirini göremediği surette o makûleleri hemen tard ettirdi. Jandarma efrâdının piyade ve süvarilerini dahi talime sevk ile sabah-akşam talimlerinde bazen kendileri de bulurlardı.

Gerek bu jandarma ve gerek efrâd-ı redîfe talimlerinde kâhîce müsabaka-i fevkalâde açarak kazananlara ikramiye ve kalemlerdeki gayr-ı muvazzaf mülâzım musallilere ve nâmûskârlara üçer-beşer sîm mecidiye maaş ve sene başında elbise bedeli verir. Zinhar irtikâba alışmayın der idi. Çünkü pederi Ali Paşa emlak-ı mazbûtası mukabilinde Maliye Nezareti beher altı ayda kendisine yüz seksen bin kuruş veriyor ve mutasarrıflık maaşı da sekiz-on bin kuruş oluyor ve bu hesapça yevmiye irâdı bin beş yüz kuruşu buluyordu. Mahallâtın fukara ve yetim ve bî-kes bulunan muhtaçlarına Ramazan-ı Şerifte otuz-kırk bin kuruş zekât tevzi' eder ve bütün memurîn ve ulemâya şehri Muharrem'de bir memdûhiyye altınından on beş liraya kadar tebrik günü "Muharremiyye" ita eylerdi.

Akşamları yemeğini daire-i hükümete bitişik harem dairesinin selâmlığı demek olan mutasarrıflık odasında tenâvül eder ve sofraları alaturka kurdurup her gün ulemâ ve arzu ettiklerinden tesadüf edenleri yemeye alı kor ve bade't-taam sâir ulemâ ve meşâyih ve eşrâf dahi ziyaretine gelerek mübâhasât-ı ilmiye ve dinîye ve ahvâl-i memleket ve siyâsiye hakkında musâhabelerde bulunur ve her türlü gazete ve resâil-i mevkûte ve bir iki ecnebi gazetesi kendisine gelir olduğundan bunları okutturur. Ve ahvâl-i müstakbele hakkında beyan-ı efkâr ve mütâlaatta bulunurdu. Muntazam bir kütüphaneyi dolduracak kadar Arabî, Farişî, Türki binlerce kütüb-i nefisesi var

1 İhmâl edilmiş.

2 Hristiyanlar.

idi. İstanbul matbaalarında asâr-ı cedîdeden ne çıkarsa cümlesini getirttirir, kütüphanesine kordu. (s.537)

Odasının bir cihetinde müteaddit ve mütenevvî esliha-i harbiye ve mermileri, diğer cihetinde kütüb-i nefise ve nâdire bulundurur. Kitabın hükmettiğini silâh icra eder, der idi. Bir gün bir Yörük, ayağının çarığıyla odasına girip “Paşa efendim bununla üç arzuhâl oluyor. İkincisini arzhâl sandığına koydum. Hasmım galip olduğundan hasıraltı ettiler. Bu üçüncüyü kendi elimle sunuyorum. Sen padişah vekilisin. Kalk işimi gör, beni sürüncemeden kurtar” demesiyle evvelki arzuhâller meclis-i temyiz ve cinayete havale olunduğu evrak kaydından anlaşılması üzerine bizzat Yörüğü meclis-i mezkûra götürüp kendi hazır olduğu hâlde işini gördürmüş ve meclise hitaben “Halk kuvvet ve mevcudiyet-i hükümeti görmeli ve bilmeli, müteşekkî¹ değil, müteşekkir olmalı, hepimizin bu dairelerde bulunuşumuz halkın işini görmek içindir.

Yalnız aybaşını gözleyip aylık almak için değildir. Her hangimiz bir sanatkâra bir şey sipariş edipte vaktinde alamazsak darılırız. Bu Yörüğün işinde mücib-i tehir bir sebep-i meşrû² olmadığı anlaşıldı. Geç gelip erken gidiyorsunuz. İşler taahhürde kalıyor. Rica ederim, biraz sürat ve sühûlet iltizam ediniz” vadisinde serzenişte bulunmasından dolayı meclise riyyaset eden Naib Niyazi Efendi “Sabahları şer’iye işine bakıyorum. Nizamiye işleri bittabi öğle sonuna kalıyor” gibi dürüştâne mukabelede bulunmasıyla “Her işin fâidesi kaidesinde. Kaide-i kânûniyeye riyyet edildiği surette hiç itizara mahal kalmaz. Bu Yörük dağdan kalkmış, buraya gelmiş. Davasının saat-ı rü’yetini bilmiştir. Sizin de erbâb-ı müracaata bildirdiğiniz vakit rü’yetten evvel sizi kimse icbâr edemez. Ancak o kaideye riyyet lâzımdır” cevabını vermiştir.

Naib-i mumaileyhin batâet-i² harekâtından şikâyetle bâb-ı meşihatçe kendisi Karahisar-ı Sahip sancağına kaldırılıp yerine Ferâizî Hüseyin Efendi gelmiş ve onun da bir sene kadar îkâ-yı memuriyetten sonra azliyle yerine Şeyhülislâm-ı sâbık Hüseyin Hüsnü Efendi pederi Erzurumî İbrahim Rüşdü Efendi tayin ve izam buyurulmuş ve mumaileyhin vukûf-ı ilmîsi ve istikameti ve mübâlât-ı diniyyesine riyyeti (s.538) cümlece bâis-i memnûniyet görüldüğünden ikmal-i müddet-i örfiyyeye kadar memuriyeti devam etmiş

1 Şikâyet eden, şikâyetçi

2 Tenbellik, yavaşlık.

idi. Ânifü'z-zikr¹ Yörüğün mürâcaat-ı mebsûtasından sonra paşa-yı müşarü-nileyh Divanhane'deki arzhâl sandığını kaldırttırıp kendi odası kapısının üstüne “Hükümdârî ki mâni'-i mi-şod erbâb-ı hâcet-râ”, “Be-çûb ez Âsitân-ı hiş mîrânend devlet-râ” beyitini gayet güzel ve iri ta'lik yazı ile levha yaptırarak astırmış ve umûr-ı mühimme-i müstacele için her an ve musâlih-i sâire için sabahları herkesin doğrudan doğruya arzuhâllerini makama getirmele-rini ilân ettirmiş idi.

Meclis-i temyiz ve cinayet odasının heyet-i hâkimeye nazargâh olan du-varına dahi sülüs yazı ile levha hâlinde “Ey kıylan mahkeme-i rûz-ı cezâyı der-pîş”, “Ola gör fasl-ı daavîde adâlet-endîş” Hakim-i mutlakın istersen tevfi'kin şe'r u kanununa muvafık görüle her bir iş kitasını yazdırmış ve ta'lik ettirmiş idi. O sene Ramazan-ı şerifi kış mevsimine ve erbaîne müsadif ol-duğundan hükümetçe tesviye-i musâlih ve muhâkemât-ı şer'îye ve kanunîye ekserisi oruç olan memurîn-i İslâmiye taraflarından rü'yet ve icra edilece-ği cihetle oruç ve aç iken görülen işler sakâmetten² sâlim ve o kadar sahih olamayacağı mütalâasıyla iştigâlât-ı resmîyeyi geceye çevirerek her ne kadar vilâyet muhâsebesi gece masrafını kabul etmemek istemiş ise de umum masrafı kendi vereceğinden karar ve mütalâasını icradan vazgeçmemiş ve hükümeti gece açtırmış ve bu vesile ile hanlar, hamamlar, kahveler çarşının bazı aksâmı açık bulunarak bir asırdan beri metrûk ananâttan sahur yemeği-ne kalkacakları uyandırmak için her mahallede çalınan davulları çaldırmaya ve ananeyi ihyaya emir verip şehir-i mübareğın ilâ-yı şan ve şerefine alâmet-i zâhire göstermiş ve gündüzleri muamele-i hükümeti tatil ettirmiş idi.

Bu sebepten kendisi öğle vaktinde ümerâ ve zâbitân ve rüesâ-yı memurîn ile birlikte her camide okunan vaaz ve dersleri ve ikinci mukâbelesini her gün bir camide dinleyerek vaazların eski hurafelerinden hakikat-i İslâmiyeye muvâfık olmayan (s.539) bahisler yerine halka nâfi' ve zamana muvâfık hükmiyyât ve müsâadât-ı İslâmiyeyi beyan ve takrir etmeleri hususuna itina ve buna müteallik kütüb-i nâfia'yı ita ile aşr-i ahîrde³ vaaz ve mukabeleci Hafız Efendileri iftara davet edip kendilerine ala-mâ-kadrihim ikrâmâtta bulunurdu. O sene Ramazan-ı şerifinde ikinci mukabelesinden sonra camiden çıkıp çarşıda Hocoğlu Todoraki mağazasında otururken karşı taraftaki tü-tüncü dükkânında Kestaneoğlu denilen bir Hristiyan ahali-i İslâmiye yüzle-rine doğru savura savura sigara içtiğini ve tiryaki Müslümanları bu tahkîrâta

1 Az önce bildirilen

2 Bozukluk, eksiklik.

3 Ramazan ayının son on günü.

karşı güft u gûlarını görüp iştince maiyeti jandarma çavuşuyla haber göndermiş ve merkum “Tanzimat-ı Hayriye herkese hürriyet vermiş ve taarruzu men etmiştir. Paşa ne karışır” demesine mukabil merkumu mahzûzân tevkifhaneye göndermiş ve akşam Metropolit Efendi ve bazı muteberân-ı Hıristiyanîye merkumun tahliyesini ricaya geldiklerinde “Rusya ülkesindeki Müslümanlar imparatorun eyyâm-ı resmîye-i diniyyesine riayet ve hürmet mecburiyet ve mükellefiyetinde bulduklarını bilirim. Zîr-i âtîfet ve adale-tinde yaşadığımız halife-i İslâm Osmanlı padişahının din-i resmîsi eyyamına dahi her ferd-i raiyyenin hürmet ve riayet etmesi bir borç ve vazifedir.

Merkumun vazifeszizliğine ve tecavüzüne ıgmâz-ı ayn edecek olsa idim, ihtimal ki avâm-ı İslâm heyecan ve galeyana gelerek bir ihtilâl kapısı açılır ve o zamanda da yirmi bini mütecaviz ahali-i İslâmîye dörtte biri derecesinde olamayan Hıristiyanlara tecavüz ederdi. Buna da cümleliz bir saat dayanamaz, mahvolurdunuz. Devletin iptidâ-yı teessüsünden ve bâ-husus Hazret-i Fatih zamanından beri avâtîf-ı seniyye-i saltanat-ı İslâmîye sayesinde rahat yaşamış ve servet ve terakki bulmuş ve mutîâne mükellefiyât ve vezâifine riayet eylemiş tebaa-i gayrimüslimeyi her türlü mehâlikten siyânet ve her suretle himâyet bizim vezâif-i şer’iye ve kânûniyemizdendir. Girit’te vali Save Paşa Rumlardan daha az ahali-i İslâmîyeyi tatyîb ve devletin eyyâm-ı resmîyesini takdir ve ihtiram için resmî camilerde kâimen ibrâz-ı eser-i tazim eyleler.

Hikmet-i hükümet icabınca ben bu terbiyesizi sizi siyânet için tevkife gönderdim. Yarın da mahfûzen patrikhaneye göndereceğim. Sizi ve memleketi büyük bir felâketten kurtardığımı dahi patrik efendiye yazıp merkumu orada terbiye ettireceğim” demesiyle Metropolit Efendi ve muteberân ayaklarına kapanıp “aman efendim nasıl isterseniz öylece biz terbiye edelim. Affınızı dileriz. Biz zaten İslâm vatandaşlarımızla iptidâ-yı teşekkül-i memleketten beri kardeş gibi yaşıyoruz. Vatandaşlarımızın her türlü insanîyet ve hürmetlerinden minnettarız. Bunun için Ramazanlarda, bayramlarda, kadınlardan, delikanlılardan, (s.540) kendilerine aşçı ve hizmetçi bile gönderirdik” dediler. Merkumu tevkifhaneden getirttirerek itiraf-ı kusur ve isti’tâfi¹ hâvî bir arzuhâl yazdırdılar. Merkuma imza ettirdiler. Kendileri de kefil olup mevkufu götürdüler. Artık bundan sonra Hıristiyan ahali ve muteberân küçük, büyük, Ramazan günlerinde Müslüman vatandaşlarına hürmet ve eyyâm-ı mahsusa tebrikâtına da daha ziyade riayet eder oldular.

1 Yardım talep etme, acımayı isteme.

İstitrâd

Meclis-i idare azasından mârrü'l-isim Gökbaşzâde Yanako Efendi paşayı müşarünileyhe “Efendim İslâm arkadaşları iftara alıkoyuyorsunuz, bizim hakkımız kalıyor” dediğinde “siz de onlar gibi yalnız sigara içmemekle değil yemek de yemez ve su içmezseniz o günü iftara kalabilirsiniz ve hem de iftarın zevkini anlamış olursunuz. Belki bizimle teravîh namazını dahi kılmaya heveslenirsiniz” cevâb-ı lâtifini vermiş ve o da böylece yapmıştır. Temme'l-İstitrâd

1286 (1869) senesi sancak aşarını vilâyetçe toptan der-uhde ve iltizam eden Silleli Veyanosoğlu Müştaki bir takım memur ve ma'şerlerle¹ icra-yı ta'sîre² geldiğinde vilâyetten getirdiği emirnameyi kendisine verince “hakk-ı şer'i ve kanununuza birinci sahip ve hâmi benim. Zira kitâb-ı İslâm'ın kavâid-i şer'iyye-i mühimmesinden en ehemmiyetlisi budur ki hukuk-ı abâdî sahibini irzâ etmeksizin affetmez. Bu cihetten sizi hakkınıza nâil etmekle beraber mükellefleri de borçlarından kurtarmak kendilerini dünyevî, uhrevî mesuliyet ve mahcubiyet ve nedamet, ukûbâtta siyânet eylemek demektir. Fakat erbâb-ı ziraatın zulüm ve gadrden vikâyesine dahi mecbur ve memurum. Hakkınızdan bir habbe ketm ve ihtilâs edeni icra edeceğim gibi ednâ mertebe zulüm ve gadrınızı görürsem size ve adamlarınıza da cezâ-yı şedîd-i kanûnî tatbik ettirim.

Devletin, milletin başına iş açan sebeplerin birincisi bu iltizam ve ta'sîr işlerindeki mezalim ve taaddiyâttır. Sarraf-ı meşhur Çivioğlunun düçâr olduğu âkîbet-i felâketi bilirsiniz. Bu hâl hep Antalya'da, Isparta'da yaptıkları muâmelât-ı gaddarâne ve taaddiyât-ı zâlimâne neticesidir. Siz bu felâkete düçâr olmamak ve zengin olmak ve refahla yaşamak isterseniz hakk-ı meşru'unuzdan fazla bir şey ahz ve arzu etmeyiniz. Allah-ı zül-celâl daima doğrulara yardım eder. Her şey değişir, Allah değişmez. Hakk yerini bulur. Şimdiden size doğruluğu ve hakkınıza kanaati tavsiye ederim. valiye istinadınız beni mesleğimden saptıramaz” demiş ve mültezim-i mumaileyhten teminat-ı kaviye almış idi. (s.541)

Isparta bağları, bahçeleri göğersinin³ tahririnde muhammin Çakmakçızâde Hacı Süleyman Ağa ve refiki Kelimanoğlu Nikoli'nin takdir

1 Cemâat.

2 Öşürünü alma.

3 Yeşil mahsul veya meyve, sebze, zerzevat.

ve tahrir ettikleri dört yüz kıyyelik bir bağ üzümünün fâhişliğinden şikâyet eden Köpüroğlu İbrahim Ağa'nın bağına heyet-i idareden birkaç aza ile bizzat keşif ve muayeneye gidip mültezim-i mumaileyh dahi hazır olduğu hâlde idrake gelen bağın bir parçası üzümünü bozdurarak kantarla tarttırmış ve hâsılâtın miktarı tahminden çok fazla olduğu tahmin ve takdirin ve dûn bulunduğu anlaşılınca bağ sahibi iddiasından rücû' ve tazarru' ve niyaza başlamış olması üzerine mültezim-i mumaileyh fazlayı bağışladığını ve böyle ufak şeyler için zahmet buyurulduğunu söylediğinde Hazret-i Davud ve Süleyman aleyhima's-selâmın bağ sahibiyle koyun sahibinin nizâ'larını bizzat fasl ve hükmettikleri cevâbını vermiştir.

Sancağa merbut Saçıkıralı aşiretinin Antalya dâhilinde kışladıkları zamanda rûz-ı hızıra kadar nerelerde oturacaklarsa mahallerini tayin ile beyleri ve mahallât heyet-i ihtiyâriyesinden muhtarları olanlar birlikte hükûmât-ı mahalliyyeye mürâcaatla nâmuskârâne oturacaklarını teminen beyin hâmil bulunduğu buyrulduyu irâ'e ve oturacakları yerlerde buldukları müdetçe hasârât ve şekavet vukuunda mütecasirleri tutup hükûmete teslim ve teslim edemezlerse zâyî'âtın tazminine sened-i müşterek, ita ederek rûz-ı hızırda yaylalarına döneceklerinde de kışlaklarında nâmuskârâne oturduklarını hâvî oturdukları yerler hükümetlerinden mazbata getirmeleri ve bu mazbatalar mucibince intihaplarını ve buyurulduklarını yenilemeleri ve kezalik Antalya sancağına merbut Sarıkeçili aşiretinin dahi Isparta sancağı dâhilinde sayfen yaylaklarına geldiklerinde aynı muameleyi yapmaları mutâd ve müteâmil olduğundan bu aşiretler bu sene mevsim-i baharında mazbatalarıyla müşarünileyhe müracaat ettiklerinde bunların tedricen iskânları ve göçebelikten kurtarılmaları hakkında o sırada vilâyetten emir verilip bir de Konyalı Peynircizâde Süleyman Ağa namında İskân Memuru isbâl¹ buyurulduğu cihetle rüesâ-yı aşâiri ve beylerini ve kâtibeleri Kalaycızâde Hafız Mehmed ve Sarı Tâc Hüseyin Efendileri meclise celp ve iskânı teklif ve kendilerini ikna ile Tefenni ve Garbî Karaağaç kazaları dâhilindeki Gökben Yaylası'na ve daha sâir münasip ve hâlî yaylak mahallerine iskânları için taahhüt senedâtı almış ve evvel-emirde Tefenni ile Burdur (s.542) arasındaki bir mevkie Saçıkıralılardan münasip ve hâlleri müsait olanlarını oturtmak üzere numune olarak bir karye ve Şarkî Karaağaç kazasının Subaşı mevkiine de Şahin Bey takımına mahsus diğer karye yapılmasını ve Sarıkeçililerin de bir kısmının arzu ettikleri Antalya'ya mülhak Elmalı kazasıyla Gölhisar nahiyesi beynindeki bir mevkie ve diğer kısmının dahi

1 Yollama, gönderme veya gönderilme.

mülga Gönen nahiyesi civarında bulunan eski Kızılköy yerine iskân edilmesini tensip eylemişlerdi.

Bunların esbâb-ı husulünü teminen gelecek sene temâmî-i iskânları ikmal edilmek üzere numunelik köylerin yapılmasına başlanmış ve Saçıkara-lıların inşaatına vilâyetten gelen Süleyman Ağa memur olup Sarıkeçililerin Elmalı ile Gölhisar nahiyesi beyninde yapacakları karye-i cesimeye kâtipleri Sarı Tâc Hüseyin Efendi'yi memur etmişlerdi. Mutasarrıf-ı müşarünileyhin bu bâbda memurlara verdiği talimatta bu karyelerin haneleri inşaatı bitir bitmez birer mektep ve cami inşasını emir edip kadim Isparta kurâsının vezââf-i diniyelerine riayetlerini takviye ve tarsîn¹ için nasıl müderrisler tayin etmiş ise aşiret içinde Isparta müderrislerinden Yörük Mehmed Ali Efendi namındaki müderris memur ve aşiret heyet-i ihtiyâriyesine terfîk ve beyin bulunduğu mevkiye beş vakitte ezan okutturup cemaat-i hâzıraya namaz kıldırarak ve Cuma günlerinde her çadır nüfus-ı mükellefesini civarlarında bulunan kurâ camiine göndermek üzere aşiretin her mahallesine birer de imam intihap ve istihdam ettirmesini müderris-i mumaileyhe tembih etti.

Çünkü kendileri yaz ve kış günlerinde civar-ı hükümette kâin Cami-i Kebire sabah namazı cemaatine devam edip imam-ı evvel Hacı Burhan Efendi'nin okuduğu mukabele denilen bir cüz Kur'ân-ı mübîni dinler ve namazdan sonra makamına geldiğinde kendisi dahi eski kaymakamlardan yukarıda tafsil-i hâli yazılan Hasan Rüşdü Efendi merhumun hususî yaptırdığı mabeyin odasında her sabah bir iki cüz ezber okuyup adının tadını verir ve böyle okumazsam Hafız Rıdvan mührünü yalan yere kullanmış olurum. Hâlbuki yalancılık nazarımda küfür kadar ve belki daha eşedd derecede mezmûmdur² der idi.

Buyuruldulara bastığı büyük bir mührün kenarında da “Ey bâri hüda bihakk hestî”, “Teş çizmerâ medet feresî”, “İlm ve amel ve ferâh destî”, “İmân ve âmân ve tend-restî” kıta-i Farişiyesi ve üzerinde Hâfız Rıdvan yazılı ve mahkûk idi. Bu cihetlerle sancak ahalisi kendisine sâhib-i keramet ve numune-i mücesseme-i adalet nazar ve itikadıyla bakarlar ve her emrine bilâ-tereddüt itaat ederlerdi. (s.543)

Bu sene zarfında hükümet dairesinin gerek harem ve gerek resmî odaları bir iki asırlık köhne ve nâ-kâbil-i tamir ve Nureddin Paşa tamirât-ı âdiyesi bir

1 Sağlamlılaştırmak.

2 Makbul olmuyarak ayıplanmış. Kötü.

iki sene geçince hiç oturulamayacak dereceye geleceği ve bir zelzele vukuundan da bazı mahalleri tehlike peydâ ettiği cihetle behemehâl muhtâc-ı tecdîd görüldüğüne binâen bunun gelecek sene müceddeden yapılması zımnında memleketin malı olan eski mahkeme-i şer'îye ki şimdi adliye Başkâtibi Osman Efendi'nin mutasarrıf olduğu konak yerinde idi. Bunu beş yüz liraya Evkaf Muhasebecisi Rıfat Efendi'ye satıp yeni yapılacak hükümet ve harem dairelerinin masarif-i inşâiyeleri karşılığı olmak ve kifayet etmeyen miktarı ya hazineye veya belediyeden ve birazı da iane-i umûmiyeden tesviye olunmak üzere resmi ve keşfi yaptırılarak iradesinin ve havalesinin istihsali için keyfiyet, bâ-mazbata vilâyet-i celîliye yazılmış ve mezkûr beş yüz lira belediyece irbâha¹ verilmek ve temenniye edilmek maksadıyla belediye sandığına teslim olunmuş ve bazı levazım ve tertibat ihzârâtına başlanmış idi.

1287 (1870) senesi Isparta sancağının tahrir-i emlâkine memur edilen Ali Melikî Efendi fırkası gelip bade't-tahrir her kimse emlâk ve servetine göre vergi-yi muayyen ile mükellef olup kanun ve irade-i seniyye olmaksızın hiç kimseden her ne namla olursa olsun para ve sâire almak memnû'iyet-i kat'îye tahtına alınmasıyla daire-i hükümet inşaatı zuhur-ı cevaba ta'lîk olunup tahrir merkezden başladığında İslâm'dan Mevlevî Şeyhi Mehmed Dede ve Hıristiyan'dan Codan Baba Efendiler yeminli muhammin² tayin olunarak mumaileyhimâ avam-pesendâne muamele ile on bin kuruluş edecek mülkü beş bin yazmak ve memurîn-i tahrîriyede tezyîd-i varidat-ı gayret-i gayr-ı muhakkasıyla bunu on beş bin yazdırmak isteyip beynlerinde nizâ' ve tezâdd Hâsıl olduğundan bunun ref' ve halli zımnında heyet-i idareden birer İslâm ve Hıristiyan aza ile birlikte paşa-yı müşarünileyh bizzat tahrir çıktığında memurların on beş bin iddia ettikleri mülke delil ittihaz eyledikleri alış-satış muamelesine karşı mülk alanlara ihtiyaç aldırır ve aşağı fiyatla satıldığını iddia edenlere karşı da zaruret sattırır. Bunların her ikisi de hiçbir vakit kıymet-i sahîha ve hakikiye addolunamaz.

Bundaki mikyâs-ı hakikî ancak îrâd miktarına muadil olan derecedir. adalet-i hakikiyenin haricinde hazineye para doldurmak izmihlâl-i mülkü dâ'î ve hakkından noksan (s.544) vergi ahzı dahi iflâs-ı hazineyi müeddîdir. Tebaa zengin olursa hazine-i devlet de mâlî³ olur. İdare-i mülk ve millet maliye hazinesinden ziyade tebaanın kîse-i kudret ve servetine merbuttur. Devletçe fevkalâde masarif-ı mübremeye zuhurunda hazinede para bulunmazsa

1 Fayda ve kazanç elde etme. Fâize para verme.

2 Tahmin eden, sanan, karar veren, değer biçen kimse.

3 Dolu, fazla, çok.

millet verir. Nitekim şimdiki kadar pek çok defalar vermişlerdir. Yine de verirler. Lâkin halk aç, bi-ilâç kalırsa hazine taşacak kadar dolu olsa bile milleti bir müddet-i muayyene için îâşe ve infâk edemez. Bir çoban koyunlarını iyi gütmmez ve kuzulatmazsa yağlı et ve kuzu bulunmaz. Herkes mahrum kalır. Çoban da mahv ve perişan olur, diyerek tahriri, yolunda ve mutedilâne yapmış ve yaptırmış ise de bir takım sath-ı bünyânın mutasarıf paşa bizim muhamminimiz değildir.

Yeminli ve müntahap muhamminlerimizin vazifelerine başkalarının müdahale etmesine hakk ve salâhiyet yoktur, gibi ortaya bazı müfsid sözleri çıkarmaları üzerine müşarünileyh bütün mahallât ve kurâ e'imme ve hutebâsıyla¹ heyet-i ihtiyâriyesini ve söz anları Cami-i Kebîr'e davet edip muharrir-i âcizi de birkaç tabaka kâğıt ve hokka, kalemlerle beraber alarak cami-i şerife vardığımızda müezzin mahfeline oturdu. Ben ne söylersem Süleyman Hâfız yazacak. İmam efendiler siz de yazacaksınız, dedikten sonra, "Kemâ tekûnû yuvellâ aleyküm" Hadîs-i Şerîfini okuyup "Cenâb-ı Peygamber buyuruyor ki, siz nasıl olursanız üzerinize müvellâ olan emirleriniz de öyle olur" manasını söylemekle beraber tahrir-i emlâk işine ve hazine-i devlete verilecek verginin esâsât-ı şer'îyesine müteallik birçok îzâhât dahi verip bu sözleri harfiyen yazan e'imme ve hutebânın yazdıklarını toplayarak birer, birer gözden geçirdiğinde her hangisi nasıl yazabilmiş ise derecelerine göre birer kıymet takdiriyle her birine birerden üçer-dörder sîm mecîdiyeye kadar bahşîş itasıyla içinizde en güzel yazan Süleyman Hafız'dır, diye on beş mecîdiye de bana verdi. İmamların, hatiplerin yazdıklarındaki yanlışlıkları, imlâ ve ibare noksanlarını kendilerine izah ve bana tashîh ve ikmâl ettirip böyle yanlış yazmak değil her hatip minberde okuduğu hutbenin manasını bilecek muhataplara, müstemi'lere² Türkçe tefsir edecektir. İmamlar da vazife-i dinîye ve dünyeviyesini cemaate bildirecektir. Sizler vazifelerinizi iyi bilir nâsa iyi bildirirseniz nâs doğru yolları öğrenip doğru gider.

O hâlde âmirleriniz vesâir memurlarınız, zâbitânınız da iyi ve doğru olunuz. Aksi hâlde bulunursanız (s.545) sizin hâl ve hareketinize göre hep eğriler başınıza toplanır. Size musallat ve müvellâ olur. İşte o zaman cümleniz harap ve perişan olursunuz. Benim maksadım İslâm, Hıristiyan umûm tebaanın refâh-ı hâl ve saadetinden ve ahalinin her türlü hakk ve vazifelerini, salâhiyet ve mükellefiyetlerini bilip ona göre hakkıyla hükümete hizmet ve icraatına itaat etmeleri arzusundan başka değildir. Bu sözlerimi mahal-

1 E'imme imamlar, hutebâ ise hutbe okuyanlar.

2 Dinleyici.

le ve karyelerinizde ahaliye söyleyiniz. Bilmediğiniz manaları, meseleleri erbabından sorunuz, öğreniniz. Allah da peygamber de böyle emrediyor. Bu camide büyük Şükrü Efendi'ye ders başlattırılacaktır. Devam ediniz. Kimseye tembellik, dilencilik, hayırsızlık, uğursuzluk, komşuların ırzına, malına tecavüz ettirmeyiniz. Öyle mürtekipleri ve sizin vasitanızla tebliğ oluna gelen evâmîr-i hükümete itaat etmeyenleri gördüğünüz, bildiğiniz hâlde saklamayıp derhâl mazbata ile hükümete bildiriniz. Tahkikatta mazbatanız meali doğru çıkarsa mütecasirleri kanunun en şiddetli cezasıyla terbiye ettiririm. Şayet siz yalan söylemiş ve namuslu bir kimseye garaz ve iftira eylemiş olursanız kezâlik sizi de en şedit cezaya çarptırırım.

Mahalle ve karyelerinizce akraba ve ehîbbâ beyninde eksik olmayan ufak-tefek nizâ'ları, dargınlıkları sulhen bitirip kaldırarak tarafeyni hükümete düşmeksizin barıştırınız. Yek diğere muhabbet ve ittifak ettiriniz. Daima ittifak-ı umumîye çalışınız. Müfsitlere, münafıklara aldanmayınız. Bu bâbda bu işler için size mezuniyet ve tarafımdan vekâlet veriyorum. Siz bunları yapmakta kusur ve ihmal gösterirseniz hükümet kabahatileri bilip bulacağından o vakit sâhib-i kabahatten ziyade sizi kabahatli görürüm.

İmamlar, hatipler!!! Birkaç mâh sonra sizi yine toplayıp imtihan edeceğim. Hanginiz mesâil-i diniyesini bilemez, hutbenin manasını anlatamaz ise haksız olarak ele geçirdiğiniz babadan, dededen kalma miras gibi sahip olduğunuz bu mühim vazifelerinizden çıkaracağım. Hatiplikte yalnız papağan gibi halka ibare okumak ve imamlıkta da sıhhat ve fesadını bilmeksizin cemaate namaz kıldırmak sayesinde askerden ve bazı mükellefiyâttan kurtulmak maksadını nazara alacak değilsiniz. Taraf-ı ilâhîden, taraf-ı padişâhîden mühim bir vazife-i dinîye ve ictimâiyeye sahip ve hâdim olduğunuzu düşüneneksiniz de ona göre gideceksiniz, dedi. (s.546) Camiden müfâratat¹ etti, makamına geldi. Müftü efendiye bugün sizin vazifeyi ifa ettim, buyurdu. Bu cemaat içinde birkaç meraklı Hıristiyan'ın da bir köşede hazır bulduklarını muahharen erbâb-ı malûmât söylediler.

Ağros nahiyesindeki Gazi Atabey Medresesi'nde münhal olan şehîrî bin kuruş vazifeli müderrisliğe Büyük Şükrü Efendi'yi göndermek istediği hâlde ahali efendi-i mumailiye bırakmadıkları gibi kendisi de gitmek istemedi. Diğer müderrislerden ilm-i fıkıhta sâhib-i iktidar ve işihâr Müftüzâde Hasan Efendi'yi intihap ve mazbatasını takdim etti. Şükrü Efendi'ye de Cami-i

¹ Ayrılık, bir yere bırakıp gitmek.

Kebir'de ders başlattı. Bütün tullâb¹ ve kalem efendileri mumaileyhin dersine hazır olurduk. Mumaileyhe şehri beş yüz kuruş maaş verdi.

İstanbul'ca Hasan Efendi'nin müderrisliği müderris-i müteveffa Süleyman Efendi'nin tarik-i tahsilde bulunan oğlu Ahmed Efendi kırk yaşına kadar ikmâl-i tahsil ve kesb-i ehliyet edemez ise o zaman bil-ihale tevcih olunmak üzere Hasan Efendi'nin vekâletle tayin ve istihdamı suretinde tasdik olunmakla mumaileyh vekâleti kabul etmediğinden Isparta'daki dershane-si umûm talebenin fıkıh tahsiline mahsus medrese-i âliye sırasına konuldu. Bu derse sâbıkü'l-isim Kadı İbrahim Rüşdü Efendi mahdumu Molla Bey ki -Şeyhülislâm-ı sâbık Hüseyin Hüsnu Efendi'dir- ve daha sâir mezun hocalar ve hocazâdeler ve sonradan sınıf-ı niyâbete giren Ispartalı bazı efendiler dâhil olurdu.

Mutasarrıf-ı müşarünileyhin Isparta'ya vürudunu müteakip başka bir sancak muhasebeciliğine terfi edilen Tahrirat Müdürü Münir Bey yerine Konya'dan Kırşehirli Bekir Efendi namında kudemâdan bir zat gelip bir müddet-i cüz'iyeden sonra bunun infisâliyle Tahrirat Müdürlüğüne Niğdeli Hasan Efendi -ki Beyrut valisi Hâzım Bey'in pederidir- gelmiş idi.

1287 (1870) Martında da Muhasebeci Şemsi Efendi yerine Antalya'dan Hüseyin Hüsnu Efendi tayin ve i'zâm olunmuş idi. Bu sırada Garbî Karaağaç dâhilinde Âşık Satılmış Dergâhı'nın mahlûl ve munkariz şeyhliği post-nişinliğine İzmir'den gelip talip olan ve saçlı Abdülkerim namındaki bir fâzıl-ı dehr-i haslet, imtihana geldiğinde turuk-ı aliyenin adâb ve kavâid-i irşâdiyesine müteallik cevapları verip tefsir-i şerif faslında “ve'bud rabbeke hattâ ye'tike'l-yakîn” ayet-i celîlisinin manasını beyan ederken buradaki gâyet için olan “hatta” ne demektir suali îrâd edilmesine fâzıl-ı mumaiyleh “Cenâb-ı Hakk'ı sıfat-ı zâtiyye-i sübûtuna ve silbiyyesiyle tamamen bilip de yakîn-i tâm hâsil edinceye kadar insanların ibadet-i (s.547) bedenîye ile mükellef olduğunu söyleyince paşa “yakîn”den murâd “mevttir” dediğinde ulemâ-i hâzıra paşayı tasdik edip gerçi fâzıl-ı mumaileyh bir takım delâil-i felsefiye ve mantıkiye ile ikna'a çalışmış ve Muhasebeci Hüsnu Efendi dahi tarik-i nâzenîn müntesiplerinden olduğundan dolayı bahse kartışmak ve taraftarlık etmek istemiş ise de dergâh-ı mezkûrun bade'l-inkıraz varıdattı Isparta Mevlevîhânesine rabt olunduğuna dair de bir iddia ortaya gelmesiyle muhasebeci-i mumaileyh emlak tahriri muhamminliğinden münfail olduğu Mevlevî Şeyhi Mehmed Dede'yi meşihatten düşürmek üzere Mehmed

1 Talebeler.

Dede'nin daha cahil olduğundan bahisle fâzıl-ı mumaileyhin gerek dergâh-ı munkariz için olsun ve gerek Mevlevihâne post-nişinliğine merbut bulunsun meşihata getirilmesi daha ziyade muvâfık-ı adalet ve hakikat olacağı-
nı serdetmesi üzerine paşa-yı müşarünileyh “fâzıl-ı mumaileyhde şemme-i şî'iyyet ve zendeka¹ vardır. Böylelerin seccade-i irşada ik'âdı katiyen caiz de-
ğildir.

Zira bu makûlelerin en ziyade tarikat-ı aliyye-i Hazret-i Bektaş Veli'yi zuumlarına göre âlet-i fesat ittihaz etmiş olduklarından âlem-i İslâm'ın ihtilâfâtla herc ü merc olmasına ve İran hükümeti gibi koca bir saltanat-ı müstakır-ra-i İslâmiyeyi temelinden sarsıp milyonlarca İslâm kanı dökülme-
sine İslâmiyet'in düşmanlarından ziyade bunlar sebep olmuşlar ve Yavuz Sultan Selim ve cennet-mekân Selim-i Sâlis ve Gazi Sultan Mahmud Han-ı Sâni hazerâtını nice büyük emel ve vazifelerinden me'yûs etmişlerdir” diye meclis-i imtihanda fâzıl-ı mumaileyhin sancak dâhilinden çıkarılarak İzmir vilâyetine teslim olunmasına karar verilip mumaileyh hemen İzmir'e sevk ve Isparta'dan teb'îd olunmuş idi.

Muhasebeci-i mumaileyh hem muhammin Mehmed Dede'yi taht-ı muhakemeye aldırarak post-nişinlikden bu sebeple düşürmek ve hem de muhamminlerin yerlerine maksada muvâfık diğerlerini intihap ve tayin ettirip paşanın yaptığı tahrir-i emlâki bozdurmak ve tahrir memurlarının zuumları ve çhile varidat-ı hazineyi çoğaltmak emeliyle bazı ashâb-ı emlâk ve akarı iğfal ve izlâl ile “bu tahrir böyle kalır da emlâk-i umumîye-i avâm kıyamatından tereküp edecek vergi vergi-yi sabıki tutmadığı ve biraz da fazla göstermediği takdirde sizin çiftliklerinize, hanlarınıza, hamamlarınıza, dükkânlarınıza, mağazalarınıza ziyade vergi terettüp eyleyecektir. Şimdiden çaresine bakmazsanız sonra çok pişmanlık ve nedamet göreceksiniz. Her biriniz senevî onar, on beşer bin kuruş vergi (s.548) vereceksiniz.

Memlekette ekseriyeti teşkil eden esnaf ve fukara takımından olanlar senede onar-yirmişer kuruş fazla vergi verirlerse onlara o kadar tesir etmez amma siz şimdiye kadar vermesine alışmadığınız verginin birdenbire ağırlığını kaldıramazsınız. Birinci seneyi verseniz bile ikinci, üçüncü seneleri veremez, ödeyemezsiniz” deyip bazı menfaat-perestleri mutasarıf-ı müşarünileyh aleyhinde başına topladığından bunu haber alan müşarünileyh muhasebeciyi Isparta'dan kaldırtmış ve yerine muhasebe-i vilâyet mümeyyizlerinden Çeşmîzâde Halis Efendi mahdumu Esad Bey gelmiş olmasıyla mir-i

1 Kâfirlik, dinsizlik.

mumaileyhin pederi beş on sene evvel Isparta kadılığında bulunmasından nâşi çocukluğunda Isparta'yı vatan bilmiş olması hasebiyle mutasarrıf-ı müşarünileyhe muvâfık bir meslek-i muhikk tutmuştu.

Müşarünileyh muhasebeci-i mumaileyhi bir akşam yemeğe alkoyduğunda paşaya sadık ulemâ ve eşraftan bir takım zevât ile kadı ve müftü ve Tahrirat Müdürü ve muhasebe ve Meclis Başkâtipleri dahi beraber bulunup âcizleri de paşanın kâtib-i husûsî ve mühürdârı muavini olduğumdan bittabi hizmette hâzır olarak bade't-taam musâhabâta girildiğinde münasebet-i velî etmesi üzerine paşa bahsî açıp; “Sel gider, kum kalır’ darb-ı mese-li malûmunuzdur. Bir memleketin ulemâ ve vücûh ve ayânı, sekenesinin salâh ve saadeti mi'yâr ve mîzânîdir. Ben memleketinize geleli iki seneden beri cümlenin mizaç ve mişvârını öğrendim. Tabii siz de beni bildiniz, öğrendiniz. Hükümet adamları halka hâkim ve daha doğrusu salâh ve saadetine hâdim memurlardır. Bu memurların hâkim olmaları nokta-i nazarıdan hükümet-i âdilelerine itaat ve hâdim olmaları cihetinden hidemât ve mesaisine delâlet ve müzâheret¹ size ve sizin vasıtanızla umum sekeneye ait vezâif-i mühimmedendir. Biz gideriz, yerimize başkaları gelir. Fakat her vakit kaide-i kanun-ı devlet nesak-ı² vâhid üzere câri ve o kaide ve kanunun icrâ-yı ahkâmına mütâbaat her memur için mükellefiyet tahtında mecburîdir.

Her nerede ki ahkâm-ı âdile-i şer'îye ve kanuniyeye tamamıyla riayet yoktur. Ondan şikâyete her ferdin hakkı vardır. Lâkin mücerred icrâ-yı ağraz ve âmâl-ı zâtiye için masâlih-i umûmiyeye taallûk eden ahvali vesile ve âlet etmek ve hakikatın hilâfı yola gitmek usulen ve ahlâken büyük mesuliyet ve mahcubiyeti intaç edeceği gibi memleketin şeref ve haysiyet-i umûmiyesine de bir leke bırakır. Ben (s.549) bundan evvel Urfa sancağı mutasarrıflığında bulunduğum zamanda sevkîyât-ı askeriyeye vesâit-i nakliyenin, deveden ibaret olmasından dolayı merzâ-yı askeriyeye Şütuf denilen mihaffelerle³ nakil olunurken acaba hastalıkları müştedd oluyor mu, olmuyor mu, diye biz-zat tahrir etmek istedim. Hâric-i şehirde deveye binip seyr-i serî' ve tabiilerinden askerlere ve bilhassa hastalara ne kadar tesir edeceğini anladım. Bir defa da şehrin tecâvüzât-ı adâya müdafaa ve mukavemet edebileceği noktaları görmek için minareye çıkıp büyük dürbünle nukât-ı mühimmeyi temâşâ ve tayin ettim. Bir takım garazkârân beni Bâbiâlî'ye şikâyet ettiklerinde hiç-

1 Arkadan yardım etmek, korumak.

2 Tarz, üslup.

3 Mahfe, katır veya develerin sırtına konulan ve iki kişinin oturabileceği büyüklükte olan sepet.

bir şey bulamamışlar da “paşa deveye bindi, şehri dolaştı, minareye çıktı, ezan okudu. Bu hâller tecennün¹ ettiğinin alâmetidir” demişler². İşe yalan ve garaz karıştırmışlar.

E’âzım-ı vükelâ-yı devlet beni ve hâlimi iyi bildiklerinden inanmayıp istilâm ettiler. Cevapları yazıldı, gönderildi. Müfterilerin ceza-yı mâ yülkü yapıldı. Antalya’da da birkaç dolandırıcının bu türlü telbîsâtından haklarını verdiler. Beni azletmeyip kendi talep ve arzum ile buraya gönderdiler. Geldiğim günden beri memleketinizin mesûdiyet-i hâzıra ve âtiyesinden başka hiçbir şey düşünmediğimi cümleniz bilirsiniz. İçinize tohum-ı fesat ekmek isteyen bir sarhoş, zındık def olup gitti (Muhasebeci sâbık Hüsnu Efendi’dir). Eğerçi onun ektiği tohum-ı fesat neş ü nemâ bulacak olursa ben buradan kendim istifa ederek kalker, giderim.

Zîra eb³ ve ceddimizin bize bıraktığından hazine-i devletin bize verdiği muhassesât-ı zatiye bizi her yerde infâk ve işeye kâfidir. Ancak ben ailemizin bu devlette batnen bade batn⁴ sadâkat ve ihrâz-ı meziyet eden 43’üncü paşası olduğundan biz sağ ve cismen muktedir buldukça devlet ve millette sâdikâne hizmet etmekliğı vecibeden biliriz de siyaseten memleketimize gidemediğimiz için böyle vazifelerle buralarda dolaştırılırız. Devlet ve milletin sâdikları nasıl yaşarlarsa öylece sâdik ölmek ve hırs-ı nefsanî ve nefsi şeytânî içinde rezil ve bed-nâm olmamak ve daima umum tebaa-i Osmaniye hakkında (s.550) müsâvât-ı şer’iyyeye tevfikana adalet ve hakkaniyet göstermek isterler. Ben de öyle isterim. Bizim sülâlemizin mesleğı budur.

Yeni geldiğimde Meclis-i umumda da söylediğim veçhile beni bu mesleğimden kimse ayıramaz. Def olup giden münafık ve mütekebbirin peyrev ve hem-fikri olanların dahi hadlerini kendilerine bildirmek isterdim. Bazı mütalâa beni bu arzudan şimdilik alıkoydu. Biraz daha sabır ve teennî edeceğim. Hele bir kere şu önümüzdeki tahrîr-i emlâk işi yoluyla bitirilsin. Badehu îcâb-ı hâli yine düşünürüm. Fakat bu meyanda evvel-emirde siz halk önünde vesile-i salâh-ı memleket olmanız itibarıyla selâmet-i müstakbelinizi düşününüz.

1 Cınnet getirme, delirme.

2 Muhâsebe Başkâtibi meclis Başkâtibine gizlice pek de yalancılıkta ve münâsebitsizlikte bulunmamışlar diyordu.

3 Baba, peder.

4 Nesilden nesile, soydan soya.

Vakıa mütemevvilân ve müteneffizân bilâd az vergi ve çok kazançla zengin ve amele ve rençper üzerinde sâhib-i tahakküm ve hodbin olmuşlardır. Amma kavâid-i esasîye ve hakikîye-i şer'iyeye hiç muvafık olmayan bu meslek hiçbir yerde pâyidâr olamayıp efrâd-ı âmile ve müstahsilenin yükü ağır-laştıkça ve vukuf ve hissiyatı yükseldikçe bu hâl Avrupa'da "Enternasyonal" Cemiyetinin zuhuruna sebebiyet vererek nice kanlar dökülmekte ve erbâb-ı nüfuz ve servet küme küme her gün mahv ve perişan olmaktadır. Er veya geç bunlar buralarda da uyanmak müsteb'id değildir. O zaman da bu meslek nâ-hemvârî¹ takbîh ve tel'in edecek yine sizlerin evlâd ve ahfâdınız olacaktır. Buraları epeyce mülâhaza edip cümleten bu gerive-i hataya girilmesini tavsiye ederim, dedi.

Abdest tazelemek üzere paşa harem dairesine gitti idi. Huzzâr yekdiğeriyle söyleşmeye, müzakereye başlayıp işi ve teşvîş etmek isteyenleri onlar da haber aldıklarından kimi paşanın iptidâ-yı memuriyetinden beri sâdikâne ifâ-yı hizmet ve tahrîr işinde dahi icrâ-yı adalet etmekte olduğundan bahisle mahzar-ı umumî yapıp makâmâta takdim olunmasını ve kimi mevzubahis olan münafık ve müfsitlerin paşaca malûm olanları hangileri ise terbiyeleri esbabına teşebbüs edilmesini dermeyeranla eğerçi paşa arz-ı mahzara muvafakat ederse yapılmasıyla beraber müfsitlerin de beyne'l-ulemâ vel-eşrâf terbiye ve ıslah olunmaları karargîr oldu.

Paşa haremden gelip arz olunduğunda ber-vech-i dilhâh-ı âlî ifâ-yı vazife eden memurların ahali mahzarına arz-ı ihtiyaç etmesi hikmeten muvafık değildir. Biz de birçok şarlatanların envâ-ı habâseti yapıp onları setr için sonra da ahaliye cebren mahzar yaptırarak halkı şahadet-i kâzibede² bulundurduklarına pek çok tesadüf edildiğinden her hangi bir memurun lehinde (s.551) bu türlü mahzar gönderilirse makâmât-ı âliye mutlaka o memurun bazı yol-suz harekâtından şüphe ederek ahaliyi böyle bir mahzara sevk ve icbar ettiğine mana verilip aksi iltizam edilir. Benim ise böyle şeye asla ihtiyacım yoktur. Bâbîâlî beni ahalden daha iyi bilir ve tanır. Vakıa halkın hükümete muhabbet ve hüsn-i şahadeti memurlar için hüsn-i muvaffakiyetin esasıdır. Bu münker değildir. Amma bunun da musâlih-i umumîye-i memlekette görülen asâr-ı nâfîa ve âdileyi halkın dahi takdir ve şükranla telâkki ettiği zamanlarda ve ortada hiç kıl ü kâl yok iken mücerred-i sahip hüsn-i hizmeti taltif ve terakki temenniyâtını hâvî bir şekilde olması biraz muvafık akıl ve hikmet olabılıp bu da emr-i mahsusla memnu'dur. Devlet hâdim ve sâdik mil-

1 Eğri, düz olmayan. Uymayan, mutabık gelmeyen.

2 Yalancı şahit.

leti kendi muâmelât-ı resmîyesiyle bilir. Taltif ve terakkîye lâyık olanları kendi tesrîr eyler. Yalnız ikinci suret muvafıktır ki o da memleketin selâmetine ve müfsit ve münafıkların salâh-ı hâl ve ahlâkına hizmet demektir”, diye birkaç isim söyledi. Biraz daha âfâkî sohbetler geçirilerek yatsı namazını cemaatle kılıp dağıldılar.

Paşanın verdiği isimlerle daha başkalarını Müftü Tahsin Efendi dershanesine çağırıp tenbihât ve tehdîdât-ı lâzımede bulundular. Tahrîr işi bilâ-ıtiraz ve tereddüt hitam buldu ve hem de pek âdilâne ve vergi-yi sâbıkı da tecavüz etmiş bir hâlde hüsn-i netice gösterdi. Muahharen kurâ ve nevâhi tahrirleri yapıp birçok şikâyetler ve taaddiler vuku bulduğu hâlde Isparta tahririnden hiç sudâ’ ve şikâyet zuhura gelmedi. 1288 (1871) senesinde Gönen, Keçiборlu nahiyeleri tahrîr-i emlâkinde Uluborlu kazasına merbûtiyetle icrâsını ahali kabul etmeyip her iki nahiyenin kâffe-i muâmelât ve dâd ü sitedi¹ Isparta ile olduğundan meselâ bu iki nahije ahalisinden Isparta’ca afyon ve buğday vesaik mahsûlât satacak ve tüccardan avans alacak olanlar haklarında inde’l-hâce² ikame olunacak davanın mahall-i rü’yeti Uluborlu kazası da’âvî meclisi olmasından dolayı tüccar, bunda müşkülât görüp bu makûlelere itibar edememekte olması ve emvâl-i emîriye ve vergi tahsilâtını kabzımallar Uluborlu mal sandığına götürüp de oradan da merkeze geleceği muamele-i tabiiyesindeki müşkülâtla beraber emr-i tahsilde her hafta Isparta pazarında sattıkları zehâyır ve emtia-i sâire bedellerinden Isparta’ca (s.552) suhûletle alınabilecek paraların tehhürâta uğraması sebeplerinden bu nahiyeler Uluborlu’dan tefrik ve merkez-i livâya rabt ve telhik edildi. Ve Gönen müdürlüğünün maaşı da hasbe’t-tenkihât kat’ edilip idaresi bazı aidat verilme üzere yerliden bir kimseye tevdi olundu. Sene-i merkûmede Burdur ve Tefenni ve Garbî Karaağaç kazaları aşarında mültezimler ve tüccar selem³-kâr halkı ifsat ve iğdar ettikleri ve Gölhisar nahiyesi cihetinde eski derebeyliği zamanı gulüvv-kârlarından Madenoğlu sülâlesinin bu zamana yetiştirdiği Süleyman Ağa ile Kara Bekir ve Abdurrahman nâm şakiler müdür-i nahiyeye Hacı Mehmed Ağa himâyet ve igmâzına mazhar olarak bu yüzden başlarına toplayabildikleri erâzil makûlesini ahali-i fukara üzerine saldırdıkları ve Elmalı ile Gölhisar arasında Sarı Taç Hüseyin Efendi’nin iki senede ikmâline muvaffak olduğu aşiret köyüne Aziziye tesmiye olunup resm-i küşâdıyla temin-i maksat husule geldiğini görünce diğerlerinin de peyderpey böyle olacağından razı olmayanlar Tefenni ve Burdur arasında Gökben yaylasın-

1 Alış verişi.

2 İhtiyaca göre, ihtiyaç vaktinde.

3 Peşin para ile veresiye mal alma.

da yapılan iki karyeden birini aşiret erbâb-ı şakâvetiyle bazı yaramazlar yakıp bu mütecâsirlere de Madenoğlu ve Kara Bekir ve Abdurrahman şerzimesine¹ iltihak ettikleri cihetle bu kazalar dâhillerinde emniyet ve asayiş muhtell olduğuna ve merkez-i livanın uzaklığı sebebiyle her zaman husûl-i emniyete yetişilemeyerek ve bakılamayarak envâ'-ı fecâyi' ve taaddiyât vuku olduğuna dair vilâyet-i celîleye şikâyet-ı müteaddide ve mütenevvîya vaki olduğundan paşanın oraları devir ve teftiş ve ahval-i müz'iceyi² def' ü ref' etmesi cânib-i vilâyetten emr olunmuş ve azadan bir iki zâtı ve kuvve-i kâfiyesiyle Jandarma Tabur Ağası Mustafa Ağa'yı müstashiben³ müşarünileyh havâlî-i mezkûreye gitmiş ve Süleyman Ağa ile şakîlerden beş-on tanesini merkeze getirmiş idiyse de selem ticaretine tatkin ve çiftlikleri aşarını ucuz alıp zürârâ'dan fazla öşür ahzına alışkın ve çiftlikleri civarına yeniden aşiret köyleri yapıldığına dargın olan Burdur tüccar ve ashâb-ı emlâk ve akârı tahrîr-i emlâk işi de bu paşa zamanında mevki'-i icrâya konulacak olur ise külli-yetli vergiye dahi tâbi ve düçâr olacaklarını düşünerek Konya'ya, İstanbul'a adamlar gönderip Burdur'un ayrıca mutasarrıflık teşkilîyle Tefenni ve Garbî Karaağaç (s.553) kazalarının Burdur'a rabtı ve o kıt'anın Isparta'dan tefrîki esbabına teşebbüs eylemişler imiş.

Bu bâbda cereyân eden muhâberât üzerine vilâyetçe ve İstanbul'ca merkez-i livanın beş altı saat kurbindeki kadîm Terkemîş-i Hâss da başkaca bir mutasarrıflık teşkiline lüzum ve mesâg-ı kânunî⁴ olmadığı gibi hazine-i celîlenin bilâ-lüzum bir mutasarrıflık teşkilâtı tahsisatını dahi tesviye ve itaya müsaade ve mecburiyeti bulunmadığı cevabı verilmişti.

Paşanın bu bâbdaki devir ve teftiş raporu merkez-i vilâyetçe nazar-ı dikkate alınarak erbâb-ı seleme arz-ı ihtiyaç etmek mecburiyetinde bulunan fukara-yı ahaliye hakkıyla teshîlât gösterilebilmek üzere menâfi' sandıkları sermayelerinin teksirine ve umum sancak dâhilinde temin-i asayiş ve inzibat için kefalet-i müteselsile icrâsına ve Burdur merkezinde erbâb-ı ticaretin işine bakmak ve ahaliyi selemden kurtarmak ve korumak için bir de ticaret meclisi açılmasına ve şakî ve mütecavizlerin süratle takib-i tahkikat ve muamelâtı zımında meclis-i temyîz ve cinayet livâ nezdinde dahi müstakil bir müstantıklık⁵ teşkiline karar ve ol-veçhile emir verilip müstantıklığa

1 Küçük insan topluluğu.

2 Usandıran, rahatsız eden, bunaltan.

3 Beraber ve birlikte olarak. Yanında bulundurarak.

4 Kanunen izin ve ruhsat verilmiş.

5 Mahkemede ilk ifadeyi alan, ilk soruşturma tahkikatı açan hâkim. Sorgu hâkimi.

meclis-i mezkûr azasından Hacı Pirîzâde Hacı Salih Efendi tayin olunduğu misillü 1289 (1872) senesi vakt-i hasadında menâfi sandıkları sermayelerinin tezyîdi çaresine bakılmak üzere kefalet-i müteselsiley başlandı.

Her karye ve mahallenin kendi dâhilinde yekdiğerin hukukuna tecavüz edenler derhâl hükümete ihbar ve mütecâsirlere der-dest ve teslim olunmayıp da hayvan hırsızları vesaire ne derecelerde hasar ika' eyler ise "kasâme" usulüne tevfikân o karye ve mahalle sekene-i mükellefesinin tazmine mahkûmiyeti hakkında heyet-i ihtiyâriyenin tasdik ve taahhüdüyle sekene-i mevcûde yek diğere kefil bil-mal ve bi'n-nefs olduklarını zâmin ve müteahhit oluyordular ve böylece birer senet veriyorlardı.

Serasker-i Sabık Hüseyin Avni Paşa'nın İkametine Memur Isparta'ya Vürudu ve Hapishane ve Kalesi

Bu tedbirden husule gelen tesîrât-ı fiilîye kazalar ve merkez tevkif ve hapishanelerini erbâb-ı cerâyimle doldurdu. 1288 sene-i maliyesine müsadif 1289 (1872) senesi Ramazan-ı Şerifinde İstanbul'ca Isparta'da ikamete memur edilen Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Isparta'ya müteveccihen Sandıklı'ya geldiği kaza-i mezkûr kaymakamlığından ve Isparta'ca muhafazasına itina ve takayyüt olunması dahi Bâbîâlî'den bâ-telgraf (s.554) bildirilmesi üzerine mutasarrıf-ı müşarünileyh icabı kadar süvari jandarma ile tabur ağasını istikbaline gönderip kendileri de bizim sancak hududundan istikbale gidilip gidilmemesini muhtelit bir heyet-i mülkiye ve askeriyede mevki'-i müzakereye konduğunda herkes mademki müşarünileyhin rütbe-i müşiriyeti ref' olunmamıştır, devletin bu rütbe-i celîlesi şayan-ı tevkîr ve istikbâldir, demeleriyle bütün mülkî ve askerî memurîn ve zâbitânı istishâben müşarünileyh Keçiborlu nahiyesine gitmiş ve yalnız mukaddem taburu binbaşısı Ahmed Efendi bir iki zabitle devletin lütfettiğine lütufla, kahrettiğine kahr ile muamele etmek lâzıme-i zimmet-i sadakattir, deyip gitmemiş idi.

O gece mutasarrıf-ı müşarünileyh ve erkân-ı hükümetin bulunmadıklarını haber alan dört yüzü mütecaviz hapishane mevcudu fırarı kararlaştırıp ferdâsı öğle vaktinin sonunda mahbûsîn ber-mutâd gezinmeye çıkarılırken nöbetçi jandarmalara hücum ederek ellerinden silâhlarını, cephanelerini almışlar ve zincirci Arnavut Ali'yi boğup nöbetçi zabiti Yüzbaşı Hüseyin Ağa'yı zabıt odası penceresinden kaçırmışlar ve eski çavuşlardan Mercanoğlu Halil Ağa ve Jurnal Emîni Ömer Efendi hapishanenin dış kapısını sedd ü bend ile harice firarlarına meydan vermeyecek tedâbiri ittihaz ve mahallâtan

müsellah adamlar celbederek hapisane etrâfını abluka ettirip Ömer Efendi paşaya haber vermeye gitmiş ve o sırada müşarünileyhimâ Hüseyin Avni ve mutasarrıf paşalar da sâ'ir gidenlerle birlikte hükümet dairesi önüne gelmişler idi.

Misafir Avni Paşa'yı ikametgâhına îsâl ile ikinci sonu vaktinde mutasarrıf-ı müşarünileyh hapisane içerisinde ve gezinti mahallerinde ellerinde silâhlarla ateş püskürtmekte olan mahbûsine pencereden nasihat ve kendilerini itaate davet ettiyse de herifler kudurmuşçasına şetm¹ ve muhalefette ısrar ve ellerindeki silâhı teşhir ve endaht etmeye ibtidâr eylemeleriyle müşarünileyh evvelâ kendi kullandığı Karadağ revolverini pencereden içeri sıkıp fişenklerini bitirdikten ve tavandan delikler açtırarak hapisaneyi yakmak istedikleri hengâmda dışarıya fırlayan bir iki tanesini muhâsırın-i müsellaha vurduktan sonra âmân ve teslim feryadını koparmaları üzerine her biri birer-ikişer kayd u bend² ve mahsur ve mahfuz bulunan daire-i hükümet avlusuna nakil ve on beş kadar meyyit ve mecruh mevki³-i ibret ve temâşâyâ vaz' olundular.

Gecenin yarısına kadar hapisane odalarının (s.555) kırılan demirleri ve kapıları tamir ve mahbûsîn-i merkûme pranga-bend ve der-zincir ettirilerek yerlerine konulmuş ve istintaklarına devam olunmuş ve telef ve mecruh olanlardan on üç kişinin cenazesi ferdâsı günü defn ettirilmiş ve bunların on ikisi idam ve müebbet kürek cezası mahkûm ve mevkuflarından ise de yalnız davar hırsız ve cünha ile mahkûm Hacılar karyeli bir delikanlı çocuk kaza kurşununa hedef olmuş ve aralıkta ferce-yâb-ı³ firar olabilen beş on neferi de takibâtla etrâf-ı şehirde ve bağlar, bahçeler arasında der-dest edilmiş idi.

Avni Paşa'nın Isparta'ya girdiği gün böyle bir facianın zuhuru kendisinin ve bütün halkın bâis-i hüzn ve teşe'ümü olduysa da mutasarrıf paşa hazretlerinin muvaffakiyet ve şecaati dahi umûmen takdir edilmiştir. Beş-on gün sonra Konya'dan tahkike gelen alay beyi Salih Bey tahkikatında dahi şayan-ı muaheze bir şey görülememesinden dolayı mutasarrıf-ı müşarünileyh vazifesinin hâdim ve sâhib-i hakikisi olduğu her tarafça tasdik ve itiraf kılınmıştır. Bu meseleye kadar debboy-ı hümayunda onbeş-yirmi ihtiyat neferi beklemekte iken bundan sonra kırk nefere çıkarılmıştır.

1 Sövmek, azarlamak, küfretmek.

2 Kelepçeleme, bağlama.

3 Kurtuluş.

Avni Paşa mutasarrıf-ı müşarünileyhe izhâr-ı hürmet ve muhabbetle gece-gündüz yekdiğeri ziyaret ederek ciddî ve siyasî musâhabâtta bulunmalarıyla bir gün paşa-yı müşarünileyh telgrafhane bahçesi havuzu başına tenezzühe geldiklerinde mutasarrıf-ı müşarünileyhe haber yollamış ve bu haber meclis-i idarenin in'ikâdî zamanında söylenmiş olmasıyla der-dest-i müzakere bir mesele-i mühimmenin meclisçe netice-i kararı ne olursa kendisine arz ve istizan edilmek üzere kalkıp gittiğinde o zaman mecliste kâtib-i sâni olmaklığım itibarıyla netice-i müzakereyi arz ve istizan için meclisten paşanın yanına gönderilmiştim.

Her iki paşa karşı karşıya birer kanepeye oturmuşlar, konuşuyorlardı. Ben vardığımda mutasarrıf-ı müşarünileyh işaret edip arka tarafında bir cihete oturdum. Musahabeleri, lâkırdıları, o sırada Dalmaçya eyaletine gelen Avusturya imparatoruna Bosna, Hersek'ten giden elli kadar teşrifatçıya imparator-ı müşarünileyhin gösterdiği hüsn-i kabul ve hürmetle îrâd ettiği nutuk derecât ve keyfiyâtı ve Hersek Hıristiyanlarının hükümet-i Osmaniyeye aleyhindeki bazı beyânât ve hâlâtı memleketinden kendine yazılmış ve o yazıyı Avni Paşa'ya okumuş olduğundan (s.556) Bosna-Hersek'in istikbalinden çok endişe-nâk bulunduğunu söylüyordu. Avni Paşa da hakkınız vardır. Bosna-Hersek kıtası öteden beri Avusturyalıların matmah¹ ve matma² nazarıdır. Napolyon'un tahakkümâtından gerek Avusturya, gerek Rusya Avrupayı Osmanlı Hıristiyanlarını devlet aleyhine teşvikte pek ileri gidemiyorlardı. Almanya muharebesinin neticesinde Napolyon'un sükûtu meydan bulmalarına vesile teşkil ederek şimdi Rusya'nın öteden beri menvî-i zamîri³ olan imha-yı İslâmiyet ve galebe-i salîb ve nasarâniyet ile cihangîr olması emelinin esbâb-ı mühimme-i esâsiyesini, yani Slav ve Hıristiyanlık ittihadını vücuda getirmek ve Avrupa'dan bizi çıkarmak arzusunu mevki-i file koymak istiyorlar.

Âli Paşa merhumun Fransa mağlûbiyetinden telâş etmesi bu sebeplerden idi. Ben bu arzunun esbâbına, husûlüne daha evvel imkân bırakmak için Rumeli idaresinin mülkiye ve askeriyesini birleştirmekliği tasavvur ettim. Miktar-ı kâfi mektepli ümera ve zâbitân bulamadım. Bosna valiliğinin kumandanlığıyla birleştirilerek Derviş Paşa'ya tevdi'inde dahi husule gelen netâyicin umulduğu derecede çıkmadığına kani oldum. Memleketiniz hakikaten Rumeli'nin kilidi mesabesinde. Maazallah orası elden gi-

1 Tamâh olunan şey, hırsla göz dikilerek bakılan şey veya yer.

2 Çok istenilecek şey.

3 İçindeki niyet ve maksat.

decek olursa bütün Rumeli tehlikeye düşer. Endişede çok haklısınız. Yalnız orası değil bütün Avrupa-yı Osmanînin Devlet-i Aliyye idaresinde bekasını temin edecek yegâne ümîd ve çareyi ıslahat-ı umumîye-i mülkiye ve askeriye ile kuvvetli bir idare-i askeriye tesisinden ve sekene-i İslâmiyenin Hıristiyanlardan ziyade ittihâdât-ı İslâmiye husule getirmelerinden ibaret görürdüm. İnşallah bu maksatlar husule gelir de endişe ber-teraf olur. Yoksa idare-i hâzıra-i devletin bu suretle devamı ve devletlerce birinci derecede nazar-ı dikkate alınmak lâzım gelen tevazün-i kuvvâ ve iktisat hilâfında devâir-i emiriyemizin ve bilhassa saray-ı hümayunun isrâfâtı ve istikrazla idare-i maslahat itiyâdâtı ve mebâliğ-i müstakrazanın¹ masârîf-ı gayr-ı müsmireye sarfiyatı bâki oldukça bir şey yapılamaz. Ve hatta maaşât ve masârîfı mühimme de verilemez. Gide, gide o mübarek ülkeler elimizde kalmaz. Belki Anadolu bile tecavüz ve istilâ-yı a'dâya maruz kalır.

Yunanlıların makâsıd-ı harisânelerini bilirim. Rusya ile İngiltere daima bu küçük hükümeti Anadolu ile büyütme ve kendi nüfuzları altında bulundurma isterler. Her ne zaman bir vesile ve isti'dâd bulurlarsa onu teşvik (s.557) ve emelleri husulünde istihdam etmek yoluna giderler. Memleketeyni, Sırbıye, Karadağ emaretlerini de bu hükümete karşı kuvvetli ve müstakil birer hükümet hâline getirmek fikrindedirler. Allah öyle günü göstermesin demesi üzerine mutasarrıf-ı müşarünileyh idare-i mülkiye ve askeriye yekdiğerleriyle nâ-kâbil-i imtizaç iki tarz-ı mübâyendir. Bendeniz iptida sınıf-ı askerîde Miralaylığa kadar bulundum. Sonra mülkiyeye tahvil edildim. Hâlâ küçük kardeşim Mehmed Ali² meslek-i askerîdedir. Her iki meslekte de vukua gelen tecrübelerime göre mülkiye memuriyeti daima düşünme, düşünme işleyip icâb-ı maslahata tatbik-i hareket lüzumunu gösteriyor. Askerlik ise gayet serî ve katî harekâtı istilzam ediyor. Bu cihetle vazife-i mülkiye ile vazife-i askeriye bir vücutta cem etmek fâide yerine mazarrat getireceğinde şüphe yoktur. Çünkü kuvve-i askeriye müdafaa-i vatan için i'dâd edildiğinden vazifesi haricine çıkarılırsa hem meziyet-i askeriyesini kaybeder ve hem de bilmediği işe girdiğinden intizam-ı idareyi ihlâl eyleyler. Kuvve-i tezekküriyeden olanlar her vakit tasavvurât-ı siyasiye ve diplomatikayı takip etmek mecburiyetinde bulunuyor.

¹ Borç alınmış, istikraz olunmuş.

² Bu Mehmed Ali Bey Kolağası iken Isparta'ya gelmiş ve sonra Ferikliğe kadar terfi ile Erzurum ve Halep cihetleri kumandanlıklarında bulunduğu ve oralarda vefât ettiği işitilmiştir. 1319 (1901) senesinde Erzurum'da vefât ettiğini birâderzâdesi Hersekli Ârif Hikmet Bey'in tercüme-i hâlinde yazıyorlar.

Kuvve-i icrâiyede iyi düşünölmüş şeylerin süratle vücuda getirilmesine hâdim olmak lâzım geliyor. Bu sebeple sırf vâsıta-i icrâiye olan askerlerin umûr-ı mülkiyeyi bilenleri olsa bile tasavvurât-ı siyasîye ile iştigali vazife-i asliyelerini sekte-dâr edeceğinden bendeniz askerlik idare-i dâhiliyesine müteallik celb-i erzak ve tedarik-i mühimmât hususunun bile vâsıta-i istihzarı başka olması ve asker olanların hiçbir şey düşünmeksizin yalnız memur olduğu harekât-ı askeriyesini takiple aradığını, istediği noktada hazır bulması ve muvaffakiyâtının ednâ mertebe tehirât ve mevânia tesadüf etmemesi fikrindeyim. Bu da irade buyurdıkları veçhile devletin ancak kuvve-i maliyesi müsâadâtına mütevakıftır. Kuvve-i maliyenin müsâadesi ise milletin kemâl-i refâh ve emniyet-i daim e içinde terakki-i ziraat ve sanayi ve ticaret edebilmesi sayesinde mümkündür. e'âzım-ı eslâfın "Lâ mülke illâ bi'r-ricâl velâ ricâle illâ bi'l-mal velâ male illâ bi'l-imare velâ imarete illâ bi'l-adl ve's-siyase" buyurdıkları malûm-ı devletleridir.

Bunlar hep yekdiğerlerin lâzım-ı gayr-ı müfârikı olan şeylerdir. İnşallah efendimiz karıben yine idare-i devlet ve millette mevki'-i bülendinizi ihraz buyurursunuz da başkaca tayin buyuracağınız işe ve idare memurları vasıtasıyla evvel-be-evvel askerlerimizin havâyic-i tabiiyeleri (s.558) kifâyât ve tekemmülâtıyla kumandanlarına ciddî muhabbet ve itââtına ve sâniyen mülkümüzün sâir ihtiyâcât-ı mühimmesine himmet buyurarak vatanımızın selâmet-i hâzıra ve müstakbelesini taht-ı emniyete alırsınız. Zira senevî şurada iki ay talim ettirdiğimiz efrâd-ı redife-i askeriyenin tayinât ve melbûsâtı hem derece-i kâfiye ve mükemmelede olmadığını ve hem de kendilerine lâyıkıyla bakılmadığını efendimiz de görüyorsunuz.

Bunlar daima zabitlerinden şikâyet ediyorlar. Böyle bakılan ve zabitlerine muhabbet etmeyen askerle ne iş görülebilir. Bendeniz kendilerinin askerliğe olan şevk ve gayretlerini ve zabitanına ve hükümete muhabbetlerini söndürmemek için ilk geldiğimde tabur rüesâ ve heyetlerinden sordum. Verdikleri lâyhaya göre bazı tedâbir-i teminiye itihaz eyledim. Küllü yevm kendim talime gidiyorum. Memurları, kâtipleri, muallimleri, müderrisleri, talebeyi de götürüyorum. Yemeklerine bakıyorum, hâllerini, hatırlarını soruyorum. Mümkün olduğu kadar muhabbetlerini ve kuvve-i maneviyelerini teyide çalışıyorum, dedi.

Konya Valisi Osman Paşa'nın Berâ-yı Devir Isparta'ya Gelmesi

Sadrazam Âli Paşa'nın vefatıyla yerine tayin buyurulan Mahmud Nedim Paşa'nın zaman-ı sadaretinde valiler sık sık tebeddül edip bazıları daha

mahall-i memuriyetine gelmezden esnâ-yı râhde infisâl ede geldiğinden üç dört senedir valiliği temâdi eden Burdurî Ahmed Tevfik Paşa'nın ne kendi ve ne de haleflerinden hiç biri mülhakâtı devir ve teftiş etmemiş ve mülhakat dahi vali yüzü görmemiş iken Konya valiliğine İstanbul Muhacirîn komisyonu riyasetinden nakil ve tayin edilen Vezir Osman Paşa Sadrazamın eniştesi olmak münasebetiyle mevki'-i memuriyetinden biraz emin bulunmuş olmasıyla yanında Konya meclis idare-i vilâyeti azasından Mecidiye Hacı Mehmed Ağa beraber bulunduğu hâlde berâ-yı devir ilk defa Isparta'ya gelerek vali-i müşarünileyh alelusul bir konak mesafeden istikbal ve bütün mektepler şakirtleriyle ahali tarafından îfâ-yı resm-i ihtifâl¹ olunmuş idiyse de akşama doğru geldiği cihetle hâric-i şehirdeki debboy-ı hümayun bahçesi önünde kaymakam-ı esbak Ahmed Bey'in yaptırdığı köşkü ve bahçeyi beğenip geceyi orada geçirmek isteyerek hâlbuki köşkün mefruşatı olmadığından biz-zarûre bahçenin bir cihetine kendi yol çadırını kurdurmuş ve orada kalmıştı.

Erbâb-ı istikbal ve ihtifâl me'yûsen ve müteessifen dönüp yalnız Mecidiye Hacı Mehmed Ağa'yı Isparta azasından Yılanlızâde Abdullah Bey'in konağına misafir getirmişler ve mutasarrıf-ı müşarünileyh ve nâib (s.559) ve müftü ve metropolid efendilerle kudemâ-yı eşraftan bazı zevât ve rüesâ-yı memurîn leylan vali-i müşarünileyh yanına gidip derûn-ı şehirde kendilerine âmâde edilen konağı teşriflerini temenni zımnında çadıra varmışlarsa da vali-i müşarünileyh kendini ve idaresini bilemeyecek kadar hûş ve idraktan geçtiğini ve yorgunlukla yatıp uyuduğunu anlamalarıyla bunlar da müteessifâne dönmüşler, gelmişlerdi. Müşarünileyh ferdâsı günü hükümet dairesini teşrifle memurîn ve erkânı hükümetin arz odasında kabul ve zabıta ve askerî dairelerinden mârû'z-zıkr hapishane ve mahbûsîn firarı meselesini sual ve mekteb-i rüşdî ile daire-i askeriyeyi ziyaret edip sorduklarının cevaplarını aldıktan ve Hacı Mehmed Ağa'nın Konya'ya avdetine mezuniyet verdikten sonra Burdur'a azimet etmişti.

Hüseyin Avni Paşa ne kendilerini ziyaret ve ne de müşarünileyh iade-i ziyaret edip bir takım erbâb-ı dikkat ve sadakat Nedim Paşa kabinesinin kârperdâzânı² hep böyle ise millet ve devletin işi acınacak hâle geldiğine hüküm vermek zarurî olacağını söylediklerinde müşarünileyh Avni Paşa taşra

1 Hürmet ve saygı için büyük cemaat ile yapılan merasim. Cenaze alayı.

2 İş düzenliyen. Konsolos, şehbender.

kârdide¹ ve azmudegânının² nezaket ve itaat-ı mutlakası böyle devam ettikçe daha nice harikalar görüleceği vadisinde idare-i kelâm eylediği rivayet ve hikâye edilmiştir.

Vali-i müşarünileyhin bu hâline karşı Isparta'dan hîn-i mufâratında kimse teşyi'ine çıkmayıp Mecidiye Hacı Mehmed Ağa'ya hoş-âmediye vardığımızda kendilerinin Konya'dan beraber getirilmesi tevkîr için değil tahkir için olduğunu ve Konya'ya avdeti dahi zabıta nezaret ve mahfûziyetinde vuku bulacağını ve böyle şeyler böyle adamların sıfat-ı kâşifesinden bulunduğunu söylemişti. Konya eşrâfzâdelerinden maiyeti kâtibi ve muhibb-i sâdıkımız bulunan mektûbî mümeyyizi Şerif Efendizâde Nuri Efendi merhuma bu nasıl validir, ne biçim hareket, dediğimde mutasarrıfınız gibi Âli Paşaların kıymetlerini sizlere ve bizlere bildirmek için İstanbul'dan numune gönderilmiş bir validir, demişti.

Burdur, Tefenni ve Garbî Karaağaç Kazalarının Isparta'dan Tefrikleriyle Burdur'un Mutasarrıflık Teşkili ve Yalvaç ve Karaağaç Kazalarının Isparta'ya İade-i İrtibatı

Vali-i müşarünileyh Burdur'a varıp Burdur tüccar ve ashâb-ı akarının Isparta'dan tefrikle memleketlerinin ayrıca mutasarrıflık olması hususundaki istidâ ve müracaatlarının İstanbul'ca masraf karşılığı olmadığından dolayı red olduğunu ve hazinenin kaymakamlık tahsisatından mutasarrıflık tahsisatına kifayet etmeyen miktarını kendileri itaya müteahhit bulunduğunu söylemeleriyle bunlardan taahhüt senedi olarak Tefenni ve Garbî Karaağaç kazalarıyla beraber Isparta'dan tefrik ve mezkûr iki kazayı ilhâken Burdur'un yeniden mutasarrıflık teşkil (s.560) ve Isparta'ya da kadîmen kendi mülhakâtından olduğu hâlde 1284 teşkilâtında Konya merkez mutasarrıflığı idaresine verilen Yalvaç ve Şarkî Karaağaç kazalarının rabt ve telhik olunmasını yazmış ve kayın biraderi Mahmud Nedim paşa dahi Dersaadet Rusya sefiri İgnatief'in plânına göre tatbik edeceği nevâhî nizamnamesi sırasında Isparta'yı Konya'dan tefrikle Burdur ve ona mümasil Akşehir ve Beyşehir sancaklarını rabten Isparta'yı vilâyet yapacağı nokta-i nazarından mademki fazla-i masrafı eşrâf ve tüccar taahhüt ediyor, 1290 (1874) sene-i maliyesinden itibaren muamele-i maliye devrolunmak üzere Burdur'un mezkûr iki kaza ile maan ve müceddeden mutasarrıflık teşkil edilmesine emir vermişti.

1 Uyanık, tecrübeli, iş bilir, görgülü.

2 Tecrübelilerinin.

Hüseyin Avni Paşa'nın Afv ve İtlâkıyla Dersaadet'e Avdeti ve Konya Valiliğine Tayin Olunarak Müşarünileyhin Berâ-yı Devir Isparta'ya Vürudu ve Mekâtib, Tedrisat-ı Usul-i Cedide, İlk Defa Tatbik

İstanbul'da tebeddül-i vükelâ vukuuyla Osman Paşa Konya valiliğinden infisâl ve Hüseyin Avni Paşa afv ve itlâk olunarak evvelâ Konya ve adem-i kabulüne binaen sâniyen İzmir valiliğiyle iade-i ikbal eylediğinde Isparta'daki müddet-i ikamet dokuz ayı geçer geçmez Afşar nahiyesinde maskat-ı re'si¹ olan Gelendost karyesini ziyaret ve sıla-i rahîm ve oradan İstanbul'a azimeti azmedip 1289 Haziranında (Haziran 1873) Isparta'dan infikâk eyledi. Konya valiliğine de sadr-ı esbak Sakızlı Genç Esad Paşa gelmesiyle halk valinin ihtiyarını gördük, bakalım genci nasıl görecek diyorlardı.

Müşarünileyh dahi çok zaman geçmeksizin berâ-yı devir Isparta'yı ve doğruca hükümet konağını teşrif buyurdıklarında mutasarrıf-ı müşarünileyh bütün memurîn ve eşrâf ve erkân-ı memleket ve muteberân-ı Hıristiyan'ı valiye takdim ettikten sonra vali-i müşarünileyhe hitaben “efendim üç-dört senedir bu memleket idaresinde bulunuyorum. Vazifemde kusur ve ihmal etmemeye çalıştım da hasbe'l-beşeriye bazı hatalarım da vaki olmuştur. Bunları efendimize arz etmekte ve belki memleketlerine ait bazı maruzatta bulunacaklarından bu hususta kendilerinin serbest bulunmaları zımında bendenize müsaade buyurun, odama gideyim.” Diyerek vali huzurundan çıktı. Bil-cümle erkân, paşanın hüsn-i hâl ve harekât ve istikamet ve icraatından memnun olduklarını arz eylediler. Vali beyan-ı memnuniyetle kendisinin yapacağı ne gibi ihtiyâc-ı memleket var ise serbest söylenmesini emretmesiyle cümlesi bizim hâlimizi, ihtiyâcımızı mutasarrıf paşa hazretleri (s.561) bilirler. Kendileri ne arz ederlerse ondan ibarettir, dediler, huzurdan çıktılar. Valinin genci ihtiyarından çok iyi ve hayırlı imiş diye söylenmeye başladılar. Vali-i müşarünileyh mutasarrıf-ı müşarünileyhe beyan ve izhâr-ı memnuniyetle ihtiyâcâtı resmen sordu. Evvel-be-evvel mekâtib-i iptidâiye usul-i tahsilîyesinin usul-i cedîdeye ve bir şekl-i sühulete ifrağı ve sâniyen Antalya ve Aydın'a doğru şoseler ve Antalya iskelesine bir de liman yapılması ve menâfi sandıklarının ıslah ve teksîr hâsılatıyla ziraatın dahi usul-i cedide dairesinde ilerletilmesi ve evvelce açılıp sonra kapanan Osmanlı Bankası şubesinin iade-i küşâdı ve memleketin her suretle yeni sistemde terakki-i sanat ve ticaretin inâyet buyurulması hususları bâ-mazbata arz edildi.

1 Doğum yeri.

İzmit-Anadolu Şimendiferi İçin Çıkarılan Faizli ve Müddetli Eshâm-ı Cedide'ye Isparta'nın Suret-i İştiraki

Vali-i müşarünileyh Anadolu'nun terakki-i servet ve ziraatı için İzmit şimendiferi karşılığına devletçe faizli ve müddetli esham-ı cedide çıkarılacağından buna talep ve rağbet gösterilip inşallah muvaffakiyet husulünde buralar içinde mezkûr iskeleyle doğru şimendifer inşasını ve liman işini Antalya'da kararlaştıracağını ve neticeyi avdetinde bildireceğini bil-beyan, mekâtib-i iptidâiye tahsilinin umumiyetle usul-i cedîdeye ifrağı ve inâs tâlibâtının zekûrdan tefrik ve ayrıca inâs iptidâileri ve rüştiyesi inşası müzakere olunmak üzere mühürdar ve kâtib-i hususîsi Halid Bey'i¹ tayin edip mir-i mumâileyh huzuruyla keyfiyet mevki-i müzakereye konulduğunda usul-i cedide-i mezkurenin talim ve taallümü kavâidi öğrenilmek üzere paşanın intihap ve tertip ettiği iki nevi Elifba ve kıraat kitapları kabul olundu. Yeni mekteplerin inşaları esbâbı ve levazımı istihşâr kılınmaya karar verildi. Esham-ı cedîdeye de sancakça bütün belediye sermayeleri ve eşrâf ve tüccardan ve memurîn ve ketebeden beş bin kuruşluktan aşağı olmamak şartıyla iki yüz bin kuruşluk radesinde abone kayd olundu. Paralar İstanbul'a gönderildi. Birkaç gün sonra da vali-i müşarünileyh Burdur ve Antalya'ya müteveccihen Isparta'dan mufâratat eyledi.

Vali-i sâbıkın sarhoşluğu halka pek ziyade tesir etmiş olduğundan bu genç valinin öyle hâli olup olmadığı (s.562) tefahhus² ve tetkik edenler, kendilerinin ekser evkâtı Paris'te berâ-yı tahsil ve memuren bulunduğu zamanlarda geçmiş olduğundan orada suya şarap katılmaksızın içilmek ve yaşamak mümkün olmamasından nâşi bu zaruret için bile Bâb-ı Meşihat'ten cevaz-ı cari fetva-yı şerif almaksızın Paris suyu içmediğini öğrenmişler ve hikâye etmişlerdi.

Konya'dan mufarakat ve infikâk ettiği zamanda umum huzzâra veda ederken kendisinden dil-gîr olanlar varsa affetmelerini rica yolunda izhâr-ı tevazu ve nezaket etmesine mukabil ulema-i meşhureden Topbaş Hacı Ahmed Efendi merhumun binlerce ahali önünde ileriye yürüyerek ağlaya ağlaya “*Efendim ilminizle ulemâyı, salâh ve dervîşlikle de dükkân ve erbab-ı tarikatı ve adlînizle fukarayı memnun ve meftûn ettiniz. Vilayetimizde dördüncü sınıf eşbas-ı gay-*

1 Mir-i mumâileyh 1310 senesinden sonra Diyarbekir'e vâli tayîn ve i'zâm olunan ve sene-i mezkûrede Dersaadet İstînâf Müdde-i Umûmisi bulunan zâttır. *Maksad-ı Kânûn, Mîzâmü't-Tatbik* nâm matbû eserlerin müellifidir.

2 Bir şeyin, bir mes'elenin iç yüzünü dikkatle araştırma.

ri müdrike yoktur ki muamelatımızdan boşnutsuzluk gösteren olsun” cevabını verdiği dahi buralara kadar şayi ve münteşir olan rivayâttandır.

1290 (1874) senesi kahtında erbab-ı ihtikâr haklarında tatbik edilecek muamele-i adliye için ne miktara kadar nema zam edenlerin muhik görüleceği kendisinden istizan edildiğinde kendileri dahi taraf-ı meşihattan istifsarla nihayet yüzde yirmi-otuz a kadar ticaret zimn-ı meşru olup fazlasına tamah edenlerin muhtekir add olunacağına dair cevap alarak tebliğ ettiği ve her hareketinde ahkâm-ı şer’iyeyi nazar-ı itibar ve itinaya aldığı kuyud ve vesaik-i resmiyesiyle sabittir. (Rahmetullahi aleyh, rahmeten vâsiaten)

Hafız Rıdvan Paşa’nın Travnik Mutasarrıflığına Nakliyle Terfii Üzerine Isparta Mutasarrıflığı’na Tophane Ketebesinden Eyüplü Ali Rıza Efendi’nin Vürudu ve Zaman-ı İdaresi

Avni Paşa’nın İstanbul’a muvasaletiyle yine Seraskerlik esb-i muhteşemine süvar ve bir sabık sipah-salar olduğunda Isparta’da nazar-ı tevcihine mazhar olanlardan Meclis-i İdare azası Abdullah Bey’e İstabl-ı Âmire ve Yanako Efendi’ye terfian ve Yalvaç eşrafından Yusuf Bey’e re’sen “Salise” ve Muhasebeci Esad Bey’e “Saniye Sınıf-ı Mütemayizi” rütbelerini tevcih ettirerek Esad Bey’i Konya Defterdarı yaptırdığı misillü Rıdvan Paşa Hazretleri’ne de İkinci Mecidi ve Osmanî nişanları verdirerek müşarünileyh terfian Travnik Sancağı Mutasarrıflığı’na nakil ettirildiği cihetle Isparta Mutasarrıflığı’na Tophane ketebesinden ve rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânisî ricalinden Eyüplü Ali Rıza Efendi geldi.

O zamanlarda mutasarrıfların umur-ı maliyede âmir-i sarf olmaları habibiyle devr-i muhasebeleri yapıncaya kadar kendileri evkaf muhasebecisi Rifat Efendi’nin konağına çekilip o esnada 1290 (1874) senesi i’yd-ı azhası¹ hulûl (s.563) ettiğinden ber-mutad tebrike vardığımızda maiyeti zabitanıyla beraber bizi takiben tebrike gelen Redif Tali Taburu Binbaşısı Karamanlı İbrahim Ağa’yı bembeyaz sakallı gibi görünce “Maşallah sakalınız ne güzel yakışmış” demesine mukabil Ağa-yı mumaileyh “Hoca Efendiler kurban bayramında kurbanı zebihthen sonra tıraş olmak sünnettir” diyorlar. Ben de o sünnete riayeten kurbanı kesip de iftar edince tıraş olacağım” dediğinde mademki sünnete riayet ediyorsunuz, sakal bırakmak sünneti daha kavidir. Padişahımız efendimiz hazretleri sizin gibi ihtiyar zabitleri hep sakallı görmekten mahzuzdurlar. Ümera ve zabitanı irsal-i lihye müsaadesi-

¹ Kurban bayramı.

ni ferman buyurmuşlardır. Siz de hem sünnet-i peygamberiye ve hem de emr-i padişahiye riayeten sakalınızı tıraş ettirmeyiniz. Zira bir zaman devletin hasm-ı kadimi olan Rusya İmparatorları'ndan birisi devlete karşı harp açacak olduğunda vükelâsıyla müzakereye girişmiş ve en ihtiyar generallerinden biri bu müzakerenin iki ay sonraya talikini teklif ve bu meyanda bütün müşîrân ve ümera-yı askeriye-i devletin saç ve sakallarından birer parçayı celp edip ayrı ayrı zarflar içinde isimleriyle beraber mevki-i müzakereye koyduğunda hep beyaz ve beyazla karışık ve bir iki siyah bulunduğunu göstererek; işte bu aksakallılar muharebat-ı sabıkada hem malûmat-ı fenniye-i askeriyelerini mükerreren tatbik etmişler ve hem de çok tecrübeler geçirmişlerdir. Her halde size galebenin yollarını ziyadece görmüş zevattandırlar. Bunlar hayatta oldukça bizim harp isteyen genç generallerimizin tecrübesizliklerinden istifade ederler. Yine galip gelirler. Ne vakit Devlet-i Aliyye ümerasının mektepten ve tarikinden yetişmemiş malûmatsız ve tecrübesiz olanları ve bizim de malûmatlı ve tecrübeli generallerimiz çoğalırsa o vakit galebeyi kazanmak tâbiidir. Yoksa şimdiki zamanımızda bu hal-i harp tehlikelidir.” Demiş de bekâ-yı sulhu tercih ettirmiş imiş.

Sizin aksakallı görünmeniz kumandanızda bulunacak efrada hiss-i itaat ve cesaret ve hürmet vermekle beraber düşmanada havf ve dehşet verir. Her halde sakalınızı bırakınız. Latife-i hakimanesini söyleyip Ağa-yı mumailayh, “Keşke bu sabah Bayram namazından evvel vaaz eden müftü efendiye sakal duası yaptırardım” dediğinde o da kendisi dua ederek biz de âmin deyiş Ağa-yı mumailayhe sakal bıraktırmıştı.

İşte bu âlim ve hâkim ve vacibât-ı İslamiyesine her halinden (s.564) riayetkâr ve müstakim olan zat bayramın beşinci günü devir mazbatalarını alarak İstanbul'a müteveccihen Isparta'dan hareket ve mufarakat etti. Hin-i teşyi'de sığar ve kibar bütün Ispartalılar ve yakın kazalar ulemâ ve erkânından bir takımları haric-i şehre dökülüp Pir Efendi Sultan türbesi önünde bir duayı belîği mutazammın irad ettiği nutk-ı vedaya karşı herkes ağlaştılar.

“Bizim mekteplerimiz, medreselerimiz terakkiyatını vesair müessesât-ı diniyemizin tamirat ve inşaatını ikmal etmeden gidiyorsunuz, buna teessüf ederiz” dediler. Bir takımları da râkip ve mâşî¹ Isparta'ya bir saat mesafedeki Çünür karyesine kadar gittiler. Orada halefleri ve memurin ve ulema ve zabitan-ı askeriye ve eşraf ve muteberân-ı esnaf dahi aynı tahassür ve teessürü gösterdiler. Müşarünileyh haleflerine bu yoldaki arzu-yı umumiyi ken-

1 Binekle ve yürüyerek.

dilerinin ikmale himmet buyurmalarını rica ve temenni ettiler. Ayrılıp merkeze döndüğümüzde halefleri Ali Rıza Bey derhâl bir meclis-i umumî akdiyle yukarıdaki kısım-ı sânde mektepler hakkında olan izahat veçhile evvel be evvel mekâtib-i iptidâiye-i mevcudenin usul-i cedide haline ifrağıyla beraber inas mektebinin inşasına karar verilip bu babta vuku bulacak mesarifat karşılıkları tertip ve hemen işe başlanması tasvip olundu.

Sabık-ı müşarünileyhin mahall-i memuriyet-i cedidesine vusulünden bir sene sonra zuhura gelen Hersek İhtilali Isparta'da iken korktuklarının, Hüseyin Avni Paşa ile telgrafhane havuzu başında konuştuklarının, söyleştiklerinin mukaddemât-ı asârını gösterdiğinden müşarünileyh o zamanda o kıtaya sevk olunan Isparta Redif Alayı Taburları'nı orada dahi buldurarak suret-i mükemmelede ziyafet verdiğini ve Avusturyalıların kıta-i mezkûreyi işgalinden sonra idare-i ecnebiyeye vicdanen tahammül edemeyip müteessiren irtihal-i dar-ı beka ve Avusturyalıların merasim-i defniyesinde fevkalâde ihtifalât icra eylediklerini hitam-ı harpte avdet eden Ispartalılar söylediler.

Arkadaşlarımızdan Amasya Mebusu Muallim Cudi Efendi'nin;
“Yâdında mı doğduğun zamanlar
Sen ağlar idin gülerdi âlem
Öyle hayat geçer kim olsun
Mevtîn sana hande halka matem”

Dediği kıta-i garrâ maili müşarünileyh hakkında her suretle kabil-i tatbik ve Tevfik bir hal-i ibret bahşâ olduğuna kendisini yakından bilenler, görenler asla şüphe etmezler. (Rahmetullahi aleyh, rahmeten vasiaten)

Halefi mumaileyh Ali Rıza Efendi Paşa-yı müşarünileyh hakkında olan teveccüh ve tahassür-i umumîyi görünce mecbûl¹ (s.565) bulunduğu gayretine germi vererek iptidâ Şeyh Mahallesi'nde Kütük Minare denilen minareli mescit karşısında bulunan köhne ve muattal Abdurrahman Hoca Mektebi'ni yeniden ve fevkanî bir usul-i cedide mektebi şeklinde yapmaktığı nazar-ı dikkate almış ve verilen karar mucibince Çelebiler Mahallesi'nde Bostan Çelebi kabir-i mahsusuna bitişik arsayı istimlâk ile İnas Rüştüyesini inşaya başlattırmış idi.

Diğer cihetten Mekteb-i Rüşdi'nin tamir ve bahçesinin tevsiiyle tanzimi ve hatt-ı sülüs ve nesihin terakki-i hüsn ve tamimi ve Esad Paşa geldi-

¹ Yaratılışında bir havle sıfat bulunan.

ğinde kabul edilen usul-i cedide-i iptidâin bilfil tatbîk-ı cihetlerini ve bunların kazalara da teşmilini takiple Abdurrahman Hoca Mektebi'nin ve İnas Rüşdiyesi'nin inşalarını ikmal ve İnas Mektebi karşısında İrfan Efendi hanesini isticarla tezgâhlar açarak kızlara her nevi dokumacılık sanatını öğretmek üzere Manisa'dan ustalar celb ve levazım-ı nesciye istikmal esbabına tevessül ve bir de küçük şirket teşkil etmişti.

Halkın hafızlığa olan arzu ve itikadını iltizamen Abdurrahman Hoca Mektebi'ne huffaz ve hutebâ-yı memleketten en güzîde Şefikzade Hafız Abidin Efendi'yi ve İnas Mektebi'ne de kısm-ı sâlide beyan edildiği veçhile Yesari Ali Efendi'yi tayin ve mektepleri küşâd ve dokuma tezgâhlarını işletmeye ibtidar edip iptidâi usul-i cedideyi öğrenmek için Konya'ya gönderilecek müteallimliğe de Abdi Paşa Medresesi'nde fahrî Hüsn-i Hat muallimliği yapmakta bulunan Reisülhattat'ın Kara Mehmedzâde'yi şehri yüz elli kuruşla mekteb-i Rüşdi muallim-i sâlisliğine tayin ve masarifi-i seferiyesini maarif tahsisatından temin ile Konya'ya izâm eylemiş ve mumailiyh birkaç mah zarfında usul-i cedide talimini öğrenip geldiğinde yeni yaptırdığı Abdurrahman Hoca Mektebi'ni numune olarak birinci usul-i cedide mektebi yapmak istediye de mezkûr mektep dört sınıfa ve yeni usule kâfi olmadığından mekteb-i mezkûr kemâkân hafız Abidin Efendi idaresinde Darülhuffâz kalmak üzere Mekteb-i Rüşdi'nin sayfiye kısmından dört sınıfa mahsus dört derslane ve bir bevvâb odası ve bir salonu müstemil yeniden bir huruf mektebi tefrik ve inşa ve Esad Paşa'ya nisbetle Sadiye namı tesmiye ve ita ve dört muallim ve bir bevvâb tayiniyle resm-i küşâdı icra olunmuştur. Bunun tebrik-i muvaffakiyetini ve tarihini havi Rüşdiye muallim-i sânisî Edhem Efendi Hocamız tarafından tanzim ve mutasarrıflığa takdim olunup resm-i küşâdda irad-ı nutuk makamında okunan kasidenin bu bahse müteallik parçası ber-vech-i atidir. (s.566)

“Saye-i hazret-i şahanede bi-avn-i hüda
 Marifet babı açıldı oldu maarif marûf
 Vali olmazdan evvel Hazret-i Esad Paşa
 Fark olunmaz idi güya şeref-i tut izi gûf
 Mutasarrıf Hamid, alicenab mir Rıza
 Emr-i valâsî ile himmetin etti masrûf
 Kıldı ihya o Mesih-i Dem nice mürde hayrât
 Bir sevabına vere hazret-i hak ecir-i ulûf
 Bahusus dört başı mamur yapılıp bu mektep
 Oda dört hocası dört tâlibi de çar sınıf

Bir iki görmede irab u hurufu anlar
Olur, elfaz-ı maanî ana peyâpey mekşûf
Çıktı kuddusi dilimden çu-kehr bir tarih
O kuşkerâne küşâd oldu debestân-ı huruf” (Temmet)

Bu mektep hem bir mekteb-i iptidai ve hem de Isparta ve havalisi için Darülmuallimîn-i İptidai olmuş oldu. Kazalardan ve elviye-i mütecavireden birçok muallimîn gelmiş ve bade't-tahsil ehliyetname almış ve Isparta'da bu mektep uzak mahallât şakirtleri için Karaağaç ve Hocazâde ve Doğanç ve Dere Mahalle'lerinde dahi dört daha usul-i cedide mektebi açılmış idi.

Bu Sadiye Mektebi'nin resm-i küşadı günü Rüşdiye'ye sokulacak Coğrafya ve Hendese ve kesr-i aşarî hesap ve cebir derslerini okutacak muallim kâfi olmadığından ve tahsisat da müsait bulunmadığından Mukaddem Taburu Binbaşısı Erkâniharp Ankaralı Mehmed Bey¹ fahriyen bunu der-uhde ve taahhüt edip orada küşâd edilen iane defterine birkaç bin kuruş iane kayıt ve ita olunmakla lüzumu görünen kitap ve âlât-ı hendese ve haritalar ve musanna' küreler ve saire İstanbul'a sipariş edilmiş ve bunlar geldiğinde mir-i mumaiyleh tarafından bu dersler okutulmaya başlanmış idi. Mir-i mumaiyleh mutasarrıfla hem-efkâr bir zat-ı maarifperver ve diyanetkâr ve her suretle arzudâr ima olduğundan şimdiki daire-i belediyenin sakin ve sahip olduğu daireyi muciri hesabına yaptırıp daire-i askeriye ittihaz ve Tali Taburlarının teşkilinde kışla kapısının üstüne yedi-sekiz odalı ahşap bir daire-is askeriye-i kâfiye ve ittisaline birer bakkal ve arzuhâlcî dükkânları ve depo-yı hümayuna (s.567) kırk kişilik ihtiyat efradı koğuş ve mutfağı ve kargir cep-hane, yani edevat-ı nariye ve mermiyât mahzeni yaptırıldığı gibi yeni mekteplerin inşa ve resimlerinde dahi hidemât-ı fahriyede bulunmuştu. Cephaneye konulan paratoner siper-i saika bu memlekete ilk defa mir-i mumaiyleh tarafından getirilmiştir.

Mir-i mumaiylehin mekteb-i rüşdide açtığı riyaziye dersinde evvelce bu mektepten mahreç olup da kalemlerde ve medreselerde bulunan şahadet-nameli efendiler ve hepimiz hazır ve müdavim bulunarak bu zamana kadar Isparta'da arzın küreviyetini söylemek küfür itikat olduğundan naşi esnayı derste medrese mollaları Ka'bu'l-Ahbâr dan rivayet edilen bir hadisi-i mevzua istinaden arzın basit ve teyit ve şems ve kamerin müteharrik ve sair bulunduğundan bahisle şems her sabah bir sandal ile melekler tarafından arş-ı azamın altına götürülüp her hangi memleketin ahali ekseriyetle

¹ Bu Mehmed Bey en son Ankara'da Ferik olan Çolak Mehmed Paşa'dır.

ubudiyet-i hâlika kavâid-i İslamiye mucibince riayetkâr iseler oralara ziyâ-nisar olmak için müsaade-i ilâhîye erzân buyurulduğunu ve diyanete riayetini olmayan memleketleri husûf ve kûsûf zulümât içinde bıraktığını ve arz sarı öküzün üzerinde ve öküz büyük bir balık üstünde ve balık da tahtel-arz bir derya-yı bi-intihâyî ilahiyede bulunarak her hangi bir memleket halkı rıza-yı ilâhî ve adalet-i sübhani haricine çıkarlarsa o memleketin yer damarlarından sarı öküzün kuyruğuna merbut damarı melekler tahrik eyleyerek bera-yı intibah orada zelâzil-i arziye zuhura geldiğini iddiaya kalkıştılar.

Mir-i mumaileyh küre(vi)yyet-i arzı fena esbâb ile deveran-ı daimîsini beyan ve burûc-ı isna aşar ve teferruatından izahat dermeyan edip zaman-ı saadet-i hazret-i peygamberide cühelâ-yı arabın cenab-ı risaletpenâhiye ahval-i arz ve semayı sorduklarında o zamanda arz Burc-ı Sevre nazır olmasıyla ale's-sevr buyurmalarından arabın sevr lugatından öküz manasını aldıklarını ve başka bir zamanda yine başkalarının aynı sualine karşı o zamanda dahi arzın “burc-ı hûte”e nazır bulunmasından “Ale'l-hût” buyurmaları üzerine bundan da balık manasını istidlâl ettiklerini ve şemsin gurubunda nereye gittiğini soranlara dahi “kavm-i aher üzerine tulû' eyler buyurdıklarını yani efendimiz sallallahü aleyhi ve selem hazretlerinin küreviyyet-i arzı tasdikle şemsin gurubunda kavm-i aher üzerine tulû' beyanından Amerika'nın o vakitte efendimizce münkeşif ve malûm bulunduğunu ve fakat cühelâ-yı arabın (s.568) bu hakikati anlayamadıklarını ve kûsuf ve hüsuf ahkâm-ı felekiyeden olup bu gün münecimler suret-i vuku'unu inde'l-hesap aylarca evvel haber verdiklerini ve öyle, denildiği veçhile halkın isyan ve küfrânından münbais olmadığını ve hatta ale's-salâvat-ı vesselâm efendimiz hazretlerinin mahdum-ı risaletpenâhileri Hazret-i İbrahim'in vefatında tesadüf edilen kûsuf-ı şemsden bahsedenerlere; “İnne'ş-şemse ve'l-kamera âyetâni min âyetillahi tealâ lâ-yenhasifân li-mevti ehadin velâ li-hayâtihi” hadis-i şerifiyle cevap verdiklerini ve zelâzil-i arziyenin merkez-i arzın mayi' halinde daima kaynamakta bulunan gaz buharından sath-ı arza çıkmak hâssiyetini haiz mevadd-ı Bürkâniyenin tesadümâtından husule geldiğini delail-i adide ve mukniasıyla söyledi.

Bunların cümlesi de kudret-i ilahiyeye müstenit ve daha belîğ ve muvafık bulunduğunu kendi hocalarının takriri veçhile takrir ve tafsil eyledi. “Bu ders insanı gâvur edecek” diye mollalar birer birer savuşmaya, derse devam etmemeye başladılar. Biz devam ettik ise de 1293 Rusya Muharebesi başlangıcında o vakit Karadağ'a sevk olunan Redif Taburlarıyla maan mir-i mumaileyh vazife-i askeriyeye azimet ve Isparta'dan mufarakat etmeleriyle mezkûr

ders kaldı. Lâkin sonraları muallim-i evvel Necati Efendi'nin tekaüde seviyle yerine gelen Darümuallimîn yeni mezunları mezkûr dersi bihakkin okutmaya başladılar. Mir-i mumaileyhin teşebbüs-i iptidaîsi akim kalmadı.

Rıdvan Paşa Hazretleri'nin son zamanlarında vilâyet-i celilece tahrirat müdürü Niğdeli Hasan Efendi Antalya'ya ve Antalya Müdürü Mehmed Emin Efendi Niğde'ye ve Niğde Müdürü Ali Münir Efendi Isparta'ya nakil ve tayin olunduklarından Münir Efendi birkaç mah mukaddem gelmiş ve arazi memuru Refik Bey dahi tahvil edilip yerine vilâyetten Ali Hayati Efendi gönderilmiş idi. Konya Defterdarlığına nakil ve terfi olunan muhasebeci Esad Bey'in yerine de Maliye Nezaret-i Celilesi'nce Hayri Efendi namında bir zat muhasebeci tayin ve izâm kılınp Naib-i liva Erzurumlu İbrahim Rüşdü Efendi'nin ikmal-i müddet-i örfiye etmesiyle yerine İstanbullu Ahmed Nazif Efendi ve ticaret meclisi riyasetinden Çallızâde'nin istifasıyla yerine Dersaadet'ten Nikolaki gelmişlerdi. Aradan çok zaman geçmeksizin Burdur ticaret mahkemesinin ilgasıyla muhakemat-ı ticariyesinin Isparta'ya rabtı ve Isparta ticaret meclisi riyasetine şehri iki bin beş yüz kuruşla İzmir ticaret reisi (s.569) Necib Efendi'nin tayini Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ce karargâr olup efendi-i mumaileyh dahi doğruca Isparta'ya geldiği gibi Hassa Altıncı Isparta Redif Alayı Miralaylığı'na Süleyman Cavid Bey ve yeniden teşkil olunan Orman Müfettişliği'ne Orman Mektebi'nin birinci mezunlarından Haçatur Efendi gelmiştir.

Evvelce müstantıklığa nakleden eden Hacı Pîrîzâde Hacı Salih Efendi yerine de bil-intihap ticaret Meclisi riyasetinden istifa eden Çallızâde ve Belediye Reisi İrfan Efendi'nin vefatıyla riyaset-i mezkûreye dahi Silifke ve Anamur Kazaları kaymakamlıklarında bulunduktan sonra İlgin Kazası Kaymakamlığı'na nakil edilen ve mezunen Isparta'da bulunan Ispartalı Kundakçızâde Muzaffer Efendi tayin olunmuşlardı.

Erkân-ı Liva muntazam ve mütecânis bir kabine haline girerek merkezde ve kazalarda lazımlu'ı-icra hususat-ı mühimme nazar-ı dikkate alınıp Uluborlu kazasında miri namına bir bab-ı hükümet dairesiyle bir bab-ı mekteb-i rüşdi ve Eğirdir'de bir telgrafhane ile kezalik bir mekteb-i rüşdi ve Yalvaç'la Karaağaç'ta dahi birer rüşdiye mektebi vücuda getirilmesi ve Isparta hükümet konağının müceddeden ve ihtiyaca kâfi surette inşası tensip olundu.

Evvel-i emirde kazalarda yapılacakların temin-i inşaatı ve kazaların devir ve teftişi zımında mutasarrıf-ı mumaileyh kazalara gitti. Her birini mahallerince taahhüt ettirip inşalarına başlattı. Kazalardan avdetinde evvelce Rıd-

van Paşa zamanında vilâyete arz ve istizan olunan Isparta hükümet konağı inşasının keşif ve resmi usulüne muvafık olmadığından ihtiyâcât-ı ahireye göre yeniden keşif ve haritası usul-i mimariye tevfikân yaptırılıp münakasanın icrasıyla netice-i hâsılanın evrak-ı müsbitesiyle maan gönderilmesi Maliye Nezareti'nden iş'âr buyurulması üzerine taraf-ı vilâyetten bu iş'ârın müzeyyelen tebliğinde Binbaşı mumaileyh Mehmed Bey'e keşfi ve resmi yaptırılarak inde'l-münakasa talip zuhur etmemesinden dolayı emaneten yaptırılmak üzere üç yüz küsur bin kuruşluk defteri ve resmi ba-mazbata vilâyeti celileye gönderildi.

Mutasarrıf-ı mumaileyh kazalardan gelirken Isparta civarındaki Paşa Çeşmesi'nde çiftçi ve rençber hayvanatının izdihamını görünce çobanlar buna Paşa Çeşmesi derler; senin gibi bir Paşa yaptırmış. Rahmet okuyoruz. Fakat bunu daha aşağılara doğru suyunun (s.570) icrasıyla bir iki çeşme de siz yaparsanız dua ederiz" demeleriyle mezkûr çeşme suyunu bir saat kadar ova cihetine getirip iki çeşme daha inşa ve çeşmelerin yanlarına hayvanât suvaracak havuzlar ve namazgâhlar yaptırarak ağaçlar garsıyla mühim bir müessese ihya etmiş ve çiftçibaşısı mütevellî ve nazır tayin eylemiş idi.

Paşa Çeşmesi, Paşa Çeşmeleri oldu. Memlekette bu misillü umur-ı hayriyye ve diniyeye bakmak üzere ulemâdan Büyük Şükrü Efendi'nin taht-ı ri-yasetinde Rüşdiye muallim-i sânisî Edhem ve Şakirzâde Küçük Şükrü ve Dere Mahallesi İmamı Hacı Ömer ve Rüşdiye Muallim-i salisi Hafız Mehmed Efendi'lerden mürekkep bir komisyon tertip ve tasvip edip bu komisyonun kitabet vazifesini de muharrir-i acize tevdi eyledi.

Mahallâta yapılacak ve tamir olunacak müessesât-ı hayriye komisyonunda müzakere olunarak mazbatası takdim edilirdi. Edhem Efendi Medresesi ve Karaağaç ve Sülübey Mahalleleri, mescidleri Dere ve Yenice Mahalle camileri ve bazı köprüler tamirâtı bu komisyon maruzat ve takibatıyla yaptırıldı. Bu sırada yani, 1290 (1874) senesinde nüzul eden kesretli kar doksan gün erimeyip havalarda don ve kurak gittiğinden ekinler ekilememesi ve emare-i kaht ü gala zuhur etmesi üzerine bu afetin şarib-i müskirat ve tarik-i salât memurlarla Ali ve Lağus ve Baradız karyelerinde bulunan rafizilerin Muharremü'l-Haram onunda Çünür karyesindeki babaları nezdinde toplanarak erkek, kadın karma karışık ayin-i cem ve küfriyat yaptıklarından ileri geldiğini bir takım halk söylenmeye başladıklarında komisyonca tedabir-i kâfiye ve seria ittihaz olunup evvelâ ayakları celp ve içtimaları men edildiyse de o zamanlarda İstanbul'ca memurin-i ketebeden ve vükelâdan müskirât is-

timaline ve İslâm'ın vâcibât-ı diniyeden bulunan salât-ı mektûbenin ve terk ve ihmaline mübtelâ ve melûf olanlar zurafadan ve dakayık-dânândan¹ ve bu yolda görülmeyenler ham sûfi ve mutaassıp humekâdan² add ve şümâr olunmak mevrâs meydan-ı revaç ve itibarda bulunduğundan bu halden mutasarrıf-ı mumaileyh dahi kendini kurtaramadığı ve haftada Cuma günleri bile Cuma namazına gitmeyerek bazı erkân ve zabitanla meraklı olduğu tavla" oyunuyla izaa-i evkât eylediği görüldüğü cihetle komisyon devamdan ve zümre-i ulema ve meşâyih ve sulehâ-yı eşraf ve esnaf kendisini Cuma günleri ziyaret etmekten sarf-ı nazar eylemişler. (s.571)

Ve mumaileyhi kerih görüp Rıdvan Paşa gibi bir güzîde ve ricalin yerini lekedâr ettiğini şurada burada söylemeye başlamışlardı. Mumaileyhe hal-kin bu yoldaki endişelerini teskin ve kulûb-i muhtacini tatmin için hemen Konya'ya gidip vilâyet tertibine Kıbrıs'tan havale edilen zehayirden kırk bin keyl-i asitani hintanın taviz suretiyle Isparta Sancağı'na itasına emir ve mezuniyet almış ve numunesini dahi beraberce getirmiş idiye de bu buğdayın Antalya'ya ihraç ve oradan Isparta'ya nakil edilmesi müşkül ve bundan peşin para ile yemeklik için satılacak kısmın fiyatı pahalı görünmesi sebebiyle ihtiyac-ı liva ve memleketi dâhilen temin etmek üzere şehirde ve mülhak ve civar kazalarla kurâ ve nevahîde mültezimîn ve tüccarın müddehir ambar ve zehayiri sebt-i defter ettirilmiş ve kat kat temin-i idareye kâfi görülmüş olduğundan ihracatın men'ine ve bunlarla idare-i maişet ve ziraat temin olunabileceğine karar verilip ziraat için de bu havali araziyesine tohumluk olamayacak sahil buğdayının reddi tercih ve iltizam kılınmıştı. Vilâyetçe de mademki Isparta Sancağı'nın hariçten zahire celbine ihtiyacı yoktur, iş'âr-ı vaki dairesinde ihracat men olunmak ve dâhilen idare-i maslahat edilmek ciheti tensip ve iş'âr buyurulduğu halde garbî ve şarkî Karaağaç kazalarında bulunan Ispartalı mültezim mallarının kırk-elli bin kile miktarını Konya'daki şeriklerle vasıtasıyla Konya ihtiyacı için mubayaa edivermelerıyla bu yüzden Isparta idaresi biraz küçülmüş idi.

Burdur ve Antalya Mutasarrıflıklarının Rabtıyla Isparta'nın Konya'dan Tefrik ve Müstakilen Vilâyet Teşkilî ve Esad Muhlis Paşa'nın Vali Tayini

Bu meyanda Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadaretinde tatbik edeceği Nevahi Nizamnamesi'ne göre Konya vilâyet-i cesimesini ikiye ayırıp ber-

1 İnce ve anlaşılması güç ve dikkate muhtaç olan şeylerden.

2 Ahmaklardan.

vech-i kadim Antalya ve Burdur Sancakları'nın rabtıyla Isparta'yı vilâyet teşkil ve havaliyi Konya'dan tefrik ederek valiliğine Edirne valisi Esad Muhlis Paşa'yı tayin ettiğinden İstanbul nezaretlerinden bir iki hafta doğrudan vilâyet namına posta ve evrak-ı resmîye vürud etmeye başlayınca Konya vilâyetine müracaattan sarf-ı nazar olunmak ve dâhili yeni bir idare-i vilâyet çıkırına girilmek mecburiyeti zuhura geldi.

1293 Muharebesini İntac Eden Harp ve Karadağ Muharebelerinin Zuhuruyla Teşkil-i Vilayet Geri Kalıp 1291 (1874) Kahtının Vukuu ve Neticesi

Mutasarrıf-ı mumaileyh de kendisini mazul ve yolcu tanıdı. Ama henüz vali gelmeksizin iş geri kaliverince Konya'da zaten kendi derdini düşünmeye ve bu tefrik sözü sebebiyle (s.572) bu havali idare ve ihtiyacını vilâyet vazifesi haricinde görmeye başlamış bulunduğundan Isparta'yı gereği ve eski gibi nazar-ı dikkate almadığı cihetle biz-zarure dâhilen bir milyon kuruluşluk faizli bir istikraz defteri açılmasına ve pek az zamanda yedi yüz elli bin kuruluş toplandığından belediye ve eytam ve menafi' sandıkları sermayelerinden de iki yüz elli bin kuruluş ahzıyla sermaye bir milyona iblâğ olunmuş ve Yavruzâde Şeyh Mehmed Emin Efendi'nin riyaset-i elviyesiyle meclis-i idare azasından Oranoğlu Hacı Anaştaş'ın riyaset-i sâniyesi tahtında zevat-ı münasebenden mürekkep bir zahire komisyonu ve kazalarda da birer şube teşkil ve Antalya'nın Elmalı Kazası cihetlerinden yayla buğdayı ve arpa mu-bayaasına taraf taraf memurlar tayin ve teşmil kılınmış idi.

Birinci parti hesabına elli bin kile kadar zehâyir-i mütenevvia alınmış ve bi'n-nakil der-ambar edilmiş ise de Konya hesabına Karaağaç'lardan alınan buğdayların vesait-i nakliyesini Burdur-Isparta dâhillerinden tedarik etmek zarureti dahi öne geldiği hengâmda mutasarrıf-ı mumaileyh Ankara'nın da buralardan istediği vesait-i nakliye için komisyona ve meclis-i idareye sormaksızın kendi kendine altı yüz deve göndereceğine dair taahhüt bulunmasından dolayı Konya ve Ankara valileri sıkıştırdıkça Isparta dâhilindeki Isparta zahiresini merkeze ve kazalara taşıyan develeri Ankara'ya göndermek istemiş ve develeri kışla-i hümayun ahırına hapsedmiş olmasıyla devecilerin çarşı halkına müracaatla Ankara ovalarında yiyecek yaktır.

Bu develer hep yollarda ölecek ve Ankara'ya varamayacak ve bir işe de yaramayacaktır. Bununla beraber Isparta sevkiyat ve nakliyatı dahi sektedâr olacaktır. Dediklerinden halktan her sınıfın muteberân ve ser-âmedânnını

bir heyet-i mebûse yapıp akşamdan mutasarrıf-ı mumaileyhi ricaya göndermişler imiş. Bunlar mutasarrıf-ı mumaileyhi telgrafhane havuzu başında bazı zabitan ve memurîn ile birlikte alenen işret eder ve sarhoş görüp kendisine görünmeksizin dönmüşler ve 1291 senesi Martın birinci günü olan ferdası Cuma günü (13 Mart 1875) öğleden evvel heyet-i meb'ûseyi tekrar gönderdiklerinde heyet-i mezkûre mir-i mumaileyhi meclis-i idare azasından Hacı Ohannes'le tavla oynar görüp maruzât-ı vakıtlarına karşı benim yevm-i tatildeki rahat-ı hususiyeme de sekte veriyorsunuz. Tarzında bir eda ile halk hükümet işine karışamaz. Siz gidin memleketinizce intihap ettiğiniz azalarınızı gönderiniz. Ben onlarla görüşür, (s.573) icabına bakarım demesiyle heyet-i mezkurenin bir kısmı meclis-i idare azasından Abdullah Bey'e ve bir kısmı meclis-i temyiz azasından Çallızâde'ye ve birazı dahi Nasuhzâde Süleyman Bey'e gidip cümlesini mutasarrıfın nezdine getirmişler ve kendileri de beraber bulunmuşlar ve hepsi mutasarrıfa söz anlatmaya çalışmışlar imiş.

Halktan ve deve sahiplerinden bulunan Ali ve Hacılar Karyelerinin erkek ve kadınlarından bir cemm-i gafir hükümet konağı etrafına toplanıp bunlardan bir kısmı daha mutasarrıfın yanına gelmek ve tazarru' ve niyazda bulunmak üzere merdivenden çıkarlarken mutasarrıfın ağası halkın hücum etmekte olduğunu haber-i dehşet-âverini verince mutasarrıf-ı mumaileyh ve Çallızâde harem dairesine kaçmışlar ve oradan da harem kapısından çıkıp telgrafhaneye iltica etmişler. Ve hariçte toplanan çoluk çocuk ve saire ise konağın camlarını taşlamaya başlamışlar ve bazıları dahi telgrafhanedeki mutasarrıfı takibe koşmuşlar ve kendilerini mekteb-i rüşdiye doğru kaçırmışlar imiş.

Mumaileyhmanın firarları üzerine hükümette ve halk içinde kalan Abdullah ve Süleyman Bey'lerle o sırada gelen Naib Nazif Efendi ve Miralay Süleyman Cavid ve Ticaret Reisi Necip Bey'ler mahbus develeri salıverip halkı dağıtmışlar ve zabita ve depo efradını cem' ile hapishaneyi ve çarşıyı muhafazaya itina ederek vakanın daha feci bir hale gelebilmesine mani olmuşlar ise de işin suret-i vukuunu bir zabta rabt etmek için Naib-i mumaileyhle Miralay-ı mumaileyh riyaseti altında rüesâ-yı memurin-i devairden mürekkep bur komisyon teşkiliyle ferdası günü tahkikata başlamışlardı.

Bu komisyon tarafından tutulan zabıt varakası mucibince ba-telgraf vilâyet-i celileye verilen malûmatta "Daire-i hükümetteki birkaç yüz cam telefinden maada bir şey olmadığı" ibaresini telgraf memurları Can yazmalarıyla vilâyet telâşa düşüp İzmir'den iki tabur-ı nizamiyenin süratle Isparta'ya

sevki muhaberesine ve merkez-i vilâyet jandarma alayından miktar-ı kâfi kuvvetle Alay Beyi'nin ve sair icap eden tahkik memurlarının tertibine başladıkları sırada telef olan "can" değil "cam" olduğu ve hataen "can" yazıldığı anlaşıl原因ak teşebbüsâtta sarf-ı nazarla Isparta Redif Tali Taburu silâhına alındıktan sonra komisyonca tahkikata devam olunması taraf-ı vilâyetten mutasarrıflığa iş'âr buyurulması üzerine halk böyle sarhoş ve üslûpça söz anlamaz ve kimseyi (s.574) dinlemez mutasarrıfın nüfuzu altında yapılacak tahkikata razı olamayacaklarını ve evvel-be-evvel kendisinin kaldırılmasını talep eylediler. Bu talebin kendisiyle birlikte kaçan Çallızâde Hacı Mehmed Efendi ile aralarında evvelden macera geçen Hamamcızâde İbrahim Ağa'nın ve sairlerin teşviklerinden ileri geldiğini zu'm ile mutasarrıf-ı mumaileyhe mumaileyhimayı mahfuzen Konya'ya sevk etmiş ve daha şüpheli zannolunanlar kendi kendine gaybubet eylemişti.

Hükümet Dairesini Ahali Taşlayıp Mutasarrıf Ali Rıza Paşa'nın Fırar ve İnfisali Üzerine İslimye Mutasarrıf-ı Sabıkı Kütahyalı Hasan Tahsin Paşa'nın Vürudu ve Zaman-ı İdaresi

Konya'ca taraf-ı vilayetten mektupçu Nizip ve Niğde müstantık Galip Beyler'le Konya merkez tabur Ağası tahkike ve Defterdar Esad Bey Afyon aşarı müzayedesine memur edilip epeyce mühim miktarda süvari jandarma ve Çallızâde ile İbrahim Ağa iadeten gönderilmişler ve gelmişlerdi.

Isparta Tali Taburu zaten harp için silâhına alınacağından mezkûr taburu alelâcele toplayıp bade't-teslih evvelce tahkike başlayan komisyondan bazı zevatı alarak yeniden teşkil ettikleri komisyonca tahkikata başlamışlar ve maznun sıfatıyla dört yüz seksen kadar kimseyi taht-ı tevkif ve isticvaba almışlar ve kırk günden ziyade devam eden tahkikat ve muhakemât neticesinde meclis-i idarece kırk sekiz kadar kimseyi üç aydan bir buçuk seneye kadar hapse mahkûm ettirilmişlerdi.

Mutasarrıf-ı mumaileyhin ilk müracaat vukuunda yolsuz ve gayz halkı müheyyic¹ muameleleriyle bir uşağın sözüne ittibâan mevkiini terk ve fırar etmesinden dolayı azliyle muhakeme ve hükm-i vaki esasen meclis-i temyiz ve cinayete ait iken meclis-i idarece işe bakılması hilâf-ı kanun olduğundan hükm-i vakiin nakzına ve evrakın meclis-i temyiz ve cinayete tevdiine Şûrâyı Devlet'çe karar verilmiş ve Isparta Mutasarrıflığına Rumeli Beyler Beyliği payelilerinden İslimye Sancağı Mutasarrıf-ı sabıkı Hasan Tahsin Paşa ta-

¹ Heyecan veren.

yin olunup 1291 (1875) senesi Ağustosunda içinde gelmiş ve vürudunu müteakip mahkûmları tahliye ve evrakı meclis-i temyize tevdi ile selefi mumaileyh İstanbul'a müteveccihen Isparta'dan mufarakat eylemiştir.

Sabık-ı mumaileyh ibtidâ memuriyetinden infisalına kadar iki sene zarfında sancağın terakki-i maarif ve sanayine ve bazı güne husul-i mamuriyete ve ba-husus zahire kaht ve gallâsındaki tedabir-i seria ve müessire ile temin-i hayat-ı memlekete hizmet etmiş idiyse de selefi Rıdvan Paşa Hazretleri'nin ortadan kaldırdığı işret ve sefahati alenen (s.575) ortaya koymaya bizzat yol açmasıyla beraber son zamanlardaki hod-pesendâne hareket ve halka karşı dürüşâne muamele ve şiddeti hademat-ı hasene-i vakıalarının takdiratını mahv ve tahkirata tebdil etmiş ve "İnne'l-hasenâte yüzhibne's-seyyiât" nass-ı celilinin nakızı eserini göstermiş ve hin-i mufarakatında kimse teşyi'ine çıkmayıp selefi hakkında gösterilen hürmet ve tahassürün kendi hakkında aksi zuhur ettiğinden müteessir olarak Dersaadet'e muvasaletinin üçüncü ayında vefat etmiştir.

Halefi Tahsin Paşa Hazretleri dahi hilkaten asabî ve daha ziyade hidetli ve şiddetli olduğu halde gayet istikametli ve vazifeye dikkatli ve adle ve hakkaniyete riayetli tecrübekâr bir zat olup her ne kadar fevka'l-kanun istibdat-ı idareyi ele alarak işe başlamış ise de birkaç ay zarfında memleketteki ihtilâfât-ı ve suiistimalâtı kaldırmaya muvaffak olup irtikâbât ve itisâfât kapılarını kapamaya ve her vazifedârın vazifesine müdavemet ve ciddiyet hizmetini halka göstermeye itina ettiğinden emniyet ve inzibat-ı memleketi yoluna koyduktan sonra selefi zamanında sancakça Konyalı mültezimlere defterdar tarafından ihale olunan afyon aşarının kable'l-ihale idrak-ı hâsılât vaktinde hükümetçe tayin ve tesyîr kılınan muhammen ve muharrirler marifetleriyle yazdırılan hâsılât miktarına göre pey vermiş ve iltizam eylemiş oldukları halde güya muhammenler hakkıyla takdir ve tahrir edemediklerinden bahisle hâsılâtı kaldırılmış afyon tarlalarını yeniden mesaha ve tahrir etmek ve fazlasından iki kat öşür alınmak üzere mültezimler makam-ı vilâyete istidâ verip mucibince validen âmir ve memur ve mesâhlar getirmiş oldukları cihetle mültezimlerin kendisine müracaat ve getirdikleri emr-i vilâyeti ita ettiklerinde böyle bir zulm-i sarihi kendi idaresinde katiyen yaptırmayacağını mültezimlere ve vilâyete cevaben ifade ve iş'âr ile ve mültezimler bu babta dört-beş yüz lira masrafları vuku bulduğunu serd ile protestoya kıyam etmiş iseler de vilâyetin mültezimlere taraftar olduğunu anlayınca tedkikat-ı lâzimeyi bil-icra öşr-i mezkûrun kaza-be-kaza müzayedesi yapılmaksızın toptan sancakça hilâf-ı nizam ihale edildiğini, meydana çıkara-

rak ihale-i vakıanın feshini ve defterdarın taht-ı mesuliyete alınmasını Maliye Nezareti'ne yazması üzerine mültezimlerin masraf ve zarar ve ziyaları karşılığı için kendilerine dört yüz lira tazminat itasıyla ihalenin feshi ve emaneten idare edilmesine (s.576) Nezaret-i müşarünileyhimâdan emir aldığından her kaza idare-i meclisleri azalarını merkeze celb ile ilk tahrir veçhile miktar-ı hâsılata göre her kazanın ala, evsat, ednâ hâsılât-ı muharriresinin bedel-i ihale ve tazminat nispetinde baliğ olduğu meblâğ-ı afyon ve haşhaş rayicine muvafık olabilecek derecede dönümlere taksim ve iki ayda tahsil ve mal sandıklarına teslim olunması taahhüt ve temin ettirildiğini müteakip iki aya da varmaksızın tamamen tahsil ve Maliye Nezareti'ne tebşir olunmuş ve biraz da menâfi-i hazine görülmüş ve gösterilmişti.

Paşanın bu teşebbüsât ve icraat-ı seria ve müessiresinden zürâ' halkın zulüm ve iz'âcdan kurtarılması beyne'l-halk memnuniyet ve şükran-ı umumîyi müstelzem olduğu gibi vazifesine devamsız ve ihtimamsız sarhoş memurları da tard ve def edip yerlerine mukaddem ve müstakim ehil ve erbabını tayin ve istihdam etmesi dahi kendi hakkında bir muhabbet-i kalbiye ve itaat-ı ciddîye-i umumîye hâsıl edip o sırada Bosna-Hersek ihtilâfının Karadağ ve Sırbistan ve oradan da Bulgaristan'a sirayet ve tevessü etmesinden devletçe kuvve-i külliye sefirliğine mecburiyet ve teşebbüs-i vaki olmasıyla evvelce sevk olunan mukaddem taburu bekayasını derdest ve kendi zamanında toplanan Tali Taburu efradını celb ve sevk etmek hususunda pek seri ve müessir gayret ve icraat göstermiş ve bu meyanda mukaddemâ keşif ve resmiyle üç yüz küsur bin kuruşa yapılabilmek üzere mazbatası takdim ve istizan kılınan köhne hükümet konağının kırılan camları tamiratıyla beyhude masarif-i ihtiyar edilmektense yıkılıp yeniden yapılmasını vilâyete tekid ve iş'âr etmesi üzerine Hasbe'l-harp hazine-i celileden verilecek meblâğ itaya hal-i hazır hazine müsait olmadığından mahallince karşılık ittihaz edilen yüz küsur bin kuruşla kemal-i tasarrufa riayeten inşaatın icrası emri vürüd etmekle 1292 (1876) senesi evvelbahârında köhne daireyi yıktırmış ve şimdiki mevcut hükümet dairesini yaptırmaya başlamış idi.

Bu inşaata belediye meclis reisinin riyaset-i sâniyesiyle kendi riyaseti altında teşkil ettiği bir komisyonu memur ve Nüfus Kâtibi ve umur-ı inşaîye ve hayriyede vukuf ve istikameti olan Gurapzâde (Arapzâde) Osman Efendi'yi iki yüz elli kuruş maaşla katib-i mesûl ve muharrir-i acizi dahi haf-talık hesaplarının tetkikiyle mübayaat ve sarfiyatın teftişi zımında nazır tayin etmesiyle Mart işinde işe mübaşeret olunmuş ve idare-i hükümet için bütün devair ve memurîn kışla-i (s.577) hümayuna nakil edilmiş idi.

Orada ifa-yı vazife olunmakta iken Sultan Aziz Han Hazretleri'nin hal'iyle Sultan Murad Han-ı Hamis Hazretleri'nin cüluslarını mübeyyin telgrafname-i sami vürud ettiğinde ilanât-ı lazıme ve üç gün şenlik yapıldı. Sülüsân müddetini ikmal eden kırk elli kadar mahbus salıverildi. Halkta bir meserret ve ümid-i istikbal husule geldi idiye de üç mah sonra Abdülhamid Han-ı Sâni Hazretleri'nin cülusları vuku'uyla Rumeli ihtilâti tevessü ettiğinden harp ve levazım-ı harbiye işleri arttı ve sıkıştı. Bazı erbab-ı cıfr ve tefâül ve istihraçtan bir kısmı "Bu isim bu devlete yaramamıştır, Abdülhamid-i Evvel devrinde koca Kırım Kıt'ası elden çıkmış ve en muzır muahedeler yapılmıştır."

Diğer kısmı "zaman-ı medid, batşa şedîd ibaresini serd ile "Sinnün nebi-yi sebh "Nübüvveti geç" "Zuhur el-mehdî garmenc" ibaresiyle "garmenc" terkibi ebced hesabıyla 1293 (1876) senesi göstermekte olduğundan intizar olunan Mehdî budur. Müddeti kırk sene sürecek ve dünyayı ıslah eyleyecektir." Sözlerini söylüyorlardı. Asıl ulemâ-i hakiki ve erbab-ı itikat "el-ilm-ü indallah" deyip "duai's-sultan yucibü'l-ğufrân" telkinatında bulunuyorlardı. Bu sebeple mukaddem ve Tali Taburları efradından mu'yensizlikle geriye kalan erbab-ı esnândan terkib edecek sınıf-ı salis taburunun efradı hanelerine maaş verilmek üzere süratle teşkil ve teslih ve talep vukuuna kadar talim ettirilmek için kışlanın bu tabur ikamesine tahsisi lâzım geldiğinden hükümet idaresi mekteb-i rüşdiye nakil edildi.

Mektepte Hatipoğlu Medresesi'ne kaldırıldı. Asakir-i muavene taburlarının teşkili emri geldiğinde ekserisi ulema ve meşayihden ve talebe ve dervişândan olmak üzere bu mehdî ordusunda bulunmak için bir bölük piyade ve süvari tahrir ve techiz olunup kumandanlığına Dersaadet'ten Müftüzâde Abdülhamid ve Geresunlu Osman Efendi'ler talip olduğu halde harp işinde kumanda edeceklerin harp görmüş zabitanın olması lâzım geleceğinden mütekaid Kolağası İbrahim Ağa Piyade ve Yüzbaşı Macar Mehmed Ağa Süvari kumandanlıklarına (s.578) intihap ve tayin olundular. Bu sırada neharen öğle vaktinde Isparta Çayına gelen seylâb-ı müdhişe Debbağhane cihetinden taşıp tahvil-i mecra ile Debbağhane ve Fazlullah ve Germiyan ve İskender Mahalleleri'nden bir hayli hane ve müessesât-ı saire ve mabedi milli su ve taş ve moloz ve kumlarla doldurarak Hocazâde Mahallesi'nin aşağı tarafından Kuleönü'ne doğru aktı gitti. Zükûr ve inas sekiz nüfusun boğulmasına ve birçok hayvanât ve eşyanın telef olmasına sebebiyet verdi. Bu felaket gece olup da mevcut süvari muavene efradı ve jandarmalar olmasa idi nüfusça telefât daha çok olacaktı. Bereket ver-

sin gündüz olduğundan bu süvariler su içerisinde çok can ve mal kurtardılar. Bu bölüklere halk esliha ve esb ve elbise ve harçlık bedeli olarak beher nefer-i piyade için dört bin ve süvari için beş bin kuruş ve daha sair fevkalâde iane ve ikram verip mesruren ve mükemmelen tertip olunan mevâki'a sevk eylediler.

Yapılmakta olan yeni hükümet dairesi bodrum katından maada on iki oda, bir salon, bir mescit ve bir kahve ocağı, üst katta ve on altı, alt katında ve beş oda ve bir mutfak, harem dairesi ve bir mahzen ittisalinde olarak yapıp 1293 (1876) senesinde inşaatı hitam buldu. Mükemmelen tefriş edilip bi'n-nakil resm-i küşâdı icra kılındı. Büyük cümle kapısına çıkılan taş merdivenin iki tarafındaki çeşmelerden biri cephesine zirde muharrer iki beyit mermere hakk edilip tamiyeli bir tarih taşı olmuş oldu.

“Bu âsara selef olmadı kâdir”

Hamid oldu Hasan Paşa'ya nâsır”

“Edip icra-yı tarih lüle-i nâsa”

“Bu âbdan nuş kılın ayn-ı şifâdır”

Yüz otuz küsur bin kuruşluk masraf defteri devair-i rüesâsı ve kalemler mümeyyizleri hazır olduğu halde, Meclis-i idarede tetkik ve tasdik olunarak evrak-ı müsbetesiyle maan bir sandık derûnuna vaz' ile demir çemberler çaktırılıp sandık mahzene konuldu. Komisyon erkanına ve kalfa Borlulu Mehmed Usta ve katip Osman Efendi'ye birer kat dış elbisesi ve bir saat hediye edildiği gibi muharrir-i acizin memuriyetim dahi meclis katib-i sânilîğinden baş kitabete terfi' olundu. Naib Nazif Efendi'nin ikmal-i müddetle Dersaadet'e azimet etmesi üzerine yerine Çanakaleli Sağır Kamil Efendi gelmiş idi. Efendi-i mumaiyehin Mardin'den getirdiği birkaç Arap kısraklarından birini Paşa'ya hediye gönderdiğinde: (s.579) “Ben kısrığa binip de kadıyı ibadullahın omzuna bindiremem” diye kabul etmeyip bilumum memurîni celb ile bir nutuk irad ve tenbihat icra eylediğine bunda küçük büyük her kim cüz'î, küllî irtikâp ve zulüm ve hıyanet ederse büyükleri severim, küçükleri ıslah-ı nefis edinceye kadar hapis ve terbiye ederim. Ben Beyoğlu mutasarrıflığında birçok ecnebi hırsızları, dolandırıcıları, mürtekipleri konsolosların huzuruyla alenen döve döve terbiye ederdim. Memnun olurlardı. Bu cihetle ecnebi devletlerden nişanlar aldım. Başka yerlerde de kendilerini halka büyük gösteren mürtekipleri hapis ve terbiye ettim. Yalancılık pek menfurum, doğruluk birinci merakımdır.

Bir memlekette huzur ve rahat ve asayiş ve emniyet ve her türlü saadet doğruluk sayesinde olabilir. Her fenalık eğri gidenlerden zuhur eder. Erbab-ı namusa ve kimseye zulüm etmek âdetim olmadığı gibi şer'an ve kanunen müstehak-ı terbiye olanlara da katiyen merhametim yoktur.” Demesiyle herkes taaccüp ve tereddüt ve belki hande ediyorlar. Ve böyle söyleyenlerin niceleri sonra sonra en fena ve şeni' erbab-ı irtikab tan olduğunu gördük.

“Çok hacıların çıktı hacı zîr-i bağilde” Diyorlardı.

Kazalara yazdığı umumî beyannamede dahi “Her hangi memur rüşvet ister ve halkın işini görmekte tesamüh eylesen doğruca kendisine müracaat edilmesinin ve mürtekipler şediden tecziye ve müştekiler taltif edileceğinin ve şayet müracaat-ı vakıada yalan ve gazez ve iftira edenlere tesadüf ederse aynı cezayı onlara dahi yapacağını halka ve köylere ilân olunmasını” beyan eyledi.

Bir takımlarının Eğirdir'den, Karaağaç'tan, Yalvaç'tan, Uluborlu'dan vuku-ı müracaatları üzerine usulen celp ve maznuniyetlerine kanaat hâsıl ettiklerini livada hapis ve bir iki müfteri ve yalancı ve garazkârı dahi tecziye etmesiyle herkes birden bire tarik-i istikamet ve vazifesince daire-i gayrete giriyordu.

Eskisi gibi memurlardan şikayet vuku bulmaz oldu. Halka doğrudan doğruya hükümeti hükümete halkı tanıttırdı. Beğenmediği kaymakamları, müdürleri kovar, tecârib-i adîde ile emin bildiklerini, erbab-ı istikameti tutar idi. Azadan Yanako Efendi ve emsalinin “Selem” tarihiyle köylerdeki (s.580) afyon ve zahire, ahz ve italarından halkı ızrar etmelerine mani olup bir gün meclis-i idare odasında sandalyeyi başına geçirmek tarzıyla alenî darba kıyam ettiğinden mumâileyh ve daha bazıları İzmir'e ve İstanbul'a kaçtılar. Mârü'z-zikr piyade ve süvari muavene askerlerini sevkten sonra mevaki-i harbiyeden birer vesile ile kaçıp gelen ümera ve zabitanı ve hatta miralay Süleyman Cavid Bey'i tehdit ve icbarla mevkilerine gönderdi. Çünkü Serasker Ali Saib Paşa'ya Isparta Birinci Bölük Yüzbaşısı Pehlivan Osman Ağa'yı taburlar firarî ve bekayasının derdest ve sevki zımnında mezunen ve memuren gönderilmelerinden dolayı yazdığı telgrafnamede; “Bakayayı ben tutar gönderirim, kaçırmamak zabitanın vazifesidir. Paşa Hazretleri harbe, siz gitmezseniz kendileri de böyle vesilelerle buralara gönderirsiniz. Devlet, millet harbini kim edecek, müsaade buyurunuz, böyle hilekar harp kaçaklarını

mevkilerine göndereyim.” Dediğine cevaben; “Pek muvafıktır” diye iltifatı havi telgraf almıştı. Bu sebeple yalnız istikamet ve faaliyetinden emin bulunduğu Alay Katibi Behiç Efendi’yi iki yazıcı çavuşuyla merkezde alıkoyup bütün zabitanı harbe gönderdi. İzinli gelenleri hasta ve mecruh değil ise hiç durdurmaz gönderirdi.

Harp işinin sıkışması ve ümera ve zabitanın ber-vech-i muharrer mevaki-i harbiyede bulunması sebebiyle 1293 ve 94 (1876-77) seneleri kur’alarının ikisini birden memurin-i mülkiye icra etmesi hakkında gelen emrin vürûdunda mumaileyh Behiç Beyi memur ve muharrir-i acizi kâtip tayin ederek kendisi de devamla geceli-gündüzlü çalıştırıp pek az zamanda pek âdilâne ve müstakimane kur’a icra ettirdi ve asker olan efradı bakaya bırakmaksızın hemen sevk ile aşiretlerdeki külliyyetli bakaya-yı askeriye ve firarîleri derdest ve i’zâm ettiği gibi Hıristiyanlar üzerinde görünen bedelât-ı askeriye bakayasını da tek kuruş kalmayınca kadar tamamen tahsil edip emval-i emiriye-i sairerden bilfil silâh altında ve hademat-ı askeriyede bulunanlardan maadasının bütün bakaya borçlarını istifa eyledi.

Sancakça yetmiş mehâr mücehhez¹ deve ve kırkı merkezden olmak üzere yüz yirmi mekkâri ve binek tedarikiyle ianeten mevaki-i harbiyeye gönderdi. Ağros Nahiyesi ahalisinin iane ettikleri otuz bin kıyye miktarı yapıp (s.581) tütünleri kışla-i hümayunda kıydırıp paketlere vaz’ ile birçok melbusât ve bulgur ve kavurma dahi cem’ ettirerek mahsusan tertip ettiği yerli ümenâdan olan memurlar vedâatine teslimen Antalya tarikiyle Isparta Alay’ının bulunduğu cephe-i harp karargâhına hediye olarak gönderdi. Taburlar zabitanına yazdığı kâğıtlara askerin ne gibi ihtiyacı var ise bildirmelerini ve efrattan bir nefer kaçır gelirse kendisini kurşuna dizmekle beraber evini bağını ve emval ve eşyasını zabt ve müsadere edeceğini efrada söylemelerini ve her on beş günde bir kere olamazsa nihayet ayda bir kere her bölük zabiti her nefere mektup yazdırıp paket edilerek ailelerine verilmek üzere kendisine gönderilmesini ve kendisinin göndereceği aynı aile mektuplarını da tevzi’ etmelerini iş’âr ederdi. Ve böylece de mektuplar gelir gider ve derûn-ı sancağa asker firarîsi gelemez ve giremezdi.

Bikes ve muayyensiz maaş alan efrad-ı askeriye ailelerini maaş aldıkça hallerinden sorup harmanlarını, ziraatlarını köylünün mevcut halkı muavenetiyle gördürür ve yardım ettirdi.

¹ Yular, dizgin takılmış.

Kadınlar Pazarı olan Cami avlusunda askeri ailelerinin ve her kadının namuskârâne ve selâmetçe alışveriş edebilmeleri zımında bazı tedabir-i tahfuziye inşaatına belediyece hasr-ı himmet ettirdiği sırada çarşının Kaymak Kapısı'ndan Karpuz Pazarı'na doğru Dere ve Yenice ve Doğanca Mahalleleri kadınlarının kiraz ve elma vesair meyve sattıkları cadde ile yine oradan Bedesten önü tarikiyle daire-i hükümete giden caddeyi tevsî' için bu iki caddedeki köhne dükkânları o vakte göre nev-resm¹ bir şekilde önleri açık ve içlerinde gizli mahal bulunmayacak suretle yaptırarak Cami-i Kebir öndeki köhne dükkânları ve çeşmeleri kaldırıp yerine şimdiki mevcut şadırvanı yaptırdı.

Kadı Kamil Efendi'nin damadı Mardîni Mustafa Efendi'yi evvelce Defter-i Hakanî memuru tayin ettirmişti. Efendi-i mumaileyhin irtikâba delâlet edebilecek bazı güne suismâlâtı his ve tahkik olunmasıyla ikisi birden azl olunup niyabete Rumeli vakayı' katipliğinden muahharan mekteb-i nüvvâb müdürü olan Osman Efendi geldi. Mumaileyh gayet sulehadan ve muamelât-ı şer'iyenin dekayıkına vakıf-ı erbab-ı istikametten olmasıyla bundan çok hoşnut kalarak mumaileyh de mutasarrıf-ı müşarünileyhin himmetiyle eytam sandığı umurunu nazar-ı dikkate aldı. Ve bir dereceye kadar yoluna koydu. Buna gelinceye dek idâne ve istidâne² hüccetleri yapılmaz ve yalnız istidane senetlerinin muhteviyatı devr-i şer'iyi mutazammın olmadığından inde'l-hace muhakemeye düştüğünde yürütülecek faiz nazar-ı şer'de muteber olmaz ve bu yüzden bir takım eytâmın hakk-ı ribhden³ mahrumiyetine çare bulunamazdı. (s.582)

Mumaileyh üç-beş senelik erbâh ve istirbâhı devr-i şer'î ile hücceten rabt ederek hukuk-ı eytâmın zıyaından mahfuziyetine himmet etmiş oldu. Mutasarrıf-ı müşarünileyh dahi belediye sandığı sermayesinin irbâhatta bulunan mültezimi bir takım bataççı ve mültemis adamlar zimmetlerinde kalmasından ise bit-tahsil vali Esad Paşa zamanında abone yapılan İzmit Anadolu Demiryolu esham-ı cedidesinden hisse senedâtı alınmasını evlâ ve ercah⁴ görerek iki yüz bin kuruşa yakın eşhas borçlarını tecdit senet istettirmeyerek istifa ile belediye namına esham-ı mezkûre büruvâtı getirttiğinden her üç ayda bir kere faizleri alınır ve belediyenin masarif-i mühimme ve mübremesine en sağlam bu faiz karşılık ittihaz olundu.

1 Yeni moda.

2 Borç verme ve borç alma.

3 Kâr, fayda hakkı.

4 Tercihe şayan.

Mukaddemâ belediye reisi olan Mazhar Efendi'nin vuku'ı vefatı üzerine riyasete fahriyen ve meclis-i idare azalığı uhdesinde kalmak şartıyla ilâve-i memuriyet olarak Abdullah Bey tayin olunmuş olduğu ve mir-i mumaileyhin gerek çarşı dükkânları inşaatında ve gerek belediyeye ait sair hususatta ve hükümet konağı inşasında hüsn-i hizmet ve muvaffakiyeti görüldüğü halde mir-i mumaileyhin kayınpederi Nasuhzâde Süleyman Bey'in şürekâsından küçük oğlu Lazaros ve sair zimmetlerinde der-uhde ettikleri Yalvaç Kazası hububat aşârı bedelinden işlemiş taksitlerini vermemelelerinden dolayı mutasarrıf-ı müşarünileyhe birçok tarz-ı makul tesviye teshilatını gösterdiyse de mir-i mumaileyh ve şerikleri borçlarını vermekte biraz eser-i taannüd göstermeleriyle müşarünileyh muamelât-ı umumîye kaidesine tevfikân ve müsavata riayeten mumaileyh Süleyman Bey ve şirketini de tevkif ve hapis etmiş ve damadı reis-i mumaileyhin ricasını kabul etmemiş idi, reis-i mumaileyhe bu cihetten biraz müteessir ve münfail olarak taraftârânından bazılarının mutasarrıf-ı müşarünileyh aleyhinde vilâyete ve İstanbul'a şikayetnâmeler göndermeleriyle bunlar da müşarünileyhin barbarlığından, gaddarlığından bahis olunduğu inde'l-istilâm müşarünileyh anlayınca bir iki defa suret-i hususiyede kendisini celb ve devletin muharip bulunduğu böyle bir zamanda kendileri iane vermekte ve her suretle fedakârlık göstermekte iken hazine matlûbunun kayınpederinden ve şeriklerinden tahsili hususundaki muamele-i resmîye-i kanuniyeyi vesile-i infial ittihaz ve bu saikle şikâyâta ve bu şikâyetlerde muhill-i haysiyet ve nâ-becâ tabirane ağaz eylemeleri nâ-münasip ve haklarında mucib-i nedamet olacağını söylediysede de tesirini görememesi ve bilâkis daha şedit şikayât tevali etmesi üzerine muhasebeci ile (s.583) müştereken yazdıkları bir ariza-i resmîye-i cevabîye-i vilâyetten Babıâli'ye gönderilerek mir-i mumaileyh ile ve mensubînin azilleriyle badema daire-i hükümete uğratılmamalarına Şûrâ-yı Devlet'çe karar verildiği ba-emr-i sami-i vilâyete iş'ar ve vilâyetten de zeylen tebliğ ve izbar olunmasına binaen mir-i mumaileyhe gerek belediye riyasetinden ve gerek meclis-i idare azalığından infisal eylemişti.

Riyaset-i mezkûreye Keçiörlü Nahiyesi müdürlüğünde faaliyetini gördüğü Timur Bey namında yabancı bir adam getirip ticaret meclis reisi Necip Efendi dahi İzmir Ticaret riyasetine yine nakil ve becayiş edildiğinden Isparta Ticaret riyasetine Sabri Bey namında bir zat geldi. Bu esnada İstanbul'ca Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet-i idare ilan olunup yüz bir pare top endahıyla üç gün şenlik yapıldı. Bütün devair ve çarşı dükkân ve mağazaları bayraklarla donatıldı. Herkeste bir meserret hâsil olduysa da harbin neticesi neye müncer olacağı intizar olunuyordu.

Kanun-ı mezkûra itiraz edenlerden İstanbul’ca meşhur hocalardan bulunan Tanturî Hasan Efendi menfiyyen Isparta’ya gönderilip mumaileyh Şakirzâde Medresesi’ne ikame ile hakkında hürmet ve idare-i maişetine muavenet yapıldı¹.

Tahrirat müdürü Ali Münir Efendi mutasarrıf-ı sabık zamanında halkın hükümeti taşıdığı muamelelerinden bazı eşrafın aleyhlerinde bulunmasından ve Abdullah Bey ve taallukatının müşarünileyh Tahsin Paşa hakkında kendisiyle beraber şikâyet edeceklerinden tevahhuşla vilâyet mektupçusu Nezih Bey’e müracaatla Antalya müdürü Hasan Efendi Niğde’ye ve Niğde müdürü Mehmed Emin Efendi Isparta’ya ve Ali Münir Efendi de Antalya’ya nakil ve becayiş olunarak Efendi-i mumaileyh Antalya’ya azimet ve badehu Hasan Efendi Isparta tarikiyle Niğde’ye hareket ve onun muvasalâtında Mehmed Emin Efendi Isparta’ya vürud ve muvasalât eyledi.

Ali Münir Efendi usul üzere medrese ve tahsil görmüş erbab-ı iktidar ve terbiyeden olduğundan Paşa’nın Ali Saib Paşa’ya yazdığı telgraf gibi muhaberât-ı resmîyede kaide-i mevzuanın haricinde yazdığı yazılardan çok sıklık ve kaide-i kitabete tevfikân yaptığı müsveddâtı Paşa’nın hilâf-ı usul alt üst ettiğinden ziyadesiyle teessüf ve müteessir olurdu.

Müşarünileyhin maiyeti kitabetinden kurtulduğuna memnun olduğu gibi Mehmed Emin Efendi de (s.584) hiçbir şeyden müteessir olmaz. Sükûtiyyü’l-hal ve gayet uysal olmasıyla Paşa da bundan hoşnut oldu.

Defter-i Hâkânî memurluğuna Konya’dan Osman Hicabi Efendi namında bir zat gelip Paşa’nın takdirine mazhar olduysa da ticaret reisi Sabri Efendi biraz muhafaza-i istiklâl arzudâr ve mamafih işret ve safahatte de ser-baz ve lâubalî-i mişvâr olmasıyla Paşa ile tutuşup müştekilerden dahi İzmir’de mukim tüccar-ı meşhureden Ballıoğlu İstavrakı ve kardeşlerinden birisi Rusya tebaasından bulunan Ispartalı Ellezoğlu İlyas ve biraderleri gibi kendisine tarafgir adamlar bularak evvelce İzmir’e kaçan Yanako Efendi ve rüfekâsı İstanbul’a azimetle Babıâli’ye şikayât-ı mühimmede bulunmuşlar ve tahkik memuru tayin ettirmişler olduğu işitilmişti. Mûmaileyh Yanako Efendi’nin dahi rütbesi İstanbul’ca sâniyeye terfi’ edilerek tahkik memuruyla birlikte Isparta’ya gelmekte olduğunu Paşa işitince Dâhiliye Nazırı meşhur sahib-i

¹ Bunların başlıca itirazları şer’an her fiilinden mes’ul olan Padişahın “nefs-i hümayunları mukaddes ve gayri mes’uldür.” İbaresine olduğunu Efendi-i mumaileyh söyledi.

tarih Cevdet Paşa Hazretleri'ne nîm resmi bir kâğıt yazıp bunda Yanako'nun enva'i su-i ahvalinden bahsettikten sonra terfi-i rütbesine kim sebep olmuş ise şayan-ı nefrin ve lânet olduğunu bilâ-pervâ söyleyerek ve resmi yazdığı lüzumsuz telgraflar ücretlerinin tazmini meselesinden dolayı telgraf nazırı İzzet Bey'le de tutuşmasından tahriran ona da lisan-ı hakaret ederek nihayette maiyetinde Bâbîâlî ketebesinden Kıbrıslı Hakkı Bey olduğu halde mutasarrıfın-i mazuleden Tevfik Bey namında bir zat ba-buyruldu-i sami tahkike geldi.

Yanako Efendi İzmir'de kaldı. Isparta'ya gelemedi. Mir-i mumaileyh bütün memurîn ve eşraf ve ulema ve ser-amedân-ı esnafı hükümetin arz odası denilen büyük salonuna toplayıp hamil olduğu buyruldu-i sadaretpenâhı meclis kâtibi olmaklığım itibarıyla muharrir-i acize kıraat ettirildiğini müteakip Paşa-yı müşarünileyh makamından kıyamla memura hitaben; "Tevfik Bey, Fizan Sancağı mutasarrıflığında bulunduğum zamanda da bu gibi bir tahkika memur olup geldinizdi. Encamkâr yerime mutasarrıf oldunuzsa da o vakit Vali kayınpederiniz idi. Şimdi ise vali ve Dâhiliye Nazırı ve Sadrazam kayınpederiniz değildir. Tahkikatınızda ne biliyorlarsa işte huzzâr doğrusunu söylesinler bir şey demem. Lakin zerre kadar gazez ve sahabet ve tarafsızlık (s.585) hissedersen, hüda alîm, seni ve refikini şu meydanda beygirlere bindirerek döve döve Babiâlî'ye kendim götürürüm. Orada Heyet-i Vükelâ'ya birkaç lakırdı söyledikten sonra intihar ederim." Deyip harem dairesine çekildi gitti.

Mir-i mumaileyhin bir aydan ziyade devam eden tahkikatında Paşa için mucib-i mesuliyet bir hal görülemedi ki en son gelen emirname-i samide Paşa'nın hüsn-i hizmeti takdiren Paşa dava ederse müştekilerin meclis-i temyizde muhakemeleri yapılarak müfteri cezasıyla mücazat edilmeleri iş'ar buyuruluyordu. Paşa-yı müşarünileyh bu yolda mevkiini tahkim edince icraatına bir kat daha germi verdi.

Asakir-i şahaneye ikinci defa gönderilecek me'külât ve melbusat nevinde olan hedâyâ-yı aynîye-i vataniyeyi Antalya iskelesine nakil edecek üç-dört yüz mehar¹ deveyi Antalya'da kışlaknişîn aşayirden toplamak ve göndermek üzere Antalya eşrafından Moralı Ali Ağazâde Cemal Bey'i memur edip o da süratle bit-tedarik göndermesiyle bu ikinci katile de sevk edildi.

1 Yular, dizgin.

O zamanda vilâyette vali bulunan meşhur Fedâî Ziya Paşa Hazretleri Serasker Ali Saib Paşa'ya Cemal Bey'in taltifini ba-telgraf arz ve iş'ar ettiğinde valinin işarına binaen Cemal Bey'e İstabl-ı Âmire rütbesi ve seraskerin arzıyla da Dördüncü Mecidî nişanı ihsan ve ita buyuruldu. Cemal Bey bizzat Isparta'ya gelip rütbesi rûsunu ve nişanı alarak Paşa'ya ifa-yı teşekkürle mesruren Antalya'ya avdet etti. Rumeli ve Anadolu cihetlerinde harbin şiddetlenmesi üzerine bî-kes ve muayyensiz eli silâh tutan ne kadar kimse var ise hanelerine şehri on beşer kuruş maaş verilmek üzere hemen mevaki'-i harbiyeye sevk olunmaları ve yalnız kesret-i aile bulunanların hanelerinde çift ve çubuk için bırakılmaları hakkındaki emr-i telgrafinin vürudunda muayyen olacak bir adamın kaç haneye muayyen tutulabileceğini ve kaç nüfusu havi haneye kesret-i aile denilebileceğini vali Ziya Paşa'dan istizan edip bunda bir haneye verilecek on beş kuruş yalnız tuz ve kuru ekmek parasına bile kifayet etmeyeceğinden ve karı koca iki nüfuslu bir adam sevk olunan damadı hanesini ve oğlunun karısını, çocuklarını ancak güç idare edilibilip kardeşi, yeğeni hanelerine bakamayacağı cihetle bu yüzden harpte muvaffakiyetin (s.586) ruhu olan ziraat ve servet-i millet tedenniye uğrayacağından bahsederek iş'arı veçhile bir kimsenin kendi ve oğlu ve damadı hanesinden maadaya muayyen tutulmayıp diğer taallûkatna maaş verilmesi ve bir hanede beş nüfustan ziyadesinin kesret-i aile addolunması emrini istihsal eylemiş ve bu sayede hiçbir hane kapanmamış ve idare-i mahallîye ve ziraatte o kadar sekte gelmemiştir.

Vali-i müşarünileyh, paşanın halkın hak ve vazifesine âdilâne nezaret ve mütenâsiben riayet ettiğini Meşrutiyet-i idarenin umdesinden gördüğünden dolayı fevkalâde memnun ve kendisine müteveccih olarak her iş'arını tervice himmet eylediği sırada vali-i müşarünileyhin Adana'ya nakliyle Konya valiliğine Kütahyalı Hacı Ali Paşa'nın vürudunda Isparta mekâtibi-i cedide-i ibtidaiyesi muvazzaf muallim ve bevâbları manâşât ve mesarifâtının mahallât ve kurâca vergiye zamimeten tertip ve tahsili lüzumunu yazdığı halde müsaade edilmemesinden nâşi Arnavut Akif Paşa'nın geldiğinde iş'âr-ı sabıki tekrar ederek müşarünileyh her mahalle ve karye mütemevvilânının beher sene taahhüt edecekleri mektep parasını heyet-i ihtiyariye tertip ve defterini tanzim ve tasdik ettikten sonra belediyeye bil-ita heyet-i mezkûreye belediyeden verilecek sergiler mucibince mukassatan tahsil ve belediye sandığına teslim eylemeleri, vermeyenlerin belediye kararıyla habsen istifa olunması mezuniyetini verdiği muallimler ve bevâblar maaşlarını belediye sandığından muntazaman alıyorlardı. Bu sayede mekteplerin devam ve terakkîyatı daire-i intizama girdi idi.

Kavaim-i nakdiyenin zuhuruyla levazım-ı maişetin bahaları yükselmeye başlayarak her zî-maaş telâş ve endişe ediyor ve müşarünileyh de bir taraftan kaimenin muhafaza-i itibarına ve diğer cihetten es'ârın men-i gallâsına taallûk eden tedabir-i müessireyi ittihaz ve takip eyliyordu.

Bu evânda tahrir-i emlâki henüz yapılamayan Eğirdir, Yalvaç, Karaağaç Kazaları'nın muamele-i tahriyesi üç koldan bir müddet-i muayyene zarfında icraya memur muharrirler gelmesiyle bunların dahi tertibatına bakılıyordu.

Tahsin Paşa'nın Niğde Mutasarrıfı Hasan Mazhar Paşa İle Becayış İcra Olduğundan Müşarünileyh Tahsin Paşa Gitmeyip Doğruca İstanbul'a Azimetle Mazhar Paşa'nın Isparta'ya Vürudu

Niğde Sancağı Mutasarrıfı Mirimirân Hasan Mazhar Paşa, Niğde'nin âb ve havasıyla imtizaç edemediğinden bahisle işi az bir yerle becayişini talep ve iş'ar etmesiyle vilâyetçe Hasan Tahsin Paşa'nın kıdem ve faaliyetini terfiini müstelzem ve Niğde'nin mutasarrıflık maaşından maada şehri bin kuruluş da İbrahim Paşa Evkafının mutasarrıflara meşrûta tevliyet maaşı bulunduğundan bu da bir nevi terfi makamına kaim olduğu mütalâasıyla icra-yı becayişleri (s.587) Babiâli'ye yazılarak Sadrazam Midhat Paşa tarafından arz ve iradesi istihsal olunmakla Mazhar Paşa'nın Midhat Paşa'ya olan münasebeti ve Bağdat'ta beraber bulunması sebebiyle vilâyete tebliğ-i resmi vuku bulmaksızın doğrudan Mazhar Paşa'ya itâ-yı malûmat olunması üzerine Paşa-yı mumaiyleh derhâl müteheyi-i hareket bulunduğu beyanıyla vusulüne kadar mutasarrıflık vekâletinin muhasebeci tarafından ifasını muhasebeciye yazmış ve vilâyetin tebliğ-i resmîsi üç gün sonra vuku bulmuş olduğuna binaen yukarıda kısım-ı sânde mebhas-i sânisinin fasl-ı evvelinde de yazıldığı veçhile Paşa-yı müşarünileyh emrivaki karşısında kalarak fakat vilâyetin kendisine sormaksızın icra-yı becayişini yazmasını adem-i kabul ile Niğde'den istifa ve doğruca İstanbul'a azimet ve oradan on iki bin kuruluş maaş ve mühim harcırahla Hudeyde Mutasarrıflığına nakl-i memuriyet ve orada dar-ı beka-ya rihlet eylemiştir.

Müşarünileyh İstanbul Beyoğlu Mutasarrıflığıyla Rumeli Yenişehir ve Varna ve Fizan ve İslimiye mutasarrıflıklarında bulunarak Yenişehir'de Mora'ya gelen Yunan Kralının taraf-ı devletten teşrifatına memur ve Varna'da Abdülkerim Nadir Paşa'ya selef olmuş ve al-el-ekser valilerle uğraşmış titiz ve istikamet ve faaliyetine mağrur cesaretli bir zat olduğundan

İslimye'de Girâyilerden Saadet Giray Paşa'nın hazine-i maliyeye olan yüz binlerce bakaya borcundan dolayı kendisini sıkıştırdığında ya af veya temhil ettirmek üzere bizzat bin lira rüşvet-i nakdiye arz etmesi üzerine meblâğ-ı mezburu ahz ve meclis-i idareyi celb ve parayı ortaya vaz' ederek Saadet Giray'ın inkârına binaen bin lirayı umur-ı belediyeye sarf olunmak üzere belediye sandığına ba-makbuz ita ve medyun ve râşi¹ Paşa'yı zimmetinin tahsili için tevkifhaneye isrâ ettirdiğini ve medyun-ı mumaileyhi Edirne valisi Hurşid Paşa telgrafla kendisinden isteyip göndermemekte matlub-ı mirîyi kendi tahsil edeceğinde ısrar edip Hurşid Paşa'nın emr-i katî'sine karşı; "Ben senin gibi kölelikten irtikâp sayesinde Paşa olmuş değilim. Ced-be-ced halis ve sadık Türkoğlu Türk Paşayım. Bu makamda buldukça Râşi'yi borcunu almaksızın hapisten çıkarmam, size de göndermem" cevabını vermiş ve hemen o anda cereyan-ı malumeyi havi meclisten bir mazbata alıp doğruca İstanbul'a Babıâlî'ye gitmiş olduğunu ve orada Hurşid Paşa'yı dahi azl ile her ikisinin (s.588) Şûrâ-yı Devlet'te muhakemelerine irade-i seniyye taallük ettiği cihetle bu muamele Akif Paşa Hazretleri'nin Şûrâ-yı Devlet reisi olduğu zamana tesadüf ettiğinden her ikisini ba-irade-i seniyye müşarünileyh Akif Paşa barıştırmak üzere kendisini Isparta Mutasarrıflığı'na ve Hurşid Paşa'yı da İzmir valiliğine gönderdiklerini söyler ve evrak-ı müsbesini gösterir idi.

Müşarünileyh Avusturya ve İtalya ve Yunan devletleri nişanlarını dahi hamil kudemâ-yı² esdikâ-yı ricalden olup usulüyle tahsil görmüş değil idiyse de tecrübe-i ameliye mektebinin müntehilerinden madud ve düşündüğü gibi söyler ve söylediği gibi yazar, iman ve itikadı dürüst bir okur, yazar idi.

Usul-i kitabete oldukça aşına olanlar yazdıklarına gülerler ve cinnetine hükmederler ve hakikat-perestler vazife nokta-i nazarından harekâtını takdir eylerlerdi.

Isparta'dan kat'ı alâka edip İstanbul'a giderken bile Keçiborlu Nahiyesi'nde emr-i inzibat ve tahsilât hakkında Nahiyeye Müdürü'ne emir verdiği bilâhare görülmüştür. Namı el-yevm Isparta ve havalisinde Deli Hasan Paşa şöhretiyle yad ve tezkâr olunmaktadır.

Sekiz-on yaşlarında Memduh Bey namında bir oğlu var idi. Tahsil-i iptidaisi evânında³ gayet zeki ve fatin görünüyordu. Sağ olupta bir mevki-i mü-

1 Rüşvet veren.

2 Eskiliği bakımından ileri gelenler.

3 Çağında.

him işgal eylemiş ise inşallah pederinin ciddiyet ve metanetine de varis olarak el-veledü sınıvu ebîhi sırrına mazhar olmuştur.

Halefi Hasan Mazhar Paşa geldiğinde pederi Ahmed Nazif Efendi'nin 1276 (1859) tarihinden evvel Isparta kaymakamlığında bulunduğu zamanlarda kendisinin Tüfekçibaşılığı zamanını idrak etmiş olanlardan bir takım zevat memleket için büyük hizmetler ümid ve intizar ediyorlardı. Vürudunu müteakip kazalar tahrir-i emlakine memur üç fırka-i tahririyenin sermuharriri Salih Midhat Efendi namında gayur bir zat emr-i tahriri beş ve nihayet sekiz ay zarfında bitirmek üzere taahhüdatta bulunarak kol kol memurlar, messâhlar çıkarıldı.

Tahriri evvelce hitam bulmuş olan Isparta ve Uluborlu Kazaları'nın sergileri imlâ ve tevzi' ve daire-i daime-i emlak teşkil edilip damga-ı cülûd¹ ve kirbâs² ve na'l³ resimleriyle âb ve köfke ve taş ve kayrak resimleri ilga ve bunlardan yalnız ba-irade-i seniyye beş bin kuruş maktu'iyeti olan âb resmi çay duvarlarına sarf olunmak üzere ibkâ (s.589) ve belediyye devir ve ita kılındı.

İki sene evvel seylabın yıktığı ve tecavüz ettiği mahaller duvarları yaptırılmaya başlandı. Timur Bey'in belediye riyasetinden istifası üzerine riyaset-i mezkûreye meclis-i idare başkatibi sabık Karabacakzâde Hacı Osman Efendi ve onun istifasında Miskîzâde Salih Ağa tayin olunmuşlardı.

O zamanda tedavül etmekte bulunan kavaim-i nakdiyenin itibarı günden güne tenezzül etmekte ve meskûkât ve emtia-i ticariye ve sairenin kıymetleri fevkalâde yükselmeye başlayıp Aydın ve Antalya gibi civar mahallerde kaim tedavülünün adem-i kabul ve men-i duhulü kıyımları vukua geldiğinden Ispartalılar da onlara tatbik-i hal etmek istemeleriyle Mutasarrıf-ı mumaileyh endişe ve ızdırabâta duçar oldu.

Serbesti-i muameleye müsaade ile bir adet sim Mecidiye yüz seksen-iki yüz ve lira-yı Osmani bin beş yüz ve bir kıyye lehim elli kuruşa ve sikke-i nühasiye⁴ bir buçuk ve iki misline ve sair levazım-ı intîâ'şîye ve beytiye, sekiz-on kata yükseldi. Fakat ihtilâl ve muamelâta bu tedbirle sükun geldi. İzdırabât ber-teraf oldu.

1 Hayvan derileri.

2 Keten ve pamuk bez.

3 Ayakkabı, pabuç.

4 Bakırdan yapılmış sikke.

Hasan Tahsin Paşa'nın Abdullah Bey ve taraftârânı haklarında vilâyete ve Dersaadet'e vuku bulan bazı iş'ârât-ı mühimmesinden lazımü't-tahkik hususâtın tahkikine maiyetinde Divan-ı Temyiz vilâyet başkâtibi Konyalı Köse İbrahim Efendi olduğu halde vilâyet hukuk ve ceza reisi Hasan Fehâm Efendi memuren geldiler. Mumaileyh Hasan Fehâm Efendi'nin dahi Tahsin Paşa kadar müstakim ve hadidü'l-meşrep olmasından mumaileyh hal ve mevkîine iğtiraren vazifesi haricindeki işlere ve mutasarrıflık vazifesine müdahale ve tecavüz etmeye kalkışmasıyla tarafeynin vilayet-i celileye vuku-ı şikayetleri üzerine Fehâm Efendi Konya'ya geri çağırıldı. Tahkikat-ı lazime vilayetçe maiyetindeki İbrahim Efendi'ye tevdi olundu. Mumaileyh dahi afif ve müstakim idiye de tab'an müteenni ve dû-endiş olmasıyla birkaç mah temadi eden tahkikatında memur edildiği hususâtı adilane ve bi-tarafane netayic-i haseneye isal ve vazifeyi ikmal ile Konya'ya avdet etti. Naib Osman Efendi, müddet-i örfiyesini ikmal ve harameyn payesini ihraz ettiğinden İstanbul tarikiyle Mekke-i Mükerreme-i şerrafehallahu Teala ila yevmi'l-kıyameye azimet edip Isparta niyabetine Şarköy Naib-i sabıkı ve istilâ-yı düşmandan musâb İbradılı Sadık Efendi geldi.

Evkaf muhasebecisi Rifat (s.590) Efendi vefat ederek yerine Burdur ve Antalya muamelât-ı vakfiyesinin dahi Isparta'ya rabtıyla şehri iki bin beş yüz kuruş maaşla Mehmed Ali Bey namında erbab-ı iktidardan bir zat gelmiş idi. Mîr-i Mumaileyh senenin altı ayını mevsim-i sayfte Isparta'da ve dört ayını eyyam-ı şitada Antalya'da ve iki ayını Burdur'da geçirerek mutasarrıf Paşa'nın ve naib ve tahrirat müdürü Mehmed Emin Efendi'lerin avcılığa merakları olduğundan muhasebeci-i mumaileyh ve defter-i hakani memuru Hicâbi Efendi dahi iltihakla memlekette bir "Avcı Kulübü" teşkil edildi.

Hıristiyan mahallesinde bir büyük yangın daha zuhur edip Metropolithâne civarına kadar yüzü müteceviz hane yanarak o zamanda bera-yı talim müctemi' bulunan Redif Taburu efradı gayretiyle pek güç arkası alınabildi.

Bizdeki ahval-i ruhiyenin res-i idarede olanlarla peyrevleri ser-amedân bulunanlar harekâtına taklitçilik meyil ve hevesine istidadı olmasından dolayı herkes kulübe devam ile hepimiz birer tüfek alıp avcılığa başladık. Mutasarrıf-ı mumaileyh ve hem-efkâr ve müşvârı dağlarda kırlarda arazinin derece-i mamuriyet ve harabîsini gördükçe ziraat ve mamuriyeti tenvi' ve tevfir ve ticaret ve sanatı tevsî' ve teksir etmek için çıplak dağlara palamut ve fındık ve ceviz dikmekliği ve Isparta'da görenek olmayan bazı şeyleri yetiştirmekliği ve nesl-i feresin ve çift hayvanatının teksirini ve tohumların tasfi-

yesini nazar-ı dikkate alıp Ayazmana Caddesi'nde Hacı Edhemoğlu Bahçesi denilen otuz dönüm miktarı muhriz¹ araziyi mutasarrıfları bulunan bir Hıristiyan şirketten dört yüz kaimeye alarak imar ve tesviyesine başlamış ve köşk ve havuz ve ahırlar inşasıyla iki re's cüsseli ve değerli Arap atı ve boğa ve inek ve tiftik keçisi getirtirip meyve ağaçlarının enva'ini celb ve bir kısım fidanlık ve numunelik ve mandıra teşkil ve tesirine ve kaşar peyniri yaptırılmasına teşebbüs eylemiş ve makrame-i muvaffakiyeti de göstermiş idi.

Mazhar Paşa'nın İçel Mutasarrıfı Alim Paşa İle Becayışı Vuku Bularak Alim Paşa'nın Vürudu ve Zaman-ı İdaresi

Bu hengâmda nağihânî İçel Sancağı mutasarrıflığıyla becayiş ve efendisi Midhat Paşa'nın Memalik-i Şahane'den harice ihraç ve teb'idi vuku bulmasıyla naçar oraya azimeti ihtiyar ve Isparta'dan infikâk ederek halefi mir-i mirandan Bozdoğanlı Alim Paşa geldi.

Isparta'da menfi Tantûrî Hasan Efendi Hoca da af ve ıtlak (s.591) olup Dersaadet'e gitti. Mutasarrıf-ı cedid-i mumailiyh esasen Karaosmanoğlu Yakup Paşa dairesinden yetişmiş ve birçok kazalar müdürlüklerinde ve nihayet Denizli Kazası Kaymakamlığında bulunmuş ve İstabl-ı âmire payesi almış Alim Ağa ve yalnız selis-i² Türkçeyi okuyup fakat yazamaz müsemmayı bi'n-nafız olduğu halde rütbe-i mir-i mirânî ile birinci defa Sancak mutasarrıfı gönderilmiş ve Isparta'ya ikinci mutasarrıflığı olmak üzere gelmiş ve İstanbul mekâtib-i taliyesinde tahsil görmüş ve Bâbîâlî aklâmında güzel yazı öğrenmiş oğlu Rifat Bey'e tevdi-i vazife etmiş olduğundan mir-i mumailiyh saf ve temiz yürekli ve doğru fikirli bir genç idiye de her nasılsa İstanbul sefahat alemlerinde işrete mübtela ve mağbûn ve musiki ve çalgıya heves ve tahsil edip rindâne yaşamak mesleğine meftûn bulunup pederi dahi o meşrebde yaratılanlardan olmasıyla vürudunu müteakip ilga-yı kavâim ve ardınca tevhid-i meskûkât emir ve kararları gelerek hemen muhasebeci efendinin taht-ı riyasetinde bir komisyon teşkiliyle bir günde esnaf ve tüccar taraflarından on beş bin liralıktan ziyade kavâim-i nakdiye iane ve ita edilip zımbalanmış ve kaime beliyyesi ortadan kalkmış ve tevhid-i meskûkâttan her ne kadar halk zararlandıysa da ati ümidiyle herkesin biraz yüzü gülmeye ve muharebenin hitamıyla bade'l-musalaha bir devre-i sükûn ve refaha daha girileceği sürûr-bahş olmaya başlamıştı. Mutasarrıf-ı mumailiyhin İçel-Silifke Mutasarrıflığı memuriyetinden mütevellit bir mesele üzerine bera-yı muha-

1 Elde eden, kazanan.

2 Düzgün, akıcı.

keme Adana vilâyetine davet olunmasıyla Isparta Mutasarrıflığı vekâletine 1295 (1879) senesi martından biraz evvel Konya Jandarına Alay kumandanını Miralay Mehmed Bey geldi.

Mumaileyh nakisü'l-enf enfiyeci ve sahib-i cifr ve cinci bir Trablusgarplı olup kendi cifri ve cinlerin verdiği haber hesabınca bu memlekete mutasarrıf olacağını rastgele söylemesiyle inananlar başına toplanarak ahval-i gaybiye-i atiye istikşâfâtıyla gece-gündüz uğraşılacak yolu tutulmuş ve devlet ve millet hakkında enva'î hezeyânât ve inkişâfat sözleri revaç bulmuş olduğu (s.592) sırada Abdullah Bey'in ikrâmât-ı mihman-perverânesinden minnettar kalarak bir mukabele-i cemile olmak üzere mir-i mumaileyhin der-uhde ettiği sene-i sabık Uluborlu Kazası aşarından Senirkent gevgeri¹ öşrü nıza-i sebebiyle tevkif ettiği tekâsit-i gayri müeddiye bedeline lağv edilen kaime alınarak Bey'in zimmetini kapatıvermek istediğinde muhasebe-i liva sureti kabul ve cevaz gösterememesiyle miran-ı mumaileyhima muhasebe aleyhinde yukarıda Mikdâd Paşa'nın takip ve imha ettiğini yazdığımız Yılanlı Karyeli Deli İsmail ahfadından Raşid Efendi imzasıyla vilâyete bir lâyiha verilip bunda öteden beri beyenlerinde pedermande husumet ve mâcerâ-yı sabık olan Eğirdir eşrafından Burhanzâde Hacı Murad Ağa ve teferruatına nispetle neticesi muhasebe-i liva mes'uliyetini intaç edebilecek ve Eğirdir'e merbut Ağros Nahiyesi'ne taallûk eyleyecek mevadd-ı adide derc edildiğine ve Uluborlu aşarından Senirkent karyesinin tahsil-i üzüm öşründe dahi Abdullah Bey'in hakkı iza'a edildiği kendi tarafından iddia olunduğuna binaen ve her ne kadar bunlar evvelce mahallerine müteaddid tahkik memurları ve heyet gönderilerek tahkik edilmiş ve mir-i mumaileyhin hakkı ne kadardan ibaret ise zahire çıkarılmış ve karara rabt olunmuş ise de adem-i kanaatle vilâyetçe tekrar-i tedkikat ve istiksâatta bulunulmasını mir-i mumaileyhe ısrar ve iddia ettiğinden icra-i tedkikat ve ta'mikata taraf-ı vilâyetten yüz lira harcırahla Konya Meclis-i idaresi azasından Hacı Fasih Efendi memur ve i'zâm edilmiş ve Efendi-i mumaileyhin vürudu akîbinde Mutasarrıf Alim Paşa'da Adana muhakemesinden beraat-i zimmetle avdet edip işine başlayarak vekil-i mumaileyh Konya'ya avdet etmiş ve cifrinin butlanını herkese göstermiş ve itiraf ettirmiş idi.

Fasih Efendi tedkikat ve tamikatında Raşid Efendi'nin muhasebe-i livaya ait şikayâtından hakka mukarin bir şey çıkmadıysa da Senirkentlilerin üzüm öşrü işinde bütün karye eşraf ve uleması Isparta'ya dökülüp gelerek

1 Sebze vergisi.

mir-i mumaileyhin iddia ettiği gevgeri bedelâtı kaza aşarının umumî bedel ihalesine yakın bir meblâğ olup merkez-i livanın evvelki kararına göre verilecek meblâğ dahi kendilerince şayan-ı kabul olmadığı halde müccerid-i mir-i mumaileyhin mümtaz-ı hanedan misafirperverândan olmasından dolayı müsafirîn-i varidinin mesarifine sarf edeceği paradır. Diye memnunen altı yüz lire verecek olmuşlarsa da Uluborlu erkân-ı hükümetin daima kendilerine her işlerinde güç yeterlik ederek mir-i mumaileyhi merkezde istinadgâh edindiklerinden zulmen ziyade (s.593) para alıvermek üzere suret-i muvafakati mir-i mumaileyhe kabul ettirmediklerini serd ile senesi geçmiş aşar matlubâtından mültezimlerin ahali üzerindeki haklarını meclis-i daavi ve hukuka iddia ve o meclisten sadır olacak kararın kesb-i kat'iyet ettiğinde icra etmeleri lâzım geleceğinden bahisle karyelerinin cesamet ve kesret-i muamele ve ticaretinden dolayı civarındaki kurâ-i münasebeden mürekkep ve doğrudan merkez-i livaya merbut bir nahiyeye teşkilini ve masrafını da kendileri vereceklerini beyan ve temenni edip efendi-i mumaileyhin evrak-ı tahkikiyesi ardından Konya'ya gitmişler.

Ağros Nahiyesi'nin Lağvı ve Senirkent Karyesi'nde Müceddeden Nahiyeye Teşkilî İle Her İkisinin Isparta'ya Rabtı ve Emanet-i Âşar İdaresinin ve Usul-i Adliyenin Teşkilî

Ve Konya'ca Eğirdir'e merbut Ağros Nahiyesi'nin lağv ve Eğirdir'den tefriki ile Isparta kurâ-i merbûtası makamında olmak ve Senirkent karyesi civarıyla maan merkeze merbut olarak Ağros tahsisatıyla müceddeden Nahiyeye yapılmak kararını 1296 (1880)'da istihsal eylemişler ve 1297 (1881) Martından itibaren ber-muceb-i karar Ağros müdür ve kâtip ve sairesi Senirkent'e sevk olunmuşlardı.

Selefi Mazhar Paşa zamanında nihayet sekiz ayda bitirmek üzere başlanılan kazalar tahrir-i emlâki hitam bulup cetvelleri takdim ve isra ve sergi tezkereleri imlâ olunmasıyla ber-muceb tahrir-i vergi istifasına başlandığı gibi aşar emanet memurları da tayin olunarak ilzâmât ilga kılındı.

Isparta Sancağı aşar müdürlüğüne meşhur esbak Maliye Nazırlarından Eğirdirli Nafiz Paşa ahfadından olduğunu beyan eden Talât Bey geldi. Kazalar memurları ve kâtipleri ve ambar memurları tertip ve tayin olundu. İltizâmât kavgaları bertaraf oldu. Defter-i Hakani memuru Osman Hicabi Efendi kaymakamlık sınıfına nakil edildiğinden yerine Dersaadet'çe İzmirli Mansurizâde Mustafa Paşa'ya mensup Ahmed Zarifi Efendi namın-

da İzmirli bir zat gelmiş ve bu meyanda teşkilât-ı adliye dahi icra buyurularak henüz mekteb-i hukuk açılmış ve memur yetişmiş olduğundan Isparta bidayet ve istinaf ceza mahkemesi riyasetine Abdullah Bey ve müdde-i umumî muavinliğine de Çallızâde Hacı Mehmed Efendi vilâyetçe intihap ve tayin olunmalarıyla usul-i muhakemât-ı hukukîye ve cezaîye kavanin-i muvakkatesinin gazetelerde neşr olunan suretlerine bakarak ne veçhile tatbik edilecek bütün erbab-ı hukuk ve kalem efendilerince bais-i mübahase ve münakaşa olmakta ve anlaşılabilirdiği kadar icra-yı muamele olunmakta iken adliye müfettişi Hikmet Bey gelip mahkeme odalarını tertip ve tanzim ve usul-i alenîye ve muhakemeyi tarif (s.594) ve derecât-ı vezâyifî tefhim ettiyse de Ceza Reisi Abdullah Bey bir maznunun muhakemesinde ekseriyetle beratına karar verildiğini görünce, maznun hakkındaki kendi muhalefeti-nin isabetini halka takdir ve nüfuzunu irae ve hakka hizmetini teşhir ettirmek mütalâa-i mütehevvirânesiyle maznunu mahkeme odasında alenen tokatla darb ve tahkir ettiğinden bu halin vilâyet istinaf müdde-i umumîliğine ve nezaret-i celileye aks etmesinden dolayı bade't-tahkikat azl edilip yerine hasbe'l-harp Rumeli cihetinde işgal ve istilâya uğrayan kazalar naib-i sabıklarından yine İbradılı Mehmed Rifat Efendi geldiği gibi umur-ı maliye-yi teftiş için maliye müfettişi "Vizental" ve muavini Şakir Bey'ler dahi vürud ederek Defter-i Hakanî memuru Ahmed Zarif Efendi selefi makamında bir müddet vekâlette kalan başkâtip Kıncızâde Ahmed ve Tapu kâtibi Dede-zâde Mehmed Efendi'lerin zamanlarına ait bazı yolsuzlukları esna-yı devirde nazar-ı dikkate alıp usulen makam-ı mutasarıfîye arz eylediğinde bütün arazi kalemi kâtiplerine işten el çektirilmiş ve maliye müfettişi muavini marifetiyle yapılan tahkikat-ı iptidâîye üzerine katib-i sâni Hacı Ahmed ve refiki Emin Efendilerin bir gûne mesuliyeti mucib halleri görülemediğinden onların ibkâ ve başkâtibin azl edilmeleriyle beraber Tapu kâtibi hem azil ve hem de maznunen tevkif ve baş kitabete o sırada mehakim-i adliyenin teşekkülünden dolayı lağv edilen meclis-i ticaret baş katib-i sabıkı Ispartalı Mahmud Ağazâde Hüseyin Hamid ve Tapu kitabetine odacı Kepecizâde Mustafa Efendi'ler tayin kılınmış ve katib-i sabık Mehmed Efendi evraki meclis-i idareye tevdi ile inde'l-muhakeme hapis ve tazminatla mahkûm olmuş ise de vilâyetçe istinafen yalnız tazminatla mahkûmiyeti tasdik ve hapis hükmü fesh edilmiştir.

Alenî işret ve sefahatinden halkın zaten hoşnut olmadığı mülga ticaret meclisi reisi Sabri Bey Mutasarrıf Alim Paşa'nın vüruduyla oğlunun işret

ve zevkine inhimâk¹ ve paşanın dahi o sülûka insilâk² etmesinden birçok aş karıp memlekette avcı kulübü yerine zevk ve sefa kulübü açılmış ve avcı kulübünde yalnız naible tahrirat müdürü kalmış olduğundan reis-i mumaiyleh Isparta adliyesinde bir mevkie yerleşmek istediği halde naib efendi ile diğer memurîn ve eşraf mümanaat ederek mir-i mumaileyh İstanbul'a gitmiş ve fakat zevk ve sefa kulübü bununla kesret-i efrad ve hal-i mutadından noksan-pezir olmayıp bilâkis çoğalış ileri gitmiş olduğundan (s.595) naib ve müftü ve ceza reisi ve dehâ-yı sülehâ-yı memurîn ve zabitan bu hali görüyor ve lâkin ses çıkaramıyorlar.

Aşar müdürü Talât Bey kendi imzası altında Babîâlî'ye gönderdiği bir lâyhada bu hallerden şiddetlice bahis ve şikâyet etmesiyle tahkikatı vali-i vilâyete havale olunup vali Akif Paşa maiyetinde bulunan Arnavut Hilmi Bey'le Konya'da bulunan Bursa Aşar Nezâreti başkâtibi esbak Defterdar Fevzi Efendi mahdumunu göndererek mumaileyhimanın icra ettikleri tahkikatta Talât Bey isbat-ı müddeâdan izhar-ı acz eylemiş ve bu hal kendisinin infisalini ve Hilmi Bey'in aşar müdürü olmasına istilzam etmiş olduğundan bu yoldaki şenayi-i aleniyyeye diyaneten münfail olanlar için "lâ-havle-gûyan"³ olmaktan başka bir çare görülemiyordu.

O sene Ağustosun on dokuzuncu gecesinde cülûs-ı hümayun şenliği mü-nasebetiyle daire-i hükümette çalgı çalan ve ekserisi mutasarıf-ı mumaileyh mahdumunun musiki meşk ettiği memurîn ve zabitan ve katibândan bulunan ince saz takımının ahenk-i neşve-efzâsı⁴ demkeşlerin kararını tecavüz ettirdiğine mebni müdde-i umumî muavini Çallızâde Hacı Mehmed Efendi hükümetten hanesine dönerken tesadüf eylediği bir zabıt düğünü cemiyyetinde alenen fahişeler raks ettirildiğini görmesi üzerine zabıta-i mâniya vazifesinde sevkiyle bazı tedabir-i mâniaya tevessül etmiş olmasından dolayı cihet-i askeriyenin Harbiye Nezâreti'ne şiddetli müracaatları neticesinde Çallızâde eski derebeyleri gibi gulûv-kâr bir kimse tarzında kıyas olunup İstanbul'un o vaktini şekl-i idaresine göre ba-irade-i seniyye bilâ-tahkik iş-ten çektiler ve vilâyete götürülmüş ve ilk devre-i kanunîye-i adliyyede kanunsuzluğu ihtiyarla muhakeme edilmeksizin oradan da İstanbul'a gönderilmiş olmasıyla bu mesele dahi mumaileyhin infisalini intaç eylediğinden yerine erbab-ı dirayetten Osman Halim Bey geldiği gibi Naib Sadık Efendi

1 Bir şeyin üzerine fazla düşme, ziyade düşkünlük.

2 Yola girme, yol tutma.

3 Bir sıkıntı, bir bela vukuunda, Lâ havle çekenler.

4 Neşe yayan, arttıran.

müddet-i örfiye ve temdidini ikmal ve Dersaadet'e azimetre en çok sıkıldığı ve seslenemediği fisk-ı alenîyi görüp muzdarip olmaktan kurtuldu. Çünkü mumaileyh Şarköy misillü düşman işgal ve istilâsına uğrayan bir mahalden çırılçıplak geldiği halde gerek umur-ı şer'îye ve gerek nizamiyede iffet ve istikamet mefturesini bozmayarak sabır ve kanaat ve vecâib-i şer'îye-i diniyesine riayet ve ukubât-ı dünyeviyeden ziyade mücâzât-ı uhreviyeden (s.596) havf ve haşyet eder bir zat idi. Yerine gelen kurmay nüvvâbdan yine İbradılı Minkârîzâde Şeyh Mehmed Tevfik Efendi vürudunda mutasarrıf-ı mumaileyhi 1247 (1831) senesinde gayet genç olarak Bozdoğan Kazası müdürlüğünde görmüş ve beraber bulunmuş olduğundan Isparta'da da birleştiklerinden memnun görünüyordu.

İdare-i askeriyece altıncı Isparta Redif Alayı tensikat-ı ahire mucibince Antalya'ya rabt olunup Isparta Üçüncü Tabur mevkiinde bulunduğundan Alay'ın kaymakamı Salih Bey miralaylık makamına gelmiş ve bir aralık yine Alay merkezîyetine tahvil ile İzmir'deki miralay Edhem Bey Isparta Alayı miralaylığına gönderilmiş ve mir-i mumaileyh dahi sulehâ ve müteverri'inden¹ olup herkesin şikâyet ve teessüf etmekte bulunduğu fisk ve fücür-ı aleniden memleketi bunların kurtaracağı ve yoluna koyacağı ümit edilmekte bulunmuş idi. Zira naib-i asır-dide ne kadar takva sahibi ise miralay da o kadar vera'nihâd idi.

Zamanında Abdi Paşa Cami-i şerifindeki lihye-i saadet şeref-bahş vürud olduğunda bir saatten ziyade mahalleden maşiyen istikbal edip sandûkçe-i lihyeyi Isparta'ya başında getirmişti. Ne çare ki İzmir sevkiyat muamelesinden Divan-ı Harp'e davet ve İstanbul'a celb olunması üzerine idare-i askeriye yine kaymakam Salih Bey vekâletinde kalıp Alay'da Karahisar Fırkası'na rabt olundu. Bu esnada Isparta'da müteşekkil Divan-ı Harp fırka-i mezkûre ümerâsından Mirlivâ İspartalı Osman Seyfi Paşa reis ve Antalya Miralay Salih Bey'le diğer Kaymakam İzzet Bey ve iki binbaşı aza olarak geldiler.

Maliye müfettişleriyle birlikte alay ve tabur sandıkları muamelâtına ve bedelât-ı nakdiye ve muamelâtına malulîn haklarındaki kavaid-i kanunîye ve istisnaiyenin tatbikatıyla mülkiyece icra kılınan 1293 ve 94 (1876-77) kur'alarının suret-i icrası tetkikatına bakmaya başladılar.

Müdde-i umumî muavini Osman Hilmi Bey de Fransızcaya aşına ve ilm-i hukuk ve umur-ı adliyece o zamana göre pek vakıf sahib-i yed-i tûlâ olmasıy-

¹ Dinin emirlerine sıkı sıkı bağlı olanlar.

la taşralılarca yeni öğrenilmeye başlayan usul-i adliyyeyi nazar-ı dikkate ve tefişe alıp bütün kazalar başkâtiplerini merkeze celb ve onlara izahat ve vekâlet itasıyla tarifat-ı lâzımede bulunmuş (s.597) ve numuneler vermiş ve Eğirdir'in Pavlu Nahiyesi bölümü dâhilindeki icraatından cinayetle itham edilen Ispartalı Yüzbaşı Salih Efendi'nin muhakeme-i aleniyesinde beratına hüküm olunmuş olduğundan kavanîn-i adliyenin hakkıyla tatbikinden ve mesleğindeki istikamet ve metanetinden cümleyi minnetdâr ederek mir-i mumaileyhden mülkî ve askeri memurîn ve zabitân ve ahali memnun bulunuyordu.

1293 ve 94 (1876-77) kur'alarının icra-yı tetkikatında Divan-ı Harb-i mezkûr köylü bir neferin sehven ismi çıkarılmamasından ve bir neferin de Mekteb-i Tıbbiye'de hademe iken talebeden zannedilerek istisna edildiğinden maada bir gûne eksiklik zuhur etmemesiyle Hasan Tahsin Paşa merhumun ve alay kâtibi Behiç Efendi'nin icraat-ı affane ve adilanelerine takdir-hân olarak Behiç Efendi'yi Alay eminliğine terfi eylediler. Yalnız mutasarrıf-ı mumaileyh Alim Paşa ve teferruatının alenî aış u işreti ve memleketinde çeng ü çiğânata revaç verecek tab'-ı sefahati erbab-ı salâh ve diyaneti dil-hûn ve Aydın ve Denizli cihetlerinde zuhur ettiği işitilen çekirgenin buraya vüruduna bu fisk u fücür-i alenînin sebep olacağı fikir ve itikadî herkes giriftar-ı endişe-i derûn ediyordu.

Âlim Paşa'nın İnfisaliyle Yerine Gelen Bergama Kaymakamı Mühtedî Ahmed Cevdet Bey'in Zaman-ı İdaresi

1296 (1878) senesi nihayetine doğru Paşa-yı mumaileyhin nâgihânî azli vuku bulup yerine rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyizi ashabından Bergama kazası kaymakamı sabık Ahmed Cevdet Bey tayin olunmağla mir-i mumaileyhin vüruduyla Paşa-yı mumaileyh halletmek üzere doğruca Bozdoğan'a azimet ve Isparta'dan mufarakat etti.

Zaman-ı idaresinde ber-vech-i muharrer ilga-yı kavaim ve tevhid-i meskûkât ve emaneti aşar idareleri tesisatı ve selefi zamanında başlayan kazalar tahrir-i emlâkinin ikmal-i muamelâtı gibi icraatla Senirkent Nahiyesi teşkilâtı ve Ağros kurâsının Isparta'ya rabtı hâlâtı vuku bulmakla beraber yukarıdaki mebbas-i mahsusunda dahi beyan edildiği üzere berâ-yı devir Senirkent'ten azimetinde merkez-i nahiyede bir mekteb-i rüşdî ve bir daire-i belediye ve bir de hükümet inşası taahhüt ettirerek oğlunun talim ve mesaisi sayesinde memleketin saz ve ahenk takımı biraz yoluna girip gençlerde musiki hevesi artmış oldu.

Ahmed Cevdet Bey vürudunun bir ayına kadar memleketin ahval-i sabıka ve hissiyât-ı ruhiyesini öğrenmeye hasr-ı evkat ile hasıl ettiği neticeye göre hükümet dairesi mescidini tefriş ve imam ve müezzini tezyîd-i maaşla taltif ettikten sonra (s.598) aklâm ve devâirde işret ve terk-i salât edenleri ülfetlerinden vazgeçirerek evvelden üç-dört kişiden maada kimse bulunmayan öğle ve ikinci namazlarında kesret-i izdihamdan mescitte namaz kılacak yer güç bulunur hale geldi.

1297 Senesinde Zuhur Eden Çekirgenin İmhasına Memuriyetle Konya’da İkamete Memur Ayan’dan İngiliz Ali Bey’in Isparta’ya Vürudu ve Çekirgelerin Suret-i İtlafi

O sene Denizli cihetinden uçkun gelen çekirgenin mazarratından ve her türlü âfat-ı arziye ve semaviyeden memleket masun kalmak niyetiyle daire-i hükümetin dört köşesinde ulemâdan dört zata dört mevki’ tahsis ederek kendilerine ikişer yüz ellişer kuruş maaş itasıyla *Buhari-i Şerif* okutmaya ve yazdırmaya ve yazdırdıklarını Isparta hacılarına tevdiyan Harem-i Şerif-i Hazret-i Nebevî mu’tekiflerine gönderip hediye etmek teşebbüsüne niyet ve ibtidâr eyledi. Kendisi Ermeni asıllı ve Mabeyn-i Hümayun fenerdarlığıyla saraya intisabında ihtidâ etmiş bir zat-ı müntakil olduğu halde bütün Ispartalılar ve sancak halkı nazarında veli-i mürşid tanındı.

Her Cuma günü ziyaretini ulemâ, meşâyih, ser-âmedân-ı esnaf “makam-ı hilafet ziyaretidir” diye teberrük addederlerdi. 1297 (1879) senesi ilkbaharında zuhur edeceği memul ve tâbii olan çekirge tohumlarının kışın toplanıp imha edilmesi zımında uçkunun konduğu ve tohum bıraktığı yerlere alâmetler vaz’ ettirip o mevkiileri bir deftere kayd ile bu babtaki mesârif-i imhayı tesviye için vilâyetten tahsisat istemiş idi. O sırada Konya’da ikamete memur olup taraf-ı vilâyetten bu havalideki çekirge itlâfatına memur buyurulan ayandan İngiliz Ali Bey gönderilip mesarifâtının menâfi sandıkları sermayesinden sarfına mezuniyet ita buyurulması üzerine ulemâ ve erkân ve eşraftan mürekkep bir meclis-i umumî akdiyle zabıtân-ı askeriye ve müstahdemîn-i mülkiyeden her kaza ve nahiyeye mintika mintika memurlar tayin ve redif alayı kaymakamı Salih Bey riyasetinde daimi muamelâta bakacak bir de komisyon teşkil olunduğunda inde’l-içtima’ esna-yı müzakerede Ali Bey tohumlar taharriyât ve hafriyatında bulunmayıp da ilkbaharda zuhur edeceklerini sökün halinde kolan düzdüğü zamanda barutla mahvetmek için Tophane’ye birkaç yüz kilo barut sipariş olunmasını söylediğinde ulemâdan biri çekirgelerin iki kanadında hurûf-ı Süryanî ile “Nahnü

cündün minel-ecnad”¹ “sallatanallahu ale’l-ibâd” “li tahrîbî’n-navasi ve’l-bilâd” (s.599) “İnde zuhûri’l-cevri ve’l-fesâd” yazılı imiş. Ben bunu bir kitapta gördüm.

Bu mahlûk-ı muzırını katl ve imhaya cevaz-ı şer’î varsa da ihraka cevaz var mıdır? Demesiyle Müftü Tahsin Efendi’nin “mahluka ateşle ceza etmek Allah’a mahsustur” demesine karşı huzzârdan bazılarımız “bu kadar muharebâta en şerefli mahluk olan ebnâ-yı beşer top ve tüfek barutlarıyla öldürülüyor. Buna cevaz-ı şer’î olunca çekirgelerin barutla imhası evleviyet dairesine girer” dediğimizde yukarılarda bir iki mesele hakkındaki hissiyât-ı dinîye ve gayret-i vataniyesini yazdığım meşâyihden Yavruzâde Şeyh Mehmed Emin Efendi “Ve erselnâ aleyhimü’t-tufan ve’l-cerade ve’l-kummele” ayet-i celilesini okuyup hükümetin ittihaz ettiği tedâbir-i maddiyeye bizim karışmaklığımız iktiza etmez. Maksad-ı imhâ ne yolda kabil ise o yolda yaparlar. Bizce böyle dertlerin deva-yı manevisi istiğfar ve duadır. Şimdi biz gidelim, tekkelerimizde, medreselerimizde, mescitlerimizde, mabedlerimizde bazı da’vât-ı me’sûreye devam edelim. Papaz efendiler de bu yolda tertibatta bulunsunlar.” Deyince Ali Bey “Şeyh Efendi bu hurafeleri ve Yahudi masallarını bırakalım da düşündüğümüz ve karar verdiğimiz tedbirleri takip eyleyelim” der demez, şeyh ve ulemâ hiddetle kalkıp biz aye-i celile ve rivâyât-ı sahiha okuyoruz. Ayet-i celileye Yahudi masalı demeniz küfürdür. Biz şimdi gider keyfiyeti atebe-i ulyâ-i hilafete arz eyleyiz.

Fakat vekil-i halife Mutasarrıf Bey hazretleri geldikleri günden beri vacibât-ı İslâmiye ve tedâbir-i maneviyeyi ihmal etmeyip yapıyorlar, yaptırıyorlar. Seleflerinin memlekete neşr ve tamim etmek istedikleri fisk ve fücür-ı aleniye az zamanda kaldırmaya muvaffak oldular.

Kendilerinin iman-ı kâmiline itikat ve itimadımız vardır. Kendilerinin yazmalarını ümid ve talep ederiz” demeleriyle Mutasarrıf-ı mumailiyh Ali Bey’e hitaben “Beyefendi bu dakikada istiğfar ve tashih-i efkâr etmezseniz keyfiyeti arz-ı atabe-i ulyâ etmeye mecburum” demesine mukabil mir-i müşarünileyhi kalkıp müftü ve şeyh efendilerin ellerini öpmüş ve okunan ayetin farkında olmadığı itizarını dermeyân ve istiğfar eylemişti.

1 Biz askerlerden bir askeriz.

Tahsildarlıkların Teşkili Üzerine Sancak Tahsil Dairelerinin Tertip ve Teşkili

Bu âvanda Belediye Reisi Salih Ağa'nın vefatıyla yerine azadan Danabaşzâde Hacı Mustafa Bey tayin olunduğu misillü emval-i umumiye tahsildarlar marifetiyle tahsili zımında İstanbul'dan livâ ser-tahsildarlığına (s.600) gönderilen Bosnalı Osman Bey daire-i hükümette kendisine bir oda tahsis ve ita ve kazalar ser tahsildarlarıyla merkez ve mülhakât tahsildarlarının intihap ve tayinleri icra olunmasını talep ederek devair-i adliyenin dahi hukuk ve ceza daireleri muhakemât ve müzâkerât ve kalem ve müdde-i umumî muavini için müteaddit odalar talebinde ve Burdur Sancağı idare-i zabitanının Isparta'ya rabtıyla her iki sancak Jandarma Taburu Tabur Ağalığı'na evvelce Ruscuklu Raşid Efendi ve hesap eminliğine Mehmed Efendi gelmiş olduklarından bunlar da tabur ağası ve hesap emini ve zabitân-ı saire için aynı talepte bulunmalarıyla daire-i hükümete muttasıl beş odalı harem dairesinin adliyeye tahsisi ve mutasarrıfların kira ile hariçten hane tutup oturmaları lâzım ve zarurî olduğunu mutasarrıf-ı mumaileyhe beyan ve ifade ettiyse de heyet-i idare ve müşavere, "Mutasarrıfların geceli-gündüzlü merkez-i idare ve daire-i hükümette bulunmaları elzem olduğu vukuat-ı adide ile bit-tecrübe sabit olarak hükümet ittisaline harem dairesi yapılması mukaddemâ bu maksatlarla iltizam edilmiş ve hem de daire-i mezkûre odalarının darlığı mahkemeye gayri kâfi bulunmuş olduğundan bahisle öteden beri hakimlerin ikametgâhlarında bulunan mahkeme-i şer'iyenin kemâ-kân orada ve zabita-i belediye dairelerinin haricinde ve civarında münasip mahallerde ikame edilmeleri tensip edilmesi üzerine mahkeme-i şer'iyeye bekar ve yalnız oturmakta bulunan Naib Tevfik Efendi'nin ikamet etmekte olduğu eski mahkeme yerine yapılan evkaf muhasebecisi konağının selâmlık kısmına ve jandarma taburu zabitan ve sairesi hapishane dairesindeki zabitan dairesine tahsis ve tertip olunup belediye de hükümet dairesinin alt katında bir odacığa sıkıştırılmış ve meclis-i ticaretten muhal kalan odalarla şer'iyeden kalan oda adliyeye verilip livâ ser-tahsildarlığı dahi bir müfettiş ve kâtipten ibaret orman odasına yerleştirilmiş idi.

Mutasarrıf-ı mumaileyh mütalâa-i esasiyeyi pek makul ve hükümete muvafık görüp fakat harem dairesinin kendisine adem-i kifayetinden dolayı üçüncü kat olmak üzere mesarrafını kira mukabilinde kendi vererek harem dairesine fevkanî iki oda ve bir salon daha yapılmasını teklif etmesiyle bil-muvafaka yaptırılmıştı.

Kazalar ser tahsildarlarıyla tahsildarlar intihabatında mahdumu Vasıf Bey'in pederinden bir kimseyi suret-i hususiyede kaza ser tahsildarı yaptırmak ricasında bulunmuş olmasından naşı oğlunu meclise celb ile "Oğlum ben sana maaşımdan ayda beş yüz kuruş harçlık veriyorum. Senin ve validenin vazifeleriniz evimizin işine bakmaktır. Kaza ser tahsildarlığı için akşam bana falancayı tavsiye ve rica etmiştin. Benim kimsenin (s.601) reca vesâyasına itibar ve ihtiyacım yoktur. Kendi vazifemi kendim göreceğim iktidarı cenab-ı hak bana vermiş ve şevketme'ab efendimizde bu iktidarı bizzat görmüş ve beni buraya tayin ve i'zâm buyurmuştur. Ben vazifemi bilir ve kendim görürüm. Muhtac-ı istişare olan hususatta da işte şu heyet-i idare erkân-ı muhteremesi müşavirlerimdir. Bunlarla müşavere ederim, beni hasbe'l-beşeriye tarik-i nâsavabe gitmekten ancak bunlar men ve ikaz ederler. Sen ve validen bir daha benim hükümet işime karışsınız. İkinizi de o gün İstanbul'a iade ve sevk ederim" deyip bu alenî ve resmi tembihatı oğluna mecliste tebliğ ve ita ile selâli Alim Paşa mesleğini bu cihette de bu suretle tashih etti.

Naib-i Liva Minkârîzâde Şeyh Mehmed Tevfik Efendi'nin Bir Köylü Davasına Karşı Çekirgelere Hitaben Mürâsele-i Şer'îye Yazması ve Tesiri

1247 (1831) tarihinde Alim Paşa ile Bozdoğan'da birleşen Naib Tevfik Efendi yukarıda Eğirdir bahsinde bilmünasebe irad edildiği veçhile 1237 (1821) tarihinde dahi Gölhisar'da niyabette bulunarak 1203 (1788) tarihinde mütevellid bir şeyh-i fani olup sübût-ı hilâl-i ramazan-ı şerifi havi, bulunduğu kazalarda hangi tarihte ilân-ı şer'i vermiş ise numara sırasıyla defter-i mahsusuna kaydederek 62 ve 63'ncü ilâmları Isparta'da vermiş ve Rume- li ve Anadolu ve Arabistan ve Kürdistan'da gitmediği yer nadir olarak doksan beş yaşına girmiş bir zat-ı takva-yı sıfat olduğundan mutasarrıf Bey'in ilk teşebbüs ve tedbirlerinden fevkalhad memnun ve minnettar kaldığı cihetle mutasarrıf-ı mumaileyhi çok seviyor ve o da bilmukabele hürmet-i fevkalâdede bulunuyordu. Kıştan toplattırılan çekirge tohumlarıyla ilkbaharda zuhur edenleri derin hendekler açılıp gömülmek suretiyle imha edildiği sırada Kuleönü karyeli Veli Hafız namında birisi başka taraftan yine uçkun gelirse ona çare bulunamayacağı nokta-i nazarından naib-i mumaileyhe müracaatla; "Efendim çekirge denilen mahlûk-ı muzır havalanıp ekinlere bi-gayri-hak taarruz ve tecavüz etmek istiyor. Siz nebiyyü's-sakaleyn ahir zaman peygamberi sallallahü aleyhi ve selem efendimizin halifesi vekili ve şeriatı postunda nişîn-i şer'i şerifin hakim ve âmirisiniz. Bunlara şer'an emir ediniz ki benim evlad ve ıyalim nafakasıyla gazzâ-i müslimîn ve

idare-i umur-ı millete müvekkil-i memurîn mesarifâtı için hazine-i beytül-mala vereceğim borcumu ve idare-i saire-i maişetimi temin edecek hâsılat-ı mezrûamızı bi-gayri-hak yemesin” diye dava ikame etmesiyle naib-i mumai-leyh mahkeme-i şer’iye (s.602) başkâtibine abdest aldırarak çekirgelere hita-ben üç mürâsele-i şer’iye yazdırdı. Ağlaya ağlaya mühürledi. Götür, bunları tarlanın çekirge gelecek cihetlerine as dedi. Müdda-i mürâsileleri aldı götürdü. Buna maneviyatla alakası olmayanlar hep gülüştüler. Ben de merak edip köye kadar gittim. Bad’u bad’ın merkumun tarlası civarına gelen bir alay uçgun çekirge o civarda bir gece yatıp ferdası günü kalkmış, gitmiş ve o civarda bulunan bazıların hâsılatını yemiş ise de müddeînin hâsılatına asla tarraz etmediğini söylediler. Ve gösterdiler, gördüm. Bu tesire inanmayanlar bu hali başka yollarda makul surette tevil eylediler. Bu takımlardan o hengâmda tabur ağası Raşid Efendi mahdumunun hitan cemiyetinde bulunan bazı memurîn ve zabitan esnâ-yı işrette telgraf müdürü İsmet Efendi rakının halline ve Konya evkaf muhasebecisi olup berâ-yı sila Isparta’da bulunan Mehmed Emin Efendi hacc-ı şerife giden hüccâcın şebeke-i rasulullahı ziyarete koşmaları haşa, beyhude olduğuna ve kaza ser tahsildarı Ahmed Efendi’nin namaz kılanları techîl ve tahkir ettiğine dair ortaya getirilen tefevvuhât-ı müzeyyifâneye karşı kolağası Çerkes Fuad Efendi kılıç çekip bunları katledeceği sırada bunların kaçırıldığı cihet-i askeriyeden mutasarrıfığa dava ve ahali birikip katillerini iddia etmeleri üzerine mutasarrıf-ı mumaiyleh makine başında vilâyetle muhabere ve merkumları istintâk ederek hapis ve İsmet’i Konya’ya ve diğerlerini Ankara’ya nefy ve teb’id ve büyük bir gaileyi hakimâne teskin ve ref’ etti. Bunda naib Efendi’nin dahi hizmet-i hakimâne ve tecrübekârânesi görüldü. Naib-i mumaiyleh gibi asrîdîdeli tarih-i mücesssem addettiğimden geceleri, tatil günleri çok defa ziyaretime giderdim. Çok harikalar, sergüzeşter, söylediler.

Nevşehir niyabetinde meşhur Karacehennem İbrahim Ağa ile birleşip Beyaz meselesinden dolayı beyinlerinde hasil olan mübayeneti silâhla harben hallettiğini ve kendisi galip gelerek hak kazandığına söylediğinde Beyaz meselesini sordum. O vakitlerde ve daha evvel kadılarla muhassıllar, müsellimler yek diğere emin olabilmek için beş on kıta beyaz kâğıda mühür basarlar, yek diğere teati ederler imiş. Kendisi vermiş, ağa vermemiş olduğundan mübayenet bundan neşet etmiş imiş. Bu cihetle ahval-i zamaniyeden hangi zamanları (s.603) yekdiğerinden farklı gördüğünü sorduğumda; “Oğlum, yedi padişahın zamanını idrak ettim. Şehid merhum yani Selim-i Salis zamanında çocuk idim. İş içinde bulunmadım. Sultan Mustafa devri çok sürmedi. Devr-i Mahmudiye’de zulüm içinde adl vardı. Devr-i Mecidiye’de adlin, zul-

mün yolları ilerledi. Adl edenler mükafat, zulüm edenler mücazat görüyorlardı. Devr-i Aziziye’de teşkilât-ı cedide icra olunup adl zarf, zulüm mazruf oldu. Zulüm adlin arkasına sinendi. Murad-ı Hamis Hazretleri cülusunun dördüncü ayında revnak-bahş-ı¹ dihîm-i² saltanat olan şevketme’ab efendimiz dahi Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet-i idareyi ilan buyurdular. İnşallahü Teâlâ ahlâk-ı umumîye-i millet kesb-i salâh ve kabiliyet eyler de mes’ûdiyet-i saltanat-ı İslâmiye yeniden intizam-ı ümmeti ihya ve tamim eder. Cenab-ı hak muvaffak buyursun. Demişlerdi.

Muharrir-i aciz; “O vakitlerde halkta cehalet Beyaz meselesinde buyduğunuz veçhile devlet memurlarında ve vükelâda yek diğere ve mallarından ve canlarından adem-i emniyet var idi. Şimdi mektepler çoğaldı. İlim ve marifet epeyce taammum etti. Tanzimat-ı Hayriye ile emniyet-i can ve mal ve ırz taht-ı zamâne³ girdi. Bilâ-hüküm idamlar, müsadereler kalktı. Kanun-ı Esasi ile de millete meşrutiyet-i idare verildi. Her halde o zamanlardan bu zamanlar iyi olacağı şüphesiz görünür dedim. “Belâ” akıl ve kıyas böyle hükmeder. Lâkin vükelâ ile küberâ üzerindeki idam ve müsadere cezaları erbab-ı nüfuz ve kudreti halk üzerinde zulüm yürütmeye ve iddihar-ı nükûd ve mala mani oluyor ve vükelâdan servetdâr olanlar müsadereden kurtulmak için mevcudunu müessesât-ı hayriyeye sarfa mail ve mecbur bulunuyordu. Bu iki hal onlar hakkında şer’an zulüm idiye de tebaa hakkında adalet temin ediliyordu. Halkta cehalet galip olduğu halde iman ve diyanet zayıf değil idi. Memurlar ve vükelâ beynindeki adem-i emniyet de diyanete riayetsizlikten ve şer’-i şerife muvafık hareketsizlikten ileri geliyordu. Şimdi ilim zulme alet ve diyanetsizliğe sebep ve kuvvet oluyor. Günden güne amel-i Salih, fikir ve itikadı halktan hükümetten kalkıyor. Bir memurun halka zulmü şikayet ve ispat olunduğunda oradan kaldırılıp başka bir halk üzerine gönderiliyor. Rüşvetler, işretler, sefahatler çoğalıyor. Halka yeis geliyor. Bu yeis (s.604) ahlak-ı umumîye-i İslâmiyeyi bozuyor. Evvelden bir zalimin zulmüne kanaat hasıl oldumu; vücudu kaldırılır, zulmen biriktirdiği serveti elinden aldırılır, mesele nihayet bulurdu. Bunu görenler de ibret alırdı. Bunlar kalktı. Herkes kendi çıkarını yol aldırarak adına bir adalet ve insaniyet namı takıyor. Haram, helal demeyerek ipliğini boyamak yoluna gidiyor. Adl zarf, zulüm mazruf dediğim budur. İnsanları dünyevî, uhrevî saadete mazhar edecek usul-i idare değil usul-i idareye riayet-i kâmilemdir. Bu da meslek-i sahih-i İslâmiyet’ten ibarettir” dedi.

1 Parlaklık, güzellik, tazelik veren.

2 Taç.

3 Kefil olma, kefalet.

Naib-i mumaileyh müddet-i örfiye ve temdidyesini ikmal ile Kayseri Sancağı niyabetine naklen müraselesi gelmiş iken yola çıkacağı zamanda gelen küçük bir nezle hastalığından Isparta'da irtihal-i dar-ı beka etmiş ve Pir Efendi Sultan türbesi haziresine defn edilmiş ve yerine mevâliden Uluborlulu Nuhzâde Nuh Naci Efendi gelmiştir.

Konya Valisi İngiliz Said Paşa'nın Berâ-yı Devir Isparta'yı Teşrifleri ve Şekli-i İdare ve İcraatı

Sene-i merkumede yani 1297 (1879) senesinde Konya Vilâyeti'ne Akif Paşa yerine vali gelen esbak Mabeyn Müşiri İngiliz Said Paşa Hazretleri berâ-yı devir Ağustosta Isparta'ya geldiğinde meclis-i idare azalığında bulunan Abdullah Bey konağına misafir verilip vürudunun ferdasında teşkil ettiği Meclis-i Umumda sancağın halen ve istikbalen ne gibi ihtiyâcât-ı mühimme ve iktisadiyesi bulunduğunu sual ederek her yerde her türlü fiyatın badi-i husul ve memba-ı zuhuru muarif olduğundan evvelâ mekâtib-i rüşdiyenin ıslah ve umum mekâtib-i iptidaiyenin evvelce numunelik yapılan beş bab usul-i cedide mektepleri haline ifrağ olunması ve sâniyen sancağın hiçbir cihetinde şose olmamasıyla evvel-be-evvel iskelelere ve şimendifer istasyonlarına karşı şoseler yapılması ve salisen sanayi-i dâhiliyenin makine usulüyle terakki ettirilmesi ve rabian ziraat usul-i cedidesine muktezi edevâtın celb ve imal ve tamirhanelerinin dâhilde küşâd ve tesis edilmesi ve hamisan temin-i hukuk ve asayiş edecek devair-i adliyenin yeni başlanan ilk teşkilâtında küçük, büyük bütün aza ve memurlar malûmatlı olmadıklarından bunların ilm-i hukuku iyi bilmeleri zımnında merkez-i vilâyette bir mekteb-i hukuk açılması ve sadisen Anadolu'nun ekser cihâtını günden güne istilâ etmekte bulunan illet-i efrencin dâhil-i vilâyette men-i sirayet ve tekessürüyle musâblarının dahi tedavisi için daire-i vilâyetin vasatı demek olan Isparta'da (s.605) vilâyet namına umumî bir tedavi ve tahaffuzhâne yaptırılması ve sabian menâfi sandıkları sermayesi zürrâ'a has menafi için açılmış olduğu halde onları bile idareye kâfi derecede olmadığından ekser zürrâ' tüccar ve erbab-ı ihtikâra arz-ı ihtiyaçtan kurtulamadığı gibi esnaf ve erbab-ı sanayi ve ticaret de müşkülât içinde tevsi'-i ticaret edemediklerinden Konya ve Antalya'da şubeleri bulunan Osmanlı Bankası'nın ilk teşkilâtından olduğu veçhile bir şubenin de Isparta'da bulunarak erbab-ı sanayi ve ticarete teshilât gösterilmesi bâ-mazbata arz olunmuş ve mekteplerin ıslah ve terakkisine bakacak maarif komisyonları nüvvab-ı şer'in taht-ı riyasetinde bulunmasıyla bunların hukuk ve şer' ve eytâm işlerindeki vezâyif-i mütenevviyasıyla mecâlis-i idarede aza-yı daimî bulunmalarından dolayı maarif işi-

ne bakmadıklarından bu komisyonlara birer reis-i sâni ve yerliden muktedir azalar yapılarak ıslah ve terakki-i maarifi bu komisyonların takip etmesi tensip ve merkez-i liva komisyonu riyaset-i sânisine muharrir-i acizi tasvip eylemiş ve diğer hususatın nezaretlerle muhabere edilip icâbâtına bakılacağını beyan ve ifade ile bir hafta sonra Burdur'a müteveccihen hareket ve müfâreket etmiş idi. Burdur ve Antalya Sancaklarını dahi devr ve teftişle avdetinde Antalya'dan beraber getirdiği iki aza ile Burdur azaları da birleşerek Çerçin karyesinde teşkil edeceği muhtelit meclise Isparta'dan dahi iki aza isteyip maarif reis-i sânişi olmaklığım itibarıyla muharrir-i acizle belediye reisi Hacı Mustafa Bey tensip ve tesrib olunduğumuzdan sene-i merkume Teşri-nievvelinde karye-i mezkûrede içtima eyledik.

Vali-i müşarünileyh maksadının esas ve gayesi Konya'dan Antalya'ya kadar vilâyet içinde tûlânî dâhili ve millî bir şimendifer inşasıyla Konya'dan da Niğde üzeri Mersin'e doğru temdîdi ise de mühim görünen şoselerin de evvel-be-evvel yapılması elzem görüldüğüne binaen Antalya'dan Burdur'a kadar maiyetindeki vilâyet ser mühendisi İzidor Efendi'ye yaptırdığı krokinin Konya'ya kadar tayin-i güzergâhı müzakere edileceğini beyan etti.

Antalya azaları Cemal Bey ve refiki bir Hıristiyan Burdur'a kadar olan güzergâha diycek olmayıp Burdur'dan ilerisini Burdur ve Isparta vekilleri beyan etmesi lazım geleceğini söylediler. Burdur vekillerinden Müftü Hacı Necib Efendi sözü alarak; "Bu şosenin Burdur Gölü nihayetindeki Isparta'ya (s.606) merbut Gölbaşı çiftliği arazisi içinden geçirilerek Keçiborlu Nahiyesi içinden Türkmen köyleri silsilesiyle Akşehir'e isal olunması hem süratli ve suhuletli inşaatı ve hem de maksadı temine kâfi olabileceğini söylediğinde acizleri cevaba ibtidarla; "Müftü Efendi hazretlerinin buyurdıkları vilâyetin elviyeye karşı yapmak ve sancakları vilâyete rabt etmek istediği bir yol olmayıp Antalya ve Burdur'un Konya ve Akşehir ve kısmen Karahisar-ı Sancağı'nın Sandıklı kazası yolu olabileceğini ve hâlbuki vilâyetin bu taraf elviyesine karşı yapılacak şosesi vilâyetin içinden yapılmak ve hatta Paşa hazretlerinin buyurdıkları dâhili şimendifer de bu suretle vücuda getirilmek zarurî ve tâbii olmasıyla 1284 tarihinden sonra yapılan ilk teşkilâtta vilâyeti mesaha ve haritasını tersim eden ser mühendis Macar Faik Bey bu güzergâhı bulunduğumuz karyenin Isparta cihetindeki Çerçin belinden geçirip Isparta'ya ve oradan Eğirdir'e ve Eğirdir'den Egerim Beli geçilerek Yalvaç'a bir şube verilmek üzere Karaağaç kazasından Kireli Nahiyesi silsilesiyle Konya civarında Bağırsakdere'den Konya'ya isal ettiğini ve buna göre Konya'dan mezkûr Bağırsakdere'ye doğru ameliyata bile başlan-

dığını izahla Isparta'nın en yakın ve kadim deniz iskelesi Antalya olduğunu ve Antalya'ya bir de liman yapılmak icab edeceğini” söyleyerek hatm-i güftâr eyledim.

Vali-i müşarünileyh ve huzzâr-ı saire bu reyî taktir ve istihsan ile başmühendis bize tefrikan Isparta cihetine sevk ve kendileri Keçiborlu'ya azimet ve Burdurlularla Antalyalılar da memleketlerine avdet eylediler idi. İzidor Efendi Çerçin Beli'nin ve Rûşân Boğazı'nın ve Eğirdir ve Eğerim tariklerinin krokilerini dahi yaparak Konya'ya götürüp takdim etti.

Çekirgelerin itlafâtında mutasarrıf-ı mumaileyhin gösterdiği ikdâm ve gayret hâsılatı hasardan kurtarıp bu hizmeti şayan-ı mükâfat görüldüğünden uhdesine rütbe-i mir-i miranı tevcihiyle nişan da ita buyuruldu.

Kazaların emlâk tahriri pek fena ve hilaf-ı hakikat ve hakkaniyet yapıldığından şehirlilerin köylülere yüklettikleri vergiyi köylüler veremeyerek dağılmaya başladıkları cihetle yukarıdaki kısım-ı sâni mebbas-i evvelinde Eğirdir kazası izahatı yazılırken bilmünasebe beyan olunduğu veçhile Pavlu Nahiyesi'nin tadilâtına merkezden memur gönderilip elli bin kuruş kadar nahiye-i mezkûreden vilayet (s.607) vergi müdürü Süleyman Rüşdü Efendi tahkikatıyla da kırk bin kuruş derecesinde Barla'dan tenzilât icra ve dağılan köyler yeniden mahallerine celb ve îva edildi.

Mutasarrıf-ı mumaileyh Darüssaade Ağası Hafız Behram Ağa'ya men-sup olduğundan mukaddemâ Derviş Paşa tarafından Alanya'ya nefy olunup evvelce Isparta'ya tahvil-i menfâ eden Pirizren Müftüsü Nazif Efendi'nin af ve itlakına mutasarrıf ve vali-i müşarünileyhimâ resmi ve gayri resmi delâlet ederek Uşak Kazası niyabetine tayiniyle mumaileyh mahal memuriyetine azimet etti¹.

Isparta'nın Dere Mahallesi'ni ikiye fasl eden çay üzerindeki eski yapılmış bir köprüyü elli sene evvel bir seylâb-ı cesîm yıkmış ve götürmüş olduğu halde yenisi yapılamadığından delâlet-i acizanemin mahalle-i mezkûre imamı Hacı Ömer Efendi ve muteberân-ı mahalle marifetleriyle toplanan iane ve vasiyet paralarından ve bir kısım menâfi' sandığı sermayesi güzeste-sin yaptırılarak mahalle halkı müşkülâtta kurtarıldığı gibi yeni teşkil eden

1 Efendi-i mumaileyh ahiren Konya merkez niyabetine de gelmiş ve ifâ-yı hüsn-i hizmet etmiş fudalâdan idi. Isparta'da bulunduğu müddette bazı ulum-ı aliye tedrisatında bulunmuş ve bir iki zata icazet vermiştir.

mesarif komisyonunun gayret ve takibiyle merkezde ve kazalarda usul-i cedide mekâtib-i iptidaiyesi teksir ve mekteb-i rüşdî muallim-i evvelliğine marif nezaretinden Malatyalı Ömer Efendi tesyîr olunmasıyla mumaileyhin ulum-ı riyaziyeye vukuf-ı tammı olmasından naşi mumaileyhle mektebin riyaziye dersi dahi tekemmül ettirildi.

Vali-i müşarünileyhin Konya'ya avdet ve muvasalâtında Konya'dan Antalya'ya kadar yapılmasını tasavvur ettiği dâhili ve millî şimendiferin ameliyat-ı turabiyesi Turuk ve Maâbir-i Umumîye umle-i mükellefesinin mükellefiyâtı hesabına yaptırılmak üzere yalnız edevât-ı hadidiye ve ameliyât-ı snaiye karşılığına sarf olunacak mebâliğ yedi yüz elli bin lire tahmin edildiğinden bu nispette hisse senedâtı çıkarılarak dâhil-i vilâyette sarfıyla inşaata başlanılması ve Antalya'da bir liman yapılması tasavvur ve keşfini havi mütâlaât ve teklifâtı vali-i müşarünileyhe tamimen yazdı ise de Maliye Nezareti'nin taahhüdât ve teminatı olmaksızın kimsenin para veremeyeceği mütâlâasında bulunanlar sözleriyle hiç talip olan olmadı.

Isparta Reji müdürü bulunan Mösyö Mil namında bir Fransız'ın delâlet-i insaniyetkârânesiyle Isparta'da kadimen dokunan ve inas mektebinin küşadında bir derece ıslah ve terakki ettirilen Alaca ve bez dokuyuculuk (s.608) sanatı daha ileri götürülmek için muhasebe başkâtibi Müftüzâde İsmail Efendi bir takım tezgâhlar açarak Antalya Redif Taburu tüfekçisi olan bir zabıtın imal eylediği masura saracak makine getirildi. Her türlü mensucat ve sofra ve hamam takımları dokunmaya başlandığı sırada Hıristiyan mahallelerinde açılan tezgâhlar âdetâ Kaşmir ve Frenk kumaşları ayarında ve fakat onlardan sağlam setre ve ceket ve pantolonluk dokumaya ve epeyce çok çıkarmaya başladılar. Lâkin ipliği olan yün ve pamuk, makine işi iplikler, yine Avrupa'dan gelmeye muhtaç olduğundan bu iplikleri olsun yapabilecek el makinelerinin celbi zımnında vali-i müşarünileyhe müracaat edildi. O da Londra'da tanıdıklarına yazdıysa da aldığı cevapta o makineler pek adı ve hususî işler için işe yarayabilip bir memleketin başlıca hayat-ı içtimaî ve iktisâdisine kifayet edemeyeceğine ve bunları kullanacak kimselerin evvelmirde usul-i isti'mali bilmeleri lâzım geleceğine ve bunun için ne kadar öğrenecek kimse gönderilebilirse onların imalhanelere ve fabrikalara kabul ettirilebileceğine dair vaat ve teminat gösterildiğini tebliğ eyledi.

Beş on adam gönderelim, diyecek kimse çıkmadı, ben gideyim diyen de olmadı. Vali dahi gerek dâhili ve millî şimendifer rağbetsizliğinden ve gerek bundan meyus ve müteessir oldu. Fikir-i teceddüt ve terakkiyi iltizam ede-

cek yeni adamların gençlerden yetiştirilmesi ve bunun için mekteplerin derslerini ve programlarını ıslahla bu fikrin hayr-i husule getirilmesi esbabını takip etmek mecburiyetinde kaldı.

Hanesinde misafir olduğu meclis-i idare azasından Abdullah Bey'in o sene mutasarrıf olduğu Gölbaşı Çiftliğine yeni usulde üzüm çubuğu gars ettirdiğini ve nesl-i feresin asla hile katana hayvanât yetiştirilmesini nazar-ı dikkat ve ehemmiyete aldığını görenler Isparta'nın Eblahlar ve Paşa Çeşmeleri sistemlerinde yüzlerce dönüm yeni bağlar yapma kılığı ve cins kırsaklar bulup Gölbaşı Çiftliği öğreğine katma kılığı nazar-ı dikkat ve iltizama aldılar. Çok bağ diktiler. Mir-i mumaileyh yarıya vermek üzere epeyce kırsaklar, inekler getirdiler. Bu cihetten biraz gayret eseri görüldü. (s.609)

Bu numune Yalvaç kazasına dahi vesile-i imtisâl olarak yukarıda mebbas-i mahsusunda bilmünasebe yazıldığı veçhile kaymakam-ı gayyûr Kıbrıslı Tefik Bey marifetiyle birkaç bin dönüm bağ da kaza-i mezkûrede diktiler. Bu hale Eğirdir kazasınınca da biraz heves gösterildi. Yazla ve köprü ciheti semtlerindeki boş yerlere bağlar yaptılar. Pavlu ve Barla dağlarında öğrekler peyda ettiler.

Konya Valisi İngiliz Said Paşa'nın Üçüncü Sene Vürudundaki Muamelât ve İcraatı

Vali-i müşarünileyhin ikinci sene teşrifinde bu intibah ve teşebbüs mucib-i memnuniyeti olduğundan ilk numuneyi gösteren Abdullah Bey'in haiz olduğu "İstabl-ı âmire" rütbesi mirü'l-ümeralığa tahvil ve terfi'e delâlet ve himmet etti. Abdullah Bey, Abdullah Paşa oldu.

Geçen seneden krokileri hazırlanan Konya-Antalya şosesinin inşaatına gelecek sene ilkbaharda başlanmak üzere icap eden memurîn-i fennîye ve kondüktörlerin Nafia Nezareti'nden tahsisatı havalesini istemek için tertibatını yaptırdı. Mazbatasını aldı. Vilâyet namına Isparta'da inşası sene-i sabıkada arz ve istirham kılınan Frengi tedavihane-i umumîsi mezuniyetini İstanbul'dan almış olduğundan bunun yerini ve levazım-ı inşaiyesi karşılığını iane-i tertip ve âmade etme kılığı emir verdi.

Mösyö Mil vasıtasıyla evvelce nescine başlanan Avrupa taklidi kumaşların tezyid-i miktarıyla revacına müteallik bazı tedabire himmetle beraber ipleri ve dokunması mesai-i mahalliye ile mümkün olan bir şayak imal ve

dinkhânesi vücuda getirilmesi zımnında memlekette bir şirket teşkiline müsaade verdi. Bir sabık Burdur ve Antalya cihetleri teftişine gitti. Vali-i müşarünileyh iki ay kadar oraları teftişten sonra Keçiborlu ve Uluborlu tarihiyle Konya'ya geçeceği ve Isparta'ya uğramayacağı haber alınarak Naib Nuh Naci Efendi müşarünileyh hanesine misafir olmak ve Isparta namına teşyi'de bulunmak üzere yanında muharrir-i aciz de bulunduğum halde bazı zevatla birlikte bir gün evvel Uluborlu'ya müteveccihen Keçiborlu'ya azimet etti. Naib-i mumaileyh Keçiborlu'da vali-i müşarünileyhi istikbal ve Uluborlu'da kendisine misafir olmasını rica ve temenni ile davet ettikten sonra Uluborlu'ya gidip biz Keçiborlu Nahiyesi'nde o akşam yattığımızın ferdasında vali maiyetinde "Eşkîya" yani "Eşek" Alanı denilen mahalde Atçalı Kel Zeybek'in Taş Tekne¹ yaptırdığı çeşme önünden geçip öğle vakti (s.610) Uluborlu'ya vardığımızda zabitan-ı askeriye teşekkül edecek Redif Taburu'nun deposunu orada yapmak ve yeni müteşekkil Senirkentlilere yakın ve hem de Uluborlu ahalisine münasebeti bulunan mevkiide ve şehirden hariç bağlar arasında müştereken ve müttefikan inşa ettirilmesine katî emir vererek ferdası günü Yalvaç'a müteveccihen hareket etmiştir. Vali-i müşarünileyh Antalya teftişatında Elmalı Kazası Ağası meşhur Süleyman Ağa Gönbe Yaylası denilen mahalde verdiği ziyafette bütün Antalya mutasarrıf ve erkânıyla kaza kaymakamı ve erkânı mevcut iken; "Abalı ve elde asalı orta yaşlarda bir Yörük gelip selâm verdiğini müteakip, "içinizde padişah vekili vali hanginizdir" demiş, göstermişler, Yörük diz üzerine çöküp "Paşam kusuruma kalma, biz dağ adamıyız, paşalara lâyük tazimi bilemeyiz. Şu vergi koçanlarına bak, ben beş sene zarfında devletin hazinesine on-on beş bin kuruş para verdim. Bir güne mülküm yok. Çul çadır altında yatıyorum. Padişah bu parayı benden niçin alıyor. Sualini sorduğunda "seni muhafaza ediyor" cevabını vermişler. "Hayır, muhafaza etmiyor, şu karşı dere içindeki çadırlardakiler kızımı kaldırdılar, kaymakam beye arzuhâl verdim, Kel Çavuş'a havale etti. Kızımı bulup getiremedi. Şu koca sakallı mutasarrıf paşaya vardım, o da binbaşuya gönderdi hala kızım kaldıran oğlanın elindedir. Padişah var ise kızımı tuttursun, elime versin. Yahut benden vergi almasın" demesiyle bu hal pek teessüf ve mahcubiyetini mucib olduğundan kızını kaldıranı tutturup getirttiğini bir kıssa-i hayretâmiz olarak hikaye etmişti.

İşte halkı hükümetten soğutan ahvalin birincisi idare memurlarının ale ni fisk ve fücra mütecâsir ve ikincisi bu türlü işlerinin rü'yet ve tesviyesin-

1 Mezkur çeşme ve teknenin bulunduğu mevkiye bazı aşiretler muahharan beş on hane yaparak iskan olunmuşlar ve küçük bir karye teşkil ve çeşmeyi tebdil ettikleri otuz sene sonra ikinci bir seyahatimde görülmüştür. Kel Zeybek'in Taş Tekne'si kalmamıştır.

de mütesâmih ve mütekâsil olmalarıdır. İnşallah bu genç devr-i meşrutiyetimizde gençlerimiz insaf ve vicdanlarına müracaat ve Tevfik-i hareket ve milletimiz de hâkimiyet-i milliyemizi takdir ve taktirlerine göre hizmet ederler de mes'ûdiyet görülür.

Şayak şirketi nam ve unvanıyla teşkil ettiğimiz şirket Dere Mahallesi'ndeki Başdeğirmen'in üst tarafında bir arsa alıp tapu senedini aldıktan sonra bir bab şayak imal ve dinkhanesi yaptırılmış ve aba şeklinde (s.611) dayanıklı yün şayak çıkarılmaya başlanmış idiyse de ileri götürülemedi. Çok sürmek-sizin kapandı. Çünkü Rumeli'de, Karamürsel kazasında fabrikalar vasıtasıyla yapılan şayaklar hem düzgün ve iğli ve hem de ucuz ve daha değerli görünür ve tüccar tarafından her vakit Isparta'ya getirilip satılıyordu.

Sene-i sabıkada Osman Seyfi Paşa riyasetinde teşekkül eden divan-ı harp ikmâl-i vazife ile efrad-ı redifenin sevkinde malûliyetleri hasebiyle gönderilmeyen bazı kesân ve memurîn haklarındaki tabip raporlarında divan-ı mezkûr şüphe ve tereddüt hasıl edip etebbâ-yı askeriyeden başka bir tabip istemeleriyle İstanbul'dan Mirlivâ Muhtar Paşa geldi. Raporlu efradı birer birer muayene ve raporları tetkik ve tatbik edip evvelki tabibin raporlarını muvafık gördüyse de son muamelât-ı müteferrika ve mütenevviayı kaymakam İzzet Bey'e tevdiyan divan-ı mezkûr erkânı gitmiş olduklarından mir-i mumaiyleh bunlardan ve imamet ve hitabet cihetleri berevâtını hamil ve medrese-nişîn talebeden denilenlerin her zaman bilfiil hizmet ve muntazaman hücre-nişînliğe muvâzabet ve ders başladığı zamanlarda müdavemet etmeyenlerin bir takımlarını hidemât-ı zecriye için Edirne'ye gönderdi ve bir takımlarından da ellişer lira bedelât-ı nakdîye aldı. Ennihaye mir-i mumaiyleh 1298 (1880) senesi kur'asının zaman-ı icrası geldiğinden bahisle hodge-hod icraya ibtidâr ve esnân erbabıyla halkı kışla-i hümayuna davet ve celbe hasr-ı iktidar ettiği halde halk memurîn-i hükümeti ve ferman-ı âli kıraatini göremeyince icraya muvafakat ve itaat etmeksizin döndüler, gittiler. Mir-i mumaiyleh de kalktı gitti.

Kısm-ı evvelde Isparta mahallâtı çeşmeleri sularından çaydan öte taraftaki mahallâta geçirilemediği ve mahallât-ı mezkûredeki suların kısm-ı mahsusunda yazılacağı izbar olunmuştu. Mezkûr mahalleler Emre ve Sülübey ve Hacı İvaz ve Hisar Efendi ve İlisucu mahalleleri olup bunlara bir iki asır evvel Karatepe dağı dâmeninden Sülübey mahallesi Hamambaşı Çeşmesi ve iki Kavacık'tan Hergele Meydanı ve Paşa Bahçesi'ne cari harman yeri pınarları sularından en evvel Hergele Meydanı'na ve sonra Abdülkadir Tekkesi

yanına ve daha sonra da Sülübey (s.612) Mahallesi Hamamı karşısına bazı ashab-ı hayrât birer çeşme yaptırmışlarsa da tamamen def'-i ihtiyaca kâfi ve devamlı cari olamadığından Mazhar Paşa veresesinden Paşa Bahçesini alan Redif Tali Taburu Binbaşısı Ahmed Efendi iki kucak sokağına ve muhasebe başkâtibi İsmail Efendi ile kayın biraderi eşraftan Handanzâde Hacı Hasan Efendi'nin Sidre Dağı şark cihetinde kâin Banbullu Ceviz nam mevkide yeniden keşfettikleri yirmi-otuz masura kadar yeni sudan bahçe ve sayfiyelerine muktezi miktarını getirdikleri sırada İsmail Efendi Alaca tezgâhları yanına ve Hacı Hasan Efendi hem köşkünün iç ve dış tarafına ve hem de Kuduzoğlu sokağı ağzına ve esbak muhasebe başkâtibi Bursalı Ahmed Efendi Hisar Efendi Camii civarına ve hanesi ittisalına ve daha sair münasip mahallere Allah rızası için birer çeşme yaptırarak mahallât-ı merkume halkının su ihtiyacını biraz daha tehvine hizmet ve bu sene zarfında ikmale ihraz-ı muvaffakiyet eylemişlerdir. (Rahmetullahi aleyhim)

1299 (1881) senesinde mutasarrıf-ı mumaileyh Cevdet Paşa üç ay müddetle mezunen berâ-yı tedavi İstanbul'a gidip tahrirat müdürü Emin Efendi vekâlet etmekte iken vali-i müşarünileyh Said Paşa'nın üçüncü defa Isparta'ya vürudunda Antalya Mutasarrıfı Turhan ve Burdur Mutasarrıfı Akif Paşa damadı Emin Bey'ler Isparta'ya kadar valiyi istikbale gelerek valinin Konya'da vekil bıraktığı merkez mutasarrıfı Edhem Efendi ile mektupçu Mehmed Nazım Bey beyenlerinde ihtilâf peydâ ettiklerinden vali mektupçuyu Isparta'ya davet ve celb ile o zamanda aşar idaresince tetkik olunan suüstimalâtından dolayı aşar müdürü Hilmi Bey azl ve yerine vekil tayin olunup Rüşdiye Mektebi muallimliğinde bulunan Ömer Lütfi Efendi'nin evvelce vuku-ı istifası üzerine Nezaret'ten yerine gönderilen Yalvaçlı Zeynelabidin Efendi'nin kifayetsizliğini görerek sene-i sabıkada Yalvaç Mekteb-i Rüşdi'sinde iktidar ve muvaffakiyetini müşahede ettiği Karaağaçlı Binbaşızâde Hacı Raşid Efendi'yi getirdi.

Gerek kazalarda ve gerek merkezde mekâtib-i iptidaiye ve rüşdiye tertibat ve terakkiyatından memnun kaldığı cihetle iki sene evvel tayin buyurdıkları Isparta Maarif Komisyonu reis-i sânisini olmağı itibarıyla muharrir-i acize de rütbe-i salise verilmekleği yazmışlar. İki sene sonra 29 Zilhicce 1303 (28 Eylül 1886) tarihinde acizlerine dahi rütbe-i salise tevcih edildi. (s.613)

Isparta inas rüşdiyesi muallimi Yesarizâde Ali Efendi'nin vuku-ı vefatıyla yerine nisadan muallime ve zükûrdan ihtiyar bir kimse bulunamaması üzerine mektebi kapatmamak için bizzarure konulan Ayşe Hoca nam hatunun

yazısı ve usul-i cedideyi tadrise kifayeti olmadığı anlaşıldığından ve mezbure mektebi âdeta kocakarılar masalı ocağı haline getirdiğinden naşi mezbureye yol verilip çaresiz mektep kapatıldı.

Naib Nuh Naci Efendi ikmal-i müddet edip yerine Bağdadîzâde Abdurrahim Efendi namında yine mevâlden bir zat gelmişti. Sene-i merkumede Yalvaç kazası Redif Taburu zabitanının aylarca maaş ve tayinat bedeli alamadıklarından dolayı hükümetin merkeze göndermekte olduğu altı bin küsur kuruluş jandarma elbise esmânı parasını süvari jandarmanın elinden alıp meclis-i idare-i kazaya müracaatla mal müdürünü ve sandık emini darb ve sandık odasına hücum ve sandığı küşâd ederek mevcut sandık tapu ve mahkeme hâsılatı gibi devâirine ait mebâligden ne bulmuşlarsa ahz ve bir aylık muhassasâtı nispetinde bir kıt'a sened-i mahsus tanzim ve mühürlü elbise esmanı gurubunu muvacehe-i mecliste yazıp sened-i mahsusun havî olduğu miktarı mebalîği cebren ve kahharan ahz ve kabz memurine teslim ile senedi kaymakam Tevfik Bey'in suratına atarak savuşup gitmişler ve bu halden heyet-i idare-i kaza ve merkez müdde-i umumî muavini ve jandarma tabur ağası şikâyet etmişler ve meclis-i idare-i liva dahi bir memlekette fiilen zulüm ve tahakküm vukuunda hükümet kendi kuvvetiyle muktedir olmayacak olursa kuvve-i müsellaha-i nizamiyeye müracaat mecburiyetinde iken o kuvve-i müsellahanın ümerâ ve zabitanı men edecekleri file kendileri sarf-ı iktidar eylerlerse ne yapmak lâzım geleceğini bâ-mazbata-i telgrafi vilâyet-i celileye arz eylemişlerdi. Vali-i müşarünileyh bunu İstanbul'a yazdığında Bab-ı Vâlâ-yı Seraskerî Karahisar-ı Sahip fırkası ümerâsından Mirlivâ Osman Seyfi Paşa ile Sandıklı Kazası Alay Kâtibi Tahsin Efendi'yi memur edip Yalvaç'a göndermiş ve Paşa-yı mumaileyh bu tahkikatta bir de mülkiye memuru bulundurulmak emri-i sipah-sâları iktizasından olduğundan bahisle merkez-i livadan bir memurun süratle isbâlini makam-ı mutasarıfıye telgrafla yazmış olmasıyla meclis-i idare-i liva kararı ve vilâyet-i celilenin emir ve iş'ârı mucibince muharrir-i aciz memur ve iğrâm edilmişim. Kaza-i mezkûra vardığımda (s.614) evvel-be-evvel aylarca maaş ve tayinat alamadıklarından şikâyet eden zabitanın Ağustos gagesine kadar ne miktar istihkakı bulunduğu mukaddem ve talî taburlarından sorulup verdikleri hesap ve istihkak defterine göre mal müdürlüğünden dahi istifsarla alınan cevaptan cebren aldıkları son senet-i mahsusun muhteviyâtı dâhil olduğu halde Eylül iptidasına kadar ilk altı aylık havalenâmelerinin bedeli tamamen verilmiş olduğu anlaşıl原因 bölükler zabitanının bu derece müterâkim maaş ve tayinat alamamaları esbabını tetkike giriştiğimizde aldıkları havale bedellerini merkez taburları meclis-i zabitanı ve binbaşılar işleyecek istihkaklarına mahsuben ahz

ve kimi kız gelin etmek masrafına ve kimi yaptıkları haneleri inşaatına sarf ile dışarı bölükler zabitanının istihkakı bu sebepten verilememiş, kalmış olduğu tezahür etmekle bu babtaki muamele-i kanun şikenâneleri yolsuz ve sayan-ı muahaze ise de bu işi yapan dışarı bölükleri zabitanı Akşehir'de mukim Alay Kaymakamı Abdurrahman Bey'le Binbaşı Akif Efendi'nin emirlerine binaen yaptıklarını ve istihkaklarını almadıkları da meydana çıktığını söylediklerinden ikinci altı aylık havalelerinden havale geldiğinde mahsubu icra olunmak üzere matlûbu bulunan zabıtların istihkakı hükümetçe emval-i umumiyyeden tahsil ve ita ettirildikten sonra tahkikatının üç nüsha fezlekesi bu yolda tanzim ve ikisi paşaya teslim ve bize verilen nüshası vilâyete takdim edildi idi.

Ferik Kadri Paşa riyasetinde teşekkül ve ahiren Yalvaç'a vürud eden Divan-ı Harp Abdurrahman Bey'le Binbaşı'yı müddet-i muayyene ile terfi-den mahrum ve masarif-i tahkikiyeyi itaya mahkûm olmak üzere Dâr-ı Şurâyı Askeriye'ce Binbaşı vesair zabitanın Yemen ve Trablusgarp kıtalarına nakil ve tebdil ve o kazadan sûratle ref' olunmaları kararı verildiği ve mülkiye kaymakamı Tefvik Bey'e dahi bilâhare kaza-i mezkûra birkaç bin dönüm bağ gars ettirdiğinden ve zaman-ı idaresinde her vazifeyi yolunda ifa eylediğinden dolayı takdiran ve mükâfaten rütbe-i salise ita buyurulduğu işitildi ve görüldü. Herkes vali-i müşarünileyhle Bab-ı Vâlâ-yı Seraskerî'nin âdilâne muamele etmelerinden minnettar ve adalet usul-i adliyyeden ümid-vâr oldu. (s.615)

Mutasarrıf Ahmed Cevdet Paşa'nın Tahvil-i Memuriyetle Isparta Mutasarrıflığı'na Esbak Vidin Mutasarrıfı Aziz Paşa Gelip Müşarünileyhin Şekil ve Zaman-ı İdaresi

Mutasarrıf mezun Ahmed Cevdet Paşa Dersaadet'çe müddet-i mezuniyetinin inkizâsıyla memuriyetini Maraş Sancağı'na tahvil ettirerek terfi eylediğinden yerine Rumeli Beylerbeyliği rütbesini haiz esbak Vidin Mutasarrıfı Mehmed İzzet Paşa geldi. Müşarünileyhe Tanzimat-ı Hayriye'den evvel vilâyât-ı mühimme valiliklerinde bulunan meşhur Halil Kamil Paşa'nın mühürdarlığından yetişmiş ve birinci sınıf mutasarrıflıklarda icra-yı memuriyet etmiş kudemadan olmasıyla Isparta'ya gönderilişini tenzil-i sınıf addedip hiçbir şeye bakmaksızın küskün bir halde vakit geçirmekliği ihtiyar eylemiş bir ihtiyar tecrübekâr olduğundan enfiyeden başka mükeyyifattan bir şeyi olmayıp Naib Abdurrahim Efendi dahi nadiregû zürefâ ve kudemadan ve Defter-i Hakani memuru Ahmed Zarifi Efendi'nin terfian İzmir'e nakliyy-

le yerine gelen Kedici Sıtkı Efendi de evzâ' ve akvâl-i tuhafiyesiyle her ikisinin peyrevânından bulunduğu binaen bunların zürefâ-yı ulemâ ve üdebâ ve memurinden teşkil ettikleri cemiyet-i şebanede ve gündüz meclislerinde ibret-âmiz ve hande-efzâ kıssalarla herkese bir ders intibâh veriyorlardı.

Meselâ bir gün meclis-i idarede okuduğum bir uzun tamim nihayetinde; “Maliye Nezareti'nde münakid ıslahat-ı maliye komisyon-ı âlisinin mesarifat kısm-ı tedkikat şubesi riyaset-i aliyyesinden yazılan tezkerede beyan ve ifade olunmuş” ibaresini okuyunca tekrar ettirerek mütehayyirâne bir tavır ile gülmüş ve mütakiben okuduğum bir arzuhâl-i umumî ve kaza mazbatasında salifü'l-beyan kazalar muamele-i tahririyesinin adaletsizliğinden ve köylünün veremeyecek derecede verginin nispetsizliğinden şikâyet olduğu anlaşıncaya arzuhâl-i umumî ve mazbatayı getirip veren Karaağaç Kazası merkezine mülhak Çarıksaray Karyeli sekiz-on çıplak ihtiyar kimse içeri girdiğinde herifleri dinledikten sonra dışarı çıktıklarını müteakip naibe hitaben; “Şu biçarelerden para alınacak da maliye nezaretinde mesned-i ârâ-yı in'ikâd olan ıslahat-ı maliye komisyon-ı âlisinin mesarifat kısmı tedkikat şubesi riyaset-i aliyyesine maaş verilecek” deyip meclisçe muharrir-i acizin tahkik ve tadile memur edilmekliğim karargâr oldu idi. O sırada sevmediği sâkinu'l-manzar rüsûm-ı sitte müdürü gelip bir kenara oturduğu akıbinde müsted'ileri huzuruna celb ve bizim tadile memur edildiğimizi söylemesi üzerine saray-ı hümayun tablekârlıklarında bulunan ihtiyar Hüseyin Ağa, “Allah sizi padişahımıza, (s.616) şirin göstereyim” duasında bulunmasıyla muharrir-i acize teveccühle yeni gelen sâkinu'l-manzar memuru işaret ederek bana söylüyormuşçasına parmağıyla; “Bu efendi bu duaya daha ziyade muhtaçtır. Duayı buna ediniz” dedi. Hepimiz gülüştük. Zavallı sâf-ı dil memur-ı sakîl hiç farkında olmadı.

Naib Efendi; “Eski vüzerâ ve nazırlar, hazine-i beytü'l-male hilâf-ı şer ve adalet para girmesinden ve aynı halde para çıkmasından bi-gayet içtinap ve tehâşi ederlermiş. Meşhur Maliye Nazırı Nafiz Paşa merhum cennetmekân Sultan Mahmud Han-ı Adlî hazretlerine nice defa böyle hususlardan dolayı cevab-ı red verdiği gibi Yavuz Sultan Selim Han hazretlerine Mısır Seferi'nde tahakkuk-ı zarurete binaen bir müteveffa-yı mütemevvilin eytâmına ait nükûda hiyel-i şer'îye tarikinden vaz'-ı yed lüzumunu arz eden defterdarın arz-ı şakasına müşarünileyh; “Müteveffaya rahmet, eytamına ömür ve sıhhat, malına bereket, gammaza lânet” ibare-i münifesiyle muamele-i red ve tevbihi yazdığı malûm-ı devletleridir.

Kanî Paşa merhum Maliye Nazırı olup da nezareti teşkil eden devair memurlarının kesretini görünce; “Bu nedir, Mısır’da sekiz-on Kıptî muhasibin gördüğü işler bundan çok olduğu halde yine onlar tesviye ettikleri umur-ı hesabiyenin bugünkü işini yarına bırakmadıktan başka kendilerini dinlendircek boş vakit de buluyorlar. Diğer ticaretlerini, işlerini dahi görüyorlar. Bizim bu haşerât bir işin başına on kişi toplanmışlar, o işi de görmüyorlar. Daima hazineyi soymaya göz dikiyorlar. Bunlar temizlenmedikçe ben nazırlık yapamayacağım demiş, çıkmış.

Bu hali ıslah edecek esası görmüyorlar da ıslahat-ı maliye komisyonu yapıyorlar. Buna komisyon-ı âlî demek bir takım vüzerâ ve ricalden mürekkep zevât olduklarını ve bu zevâtın mesarifât kısmı tetkikat şubesi riyaset-i aliyesini der-uhde eden zât da ya ûlâ veya bâlâ-ricalinden olmalı ki tamimde böyle diniliyor. Milletın hak ve vazifesi kendi elinde ve yed-i kudretinde olmadıkça bu dertlerin devası bulunamaz. Ortada güncü bulunmak lazımdır. Biz mahkeme-i nizamiyemizde yüz kuruşluk bir mîrî veya yetim veyahut umuma ait davayı müdde-i umumiyi istimâ’ etmeksizin rü’yet ve hüküm edemiyoruz. Şu mecliste de ahali vekilleri olan zevata sormaksızın bir şeye karar veremiyoruz ne vakit Payitaht işleri taşra ahali vekillerinin müdahale ve nezareti altına (s.617) girerse bunlar o vakit düzelir paşam” dedi. Bu sohbetlerle akşam edildi. Geceleri nerede toplanacak olursak bunun tertibine defter-i hakani memuru Sıtkı Efendi memur olduğundan oraya birikip daima böyle sohbetler yapılırdı. Paşa-yı müşarünileyhe birçok matbu’ ve müzehhep yazma divanlara ve tarih kitaplarına malik olmasıyla hıfzında nâ-şinîde ve zengin çok ebyât ve durûb-ı emsâl var idi. Yeri ve münasebeti geldikçe söylerdi. Hatta kullandığı mühür-i zatisi “Muhammed herdu alim-i râ-azîz nist” mısraı idi. 1301 Nisanında (Nisan 1885) memur olduğu kaza-i mezkûr kurrâsının icra-yı tadilâtı zımında kaza-i mezkûra vilâyetten dahi memur edilen vergi müdürü Süleyman Rüşdü Efendi ile birleşerek müdür-i mumailiyh vazifeyi vergi kâtibine tevdi ile vilâyete gitti. Şimdi Musul Vilayeti’nde emlak-ı hümayun müdürü bulunan Ispartalı Yunuszâde Mustafa Hamdi Efendi orada vergi katibi bulunuyordu. Merkez-i kaza kasabasından hîn-i tahrirde köylere tahmil edilen ağır ve haksız vergi köylülerden tenzil ve kasaba ashab-ı emlak ve mütemevvilânının noksan vergilerinden zam olunmak suretinde tadil ve fazlaca biraz da menâfi-i hazine temin edildi. Bu muamele üç ay kadar devam etti.

Müşarünileyh Aziz Paşa'nın Mardin Sancağı'na Nakliyle Yerine Gönderilen Bolu Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in Vürudu ve Zaman-ı İdaresi

Bu meyanda usulen mütemevvilandan alınacak mekâdir-i munazzama vergisinin köylülerde bakaya kalmamasından dolayı köylülere reddi kabil görülememesi nokta-i nazarından bunun hidemât-ı umumiyyeye hasr ve sarfi vilâyetle bil-muhabere karalaştırılarak mütemevvilanı merkumeye kazanın metrûk ve muattal hamamı tamir ve küşâd ve mektep-i rüşdinin tevsi'yle merkez ve kurâda usul-i cedideye muvafık mekâtib-i iptidâiye tesisi ve bünyâd ve çarşıda Yahya Çelebi suyundan bol sulu çeşmenin yerine şadırvan inşa ve bir de kazaya telgraf hatı temdid ettirilmek üzere taahhüdât-ı lâzime ifa ettirilerek bunların yapılacağı ve yaptırılacağı zaman da Paşa-yı müşarünileyhin Mardin Sancağı Mutasarrıflığı'na nakliyle yerine Bolu Mutasarrıfı rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyizi ashabından esbak Edirne mektupçusu Azmi Beyzâde Ali Rıza Bey tayin olunduğu haber alınmağla ve tadil işi de hitam bulmakla avdet olundu.

Ahmed Cevdet Paşa zamanında Hafız Rıdvan Paşa vaktinden beri muhasebecilikte bulunan Hayri Efendi infisal edip yerine İbrahim Reşad Efendi namında bir zat gelmişti. Maliye Nezareti'nde münakid ıslahat-ı maliye komisyonu kararıyla muamelât-ı hesabiyenin "Pardo de pıl" usul-i cedidesine tahvili emri gelip 1284 (1867) teşkilâtundan beri muhasebe baş kitabesinde (s.618) bulunan Bursalı Ahmed Efendi ihtiyarlığı sebebiyle çekilmek isteyerek kazaların hesâbât-ı esasıyesini kuyûd-ı merkeziye ile tatbik ve tetkik etmek icap ettiğinden katib-i sâni İsmail Efendi kazalara gönderilmiş ve bir iki mah ifa-yı vazife ile avdetinde Ahmed Efendi mahkeme azalığına nakil ile İsmail Efendi başkâtip olmuştu.

Bu usul-i cedideyi eksiksiz yaptırmak ve yerleştirmek için meşrutiyetten sonra bir aralık Maliye Nazırı olan Konya Defterdarı Ragıp Bey dahi elviyeyi devre çıkıp Isparta'ya gelmiş ve bir mah kadar tetkikat ve tatbikat ve tarifatla iştigalden sonra Burdur ve Antalya'ya gitmişti. Aziz Paşa halefini beklemeksizin Naib Efendi'yi tevkilen Mardin'e azimet edip adliye müdde-i umumi muavini Osman Halim Bey'in dahi bu sırada istifa ve müteakiben Serfice muavinliğine nakil ve tahvil-i memuriyet etmesiyle yerine Mekteb-i Hukuk mezunlarından İbradılı Namık Efendi geldi. Mutasarrıf-ı cedid Ali Rıza Bey'in vürudunda kendisi erbab-ı kalem ve iktidardan diyaretine riayetli, namuskâr ve derviş-nihad bir zat olduğundan daire-i hükümete muttasıl harem dairesinin ailesini istiâba kâfi olamamasından dola-

yı Cevdet Paşa gibi kendi masraflıyla üst katına iki oda daha ilave ederek ailesini ve damadı Akif Bey'i mukâvelât muharrirliğine yerleştirdikten sonra pek vâkıfâne ve mutedilâne ifa-yı vazifeye başladı. Sene-i merkume sonbaharında Isparta'dan Burdur ve Antalya'ya doğru yapılacak şosenin evvelce tayin edilen güzergâhı veçhile Isparta hududu olan Rûşân Boğazı başından ameliyat-ı turabiyesine başlattırdı. Sancak dâhili şosesinin birinci baltasını mir-i mumaileyh vurmuş oldu.

Karaağaç kazasında yaptırılacak hamam tamiri ve mekteb-i rüşdi tevsi'i ve birkaç yeni mekteb-i iptidai yapılması işleri yaptırıldı. Defter-i Hakani kalemî muamelatında ve nüfus işlerinde bazı güne yolsuzluk vukuunu hissedilen meclis-i idare-i liva azasından mülkiye müdde-i umumi muavinliği vazifesinde bulunan Abdullah Paşa, defter-i hakani heyet-i idaresine ve nüfus memuruna işten el çektirerek nihayet-i tahkikatta memur Sıtkı Efendi ile nüfus memuru Mahmud Ağazâde Hacı Ali Efendi Burdur'a nakil ve başkatip Hüseyin Hamid ve tapi katibi Mustafa Efendi'ler azl edildi.

Defter-i hakani başkatipliğine Ağroslu Lütfullah Efendi, memurluğuna müteveffa evkaf muhasebecisi mahdumu (s.619) Haydar Bey ve nüfus memurluğuna Burdur memuru Arif Ağa getirildi.

1303 (1885) Senesi Kurak Yüzünden Zuhur Eden Kaht ü Galâ İçin İstanbul'dan Tayin ve İzam Buyurulan Ispartalı Ferik Osman Seyfi Paşa İle Yaverândan Kaymakam Edirneli Faik Bey'in Isparta'ya Vürudları ve Tedabir-i Acile-i İdareye İttihat Etmeleri

Aradan çok zaman geçmeksizin paşa-yı mumaileyh de vefat etti. Mutasarrıf-ı mumaileyhin memuriyeti ikinci seneye dâhil olduğunda havalar kurak gidip sancak idare-i dâhiliyesinde zahirece ihtiyaç hasıl olacağını teferrüs olunmasıyla kıştan bazı tedâbir-i idariye ittihaz olunmaya teşebbüs olunmuş ve bu sırada vürüd eden maliye müfettişi muavini Rıza Bey tekkatı üzerine sinîn-i sabika vergilerinin temhîl-i istifası ve zürâ'a tohumluk tevzi' ve itası nazar-ı dikkate alınmış idiyse de bu hal Konya'ca daha ziyade bais-i endişe olduğundan Şubat içinde talep ettiği bazı müsaade ve tahsisat ve tertibat-ı mühimmeyi İstanbul vali-i vilayet Said Paşa doğruca mabeyn-i hümayuna istifasını telgrafla arz ederek hemen İstanbul'a hareket ve Konya'dan müfareket ettiği ve yerine Şurâ-yı Devlet azasından Memduh Bey tayin edildiği ve İstanbul'ca zat-ı hazret-i padişahın taht-ı riyasetinde Müşir Derviş Paşa riyaset-i sâniyesiyle bir tehvin-i ihtiyaç komisyonu

teşkil ve Konya ve Ankara ve Adana vilayetlerinin teftiş-i ahval ve ihtiyâcâtı zımında ümerâ-yı askeriyeden kol kol müfettişler tertip buyurulduğı ve Konya'ya rütbesinin ferikliğıe terfi'yle maiyetine yaverândan meşhur Adliye Nazırı Cevdet Paşa damadı Edirneli Kaymakam Faik Bey terfık olunarak sabıku'l-isim Osman Seyfi Paşa memur kılındığı işitilmişti.

Paşa-yı müşarünileyhe İzmir tarikiyle Denizli cihetinden Burdur'a gelip oranın ihtiyacı kendi mevcut müdehiriyle mündefi' ve müemmen olabileceğini anladıktan sonra Temmuz evailinde Isparta'ya vürud ve muharrir-i acize müsâferet ile muhasebe başkatibi İsmail Efendi riyaseti altında Redif Kaymakamı Salih Bey'in riyaseti sâniyesiyle mülki ve askeri memurlarından mürekkep ve muhtelit bir komisyon teşkiliyle birdenbire fırlayan zahire fiyatını hadd-i itidale indirmek üzere komisyonca bazı mütezimlerden ve tüccardan mübayaa olunan zahireler fiyatına göre ekmeççilerin narhları tenzil ve tadil olunup okkası üç kuruşa kadar çıkarılan (s.620) nan-ı aziz yetmiş para satılmaya başlanmış ve bütün ahali ve zürrâ'a taraf-ı padişahîden kendilerine yemeklik ve tohumluk dahi verileceğı tefhim ve tebşir buyurulmuş oluktan sonra müşar ve mumaileyhima yedlerindeki talimatnamede her hangi bir daire memurîn-i mülkiye ve askeriyesinden her kimi bu işte kullanmak isterlerse muvazzaflara yalnız harcırah ve gayri muvazzaflara yevmiye verilmek üzere istihdama mezun buldukları musarrah olmasıyla Isparta ve Yalvaç Divan-ı Harpleri tahkikat-ı iptidaiyesinde beraber bulunduğumuza iptinaen paşa-yı müşarünileyhe muharrir-i acizi beraberce Konya'ya götürmek isteyip birlikte Konya'ya müteveccihen Isparta'dan müfareket olunmuş ve esnâ-yı râhta uğranılan kazalarda da merkez veçhile birer komisyon yapılarak bir iki aylık idare-i temin ve narh-ı nân ve fiyat-ı zehâyir tadil ve tehvîn olunup Konya'ya varılmış ve ilk taksitte Bank-ı Osmanî'den alınacak elli bin lira ile Marsilya'dan evvelce sipariş olunan dakikin vüruduyla bahren gelirken biraz ıslanmış ve nev-umâ acımtarak bir çaşni hasıl etmiş olan dakik-i mezkûr nam-ı name-i padişahi olarak ianeten ahali-i fukaraya dağıtılmış ve bu esere tebean bir takım eşraf ve ashab-ı çiftlik ve tüccar dahi fakir olanlara buğday ve ecnâs-ı saireden meccanen zahire tevzi ettiklerinden bu yolda hizmet-i görülenler rütbe ve nişanla taltif olunmağıla Isparta muteberân ve mütemevvilanından Hocaoğlu Todoraki ile Kelimanoğlu Yorgaki'ye rütbe-i salise verilmiş ve Yanko Efendi'nin sâniyesi mütemâyizliğıe terfi kılınmış idi. Vilayet tehvîn ihtiyaç komisyonunca bi'l-muhabere sancağın ihtiyacatına karşı 114000 keyl-i Asitâni derecesinde yemeklik ve tohumluk tertip olunup bunu Antalya iskelesine kabz ve sevk etmek üzere Yalvaçlı Yusuf Bey memur ve tüccardan Ispartalı Arapzâde Mehmed Şevki Efendi muavin tayin olundu.

Bu zahireler Antalya'ya geldikçe Teke Sancağı Mutasarrıfı Çerkes Ziya Bey himmetiyle tedarik olunan vesait-i nakliyye tahminen Isparta'ya nakil ve isal ve sebt-i defter edilen erbab-ı ihtiyaca komisyon marifetiyle tevzi ve ita edildi. Bu sayede hiç müşkülât-ı kaht ve nüfusça telefât ve yeni sene ziraatınca nevakıs vuku bulmadı. Yalnız Yalvaç ve Karaağaç kazalarında ihtiyacâtı esasen mahallerinin mevcuduyla taahhüt ve temin edilmişken Yalvaç müteahhidi Haydaroğlu Hacı Hasan Efendi'nin şiddet-i şitâdan zahireyi vaktinde (s.621) nakil edip ifa-yı taahhüt edememesi ve Karaağaç'ın teminatı dahi kafi gelememesi yüzünden bu iki kazada kânunlar içinde biraz ihtiyaç görüldüğünden ilk partide Antalya'da mukim Ser-kurenâ-yı esbak Hafız Mehmed Bey'le Antalya eşrafından Hamid Efendizâde Ömer Efendi taraflarından Antalya iskelesince harice zahire ihraç men olunmak sebebiyle ellerinde kalan mültezim ve tüccar zahiresinden Isparta'ya sevk ettikleri beş on bin keyl-i âsitani hınta ile idare olunduktan sonra vilayetçe Akşehir tertibâtından tefrik kılınan on beş bin kile buğdayın bu iki kazaya sevk ve tevzi'ine vilayetten memur buyurulan Akşehir Redif Binbaşısı Şerif Bey'le Kolağası Mahmud Efendi yanlarına merkez-i livadan dahi acizin sevkî taraf-ı vilayetten emir olunmasıyla acizleri gittiğimde otuz altı günde nakil ve tevzi işi bitirilip oralarda da idarece müşkülât ve nüfusça ziyâat ve ziraatça nevakıs vukuuna meydan verilmedi.

Bu muvaffakiyetlerin mükafatı olarak mutasarrıf-ı mumaileyhin rütbesi ûlâ sınıf-ı sânisine ve acizlerinin rütbe-i salisem de sâniyyeye terfi' buyuruldu. Evvelce salise verilen Hocaoğlu Todoraki masarif-i nakliye için İstanbul komisyon-ı aliyesine bin adet sim-i mecidiye daha iane göndermesiyle komisyon riyaset-i sânisince mumaileyhin rütbesi sâniyyeye terfi ettirildi.

Mutasarrıf Ali Rıza Bey'in Yanlışlıkla Tuttuğu Pehlivan Mehmed Yüzünden Azliyle Yerine Tayin Olunan Ahmed Ferid Paşa'nın Vürudu ve Zaman-ı İdaresi

Mutasarrıf-ı mumaileyh memuriyetinin üçüncü senesinde Dersaadet hapisane-i umumisi mevkûflarından firar eden Pehlivan Mehmed olmak üzere mukavelat muharriri damadı Akif Bey'in teşhisiyle derdest ettirildiği Rumelili arabacıardan Mehmed Pehlivan denilen diğer bir şahıs herifin ben değim iptidâ-yı hicretten beri ben Isparta ve Karahisar havalisinde bulunuyorum. Hüviyetimi bilen çoktur tahkik edin demesine rağmen merkumun fotoğrafını aldırıp göndermek ve tahkikatı ta'mik eylemek kavâid-i tabiye-i idariyeden iken bu ciheti kendisine erbab-ı tecrübeden çok kimseler ihtar ettiği halde yalnız damadının sözüne kanaatle merkumu derdest ettiğini Dersaadet Zaptiye Nezaretî'ne yazması üzerine kendisine üçüncü ve jan-

darma taburu ağası Raşid Efendi'ye dördüncü (s.622) Mecidî nişanları ita ve merkurum Mehmed mahfuzen elleri kütüklü karadan İstanbul'a isrâ olunduy-sa da merkurumun kemal-i ehemmiyetle Üsküdar'dan İstanbul'a nakil ve istikbal olunduğundan firari Mehmed Pehlivan bu olmadığı anlaşıl原因 olarak zaval-lı Mehmed gönderildiği kıyafetle huzur-ı hümayuna çıkarıldığında merku-ma atıfeten bin kuruş maaş tahsis ve mutasarrıf-ı mumaileyh gazab-ı padişahi ile azil ve nişanlar istirdat olunmağla yerine Kars Hanedanzâdelerinden evvelâ meclis-i idare kitabetinde ve sonra tahrirat müdürlüğünde bulunmuş muhacirinden mir-i mirân Ahmed Ferid Paşa tayin olunarak vürüd eyledi. Mumaileyh Ali Rıza Bey de meyusen Dersaadet'e gitti.

Mir-i mumaileyh İstanbul'a vardığının üçüncü ayında teessüründen has-talanıp vefat ettiği işitildi. Mumaileyh asil ve necib ve namuskâr ve edip bir zat idi. Fakat gaffet ve işfâlâta mağlubiyeti ehliyet ve dirayetine galip oldu-ğundan zavallı bu badireye uğradı. Adı pehlivancı mutasarrıf kaldı.

Ahmed Ferid Paşa pek sade düşünceli alelade okuryazarlardan olmasıyla Isparta'ya vürudunun dördüncü ayında müteveffâ biraderi eytâmının hu-kukuna gaddarâne tecavüzâtta bulunduğu dair diğer biraderi zaptiye mec-lis erkânından Miralay Derviş Bey tarafından adliyyeye şikayet ve ikame-i dava olunması üzerine sahtekârlık maznuniyetiyle celb ve ihzâr-ı muamelesi kar-sısında bulunduğu Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'nce azl edilip zamanında menafî sandıkları muamelatı Ziraat Bankası unvanına tebeddül ederek birin-ci defa şube memurluğuna defter-i hakani baş kitabetinden munfasıl Hüseyin Hamid ve katipliğine Ağlarcazâde Mustafa Hakkı Efendi'ler tayin olundular.

Ferid Paşa'nın İnfisaliyle Yerine Tayin Olunan Sadeddin Bey'in Vürudu ve Zaman-ı İdaresi

Paşa-yı mumaileyhin yerine cennetmekân Sultan Aziz Han Hazretleri za-manı nüzzârından esbak Evkaf Nazırı Ferid Paşa'nın ikinci mahdumu ûlâ sınıf-ı sânisî ricalinden bulunan; Sadeddin Bey geldi.

Mumaileyh Ahmed Ferid Paşa fitrî bir haysiyet-i hanedânîyi taşır ve muha-faza eder olduğu halde bu infisal-i nâgihânisiyle satamadığı arabasını ve bir ta-kım ailesini Isparta'da bırakmaya mecbur olarak beyzâde zaruret ve müşkülât içinde Dersaadet'e gidebildi. Kendisine niçin bu derece ihtiyatsız bulunduğ-u söylediğimde; "Mesleğimdeki istikametimle kendimize ettiğimiz gayri mu-hikk iltizam-ı menfaatten ileri geldiğini, yani Kars'ta malik bulunduğumuz

akar ve emlake ilk tahrirde pek d n kıymet koydurarak vererek o yolda imlâ edilen tasarruf sened tiyle vergi tezkerelerini almış olduğumuzdan memleketin (s.623) Rusya tarafından istilasıyla hicret ve kat'-ı alaka edeceğimiz zamanda muhtelit komisyonunca sened t ve kuyûd-ı resmiye muteber tutularak birkaç yüz bin kuruşluk emlak ve arazimizin ancak onda bir olamayan bedeli verildi. Bu da mes arif-i hicriyeye sarf olundu. Hazine-is celile hakk-ı sarihine ihanet edildiğinin cezası görülmekte olduğunu söylemiş idi.

İstir den m lahaza: Devletçi kavanin-i mevzua-i adile ile hazineye alınacak vergiyi az vermek veyahut hiç vermemei için ânifen beyan olduğu veçhile kendilerini taşraya çıkarıp da kazanın mükellefiyât-ı umumiyesini reper ve fakara-i kurâ üzerine tahmil etmek fikrine hizmet eden m temevvilan-ı menfaatperest ne numûne-i ibret olabilecek bu hal bâis-i iştib h ve itti z¹ olmaya şayan olsa gerektir. Pederim merhumun 1279 (1862) senesinde  zmir'den getirdiği bazı yerli mamul tını arkadaşları kara gümrüğünden kaçırarak kendisi kaıramadığından birkaç yüz kuruş gümrük verdiğini sanki n dim ne beyan ve ifade ettiğinde dedem hiddetlenerek; *“İman ve İslâm'um birkaç yüz kuruşa satacak mıydın, bu gümrükler şeran yollardaki muhafiz-i derbendlerin, karakolların mesarifi karşılığıdır. Eğer ki başkaları gibi sen de kaçırıp gümrük vermese idin seni ve kaçan malı evime, d kk nıma koymazdım”* dediğini hiçbir vakit unutamam. Bir bunları bir de emaneti aşar zamanındaki hırsızlıkları hatırladıkça hayrette kalırım. *Temme*

Mutasarrıf-ı cedid-i mumaileyh vürudunu müteakip o sene beledi meclis reisi Mustafa Bey'in Keçiborlu Nahiyesi Müdürlüğü'ne nakliyle yerine sabık Menafi Sandığı Memuru Kundakçızâde Mustafa Efendi geçmiş idi. Mumaileyh zamanında mahkeme azasından Handanzâde Hacı Efendi ıkmaz Sokağı'nın elebiler Mahallesi'ndeki Debbâğhane Caddesi'ne çıkarılması zımında arada hail olan bir iki hane istimlak edilerek yeni sokak açıldı. Bu kabilden daha bir iki tarik-ı muvasale ve sehilenin küşadı arzu olunduysa da Mutasarrıf-ı mumaileyhin iki defa Toptaş Bimarhanesi'nde uzun müddetle kalmış harekât-ı gayri m tevazine erbabından olmasından dolayı ocukasına oyuncaklarla ve ayş u işret ve sefahat ile vakit geçirip zamanında başka bir Şeye bakmaksızın ikinci senesi 4 Kanunuevvel 1304 (16 Aralık 1888) tarihinde leylen Isparta'da vukua gelen değetli zelzelelerden ziyade korkmuş ve ittir d² ve muvazenesini büsbütün kaybetmiş idi. (s.624)

1 Nasihat, oğ t dinleme.

2 Ritim.

Belediye'nin ve zelzele komisyonunun himmet ve gayretiyle Hacı Elfi ve Şeyh Mahalle'lerinde tamamen ve mahallât-ı sairede kısmen zelzele-
nin yıktığı bir takım haneler mehmâ-emken iane-i mürettebe ile yapılarak
musâbînin¹ iraha-i² hallerine bakılmış ve bunda komisyon reisi olan Meclis-i
İdare azasından Bursalı Ahmed Neşet Efendi'nin hüsn-i hizmet ve muvaf-
fakiyeti görülmüş olup yine bu senede Eğirdir Kazası kurâsının Pavlu ve
Barla Nahiyeleri misillü bidaye-i tahrir-i emlakta yapılan pek fena ve gadda-
rane muamele-i tahririyelerinden naşi kurâ-i merkume halkı livaya ve vilaye-
te müracaatla tadilat talep ettiklerinde merkez-i liva vergi memuru Ispartalı
Salih Midhat Efendi³ mahallinde icra-yı tahkikat ve tadilata bâ emr-i vilayet
memur edildiği ve mahalline gönderilip tahkik ve tadiline mübaşeret eyledi-
ği halde bu muamele, ânifül-beyan istitrâdda yazıldığı üzere kaza-i mezkûre
eşraf ve tüccar ve ashab-ı emlak ve akarının maksat ve menfaatlerine uygun
olmadığından memur-ı mumaileyh-i müteneffizânın tehdidât-ı müessiresin-
den havf ve terk-i vazife ile firaren Isparta'ya gelmiş ve makama resmen
beyan-ı keyfiyet eylemiş idi.

Heyet-i tadiliye-i mahalliyenin merkeze celbiyle mumaileyh Bursalı Ah-
med Efendi nezareti altında tadilat-ı lazımenin Isparta'da yapılması Meclis-i
İdare-i Liva'ca karargîr olmuş ve vilayetten de bu yolda emir verilmiş olma-
sıyla çoluk, çocuk, genç, ihtiyar yüzlerce köylü halkın çırıl çıplak Isparta'ya
dökülüp gelmeleri üzerine müteneffizan merkumeden bazılarının merkez-i
liva-i adliye müdde-i umumi muavini Bedirhan Paşazâdelerden Midhat
Bey'e müracaatla "İbkâ-i mâ-kân alâ mâ-kân"⁴ çare aradıklarında muavin-i
mumaileyh, usul-i muhakemât kanunlarına kıyasen işin bidayeten mahallin-
de ru'yet ve tesviyesiyle razı olmayanların istinafen müracaatları vukuunda
merkez-i livada o zaman tedkikat ve tadilat yapılabileceği vadisinde resmen
takrir itasıyla kendi beyanına göre mutasarıf-ı mumaileyhi silahla da teh-
dit ve meclis-i idare kararından ve emr-i vilayete ittibâ'dan sarf-ı nazar ettir-
meye icbar eylemiş olmasına binaen mumaileyh harem dairesinden mevki-i
resmi-i memuriyetine çıkamaz olmuştu.

1 Musibete uğramışlar.

2 Kandırma, kandırılma.

3 İlk tahrir-i firkalarında Ser-muharrir bulunan Salih Midhat Efendi değil. Bu başka ve Ispar-
talıdır.

4 Eskiden olduğu gibi bırakılması.

Konya Valisi İbradılı Süruri Paşa'nın Berâ-yı Devir Isparta'ya Vürudu ve Bazı İcraatı

Naib Abdurrahim Efendi'nin hitam-ı müddetlerine gelen Ataullah Efendi vukûf-ı şerî ve kanunîyesine ve siyâsiyâtça da mümarese-i kâfiyesine binaen çok kalmaksızın Sivas'a nakil ile yerine gönderilen "Saraylı Teryâl Hanım" İmamı Çallı Osman Efendi Mümtaz ashab-ı kırâatten salabet-i diniyesine riayetkâr bir zat-ı takvâ-şiar olduğu halde evvelce Burdur'a nakledilen Müdde-i Umumi muavini (s.625) Namık Efendi'nin yerine gelen Ankaralı Fethi Bey'in dahi vürudunu müteakip terfian başka mahalle naklinde halefi bulunan mumaileyh Midhat Bey felsefi meşrep bir cür'etkâr olmasından dolayı bir meclis-i resmide Naib-i mumaileyhe teklif ettiği işret yüzünden gerek naibin ve gerek mutasarrıfın şikayet-i vakıaları üzerine vali-i vilayetin o sırada Sivas'a becayişile yerine gelen İbradılı Kadı Paşa sülalesinden Ali Süruri Paşa'nın Konya'ya vürudunu müteakip bu iş ortaya gelerek tahkikat-ı hafiyeye icra ettirip bu meyanda mir-i merkumun o sene ramazan-ı şerifinde alenen işretle naks-ı savm ettiği ve başka bir iki Müslümana da ettirdiği gibi ikinci ezanı okumakta bulunan müezzin, imamı, Derviş Ahmed'in iri ve yüksek sesini mevki-i sefahatinden işitince "Türklerin eşeği yine anırmaya başladı" dediği sabit olarak Adliye Nezareti'nce mir-i merkum tard ve sicil-i nezaretten kayıt ve tariki hak olunmuş ve meyusen İstanbul'a def' olup gitmiş ve mutasarrıf-ı mumaileyh de o gittikten sonra kendi kendini hapis ettiği harem dairesinden mevki-i resmisine çıkabilmiş idi.

Bu hal-i mühemik¹ işret olan mutasarrıf-ı mumaileyh ve hem mesleklerine epeyce bais-i intibah ve ihtirâz olmuş idiyse de acem saniha-güyunun "Gedu ber hast bâd in cân amed" dediği veçhile naib-i mumaileyhin şerik-i mesaisi olan mütesallibü'l-efkâr ceza mahkemesi reisi Rifat Efendi İzmit'e nakil ve tahvil-i memuriyet ederek yerine Denizli'den gelen Seydişehirli kuzattan Raşid Efendi dahi mübtela-yı işret olmasıyla intibah ve ihtirâz çok devam edemeyip mutasarrıf-ı mumaileyhin Hıristiyan mahallelerinde devam ettiği işret-i aleniye ıtrâtsızlığını artırıyordu.

1 Bir işin çok üstüne düşen.

Vali Süruri Paşa'nın Teftişâtından Mütevellid Tahkikat-ı Amika İçin İstanbul'dan İsteddiği Bir Heyet-i Tahkikiye Olmak Üzere Memur Edilen Divan-ı Muhasebât Reis-i Sânisî Kamil Paşa'nın Maliye Müfettişi Hıfzı Efendi'nin Vürudları ve Tahkikatları

Reis-i mumailayhin mutasarrıf-ı mumailayhe peyrev¹ olması beyne'l-halk, beyne'l-ulema, yine bais-i güft ü gû olarak gerek Eğirdir kurâsı işinden ve gerek ahval-i saireden vilayete olunan şikâyât ve cereyan eden muhaberât üzerine tahkikat-ı mukteziyenin icrasına Konya'dan sabık Burdur Müdde-i Umumi Muavini Dellalbaşızâde Hoca Tahir Efendi memur edilerek gelmiş ve mumailayhin tahkikatı karin-i hitam olacağı sırada berâ-yı devr-i vali-i vilayet Süruri Paşa Hazretleri dahi teşrif eylemiş olduğundan Eğirdir kurâsı ahali-i mağdûresinin hakları tezahür ederek 1306 (1890) senesi Martından itibaren kurâ-i mezkûre halkının fahiş ve gayri kanuni (s.626) verdikleri tenzil ve kasabanın ashab-ı akar ve mütemevvilanı vergileri tezyîd ve bu suretle icra-yı tadil olunduktan sonra sair muamelât-ı maliyede ve 1303 (1887) senesindeki tohumluk vermeklik taviz zehâyirinin tevziatında gördüğü sû-i istimalâtтан dolayı Dersaadet'ten bir heyet-i teftişîye talep etmesiyle divan-ı muhasebât reis-i sânisî ûlâ sınıf-ı evvel-i ricalinden Mucib Bey ve yaverândan Mirlivâ Halilî Kamil Paşa ve Maliye müfettişlerinden Hıfzı Efendi kış içerisinde Isparta'ya gelmişler idi.

Heyet-i mezkûre memurîn-i maliye ve saireden merkez ve kazalarca on beş-yirmi kimseyi maznun görüp işten el çektirdiği halde maznunların arz ettikleri delâil-i muknia-i hak üzerine hakk-ı maruzu heyet-i müşarünileyh muvafık görerek bir dereceye kadar şayan görülebilenleri birkaç mah mürurunda memuriyetlerine iade kılınmışlarsa da bazıları da azl ve bil-istifa infisal ettirilip bazıları dahi vefat etmiş ve muhasebeci Hacı İbrahim Reşad Efendi'nin infisaliyle yerine gelen İsmail Nesib Efendi bî-tarafâne tetkik ve tetmîm-i muamelâtla işe nihayet vermiş idi.

Süruri Paşa'nın Vefatıyla Yerine Gelen Hacı Hasan Bey'in Konyalı Tahir Paşa İle Birlikte Berâ-yı Devir Isparta'ya Gelmeleri

Vali Süruri Paşa'nın berâ-yı tedavi İzmir'e azimetinde vuku-ı vefatına mebni yerine gelen rütbe-i bâla ashabından Hacı Hasan Bey'in vürudunda Meclis-i İdare-i vilayet azasından Rumeli Beylerbeyiliği rütbesini haiz Tahir Paşa beraber olduğu halde berâ-yı devr-i Isparta'ya gelip mahkeme

1 Arkası sıra giden, izinden giden, uyan.

azasından Handanzâde Hacı Hasan Efendi'ye misafır olarak Mutasarrıf-ı mumaileyh hakkındaki şikâyatı piş-i nazara aldıysa da vali-i müşarünileyh mutasarrıf-ı mumaileyhin pederi Ferid Paşa adamı olan Nevşehirli Musa Bey'in İstanbul suları nezaretinde bulunduğu zamanlarda biraderi Nazif Bey'le birlikte mektebe gitmiş ve kendisi Ferid Paşa dairesinde yetişmiş olması sebebiyle bekası tarafını iltizam ederek vilayete avdetinde ahiren adliye nezaretince infisal ettirilen Hacı Hasan Efendi'yi Mucib Bey heyetince infisal ettirilen Kundakçızâde Mustafa Efendi'den münhal kalan Belediye Meclis Reisliğine tayin ile müsâfereten Isparta'da bulunan birkaç yüz hane Çerkez muhacirlerinin Konya'ya sevklerini teshil ve temine memur etmiş ve sevklerine kadar yevmiye verilmesini emreylemiş idi.

Daha sonra mezkûr yevmiyeler parasızlıktan verilemeyip kış içinde Konya'ya sevklerini emretmesiyle muhacirîn-i merkumenin havalara açılınca kadar müsaade verilmesi zımnında ifede-i hal için topluca daire-i hükümete gelmekte olduklarını pencereden müşahede eden mutasarrıf-ı mumaileyh (s.627) kendisini vurmak üzere gelmekte bulduklarını zu'm ile odasında feryada başladığından zabıta memurları muhacirîn-i merkumeyi merdivenden yukarı çıkarttırmamaya müsellehan çalıştıkları sırada Çerkez dil bilmezleri jandarmaların silahlarını ellerinden almış ve kendilerini paralamış olmalarıyla vali-i müşarünileyhin vürudunda müddet-i örfiyesinin hitamına pek az bir zaman kaldığı halde infisal ettirilen Naib Osman Fehmi Efendi yerine gelen Ergirili Tahmas Remzi Efendi'nin rüesâ-yı muhacirînden Arapça bilenlerine söz anlatması ve Midhat Bey yerine Müdde-i Umumî muavini olan Sadık Şahabeddin Bey'in ve Ceza Reisi ve azalarının pencereden inip telgrafhaneye iltica ve bir taraftan telgraf müvezzii Çerkez Hurşid Ağa'nın tercümanlığıyla galeyanı teskin ve vali ve Burdur Mutasarrıfını makine başına celb ve Burdur'dan kuvvet talep ile yevmiyeleri itaya çare bulmak için vali-i vilayete arz ve inba eylemeleri ve valinin dahi derhal yevmiyelerini hariçten istikrazen bulup vermek üzere mezuniyet vermesi üzerine çarşıdan hemen yedi bin beş yüz kuruş getirtirilmiş ve muhacirine tevzi olunmuş ve Burdur'dan yetişen müfreze ile depo efradı hapishanenin muhafazasına ve devaire konulup mahallât dahi taht-ı muhafaza ve eminine aldırılarak çarşının kapanan dükkânları akşama doğru açılmış ve muhacirin yerli yerine gönderilip mecruh jandarmalar da taht-ı tedaviye aldırılmış ve bu tedbir sayesinde heyecan ve helecan ber-taraf olup vakaya nihayet verilmiş idi.

Mutasarrıf Sadeddin Bey'in Kozan Sancağı'na Nakil ve Becayışıyla Babanzâde Mustafa Zihni Paşa'nın Vürudu ve Zaman-ı İdaresi

Bu mesele-i mühimmenin mutasarrıf-ı mumaileyhin idaresizliğinden neşet ettiği Bâbîâlî'ce sabit olduğunda kendisinin aleyhindeki şikâyatı valinin evvelce örtbas etmesinden esmanın kendi üzerine sıçrayacağını his ve teferrüsl¹ mutasarrıf-ı mumaileyhin derhal Isparta'dan kaldırılmasını yazmış olmasıyla Kozan Sancağı Mutasarrıfı Rumeli Beylerbeyliği payelilerinden Babanzâde Mustafa Zihni Paşa Hazretleriyle becayış icra olunup paşa-yı müşarünileyh sürat-i acile ile bahren Antalya'ya çıkarak üç gün zarfında Isparta'ya gelmiş ve selefî ve hem de halefî Sadeddin Bey teşyî'ine ferd-i âferîde çıkmaksızın kendi kendine İstanbul'a müteveccihan Isparta'dan gitmişti.

Mir-i mumaileyh kıyafeten Berber Çil Mahmud denilen bir adama ziyadesiyle benzediğinden beyne'l-halk "Çil Mahmud" derlerdi. (s.628) Hala zamanına ait zelzelelerden bahis olduğunda Çil Mahmud zamanında denilmedikçe kimse bir şey anlamaz.

Sadeddin Bey Zamanında Gelen Çerkes Muhacirlerinin Yalvaç'ta Çerkes Kaymakam Rifat Bey Tarafından Hüyükklü Yaylasına İskan Edilmek İstenilmesine Karşı Köylülerle Muhalefetleri ve Kaymakamı Darb Etmeleri

Zamanında Yalvaç Kazasında türeyen Örkenezli Osman Efe Eğirdir ve Karaağaç Kazalarında bir iki sene icra-yı şekavet ve gasb ve garet ederek vali Serverî Paşa tarafından Akşehir dâhilinde derdest ettirilip Konya hapishanesinde bir müsademe esnasında telef olmuş idiye de merkumun uğradığı yerlerde kendisine yem ve yiyecek verenlerden birçok biçare cinayet-i mahkemesi muhakemesine getirilmiş ve muhacirin-i merkumeden evvelce Yalvaç'a gönderilenler kaymakam-ı kaza Çerkez Rifat Bey tarafından Hüyükklü karyesi merasına iskân olunmak istenilip köylüler muhalefetle kaymakam-ı mumaileyh darp ve tahkir ve icraatını men ve tahzir ettiklerinden dolayı mahalince birer-ikişer-üçer sene mahkum edilen kırk elli kimse istinafen tetkik ve tadil iddiasıyla Isparta'ya dökülmüş gelmiş olduklarından kaymakam-ı mumaileyh mabeyn müşiri Gazi Osman Paşa'nın kayınbiraderi olması ve Osman Efe işinde maznun görünenlerin mağduriyetleri bedihî bulunması hesabıyla gerek bunlardan ve gerek ilk tesadüf ettiği Çerkez galeyandan muavin Sadık Bey vehim ve endişeye düşerek mezunen Dersaadet'e gitti.

1 Sezme.

1307 senesinde muharrir-i aciz mahkeme-i bidayet ve istinaf azası olduğum cihetle muavinlik vekaleti acizlerine mevdu' idi.

Mutasarrıf-ı cedid Zihni Paşa Hazretleri'nin istikbaline gidecek Belediye Meclisi Reisi ve idare azası meyânında bizim de bulunmaktığımız tensip olunmağla Antalya'ya yakın ser kurenâ-yı esbak Hafız Mehmed Bey çiftliğine kadar gidilmişti. Orada eskiden tanıştığımız Antalya eşrafından Cemal Bey'e tesadüfle dertleşirken mir-i mumaileyh, "Anadolu böyle Toptaş Bimarhanesi'nden çıkmış mutasarrıflardan, amirlerden ne vakit kurtulacak ve Payitaht-ı saltanat Anadolu'nun ıslahat ve terakkiyâtına ne vakit bakacak. Zavallı Anadolu'muz biçare-gânı hem her türlü teklifât müz'ice altında ezilir ve hem de fazlaca bir de ağır cezalarla hapishanelerde mahvedilir. Acaba bu İstanbul erbab-ı istibdâd ve sefahatinin Rumeli'yi, Arabistan'ı, Kürdistan'ı bitirip de Anadolu'ya bu derece saldırmaları ne vakit hitam bulacak. Bari bu gelecek mutasarrıf Paşa adam akıllı bir kimse olsaydı da halkımız biraz teselli bulsaydı." Diyordu.

Biz henüz musahabemizi, dertleşmemizi bitirmeksizin akşam ezanı sonunda (s.629) mutasarrıf-ı cedid geliverdi. Hoşâmedî edildi. Mühim mukaddimelerle görüşüldü. Paşa-yı müşarünileyh alim ve arif zeki ve tecrübekâr bir zat-ı siyaset aşına olduğu ve tarihen tanınmış Bağdat hanedan-ı kadimi ahfadından bulunduğu anlaşıldı.

Ber-vech-i muharrer İstanbul zadegânı süfehasının yüzünden Anadolu'nun çektiği mihan ve meşakkatin inşallah yakında iyiliğe munkalip olacağına bu hal-i hayır-fâl addedildi.

Çerkes Muhacirlerin Konya Cihetlerinde İskanları İçin Sancakça Müretteb İanenin Celb ve Cem'iyle Kendilerinin Akşehir Dayılığına Gönderilmeleri

Ferdası sabah birlikte hareketle akşama Burdur beylerinin Çine Çiftliği'ne yetişilebilerek gece orada kalmakla çiftlik sekencesinin hal-i sefalet istimal esareti nazar-ı teessüfle görülüp ferdası günü Burdur'da bile kalmaksızın Isparta'ya gelindi. Mutasarrıf-ı müşarünileyh vukuf-ı ilmî ve talâkat lisanı sayesinde sandalye-i mutasarrıfiye kaid olduğunu müteakip irad eylediği nutk-ı resmisinde cümleye büyük ümidler vererek birkaç gün mürurunda bilcümle devair rüesasından ve ulema-i memleketten mürekkep teşkil eylediği bir cemiyet-i şebbânede ittihad-ı İslam ve arzu-yı terakki emeliyle gizli ve aşikar işretin intifâ-yı vukuunu taht-ı temine aldıktan sonra gerek merkezde ve gerek kazalarda bulunan muhacirin-i çerakizenin muhaberât ve mukarrerât-ı

sabıka dairesinde vilayet dâhilinde arazi-i haliye ve vasiaya iskânları zımnında ziânât-ı mukteziyeyi harman vaktinde beher harmandan birer şinik buğday verilmek ve erbab-ı servet ve tüccardan iane-i nakdiye almak suretinde tertip ettiği cihetle bur tertibe göre toplanan iane muhacirine ita ve kendileri Akşehir ve Iğın ve Konya merkezlerine sevk ve isra olundu. Ve ianenin bir kısım-ı mütebakisi dahi ihtiyat parası olarak meclis-i belediyeye verildi.

Yalvaç mahkumlarının istinafen tetkik olunan evrakıyla Osman Efe maznunlarının netice-i muhakemâtında hakk-ı kanunileri adilane hükme rabt edildi. Ceza reisi Raşid Efendi'nin sıfat-ı ilmiyesine menafi işreti yüzünden infisali vuku bulduğu ve yerine Kifri Abdullah Sabri Efendizâde Sadreddin Efendi namında yine müntesibîn-i ilmiyeden bir zat geldiği gibi muavin Sadık Şahabeddin Bey'de İstanbul'ca Üsküdar bidayet mahkemesine nakl-i memuriyet ederek Isparta muavinliğine Ankara istinaf başkatibi Şevket Efendi ve ikmal-i müddet eden Naib Tahmas Remzi Efendi yerine de Eğinli Ebubekir Hilmi Efendi geldiler.

Gerek Ebubekir Hilmi ve gerek Abdullah Şevket Efendi'lerin ciddi sahib-i vukûf ve mukaddem ve o nispette de müstakim ve Sadreddin Efendi'nin dahi usul-i fikhiyede mumaileyhimâya muadil ve belki faik bir zat-ı zî-iktidâr (s.630) ve tab'-ı Selim olmalarından mutasarrıf-ı müşarüniyleh bulunduğu cemiyetlerde bunlarla ve ulema-i saire ile daima mübâhesât-ı ilmiyede bulunur ve kendisi Şafi'yyü'l-mezhep olduğundan mesail-i Hanîfiye ile mesail-i Şafiiyeyi teflik etmek cihetlerini mevzubahis eyer ve mükeyyifât ve meşrubâtan nargile ile çaydan başka bir şeyi içmez ve oyunlardan da satrançtan maadasını oynamazdı.

Sadreddin Efendi kendisi kadar satranç bildiğinden her ikisi oynadıkça Naib ve muavin ve azalar hepimiz satranççı birer parça öğrendik.

Memurin-i mülkiye ve adliyenin böyle müttehid ve mümtezic ve işret ve rüşvet gibi irtikâbât-ı aleniye olmayıp idare-i umur-ı memlekete müvekkil olanların bu suretle muvafık ve mübtehiç¹ yaşamaları bütün ahalinin mucib-i memnuniyet ve şükranı oldu.

Mutasarrıf ve Naib-i sabık zamanlarında rub' asırdan beri icra-yı tamirata muvaffakiyet hasıl olamadığı kısm-ı sânimebhas-i evvelinde yazılan Halil Hamid Paşa Camii Şerifinin otuz bin kuruş kadar iane-i diyanet-perverânla vücuda getirilen tamirat ve telvînâtı nevâkısı ikmal ve resm-i küşâdı icra kılındı.

1 Sevinen, memnun, mesrur.

Ebubekir Hilmi Efendi bunu müteakip Cami-i Kebir'de kürsüye çıkarak heyet-i içtimaiye-i İslâmiyenin ittihat ve mesai-i milliye ve diniyeleri her müşkülü âsân ve her muvaffakiyeti zahir ve nümâyân edeceğinden bahisle teceddüât-ı zamaniyeden hakkıyla istifade etmek yeni yeni sanat ve hırâset yollarına girmek her Müslüman'a vacip olduğunu vaaz şeklinde cemaate anlattı. Rıdvan Paşa zamanından beri beher sene yedi-sekiz ay Cami-i Kebir'de *Tefsir-i Rubû'l-Beyân*'ı cemaate takrir eden fuzalâdan Karaağaçlı Büyük Şükrü Efendi'nin hizmet-i diyanetkârâne-i urefâ-pesendânesini mutasarrıf-ı müşâ-rünileyh pek takdir ve bî-nukat-ı Arabî bir tefsir-i kebir hediyesiyle Efendi-i mumailiyh bunu kırâ'at ve takrir ettirerek doğrudan mabeyn-i hümayuna arzla mumailiyh tahsisat-ı ilmiyeden miktar-ı kâfi maaş tahsis ettirmekle haysiyet-i ilmiyesini tevkr eyledi.

Muhacirîn İanesi Bakıyyesiyle Daire-i Belediye'nin Haricinde Yapılan Daireye Nakil ve İhracıyla Memleketin Ahval-i Sıhhiye ve Belediyesinin Islahatına Teşebbüs Olunması

Belediye'ce heyet-i sıhhiye-i insaniye ve hayvaniye ve tatbikat-ı hendesiye memurlarının intizam-ı ahval ve idarelerine daire-i hükümetteki bir oda kifayet edemediğinden beledi reisi Hacı Hasan Efendi marifetiyle muhacirîn-i çerakise ianesi bakıyyesinden civar-ı hükümette kâin şadırvan yanındaki Cami-i Kebir'e merbut müsakkafât-ı vakfiyenin kahvehane olan kısmını uzun müddetle isticâr ettirip fevkani dört odalı bir daire-i belediye yaptırarak meclis-i beledîyi oraya nakil ve belediye odasını yeni teşekkül birkaç senede muamelesi tevessü ve tekemmül eden Ziraat Bankası (s.631) heyet-i idaresine tahsis ve ita etti.

Isparta'ya Gelen Bir Protestan Papazının Burdur'a Azimetinde Burdur Hıristiyanları Tahkir Ederek Amerika Filosu'nun Antalya Limanı'na Gelmesi Üzerine Mutasarrıf Zihni Paşa'nın Tahkike Memur Olması ve Burdur'a Gitmesi

Bu hengâmda Isparta'ya gelmiş olan bir Protestan papazı da Rum ve ermeni gençlerini teşvik ve Protestanlığa imale ve tahrik ettiğinden şikâyet eyleyen Rum ve ermeni papazlarıyla muteberanının müracaat-ı vakıasını hüsn-i neticeye rabt ederek Isparta'da cemaati olmamasından dolayı mer-kum papaz tatlılıkla evvelce Burdur'a ref edilip Burdur'da da Rum sekensesinin metropolid Vendiknos Efendi'yi tahrikle tahkiratta bulduklarından ve o zaman papazın karargahında dahi harik zuhur ettiğinden naşi Amerika

zırlıtlarının bir kaçı bu iş için Antalya limanına geldiği vilayetçe haber alınmasıyla mutasarrıf-ı müşar ve muavin-i mumaileyhima memuren Burdur'a azimet ve orada bir takım mütecasirlerden lazım gelenleri Aydın cinayet mahkemesine sevk ile Bâbiâli'ce Burdur mutasarrıfı ve patrikhane'ce metropolid azl ve beş yüz lira da harik bedeli tazminat peşinen mal sandığından ita olunduktan sonra avdet ve büyük bir gaileyi hüsn-i suretle def'e ibraz-ı muvaffakiyet eylediler.

Müşarünileyh Isparta'ca henüz icad ve tamimine başlanmak istenilen halıcılık sanatının husul-i terakki ve tamimi için dâhili bir şirket teşkiliyle mühim hisse senedâtını kendi alarak kendi harem dairesinde dahi tezgahlar açtırıp ailesini sanat-ı mezkûreye sevk ve evvelce kapanan inas rüşdiyesini emniyet-i kamile ashabından zükûr, Sadiye Mektebi muallimi Kadızâde Hafız Ahmed Efendi muallimliği idaresinde tekrar küşâdla bir Hıristiyan kadını halıcı ustasını dahi tayin edip mektepte de talebâta bu sanat-ı nefiseyi öğretmeye himmet ve itina etti. Bu sanatta mümarese-i sabıkası olan Kayserili Doktor Bursaki ve kayınbiraderleri dahi çok hizmet ve fedakarlık yaptılar.

Naib-i mumaileyhin haremi Beyrut vilayeti dâhilindeki Hıristiyan inas mekteplerinden birinde muallime ve bakir iken esna-yı imtihanı İslâmiyet'teki taa'dud-i zevcâta telmihan bir mevzu muterizane ortaya getirildiğini görünce Naib-i mumaileyh her hususta olduğu gibi bu babta da kavaid-i İslâmiyenin her dinden ziyade insaniyete ve tabiata hizmet ve muaveneti bulunduğunu isbat ve Hıristiyanlığın bunu tazyik ve tahdidi nice yetişmiş kızların hukuk-ı tabiyelerinden mahrumiyetini intac ettiğini ve bilakis din-i İslam hem din ve hem mezheplerden başka Hıristiyanları dahi dinlerine taarruz etmeksizin izdivaca müsaade ve cevaz gösterip alem-i insaniyetin kadınlığa ait hürmet ve sıyanetini takdir eylediğini fenni ve şer'î ve aklî (s.632) deliller irad ve ikna etmesi üzerine cemaati içinde o kadar hüsn-i dâr ve drahoma ita edebilecek derecede sahibe-i servet ve iktidar olamayan ve yaşını başını epeyce bulduğu halde bakir kalan mumaileyhima naib-i mumaileyhe haber gönderip "haremini ikna etsin de beni alsın ben de Müslüman olurum" dediğinde mumaileyh; "Ben zaten bekar bulunuyorum. Mademki bana gelmeye ve İslam olmaya razıdır, pekala alırım" cevabını verdiğinden o suretle ihtida ve izdivaç etmiş bir kadın olmasıyla halıcılık sanatına kendi ve çocukları heveskâr oldukları gibi başka kadınları dahi teşvik ile sanatın taammümü esasına hizmet eylemişlerdir. Mumaileyh Eğin'den çe-

kirdeksiz tevet aşısı kalemini de getirttirerek Isparta'da tamime himmet eylemiştir.

Orman İdaresi İhtilâsâtının Tedkikine Kıbrıs Muhasebecisi Kemal Bey Geldiği Gibi Vali Hacı Hasan Bey'in Berâ-yı Devir Aynı Zamanda Isparta'ya Gelmesi ve Isparta Çarşısında Odun Parası Hariki

Mutasarrıf ve naib-i mumaileyhima zamanlarında Antalya orman sermüfettişliği idaresinde bulunan Isparta ormanları kat'iyatında tüccarın hilaf-ı kanun harekâtını ihbar eden Ezanîzâde Mustafa Efendi'nin ihbarât-ı vâkiasını tahkike gelen, Kıbrıs muhasebecisi Kemal Bey tahkikatını bî-tarafâne icra ettirerek mir-i mumaileyhe bilahare mükafaten Konya Defterdarlığı verildiği gibi muhbir Mustafa Efendi'ye de beşinci mecdî nişanı ve bir hayli ihbariye verildi.

Mutasarrıf-ı müşarünileyh dahi gerek orman işlerinin kesret-i muame-latı ve gerek muamelat-ı sairenin vüs'at-i derecâtı nispetinde Isparta'ya faik görünen Teke Sancağı mutasarrıflığı tevdi ve liva-i mezkûr mutasarrıfı yine Rumeli Beylerbeyliği payelilerinden Gürcü Yahya Dede Paşa Isparta'ya be-cayış ve tahvil kılındı.

O sene Isparta çarşısının Odun Pazarı cihetinde harik zuhuruyla haffaf haneye kadar epeyce dükkân yanıp bunların yenileri yaptırılacağında Belediye reisi Hacı Hasan Efendi aleyhinde bir galeyana hasıl olmasıyla 1308 senesinde vali Hacı Hasan Bey ikinci defa Isparta'ya gelmiş ve bu defa Bidayet Mahkemesi başkatibi Osman Efendi hanesine misafir olmuş olduğundan Hacı Hasan Efendi'ye istifa verdirerek belediye riyasetine Keçiborlu Nahiyesi müdürlüğünden sonra meclis-i idare azalığından istifa eden esbak belediye reisi Danabaşzâde Hacı Mustafa Bey tayin edildi. Mir-i mumaileyhin istifası üzerine biraderi Abdullah Paşa'nın vefatında Afşar Nahiyesi'nden Isparta'ya nakil ve hicret ve biraderinin kerimelerini oğullarına hasbe'l-vilaye akd ve tevzice müsâre'at eyleyen Tahir Bey meclis-i idare azalığına konulmuş idi. Bu sırada mir-i mumaileyh Dersaadet'çe mirü'l-ümeralık tevcihiyle biraderi (s.633) misillü hanedanlıkta Tahir Paşa oldu. Biraderi konaklarına oturdu.

Muhasebeci İsmail Nesib Efendi'nin başka mahalle nakliyle yerine Arnavut Niyazi Efendi namında muktedir bir muhasebeci geldi. Hacı Reşad

Efendi zamanından beri sürüklenip kalan esbak ve sabık muhasebeciler devirleri yaptırıldığı esnada kayden görünen bakayanın sıhhatini tetkik ederken Mucib Bey heyet-i teftişyesinin ta'mik etmediği bazı muamelât ve hususat-ı mühimme ortaya gelerek 1309 (1893) senesinde vilayet vergi müdürü Şükrü Bey bunların tahkikine memur geldi. Bunun icra ettiği ta'mikat neticesinde meclis-i idarede aza bulunan sabık muhasebe başkatibi Ahmed neşet ve halefi İsmail Efendi'lerle bazı mal-i mirileri ve merkez ve kazalar sandık eminleri berâ-yı muhakeme Konya'ya götürüldü. Ve mesail-i mebsuta Konya'ca meclis-i idare-i vilayette muhakeme-i hal ve hükme rabt edildi.

Vali-i müşarünileyhin üçüncü sene-i devr ve teftişinde merkez-i livaya merbut Senirkent Nahiyesi'nde bir saat mesafesindeki Uluborlu Kazası'na merbutiyeti tabii ve her suretle musalih-i umumece suhulet ve menâfi'i dâ'î olduğu halde mücerrefe ihtirâsât-ı nefsâniye ve şahsiyeye müsteniden on saat mesafedeki merkez-i livaya bu tayy-i mevâki'a maslahat ve hikmet olmayacağından merkezden fekk-i irtibatıyla kemâ-fî'l-kadim kaza-i mezkûra ilhakına vali-i müşarünileyh tarafından emir verilip kendileri Burdur ve Antalya Sancakları'na azimet etmişti.

Zihni Paşa'nın Antalya'ya Becayışle Dede Paşa'nın Antalya'dan Isparta Mutasarrıflığı'na Gelmesi ve Konya Vergi Müdürü'nün Berâ-yı Tetkik Vürudu

Müşarünileyh Antalya'da bulunduğu sırada da süratle Mabeyn-i hümayuna davet olunması üzerine Konya valiliğine İstanbul memurîn-i mülkiye komisyonu reisi Rumeli payelilerinden Derviş Ali Kemalî Paşa tayin buyurulmağla müşarünileyh 1310 (1894) senesi evahirinde İzmir tarihiyle Keçiborlu Nahiyesi'ne hem-hudut Dinar Kazası şimendifer istasyonundan geçip istikbal ve teşyi'ine Isparta'dan bazı zevat gönderildi. Mukaddemâ muhasebe işlerini tahkika gelen vilayet vergi müdürü Şükrü Bey, Mutasarrıf Dede Paşa dairesinden bir kız aldığı cihetle memuriyetinin Isparta muhasebeciliğine tahvil emeline düşüp bazı esbaba binaen muhasebeci Niyazi Efendi Meclis-i İdare-i vilayetçe hakeme rabt edilen işlerin Şura-yı Devlet'çe nakz hükmünden dolayı Konya'ya götürüldü. Ve infisâli vuku buldu ise de (s.634) Şükrü Bey muhasebeci olamayıp Isparta muhasebeciliğine birinci sınıf Aydın Kazaları mal müdürlüğünden Divriğili Ali Rıza Efendi namında biri tayin edilip vürud eyledi.

Isparta'da Halıcılık Sanatının Terakki ve Himmetiyle Şark Halı Kumpanyası'nın Teşkili

Zihni Paşa zamanında açılan halı şirketi epeyce büyük halılar çıkarmaya ve sanatın kurâ ve nevahi ve kazalarda ta'mimine muvaffak olduğu halde doğrudan Avrupa ile iş yapayım derken Devlet-i Aliyye'nin "Mançester" Şehbenderi tarafından yedi-sekiz yüz liralık bir parti sipariş bedeli dolandırıldığından dolayı İstanbul mahkemelerinde takip ettiği davayı gayeye isal edememesi sebebiyle hissedârân fayda yerine zarar görüp sermayeyi bile kurtaramayacağını anladıkları cihetle şirket fesh olunduysa da Doktor Bodosaki ve kayınbiraderleri İzmir'ce kendi hesaplarına kapı bulup muameleyi takip ettikleri sırada reji muhasebeciliğinden munfasıl ve mahkumen mevkûf olan Akşehirli Ermeni Haçik Efendi bu sanata meraklı bir sahib-i tettebbu' ve mümarese olmasından naşi Paşa-yı müşarünileyh Efendi mumaileyhi celb ve seleftinin bıraktığı tezgahları daha ziyade tanzim ve islah ettirerek bu sanat-ı nefisenin terakki ve tamimine ve boyaların tespitine çalışmaya devam göstermiş ve Efendi-i mumaileyhin icad ettiği makasa ihtira' beraatı alıvermiş ve İslamlardan Etreliizâde Mehmed Efendi dahi müteaddit tezgahlar ve idare ve boya ve resim haneler açıp bir taraftan Bodosaki ve diğer taraftan Etreliizâde işi ileri götürmeye çalıştırılmış idi.

Mumaileyh Haçik Efendi İzmir'de mukim Ispartalıoğlu Agop Efendi mahdumlarıyla muhabere edip onların gösterdikleri teshilât ve muavenatla "Şark Halı Kumpanyası'nı" teşkile muvaffak olarak kendisi direktör olmuş ve merkezde ve kazalarda ve nahiyelerde ve hatta karyelerde herkesin bu sanattan istifade yoluna koşmuş ve derûn-ı sancakta ehemmiyetli bir mevki ve itibar bulmuştur ki hala mevcut "Şark Halı Kumpanyası" bu teşebbüsât-ı ciddiye ve mesai-i mütevelliyenin semere-i hasilasıdır.

Etreliizâde sonraları kaybedip idarehaneyi kapatmış ise de Bodosaki ve şerikleri hayli istifade etmişler ve Ispartalılar evlerini bu halılarla döşemeye başlamışlardır.

Dede Paşa'nın İnfisaliyle Yerine Gelen Arnavut Mehmed Ali Paşa'nın Zaman-ı İdaresi

Mutasarrıf-ı müşarünileyh Batum hanedanzâdelerinden müstakimül-etvâr, tecrübekâr (s.635) bir ihtiyar olmasıyla ihtiyarlığı cihetinden yanında bulundurduğu oğlu Enis Bey'e tevdi-i vazife etmeye mecbur olduğundan

oğlu mumaileyh her işte merci-i âm halinde bulunarak memleketlerinden harice salıverilmeleri memnu' olan Ermenilerden bir kimseye İzmir'e azimet için vesika ve mürur tezkeresi vermesi ve o zamanda Isparta'da birkaç Yunan Palikaryalığı heveskârlığında bulunanlardan mütemevvilan-ı Hıristiyaniyeye varakalar gönderip üçer-beşer yüz lira fidye-i necat talep eylemelerine karşı tedkikat ve tamikât-ı lazıme icrasıyla bunlar kimler ise meydana çıkarılarak ref'-i vücutları zımnında kendisine vuku bulan müracaat-ı resmiye ve hafiyeyi hakkıyla nazar-ı dikkat ve ehemmiyete almayıp işin mabeyn-i hümayuna aks ettirildiğinde bu hususta dahi gaffet ettiği İstanbul'ca anlaşılması üzerine derhal infisali vuku bularak yerine Amasya Mutasarrıflığından munfasıl ve Rumeli Beylerbeyliği payesini haiz Arnavut Mehmed Ali Paşa geldi¹.

Paşa-yı müşarünileyh dahi erbab-ı liyakat ve istikametten vazifesine bihakk kendi bakar bir zat-ı zî-vakar olmasıyla selefi Dede Paşa'nın İstanbul'a müteveccihen Isparta'dan mufarakatini müteakip akd eylediği ilk meclisinde meslek ve programını tayin ve tebyîn etmiş ve işine başlamış idi.

Müşarünileyh ilk defa belediye ve maarif ve evkaf işlerini nazar-ı dikkate alarak Dede Paşa zamanında vali-i sabık Hacı Hasan Bey'in Sancak maarif-i iptidai müfettişliğine tertip ve tayin ettiği muharrir-i acizin memuriyeti maarif nezaretince tahsisat verilememesinden dolayı suret-i fahriyede devam olunmak ve sancakça karşılık bulunmak üzere tasdik olunduğuna mebni merkez maarif komisyonu riyaseti kemâ-fi's-sabık uhde-i acizademde kalmak şartıyla 1 Mart 1311 tarihinden itibaren sancak evkaf müdürlüğüne muharrir-i acizi intihap ve tayin eylemiş ve bir takım abes-haran eyadi-i me'kelinde bulunan münderis ve müstağnî anı vakıfların tetkiki ledünniyâtına başlanmış ve naib ve reis-i mumaileyhima Ebubekir Hilmi ve Sadreddin Efendiler dahi (s.636) evvelce teşrik-i mesai ederek halkın en ziyade muamelatınca muhtaç ve merbut bulunduğu mahkemeler ahkam-ı kanuniyesinin esasat-ı şer'iyeden müstenbat kavaid-i fıkhiye ile teflik ve tatbiki ve akaide müteallik vecâibin dahi medâris-i ilmiyede icabat-ı hakikiye-i İslâmiyeye tevfiği temin edecek müstahzırât-ı ibtidaiye mekâtib-i ibtidaiye de hasıl olabileceğinden bu zamanda evkafı şerifenin en mühim ve hayırlısı mekatip mesarifi olduğunu ve her müslimin bu işe hizmet ve muavenet etmesi ve ba-husus ulema-i memleketin herkesten evvel halka pîşrev olması lazım olduğunu anlattılar. Medaris-i ilmiye ulemasının zehâbât-ı batıla ile hurafe-cûluktan vazgeçmelerine çalıştılar, eserler yazdılar.

1 Paşa-yı müşarünileyh esbak Konya valisi Sadr-ı esbak Ferid Paşa'nın eniştesidir.

Sadreddin Efendi'nin *Ez-Zer'a İlâ İlmi's-Şer'i'a* nam eseri kendi tarafından tab' ettirilerek sancağın her cihetine tevzi olunduğu gibi ulema-i memlekte usul-i fihhiyeden epeyce şeyler öğretiler. Bir dereceye kadar medreselerden taassubu kaldırmaya muvaffak oldular. Bu sayede mekâtib-i iptidaiye muhassasâtı karşılığı epeyce temin olunmuş ve merkezde ve kazalarda bulunabilen karşılıklardan müfettişlik maaşı temin olunamadıysa da birkaç mektep daha açılmaya yardım etmiş idi.

İki ay sonra İstanbul'ca evkaf müdürlüğüne daha evvelce tayin buyurulmuş olan Şefik Efendi gelip meşrutiyetlerine şart-ı vâkıf veçhile devam olunmakta bulunan evkaf-ı şerife ile metruk ve muattal ve idame-i mevcudiyetleri müstağni-i anh ve mühmel olanlarını maarif komisyonuyla birleşip hal ve tefrika sa'y edilerek bir esası vücuda getirildi. Bazı tedabir-i muvakkate ile bundan da istifade edildi ise de abes-hârânın avam-pesendâne taraftarlığı vaziyetinde görünen meclis-i idare azasından Tahir Paşa'yı mutasarrıf-ı müşarünileyh hiddetle redde kendisini salahiyetdâr addettiğinden paşa-yı mumaiyleh azalıktan istinkâf ve 1311 (1893) senesinde tütün zer' edenlerle reji müdürü Arnavut Derviş Bey'in meyânelerindeki muhalefeti vesile itihaz ederek mutasarrıf-ı müşarünileyhten şikayet ve iltizam hilaf etmesi üzerine tahkikat-ı iptidaiye icra ettirilmiş ve bundan bir netice çıkmamış idi.

Bu esnada muharrir-i aciz hazine dava vekaleti ile iştilal etmekte ve maarif işlerini fahriyen takip eylemekte iken vilayetçe Dede Paşa'ya ait yolsuz muamelâtta (s.637) Beledî Reisi Hacı Mustafa Bey'in bilâ-intihap hilaf-ı kânun tayin edildiği hakkındaki muhasebeci-i sabık Niyazi Efendi'nin müdeiyatı sabit olarak muharrir-i acizin vilayete götürülen evrak-ı intihabiyede ekseriyet-ârâyı haiz olduğum görülmesinden dolayı riyasetin acizlerine tevdi hasebiyle 14 Temmuz 1311 tarihinde ibramen meclis-i beledi riyasetine getirilmiş ve konulmuş idim.

Isparta'da Çiçek Aşısı Memuriyeti'nin İhdası ve İlk Defa Belediye Eczahanesi'nin Küşadı ve Muvazzaf Eczacı İstihdamı ve Bazı Tedâbir-i Sihhiye-i Belediyenin Suret-i İcra ve Tafsilatı

Mutasarrıf-ı müşarünileyh hem kendi çocuklarını ve hem de kalem efendilerinden arzu edenlerle mekteb-i rüşdi şakirdanından müstaid bulunanlara Fransızca okutmak üzere celb ettiği bir Fransız muallime ikametgâh ve kesesinden maaş tahsis ederek memleket erbab-ı zekâsına Fransızca öğretmekliği nazar-ı dikkate aldığı ve Ziraat Bankası katibi Hakkı Efendi ve emsa-

li Fransızca'yı okumaya ve öğrenmeye başladığı misillü belediye muamelatının tanzim ve ıslahına da emir verdiği cihetle evvelâ belediye muamelât-ı he-sabiye ve kuyudiyesinin 1312 (1896) senesi Martından muteber olmak üzere Ziraat Banka'ları usulüne tevfikân tesis ve tatbikine başlayarak memleketin ahval-i sıhhiyesinden lüzum-ı mübremi görünen Belediye eczanesini açmak ve yerliden bulunan eski bir eczacı Yarasimos Efendi'den maada diploma-lı eczacı ve taze mualecât bulunmadığından yerliden eczacı ve etibbâ yetiştirilmek ve Said Paşa valiliğinde yapılması karargâr olan hastane inşa olunmak ve metruk ve mühmel bırakılan çiçek aşısı talimat ve tarifât-ı cedidesine göre aşı yaptırılmak hususları nazar-ı dikkat ve ehemmiyetle alındı.

Eski eczacı yedinde ne kadar eski ilaçlar varsa belediye hesabına ahz ve mahv edilip İzmir'den taze ilaçlar ve Fransa'dan dört yüz elli parça kadar alât-ı cerrahiye ve tahliliye ve mikroskoplar ve kabile levâzımâtı getirtirildi.

Kadim ocak olmak itibarıyla Taşakçı oğullarının canavarcasına mesaneden taş ihracı usul-i amiyanesi men olunarak İzmir'deki operatör Mustafa Bey'le bi'l-muharebe bu ameliye-i fenniye İzmir'de daha ucuz daha rahatlı ve emniyetli yaptırılmaya ve çiçek aşısı memurluğuna mezunen Sıhhiye Nezareti'nden Burdur'a getirilen aşı memuru Muhsin Efendi kendi talebiyle tanzifen Isparta'ya nakil edilip bu memur gayretvar mesaisiyle umum san-cak etfâli üzerinde telkihât icra ettirilmeye başlandı. (s.638)

Mesaneden eski usulde taş ihracı sebebiyle duçar-ı telef ve ızdırap olanlar tehlikeden ve çocuklar çillikten kurtarıldığı gibi umum berberlerin kör ve bulaşık usturalarla çocukları tıraş etmeleri dahi men ve usturaların ta'kim usulü vaz' kılındı. Kellik aşısı da kaldırılabilmiş oldu.

Hamamlarda tellakların selhânede sellahların, lokantalarda aşçı ve hademenin ve fırınlarda hamir-kârların muayene-i tıbbiyeye ve lühu'mât-ı mezbûhanın kezalik bil-muayene damgaya tabi tutulması kararlaştırıldı. Ve tatbik edildi.

Zabita-i belediyece lüzum ve ehemmiyetle tahakkuk eden altı mevkie ka-rakollar inşası karargâr olup birinci, çay ve ferahiye karakolu yaptırıldı.

Naib Ebubekir Hilmi Efendi'nin ikmal-i müddet-i örfiyesiyle yerine Hüseyin neşet ve bunun Antalya'ya naklinde Ispartalizâde Nasreddin ve bu-nun inkizâ-yı müddetinde dahi Hacı Rif'at Efendi ve buna halef olarak

Şeyhülislâm-ı esbak Kara Halil Efendizâde Adil Molla Isparta niyabetine ve müddein-i umumi muavini şevket Efendi'nin Antalya'ya nakliyle yerine İstanbullu Nuri Bey ve bir sene sonra onun yerine de Hacı Halil Efendi muavinliğe ve Sadreddin Efendi'nin İstanbul devairinden birine nakilinde Sadullah Bey ceza mahkemesi riyasetine gelmişlerdi.

Isparta'da İkamete Memur Olarak Isparta Mutasarrıflığına Tayin ve İzam Buyurulan İstanbul Polis Müdürü İzmitli Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Vüruduyla Mehmed Ali Paşa'nın Bittabi İnfisal ve İstanbul'a Azimet Etmesi ve Vali Ali Kemal Paşa'nın Berâ-yı Devir Gelmesi

Yukarıdaki kısım-ı sâni mebahasinde muharrer olduğu üzere İstanbul Ermeni Hadisesi üzerine İstanbul polis müdürlüğünden taşraya ihraç suretiyle açıktan Isparta mutasarrıflığına tayin ve i'zâm kılınan İzmitli Hüseyin Hüsnü Bey 1 Kanunuevvel 1312 tarihinde nağihânî vürüd ediverdi. Paşa-yı müşarünileyh emr-i vaki karşısında kaldığından Dersaadet'e gitti.

Isparta Askerî Mirivalığı'nda bulunan ihtiyar Raşid Paşa bu sırada vefat edip yerine sınıf-ı kitabetten yetişmiş mirliva İbrahim Paşa ve Isparta miralaylığına da Sadık Bey geldiler. Müşarünileyh Hüsnü Bey Isparta'ya gelinceye kadar polislik ve zabıta idaresinden başka bir işte ve mutasarrıflık mesleğinde bulunmuş olduğundan bir müddet muamelât-ı cariye-i tabiiye-ye nıkrân bir halde imrâr-ı evkat edip badehu vali-i vilâyet Ali Kemâlî Paşa Hazretleri'nin 1312 (1896) senesi bera-yı devir Isparta'yı teşrif edip bazı emakin-i askeriye ve mirîye ve vakfiyeyi tevdiden ve tevsian inşa etmek ve şose yolları yapılmak üzere tertip-i esâsatı nazar-ı dikkate alarak (s.639) Ali Rıza Bey zamanında başlanan Isparta-Burdur şosesinin ikmal-i inşaatına 1313 (1897) senesi evvel-i baharında Isparta'dan Burdur'un Çerçin karyesine doğru yapılacak Rûşân Boğazı tarikinden başlayıp hududu ikmal eylediği seneye kadar sonbaharda Isparta-Dinar şosesini dahi ikmal edeceği sırada vali-i müşarünileyhın Konya'da vuku-ı vefatıyla yerine Şura-yı Devlet azasından Avlonyalı Mustafa Paşazâde Ferid Bey tayin olunup mir-i müşarünileyhın bera-yı devir 1314 (1898) senesi Ağustosunda ilk defa Isparta'ya geldiğinde mutasarrıf-ı müşarünileyh aşar müzayedesi zımında kazalarda bulunmasıyla görmek ve görüşmek için avdetine mezuniyet istediği halde müşarünileyh kendilerinin İstanbul alyehdarânı sırasında bulunanlardan olması sebebiyle izin vermemiş ve yüzünü görmek istememiş idi.

Ali Kemal Paşa'nın Vefatıyla Yerine Tayin Olunan Şurâ-yı Devlet Azasından Arnavut Ferid Bey'in Berâ-yı Devir Isparta'ya Vürudu ve İlk Şose Ameliyatına Başlanması ve Liva İbrahim Paşa'nın Maarif Riyasetine Tayini ve Bazı İcraatı

Mutasarrıflık vekâletinde bulunan Naib Adil Molla ve mirliya İbrahim Paşa ile devir işini bitirip mukaddemâ Konya Ziraat Bankası şube memurluğundan Isparta'ya nakil-i memuriyet eden şube memuru Ispartalı Hüseyin Hamid Efendi'yi başka mahalle kaldırmak ve müdde-i umumî muavinî Hacı Halil Efendi'yi azil ve Belediye riyasetinin inkızâ-yı müddet-i kanuniyesi hasebiyle riyaset-i mezkûreye yeni intihapta ekseriyet-ârâ kazanan Miskizâde Mehmed Ağa'yı reis nasb etmek ve memleketinin maarif komisyonu riyasetini İbrahim Paşa'ya tevdi' eylemek gibi bir iki icraattan sonra Burdur ve Teke Sancakları cihetine gitmiş idi. Avdetinde Burdur'dan Keçiborlu tarikiyle merkez-i vilâyete muvasalât ettiğinde Isparta'dan Dinar istasyonuna doğru ikmal edilecek şosenin bir sene evvel başlanılan ameliyat-ı turabiyesini ikmal için emr-i şedid verip mutasarrıf-ı müşarünileyh bu emrin tatbik ve tenfizi vazifesini de tarik komisyonu riyaseti sıfatında bulundurduğunu paşa-yı mumaileyhe tevdi ile paşa-yı mumaileyh evvel be evvel valinin tevdi ettiği maarif komisyonu riyasetinde muvaffakiyet göstermiş olmak için komisyonun evvelden hazırladığı bir takım mekâtib-i iptidaiyeye birer nam takarak hatta Keçeci Mahallesi'nde kadim ve metruk köhne bir mekteb-i sibyanı dahi inas mektebi farz edip Feridiye ismini tesmiye eylemiş ve bir iki mah zarfında bu kadar mekâtib küşadına (s.640) muvaffakiyeti vali-i müşarünileyhçe şayan-ı takdir görülmüş olmasından dolayı üçüncü nişan-ı zîşân-ı Osmanî'ye mazhariyetine delâlet etmiş ve 1315 (1899) senesinde mutasarrıf-ı müşarünileyhin yine kazalara gittiğinde mutasarrıflık vekâletini dahi Paşa-yı mumaileyhe bırakmış idi.

Sancak Aşı Memurluğu'nun Lağvıyla Belediye Eczanesinin Sedd ü Bendi ve Liva İbrahim Paşa'nın Terfian Rumeli Cihetine Nakil ve Azimeti

O zamanda vefat eden Müftü Mehmed Tahsin Efendi'nin yerine beyne'l-eşraf ekseriyetle müftü intihap olunan ulema-i marufe-i memlekettten Şakirzâde Mehmed Şakir Efendi hakkında eser-i ihtilâf gösteren avam ve esnaf takımına muamele-i anifede bulunmasından nâşi şikâyât-ı mühimme ve mütevellîye vukua gelmesi üzerine paşa-yı mumaileyhin o sırada Konya'da müteşekkil Divan-ı Harb-i Askerî'ye azimet ettiği esnada vali-i müşarüni-

leyh ikinci defa Isparta'ya gelip paşa-yı mumaileyhin maarif hususundaki icraat ve maruzatıyla şose işinde ve ahaliye yaptığı muamelede hilâf-ı hakikat ve hakkaniyet bazı güne evzâ'-ı müfritede bulunduğu ve ânifen yazdığı veçhile eniştesi mutasarrıf-ı sabık Mehmed Ali Paşa aleyhinde bulunan Tahir Paşa ile birleşerek müşarünileyh Mehmed Ali Paşa'nın açtığı Belediye Eczahanesini kapattırıldığını ve aşî memuru Muhsin Efendi'ye de hilâf-ı kanun ve emir yol verdirdiğini anlamasıyla halkın ve bir kısım zabîtanın adem-i hoşnûdîsine karşı mumaileyh İbrahim Paşa'yı terfian Rumeli cihetine nakil ettirmeye muvaffak olmuş ve yerine Mirliva Arnavut Tahsin Paşa gelmiş idi.

Tahsin Paşa, kâr-ı azmûde ve vazife-i askeriyesinden başka bir şeye karışmamak mesleğinde bulunduğundan halk ve hükümet ile cihet-i askeriyeye beynindeki ihtilaf ve mübâyeneti kaldırıp az zamanda bir hüsn-i âmîzeş vücuda getirdi.

Daire-i askeriyenin noksan yerlerini iane-i ahali ve himmet-i hükümet ile ikmal ettirdi. Tahir Paşa'nın o sene der-uhde ettiği Afşar Nahiyesi aşarından bazı kurânın muamelât-ı taşiriyesini yoluna koyup da Isparta'ya dönerken kendisini Eğirdir'e nakil eden kayak içinde nâgihânî duçar olduğu illet-i nüzül ve birkaç mah tedavi olunduğu halde kâr-ger tesir olamadığından hulûl-i eccl mev'ûduyla vefatı vuku buldu. (s.641)

Mumaileyh büyük biraderi Abdullah Paşa'nın vefatıyla kerimelerini oğullarına akd ü tezviç ettikten sonra Isparta'da yerleştiğini müteakip on iki sene zarfında bazı müessesât-ı hayriyeye hizmeti ve meclis-i idare azalığında memuriyeti sebk etmiş hanedandan idi. (Rahmetullahi aleyh)

Mutasarrıf-ı müşarünileyhin 1322 (1906) senesi gayesine kadar on sene devam eden müddet-i memuriyetinde sancağın merkez ve mülhakatında ne gibi ve ne kadar âsar-ı Hayriye ve nafiaya muvaffak olduğu ve Liva-i İbrahim Paşa'nın dahi Yunan Harbi'nde ve Havran İsyanı'nda Isparta Livası'ndan sevk olunan efrad ve sair levazımat hususlarında ve bilhassa daire-i askeriyeye inşaatında gösterdiği müstakimane faaliyet ve muvaffakiyeti yukarıdaki mebahis-i mahsusasında yazılmış olduğundan tekrarından bittabi sarf-ı nazar olundu.

Naib Adil Molla'nın ikmal-i müddet-i örfiye etmesiyle yerine Servet Efendi¹ ve Ceza Reisi Sadullah Bey'in dahi terfian başka mahalle naklin-

¹ Efendi-i mumaileyh devr-i Meşrutiyette ve Hal'-i Hamid Han'da Şeyhülislam olan Ziyaüddin Efendi'nin kardeşidir. İstanbul'da vefat etmiştir.

de yerine İbradılı Asıf ve Müdde-i Umumi muavinliğine de Mesud Hulki Efendi'ler ve tahrirat müdürlüğüne Antalya'dan menfi suretinde bulunan İstanbullu Cemal Bey geldilerdi.

Cemal Bey'in haremî Ağros'un İslâm köyünden bir Miralay kızı olmasıyla oğlan kardeşi Eczacı Mehmed Ali Bey zevci Isparta'da temekkün etmek ve cedleri ocağını şenlendirmek istemişler ve usul-i cedide-i ziraatı tatbik için köyden arazi edinmek ve Isparta'ya yakın İlsazı ve Yumrutaş cihetlerindeki yabanî zeytin ağaçlarını aşlamak ve zeytinlikleri istimlak ve tefevvuz eylemek esbabına teşebbüs eylemişlerse de mir-i mumaileyhin Teke Sancağı tahrirat müdürlüğü zamanına tesadüf eden mühimce muhalefat-ı askeriye zayıtından dolayı vilâyetçe azil olunarak ikametî dahi Konya'ya tahvil edildiğinden yerine yine nefiyyan Jönler erkânından Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey geldi.

Bu da çok durmaksızın yine ikametine memur Niğde Tahrirat Müdürü Bahriyeli Fuad Bey'le becayiş edildi. İdare-i memleket hal-i tabii içinde cereyan etmekte iken Isparta niyabetine Balıkesir Mebusu olan Şefik Bey ve ceza mahkemesi riyaşetine Sedat ve müdde-i umumi muavinliğine Refik Bey'ler ve mütantıklığa Parmaksız Mehmed Ali Efendi geldiler.

Bunların mutasarrıf-ı müşarünileyh icraatında hilâf-ı kanun gördükleri bazı muamelât-ı idareye mümanaat (s.642) ve müdahale etmek istediklerinden dolayı gerçi mumaileyhim dahi mutasarrıf-ı müşarünileyh kadar afif ve müstakim ve vukuf-ı kanunca faik ve müdahalede muhik idiyseler de gaye itibarıyla mutasarrıfın vücuda getireceği umran ve inzibat nokta-i nazarından ufak tefek şeylere selefleri taraflarından iğmaz-ı ayn olduğuna mutasarrıf-ı müşarünileyh alışmış ve seleflerinin gösterdikleri evzâ'-ı mutabasbîsâne ve mütemellikâneyi yapmaya bunlar tenezzül etmemiş olduğundan bu cihetten araları açılarak yekdiğeri şikâyete başlamışlar ve bundan evvel üçüncü defa Isparta'ya gelip giden vali Ferid Bey'in vilâyet ve mülhakatında birkaç sene zarfında husule gelen asar-ı terakki ve teceddüt vesilesiyle rütbesi rütbe-i samiye-i vezarete irtika ederek bu bapta en ziyade iş gören mutasarrıf-ı müşarünileyhi nazar-ı teveccüh ve himayetine aldığı ve 1318 (1902) senesinde belediye riyaşetini dahi yine muharrir-i acize tevdi eylediği cihetle mütenevvi' imaret ve inşaata devam olunuyor ve nam-ı namiye-i hazret-i Padişahî'ye Isparta Cami-i Kebiri yapılıyor idi.

Adliye Müfettişi Bedirhan Paşazâde Emin Bey'in Berâ-yı Teftiş Vürudu ve Vali Ferid Paşa'nın Sadarete Tayininde Konya Valisi Olan Tevfik Bey'in Dahı Isparta'yı Teşrif ve Bazı Tahkikat İcra Etmesi ve Mutasarrıf Hüsnü Efendi'nin Hidemât-ı Hayriyesi

Vali Paşa'nın himayetiyle mumaileyhimin mutasarrıf hakkındaki şikâyetleri müsmir olmamakla beraber müşarünileyhin mumaileyhim haklarındaki şikâyetlerinin tahkikat-ı iptidaiyesine Adliye Nezareti'nden müfettiş Bedirhan Paşazâde ûlâ sınıf-ı evveli ricalinden Emin Bey gönderilmiş ve müfettiş-i müşarünileyh geldiğinde inde'l-tahkik mesuliyetlerini mucib esbab-ı kanunîye görememiş ve bulamamış idi.

Ahıran Ferid Paşa'nın sadarete nakil ve terfiyle Konya valiliğine gelen Tevfik Bey Isparta'yı teşrif ettiğinde Isparta-Eğirdir şosesinde mutasarrıf-ı müşarünileyhin amele-i mükellefeye mükellefiyet-i kanuniyesinden fazla vazife-i ameliye tahmil ettiği ve bir takım halk hakkında kavanin-i adileye muhalif cebir ve şiddet istimal eylediği beyan ve şikâyet olunup vali-i müşarünileyh bizimle beraber Findoslar karyelerine kadar bizzat tahkikat ve tetkikata giderek Büyük Findos Karyesi'ne yapılan alî bir cami ve bir mekteple şose ameliyatındaki mükemmeliyet ve ucuzluğu görmüş ve hakikat-i hali lâzım gelenlerden sormuş ve öğrenmiş idi.

Bunu görünce halka zulüm ve cebir etmiş olduğunuz anlaşılıyor, demesi üzerine “Efendim biz zulmün tarifini her şeyde hakka ve hakikate riayet etmemekten ibaret biliriz, bir işin (s.643) istikamet dairesinde mukdimâne ve muktesidâne görülmesi temsil ettiğimiz milletin bedihi bir hakkıdır. Bu hakkın her hangi bir kısmına riayet ve dikkat olunmazsa zulümdür. Bize zulüm nispet edenler hükümet işlerinde çalıp çarpmak, ne oldum olası iş yapmak ve akşam olasıya işlemek itiyadâtına adl ve merhamet nazarıyla bakanlardır.

Biz ise her aldığımız eşyayı ahalinin aldığı fiyattan ziyadeye almamaya ve masarıftan habbe-i vahide çalmamaya ve çaldırmamaya ve amele-i mükellef eden tembelleri, hilekârları gece-gündüz işletip dört günlük hisse-i mükellefiyetini iki günde bitirtirmeye hasr-ı vücud ve iktidar ettik. Ve esna-yı ameliyatta geceleri bile bizzat teftişatta bulduk. Hırsızları tembelleri gördüğümüzde hiç kimsenin hatır ve gönülüne ve ricasına bakmaksızın tecziye ile ibret ve şiddet gösterdik.

“Bu hallerle bir zulüm değil, adalet yaptık zannediyoruz. Ammâ kûtâh bünyân ve geç-nazarân cezadidegan bu adaleti zulüm görmüşler de şikâyet etmişler, buna ne diyelim.” Dedim. Müşarünileyh bir ah çekip; “Keşke devletin her memuru sizin gibi zulüm etseler de böyle eser-i muvaffakiyet göstereselerdi. Şimdiye kadar Memalik-i Osmaniye’nin her tarafı numune-i umrân ve terakkiyât olabilirdi. Allah sa’yinizi meşkûr etsin” buyurdu idi.

Vali Tevfik Bey’in Bursa Valiliği’ne Nakliyle Yerine Ayandan Bulunan Faik Bey’in Mektupçusu Adem Vahyî Bey’le Berâyı Devir Isparta’yı Teşrifleri ve Müfettiş Emin Bey’in Maaile Menfiyyen İkinci Defa Isparta’ya Gelmesi ve Adliye Memurlarıyla Mutasarrıf Hüsnü Bey Meyanındaki İhtilâfatın Halli Zımında Burdur Mutasarrıfı Nazım Paşa İle İzmir Adliye Müfettişi Galib Bey’in Dahı Isparta’ya Gelmeleri

Vali-i müşarünileyhın vilâyete avdetinde memuriyeti Bursa vilâyetine tahvil edilmekle yerine gelen Ayandan Faik Bey ferdası sene mektupçusu Adem Vahyî Bey’le birlikte bera-yı devir Isparta’ya geldiğinde müfettiş-i müşarünileyh Emin Bey dahi maaile Isparta’da ikamete memur edilerek gelmiş bulunduğundan memuriyet-i adliye ile mutasarrıf-ı müşarünileyh ve teferruatı haklarındaki yekdiğerin şikâyeti gurur ve ihtiras-ı nefsaniden ibaret bulunduğunu anlayıp tarafeyni barıştırmak ve ıslah-ı beyn etmek için çalıştıysa da muvaffakiyet mümkün olamadığı cihetle ikinci defa tahkikata Burdur mutasarrıfı Mahmud Nazım Paşa ile Aydın vilâyeti adliye müfettişi Niğdeli Galib Bey memur olarak geldiler.

Mumaileyhimânın tahkikatından mutasarrıf-ı müşarünileyhın istikamet ve faaliyeti ve eslâfın senelerce yapamadığı şeyleri vücuda getirdiği tezahür edip o sırada Naib Şefik Bey istifa ve Sedat ve Refik Bey’lerle müstantik Mehmed Ali Efendi dahi başka mahalle kaldırılmalarını istid’â ve mutasarrıf-ı müşarünileyh de Bedirhanîlerin ailece azil ve birer mahalde ikamete memur edilmesinden naşı Bedirhanî Kenan Paşa’dan münhal kalan Antalya Mutasarrıflığı’na naklini Sadrazam Ferid Paşa’ya (s.644) arz ve inbâ eylediklerinden mutasarrıf-ı müşarünileyh tam onuncu sene Antalya’ya gitti.

Mutasarrıf Hüsnü Bey'in Antalya Mutasarrıflığı'na Nakliyle Yerine Burdur Mutasarrıfı Mahmud Nazım Paşa'nın Tayin Olunması ve Paşa-yı Mumaileyhin Vürudu ve Zaman-ı İdaresi

Isparta mutasarrıflığına Burdur mutasarrıfı Nazım Paşa geldi. Bu meyanda liva Tahsin Paşa'nın vefatı vuku bulması üzerine yerine İshak Paşa ve Miralay Sadık Bey'in terfian Karahisar'a naklinde Miralaylığa Ahmed Bey ve Muhasebeci Ali Rıza Efendi yerine gelen Vehbi Bey'in Burdur'a nakil edildiğinde halefi Arnavut diğer Ali Rıza Bey'in ve Fuad Bey'in başka mahalle nakliyle tahrirat müdürlüğüne Seydişehirli Sabit ve Ceza Mahkemesi riyasetine Haşim ve müdde-i umumî muavinliğine sırasıyla Necib ve Ali Ulvi Bey'ler ve Niyabet-i şer'iyye Abdülhalim Efendi'ler gelmişlerdi. Naib-i müsta'fi Şefik Bey sahib-i hiddet ve istikamet olmakla beraber ilm-i usulde beyne'l-akran mütemayiz ve haiz-i vicdan olduğundan esnâ-yı memuriyetinde bekâr yaşadığı zamanları ikametgâhını bir nevi dârü't-tedris yapıp ulema-i memlekete sabahları usul dersi açmış ve sâlifü'l-isim Ebubekir Hilmi ve Sadreddin Efendi'lerin medâriste husule getirdikleri inkılâbât-ı fikriyeye bir kat daha vüs'at vermiş idi.

Hüsnü Bey zamanında 1315 (1899) senesi zuhur eden seylâb-ı müdhîşeden Debbâğhanenin üst tarafındaki büyük çınar ağacı semtinde vukua gelen tecavüz Hisar Efendi ve İlisucu Mahalleleri'ni külliyetli hedm ve tahrip ile müşarünileyhin meyhaneler mevkiinden Debbâğhane aşağısına kadar evvelce yaptırmış olduğu kargir duvarlar memleketin kısm-ı mühimini kurtardığı cihetle müşarünileyhin zaman-ı memuriyetinde vücuda getirdiği Cami-i Kebir ve köprüler ve maarif akarâtı ve şoseler ve mekâtib-i iptidaîye ve idadiye ve gülistanlar ve dutluklar ve hastane ve sair nafi' eserler Ispartalıların umumunu minnettar ettiğinden memlekette infikâkında kadın erkek binlerce hal ve mektepler muallimîn ve şakirdânı haric-i şehre dökülüp ağlaya ağlaya uğurlamışlar, bir takım ulema ve eşraf ve ser-amedân-ı esnaf dahi Burdur'a kadar teşyi' etmişlerdi¹.

Ânifü'l-beyan büyük çınar Isparta içinde asırlarca yaşamış çınar ağaçlarının ikincisi olup birincisi Hergele Meydanı'nda Alaaddin Cami-i Şerifi avlusundadır ki iki defa tepesi yanmış sekiz-on zira' kutrunda ve ikincisi de altı-yedi nispetçinde içleri sekiz-on kişi sakin ve kadi' olabilecek derecede boştur. Üçüncüsü Ayazmana mesiresinin havuz başında (s.645) ve henüz tepesi yanmamış ve içi boşalmamış ise de bedeninde yazılı bir tarih rakamın-

1 Seylabın büyük çınar yukarısından taşmamasına ağacın tesirat-ı maneviyesi olduğunu zu'm ve itizar edenler bulunduğu cihetle buna karşı izahat verilmek lazım gelmiştir.

dan mezkûr rakamın yüz seneden ziyade evvel yazıldığı ve bunun da her halde iki-üç yüz senelik bir ağaç olduğu anlaşılıyor.

Debbağhane çınarının içi üçler-yediler geceleri içtimagâh olduğuna dair bazı rivayet ve itikad-ı batıla istinaden bazı emel-cu cehelenin bazen derûnuna geceleri mum yaktıkları ve mum nezri yaptıkları işitilirse de birinci ve üçüncü için böyle bir itikat ve muamele yoktur.

Mutasarrıf-ı müşarünileyhin halefi Nazım Paşa selefi hakkında gösterilen hürmet ve muhabbet-i ciddiye Burdur'da görünce Isparta'ya vürudunu müteakip köhneleşmiş harem dairesini tamir ve tevsi' ile adliyyeye tahsis eylemek istemiş ve kendisinin ayrıca isticar ettiği Tabur Kâtibi Aziz Efendi hanesinde oturmuş ise de evvel be evvel nazar-ı dikkate aldığı İnas Rüşdiyesi'ni iki kat yaptırmaya başlayıp diğer inşaat ve ikmal-i nevakısât için vakit ve karşılık bulmak emel ve tasavvurunda iken 1324 (1908) senesi Temmuzunun onunda ilân-ı Meşrutiyet'le daha evvelce yaptığı bazı sevimsiz hallerinden dolayı hakkında şikâyet-i umumiyeyi kendisi davet ederek bir gece içinde infisal eylemiş ve İstanbul'a müteveccihen gecedan gitmiştir. Şöyle ki Paşa-yı mumaileyh müstakimü'l-etvâr oldukça sahib-i iktidar bir ihtiyar olduğu halde zamanında ikmal-i müddet eden Naib Abdülhalim Efendi yerine İstanbul Fatih Müderislerinden Çerpanlı Hoca Şükrü ve Tahrirat müdürlüğüne Tokatlı Hacı Rifat ve badehu Tokat Müdürü ile becayişen İbradılı Salim Efendi'ler gelmişler ve vürudundan sonra Defter-i Hakani memurluğuna getirdiği Burdurlu Hacı İbrahim Efendi ile Burdur'la becayiş eden muhasebeci Nurullah ve telgraf müdürü Faik Efendi'ler birleşmişler ve geceli-gündüzlü hem bezm-i sohbet ve ülfet olup hoş bir zaman geçirmekte bulunmuşlar idi.

10 Temmuz 1324 Tarihinde İlan-ı Meşrutiyet Üzerine Nazım Paşa'nın Bazı Nâbecâ Harekâtından Dolayı Azliyle Vekaletin Kumandan İshak Paşa'ya Tevdii ve Meclis-i Mebusan Azalarının Keyfiyet-i İntihabı

Vali-i vilâyet Faik Bey'in İzmir'e nakliyle yerine gelen Cevad Bey bera-yı devir Isparta'ya geldiğinde her nedense kimsenin bilmediği bir zu'm ile Keçiborlu Nahiyesi'nin Isparta'dan fekk ve Burdur'a rabt edilmesini mutasarrıf-ı mumaileyh emel edininip bu suret Ispartalıların nazarında kendisini mevki-i nâ-hoşnûdiye düşürmüş (s.646) ve ihtiyarlığı hasebiyle de idare-i umuru tahrirat müdürünün eline bırakmış olduğundan dolayı ilân-ı Meşrutiyeti mutazammın telgrafnameler gecedan gelmiş iken bunu ketm ile Isparta'ca ilân-ı meşrutiyeti bir gün sonraya bırakması ve o sırada sadr-ı esbak Hak-

kı Paşa'nın Dâhiliye Nazırlığı hengâmında Meşrutiyet'e mübâyet-i fikriyesi ve halk nazarında yolsuz hareketi olanlardan tebdili lâzım gelenlerin muharremâne işârı şifre ile kendisine sorulduğunda mumaileyh kendi ve defter-i hakani memuru ve tahrirat müdürü ve Naib Efendilerden ma'ada bütün memurîn-i mülkiye ve maliye ve adliyenin tebdili icab edeceğini yazdığı telgrafhanece hiss olununca evvelâ telgraf memurları ve sâniyen maliye ve adliye müstahdemleri kendisine hücumla yazdığı şifre-i cevabı cebren hal ettirdikten sonra "Be hey Allahtan korkmaz ve peygamberden hayâ etmez mağşûş ve ma'tûh, meşrutiyet-i idareden hoşnut olmayan birinci sensin ki gelen telgrafı yirmi dört saat sakladın. Biz meşrutiyet-perverlerin belediyece tertip ve icra ettiğimiz şenliklere de iştirak etmedin. Sel'ânik'te hareminize ait Gazi Evranos Bey evkafından senevî bin lirayı mütecaviz para aldığınız ve kendiniz de irad sahibi olduğunuz ve çoluk çocuğunuz olmadığı halde yetmiş beşini geçmiş sinninizin sonunu düşünüyorsunuz da çoluk çocuk sahibi bir takım az maaşlı memurları seyyiâtınıza kurban etmekliği nasıl tecviz ediyorsunuz" demeleri ve ahalden bir takımlarının telgrafla valiye müracaat ve memurların dahi bu noktadan şikâyet eylemeleri üzerine hemen o gece gerek kendi ve gerek tahrirat müdürü Salim Efendi azledilip Isparta'dan çıkarılmış ve vekâlet mirliva İshak Paşa'ya tevdi buyurulmuş idi.

Birkaç gün müruruyla bütün eşraf ve esnaf daire-i belediyeye toplanıp muarızların kalkmış olduğundan bahisle Isparta mutasarrıflığını kabul ve istid'â etmesini Antalya'da bulunan müşarünileyh Hüsnü Bey'e bâ-telgraf yazmışlar ve temenni etmişlerse de o sırada müşarünileyh de İstanbul'a müteveccihen müfarakat ve vapura rukub ve dehalet eylemiş olmasıyla bu telgraf kendisine vapurda verilip memnuniyetini ve teşekkürü ve vapur müteheyâ-i hareket ettiğinden itizarı havi cevap yazmış idi. (s.647)

Isparta Mutasarrıflığı'na Rüşdü Bey'in Vüruduyla Sancak Hesabına Muntehib İki Mebusun Teşrinisani Evailinde Suret-i Mutantanada Dersaadet'e İzam Olunmaları

Memleket bir müddet İshak Paşa vekâletiyle idare ve tecrübe-dîde naib ve kâr-azmûde muhasebeci ve rüeesâ-yı saire taraflarından hüsn-i idareye muavenet olunup Meclis-i Mebusan'a aza olacakların intihabatına devam edilerek birinci içtimaa ait olmak üzere Isparta Sancağı'ndan muharrir-i acizle Eğirdir eşrafından Burhanzâde Eşref Ağa mebus intihap olunmamızla belediye riyasetine vekâleten eski intihapta haiz-i ekseriyet olanlardan Arapzâde Mehmed Şevki Efendi tayin olunmuş ve yeni intihabın dahi icrasıyla mumaileyh yine ekseriyet-ârâ kazanıp bil-ihale Belediye Reisi olmuş idi.

Mutasarrıflığa da Dâhiliye Nazırı Hakkı Paşa'nın mektep arkadaşlarından Birinci Sınıf Kaza kaymakamlığında müstahdem Rüşdü Bey namında bir zat tayin olunup vürudunda meşrutiyet idare tatbik olunmaya başlayarak sancağın iki mebusu Teşrinisani evâilinde İstanbul'a igzâm ve suret-i mutan-tanada teşyi' olunmuştu.

Sultan Mehmed Reşad Han Hazretleri'nin Cülûs-ı Hümayunları Vukuunda Resm-i Tebrik ve Tenhîk Suret-i Vukuu

4 Kânunuevvel 1324 (17 Aralık 1908) tarihinde Meclis-i Mebusan küşad ve 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) faciasını intaç eden idare-i müsevveşe-i umumîye akıbetinde 14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) tarihiyle Sultan Mehmed Reşad Han Hazretleri'nin cülûs-ı hümayunları vuku bularak her tarafta meşrutiyet idariyemizin birinci padişahı diye yeniden bir kat daha şenlikler icra ve ilân-ı meserret olundu.

Herkes bir daire-i serbesti ve hod-pesendî ve suret-perestîye girdi. Taraf taraf cemiyetler, kulüpler açılmaya ve hal ve istikbal için yekdiğeri teşvik ve irşâda dair mitingler yapılmaya başlandı.

Bunlardan birindeki tebrik-i cülûs gününde Ceza Reisi Haşim Bey'in irad ettiği dûr-binane ve vâkıfane nutuk ber-vech-i ati idi; *“Vatandaşlar, kardeşler, bu meşrutiyet-i idare dediğimiz öyle her hepimizin aklımıza geldiği ve gidildiği veçhile keyfe-mâ-yeşâ hareket etmek demek değildir. İçinde bulunduğumuz Konya vilâyetinde medfun ve Devlet-i Aliyye-i Osmanîye'nin ilk müessislerinden(s.648) ma'dûd ve hala padişahlarımızın sülalesinin kılıç kuşatmakta oldukları cümlemizce meşhud bulunan Celaleddin Rumî “Mevlânâ kuddise srrabu'l-ala” hazretlerinin ayin-i şeriflerinden “Sema” dediğimiz tarz-ı ibadet ve ubudiyeti de her derviş kendi daire-i deveranında kemal-i buzur ve sükkânla devr edip biri diğerinin tennuresine ve dairesine temas ve tecavüzden tevakki ettiğini görenler bilirler. İşte bizdeki meşrutiyet-i idareye o zamandan beri mevcut bir meslek-i şer'i ve diniyedir. Bunu kasbeden cebabire-i mütebakkimîn ve müstibiddîn ellerinden hakâyık-ı binan-ı ümmet ve millet istirdâda muvaffak oldular. Bu yevm-i mes'ûdu ilelebet tazim ve tevkîre medyunuz. Bu cihetle meslek-i atımız aklımıza geldiğine göre keyfe-ma-yeşâ hareket değil ayin-i şerife kumanda eden pir-i tarikat ki reis-i idaredir. Her kim hudud-ı muayyene haricine tecavüz ederse derhal anı men eder. Ve çille ile tecziye eyler. Bizî de padişahımız birinci meşrutiyet padişahı böyle edecektir.”* Dedi.

Herkes alkışladı. Baştaki mukaddimedede vaad ve beyan olunduğu üzere tahrir-i hatimeye de bu meserret içinde nihayet verildi. Vaad-i muharrir teman oldu. “Söz hitam buldu” (s.649)

Hülasa-i Hitam-ı Kelâm ve Zübde-i Mülâhaza-i Encâm

Tarihi mütalâa edenlerin malûmları olduğu üzere müverrihîn-i kirâm tarih-i mevzu'ü itibarıyla iki nev'a ayırırlar. Birincisine Siyeri-i Enbiyâ ve Menâkib-i Evliyâ ile bunlara me'haz olan kütüb-i semavîye ve ehâdis-i nebevîye ve mevâhib-i ledünniye-i kudsiyeden bahsettiği için tarih-i mukaddes. Ve ikincisine, ahval-i idare ve emzice-i akvâm ve muamelât ve teşekkûlat-ı bilâd ile maarif ve icad-ı sanaayi' ve âlât ve edevât-ı teshiliyenin suver-i isti'maliyesini ve teceddüdât ve inkılâbâtını hâkî olduğu için tarih-i âm diyorlar ki bizim yazdığımız bu mecmua her iki nev'a temas ve hâlâtını kısmen ihtiva eden bir muhassale ve fakat yalnız Isparta Sancağı'na mahsus ve münhasıra olduğundan dolayı, üçüncü bir nevi daha teşkil ediyor. Buna da tarih-i hâss denilmek lazım geliyor.

Arz-ı maksatta denildiği veçhile bunu bu suretle ilk defa yazmaktan maksat-ı ahlâfa sebep-i intibah ve ibret olacak umûr ve maziyeyi halin şivesine göre tedkik ve mukayese ederek terakkiyât ve tedenniyâtı göstermek ve ihtiyâcât-ı atiyeyi bildirmek içindir. Çünkü insan ahval-i maziyeyi bilip öğrenmedikçe ahval-i hazırâ ve müstakbelesini yoluna koymaklığı bilememek mecburiyeti içindedir. Bu sebepten Sancak dâhilinde, yani Hamidili Kıt'asına ibtidâ-yı teşekkülünden beri duyduğum, bildiğim, gördüğüm ve her şeyi, her mevcut ve mefkûdu yazdım.

Ancak müverrihîn'in yazdıkları vefiyyât-ı ayânı yazamadımsa da bunların dahi mühim ve malûm olanlarını yukarı ki kısımlarda ve bu hatimede râbîta-i münasebeleri cihetiyle bile bildiğim tercüme-i halleriyle maan yazmış olduğumdan itnâbdan¹ ihtirazen tekrarına ve pek az hariçte kalanlarının tahririne lüzum ve ihtiyaç görmedim. Binaenaleyh yukarıdan beri keyfiyât vukûatıyla yazdıklarımın tafsilâtından ahval-i sabika ve hadise anlatmaktadır ki umumiyet itibarıyla heyet-i içtimaîye-i İslâmiyenin esası ve binası ibtidârına ve kitâb-ı sünnete müstenid olarak konulmuş ve kurulmuş olmasından dolayı ne vakit halk ile hükümet (s.650) bu noktada içtimâ' ve ittihad etmişlerse ayrılık, gayrılık eseri görülmeyip müttefikân ve müttehiden memleketin terakkiyât-ı maddiye ve maneviyesine bakmışlar ve eser gösterebilmişlerdir. Ne zaman bu noktadan ayrılmışlarsa o vakit başka başka olmuşlar ve yek diğere muarız ve mütecaviz bulunmuşlardır. Okunan tarihlerimizin bize haber verdiği müntehâ-yı devr-i şevket veyahut mebd'e-i inhitât ve felâket-i Osmaniye olan on birinci asır-ı hicriye gelinceye kadar daire-i fesiha-i mema-

¹ Lüzumsuz tafsilatla fazla sözlerle bahsi uzatma.

likte halk, hükümeti kendilerine haris ve hadim-i hakikî tanıyor ve her emrine dinen ve itikaden inkıyâd ve itaati vacib biliyor ve hükümette zir-i idaresinde bulunan bu haldeki raiyyeyi her türlü menâfi'-i şahsîye ve arzu-yı nefsanîyenin fevkinde bir muhabbet-i samimiyeye ve kalbîye ile seviyor ve muhafaza ediyordu. İşte bu iki taraflı rabita ve muamele-i mukabelede umur-ı milleti daire-i adl ve istikamette deverân ettiriyor ve halkın hissiyât-ı ruhiyesi daire-i diyanetten harice çıkmıyor idi. Vaktaki idare ve hükümet memurları halk üzerindeki hükümranlığı ael-ekser hevesât ve makâsıd-ı zatiyesine sebep ve vasıta-i husul ittihaz etmeye başladı.

Halkın öyle memurlardan, öyle hükümetten yüz çevirmeyi ve onların idare-i mütehakkimâne ve gaddarânelerine havf ve şiddet yüzünden kasri¹ inkıyâdı zarurî görse bile hakikî adem-i itimadı kalplerinde saklayıp zaman-ı fırsatı gözlemeyi ve ihtilâl ve isyanlara çare ve sebep aramayı itiyâd eylediler. Bu sebeple memleket halkının itikadât-ı dinîye ve hissiyât-ı ruhiyesine muvafık iş görenlerin gördükleri işler eser gösterdiği halde gayri-muvafık haleflerin harekât-ı ma'kûsesiyle günden güne keşmekeşe ve hilâf-ı kitap ve sünnet her işe yol açtıkça görülen eserlerde payidâr olamayıp felâketler, sefaletler, tedenniler, muhalif-i tabiat ve insaniyet haller revaç buldu. Seneden seneye arttı, eksilmedi.

Kable'l-İslâm Küffar-ı Tevrat ve İncilin duçar Oldukları Enva-ı Belâyâ ve Mesâipten İbret Alan Halkın Zuhur-ı İslamla Daire-i Münciye-i İslâmiyet ve Adaletle Gürûh Gürûh Nasıl Girdikleri İzahatı

Zira zuhur-ı İslâm'dan evvel dahi küffâr *Tevrat* ve *İncil* hilâf-ı tabiat ve insaniyet kıssâd ve şikâkla iştilal etmeye başladıklarında ilm-i ezeli-i ilâhîde ibadetinin salâh ve intizamı murad-ı ilâhî olduğundan icab-ı hal ve zamana göre kitâb-ı Kerim-i İslâm tabiat-ı ve insaniyet muktezasına muvafık kaide-i adaleti kemaliyle tavzih ve ikmâl eder bir surette nazil olup bu nüzül böyle bir devre-i tedennî ve itisâfa tesadüf ettiğiinden taraf-ı âli-i hazret-i (s.651) risaletpenâhîden akvâm-ı mevcudeye tebliğ ahkâm olundukça tahakküm ve istibdâda maruz ve mahkûm kalmak sefaletinden bıkmış olan tabaka-i avam fıkri-ı hürriyet ve hakkaniyetperestîye birdenbire meyl ü hâheş göstererek bir asıra varmaksızın milyonlarca insan gürûh gürûh² bu din-i âlâkadrin daire-i münciyesine girmiş ve toplanmış ve fitrat-ı uluvviye-i insaniyeyi istisgâr ve istihkâr eden azimet ve hürriyete güç yeteriliğe haddini bil-

1 Odalık gibi kullanma.

2 Takım takım, bölük bölük.

dirmek meslek ve vesâilini ihtiyar eylemiş ve bu meslekte sebatı kendilerine vazife bilmişler idi.

Bu hissiyatla her Müslüman'ın zihin ve itikadında temerküz eden kavâid-i dinîye-i İslâmiyenin her hangi bir cüz'üne taarruz ve muhalefet eyleyenleri müdafaa ile red ve o makuleleri iskât edip saadet-i beşerîye-i dünyevîye ve uhrevîyeyi mükemmel ve kâfil ve başka gûne kavânine gayri muhtaç ve pek âdil, ahkâm-ı Kur'âniyeyi muhafaza ve taraftârânına teksîr eylemişlerdi. Bu hakikati idrak edenler bin üç yüz senedir ashâb-ı güzîn yoluna gidenlerdir ki daha ilk devre-i İslamiyede hulefâ-yı râşidînden, Hazret-i Osman Radıyallahu anhın intihabında Emevîler'le Haşimîler beyninde hâsıl olan tarafgirlik üzerine Abdurrahman bin Avf Radıyallahü anh hakem tayin olunup hakem-i müşarünileyh Hazret-i Ali Radıyallahü anhın intihabını arzu ve tasmin ettiği halde ahkâm-ı kitap ve sünnete ve Hazret-i Ebabekr-i Sıddık ve Ömer Radıyallahü anhümâ siretlerine tamamen Tevfik hareket-i ahdını talep etmesine karşı Hazret-i müşarünileyh kudretinin müsait olduğu derecede amel edebileceğini söylemesiyle Hazret-i Osman'ın bilâ-kayd ızhar-ı ahd ü misak eylesmesini medâr-ı tercih addetmişti.

Ne çare ki hazret-i müşarünileyhin zaman-ı hilâfetinde taraftarânını ve bütün Emevîleri Haşimîlere tercihan hizmet-i hükümette bulundurmasından ve bulunanların bazı mertebe-i hilâf-ı kitap ve sünnet safahatlere ve huzûzât-ı nefsanîyeye tebaiyyet etmesinden ne kadar facialar zuhura geldiğini ve Ömer bin Abdülaziz ve İkinci Muaviye bu Emevîler sülâlesinden oldukları halde mesleklerinde sarıldıkları ahkâm-ı diniyeye riayet-i kâmileleri sayesinde her ikisi de ilâ-yevminâ hâzâ kulûb-ı ümmette nasıl cây-ı hürmet bulduklarına ve hulefâ-yı Abbasiye'den Harun Reşid Hazretleri'nin ekseriyâ günde yüzer rekât nafilâ namaz kılar ve yüz dirhem gümüş sadaka verir ve herkese iltifat ve ulemâya muhabbet (s.652) ve hürmet ve hilâf-ı şer' ve diyanet-i harekâta cür'et edenlerin tecziyesinde iltizam-ı şiddet ve tebdil-i kıyafetle geceleri efrat ve ahalinin hallerini bizzat tefahhus ederek halk ile ülfet ve muâşeret ve refah-ı umumînin son derecede husûl ve himayesine fevkalâde hasr-ı himmet ve gayret eylediği tesirât-ı nafiasıyla zamanını en parlak edvâr-ı ikbâl-i saltanat ve hükümet derecesine getirdiğini ve bu adalet ve hüsn-i idare, gayrimüslim Avrupa'ca bile şayan-ı sitayiş ve ittibâ' görölerek Fransız İmparatoru Şarلمان kilise tazyikatından tazallum-i hal eden Nasturileri Şark İmparatoru tard edip de Suriye ve el-Cezire'ye iltica ettiklerinde hilâfetin kendilerini kabul ve eski Yunan hükemâsının eserlerini takdir eden Arapçaya tercüme ettirip badehu medâris-i İslâmiyede muallimliğe dahi

bu ilim ve hikmet erbabını nasb ettiğinden dolayı tebrik ve inkıyâda hediyelerle sefirler gönderdiğini tarihlerimiz an'anât-ı vukuatıyla yazıyor. Bunları yapan kim idi: bütün idare-i umura hüsn-i intihapla bi-hakk tevellî edenler ve bunların teşebbüsât-ı adilane ve diyânetperverânelerine mutâvaat ve müzaheret eyleyenler değil miydi?

Kavaid-i İslamiyeye Tamamıyla Riayet Olunduğu Zamanlardaki Terakkiyât-ı Medeniye ve Rahat-ı Umumiyenin Onbirinci Asırda Nasıl Bozulup Ne Suretle Tedennîye Uğradığı Esbabı

Bizim hilâfet-i İslâmiye-i Osmaniyemizde de ber-vech-i muharrer bu esas ile başlanmış iken on birinci asırda tahsil-i riyażî bârî ve tevsi' daire-i İslâmî için farz bilinen gaza ve cihat kumandanlara ve rızâ-yı mümtazeye büyücek servetler ve menfaatler temin etmeye başlayınca bu servet onlara gurur ve azamet ve bu da hilâf-ı kitap ve sünnet israf ve sefahat ve bu israf ve sefahat dahi zulüm ve şenâ'at yollarını açarak farz-ı cihat âdeta bir nevi sanat ve medar-ı maişet ve sefahat addolunmak şekline girmiş ve padişahları saraylarda kafeslere sokup ümerâ ve vükelâ ve rical-i merkez-i saltanat nazarlarında memalik-i ahali-i âmile ve failesi taşralı ve rençper namıyla hayvânât derecesinden bile aşağı ve muhakkar görülmek itiyadı kaide-i tabiye hükmünü almış idi.

Bu hale müdafaa ve mümanaat edecek taşra ulema ve ser-âmedânı ise yukarılarda mükerreren söylendiği veçhile meslek-i sefihane erbabını taklitte heveslenip daima fevk tanıdıklarının âmâl-i menfaat-cûyânelerine medâr-i revaç olacak müdâhenât ve tebasbusâtı kendilerince vesile-i intifa' (s.653) ve istifade add ve şumâr eylemeleriyle bunu gören halk ve tabaka-i avam rızanen lillâh yapılacak cihadı kendilerinin bais-i izmihlâl ve berbâdı zu'm ederek bunlara inkıyâdı ma'siyet tanımaya başladı.

Ulemâ-i Amile ve Ümerâ-yı Adile ve Meşayih-i Kâmile ve Ahali-i Mutî'anın Yek-Diğerlerinden Ne Sebeplerle Ayrıldıkları ve Ne Yollara Gittikleri Tafsilatı

Mutâ' olanlar da bu gayri mutî'leri gördükçe isti'mâl-i cebr ve şiddete mecbur oldular. Bu tarz-ı idâre taşralarca sinnîn-i vefire devamla encâmkâr; "Zor kapıdan girince şeriat bacadan çıkar" darbimeseli veçhile teşevvüş-i ahlak ve tebeddül itikadı mucib oldu.

Tabaka-i avamın ve bahusus köylülerin bu hallerini görüp, bilecek ve icabına göre men ve tashih edecek padişahân ve vüzerâ ve ser-âmedân-ı kârperdâzân-ı ümmet saray gurur ve kâşâne-i zevk ve surlarından dışarı çıkmamayı adet edinerek halk ile temasta bulunanlar yalnız kendilerinden asker ve para alıcılardan ve yiyicilerden ibaret kaldı ki bunlar da ahalinin arazi ve emlâk ve askeri ve emsali işlerine bakan tapu ve vergi kâtipleri ve emsali askeri küçük zabitleri ve vergileri tahsile memur edilen jandarma ve tahsildar kabilinden olan kimselerdir. Bu nevi' erbab-ı temas ise memur oldukları işlerde muvaffakiyet göstermek ve biraz da kendi menfaat ve arzu-yı nefsanilerini yerine getirmek için halkı yalanlarla aldatarak ellerinde olanı alıp götürmek yolunu tuttular. Buna karşı halk ne yapsın? Mâfevklarine müracaatı düşündüler. Tekzib ve tahkir ve fazlaca bir de tecrîm ve ta'zib gördüler.

Memurların doğrularını da inanmamaya başladılar. Çaresizlikle imanen ve itikaden daima hakka ve meni'-i adalet ve ticaret olan Allah zülcelâlâ iltica etmek ve ondan medethâh olmak fikrinin ardına düştüler.

Salih ve gayri mütebasbis bildikleri ulemâya vardılar. Onlar emr-i caire memurlarına itaat vaciptir. Bu tatla zulüm ve cebre tahammül edenlerin mü-kafatını cenab-ı hak ruz-ı haşr ve cezada verecektir.

Dünya münkere cennet, mümine zindandır, derler. Nüfûs-ı zekiye ve kerâmât ahabından tanıdıkları meşâyih-i izâma koştular. Onlar da; "İnsanın dünyaya gelişi, hakka ibadet içindir. Dervişliğe girmeli (s.654) bir hırka, bir lokma kanaatle daima ibadette bulunarak dünya meyil ve hevesini gönlünden silmeli ve dâmen-i şeyhe sarılıp onun vasita-i füyûzuyla feyzyâb olmak ve necat bulmak ve müddet-i hayâtı misafir gibi geçirmek halinde ömür sürmeli dediler.

Bu sebeple ekser kimse ve tabaka-i cühelâ teceddüdât-ı zamaniye ve mesaiye-i mefruza-i tabiye ve dünyeviyeyi batıl ve abes farz ve kıyas eylediler. Bunları ikaz ve irşat edecek tahsil-i âlî ve Avrupa görmüş ser-âmedân ashâb-ı eykân da umumun hissiyât-ı ruhiye ve itikadât-ı diniyeleri zıddına halkça gidilen bu yolların büsbütün hilâf-ı hakikat ve tabiat olduğunu bil-beyân bunlar hep küre-i arza mensup mükevvênât-ı tabiyeden olup ulûhiyet-i mu'tekide ve manevyât sonradan meydana çıkarılmış bir şeydir. İnsan mükevvênât-ı tabiyenin mümtazı sınıfında ve aklî muktezasına göre hareket etmek imtiyaz ve mecburiyetindedir." Dediler, mürâ'ât-ı diniyeyi külliyyen terk ve iptal cihetine gittiler.

Bu yüzden heyet-i içtimaiye-i İslâmiye üç kola ayrıldı. Yukarılarda da mü-nasebet elverdikçe denildiği veçhile birinci koldaki ulemamız, ümeramızı, memurlarımızı, meşâyihimizi küfür ve dalâle ve ikinci koldaki meşayihimiz ulûm-ı zahire erbabıdır. Kur'ân'ın batın manasını, ulûm-ı batına-i hakikiye-yi bilmezler, diye ulemâmızı ve hatta tarik-i mütenevvi'adan yekdiğeri tahtie ve ibtidâle ve üçüncü koldaki ashab-ı vukuf ve ikânımız her iki zümreyi cehl ve hamakate nispet ettiler. Sen ben kavgasını ürettiler. Her kol kendi fikir ve içtihadını ileri götürmek için başka şeylere bakmadılar. Akıbet, Kemal Bey merhumun elli sene evvel dediği; “Memleket bitti fakat bitmedi hala sen, ben” “Biz de bu hal ile bizden büyük olur düşman” “Dost-ı Adâda biz Allah için ehl-i vatan” “Yetişir terk edelim gayri hevâ ve hevesi” sözünün hakikatine hedef ve mâ-sadak olduksa da durbîn, dur-endişlerimiz bu bapta ki arzu-yı teceddüt ve terakkiye başlıca idare-i mutlaka-i hükümet hail olmakta bulunduğunu serd ettiğimiz ve lehü'l-hamd şimdi daire-i devr-i meşrutiyete girdiğimiz halde elyevm yine o eski yolu takip etmek fikrinin ardına düşüyoruz ki bu gün Meclis-i Mebusan'ımızdaki fırkalarımız karma karışık makâsîd ve ihtirâsât-ı hususîye içinde yuvarlanıyoruz. (s.655)

“Kitab-ı İslâm'ın Vesayası Eski Zamana Göre İmiş” Zehâb-ı Batılında Bulunanlara Karşı Delâil-i Mukni'a Mesrûdâtı

Devlet ve milleti bu halimizle icâbât-ı zamaniyeye göre ıslah ve ihya edeceğimiz zannediyoruz. Esası görmek ve o yoldan yürümek cihetini asla görmüyoruz. Göremiyoruz. Yahut görüyorsak bile o yola girmek istemiyoruz. Şu genç devr-i meşrutiyetimizde de inhitâtât ve tedenniyâtımıza bâdi olan hallerden ibret alacak ve intibah edecek yerde kimimiz hilâfet-i Arabiye, kimimiz âmâl-i Arnavudiye ve kürdîye, kimimiz efkâr-ı hâkimiyet-i Türkiye takip ediyoruz. Bunları bıraksak da her zaman Hıristiyan düvel-i muazzama yardımına istinaden ayrılmak ardında koşan içimizdeki anâsır-ı gayrimüslimeye karşı eskisi gibi Müslümanlığımızı vahdet-i İslâmiyemizi muhafaza ve şer'î ve kitâbî yolları esas ittihaz edip yalnız diyanet-i İslâmiye vacibat ve mu'tekadâtı şekline konularak içimize sonradan sokulan hurafeleri, yanlışlıkları, su-i tefsirleri iptal ve tashihe çalışsak elbette ve elbette maddî ve manevî tekâmül-i tedrici sayesinde muvaffâkiyât ve teceddüdât ve inkılâbât-ı zamaniyeden bir dereceye kadar ictinâ-yı¹ esmâr-ı² füyûzât edebileceğimizde asla şüphe yoktur.

1 Meyvelerini toplamak.

2 Semereler.

Zira yukarıda an'anât ve harekât-ı vâkıa ve meşhûdeleriyle ahvâl ve hidemâtını yazdığım zevat-ı muhteremenin ile'l-ân tevkîr-i namı mutlaka kitap ve sünnete ve siyer-i erbab-ı diyanet ve şeriate tevfik-i hareket etmeleri sayesinde âsar-ı muvaffakiyet göstermeleriyle hâsıl ve aksi yola gidenlerin de envâ'ı müşkilât ve masâibe ducâr olarak nedâmet gördükleri harekât-ı malume-i merviyeye ve meşhûdeleriyle rütbe-i bedâhete vasıl olup bunlar eski zamana ve o zamanlara göre imiş. Şimdiki yeni zaman icâbâtına kabil-i tatbik değildir" diyenlere ve diyeceklerine denilir ki; "Siz bu sözü kütüb-i İslâm'a bakmaksızın söylüyorsunuz, "velâ ratibe ve lâ yâbise illâ fî kitâbin mübîn" nass-ı celili mucibince kütüb-i mezkûrede her şey vardır." "Cidâl ve kitâl" hakkındaki "Remy"¹ lügati taş atmaktan başlayarak oka, tüfeğe, topa, bombaya kadar tefsir ve teşmil edilmiştir.

Muhafaza-i hukuk müdafaasında "Ve eiddû lehüm mâ stat'atüm min kuvvetin turhibûne bih" aye-i celilesiyle korkutacak "Kuvve" tabiri irad buyurulmuştur. "Ve's-sâriku ve's-sârikatü fa'kta'û eydiyehumâ" aye-i celilesini bizim müfessirîn-i izâm hazerâtı mücerred kat'-ı yedle tefsir buyurdıkları halde ilm-i hukuk ve hikmet-i hukuk (s.656) muallimlerimizden Mühtedî Ali Şahbaz Efendi merhum bunu; "Sarik ve sarikanın hayırsızlıktan elini, ayağını kesmek için tahzir-i şedit ve habs-i medîd gibi vesail-i mu'tedileye tevesül ile tatbik eylemek maksad-ı ilâhî olduğunu" söylemiş ve bu sözünü bir gün huzur-ı hazret-i Padişahî'de hariçteki bir şair-i hicivgünün kat'-ı lisanı Hazret-i Ali radiyallahu anha emir buyurulduğunda müşarünileyhe ihsan-i ferâvânla şaire tahvil-i lisan ettirerek kendisini medihgûluğa mecbur ettiği zaman kat'-ı lisan vuku'a getirilmediğini arz edenlere Sallallahü aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin; "İşte zebân-ı hicvi kat' ve tebdil olundu ya, herifin dilini keselim de hukuk-ı beşeriye-i tabiyesinden mi mahrum edelim." Buyurdıkları rivayetiyle istidlâleti teyid eylemiştir².

Nitekim Sure-i Rahman'ın yirmi sekizinci ayetinde; "Küllü yevm-i hüve fî şe'n" cümlesiyle Cenab-ı Hak'ın kaza ve kaderi muktezâsınca her gün için eşhâs-ı cedide ve ahvâl-i nadide vuku bulur. Ve her kimse de yine; "Küllün ya'melü alâ şâkiletih" habs-i nassı celili mucibince hüda ve dalalette haline ve cevher-i ruhuna ve mizac ve tabiatına müşaki olan tarik üzere amel eder" buyuruluyor.

1 Ateş etme.

2 Bu ayet-i celileyi müfessir bir hadis-i sahiha dahi "İttihâb" ve "İhtilâs" tarikiyle olan ahz ve sirkatte kat'-ı yed caiz olmadığı musarrahtır.

Buna göre bu zamanın icâbâtını nazar-ı tetkik ve tatbik almakta memnû' değildir. Lâkin bir şairimizin dediği veçhile; "İstikamette gerektir revş-i sıdk ve sebat" "Kademin merkeze kadar devrde perkârın ucu" fehvasınca bu babtaki tahavvülât ve tatbikatta istinad edilecek nukât-ı esasiye mücerred cevaz-ı şer'îye mübteni olmak lâzım gelip nassan ve içtihaden memnû' olan ahval-i münkerede itibârât-ı akliye ve nefsanîyeye ittîbâ'an; "Benim gönlüm böyle istiyor, zaman bunu icab ettiriyor" denilemez. Meselâ hürmet-i müskirât ve kumar mensûs¹ olup har ne kadar bunda bir nevi menâfi'-i nassın mevcudiyeti dahi mevzubahis ise de umumî mazarratı menfaatine galip olduğundan; "Ekser için hüküm galibedir" kaidesine tevfikân menfaat-i cüz'îye ve hususiyeyi nazar-ı itibara almamak zarurî ve mütekayyizdir. Bunu kitabımıza tabi ve mu'tekid olmayan ecânib-i gayrimüslime de anladı, biliyor da mesleklerinde bir güne memnûiyet-i dîniyesi olmadığı halde (s.657) onlar dahi men etmek istiyor. Fakat onlar etubbânın terakkiyât ve tahlîât-ı devâiyesine ait nazariyeleri düşünüyorlar. Bizde de bu cihetin cevazı kaidesi başka bir mesele-i zarurîye olarak gösterilmiştir ki o kaideye tatbik-i hal edilir. Bu memnûiyet-i mensûsada umum hakkındaki sebep-i men yine umum hayır mahz olduğu esasına mübtenî olup memnûiyet-i mebsûtanın def'i ile vücudunun ibasası bu gün içinde akl-ı kâmile göre doğru ve muvafık değildir.

Hazret-i Ali Kerremallahü veçhe ve Radıyallahü anhın kelâm-ı münîfine ve "ve'd-dînu huve'l-aklu ve lâ dine limen lâ akle lehu" hadis-i şerîfine nazaran akıl dahi din ile tev'em ve din de akıl ile hemdemdir.

Kemal Bey merhum "zamanı ve zaman ile teceddüt şanıdan olan fikir-i insanî cereyan-ı tabiisinden alıkoymak kabil olamaz" diyorsa da bu adem-i kabiliyet esas dine itikat ve vâcibâtına iman ve itiyadı olanlar için değil dinin haricinde sırf akıl ve idrak-ı nefsânîsini iltizam ve esası meslek ittihaz edenlere şamil olabilir. Bu da husus-ı madde kabilinden olabiliş husus-ı madde ise hiçbir zaman umumiyet hüküm ve kuvvetini haiz olamaz. Diğer bir misalde bazı ulemamız tekkelerde ilahiyat neğamatıyla² tilavet olunan evrâd ve ezkârı bid'at ve dalâl ve bilhassa Mevlevîhaneler semalarında üflenen neyleri küfrü ve vebal görüyorlar da turuk-ı Aliyye erbabını tahtie ve tekfire kalkışıyorlar. Teceddüdât ve inkılâbât-ı zamaniye icâbâtını nazar-ı itinaya alanlarımız ise birçok fevaid ve menâfi'-i umumîye mülâhazasıyla maarif nazırımız

1 *Kur'an-ı Kerim*'de sarahaten beyan buyurulan, hakkında ayet-i kerime nazil olan.

2 Cezalandırma.

bile bunu mekteplerimiz dersleri sırasında bir de “Gına”¹ dersi açmak suretinde takviye ve tamim eylemek emel ve hevesinde görünüyorlar.

İşte bir mübâyet daha, buna ne diyelim. Denilirse, bütün ulemamızın mütefık ilim ve irfan ve kuvvet-i imanına kani’ ve Arapça ve Türkçe birçok âsar-ı müellifesine müra’i ve tabi’ olduğumuz devr-i ahir müelliflerimizden Bursalı Şeyh İsmail Hakkı Efendi Hazretleri, *Rûhü’l-Mesnevî*’de baş beyti tercüme ederken; “Âlât-ı mutribenin hürmeti, müskirât gibi hürmet-i aynıye değildir. Hürmet-i gayriyedir. Suret-i telakkiye göre eğer lehv ve laib tarikiiyle isti’mâl olunursa haram ve illâ mübahtır.” Diyor ve envâ’ı hakkında tafsilat ve izahat veriyor. Müellifin ve meşâyih-i sairemiz dahi eserlerinde tehyic-i aşk-ı ilahi için bundan alınan zevk, ruhanî ve hayvânat üzerinde bile tesiri bir emr-i gayri ketmanidir, diyorlar. (s.658)

İstitrâden Latife

Meşâyihden birine hayvanını kaybeden bir kimse, ney ve neğamât ve düfûf-ı bila celacil ile dervişlerin icrâ-yı ayin ettikleri esnada gelip hayvanının kerâmeten buldurulmasını niyaz ettiğinde dervîşân-ı mevcude içinde teheyycâtan hal-i istiğrak ve galeyana gelmiş ve sâkit ve sâmit oturmakta bulunmuş olduğunu gördüğü bir dervîşe işaretle işte kaybolan bu olacaktır. Al götür, demiş. Herif dervîşin yakasına yapıştığına hikmetini şeyhten anlayınca; “Efendim mülâhi haram ve mütelezzizi kafir değil midir” demesi üzerine, bu fevârân ve galeyandaki dervîşler hissiyât-ı insaniye ve İslâmiyesine sahip en mümtaz, sahib-i imanlardır. Yalnız siz ne aşk-ı ilahide ve ne de hiss-i hayvânide bu zevki ruhaniden nasibedar olmayan hayvanlar sırasında görünüyorsunuz. Sahib-i hayvanın kaybettiği hayvanı da sizin zümredendir. Onun için sizi gösterdim” cevabını vermiş imiş. (Temme’l-istitrât)

Kitap ve Din-i İslam Her Zaman İçin Kâbil-i Tatbik Bir Kanun ve Meslek-i İnsani ve İçtimâî Olduğunun Senedât ve İzahatı

Bu hal çanlı develerle koyunların çobanları kavallarında ve gaza ve cihada giden asakirin meşy ve harekât-ı Harbiyelerinde de bî’n-nefs izhar-ı şevk ve eser ettiği görülmüş ve elân görülmekte bulunmuştur². Bunları menâfi-i nâsı tazammun eden her şeyleri kütüb-i İslâm’a elfâz-ı müevve-

1 Zenginlik bolluk.

2 Fukahâdan ve bazı müfessir ve muhaşşilerden bunlarla ve limelerdeki çalgıların daire-i hürmetten hariç ve müteenni bulunduğunu beyan edenler dahi mervidir.

le ve müteşâbiha ile haber veriyor. Müteşâbihâtın te'vilât ve tatbikâtını dahi Cenab-ı Hak sure-i Âl-i İmran'ın altıncı ayetinde ukûk-i tâmmе ve ulûm-ı rasiha erbabına tevdi' eyliyor. Mağz-ı Kur'ân bildiğimiz *Mesnevi-i Şerif-i Hazreti Mevlânâ*'da ve *Divan-ı Hafız Şirâzî*'de yazılı ahvale karşı acaba şerrâh-ı kiram ne hakikatler beyan ve izhar etmemişlerdir. Mütalaa edenlerin malumlarıdır. Hepsinin zübde-i netâyici ve rabıtası bir kanun-ı içtimai-i insani olan kitab-ı İslâm ve bunun emir ve nehiy ettiği ahkâm nokta-i hakikiyesinde içtima ediyor. Kitâb-ı din-i İslam hüsni-i halk ve mes'ûdiyet-i mahlûktan başka bir şey göstermez. Daima insanî, içtimâî, ahlâkî, terakkî ve muvaffakiyetleri emir ve tavsiye eyler. (s.659)

Yine Sure-i Âl-i İmran'ın 103 ve 104 ve 105'inci ayetlerinde bakınız ne buyuruluyor: “Kur'ân ve din-i İslâm'ı cemî'niz muhkem tutun, ondan ayrılmayın, üzerinizde olan nimet-i İslâm'ı zikir edin ki Hak Teâlâ İslâm sebebiyle kalplerinizi yek diğere rabt edip, uhuvvet üzere cem' oldunuz, sizden nassı hayra davet eder, bir cemaat olsun ki ma'rufu, yani kitap ve sünnete muvafakati emreder ve münkeri yani Kur'ân ve hadise muhalefeti nehy eder olalar. Ey Müslümanlar, tabi'-i Kur'ân olmayanlar gibi fırka fırka olmayınız ki onlara kitaplarında delâil-i zahire geldikten sonra dinlerinde ihtilaf ettiler de azaba layık ve müstehak oldular.” Deniliyor. Ehadis-i şerifede de; “Sizden evvel geçen milletlerin sebep-i inkırazı büyüklerinin irtikâb ettikleri fenalıkların cezasını görmemeleri, kanunun yalnız kimsesizler üzerlerinde tatbik edilmesi idi. Aman bu halden sakınınız, “Yedullahi âlâ el-cemâate” kavli-i şerifi mucibince âdil ve hak ve adle hadim cemaati Allah Teâlâ Hazretleri her şeyden hıfz ve himaye ve her şeye muvaffak eyler. İki kişi birden, üç ikiden, dört üçten hayırlıdır. Müttehiden cemiyette yaşamayı tavsiye ederim. Cemiyet-i beşeriye-i İslâmiyede Müslümanların birbirleriyle sevişmekte ve birbirlerine acımakta, birbirlerini himaye etmekte bir cesedin uzuvları gibi olmalarını isterim. Ey Müslümanlar, Allah'tan havf ve hayâ ediniz. Birbirinize zulmetmeyiniz. Yemin ederim ki bir mümin diğer mümine zulmederse mutlaka intikam-ı ilâhîye uğrar. Mazlumun enîn-i¹ kalbinden sakınıınız. Çünkü ah yerde kalmaz. Müminleri mümin kardeşlikten ayıranlar ve ayrılanlar bizden değildir. Komşuna iyilik et ki mümin, kendinde bulunduğu istediğin şeyin başkalarında bulunmasını iste ki Müslim olasın. Müminlerin efdali, Müslümanların elinden, dilinden salim ve emin kaldıkları kimse değildir. Sözünde yalan, vaadinde hilaf, emanetinde hıyanet olan münafık zümresindedir. Yani tam Müslüman değildir. Bir Müslüman'ı aldatan ve ona za-

1 İnleme, inilti.

rar veren, hile, hud'a¹ eden bizden değildir. Zina etmeyiniz, nikâhlaşınız, çocuk yetiştiriniz. Çocukları düşürmeyiniz. Ben ümmetimin çok olmasını severim. Vicdanınızı ta'zib eden işleri işlemeyiniz. Başkalarının (s.660) sende gördüğünü istemediğin şeyi yalnız kaldığında da işleme. Büyüklele oturunuz, ulemâ-i hakikiyeden bilmediklerinizi sorunuz. Hakîm olanlarla görüşünüz.” Velhâsıl saadet-i insaniyeyi temin ve idame eden diyanet ve vahdet-i İslâmiyeyi haleldâr edecek her türlü evzâ'-ı gayri şer'iyeden içtinab ve ihtiraz ve bütün mes'ûdiyet-i dünyevîye ve uhrevîyeyi ihraz eyleyecek yolları gösteren âyât-ı beyyinâtı muvzih-i ehâdis-i lâ yuhsa İmam Ahmed bin Hanbel Hazretleri'nin *Mesned* nam kitab-ı müstetâblarında urefâ-yı ahiremizden Gümüşhaneli Hacı Ahmed Efendi merhumun tertip ve şerh buyurduğu, *Râmûzül-Ebâdis* kitabında münderecdir. Bunları, “Li-küllü zamanin meslekün ve ricâl” kavli-i şerifi mucibince bu zamanın ve istikbalin ricali olan gençler arayıp bulmalı ve bilip ahkâmıyla amel etmeli ki mülûk-i Endülüs'ten Hakem Arapça bir beyit ile “Bir kavmin, bir heyet-i içtimaiyenin ihtiyarları tecârib ile her ne kadar izhar-ı dirayet ederlerse de efkâr-ı ceyyide daima gençlerinde bulunur. İstikbal her zaman gençler içindir.” Diyor.

İşte bu gençlik mazinin teşebbüsât ve an'anâtını ve zamanlarına göre sarf ettikleri mesai ve ihtimâmâtı red ve tahtie suretiyle değil tashih ve takviye edecek gayret ve himmet saikasıyla takip ve meslek-i esasi ve daimîsini kütüp ve kavaid-i şer'iyemize müsteniden taharri ve tertip eyler ise maksat pek kolay olur. “Ez-zarûrât tebyihî'l-mahzûrât” gibi elde bir kaide-i esasiyemiz vardır ki buna tazurru ve telâhuk eden mevadd-ı sairede hacet-i umumi olsun hususi olsun zaruret mertebesindedir. Zaruretler kendi miktarlarıncaya tayin olunurlar. “Adeten mümkün olmayan şeyi hükm-i şer'i lâhık olmaz” “Zarar, mukabil biz-zarar yoktur” “Mevzû'a muhalif her şey batıldır” gibi binlerce mesâil-i esâsiye bütün teceddüt ve inkılâbı suret-i meşrû'ada tamamen temine kâfidir.

Sure-i Rahman'ın 28'inci ayeti mucibince tekerrür ve teceddüt-i zaman ve inkılâb-ı deverân şu'ûnât ve mukadderât-ı kevnîye külle yevm tebeddül eder. Her hadisât fena-pezîr olur. Ancak, “Küllü şeyin hâlikun illâ veçheh” aye-i celilesi müeddasinca evveli, ahiri olmayan Cenab-ı Bari Teâlâ ve tekad-des Hazretleri tebeddül kabul etmez, fena bulmaz, kat'iyen başka bir âmir ve şeriki ve şerik-i müşavere (s.661) ihtiyacı ve halefi, selefi yoktur ve olmaz. Bunu böylece cümlemiz iman-ı kavi ile itikat ve ikrar ederiz. Bu Allah zülcelâl ilk atamız Hazret-i Adem aleyhisselâmı halk buyuracağında melek-

1 Aldatma, oyun, dolap.

lerine; “Yeryüzünde halife yapacağım” hitabında bulunduktan sonra Hazret-i müşarünileyhin evlât ve ahlâfından Davud Aleyhisselam’a “İnnâ cealnâke halifeten fı’l-arz” hitabıyla nas beyninde adl ile hüküm et, hevâ-yı nefse uyma” buyurduğu misillü Sure-i Ra’d’ın 41’inci ayetinde; “Yemhullahi mâ yeşâ” hitabıyla her bir vakit için nassın salâhlarını muktezi kitap vardır. Allah Teâlâ şerâyi’ ve ahkâmı ve evâmîr ve nevâhiden dilediğini mahv ve nesh ve tebdil ve dilediğini isbât¹ eder, buyuruyor. Ve kütüb-i sâlîfe ahkâm-ı mensuha ve sabitesini Kur’ân menziline beyanla Sure-i Bakara’nın 43’üncü ayetinde; “Nassa hayır işlemeyi emredip nefsinizi unuttur musunuz” itâbında bulunuyor. Sure-i Yunus’un 108’inci ayetinde de nassa hitaben; “Size Kur’ân ve resul gelip ba’dezin övrünüze mahal kalmadı. Kim ki resul ve Kur’ân’a mutâbaatla râh-ı hakka giderse nefsince hidayet ve kim ki inkar ve tekzible dalaletle düşerse mahzâ dalaleti kendi nefesine ihtiyar etmiş olur. Sure-i Zümer’in 10’uncu ayeti mucibince, bilenlerle bilmeyenler müsavi olmadığından bunu ancak ukûl-ı tâmmе ashâbı tezekkür ve idrak edebilirler” buyuruluyor.

Hamidili İkliminin Kavâid-i Diniye-i İslamiyeye Riayetkâr Olduğu Zamanlardaki Tekemmülâtıyla Ondokuzuncu Asr-ı Miladide Başlayan Efrenc Taklitçiliği Yüzünden Düçâr-ı Tedenniyât Olmakta Bulunduğu ve Beyanatı

Şimdi biz bunların hangisini gayri tabii, gayri insanî, muğayir-i ahlak ve muhalif-i adl ve hakikat görebiliriz. Kabahat ahkâm-ı diniye-i İslâmiyeyi sırf ibadet ve esbaba tevessül etmeksizin niyaz ve ubudiyetten ibaret bilen ulemamızla kendilerini halk üzerinde âmir ve kâhir, “Fa’âl limâ-yürîd” tanıyan ümerâmız ve evliyâ-yı umûr ve küberâmız ve bunlar meyanında bulunup dinde memnû’ ve merdûd olan ruhbaniyeti icad ve kendilerinin masumiyetini itikat eden müteşeyyihlerimiz de ve bir de bunları bu halde gördüklerinden dolayı dinin, kitabın muhalif tabiat ve mani’-i terakki ve medeniyet olduğunu zan eden nev-resîdegân-ı felsefe-güyanımızdadır ki başlangıçtan buraya kadar tarihen ve meşhuden suret-i vuku’ ve mahiyetleriyle maan yazdığımız şeylerden de anlaşıldığı üzere, Hamidili ikliminin daire-i münciye-i İslâmiyet’e girdiğinden itibaren harsî ve cezrî (s.662) tertibat-ı idariyede kitab-ı İslâm’ın tayin ve tevzi’ ettiği kavâide ibtinâen tarz-ı maişet ve muhafaza-i hayat ve mevcudiyet ve tezyîd-i refah ve mes’ûdiyet hususlarında halkı idare eden eller halk ile beraber faaliyette bulunarak fıkren, itikaden ayrılık, gayrılık olmaksızın o zamana göre birlikte yürümüş ve ileri git-

1 Payidâr ve muhkem etme, sağlamlaştırma.

miş olmalarından dolayı her sınıf halkta ve hükümette ahval-i ruhîye, akide-i dinîye dairesinde takarrür ve temerküz ettiğinden bir çocuk daha mektebe başlamazdan evvel anası, babası ve aile-i küberâsı nezdinde ibtidâ hiss-i dini ve insanîyi zihnine koyup mektepler, medreseler dahi dini ve harsî talim ve tedrislerinde bunu tenmiye ve takviye ederler ve cümlesi bu yolda giderlerken ihtiyâcât-ı beşeriyeyi her kaza ve nahiyeye ve civarları dâhilinde ve yekdiğerin taksim ve teşrik-i mesai sayesinde temin ediyor.

Ve mektep ve medrese görmeyip de sırf cahil kalan sunûf-ı rençper ve âmîle ve amelen harbî ve cündî ve tecrübeten sahib-i memârese-i fiilî ümerâyı askeriyeye ve mülkiyeye dahi ulemanın, meşayihin telkinât ve terifat-ı diniyelerine itimat ve Tefvik-i hareket ve şayet bunların yolsuzluklarını görürlerse hissiyât-ı dinîye ve vatanîye ile onlara mümanaat eyliyorlar ve o zamanlarda herkes halinden, malından me'mun ve yek diğere muhip ve memnun yaşıyorlar. Ve hariçten taarruz ve tecavüz edeceklerine karşı müdafaa ve muharebe edileceğinde de şeran caiz olup olmadığına evvelâ heyet-i ilmiye karar verdikten sonra yapılacak müdafaa ve harp, umumî ise fetvâ-yı şerif ve irade-i halife üzerine ne kadar zaman devam olunabileceğini ve mühimmat-ı harbiye ve donanma ve para ve esliha ve kuvvet-i kâfi ve faik olup olmadığını yine huzur-ı ulema ile umumî bir şura-i millette karar veriliyordu. Bu kararlar gaziler rütbe-i gaza ve şhadeti ihraz için muhafaza-i din ve vatan uğruna koşuyorlar, gazalarında muvaffak da oluyorlardı. O vakitlerdeki düvel-i Hıristiyanîye papaların, papazların tertibat-ı tahakkümüye ve gayri tabiiyeleriyle müteferrik ve mütedenni ve hurafelerle mütereddi bir halde bulduklarından XIX. Asr-ı milâdîde Avrupalıların, garplıların üç dört asır evvel şark medeniyet-i İslâmiyesine bakıp da kendi şekil-i ayin ve mesleklerinde gördükleri batıl hurafelerden dönerek bir nevi mahiyet-i hakikîye dairesine girmelerinden terakki ettiklerini ve her şeyde bize faik ve galip görünmekte olduklarını gören biz şarklılar onlara benzemekle biz de onlar gibi olabiliriz, (s.663) zan ve zehabına düşüp Efrenc ahvallerini bize has bir hiss-i ma'kûsla zarar cihetinden ahz ve temsil için hükümetimiz, halkımız, mütefekkirlerimiz, müteâmîlerimiz, girdiğimiz meslek-i cedid-i terakki ve mümâresede din esasını büsbütün munsâ ve muattal hükmüne koyarak sırf hayâlât ve nazariyât derecesini geçemeyen tasavvurâtla idare-i umûr-ı inkılâb ve teceddüde başlamışız ki onların eski mesleklerinden huruç bir mahiyet-i hakikîye dairesine vülûc etmeleri butlandan hakikate bizim mahiyet-i hakikiyeden çıkıp hayâlât ve taklitçilik yolunu tutmaktığımız hakikatten butlana intikali inaç ettiğinden her iki istihale gayelerini bu gün göstermiş ve göstermek-

te bulunmuştur¹. Zira bütün teceddüt-perver eşhasımız, fırkalarımız, mütefekkirlerimiz, düvel-i garbîye terakkiyât-ı medeniyesinin papalık kilisesine ve ruhbanlarına nihayet verildikten ve Protestanlık ve badehu Cizvitlik galebe ettikten sonra başladığını numune tutarak bizim de böyle bir teceddüde muhtaç ve ancak bu sayede terakki edebilmeye merhûn ve merbût bulunduğumuzu zan ve bu ciheti takip ve dermiyân etmek istiyorlarsa da buna şimdiden ulemamızın, meşayihimizin, diyanet-perverlerimizin meslek ve mesailerini diyanet-i hakikiye-i İslâmiye dairesinde mukabile ve galebe ederlerse daha esaslı ve daha metin hakikî bir devre-i teceddüt ve terakkiye girmiş olacağımıza asla şüphe yoktur ki bu da behemehâl İslâmiyet'in emrettiği ihtiyâcât-ı tabiiye-i insaniyeye riayet ve nehy ettiği muharrib-i² insaniyet ef'âl-i mezmume ve memnû'adan daima mücâbenet etmekten ibarettir.

Yukarılarda mükerreren irad olunduğu veçhile bilmünasebe burada da tekrar ediyorum ki din-i İslâm'da abdest almak ve beş vakitte namaz kılmak ve Cuma günleri ve lüzumunda gusül etmek, Hıristiyanların ve bahusus İngilizlerin her sabah ellerini, yüzlerini yıkamak, banyo yapmak kaidelerinin ve namaz jimnastiğinin daha mükemmeli olduğunu, oruç tutmak temin-i sıhhat için perhize dikkat-i lâzimesinin ekmel bulunduğunu, zekât, öşür ve rüsûm ve vergi ve gümrük vermek erbab-ı ihtiyaca ve hazine-i devlet ve millete nispet-i âdile dairesinde (s.664) muavenet ve bekâ-yı devlet ve mevcudiyete hizmet etmek ve Hicaz'a gitmek, seyahat ve aktâr-ı âlemden gelen umum Müslümanlarla ülfet ve hallerine ve sanatlarına vukuf ve ünsiyet peydâ eylemek demek olduğu ve memnûattan muharremât-ı şer'iyeye-i İslâmiyenin tayin ve tavzih ettiği katil ve zina ve sirkat ve işret ve yalancılık ve hilekârlık ve haram-harlık ve münafıklık ve nemmâmlık³, ve nikâhsızlık ve tembellik ve kumar ve sefahat, devr-i âdemden beri zaten her dinde mezmum ve vücud ve haysiyet-i beşere muzır olup saadet-i beşer bu evamir ve nevahiye tatbik-i harekât sayesinde terakki bulunduğunu takdirle teyid-i iman ve tahakküm-i itikat ederek din-i İslâm'ın mani-i terakki olmak mahiyetiyle değil âmir-i terakki ve saadet olmak hâssasıyla geldiğini ve muhafazasına ve ahkâmını icraya devam ve gayret ve esâtîr-i Yunaniye ve akaid ve âdât-ı batıla-i israiliyeden din-i İslâm'a sonradan sokulan bir takım şeyleri, Peygamberimiz Sal-lallahü aleyhi ve selem Efendimizin sarahaten ve mükerreren men buyur-

1 Bu günlerin behemehal geleceğini o zamanki gidişlerimizden anlayan Ziya Paşa merhumunla Mısırlı Fazıl Mustafa Paşa 1275 (1858) tarihinde kırk sene evvel tayin-i veraset mektuplarında ve Sultan Aziz cennetmekâna yazılan arizada izah buyurmuşlardır.

2 Tahrîp eden, yıkıp viran eden.

3 Koğuculuk.

dukları şeâmet ve sihirbazlık ve müessir-i hakikî olan Cenab-ı Hak'tan başka günâ-gün müessir tanımak gibi safsatalara inanmaklık hurafelerini terk ve her hareketimizi kitap ve sünnetin tarifine tevfik eylesek terk ve tecdit-i mezhep ve mesleğe ve mahv-ı vücûd-ı ulemâ ve meşâyih'e hiçte lüzum ve ihtiyaç kalmaz.

Yalnız ulemamız hakikî ulema ve meşayihimiz hakikî meşayih ve ümerâ ve küberâmız hakikî meslek sahibi olmalıdırlar. Asıl nazara alınacak şart-ı mühim esas burası ve bunları ıslah ile bu daire-i salimeye sokabilmek meselesidir. Nitekim eski intizam ve ihtimamın haleldâr olması da buradan başlamıştır.

Bu zümre-i müessire metbû' ve halk ve tabaka-i avam bunları taklide heveskâr ve arzudâr tabilerdir. Bunun için Yazıcızâde merhum *Muhammediye* kitabında; "Kaçan kim azmasa metbû'ı dinin" "Bağışlanır günahı tabi'inin" demiştir. Bir zamandan beri biliyoruz, görüyoruz ki mekteplerimiz, medreselerimiz eskiden birer dârülfeyz ve'l-îkân ve tekkelerimiz tezyûd-i iman ve ikana hadim birer mücellâ-yı irfan iken bir iki asırdan beri ve hele bu günlerde medreseler fariza-i cihat ve gaza ve mükellefiyât-ı emiriye kaçacağı yatağı, tekkeler evzâ'ı atalet ve hurâfât ocağı oldu. Bir müderrislik münhal olduğunda müderris-i müteveffanın biraz sarf, nahiv, akâid derslerinde hazır bulunan oğluna tekmil-i nesh etti diye bir icazetname verilip tedrisiyette mal-ı mevrus gibi (s.665)hemen ona tevcih olunuyor.

İmamlar, hatipler de böyle, tekkelerde aynı halde. Hatta okuyup yazması olmayan kimseye hilâfet ve salâhiyet-i irşad veriliyor. Mekteplerimizde dahi biraz resim, kesim hesap ve kitap öğrenen efendiye ekserisi iltimasla birer şahadetname ita ediliyor. Tatbikat-ı ameliye görmeksizin buna istinaden de en yüksek mevkie getiriliyor. Bunlar iş başında, mevki-i resimde görüldüklerinde içlerinde birçok kifayetsizlerine tesadüf olunuyor. İşte böyleler, setr-i cehl ve izhar-i tesir-i nüfuz için umumiyet halinde denilebilecek kadar taşıdığımız izzet-i nefis ve haysiyet namındaki gurur ve istikbale halkı istihkar ve müderris ve müteşeyyihleri istisgar edip onlar da zavallılığın, kifayetsizliğin, sıfat-ı kaşifesinden olan ser-fürû ve tebasbus-ı medâr-ı necât ve menfaat biliyor. Bittabi öyle gidiyor. Küberâ ve ser-âmedân-ı memleket ise onlar dahi işlerine ve menfaatlerine uygun gelen böylelerini tesvic ve teşci' etmek mesleğini tutuyor. Bîçare halk ne yapsın salâbet-i diniye ve metanet-i İslâmiyesine sahip olabilenleri Allah'a

iltica ve niyaz ve duaya sarılıyor, şakk-ı şefe¹ edemiyor, başına geleni çekiyor. Sabır ve tahammülü müsait olmayanları yolunu bulup onların koltukları altına sokuluyor. Bu yüzden fertler dahi ahlaksızlığa, dinsizliğe, hile hud'a yollarına sapıyor. Bu haller diyanet-i İslâmiye içinde bulunulduğundan mı neşet ediyor. Yoksa kavâid-i İslâmiyeye riayetsizlikten mi? Şüphesiz yok ki din şöyle bırakılıp körü körüne icab-ı hal ve zamana uymaktan ve terbiye-i umumiye ve tarz-ı idare-i İslâmiye kusurlarından ileri geliyor. Kur'ân-ı Kerim'de Sure-i Nisa'nın elli altıncı ayeti emanetlerin ehline tevdi'ini emretmiyor mu? Sure-i İsrâ'nın 7'inci ayetinden 38'inci ayetine kadar on biri emir, on dördü nehiy hakkında olduğunu müfessirîn-i izâm hazerâtının beyan ettikleri 25 ayette; "İyilik ederseniz, iyilik, fenalık yaparsanız fenalık görürsünüz. Her halde vebali size racidir. Kur'ân-ı muhkem de doğru yolu gösterir. (s.666)

Amel-i Salih işleyenlere müjde ve ecir-i kebir verir. Her kimse işlediği işin hesabını, kitabını göstermeye, vermeye mecburdur. Kim ki sa'y ile hidayetini bulur, kendi nefsi için saadete vasil olur, kim ki hevâsına tebaiyetle dalâlete düşer, o ancak kendi nefsinin helâki için yoldan çıkar. Kimse kimse'nin seyyiâtından mesul olmaz. Allah Teala hazretleri her kavmi hakka davet etmedikçe kimseye azap etmez.

Bir şehrin ahali uluları, hiyârları² peygamberlerinin emrine temerrüden muhalefet ettiklerinde hükm-i ezeli mucibince şayan-ı ukûbât olacaklarından onları kökünden koparıp helak eder.

Her kim ki bu acül dünyanın nimet ve lezzetini ister, ona az çok dilediği miktarı verilip ama küfrân-ı nimete müterettib azabı da sonra görür. Kim ki mümin-i halis ve talib-i ahret olarak iman-ı halis ve sa'y-i kâmil ile amel-i halis işlerse indallah o makbul olur.

Allah'tan gayri müessir-i hakikî tanıyanların mahzûliyeti³ ve hakka hürmet ve riayet edenlerin makbuliyeti ve israf ve tebzîr etmeksizin akraba ve fukaraya muavenetin elzemiyeti ve muhtacından ümidvâr oldukları talepleri is'âf ve temin edilemeyenlerin muamele-i rifkiye ile tatyîbi ve iane ve ikramda ne elleri boynunda bağlı mümsik ve ne de kendine ve evlad ı iyaline

1 Ağız açma, konuşma.

2 İyiliği çok olan kimseler.

3 Hakirligi, perişanlığı.

hiçbir şey bırakmaksızın sefh¹ mübezzir² halde bulunmaması suretleri gösteriliyor.

Ebnâ-yı beşerden yekdiğerin ve zîr-i tâbiyet ve zimmiyetde bulunan gayrimüslim muahedelerin ve kabilelerden şayan-ı kısas kimselerine niyabette başkalarının öldürülmeleri ve burun, kulak kesilmesi ve yetimlerin mallarına tecavüz olunması, ölçü ve vezinlerde fazla alıp eksik verilmek ve sair türlü hile ve hud'a ve hıyanet edilmek gibi hallere cür'et kılınması ve yeryüzünde fuzulluk ve gerilik ile yürünülmesi ve bilmediğin ve görmediğin ve görüp de anlamadığın şeyler için mukırran bilirim diye inat eylemesi men ve nehy buyuruluyor.

Diğer surelerden Sure-i Huccurat'ın altıncı ayetinden nihayetine kadar da müminlerden fasiklerin sözüne bilâ-tefehhus inanmakta hatır ve nedamet mevcut olduğu ve Allah Teâlâ imanı dost ve fisk ve isyanı mekrûh kıldığından iki taife birbiriyle muharebe ve mukatele ettiklerinde beyinlerini ıslah ve adl ile muamele ve bu iki taraftan hangisi (s.667) bâğî ve mütemerrid ve salâhtan mütebâid ise onunla mukatele yapılması ve müminlerin yek diğere kardeş olduğu ve mümin kulların biri birini müsahhara etmemesini ve su-i zan ve zu'mlarla ehadehümâ âharan ayıplarını aramamasını emir ile insanlar bir asıldan halk olunmalarıyla haseb ve neseb ve tefevvuk daiyelerine isitinaden rüçhan-ı mücerred davasında bulunmayıp hal-i salâh ve istikamet eseri kemire görülürse onun mümtaz ve mütefevvik olduğu ve kalpte sabit ve asar-ı amelisiyle zahir olmayan iman-ı kavli ile hakikî ve ciddî müminlere izhar-ı itminan olunmaması ferman buyuruluyor. Ve Sure-i En'âm'ın 129'uncu ayetinden nihayetine kadar olan âyâtta dahi bu hallerin muhakkak vuku olduğu beyan buyurulmakla beraber bazı zalimler bazı zalimler üzerine taslit edilir.

Halk ve Hükümet ve Erbab-ı İlim ve Sanat Yek-Diğere Zıt ve Muhalif Hareketleriyle Avrupa'ya Kendi, Taklitçilik Hevesâtıyla, İsrafât ve Sefahatın, Gaye Hakkında

Herkese ameline göre sevap ve akâb rütbesi bulur. Size in'âm olunan şeylerin hakkını veriniz fakat israf etmeyiniz. Cenab-ı Hak müsrifleri sevmez. Kilelerinizi tam ölçünüz, terazilerinizi tam tartınız. Ahde vefa ve valideyne ita ve açık, gizli zinadan ve muahedeleri katilden itikâ ediniz. İcra-yı

1 Malını iyi idareye muktedir olmayıp, zevk ve eğlencede harcayan.

2 Lüzumsuz yersiz harcayan, israf eden.

hükümet ve şahadette akrabanız hakkında bile olsa hak ve adl ile doğrudan ayrılmayınız. Dinde teferruk ve ayrılmak mahrumiyeti ve din-i mübin üzerine ittifak ve sebat muvaffakiyetini temin eder” deniliyor.

Bunlarda hilaf-ı tabiat, hilaf-ı insaniyet bir şey görülüyor mu? Lâkin biz bunların hepsinde ve bilhassa bizim aklımızda asla hesap ve kitaplı nazara almaksızın aklımıza ne gelirse bilâ-fütur işlemek ve düvel-i mütemeddine taklidîciliğine yeltenmek yolunda gittik. Halkımız başka, hükümetimiz başka, ulema ve meşayih ve ümerâ ve küberâmız başka, başka olduk. Efkâr ve harekâtta daima yek diğere zıt ve muarız bulunduk. Bu akıbeta erdik. Bundan sonra da yine bunlarla böyle gidecek olursak encamımız maazallah büsbütün yok olmaklıktır.

Çünkü hala Rusya’dan, Romanya’dan, Amerika’dan, Malta’dan buğday un ve patates gelsin yiyelim. Fransa’dan, Almanya’dan, İtalya’dan, İngiltere’den, Japonya’dan kumaşlar, ayakkabıları, sair her nevi ihtiyâcât-ı beşeriyemiz gönderilsin giyelim. Zaruretimizi def’ edelim. Biz ancak bize has bir gurur ve taklide ve modaperestliğe müteallik ne kadar boş laf varsa onu diyelim. (s.668) vaktimizi kimimiz zevk ve safa ve kimimiz yekdiğerimizle nizâ’ ve kavga ile geçirelim” diyoruz. Âtimizi hiç düşünmüyoruz. Önümüzde ve başımızdaki kara bulutları görmüyoruz. Gençliğimizde, kocalığımızda, talebeliğimizde, hocalığımızda vaktimiz hep böyle geçtiğinden gençlere bıraktığımız atımızda de böyle gidildiği takdirde bir iki asırdan beri râm-ı sayyâdânesine tutulduğumuz ve seneden seneye gittikçe daire-i mahbusiyetine sokulduğumuz ecânib-i esaret iktisadiyesinin daha muhkem ve içinden çıkılmaz, demir kafesleri derûnuna tıklacağımızı pek tâbii görmek zarurî olur.

Yukarıdaki kısım-ı sâlisin üçüncü faslında yazdığım tarz-ı idare ve içtimaiye hakkında aynen geçirdiğim Franklin sözlerinde denildiği veçhile delilikleri, gafletleri bırakıpta şimdiden kendimizi idare edecek ve borçlarımızı ödeyecek hakikî ve kitabî tasarruf dairesine ve yeniliğe girmeyecek ve giremeyecek olursak Avrupalı dâyinler ve ehl-i sanayi’ milyonlarca alacaklarının temini ve masnûât ve mamulât-ı vakıalarının Anadolu pazarına suhulet-i nakli ve halkı ucuzluğa hırslandırarak Kapütilyasyonları bir kat daha tevsi’ ile her hükümet-i mevcude ve mütesavvereye teşmili ve Anadolu’nun hücrâ mahallerine kadar şimendiferler tesisi için olanca kuvvetlerini sarf ederek bütün harekât-ı dâhiliye ve idareye ve mesaimizi de esaretleri altına alacaklardır ki eski derebeylerinin, Paşalarının, ağaların çiftlikleri seknesi gibi ölme-

yecek kadar ekmek, üşümecek kadar elbise, başımızı sokacak kadar birer kelif mesken ita ve iraesıyla kâffe-i varidatımızı bizzat kontrol altına alacak ve Düyûn-ı Umumîye ve bank usul ve idarelerini tevsian salâhiyet-i kamileyi haiz ecnebi idareleri açacak ve bizim memurlara iş bırakmayacaklardır. O zamanda saraylarımızın, kâşanelerimizin mutfaklarımızın, sefahatlerimizin karşılığı ve medâr-ı istinadı bildiğimiz Anadolu varidâtı birden bire kesilecek ve kimseye rastgele maaş verilemeyecek ve şimdiye kadar hepimiz birden ardına düştüğümüz ve yegâne vesile-i maişet bildiğimiz memuriyet ve askerlik sanatları dahi elimizden çıkacak ve karşımızda el pençe ayakta duran köylü amil ve rençper, köşede sandalı nişin olup kuvve-i kahiresiyle hükümrân olan beylerimizden paşalarımızdan, efendilerimizden daha mümtaz ve itibarlı olarak dikilip kalacaktır. Yahut o da kalmayacaktır. (s.669)

Düvel-i Hıristiyanîye'nin ve Bilhassa Almanların Anadolu Sekene-i İslamiyesi Hakkında Takip ve Tatbik Etmek İstedikleri Hâlât

Bu yazılarımın sebeb-i tahriri olduğu arz-ı maksatta beyan ettiğim İngiliz Said Paşa konağında 1309 (1891) senesi ziyaretine vardığım zaman orada hazır bulunan Avrupa efkâr-ı siyasiyesine vakıf birkaç büyük zat, bizden ve bizim vilâyetimizden bahis açılınca Paşa'nın Konya'dan Antalya ve Mersin iskelelerine doğru yapılması düşündüğü dahili ve milli şimendiferlerinin inşaaı ticaret ve sınaat cihetinden harsiyât ve iktisâdiyât-ı dâhiliyeye pek çok fayda bahş olabilecek teşebbüsât-ı mühimmeden iken buna dâhili rağbet gösterilmemesi vücuhla şayan-ı teessüf olduğu dermiyan edildiği esnada zevat-ı mumailayhimden en vakıf ve sahib-i tecrübe ve dikkat biri, "İngilizler Almanya'nın Londra'da ticaret-i bahriye ve berriyesine rekabet ve tefevuk etmek için bir zamandan beri tuttuğu meslek-i mesaiye galebe edebilmek maksadıyla Hindistan'a karşı Sebte Boğazı hâkimiyetini teyid zımında kıt'a-i Mısır'ın taht-ı nüfuzlarından bulundurulması ve Irak cihetinden de Basra Körfezi'nin elde edilmesi ve bununla beraber ananevî bir hırs ve arzularına hail olabilmek üzere Rusya İmparatorluğu ve Almanların hasm-ı kavisi olan Fransa Devleti'ni dahi daire-i ittifakına alarak İran kıtasında ve Suriye'den menâfi-i müşterekeye hissedâr etmek suretiyle Almanya'yı taht-ı tehlide alması gibi tedâbir-i siyasîye-i devr-i endişâmede tesamüh göstermeyip bu hale mukabil tevsi'-i daire-i nüfuz ve ticaret eylemek mecburiyetinde bulunan Almanlar Amerika ve Afrika kıtalarında bu mecburiyetlerini temin edebilecek karargâh ve müstemlekât bulamayınca gözlerini Asya'ya dikmişler ve Haydar Paşa'dan Bağdat'a kadar en vâsi' salâhiyet ve müsaadeyi havi Anadolu demiryolu imtiyazını almışlardır.

Bunlar bu hat boyunda yapılabilecekleri Konya ve Ankara ve Bursa vilâyetleri dahillerinde de muâmelât-ı ticariyeyi doğrudan doğruya ellerine alarak bizim halka ziyadesiyle teshilât ve mümâşât göstereceklerinden bir taraftan bunları tamamıyla daire-i inkıyâdlarına aldıktan sonra, bir taraftan da muhaceret suretinde Almanya nüfusunu nakil ve iskân ederek hat boyunu Almanlaştırmak emeline düşecekler ve bütün Anadolu'yu ellerine alacaklar ve o vakitlerde de bu vilâyetleri Badat'a kadar Alman pazarı haline koyacaklar ve bu sebeple Akdeniz ve Karadeniz'de dahi donanma ve sefâin-i ticariyelerine kâfi cevalângâh bulmaya ve İskenderun ve Antalya ve İzmir körfezlerinde müstemlekât ve alâkalar peydâ etmeye (s.670) çalışacaklardır." Demiş ve diğerleri de bunun pek tâbii ve uzun bir atide muhakkakül-vuku olaçağına kanaat getirmiş ve kendisini tasdik eylemiş idiler.

1326 (1910) senesinde İstanbul'dan esna-yı tatilde Konya seyahatine gittiğimde gözümle gördüğüm bu halin mukaddemâtı demek olarak merkez-i vilâyette ve hat boyu istasyonlarda Alman memurları ve tacirleri zür râ'a bizim Ziraat Bankaları ikrazatından daha fâideli ve menfaatli bir şekilde kefalet-i müteselsile ile tohumluk zahire ve âlât-ı cedide-i ziraiye ve para veriyorlar.

Daima halkın ahval-i ruhiyesini okşuyorlar. Bizim memurlar da rençperleri ve tabaka-i avamı ber-mutad taht-ı ilkah kullanmak ve Ziraat Bankaları bir adamın on bin kuruşluk rehnine mukabil bin türlü muamele ve müşkülât ve mesarif ile iki bin beş yüz kuruş verebilip bunun da beş yüz veya binini eski vergi vesaire borçları için arkalarına takılan tahsildarlar tazyikatıyla elinden almak tarz ve revşinde bulunuyorlar idi.

Avrupalının milliyetlerine ve menfaatlerine müteallik uzun uzadıya düşündükleri şeyler bize asrî ve müsteb'id hayal-i muhâl gibi geliyor. Ve ahir zamandır üç buçuk günlük ömür için bu kadar uzun düşüncelere mahal yoktur. Yakında kıyamet kopacaktır, deniliyorsa da bu uzun zannettiğimiz günler her gün eksile, eksile kısalıp gaye gelince kıyamet de kopmuyor. Şaşıp kalıyoruz. Halbuki Cenab-ı Hak kıyametin kopmasını diğer dört şey ile beraber mugayyebât-ı¹ hamse olarak ilm-i ilahisinden hariçte, enbiyaya, meleklerle de bildirmemiş olduğunu Sure-i Lokman'ın 34'üncü ayeti ile haber veriyor.

Kur'ân'a bakacak olursak her şeyi görürüz, buluruz. Almanların bu tasavvurlarını biz her ne kadar müsteb'id ve muhâl ve esassız zannetmek iste-

1 Gizli görünmez şeyler.

sek hakikati görenler, görüyorlar, söylüyorlar. Hala Hakan-ı mahlû'un hatıratı olmak üzere İstanbul *Sabah* Gazetesi'nin 16 Kanunusani 1328 (29 Ocak 1913) tarihli nüshasında okuduğum münderecata göre, Hakan-ı müşarüni-leyhe hayli zaman evvel, "Alman nüfuzunun tezâyidinden bir netice vermek zamanı gelmiştir.

Baron Marshall, kendisine Alman politikasına itimadımız olduğunu göstermeye mecburuz. Berlin sefirimiz, İmparator Wilhelm'in planı Anadolu'da bir Alman daire-i nüfuzu vücuda getirmek hususuna matuf olduğunu yazıyor. Almanlar Anadolu'da faaliyet-i iktisadiye uyandırmalarına muhalefet edemem. Fakat Alman gazeteleri Bağdat hattı boyunca Almanların kolunu teşkil etmelerini tavsiye ediyor. Bu Alman gazeteleri ne düşünüyorlar. Biz Anadolu'da yalnız kalmak istiyoruz" demiştir. (s.671)

Anadolu'da yalnız kalabilmek bu mühr-i saltanatın halini, istikbalini düşünmekle ve esbabına teşebbüs etmekle olur. Yine ânîfü'z-zıkr Konya seyahatimde gördüğüm bu vilâyet-i vasianın bütün varidât ve mesârifâtından kısım-ı mühiminde alâka ve vazifedâr bulunan Bank-ı Osmanî şubesini bir direktör ve birkaç yazıcı muavin ve bir yasakçı idare ediyor olduğu halde muhasebe-i vilâyet ve daire-i maliye defterdarı onların on misli adamla uhdelerine mevdû' umûr-ı hesabiyede yine idare-i mükemmele göstermekten izhar-ı acz ve şikâyet ediyorlar.

Beş on kuruşluk varidatı on yere kaydeden her biri beşer sekizer yüz kuruş aylıklı müteaddit efendilere para veriliyor. İstanbul devâir-i aliyyesiyle Maliye Nezâretimiz ise bunlardan ayrı ayrı hesaplar, cetveller, isteyerek bunlar için günlerce uğraşıyorlar. Halk da hükümet de muamele-i kırtasiye içinde boğulup gidiyor. Kolay kolay iş bitmiyor. Herkes canından cihanından bıktırılıyor. Başlanılan işlerin çoğu yarım kalıyor, bitirilmiyor. Bir yenisine teşebbüs ve ibtidâr olunuyor. O da nâ-tamam bırakılıyor. Sarf olunan paralar, emekler hebâen mensûr olup gidiyor.

1326 (1910) Senesi Konya'ya Seyahatte Vali İle Olunan Musahabe ve Muhaverât Tafsîlâtı

Yine bu seyahatimde gördüklerimden ki valinin biri gelip terakkiyât-ı medeniye ve teceddüdât-ı fikriye-i dâhiliye mekteplerden başlar demiş, Darümuallimîn inşaatına başlattırılmış, infisâl ile nâ-tamam bırakılmış. Halefi geldiğinde inkişâfât-ı medeniye inbisâtât-ı ruhiye ile olur demiş. Hal-

kın küşâyış-i ezhânı için park, millet bahçesi yapmak ve ahenk-i musikiye ehemmiyet verilmek lazımdır, demiş. Bunun levâzım ve teşebbüsâtını nazar-ı itinaya almış ve bir diğeri, “Bu memleket ve millet en evvel ihtiyâcât-ı dâhiliyesini temin edebilecek sanayi’â muhtaçtır. Mekteb-i Sanayi açılmalıdır” demiş. O ciheti iltizam ve takip eylemiş bir esas vücuda getirmiş ve aher biri daha, “Bu memleket ziraat memleketidir. Çiftçiliği usul-i cedideye göre ileri götürmeli ve numune tarlası ve ziraat mektebi yapılmalı demiş. Binlerle lira sarf etmiş bitirilmemiş, yerine gelen bir başkası her şeyi hayat ve sıhhat-i umumiye sayesinde vücud-pezîr olabilir.

Bu memlekete ibtidâ hastane (s.672) elzemdir. Bunu yapmalıdır, demiş. Parasızlıktan yapamayıp bir hane isticarıyla bir daire-i cesime-i tedavi açmış. O da bu halden ileri götürülememiş. Her şey yarım, her şey nakıs. Bazısı metrûk ve muattal. Harap ve vîran, bazısı müsta’id-i izmihlal ve perişan halde görülmüştür¹. Bunları valiye irae ve böylece hikâye edip toplayacağız Meclis-i Umumî’de memleketçe yapılacak işlerden hangisi ercah ise evvelâ müzakere ve programını ve karşılığını âmade ettirerek ona başlamalı ve bitirmeli. İkincide diğeri ne geçilmeli, bitirilenin devam ve tekemmülüne ihtimam edilmelidir.

İçinde bulunduğumuz şu hükümet konağı daire-i cesime ve mükemmesini eslâf-ı kiramınızdan İngiliz Said Paşa merhum memurîn maaşât ve ehl-i vezâif tahsisatından bir defa yüzde on ve ahali-i vilâyetin sülüsânı nüfusundan bir mecidiye çarığı iane almak suretinde iki senede yapmış, bitirmiştir.

Cereyan eden Çayırbağı suyunu Ferid Paşa getirip şehrin her tarafında çeşmeler ihdasıyla sekene-i vilâyeti mühim bir ihtiyaçtan kurtardığından dolayı ilelebet unutulmayacak eser bırakmıştır” dediğimde müşarünileyh; “Sekenenin kısm-ı mühimmi ulemâ ile de dükkândan ibarettir. Bunlar yekdiğeri tahtie ve tekfirle biri tekkeleri, türbeleri yıkmalı, kaldırmalı, yerine medrese yapmalıdır. Diğeri medreseleri bozmalı, kapamalı, yerlerine usul-i cedide mektepleri sanayi haneler inşa etmelidir, diyorlar.

Ser-âmedân-ı dakâyıkdânân ise zahirde bir iki zümreyi iltizam ve fikirlerini suret-i mütevassıta ve residede terviç ile hakikatte kendi menfaatleri husule gelecek yolları takip ediyorlar. Bunlarla nasıl iş görülür. Anado-

¹ Ağros Nahiyesi’ndeki nâ-tamam mekteb-i iptidaide bizim sancak dahilindeki numunelerdendir. Isparta hastanesi dahi kezâ.

lu halkının hissiyatı kadimen medreselerle tekkelere merbuttur. Bunların ser-âmedân-ı memlekette gördükleri evzâ'-ı teceddüt-perverâneyi meşreb-i efrencîye müşabih görmelerinden her hallerini dalalete nispet etmek vaziyetinde bulunuyorlar. Memurin-i icrâiyeye muavin ve muzahir değil adeta hasım ve müzahim görünüyorlar.

Cennetmekân Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri'nin son zaman-ı hayatlarında veliaht Süleyman-ı Kanunî Hazretlerine; “Tebaa-i Osmaniye Arap, Acem, Türk'ten ibaret üç sınıftır. Arap parayı çok sever, onlara ihsânât-ı ferevânda bulunmalı, Acem iltifattan hoşlanır. Onlara mültefitâne muamele etmeli. Türk de sopadan (s.673) başka bir şey anlamaz. Onlara dahi her şeyi cebir ve şiddetle yaptırmalı, demiş olduğunu kaziyesini bilerseniz Meclis-i Umumi teşkil edecek ve eden bu üç sınıfa mensup zevat hep kendi hissiyât-ı ruhiyelerini öne sürüyorlar. O vakit hiçbir iş görülüyor. Bunlarla nasıl program yapılır. Nasıl birlikte çalışılır?” cevabını verdi. Elde kitab-ı İslam ve önde meslek-i ashâb ve eslâf-ı kirâm var iken bu mütalaa-ya o kadar makul bir nazarla bakmamakta mağdurum. Eğer ki medâris-i ilmiye ulemâsının hakikat-i İslâmiyeye hakkıyla vakıf olanlarını iltizam ve tercih ve yeniden yetişecekleri bu vukuf-ı hakikîye Salih ve sahip olacak derecede yetiştirmeyi tervîc ederseniz dervişân zaten hasbe'l-meslek muamelât-ı dünyevîye ve medeniyenin umuma nafi' irşadâtından başka bir şeye karışmaya o kadar salâhiyetdâr olamayacaklarından avamın efkâr ve itikâdâtını ulemâ-i hakikiyenin telkinât-ı hakâyık-şinâsânlarına iktirân ettirerek temin-i maksat edebilirsiniz.

Görüyorsunuz ya, bizim halk koyun gibidir. Çoban hangi dereye doğru sürerse oraya gider. O kadar hevâya muhtaç muannid ve mütemerrid kavimlerden değillerdir. Fakat onların itikâdât ve hissiyât-ı diniye ve ruhiyelerine ve kitap ve sünnete mugayir olan evzâ'ı kendilerini idareye memur olanlar irtikâb etmemeli ve şer'an makdûh ve memnû' bulunan yollara gitmemelidir.

Bu şart ve kaideye her zaman her âmir ve memur tarafından riayet edilmediğini görürlerse pek mutî' ve muzâhir bulunur. Hükümetin yapacağı makul ve doğru işlerde hiçbir fedakarlığı dirîğ etmezler. Gözümüzün önünde Düyûn-ı Umumiye idareleri görülüyor. Bunlar zerre kadar mahall-i inzibat ve menafi bir şey görürlerse kabul etmiyorlar. Hüküm-i kanunu tatbikçe uğraşıyorlar. Halkın hüsn-i itikat ve itimadını kazanıyorlar. İşlerinde beş kuruluş menfaat göreceklarını katiyen bilmedikçe o uğurda iki kuruluş sarf ve vazife-

lerinde tesâmüh ve ihmal ve suiistimal eseri izhar etmiyorlar. Biz de bu idareleri ilk defa teşkil eden Kani Paşa merhum bu itimat ve itikadı bidayeten vermeye muvaffak olup bunu Maliye Nezareti'nde de vücuda getirebilmek için bir aralık Nezaret-i müşarünileyha makamına götürüldüğünde yüzlerce muvazzafın-i mukayyedenin (s.674) devamsızlıklarını, günü gününe işler görülmediğini görünce hepinizi sürer, çıkarırım. Mısır'dan kırk elli Kıptî getirerek bu işleri onlara gördürürüm. Sizi karşıdan baktırırım. Dediğinde bu mütesâmih-i abes-hârân müşarünileyhi terk-i makama mecbur etmişler olduğu meşhur ve mütevatirdir.

Şimdi bunlar münhasıran Anadolu varidatına göz diktiler. Vazifede tatbik edecekleri hüküm-i kanun meşguliyetini hanelerinde bulundurdıkları ve geceli-gündüzlü iş edindikleri piyano, ud, keman, kanun çalgılarına tahvil ile zevk ve sefaya kasr-ı emel ve harekât eylediler. Bu hali taşraya çıkanları dahi Anadolu'da intişar ve tamim etmeye çalıştılar.

Taşralının ahlakını, misvârını da bozmaya başladılar. Bir müddetten beri yavaş yavaş taşralıları dahi mesleklerine alıştırdılar. Bu sebab-i tedennî ve inhilâl tashih ve şimdiden vilâyât ıslahat ve tasarrufât-ı iktisadiyesine ibtidâr olunmasına Kani Paşa merhumun dediği veçhile bizi umûr-ı dâhiliyemizde karşıdan baktıracak halin atî-i karîbde karşımıza çıkacağı cihetle vülât-ı ızamın¹ bu noktaları nazar-ı dikkate almaları muktezâ-yı diyanet ve sadakattendir” dedim. İnşallah Meclis-i Âli-i millimizin âmâl ve efkâr-ı salâh-cûyâneleri bu yolu vahdet-i İslâmiye nokta-i esasiyesine ibtinâen takibe muvaffakiyet gösterir de korktuğumuz mehâlik ve hatarattan birinci yeni meşrutiyet-i padişahımız şevketmeâb efendimiz hazretleri tebaa-i sadıklarını kurtarırlar” cevabını dahi verdiydi.

Birinci derecede bu noktaları dikkat ve takibe alacak mebus arkadaşlarımızın ekserisi tarik-i ilmiye mensubiyetinden oldukları konaklarına vardığımızda gördük ki kitap ve kalem ve yerli mefruşat ve melbûsât-ı ümem yerine çenk ve çağâne âlâtı ve bütün Avrupa emtia ve masnûâtı mevcut ve meşhud olup başına sarındığı sarıkla eynine giyindiği lâtadan başka iç elbisesinde ceket, pantolon, kolalı yaka ve gömlek ve ayağında Frenk çorabı ve bağlamalı iskarpin görüldüğü gibi akşamdan sonra Beyoğlu âlemlerine gittiklerinde sarıkla lâtayı da şöyle koyarak süs için gözde tek veya çift gözlük takınmış olduğu halde âdeti bir Frenk kıyafetine girdiğine ve fakat Avrupa ve ef-

1 Büyük valiler.

renç lisanından bir şey bilmediğine tesadüf edildiği te'vil ve inkârı gayri kâbil hâlât-ı nevinimizdendir¹. (s.675)

Sofilerimiz kitap ve sünnette hiç yeri olmayan bir takım an'anât ve hurâfât-ı İsrailiye ile pet sofu ve sefihlerimiz de büsbütün kitab-ı ümmet ve akıl ve hikmetten haric-i sefih olduğundan fırkalarımız da her biri şâkilesine göre bir yola, bir rah-ı nâ-becâre² gidiyor.

Biz ilk teşkilimizden beri usul-i fetih ve istilâyı bilmişiz de usul-i idare ve terakkiyi öğrenmemişiz. Gayri müsmir, gayri muttarid yollara gitmişiz. Yalnız vahdet-i diniye-i İslâmiye noktasında toplanmışız. İdare-i salime ve kavîme dairesinde yaşattırıyordu. Bu halde ihtilâfâta müncer olunca hala Araplar hilafet-i arabiyeyi istihsal ederiz de Avrupa zümre-i medeniyesine girmek sayesinde Türklerin itisâfât ve tahakkümât-ı cahilâne ve mütehakkimânesinden kurtuluruz. Zan ve zehâbında bulunuyorlar.

Arnavutlar, Kürtler de buna benzer âmal-i millî ve evzâ' izhar ve takip ediyorlar. Biz Türkler dahi buna müdafaa ve nokta-i ittihad-ı İslâmdan ayrılmaksızın bir sabık-ı münasebet-i diniyeye istinaden anasır-ı ecnebiye tavrında görünen tebaa-i Osmaniye-i gayrimüslimeyi hukuk ve vezâyif-i vatan ve memlekette beraber hareket etmek mesaisine vücut vererek mukabele etmek istedikçe onlar makâsıd-ı zâtiye ve diniyelerinin saha-i husule vusûlünü tefrikada görmekte bulduklarından memâlik-i Osmaniye'yi ve Anadolu'yu esaret-i ecnebiyeden kurtaracak ve müstakilen idare edecek teşebbüsât-ı esasiye nazar-ı itinaya alınamıyor. Bu gidişle uzak veya yakın maazallah bir mevki-i müşküle vasıl olduğumuzda bu sefahatlerimizin, bu taklitçilikten ibaret moda-perestlikle Avrupa ve düvel-i ecnebiye emtia ve âmâline hizmet etmeğimizin cezasını göreceğimizin çok korkulur.

Almanların İktisadi Tecavüzât-ı Ecnebiyeye Karşı Kendi Vatandaşlarına Olan On Nasihatleri

Bugün her şeyde taraftar bildiğimiz ve mesleklerini takip ettiğimiz Almanlar bakınız vatandaşlarına ne yolda tavsiyede bulunuyor. Bunu Servet-i Fünûn Matbaası'nda 1328 (1912) senesine mahsus çıkardığı *Üçüncü Sene Salnamesi*'nin 111'inci sahifesinde gördüğümden liecli'l-intibah aynen nakil ve derc ediyorum:

1 Yeni hallerimizden.

2 Yersiz, yolsuz, uygunsuz yollar.

“Almanların kendi vatandaşlarına on tavsiyesi”

1-En küçük masraflarında bile vatandaşlarının ve vatanının menafını asla nazardan kaybetme,

2-Bir memleket-i ecnebiye mamulât ve mahsulâtından velev ki iki paralık bir şey satın alırsan vatanının servetinden o miktar tankıs etmiş olduğunı unutma,

3-Paran daima Alman işçilerine ve pazarına müfid olmalıdır.

4-Ecnebi makinelerini ve ecnebi âlât ve edevâtını isti'mâl ederek Alman darü's-sanâasını Alman hanesini, Alman toprağını şaibedâr etme, (s.676)

5-Sofranın üzerinde ecnebi etlerini, ecnebi yağlarını bulundurma. Bunlar hem Almanya'da hayvan yetiştirenleri, hem de sihatini rahnedâr eder. Çünkü Almanya zabita-i sihiyesi tarafından muayene edilmiş degillerdir.

6-Alman kalemi ile Alman kağıdı üzerine yazı yaz. Yazıyı da Alman sünger kağıdıyla kurut.

7-Ancak alman kumaşlarıyla telebbüs et ve Alman serpuşlarını başına giy,

8-Yalnız Alman unu, Alman meyveleri, Alman birası Alman kuvvetini hâsıl eder.

9-Almanya arpa kahvesinden hoşlanmazsan Almanya müstemlekelerinden gelen kahveyi istimal et. Eğer sen ve senin gibiler çikolatayı seviyorsanız, dikkat ediniz katiyen Alman meta'ı olsun,

10-Ecnebilerin lafları, ilanları seni asla bu nasâyih-i makuleden çevirmesin. Kanaat et ki ne söyleniyorsa söylensin dünyanın en iyi ve büyük ve Almanya'nın vatandaşına layık mahsulatı Alman mahsulatıdır.

İşte evâmir-i aşere. Fransızlar bunları zikrettikten sonra kendi taraflarına döndürerek Almanların bu on nasihatini okuyan her Fransız'ın Fransa mamulât ve mahsulâtından başka bir mamul, bir mahsul satın almamasını, Fransız emtiası Fransa mahsulâtı olduğu için değil belki Fransa mahsulât ve mamulâtının dünyada en ala mahsulât olduğuna kanaat ederek bunları takdir eylemesini tavsiye ediyorlar.

Bu tavsiyenin son satırları da şudur: “Biz Fransız ahalisini, sıhhatlerini muhafaza etmek ve sanayi-i milliyemizi müdafaa eylemeye davet ediyoruz. Fransa'nın mahsulât ve mamulât-ı nefsiye ve beri'asının takdirkârı olmalarını istiyoruz. Çünkü bu hususta dünyanın hiçbir memleketi Fransa ile rekabet edemez. Almanlar nasıl kendi memleketlerinde evâmîr-i aşereyi tatbik ediyorlarsa biz de bunları Fransa ve Fransızlık namına tatbik edelim. Sıhhatimizi muhafaza ve sanayimizi himaye eyleyelim.

Fransızlar Fransa mahsulatını satın alınız. Almanların evâmîr-i aşeresini Fransızlar kendi hesaplarına aynen kabul ederek harfiyen bu nasihatlere tatbik-i hareket için biri birine karşı ahd ü peymânda bulunmak istedikleri halde bizde niçin Almanlar, Fransızlar gibi hareket etmeyelim.

Denilebilir ki Almanlar, Fransızlar, her ihtiyaçlarını dâhilde tesviye edebilecek derecede terakki ve temeddün etmiş milletlerdir. Onlar bu on nasihat daima riayet edebilirler. Bu halde biz hiç, değil mi? Buna da kısaca bir cevap verilmek mümkündür. On emirin onunu birden tutamazsak hiç olmazsa şimdiden sekizini, yedisini, hatta beşini olsun kendimize rehber itti haz edelim de diğerlerini de tatbik edebilecek hale gelmeye çalışalım” (intihâ) (s.677)

Görülüyor ya, bu sözlerin cümlesi, daha mükemmel ve vazih surette bizim Kur'ân'ımızda ehâdis-i nebeviyede ve kütüb-i müfessire-i sairede mevcuttur. Onların Arapça olmasından dolayı herkes anlayamıyor denilirse ki -denilir- zamaniyla türkçe'ye tercüme edilmiş ve Türkçe yazılmış ve birçok kitaplar vardır¹. Lakin okuyacak kim? Ulemamız Türkçe kitaplar medreseye girerse Arapçalar çıkar derler, sokmazlar. Küberâmız, erbab-ı kalemimiz roman değildir diye ellerine alıp bakmazlar. Mekâtib-i aliyyeden neşet etmiş virane ve Avrupa'da gezmiş nev-residegânımız, zabitanımız Fransızca, almanca, İngilizce yazılmış olmadıkça hurufunu, usulünü beğenmedikleri ve değiştirmek istedikleri Arapça, Farsça, Türkçe olan kitapları okumaya tenez-zül etmezler.

Otuz senedir yukarıdaki mebhas-i mahsusta yazılan Halil Hamid Paşa Kütüphanesi'nden maada Isparta'da ve kazalarda Türkçe kütüphane olmaması sebebiyle bir Türkçe kütüphane açarak kitaplarımı oraya koymak iste-

1 Muahharan intişan eden Akif Bey'in *Sabâyi*'ni Şemseddin Bey'in *Zülümden Nûra*, Hurâfeden *Hakikate* Haşim Bey'in *Türkiye'nin Necat Yolları* nam eserleri bu maksadı tamamen temine kafi görülmektedir. *Sebülü'r-Reşad* risale-i mefkûtesi daha ziyade her hakikatini göstermektedir.

dim. Muvaffak olamadım. Mektep-i idadinin küşadında mekteb-i mezkûrda bu maksadı temin edecek kütüphaneyi vücuda getirmek arzu ettim. O da ilk müdür Tefvîk Efendi gayretiyle beş on parça eser tedarik ve bir dolaba vaz' edebilmekten ibaret kaldı.

Mevlânâ Celaleddin Rumî Hazretleri ve Sadreddin Konevî ve İmam Bağavî bizim vilayetimizde medfun ve bunların âsar-ı müellifeleri mütalaa-sına ve merkadleri ziyaretine uzak uzak yerlerdeki erbab-ı iştîyak müştak ve meftûn oldukları halde bizim halk bunları bilmezler, sormazlar.

Yedi sekiz sene evvel *Mesnevî*-yi Şerif'in Abidin Paşa tarafından tercüme olunan son tercümesi ciltlerinden on beş yirmi takımı Isparta Maarif Komisyonu riyasetinde bulunduğum zamanda getirttirerek medreselerimizin sözümüz geçecek yeni müderrislerine, Ebuzziyâ Tefvîk Bey'in mecmua ve kütüphanesi cüzlerini daha evvel bazı eşrâf ve ser-âmedâna tevzi' ettim idi. Bu da bu halden ileri gidemedi.

Hala münderecatından bahse müteallik parçayı aynen nakil ettiğim *Salname-i Servet-i Fünûn*'un acizlerinde mevcut nüshasından maadasını ancak dâhilinde kimsede bulamadım. Allah Teala ve tekaddes hazretleri cümlemize intibah versin de vaktiyle nazar-ı dikkatimizi açalım. İşe başlayalım. Bu gaflet ve tesamüh bizi çok (s.678) nadim ve pişman edecektir. Nitekim ihtiyarlardan bizim çocukluğumuzda söylediklerini yukarılardaki mebhâhis-i mahsusa ve münasebede yazdığım veçhile bu gün o gaflete biz nadim ve pişman bulunuyoruz. Ahlâfta bu hisse-i nedametin büyük parçalarından nasipdâr olacaklardır. Evvel-be-evvel gayrimeşru idare-i müstebide ve hevesât ve nüfuz-ı müessireye ale'l-amyâ¹ tebaiyyet-i melufiyetten katîyen kurtulmaya çalışmalıdır. Asırlardan beri her türlü ihtiyacımızı memleketimiz mamulât ve mahsulâtından kavâid-i mer'îye ve milliyemiz ve diniyemiz veçhile tedarik ve temin edebilmekte iken yalnız son asırda emtia ve mamulât-ı ecnebiye ve âdât-ı efrençiyenin bizi cezb ve teshîr ve sanayi' ve ameliyât-ı dâhiliyemizi tatil etmeye başladığından itibaren seneden seneye, günden güne tarz-ı hayat ve idareemiz değişiyor.

Kadimen kendi nebatî kalemlerimizle yazdığımız yazılarımız bile hoş görülmemeyerek Avrupa boyasını, demir ve kurşun kalemlerini kullanmaya heves ettik. Bu cüz'î paralarda en sonra alınımıza sıkılacak kurşunlar bedellerine verilmek üzere memalik-i ecnebiyeye gidiyor.

1 Körü körüne, körlemeden.

İçimizdeki Hıristiyan tebaa henüz kiliselerine petrol gazını sokmamış ve öteden beri yaktıkları yerli bal mumlarıyla idare etmekte ve fakirleri ocaklarında çam çırası ve zeyt ve haşhaş yağları kandillerini yakmakta bulunmuş ve papazlar elbise-i ruhanîlerini ve ayakkabılarını değiştirmemiş ve bozmamış iken biz camilerimizde, tekkelerimizde ve sair müessesât-ı diniyemizde zamanıyla ashâb-ı hayrâtın tahsisan vakfettikleri ve karşılık gösterdikleri zeyt-yağı yanacak kandillerimizi vakıflarını çürüklüğe atıverip gaz lâmbaları koyduk. Hem menâfi'-i vataniyeyi ve hem de şurût-ı vakfiyeyi bozduk. Merkezde ve mülhakatta ve hem-civar daire-i vilayette öyle. Yeni müderrisler, kadılar müteşeyyihler gördüm ve bilirim ki Payitaht-ı Saltanat rical-i ilmiye ve irşadiyesini takliden karargahlarında moda-perestlik âsar-ı efrençiyesinden başka bir şeyi görülmez. Ve bazıları zâdegândan olmak hasebiyle ud, keman ve aysu u işret yolunu takip eylemekten gayri hiçbir şey düşünmez.

Koca kafalı cahil dediğimiz eski adamlar bizden çok durbin ve dur-endiş kimseler imiş ki aç asır evvel tütün ve tömbeki içmekliği kabul edeceklerin de evvelâ tütün ve tömbeki dikip yetiştirmesini öğrenmişler. Sâniyen mahsulât-ı dâhiliyeden çok ve lüle ve nargileyi yapmışlar ve kahve içeceklerin de cezveyi, tavayı, el değirmenini bakırdan, demirden, tunçtan dâhilde ve kahve fincanlarını Kütahya'da yapmışlar. Mumlarını, kandillerini, şamdanlarını dahi bu yolda bulmuşlardır.

Biz şimdi hepimiz sigara içiyoruz. Hanelerimizde gaz yakıyoruz, lamba kullanıyoruz. (s.679) Sigaranın kağıdı, kibriti, lambaların makinesi, fitili, gazı hep memâlik-i ecnebiyeden getirtiriliyor. Bakır cezveler, demir tavalar, Kütahya fincanları yerlerine Avrupa'nın çinkolarını, fincanlarını kullanıyoruz. Henüz bizden ayrılıp hükümet teşkil eden Yunanlılar, Bulgarlar, teşekkülleri bir asıra varmaksızın ufak tefek ihtiyâcât-ı dâhiliyelerini makineler vasıtasıyla dâhillerinde vücuda getirmek muvaffakiyetlerini gösteriyorlar.

Isparta'da tamimine çalıştığımız gülyağcılığını ileri götürmek için daha bize merbutiyet-i resmîyeleri baki ve yalnız umur-ı dâhiliyeleri kendilerine raci' olduğu halde Bulgaristan'a, kazanlığa adamlar gönderdiğimizde gülistanların tımarları nasıl oluyor, yağ nasıl taktir ediliyor, bu amelîyeleri göstermedikleri gibi gül fidanı dahi vermediler. Adamlarımız bir şey öğrenmeksiz geri geldiler.

Her şehir ve kasaba ve hatta kurâmızda bol bol sular akıp değirmenler dönmekte iken bunlarla teceddüdât ve inkılâbât ve ihtiyâcât-ı zamaniye vü-

cuda getirebilmek maksadını fikrimize alıp da bunlardan en basit elektrik istihsali yoluna karşı bile dönüp baktığımız yoktur. Berrî ve bahrî mütenevvi' mekâtîp-i âliyyemiz epeyce zamandan beri her sene birçok Efendi'ye şahadetname verip çıkardığı halde memleketlerimizde görülen mühendis ve doktor ve eczacı ve avukat bütün Atina ve memalik-i ecnebiye ve bazen bizim mektep mezunlarından bulunan Hıristiyanlardır.

Isparta gibi kadim bir şehir-i şehîr ve iklimde mevcut yedi doktorun ve beş eczacının yalnız bireri en sonra yetiştirebildiğimiz İslam ve diğerleri Rum'dur. Mühendisler de böyledir. Hatta İslâm avukatlar mektepten mezun ve şahadetnameli değillerdir.

Kendi sularımızda, şimendiferler istasyonlarında, işletme idarelerinde hiçbir Anadolu İslâm kaptan ve makineci ve Osmanlıca bilet ve idare görülemiyor. Sanayi-i nefise-i dâhiliyeye değil muamelât-ı resmîye-i adiyeye bile yabancı bulunuyoruz.

İstanbul'da İzmir'de rıhtımları yapanlar hep ecnebi olduğunu görüyoruz. Çırağan Sarayı yangınına sebebiyet veren de ecnebi işçilerdi. Aydın-Eğirdir şimendiferinin amelîyât-ı inşaiyesi zamanında belediye reisi bulunuyordum. Yerli amele ve demircileri İngilizlere beğendiremedim. Ameleyi İtalya'dan getirdiler. Tamiratı kendi demircilerine ve tuğlaları ve saireyi memleketlerindeki erbab-ı sanayi'a yaptırdılar. Şoselerimizi yaptırdığımız zamanlarda kullanılan çekiç, kazma, (s.680) kürek, balyoz, matkap gibi şeyleri yerli demircilere yaptırdığımızdan dolayı Avrupa âlât-ı ma'mûlesi daha ucuz ve muntazam olabileceğinden bahisle mu'âhazâta bile uğradım. Bereket versin şimdi Ayan'dan bulunan Faik ve Tefvîk Beyler gibi valilerin vicdanen fikrimi tasdik ve kabul ettiklerinden bunların himmetleriyle mesuliyete maruz kalmadım.

Tefvîk Bey'in Bursa valiliğinde küşâd ettiği sergiye Isparta halı ve çul ve alaca ve ayakkabı mensucat ve mamulâtıyla iştirak edilerek memleket sanayi-i mevcudesi ashâbı vali-i müşarünileyh canibinden mazhar-ı takdir ve taltif edildiğinden nâşî Hereke fabrikasına altı şakirdin kabulüyle "Çakar" usulünü öğrenmekliğe irade-i seniyye istihsal ettiğim halde koca bir sancaktan akıl ve idrakleri yarım bir Müslüman ile bir Hıristiyan'dan başka kimse bulamadım, gönderemedim.

Biz şimdîye kadar biraz mekteb-i rüşdî ve idadî tahsili görelim, bir şahadetname alalım, hemen bir mevkie geçelim, maaş almaya başlayalım, geçi-

nelim, zarurettten kurtulalım, Efendi olalım, sanayi-i dâhiliye gibi hidemât-ı süfliye nemize lâzım. Demirci olup da elimizi yüzümüzü kir ve kara edecek ve marangoz ve duvarcılık ve terzilik ve debbağlık ve kunduracılık öğrenip de beylerin, efendilerin emirleri karşısında boyun eğecek değil miyiz? Öyle iş şöyle dursun. Kolay para kazanmak, öğle vaktine yakın işe başlayıp, ikindi vaktinden evvel dağılacak ve geceleri gazinolarda, tiyatrolarda yaşanacak işlere bakalım, dedik. Öyle ettik, öyle gittik. Bundan sonra da böyle gidecek olursa Arap, Türk, Arnavut, Kürt, ayrı ayrı baş çekerek tefrikalar yüzünden evvelleri mahv ve münkariz olan milletler nasıl bir akıbet-i müellime ve feci-aya ayrılmışlar ise aynı halin zuhuru tabii görünür.

Yeni Girdiğimiz Devr-i Meşrutiyetimizde İhtiyacımızı Dâhilde Tedarik Etmeye Çalışarak Memuriyetle Geçinmek Hevesinden Sarf-ı Nazarla Sanayi-i Dahiliye Tahsiline İkdam Olunması ve Kendi Yorganımıza Göre Ayak Uzatılması İcabâtı

Kendilerine âtiyi bıraktığımız gençlik, rabıta-i diniyi kat' ile yerine de bir terbiye-i millî ikame edemediler ve edemeyecekler görünüyor. Bunları tarik-i necat ve itilâya irşâd ve sevk edecek bir idare-i ciddiye ve müstakîme de görülemiyor. Bekâ-yı hayat ve mevcudiyeti temin eyleyecek esas-ı sahih ve kadim, maksad-ı bekâ ve terakkinin membası olan istikameti tayin ile hemen o yola girebilmekte ve devam ve ikdam gösterilmektedir.

Bu da evvel be evvel yarım asırdan beri ve hele on beş-yirmi senedir gençlik müfekkiresinden ve re's-i (s.681) idareye getirdiğimiz ve elyevm getirmek istediğimiz gençler içtihadât ve itiyâdâtından uzak kalan ve belki büsbütün kat' edilen rabıta-i diniyeye kemâ fi'l-kadim olamazsa bile hakikat-i İslâmiyenin farz kıldığı vacibât-ı mühimme ve mübreme derecesinde olanları o daireye sokabilmek, mektepleri, medreseleri, programları, muallimleri, medreseleri yekdiğerin efkâr ve mişvârına telfik ile resmen ve takliden değil cidden ve hakikaten işe başlamak ve badehu bu kaide-i dinîye-i hakikiye dairesinde fantezileri, faydasız gururları, kibirleri, enâniyetleri bırakarak tasarrufât-ı şer'îye-i iktisadiyeye sarılıp yorganımıza göre ayak uzatmak ve çalışmak sayesinde olabilecektir. Yoksa bu gidişlerden kimseyi aldatamayacağız. Ancak kendi kendimizi aldatmak istediğimiz günler gelmiştir.

Vakıa Maliye Nazırımız Cavid Bey kürsü-i hitabete geldiğinde; “Vasıta-i icraiye-i idareye olan memurlar genç fikirli, metin azimli, fersûdeleşmemiş vücutlu atalet ve suiistimalâta alışmamış kurt bilekli olmalı ve bunlara da

kendilerini hırsızlığa saptırmayacak ve iyi iş görmeye çalışacak mertebede maaş ve tahsisat vermeli ve bu gün bunu temin eyleyecek parayı lehülhamd Avrupa sermayedârânı nezdinde bilâ tereddüt mevcut olan itibârât-ı milliye ve mülkeyimiz sayesinde elde edebileceğimize emin bulunduğumuz yeni yeni istikrazla bulmalı ve vermeli, sonra da bir genç lâ-yüfnâ-yı servet-i tabiye bulunan Anadolu'muzun bahş ve ita edeceği varidattan borçları ödeyip bakıyye-i kâfiyesiyle de ferih ve fahûr¹ yaşamalı ve terakkiyât-ı medeniye-i zamanienin vücud-pezîr olduğunu görmeli” diyor, ama buna eski kafa dediğimiz tecrübekâr ihtiyarların kimi; “Lâf ile helva pişirmek mümkün oluyorsa yağtı benden” kimi köhne bir tab'-ı şairaneye istinaden; “Havz-ı sadr hane-i israf per olur mu böyle” “Ne kadar çok ise âbın akıt akıt söyle” cevabını veriyorlardı. Lâkin bu keyif çattıracak sözler yine ekseriyetimizce her takdirlere, alkışlara şayan görülerek bu sözlerin ayrıca tab' ve tensihiyle müteaddit nüshalarının taşra idare memurlarına gönderilmesini dahi teklif ve ekseriyetle kabul ettiriyorduk. (s.682)

Muharrir-i acize gelince acizâne derim ki yukarıda mutasarrıf Hafız Rıdvan Paşa merhumun hakimane sözleri bahsinde ve sair bahislerde yazıldığı veçhile vakta vüs'at ve bekâ-yı mülk, ricâl ile ve ricâl-i mal ile ve mal imaret ve imaret adl ve siyasetle olursa da Büyük Reşid Paşa veyahut Âlî Paşa merhumlardan birinin mekâtüb-i rüşdiye tesis ve küşâd olunacağı zamanda ilk Maarif Nazırımız Kemal Efendi-Kemal Paşa merhuma verdiği mütalananamedeki; “Cehl ile yanlış yola götürülen ilmin neticesi bir ve belki o ilim cehilden daha muzırdır” ve “Servet medeniyeti ve medeniyet safahati, safahat zarureti intac eylet” cümle-i hakimanesini de nazara alarak ibtidâ vaz'-ı mevki'e bahis ve iltizam edilen gençliğe o seciye-i müsmire ve feyz-nümâyı verebilmek çaresini bulmalıdır.

Kavâid-i dinîye-i içtimâiye ve hissiyât-ı ruhiye-i ferdiyeye muvafık harekât ve teşebbüsâtta bulunanların keyfiyât-ı muvaffakiyât ve tezkir-i nam ve ihtirâmâtını ve bilâkis heva ve hevesât-ı nefsânesine tebaiyet etmek yoluna gidenlerin de avâkib-i hâlâtını sancak dâhilinde kuyûden ve semâ'an ve yarım asırlık vukuâtı meşhuden hep yazdım.

Netice

“İn tensuru'llahe yensurküm” aye-i celilesinin mana-yı münifi olan, “Eğer siz Allah Teâlâ Hazretlerinin emrettiklerine ittibâ' ve nehy ettiklerin-

1 Kendini beğenmiş, övünen.

den içtinap ile rıza-yı ilâhîsine muvafık harekâta devam ve ihtimam ederse-
niz Allah zülcelâl size yardım eder” siz “Ve enîbu ilâ rabbikum ve eslemû
lemin kalbe en ye'tiyekümü'l-azâb sümme lâ tunsarûn” aye-i mükerreremesi
mucibince “Size azap gelmezden evvel selâmet ve muhasalat-ı fikir ile rab-
binize rücû' ediniz. Sonra sizi hiç kimse kurtaramaz” “Kemâ tekûnû yüvellâ
aleyküm” hadis-i şerifinin mana-yı münifi veçhile bulunduğunuz ve layık ol-
duğunuz hale göre mazhar-ı mükafat veyahut düçar-ı ukûbât olursunuz”
manasında toplanıyor.

Artık selâmet-i memleket ve saadet-i ümmet hakkında kütüb-i İslâmiye
ve müdevvinât-ı sairede gördüm ise cümlesini bizim memlekete nispet
olunabilen ahval ve muamelâtıyla mükerreran beyan ettiğimden hülâsa-i
hitam-ı kelâm ve zübde-i mülâhaza-i encâma da burada hitam verdim. Eğer
ki bir sancak hakkında yazılan tarih-i hususide bu kadar itnâb-ı makalât ve
tekerrür-i beyânât (s.683) ve mülâhazât o kadar lüzumlu ve menfaatli şeyler-
den değildir. Ekserisi malumu ilam kabilindendir. Diyenler ve diyecekler olur
ise yukarıda da yazdığım veçhile bizim sancak mutasarrıflığında bulunup
1314 (1898) senesinde Bolu Sancağı mutasarrıfı olan fuzalâ-yı zamanımız
sırasında görülen *Miқыasül'-Ahlâk* nam eser-i bihterin müellifi Babanzâde
Mustafa Zihni Paşa Hazretleri'nin sene-i merkumede mevki-i intişara çıkarı-
lan *Mir'âtü'ş-Şüün* eser-i celili hakkında yazdıkları takriz-i belîğde; “Tarih-i
hususiler, terâcim-i ahvaller, hususiyetleri itibarıyla tarih-i umumîden ziyâ-
de tafsilâtı mütezammın olacağından onlardan istifadenin o nispette tezâyid
ve tekemmülü tâbii ve tarihin tanıdığı bir şahsı tanımak nazar-ı tarihte ma-
ruf binlerle senelik bir zat ile görüşmek ister misiniz? O zatın tercüme-i ha-
lini tarih-i hususisini okuyunuz. Tevarih-i umumîye ne kadar mufassal olur-
sa olsun ondan eşhasa veya bir vaka-i hususiyeye dair tekemmül-i malûmata
medar olacak malûmata dest-res olamamak zarurî, haddizatında ehemmi-
yeti meydanda olan ahval ve tevarih-i hususîye-i vekayi' mevzuları itibarıyla,
yani ahvaline kesb-i vukuf edilmek arzu edilen vakanın ehemmiyeti nispe-
tinde bir kat daha teâlî edeceği emr-i celîdir” diyor.

Böyle bir düstur vaz' ediyor. Müşarünileyh bizdeki mutasarrıflığında gör-
düğüm ve biliştığım ve Adana valiliğinden sonra İstanbul'da da görüştüğüm
ve bu yazdığım tarih-i naciz hakkında çok şeyler söyleştığım cihetle bu tafsi-
latı böylece yazmaklığımı müşarünileyhin terğîbât ve tasvîbâtına¹ da bina ve
isnad ettim. Müşarünileyhe Arabistan ve Anadolu'yu gezen rical-i vakı'ına

1 Doğru bulunan uygun görülen şeyler.

ve sadıka-i devletten olduğundan dolayı halk ve hükümet hakkında en çok ve İstanbul rical ve erbab-ı kaleminin nazar-ı dikkat ve ehemmiyete almadıkları ve hususât-ı adiyeden gördükleri şeylerden en ziyade mühim addettikleri mevaddı ve hatta kendi zamanlarına ait hususattan daha mühim bazı parçaları itnâbdan ihtirâzen yazmadım. Vukuat-ı tabiye-i cariyeye ve daimeden-dir, dedim, geçtim. Eğer ki öyleleri de yazmış olsaydım bu cilt bir ikinci ciltle hitam-pezîr olabilir (s.684) veyahut olamazdı.

Erbab-ı mütalaanın niyet-i halisa-i acizaneme hürmeten aflatırham ederim. İtiraf olunan cürmün cezası aftan başka olmadığını elbette tasdik buyururlar.

Li-muharririh

İlahi eyle sen tevfikini bu ümmete layık
Olalım cümlemiz her halde gayrilere faik
Yeter çektiğimiz âlâm gaflet, rencişi-i mihnet
Kerem kıl üstümüzden def' olunsun bu dem-i haclet
Bizi sevk et tarik-i hakkına ya rab felâh bulsun
Bütün İslâmiyyân, Osmaniyyân dertten halâs olsun
Dalalet ehline eyle hidayet doğruyu görsün
Bıraksın râh-ı butlânı tarik-i Ahmed'e girsin s.a.v
Aman ya rab, aman ya rab habibin Mustafa hakkı s.a.v
Huzurunda tevkifsiz kabul olan dua hakkı
İçün bu kulları affet inayetten koma mahrum
Hazîz-i acz ü zillette sefil, hor, kalmasın mazlum
Sene bin üç yüz otuzda yazıldı bitti bu cildim
Okuyan menfaat bulsun adım ansın budur derdim
Bakıyye-i umumi millet duası hasr kıldım
Yaşım altmış beşi buldu dem-i şeyhûhate girdim
Demişlerdir bu nisbette ömür sürmek saadettir
Yılı yetmiş kulu azad eder mevlası adettir.

Rabbenâ ağfirlenâ ve li-ihvâninâ elleziyne sebekûnâ bil-iman velâ tec'al fi kulûbinâ gillen lillezîne âmenû. Rabbenâ inneke raûfün rahîm. İhdine's-sırata'l-müstakîm. İstecib du'âenâ yâ mucîbe's-sâilîn. Fensurnâ ale'l-kavmi'l-muhâcimîn ve'l-musallitîn.

22 Cemâziyelâhîr 1333 ve 24 Nisan 1331 (7 Mayıs 1915) **Son**

Muhtasar Tercüme-i Halim

Biraz da Sergüzeşt-i Ahvalim

Bu aciz ümmî ve âmî Süleyman Samî, 25 Rebiülahir 1268 tarihinde müsadif 5 Kânunuevvel 1267 (17 Şubat 1852) tarihinde Cumartesi günü Isparta'nın Yaylazâde Mahallesi'nde kâin dedem hanesinde doğmuş olduğumdan validem zâdegân-ı eşraf ve kuzâttan Süldürzâde Hafız Ömer Efendi bin İsmail Hakkı Efendi'nin kerimesi Havva Hanım sütünden irtizâ' ile sinn-i tufüliyetim dört yaşına balığ olduğunda pederim Hacı Hasan Başağazâde Hacı Hasan Efendi adet-i belde veçhile tahsil-i iptidaimi kendi buldukları Abdi Paşa Medresesi civarında bulunan Şafak Hoca Mektebi'nde ve muahharan mutasarrıf Hüsnü Bey zamanında Darümuallimîn iptidai yapılan Firdevs Paşa Camii ittisalindeki Celâlî Hacı Mehmed Efendi Darüttaliminde ikmal ve hıfz-ı Kur'an ettirdikten sonra yazı talimini kendileri yapmıştı.

Çünkü o zamanda bir çocuğu hafız-ı Kur'an etmek ilmin nısfına sahip olmaklığı ve hafızın eşraf-ı ümmetten bulunmaklığı tazammun ettiğine iman ve itikat olunup Hüsn-i Hat erzakın anahtarı derlerdi. Bu sebepten Kara Mehmedzâde henüz meydan-ı iştihare çıkmamış ve mumaileyhin üstadı daha eski hathat-ı şehir helvacızâde hacı hafız Mustafa Efendinin şakird-i mümtazı paşazâde Hafız Ali Efendi ile 1269 (1853) tarihinde vefat eden ve eyyâm-ı mübarekede güruh güruh şakirdleri tarafından Kumyol'daki büyük kabristanda kâin kabrine ziyaret ve ihtifâlât tazimkârâne edilen Alimzâde Seyyid Ahmed Şerif Efendi'nin şakirdleri meşhur ve mümtaz ve pederim dahi Alimzâde şakirdlerinden biri olmak üzere memleketçe hüsn-i hatta haiz-i imtiyaz bulunmuş olduğundan kendileri buldukları medresede olan ve hariçten gelen pek çok talebeye yazı meşk eder olduğu cihetle bana da hüsn-i hat talimini kendi yapıp 1281 (1864) senesinde hafızlık ve hüsn-i hat icazet düğün ve duasını yaptırarak badehu bizi kendi bulunduğu medreseye koymuş ve kelâm-ı kadim yazdırmaya başlatmış olmasıyla medreseden mektebe götürüldüğümü takip eden dört senelik rüşdî tahsilini ikmal esnasında (s.686) gerek evvel ve gerek sonra 23 kıt'a kelâm-ı kadim yazdım. 27 Şaban 1286 (2 Aralık 1869) tarihinde Alâ derece demek olan birinci itibarıyla şahadetname aldım. Bu şahadetnamenin verildiği seneye ait son imtihanında mutasarrıf-ı liva fuzalâdan Hafız Rıdvan Paşa son bir kelime sorup; "Süleyman Hafız" bunu da bilersen sana yüz kuruş mükafatım var. Mukaddimesiyle "Temûtunetinne" ne kelimedir. Buyurdularından kendilerinin Boşnak lisanından Türkçeye tahvil ettikleri telâffuzu

pekiyi anlayamadığımdan mektepte muallim-i sâni hocam merhum Edhem Efendi hazretleri, “Efendim mehabet-i¹ devletiniz çocuğu sıkı, kelimeyi bir kâğıda yazıverirseniz belki o vakit bilir” buyurmalarıyla Paşa-yı müşarünileyh mezkûr kelimeyi bir pusulacık üzerine yazdı, verdi. Baktım, düşündüm, vehleten yine bilemedim. Beni maiyeti jandarma çavuşu Sarı Salih’e tevdiyan mektebin kütüphane odasına gönderdi. Yalnızca oda içine kapadılar. Çavuş kapıda durdu. Ben gâh ağlar, gâh düşünür bir halde kelimeyi bulmaya, bilmeye gayret ettim. Tevfikât-ı ilahiyenin tecellisiyle kelimenin fiil-i mazisi “mtn” (metene), bina kitabındaki tefâul babına nakil ile “temâtene”²e, meçhule çevirdiğimde “tümûtine” oldu. Emsile tasrifatıyla, “mazi cem’i müennes” olduğunu bulabildim. Pusulanın altına yazıp götürdüm. “Aferin yüzü kazandın” buyurdular. Dâmen-bûs² oldum. Ulemâ-i hazıradan Geresunlu Osman Efendi ve sairleri pusulayı görmek istediler. Paşa, “Ben yüz kuruşa aldım, bad-ı heva satmam, bedeli bir ziyafettir” dedi. Osman Efendi ziyafeti vaad edip pusulayı aldı. Onlar da okudular. Her biri birer güne dua ve taltifte bulundular. Biz çıkip gittik. Mektep tatil olundu.

Şahadetnamemiz üç-beş gün sonra yedimize verildi. Medrese tahsilini ikmal ve müderrislik icazetnamesi istihsal edebilmek ve kur’a-i askeriye gününü geldiğinde pederim gibi mümeyyiz huzurunda imtihan vererek mükellefiyet-i askeriyeden kurtulmak üzere ben yine eski medresemize girip o zaman da (s.687) pederim medreseden çarşıya ve tüccarlığa çıkmış olduğundan dedemin salâh-ı hal ve namusuna emin ve mutmain bulunduğu medrese müderrisi ve pederimin ders-i şeriki Zabunzâde Hafız İsmail Efendi’nin çömezi olarak diğer bir refikle Efendi-i mumaleihin hücreesine kayıt ve kabul olundum.

23’ncü nüsha olan Kelâm-ı Kadîmi orada yazıyor ve sabah ve ikinci derslerine giriyor, Paşa’nın vaad ettiği yüz kuruş mükâfat acaba ne zaman gelecek. Bayramda mı verilecek diye haber gözlüyor idim. Ramazan-ı şerifin on beşinde Paşa’nın perde çavuşu jandarma Ali Ağa bizi alıp doğruca huzur-ı mutasarrıfıye götürdü. Oh bizim yüz kuruş mükafat çıkıyor dedim. Huzur-ı mutasarrıfıye vardığımda mektebimizin hat muallimi ve meclis idare-i liva Baş Kâtibi meşk hocamız Karabacakzâde Osman Efendi’yi kalemden çağirttirarak her ikimiz kaimen bulunduğumuz halde Paşa bana hitaben; “Süleyman Hafız, işte sana imtihanda vaad ettiğim yüz kuruş maaşlı tahrirat kalemî mübeyyiz-i sâniligine tayininizi vali Paşa tasdik ile muhasebe-i vilâyetçe

1 Şan ve iclal sahibi bir adamı görmekten meydana gelen heyecan.

2 Etek öpen.

kaydınızı 15 Teşrinisani 1285 (27 Kasım 1969) tarihinden itibaren tespit ettirmiş. Hocanız Osman Efendi, yerinizi, vazifenizi göstereceksiniz. Devam ediniz. İnşallah karibem terakki de edersiniz” buyurmalarıyla, eteğini öpüp çıktık. Kaleme geldik. Bir sandalyeye oturtturulduk.

Bizi böyle jandarma ile hükümete götürdüklerini çarşıda haber alan pederim ve dedem acaba ne kabahati vardı da götürdüler diye telaş ve endişeye düşmüşler. Tüccardan amcazâdemiz Hafız Kadri Efendi’yi taharrîye ve işi anlamaya getirmişler. Mumaileyh beni kalemde görüp tebrikle peder ve maderime müjdeye gitti.

Ben akşam evimize geldiğimde dedem Hacı Osman Ağa bin Hacı Hasan Başağa, pek dindar ve ahkâm-ı şer’iye riayetkâr olduğundan, “Hükümet parası helal değildir. Ben böyle paranın ekmeğini ailem kursağına koyup da dünya ve ahrette cenebet¹ ve hüsranda olmalarına rıza gösteremem. Mammafih çocuğumuzun bir ayda nihayet kırk günde yazdığı kelâm-ı kadîme sahaf-ı dört yüz kuruş ücret-i kalemiye veriyorlar. Manen ve maddeten hem ibadet ve hem de bais-i menfaat olan işi bırakıp da şüpheli ve hem de ücret-i kalemiyenin rub’u derecesinde cüz’î maaşa tenezzül etmek muvafık-ı diyanet ve akıl ve hikmet değildir. İstifa (s.688) et dedi. İstifa etmek istedim. Paşa-yı müşarünileyh mektepten muhrec Efendileri kalemlere almak için emr-i ekîd vardır, diye istifayı kabul etmedi. Dedem fetvaya müracaatla maaş parası helal olduğuna dair fetva-yı şerif aldıysa da vefatına kadar bizim maaş parasını kapıdan içeriye yine sokmaz, tüccardan Hekimoğlu Nikola’da teraküm eder, benim hesabıma tenmiye olunur ve ticarete kullanılır idi.

Paşa bu muameleye karşı beni katib-i hususî de yaptırdı idi. Dedem mumaileyhe vasiyet-i kavliyle beş bin kuruşun dört bin kuruşunu hal-i hayatında suyuollarına ve sair hayrât ve hasenâta sarf ile 24 Muharrem (12)88 (15 Nisan 1871) ve 2 Nisan 1287 tarihine müsadif Cuma günü yetmiş iki yaşında olduğu halde vefat edip, 15 Mayıs 1287 (27 Mayıs 1871) tarihinde memuriyet-i acizanemi terfian Meclis-i İdare Katib-i Sânilîğine ve 16 Ağustos 1289 (28 Ağustos 1873) tarihinde ilâveten Mekteb-i Rüşdî Rika Hattı Muallimliği’ne ve 1 Mayıs 1293 (13 Mayıs 1877) tarihinde şehri 475 kuruşla Meclis-i mezkûre Başkâtipliğine tayin olundum.

Sancağın terakki-i maarifi hidemât-ı fahriyesinde acizane mesai-i naci-zanemi şayan-ı taltif gören ve Konya Mektupçuluğu’na beni maiyetine gö-

1 Yan taraf.

türmek isteyen Vali-i Vilayet İngiliz Said Paşa'nın arz ve inhâsıyla 29 Zilhicce 1303 (28 Eylül 1886) tarihli Ruûs-ı Hümayun mucibince rütbe-i saliseye nail edildim.

1303 (1887) sene-i maliyesi kahtında heyet-i kazaya maan yine suret-i fahriyede Konya tehvîn-i ihtiyaç komisyonu baş kitabetine vuku bulan hidemât-ı müstemindânem mükâfatı olarak o zamanda vali bulunan Memduh Bey ve heyet-i teftişiyeye ve heyetine arzları üzerine 13 Zilhicce 1308 (20 Temmuz 1891) tarihli Ruûs-ı Hümayunla da rütbe-i sâniyeye terfi'-i acizanem vukua geldi.

1 Mart 1307 (13 Mart 1891) tarihinde Meclis-i İdare baş kitabetinden mahkeme-i bidayet azalığına nakil-i memuriyet ettim. 1309 (1893) senesi Martında ikmal-i müddetle tekrar intihapta yine ekseriyet-ârâ kazandımsa da Vali-i Hacı Hasan Bey ikinci derecedeki Çallızâde'yi tayin etmesinden naşı 17 Nisan 1309 (29 Nisan 1893) tarihinde İstanbul'a gittim. Kanunen tahrirat müdürlüğü imtihanına girmek ve şahadetname alabilirsem bir liva tahrirat kâtipliği için Konya'ya vali gelen Ali Kemâlî Paşa'nın riyaset ettiği intihab-ı memurîn (s.689) komisyon-ı âlisine müracaatla imtihana duhul hakkımız kabul olunmuş ise de komisyonun dâhili talimatına göre mevcut müdirân mülâzımlarının adedi ondan aşağı düşmeyince yeniden imtihana adam kabul olunmak memnu' olduğundan dolayı başkâtip Nail Bey namında bir zat yedimize bir hak-ı duhul varaka-i resmiyesi verip ikametgâhımızı dahi defter-i mahsusuna kayıt ile ne vakit mülâzımın-i mevcude dokuza inerse bizi haberdar edeceklerini söyledi. Müdürlerin, kaymakamların "Hasır Ovası" dedikleri Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı'nın salonunda sıra ve haber bekleyen birçok aç, sefil, bî-çaregân içine biz de girdikse de bu hal tahammül-fersâ manzarasına dayanabilmek her yiğidin karı olamayacağından yine o dairede münakid muhacirîn komisyonu mektupçusu olan Konya mektubî sabıkı Nazım Paşa'nın muarefe ve teveccüh-i sabıkına binaen bizi o manzara-i hazin içinden alıp kendi odasında oturtturmuş ve arada sırada bu yolda gidip gelirken başkâtip Nail Bey'den bir gün sorduğumda mülâzımın adedi ondan tenezzül etmek şöyle dursun Saray-ı Hümayun'un doğrudan doğruya tahrirat müdürlüğüyle elviyeye nefy ettiği adamların yerlerinden gelen müdürler mülâzımın sınıfına girerek aded-i mülâzımın on dörde çıktığını söyledi.

Bize nöbet ne vakit gelebilir, dedim. Bu sene olmazsa gelecek sene, gelecek sene olmazsa öbür sene. Elbette günün birinde nöbet gelir, cevabını verdi.

Bizim Anadolu’da bir darbimesel vardır. Biraz kaba ve münasebetsiz ise de bahse münasebeti ziyade ve gayet manidar olduğundan söylemeye mecburum dedim. “Bir bahçıvanın zayıfça bir hayvanı var imiş, hayvan açlıktan, susuzluktan sokradıkça, “Ölme bineğim ölme” inşallah şu bahçede bahar gelir, yonca biter, dışarıdan galip biri gelip de o yoncayı biçip koparmaksızın benim elime geçerse işte onu sana yediririm, hayat-ı cedid bulursun” der imiş.”

Bu hasır ovası biçareleri de böyle mi aldatılıyor. Allah iman ve insaf versin dedim. Geçtim. Bir daha da oraya varmadım.

Yukarıdaki kısım-ı sâlis fasl-ı evvelinde istitrâten yazdığım Divan-ı muhasebât reis-i sânisî Mücib Bey Konağı’nda tesadüf ettiğim Meclis-i Maliye azasından Sadık Bey’in komisyon-ı âlîde azalığı bulunduğu cihetle kendisiyle görüşürken bu meseleyi ve acizlerinin meclis-i idare-i liva kitabetinde on dokuz sene hizmet-i (s.690) mesbûkam bulunduğu halde henüz hizmet-i kitabeti ve başkaca mesbûkiyeti beş seneyi doldurmamayan İzmit Sancağı Meclis Başkâtibi’nin Kandıra Kazası kaymakamlığına tayin olunduğunu gazetedede görüp okuduğumdan bahsettim. Bu hangi kanun ve talimatla olmuştur, dedim. Müşarünileyh, o bizim defterimizde dâhil ve kanunen kaymakamlık hakkını haiz değildir. Padişah mülkünde dilediği kimseyi istihdama salahiyetdâr bir vücûd-i gayri-mesûl ve muhtar olduğundan siz de o nazar-ı aliye mazhar olabilirsiniz kaymakam değil mutasarrıf bile olursunuz.” Cevabını verdi. O halde, “Kanun ve kaide sözlerini kaldırmalısınız” dedim. Güldü, hiç cevap vermedi. Bunu hemşehrimiz Şurâ-yı Devlet Başkâtibi Hacı Vasfi Efendi Hazretleri’ne arz eylediğimde, yanında bulunan Şurâ-yı Devlet azasından İşkodralızâde Rıza Bey, evvelce intihab-i memurîn komisyon-ı âlisi riyasetinde bulunmuş olduğundan müşarünileyh, “Mademki ilk müracaatta komisyon bir cevab-ı nizamî vermişlerdir, onun hilâfına bir şey yapamazlar” demesiyle, huzzârdan yine Şurâ-yı Devlet azalığında mukayyit Büyüyük Reşid Paşa hafidi Nureddin Bey, Mısırlı Prens Halim Paşa’nın damadı imiş. O bana tevcih-i hitapla; “Siz taşrada Payitaht devair-i müteşekkilesini Anadolu ve Rumeli ve Arabistan ve Kürdistan işlerini kanuna muvafık surette kamilen ve mütesaviyen ru’yet ve takip etmekle mükellef mi sanırsınız.” Devair-i resmiye kendilerine tevdi’ olunan vezâyifi ellerindeki kanuna tevfikana ifa etmekle mükellefdirler. Hariçteki muameleye müdahale edemezler. Sadık Bey’in sözü doğrudur.” Dedi.

Vasfi Efendi Hazretleri Dâhiliye Nazırı Halil Rifat Paşa Hazretleri'ne bizi tavsiye eder bir tezkere-i hususiye yazdı. Tezkereyi Paşa-yı müşarünileyhin Binbir Direk'teki konağına götürdüm verdim. Evvelce de Ser-kurenâ Hacı Ali Bey'den götürdüğüm bir tezkere üzerine İzmir mektupçusu Hazım Bey Edirne Vali muavini olduğundan yerine İzmir Meclis Başkatibi Hayri Bey tayin olunuyor. İnşallah sizi İzmir Meclis Başkatibi yaparız. Buyurmuşlardı. Hazım Bey Edirne'ye İstanbul'dan geçmiş ve kendisiyle görüşül-müş olduğu cihetle ikinci tezkere (s.691) tezkere üzerine, bunu sorduğum-da Paşa'nın mühürdarı diğerleri bizzat Paşa'dan sorduktan sonra Şam Mec-lis Başkâtîp-i sabıkı olan Halil Bey¹ namındaki orada mevcut bir zatı gös-terip İzmir Meclis Başkatibetini bu zat da istediği halde vali Hasan Fehmi Paşa'nın başka birini mahallinden intihap ve tayin ettiğini ve bu vazife de va-liye ait bulunduğundan bir şey denilemediği ve inşallah başka bir suretle bizi tesrire himmet buyuracakları, cevabını verdi.

Her ikimiz de çıktık. Dâhiliye Nezareti'ne müracaatla oradan da bir ümit beklemekten vazgeçtim. Nuri Bey'in Şurâ-yı Devlet dairesindeki teveccüh ve hitabî ziyareti yapmak üzere bir gün suret-i mahsusada Boğaziçi'ne git-tim. Mir-i müşarünileyhe hürmet-i mihmânnüvâzâne ile kabul ederek ak-şama alıkoyup komşusu yine Şurâ-yı Devlet azasından Sa'dâ Beyzâde Ali Bey'le Kanlıcalı Suphi Paşazâde Samî Bey dahi geldiklerinden bade't-taam sonra İstanbul idaresinden ve Anadolu ve Rumeli ahvalinden bahis açıl-dığında ben, "Anadolu'muzun ve hele memleketim bulunan Isparta'mızın ahval-i ruhîye ve içtimaiyesi her türlü terakkiyâta müsait ve fakat bakımsız-lıktan fakr u zaruret içinde gündün güne rahat ve saadet-i kadimesinden de mahrum ve mütebâid bir haldedir" dedim.

Tanzimat-ı Hayriye ciddiyetle tatbik ve Meşrutiyet-i idare tesis edilme-dikçe milletin atisi muhâtarattan salim değildir. Bahsini ileri sürdüler. Ben de devletin bugünkü şekli idaresi muvazenesince Anadolu Payitahtın ırğa-dı ve İstanbul ve Rumeli mahal-i israf-ı berbadı oldukça hal-i âti hiçbir su-retle daire-i refah ve tekemmüle giremez. İstanbul payitaht olalı Osmanlı-ların alıştıkları sefahat ve zevk ve safa yüzünden Anadolu ve Rumeli mü-him faid ve terakkiyât kazanmadıktan başka bir iki asırdır vakit vakit dai-ma kaybetmiştir. Dediğimde, "Sarayı Hümayun'un bugünkü hal-i istibdat ve israfâtı ve Rumeli'nin ve Arabistan'ın daimi iğtişâsâtı mütalaamın doğru-luğunu tasdik edeceği vadisinde itirafatta bulundular. Bu gecenin ferdasında

1 Bu Halil Bey'in devr-i Meşrutiyette Edirne Valisi olduğunu mebusluğumda anladım idi.

Boğaziçi mesirelerini ve Beykoz debbağhanesiyle (s.692) Osmanbey Kâğıt Fabrikası'nı iki gün gezdikten ve birer gece de Ali ve Samî Bey'ler yalılarında kaldıktan sonra Eyüp'teki karargâhıma dönmüştüm.

Bu seyahatimi ve kâğıt fabrikasının ve debbağhanenin suret-i muntazamada iştilememekte olduğunu civarımızda kâin Murad-ı Buhârî dergâh-ı şerifi şeyhi fuzelâdan Abdülkâdir Efendi'ye hikaye ettiğimde şeyh-i müşarünileyh hazretleri Makriköyü Bez Fabrikası'yla Feshane de böyledir. Bunlar ciddi bir iş yapmak, devlete, millete fayda vermek için değil adam kayırmak, adam geçindirmek, göz boyamak maksadıyla yapılmış yerlerdir. Buralarda kullanılan kimseler de bir takım cahil, tembel adamlardır. İçlerinde erbab-ı ihtisas yok. Frenklerin dokuza mal ettiklerini bunlar on dokuza mal edebiliyorlar. Dünyada fes giymek Osmanlılara mahsus olduğu halde giyilen feshler hala ecnebiden geliyor. Askere bile yetiştiremiyorlar. Sair ihtiyacat-ı nesiciye¹ de böyle.

Frenkler bir işe başlayacaklarında evvelâ fayda olup olmayacağını düşünüyorlar. Sonra da işe başladıklarında erbab-ı ilim ve marifetten ihtisası olan iyi ve doğru adamları buluyorlar, çalıştırıyorlar. İşlerini ileri götürüyorlar. Biz ise işe başlamazdan evvel kimleri kayıracağımızı, kimlere para kazandıracağımızı, ibâdullahı nasıl aldatıp ne yolda hırsızlık edebileceğimizi düşünüyoruz. Böylelikle elbette ileri gidilemez. Bu gün feshanede çalışanların umumu Bahriye Nazırı Hasan Paşa mensubâtının adamlarıdır. Hiç biri dürüst devam etmezler. Sadece yevmiye alırlar, dedi.

Bir gün şeyh-i müşarünileyhle feshaneyi gezmeye gittiğimizde müdür Miralay İbrahim Bey, Şeyhin dediklerini tamamen tasdik ve ispat etti. Bez fabrikasında dahi aynı hal görüldü. Dergâh-ı mezkûra mensup bahriye ümerâsından Avnullah süvarisi Kaymakam Hacı Sabri Bey bir gün gemiye davet ettiğinde Bahriye Mektebi muallimlerinden davette hazır bulunan Kaymakam Şükrü Bey damadı Trablusgarp İdare-i Bahriyesi memurlarından mülâzım Halid Bey marifetiyle makineleri müddet-i medideden beri tezgah-ı tamire konular Fetih Bülend zırhlısını gezdirmiş ve bu tamir neden uzuyor, dediğimde mülâzım-ı mumaileyh, "İş biterse Trablusgarp Alay kumandanının istemekte bulunduğu sefin-i harbiye erkânı gitmek lâzım gelecek. Bunlar ise hepimiz nazır paşaya mensup olduğumuzdan İstanbul zevk ve safa âlemlerini bırakıp gitmekliği istemiyoruz. Zaten Avrupa devletleri Fransa'nın Cezayir ve Tunus'u istilâsına mukabil (s.693) Trablusgarp'ı İtal-

¹ Dokuma.

yanlara ayırmışlar ve İtalyanlar orada bahrî ve berrî kök atmışlardır. Vali Rasim Paşa'nın ve erkân-ı mahalliyenin tedâbir-i müessiresi olmasa hemen istila ediverilmeleri kolaydır. Bizim donanmamız olsa da İtalya harp sefinelerine müdafaa edecek derecede olmadığından bizim ihtiyar masraf ve külfet etmekliğimiz bî-sûddur¹. Geçenlerde İstanbul'a gelmekte olan Hidiv-i Mısır'ı istikbale gönderilen gemimiz Hidiv vapurunun sür'at-i seyrine yetişemediğinden rezil ve ma'yub olarak geldi" dedi.

Mumaileyh Şükrü Bey dahi Heybeliada'daki mektebe davet edip bir gece adada mumaileyhin karargâhında kaldım. Tüccar ve Papaz mekteplerine müdâvim Ispartalı Rum iki hemşehri ile görüştüm. Bahriye Mektebi'nde bulunan birkaç Müslüman hemşehrilerle dahi ülfet ve musahabet ettim. Bunların takip ettikleri mesleklerinde nazar-ı dikkate aldıkları gayeler için büyük fark ve ma'kûsiyet anladım, anladığım hiss-i esefnâki yine hemşehrilerimizden eski Feshane Nazırı ve Bab ve Alay Seraskeri'de Altıncı Levâzımat şubesi müdürü Abdullah Bey Efendi hazretlerine konaklarında misafir kaldığım zamanlarda anlattım. Müşarünileyh, gerek feshanenin ve gerek bez fabrikasının pek çok suiistimâlâtından izahat vererek hamiyet-i vicdaniye ve diniyesinin sevkıyla nezaretten çekilmek mecburiyetini ihtiyar edip, keşke İstanbul'da kalacağıma ufak bir ticaret ve sanatla memlekette, Anadolu'da bulunsa idim. Şimdiki rahat ve saadetimden daha ala bir hayat geçirmek âleminde bulunacaktım. Ne çare ki kader böyle yaptı." Diyerek eser-i nedamet ve tehassürât izhar eyledi.

Bu sebepten diğer hemşerimiz Mektûbî Sipahsâlârı Ispartalı Mustafa Kutbî Efendizâde Giritli Muhtar Bey denilen zat-ı âli-i mürüvvetsemâtin hassa-i dairesince tayin ettirmek ve beni İstanbul'da alıkoyup maiyetinde buldurmak ve terakki ettirmek arzu ve teklifine cevap-ı muvafık veremedim. İstanbul'da kalamam, memleketimde dava vekâletiyile vatandaşlarım içinde efrâd-ı amile ve faileden olanlara yakından temas ederek terakkiyât-ı müstakbele için gücüm yettiği ve bildiğim kadar hidemât-ı (s.694) irşâdânede bulunmak ve Abdullah Bey'in buyurdıkları gibi bakıyye-i ömrümü rahat geçirmek üzere Adliye Nezareti'ne bil-müraca heyet-i mümeyyizede imtihan verdikten sonra Dava Vekâleti Şahadetnamesi almak esbabına teşebbüs ettim. Bunda da beş sene vekalette mesbukü'l-i-ıştîğâl olmadıkça veyahut dört sene adliye hizmetlerinde muvazzafen ihraz-ı mesbukiyet-i hal etmedikçe imtihana kabul olunamayacağı ve yalnız iki sene mahkeme azalığında bulun-

1 Faydasız, kazançsız.

duğumdan dolayı müstantıklık gibi mertebe-i ûla imtihanına girebileceğim cevabı verildi. Bizzarure o yolu takibe başladım.

Mekteb-i Hukuk Müdürü İbradılı Kazım Bey'in akrabasından Isparta Ceza Mahkemesi Reisi Rifat Efendi'nin mahdumu ve Isparta Mekteb-i Rüşdi'sinde okuttuğumuz Ataullah Efendi delaletiyle Mekteb-i Hukuk derslerine samî'in sırasında girmek mezuniyetini mir-i müşarünileyhten aldım. Aralıkta mezkûr derslere devam ediyordum. Nezarete verdiğim istidâyı sicil müdüriyeti kalemine havale buyurulduğundan nâşi takiple heyet-i mümeyyize riyaset-i celilesine yazılacak tezkireyi nezaret mektubî kaleminden almak üzere yedimdeki evrak kalemi numara ve pusulasını hamilen bir sabah evrak odası kalemine varmış ve bizim vilâyet masasının mukayyitlerini bulamamış ve orada Kastamonu masası mukayyidi hemşehrimiz müşarünileyh Abdullâh Bey'in biraderi İbrahim Efendi yanında oturmuş idim.

Kalemin mümeyyizi olan cılız bir efendi Üsküdar'dan vazifesi başına gelip beni idarede görünce İbrahim Efendi'ye hitaben; "Baba sana ve refikleriniz her vakit söylüyorum, burası kahvehane değildir." Diye hırçınca dürüş-ti muamelede bulunmasıyla hiddetim başımı aşarak Efendi-i mumaileyhe; "Efendi, efendi, sizin yaşınız kadar taşra aklâmında benim de katipliğim vardır. Ettüğimin cezasını çekiyorum desem hiçbir sahib-i maslahat ve müracaata böyle dürüş-ti muamele yaptığımı hatırlamıyorum. Biz memleketimizde aldığımız maaş-ı cüz'î mukabilinde hizmet ederiz. Hem de vergi ve mükellefiyet-i askeriyede bilâ-fark ahalimize iştirak eyleriz. Asla hak-ı imtiyazımız ve istisnamız yoktur. Siz ise bizim verdiğimiz paralarla İstanbul'da vergi vermeksizin, hizmet-i askeriyeye girmeksizin dolgun maaşla yaşarsınız. Taşra halkı sizin velinimetiniz olduğunu bilmezseniz bile insaniyet namına hüsn-i muamele lâzımdır. Biz öteden beri Payitaht-ı Saltanat-ı seniyye ricalini gayet nazik ve iltifatlı diye işitiriz. Buraya geleli de her dairedeki beyleri, efendileri ve hatta nazırları, işittüğümüz gibi buldum. Şu dürüş-ti muameleye ilk defa tesadüf ediyorum. Siz mevkiinizi, hizmetkârlığınızı bilmelisiniz de erbab-ı maslahata hüsn-i muamelede bulunmalısınız. Bunu yapamayacaksanız bu mevkiyi (s.695) bırakıp gitmelisiniz. Nazır Paşa hazretleri sizin istifanızı kabul etmiyorsa, yazınız, bana veriniz, ben götürüp kabul ettireyim. Zira kendileri bizim memlekette siyt¹ bırakmış İsmet Paşa'nın oğludur. Ispartalı Ispartalıyı tanırlar" dedim.

Herif şap kesildi. Hiddetinden titremeye başladı. Başka bir söz söylemeksizin eline verdiğim numara ve pusulasına karşı ne yapayım, vilayeti-

¹ Ün, iyi, şöhret

niz masasının mukayitleri henüz gelmemiştir. Biraz sonra geldiklerinde evrakınızın icabına baktırız. Diyebildi. Doğrusunu söyleyecek olursak bu da sizin için ayrı bir kabahat addolunur. Siz kalemin mümeyyizi olduğunuz ve Üsküdar'dan geldiğiniz ve ben de Eyüp'ten kalkıp geldiğim halde bizim vilâyet masasının kâtipleri niçin gelmemişlerdir. Şayet mazeret-i meşruları ve mezuniyetleri varsa vazifelerini rüfekasına yaptırmalısınız. Onların gelmemeleri taahur-i muameleye sebep-i kanunî olamaz” deyip dışarı çıktım.

Evvence bizim memleket müdde-i umumi muavinliğinde bulunmuş olan umur-ı cezaiye müdürü Osman Halim Bey'in odasına uğradım. Yanına oturdum. Ben daha meseleyi açmaksızın mümeyyiz-i mumailiyh elinde bir Mabeyn-i Hümayun tezkere-i resmiyesi ve bir de defter olduğu halde geldi. Tezkereyi müdür beye verdi. Defteri imza ettiriverdi. Beni orada görünce bir daha şaşaladı. İtizar-kârâne bir vaziyetle çıktı gitti. Ben ma vakayı mir-i mumailiyhe söyledikten sonra nezaretin içindeki camide müezzin öğle ezanını okuyordu. Kalkıp namaza giderken herifi koridorda buldum. Aman nazır paşaya gitmeyiniz. Tezkerenizi şimdi götürüp takdim ederim. Demeye ve yalvarmaya başladı. Teşekkür ederim. Ben namazdan sonra yine müdür beyin odasında bulunurum. Tezkereyi oraya getiriniz, dedim. Camiye gittim.

Namazdan sonra müdür beyin yanına geldiğimde hakikaten tezkereyi yazdırıp mühürlettirerek bana getirdi, verdi. Yine özür diledi. Halim Bey, efendi-yi mumailiyhe; “Bu efendinin memleketinde senin gibi yüzlerce şakirdi vardır. Senin yaşından ziyade hizmet-i devlet ve kitabette bulunmuştur. Bir daha hiç kimseye böyle münasebetsizlikte bulunmayınız” dedi.

Bir temenna edip çıktı. Ben tezkereyi heyet-i mümeyyiz reisi Kazasker Büyük Haydar Efendi'nin Koska'da kâin konağına Mücib Bey'le birlikte götürdüm. Kendisine verdim. İmtihan açılacağı günü biz gazetelerle ilan ederiz, daha on beş gün vardır. O ilanı görünce Mekteb-i Hukuk'taki heyet-i mümeyyize odasına gelirsiniz. İmtihana girersiniz. İnşallah (s.696) kazanırsınız, buyurdu. İltifat etti idi. Ben zaten çok zaman mektepte bulunduğumdan bizim sınıfın imtihanı açıldığında on sekiz kişi girdik. Üçeri tahriri, üçeri şifahi olarak üç nevi dersten kur'a ile çektiğimiz on sekiz sualin cevaplarını her birimiz yekdiğerimizle konuşmaksızın yazdık. Ve yazdırdıktan sonra mümeyyizlerden ceza kanunu muallimi Celâl Bey cümlemize ve ağleb-i ihtimale göre bana hitaben mürettep sualler haricinde fevkalâde olmak üzere başlıca benim dersim suallerine münasebeti anlaşılan bir سوال ki “Mevki-i

cezasından firar eden mahkûmların ele geçtiklerinde kanun-ı cezanın yedinci maddesine tevfikân yapılacak ceza-yı munzam-ı müeyyid kürek cezasıyla mahkûm olanlar hakkında ne veçhile muameleyi istilzâm edebiliyor” suali idi. Cümlemiz düşünceye daldık. Çünkü müebbed kürek cezasından başka kanunen muayyen bir ceza yoktu. Meğer idam ola. Şerrâh ise bu misillü ele geçtiğinde yine küreğe konulur, diyorlardı. Rûfekâdan Balkalı Mustafa Efendi, şerrâhın dedikleri veçhile yine küreğe konulur” deyince, heyet-i mümeyyize bu cevaptan hoşnut kalmayıp me’yus oldu gibi oldular. Beğenmemek tavrında bulundular. Asıl sail Celâl Bey bize hitaben; “Efendi size soruyoruz, siz cevabınızı söyleyiniz” demesiyle ben; “Usul-i muhakemât-ı cezaiyenin mevadd-ı malumesinde bu misillü kürek mahkûmlarının müddet-i cezaları içinde vukua getirdikleri cerâyim-i adiyeden dolayı evkât ve maişetlerini tazyik suretinde mahkeme kararına istinaden bir ceza görmesi zarurî olduğuna dair bazı cümleler vardır. Mademki firar mucib-i ceza bir cürümdür, hemhalleriyle bulunduğu kürek mevkiinden tecrid ve nafakasını taklil ve tahdîd suretiyle bir ceza gösterilmesi lâzım gelir” dedim. İmtihanımız hitam buldu.

5 Nisan 1310 (17 Nisan 1894) tarihiyle Aliyyü'l-âlâ derecesinde şahadetnamemiz çıktı. Daha İstanbul’da iken 1250 kuruşla Yozgat Müstantıklığı teklif edildi. Kabul etmediğim cihetle zihnimde karar verdiğim veçhile Isparta’ya, memleketime avdet eyledim. Bir sene zarfında Aydın, İzmir’de, Manisa’da, İstanbul’da gördüğüm haller hep bizim hal ve istikbal adamlarının kazanıyorlar da, meyhanelerde, tiyatrolarda, mesirelerde zevk ve safa yerlerindeki sefahat ve şenâ’atlerin yüzde seksen-doksanını gösterdiği gibi vapurlarda, kıraathanelerde her gayrimüslim iptida gazetelerin son sahifesine geçirilen muamelât-ı ticariye ve iktisâdiye ilanâtına hasr-ı nazar ediyor oldukları halde bizinkiler, hepimiz baş makalelere, tefrika suretindeki romanlara, hikâyelere hasr-ı nazarla (s.697) dördüncü sahifeleri ancak moda ve fanteziler için okuduğumuzu gördüm.

Isparta’ya geldiğimde hoş-amedîye gelen ehîbbâ ve akrabanın ne memuriyet aldığımı sorduklarına karşı; “Hamd lillah yüzümün akıyla haneme geldim, girdim.” “Ne ehîbbâya sıkıntı ne de erbabına rüşvet verdim” bu cihetle bomboş geldim” dedim.

Üzüm Pazarı’nda kargir bir mağaza tutup zaten babamın, dedemin sanatları olan tüccarlıkta şerikim bulunan küçük biraderim Mehmed Ragıp’taki sermayemi tezyid ve takviye ile bir taraftan “El-kâsib Habibullah” hadis-i

şerifi mü'eddasına ittibâ' ediyor ve diğer taraftan da yanıma aldığım iki şakirdle dava vekâleti eyliyor ve vekâletten ayda bir iki bin kuruş buluyor idim. Bu meyanda Adliye Nezareti'nden Hakkâri müstantıklığı teklif olundu. Isparta, Aydın, Denizli, Karahisar-ı Sahip gibi yakın mahallerden birisi olursa kabul ederim. Uzak yerlere gidemem" cevabını verdim. Vali-i vilâyet Hacı Hasan Bey'in son devrinde Isparta'ya geldiği zaman şehri bin beş yüz kuruş maaşla sancak maarif müfettişliğine tayinimi tensip ve Maarif Nezareti'ne arz ile zuhur-ı cevaba kadar fahriyen maarif komisyonu riyasetini tevdi buyurdular. Arada sırada bu vazifeye de bakıyordum.

Maarif Nezareti'nden karşılık olmadığı cihetle mahallince karşılık bulunursa o yolda istihdamım emir olunmakla mezkûr riyaset uhde-i acizanemde baki kalmak ve evkaf-ı mûnderiseden maarif-i ibtidaiyeye alınacak şeyleri ayırıp meydana çıkarmak üzere 1 Mart 1311 (13 Mart 1895) tarihinde evkaf müdürlüğüne tayin ve inha olundum. İki mah kadar sonra İstanbul'dan Şefik Efendi namında Evkaf Nezareti'nce emektar birisi tayin ve i'zâm buyurulmasıyla bir sabık-ı fahrî maarif komisyonu demirbaş riyasetinde bulunurken 14 Temmuz 1311 (26 Temmuz 1895) tarihinde Meclis-i Beledî riyasetine getirildim.

Riyaset-i mezkûre müddet-i intihabiyesini bade'l-ikmal iki sene hariçte kalmaklığım Dâhiliye Nezareti emri iktizasından olduğundan dolayı o zamanda ikişer üçer mah kadar Isparta mukavelât muharrirliğinde ve icra memurluğu vekâletinde dahi kullanıldım. Belediye meclisinin ikinci ve üçüncü devre-i intihabiyelerinde sekiz sene daha hizmet edip bu esnada mekteb-i rüşdi mekteb-i idadî haline ifrağ ve mekâtib-i iptidaiye akaratı ve sair mütenevvi' inşaat derece-i matlûbeye iblâğ (s.698) olduğu vesilesiyle 19 Zilkade 1322 (25 Ocak 1905) tarihli berat-ı şerif-i âlişan mucibince dördüncü nişan-ı zî-şan-ı Osmanî ile taltif ve mekteb-i idadînin tarih muallimliği-ne dahi tayin edildim.

10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde ilân-i Meşrutiyetle o zamanda mutasarrıf bulunan Mahmud Nazım Paşa'nın Meşrutiyet idaresi ile kabil-i Tefvik olamayacak idaresizliği içinde bulunmamak üzere bil-istifa vilâyet-i celilenin emrine rağmen istifada sebat ettiğim sırada vilâyet-i celilece Burdur Sancağı'na tabi Tefenni Kazası memur-in-i mülkiye ve askeriyesi beynindeki ihtilâfât ve şikâyatı hal ve tahkike yevmiye-i nizamiye ile memur olup kaza-i mezkûra gittim. Orada iken Isparta Sancağı'ndan çıkacak iki mebusluğun birine intihap olunmuş olduğundan Isparta'dan müfarakat ve 6

Teşrinisani 1324 (19 Kasım 1908) tarihinde İstanbul'a muvasalât ve Meclis-i Mebusan'a müdavemet ile 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) faciası geçirildikten ve facia-i mezkûre esnasında bütün nev-resîdegân ve nev-civânân-ı meşrutiyetperverân firar ve gaybubet edip 114 ihtiyar-ı mebus diyâneten mütehâcimîn usâta taraf taraf çıkarak söz anlattıktan sonra son sene-i meclisin feshine binaen 19 Eylül 1327 (2 Ekim 1911) tarihinden itibaren tekaüt-lüğümü kabul ve ilk arzu ve tasavvurum veçhile hücre-i istifade inziva-yı ihtiyar edip iştigâlât-ı siyasiyeden çekildim.

Yarım asıra karib iştigâlât-ı siyasiyem avanında bazı erbab-ı ağraz, teheccümât-ı müzevvere hod-gâmânelerine hedef ve hatta telef etmek istediklerinde Cenab-ı Hafız-ı Hakikî savn-ı¹ samedânisinde hıfz edip kendilerini mahzûl ve makhûr ve acizlerini mazhar-ı sürûr-ı nâ-mahsûr eylediğinden müddet-i ömür ve hayatımda ne vazife-i siyasiyeden ve ne de hukuk-ı adîye-i zatiyeden dolayı asla huzur-ı mahkeme ve muhakemeye çıkmadım.

Lehülhamd vel minne' bu hayat-ı nâmuskârânenin altmış beşinci sene-i devriyesini idrak ettim. Yüzümün akıyla daire-i sinn-i şeyhûhate girdim. Selamet-i memleket ve millet duasına müdavemetle bu esnada bu tarih-i naci zi tevsi' ve tebyiz meşguliyetinde bir senede bu muvaffakiyete erdim. Allah zülcelâl hazretleri her halimizde medet-i ruhaniyetine muhtaç olduğumuz Habib-i Ekremî Peygamberimiz Muhammed Mustafa Sallallahü aleyhi ve selem Efendimiz ve vârisin kamilini hazerâtı hürmetine bu aciz ve günahkar rahmet ve mağfîret-i ilahisinden mahrum ve me'yus buyurmasın. Rabbenâ âtinâ fi'd-dünya haseneten ve fi'l-ahireti haseneten vekınâ azabennâr. (s.699) Rabbenâ lâ tüzîğ kulübenâ bade iz hedaytenâ ve hebtenâ min ledürke rahmeten. İnneke ente'l-vehhâb. Rabbenâ innenâ semî'nâ münadiyen yünâdi lil iman. En âminû bi-rabbiküm fe-amennâ rebbenâ fağfirlenâ zünübenâ ve keffir annâ seyriâtinâ ve teveffenâ ma'a'l-ebra'r. Rabbenâ ve âtinâ mâ-va'adtenâ alâ rusulike velâ tuhzinâ yevme'l-kıyâme. İnneke lâ tuhlifü'l-mââ'd. "Ya kerim-i zül-inayet, ya rahîm-i zül-atâ" "Ekrimni ve atinî ihسانeke yevmet-tenâd" "Günahım çok, niyazım yok, hemen bir kuru ahım var" "Ümidim kesmezim haktan Muhammed gibi şahım var s.a.v" "Ger günahım kûh-ı kâf olsa ne gamdır ya celil" "Rahmetin bahrına nispet innehu şey'un kalil" daavât ve ebyâsını vird-i-zebân ederek Efendimiz Sallallahü Teâlâ aleyhi ve selem hazretlerine de "Buyurdun ki şefaetim kebaîr-i ehl içindir" "Kulun naci zi Süleyman da kibâir ehlidir ey şah" "Sakal aksa yüzü

1 Ses.

kara huzura geldi bu mücrim” “Şefaât mücrime derler şefi’ ol yâ rasulallah” Niyazıyla hatm-i güftar eylerim. Ve sallallahü Teâlâ alâ seyyidinâ Muhammed ve alâ âlihi ve ashabihi ve etba’a ecmaîn velhamdülillahi rabbi’l-alemîn”

Harar ahu fî yevmil-erbaati vel’-işrine min şehri Cemâziyelâhire sene Selase ve selâsîn ve selase mie badel elfi min hicreti’l-izzeti ve’ş-şerafi.

25 Nisan 1331 (8 Mayıs 1915)

Mebus-ı Sabık-ı Isparta

Böcüzâde Süleyman Sami

İlave

Farsça ve Manzum Münacât-ı Tevbe-kârâne ve Tercümesi

Yetmiş sene evvel Isparta'ya gelip tavattun eden Karaağaçlı Büyük Şükrü Efendi'nin üstadı Rüşdü Efendi merhum tarafından İsmet Buhârî'nin tercüme edilen kasidesi şerhi olup "Hall-i Rumuz" tesmiye eylediği Türkçe bir eseri takliden tercüme olunup ahiran dest-res olduğum Farsça münacâtı "Tüh-fetüşşükri" namıyla müşarünileyh tercüme etmiş ve münacât-ı mezkûre halime ve arzu-yı acizaneme muvafık bulunmuş olmağla aynen buraya nakil ve ilâveyi münasip ve muktezi gördüm.

Münacât

(Aslı) Men ilahi tevbe kerdem rahm kon rahmet-nümâ
 Çün be-dergâh-ı tu hod-râ der penâh âverdeem
 (Tercümesi) Tevbe kıldım ben ilahi rahmet eyle sen bana
 Eyledim çün kendime dergâh-ı gufrânında penâh
 (Aslı) Yâ şefiü'l-müznibîn bâr-ı günâh âverdeem
 Ber deret in bâr bâ-puşť dũ tâh âverdeem
 (Tercüme) Ey şefiü'l-müznibîn aldım getirdim kapına
 Kametim kıldı iki kat haml-i eskâl-i günâh
 (Aslı) Men nemî gûyem ki bodem salhâ der-râh-ı tũ
 Hestem ân gümrâh ki eknûn rû-berâh âverde em
 (Tercüme) Diyemem yıllarca sa'y ettim tarikin üzere ben
 Ben o gümrâhım hacâletten kovdum yüz yere âh
 (Aslı) Çeşm-i rahmet ber-güşâ acz ü niyaz-ı men zimen niger
 Zân ki ez şermendegî rûy-ı siyâh âverdeem
 (Tercüme) Aç bana ayn-ı terahhum bak niyaz ü aczime
 Gelmişim dergâhına müstahiyen veçhim siyah
 Kemâ kale Muhiddîn-ı Arabî kaddesallahü sirrehü'l-aziz kultü
 Estağfirullahe min kavli ve min amelî
 Ve min mücâhedeti cehdî ve min şe'emi
 Estağfirullahe min cehlî ve min zilelî
 Ve min kebâiri âsâmî ve min lememi

Badehu

Allahümme innî es'elüke'l-afve ve'l-afiyete ve'l-muâfâte fi'd-dini
 veddünyâ ve'l-ahire

Kaside-i Bürde'den
Ya rabbî vec'al recâi gayre mün'akisi
Ledeyke vec'al hisâbi geyre münhazimi
Ve'ltuf bi-abdike fid'-dâreyni enne lehü
Sabren metâ ted'uhü'l-ehvâlu yenhezimu

Teznip

Bu Cildin İkinci Nüshası Tebyizinin Tesadüf Ettiği Tarih-i Fâlû'l-Hayr

Bu cildin bu ikinci nüshasını Kütüphaneye-i memlekete koymak üzere birkaç ay evvel Birinci nüshadan tebyize başlayıp 11 Teşrinievvel 1338-1922 tarihinde Çarşamba günü hitam bularak bu tarihte derûn-ı kitapta mükerreren beyan olunduğu veçhile İstanbul süfehasının vilâyât hal ve terkiyâtına bakmamakla beraber hemen bu son zamanlarda da elde kalan Anadolu ve Edirne'den ibaret Rumeli hal ve istikbalini düşünmeksizin hilâfet ve saltanat-ı İslâmiyenin mahv ve idamı kararı demek olan Sevr Muahedesi imza ve zevk ve Safalarından devr olmak üzere koca Osmanlı İmparatorluğu'nu daha bir asır kadar evvel yine düvel-i muazzama-i Hıristiyanıye tahakküm ve tehakkümüyle teşekkül eden Yunan hükümetinin evvelâ İzmir'i ve müteakiben içerici tarafları işgal etmesine ve esnâ-yı işgalinde ahali-i kadime-i İslâmiyenin ırzlarına, canlarına, mallarına tecavüzât-ı şen'îada bulunmasına iğmaz-ı ayn ile cevaz gösterip bunlara karşı hasbe'z-zarure müdafaa-i dinîye ve milliyeye mecbur olan Anadolu ve Edirne halkı diyanetten ve yüreğinden doğma bir ordu-yı milli teşkil ederek bi-inâyetillâhi Teâlâ galebe ve muzafferiyet-i harikulâde zuhura gelmesiyle bu muzafferiyetin neticesini Misak-ı Millî dairesinde muahedeye rabt etmek için Mudanya'da akd ve içtima' eyleyen düvel-i müttefikâ mümessillerinin kararlaştırdıkları mütareke ve esas musalaha protokolü imza edildiği havadisî alınmakla, bu hitam dahi yine bir faal-i hayra tesadüf etmiş oluyor.

Ajansların, gazetelerin verdikleri malûmatla mezunen mevâki-i harbiyeden gelen guzât-ı zafer âyâtın beyan ve tafsillerine göre üç seneden beri huyûl-i¹ Yunaniye ile onlara iltihak eden yerli havane-i Hıristiyanıye'nin mahall-i müştekaledde İslâmlara yaptıkları fecâyî'-i tesirâtı geride kalabilen ahali-i müslimenin canlarına geçerek 26 Ağustos 1338 tarihinde bu hal Ankara Büyük Millet Meclisi ve Hükümetince mevki-i müzakereye konulup halkın ekseriyetle alıştırıldıkları münkirât-ı diniyeden keff-i yedle esâsât-ı di-

1 Kötüler kalabalığı.

niyeye müstenid feraiz-i İslâmiyenin bilfil icraatına itina ve devamı niyet ve azim edip Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri umum ümerâ ve zabîtan ve efrâd-ı gaziyânı toplayarak gasil ve tevbe ve yekdiğeri hukuku istihlâl ettirdikten (s.702) ve cemaat-i kübrâ ile vakit namazını kıldırdıktan sonra mevâki-i refî'adan tekbirler ve ezanlarla 27 Ağustosta ibtidâ düşman yedinde istihkâmâtına son derecede ehemmiyet verilen Karahisar-ı Sahip'e hücumla fenn-i harp erbabının kuvve-i külliye ile aylarca savaşıldığı halde güç alınabileceğini keşif ve tahmin ettikleri hatları geçerek memleketi istihlâs ve külliye düşman alaylarını esir ettikleri muvaffakiyetine mazhar olduklarından bu mazhariyeti takiben düşmanı mahv ve esir ede ede on dört günde İzmir'e ve Çanakkale Boğazı sahillerine vasil oldukları beşâretleri peyderpey vürüd etmekle buna inayet-bârî ve imdâd-ı ruhaniyet-i Hazret-i Peygamberiden başka bir şey medâr olmadığını bütün halk ikrar ve itiraf etmişler ve hatta düşman esirlerinden elde olanlar da bu hakikati mütehayyirâne ve gördükleri ahval-i garîbâna izahatla tasdik eylemişlerdir.

İşte kitab-ı İslâm'ın ahkâmına itikad-ı tam ve ameliyâtına itinâ-yı müstedâmla muvaffakiyetin bu zamanda da âsarı müşahede edildiğine bu hal kimsede tereddüt ve şüphe bırakmamıştır. Zira kitab-ı İslâm olan Kur'ân-ı Celiyyü'l-Burhânın baş tarafında her teşebbüste vesile-i ibtidâ ve istifa ve hamd ü senâ olan Sure-i Fatîha ve hamd ve şükürden sonra Sure-i Bakara'nın ilk ayetlerinde zemâyim ve fazâil-i insaniye ve diniyeden bahs olunarak ümmeti zemâyimden tahrir ve tenzir ve fezâil erbabını tevkîr ve tebşîr edip; "E't-tahliye kable't-tahliye" mâ sadakınca giderilmesi lâzım gelen zemâyim ki 1-Dava-yı batıl 2-Aldatmak 3-Maraz-ı kalp, 4-Cehl, 5-Hilâf, 6-Sefahat, 7-Tuğyan, 8-İstihzâ, 9-Sergerdânlık, 10-Ziyankârlık, 11-Sağrılık ki hakkı duymamak, 12-Dilsizlik ki hakkı söylememek, 13-Körlük ki hakkı görmemek, 13-Nifak ve ifsat, hallerinden tathir-i vücudla fazâil-i İslâmiye ve insaniyeden tenvir-i mevcudiyet etmek. Dünyevî, uhrevî her muvaffakiyet, her türlü saadetin mibihü'l-husûlü olduğu görülmüş ve bilinmiş olduğundan Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti iki senedir "El-hamru cemmâ'u'l-esem" ve "Ümmü'l-habâis" denilen müskirât şurbunun şiddetli men'ine devam göstermekte olduğu gibi bu kere de istihlâs olunan mahallerde erkeklerin, kadınların gayrimüsliminâne ve frengâne tarz-ı tebbüs ve taayyüşlerini iptal ve inzar-ı (s.703) umumiyede müstekrihü'l-ımtisal hallerini islah yoluna çalışmakta bulunduğu mevsûkan işitilmektedir. Binaenaleyh bu noktadan tarihte yazdıklarımızın mukaddimât âsarı lehü'l-hamd vel-minne görülmüş ve görülmekte bulunmuş olmasıyla inşallahü Teâlâ bundan böyle daire-i müsalemetine gireceğimiz sulh ve silm zamanında dahi kitab-ı İslâm

ve Müslümanlık yolundan asla inhiraf ve taklit ve iltizam-ı hilâf etmeksizin doğruca yürümeye devam ve itina ederek ihtiyâcât-ı haresiyye ve harsiyemizin cezrî bir surette dâhilde vücuda getirmek ve ileri götürmek mesaisinde ihmal ve tesâmüh göstermeyiz de cümleye faik oluruz. Yoksa yine eski sefatlerin, eski süfehânın taklitçilikleriyle meşgul olacak ve mevki'-i tesamüh ve ihmalde bulunacak olursak maazallah halimizin daha berbat olacağından pek ziyade korkulur. Hemen Allah Zülcelal hazretleri ahlâfı, bu intibahtan dâr ve mehcûr ve masâib ve belâyâya mahal-i zuhur etmesin. Amin.

Bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn ve ashâbihi't-tâhirîn.

19 Saferü'l-hayr 1341 (11 Ekim 1922)

Süleyman Sami

 Dizin

A

- Abaza Paşa 486
- Abdi Paşa 125, 126, 158, 276, 289, 487, 493, 496, 498, 515, 525, 571, 600, 685
- Abdi Paşa Cami-i Şerifi 158, 276, 600
- Abdi Paşa Medresesi 289, 496, 515, 525, 571, 685
- Abdulkâdir Tekkesi 496
- Abdullah Efendi 165, 169, 187, 198, 200, 201, 230, 292, 293
- Abdullah oğlu Abdurrahman 114
- Abdurrahman Erzincânî 272
- Abdurrahman Hoca Mektebi 252, 570, 571
- Abdülcabbar 73, 74
- Abdülhalim Memdûh Bey 374
- Abdülhamid Han 81
- Abdülhamid Han-ı Sâni 6, 7, 128, 582
- Abdülhamid-i Sâni 291, 582
- Abdülkadir Geylânî 273
- Abdülkerim Nadir Paşa 591
- Abdülmecid Han 283, 500, 519
- Abdüssettâr bin Hasan 113
- Acaibü'l-Mahlûkât 300
- Acem Hanı 20, 21, 140
- Acemler Mahallesi 20, 131
- Açıkgozzâde Mehmed 200
- Adana 74, 524, 590, 596, 621, 683
- Afganlılar 440, 456
- Afşar 26, 32, 45, 83, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 108, 218, 262, 265, 320, 323, 410, 488, 494, 518, 519, 526, 566, 635, 643
- Afşar Nahiyesi 88, 90, 93, 108, 218, 262, 265, 320, 410, 488, 566, 635, 643
- Afyon 44, 48, 55, 58, 68, 73, 75, 81, 82, 87, 90, 106, 205, 301, 503, 523, 557, 579, 580, 581, 584
- Ağazâde Cemal Bey 589
- Ağıl 99
- Ağlarcazâde Mustafa Hakkı Efendi 624
- Ağlasun 1, 10, 11, 18, 26, 32, 166, 495, 501, 519, 526, 527
- Ağlasunlu Mustafa Efendi 166
- Ağniyaoğlu Yovakim 139
- Ağras 26, 61, 186, 255
- Ağros 14, 15, 25, 32, 33, 52, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 96, 99, 100, 140, 141, 142, 184, 185, 186, 187, 189, 197, 204, 222, 224, 225, 234, 250, 253, 255, 256, 260, 261, 304, 305, 316, 327, 328, 332, 335, 356, 375, 386, 417, 431, 460, 519, 526, 527, 551, 585, 596, 597, 601, 644, 672
- Ağroslu Çakırzâde Hafız Abdurrahman 187
- Ahi Bahaeddin 194, 195, 314
- Ahi Bahaeddin Cami-i Şerifi 195, 314
- Ahi-i Kasap Zaviyesi 146
- Ahi Pınarı 282, 396
- Âhî Şemseddin 484
- Ahlâk-ı Âlâî 273
- Ahmed Ağazâde Hacı Abdil Ağa 188

- Ahmed bin Hüseyin Efendi 245
Ahmed bin Yakut bin Abdullah el-
Cezrî el-Mürşidî 27
Ahmed Cevdet Bey 601, 602
Ahmed Cevdet Paşa 617, 620
Ahmed Ferid Paşa 623, 624
Ahmed Han 83
Ahmed Nazif Efendi 289, 516,
517, 574, 593
Ahmed Refik Bey 70
Ahmed Rüşdü Efendi 215
Ahmed Zarif Efendi 598
Ahmed Zarifi Efendi 597, 617
Ahmet Refik Bey 94
Ak Ahmed Ağa Camii 237
Akarçeşme 245
Akcalı Mehmed Efendi 499
Akça Müderrisi 332
Akçaşar 80, 99, 208, 209
Akdağ 40, 88
Akdoğan 99
Akharım 81
Akif Paşa 590, 592, 599, 608, 615
Akilzâde Mehmed Hâdi Efendi
165
Akkoca mahallesi 57
Akmescid 15, 237
Akmezgıt 54, 55
Akpınar 67, 96, 99
Aksaray 300
Aksu 103
Akşehir 21, 22, 23, 24, 29, 30, 33,
70, 77, 78, 82, 90, 91, 92, 93,
95, 111, 224, 260, 264, 265,
333, 481, 486, 528, 535, 565,
609, 617, 623, 630, 631, 632
Akşehir Alayı 260, 264
Akşehir beli 78
Alaaddin Ali Fenârî 272
Alaaddin Camii 196, 197, 203
Alaaddin Cami-i Şerifi 193, 647
Alaaddin Efendi Camii 133
Alaaddin Halife 328
Alaaddin Keykubad bin Ferameriz
149
Alaaddin Keykubad-ı Sâni 149
Alaaddin Keykubat 71, 184
Alaaddin Keykubat bin Keyhüsrev
71, 184
Alaca mahallesi 194, 196
Alaca Mescid 194, 196, 212
Alaeddin Esved 484
Alaman 54, 55, 488
Alanya 22, 31, 32, 74, 92, 517, 518,
610
Alanya Kalesi 24
Alaybeyizâde İbrahim 509
Alaybeyoğlu Hanı 249
Aldanzâde Hacı Mehmed Ağa 132
Alemdar Camii 194
Ali Dede 317
Ali Halife 302
Ali Hayati Efendi 574
Ali Haydar Efendi 233
Ali Kemâlî Paşa 688
Ali Köyü 303
Ali Mansur Paşa 542
Alim Paşa 595, 605
Alimzâde Seyyid Ahmed Şerif
Efendi 165, 685
Ali Necib Bey 282, 290, 517, 518,
525
Ali Necib Paşa 263, 290, 532, 534
Ali Paşa 542

- Âli Paşa 345, 561, 563, 565
 Ali Rıza Bey 497, 570, 619, 620,
 623, 624, 641, 647
 Ali Vasfî Efendi 238
 Ali Saib Paşa 588
 Ali Serverî Paşa 627
 Ali Şahbaz Efendi 1, 657
 Ali Şefik Paşa 498
 Aliş Paşa 498
 Ali Ulvî Bey 647
 Aliye Hanım 257
 Almanya 49, 343, 344, 561, 668,
 669, 670, 676
 Altıncı Isparta Redif Alayı 260,
 574
 Altunya mahallesi 58
 Amasya 45, 272, 570, 638
 Amasyalı Mustafa Efendi 45
 Amasya Tarihi 60, 255
 Amedî Odası 180
 Âmine Hatun 247
 Anadolu 1, 12, 16, 25, 26, 27, 28,
 29, 30, 31, 33, 49, 74, 91, 92,
 94, 103, 110, 111, 125, 129,
 156, 216, 225, 226, 255, 259,
 285, 286, 287, 337, 342, 343,
 411, 418, 456, 481, 484, 485,
 487, 489, 492, 495, 499, 501,
 503, 515, 521, 562, 567, 586,
 590, 605, 608, 631, 668, 669,
 670, 671, 672, 674, 675, 682,
 683, 689, 690, 692, 700
 Anamas Dağı 239
 Ana mektebi 145, 202, 218, 234
 Anamur 574
 Andık Deresi 39, 178, 181, 245,
 247
 Andriya Dorya 315
 Ankara 57, 103, 274, 323, 333,
 426, 438, 572, 577, 606, 621,
 632, 670, 700
 Ankaralı Mehmed Bey 572
 Antalya 11, 13, 27, 28, 29, 32, 33,
 42, 43, 44, 48, 50, 53, 62, 69,
 74, 91, 92, 95, 103, 104, 107,
 110, 111, 121, 146, 157, 222,
 231, 270, 287, 307, 330, 343,
 438, 481, 482, 483, 486, 494,
 495, 502, 517, 522, 523, 524,
 532, 534, 535, 546, 547, 552,
 555, 566, 567, 574, 576, 577,
 585, 588, 589, 590, 593, 594,
 600, 608, 609, 610, 611, 612,
 613, 615, 620, 621, 622, 623,
 630, 631, 633, 634, 635, 636,
 640, 641, 644, 646, 649, 669,
 670
 Antalyalıoğlu Hanı 249
 Apolonya 70
 Arabistan 17, 36, 283, 286, 287,
 301, 495, 524, 605, 631, 683,
 689, 690
 Arabzâde Abdülbaki Efendi
 Bursa Kadısı 274
 Arafat 297, 379, 381, 475
 Arak 86, 214
 Arap Aliler 107
 Arap Dağı 61
 Arap Hayri Pınarı 71
 Araplar Mezarı 296
 Arapzâde Mehmed Şevki 120, 131,
 622, 649
 Arapzâde Osman Efendi 581
 Argos 57

- Argun Han 194
Arıklar 107
Arif Efendi 129, 154, 155, 168,
198, 238
Arifli 81
Armağan Şah 142
Arnavut Akif Paşa 590
Arnavut Derviş Bey 639
Arnavut Ferid Paşa 258
Arnavut Kaymakam 506
Arnavutluk 342, 433
Arnavut Mehmed Ali Paşa 637,
638
Arnavut Niyazi Efendi 635
Arnavut Tahsin Paşa 643
Arslan Baba 300, 301, 302
Âsar-ı Coğrafya 26
Asar-ı Hikemiye ve Edebiye 148
Asya 10, 13, 17, 43, 94, 669
Aşayir-i Seb'a Kaymakamlığı 109
Âşık Satılmış Dergâhı 552
Âşık Sultan 317
Aşir Efendi 160
Atabey Medresesi 142, 204, 335
Atalanı 56
Atçalı Kel Zeybek 613
Ateşzâde Hacı Mehmed 290
Ateşzâde Hacı Mehmed Efendi
290
Ateşzâde Şeyh Hacı Mehmed
Efendi 293
Atina 680
Avcı Kulübü 594
Avdanoğlu Hacı Anaştaş 577
Avlonyalı Mustafa Paşazâde Ferid
Bey 641
Avran 54, 55
Avrupa 29, 38, 49, 64, 85, 98, 137,
138, 225, 226, 247, 255, 268,
292, 343, 344, 346, 373, 374,
392, 413, 435, 440, 441, 456,
464, 469, 470, 471, 472, 475,
477, 479, 489, 490, 492, 493,
494, 495, 496, 500, 504, 515,
556, 561, 562, 611, 612, 637,
653, 655, 667, 669, 674, 675,
677, 678, 679, 680, 682, 691
Avusturya 49, 343, 561, 592
Aya Filas Kilisesi 138
Ayak Dedesi 276
Aya Kirilos 62
Aya Nikola 136, 139
Ayanoğlu Osman Seyfi Paşa 124
Ayasofya 73, 115, 117, 148, 283
Aya Tiyadoros 139
Aya Yorgi 136
Ayazmana 12, 46, 396, 399, 401,
435, 520, 525, 595, 647
Aydın 32, 42, 49, 50, 55, 59, 64,
66, 75, 89, 91, 111, 190, 371,
436, 438, 478, 498, 523, 524,
566, 593, 601, 634, 636, 646,
680, 695, 696
Aydınlı Hacı Hüseyin Efendi 199,
200
Aydoğmuş köyü 65, 66, 184, 192,
256
Ayntâbi Hoca 150
Ayşe Hoca 615
Azaplıoğlu Kilisesi 137
Azmi Beyzâde Ali Rıza Bey 497

B

- Baba Kargın 317
 Babanzâde Mustafa Zihni Paşa
 144, 307, 629, 630, 683
 Baba Sultan 321, 333
 Baba Sultan Zaviyesi 220
 Bâbîâlî 137, 243, 290, 343, 502,
 509, 532, 534, 554, 556, 559,
 589, 595, 629, 634
 Bab-ı Vâlâ-yı Seraskerî 616, 617
 Bacaklar 107
 Badat 670
 Bademli 86
 Bağdat 3, 54, 298, 591, 631, 669,
 671
 Bağlılı 88, 99
 Bağlar Mahallesi 209
 Bahr-ı Sefîd 481, 495
 Bahr-ı Sefîd Boğazı 496
 Bahrizâde Hacı Osman Bey 238
 Bahtiyar Efendi 376
 Bâhirzâde Hacı Hasan Efendi 148
 Bakizâde Hafız Abdullah Efendi
 165
 Baklan 99
 Balı Bey 218
 Balıkesir 644
 Balkan Harbi 209
 Balkavak 263
 Bani Burhan Paşa 141, 142
 Bank-ı Osmanî 531, 622, 671
 Banus 99
 Baradız 54, 55, 56, 69, 111, 303,
 306, 316, 471, 488, 575
 Barbaros Hayreddin Paşa 315, 387
 Baris 11, 65
 Barla 26, 32, 33, 45, 69, 75, 93,
 105, 109, 218, 227, 237, 238,
 255, 256, 260, 262, 266, 330,
 335, 337, 410, 519, 526, 527,
 610, 612, 626
 Barlalı Şerif Efendi 157
 Baron Marshall 671
 Barutçuzâde 115, 257
 Basra 3, 669
 Başmaccızâde Mehmet Zeki
 Efendi 229
 Başmakçı 21, 65, 66
 Başviran 99
 Bayat 51, 56, 59, 60, 96
 Bedirhan 645, 646
 Bedirhanî Kenan Paşa 646
 Bedre Çiftliği 337
 Bedreddin Ömer bin Emir el-Hac
 Melikşah 194
 Bedreddin Simavî 475
 Behiç Bey 585
 Behiç Efendi 160, 585, 601
 Bektaş Dede bin Arslan Baba 302
 Bektaşî 116, 190, 279
 Bektaşılık 53, 56, 316
 Beldibi 18, 39
 Beldibi Suyu 295
 Belgrat 126
 Belkavak 75
 Beltarla köyü 65, 67
 Berda 222, 321, 322
 Bereketzâde Seyyid Hacı Ahmed
 181
 Berika 289
 Berlin Konferansı 342
 Beş Kaza 527
 Beşkazalı Osman Efendi 287, 293,
 311

- Beşkazalı Osman Zühdü Efendi 288
- Beşkaza Nahiyesi 288
- Beşkonaklı Hacı Osman 217
- Bey Çeşmesi 129
- Beydâvî 274, 343
- Beydilli 102, 237
- Bey Köyü 265
- Beypazarlı Hacı Emin Efendi 122
- Beyrut valisi Hâzım Bey 552
- Beyshehir 21, 22, 23, 24, 29, 30, 33, 86, 88, 90, 93, 94, 95, 110, 264, 271, 272, 274, 565
- Beyye 73, 74, 77
- Bezazistan 141, 322
- Bezemeciler Hanesi 306
- Bezirgan Pınarı 40
- Bezirgân Pınarı 396
- Binaönü Camii 201
- Binbaşızâde Hacı Raşid Efendi 218, 615
- Binbir Direk 690
- Binti Emir Kabristanı 272
- Birinci Alaeddin Keykubat bin Keyhüsrev 193
- Bodrum 11
- Bodosaki 205
- Bodurum 10
- Bodurzâde Hacı Ali 116
- Bolla Hatun Zaviyesi 192
- Bolulu Mehmed Usta 583
- Bolvadin 81
- Borlulu Mehmed Bey 509
- Bosna-Hersek 561, 581
- Bostan Çelebi 144, 282, 298, 510, 570
- Bostan-ı Sadi 160, 161
- Boyalı 99, 100, 420
- Bozanönü 56, 59, 61, 142, 189, 305
- Bozdoğan 600, 601, 605
- Bozdoğanlı Alim Paşa 595
- Bozkır 433, 438, 478
- Böcüzâde Osman Efendi 234
- Bucak 99, 203, 483
- Buğday Pazarı 135, 251, 256
- Buharalı Tenekeci Hacı Raşid Ağa 128
- Buhari-i Şerif 602
- Bulgaristan 581, 679
- Bulla Sultan 314
- Burcu Bey 335
- Burdur 22, 25, 26, 32, 33, 45, 46, 55, 62, 67, 69, 74, 91, 93, 106, 155, 158, 166, 179, 180, 195, 197, 199, 200, 212, 230, 241, 255, 256, 257, 260, 264, 265, 374, 479, 486, 487, 488, 493, 494, 497, 498, 499, 505, 506, 508, 517, 519, 524, 526, 527, 531, 532, 535, 547, 557, 558, 564, 565, 567, 574, 576, 577, 594, 604, 609, 613, 615, 620, 621, 622, 627, 628, 629, 631, 633, 634, 636, 640, 641, 642, 646, 647, 648, 696
- Burdur Gölü 67, 609
- Burdurî Ahmed Tevfik Paşa 564
- Burhaneddin 183, 270, 314, 329, 330
- Burhanzâde Hacı Murad Ağa 221, 233, 596
- Bursa 23, 31, 42, 45, 46, 54, 198, 253, 254, 274, 275, 302, 324, 325, 327, 329, 330, 333, 438,

- 478, 479, 497, 503, 521, 522,
524, 599, 646, 670, 680
- Bursalı Ahmed Efendi 132, 615,
620, 626
- Bursalı Ahmed Neşet Efendi 626
- Bursalı İsmail Hakkı Efendi 171,
310
- Bursalı Şeyh İsmail Hakkı Efendi
659
- Bursalı Tahir Bey 272, 274, 275,
310, 337
- Burunköy 65
- Bülbül camii 194
- Büyük Hacılar 14
- Büyük Millet Meclisi Hükümeti 57,
103
- Büyük Reşid Paşa 180, 195, 682,
689
- Büyük Şükrü Efendi 159, 170, 214,
551, 575
- C - Ç**
- Cami 57, 113, 304
- Cami-i Atık Mahallesi 114, 269,
296
- Cami-i Kebir 83, 113, 115, 116,
124, 127, 135, 171, 177, 178,
181, 182, 203, 206, 210, 219,
223, 227, 249, 257, 288, 289,
310, 318, 484, 551, 586, 633,
647
- Camiliyayla 95, 96
- Camiü'd-Düvel 26, 96
- Câmiü'd-Düvel 26, 30
- Câmiü't-Tevarih Zeyli,
Müsâmaratü'l-Ahbâr 28
- Can Ada 93, 94
- Cavid Bey 681
- Cebel-i Lübnan 342
- Cebrail kilisesi 137, 146, 147
- Cedid 65, 139
- Cedid Mahallesi Mescidi 134
- Celâl 216, 507, 694, 695
- Celâl Ağa 501
- Celaleddin Paşa 501
- Celâli Arap Şeyh 298
- Celâli Hacı Mehmed Efendi 685
- Celebdaş 80
- Ceneviz 237
- Ceride-i Evkaf 335
- Cerrah Paşa 180
- Cevdet Paşa 180, 589, 615, 620,
622
- Cevdet Paşa Tarihi 231, 488
- Cevdet Tarihi 54
- Cevrân Baba 139
- Cezayir 288, 315, 517, 691
- Cezayirli Ahmed Nazif Efendi 289
- Cezayir Muharebesi 288
- Cidde 180
- Cifri köyü 65, 67
- Çiğzâde Hacı Mustafa Ağa 116
- Cihanbaht 327, 328, 332
- Cihanbaht Hanım 314
- Cihanbaht Hatun 195
- Cihangirli Mehmed Bey 14, 243
- Cihannümâ 17, 333, 335, 336
- Cire 99, 106
- Cireli Ali Efendi 229
- Çakıcım mahallesi 57
- Çakmakçızâde Hacı Süleyman Ağa
546
- Çal 49, 75, 230
- Çalab 107
- Çaldıran 483

- Çallı Osman Efendi 627
Çallızâde Hacı Hasan 119
Çallızâde Hacı Mehmed Efendi
579, 598, 599
Çallızâde Mehmed Sıdkı 509
Çallızâde Mustafa Necib 116
Çaltı 86, 88
Çaltılar Karyesi 288
Çamlıca 396
Çanakkale 37, 701
Çandarlı Kara Halil 484
Çandır Alan Pazarı 104, 239
Çandır köprüsü 102
Çapalı 75, 111
Çardak 66, 111
Çarıkсарay 84, 86, 88, 265, 618
Çarşı Hamamı 178
Çaşnigir Paşa Camii 237
Çatalca 519, 542
Çavundur 86
Çavuş 19, 45, 46, 121, 137, 294,
300, 352, 353, 378, 389, 392,
394, 401, 407, 409, 509, 514,
613, 686
Çavuş Mahallesi 19, 20, 136
Çayboyu 258, 261
Çaylıca 296
Çebişoğlu Ahmed Ağa 496, 500,
506
Çebişoğlu Konağı 246
Çelebiler Mahallesi 144, 145, 147,
245, 248, 249, 293, 298, 570,
625
Çelebi Sultan Mehmed Han 482
Çelebi Yeri 11, 12, 247
Çelik Mehmed Paşa 20, 21, 54,
166, 179, 180, 241, 242, 486,
488, 517
Çelik Paşa, çiftliği 54
Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı 688
Çerçin Beli 609, 610
Çerçin köyü 69, 609, 641
Çerkes Fuad Efendi 606
Çerkes Hasan 216
Çerkez Ali Necib Paşa 263, 532
Çerkez Hurşid Ağa 629
Çerkez Rifat Bey 630
Çeşme Mahallesi 57, 58, 141, 304
Çınaraltı Kahvesi 264
Çırağan Sarayı 680
Çırac Gazi 335
Çırac mektebi 121
Çifte Pınar 183
Çil Mahmud 630
Çin 406, 469, 476
Çinili Cami 125, 289
Çivril 66
Çoban Bey 27, 28, 29, 481
Çobanisa 56, 58, 102
Çolak İbrahim 207
Çomakçı Mahallesi 57
Çorbacızâde Süleyman 509
Çöllüoğlu Hacı İbrahim Ağa 264
Çöllüoğlu Hanı 262, 264
Çubukçuzâde Medresesi 158, 276
Çukur 99
Çukurova 94
Çünür 13, 14, 52, 53, 145, 247,
253, 300, 301, 306, 508, 569,
575
- D**
Dağıstan 316
Dağıstânî Hacı Mustafa Efendi
275, 316

- Dağistanlı Numan Efendi 200
 Dağlıoğlu Yimil 122
 Dalaman 107
 Dalboyunoğlu Çifte Hamamı 178
 Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Ağa
 244
 Dalmaçya 561
 Damat Mahmud Celaleddin Paşa
 239
 Damgacızâde Mehmed Hüseyin
 509
 Danabaşzâde Hacı Mustafa Bey
 604, 635
 Danişmend 12, 65, 66, 241
 Darıviran 14, 50, 51, 256, 283
 Darüssaade Ağası Hafız Behram
 Ağa 610
 Davras Dağı 13
 Davraz 13, 14, 34, 40, 50, 58, 106,
 421
 Dâvud Aleyhisselam 478
 Davud-ı Kayserî 484
 Dayızâde Hacı Edhem Afa 249
 Dazkırı 64, 479
 Debbağhane 80, 112, 131, 144,
 227, 282, 295, 329, 582, 625,
 647, 648
 Debbâğhâne 505
 Debbağhane Cami-i Şerifi 131, 295
 Dede Paşa 636, 637, 638, 639
 Dedeşam 471
 Defterdar Abdurrahman Efendi
 250, 251
 Defterdar Burhaneddin Cami-i
 şerifi 140
 Defterdâr Burhan Paşa Camii 56
 Defterdar Esad Bey 579
 Defterdar Fevzi Efendi 599
 Defterdarlar mahallesi 57
 Defterdar Mahallesi 141
 Delâil-i Hayrât 285
 Deli Abdullah 187
 Deli Hasan Paşa 592
 Deli İsmail 231, 487, 488, 596
 Delikli Taş 273, 274, 304
 Deli Maden 486
 Deli Paşa 187
 Dellalbaşızâde Hoca Tahir Efendi
 628
 Demirci Hacı Ahmed 256
 Demirci köyü 49
 Demirli Mescid 248, 249
 Deniz Han 60
 Denizli 27, 183, 260, 479, 481,
 524, 595, 601, 602, 622, 627,
 696
 Denizli Sancağı 13, 32
 Derbend 241
 Derbent 53, 265, 535
 Dere 14, 16, 40, 46, 48, 49, 73, 74,
 112, 114, 116, 119, 131, 133,
 144, 171, 249, 251, 258, 260,
 278, 310, 395, 396, 495, 572,
 575, 586, 610, 614
 Dereboğazı 15, 18, 132, 301
 Deregümü 14, 52, 53, 145, 184,
 260
 Dere Karyesi 14, 73, 74
 Dere Mahallesi 16, 40, 48, 49, 112,
 114, 116, 131, 144, 171, 249,
 251, 278, 575, 610, 614
 Dersaadet 5, 64, 115, 116, 124, 157,
 170, 176, 180, 188, 199, 215,

- 216, 217, 221, 224, 229, 230,
238, 240, 245, 246, 291, 294,
300, 301, 327, 328, 330, 337,
488, 494, 496, 499, 506, 533,
540, 565, 566, 574, 580, 582,
583, 594, 595, 597, 600, 617,
623, 624, 628, 630, 635, 641,
649
- Dersaadet Hassa Ordu-yı Hüma-
yunu 110, 260
- Dersim Mebusu Lütü Fikri Bey
644
- Derviş Ali Kemalî Paşa 636
- Derviş Kuddusî 160
- Derviş Paşa 129, 178, 561, 610
- Destâb Baba 300
- Deve Hanı 59
- Devlethan 206, 208
- Devlethan-ı Lûrî 206
- Dikenli 136, 435
- Dinar 56, 64, 66, 69, 73, 80, 111,
257, 260, 471, 636, 641, 642
- Dinarlı Hacı Ali Efendi 166, 289
- Dipdavraz 95, 289
- Dippoyraz 289
- Dipsiz Obruk 17, 71, 72
- Dirşgene 99
- Divan-ı Hafız Şirâzî 660
- Divriğili Ali Rıza Efendi 636
- Diyarbakır 126
- Diyarbakirli Said Paşa 10
- Diyedin 14, 51, 301
- Doğan Baba 317
- Doğancı 131, 138, 139, 144, 260,
295, 310, 395, 396, 510, 572,
586
- Doğancı Mahallesi 138, 144, 295
- Doksantüç Muharebesi 45
- Doktor Arnavut Celâl Bey 466
- Doktor Bedrosaki 637
- Doktor Hüseyin Hulki Bey 277
- Doktor Hüseyin Remzi Bey 343,
435
- Dolmacızâde Hacı Mehmed 153
- Dombay Ovası 16, 73, 74
- Donarşa 86, 214
- Dördüncü Rükneddin Kılıçarslan
196
- Dua Taşı 135
- Durbeyoğlu 258
- Düldül 16
- Dülgerbakioğlu Hanı 264
- Dündar Bey 17, 18, 26, 27, 28, 29,
130, 220, 221, 222, 227, 228,
324, 481
- Dündar Bey Medresesi 130, 219,
227, 327, 332
- Dürrü'n-Naci 211
- Düyûn-ı Umumiye 258, 673
- E**
- Ebced Beli 241
- Ebcem Mahallesi 57
- Ebe 11, 13, 409, 422
- Eber köyü 65, 66, 256
- Ebubekir Hilmi Efendi 632, 633,
640
- Ebu İshak 29
- Ebu'l-Faruk Tarihi 221
- Ebû'l-Fâruk Tarihi 482
- Ebussaid 28, 29
- Ebussaid, Bahadır Han 28
- Ebussuud Efendi 274
- Ebû Talha Abdülkâdir Sadreddin
Efendi 17
- Ecelfi 296

- Eczacı Mehmed Ali Bey 644
 Edhem Efendi 158, 159, 167, 171,
 191, 397, 425, 525, 532, 571,
 575, 615, 686
 Edirne 110, 126, 260, 274, 297,
 325, 326, 577, 592, 614, 620,
 690, 700
 Edirne Beylerbeyi Medresesi 274
 Edirne Kırk Medrese 165
 Efendi Oğulları 177
 Efendi Sultan Mahallesi 314
 Eflak 180
 Eflatun 94, 95, 214
 Egerem beli 265
 Eğin Kasabası 46
 Eğinli Ebûbekir Hilmi Efendi 376
 Eğirdir 17, 18, 22, 24, 26, 27, 28, 31,
 32, 33, 41, 55, 59, 64, 69, 75,
 81, 82, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101,
 105, 106, 107, 108, 109, 110,
 111, 113, 130, 139, 143, 190,
 195, 207, 218, 220, 222, 223,
 224, 225, 226, 227, 228, 229,
 231, 232, 233, 235, 255, 256,
 257, 260, 262, 266, 270, 289,
 314, 321, 322, 323, 324, 327,
 329, 330, 333, 334, 338, 356,
 375, 410, 471, 479, 481, 487,
 488, 493, 495, 505, 519, 523,
 526, 527, 535, 574, 584, 591,
 596, 597, 601, 605, 609, 610,
 612, 626, 628, 630, 643, 645,
 649, 680
 Eğirdir Cami-i Kebiri 131, 329
 Eğirdir Gölü 24
 Eğirdir Kalesi 18, 333
 Eğirdirli Hacı Hüseyin 157
 Eğirdirli Hayreddin Halife 328
 Eğirdirli Hüsameddin Halife 329
 Eğirdirli Nafız Paşa 228, 597
 Elbengi 80, 209
 Ellezoğlu İlyas 527, 588
 Elmalı 92, 288, 479, 547, 548, 557
 Elmalı Kazası 288, 547, 577, 613
 Elsazı 47, 644
 Elvan Dede 303
 Emeti 57
 Emir Alizâde Hacı Ali Ağa 130
 Emir Buharî 302
 Emir Buhari Hazretleri 317
 Emir Hacı Ali 181, 509
 Emirhasanlar 99, 100
 Emir Hoca 43
 Emir Hüseyin Bey 22
 Emir İbrahim 43
 Emir İrencin 27
 Emir Kadızâdeler 43
 Emir Müftü 129
 Emir Osman 43
 Emir Sultan 317, 324
 Emir Süleyman 43
 Emir Yusuf 321
 Emirzâde Mustafa Efendi 156,
 158, 166, 197
 Emre 20, 139, 501
 Emre Mahallesi 19, 137, 139, 237
 Emrem Çelebi 194, 195
 Emrem Mahallesi 314
 Emrullah Efendi 476
 Enis Bey 637
 Enverî 126
 Ergirili Tahmas Remzi 122, 629
 Erkek Hamamı 244
 Ermenekli Rüşdü 212

- Ermeni 12, 20, 21, 43, 68, 82, 110,
140, 146, 258, 267, 311, 527,
528, 541, 602, 637, 641
- Ertuğrul Gazi 149, 484
- Erzincan 322
- Erzurum 36, 505, 562
- Erzurumî İbrahim Rüşdü Efendi
543
- Erzurumlu İbrahim Rüşdü Efendi
574
- Esad Muhlis Paşa 576, 577
- Es'âf 274
- Esas-ı Binâ 216
- Eskişehir 17, 89
- Eski Yörük 107
- Eskolye Sokağı 146
- Es-seyyid Mehmed Emin bin
Ahmed 169
- Eşâr-ı Mutasavvıfa 332
- Eşrefoğlu 26, 28, 29, 481
- Etre 54, 55, 58, 304, 305
- Etreliâde Mehmed Efendi 637
- Evlengene 14, 247, 295, 301
- Eyüplü Ali Rıza Efendi 144, 217,
233, 239, 263, 292, 568
- Ezanîzâde Mustafa Efendi 635
- Ez-Zerî'a İlâ İlmî'ş-Şerî'a 639
- F**
- Fakih Hüseyin Efendi 290, 292,
293, 311
- Fakihler 86, 88
- Fandas 54, 55, 56, 69, 488
- Fari 65
- Fatumatü'z-Zehrâ 325
- Fatih Sultan Mehmed Camii 208
- Fatih Sultan Mehmed Han Camii
211
- Fatih Sultan Mehmed Han-ı Gazi 83
- Fazıl Mustafa Paşa 664
- Fazlullah 505, 582
- Fazlullah Mahallesi 245, 246
- Fedaî Ziya Paşa 590
- Fele beli 90
- Felekâbad 17, 26, 27, 28
- Feleküddin Dündar Bey 26, 227,
481
- Feleküddin Hamid 17
- Ferahiye 129
- Ferahiye Camii 129, 177, 178
- Ferahiye Karakolu 258
- Feridiye Karakolu 177
- Ferid Paşa 85, 122, 623, 624, 628,
638, 645, 646, 672
- Feridun Bey 30, 31
- Ferik Kadri Paşa 617
- Fertekli Kanbur 139
- Fethiye Kazası 288
- Fettahlı 107
- Feyzullah Paşa 142, 294
- Findos-ı Kebir 56, 58, 184, 188, 253
- Findos-ı Sağır 56
- Finike 107
- Finilon 13
- Firdevs Bey 141
- Firdevs Bey Camii 124, 135, 141,
145
- Firdevs Paşa Camii 127, 170, 685
- Firigya 11, 25, 70, 74
- Fişenkçi Ali Bahçesi 295
- Fizan 589, 591
- Foça 25
- Fransa 13, 315, 316, 345, 456, 494,
496, 561, 640, 668, 669, 676,
677, 691

G

- Gâlib Bey 397
 Galile 108, 477
 Garâbetzâde Osman Efendi 129
 Garbî Karaağaç 22, 32, 519, 527, 547, 552, 557, 558, 565
 Garip 73, 74
 Gazan Han 149
 Gazi Atabey 57, 142, 304
 Gazi Atabey Medresesi 57, 184, 188, 204, 222, 335, 533, 551
 Gazi Evranos Bey 649
 Gazi Mehmed bin Danişmend 66
 Gazi Mustafa Kemal Paşa 701
 Gazi Osman Paşa 630
 Gazi Sultan Mahmud Han-ı Sâni 21, 279, 283, 499, 553
 Gazi Sultan Mahmud-ı Sâni 216
 Gazi Sultan Mehmed Han-ı Sâni 185, 273
 Gazi Sultan Mehmed Reşâd Han-ı Hâmis 7
 Gazi Sultan Süleyman Han-ı Kanuni 185
 Gazyeri 80
 Gebiz Aşireti 108
 Gebze Mal Müdürlüğü 183
 Gelendos 88
 Gelincik Dağı 56
 Gemen 80, 208, 209
 Gemeş Gölü 66, 67
 Genceli 73, 79, 80, 81, 93, 317
 General Rovigo 315
 General Wilson 225
 Geresun 65, 68, 69, 169, 184, 192, 200, 201, 261, 306, 316
 Geresunlu Dairesi 168, 169
 Geresunlu Osman Efendi 187, 188, 289, 540, 582, 686
 Geresunlu Osman Efendi Hoca 168
 Germiyan Mahallesi 295
 Germiyanzâde 22, 24, 481
 Geyikler Kazası 56
 Geyiklerli Hacı Ali Efendi 156
 Geyran 14, 15, 50, 51, 145, 184, 256, 301
 Gıyaseddin Keyhüsrev-i Salis ibn Rükneddin Kılıçarslan 83
 Gıyaseddin Mesud 149
 Girit 495, 545
 Göbekli Hacı Mehmed 507
 Göçeri Paşa 237
 Gödekli 107
 Göğüs 35, 54, 55
 Gökbaşoğlu 146
 Gökbaşoğlu İstavri Ağa 138
 Gökbaşzâde Yanako Efendi 225, 526, 546
 Gökçay 46, 261, 270, 526
 Gökçe Göl 322
 Gökçeli 80
 Gökdere 93, 96, 99
 Göksu 102, 103, 396
 Gök Veli Sultan 276, 289
 Gölbaşı 65, 67, 68, 69, 488, 609, 612
 Gölcük 13, 14, 19, 39, 52, 107, 278, 486
 Gölcük Boğazı 278
 Gölhisar 22, 26, 29, 32, 494, 519, 526, 527, 547, 548, 557, 605
 Gündürle 56, 58, 59, 90, 100, 142, 143, 184, 189, 253, 332
 Gönen 15, 26, 31, 32, 49, 54, 55, 56, 58, 59, 62, 64, 65, 69, 75,

- 107, 142, 175, 184, 189, 192,
253, 256, 260, 261, 302, 303,
304, 305, 306, 316, 324, 330,
482, 519, 526, 527, 548, 557
- Gönenli Bolla Hatun 192
Gönenli Hâfize 373
Gördes 121, 479
Göreme 73, 74
Gureba Hastahanesi 116
Gülistan-i Sa'dî 344
Güllü Pınar 132
Gülşen-i Maarif 334
Gümölcine 24, 32
Gümüşhaneli Hacı Ahmed Efendi
661
Gümüş Hoca 283, 284
Gümüşlü Değirmen 176
Gün Han 60
Gürcü Yahya Dede Paşa 635
Gürhan 52
Güzel Mustafa 401
- H**
- Hâce-i Sultânî Abdülkadir Efendi
275
Hacı Abdi 120, 121, 123, 150, 177,
243, 244, 245
Hacı Abdi Camii 310, 487
Hacı Abdurrahman Efendi 153,
154, 156, 157, 159, 160, 176,
199, 501
Hacı Abidin Efendi 292
Hacı Ahmed Bey 133, 488
Hacı Ahmed Dede 304, 306
Hacı Ahmed Efendi 157, 198, 205,
209, 217, 230, 525, 567
Hacı Ali Ağa 128, 130
Hacı Ali Efendi 150, 156, 168,
187, 190, 191, 306, 526, 527
Hacı Aliler 107
Hacı Ateş Ağa 294
Hacı Bayram Veli 323, 324, 326,
333
Hacı Bektaş 127, 154
Hacı Bektaş-ı Velî 287
Hacı Beşir Dede 299
Hacı Edhem oğlu Hacı Ali Ağa
401, 411, 500, 508
Hacı Edhemzâde Hacı Ali 128
Hacı Elfi 48, 135, 278, 296, 626
Hacı Elfi Bey 296
Hacı Emin Ağa 195
Hacı Eminzâde Hacı Osman 116
Hacı Fasih Efendi 596
Hacı Hâfız Hasan Efendi 355
Hacı Halife 314, 328, 329
Hacı Halil Efendi 204, 222, 641,
642
Hacı Hasan Başağa 378, 687
Hacı Hasan Başağazâde Hacı
Hasan Efendi 685
Hacı Hasan Bey 374, 628, 635,
638, 696
Hacı Hasan Efendi 148, 159, 160,
165, 171, 183, 289, 430, 615,
628, 629, 633, 635
Hacı Havva 139
Hacı Hüseyin Ağazâde Yusuf Bey
232
Hacı Hüseyin Efendi 157, 190,
191, 192, 286
Hacı Hüsnü Paşa 133
Hacı İbrahim Efendi 196, 198,
527, 648
Hacı İbrahim Reşad Efendi 628
Hacı İsmail Ağa 144, 426
Hacı İsmail Efendi 209

- Hacı İvaz 48, 131, 258, 272, 614
 Hacıkaralı 107
 Hacı Katıpzâde Hacı İbrahim 195, 212
 Hacı Kemal Çavuş 121
 Hacı Kibar 204
 Hacılar 14, 16, 51, 88, 89, 300, 301, 560, 578
 Hacılar-ı Kebir 51
 Hacılar-ı Sağır 16, 51
 Hacılarlıoğlu Çeşmesi 508
 Hacı Mehmed Ağa 557, 564
 Hacı Mehmed Hilmi Ağa 252
 Hacı Mehmed Nuri Efendi 154
 Hacı Mehmed Rifat Dere Mahallesi İmamı 116, 119, 144
 Hacı Mehmed Rifat Efendi 171
 Hacı Mehmed Takıyyüddin 215, 217
 Hacı Memiş Ağazâde Mehmed 233
 Hacı Memişzâde Süleyman 510
 Hacı Mustafa Ağa 179, 182, 183
 Hacı Mustafa Bey 609, 639
 Hacı Mustafa Efendi 316
 Hacı Nasuhlu 107
 Hacı Numan Efendi 197
 Hacı Nuri Efendi 127, 266
 Hacı Nuri Efendi Hanı 266
 Hacı Ohannes 528, 578
 Hacı Osman Ağa 54, 128, 138, 182, 188, 189, 439, 502, 687
 Hacı Pirizâde Hacı Salih Efendi 527, 559, 574
 Hacı Rağıp Efendi 215, 217, 319
 Hacı Sefer Ağa 234, 235
 Hacı Sefer Ağa Mescidi 223
 Hacı Süleymanlı 107
 Hacı Şeyh Efendi 196
 Hacı Şeyh Efendi Medresesi 196, 200
 Hacı Vesile Hanım 115
 Hacı Yakub 131, 133
 Hacı Yakub Camii 133
 Hacı Yaşar Dede 298
 Hacı Zeynep Hanım 150, 154, 155
 Haçatur Efendi 14, 574
 Haçik Efendi 637
 Hadika-i Maarif 144
 Hadikatü'l-Üdebâ Şerh-i Nasihati'l-Hükemâ 160
 Hadim 74, 154, 289
 Hafız Abdülkadir Efendi 133
 Hafız Ağazâde Küçük Salih 233
 Hafız Ahmed Efendi 134, 188, 233, 284, 634
 Hafız Ali Efendi 165, 685
 Hafız Bilal Efendi 153
 Hafize Dudu Ebubekir el-Karmanî 237
 Hafız Kadri Efendi 687
 Hafız Kerimzâde 209
 Hafız Mehmed Efendi Mektebi 145
 Hafız Mehmed Hilmi Efendi 116
 Hafız Rıdvan Paşa 568, 620, 682, 685
 Hafız Seyfullah 153
 Halep 3, 82, 87, 253, 254, 300, 438, 496, 497, 498, 562
 Halidi 187
 Halidî 288, 316
 Halife Sultan 396, 399, 401
 Halife Sultan Köşkü 396
 Halil Efendi Medresesi 192

- Halil Hamid Paşa 120, 121, 145,
150, 155, 156, 178, 179, 180
Halil Hamid Paşa Camii 632
Halil Hamid Paşa Kütüphanesi
156, 677
Halil Kamil Paşa 617, 628
Halil Rami Paşa 180
Hallaçzâde Hacı Hafız İsmail
Efendi 134
Hall-i Rumuz 216, 699
Hamallar Köyü 65, 67, 68
Hamamcızâde İsmail Efendi 527
Hamidâbad 10, 11, 17, 21, 25, 32,
74, 110, 111
Hamidâbâd Sancağı 480, 482
Hamid Bey 17, 22, 25, 26, 27, 31,
43, 54, 65, 96, 221, 222, 227,
317, 480
Hâmid Efendi 515
Hamid Efendizâde Ömer Efendi
623
Hamideli 2, 241, 274
Hamidî Piri Mehmed Halife 244
Hamidiye 65, 67, 115, 118, 144,
483
Hamidoğlu Hızır Bey 219, 220,
321, 323, 325
Hamidoğlu Hüseyin Bey 23, 86
Hamit Mehmet Efendi 209
Hammamcızâde İbrahim 509
Handanzâde Hacı Hasan 116, 615,
628
Handânzâde Hafız Mehmed İzzet
509
Hanya 495, 497
Harabizâde Medresesi 276
Haraplar mahallesi 57
Harem-i Şerif-i Hazret-i Nebevî
602
Harman Dairesi 209
Harman Yeri 258, 296
Harun Reşid 470, 653
Hartutçuzâde İbrahim Efendi 215
Harzem Dairesi 155
Harzem Efendi 155
Hasan Ali Efendi 234, 235
Hasan Bey 20, 241, 488, 508, 526,
688
Hasan Çelebi Tezkeresi 274
Hasan Fehâm Efendi 594
Hasan Fehmi Paşa 690
Hasanlı 107
Hasan Mazhar Paşa 591
Hasan Rüşdü Efendi 506, 509,
516, 548
Hasan Tahsin Paşa 242, 579, 591,
594, 601
Haşiye-i Ala Şerh-i Akaid 337
Haşiye-i Ale's-Seyyid 337
Haşiye-i Dürer 337
Haşiye-i Şemsiye 337
Haşiye-i Şerh-i Kâfiye 337
Hatiboğlu Hamı 250
Hatiboğlu Medresesi 170, 250
Haydar Paşa 669
Hayâtü'l-Hayvân 300
Hayrullah Efendi 24, 32
Hayrullah Efendi Tarihi 23, 32
Hayta 109
Hazine-i Fünûn 273
Hazret-i Ali 15, 70, 71, 73, 162,
164, 203, 296, 325, 653, 657,
658
Hazret-i Ebûbekir-i Sıddık 653

- Hazret-i Ebu Eyüp Türbesi 240
 Hazret-i Meryem 137
 Hazret-i Osman 322, 653
 Hazret-i Osman bin Affan 322
 Hazret-i Zeynelabidin 325
 Hekim Mehmed Ağa 298
 Hekimoğlu Ali Paşa 180
 Hekimoğlu Nikola 687
 Helvacı Hacı Kâtip 509
 Helvacızâde Hacı Mustafa Efendi
 165
 Hergele Meydanı 258, 310, 614, 647
 Hersek 561, 570, 581
 Hersekli Ali Paşazâde Hafız Rıdvan
 Paşa 307, 534
 Heybeliada 692
 Hıristos Suyu 279
 Hırka 54, 55
 Hızır Abdal Sultan 278, 299
 Hızır Abdal Tekke Merzarlığı 310
 Hızır Bey 29, 130, 176, 218, 219,
 220, 221, 222, 228, 321, 322,
 323, 324, 325, 481
 Hızır Bey Camii 130, 218, 248
 Hızır Bey Cami-i Şerifi 130, 219,
 228, 248
 Hızır Beyoğlu Yakup Paşa 326
 Hızır Dede 304, 305
 Hızır İlyas Kilisesi 139
 Hızır Şah 194
 Hızır Şah bin Kılıçarslan 194
 Hızır Taşı 135
 Hicâbi Efendi 594
 Hicaz 3, 51, 114, 129, 132, 154,
 156, 176, 217, 222, 287, 297,
 321, 322, 324, 325, 342, 376,
 378, 395, 418, 419, 439, 466,
 497, 500, 522, 664
 Hidiv-i Mısri 692
 Hilmi Bey 599, 615
 Hisar 11, 13, 46, 131, 296, 614,
 615, 647
 Hisarardı 78, 80, 211, 264
 Hisar Efendi Cami-i Şerifi 132
 Hisar Efendi Mahallesi 132, 273
 Hisârizâde Hoca Mustafa Efendi
 155
 Hititler 95
 Hoca Ali Efendi 238
 Hocalar 107, 309, 425
 Hoca Muslihiddin 326
 Hoca Necib Efendi 218
 Hocaoğlu Todoraki 544, 622, 623
 Hoca Paşa 229
 Hoca Piri 145
 Hoca Saadeddin Efendi 24
 Hocazâde Arif 119
 Hocazâde Mehmed Tahir Efendi
 230
 Hocazâde Mustafa Efendi 318
 Honamlı 107
 Honaz 45
 Horzum Aşireti 155
 Horzum Efendi 154
 Horzumlu 107
 Hotin 126
 Hoy 322, 323
 Hoyran 26, 32, 33, 69, 72, 73, 74,
 76, 79, 80, 81, 82, 86, 88, 89,
 93, 108, 210, 262, 264, 302,
 317, 479, 519, 526
 Hu Dede 295
 Hudeyde 591
 Hurşid Paşa 592

- Hüdavendigâr 23, 24, 86, 273, 324
 Hüdavendigâr Gazi Sultan Murad
     Han 22, 113
 Hünkâr Suyu 396
 Hüsameddin Tekkesi 301
 Hüsameddin Zaviyesi 168, 169
 Hüseyin Avni Paşa 216, 307, 559,
     564, 566, 570
 Hüseyin Beşe değirmeni 402
 Hüseyin Bey 17, 22, 23, 24, 30, 31,
     32, 324, 327
 Hüseyin Efendi bin Mustafa Çelebi
     332
 Hüseyin Hüsnü Bey 131, 267, 641
 Hüseyin Hüsnü Efendi 543, 552
 Hüsnü ve Edhem Efendi 187
 Hüyükülü 80, 82, 317, 630
- I - İ**
- İlgın 78, 111, 574, 632
 İslahat Fermân-ı Hümayunu 507
 Isparta 1, 2, 4, 6, 7, 10, 11, 12, 13,
     14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21,
     22, 23, 24, 25, 26, 30, 31, 32,
     33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 43,
     44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52,
     53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61,
     62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70,
     72, 73, 74, 75, 77, 79, 82, 83,
     87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96,
     97, 100, 101, 107, 110, 111,
     112, 113, 114, 116, 119, 122,
     123, 124, 125, 126, 129, 131,
     132, 133, 135, 136, 137, 139,
     140, 141, 142, 143, 144, 145,
     146, 147, 148, 150, 154, 155,
     156, 157, 158, 159, 160, 163,
     165, 166, 168, 170, 171, 175,
     176, 177, 178, 179, 180, 182,
     183, 184, 188, 189, 192, 197,
     198, 199, 200, 204, 206, 207,
     210, 212, 214, 218, 222, 223,
     225, 226, 229, 231, 233, 234,
     235, 237, 241, 242, 243, 244,
     245, 247, 248, 249, 250, 251,
     252, 253, 254, 255, 256, 259,
     260, 261, 263, 264, 265, 266,
     267, 269, 270, 271, 272, 273,
     275, 276, 277, 278, 279, 280,
     282, 283, 284, 286, 288, 289,
     290, 291, 292, 293, 294, 295,
     296, 297, 298, 299, 301, 302,
     304, 306, 307, 308, 310, 316,
     317, 318, 319, 320, 330, 335,
     336, 347, 354, 356, 358, 360,
     364, 374, 375, 376, 377, 378,
     382, 386, 394, 396, 399, 406,
     410, 418, 420, 421, 426, 428,
     429, 431, 432, 435, 439, 441,
     452, 466, 471, 479, 483, 485,
     486, 487, 488, 490, 492, 493,
     494, 495, 496, 497, 498, 499,
     501, 502, 503, 504, 505, 506,
     507, 508, 509, 516, 517, 518,
     519, 520, 523, 524, 526, 527,
     528, 531, 532, 533, 534, 535,
     541, 542, 546, 547, 548, 549,
     552, 553, 554, 557, 558, 559,
     560, 562, 563, 564, 565, 566,
     567, 568, 569, 570, 572, 573,
     574, 575, 576, 577, 579, 580,
     582, 584, 585, 587, 588, 589,
     590, 591, 592, 593, 594, 595,
     596, 597, 598, 599, 600, 601,

- 602, 604, 605, 606, 608, 609,
610, 611, 612, 613, 614, 615,
617, 620, 621, 622, 623, 624,
625, 626, 627, 628, 629, 630,
631, 632, 633, 634, 635, 636,
637, 638, 639, 640, 641, 642,
643, 644, 645, 646, 647, 648,
649, 651, 672, 677, 678, 679,
680, 685, 690, 693, 695, 696,
698, 699
- Isparta Beledî Meclisi Riyaseti 2
- Ispartalı Ali Dede Efendi 275
- Ispartalı Hüseyin Hamid Efendi
642
- Ispartalı Kılıncı Hacı Hüseyin
Efendi 283
- Ispartalı Mustafa Kutbî Efendizâde
Giritli Muhtar Bey 692
- Ispartaloğlu Agop Efendi 140, 637
- Ispartalı Osman Seyfi Paşa 600
- Ispartalızâde Nasreddin 640
- Isparta Mevlevihanesi 146
- Isparta Redif Alayı Taburları 570
- Isparta Süvari Zırhlı Alayı 256
- Işıklı Dede 317
- İbni Batuta Seyahatnamesi 29
- İbni Haldun Tarihi 60
- İbni Mukle 12
- İbradılı Kadı Paşa 627
- İbradılı Kazım Bey 693
- İbradılı Mehmed Rifat Efendi 598
- İbradılı Namık Efendi 620
- İbradılı Sadık Efendi 594
- İbrahim Edhem Findosî Efendi
158
- İbrahim Efendi 30, 131, 132, 197,
525, 594, 693
- İçel 13, 331, 595
- İdris Aleyhisselâm 478
- İğdecik 54, 55, 69, 142, 488
- İğneci Mahallesi 21, 295
- İhbâr Billezî 211
- İkinci Gıyaseddin Keyhüsrev 222
- İkinci Muaviye 653
- İkinci Ordu 110, 260
- İlama 105, 238
- İlegöp 73, 74, 75, 76, 77, 301, 315
- İlesucu 273
- İleydağı 73, 74, 75
- İlm-i Hal-i Tıbbiye 343
- İlyas 65, 67, 68, 142, 184, 192, 261,
335, 479
- İlyas Bey 29, 30, 31, 32, 65, 89,
481, 482
- İlyas Dede 300
- İlyaslızâdeler 12
- İmam Ahmed bin Hanbel 661
- İmam Bağavî 678
- İmam Birgivî 430
- İmam Hüseyin 325
- İmamzâde Hacı Ahmet Efendi 197
- İmamzâde Hacı Osman Ağa 223
- İmparator Wilhelm 671
- İnce Müsellem 396, 495, 497, 500
- İnce Müsellim Hacı Mehmed Ağa
297
- İncili Çavuş 300
- İnek Denizi 220
- İngiliz Ali Bey 78, 602
- İngiliz Said Paşa 1, 78, 286, 515,
608, 612, 669, 672, 688
- İngiltere 225, 496, 562, 668
- İnhisar 73, 74
- İplik Pazarı 121, 177, 178

- İrad-ı Cedid Defterdarı Hacı İbrahim Efendi 229
- İran 27, 28, 344, 553, 669
- İranî Mustafa Efendi 180, 487
- İrfan Dairesi 150
- İrfan Efendi 154, 155, 212, 218, 508, 527, 571, 574
- İrfan Efendi Medresesi 155, 289
- İrle 22, 32, 66, 67, 519, 526, 527
- İsa Bey 335
- İsa bin Hamza 31, 65, 482
- İsa Fakı bin Mehmed bin İsa 12
- İsagoci 216
- İsbarita 11
- İshak Paşa 314, 647, 648, 649
- İskender 10, 12, 74, 147, 175, 203, 214, 287, 505, 582
- İskenderiye 440
- İskenderun 670
- İslam Mahallesi, köyü 56, 58, 59, 62, 90, 142, 188, 304
- İslimye 242, 579, 592
- İsmail Efendi 47, 148, 217, 285, 301, 302, 615, 620, 622, 636
- İsmail Hakkı Efendi 170, 310, 685
- İsmail Nesib Efendi 628
- İsmet Neccarî 216
- İsmet Paşa 504, 693
- İspanya Kralı Şarlken 315
- İsporada 11
- İspurada 10
- İstanbul 1, 2, 10, 25, 35, 36, 41, 43, 45, 46, 49, 73, 74, 77, 82, 87, 88, 90, 98, 100, 104, 105, 114, 115, 124, 125, 142, 156, 157, 159, 160, 166, 175, 179, 180, 188, 193, 195, 201, 204, 205, 211, 216, 236, 237, 238, 243, 259, 267, 272, 274, 283, 285, 287, 290, 291, 299, 302, 317, 326, 330, 331, 332, 357, 387, 388, 396, 400, 406, 410, 438, 478, 496, 497, 509, 515, 524, 527, 528, 529, 530, 539, 540, 541, 543, 552, 558, 559, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 572, 575, 577, 580, 584, 587, 588, 591, 592, 594, 595, 599, 600, 604, 605, 612, 614, 615, 616, 621, 623, 624, 627, 628, 630, 631, 632, 636, 637, 638, 639, 641, 643, 648, 649, 650, 670, 671, 680, 683, 684, 688, 690, 691, 692, 693, 695, 696, 697, 700
- İstanbul Ahmed Nazif Efendi 574
- İstanköy 155, 508
- İstati 439
- İstavroz Kilisesi 139
- İsviçre 475
- İtalya 49, 592, 668, 680, 692
- İzidor Efendi 609, 610
- İzmir 2, 3, 41, 44, 47, 48, 50, 53, 56, 58, 75, 82, 90, 138, 140, 175, 253, 264, 267, 286, 287, 297, 418, 430, 439, 440, 523, 524, 552, 553, 566, 574, 578, 584, 587, 588, 589, 592, 600, 617, 622, 625, 628, 636, 637, 638, 640, 646, 648, 670, 680, 690, 695, 700, 701
- İzmir Gazetesi 2
- İzmirli Liferi 137
- İzmit 87, 111, 267, 567, 586, 627, 689

İzmitli Hüseyin Hüsnü Efendi
114, 641

İzmitli Hüsnü Bey 233

İzzeddin Kılıçarslan-ı Salis 57

İzzet Ağa 189

J

Jandarma Tabur Ağası Mustafa Ağa
558

Japonlar 456

Japonya 668

Jurnal Emini Ömer Efendi 559

K

Kabaca 75, 479

Kabaca-i Kebir 16, 71, 73, 74, 75,
195

Kabaca-i Sağır 73, 74, 203

Kaçkınızâde Hacı Ahmed 116

Kadı Ayasluğ 185

Kadı Hacı Rifat Efendi 157

Kadı Hüseyin Efendi 157

Kadı İbrahim Rüşdü Efendi 552

Kadı Kamil Efendi 586

Kadıköy 478, 523

Kadılar 14, 15, 301, 373

Kadı Mescidi 125

Kadı Mezarlığı 249

Kadın Yarı 486

Kadırğa 283

Kadı Vahhab 194

Kafkasya 322

Kahve Bahçesi 396

Kale Camii 224

Kale Meydanı Medresesi 230

Kale Yıkığı 53

Kalfaoğlu Recriye Yanko 117

Kalfaoğlu Yanko Efendi Nafia
Mühendisi 116

Kamış Ağa Hanı 251

Kâmil Paşa 345

Kamusü'l-A'lâm 103

Kandıra 689

Kani Paşa 674

Kanî Paşa 619

Kanlıcalı Suphi Paşazâde Samî Bey
690

Kanun-ı Esasi 485, 587, 607

Kanunî Sultan Süleyman Han Gazi
276

Kapı Dağı 17

Kaputluzâde Mehmed Nuri 116

Karaağacı Halil Efendi 216

Karaağaç 14, 16, 21, 22, 23, 24, 26,
30, 32, 33, 48, 75, 77, 82, 83,
86, 88, 90, 91, 92, 94, 106,
107, 108, 110, 111, 112, 131,
144, 149, 150, 154, 155, 159,
182, 211, 212, 216, 217, 245,
246, 247, 258, 262, 264, 265,
269, 271, 295, 310, 314, 318,
356, 375, 410, 478, 481, 494,
519, 526, 527, 534, 535, 547,
552, 557, 558, 565, 572, 574,
575, 576, 577, 584, 591, 609,
618, 621, 623, 630

Karaağaç Kazası 16, 21, 22, 32, 33,
77, 83, 86, 90, 91, 108, 111,
149, 150, 159, 211, 212, 262,
264, 265, 314, 318, 356, 526,
534, 547, 557, 565, 576, 591,
609, 618, 621, 623, 630

Karaağaçlı Büyük Şükrü Efendi
154, 170, 309, 320, 633, 699

- Karaağaç Mahallesi 14, 48, 112,
131, 144, 154, 182, 245, 246,
247, 269, 271, 295, 310, 572,
575
- Karabacakzâde Hacı Osman
Efendi 593
- Kara Bayram 302
- Karabıykoğlu 483
- Karaca Ahmed 335, 337
- Karacaahmet Türbesi 180
- Karacennem İbrahim Ağa 606
- Kara Çakal Aşireti 108
- Karadağ 101, 102, 524, 560, 562,
573, 577, 581
- Karadeniz 670
- Karadiken 102, 236
- Karahacılı 107
- Kara Halil Efendizâde Adil Molla
641
- Karahisar 74, 75, 82, 91, 92, 120,
200, 263, 264, 290, 324, 499,
623, 647
- Karahisar Fırkası 600
- Karahisar-ı Sahip 11, 33, 64, 73,
74, 113, 146, 260, 486, 497,
543, 616, 696, 701
- Kara Kadı 277
- Karakoyunlu 107
- Karaman 13, 22, 27, 30, 43, 74,
103, 231, 271, 288, 378, 487,
525
- Karamanlı Hüseyin Nesib Efendi
282
- Karamanlı İbrahim Ağa 568
- Karamanoğlu Alâaddin Bey 29
- Karamanoğlu Ali 22
- Karamanoğlu Mehmed Bey 27
- Kara Mehmedzâde Hafız Mehmed
Efendi 165
- Karamürsel 614
- Karantina Risalesi 216
- Karaosmanoğlu Yakup Paşa 595
- Kara Seydi Efendi 272
- Karaseydi Evâilleri 272
- Karasofu 277, 308
- Karataş Dede 297
- Karatepe 11, 46, 56, 58, 526, 614
- Karpuz Pazarı 177, 179, 487, 505,
528, 586
- Kars 403, 504, 505, 624
- Kartal Dede 280, 282
- Karya 43
- Kasap Cömert 296
- Kasap Mahallesi 303
- Kaside-i Bür'e 157, 170, 274
- Kaside-i Bürde Mecmuası 211
- Kaside-i Ma'lume 216
- Kaside-i Selciye 332
- Kastamonu 328, 693
- Kâtip 99, 206, 509, 519
- Kâtip Çelebi 16, 95, 96, 106, 333,
335, 336
- Katolik 140
- Kavacık 396, 614
- Kavak 65, 300, 301
- Kavak Alanı 65
- Kavak Efendi 300
- Kavala 62
- Kavukcuzâde Hüseyin Atf Efendi
116
- Kavukcuzâde Mahmud Efendi 134
- Kavukçu Hoca 129
- Kavukçuoğlu Hanesi 296
- Kaya Çeşme 396, 399, 402

- Kayı 13, 14, 52, 53, 69
 Kayı Han 53
 Kaymakam Çerkez Ali Necip Paşa
 143
 Kaymakam İzzet Bey 397, 600
 Kaymak Kapısı 125, 249, 586
 Kayserili Ahmed Paşa 122
 Kayserili Asafoğlu Yanni Usta 137
 Kayserili Doktor Bursaki 634
 Kazasker Kasidecizâde Süleyman
 Sûdi Efendi 201
 Kazgancı Sokağı 178
 Keçeci 270
 Keçeci Mahallesi 112, 130, 139,
 145, 176, 177, 260, 270, 395,
 396, 642
 Keçiborlu 15, 26, 32, 33, 64, 65,
 67, 68, 69, 75, 109, 111, 142,
 169, 184, 190, 199, 200, 241,
 253, 255, 256, 259, 260, 261,
 306, 310, 373, 375, 470, 499,
 501, 519, 526, 527, 557, 559,
 587, 592, 609, 610, 613, 625,
 635, 636, 642, 648
 Kedici Sıtkı Efendi 618
 Kefe Limanı 343
 Kel Ali 310, 486, 498, 499
 Keleş Maarif 144
 Keleş Mehmed 499
 Keligan 56, 57, 58, 256
 Kelimanoğlu Nikoli 546
 Keloğlan 498, 499
 Kel Zeybek 499, 613
 Kemaleddin Hüseyin Bey 30, 481
 Kemal Efendi 187, 682
 Kemer 19, 20, 26, 32, 137, 138,
 147, 181, 526, 527
 Kemer Kapı 20, 181
 Kepeci Hacı Mustafa Ağa 178,
 182, 246
 Kepeci Pınarı 183
 Kepeci Suyu 39
 Kerbelâ 325, 332
 Kereste Hanı 249
 Kerim Baba 300
 Kerimli 107
 Kerim Paşa 249, 504
 Kerim Paşa Hanı 178
 Kesikbaş Gazi 295
 Keskin Efendi 209
 Kesme 48, 261, 338, 496
 Keşmir 17
 Keşşâf 274
 Kethüdâ Yusuf Ağa 133, 244, 245
 Kıbrıs 110, 438, 478, 576, 635
 Kıbrıslı Kamil Paşa 3
 Kıldırzâde Hasan Derviş 204
 Kılıcı Hacı Hüseyin Efendi 283,
 284
 Kılıçarslan Bey 24, 32
 Kılıçarslan Medresesi 196
 Kılıç Köyü 65, 67, 68, 142, 184,
 192
 Kılınçarslan-ı Salis 25
 Kınalı Abdülkadir Efendi 273
 Kınalızâde Ali Efendi 273
 Kıncızâde 131
 Kınık 54, 55, 59, 60
 Kırelî 90, 609
 Kırık Minare 142, 143
 Kırım Muharebesi 294, 403, 411,
 502, 504, 505, 508
 Kırkağaç 197, 198
 Kırkbaş 80

- Kırşehir 287
Kırşehirli Bekir Efendi 552
Kışla 14, 50, 256, 283, 301
Kışlacık 54, 55
Kızıl Balkan 13
Kızıldağ 84, 319
Kızılhisar 15, 247
Kızılkaya 483
Kızılköy 54, 107, 548
Kızıl Köyü 175
Kız Kilisesi 224, 225
Kifriî Abdullah Sabri Efendizâde
Sadreddin Efendi 632
Kilikya 74
Kilis 496
Kilise Camii 142, 143
Kilise Yeri 19, 62, 147, 149, 202
Kizirler Mahallesi 57, 58, 304, 305
Koca Abdi Paşa 126
Koca Müftü 228
Koca Ragıp Paşa 179
Koçakzâde Hafız Nuri Efendi 188
Koçhisar 67, 253
Kolağası İbrahim Ağa 582
Komşuzâde Mustafa Efendi 209
Konya 1, 4, 11, 13, 17, 18, 25, 27,
33, 50, 70, 71, 75, 78, 79, 82,
83, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 94,
95, 110, 111, 154, 192, 193,
194, 208, 215, 217, 230, 235,
263, 264, 265, 271, 280, 286,
289, 290, 298, 323, 327, 333,
335, 336, 374, 378, 388, 426,
439, 452, 478, 496, 497, 498,
502, 515, 516, 524, 526, 528,
531, 532, 534, 535, 552, 558,
560, 563, 564, 565, 566, 567,
568, 571, 574, 576, 577, 579,
588, 590, 594, 596, 597, 599,
602, 606, 608, 609, 610, 611,
612, 613, 615, 620, 621, 622,
627, 628, 629, 630, 631, 632,
635, 636, 638, 641, 642, 644,
645, 650, 669, 670, 671, 687,
688
Konya Ereğlisi 107
Konya Gazetesi 212
Koru Dağı 74, 107
Koska 406, 694
Kosova Muharebesi 31
Kovada Gölü 93
Koyungözü Baba 317
Koyungözü Baba Zaviyesi 22
Kozacı 52
Kozan Dağı 13
Kozluca 65, 373
Köprü 86, 214
Kör Hasan 231, 487, 488
Kör Musa 487, 494
Kösele 48, 49, 79, 112, 254, 464
Köşk Taşı 68, 69
Kötürnek 88, 90, 218
Kral Suyu 51
Kubbeli Mahallesi 224, 266
Kubbeli Mescid 168, 224
Kudüs-i Şerif 332, 337
Kulaksızoğlu Yanako 122
Kuleönü 14, 56, 59, 60, 61, 111,
142, 184, 189, 582, 605
Kumacık 54, 55, 59
Kumpanya Köprüsü 258
Kumyol 177, 248, 258, 310, 685
Kundakçızâde Hacı Mustafa Ağa
156

Kundakçızâde Muzaffer Efendi 574
 Kundaklı 11, 13
 Kundanlı 80, 81
 Kurşunlu Cami 56
 Kurusarı 80
 Kuşçu Aşireti 65
 Kuşzâde Mustafa Efendi 231
 Kutlu Bey 31, 113, 114, 115, 117, 120, 135, 177, 214, 249
 Kuyaklar mahallesi 57
 Kuyucak 65, 68, 79, 80
 Kuyucu Murad Paşa 485
 Küçük Antakya 78
 Küçük Bahçe 396
 Küçük Findos 142, 143
 Küçük Hacılar 14, 16
 Küçükklü 107
 Küçük Molla 336
 Küçük Şeyh 158, 197, 199
 Kükürt Deresi 53
 Küllâbîzâde Hacı Hafız Efendi 195
 Kürd Hasan Oğlu Hacı Ali 509
 Kürdistan 13, 605, 631, 689
 Kütahya 22, 23, 30, 33, 37, 45, 74, 125, 126, 192, 231, 256, 271, 487, 492, 496, 497, 679
 Kütahyalı Hasan Tahsin Paşa 178, 579
 Kütük Minare 134, 570

L

Lağus 14, 52, 53, 62, 145, 184, 189, 260, 300, 301, 302, 306, 317, 485, 575
 Lahana Pazarı 177, 178
 Latif Bey 24, 31, 32

Leblebici Baba 299, 375
 Lek aşireti 54
 Likya 74
 Lisyâ 11
 Londra 475, 611, 669
 Lütfi Efendi 497
 Lütfi Tarihi 499

M

Maarif Nezareti 144, 696
 Mahmud Ağazâde Hacı Ali Efendi 621
 Mahmud Ağazâde Hüseyin Hamid 598
 Mahmud Baba Tekkesi 283, 284
 Mahmud Bey Camii 132
 Mahmud Çavuş 19, 20
 Mahmud Nazım Paşa 646, 696
 Mahmud Nedim Paşa 563, 576
 Mahzarzâde Hacı Süleyman Ağa 289
 Makoni 25
 Makriköyü Bez Fabrikası 691
 Maktul İbrahim Paşa 330
 Malatyalı Ömer Efendi 611
 Malta 48, 668
 Malumât-ı Muhtasara 167
 Mamaklızâde Kethüda Yusuf Ağa Çeşmesi 295
 Manastır 306, 316
 Manastır Mahallesi 56, 302
 Manavgat 488
 Manavgatlı Hacı Hasan Efendi 230
 Manavgatlı Şeyh Taceddin 333
 Manisa 45, 271, 275, 290, 478, 523, 571, 695
 Mansurîzâde Mustafa Paşa 597
 Mardin 583, 619, 620

- Markuççu Hanı 250
Marmara Denizi 25, 70
Marna 25
Mauni 15, 25
Mavili İbrahim Usta 132
Mazhar Paşa 508, 591, 593, 595,
597, 615
Mecîdiye Hacı Mehmed Ağa 439
Mecîdiyeliler 439, 509, 510
Mecîdyezâde Tâhir Paşa 374
Medine-i Münevvere 15, 61, 121,
296, 482
Medîne-i Tâhire 378
Mehmed Ali Bey 562, 594
Mehmed Ali Paşa 495, 641, 643
Mehmed Arif 31, 169
Mehmed Celaleddin 317
Mehmed Çelebi 29, 195, 314, 321,
326, 327, 328
Mehmed Dede 146, 280, 303, 304,
552, 553
Mehmed Emin Efendi 169, 283,
284, 286, 574, 588, 594, 606
Mehmed Hakim Hazretleri 309
Mehmed Hilmi Paşa 497
Mehmed Hüdâbende 481
Mehmed İzzet Paşa 617
Mehmed Nazım Bey 615
Mehmed Nazım Paşa 11, 452
Mehmed Nuri Şemseddin Efendi
283, 286
Mehmed Paşa Tarihi 149
Mehmed Ragıp 695
Mehmed Şakir Efendi 151, 153,
288, 642
Mehmed Tahsin 181
Mehmed Tahsin Efendi 175
Mehmed Takıyyüddin Efendi 217,
315
Mehmed Vahid Paşa 21, 496
Mekke-i Mükerreme 321, 378, 379,
594
Mekkîzâde Ömer 181
Mekri 92, 288
Mekteb-i Hukuk 1, 2, 620, 693,
694
Memduh Bey 592, 621, 688
Menteşe 11, 28, 43, 74, 107, 288,
481, 486
Menteşzâde Abdurrahim Efendi
318
Menzilcioğlu Değirmeni 260
Mera Harmanı 214
Mercanoğlu Halil Ağa 559
Meryem Ana Kilisesi 137
Meryem Ana Memesi 337
Mescid-i Aksa 378, 379, 382
Mesih Paşa 327
Mesned 661
Mesnevî-i Şerif 280
Mes'ud bin Keykavus 194
Mes'ud-ı Sâni bin İzzeddin Keyka-
vus 194
Meşrutiyet 7, 38, 50, 189, 197, 226,
470, 489, 533, 587, 590, 607,
648, 690, 696
Metris Kapısı 136
Mevlânâ Ahmed Efendi 185
Mevlânâ Celaleddin Rumî 678
Mevlânâ Çelebi Efendi 496
Mevlânâ Şemseddin Efendi 276
Mevlevî Muharrem Dede 297
Mevlevî Şeyhi Mehmed Dede 549,
552

- Mevlevî Tekkesi 19
 Meydanlık mezarlığı 310
 Meyyit Namazı Taşı 135
 Mısır 29, 49, 154, 214, 244, 245,
 274, 342, 379, 440, 481, 482,
 483, 495, 496, 497, 498, 500,
 506, 618, 619, 669, 674
 Mısırlı İbrahim Paşa 495, 497, 500,
 506
 Mısır valisi Mehmed Ali Paşa 499
 Mızraklı İlmihâl 285
 Midhat Efendi 122
 Midhat Paşa 122, 216, 526, 591,
 595
 Mikail Kilisesi 137, 146, 147
 Mikdâd Paşa 596
 Mikyasü'l-Ahlâk 683
 Milas 52
 Millet Kahvesi 258
 Millü 107
 Mimar Sinan 123, 124, 140, 141,
 234, 254
 Minasun 11, 12, 14, 48, 51, 52, 59,
 62, 132, 260, 261, 280, 282,
 395, 396
 Minasun karyesi 132
 Minhâcü'r-Rümât 497
 Mirahur 99
 Miralay Âgâh Bey 497
 Miralay Süleyman Cavid 578
 Mir'ât-ı Kâinât 113
 Mir'âtü's-Şü'ûn 683
 Mir'âtü'l-Cezâyir 315
 Mir'âtü'l-İber 11, 43, 59
 Mir'âtü'l-Kainat 149
 Mirimirân Hasan Mazhar Paşa 591
 Mirliva Edhem Paşa 542
 Mirlivâ Muhtar Paşa 614
 Mirlivâ Osman Seyfi Paşa 616
 Mirşâh 142
 Misak-ı Millî 700
 Mister Smith 225
 Misya 70
 Moğol Devleti 28
 Molla Ali Tûsî 326
 Molla Ayas 185
 Molla Halîmîzâde 326
 Molla Mehmed Zeyrek 326
 Molla Muslihiddin Kastalânî 326
 Molla Tâceddin 484
 Mora 57, 495, 591
 Moralı Ali 589
 Moralı Mehmed Paşa 508
 Mösyö Mil 611, 612
 Muâd 300
 Mubayaacılar Hanı 250
 Mucib Bey 406
 Mudanya 700
 Muhammediye 665
 Muharrem Efendi 296, 297, 319,
 395
 Muhaşşi Sadru's-Şeria 326
 Murad Paşa Camii 13
 Murad Suyu 54
 Musa Kahya 239
 Musluk Camii 195
 Mustafa Efendi 151, 153, 158, 165,
 209, 275, 308, 586, 598, 621,
 625, 629, 635, 695
 Mustafa Necib 119
 Mustafa Necib Ağa 493
 Mustafa Reşid Paşa 509
 Mustafa Zihni Paşa 144, 307, 629,
 630, 683
 Musul 619
 Mutasarrıf Alim Paşa 596, 598

Mutasarrıf Hüsnü Bey 128, 145,
257, 646
Muhtabzâde Mevlüd Efendi 209
Mübarizü'd-devle Ertokuş bin
Abdullah 185
Mücellid Mehmed Efendi 153
Müderris Hacı İbrahim Efendi 211
Müennes Semâî 217
Müftü Bahçesi 396
Müftü Dairesi 156, 209
Müftü Efendi Medresesi 175
Müftü Hacı Necib Efendi 609
Müftü Hacı Numan 196
Müftü Mahallesi 58
Müftü Mehmed Tahsin Efendi
175, 642
Müftü Tahsin Efendi 540, 557, 603
Müftüzâde Abdülhamid 582
Müftüzâde Edhem Efendi 425
Müftüzâde Hafız Ali Efendi 237
Müftüzâde İsmail Efendi 133, 611
Müftüzâde Süleyman Efendi 168
Müftüzâde Veli Efendi 170
Müktefibilah Ali 482
Müneccimbaşı 26, 27, 28, 30, 43, 96
Müneccimzâde Hacı Hafız Hakkı
116
Münşaat 31
Müsameretü'l-Ahbâr 28
Miskî Dede 296, 301
Miskîzâde Mehmed Ağa 642
Miskîzâde Ömer Ağa 527
Miskîzâde Pazar Ağası Hacı
Mustafa Ağa 509
Müsevid Hadimî Hacı Mehmed
Efendi 154
Müşir Derviş Paşa 621

N

Nafiz Paşa 228, 597, 618
Naib Nazif Efendi 578, 583
Nailîzâde Hacı Abidin 290, 292
Nailîzâde Şeyh Abidin Efendi 318
Naima Tarihi 274, 316
Nakdü't-Tevarih 16
Nakşibendi 279
Nakşibendiye 151, 187, 278, 288,
316, 317
Nalband Hanı 249
Nalçacızâdeler 298
Nâmık Kemâl 388, 441
Napolyon 496, 561
Napolyon Bonapart 494
Napolyon Bonapart Sefâretnâmesi
496
Nasihatü'l-Hükemâ 161,344
Nasuhoglu Süleyman Ağa 241
Nasûhzâde Deli Şeyh 478
Nasuhzâde Süleyman Bey 578, 587
Nâzım Paşa 452, 455
Nazır Bey 321
Nazilli 111, 479
Necib Efendi 166, 587
Necmeddin İshak Bey 29, 324, 481
Nefise Hatun 332
Nevton 477
Nezih Bey 588
Niğde 46, 243, 574, 579, 588, 591,
609, 644
Niğdeli Hasan Efendi 552, 574
Niğdeli Mehmed Efendi 251, 252
Nikola Temelidi 20
Nis 20, 93, 95, 226, 331
Nis Adası 18, 97, 139, 224, 226,
234, 239, 333, 335, 336

Nis Günü 18
 Nizâm-ı Cedîd Miralayı Ağâh Bey
 158
 Nizam-ı Cedit 497
 Nuh Naci Efendi 613, 616
 Nuhzâde Nuh Naci Efendi 201,
 608
 Nureddin Paşa 529, 532, 548

O - Ö

Odun Pazarı 181, 250, 635
 Oğuz Han 53, 60
 Olcayto Han 28
 Onaç 56, 57, 58, 142, 143, 187,
 304
 Onaçlı Hacı Mehmed Ağa 303
 On İkinci Fırka 111
 Orhan Gazi 485
 Orta Cami 121
 Oruç Reis 315
 Osman Efe 630, 632
 Osman Efendi 169, 191, 199, 217,
 235, 238, 239, 242, 290, 294,
 304, 510, 533, 549, 583, 586,
 593, 594, 635, 686, 687
 Osman Hicabi Efendi 588, 597
 Osman Hilmi Bey 600
 Osmanlı Bankası 528, 566, 608
 Osmanlı Müellifleri 275
 Osman Seyfi Paşa 127, 614, 622
 Ot Pazarı 200
 Otuzbeşinci Isparta Alayı 111
 Ovacık 65, 67
 Ova Çeşmesi 402
 Öküzbatı 12, 13, 139, 311, 526
 Ömer Baba 321
 Ömer Bedreddin 194

Ömer bin Abdülaziz 653
 Ömer Lütü Efendi 615
 Ömer Paşa 502
 Örencik 14, 15
 Örkenez 80, 82, 91, 208, 209

P

Palaz Baba 321, 334
 Pamfilya 11, 27, 43, 74, 78
 Pamuk hanı 249
 Panayot 177
 Panayot Efendi 146, 177
 Papazoğlu Medresesi 159
 Paris 137, 357, 475, 503, 567
 Parmaksız Mehmed Ali Efendi
 644
 Pars 11
 Paşa 38
 Paşa Bahçesi 614
 Paşa Çeşmeleri 11, 575, 612
 Paşa Çeşmesi 575
 Paşaoğlu Mahallesi 141
 Pavliyos 103, 237
 Pavlu 32, 33, 103, 106, 234, 239,
 260, 266, 519, 527, 612
 Pavlu Nahiyesi 100, 105, 106, 109,
 234, 262, 335, 336, 601, 610
 Pazar Camii 237
 Pazar Mahallesi 63, 141, 187, 209,
 304
 Pehlivan Osman Ağa 584
 Pekmez Hanı 250
 Pekmez Pazarı 250
 Pembeli 256
 Penbeli 56, 57, 58
 Pendnâme-i Attâr 160, 344
 Pepe Mehmed Paşa 242

- Petersburg 411
Peygamber Camii 126
Peynirci Obruğu 72
Pınar Pazarı 93, 95, 98, 99, 229,
238, 239
Pir Efendi 38, 39, 267, 269, 310,
526, 569, 608
Pîrî Halife Türbesi 484
Piri Mehmed Halife 245, 270, 325,
330
Pîrî Mehmed Halife 277
Piri Mehmed Hamidî Halife 333
Pir Mehmed 269, 322, 323
Pir Mehmed bin Kutbeddin bin
Şeyh Ali et-Tirmizî 322
Pir Mehmed Hoyî 321, 323, 324,
325, 326, 333, 334
Pisidyâ 10, 11, 22, 25, 26, 43, 59,
74, 78
Plevne Muharebesi 65
Polatlı 66
Prens Halim Paşa 689
Prens Metternich 343
Prens Sabahaddin Bey 239
Protestan 140, 633
Pulad Mehmed Paşa 54
- R**
- Radimos 96, 99, 100, 266
Radimos Derbendi 266
Rafi' Efendi 228, 229, 230
Raif İsmail Paşa 180
Rakka 110
Ramûzü'l-Ehadis 157
Râşid Efendi 488
Rauf Paşa 241, 242, 495, 498
Ravza-i Osmanî Mektebi 144
Reisülhattat Kara Mehmedzâde
571
Resul Paşazâde Zülfikâr Bey 54
Reşid Paşa 509, 511
Rıdvan Paşa 239, 534, 535, 568,
574, 576, 580, 633
Rıf'at Paşa 455
Rif'atiye Mektebi 249
Risâle-i Ahlâk 455
Risâletü's-Seyfiye ve'l-Kalemiye 274
Rodos 508
Roma Devleti 25
Romanya 668
Rûhu's Şurûh 271
Ruhü'l-Beyân 171, 289, 290
Rûhü'l-Mesnevî 659
Rumeli 1, 47, 65, 111, 126, 226,
242, 274, 275, 286, 287, 290,
342, 411, 460, 483, 529, 534,
561, 562, 579, 582, 586, 590,
591, 598, 605, 614, 617, 628,
630, 631, 635, 636, 638, 642,
643, 689, 690, 700
Ruscuklu Raşid Efendi 604
Rusya 45, 140, 225, 226, 243, 294,
343, 403, 460, 545, 561, 562,
565, 569, 573, 588, 625, 668,
669
Rûşân Boğazı 241, 260, 610, 621,
641
Ruzbaht 327, 328, 332
Rüstem Paşa 142, 188, 270, 330,
331
- S - Ş**
- Saadet Giray 592
Saatçizâde Hacı Mevlüd Efendi 319

- Sabah Gazetesi 671
 Saçı karalı 83
 Saçmacı Mahallesi 139
 Sa'dâ Beyzâde Ali Bey 690
 Sadettin Bey 122
 Sadiye Bukası 19, 147, 171, 175,
 249
 Sadiye Mektebi 144, 572, 634
 Sadrazam Midhat Paşa 591
 Sadreddin Efendi 632, 639, 641,
 647
 Sadreddin Konevî 678
 Sadullah Efendizâde Rıza 233
 Sagalasıus 1
 Sağaşıık 301
 Sağlas 11
 Sağlasyon 10
 Said Efendi 169, 217, 267
 Sakız 25, 497
 Sakızlı Esad Paşa 426
 Sakızlı Genç Esad Paşa 566
 Salih Midhat Efendi 593, 626
 Salur 86, 88
 Sancar 75
 Sandıklı 260, 290, 291, 504, 559,
 609, 616
 Sandıklılı Hasan Efendi 290
 Saport 11
 Sarhoş Ali Paşa 126
 Sarıdere 39, 270, 435
 Sarı İsmail 15
 Sarı Kadı 177, 248, 310
 Sarı Keçili 107
 Sarı Müftü 197
 Sarı Paşa 298
 Sarı Tâc Hüseyin Efendi 548
 Saruhan 28, 43, 481
 Sav 14, 50, 62, 142, 145, 184, 244,
 245, 246, 256, 260, 283, 289,
 300, 301, 307, 396
 Savcı 15
 Savcı karyesi 169, 301
 Savcı Karyesi 168
 Savran 342
 Sefine-i Mevleviye 146, 280
 Selanik 649
 Selanikli Mahmud Nazım Paşa 144
 Selanik Valisi 452
 Selçuklu Devleti 25
 Selçuklular 25, 26, 52, 57, 58, 65, 67,
 83, 102, 139, 143, 207, 318
 Selefke Devleti 59
 Selefkos 51, 59, 60
 Selimler 99
 Selzi 11
 Semerkand 222, 321, 322, 326
 Senir 65, 67, 68, 142, 184, 192, 261
 Senirce 54, 55, 59, 61, 69, 488
 Senirkent 16, 33, 71, 73, 74, 75, 76,
 79, 81, 195, 203, 204, 255,
 262, 263, 275, 301, 315, 316,
 596, 597, 601, 636
 Serasker Ali Saib Paşa 584, 590
 Serez 32
 Serfice Mebusu Boşo 469
 Serik Nahiyesi 108
 Serpi 108
 Sevinçbey 99, 100
 Seydi Halife 271
 Seydişehir 21, 22, 23, 24, 29, 30,
 90, 292, 293, 294
 Seydişehirli Sabit 647
 Seyyid Ali Paşa 195
 Seyyid Battal Gazi 18, 53, 70, 71,

- 95, 215
Seyyid Edebâli 484
Seyyid Gazi 16
Seyyid Neccarî 269
Seyyid Süleyman bin Süleyman 147
Seyyid Süleyman Efendi 177
Sığırılık 99
Sihhiye Nezareti 300, 640
Sırbistan 475, 581
Sıtma Dedesi 277, 308
Sidre 11, 13, 114, 280, 297, 395, 396
Sidre Dağı 12, 48, 114, 280, 296, 297, 319, 615
Silahtar Mehmed Paşa 180
Silifke 11, 27, 43, 60, 574, 595
Silistre 126, 294
Silisyâ 11
Silleli Hacı Ali Ağa 509
Silleli Veyanosoglu 546
Sinab Suyu 396
Sinan Baba 300, 303
Sinan mahallesi 57
Sipahiler 99
Sivas 27, 225, 627
Sivrikaya 478
Soku Dağı 13
Sori Baba 321, 333
Sorkuncak 99
Sögüt Dağı 65, 67, 69, 109
Sökmen mahallesi 57, 58, 304
Strabon 11, 65
Subaşı dağları 56
Sultan Abdülmecid Han Gazi 500
Sultan Aziz Han 216, 582, 624
Sultan Bayezid 30, 327
Sultan Bâyezid Han 485
Sultan Divani 146
Sultan Ebû Saîd Han 481
Sultan Ebussaid 28, 29
Sultan İzzeddin 25
Sultan Korkut 483
Sultan Mahmud Han-ı Adlî 618
Sultan Mahmud Hân-ı Sâni 438
Sultan Mahmud-ı Evvel 126
Sultan Mehmed Han-ı Sâni 185, 273, 325, 327
Sultan Mehmed Hüdâbende Han 27, 28
Sultan Murad Han-ı Evvel 22, 30, 481
Sultan Murad Han-ı Hamis 582
Sultan Orhan Gazi 337
Sultan Osman Han-ı Sâni 224
Sultan Selim Han-ı Evvel 124
Sultan Selim-i Evvel 26
Sultan Selim-i Salis 136, 215
Sultan Süleyman-ı Kanunî 315
Suriya 11
Suriye 59, 104, 194, 342, 653, 669
Sücüllü 80, 200, 209
Süldürzâde Hafız Ömer Efendi bin İsmail Hakkı Efendi 685
Süldürzâde İsmail Ağa 285
Süldürzâde İsmail Efendi 283
Süldürzâde İsmail Hakkı Efendi 492
Süleyman Ağa 54, 181, 547, 548, 557, 558, 613
Süleyman bin Rebî'a-i Bahlî 322
Süleyman Cavid Bey 574, 584
Süleyman Çelebi 382, 384, 385, 386
Süleyman Dede 387
Süleymaniye Cami-i Şerifi 124
Süleyman Nafız Efendiler 169

- Süleyman Sami 116, 685, 698, 702
 Sülübey 13, 248
 Sülübey Mahallesi 12, 13, 134, 139
 Sülüklü Dede 303
 Süt Dedesi 335
 Şafakzâde Bektaşî Hacı Hafız
     Mustafa Tevfik Efendi 116
 Şah İsmail 483
 Şah Mehmed Nakşibendî 307
 Şakayık 269, 273, 333
 Şakayık-ı Numânî 274
 Şakayık-ı Numâniye 185, 269
 Şakımzâde Hacı Hafız Ali Efendi
     131
 Şakirzâde Küçük Şükrü Efendi
     160
 Şakirzâde Medresesi 150, 151, 588
 Şakirzâde Mehmed Şakir 116, 642
 Şakirzâde Mustafa Efendi 151
 Şam 3, 11, 17, 27, 43, 45, 46, 66,
     82, 87, 238, 253, 254, 280,
     282, 287, 327, 336, 378, 379,
     422, 423, 438, 478, 482, 495,
     524, 542, 690
 Şark Halı Kumpanyası 637
 Şarkî Roma İmparatorluğu 25
 Şarköy 594, 600
 Şâtr Mustafa Ağa 138
 Şefik Hoca Mektebi 685
 Şefik mezarlığı 310
 Şefikzâde Hafız Abidin Efendi 571
 Şefikzâde Hafız Mustafa Tevfik
     Efendi 127
 Şehitler derbendi 263
 Şehler Mahallesi 316
 Şehrâb mahallesi 57
 Şehribanu 327, 328, 329
 Şemseddin Sami Bey 322
 Şems-i Kamer 300
 Şems-i Nur Hanım 185
 Şerakim 439
 Şerefdânoğlu Ligori 439
 Şeremed Dede 295
 Şerh-i Merâh ve Maksûd 185
 Şerh-i Nasihatü'l-Hükemâ 165
 Şerif Efendizâde Nuri Efendi 565
 Şerif Hüseyin Ağa 181
 Şeyh Abdullah 169, 200
 Şeyh Abdüllatif el-Kutsî 333
 Şeyh Abdüllatif Kutsî 329
 Şeyh Abdüllatif Kutsî 326
 Şeyh Abidin Efendi 319
 Şeyh Ahmed Veli 316
 Şeyh Ali Ağa 223, 230, 231, 234,
     239, 494
 Şeyh Ali Dede 300
 Şeyh Alizâde Hacı Emin Efendi
     508, 517
 Şeyh Alizâde Osman 509
 Şeyh Bekir Efendi 293
 Şeyh Burhaneddin Efendi 270,
     321, 331, 332
 Şeyh Cebib 326
 Şeyh Hüseyin Efendi 150
 Şeyh İsmail Efendi 317
 Şeyhler 75, 258, 279
 Şeyhlü 433
 Şeyh Mahallesi 134, 306, 570
 Şeyh Makbul 321
 Şeyh Mehmed Çelebi 314, 325,
     329
 Şeyh Mehmed Kadı 300
 Şeyh Mehmed Nuri Efendi 287,
     288
 Şeyh Mennân 326

- Şeyh Menteş 216, 318
Şeyh Murad 321, 334, 335
Şeyh Receb Efendi 276, 289
Şeyh Receb zaviyesi 192
Şeyh Sadî 148
Şeyh Safiyyüddin Erdebilî 272, 483
Şeyh Şikem 306
Şeyh Şikem Zaviyesi 65
Şeyhülislâm Abdülkadir-i Hamidî
Efendi 275
Şeyhülislâm el-Berdâî 222, 223,
321, 322, 324, 325, 326, 328,
330, 332, 334, 481
Şeyh Vefa 326
Şeytan Kulu 483
Şifâü's-Sadr 17, 18, 24, 31, 130
Şikârî 27
Şumnu 411
Şûrâ-yı Devlet 579, 587, 592
Şükrü Efendi 150, 151, 153, 170,
551
- T**
- Tabakât-ı Hanefiye 274
Tâcü't-Tevârih 22, 32
Taçlı Hanım 486
Tahir Paşa 628, 635, 639, 643
Tahmas Remzi Efendi 629, 632
Tahrirat Müdürü Münir Bey 552
Tahtacı 99, 102, 104
Tahtacı Yörüğü 69
Takvimü'l-Büldân 27
Talat Bey 597, 599
Tanturî Hasan Efendi 588
Tanzîmât-ı Hayriye 374, 378, 439,
456, 464, 472, 479, 504
Tarih-i Encümeni Mecmuası 24
Tarih-i Naima 337
Tarih-i Osmanî Encümeni 221
Tarih-i Osmanî Mecmuası 130
Tarikat-ı Halvetiye 328
Tarsus 107
Taşcı Dede 319
Taşçızâde Hacı Mehmed 168
Taşçızâde Medresesi 200
Taşkesdi Derbendi 264
Taşkın 107, 505
Taşlı Dede 304
Taşmedrese 196, 197
Taş Medrese 199
Taş Tekne 613
Tatarlı 16, 71, 73
Tavganalı 287
Tavros 13, 25, 60, 100
Tebabet-i Hakikiye ve mesalik-i
Batla-i Tıbbiye 277
Teberdâr Mehmed Dede 280, 282,
297
Tedisat-ı İbtidaiye Kanunu 202, 206
Tefenni 22, 32, 94, 265, 488, 519,
526, 527, 547, 557, 558, 565,
696
Tefsir-i Kebir 343
Tefsir-i Ruhü'l-Beyân 633
Teke 13, 23, 24, 31, 74, 486, 498,
499, 532
Tekelioğlu İbrahim 21, 493, 494,
497
Teke Livası 25
Teke Mirimîrânî Osman Paşa 498
Tekmiletü'l-İber 60
Teke Sancağı 11, 107, 108, 109,
236, 260, 267, 288, 622, 635,
644

- Tekirdağ 45, 105
 Tekke 139, 192, 276, 278, 279, 287,
 310, 316, 334, 335, 336, 486
 Tekke Mahallesi Mescidi 298
 Tekke Odası 276
 Telmak 13
 Telmesân 315
 Temel 19, 20
 Temel Mahallesi 19, 20, 136, 138
 Tepeli 93, 99, 106
 Terziler 80, 99
 Tevfik Bey 79, 589, 612, 616, 617,
 645, 646, 678, 680
 Tevfik Efendi 94, 176, 288, 533,
 600, 604, 605, 678
 Tevfiku'l-Akvâl 217
 Tevhid Bey 28
 Tezkiretü'l-Ebniye 141, 254
 Tezkiretü'ş-Şuarâ 274
 Tez Murad 334
 Tıǵlızâde Hacı Hafız Mehmed Sırrı
 233
 Tıǵlızâde Hüseyin Efendi 231
 Tırtar 80, 82, 108
 Ticaret Reisi Behçet Bey 578
 Timur 24, 143, 206, 333, 483
 Timur Bey 587, 593
 Timurlenk 24, 26, 58, 95, 97, 110,
 143, 206, 224, 226, 227, 272,
 333, 336, 482, 483
 Timurtaş 28, 29, 221, 222, 481
 Timurtaş Bey 28, 29, 481
 Tire 464
 Tokaloğlu kayısıstı 46
 Tokat 329, 648
 Tokmacık 80
 Topal Said Efendi 169
 Tophane 1, 64, 233, 239, 497, 542,
 568, 602
 Toptaş Bimarhanesi 625
 Toros 17
 Tosya 328, 329
 Tosyalı Muhiddin Efendi 327, 334
 Trablusgarp 257, 617, 691
 Trabzonî Hacı Ahmet Efendi 201
 Tsinsi Huvangti 476
 Tuhfe-i Vehbi 160
 Tuhfetü'r-Rüşdî 216
 Turhan Paşa 11
 Tursun Fakih 484
 Tülü Boğazı 241
 Tüngüşlü 107
 Türkistan 17, 26, 222, 223, 321,
 481
 Türkiye ve Tanzimat 344
 Türkmen Ahmed Efendi Medresesi
 289
 Türkmen Hoca 150
 Türkmen köyü 43, 64, 69, 73, 74,
 76, 80, 609
- U - Ü**
- Uçmıklızâde Hacı Nuri Efendi
 201
 Uluborlu 14, 17, 26, 32, 33, 68, 69,
 70, 74, 75, 77, 82, 107, 110,
 111, 169, 190, 193, 195, 196,
 197, 198, 199, 200, 201, 255,
 256, 260, 262, 263, 264, 314,
 316, 327, 328, 330, 332, 356,
 375, 410, 494, 519, 525, 527,
 557, 574, 584, 593, 596, 597,
 613, 636

Uluborlulu Abbaszâde Hacı
İbrahim Efendi 157
Uluborlulu Hacı Yakub 303
Uluborlulu Vehhâb Kadı 193
Ulvî Dinek 86, 214
Uşak 126, 150, 479, 523, 610
Uyuoğlu Tekkesi 273, 496
Üçüncü İzzeddin Kılıçarslan 221
Ümmühâni Hanım 284
Ümmühâni Hatun 283
Üsküdar 180, 267, 270, 330, 337,
438, 624, 632, 693, 694

V

Vakıf Bahçe 396
Vakıf hanı 178, 250, 251, 256
Vali Abdurrahman Paşa 298
Valide Camii 125
Vali Rasim Paşa 692
Valisi Hacı Naşit Paşa 194
Vani 198
Vanlı Paşa 133, 486, 488
Vanlızâde Hacı Ahmed Bey 527
Varna 591
Vasfi Bey 195, 212
Vasif 126, 605
Vâsif Enderûnî 472
Vefa 326, 331
Vefik Paşa 204
Vehbî-i Sümbülzâde 160
Veli Baba 301, 315, 316
Veli Baba Hazretleri 301
Veli Dede 315, 316
Veli Efendi 168, 197, 200, 234,
304, 305, 396
Veli Efendi Dairesi 168
Veli Efendi Medreseleri 150

Veli Hafız 605
Veziriazam Mahmud Paşa 273
Vezir Mustafa Paşa 158, 494, 496
Vidin 617
Vilayet Gazetesi 235
Virancık 14
Voyvoda Mescidi 129
Vücûdîzâde Hacı Âlim 196, 198

W

Williams 411

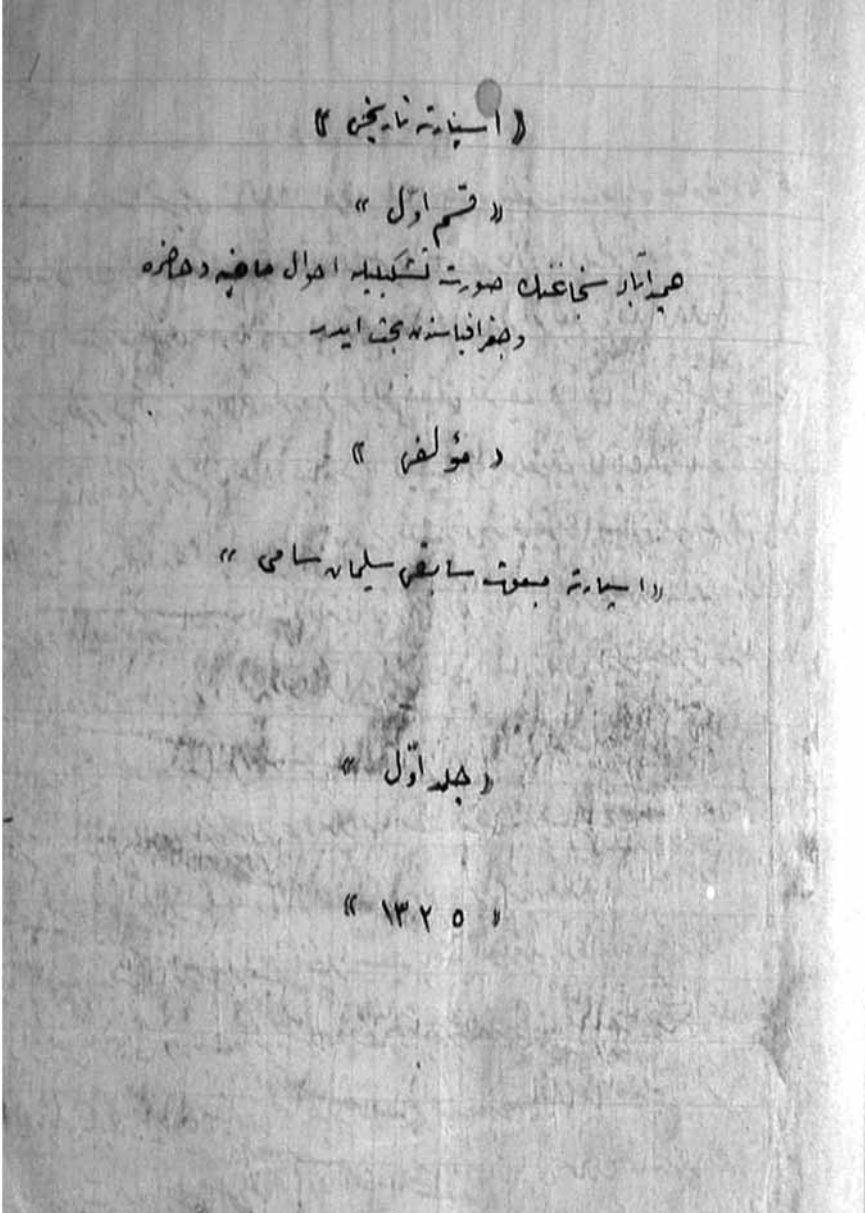
Y

Yağbasan 65, 66, 67
Yağcılar 80, 82
Yahya Efendi Dergâhı 284, 286
Yakaafşar 99
Yaka dağı köyü 56, 58, 65, 66, 67,
88, 99, 184, 192, 218, 256,
261, 373
Yakaemir 86
Yaka Emir 265
Yakub Dede 301
Yakub el-Hamidi 185
Yakub Oğlu İsmail Efendi 187
Yakup Dede 300
Yalvaç 21, 22, 23, 24, 26, 30, 32,
33, 69, 74, 75, 76, 77, 78, 79,
82, 83, 86, 90, 91, 108, 110,
111, 200, 206, 208, 210, 218,
232, 260, 262, 263, 264, 265,
299, 302, 314, 317, 375, 410,
479, 481, 493, 519, 525, 526,
528, 534, 535, 565, 568, 574,
584, 587, 591, 609, 612, 613,
615, 616, 617, 622, 623, 630,
632

- Yalvaçlı Zeynelabidin Efendi 615
 Yanako Efendi 138, 146, 225, 526,
 527, 546, 568, 584, 588, 589
 Yani 117, 439, 463, 483, 516, 660
 Yarıcânî 27
 Yasstviran köyü 65, 66, 67, 74, 203,
 256, 261, 316
 Yavice 22, 26, 32
 Yavruzâde Şeyh Mehmed Emin
 Efendi 225, 386, 518, 577,
 603
 Yavuz Sultan Selim 315, 553
 Yavuz Sultan Selim Han 483, 618,
 673
 Yaylazâde Mahallesi 20, 125, 129,
 131, 288, 289, 298, 685
 Yazıcızâde 665
 Yazla 95, 97, 98, 99, 220, 223, 231,
 232, 266, 321, 322, 323, 329,
 330, 335, 612
 Yeğen Mehmed Paşa 180
 Yel Ocağı 305
 Yemen 44, 286, 342, 466, 617
 Yeni Atlas 13
 Yeni Cami 142, 179, 206, 212
 Yenice Mahallesi 135, 145, 165,
 248, 260, 288, 295, 296, 310,
 395, 402, 435, 575, 586
 Yeni Hamam 244
 Yenişchir 591
 Yesârî Ali Efendi 426
 Yesârî Ali Hoca Efendi 144
 Yeşilgöl 289
 Yeşil Tulumba 291
 Yeveğil 15
 Yılan Kıran 12
 Yılanlı 96, 99, 230, 231, 487, 488,
 494
 Yılanlı Karyeli Deli İsmail 596
 Yılanlıoğlu Şeyh Ali Ağa 94, 96,
 143, 222, 229, 231, 321, 396
 Yılanlızâde Abdullah Bey 527, 564
 Yılanlızâde Hasan 508
 Yılanlızâde Şeyh Ali Ağa 190, 220
 Yıldırım Bâyezid Han 481
 Yirik Ahmed Efendi 169, 190, 199
 Yozgat 695
 Yörük 107, 108, 109, 200, 543, 613
 Yörük Ahmed Efendi 150, 199
 Yörük Mehmed Ali Efendi 154,
 548
 Yukarı Kaşıkara 80
 Yukarı Medrese 187
 Yumrutaş 97, 644
 Yunanistan 10, 147, 295, 475, 495
 Yunus Emre 310
 Yunus Halife mahallesi 57
 Yunuszâde Hacı Ahmed Ağa 182,
 183
 Yunuszâde Hacı Halil Efendi 222,
 496
 Yunuszâde Mektebi 145
 Yusuf Ağa Camii 133
 Yusuf Ağa Mektebi 145
 Yusuf Bey 78, 232, 568, 622
 Yuvadya (Yuvaçça) 54
 Yüreğil 54, 55, 230
 Yüzbaşı Hüseyin Ağa 559
 Yüzbaşı Macar Mehmed Ağa 275,
 582
- Z**
- Zabunzâde Hafız İsmail Efendi
 686
 Zakarya Efendi 140

- Zebunzâde Hacı Hüseyin Efendi
134
Zekeriya Efendi 316
Zengibar 16, 86, 91
Zeyl-i Şakayık-ı Numaniye 337
Zeyneddin 57
Zeyrek 330
Zımmiyân mahallesi 58
Ziraat Bankası 258, 624, 633, 639,
642
Ziya Paşa 312, 388, 428, 455, 476,
590, 664
Zorti Baba 333
Zübdetü'l-Ferâiz 157
Zübdetü't-Tahkik 326
Zühdü Bey 406
Zülfikâr Bey 487

 Ekler

« عومه مقصد »

بیک ادیبون اده سنه هجری سنه شوالله ارضه بیک ادیبون طغز سنه مالک سنه سنه بیک سنه
 کونی استانبولی بیک بیا قره مکت هفوفه عثمانی در سیرین استماعه مازونه اولدینم برکونه ایبری که ،
 مسالاره علی شهباز اقری حقوقه بستر بی توضیح اهره سنه انسانله تقریرین علماء دهکماله تیلدی
 دهده بر بر تقریر اهره که زمانه هاجره کوره نم بولدینم حقیقن تعریف « انسانه حاجی بیقر ، حالده
 شرف ، استفاضه تفکر ، جسمی عقل دهیاتر « دیشدی ، بویقن بکایک هوسه دهه فایده
 ایچره حقیقه موافقه کوردی ، نیز لاه ۱۸۸۵ « سنه مکت رشیدییه حقیقیه اسپاره تحریرات قلمی بینه
 اولدینم مانده اما معاملات سابقه قوراش دفا ترقی کوزنه کیر که برزه اول ندر ایلده ، زمانه ندر اولدور
 دینه شرف وانی ده دهکایم بلور ندر اولده دیو تفکر ایله کیمسه نایله اسپاره کی نایچین ایشدی و نه مانده
 کور کلامی برده مخصوصه قید ایتمک دهکده کلام ندره ایشا هر اولدینم کنی کندی روشونمک بشلوم ،
 عجمی سلاطین احوال داری برتن یازده بیلیمیم دیوروم ، فقط کدره یو ایش کاخ قدرت کوره ندر کدر
 جرات ایله بورد ، واز کیمور ایم ، و ناکه استانبول بر لوبه نغم قرینه ولایتی و ایلام مکره اسپاری
 شرف ایوب خدمت کنا بیلیم بولدینم انقلز سعید باشا حفر نایله طو بجا ده کانه قونا دلرینه
 زیاده داری بولم اناطولی و لایقش والری سنک و قضا و ناه ایزله بحیثیت مطلقه ایچ بر اعلی
 نغم ایلام بولم اناطولی حقیقده ااصلا محافظ دهماری حرمه اقایم اولدینم لار ۵۵
 و قور مانع کت بولونه ایتمک بیلدینم ده ده باشای مشارالیه اناطولی ممالک عثمانیه لال انقیمه
 و فیضان کلا ندره اولدینم حاله هیچ عطف نظر اناطولی حتی نغم اراکانه خدمت ارجال و نغم
 هیچ بر نیمی بیلور ، کور کور ، روشونمک که باعکس جانب واری دولتمه ده معلقات ایله
 روشونمک ، یازده حرف ای بولور ، و بیک اسپاره جوارنگ کانه « اعدیه » نایجه سنه کی ادر
 اناطولی قور جوارنگ سیک سیکه اینه طرفنه انسه بینه بچهرلی نظر اناطولی اسپاره

مقدمه
۹

« اسبانه تاریخی »

« بسم الله الرحمن الرحيم »

« مقدمه »

هزار کلمه در جزئی ده اتم فرایضه اوله هر دو سببی فی نفس رب العالمیه و فضیله جمیع بحای
 ضاتم النبیه و حجه آل دامحایستار تقیه سید المرسلین و بیعتن ایقاده حکمه سبیه و تحریه عیالت
 اولوزکه بر مجموعیه مقدمه اولاده یا از اجتم سیدای اوج قسمه در خلاصه تقسیم اید و سببتم اولده
 سببعلک قضا الید بر صورت تشکیلیه احوال ماضیه و صغیر فاضله و احوال حاضره را از ریشه
 معلومات و مطالعاتی ، قسم ثانی ده درونه سببعلک کی آثار ضریه و نافه و اینیه امریه و اماکنه سببانه
 نه زمانه در نه هونله کیمیل طرفه و جهوم کتوبلوجیه نه در لوانقلابات کوره دکلمتی دشا هر حال
 قسمیه ده نزه لره مدونه نه قدر زوات بولندلیغز دیونرک علی الاکثر اعتقاد اولونا نه فواصه کلمات
 درجه صالیدی مضمه و ذوقاتی ، قسم ثالث اهلینک قدیمتا مع اولاده تعقیب و محافظه و بعضا
 تبیل اید کلری عادات دگوره نظریه و صورت اداره اجتماعیه لریه متابعه هالاتی و هاترم
 مجلس های یوه سوکتقدرد هفت سهرشاه اولاده [۱] سانه قلمی تاریخی قدر عموم و خصوص
 احوال مهرد و معلومه ایستیکیم ، بلدیکی سیدای درج و ایضاح ایره جده دیو سیدی فی
 ایجاب کوره فقره لره ، بجزله ، تمامه آیره هیز ، اول حکمه تاریخی یا ایضه و مدله التوفیه
 « لجره »
 « ایله توفیق یارب بر فقیره اصانه » لطف دامنک محتاج هر عالم هر آنه
 « نیاز »
 « الی انت رحمانی ، رحمانی نیک غفرانی ، ولا تأخذ بعصیانی و کل کل نقصانی »
 « لجره »
 « بیلم عجز و قصوم بیدرک هر چه اولد ابریم » « ای کوره نه نقص و قصوم و یوم عفوکی نارا ابریم »

صفحه
۶۸۶

دینداران و مازری ، ارباب و طالبان در نیت خالصه عبادت در حرمت عوفری نکره اسرقع ابرام
اعتراف اولونا به جرمک طراس عوفره بشق اولنا بنین البه تصبیه بو یورورور ،
« الحیره »

ادولم عهدن هر ساله غیره فائیه «
کرم قبل دستوروزده رفغ اولونوسه بوم محبت
بو توده اسلامیه عثمانیه در دره فلاح اولوسه
بر اسونه راه بطلافی طریقه احمده کرسونه «
صفورکه ترقفسز قول اولاده دعا هقی «
فضیفض عجز و زلتی ضیل ، فورا قالما اولوسه
ار توایه منفعت بوسونه ارم آگوسه بوردوروم
یا شم آشه بشی بولدی دم یخفته کوروم «
بیله سیمه قوی آرا ایدر مولای عا در «
الهی الله سه توفیق برافته لایحه
بتر بکدیگز آلام عقلت بر خسته محبت
بزه سونه ایت طریقه شفق باریه نذاع بوسونه
ضولت اهله ایلد هلاکت لاوغردی کوروسه
آمانه باریه ، آمانه باریه سیدک بظیفی هقی
ایچره بو توری عفوایه عنایتده توروم
سه بلیه ارجیوز اوزده یازدی تری بولوم
بقیه عمر من ملت رحمتنه هر قیلیم
دیشلر در بوشیم عمر سولک عا در «

بنا اغفر لنا ولاضواننا الذمه سبقونا الامانه ولا تجعل في قلوبنا غلا للذمه آمنوا
بنا الله ووف هبم ، اهنا القراط المستقيم ، استجب دعوانا يا حبيب
ات ائله ، فانصرنا على القوم المراهبه والمسلطه ،
« عا دری ارم آگوسه بوردوروم »
« صولک »

صفحه
۷۰۲ 352

عمومیه مشترکه انشائی حاله این اصلاح بولونه میا شرح بولونه و غیره موثوقا این بولونه
 بناد علیه بولونه نه تاریخ باز در تاریخ مقدمات اناری لاله الحمد والمینه کور و طبعه ذکر و ملک
 بولونه و طبعه ان شاء الله تعالی بولونه دایره سالانه گره بکنر صلح و سلمی با نفع
 کتاب اسلام و مسلمانعه بولونه اصلا اخلاف و تقیبه و التزام خلاف اینکسریه طوعه
 بود و ملک ادلم و اعنا ایبرک احتیاجات حربه و حربته قری جذری بر صورت و خط
 و جوده کنور ملک دایره کنور ملک مساعیر اهل رتاج کور و بزره حدیه فانه
 ادلوروز ، یقینیه اسع فاهذک ، اسع خطا تقید جیلکاید مغول
 ادلا صانه و موقع رتاج و اهلک بولونا صانه ادلوروز معازاه هانرک دها
 بر باد ادلا صانه به یک زیاده نور قولور ، هانه الله ذوالجلال جعفری صانع
 بوانشا هدیه دور و صحور و مصائب و باریه کل ظهور اینه سو اینه

بحرمة سيد المرسلين و اصحابه
 ۱۹۱ صفحہ الختم
 سلیمان شاه
 خط

Doç Dr. Hasan BABACAN'ın Özgeçmişi

1966 yılında Isparta'da doğdu, ilk ve orta öğrenimini Isparta'da tamamladı. 1988 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1988-92 yıllarında çeşitli orta öğretim kurumlarında Tarih Öğretmeni olarak görev yaptı. 1992-1993 yıllarında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. 1993-2005 yıllarında Süleyman Demirel Üniversitesi, 2005-2011 yıllarında Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde görev yaptı. Halen Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde görevini sürdürmektedir.

Hasan Babacan, 1991-1993 Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, "1590 tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Revan Kazası" konulu Yüksek Lisans Tezini, 1994-1999 Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, "Mehmed Talât Paşa 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı)" konulu doktora tezini tamamladı. 2008 yılında Doçent unvanını kazandı.

Çalışmalarının önemli bir kısmı, son dönem Osmanlı Tarihi, Ermeni Meselesi ve Millî Mücadele Döneminde Isparta ve yöresi üzerinedir. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Millî Mücadele'de Isparta ile İlgili Belgeler*, Isparta 1998, *Mehmed Talât Paşa 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı)* Ankara 2005, *Mülażım Mehmet Sinan Harp Hatıralarım (Çanakkale-İrak-Kafkas Cephesi)* Ankara 2006, *Miralay Süleyman Şakir Cepbeden Hatıralar Altıncı Fırka Çanakkale Harbi'nde*, Ankara 2006, *Ermeni Sorunu Üzerine Makaleler*, Afyonkarahisar 2007, *Türkmen Aşiretleri*, Ankara 2008, *Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Yazışma ve Karar Defteri*, Isparta 2009, *Enver Paşa Nasıl Öldürüldü?*, İstanbul 2011, *Üç Devirde Gördüklerim*, Ankara 2011, *Tarihçe-i Harb*, Ankara 2012 adlı on kitabı ve yirmiyi aşkın makalesi ve pek çok ilmi tebliği olan Doç Dr. Hasan Babacan, evli ve üç çocuk babasıdır.